T.C.
BAŞBAKANLIK
DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI MÜSTEŞARLIĞI
Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü

YEŞİLIRMAK

HAVZA GELİŞİM PROJESİ

MEVCUT DURUM VE ANALİZİ



DOLSAR
Mühendislik Limited Şirketi
Aralık 2004
Ankara

T. C.
BAŞBAKANLIK
DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI MÜSTEŞARLIĞI
Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü

YEŞİLIRMAK HAVZA GELİŞİM PROJESİ

(AMASYA, ÇORUM, SAMSUN, TOKAT)

MEVCUT DURUM VE ANALİZİ

"Türkiye'nin Karadeniz'e açılan kapısı olmuş,
yaşam kalitesini yükseltmiş, çevreye duyarlı, rekabetçi,
hızla gelişen bölge"

DOLSAR
Mühendislik Limited Şirketi
Aralık 2004
Ankara

YEŞİLIRMAK HAVZA GELİŞİM PROJESİ

Baskı: Ankara, 2006

DOLSAR

T. C. BAŞBAKANLIK DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI MÜSTEŞARLIĞI PERSONELİNDEN YEŞİLIRMAK HAVZA GELİŞİM PROJESİ ÇALIŞMALARINDA GÖREV ALANLAR*

KABUL HEYETİ

Ahmet YAMAN	Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürü (Başkan)
Cevdet YILMAZ	Avrupa Birliği İle İlişkiler Genel Müdürü
Mehmet ÇIRAK	İzleme ve Değerlendirme Dairesi Başkanı
Ömer BİLEN	İzleme ve Değerlendirme Dairesi Başkanı
Dr. Cahit BAĞCI	Müsteşarlık Müşaviri

YÖNLENDİRME VE DEĞERLENDİRME KOMİTESİ (KONTROL TEŞKİLATI) ÜYELERİ

Cemalettin KAYMAK	Kalkınmada Öncelikli Yöreler Dairesi Başkanı (Koordinatör)
Nevin SORGUÇ	Bölgesel Gelişme Dairesi Başkanı
Deniz AKKAHVE	Avrupa Birliği Bölgesel Programları Dairesi Başkanı
Cumhur BOZ	Finansman Dairesi Başkanı
Ayşenur GÖNÜL	Mali Piyasalar Dairesi Başkanı
Ahmet ÇELENKOĞLU	Konjonktür Dairesi Başkanı
Aziz BABACAN	Tarım Dairesi Başkanı
Mehmet TARAKÇIOĞLU	Tarım Dairesi Başkanı
Murat Ş. YAZAN	Tarım Dairesi Başkanı
Abdüllatif TUNA	Sanayi Dairesi Başkanı
Hülya TOKGÖZ	Altyapı ve Hizmetler Dairesi Başkanı
Yılmaz ILGIN	Proje Yatırımları Değerlendirme ve Analiz Dairesi Başkanı
İlyas ÇELİKOĞLU	Sosyal Politikalar Dairesi Başkanı
Yılmaz TUNA	İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Dairesi Başkanı
Sedat ÇETİK	Sosyal Fiziki Altyapı Dairesi Başkanı
Niyazi İLTER	Sosyal Fiziki Altyapı Dairesi Başkanı
Mehmet TEKİN	Sosyal Araştırmalar Dairesi Başkanı
Kamil AYANOĞLU	Sosyal Araştırmalar Dairesi Başkanı

BÖLGESEL GELİŞME VE YAPISAL UYUM GENEL MÜDÜRLÜĞÜ ÇALIŞMA GRUBU

Ahmet KINDAP	Planlama Uzmanı
Rasim AKPINAR	Planlama Uzmanı
Ayşe ÖZÇÖREKÇİ	Sözleşmeli Personel
Metin ÖZASLAN	Planlama Uzmanı
Hasan ŞANALMIŞ	Planlama Uzman Yardımcısı
M. Emin ÖZSAN	Planlama Uzman Yardımcısı
N. Barış TARTICI	Planlama Uzman Yardımcısı
Murat KARA	Planlama Uzman Yardımcısı
Mesut AKBAŞ	Planlama Uzman Yardımcısı
Ahmet TAMER	Planlama Uzman Yardımcısı

** Görev yaptıkları süredeki ünvanlarına göre.*

YEŞİLIRMAK HAVZA GELİŞİM PROJESİ'NE SAĞLANAN YEREL KATILIM

KATKI SAĞLAYAN KURUM VE KURULUŞLAR

Amasya, Çorum, Samsun, Tokat Valilikleri
Yeşilırmak Havzası Kalkınma Birliği
Amasya, Çorum, Samsun, Tokat il planlama müdürlükleri
Amasya, Çorum, Samsun, Tokat sanayi ticaret il müdürlükleri
Amasya, Çorum, Samsun, Tokat tarım il müdürlükleri
Amasya, Çorum, Samsun, Tokat il özel idareleri
Amasya, Çorum, Samsun, Tokat köye yönelik hizmetler il müdürlükleri
Amasya, Çorum, Samsun, Tokat kültür ve turizm il müdürlükleri
Amasya, Çorum, Samsun, Tokat il sağlık müdürlükleri
Amasya, Çorum, Samsun, Tokat il milli eğitim müdürlükleri
Amasya, Çorum, Samsun, Tokat çevre ve orman il müdürlükleri
Amasya, Çorum, Samsun, Tokat vergi dairesi müdürlükleri
Amasya, Çorum, Samsun, Tokat tapu ve kadastro il müdürlükleri
Amasya, Çorum, Tokat Belediye Başkanlıkları, Samsun Büyükşehir Belediye Başkanlığı,
Amasya-Merzifon, Suluova, Taşova, Çorum- Alaca, Osmancık, Sungurlu, Samsun- Bafra, Çarşamba, Havza, Terme, Tekkeköy, Vezirköprü, Tokat- Erbaa, Niksar, Turhal, Zile belediye başkanlıkları
Amasya- Merzifon, Suluova, Gümüşhacıköy, Taşova, Çorum- Sungurlu, Samsun- Havza, Terme, Çarşamba, Bafra, Tokat- Turhal, Zile, Niksar, Erbaa ticaret ve sanayi odaları
Amasya, Çorum, Terme, Taşova esnaf ve sanatkar odaları başkanlıkları
Amasya, Çorum, Samsun, Tokat DSİ şube müdürlükleri
Amasya, Çorum, Samsun, Tokat sulama birlikleri ve kooperatifleri
Amasya, Çorum, Samsun, Tokat damızlık sığır yetiştirme birlikleri
Amasya Suluova Tarımsal Kalkınma Kooperatifi
Amasya, Çorum, Samsun, Tokat ve Merzifon, Erbaa, Niksar OSB müdürlükleri
Amasya, Çorum, Samsun, Tokat KSS müdürlükleri
Amasya, İskilip mesleki eğitim müdürlükleri
Vakıf ve dernekler: SAMSİAD, ÇORUMSİAD, TOSİAD
İskilip Halk Eğitim Merkezi
Amasya, Çorum, Samsun, Tokat meslek odaları (TMMOB'ye bağlı olanlar, tabip odaları, muhasebeci odaları, vb)
Amasya, Çorum, Samsun, Tokat illerindeki bankalar
Amasya, Çorum, Samsun, Tokat illerindeki mali ve aracı kurumlar
Amasya, Çorum, Samsun, Tokat illerindeki sanayi işletmeleri
Samsun Ondokuzmayıs Üniversitesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Orta Anadolu İhracatçı Birlikleri
Samsun Dış Ticaret Bölge Müdürlüğü
Samsun Gümrükler Müdürlüğü
Çorum Gümrük Müdürlüğü
DSİ VII. Bölge Müdürlüğü/Samsun
Karadeniz Tarımsal Araştırma Enstitüsü/ Samsun
Amasya, Çorum, Samsun, Tokat yerel medya kuruluşları

KATILIMCI VERİ TOPLAMA TEKNİKLERİ KULLANILARAK SAĞLANAN KATILIM

Amasya, Çorum, Samsun, Tokat illerinde Odak Grup Görüşmeleri (OGG)

12 adet "kadın ve aile" OGG toplantısı
Amasya "mevsimlik kadın işçi" OGG toplantısı
Çorum "tuğla kiremit işçileri" OGG toplantısı
Samsun "tütün işçileri" OGG toplantısı
Tokat "inşaat işçileri" OGG toplantısı
14 adet "yoksulluk" OGG toplantısı
Orman işletme şefleri OGG toplantısı

Toplantılar

Bölge milletvekilleri bilgilendirme toplantıları
Merzifon Sanayi Planlaması ve Koordinasyon Toplantısı
Samsun III. Kent Kurultayı
Samsun il gelişim strateji toplantıları (SABEK A.Ş.)
Samsun İl Özel İdaresi Stratejik Plan Taslağı Toplantısı
Amasya, Çorum ve Tokat illerindeki sulama birlikleri ve kooperatifleri
Amasya, Çorum, Samsun ve Tokat tarım il müdürlükleri
Çorum, Samsun ve Tokat il gıda kontrol laboratuvarları
Merzifon İlçe Tarım Müdürlüğü
Merzifon Damızlık Sığır Yetiştirticileri Birliği
Amasya Yedikır Barajı Su Ürünleri Üretim İstasyonu
Amasya Orman Bölge Müdürlüğü
Amasya, Taşova, Çorum, Kargı, İskilip, Samsun, Bafra, Vezirköprü, Çarşamba, Salıpazarı, Tokat, Almus, Erbaa, Niksar orman işletme şeflikleri ve bu şefliklere bağlı köy muhtarları

Anket Uygulamaları

Kadın ve Ailenin Güçlendirilmesi Alan Araştırması
Yoksulluk, Sosyal Güvenlik ve Çalışma Hayatı Alan Araştırması
İmalat Sanayi Anketi (büyük işletmeler, 10+)
İmalat Sanayi Anketi (küçük işletmeler, 10-)
Ticaret İşyerleri Anketi
Ulaştırma Anketi
Yerleşim Yerlerinin Kademelenmesi Alan Araştırması

GZFT Analizleri Toplantıları

Çarşamba
Niksar
Merzifon
Zile
Osmancık

SENARYO ANALİZİ TOPLANTILARI

Amasya
Merzifon (Gümüşhacıköy, Suluova ilçelerinin katılımıyla)
Samsun (Tekkeköy ilçesinin katılımıyla)
Bafra (Alaçam, Ondokuzmayıs ilçelerinin katılımıyla)
Çarşamba (Terme, Salıpazarı, Ayvacık ilçelerinin katılımıyla)
Çorum (Laçin ilçesinin katılımıyla)
Alaca (Boğazkale, Ortaköy, Mecitözü ilçelerinin katılımıyla)
Osmancık (Kargı, İskilip, Oğuzlar, Dodurga ilçelerinin katılımıyla)
Sungurlu
Tokat
Turhal (Pazar, Zile ilçelerinin katılımıyla)
Niksar (Erbaa, Almus, Reşadiye, Taşova ilçelerinin katılımıyla)

MEVCUT DURUM ANALİZİ İLE SENARYO VE STRATEJİ RAPORU ÜZERİNE TARTIŞMA TOPLANTISI

Çorum (Amasya, Samsun, Tokat illerinin katılımıyla)

ANA PLAN TASLAĞI ÜZERİNE TARTIŞMA TOPLANTILARI

Amasya Valiliği
Amasya Belediyesi
Merzifon Belediyesi
Taşova Belediyesi
Çorum Valiliği
Çorum Belediyesi
Samsun Valiliği
Samsun Belediyesi
Bafra Belediyesi
Tokat Valiliği
Tokat Belediyesi
Erbaa Belediyesi
Turhal Belediyesi

DOLSAR MÜHENDİSLİK
YEŞİLIRMAK HAVZA GELİŞİM PROJESİ
PROJE GRUBU

M. Sinan AKER	Proje Direktörü
Akın ATAUZ	Proje Koordinatörü
Rıfat TÜRKKAN	Proje Koordinatör Yardımcısı
Doğan PEKÇAĞLIYAN	Proje Koordinatör Yardımcısı
Şahin BEKİŞOĞLU	Ekonomik Yapı Grubu Yönetmeni
Doç. Dr. Feryal TURAN	Sosyal Yapı Grubu Yönetmeni
Sadettin ZORLUTUNA	Kentsel ve Kırsal Altyapı Grubu Yönetmeni (Altyapı)
Hüseyin ÇİÇEK	Kentsel ve Kırsal Altyapı Grubu Yönetmeni (Kentleşme)
Sevgi ARSLAN	Çevre Grubu Yönetmeni

Sermet ADIGÜZEL
Burhan ARIÖZ
Baki ARSLAN
Hüsamettin ATEŞ
Yalçın Kaya AYDOS
Adil BACAK
Hakan DAMAR
Nihan DERİNÖZ
Ali Osman ERDEM
Bilge Çınar ERTEM
Ümit GİRİŞ
İzzet KARACAGİL
Şükrü KAYA
Ercüment KOYUNCU
Nusret KUTLU
Ali Onur KUYUCAK
Mesut ÖNER
Ertuğrul ÖZBEK
Kağan SOLMAZ
Murat ŞAHİN
Sezin ÜSKENT

Prof. Dr. Cüneyt ELKER
Prof. Dr. Gazi ÖZHAN
Prof. Dr. Fersun PAYKOÇ
Prof. Dr. Gencay ŞAYLAN
Prof. Dr. Hüseyin TATLIDİL
Prof. Dr. Levent TURAN
Doç. Dr. Selim ÇAĞATAY
Doç. Dr. Alper GÜZEL
Doç. Dr. Meral ÖZHAN
Doç. Dr. Turgay ÜNALAN
Doç. Dr. Asuman TÜRKÜN
Dr. Aydın AKBULUT
Dr. Murat BUKET
Dr. Ufuk COŞGUN
Dr. Tayfun PEKÇAĞLIYAN
Dr. İdris TOSUN
Dr. Sarp ÜNER
Melih ARAL
Haşim ALTINÖZLÜ
Nejat DURA
Nilgün PEKÇAĞLIYAN

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Servet MUTLU
Prof. Dr. Ayda ERAYDIN
Prof. Dr. Bahattin AKŞİT
Prof. Dr. Süleyman KODAL
Doç. Dr. Melih PINARCIOĞLU

İÇİNDEKİLER

1 GİRİŞ 1-1

1.1 KURAMSAL TARTIŞMA 1-2

1.1.1 BÖLGESEL GELİŞMEYE İLİŞKİN KURAM VE KAVRAMLARIN GELİŞİMİ 1-2

1.1.1.1 Bölge Bilimi ve Bölge Planlamanın Ekonomik Kalkınma Bağlamında Önem Kazanması 1-3

1.1.1.2 1970'li Yıllarda Gündeme Gelen Yeni Ekonomik ve Siyasal Gelişmelerin Bölge Planlama Anlayışında Yarattığı Değişimler 1-3

1.1.1.3 1990 Sonrası Dönemde Öne Çıkan Yeni Kuramlaştırma Çabaları, Yeni Arayışlar 1-5

1.1.1.4 Bilgi, Öğrenen Bölgeler ve Yönetişim 1-6

1.1.1.5 Girişimcilik, Yerel Aktörlerin Artan Önemi, Ortak Girişimler 1-8

1.1.2 BÖLGESEL POLİTİKALAR 1-9

1.2 BÖLGESEL PLANLAMA PRATİĞİ 1-11

1.2.1 AB'NİN BÖLGE POLİTİKALARI VE TÜRKİYE 1-11

1.2.1.1 AB Bölgesel Politikalarının Uygulama Araçları 1-12

1.2.2 TÜRKİYE'DE PLAN KADEMELENMESİ VE BÖLGE PLANLAMA 1-14

1.2.2.1 Türkiye'de Mekan İçerikli Planlar ve Bölge Planlaması Çalışmaları 1-15

1.2.2.2 AB Fonları ve TR82, TR83 ve TRA1 Bölgesel Kalkınma Programı 1-18

1.2.3 TÜRKİYE'DE BÖLGELERARASI GELİŞMİŞLİK FARKLARI VE FARKLARIN AZALTILMASI İÇİN KULLANILAN ARAÇLAR 1-19

1.3 TÜRKİYE'NİN EKONOMİK, SOSYAL VE DEMOGRAFİK YAPISINA GENEL BİR BAKIŞ 1-23

1.3.1 EKONOMİK VE SOSYAL YAPININ ANA ÖZELLİKLERİ 1-23

1.3.2 ALTYAPI VE HİZMETLER 1-25

1.3.3 NÜFUS VE İSTIHDAM 1-27

1.3.4 KENTLEŞME VE COĞRAFİ YAPI 1-29

1.3.5 KURUMSAL YAPILAR 1-31

1.4 BÖLGENİN EKONOMİK VE SOSYAL YAPISINA GENEL BİR BAKIŞ 1-33

1.4.1 BÖLGENİN TÜRKİYE İÇİNDEKİ YERİ 1-33

1.4.1.1 Temel Göstergeler Bakımından Bölgenin ve Bölge İllerinin Konumunun Genel Değerlendirmesi 1-33

1.4.2 BÖLGENİN TEMEL ÖZELLİKLERİ 1-39

1.4.2.1 Ekonomik Gelişmişlik Düzeyi 1-39

1.4.2 BÖLGENİN TEMEL ÖZELLİKLERİ 1-39
1.4.2.1 Ekonomik Gelişmişlik Düzeyi 1-39
1.4.3 BÖLGE İÇİ GELİŞMİŞLİK FARKLILIKLARI: İLÇELERİN GELİŞMİŞLİK DÜZEYİ İLE İLGİLİ DEĞERLENDİRMELER 1-47
1.5 GİRİŞ: DEĞERLENDİRME 1-61
2 SOSYAL YAPI 2-1
2.1 GİRİŞ 2-2
2.2 NÜFUS 2-4
2.2.1 GİRİŞ 2-4
2.2.2 KENTSEL VE KIRSAL NÜFUS 2-4
2.2.3 DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER 2-7
2.2.3.1 Yaş ve Cinsiyet Dağılım Özellikleri 2-7
2.2.3.2 Yaş Bağımlılık Oranları 2-10
2.2.3.3 Hanehalkı Büyüklükleri 2-13
2.2.3.4 Kentleşme Oranları 2-13
2.2.3.5 Bebek, Çocuk Ölüm Hızları ve Toplam Doğurganlık Oranları 2-14
2.2.3.6 Doğuşta Yaşam Beklentisi 2-15
2.2.4 GÖÇ 2-16
2.2.4.1 Mevsimlik Göç 2-17
2.2.5 NÜFUS PROJEKSİYONLARI 2-18
2.2.6 SONUÇ 2-19
2.3 EĞİTİM 2-22
2.3.1 GİRİŞ 2-22
2.3.2 BÖLGEDE OKURYAZARLIK VE EĞİTİM DURUMUNDA GENEL DEĞİŞİM 2-22
2.3.3 BÖLGEDE OKUR-YAZARLIK ORANLARI 2-25
2.3.4 OKUL ÖNCESİ EĞİTİM 2-26
2.3.5 İLKÖĞRETİM (ZORUNLU TEMEL EĞİTİM) 2-27
2.3.6 ORTAÖĞRETİM 2-28
2.3.7 YÜKSEKÖĞRETİM 2-30
2.3.8 ÇIRAKLIK VE YAYGIN EĞİTİM 2-33
2.3.9 EĞİTİM VE İSTİHDAM İLİŞKİSİ 2-35
2.3.10 SONUÇ 2-39

2.4 SAĞLIK **2-41**

2.4.1 GİRİŞ **2-41**

2.4.2 SAĞLIK SİSTEMİNİN YAPISI **2-43**

2.4.3 KORUYUCU SAĞLIK HİZMETLERİ **2-45**

2.4.4 BÖLGEYE ÖZEL SAĞLIK SORUNLARI **2-46**

2.4.5 SAĞLIK HARCAMALARI VE SOSYAL GÜVENCE **2-47**

2.4.6 SAĞLIK EĞİTİMİ **2-47**

2.4.7 SONUÇ **2-48**

2.5 KÜLTÜR **2-50**

2.5.1 GİRİŞ **2-50**

2.5.2 GELİŞTİRİLEBİLİR TARİHİ MİRASLAR **2-50**

2.5.2.1 Bölge Tarihi 2-50

2.5.2.2 Tarihi Yapılar ve Doğal Güzellikler 2-54

2.5.2.3 Müzeler 2-55

2.5.3 GELİŞTİRİLEBİLİR KÜLTÜREL BİRİKİMLER **2-57**

2.5.3.1 Geleneksel El Sanatları ve Müzik Kültürü 2-57

2.5.3.2 Mutfak Kültürü 2-58

2.5.3.3 Festivaller 2-59

2.5.4 İLETİŞİM KAYNAKLARI VE SOSYAL MEKANLAR **2-60**

2.5.4.1 Kütüphaneler 2-60

2.5.4.2 Tiyatrolar ve Diğer Sanatsal Mekanlar 2-61

2.5.4.3 Yerel Matbaalar, Gazeteler, Televizyon ve Radyolar 2-62

2.5.4.4 Sinemalar 2-63

2.5.4.5 Spor Dernekleri 2-63

2.5.5 KENT KÜLTÜRÜ **2-64**

2.5.5.1 Kent Kültürü ve Kentlilik Bilinci 2-64

2.5.5.2 Kentsel Doku 2-65

2.5.5.3 Diğer Kentlerle ve Kültürlerle Olan Entegrasyonlar 2-66

2.5.6 SONUÇ **2-67**

2.6 KADIN VE AİLENİN GÜÇLENDİRİLMESİ **2-69**

2.6.1 GİRİŞ **2-69**

2.6.2 KADININ EĞİTİM DURUMU **2-71**

2.6.3 KADIN VE ÇALIŞMA YAŞAMI **2-71**

2.6.4 GÜNDELİK YAŞAM, SORUMLULUKLAR VE SORUNLAR **2-74**

2.6.5 SONUÇ **2-75**

2.7 GELİR DAĞILIMI, İSTİHDAM, ÇALIŞMA HAYATI VE SOSYAL GÜVENLİK HİZMETLERİ 2-77

2.7.1 GİRİŞ 2-77

2.7.2 GELİR DAĞILIMI 2-78

2.7.2.1 Giriş 2-78

2.7.2.2 Türkiye'de Gelir Dağılımı 2-78

2.7.2.3 Sonuç 2-84

2.7.3 İSTİHDAM 2-85

2.7.3.1 Giriş 2-85

2.7.3.2 İşgücüne Katılma Oranı 2-86

2.7.3.3 İstihdamın Sektörel Dağılımı 2-88

2.7.3.4 Kırsal İstihdam 2-96

2.7.3.5 İstihdamın İşteki Durumu 2-98

2.7.3.6 Nedenlerine Göre İstihdama Katılmayan İşgücü 2-99

2.7.3.7 Eğitim Durumuna Göre İstihdam 2-100

2.7.3.8 Hanehalkı Büyüklüğü ve İstihdam 2-103

2.7.3.9 İşsizlik 2-103

2.7.3.10 Sonuç 2-104

2.7.4 ÇALIŞMA HAYATI 2-105

2.7.4.1 Giriş 2-105

2.7.4.2 Çalışma Koşulları, İş Güvenliği ve Sorunlar 2-106

2.7.4.3 Sendikalar 2-108

2.7.4.4 Sonuç 2-109

2.7.5 SOSYAL GÜVENLİK HİZMETLERİ 2-110

2.7.5.1 Giriş 2-110

2.7.5.2 Sosyal Güvenlik Sistemleri ve Yararlanan/ Yararlanamayan Nüfus 2-111

2.7.5.3 Sosyal Güvenlik Sistemi ile İlgili Sorunlar 2-115

2.7.5.4 Sonuç 2-115

2.7.6 YOKSULLUK 2-116

2.7.6.1 Giriş 2-116

2.7.6.2 Yoksulluğun Tanımı ve Sınıflanması 2-117

2.7.6.3 Yoksulluğun Çok Boyutluluğu 2-121

2.7.6.2 Kurumsal Analiz 2-122

2.7.6.5 Sonuç 2-124

2.7.7 SONUÇ 2-125

2.8 SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI 2-127

2.8.1 GİRİŞ 2-127

2.8.2 BÖLGEDEKİ SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI 2-128

2.8.3 SONUÇ 2-129

2.9 KURUMSALLAŞMA 2-131

2.9.1 GİRİŞ 2-131

2.9.2 TÜRKİYE'DE KURUMSAL ÖRGÜTLENMENİN MEVCUT DURUMU 2-132

2.9.2.1 Merkezi İdare 2-132

2.9.2.2 Yerel İdareler 2-132

2.9.2.3 Sivil Toplum Kuruluşları 2-133

2.9.2.4 Bölgesel Gelişmede Kurumsal Yapı 2-134

2.9.3 TR83 BÖLGESİ'NDE KURUMSAL YAPI 2-134

2.9.3.1 Merkezi İdarenin ve Özel Kesimin Bölgede Örgütlenmesi 2-134

2.9.3.2 Amasya, Çorum, Samsun ve Tokat İl Özel İdareleri Hizmet Birliği (Yeşilırmak Havzası Kalkınma Birliği) 2-135

2.9.3.3 İl Özel İdareleri 2-136

2.9.3.4 Belediyeler 2-136

2.9.4 KURUMSAL YAPIDA DÜZENLEME ÇALIŞMALARI 2-138

2.9.4.1 Bölgesel Kalkınma Ajansları 2-138

2.9.5 SONUÇ 2-138

2.10 SOSYAL YAPI: DEĞERLENDİRME 2-141

3 EKONOMİK YAPI 3-1

3.1 GİRİŞ 3-2

3.1.1 BÖLGE EKONOMİK YAPISININ ANALİZİ 3-3

3.1.1.1 Tarım 3-6

3.1.1.2 Sanayi 3-7

3.1.1.3 Hizmetler 3-9

3.1.1.4 Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 3-9

3.1.1.5 İstihdam 3-13

3.2 TARIM 3-19

3.2.1 GİRİŞ 3-19

3.2.2 TOPRAK VE SU KAYNAKLARI 3-22

3.2.2.1 Giriş 3-22

3.2.2.2 Arazi Varlığı ve Kullanımı 3-23

3.2.2.3	Toprak Yapısı	3-23
3.2.2.4	Sulama	3-27
3.2.2.5	Sonuç	3-34
3.2.3	**BİTKİSEL ÜRETİM**	**3-35**
3.2.3.1	Giriş	3-35
3.2.3.2	Düzey 2 İBB'leri Bitkisel Üretimlerinin Karşılaştırılması	3-37
3.2.3.3	Tarım İşletmeleri	3-40
3.2.3.4	Tarımsal Üretimin Geliştirilmesinde Kısıtlar ve Fırsatlar	3-47
3.2.3.5	Bölgede Uygulanan Tarımsal Projeler	3-48
3.2.3.6	Gıda Hijyeni ve Gıda Kontrolü	3-51
3.2.3.7	Bitki Koruma	3-52
3.2.3.8	Tarımsal Üretimde Tohum, Fidan ve Fide Kullanımı	3-52
3.2.3.9	Tarımsal Mekanizasyon	3-52
3.2.3.10	Tarımda İleri Teknoloji ve Girdi Kullanımı	3-53
3.2.3.11	Örtü Altı Sebze Tarımı	3-54
3.2.3.12	Tarım Ürünlerinin Pazarlanması	3-54
3.2.3.13	Çiftçi Örgütlenmesi ve Kooperatifleşme	3-57
3.2.3.14	Tarımsal Faaliyetler Açısından AB'ye Uyum Çalışmaları	3-58
3.2.3.15	Bitkisel Üretim GZFT Analizi	3-61
3.2.3.16	Sonuç	3-62
3.2.4	**HAYVANCILIK**	**3-64**
3.2.4.1	Giriş	3-64
3.2.4.2	Hayvan Sayısı ve Türlere Göre Dağılım	3-64
3.2.4.3	Hayvancılık İşletmeleri	3-68
3.2.4.4	Hayvan Irklarının Islahı ve Suni Tohumlama Çalışmaları	3-70
3.2.4.5	Çayır ve Meralar, Yem Bitkileri Üretimi ve Sanayi Artığı Yan Ürünler	3-70
3.2.4.6	Hastalıklar ve Hastalıklarla Mücadelede Yaşanan Sorunlar	3-71
3.2.4.7	Hayvansal Üretim ve Verimlilik	3-71
3.2.4.8	Hayvancılığa Dayalı İmalat Sanayi	3-74
3.2.4.9	Hayvansal Ürünlerin Pazarlanması	3-76
3.2.4.10	Örgütlenme	3-77
3.2.4.11	Sonuç	3-77
3.2.5	**SU ÜRÜNLERİ**	**3-78**
3.2.5.1	Giriş	3-78
3.2.5.2	Bölge Su Ürünleri Üretimi	3-79
3.2.5.3	DSİ Balıklandırma Çalışmaları	3-80
3.2.5.4	Tatlı Su Balıkçılığı İşletmeleri	3-80

3.2.5.5 Gölet Balıkçılığı 3-81
3.2.5.6 Alabalık Yetiştirme Tesisleri ve Kafes Balıkçılığı 3-81
3.2.5.7 Deniz Balıkçılığı 3-81
3.2.5.8 Su Ürünleri Pazarlaması 3-82
3.2.5.9 Su Ürünleri Girdileri 3-82
3.2.5.10 Kurumsallaşma ve Örgütlenme 3-82
3.2.5.11 Sonuç 3-83
3.2.6 ORMANCILIK 3-84
3.2.6.1 Giriş 3-84
3.2.6.2 Bölge Orman Varlığı 3-85
3.2.6.3 Orman İşletmeciliği 3-88
3.2.6.4 Ağaçlandırma Çalışmaları ve Erozyon Kontrolü 3-90
3.2.6.5 Orman Köyleri 3-92
3.2.7 SONUÇ 3-99

3.3 SANAYİ 3-101
3.3.1 GİRİŞ 3-101
3.3.2 İMALAT SANAYİ 3-103
3.3.2.1 Giriş 3-103
3.3.2.2 Sektörel Yapı ve Büyüme Hızları 3-105
3.3.2.3 Sektörlerin Göreli Büyüklükleri ve Sanayi Ölçeği 3-111
3.3.2.4 İstihdamın Yapısı 3-113
3.3.2.5 Yerel Verilerle Sektör Sıralaması 3-115
3.3.2.6 Niteliksel Analizler: Teşvikler, Sanayi Organizasyonu, Ticaret ve Pazarlama Stratejileri, GZFT Analizi 3-115
3.3.2.7 Bölgelerarası Karşılaştırmalı Analizler 3-121
3.3.2.8 İmalat Sanayinde Uygulanan Anketlerin Değerlendirme Sonuçları 3-125
3.3.2.9 Sonuç 3-127
3.3.3 MADENCİLİK 3-129
3.3.3.1 Giriş 3-129
3.3.3.2 Türkiye'de Madencilik 3-129
3.3.3.3 Bölgede Madencilik 3-130
3.3.3.4 Bölgenin Jeotermal Kaynak Olanakları 3-133
3.3.3.5 Sonuç 3-135
3.3.4 ENERJİ 3-136
3.3.4.1 Giriş 3-136
3.3.4.2 Enerji Sektörüne Genel Bir Bakış 3-137
3.3.4.3 Elektrik Üretimi 3-141

3.3.4.4 Elektrik Tüketimi ve Kayıp Kaçak Oranları 3-141
3.3.4.5 Sektörler İtibarıyla Elektrik Tüketimi 3-142
3.3.4.6 Doğalgaz 3-142
3.3.4.7 Yenilenebilir Kaynaklar 3-143
3.3.4.8 Sonuç 3-143
3.3.5 SONUÇ 3-144

3.4 HİZMETLER 3-147
3.4.1 GİRİŞ 3-147
3.4.2 HABERLEŞME 3-149
3.4.2.1 Giriş 3-149
3.4.2.2 Haberleşme ve İletişim Sektörüne Genel Bir Bakış 3-149
3.4.2.3 Sabit Telefon 3-151
3.4.2.4 İnternet 3-151
3.4.2.5 Mobil Cep Telefonu (GSM) 3-151
3.4.2.6 Kablo TV 3-152
3.4.2.7 Sonuç 3-152
3.4.3 İNŞAAT 3-152
3.4.3.1 Giriş 3-152
3.4.3.2 Sektörün GSYİH İçindeki Payı ve Gelişimi 3-153
3.4.3.3 İnşaat Sektöründe Yaratılan İstihdam 3-158
3.4.3.4 Kullanım Amaçlarına Göre İnşaat Sektörü Gelişmeleri 3-160
3.4.3.5 Bölgede Yapı Malzemesinin Sağlanması ve Ülke Dışından Sağlanan Girdiler 3-161
3.4.3.6 Sonuç 3-162
3.4.4 TURİZM VE TANITIM 3-163
3.4.4.1 Giriş 3-163
3.4.4.2 Türkiye ve Dünyada Turizmin Gelişmesi 3-163
3.4.4.3 Bölgenin Doğal, Tarihi ve Kültürel Kaynakları 3-164
3.4.4.4 TR83 Bölgesi'nde Turizm Hareketleri 3-166
3.4.4.5 Turizm Altyapısı 3-167
3.4.4.6 Sonuç 3-169
3.4.5 MALİ YAPI VE BANKACILIK 3-170
3.4.5.1 Giriş 3-170
3.4.5.2 Kamu Maliyesi 3-171
3.4.5.3 Bankacılık Hizmetleri, Mevduat ve Kredilerin Gelişimi, 1998-2003 3-171
3.4.5.4 İhtisas Bankacılığı 3-175

3.4.5.5 Sermaye Piyasası İşlemleri 3-176
3.4.5.6 Yeni Teşvik Sisteminin Bölge Ölçeğinde Değerlendirilmesi 3-176
3.4.5.7 Sonuç 3-177
3.4.6 TİCARET 3-180
3.4.6.1 Giriş 3-180
3.4.6.2 Bölgenin Ticari Yapısı 3-181
3.4.6.3 Sonuç 3-185
3.4.7 SONUÇ 3-186
3.5 KAMU YATIRIMLARI 3-188
3.5.1 GİRİŞ 3-188
3.5.2 TR83 BÖLGESİ'NDE KAMU YATIRIMLARI 3-188
3.5.3 TÜRKİYE'DE YATIRIMLARIN GENEL SEYRİ: 1990 - 2003 3-192
3.5.4 SONUÇ 3-195
3.6 GİRDİ-ÇIKTI MODELİ 3-196
3.6.1 GİRİŞ 3-196
3.6.2 BÖLGESEL GİRDİ - ÇIKTI TABLOSU 3-197
3.6.3 GİRDİ-ÇIKTI ÜRETİM MODELİ ÇÖZÜMÜ: GERİYE VE İLERİYE-DOĞRU BAĞLANTILAR 3-198
3.6.4 SONUÇ 3-199
3.7 EKONOMİK YAPI: DEĞERLENDİRME 3-200
4 KENTSEL VE KIRSAL ALTYAPI 4-1
4.1 GİRİŞ 4-2
4.2 ALTYAPI 4-3
4.2.1 GİRİŞ 4-3
4.2.2 SU KAYNAKLARI, KULLANIMI VE KANALİZASYON 4-3
4.2.2.1 Fiziki Coğrafya ve Jeoloji 4-3
4.2.2.2 Su Temini ve Kanalizasyon Altyapısı 4-4
4.2.2.3 Su Kaynakları Geliştirme Projelerinin Mevcut Durumu 4-21
4.2.2.4 Su Talep ve Temin Dengesi Çalışması 4-26
4.2.3 SONUÇ 4-29
4.2.4 ENERJİ 4-30
4.2.4.1 Giriş 4-30
4.2.4.2 Üretim Santralları 4-31
4.2.4.3 İletim ve Dağıtım Sistemi 4-31

4.2.4.4 Doğalgaz 4-32
4.2.4.5 Sonuç 4-34
4.2.5 HABERLEŞME 4-34
4.2.5.1 Giriş 4-34
4.2.5.2 Mevcut Durum 4-34
4.2.5.3 Sonuç 4-36
4.2.6 ULAŞIM 4-37
4.2.6.1 Giriş 4-37
4.2.6.2 Bölge Ulaşım Ağı 4-37
4.2.6.3 Bölge ile ilgili Uluslararası Düzenlemeler 4-43
4.2.6.4 Sonuç 4-45
4.3 YERLEŞME ve KENTLEŞME 4-49
4.3.1 KENTLEŞME 4-50
4.3.1.1 Giriş 4-50
4.3.1.2 Türkiye ve AB Kentleşme Politikaları 4-51
4.3.1.3 Bölgede Kentleşme 4-53
4.3.1.4 Sonuç 4-66
4.3.2 YERLEŞME ÖRÜNTÜSÜ VE YERLEŞME MERKEZLERİNİN KADEMELENMESİ 4-67
4.3.2.1 Yerleşme Örüntüsü 4-67
4.3.2.2 Yerleşme Merkezlerinin Kademelenmesi 4-73
4.4 KONUT 4-80
4.4.1 GİRİŞ 4-80
4.4.2 TÜRKİYE VE AB KONUT POLİTİKALARI 4-80
4.4.3 BÖLGE KONUT POLİTİKALARI, KONUT STOKU VE ÖZELLİKLERİ 4-81
4.4.4 SONUÇ 4-84
4.5 AFET RİSKİ VE DEPREMSELLİK 4-86
4.5.1 GİRİŞ 4-86
4.5.2 HEYELAN VE SU BASKINI 4-86
4.5.3 DEPREM 4-87
4.5.3.1 Depremler ve KAF'ın Yarattığı Ovalar 4-88
4.5.3.2 Yerleşimlerde İmar Planları ve Depremsellik 4-89
4.5.3.3 Yapı Üretim Süreci 4-93
4.5.3.4 Bina Stoku Özelliklerinin Değerlendirilmesi 4-94
4.5.3.5 Risk Yönetimi 4-95
4.5.3.6 İmar Yasası, Depremsellik ve Kurumsallaşma 4-97

4.5.4 SONUÇ 4-97

4.6 KENTSEL KIRSAL ALTYAPI: DEĞERLENDİRME 4-99

5 ÇEVRE 5-1

5.1 GİRİŞ 5-2

5.2 ÇEVRE KİRLİLİĞİ VE KİRLETİCİ KAYNAKLAR 5-5

5.2.1 GİRİŞ 5-5

5.2.2 ÇEVRE KİRLİLİĞİ 5-5

5.2.2.1 Su Kirliliği 5-5

5.2.2.2 Hava Kirliliği 5-14

5.2.2.3 Gürültü Kirliliği 5-15

5.2.2.4 Toprak Kirliliği 5-17

5.2.2.1 Erozyon 5-18

5.2.3 KİRLETİCİ KAYNAKLAR 5-20

5.2.3.1 Atık Sular 5-20

5.2.3.2 Katı Atıklar 5-22

5.2.3.3 Sahil Şeridi Üzerindeki Yerleşimler ve Çevreye Etkileri 5-23

5.2.4 TEHDİT VE SORUNLAR 5-24

5.2.5 SONUÇ 5-24

5.3 FLORA, FAUNA, SUCUL CANLILAR VE SULAK ALANLAR 5-27

5.3.1 GİRİŞ 5-27

5.3.2 FLORA 5-27

5.3.3 FAUNA 5-29

5.3.4 SUCUL CANLILAR VE SULAK ALANLAR 5-30

5.3.5 TEHDİT VE SORUNLAR 5-30

5.3.6 SONUÇ 5-31

5.4 ÇEVRE YÖNETİMİ 5-33

5.4.1 GİRİŞ 5-33

5.5 ÇEVRE: DEĞERLENDİRME 5-36

6 SONUÇ 6-1

6.1 BÖLGEYE GENEL BAKIŞ 6-2

6.2 GENEL DEĞERLENDİRME VE SENTEZ 6-4

6.2.1	BÖLGENİN GÜÇLÜ YÖNLERİ	6-7
6.2.2	BÖLGENİN ZAYIF YÖNLERİ	6-7
6.2.3	BÖLGENİN FIRSATLARI	6-8
6.2.4	BÖLGENİN KARŞILAŞTIĞI TEHDİTLER	6-8
6.2.5	BÖLGENİN KARADENİZ HAVZASI'NDAKİ KONUMU	6-9
6.2.6	BİLGİLERİN MEKANSAL VERİLERLE BİRLEŞTİRİLMESİ	6-13
6.3	SONUÇ: DEĞERLENDİRME	6-32
KAYNAKÇA		K-1

TABLO LİSTESİ

Tablo 1.1.2.1	Geleneksel ve Yeni Bölgesel Politikaların Özellikleri	1-9
Tablo 1.2.2.1	AB Programlarına AB ve Türkiye'nin Katkılarının Dağılımı	1-19
Tablo 1.3.1.1	Türkiye'de Kullanılan KOBİ Tanımları	1-24
Tablo 1.4.1.1	TR83 Bölgesi Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Göstergeleri	1-34
Tablo 1.4.1.2	TR83 Bölgesi Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Göstergelerine Göre Sıralaması	1-35
Tablo 1.4.3.1	Bölge İlçelerinin Gelişmişlik Derecesi	1-48
Tablo 1.4.3.2	TR83 Bölgesi İlçelerinin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Göstergeleri	1-49
Tablo 1.4.3.3	TR83 Bölgesi İlçelerinin Sosyo- Ekonomik Gelişmişlik Bakımından TR83 Bölgesi İçindeki Sıralaması	1-50
Şekil 1.4.3.1	TR83 Bölgesi'nin İl ve İlçelerinin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sırası	1-51
Tablo 2.2.2.1	Kentleşme Oran ve Hızları, 2000	2-6
Tablo 2.2.2.2	TR83 Bölgesi Nüfus Gelişimi ve Artış Hızları	2-7
Tablo 2.2.3.1	Toplam Yaş- Bağımlılık Oranı Değişimi	2-11
Tablo 2.2.3.2	Toplam Nüfusa Göre Ortalama Hanehalkı Büyüklüğü	2-13
Tablo 2.2.3.3	Kentleşme Oranları	2-13
Tablo 2.2.3.4	Genel Demografik Değişkenler, 2000	2-14
Tablo 2.2.3.5	Doğumda Yaşam Beklentisi, 1975-2003	2-15
Tablo 2.2.4.1	Alınan ve Verilen Göçlerin Öğrenim Durumuna Göre Dağılımı	2-17
Tablo 2.2.4.2	TR83 Bölgesi Köylerine Gelen ve Giden İşçi Sayıları	2-17
Tablo 2.2.5.1	Unsur Projeksiyon Yöntemi Kullanılarak Elde Edilen Nüfuslar	2-19
Tablo 2.3.4.1	Düzey 2 İBB'ye Göre Okul Öncesi Okullaşma Oranı, 2001-2002	2-26
Tablo 2.3.5.1	Düzey 2 İBB'ye Göre İlköğretim Okullaşma Oranı, 2001-2002	2-27
Tablo 2.3.5.2	Yerleşim Yerlerine Göre İlköğretimde Okul, Öğrenci ve Öğretmen Sayıları, 2003-2004	2-28
Tablo 2.3.6.1	Düzey 2 İBB'ye Göre Genel Ortaöğretim Okullaşma Oranı, 2001-2002	2-29
Tablo 2.3.6.2	Düzey 2 İBB'ye Göre Mesleki ve Teknik Ortaöğretim Okullaşma Oranı, 2001-2002	2-29
Tablo 2.3.7.1	Bölge Üniversitelerindeki Öğretim Elemanı Sayısı, 2003-2004	2-32
Tablo 2.3.7.2	Çorum İli Fakülte, Yüksekokul ve Meslek Yüksekokulları Öğretim Elemanları Sayıları, 2003-2004	2-32
Tablo 2.3.7.3	Bölge Üniversitelerinin Önlisans ve Lisans Düzeyindeki Öğrenci Sayıları, 2003-2004	2-33
Tablo 2.3.7.4	Çorum İli Fakülte Yüksekokul ve Meslek Yüksekokulları Önlisans ve Lisans Düzeyindeki Öğrenci Sayıları, 2003-2004	2-33
Tablo 2.3.8.1	İller Bazında Mesleki Eğitim Merkezlerinde Kurum, Öğrenci ve Kursiyer Sayıları (2002-2003 Öğretim Yılı Sonu)	2-34
Tablo 2.3.9.1	Ekonomik Faaliyet Konusuna ve Cinsiyete Göre TR83 Bölgesi'nde İstihdam Edilen Nüfusun Eğitim Durumu, 2000	2-37
Tablo 2.3.9.2	Ekonomik Faaliyet Konusuna ve Cinsiyete Göre Türkiye'de İstihdam Edilen Nüfusun Eğitim Durumu, 2000	2-38
Tablo 2.4.1.1	Bazı Düzey 2 İBB ve Ülkelerin Sağlık Göstergeleri Bakımından Karşılaştırılması, 2000	2-42
Tablo 2.4.2.1	İl Merkezi ve İlçelere Göre Bazı Hizmetlerin Dağılımı, 2002	2-43

Tablo 2.4.2.2	Sağlık Ocaklarında Yapılan Bazı Hizmetlere İlişkin Veriler, 2002	2-44
Tablo 2.4.2.3	Acil Yardım İstasyonlarının İllere Göre Dağılımı, 2003	2-44
Tablo 2.4.3.1	İllere Göre Aşılama Oranlarının Dağılımı, 2002	2-45
Tablo 2.4.3.2	İllere Göre Tespit Edilen Doğumların Yaptırana Göre Dağılımları	2-46
Tablo 2.4.5.1	Aktif ve Pasif Sigortalılar ile Yeşil Kart Sahiplerinin Toplam Nüfusa Oranı, 2000	2-47
Tablo 2.5.2.1	Bölgedeki Tescil Gruplarına Göre Kültür Varlıkları	2-57
Tablo 2.5.4.1	Bölgedeki Kütüphane Altyapısı ve Okuyucu Bilgileri, 2003	2-60
Tablo 2.5.4.2	Kütüphane Kullanım Oranları, 2001	2-61
Tablo 2.5.4.3	Bölgedeki Tiyatrolar, Oyun ve Seyirci Bilgileri, 2001	2-62
Tablo 2.5.4.4	Bölgede Çıkartılan Yerel Gazeteler ve Okuyucu Sayıları	2-62
Tablo 2.5.4.5	Bölgede Faaliyette Bulunan Yerel, Bölgesel Radyo ve Televizyon Kuruluşları	2-62
Tablo 2.5.4.6	Bölgede Sinema, Gösterilen Film ve Seyirci Dağılımı, 2001	2-63
Tablo 2.6.3.1	Cinsiyete Göre İşgücü Durumu, 2000	2-72
Tablo 2.6.3.2	Ekonomik Faaliyete Göre İstihdam Edilen Nüfus, 2000	2-73
Tablo 2.6.4.1	Bölgedeki Evlenmeler, 2001	2-74
Tablo 2.6.4.2	Nedenlerine Göre Boşanmalar, 2000	2-75
Tablo 2.7.2.1	Yıllar İtibarıyla Gelir Gruplarının Yüzde 20'lik Dilimlere Göre Karşılaştırılması, 1963-2003	2-79
Tablo 2.7.2.2	Düzey 2 İstatistiki Bölge Birimlerine Göre Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, 2001	2-81
Tablo 2.7.2.3	Bölgeler İtibarıyla Gelir Dağılımı, 2003	2-82
Tablo 2.7.2.4	Hane Gelirlerinin, Düzey 2 İBB Bazında Gelire Göre Sıralı Yüzde 20'lik Dilimler Ayrımında Dağılımı	2-82
Tablo 2.7.2.5	Yıllar İtibarıyla Kentsel ve Kırsal Gelir Dağılımı, 1987, 1994, 2002, 2003	2-83
Tablo 2.7.2.6	Hane Gelirlerinin Düzey 1 İBB'lere Göre Sıralı Yüzde 20'lik Dilimler ve Kent-Kır Ayrımında Dağılımı	2-84
Tablo 2.7.3.1	Cinsiyete ve Yıllara Göre İşgücü ve Katılma Oranı	2-87
Tablo 2.7.3.2	Yerleşim Yeri, İşgücü Durumu ve Cinsiyete Göre Nüfus, 2000	2-88
Tablo 2.7.3.3	TR83 ve TR90 Bölgelerinde İstihdamın Sektörel Dağılımı, 2000	2-92
Tablo 2.7.3.4	Sektörel İstihdamın Değişimi, 1980-2000	2-93
Tablo 2.7.3.5	İstihdamın İmalat Sanayi Alt-Sektör Dağılımı, 2002	2-94
Tablo 2.7.3.6	İstihdamın İşyeri Ölçeğine Göre Dağılımı, 2002	2-95
Tablo 2.7.3.7	Sektörlere Göre İstihdamın Kır ve Kente Dağılımı (1990-2000)	2-97
Tablo 2.7.3.8	İşteki Duruma ve Cinsiyete Göre İstihdam	2-98
Tablo 2.7.3.9	Çalışmama Nedenine ve Cinsiyete Göre İşgücünde Olmayan Nüfus (yüzde)	2-100
Tablo 2.7.3.10	İller, TR83 Bölgesi ve Türkiye'de İstihdamın Sektörel Bazda Eğitim ve Cinsiyete Göre Dağılımı, 2000	2-102
Tablo 2.7.3.11	Bölge İllerinin İşsizlik Oranları ve İlçe Sıralaması	2-104
Tablo 2.7.4.1	Toplam İşyeri ve İşçi Sayısı	2-106
Tablo 2.7.4.2	İşteki Durum, 2000	2-106
Tablo 2.7.4.3	Kadın ve Erkek İşçi Sayısı ve Oranları	2-107
Tablo 2.7.4.4	Sendikalı İşçi Çalıştıran İşyerleri ve Sendikalı İşçi Sayıları	2-108
Tablo 2.7.4.5	Kadın ve Erkek Sendikalı İşçi Sayısı	2-108
Tablo 2.7.5.1	Emekli Aylığı Alanların, Aktif Sigortalıların ve Sosyal Güvenlik Kapsamındaki Nüfusun Dağılımı, 2000	2-112

Tablo 2.7.5.2	SSK Kapsamındaki Nüfus	2-113
Tablo 2.7.5.3	Bağ-Kur'dan Aylık Alanlar ve Aktif-Pasif Sigortalı Dağılımı, 2002	2-113
Tablo 2.7.5.4	65 Yaş Aylığı Alanların Sayısı ve Toplam Nüfusa Oranı	2-114
Tablo 2.7.5.5	Nüfus Projeksiyonları 65+ Yaş Grubu İçin	2-114
Tablo 2.7.6.1	Kentsel Alanlar İçin Sınıflama	2-120
Tablo 2.7.6.2	Kırsal Alan İçin Sınıflama	2-120
Tablo 2.7.6.3	Yoksulların Algıladıkları En Önemli Problem	2-122
Tablo 2.8.2.1	Bölgedeki STK'ların Dağılımı	2-128
Tablo 2.9.2.1	Türkiye'de Bölgesel Kalkınma İle İlgili Kurum ve Kuruluşlar ve Faaliyet Alanları	2-133
Tablo 2.9.3.1	Bölgedeki İl Özel İdarelerinin Gelir ve Giderleri, 2003	2-136
Tablo 2.9.3.2	Bölgedeki Belediye ve Köy Sayısı	2-136
Tablo 2.9.3.3	Belediyelerin Gelir ve Giderleri, 2003	2-136
Tablo 2.9.3.4	Bölgedeki Belediyelerde Teknik, İdari Personel Sayısı ve Yeterlilik Durumu	2-137
Tablo 2.9.3.5	Bölgedeki Belediyelerde Bilgisayar Donanımı, Yazılımı ve Ağı Yeterli Olan Belediyelerin Oranı	2-137
Tablo 3.1.1.1	GSYİH ve Nüfus İtibarıyla Bölge ve İllerin Türkiye İçindeki Paylarının Değişimi	3-3
Tablo 3.1.1.2	Üç Temel Sektörün GSYİH'daki Paylarının Yıllara Göre Gelişimi, 1987-2001	3-4
Tablo 3.1.1.3	Sektörlerin Türkiye GSYİH'sı İçindeki Payları - İller, TR83 Bölgesi ve Türkiye, 1987-2001	3-5
Tablo 3.1.1.4	Tarım Sektörünün GSYİH İçindeki Payları, TR83 ve Türkiye, 1987-2000	3-6
Tablo 3.1.1.5	Tarım Sektörü İtibarıyla GSYİH'nın Endeks Değerlerinin Gelişimi	3-7
Tablo 3.1.1.6	Sanayi Sektörü İtibarıyla GSYİH'nın Endeks Değerlerinin Gelişimi	3-8
Tablo 3.1.1.7	Hizmetler Sektörü İtibarıyla GSYİH'nın Endeks Değerlerinin Gelişimi	3-9
Tablo 3.1.1.8	TR83 ve Türkiye GSYİH Büyüme Hızları, 1991-2001	3-12
Tablo 3.1.1.9	TR83 ve Türkiye GSYİH Büyüme Performansı, 1987-2001	3-12
Tablo 3.1.1.10	İl ve Sektör Düzeyinde İstihdam: TR83 ve Türkiye, 1980-2000	3-14
Tablo 3.1.1.11	İstihdam Büyüme Endeksleri: TR83 ve Türkiye,	3-16
Tablo 3.1.1.12	İl ve Sektörlere Göre İstihdam Büyüme Endeksleri: TR83 ve Türkiye, 1980-2000	3-17
Tablo 3.1.1.13	Üç Temel Sektöre Göre İstihdamın Dağılımı: TR83 ve Türkiye, 1980-2000	3-18
Tablo 3.2.2.1	Bölge Arazi Varlığı, 2002	3-23
Tablo 3.2.2.2	Köy Alanları Bazında Türkiye ve Bölge Arazi Kullanımındaki Değişimler	3-26
Tablo 3.2.2.3	Tarım İşletmeleri Bazında Türkiye ve Bölge Arazi Kullanımındaki Değişimler	3-27
Tablo 3.2.2.4	Bölgedeki Sulama Alanlarına İlişkin Bilgiler	3-28
Tablo 3.2.2.5	Ülke ve Bölge Sulama Alanları, 2004	3-28
Tablo 3.2.2.6	Bölge DSİ Sulamaları Bitki Deseni, 2002	3-29
Tablo 3.2.3.1	Türkiye ve Bölge Bitkisel Üretimlerindeki Değişim	3-36
Tablo 3.2.3.2	Bölgede, Türkiye'de ve Dünyada Ürün Verimleri	3-41
Tablo 3.2.3.3	Türkiye ve Bölge Tarım İşletme Büyüklükleri, 1980-2001	3-42
Tablo 3.2.3.4	Bölge Tarım İşletme Büyüklükleri	3-43
Tablo 3.2.3.5	Bölge Tarım İşletmeleri Sayısı ve Parsel Büyüklükleri	3-43
Tablo 3.2.3.6	Bölge Tarım İşletmeleri Arazi Sahipliğinin Dağılımı	3-44
Tablo 3.2.3.7	Türkiye Yerleşim Yeri ve Tarımsal Faaliyette Bulunmasına Göre Hanehalkı Sayısı	3-44
Tablo 3.2.3.8	Bölge Yerleşim Yeri ve Tarımsal Faaliyete Göre Hanehalkı Sayısı	3-44
Tablo 3.2.3.9	Tarım İşletmeleri Gelirlerinin Kaynak İtibarıyla Dağılımı	3-45

Tablo 3.2.3.10	Doğrudan Gelir Desteği Ödemeleri	3-46
Tablo 3.2.3.11	Tarım İşletmeleri Üretim Şekilleri	3-46
Tablo 3.2.3.12	Bölge Ana Ürün Üretimlerinde İşgücü İhtiyacı	3-47
Tablo 3.2.3.13	Bir Köy Bir Ürün Projesi 2004 Yılı Bütçe Hedefleri	3-50
Tablo 3.2.3.14	Tarım Ürünlerinde Dış Ticaretin Değişimi	3-55
Tablo 3.2.3.15	Bölgede Bulunan Kooperatifler ve Ortak Sayıları	3-57
Tablo 3.2.4.1	Bölgedeki Hayvan Sayısı ve Türkiye Toplamına Oranı, 1998-2003	3-65
Tablo 3.2.4.2	Bölgedeki Hayvansal Üretim ve Türkiye Toplamına Oranı	3-73
Tablo 3.2.5.1	Türkiye'de Su Ürünleri Potansiyeli	3-78
Tablo 3.2.5.2	Su Ürünleri Yetiştiricilik İzinleri ve Kapasiteleri	3-79
Tablo 3.2.5.3	Bölgedeki Barajlar ve Düzenlenmiş Doğal Göller	3-80
Tablo 3.2.6.1	Ormancılık GSYİH'sının Türkiye Ormancılık GSYİH'sına Oranı	3-86
Tablo 3.2.6.2	İllerin Ormancılık GSYİH'sının Bölge Ormancılık GSYİH'sına Oranı	3-86
Tablo 3.2.6.3	Orman İçi ve Orman Bitişiği Köy Sayısının Dönemlere Göre Değişimi	3-93
Tablo 3.2.6.4	Artış Hızlarına ve Dönemlere Göre Orman İçi ve Orman Bitişiği Köyler Nüfusu	3-93
Tablo 3.2.6.5	Orman İçi, Orman Bitişiği ve Toplam Köylerde, Dönemlere Göre Nüfus Farkı	3-93
Tablo 3.3.2.1	İthalat Vergileri (Eksi) İzafi Banka Hizmetleri Farkına Göre Sektörlerin GSYİH'daki Payları, 2000	3-106
Tablo 3.3.2.2	İl GSYİH'larının Bölge ve Türkiye İçindeki Payları, 2000	3-107
Tablo 3.3.2.3	Sanayi Yapısı, 2000	3-107
Tablo 3.3.2.4	Sektörel Büyüme Hızları, 1987-2000	3-108
Tablo 3.3.2.5	TR83 Bölgesi GSYİH'sının Türkiye GSYİH'sı İçindeki Payı, 1987-2000	3-109
Tablo 3.3.2.6	TR83 Bölgesi'nin Ekonomik Yapısındaki Değişme 1987-2000	3-109
Tablo 3.3.2.7	Sanayi Sektörlerinde Dönemsel Analiz, 1993-2001 (10+İşyerleri)	3-110
Tablo 3.3.2.8	İmalat Sanayinde Dönemsel Analiz Endeks Değerleri, 1993-2001	3-110
Tablo 3.3.2.9	TR83 Bölgesi'nde Sektörlere Göre İşyeri ve Çalışan Dağılımı, 1985, 1992, 2002	3-112
Tablo 3.3.2.10	TR83 Bölgesi İşyeri Büyüklük Dağılımı, 2002	3-112
Tablo 3.3.2.11	İşgücünün Sektörel Dağılımı	3-114
Tablo 3.3.2.12	Sanayi İstihdamının Önemli Olduğu İlk On Yerleşim Yeri	3-114
Tablo 3.3.2.13	TR83 Bölgesi'nde Sektörlere Göre İstihdamın Eğitim Düzeyi, 2000	3-115
Tablo 3.3.2.14	Yerel İşyeri ve İstihdam Verileriyle Bölge İmalat Sanayi, 2004	3-116
Tablo 3.3.2.15	TR83 Bölgesi ve Türkiye'de (10+), 2000	3-122
Tablo 3.3.2.17	Teşvik Belgeli Yatırımlar	3-123
Tablo 3.3.2.16	Teşvikler, Kamu Yatırımları, Krediler, 1995 – 2000	3-123
Tablo 3.3.2.18	İmalat Sanayinde Kamu ve Özel Kesim Payları, 2000	3-124
Tablo 3.3.3.1	Türkiye ve Bölgenin Tuvenan Maden Üretimi	3-130
Tablo 3.3.3.2	TR83 Bölgesi'ndeki Madencilik ve Taşocakçılığı Sektörü İşyeri Sayısı, Çalışanlar Ortalaması, Ücretle Çalışanlar Ortalaması ve Üretime Katkıları	3-131
Tablo 3.3.4.1	Türkiye Elektrik Üretim ve Tüketimi, 1985,1990,1995, 2001	3-139
Tablo 3.3.4.2	Dünya-Türkiye Elektrik Üretim ve Tüketimi, 2001	3-140
Tablo 3.3.4.3	Bölge İçin Doğalgaz Talep Tahminleri	3-143
Tablo 3.4.2.1	Ar-Ge Göstergeleri, 2000	3-150
Tablo 3.4.3.1	İnşaat Sektörü GSYİH'sının İller, Bölge ve Türkiye İtibarıyla Yıllara Göre Gelişimi	3-154

Tablo 3.4.3.2	Sektör GSYİH'nın Yıllara ve İllere Göre Türkiye Sektör GSYİH'sı İçindeki Yüzde Payları, 1987-2001	3-154
Tablo 3.4.3.3	Sektör GSYİH'nın Yıllara ve İllere Göre Bölge GSYİH İçindeki Yüzde Payları, 1987-2001	3-155
Tablo 3.4.3.4	İnşaat Sektörü GSYİH'nın Endeks Gelişimi, 1987-2001	3-155
Tablo 3.4.3.5	Yıllar İtibarıyla İnşaat Sektörünün GSYİH İçindeki Payı, 1987-2001	3-155
Tablo 3.4.3.6	İnşaat Sektörünün GSMH İçindeki Payı ve Büyüme Hızı	3-156
Tablo 3.4.3.7	AB'ye Üye ve Aday Bazı Ülkelerde İnşaat Sektörü	3-157
Tablo 3.4.3.8	İnşaat Sektöründeki İstihdamın Değişimi	3-158
Tablo 3.4.3.9	İllerin İnşaat Sektörü Bölge İstihdamındaki Payı	3-158
Tablo 3.4.3.10	İllere Göre Binanın Kullanım Amacı	3-160
Tablo 3.4.4.1	Turist Sayılarının Gelişiminin Karşılaştırması, 2000-2003	3-163
Tablo 3.4.4.2	Bölgenin Turizm Potansiyeline Sahip Kaynakları	3-164
Tablo 3.4.4.3	TR83 Bölgesi'nde Turizm Hareketleri, 2002	3-166
Tablo 3.4.4.4	Bölgedeki Turistik Konaklama Tesisleri	3-167
Tablo 3.4.4.5	Bölgedeki Turistik Belgeli Yeme-İçme Üniteleri	3-168
Tablo 3.4.4.6	Ticaret ve Turizm Öğretim Kurumları	3-168
Tablo 3.4.5.1	Konsolide Bütçe Gelir ve Gider Karşılaştırması, 2003	3-170
Tablo 3.4.5.2	Banka Şube Sayıları	3-171
Tablo 3.4.5.3	TL ve Döviz Cinsinden Mevduatın İl Bazında Dağılımı	3-172
Tablo 3.4.5.4	Mevduatın İl Bazında Dağılımı, ABD Doları Bazında Yıllık Değişme	3-172
Tablo 3.4.5.5	Kredilerin Dağılımı	3-172
Tablo 3.4.5.6	Ziraat Bankası TKK, Mevcut ve Yeniden Yapılandırılan Krediler, Nisan 2004	3-175
Tablo 3.4.5.7	Bölgenin Mali Sisteme Aktardığı Fon Tutarları	3-177
Tablo 3.4.5.8	Bölgenin Mali Sistemden Sağladığı Kaynaklar	3-177
Tablo 3.4.5.9	Bölgenin Mali Sisteme Aktardığı Fonlar ve Sağladığı Kaynaklar	3-177
Tablo 3.4.6.1	Bölgeden Yapılan Dış Ticaret	3-181
Tablo 3.4.6.2	Bölgede Tarımsal Üretim Miktarı, Tutarı ve İhracat Oranı, 2001	3-181
Tablo 3.4.6.3	Bölgede İnternetin Ticari Amaçla Kullanımı	3-183
Tablo 3.5.2.1	Kamu Yatırımları, TR83 ve Türkiye	3-189
Tablo 3.5.2.2	Kamu Yatırımları, TR83 ve Türkiye	3-189
Tablo 3.5.2.3	TR83 Bölgesi'nde Kamu Yatırımlarının Sektörel Dağılımı, 1999-2004	3-191
Tablo 3.5.2.4	Toplam Kamu Yatırımları, Türkiye, 1999 – 2004	3-192
Tablo 3.5.3.1	Sabit Sermaye Yatırımları İçin Başlıca Oransal Göstergeler, TR83, 1990-2000	3-193
Tablo 3.5.3.2	TR83 Bölgesi'nde Teşvik Belgeli Yatırımlar, 1995-2001	3-194
Tablo 3.5.3.3	Yatırım Teşvik Belgelerinin Bölgeler İtibarıyla Dağılımı	3-194
Tablo 3.6.3.1	TR83 Bölgesi Geriye Doğru Bağlantı Endeksleri, 2000	3-198
Tablo 3.6.3.2	TR83 Bölgesi İleriye Doğru Bağlantı Endeksleri, 2000	3-198
Tablo 3.7.1.1	GSYİH ve İstihdamda Sektörel Gelişmeler: 1990-2000	3-200
Tablo 4.2.2.1	TR83 Bölgesi Su Potansiyeli	4-7
Tablo 4.2.2.2	Bölge Nüfusunun Su Temin İdari Dağılımı	4-10
Tablo 4.2.2.3	Belediye Nüfuslarının İçme ve Kullanma Suyu Kaynakları	4-10
Tablo 4.2.2.4	Belediyelerin İçme ve Kullanma Suyu Şebekelerine Verilen Suyun Kaynaklara Göre Miktar ve Dağılımı	4-11

Tablo 4.2.2.5	Kentsel Alanda İçme ve Kullanma Suyu Temin Sistemlerinin Nüfus İtibarıyla Dağılımı	4-13
Tablo 4.2.2.6	Bölgede İçmesuyu Arıtma Tesisi Olan Belediyelerin Hizmet Nüfusları	4-13
Tablo 4.2.2.7	TR83 Bölgesi'nde Kırsal Alanda İçmesuyu Temin Durumu, 2004	4-16
Tablo 4.2.2.8	Kırsal Alanda Su Temin Sistemlerinin Durumu, Ocak 2004	4-17
Tablo 4.2.2.9	Bölgedeki Belediyelerin Kanalizasyon Sistemleri Durumu	4-18
Tablo 4.2.2.10	Belediye Atıksularının Verildiği Alıcı Ortamlara Göre Dağılımı	4-18
Tablo 4.2.2.11	Bölgede KHGM Hizmet Alanında Kanalizasyon Durumu	4-21
Tablo 4.2.2.12	TR83 Bölgesi Hidroelektrik Enerji Potansiyeli	4-22
Tablo 4.2.2.13	TR83 Bölgesi Sulama Alanları	4-25
Tablo 4.2.2.14	İçme, Kullanma Suyu Maksatlı DSİ Projeleri	4-25
Tablo 4.2.2.15	Bölgede Yerüstü ve Yeraltı Suyu Potansiyelinin Mevcut Durumda Kullanımı	4-27
Tablo 4.2.2.16	Bölgede Yerüstü ve Yeraltı Suyu Potansiyelinin 2023 Yılı Tahmini Kullanımı	4-28
Tablo 4.2.4.1	Orta Gerilimdeki Arıza Miktarları ve Kesinti Süreleri, 2003	4-31
Tablo 4.2.6.1	Bölge Karayollarının İllere Dağılımı	4-37
Tablo 4.2.6.2	Köy Yollarının İllere Dağılımı	4-37
Tablo 4.3.1.1	Türkiye Kır ve Kent Nüfusu, Kentleşme Oranı ve Kentleşme Hızı	4-51
Tablo 4.3.1.2	Avrupa Birliği (AB-25) Kentleşme Oranı ve Kentleşme Hızı	4-52
Tablo 4.3.1.3	AB Üyesi Bazı Ülke Kentlerinin Nüfus Yoğunluğu ve Arazi Kullanım Bilgileri	4-52
Tablo 4.3.1.4	Bölgenin Kent ve Kır Nüfusu, Kentleşme Oranı, Nüfus Artış ve Kentleşme Hızı	4-53
Tablo 4.3.1.5	Bölgedeki İllerin Kır ve Kent Nüfusları ve Kentleşme Oranları, 2000	4-54
Tablo 4.3.1.6	Bölgedeki Kentsel Yerleşmeler, Nüfusları ve Kentleşme Oranları, 2000	4-54
Tablo 4.3.1.7	Bölge Kentlerinin Nüfus Yoğunluğu ve Arazi Kullanım Bilgileri	4-55
Tablo 4.3.1.8	Bölgede Kentsel Yerleşmelerin Bulunduğu İlçelerin, Gelişmişlik Sırası ve Gelişmişlik Grubu	4-62
Tablo 4.3.2.1	Bölgede Yerleşim Yeri Sayısı ve Yoğunluklar, 2000	4-68
Tablo 4.3.2.2	Bölgedeki Yerleşmelerin Nüfus Gruplarına Göre Dağılımı, 2000	4-69
Tablo 4.3.2.3	İllere Göre Yerleşim Yeri Birden Fazla Olan Köy Sayısı, 1997	4-69
Tablo 4.4.2.1	AB'de, AB Üyesi Bazı Ülkelerde ve Türkiye'de Mülkiyet ve Kullanımına Göre Konut Dağılımı	4-81
Tablo 4.4.3.1	Bölge İllerinde Tarihi Tescilli Konut Stoku ve Bölge Tarihi Konut Stoku İçindeki Payları	4-83
Tablo 4.4.3.3	Nüfusu 20 000'in Üstündeki Yerleşmelerde Konut Stoku, Hane Sayısı, Konut Gereksinimi ve Konut Fazlası, 2000	4-83
Tablo 4.4.3.2	Bölgedeki Konut Stokunun İllere Göre Dağılımı, 2000	4-83
Tablo 4.5.2.1	Bölgede DSİ Taşkın Koruma ve Islah Projeleri	4-87
Tablo 4.5.3.1	TR83 Bölgesi ve Çevresinde Hasar Yapan Depremler	4-87
Tablo 5.1.1.1	TR83 Bölgesi'nde Çevreyi Öncelikle Etkileyen Bazı Sanayi Kuruluşları	5-2
Tablo 5.1.1.2	TR83 Bölgesi'nde Bazı Endüstriyel Faaliyetlerin Çevresel Etkileri	5-3
Tablo 5.2.2.1	TR83 Bölgesi Yüzey Sularını Kirletici Kaynaklar	5-7
Tablo 5.2.2.2	Yeşilırmak ve Kolları Üzerindeki Gözlem İstasyonlarına Ait Su Numuneleri Analiz Sonuçlarının Kalite Sınıfları ve Avrupa Birliği Direktifi ile Karşılaştırması	5-9
Tablo 5.2.2.3	Yeşilırmak Nehri Kirliliği, Kirlilik Kaynakları ve Kirlilik Parametreleri	5-10
Tablo 5.2.2.4	Kızılırmak Nehri Önemli Kirletici Parametrelerin Su Kalite Sınıfları	5-11

Tablo 5.2.2.5	Kızılırmak Nehri Su Kalitesi Gözlem İstasyonlarına Ait Su Numuneleri Analiz Sonuçlarının Kalite Sınıfları ve Avrupa Birliği Direktifi ile Karşılaştırması	5-11
Tablo 5.2.2.6	Karadeniz'e Dökülen Akarsuların Kalite Sınıfları	5-12
Tablo 5.2.2.7	Kış Sezonu Ortalaması Sınır Değerleri	5-15
Tablo 5.2.2.8	Bölge Kentleri SO_2 ve PM Kış Sezonu Ortalama Değerleri	5-15
Tablo 5.2.2.9	Gürültünün İnsanlar Üzerindeki Etkileri, Schemel, 1986	5-16
Tablo 5.2.2.10	Dünya ve Türkiye Akarsu Havzaları Su Erozyonu	5-18
Tablo 5.2.3.1	Kanalizasyon Şebekesi ve Arıtma Tesisi Kullanım Durumlarına Göre Belediye Sayıları ve Hizmet Ettikleri Nüfus Yüzdeleri, 2001	5-21
Tablo 5.2.3.2	TR83 Bölgesi Sanayi Atık Suları Arıtılma Durumu	5-21
Tablo 5.2.3.3	TR83 Bölgesi Katı Atık Miktarlarının Türkiye ile Karşılaştırılması, 2001	5-22
Tablo 5.2.3.4	AB Ülkeleri Yıllara Göre Katı Atık Miktarlarının Türkiye ile Karşılaştırması	5-22
Tablo 5.3.2.1	TR83 Bölgesi Floristik Listesinin Türkiye ve Avrupa Florası İle Karşılaştırılması	5-27
Tablo 5.3.2.2	TR83 Bölgesi'ndeki Bitki Türlerinin Tehlike Kategorileri	5-29
Tablo 5.3.2.3	Türkiye ve Seçilen Bazı Ülkelerin Bitki Çeşitliliği ve Endemik Bitkileri	5-29
Tablo 5.3.3.1	TR83 Bölgesi Faunası	5-29
Tablo 5.4.1.1	Türk Çevre Mevzuatının AB Çevre Politikalarıyla Karşılaştırılması Sonucunda Tespit Edilen Boşluk ve Çelişkiler	5-34

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1.4.1.1	Düzey 2 İstatistiki Bölge Birimleri Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sırası	1-36
Şekil 1.4.1.2	Düzey 3 İstatistiki Bölge Birimlerinin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sırası	1-37
Şekil 1.4.1.3	Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksine Göre Kademeli İl Grupları	1-38
Şekil 1.4.2.1	Bölge ve Türkiye'de Sektörlerin GSYİH İçindeki Payları, 1987-2001	1-39
Şekil 1.4.2.2	Bölge İllerinde Sektörlerin GSYİH İçindeki Payları, Cari Fiyatlarla, 1987, 2001	1-40
Şekil 1.4.3.2	TR83 Bölgesi İdare Bölümleri	1-52
Şekil 1.4.3.3	Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralamasına Göre Bölgenin En Gelişmiş 11 İlçesi	1-53
Şekil 1.4.3.4	Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralamasına Göre Bölgenin En Az Gelişmiş İlçeleri	1-55
Şekil 2.2.2.1	Türkiye ve TR83 Bölgesi Dönemsel Yıllık Ortalama Nüfus Artış Hızları	2-5
Şekil 2.2.2.2	İlçelere Göre Nüfus Yoğunluğu, 2000	2-6
Şekil 2.2.3.1	TR83 Bölgesi ve Türkiye Nüfus Piramitleri, 1980-2000 (1/2)	2-8
Şekil 2.2.3.1	TR83 Bölgesi ve Türkiye Nüfus Piramitleri, 1980-2000 (2/2)	2-9
Şekil 2.2.3.2	Toplam Yaş- Bağımlılık Oranı Değişimi	2-12
Şekil 2.2.3.3	Genç Bağımlılık Oranı Değişimi	2-12
Şekil 2.2.3.4	Yaşlı Bağımlılık Oranı Değişimi	2-12
Şekil 2.2.5.1	1940-2000 Nüfusları ve 2000-2023 Yılları İçin Nüfus Tahminleri	2-18
Şekil 2.3.2.1	Mezun Olunan Okula Göre Nüfus Dağılımı, 1980-2000	2-24
Şekil 2.3.3.1	Bölgede Yaş Gruplarına Göre Okur-Yazarlık Oranları	2-25
Şekil 2.3.5.1	İller Bazında İlköğretim Okul Sayılarının Gelişimi	2-27
Şekil 2.3.6.1	İller Bazında 2002- 2003 Öğretim Yılı İlköğretim Mezunlarının 2003-2004 Yılında Ortaöğretime Kayıt Yaptırma Sayıları	2-29
Şekil 2.3.7.1	Mesleki Teknik ve Yüksek Eğitim Kuruluşları	2-31
Şekil 2.5.1.1	Kültürel Miras	2-51
Şekil 2.5.2.1	Bölge Müzelerine Gelen Ziyaretçi Sayılarındaki Değişim, 1999-2001	2-56
Şekil 2.5.2.2	Bölgede Ören Yerlerine Gelen Ziyaretçi Sayılarındaki Değişim, 1999-2001	2-56
Şekil 2.5.4.1	Türkiye'de ve Bölgede Kütüphane ve Okuyucu Bilgileri, 2001	2-61
Şekil 2.5.4.2	Bölgedeki Matbaa Sayılarındaki Değişim, 1996-2001	2-62
Şekil 2.7.2.1	Hanehalkı Gelirlerine Göre 2002 ve 2003 Yılları Lorenz Eğrileri	2-80
Şekil 2.7.3.1	İlçe Bazında Tarım Sektöründe Çalışanların Oranı	2-90
Şekil 2.7.3.2	İlçe Bazında Sanayi Sektöründe Çalışanların Oranı	2-90
Şekil 2.7.3.3	İlçe Bazında Hizmetler Sektöründe Çalışanların Oranı	2-91
Şekil 2.7.3.4	İlçe Bazında İşsizlik Oranı	2-104
Şekil 3.1.1.1	Sanayi Sektöründe Büyüme Endeksleri: TR83 ve Türkiye	3-8
Şekil 3.1.1.2	GSYİH Büyüme Endeksleri: TR83 ve Türkiye	3-10
Şekil 3.1.1.3	GSYİH Logaritmik Trend Eğrileri TR83 ve Türkiye, 1987-2001	3-13
Şekil 3.1.1.4	İstihdam Büyüme Endeksleri: TR83 ve Türkiye, 1980-2000	3-16
Şekil 3.2.1.1	Tarım Sektöründe Büyüme Endeksleri: TR83	3-20
Şekil 3.2.2.1	Arazi Varlığı	3-24
Şekil 3.2.3.1	Düzey 2 İBB'ye Göre Tarla Ürünleri Üretimi	3-38
Şekil 3.2.3.2	Düzey 2 İBB'ye Göre Sebze Üretimi	3-38
Şekil 3.2.3.3	Düzey 2 İBB'ye Göre Meyve Üretimi	3-39

Şekil 3.2.3.4	Düzey 2 İBB'ye Göre Bitkisel Üretim Değerleri, 2002	3-39
Şekil 3.2.4.1	Bölgedeki Toplam Sığır Sayısı ve Hayvancılığa Dayalı İmalat Sanayi Tesisleri, 2003	3-66
Şekil 3.2.4.2	Bölgedeki Koyun Sayısı, 2003	3-67
Şekil 3.2.4.3	İşletme Türüne Göre Sığır Sayısı Dağılımı	3-68
Şekil 3.2.4.4	İşletme Türüne Göre Sığır Irklarının Dağılımı	3-68
Şekil 3.2.4.5	Kombina, Mezbaha ve Tavuk Kesimhaneleri	3-75
Şekil 3.2.6.1	Orman GSYİH'sının Toplam GSYİH ile Karşılaştırılması: İl, Bölge ve Türkiye, 1987-2001	3-87
Şekil 3.2.6.2	Orman GSYİH'sının Endeks Değeri Değişimi	3-87
Şekil 3.2.6.3	Orman İçi, Orman Bitişiği ve Orman Dışı Köyler	3-95
Şekil 3.2.6.4	Dönemlere Göre Orman İçi Köy Sayısının ve Nüfusunun Değişimi	3-96
Şekil 3.2.6.5	Dönemlere Göre Orman İçi Köy Sayısının ve Nüfusunun Değişimi	3-96
Şekil 3.2.6.6	Orman İçi ve Orman Bitişiği Köyleri 1980-1990 Nüfus Artış Hızları	3-97
Şekil 3.2.6.7	Orman İçi ve Orman Bitişiği Köyleri 1990-2000 Nüfus Artış Hızları	3-98
Şekil 3.3.1.1	Sanayi Sektöründe Büyüme Endeksleri: TR83 ve Türkiye	3-102
Şekil 3.3.2.1	TR83 Bölgesi GSYİH'sının Türkiye GSYİH'sı İçindeki Payı, Sektörler İtibarıyla, 1987-2000	3-108
Şekil 3.3.2.2	İmalat Sanayinde (+10) İşyeri, Çalışan ve Katma Değer Gelişme Endeksleri, 1993-2001	3-110
Şekil 3.3.2.3b	Orta ve Büyük Ölçekli Tarıma Dayalı İmalat Sanayi İşletmeleri (50+ Çalışan)	3-117
Şekil 3.3.2.3a	Orta ve Büyük Ölçekli İmalat Sanayi İşletmeleri (50+ Çalışan)	3-119
Şekil 3.3.4.1	Bölgenin Mevcut Elektrik Üretiminin ve Potansiyelinin Dağılımı	3-141
Şekil 3.3.4.2	Türkiye'nin 1983-2001 Yıllar Bazındaki Elektrik Üretim, Tüketim ve Kayıp-Kaçak Oranlarının Yüzdesi	3-141
Şekil 3.3.4.3	Bölgeler İtibarıyla Kişi Başı Elektrik Tüketimleri, 2000	3-142
Şekil 3.3.4.4	Bölgede Sektörler İtibarıyla Elektrik Tüketimleri, 2002	3-142
Şekil 3.4.1.1	Hizmetler Sektöründe Büyüme Endeksleri: TR83 ve Türkiye	3-148
Şekil 3.4.3.1	İller, Bölge ve Türkiye İnşaat Sektörü İstihdamının Toplam İstihdamın Yüzdesi Olarak Gelişmesi, 1980-2000	3-159
Şekil 3.4.3.2	İnşaat Sektörü İstihdamı Gelişme Endeksi, 1980-2000	3-159
Şekil 3.4.3.3	İnşaat Sektörü İstihdam Artış Hızları, 1980-2000	3-160
Şekil 3.4.4.1	Turizm Açısından Değerlendirilebilecek Doğal, Tarihi ve Kültürel Kaynaklar	3-165
Şekil 3.4.6.1	Bölge İllerinde Ticaretin GSYİH İçerisindeki Payı, 2001	3-182
Şekil 3.5.2.1	Kamu Yatırımları Büyüme Endeksleri, Türkiye ve TR83, 1990 - 2001	3-190
Şekil 3.5.2.2	Kamu Yatırımları Büyüme Endeksi, Türkiye ve TR83, 1999 – 2004	3-191
Şekil 3.5.3.1	Toplam Yatırım/GSMH, Kamu/GSMH, Özel/GSMH	3-193
Şekil 4.2.2.1	Fiziki Coğrafya	4-5
Şekil 4.2.2.2	Genel Jeoloji Haritası	4-6
Şekil 4.2.2.3	Türkiye Su Havzaları ve TR83 Bölgesi'nin Konumu	4-7
Şekil 4.2.2.4	Belgeli Yeraltı Suyu Sondaj Kuyuları	4-8
Şekil 4.2.2.5	Belediye Teşkilatı Olan Yerleşmelerde Su Temin Sistemleri	4-12
Şekil 4.2.2.6	Düzey 2 İBB'lere Göre Yeterli İçme Suyu Olan Kırsal Yerleşimlerin Nüfus Oranı, Köy ve Bağlı Sayısı Oranı, 2000	4-14
Şekil 4.2.2.7	Kırsal Alanda Su Temin Sistemleri	4-15

Şekil 4.2.2.8	Belediye Teşkilatı Olan Yerleşmelerde Kanalizasyon Sistemi	4-19
Şekil 4.2.2.9	Kırsal Alanda Kanalizasyon Sistemi	4-20
Şekil 4.2.2.10	TR83 Bölgesi'ndeki DSİ Projeleri	4-23
Şekil 4.2.4.1	Dağıtım Trafolarının Yüklenme Oranları	4-30
Şekil 4.2.4.2	Botaş Doğal Gaz İletim Hatları Haritası	4-33
Şekil 4.2.5.1	Haberleşme Şebeke Hatları	4-35
Şekil 4.2.5.2	GSM Baz İstasyonlarının Bölgesel Dağılımları, Haziran 2004	4-35
Şekil 4.2.6.1	KGM 7. Bölge Karayolu Ağı Kesimleri	4-38
Şekil 4.2.6.2	Bölge Yerleşimlerinin Ulaşım İlişkisi	4-39
Şekil 4.2.6.3	Bölgedeki Demiryolları İstasyonları	4-41
Şekil 4.2.6.4	Kuzey-Güney Avrupa Otoyolu (TEM) Ağı ve TRACECA	4-44
Şekil 4.2.6.5	Yıllık Ortalama Günlük Trafik Değerine Göre Karayolu Ağı	4-46
Şekil 4.2.6.6	TR83 Bölgesi Ulaşım Ağı	4-47
Şekil 4.3.1.1	Düzey 2 İBB Bölgelerine Göre Kentleşme Oranları, 2000	4-53
Şekil 4.3.1.2	Amasya Kent Makroformu	4-56
Şekil 4.3.1.3	Çorum Kent Makroformu	4-57
Şekil 4.3.1.4	Samsun Kent Makroformu	4-57
Şekil 4.3.1.6	Merzifon Kent Makroformu	4-58
Şekil 4.3.1.5	Tokat Kent Makroformu	4-58
Şekil 4.3.1.7	Bafra Kent Makroformu	4-59
Şekil 4.3.1.8	Turhal Kent Makroformu	4-59
Şekil 4.3.1.9	Suluova Kent Makroformu	4-60
Şekil 4.3.1.10	Osmancık Kent Makroformu	4-61
Şekil 4.3.1.11	Alaca Kent Makroformu	4-61
Şekil 4.3.1.12	Sungurlu Kent Makroformu	4-61
Şekil 4.3.1.13	Nüfusu 20 000'in Üstündeki Yerleşmelerin Bölge İçindeki Fonksiyonları	4-65
Şekil 4.3.2.1	Bölgedeki Köy Yoğunluk Alanları, 2000	4-69
Şekil 4.3.2.2	Bölgedeki Yerleşmelerin Nüfus Grubuna Göre Mekanda Dağılımı, 2000	4-70
Şekil 4.3.2.3	Eşyükselti Eğrileri ve Yerleşme Örüntüsü	4-71
Şekil 4.3.2.4	Köy Yolları Ağı	4-72
Şekil 4.3.2.5	Bölge Yerleşimlerinin Kademelenmesi ve Etki Alanları, 2004	4-75
Şekil 4.3.2.6	İkinci Kademe Merkezler ve 9236 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile Belirlenen Merkezi Yerleşim Yerleri	4-77
Şekil 4.3.2.7	Dördüncü Kademe Merkezler ve Etki Alanları, 2004	4-78
Şekil 4.3.2.8	Beşinci Kademe Merkezler ve Etki Alanları, 2004	4-78
Şekil 4.4.3.1	Türkiye ve Bölgedeki Binaların Kullanım Amacına Göre Dağılımı, 2000	4-82
Şekil 4.4.3.2	Bölgedeki Binaların Bitiş Tarihlerine Göre Dağılımı	4-82
Şekil 4.4.3.3	Türkiye ve Bölgedeki Binaların Fiziki Durumlarına Göre Dağılımları, 2000	4-82
Şekil 4.4.3.4	İl ve İlçe Merkezleri Bazında Hane Başına Konut (Ruhsatlı ve Ruhsatsız) Sayısı, 2000	4-84
Şekil 4.5.3.1	Deprem Bölgeleri, KAF ve Güncel Çökellerin Konumu İle Kırsal ve Kentsel Yerleşmeler	4-96
Şekil 5.2.2.1	Akarsu Göl ve Barajlar	5-6
Şekil 5.2.2.2	Kirletici Parametrelerin Değişimi ve Kirletici Kaynaklar	5-13

Şekil 5.2.2.3	Erozyon Risk Haritası	5-19
Şekil 5.3.2.1	Tehlike Kategorisindeki Önemli Bitkiler	5-28
Şekil 6.2.5.1	Karadeniz Havzası ve TR83 Bölgesi'nin Coğrafi Konumu	6-11
Şekil 6.2.6.1-b	Tarım – Kısıtlar	6-15
Şekil 6.2.6.1-a	Tarım – Potansiyeller	6-17
Şekil 6.2.6.2-b	Sanayi – Kısıtlar	6-19
Şekil 6.2.6.2-a	Sanayi – Potansiyeller	6-21
Şekil 6.2.6.3-b	Ana Eksenler ve Yoğunlaşmalar	6-23
Şekil 6.2.6.3-a	Sentez Haritası	6-25
Şekil 6.2.6.3-c	Riskler	6-27
Şekil 6.2.6.3-a	Sentez Haritası	6-29
Şekil 6.2.6.4	TR83 Bölgesi Ulaşım Ağı Kademelenmesi ve Yerleşme Deseni	6-30

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ADSL	Asimetrik Dijital Kullanıcı Hattı (Asymmetric Digital Subscriber Line)
AG	Alçak Gerilim
AÇSAP	Anne-Çocuk Sağlığı, Aile Planlaması Genel Müdürlüğü
AGTC	Uluslararası Kombine Taşımacılık Ana Hatları ve Bağlı Tesisleri Avrupa Anlaşması
AID	Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Gelişme Ajansı (US Agency for International Development)
AİGM	Afet İşleri Genel Müdürlüğü
AKG	Anahtar Kişilerle Görüşme
AKTAV	Amasya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Vakfı
APK	Araştırma Planlama Koordinasyon
Ar-Ge	Araştırma Geliştirme
ARIP	Tarım Reformu Uygulama Projesi (Agricultural Reform Implementation Project)
AÜZF	Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi
AYKOME	Altyapı Koordinasyon Merkezi
BBHB	Büyükbaş Hayvan Birimi
BCM	Milyar Metreküp (Billion Cubic Meter)
BDT	Birleşik Devletler Topluluğu
BKBÜ	Bir Köy Bir Ürün Projesi
BOİ	Biyokimyasal Oksijen İhtiyacı (Biochemical Oxigen Demand –BOD)
BÖH	Bebek Ölüm Hızı
BOTAŞ	Boru Hatları İle Petrol Taşıma Anonim Şirketi
BYEGM	Başbakanlık Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü
BYKP	Beş Yıllık Kalkınma Planı
CBO	Topluluk Temelli Organizasyon (Community Based Organization)
CBS	Coğrafi Bilgi Sistemi
CITES	Tehdit Altındaki Türlerin Ticaretinin Kontrolü Antlaşması (Convention on International Trade in Endangared Speices)
DAD	Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Afet İşleri Genel Müdürlüğü Deprem Araştırma Dairesi
DAGH	Doğu Anadolu Gaz Hattı
DAP	Doğu Anadolu Projesi
DDT	Dichlorodiphenyltrichloroethane
DGD	Doğrudan Gelir Desteği
DHMİ	Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü
DİE	Devlet İstatistik Enstitüsü
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DSİ	Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü
DSÖ	Dünya Sağlık Örgütü
DSYB	Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birliği
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
EBK	Et ve Balık Kurumu
EBOP	Bölgesel Gelişme Stratejisi Hedef ve Operasyonel Program
ECU	Avrupa Para Birimi
EİB	Erkek İşgücü Birimi
EİE	Elektrik İşleri Etüt İdaresi Genel Müdürlüğü
EKK	Esnaf Kefalet Kooperatifi
ERL	Avrupa Kırmızı Listesi (European Red List)
ESU	Avrupa Büyüklük Birimi (Europa Size Unit)
ESC	The Economic and Social Committee
EÜAŞ	Elektrik Üretim A.Ş

FADN	Tarımsal Muhasebe Veri Ağı (Farm Accounting Data Network)
FAO	Tarım ve Gıda Örgütü (Food and Agricultural Organization)
FO	Fiber Optik
FEOGA	Tarımsal Garanti ve Yönlendirme Fonu
GAP	Güneydoğu Anadolu Projesi
GAP BKİ	Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi
GAPİBY	GAP Sulama Sistemlerinin İşletme, Bakım ve Yönetim Projesi
GEF	Küresel Çevre Fonu (Global Environmental Found)
GG	Grup Görüşmesi
GSİS	Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı
GNS	Genel Nüfus Sayımı
GSM	Küresel Mobil İletişim Sistemi (Global System for Mobile Communications)
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GTS	Genel Tarım Sayımı
GWh	Gigawat Saat
GZFT	Güçlü Yönler, Zayıf Yönler, Fırsatlar, Tehditler (SWOT)
HES	Hidro Elektrik Santralı
HÜNEE	Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü
IACS	Entegre İdare ve Kontrol Sistemi (Integrated Admnistration and Control System)
IAEA	Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı
ICD	International Classification of Diseases
ISIC	Uluslararası Standart Sanayi Sınıflandırması (International Standart of Industrial Classification)
ISPA	Katılım Öncesi Yapısal Politikalar İçin Enstrüman (Instrument for Structural Policies for Preaccession)
IUCN	Uluslararası Doğayı Koruma Birliği (International Union For Conservation and Natural Resources)
IDR	Uydu Üzerinden Haberleşme (Inter Domain Routing)
İBB	İstatistiki Bölge Birimi
İGEME	İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi
İMKB	İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
KAF	Kuzey Anadolu Fay Kuşağı
KBGSYİH	Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
KEİ	Karadeniz Ekonomik İşbirliği
KG	Kişilerle Görüşme/mülakat
KGM	Karayolları Genel Müdürlüğü
KHGM	Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü
KHK	Kanun Hükmünde Kararname
KOBİ	Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler
KOİ	Kimyasal Oksijen İhtiyacı
KOSGEB	Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
KÖY	Kalkınmada Öncelikli Yöreler
KSS	Küçük Sanayi Siteleri
KSSGM	Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü
KTAE	Karadeniz Tarımsal Araştırma Enstitüsü
kWs	Kilowat Saat
KYGM	Kültür Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü
MAK	Merkez Av Komisyonu
MEB APK	Milli Eğitim Bakanlığı Araştırma Planlama ve Koordinasyon Dairesi Başkanlığı
MEDA	Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri
MİGM	Maden İşleri Genel Müdürlüğü

MEGEP	Mesleki Eğitim ve Öğretim Sistemini Güçlendirme Projesi
MPM	Milli Prodüktivite Merkezi
MTA	Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü
MWs	Megavat Saat
MYO	Meslek Yüksek Okulu
NACE	Avrupa Topluluğu'nda Ekonomik Faaliyetlerin İstatistiki Sınıflaması (Statistical Classification of Economic Activities in The Europen Community)
NGO	Non-Governmental Organization
ODOÜ	Orman Dışı Orman Ürünleri
ODTÜ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
OG	Orta Gerilim
OGM	Orman Genel Müdürlüğü
OGT	Odak Grup Tartışması
OKK	Ortaklık Konsey Kararı
OKKA	Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı
ORKÖY	Orman Köy İlişkileri Genel Müdürlüğü
OSB	Organize Sanayi Bölgeleri
OT	Ortak Tarım
OTK	Organik Tarım Komitesi
OTP	Ortak Tarım Politikası
ÖFK	Özel Finans Kuruluşu
ÖUKP	Ön Ulusal Kalkınma Planı
PHARE	Polonya ve Macaristan Ekonomilerinin Yeniden Yapılandırılması İçin Eylem (Poland and Hungary Action for the Reconstructing of the Economy)
PIO	Pansiyonlu İlköğretim Okulu
RL	Radyo Link
PM	Partiküler Madde
PSTN	Sabit Telefon Bağlantı Şebekesi (Public Switched Telephone Network)
RTÜK	Radyo ve Televizyon Üst Kurulu
SAGH	Samsun – Ankara Gaz Hattı
SAMSEV	Samsun Spor Eğitim ve Tanıtma Vakfı
SAPARD	Tarım ve Kırsal Kalkınma İçin Özel Katılım Programı (Special Accession Program for Agriculture and Rural Development)
SBK	Standart Brüt Kar
SEK	Süt Endüstrisi Kurumu
SİAD	Sanayi ve İşadamları Derneği
SHMYO	Sosyal Hizmetler Meslek Yüksek Okulu
SPK	Sermaye Piyasası Kurulu
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK	Sivil Toplum Kuruluşları (NGO - Non-Governmental Organization)
SYDTF	Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu
TBHV	Toplam Büyükbaş Hayvan Varlığı
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCDD	Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları
TCSB	Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı
TCZB	Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası
TDGM	Tarımsal Destekleme Genel Müdürlüğü
TDS	Toplam Çözülmüş Katılar (Total Dissolved Solids)
TEAE	Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü
TEDAŞ	Türkiye Elektrik Dağıtım Anonim Şirketi
TEİAŞ	Türkiye Elektrik İletim Anonim Şirketi
TEK-MER	Teknoloji Geliştirme Merkezi
TEM	Trans Avrupa Otoyolu (Trans European Motorway)
TEMSAN	Türkiye Elektromekanik Sanayi Anonim Şirketi

TEN	Trans-Avrupa Şebekeleri (Trans European Network)
TER	Trans Avrupa Demiryolları (Trans European Railway)
TESK	Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu
THY	Türk Hava Yolları
THK	Türk Hava Kurumu
TİGEM	Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü
TİK	Türkiye İş Kurumu
TİKA	Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı
TKB	Türkiye Kalkınma Bankası
TKİB	Tarım ve Köyişleri Bakanlığı
TKK	Tarım Kredi Kooperatifi
TKKB	Tarım Kredi Kooperatifleri Birliği
TKN	Toplam Kjeldahl Azotu
TMMOB	Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
TMO	Toprak Mahsulleri Ofisi
TMSF	Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu
TN	İletişim Şebekesi (Transmitting Network)
TNSA	Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması
TOBB	Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TOKİ	Toplu Konut İdaresi Başkanlığı
TR	Türkiye
TRACECA	Avrupa-Kafkasya-Orta Asya Ulaşım Koridoru (Transport Corridor Europe-Caucasus-Central Asia)
TRT	Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu
TSKB	Türkiye Sınai Kalkınma Bankası
TTB	Türk Tabipleri Birliği
TTK	Türkiye Taşkömürü Kurumu
TÜSİAD	Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği
TÜBİTAK	Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu
TÜRKŞEKER	Türkiye Şeker Fabrikaları
UHT	Çok Yüksek Sıcaklık (Ultra High Temperature)
UKOME	Ulaşım Koordinasyon Merkezi
UNDP	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nations Development Program)
UNIDO	Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Örgütü (United Nations Industrial Development Organization)
WHO	Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization)
WTO	Dünya Turizm Örgütü (World Tourism Organization)
YG21	Yerel Gündem 21
YHGP	Yeşilırmak Havza Gelişim Projesi
YHKB	Yeşilırmak Havzası Kalkınma Birliği
YIBO	Yatılı İlköğretim Bölge Okulu
YOGT	Yıllık Ortalama Günlük Trafik
YÖK	Yüksek Öğretim Kurulu
YP	Yabancı Para
YSO	Yeni Sanayi Odakları

SUNUŞ

Strabon Amasya'da doğdu, bir Amasyalı idi ve doğduğu kenti çok seviyordu. Coğrafya kitabını yazmak için, kendi döneminin dünyası içinde ufkunu genişletecek geziler yaptı, notlarını aldı. İskenderiye Kütüphanesi'nde çalıştı ama Coğrafya kitabını Amasya'da yazdı ve bize kendi döneminin dünyasını tanıttı. Bu, dünyanın ilk coğrafya kitabıydı.

Türkiye, bugüne kadar bir çok bölge planı yaptı. Bölge planları, farklı yaklaşımlarla, farklı biçimlerde yapılabilir. Ama her şeyden önce planı yapılacak bölgenin iyi tanınması gerekir. Yeşilırmak ve Kızılırmak'ın bir bölümünü, coğrafyanın kurucusu Strabon'un doğum yeri Amasya'dan başka Çorum, Samsun ve Tokat illerini de kapsayan TR83 Bölgesi'nin, gelecek 20 yılının planlanması için gerekli bilgiler, Yeşilırmak Havza Gelişim Projesi'nin (YHGP), "Mevcut Durum ve Analizi" cildinde toplandı. Mevcut Durum ve Analizi'nde, bölgenin, Türkiye'nin diğer bölgeleri ve dış dünya ile ilişkileri bağlamında varoluş biçimini anlamaya yönelik bilgilerin toplanıp özümsendiği bir aşamanın ürünlerini sunmaktadır.

Bu aşama, bölgeyi özümseyerek anlamaya yönelik bir çabanın başlangıcı olarak kabul edilebilir; kendi başına bir amaç olarak ele alınmamıştır. Bilgi toplama ve analizi süreci, geleceğe yönelik kararların, gerçeği tam olarak yansıtan bilgiler üzerine inşa edilmesi ve doğru olması için, üzerinde titizlikle durulması gereken bir süreçtir. Bu aşama, toplumla ilişkiye geçmek, verilerin dilini anlayabilmek, analizleri doğru yönlerde ve tekniklerle yapabilmek için gereklidir.

Bilgi toplama süreci, kuşkusuz, planlamanın ve uygulamanın her aşaması için sürekli bir çabadır. Bir defada yapılıp biten bir süreç olsaydı, planlama çalışması çoğu kez, eskiyen bilgileri kullanmak durumunda kalacaktı. Bilginin hem toplanması, hem mevcut verilerle yapılan analiz, hem de yapılan yorumlar, sürekli yenilenmek durumundadır. Bu rapordaki bilgilerin de, toplandıkları zaman bulunabilen en yeni bilgiler olmakla birlikte, zamanla eskiyecekleri, proje uygulama dönemi boyunca da, yapılan işin niteliğine göre, bazılarının çeşitli biçimlerde yenilenmesi gerekecek bilgiler olduğu göz önünde tutulmalıdır.

Bu raporun içeriğini oluşturan "Yeşilırmak Havza Gelişim Projesi Mevcut Durum ve Analizi" çalışması, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı (DPT) ile Dolsar Mühendislik Limited Şirketi arasında 15 Aralık 2003 tarihinde imzalanan "Yeşilırmak Havza Gelişim Projesi Danışmanlık Hizmetleri" Sözleşmesi'nin ikinci aşamasında yapılan çalışmaları kapsamaktadır. Bu proje ile ilgili olarak, işe 8 Ocak 2004 tarihinde başlanmış ve ilk aşamada "Yeşilırmak Havza Gelişim Projesi İş Programı" 8 Şubat 2004 tarihinde Müsteşarlığa sunulmuştur. Çalışmanın ikinci aşamasını oluşturan "Mevcut Durum ve Analizi Raporu"nda değişik sektörlere ait bulgular analiz edilerek sentez bilgiler üretilmeye çalışılmıştır.

1 GİRİŞ

1.1 KURAMSAL TARTIŞMA

Yeşilırmak Havza Gelişim Projesi'nin amacı, DPT tarafından, "…ekolojik dengeyi bozmadan, en uygun ve en ekonomik arazi kullanım planlaması yapılarak- doğal kaynakların güncel takibi ve yönetilmesi ile plan bölgesinin diğer bölgelerle olan sosyo-ekonomik gelişmişlik farkını azaltmak ve mevcut verimlilik düzeyini geliştirerek bölgenin refah düzeyini ve ülke ekonomisine katkısını artırmak…" biçiminde tanımlanmıştır.

Yeşilırmak Havza Gelişim Projesi için belirlenen bu amaç bir yandan bölgenin ekonomik ve sosyal gelişmişlik düzeyinin artırılmasını sağlayacak stratejilerin saptanmasını, diğer yandan ekonomik gelişmenin bölgenin ekolojik yapısı ve doğal kaynakları üzerinde olumsuz etkiler yaratmadan gerçekleştirilmesini ve daha da ötesi bölgenin ekolojik özelliklerinin ve doğal kaynaklarının ekonomik ve sosyal gelişme için ana kaynaklar olarak değerlendirilmesini sağlayacak bir yaklaşımın benimsenmesini önermektedir.

Bu yaklaşım öncelikle bölgenin içsel dinamiklerinin ve kaynaklarının ayrıntılı olarak irdelenmesini, bölgenin farklı açılardan rekabet gücünün belirlenmesini ve özellikle bölgenin rekabet gücünü destekleyen doğal kaynakların tanımlanmasını gerektirmektedir. Bu temel saptamalar, bölgenin ana gelişim stratejisi ve olası gelişmelerin mekansal dağılımını da içeren projenin; Yeşilırmak Havza Gelişim Projesi'nin, temelini oluşturacaktır.

Gerek bölgenin mevcut durumunun saptanmasında kullanılan, gerekse saptanan yapının geliştirilmesi ve dönüştürülmesini sağlayacak bölge planlarına temel olan ana kavram ve kuramların, özellikle son yıllarda dünyada yaşanan ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmelere koşut olarak değişim gösterdiği ve mevcut kavramların zaman içinde değişime uğradığı, yenilendiği veya farklı biçimlerde yorumlanarak zenginleştiği görülmektedir. Bu nedenle Yeşilırmak Havza Gelişim Projesi çalışmalarının giriş bölümünde, ilk olarak bölge planlama kuramlarının ve kavramlarının değişimi ve günümüzde öne çıkan kavramsal tartışmalar özetlenmekte, sonrasında ise ortaya atılan yeni bölgesel gelişme kuramlarının ve yeni kavramlarının uygulamaya nasıl aktarıldığı Avrupa Birliği bölgesel politikaları ve Türkiye'deki bölgesel planlama çalışmalarına dayalı olarak yanıtlanmaya çalışılmaktadır.

Bu projede izlenecek çerçeve kuram, kavram ve uygulamalarla ilgili yapılan değerlendirmelerde, Yeşilırmak Havza Gelişim Projesi Teknik Şartnamesi ve Ön Ulusal Kalkınma Planı (2004-2006)'da ve Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Plan (2001-2005)'da belirtilen konular dikkate alınmıştır.

1.1.1 BÖLGESEL GELİŞMEYE İLİŞKİN KURAM VE KAVRAMLARIN GELİŞİMİ

Son yarım yüzyıl içinde bölge planlama yaklaşımlarındaki değişimleri ekonomik büyüme kuramında ortaya çıkan değişimler, toplumsal yapının algılanma ve irdelenmesine ilişkin yeni kuramsal tartışmalar, ekonominin ve mekanın düzenlenmesi konusunda kamunun rolünü irdeleyen yeni yönetim kuramları, bu politikaları gerçekleştirecek aktörler ve aktörlerin içinde bulunacakları kurumsallaşma düzeyi ve mekanın nasıl tanımlanacağı ve algılanacağı ile ilgili tartışmalar biçimlendirmiştir.

Bölge planlamanın temellerini 20. yüzyılın başından İkinci Dünya Savaşı öncesine kadar olan dönemde mekansal gelişmenin kurallarını tanımlamaya yönelik kuramsal çalışmalar oluşturmaktadır. Bu çerçevede özellikle Von Thünen'in arazi rantı üzerine yaptığı çalışmaların ve Lösch'ün arazi kullanımı ile ilgili belirlemelerinin katkısı önemlidir. II.Dünya Savaşı sonrasında ise mekansal örgütlenmenin kalkınma sürecinin bir bütün olarak

ele alındığı görülmektedir. Kalkınma ve büyüme kavramlarının bu dönemdeki egemenliği, mekan organizasyonu üzerine geliştirilen kuramlaştırma çabalarını, giderek artan büyüklük anlamında kullanılan optimal ölçekli işletmelerin yerseçimi sorununu vurgulamaya zorlamıştır (Isard, 1969). Mekandaki yığılmalar ve kademeli yapı, işletmelerin yer seçim ve örgütlenme biçimlerine dayalı olarak açıklanmaya çalışılmıştır. İşbölümü, işbölümüne bağlı olarak uzmanlaşma, kademelenme, karar verme süreçlerinde merkezileşme ve yetki dağılımı kavramlarının öne çıktığı bu yaklaşımın özünde üretim ve girişimlerin örgütlenmesi ve mekanın gelişmelere koşut olarak şekillenmesi bulunmaktadır. Yer Seçimi Kuramları (Alonso,1964) özellikle sanayi girişimlerin yer seçimi kurallarını belirlemeye çalışırken, Merkezi Yerler Kuramı'nda (Christaller,1966; Berry, 1964) mekan, hizmet etkinliklerinin dağılımı üzerine kurgulanmıştır.

Bu kuramların yanı sıra Leontief'in bölgesel girdi-çıktı analizi tekniği, bölgesel gelir ve sosyal hesaplar, bölgeler arası doğrusal ve doğrusal olmayan progamlama gibi tekniklerin, bölgelerin yapılarının tanımlanması ve planlaması açısından gerekli teknik birikimi sağladığı görülmektedir.

Yukarıda belirlenen kuramsal ve teknik altyapı özellikle 1950'li yıllardan başlayarak bölge planlamanın önem kazanmasına neden olmuştur. Bu birikim güçlü planlama ideolojisi ile de desteklenmiştir. Bölgesel gelişme ve planlama konusundaki yaklaşımları üç farklı döneme ayırmak mümkündür (Tekeli ve Pınarcıoğlu, 2004). Her dönemin ana yaklaşımı ve kullanılan kavramlar aşağıda özetlenmektedir.

1.1.1.1 Bölge Bilimi ve Bölge Planlamanın Ekonomik Kalkınma Bağlamında Önem Kazanması

II. Dünya Savaşı'ndan 1970'lere kadar olan dönemde benimsenen planlama yaklaşımının temel özelliği, güçlü ulus devletlerin "refah devleti"nin eşitlikçi ve yeniden dağıtıcı mekanizmalarını harekete geçiren ve iyi yapılandırılmış bir bürokratik aygıt ile bu mekanizmaları işletme ve denetleme işlevini ön planda tutan yönetim anlayışıdır.

Daha çok Keynesci ekonomik politikalara ağırlık veren bu yaklaşımda devlet, oldukça merkezcil ve hiyerarşik bürokrasilerin oluşturduğu kararlarla, piyasaların işleyişini sürekli denetim altında tutan ve piyasalara müdahale eden, altyapı üreten, doğrudan ekonomik üretim yatırımları yapan bir konumdadır. Bu nedenle, bölgesel kalkınma dinamiklerinin, bölgenin içsel dinamiklerden çok dışsal dinamiklerden kaynaklandığı düşünülebilir. Büyük ölçekli yatırımların, ölçek ekonomilerinin, yığılma ekonomilerinin, dışsallıkların ve dış ekonomilerin ön planda tutulduğu, bölgenin "dışından" yapılan "büyük itme" etkisiyle yaratılan büyüme odağından, çeşitli sektörlere aşamalı olarak yayılan büyümenin beklendiği bu "kalkınmacı" tutumun temel karakteristiği, oldukça mekanik bir anlayışa ve determinist bir rasyonalizme dayanmasıdır.

1.1.1.2 1970'li Yıllarda Gündeme Gelen Yeni Ekonomik ve Siyasal Gelişmelerin Bölge Planlama Anlayışında Yarattığı Değişimler

1970 krizi ile birlikte başlayan değişimlerin ölçeği, bölge planlaması yaklaşımlarında da artık daha önceki politikalar ve planlama tutumlarıyla başarı elde edilebilmesini güçleştirmiştir. Kriz, kuşkusuz, sadece bölge planlaması yaklaşımlarını değil, bütün politikaları ve tutumları etkilemiştir. Artık egemen olan tutum, refah devleti anlayışını değiştirmek, kriz içindeki devleti küçültmek, giderek daha az merkeziyetçi ve giderek daha az bürokratik ve kontrolcü bir devlet ve kamu yönetimi anlayışına

doğru evrilen bir tutumdur. Bu dönemin temel karakteristik özelliği, ulus devletlerin, giderek daha fazla küreselleşen bir dünyanın parçası haline gelmeye başladıklarını algılamalarıdır.

İlişkilerde önem verilen yön, dikey ve yukarıdan aşağı olmak yerine, giderek yataylaşmaya başlamıştır. Bu gelişme, toplumda yeni aktörlerin ortaya çıkmasına ve güç kazanmasına neden olmaktadır. Özel kesim, bir önceki dönemde de önemli olmakla birlikte, bu dönemde, bireylerin (özellikle yerel ölçeklerde) oluşturduğu örgütlenmeler önem kazanmaya başlamaktadır. Güçlenen yeni aktör, sivil toplum örgütleri olarak adlandırılmaktadır. Merkezcil denetimin azalmasıyla, yerel aktörlerin yerele dair öneri ve eylemleriyle gelişen bir ekonomik ve toplumsal yapının daha etkin çalıştığı düşünülmekte ve bu anlayış giderek daha yaygın kabul görmektedir.

Devlet, koyduğu sıkı kuralları ve denetimleri gevşetmekte (deregülasyon); bazı alanları, özellikle ekonomik işleyişle ve ekonomik denetimlerle ilgili olanları tamamen terk etmektedir. Bu durumda, bürokratik anlayış da, daha fazla adem-i merkeziyetçi (desantralize) olmaya başlamakta, eskiden sadece devlete ait olan ve devletin doğrudan ürettiği hizmetler, yerel yönetimlere, özel kesime devredilmekte veya taşeronlar aracılığı ile elde edilmektedir. Kamu yöneticileri, gelişmekte olan yeni anlayışa uygun davranmakta ve yeni aktörlerle, sınırlı da olsa ilişki kurmaya başlamaktadır.

Üretimdeki ölçekler küçülmekte, giderek orta ve küçük ölçeklerin daha verimli çalışabileceği "cep"lerin bulunabileceği anlaşılmakta ve üretim anlayışı bütünüyle esnekleşmektedir. Bireysel girişimci, giderek önem kazanmaktadır. Küresel ilişkiler dünyasının gerektirdiği üretim ölçekleri ve üretme biçimleri artık, bir önceki dönemin "fordist" yapısından tamamen kopmuştur. Esnek üretim, kendisine özgü bir örgütlenme yapısına sahiptir ve ülkesel olanın yanı sıra veya bazen daha çok, küresel bilgi, etkileşim ve haberleşme ağına dayanmaktadır (Eraydın, 2002).

Bazen küçük ölçekli üretim birimlerinde ve mekansal olarak birbirinden çok kopuk yerlerde yapılan üretimlerin, ulusal sınırlara hiç bağlı olmaksızın, dünyanın başka yerindeki üretimle bütünleştirilmesi ve yine başka bir yerde pazarlanması, artık olağan bir durum haline gelmektedir. İşbölümündeki parçalar, artık mekan bağımlı değildir; örgütler üzerinden kurulan ilişki, ortak çıkar ağını oluşturmaktadır. Üretim ve iletişimle ilgili teknolojik gelişmeler de, bu tür bir parçalanma ve bütünleşmeye olanak sağlamaktadır. Diğer taraftan, tekil birimlerin bu ağın parçası haline gelmesi, işletmenin bireysel önemini azaltmakta, önem kazanan, ağ ilişkileri olmaktadır.

Neo-liberal ve monetarist politikaların yeğlendiği, talebin özelliklerine göre esnekleşen üretim anlayışının ağır bastığı, rekabetin ve girişim gücünün ön plana çıktığı bir evrede, bölgelerdeki sermayenin oluşumu, birikimi ve bölgeden kaçışı/ bölgeye dışarıdan sermayenin çekilmesi gibi akım ilişkileri de, artık bu kurallara göre ve giderek küreselleşen bir yapı içinde oluşmaktadır. Böylece, avantajı zaten az olan ya da dezavantajlı bölgelerin durumu daha da kötüleşebilir. Kamusal altyapı üretim ve hizmet sunumunun, doğrudan desteklerinin azalmasının yaratacağı olumsuz etkinin, dezavantajlı bölgelerde çöküntülere neden olabileceği çok açıktır. Birçok az gelişmiş ülke, küresel ölçekte, bütünüyle bu tür bir "az avantajlı bölge" olarak düşünülebilir.

Bu dönemde, daha önceki dönemde geçerli olduğu belirtilen, eşitlikçi ve dengeleri sağlamaya yönelik anlayıştan giderek uzaklaşılmaktadır. Bununla birlikte, bu durumun, dezavantajlı bazı bölgelerin kendi çıkış yollarını aramaları ve bulmaları doğrultusunda da bir etkisi olmuştur.

Bölgenin gelişme problemi, yukarıda özetlenen gelişmelerle ve değişen yaklaşımla, giderek daha fazla "içeriden sahiplenilmesi" gereken bir problem olarak anlaşılmaya ve değerlendirilmeye başlanmıştır. Bölgeler artık kalkınmaları için temel girdiyi merkezi bürokrasinin kendileri için sağlayacağı büyük alt yapı yatırım ve üretim desteklerinden

beklemek yerine, kendi olanaklarını ve girişimci güçlerini seferber etmeye çalışmaktadır. Bölgenin gereksindiği gelişmeyi sağlamanın yolu, insan sermayesi ve toplumsal sermayeyi geliştirmenin yanı sıra, gereken sermayenin bulunabilmesi ve yatırıma dönüşebilmesi için gerekli çözümleri üretmeye yönelmiştir. Bu durumda "karşılaştırmalı üstünlükler" (coğrafi olarak yeniden üretilemez özelliklerden kaynaklanan üstünlükler) karşılıklı etkileşim kavramı ile birlikte ele alınan bir yerellik kavramı olarak düşünülebilir.

Kuşkusuz, bu tür rekabete dayalı bir gelişme, bölgelerin kendi insan sermayelerini geliştirmeyi gerektirdiği kadar, sosyal sermayelerini de geliştirmelerini gerektirmektedir. Sosyal sermaye, geleneksel yöntemlerden ve yeni yöntemlerden birlikte yararlanılarak geliştirilebilir. Yerel özel kesim ve yerel sivil toplum örgütleri, (özellikle yerel geleneksel yöntemleri ve değişmekte olan dünyanın gereklerini daha iyi tanıyan toplumsal aktörler) sosyal sermayenin gelişmesinde stratejik bir önem taşımaktadır. Merkeze dikey ve hiyerarşik olarak daha az bağlanmaya başlayan yerel yönetimlerin özerkleşmesi de, bu gelişmeyi güçlendirecek bir potansiyel taşımaktadır.

Bölgelerin gelişmesinde, artık sadece coğrafi avantajlar veya üstünlükler yeterli değildir. Gelişmede ekonomik ögelerin yanı sıra/ yerine, toplumsal ögeler daha fazla önem kazanmaya başladığı için, tarihsel kültürel avantajlar da kullanılarak, bölgeler üstünlük elde edebilmektedir. Bu, bir anlamda, bölgeler için, "piyasa dışı karşılıklı bağımlılıklar"ın (untraded interdependencies) geliştirilmesi anlamına gelmektedir (Eraydın, 2002).

1970-1990 arasındaki dönem, daha çok, bir yaklaşımdan ayrılarak diğer bir anlayışa doğru yönelimin yollarının aranması dönemi olarak yorumlanabilir. Ancak bir sonraki, yani 1990'lardan başlayarak bugüne doğru gelen ve üçüncü kuşağı oluşturan dönemin bir öncekiyle fazla farkı yoktur. Bu dönem, bir önceki dönemin belirli farklarla ve düzeltmelerle devamı gibi de düşünülebilir. Ancak 1990 sonrası dönem, ekonomik olarak daha fazla çeşitlenmiş kitle üretimle esnek üretimlerin ve yeni buluşların birlikte geliştiği ve bir önceki dönem kadar katı biçimde neo- liberal monetarist iktisat teorisine dayanmayan bir aşamadır.

Toplumsal olarak yerel ve sivil aktörler güçlenmekte ve toplumun kendini yönetme talepleri ve kapasitesi artmaktadır. Yönetişim için daha elverişli bir ortam oluşmaktadır. Ağ ilişkilerinin gelişmesi de, mekansal olarak çok farklı birimlerin ilişkisini ve ortaklığını güçlendirebilmektedir. Mekan, ağ ilişkileriyle ve akışkanlıkların etkileşimiyle oluşan bir yapı kazanmaktadır.

1.1.1.3 1990 Sonrası Dönemde Öne Çıkan Yeni Kuramlaştırma Çabaları, Yeni Arayışlar

1990 sonrası dönemde, küresel dünyanın gerçekleri, ulus devletler tarafından daha çok kabul edilmekte ve buna uygun yeni aktörler daha etkili olmaktadır. Bu dönemde, dikey ve hiyerarşik örgütsel yapılar yerine, küreselleşen dünyadaki ağlar ve bu ağlar aracılığıyla giderek evrenselleşen bilgi ve enformasyon, daha fazla önem kazanmaktadır. Ancak bu ağlar, artık daha çok katmanlıdır. Bölgesel/ yerel ağların oluşumu ve bu ağlarla ulusal ve küresel ağlar arasındaki ilişkiler, giderek çok daha karmaşık ve merkezi yönetimler tarafından denetlenemez hale gelmektedir. Zaten merkezi yapıdaki ulus devletlerin içe kapanmasını sağlayan kurallar, büyük ölçüde ortadan kalkmaktadır. Ülkeler, dünya ticaretini, mal ve sermaye akımlarını sınırlayan kurallarını korumakta zorlanmakta ve kurallar birer birer değişmektedir. Kurallar, küresel nitelik kazanmakta ve ulus üstü bölgeler oluşmaktadır.

"Yerel" olanın giderek daha fazla önem kazandığı bu dönemde, "yönetim" anlayışı yerini giderek "yönetişim" anlayışına bırakmakta ve yönetime, her düzeyden çok daha fazla aktör katılmaktadır. Bu aktörlerin gücü ve etkileşimdeki konumları, demokratik geleneklerine ve sahip oldukları bil-

giye, bu bilgiyi paylaşabilme yeteneklerine ve bu paylaşımı işler halde tutmak için geliştirdikleri kurumsallaşma kapasitesine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Coğrafyanın yanında toplumsal ögelerin, yerel kültürlerin ve tarihselliğin öneminin artması, bu dönemde daha belirgin hale gelmekte ve bölgelerin "kendini yönetme" yeteneklerini kazanmalarında etkili olmaktadır. Yerel/ bölgesel kimlikler, giderek daha fazla önemsenen kavramlar haline gelmektedir.

1.1.1.4 Bilgi, Öğrenen Bölgeler ve Yönetişim

Topluluklar artık "bilgi toplumuna" doğru evrilmekte, bilginin ve bilgi paylaşımının önemi giderek arttığı gibi, bölgelerin gelişmesinde, bilgiye ulaşmanın ve sürdürülebilir bir biçimde sürekli kullanımda tutmanın örgütlenmesi, yani diğer bir söyleyişle eğitim, giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Ancak burada sözü edilen eğitim, giderek geleneksel anlayışlardan uzaklaşmış ve hem içerik hem de yöntem bakımından yenilenmiş bir anlayışla gerçekleştirilmesi gereken öğrenme biçimleriyle ilişkili bir kavramdır.

Bölgenin içinden kaynaklanan bir dinamikle ulusal/ küresel ölçeklerle ilişkilenmekte olan esnek üretim sistemleri giderek yaygınlık kazanmıştır. Küçük, orta ve büyük üretim birimleri, giderek daha fazla ilgili oldukları pazarın (kendi pazarlarının) taleplerine göre biçimlenebilen örgütlenme ve kurumsallaşmalarla çalışabilir, işlevini görebilir, üretebilir olmaya başlamışlardır. Mal ve hizmetler bakımından; üretimde, örgütlenmede ve kurumsallaşmada, yerel buluşçuluk ve teknik/ örgütsel yenilikler (innovation), küresel sistemlerle yeni ve kendine özgü bir yolla uyum ve etkinlik sağlama kapasitesi, bu dönemde daha çok önem kazanmıştır.

Yaratıcı ve buluşçu bir biçimde "öğrenen bölgeler", küresel ortamdaki yarışta daha iyi konumlar elde etmektedir. Ağları kullanmak, öğrenme kapasitesini örgütleyerek geliştirebilmek, kaotik bir ortamda üretilen kararlarla uyarlamalar yaparak yenilenme becerilerini kazanmak, çoğulcu ve yönetişebilen toplumsal yapılarda daha olasıdır. Bu nedenle, bu kavramlar; bölgelerin gelişebilmeleri için hazırlayacakları planlar, stratejiler, programlar ve projeler bakımından giderek daha kritik hale gelmektedir.

Daha önceki dönemde oluşmaya başlayan kavramları kullanmaya ve yeni kavramlarla gelişmeye devam eden üçüncü kuşak bölgesel planlama anlayışı içinde öne çıkan kavramlar; ağ ilişkileri, yönetişim ve öğrenme gibi kavramlardır. Kuşkusuz, daha başka kavramlar da bunlara eklenebilir. Bu nedenle, kavramlardan en stratejik öneme sahip olan yönetişimi biraz daha açmak yararlı olacaktır. Yönetişim kavramıyla ilgili bazı özellikler, Eraydın'ın yaklaşımıyla aşağıda özet bir biçimde tartışılmaktadır (Eraydın, 2002).

Bölgelerin ve bu bölgelerdeki üretimin yerel kararlarla olan bağının güçlenmesi ve merkezi olarak alınmış kararlardan daha az etkilenmesi (teşviklerin ve korumaların azalması ve devletin ekonomiye doğrudan müdahale araçlarına başvurmaktan vazgeçmesi), bir anlamda devletin katalizör/ kolaylaştırıcı işlevi üstlenmekle yetinmesi, yerel girişimlerin ve sivil toplum örgütlerinin güçlerini toplayabilmelerine olanak sağlamaktadır.

Merkezi yönetimin işlevlerini azaltması ve özelleştirmelerle birçok alandan çekilmesi, "daha az devlet ve daha az müdahale" yaklaşımı, kamunun işlevini büsbütün ortadan kaldırmamaktadır. İkinci kuşak anlayışla yapılan uygulamaların, bazı bölgelerin daha fazla kaybetmesine neden olduğu görüldüğü için, devlet, en azından bölgelerdeki yönetişimci yaklaşımın aktörlerinden biri olarak (çoğu kez daha da önemli bir pozisyonda) işlevini sürdürmektedir. Ayrıca, sanayileşmenin ilk aşamasında kamu sanayilerinin, gerekli bilginin üretilmesinde yaygınlaşmasındaki rolü kabul edilmektedir.

Önemli kamu işlevlerinden biri, bölgelerdeki "öğrenme" işlevinin ve eyleminin düzenlenmesidir. Örgün eğitim alanında kalan orta düzeydeki "teknik eğitim"in, öğrenme ve buluşçuluk kapasitesinin ar-

tırılmasında (özel kesimin de rolü olmakla birlikte), kamu araştırma kuruluşlarının ve üniversitelerin/ yüksek öğrenim kuruluşlarının rolleri önemlidir. Özetle, küçülmesi ve bazı ekonomik alanları terk etmesi konusunda oydaşma sağlanmış olmakla birlikte, bu, kamu kesiminin işlevinin bittiği anlamına gelmemektedir. Bölgesel gelişmeyle ilgili kuramsal tartışmalarda kamu kesimi, toplumdaki etkili aktörlerden biri, bazı durumlarda da belirleyici bir ağırlığı olmaya devam eden bir aktör olarak, yerini almaktadır.

Yerel örgütlerin, gerek kendi aralarında, gerek kamu yönetimi ile ilişkiler geliştirirken, etkinliğin ve verimliliğin elde edilebilmesi için, birlikte üretilen bilgiye; bilimsel, sınıflandırılmış, kodlanmış bilginin dışında, eylemde içselleştirilmiş, örtük bilgiye (tacit knowledge) ihtiyaçları vardır. Bunun, özellikle küçük birimlerin (tarımda, sanayide veya hizmetlerde olsun) bireysel birimlerin beraberliğini ve ortak sorun çözümüne yönelmelerini sağlayan, örgütleyici bir bilgi türü olduğu öne sürülebilir.

Örtük bilginin sürekli öğrenilmesi ve yenilenmesi gerekir. Bunu başarabilen bölgeler "öğrenen bölgeler"dir. Bölgelerin, bir avantaj elde edebilmek için birer öğrenen bölge haline gelmeleri gerekmektedir. Bu bağlamda, işbirliğini kolaylaştırmak ve bilginin paylaşımını ve yerel buluşların yaygınlaşmasını sağlamak bakımından, sürekli eğitim ve bunun kurumsallaşması, önem kazanmaktadır (Eraydın, 2002).

Örtük bilgi, aktörler arasında "piyasa dışı karşılıklı bağımlılıklar" çerçevesinde etkileşim sonucu öğrenmeyi sağlayan ağlarla gerçekleşmektedir.

Piyasa dışı karşılıklı bağımlılık çerçevesinde paylaşılan bilgiler geniş bir yelpazede yer alabilir. Bu paylaşım sürecinin aktörleri, kooperatifler, üretici birlikleri, sendikalar, yerel girişimciler, kamu kuruluşları, akademik kurumlar, teknoloji transfer kuruluşları gibi yerel örgütler olabileceği gibi, yerel olmayan ancak gelişmeyle ilgili problemler bakımından ortak sayılabilecek örgüt ya da birimler de olabilir.

Marshall tipi, yani küçük ve orta büyüklükteki sanayilerin bir araya geldiği, sanayi bölgelerinde ilişkiler, karşılıklı çıkarların sağlanması kurallarına uygun bir biçimde kurulmaktadır. Bu; bilgi paylaşımını içerdiği kadar, ortak çıkarlar doğrultusunda dayanışma sağlamayı da içerebilir. İlişkilerin kurumsallaşması, sivil toplum örgütlenmesiyle ve gereken durumda örgütler arası yönetişimsel mekanizmaların kurulmasıyla olmaktadır. Böylece çoğulcu bir karar ve eylem ortamı, bölgenin ağ ilişkileri içinde kazanabileceği avantajları sağlayan bir işlev kazanmaktadır (Eraydın, 2002).

Yeni uygulamalar arasında, bölgenin kendini yönetme kapasitesi bakımından ortaklıklar kurmanın özel kesim açısından daha fazla önemsenmesinin, tam anlamıyla yönetişimsel bir gelişme sayılmasa da, çok önemli olduğu söylenebilir. Bireyselden ortaklıklar kurmaya doğru gelişmenin bölgede, hem bilgi paylaşımı sürecini, hem örgüt geliştirme kapasitesini ve bütün bunlara bağlı olarak da, sermaye birikimine katkıda bulunduğunu gösteren birçok örneğe rastlanmaktadır. Bunlar, bazı ülke örneklerinde yerel kolaylaştırıcı firmaların oluşturulması, diğer bazı örneklerde de, gönüllü kuruluşlar ve sanayi birlikleriyle yerel aktörlerin harekete geçirilmesi biçiminde olmuştur. Türkiye'de de ara kurum geliştirilmesi çalışmaları vardır.

Bölgelerin gelişmesini sağlayan yaklaşımların planlamasında yeni anlayış daha çok, bir çerçeve geliştirmek ve bu çerçevede, geleceğe yönelik olarak deterministik olmaktan çok olumsal anlamda tanımlanan bir perspektif içinde aktörleri yer almaya özendirmek biçiminde özetlenebilir[1]. Aktörler küresel yerel ve daha birçok ölçekteki ağlar üzerinden kurdukları ilişkilerini, bölgelerinde yönetişim kapasitelerini geliştirerek, bunun için geniş ve sürekli bir öğrenme çabası içine girerek, başarılı kazanımlara dönüştürmektedirler. Elbette bu başarılar, kamu, özel, sivil toplum aktörleri için

1 Bu cümledeki terimlerden "determinizm"/ "gerekircilik", her olayın başka bir olayın gerekli ve kaçınılmaz sonucu olduğunu ileri süren öğretinin adı, "Deterministik" gerekircilik kuramına göre belirlenmiş,"olumsallık" (contingency) ise, olması kadar olmaması da mümkün bulunan, zorunlu karşıtı bir kavram olarak kullanılmaktadır.

farklı tanımlar gerektirse de, yönetişimsel süreçlerle belirlenmiş ve paylaşılmış bir sonuca göre ölçülerek değerlendirilebilir.

1.1.1.5 Girişimcilik, Yerel Aktörlerin Artan Önemi, Ortak Girişimler

Teşviklerin ve vergi indirimlerinin yani merkezi kamu yönetimi eliyle yapılan müdahalelerin, ve diğer finansal desteklerin, bölgesel kalkınmadaki rolü, eski önemlerini kaybetmekte olsa da, bütünüyle yok olmuş değildir.

Bankalar, girişimciye, sermaye sağlamakta giderek daha çekingen davransalar ve yerel bölgesel kalkınma çalışmaları daha az destekleyici bir tutum izleseler de, yerel gelişime katkı sağlayabilecek/ sağlaması beklenen kurumlardır. Öte yandan küçük üretim birimlerinin başlıca sermaye kaynağı, aile çevresi ve enformel ilişkilerdir. Bazı bölgelerdeki aileler "değişimde öncü" bir rol oynamaktadır. Bunu, yeni öğrenme kavramıyla da ilişkili bir biçimde yorumladığımızda, bölgenin sahip olabileceği avantajlardan biri olarak benimsemek gerekecektir. Özel finans kuruluşları da, aynı biçimde, bir bölgenin gelişmesi bakımından bankalar kadar, bazı durumlarda bankalardan daha fazla önemli olabilmektedir.

Bölgelerin performanslarının sürdürülebilirliğinde, asıl önemli olan öge, bölge aktörlerinin yaratıcı kapasitelerini nasıl ve ne kadar kullanabildikleridir. Örnekler, statik bir yaklaşımla başarının elde edilebilmesinin artık güç olduğunu göstermektedir. Demokratik ve çoğulcu toplum özelliklerini kazanmış olan topluluklar, kendi tarihsel birikimlerini olumlu bir geleceğe dönüştürmek doğrultusunda ne kadar öğrenerek kendilerini yenileyebilir, bunu ne kadar paylaşır ve içe kapanmaksızın kendilerini ağlar üzerinden ne kadar dış dünyanın bir parçası haline getirebilirlerse, başarılı olma şanslarını o kadar çoğaltmaktadırlar. Ancak bu, kesin bir gelecek tanımı değil, risklere açık ve değişen küresel koşulların her zaman dilimi ve her üretim sektörü için söz konusu olabilecek olumlu ya da olumsuz öngörü dışı gelişmesine karşı, elde edilmesi ve başarılması için çaba gösterilmesi gereken bir gelecek öngörüsüdür.

Bu öngörünün kendisi de, zaman içinde tartışılmaya devam edilen ve değişikliklere uğraması gereken bir perspektiftir. Bu perspektifin geçerliliği, yönetişim amacıyla kurulmuş birimlerin kararlarıyla yeniden onay alabilmesine bağlıdır. Bu onay, demokratik karar süreçleriyle sürdürülen, oydaşıma veya başka bir karar kuralına dayalı bir onay olacaktır. Geleneksel bölge planlama yaklaşımlarında olduğu gibi, bölgenin dışından gelecek ve merkezi- bürokratik bir sistemin kaynak dağıtımı kararlarıyla gerçekleşmesi öngörülen bir bölge gelişmesi, artık beklenebilir bir gelecek olmaktan çıkmış durumdadır. Bununla birlikte, bölgelere, uluslararası kuruluşların, hükümetlerin veya özel kesimin kaynakları ve fonları dışarıdan gelmeye devam edecektir. Ancak bu, bölgenin iç dinamizmine eklenen ya da bölgenin özel bazı üstünlüklerinden kaynaklanan nedenlerle olacaktır.

Öngörülen perspektifin başarısı, aktörlerin bu gelecek öngörüsüne olan kararlı bağlılıklarının (commitment) gücü ile ilgilidir. Bölgenin performansı, bu kararlı bağlılıkla sürdürülen öğrenme, buluş ve yenilik yapma, yönetişim, uyarlanma, küresel etkileşim, uyumlu üretim ile gereken revizyonları zamanında yapabilme kapasitesi ve becerisine bağlı olacaktır. Bölge planlaması için tartışılmakta olan bu yeni içerik, kuşkusuz sosyal ve siyasal anlamda bir yeniden yapılanma gerektirmektedir. Yeni koşullara hangi bölge, yerel kapasitelerine dayanarak, daha kolay ve çabuk uyum sağlayabilir, bununla ilgili bilgisini geliştirebilir ve gerekli örgütsel düzenlemeleri yapabilirse, o bölge küresel sistem içinde bir avantaj yakalayabilme şansını artıracaktır (Tekeli ve Pınarcıoğlu, 2004).

1.1.2 BÖLGESEL POLİTİKALAR

Önceki bölümde kısaca özetlenen bölgesel gelişme yaklaşımlarındaki değişim, bölgesel gelişmeyi açıklayan değişkenlerdeki farklılaşma ve gelişmeyi tetikleyen ana faktörlerle ilgili tartışmaların yansımaları akademik çalışmalarla sınırlı değildir.

Tüm bu tartışmalar uygulamalarda da etkili olmuş, pek çok ülkede izlenen bölge planlama çalışmalarının kapsamı ve vurgu noktalarında, bölgesel gelişme politikalarında ve uygulamalarında önemli değişimler yaşanmıştır.

Bölgesel politikalar, İkinci Dünya Savaşı'ndan 1970'li yıllara kadar olan, merkezi idarenin güdümünde ve desteği ile uygulanan eski kuşak politikalar ile, 1970'li yıllardan bu yana gündeme gelen yerel dinamiklerin ve yerel potansiyelin sağladığı üstünlüklerden yararlanılması üzerine odaklanan "yeni" bölgesel politikalar olarak kabaca gruplandırılabilir. Bu politikaların temel özelliklerini Tablo 1.1.2.1'den izlemek mümkündür.

İki farklı kuşak bölgesel politikanın arasındaki en önemli fark ise, karar verme sürecinin yapısı ve politika araçlarında görülmektedir. Geleneksel bölgesel politikalar merkezi hükümetin karar sürecindeki ana rolünü tanımlarken, 1970 sonrasında yerel yönetimlere verilen görevler ağırlık kazanmış, en azından merkezi-bölgesel ve yerel yönetimlerin birlikte sorumluluğu konusu gündeme gelmiştir. Yeni bölgesel politikalar, kademeli merkezi hükümetin ağırlıklı olduğu bir yapıdan, kademeli olmayan örgütlenme biçimlerine doğru bir kayma önermektedir. Bu önerinin gerisinde yerel dinamikleri harekete geçirmek için karar vericilerin yerel aktörlere yakın olması ve onları da devreye sokması görüşü yanı sıra, merkezi hükümetin küreselleşen dünyadaki azalan önemi ve elindeki düzenleme mekanizmaları ile mali kaynakların azalması da etkili olmuştur.

Bölgesel politikaların kurumlaşmasında bölgesel birimlerin ağırlık kazanması ve merkeze bağlı bürokratik örgütlenmeler yerine yarı-özerk birimlerin gündeme gelmesi ve bölgesel gelişmeden sorum-

Tablo 1.1.2.1 Geleneksel ve Yeni Bölgesel Politikaların Özellikleri

	Geleneksel bölgesel politikalar	Yeni bölgesel politikalar
Amaçlar	Bölgesel eşitlik	Bölgesel rekabet gücünün geliştirilmesi
	Ulusal ekonomik büyüme	Bölgesel ekonomilerin kapasitelerinin artırılması
	Yatırımların az gelişmiş bölgelere yönlenmesi	İçsel büyüme dinamiklerinin desteklenmesi
	Altyapının geliştirilmesi	
Karar verme uygulama sürecinin yapısı	Ulusal ölçekte genel politikalar ve bazı özel bölgelerin seçimi	Bölgesel ve yerel hükümetlerin birlikte karar verme süreci
	Merkezi hükümetlerin takdir yetkisine bağlı seçim	Bölgesel-yerel karar yetkisi
	Kademeli yapı	Yönetişim ağırlıklı karar süreci
		Kademeli olmayan örgütlenme biçimleri
Politika araçları	Kamu yatırımları	Kamu finansal desteği
	Ağırlıklı olarak kamu kaynaklarına bağımlılık	Koşullara bağımlı örgütlenme
	Tanımlanmış bölgesel birimler için bağlayıcı kararlar	Gönüllü ve koşullu bilgilendirme
	Bürokratik düzenlemeler	Kamunun sağladığı danışma hizmetleri
Siyasal ortam	Ulusal politikaların öne çıktığı bir siyasal ortam	Ulusal politikalar ile bölgesel ve yerel politikaların ağırlık kazanması
Siyasi sorumluluk	Karar verme sorumluluğu olan merkezi hükümet	Ulusal hükümet ve bölgesel ve yerel örgütler (hükümetlerin) doğrudan politika uygulamalarına yönelimi
	Taşra teşkilatına verilen uygulama sorumluluğu	
Uygulamacı kurumlar	Merkezi hükümet	Bölgesel birimler
	Merkezi hükümetin taşra teşkilatları	Yarı özerk birimler
	Bürokratik ilişkiler	Bürokrasi yerine, işletme yönetimi

lu yeni birimlerin oluşturulması da, yeni dönemde benimsenen politikaların uygulama yönünde getirdiği farklılıkları göstermektedir.

Özellikle yeni bölgesel politikaların uygulanması amacı ile şekillenen kurumlaşmalar arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Ülkelerin idari yapısına göre farklılaşmakla birlikte, ilk dönem bölgesel politikaların uygulanabilmesi merkezi idarenin bölgesel düzlemde örgütlenmesi esasına dayalıdır. Buna karşılık, 1970 sonrasında gücü azalan merkezi otoritenin kurumları tümüyle ortadan kalkmasa bile, tabandan-tavana şekillenen ve kamu, yarı kamu ve özel kesim kurumları ile, sivil toplumun birlikteliğine dayanan örgütlenme modelleri gündeme gelmiştir. Bunların arasında en önemli olanı Kalkınma Ajansları'dır.

1.2 BÖLGESEL PLANLAMA PRATİĞİ

1.2.1 AB'NİN BÖLGE POLİTİKALARI VE TÜRKİYE

Daha önce özetlenen bölgesel gelişme politikalarına ve uygulamalarına benzer değişimlerin Avrupa Birliği bölgesel politikalarında da yaşandığı gözlenmekte, Avrupa Birliği'nin bölgesel politikalarının 1950'den bu yana farklı aşamalardan geçtiği görülmektedir.

AB farklı özellikteki ülkelerin bir araya gelmesiyle gerçekleşen bir proje olarak algılanabileceği gibi "bölgelerden oluşan bir mozaik" biçiminde de algılanabilir. AB, üye ülkelerin ulusal sınırları yerine bölgelerin sınırlarını kullanan ve bölgeleri çeşitli ölçütlere göre sınıflandırarak gösteren haritalar üretmektedir. AB, üye ülkelerin bölgeleri arasında yoksulluk, işsizlik ve gelir gibi gelişmişlik farklılıklarını ve bu farklılıkların azaltılmasını/ ortadan kaldırılmasını önemsemekte ve bu amaçla programlar, mekanizmalar, araçlar ve projeler geliştirmektedir.

Birliğin bölgesel politikaları; 1950-1970 döneminde projelere verilen desteklerle, 1970-1980 yılları arasında ise Avrupa Bölgesel Fonu'ndan sağlanan finansman ile desteklenmiş, özellikle az gelişmiş bölgelere veya sanayi yapısı çöken bölgelerin dönüşümüne yönelik olarak tasarlanmıştır.

1980 sonrasında ise girişimciliğe verilen önem artmış ve piyasa güçlerinin büyümeyi sağlamada etkin olduğu, bu nedenle küçük ve orta ölçekli girişimcilere verilen desteklerin artırılması ilkesi benimsenmiştir. 1990 sonrasında ise bölgesel teknoloji geliştirme programları ve bölgesel yenilik stratejilerine ilişkin program destekleri ile bölgelerin teknolojik kapasitelerinin artırılması ilkesi benimsenmiştir. Özellikle yapısal fonlarda reformu öngören Delors II paketinde Avrupa bölgelerine rekabet gücü kazandırma politikası üzerine vurgu yapılmaktadır.

Ancak Avrupa Birliği bölgelerinin rekabet edebilir nitelik kazanmasına yönelik destekler sürerken, geleneksel araçların kullanımının da sürdürüldüğü ve günümüzde Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu'nun özellikle az gelişmiş ve tarımda ve sanayide dönüşümü gerçekleştirememiş bölgelere yardım sağladığı görülmektedir. Günümüzdeki Avrupa Birliği bölgesel politikaları, geleneksel bölgesel politikalarla, günümüz bölgesel gelişme kuramlarında öne sürülen değişkenleri bir arada sürdürmeye çalışmaktadır. Avrupa Birliği, bölgesel eşitsizliklerin sürdüğü ve güç dengelerinin eşit olmadığı durumda, bir yandan 1950-1970 döneminde egemen olan kamunun katkısı ile altyapı ve üretimin desteklendiği politikaların sürdürülmesi; öte yandan özellikle göreli üstünlükleri ve birikimi olan bölgelerin dünya ölçeğinde rekabet gücü kazanması için yeniliğe yönelik, kamu-özel ortaklıkları ile gerçekleşecek yatırımları destekleyen politikalara yer verilmesi gerektiği görüşünü benimsemiştir.

AB, rekabet gücünü artırmak ve tek pazardan ekonomik ve parasal birliğe geçmek doğrultusunda örgütlenmesini geliştirirken 1986 tarihinde Avrupa Tek Senedi ile Roma Antlaşması'na yeni bir başlık eklemiştir: "Ekonomik ve Sosyal Uyum". Bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarının azaltılması için, bölgesel politikanın önemli bir araç olduğu görülmüştür. Daha sonra, "ekonomik ve sosyal uyum" 1 Kasım 1993'te yürürlüğe giren Avrupa Birliği Antlaşması'na, AB bütünleşmesinin temellerinden biri olarak girmiştir. İlgili Madde 130a'da; "Topluluk, farklı bölgelerin kalkınma düzeyleri arasındaki dengesizlikleri ve azgelişmiş bölgelerin geri kalmışlığını azaltmayı hedefleyecektir" denilmektedir (AB, 2000). Böylece, bölgesel politikaların Avrupa'nın inşa edilmesinde ve uyumun sağlanmasında önemli bir işlevi olduğu ortaya konulmuş olmaktadır.

Avrupa Birliği Konseyi 1999 yılında 2000-2006 dönemi AB politikalarını belirlerken, "Gündem 2000" belgesini de kabul etmiştir. Bu belge, bölgeler arasındaki servet ve ekonomik gelişme eşitsizliklerini azaltma ihtiyacını vurgulamakta, dezavantajlı bölgelere ve işgücü piyasasının güçlü olmadığı yörelere yardım için bir paketin uygulanmasını öngörmektedir (AB, 2000).

AB'nin bölgelerarası eşitsizlikleri gidermek üzere belirlemiş olduğu stratejinin üç temel bileşeni; sağlıklı bir ekonomik büyümeyi hedefleyen makroekonomik politika, işgücü piyasasının sağlıklı işlemesine yönelik yapısal bileşen ve bölgesel/yerel düzeydeki girişimlerin güçlendirilmesini amaçlayan teritoriyel bileşen olarak özetlenebilir. Bu stratejiye göre yapılacak yatırımların düzenlendiği programın ana başlıkları şöyle özetlenebilir (AB, 2000):

- Altyapı geliştirme (ulaştırma ve enerji ağları, boru hatları, haberleşmede dijital şebekeler, su kaynakları ve atık yönetimi vb ile bağlantılı altyapılar),
- İşletmeler için destek (KOBİ'lerin teknolojik yenilenme ihtiyacı, araştırma, endüstriyel işbirliği ve iletişim, insan kaynaklarının geliştirilmesi),
- Öğretim ve eğitim (insan kaynaklarının geliştirilmesi, özellikle gençler, kadınlar ve dışlanma tehdidiyle karşılaşan insanların işgücü piyasasına entegrasyonunun teşvik edilmesi),
- Çevrenin korunması (özellikle tarım ürünleri ve turizmin geliştirilmesinde çevrenin gözetilmesi),
- Araştırma ve geliştirme (bilimsel etkinliklerin sağlayacağı dinamizmden yararlanarak, teknoloji uçurumunun kapatılması)
- Yerel kalkınma (yerel kaynakların artırılması ve girişimcilerin teşvik edilmesi).

1.2.1.1 AB Bölgesel Politikalarının Uygulama Araçları

Bu politikaların mali araçları olarak da, **Yapısal Fonlar**, **Uyum Fonları** ve **Avrupa Yatırım Bankası** kredileri yer almaktadır.

Yapısal Fonlar

Bölgesel dengesizlikleri azaltmayı hedefleyen dört yapısal fon vardır. Bunlar ve amaçları kısaca şöyle özetlenebilir:

I Avrupa Bölgesel Gelişme Fonu

Rekabetçi ve sürdürülebilir kalkınmayı teşvik ederek, yerel kalkınmaya ilişkin projelerle istihdam/yeni iş olanakları yaratmak üzere, geri kalmış (Hedef 1) ve yapısal sorunlar yaşayan (Hedef 2) bölgelere yardım etmek ve esas olarak küçük ve orta boy işletmeleri desteklemek, üretken yatırımları teşvik etmek ve altyapıyı geliştirmek amaçlanmaktadır. Yapısal fonların yaklaşık yarısı bu fon kapsamında yer almaktadır.

II Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu

Ortak Tarım Politikası'nın, tarımda modernizasyona, gelişmeye ve kırsal kalkınmaya ilişkin uygulamalarını desteklemek amaçlanmaktadır.

III Avrupa Sosyal Fonu

İstihdamı teşvik etmek, ayrımcılığa ve toplumsal dışlanmaya karşı mücadele etmek, öğretim ve mesleki eğitim seviyesini yükseltmek, işgücü piyasasının daha iyi işlemesini sağlamak, kadınlara ve genç işsizlere ve sosyal açıdan dezavantajlı gruplara mesleki eğitim ve istihdam yaratma sistemi geliştirmek amaçlanmaktadır.

IV Balıkçılığı Yönlendirme Finansman Aracı

Ortak balıkçılık politikasının uygulanması, filo modernleşmesini, kültür balıkçılığının gelişmesini, deniz alanlarının korunmasını, balıkçı limanlarına tesisler kurulmasını çalışmalarını desteklemeyi amaçlamaktadır.

Yukarıda belirtilen fonlardan yararlanacak alanlar için AB bazı hedefler belirlemiştir. Bu hedefler çerçevesinde geliştirilen projeler, 2000-2006 yılları arasında, yapısal fonlardan yardım alabilmektedir. Yapısal fonların yaklaşık yüzde 70'lik bölümünün ayrıldığı hedef bölge birincisi olmak üzere, fonların hedef bölgeleri ve hedefleri şöyledir (AB, 2000):

Kalkınmada Geri Kalmış (Hedef 1) Bölgeler: Kalkınmayı ve Yapısal Uyumu Teşvik Etmek

Bu hedef, geri kalmış bölgeleri kapsayan Hedef 1 bölgelerine yöneliktir. Son üç yılda kişi başına GSYİH'sı, AB ortalamasının yüzde 75'inden az olan bölge "Geri kalmış bölge" olarak kabul edilmektedir. Avrupa'da bu kapsamda kalan bölgelerin nüfusu, toplam nüfusun yüzde 20'si civarındadır.

Yapısal Krizdeki (Hedef 2) Bölgeler: Ekonomik ve Toplumsal Dönüşüme Destek

Bazı bölgeler sosyal ve ekonomik değişim geçirmektedir. Yapısal güçlük içindedir ve yüksek işsizlik vardır. Bu tür bölgelerde yaşayanlar Avrupa nüfusunun yüzde 18'ine yaklaşmaktadır. Bu bölgeler, yapısal sorunlar yaşayan alanları, gerileme yaşanan kırsal alanları, zorluk içindeki kentsel alanları, balıkçılığa bağlı krizden etkilenenleri, sanayi ve hizmetler sektöründe dönüşüm geçiren alanları kapsamaktadır. Yapısal fon harcamalarının yaklaşık yüzde 11,5'i bu bölgeler için harcanmaktadır (DPT, 2005-1).

İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Amaçlanan (Hedef 3) Bölgeler: Uyarlanmanın Desteklenmesi, İstihdam ve Öğretim-Eğitim için Avrupa Politikalarının Modernleştirilmesi

Bu hedef, insan kaynaklarının geliştirilmesini, eğitim, öğretim ve istihdam politikalarının ve sistemlerinin modernizasyonunu içermektedir. Desteklenecek politika veya eylem alanları şöyle tanımlanmaktadır:

- İşsizlikle mücadele için aktif emek piyasası politikaları,
- İşgücü piyasalarına erişim imkanlarının iyileştirilmesi,
- Yaşam boyu öğretim ve eğitim sistemlerinin geliştirilmesi,
- Ekonomik ve toplumsal gelişmelere uyum,
- Kadınların işgücü piyasasına katılımını iyileştirmeye yönelik pozitif eylem,

V Topluluk programları

Ulusal girişim programları dışında, yapısal fonlar, topluluk girişimi programlarını da finanse etmektedir. Bu girişimler, bölgelerin ortak sorunlarının ele alınması bakımından işlevseldir. Yapısal fonların yaklaşık yüzde 5,5'i bu programlar için kullanılmaktadır (DPT, 2005-1). Bu programların ad ve amaçları (AB, 2000):

Interreg III: Ulusal sınır bölgelerinde bulunmaktan ötürü yalıtılma durumunda olan bölgelerde işbirliği programlarının geliştirilmesi,

Urban II: Sürdürülebilir kentleşme, özellikle küçük ve orta boy kentlerin canlanması için yenilikçi stratejiler,

Leader +: Kırsal kalkınmayı teşvik ve yerel aktörlerin kendi aralarında işbirliği yapabilmesi, ve aktörlerin/ ortaklıkların kendi potansiyellerini değerlendirebilmesi ve aralarında bağlantılar oluşturması (networking),

Equal: İşgücü piyasasında çeşitli nedenlerle dışlanma ve ayrımcılıkla ve eşitsizliğin çeşitli biçimleriyle mücadeledir.

Uyum Fonu

Kişi başına GSYİH'sı, AB kişi başına GSYİH'sının yüzde 90'ının altında kalan dört ülkeye (Yunanistan, Portekiz, İrlanda ve İspanya'ya) ve yeni olan 10 ülkeye yardım etmek amacıyla kurulan fon, çevre ve ulaşım alanındaki projeleri ve ağları doğrudan finanse etmektedir. Üye ülkelerin Yapısal Fon'dan aldıkları yıllık yardım, Uyum Fon'undan sağlanan yardımla birlikte, GSYİH'larının yüzde 4'ünden fazla olamamaktadır (DPT, 2005-1).

Avrupa Yatırım Bankası
Banka; işletmelerin rekabet gücünün gelişmesi, küçük işletmelere destek sağlanması, ulaştırma, iletişim ve enerji aktarımı, çevrenin korunması, yaşam kalitesinin iyileştirilmesi, enerji bağımlılığının azaltılması, doğal kaynakların rasyonel kullanımı alanlarında finansman desteği sağlamaktadır.

1.2.1.1.1 Yerel Kalkınma

Sosyal uyumun ve ekonomik kalkınmanın teşvik edilmesi ve gerçekleşmesinin, yerel bir çevre bağlamında daha kolay ve etkin olduğunu deneyimler göstermiştir. Bu nedenle, yerel aktörlerin daha aktif hale gelmesi, kalkınmanın yerelleşmesi bakımından istenilen bir şeydir. Yerel kalkınmadaki başlıca aktörler şöyle sıralanabilir (AB, 2000):

i **Yerel yönetimler:** Yerel kamusal ve özel aktörleri bir araya getirebilen ve istihdamın geliştirilmesine katkıda bulunan bir yönetim birimidir.

ii **İşletmeler:** KOBİ'ler istihdamın esas kaynağıdır. Bu nedenle yerel düzeyde girişimciliğin desteklenmesi çok önem taşımaktadır.

iii **Sosyal- Ekonomik STK'lar:** Kamu ve özel kesimden farklı ve bağımsız bir mantıkla, kâr amacı gütmeksizin hareket eden kooperatifler, dernekler ve vakıflar dezavantajlı kişiler veya durumlar için çözüm üretilmesinde işlevseldirler.

iv **Yerel İstihdam Büroları:** Yerel olarak işgücü piyasasının düzenlenmesinde çalışırlar ve eğitim, danışmanlık, bilgilendirme türü hizmetler sunarlar.

v **Sosyal taraflar:** Örgütlülük düzeyi düşük sivil kesimlerin, yerel toplumsal sorunların çözümünde ortaklardan biri olmasıyla sağlanacak yararlar söz konusudur.

vi **Diğerleri:** Yerel politikacılar dahil sorunların çözümünde katkısı olabilecek herkesi içine alan geniş bir yelpazede yer alan aktörler.

Yapısal fonlarla finanse edilen yerel kalkınma faaliyetleri, çok çeşitli hedeflere yönelebilir. Bunlara verilebilecek bazı örnekler şöyle sıralanabilir (AB, 2000):

- Küçük ölçekli altyapı desteği,
- Küçük işletmelerin kurulması,
- Küçük işletmeler için araştırma ve işbirliği ağlarının kurulması,
- Turizm kaynaklarının geliştirilmesi,
- Yerel tarım ve balıkçılık kaynaklarının geliştirilmesi,
- Kentsel çöküntü mahallelerinin veya eski sanayi alanlarının canlandırılması,
- Sosyal, kültürel veya çevresel hizmetler gibi alanlarda, piyasa veya kamu kurumları tarafından karşılanmayan ihtiyaçlara yönelik yerel isithdam geliştirme insiyatiflerinin desteklenmesi.

Bu tür yerel projeler, topluluk girişimleri aracılığıyla da (urban, equal gibi) desteklenmektedir.

Yukarıda sıralanan politikaların uygulanması ve fonların kullanılması sadece üye ülkeler için söz konusudur. Aday ülkeler için "Katılım Ortaklığı Belgesi"yle, kısa ve orta erimde aday ülkelerin katılım öncesi strartejiyi uygulaması amacıyla Topluluk yardımları belirlenmektedir. Türkiye, halihazırda Katılım Öncesi Mali İşbirliği Programı kapsamında AB mali yardımından yararlanmaktadır. Ancak 2007-2013 dönemi için AB mali araçlarında çeşitli değişikliklerin yapılması beklenmektedir. Avrupa Birliği Katılım Sonrası Mali Destekleme Araçları, Mevcut Durum ve Analizi Ek'te verilmektedir.

1.2.2 TÜRKİYE'DE PLAN KADEMELENMESİ VE BÖLGE PLANLAMA

Önceki bölümlerde Bölge planlama ve bölgesel politikaların ana hatları kısaca özetlenmiş ve bu politikaların Avrupa Birliği bölgesel politikalarına yansımalarından söz edilmiştir. Bu bölümde ise Türkiye'nin bu konulardaki deneyiminden kısaca söz edilecek ve özellikle bölgesel farklılıkların azaltılmasına yönelik çabalar özetlenecektir.

1.2.2.1 Türkiye'de Mekan İçerikli Planlar ve Bölge Planlaması Çalışmaları

Türkiye'nin bölge planlama ve yerleşme sisteminin şekillendirilmesine yönelik çabaları Cumhuriyet'in başlangıcına dek uzanmaktadır. Ancak bölge planlama terimi kullanılarak yapılan çalışmalar, 1960'lı yıllarda İmar ve İskan Bakanlığı ile başlamış ve Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulması ile bir planlama ölçeği olarak tanımlanmıştır. 1962 yılında hazırlanan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'ndan itibaren tüm planlarda bölgelerin gelişmesi ve bölgeler arası dengesizlikler ve farklar çeşitli biçimlerde ele alınmış, zaman zaman kullanılan kavramlar değişmiş, ancak gelişmişlik farklarının azaltılması konusu gündemdeki yerini korumuştur.

İlk kalkınma planlarından itibaren, (Marmara, Antalya, Çukurova gibi) yapılan bölgesel planlama çalışmaları, sorunların veya gelişme öngörüsü yapılmasının kritik olduğu bölgelere yönelmiştir[2]. Bunları "pilot çalışmalar" olarak nitelemek mümkündür. Bu planların temel özellikleri, bütün bölgeler için bir planlama geliştirilmemiş olduğundan, ülkesel ölçekli bir anlayışın parçası olmak yerine, ülke ölçeğine göre "noktasal" olarak kalmalarıdır. Ayrıca, diğer planlama kademeleriyle temel hedefler bakımından bir tutarlılık taşıyabilmesi için gerekli yapılaşma da oluşamamıştır (Kılıç, 2004).

Bölgelerin tanımlanması için, önce (1963 - 1970) homojen bölgeler sınıflaması yapılmış, sonra (1982) polarize bölge sınıflaması ile ilgili çalışma yayınlanmış ve en sonunda da, 2002'de AB'ye adaylık süreci içinde AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Ulusal Program'da, kısa dönemde yapılacak işler arasında, çeşitli düzeylerde İstatistiki Bölge Birimleri (İBB) sınıflandırması önceliğine yer verilmiştir.

2002 yılında yayınlanan Bakanlar Kurulu Kararı ile İBB sınıflandırması tanımlanmıştır. Bu tanımlara göre Türkiye'de 81 adet Düzey 3 İBB, 26 adet Düzey 2 İBB ve 12 adet Düzey 1 İBB bulunmaktadır. Bu raporun çalışma konusu olan TR83 Samsun Bölgesi, bu sistematiğe göre yapılmış bölgelemedeki 26 Düzey 2 İBB'den biridir (Düzey 1, 2 ve 3 İBB tanımları, Mevcut Durum ve Analizi Ekler, Ek Tablo 2.1'de verilmiştir).

Türkiye'deki planlar, kapsadıkları alan ve amaçları açısından,

- Ulusal Kalkınma Planları,
- Bölge Planı,
- Çevre Düzeni Planı,
- Nazım İmar Planı ve
- Uygulama İmar Planı

olmak üzere, farklı ölçek, kapsam ve niteliklerde hazırlanmaktadır. Yukarıdaki listede yer alan planlar arasında, aynı zamanda bir hiyerarşi vardır ve üst ölçekli ve kapsamlı planlar, hiyerarşide daha sonra gelen planlar için bağlayıcı olmaktadır. Bu düzenlemeye göre bölge planları, ulusal kalkınma planlarının temel öngörüleri çerçevesinde belirlenmekte ve daha alt ölçekli planların kararlarını etkilemektedir. Ulusal planların da, bazı bileşenleri itibarıyla fiziksel olması söz konusu olabilir; ancak bölge planlarından başlayarak diğer planlar, temelde fiziksel planlardır.

Türkiye'de ulusal düzeydeki planlama, DPT tarafından hazırlanan "Beş Yıllık Kalkınma Planları" (BYKP) ile yapılmaktadır. 2001-2005 arasındaki dönem için hazırlanan VIII. BYKP'da, bölge planlaması kavramına önem verilmeye başlandığı görülmektedir. VIII. BYKP'da küreselleşme kavramı ile yerel ekonomilerin küresel bir güç olarak belirmeye başlanması gözlemlenerek, bölge planlanmasının, stratejik bir perspektifle çeşitli eylem programlarını bütünleştirdiği ölçüde başarılı olacağı belirtilmektedir (DPT, 2000-1:60). Bölge planlarının amacı, ülke düzeyindeki sosyo-ekonomik planlar ile yerel düzeydeki fiziki planlar arasındaki yatay ve dikey ilişkilerin kurulması olarak tanımlanmakta (DPT, 2000-1:67) ve böylece ulusal önceliklerin yerel ölçekteki gereksinimlere yanıt verecek biçimde mekana yansıtılması, yerel-bölgesel kaynakların harekete geçirilmesi için kamu ve özel sektör açısından yapılacakların belirlenmesi amaçlanmaktadır.

2 Daha ayrıntılı bilgi Bölüm 1.2.3'de sunulmaktadır.

AB'nin başlıca bölgesel hedef ve politikalarının mekansal bütünleşme, çevrenin korunması, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi, bütünleşik bir sosyo-ekonomik ve coğrafi bilgi sisteminin kurulması ve orta büyüklükteki kentlerin birbiriyle işlevsel bağını güçlendirecek gelişme aksları yaratılması yönünde olduğu, OECD bölgesel politikalarının da, etkin bir kurumsallaşmayla ve çevrenin korunması sağlanarak, sürdürülebilir arazi kullanımın ve yerel girişimciliğin desteklenmesi ve sosyal dengenin geliştirilmesi yönünde olduğu belirtilmektedir (DPT, 2000-1:60).

VIII. BYKP'de, bölgeler arası farklılıkların azaltılması arayışıyla, bazı sorunlar bölgesel açıdan analiz edilmekte, sanayinin ve OSB'lerin, KSS'lerin mekansal dağılımı, altyapı yatırımları, nüfus artış hızlarının bölgeler arası değişkenliği ve göç durumu, metropol kentlerin sorunları ve genel olarak kentleşme üzerinde durulmaktadır. Bölge planlarının geliştirilmesindeki amaçlar ve politikalar şöyle özetlenebilir: Temel amaç, bölgelerarası dengesizliklerin en aza indirilmesidir. Politikaların; sürdürülebilirlik, bölgelerarası bütünleşme, sosyo-ekonomik dengenin sağlanması, yaşam kalitesinin iyileştirilmesi, kültürel gelişme ve katılımcılık ilkeleri çerçevesinde ele alınacağı belirtilmektedir (DPT, 2000-1:62-63).

Bölge planlamasında, il planlama ve koordinasyon birimlerinin güçlendirilmesi ve bunun için veri tabanlarının oluşturulmaya başlanması, yeni sanayi odaklarının gelişmesinde sektörel uzmanlaşma sürecinin hızlandırılması ve Ar-Ge- teknoloji desteği sağlanması, OSB ve KSS ölçeklerinden başka orta boy işletmelerin yaygınlaştırılması için "Örnek Sanayi Siteleri" uygulanmasına başlanması ve göçün metropoller yerine gelişme potansiyeli yüksek fonksiyonel bölge merkezlerine yönlendirilmesi gibi araçların kullanılması gereğinden söz edilmektedir (DPT, 2000-1:64). Benzer öneriler, "Uzun Vadeli Gelişmenin (2001-2023) temel amaçları ve stratejisi içinde de yer almaktadır (DPT, 2000-1:229).

Türkiye'nin 1999'da Helsinki Zirvesi'nde AB üyeliğine aday ülke olduğunun ve diğer aday ülkeler gibi, mevcut Avrupa stratejisi doğrultusunda, bir katılım öncesi stratejiden yararlanması gerektiğinin kararlaştırılması ve 2001 yılında Katılım Ortaklığı Belgesi'nin onaylanmasının ardından, Türkiye Hükümeti, AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Ulusal Program'ı kabul etmiştir. Türkiye-AB ilişkileri çerçevesinde AB tarafından 2004-2006 döneminde sağlanacak olan Ekonomik ve Sosyal Uyuma yönelik katılım öncesi mali yardımların kullanımına temel teşkil etmek üzere Ön Ulusal Kalkınma Planı (ÖUKP) hazırlanmıştır. Bu plan da, yukarıda belirlenen hiyerarşi içinde ulusal kalkınma planları içerisinde yer almakta ve hazırlanacak bölge planları için belirleyici olmaktadır.

Bölge planlarının da katkısıyla, katılım öncesi mali yardım etkili bir biçimde kullanılabilecek ve üyelik sonrası Yapısal Fonlar'ın kullanımına ilişkin altyapının oluşturulmasına başlanabilecektir. ÖUKP, ülke genelinde bir Ekonomik ve Sosyal Uyum Politikasının oluşturulması ve AB'ye yakınsama sağlanması yönünde stratejik bir çerçeve ortaya koymaktadır. Türkiye'nin kalkınma stratejisi üç ana başlık altında incelenmektedir. Bunlar:

- Uzun vadeli strateji,
- Orta vadeli stratejinin temel amaçları ve öncelikleri,
- AB ile Ekonomik ve Sosyal Uyuma yönelik ÖUKP stratejisinin gelişme eksenleri

olarak belirlenmiştir (DPT, 2003-5: i-iii).

ÖUKP, bölgesel gelişme önceliğine büyük önem atfetmekte ve en büyük bütçe payını bu önceliğe ayırmaktadır. Bu çerçevede. Türkiye'nin gerek kendi bölgeleri arasındaki, gerekse Türkiye'nin bölgeleriyle AB üyesi ülkelerin bölgeleri arasındaki gelişmişlik farklarının giderilmesine yönelik bölgesel nitelikli plan ve programların uygulanması, büyük önem arz etmektedir.

Türkiye'nin kalkınma stratejisinin genel çerçevesinin dayandığı ana başlıklardan biri olan ve uzun vadeli stratejiye dayanan orta vadeli stratejinin amaçları ve öncelikleri,

- Yüksek oranlı ve istikrarlı büyümenin sağlanması,
- Uluslararası piyasalarla rekabet edebilecek, yüksek teknolojiye yönelen bir ekonomik yapının oluşturulması,
- İnsan kaynaklarının geliştirilmesi ve istihdamın artırılması,
- Altyapı hizmetlerinin iyileştirilmesi ve çevrenin korunması,
- Bölgelerarası gelişmişlik farkının azaltılması, kırsal kalkınmanın sağlanması, fakirlik ve gelir eşitsizliği nedeniyle ortaya çıkan sosyal dengesizliklerin azaltılması,

başlıkları altında toplanmaktadır (DPT, 2003-5: iv).

Makroekonomik niteliği olan ilk öncelik dışında, diğer önceliklerin her biri, ÖUKP stratejisine esas olmak üzere dört gelişme ekseni belirlemektedir.

Bu eksenlerden dördüncüsü,

- Bölgelerin ekonomik gücünün artırılması, bölgelerarası ekonomik gelişmişlik farklarının azaltılması ve kırsal kalkınmanın hızlandırılması; bunun için:
- KOBİ'lerin desteklenmesi ve güçlendirilmesi,
- Küçük ölçekli altyapı inşaatlarının desteklenmesi,
- Yerel inisiyatifin desteklenmesi,
- Kurumsal kapasitenin oluşturulması ve güçlendirilmesi

biçiminde tanımlanmıştır (DPT, 2003-5: vi). Bu tanım, YHGP'nin de doğrudan çerçevesini oluşturmaktadır.

Diğer üç gelişme ekseni de, bölge planının sahip olması gereken özellikler ve sektörel gelişmeler bakımından yol göstericidir (DPT, 2003-5: vi).

Bu üç gelişme ekseni şöyle tanımlanmıştır.

- İşletmelerin rekabet gücünün artırılması:
  - KOBİ'lerin rekabet gücünün artırılması,
  - Tarım ve sanayi işletmelerinin teknoloji ve kalite seviyeleri geliştirilerek, rekabet gücünün artırılması, çevre konusunda AB normlarının gözetilmesi,
- İnsan kaynaklarının geliştirilmesi ve istihdamın artırılması:
  - Aktif istihdam politikaları,
  - Eğitim sisteminin güçlendirilmesi,
- Altyapı hizmetlerinin geliştirilmesi ve çevrenin korunması:
  - Karayolu güvenliğinin artırılması,
  - Trans-Avrupa ve Avrupa- Ortadoğu ulaştırma ağları ile ulusal ulaşım ağlarının bütünlüğünün sağlanması, AB fonlarından yararlanılması için gerekenlerin tespiti,
  - AB ulaşım ağı içerisinde etkin hizmet verecek şekilde liman kapasitelerinin geliştirilmesi, ana limanların oluşturulması ve deniz güvenliğinin sağlanması,
  - Kentiçi ulaşım hizmetlerinde kalite ve etkinliğin sağlanması,
  - Demiryolu sektörünün yeniden yapılandırılması kapsamında çeken ve çekilen araç bakım- onarım hizmetlerinin özel kesime devredilmesi,
  - Su kaynaklarının korunması, içmesuyu ve kanalizasyon hizmetleri ile katı atık yönetiminde etkinliğin artırılması.

Ulusal düzeyde bölgesel gelişme stratejisi ise, orta vadeli öncelik alanlarını aşağıdaki biçimde belirlemiştir:

- İnsan kaynaklarının güçlendirilmesi ve özellikle kendi hesabına çalışma potansiyelinin artırılması,
- Mevcut ve yeni kurulacak KOBİ'lerin desteklenmesi ve şebeke tarzı etkileşim örgütlenmeleri biçiminde işbirliği–ortaklık potansiyellerinin yükseltilerek, kolektif düzeyde rekabet edebilme güçlerinin artırılması,
- Yeni yatırımların gerçekleşmesi ve kentsel yaşam kalitesinin yükseltilmesi açısından

önem taşıyan fiziki ve sosyal altyapı yatırımlarının desteklenmesi,
- Kırsal alanda ekonomik faaliyet çeşitliliğinin sağlanması,
- Yerel katılımı artıracak ortak girişim alanlarını geliştirecek ve yerel ekonomik gelişmeye yerel ekonomik aktörlerin kolektif müdahalesini düzenleyecek yeni yerel yönetişim modelleri ile kurumsal yapının güçlendirilmesi (DPT, 2003-5: v).

YHGP, bölgesel gelişme ile ilgili hususlara özel önem vermek kaydıyla, BYKP ve ÖUKP'de belirtilen hedef ve politikalar, stratejiler ve öncelikler dikkate alınarak geliştirilecektir.

1.2.2.2 AB Fonları ve TR82, TR83 ve TRA1 Bölgesel Kalkınma Programı

Amasya, Bayburt, Çankırı, Çorum, Erzincan, Erzurum, Kastamonu, Samsun, Sinop ve Tokat illerini kapsayan ve 2003 yılı Katılım Öncesi Mali Yardım çerçevesinde AB ve Türk Hükümeti tarafından onaylanmış olan bu programın toplam bütçesi 52,33 milyon Euro'dur ve programın 2006 yılında bitirilmesi öngörülmektedir (DPT, 2005-2).

Hibe fonlardan yararlanılabilmesi için, öngörülmüş olan kriterlere uygun projelerin hazırlanması gerekmektedir. Bu fonların potansiyel kullanıcıları; kamu kurum ve kuruluşları, yerel yönetimler, hizmet birlikleri, sivil toplum kuruluşları, (dernekler, vakıflar) üniversite ve araştırma kuruluşları, mesleki eğitim kurumları, odalar, küçük ve orta boy işletmeler olarak tanımlanmıştır.

TR83, TR82 ve TRA1 bölgelerinde kullanılabilecek fonlar için hazırlanan program
- Yerel kalkınma girişimleri için bir hibe programını,
- KOBİ'ler için bir hibe programını,
- Küçük ölçekli altyapının desteklenmesi amaçlı bir hibe programını,
- Proje uygulamasını destekleyecek teknik yardım hizmetini

uygulamaya koymayı amaçlamaktadır (DPT, 2005-2). Programın bileşenlerinin ayrıntısı aşağıda açıklanmaktadır:

Yerel Kalkınma Girişimlerinin Desteklenmesi
Yerel kalkınma girişimleri için, yerel olarak belirlenen ihtiyaçlara cevap veren kalkınma çalışmalarını ve ortak hizmetleri teşvik eden küçük ölçekli müdahalelere destek sağlayan programın öncelikleri:
- Mesleki eğitim veya girişimci eğitimini sağlamaya yönelik faaliyetler,
- Danışmanlık veya destekleme faaliyetleri,
- Araştırma faaliyetleri,
- Kırsal kalkınma faaliyetleri,
- Bölgenin iş veya turizm merkezi olarak imajını artırmayı hedefleyen nitelikteki faaliyetler

olarak belirlenmiştir. Bu projeler için en fazla hibe miktarı 100 000 Euro'dur ve yararlanıcının yüzde 10 eş finansman sağlaması gerekmektedir.

İnsan kaynakları bakımından, meslek okullarının tesis ve ekipmanının iyileştirilmesi, mezunların işgücü piyasası gereklerine uygun, istihdam edilebilir nitelikte olmasının sağlanması, özel hedef kitleler (gençler, kadınlar, uzun süreli işsizler) için mesleki eğitim sağlanması ve girişimcilik eğitimi yapılması düşünülmektedir (DPT, 2005-2).

KOBİ'lere Destek
KOBİ'lere destek programında, tarım, imalat ve hizmetler (turizm dahil) sektörlerindeki küçük ve mikro işletmelere fiziksel yatırım kaynakları sağlanması, işletme eğitimi, danışmanlık sağlanması, bilgiye daha iyi erişim ve girişimciliğin teşvik edilmesi amaçlanmaktadır. Bu programda en yüksek hibe miktarı 100 000 Euro'dur ve yararlanıcının yüzde 50 oranında eş finansman sağlaması gerekmektedir. Desteklenecek faaliyetler aşağıdaki gibidir:
- Teknoloji transferi ve yenilik yaratma,
- Yönetim ve organizasyonu geliştirme,
- Finans yönetimi, pazarlama ve reklam

(ihracat için ilişki, kurulması dahil),
- İnsan kaynaklarının geliştirilmesi.

Bu firmaların yararlanacakları hizmetler, projelerin tasarımına destek, finans temin edilmesi, mümkün olan finans kaynaklarının gözden geçirilmesi, iş planları ve uygulamaların hazırlanması, pazara ulaşma, ihracat faaliyetlerinin geliştirilmesi, pazar bilgilerine ve pazar bankalarına erişim, fuarlara-sergilere katılım, şirket ziyaretleri ve pazarlama planlarının hazırlanması türü hizmetlerdir (DPT, 2004-12) .

Küçük Ölçekli Altyapı İnşasına Destek

Küçük ölçekli altyapı inşasına destek programında, yerel nüfus ve işletmeler için yaşamsal olan hizmetleri sağlayarak bölgedeki yaşam standardının yükseltilmesine yardımcı olmak üzere merkezi ve yerel kamu yönetim birimlerine 100 000-2 000 000 Euro arasında hibe sağlanmaktadır. Yararlanıcının en az yüzde 10 yerel katkı sağlaması gerekmektedir.

Yerel altyapıda OSB'lerin geliştirilmesi, ticaret fuarlarının ve erişim yollarının iyileştirilmesi, kanalizasyon ve atıksu tesislerinin yapılması, turizmle ilgili küçük ölçekli altyapı geliştirilmesi ve tarihi-kültürel eserlerin bakımı üzerinde durulmaktadır.

Teknik Yardım

Teknik yardım programı da, merkezi ve bölgesel düzeydeki kurumlara ve tüm yerel paydaşlara teknik yardım sağlamayı ve böylece öğrenme ve kapasite geliştirme etkisi yaratmayı amaçlamaktadır. Bu programın tamamı hibedir.

Teknik yardım, AB normları çerçevesinde başvuru yapacaklara kılavuz hazırlanması, yayın ve bilinçlendirme kampanyası, proje seçimi yapılabilmesi için kurumsal kapasite yaratılması konularını kapsamaktadır (Kulhan, 2004).

Toplam 52,33 milyon Euro'nun programlara dağılımında, bu miktarın 40,0 milyon Euro'su AB desteği, 12,33 milyon Euro'su da ulusal finans desteğidir.

Tablo 1.2.2.1 AB Programlarına AB ve Türkiye'nin Katkılarının Dağılımı

(milyon Euro)

Program öncelikleri	AB Desteği	Türkiye Katkısı	Toplam
Yerel Kalkınma Girişimleri	7,40	2,46	9,86
KOBİ'ler	11,10	3,70	14,80
Küçük Ölçekli Altyapı	18,50	6,17	24,67
Teknik Yardım	3,00	-	3,00
Toplam	40,00	12,33	52,33

Kaynak: DPT (2005-1), AB Bölgesel Programları Dairesi Başkanlığı Tarafından Hazırlanan "Ekonomik ve Sosyal Uyum Amaçlı AB Yardımları" ve "TR82, TR83 ve TRA1 Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı" Hakkında Not (basılmamış doküman).

1.2.3 TÜRKİYE'DE BÖLGELERARASI GELİŞMİŞLİK FARKLARI VE FARKLARIN AZALTILMASI İÇİN KULLANILAN ARAÇLAR

Tarihsel süreç içerisinde değerlendirildiğinde, dünya ekonomisinin ağırlık noktalarının değişmesi ve dünya metropollerinin etki ve çıkar alanlarındaki gelişmeler nedeniyle, ağların, ulaşım- ticaret ve diğer altyapı sistemlerinin değişmesi, dünya ölçüsünde bazı bölgelerin gelişmesi için fırsatlar yaratırken, diğer bazı bölgeleri de marjinalleştirmektedir. Bununla birlikte, bölgelerin coğrafi yapı, iklim, sahip oldukları doğal kaynaklar gibi özellikleri de, gelişme sürecinde onlara baştan avantajlı bir konum kazandırabilmektedir.

Türkiye, Cumhuriyet Dönemi'nin başlangıcından beri, ülkenin sanayileşmesinde ve kamusal kaynakların dağıtılmasında, yurt geneline yaygınlaşmaya dikkat göstermiştir. Bununla birlikte, son 50 yılda, özellikle 1990'dan sonra, bölgelerarası farkların azaltılması çabalarının daha çok ve daha sistemli olduğu söylenebilir. Plan metni olarak mekansal kararlar içermeyen ilk sanayi planları bir tarafa bırakılacak olursa, ilk bölgesel/ mekansal nitelikli planlar, 1950'lerin sonlarında başlamıştır.

Mekan İçerikli Planlar

1990'lı yıllara gelene kadar yapılan ve mekansal ögeler içeren çalışmalar şöyle özetlenebilir (Mutlu, 2002: 410-411): İlk "bölgesel" niteliği olan planlama çalışmasının, bir OECD programı çerçevesinde, 1957 Köyceğiz- Dalaman yöresi ile ilgili çalışma olduğu söylenebilir. Bundan sonra, 1960'lı yılların başında Marmara Bölgesi ile ilgili planlama çalışması yapılmış ve fiziki bir plan üretilmiştir (Doğu Marmara Ön Planı/ 1963). Aynı yıllarda (1961-1962), Zonguldak İli Bölge Planı yapılmış, bunu FAO aracılığıyla başlatılmış Antalya Bölgesi Planı çalışmaları (1963-1965) ve DPT uzmanlarının yanı sıra AID ve OECD uzmanlarının da katıldığı Çukurova Bölgesi Planı (1963-1966) çalışmaları izlemiştir. Bu çalışma, bir aradan sonra 1969'da devam etmiş ve 1970'de tamamlanmıştır.

GAP çalışması ise, 1960'ların sonunda başlayan Keban Bölgesi çalışmalarının giderek genişlemesi ile 1987-1989 arasında yapılan bir "master plan" doğrultusunda yürütülmüştür. Master planı tamamlayıcı bir çalışma olarak GAP Bölgesi Ulaşım ve Altyapı çalışması da 1990-1993 arasında yapılmış ve uygulanmaya başlanmıştır (Mutlu, 2002: 411). GAP'ın yatırım programında yer alan başlıca projeler sulama, enerji ve içmesuyu projeleri olup, 2000 yılı sonu itibarıyla gerçekleşme oranı yüzde 46,1 ve 2004 yılı itibarıyla nakdi gerçekleşme oranı yüzde 52,2'dir (DPT, 2003-1).

Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesel Gelişme Projesi VII. BYKP öngörüleri doğrultusunda, TTK rehabilitesi ve Karabük- Ereğli Demir Çelik İşletmeleri'nin özelleştirilmesi ile ortaya çıkacak yeni sosyal ve ekonomik durumun planlanması amacıyla ele alınmıştır ve uygulamaları halen sürmektedir (DPT, 2003-1).

1998 yılında başlatılan Doğu Anadolu Projesi Ana Planı çalışması (DAP) tamamlanmış ve yayınlanmıştır. Plan kısaca, bölgenin sosyo- ekonomik gelişmelerini hızlandıracak sürdürülebilir kalkınmasını, bölgenin iç dinamiklerini harekete geçirerek sağlamayı amaçlamaktadır.

Bölgede toprak ve su kaynaklarının korunması, istihdamın ve kişi başına gelirin artırılması ve potansiyel alanlarda ekonomik yapının çeşitlendirilmesi, böylece bölge içi gelir farlılıkların azaltılması, eğitim ve sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi, kentsel yaşam kalitesinin yükseltilmesi için gerekli planlamaların yapılması amaçlanmaktadır (DPT, 2003-5: 159).

Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı ise, Doğu Karadeniz için, 2020 yılına kadar uzun dönemli bir entegre bölgesel gelişme planı olarak hazırlanmış ve bu plan doğrultusunda öncelikli sektör ve yatırım projeleri belirlenmiştir. Plan, sanayi sektörünün istihdama ve katma değere katkısının düşüklüğünü, tarımın tek ürüne dayanmasını, mekansal yapının topografya bakımından sahip olduğu sorunları dikkate alarak, bölgenin sosyo-ekonomik yapısını güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusundaki gelişmeleri 10 ana program altında gruplandırmaktadır (DPT, 2003-1). Program ve proje önerilerine yönelik çalışmalar sürmektedir. Turizmin geliştirilmesine yönelik küçük ölçekli kalkınma çalışması (DPT, 2003-5: 160) ile katı atık yönetiminde çevre bilincinin gelişitirilmesine yönelik çalışma başlamıştır. Ayrıca katı atık yönetimi konusunda çevre bilinci geliştirme çalışması tamamlanmış olup, Doğu Karadeniz Bölgesi'nde insan kaynaklarının geliştirilmesine yönelik çalışmalar da başlatılmıştır.

Teşvik Politikaları

Bölgesel ölçekli planlamaların dışında, mekansal anlamda kaynakların dağılımını etkileyecek başka uygulamalar da gerçekleştirilmiştir. Teşvik sistemi ve kaynak tahsis politikaları ile ilişkilendirilmiş Kalkınmada Öncelikli Yöreler (KÖY) yaklaşımı, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'ndan bu yana sürekli olarak planlama ve programlama çalışmalarında yer almıştır (DPT, 2003-6: 14). Bu, kamunun az gelişmiş yöreler için uyguladığı genel bir politikadır ve kamu destekleri ile teşvik tedbirleri yanı sıra, i) KÖY'de çalışanların ücretleri ile ilgili iyileştirmeler, ii) tarımsal ve mesleki amaçlı destekler, iii) Kamu Ortaklığı Fonu'ndan

kamu yatırımlarına sağlanan finansman desteği, iv) DPT bütçesinden KÖY'lerdeki yerel yönetimlerin sürdürdüğü projelere sağlanan finansman gibi ek imkanları da kapsamaktadır (DPT, 2003-5: 50). TR83 Bölgesi bütünüyle (1998'deki kararname ile 49 il ve 2 ilçeyi kapsayan) KÖY'e dahildir.

Kırsal Kalkınma Projeleri

Bu uygulamaların dışında, 1970'lerden sonra bir dizi kırsal kalkınma çalışması gerçekleştirilmiştir. Bu projeler daha çok, sulama, sulu alanın ıslahı, hayvanlara su sağlanması ve bunların sonucunda hayvansal ve bitkisel üretimlerin artırılması, köy ve orman yollarının yapımı, içmesuyu sağlanması, ağaçlandırma gibi alanları kapsamaktadır. Çok genel bir tanımla, kırsal alanda tarımsal kalkınmadan ibaret olmayan, sürdürülebilir bir ekonomik büyüme ve teknolojik ilerleme ve yaşam koşullarının/ kalitesinin iyileşmesi ve insan kaynaklarının gelişmesi için gösterilecek sistemli çabalar (DPT, 2000-1) biçiminde tanımlayabileceğimiz kırsal kalkınma doğrultusunda, Türkiye'de proje bazında bazı deneyimler gerçekleştirilmiştir.

Bu projelerden Çorum- Çankırı Kırsal Kalkınma Projesi, kısmen TR83 Bölgesi'nde uygulanmıştır. Bu projenin dışında, kırsal kalkınma kavramlarının da kullanıldığı ve Dünya Bankası tarafından finanse edilen Anadolu Su Havzaları Rehabilitasyon Projesi kısmen TR83 Bölgesi'nde uygulanmaktadır. Yine Dünya Bankası tarafından finanse edilecek olan ve Tokat ilinde Köy Bazlı Katılımcı Yatırım Projesi de, bir kırsal kalkınma projesidir. Son iki projeden birincisiyle ilgili bilgiler, Tarım bölümünde Toprak ve Su Kaynakları başlığı altında, ikincisiyle ilgili bilgiler de Bitkisel Üretim başlığı altında verilmiştir.

Bu projelerin dışında valiliklerin, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu veya il özel idareleri aracılığıyla geliştirdiği kırsal kalkınma projeleri de bulunmaktadır.

Türkiye'de bölgesel ölçekte yapılan ve GAP dışında uygulanma şansı bulamayan planlama çalışmaları bakımından genel bir değerlendirme yapılacak olursa, şu özellikler dikkat çekmektedir (Mutlu, 2002: 411- 413):

- Bazı istisnalar dışında planlar ussal seçim olanağı sağlamak bakımından fazla verimli olamamıştır,
- Planların hazırlanmasında katılımcı bir tutumdan çok, bürokratik ve teknik bir çalışma olarak ele alınmışlardır,
- İlk dönem planlama çalışması yapılan bölgeler, ülkenin göreli gelişmiş bölgelerinden seçilmiştir, GAP'a kadar geri kalmış doğu yöreleri seçilmemiştir,
- Bölge planlaması kavramı başlangıçta kabul görmemiş, anayasanın bu tür "kısmi" planları reddettiği görüşü güçlü olmuştur,
- Seçeneklerin, Türkiye'nin kalkınmasını en elverişli yörelerden başlayarak mümkün olduğunca hızlandırmak ya da az gelişmiş bölgelere kaynak ayırarak kalkınma hızının yavaşlamasını göze almak arasında olduğu düşünülmüştür,
- Bölge planlarının uygulanabilmesi için uygun araçlar geliştirilememiştir,
- Türk planlama ve kaynak tahsisi pratiği, sektörel plan yapımı ve uygulaması ile, bölge planlamasının, projeleri birbiri ile ilgili olarak ele alan ve ekonomik olarak ancak birlikte değerlendirilerek anlamlı olabilecek yaklaşımı arasındaki morfolojik uyumsuzluğu aşamamıştır.

Diğer yandan kamu yönetimi de, yeni gelişme yaklaşımının tanımlanmasında benzer sonuçlara ulaşmaktadır (DPT, 2003-6: 7-8):

- Niceliksel büyüme gelişme için gerekli olmakla birlikte yeterli değildir. Sürdürülebilir gelişme için çok boyutlu amaçlar gereklidir ve kişi başına gelir artışından başlayarak yaşam kalitesinin iyileşmesine, çevrenin ve doğanın korunmasına kadar, mekansal uyum da dahil olmak üzere pek çok konunun dikkate alınması gerekmektedir,
- Gelişme politikaları bütüncül bir yaklaşımla ele alınmalıdır,

- Gelişme sürecinde tek bir politika yerine geniş kapsamlı bir politika yaklaşımı olmalı, genel politikalar zamana ve mekana göre biçimlenmelidir,
- Gelişmenin gerçekleşmesinde, süreçler kadar politikalar da önem taşımaktadır. Politika, katılım, uzlaşma, saydamlık gibi ilkeler gözetilerek, özel kesim, kamu kesimi ve sivil toplum kesimi gibi farklı aktörler arasındaki ilişkileri/ ortaklığı güçlendiren sürdürülebilir bir süreç olarak tanımlanmalıdır. Bu toplumsal kesimlerden, göreli olarak daha az gelişmiş olan sivil toplumun güçlendirilmesine özel bir önem verilmelidir.

1.3 TÜRKİYE'NİN EKONOMİK, SOSYAL VE DEMOGRAFİK YAPISINA GENEL BİR BAKIŞ

YHGP için yapılan ayrıntılı araştırmalar, bölgedeki durumu ve beklenebilecek muhtemel değişiklikleri ortaya koymaktadır. Ancak bu değişikliklerin nasıl bir Türkiye içinde yer alacağını görmek bakımından Türkiye'nin durumuna ve gelecek perspektifine göz atmak yararlı olacaktır. Ön Ulusal Kalkınma Planı ve TÜSİAD Raporu, Türkiye ile ilgili beklentiler bakımından yeterli bir fikir vermektedir (DPT, 2003-5; TÜSİAD, 1999).

1.3.1 EKONOMİK VE SOSYAL YAPININ ANA ÖZELLİKLERİ

Türkiye ekonomisi son 25-30 yılda yüksek enflasyon yaşamıştır. Buna "dalgalı büyüme süreci" de denilebilir. Kamu finansmanındaki büyük açıklar, yüksek faiz oranları, yaşanan finansal krizler ve ekonominin üretken kapasitesinin artışındaki yavaşlamalar, bu sürecin özellikleri arasında sayılabilir. Dış ticaret açığı büyümekte, Türkiye, ekonomisinin büyüklüğüne oranla yabancı sermayeden az pay almakta ve işsizlik büyük bir sorun olmaya devam etmektedir. Kamu giderek artan fon ihtiyacını çoğunlukla iç piyasadan karşıladığı için, kamunun iç borç stoku giderek artmıştır (DPT, 2003-5: 4-9).

Türkiye toprak ve su kaynakları bakımından sorunları olan bir ülkedir. Kişi başına düşen ortalama kullanılabilir su miktarı AB ülkelerinin yaklaşık üçte biri düzeyindedir (1 735 m^3'e karşın 5 000 m^3). Toprak bakımından ise Türkiye, orman ve meralar dahil 78 milyon ha olan toprak varlığının 57,6 milyon ha'lık bölümünde (yaklaşık dörtte üçünde) erozyon sorunu yaşamaktadır (DPT, 2003-5: 14-15).

Türkiye tarımının temel sorunlarından biri olan ortalama işletme büyüklüğü, gerek tarımdaki nüfusa, gerekse tarımsal işletme sayısının azalmasına (1991'den sonra işletme sayısında 1 milyonluk azalma) bağlı olarak bir artış göstermekle birlikte, AB ortalamasının (16,5 ha'a karşın 6 ha Türkiye ortalaması ile) çok altındadır (DPT, 2003-5: 14). Tarımdaki desteklerin azalması ve "doğrudan gelir desteği" gibi bir mekanizma kullanılmasının, tarımsal işletme sayısındaki azalmayı desteklediği düşünülmektedir.

Tarım sektörü içinde bitkisel üretim yüzde 65 ile ağırlığını korumaktadır. Bitkisel üretim içinde, yüzde 45 paya sahip olan tarla ürünlerini, yüzde 30 ile meyve ve yüzde 25 ile sebze üretimi izlemektedir. Sulama alanlarındaki genişleme ile birlikte şeker pancarı, mısır ve pamuk gibi bitkilerin veriminde gelişme gözlenmektedir. Diğer bitkilerin veriminde ise, son yıllarda bir gelişme gözlemlenmemiştir. Organik tarıma 1986 yılında başlanmıştır ve halen toplam tarımsal alanın yüzde 1'i ile 2'si dolayında bir alanda yapılmaktadır. Hayvancılık sektöründe de, hayvan başına elde edilen verim düzeyi düşüktür. Küçükbaş hayvan stokunun tamamına yakınını, büyükbaş hayvan stokunun önemli bir bölümünü (yüzde 38,6) yerli ırklar oluşturmaktadır (DPT, 2003-1). Türkiye, bitkisel üretimde ve özellikle hayvancılıkta, rekabet edebilme düzeyini yükseltme ihtiyacındadır.

Türkiye'nin toplam arazisinin yüzde 27'lik bir bölümü orman rejimi altında değerlendirilmekle birlikte, bunun ancak yarısı niteliklidir. Özel ormanlar ve ağaçlandırma alanları, toplam içinde binde 25 gibi çok küçük bir paya sahiptir. Orman alanlarının yaklaşık dörtte biri, milli park, tabiatı koruma alanı ve biyolojik çeşitliliği korunan alanlar statüsündedir. Türkiye, flora ve fauna bakımından zengin bir ülkedir. Türkiye'de, Avrupa florasındaki bitkilerin dörtte üçü (3 000'i endemik olmak üzere 10 000'den fazla bitki türü) bulunmaktadır. Çevre mevzuatı büyük ölçüde AB ile uyumlulaştırılmıştır ve Türkiye çevre ile ilgili bir çok uluslararası sözleşmeyi imzalamıştır. Bununla birlikte, çevre açısından yapılması gereken birçok çalışma vardır. Özellikle sanayi sektörüyle ilgili çalışmalarda çevre bilincinin gelişmesi önem kazanmaktadır.

Sanayi bakımından 1980'lerden beri yapılan reformlar etkili olmuş ve Türkiye sanayi bakımından bir yenilenme ve canlanma yaşamıştır. Sanayideki büyümenin kaynağı, özel kesimin dinamizmidir. İmalat sanayinde ve bu sektörde üretilen malların ihracatında, krizlere rağmen oldukça düzenli bir gelişme (1980- 2002 arasında imalat sanayi üretiminde yıllık yüzde 5,1'lik ve sanayi katma değerinde de yıllık yüzde 4,9'luk bir artış) görülmektedir. İmalatın üretim yapısı büyük oranda, tarımsal hammaddeler kullanan gıda ve tekstil-giyim sanayilerine dayanmaktadır. Bu sanayileri daha küçük oranlarla kimya, otomotiv, petrol ürünleri, demir çelik gibi sektörler izlemektedir. İhracatta ise, tekstil ve konfeksiyon, tek başına yüzde 40'a yakın bir paya sahiptir (DPT, 2003-5: 18-19). Sanayi yerseçimi bakımından, batı ağırlıklı bir kutuplaşma gözlemlenmekle birlikte, son on yılda sanayinin hem bu merkezden çevredeki illere doğru yayılması, hem de bazı Anadolu kentlerindeki yerel sanayileşme hareketi, daha dengeli bir mekansal dağılıma doğru bir değişim göstermektedir.

Ülkemizde KOBİ'lerin sayısı hizmet sektörü de dahil olmak üzere, tüm işletme sayısının yüzde 99,8'ini ve bu işletmeler de toplam istihdamın yüzde 76,7'sini oluşturmaktadır. Toplam katma değerin yüzde 26,5'i yine bu işletmelerce yaratılmaktadır.

Devlet İstatistik Enstitüsü'nün (DİE) 2000 yılı değerlendirmelerine göre (1-150 işçi çalıştıran işletmeler KOBİ kabul edildiğinde) KOBİ'ler tüm imalat sanayi işletmelerinin yüzde 99,2'sini oluşturmakta ve sektördeki istihdamın yüzde 55,65'ini karşılamakta ve yaratılan katma değerin de yüzde 25,97'sini oluşturmaktadır. Her ne kadar sağladıkları katma değer kısıtlı gibi gözükse de, KOBİ'lerin dengeli ekonomik ve sosyal kalkınmanın sağlanması ve sürdürülmesine yaptıkları olumlu katkıları, işsizliğin azaltılması ve yeni istihdam alanlarının yaratılmasında oynadıkları rolleri ve piyasa koşullarında meydana gelen değişmelere hızlı uyum sağlayabilen esnek üretim yapısına sahip olmaları, onların, günümüz dünyasında gelişmekte olan Türkiye ekonomisi açısından, gittikçe artan bir öneme sahip olmasını sağlamaktadır.

Bu açıdan bakıldığında, her ne kadar yarattıkları katma değer oldukça azmış gibi görünse de KOBİ'ler esnek üretim yapısı ve değişimlere kolayca uyum gösterebilme özelliklerinden dolayı diğer işletmelere kıyasla daha hızlı ilerleyebilmektedirler.

Ülkemizde, KOBİ'lere yönelik faaliyetlerde bulunan kurum ve kuruluşların; görev tanımları, hedef kitleleri ve faaliyetlerine ayırdıkları kaynakları çerçevesinde, hizmet götürdükleri grupları belirleyen farklı KOBİ tanımları kullandıkları görülmektedir. Kullanılan tanımlar, gerek tanımı belirlemede

Tablo 1.3.1.1 Türkiye'de Kullanılan KOBİ Tanımları

Kuruluş	Tanım kapsamı	Tanım kriteri	Mikro ölçekli işletme	Küçük ölçekli işletme	Orta ölçekli işletme
KOSGEB	İmalat sanayi	İşçi sayısı	-	1-50	51-150
Halkbank	İmalat sanayi, turizm, yazılım geliştirme	İşçi sayısı	-	-	1-250
		Sabit yatırım tutarı (Euro)	230 000	230 000	230 000
Hazine Müsteşarlığı	İmalat sanayi, turizm, tarımsal sanayi, eğitim, sağlık, yazılım geliştirme	İşçi sayısı	1-9	10-49	50-250
		Yatırım tutarı, KOBİ teşvik belgesine konu yatırım tutarı (Euro)	350 000	350 000	350 000
Dış Ticaret Müsteşarlığı	İmalat sanayi	İşçi sayısı	-	-	1-200
		Sabit yatırım tutarı (Euro)	-	-	1 830 000
Eximbank	İmalat sanayi	İşçi sayısı	-	-	1-200

Kaynak: Çolakoğlu (2002), KOBİ Rehberi.

seçilen ölçütler, gerekse bu ölçütler çerçevesinde belirlenen limitler itibarıyla farklılıklar göstermektedir. Aşağıdaki Tablo 1.3.1.1, Türkiye'de farklı kurum ve kuruluşlar tarafından kullanılan KOBİ tanımlarını özetlemektedir.

2004 yılı sonu itibarıyla tamamlanmış olan küçük sanayi sitesi (KSS) sayısı 386 olup, buralardaki 864 655 işyerinde yaklaşık 555 000 kişiye istihdam sağlanmıştır. Tamamlanmış olan 77 adet organize sanayi bölgesinde (OSB) bulunan 8 338 işyerinde ise 537 387 kişi istihdam edilmektedir. AB, KOBİ şartı çerçevesinde hazırlanan strateji ve eylem planı ile, bu alanda gelişme sağlanması için çalışmalar devam etmektedir.

Türkiye'de sanayinin mekansal dağılımı bakımından son on yılda belirginleşen bir örüntü ortaya çıkmaktadır. Bu yeni mekanın sanayi açısından özellikleri şöyle özetlenebilir (DPT, 2003-6, 110).

- İstanbul, İzmir, Adana, ve Ankara gibi geleneksel bölge merkezlerinden sanayinin (özellikle düşük katma değerli olanların) çevre illere doğru yayılışı ve geleneksel "büyüme kutuplarında" hizmet sektörünün yükselişi,
- Komşu "artbölge" illerine, geleneksel bölge merkezlerinden desantralize olan sanayinin yoğunlaşması,
- Kamu sanayi yatırımlarının yoğun olduğu illerde durgunluk veya gerileme,
- Anadolu'nun farklı bölgelerinde yer alan illerin, içsel dinamiklere bağlı olarak ve belirli bir sektörde uzmanlaşarak yeni/yerel sanayi odağı (YSO) olarak ortaya çıkması.

Enerji bakımından Türkiye, birincil kaynaklarda dışa bağımlı bir ülkedir. Ancak elektrik üretimi bakımından kendisine yeterli hale gelmiştir ve kapasite fazlası da oluşmuştur. Buna karşılık kişi başına elektrik tüketiminin bir ülkenin kalkınmışlık düzeyini göstermekte olduğu dikkate alındığında ve Türkiye'nin kişi başına tüketim değeri olan 1 479 kWs ile OECD ülkelerinin ortalama değeri olan 7 148 kWs ile karşılaştırıldığında, Türkiye'nin oldukça geride olduğu görülmektedir. Diğer yandan Türkiye doğalgaz iletim hatlarının yaygınlaşmasında ileri bir aşamaya ulaşmış olup, yeni altyapıların geliştirilmesine devam edilmektedir. 2006 yılı asgari taahhüdüne göre Rusya Federasyonu (18,7 milyar m^3), İran (7,6 milyar m^3) ve Azerbaycan'dan (1,6 milyar m^3) alınacak doğalgaz miktarı 27,9 milyar m^3'e yükselmiş olacaktır. Ayrıca, Cezayir'den 3,7 milyar m^3 ve Nijerya'dan 4,8 milyar m^3 sıvılaştırılmış doğalgaz alınacaktır (DPT, 2003-5: 23). Asıl dikkat çekici olan, Türkiye'nin temiz ve yenilenebilir enerjinin geliştirilmesine vermeye başladığı önemdir.

TR83, enerji bakımından ülkenin başka bölgelerine göre şanslıdır ve elektrik enerjisi üreten bir bölgedir.

1.3.2 ALTYAPI VE HİZMETLER

Üretimin gerçekleşmesi ile birlikte iyi çalışan bir ticaret sistemi ile ulaştırma ve haberleşme altyapısı önem kazanmaktadır. Tarım ürünleri dışsatımının 1980'deki yüzde 57'lik düzeyinden 2002'de yüzde 11'e düşmesi ve imalat sanayi ürünleri dışsatımının artması, tarım dışsatımının belli ürünlerde (tütün ürünleri, meyve ve sebze, işlenmiş meyve ve sebze, bitkisel yağlar ve şekerli-çikolatalı ürünlerde) yoğunlaşmaya başlamış olması ve ana pazarların AB ve BDT olması, ticarette görülen ana gelişmelerdir (DPT, 2003-5: 17-18).

Türkiye'de yurtiçi yük taşımada karayolu büyük bir ağırlığa sahiptir (Türkiye: yüzde 91, AB: yüzde 44). Demiryolu taşımacılığı (Türkiye: yüzde 4, AB: yüzde 8), denizyolu (Türkiye: yüzde 3, AB: yüzde 41) ve iç suyolları taşımacılığı (AB: yüzde 4) bakımından Türkiye AB'den oldukça farklı bir yapı göstermektedir. Gerek karayolu ağ yoğunluğu, gerekse üstyapı standartları bakımından AB'nin oldukça gerisindedir. Geliş- gidiş yönlerine ayrılmış karayolunun toplam içindeki oranı yüzde 10 civarındadır. Demiryolu uzunluğu bakımından Türkiye, AB üyesi ve aday ülkeler arasında en son

sırada yer almaktadır ve demiryolu üzerindeki trafik yoğunluğu da oldukça düşüktür (DPT, 2003-5: 25-26).

Yüz kırk dokuz adet liman ve iskeleye sahip Türkiye'nin en büyük 7 limanını (Samsun Limanı da dahil olmak üzere) TCDD, 15 adedini de Türkiye Denizcilik İşletmeleri işletmektedir. Ancak, bunlardan 13'ü, işletme hakkı devir sözleşmesi ile özelleştirilmiş bulunmaktadır. Marmara ve Ege bölgelerinde tamamen özel şirketlere ait özel limanlar da bulunmaktadır. Bazı durumlarda, büyük ölçekli limanların zamanında yapılamaması veya tevsiinin gerçekleşememesi, bu limanların çevresinde birçok küçük ölçekli iskele yapılmasına ve yük trafiğinin dağılmasına neden olmaktadır (DPT, 2003-5: 26). Havayolları bakımından, Türkiye'de 21'i uluslararası statüde 34 adet havalimanı ve meydan bulunmaktadır. TR83 Bölgesi karayolu, demiryolu, liman ve havaalanları gibi ulaşım altyapısına sahip olmakla birlikte, bunların işletmesinde, yenilenmesinde ve yeniden tasarımlanmasında bölge ölçeklerini aşan ülkesel bazı sorunlar bulunmaktadır.

Haberleşmede, 2002 yılında sabit telefon abone yoğunluğu (yüzde 27), mobil telefon abone yoğunluğunun (yüzde 33,3) altına düşmüştür. Kişisel bilgisayar kullanımında (yüz kişide 4,1 bilgisayar) ise yine AB üyesi ve aday ülkeler arasında en son sırayı almaktadır. İnternet kullanıcılığı da (yüzde 5,7) oldukça düşük düzeydedir (DPT, 2003-5: 28). Ulaşım ve haberleşme göstergeleri, yerleşimlerin küreselleşmesi ve dış dünya ile ilişkilerini geliştirebilmesi, ağ ilişkilerini güçlendirebilmesi bakımından önem taşıyan göstergeler olarak tanımlanabilir.

Türkiye birçok Akdeniz ülkesine göre daha düşük bir turizm geliri sağlamakla birlikte, kitle turizminin yıpratıcı etkilerinden de oldukça uzak kalabilmiş bir ülkedir. Turizmde, 1987-1997 arasında yıllık ortalama talep artışı, dünya ortalamasının 4,5 katı olmuştur. Toplam yatak kapasitesinin 1 milyonun üzerinde olduğu tahmin edilmektedir (DPT, 2003-5: 27).

Eğitim bakımından Türkiye oldukça hızlı yol almış olmakla birlikte, kalkınma problemi bakımından en çok önemsenmesi gereken konuda, kız ve erkek çocuklar için eğitim-çalışma yaşamı sürekliliği kurulamamış, mesleki ve teknik eğitimde hedeflenen öğrenci sayılarına ulaşılamamış ve eğitimde iş piyasasının ihtiyacı olan nitelikler gerçekleştirilememiştir (DPT 2003-5: 30). KOBİ gelişimiyle birlikte mesleki ve teknik eğitimlerin de birlikte geliştirilmesi ve gereken niteliklerin sağlanması, eğitim bakımından çözülmesi gereken problemler arasındadır. Eğitim göstergeleri bakımından Marmara (coğrafi bölge olarak) en iyi durumdadır. Bunu İç Anadolu Bölgesi izlemektedir. TR83 Bölgesi, bu göstergeler itibarıyla alt sıralarda yer almakla birlikte, Amasya gibi bazı iller üst sıralara çıkabilmektedir.

Bilgi teknolojileri ve araştırmalar bakımından Türkiye'nin rekabet avantajı düşüktür. Ar-Ge harcamaları bakımından Türkiye AB ülkeleri içinde en son sırayı almaktadır. Araştırma kurumlarının gerek sanayi, gerek tarım bakımından varlığı, kurumsallaşma yapısı ve etkinliği oldukça düşüktür. Tarımsal araştırmalar bazı kuruluşların (TKİB, KHGM gibi) tarımsal aaştırma enstitüleri aracılığıyla yürütülmektedir. Tahsis edilen kaynakların azlığı yanında, yetişmiş eleman eksikliği, araştırma sonuçlarının nitelikli ve sistematik olarak aktarılamaması (DPT, 2003-5: 15) ve yenilikçi konulara yönelen araştırma sayısının az olması, genel sorunlar arasındadır.

Sağlık açısından, Marmara Bölgesi gelişmişlik sıralamasına göre coğrafi olarak ilk sırayı almaktadır. Sahip oldukları sağlık kurumları nedeniyle, bölgeleri alt sırada yer alsa bile, bazı iller üst sıraya çıkabilmektedir. Bu tür iller için Samsun örnek verilebilir. Bebek ölüm hızında (BÖH) Türkiye düşüş kaydetmiştir. Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması-2003 (TNSA-2003)'e göre 1993-1998 dönemi ile 1998- 2003 dönemi arasında BÖH'de yüzde 38 oranında bir düşüş gözlemlenmiştir. Aynı dönemde beş yaş altı ölüm hızında da, yüzde 34'lük bir azalma söz konusudur (HÜNEE ve TCSB, 2004).

Mal ve hizmet üretimleriyle ilgili yukarıdaki bilgi ile mevcut durum ve eğilimler konusundaki ana doğrultular hakkında genel bir izlenim edinilmesini amaçlamaktadır. Tartışmanın, nüfus, toplumsal yapı ve yerleşim düzeni alanlarında, ülke ölçeğindeki gelişmelerin genel özelliklerini irdelemek üzere genişletilmesi yararlı olacaktır.

1.3.3 NÜFUS VE İSTİHDAM

Türkiye'nin nüfus bakımından içinde bulunduğu durum ve 1970'li yılların sonundan başlayarak halen devam etmekte olan demografik dönüşüm, genel ekonomik ve toplumsal gelişmeleri etkileyen temel ögelerden biridir. Nüfusun yaş dağılımında iki ögenin etkisi gözlemlenmektedir: Geçmişteki yüksek doğurganlık hızı ve yakın geçmişteki hızlı doğurganlık düşüşü (HÜNEE ve TCSB, 2004) ile altı daralmakta olan nüfus piramidinin en geniş yaş kuşakları 15-19 ve 20-24 yaş gruplarıdır.

Nüfusun yıllık artış hızı (bazen süratle, bazen daha yavaş da olsa) düşerken, Türkiye'deki genç nüfus, önümüzdeki 30 yıl boyunca artmaya devam edecek, ancak genç nüfusun toplam nüfusa oranı giderek azalacaktır. Türkiye uzun dönemde genç nüfusa sahip bir ülke olmaktan çıkacaktır.

Yetişkin nüfus 2025'e kadar sürekli olarak artacak, böylece ülkenin, giderek yükselen bir işgücü arzı olacaktır. Bu işgücü için istihdam olanağı yaratılması, Türkiye'nin bu dönem boyunca önemli sorunlarından ve olanaklarından biri olacaktır.

Altmış beş ve üzerindeki yaş gruplarının toplam nüfus içindeki payı TNSA-2003'e göre, Cumhuriyet tarihinin en yüksek düzeyine ulaşmıştır ve yüzde 6,9 düzeyindedir. Bu oran kırsal kesim için daha da yüksektir (yüzde 9,4) (HÜNEE ve TCSB, 2004). 65 yaşından büyük nüfus, doğurganlığın azalmasına rağmen, sağlık hizmetlerine erişebilirlik ve hizmet kalitesindeki düzelmeler, kentleşme ve yaşam kalitesinin iyileşmesi, eğitimdeki gelişmeler ve benzeri nedenlerle, 2025'e kadar miktar ve oran olarak, Türkiye'nin alışık olmadığı düzeylerde artacaktır. Bu, bağımlı nüfus içinde yaşlıların payının artacağı anlamına gelmektedir.

TNSA-2003, 1978'deki araştırmada 4,33 olan doğurganlık hızının, 25 yılda yaklaşık yarıya inerek 2,23'e düştüğünü göstermektedir. Doğurganlık oranındaki düşme, 1990'lı yılların sonunda yeniden hızlanmıştır. Yenilenme düzeyi olarak bilinen 2,1'e oldukça yakın olan bu oran, kadınların yaşamları boyunca 2,23 çocuk doğuracağını göstermektedir. Doğurganlık hızları, TNSA-2003 sınıflamasına göre, Batı, Güney, Orta, Kuzey ve Doğu Anadolu olmak üzere beş bölge üzerinden verilmekte olup, TR83 Bölgesi Amasya, Çorum ve Tokat illeri itibarıyla Orta Anadolu, Samsun ili itibarıyla da Kuzey Anadolu Bölgesi kapsamında kalmaktadır. Bu sınıflamaya göre, TR83 Bölgesi'nin kapsandığı gerek Orta Anadolu (1,86), gerekse Kuzey Anadolu (1,94) bölgeleri, Batı Anadolu bölgesi (1,88) ile birlikte, ülke doğurganlık hızı ortalamasının altındadır (HÜNEE ve TCSB, 2004).

Ortalama hanehalkının büyüklüğü azalırken, hane sayısı artmaya devam edecektir. Yani Türkiye'de aile, ortalama olarak daha az bireyden meydana gelen bir birime dönüşmektedir.

Türkiye'nin, nüfustaki yapısal dönüşümün, özellikle istihdam, eğitim ve sosyal güvenlik politikaları bakımından sonuçlarını dikkate alması gerekecektir.

Yaş piramidinin tabanındaki daralma eğitim açısından değerlendirildiğinde, yeni durum, eğitim sorununun artık bir nicelik sorunu olmaktan çıkıp, bir nitelik sorununa dönüşeceği biçiminde yorumlanabilir. Türkiye insan sermayesini geliştirmek durumundadır. İlkokuldan başlayarak, azalan okul ihtiyacına karşılık, daha iyi donatılmış okullara ihtiyaç vardır. Öğretmen niteliğinin geliştirilmesinin sağlanması, eğitim programlarının gelişen koşullara ve ihtiyaca göre yeniden tasarlanması gibi konular, eğitim sektörünün temel uğraş alanları haline gelecektir. Bu, orta ve teknik öğretimden yükseköğretime kadar, sorunun aynı biçimde, eğitimin kalitesi ve hizmetin bölgesel dağılı-

mıyla ilgili bir sorun olarak tanımlanabileceğini göstermektedir.

İşgücü piyasasındaki temel sorunlar (eğitim düzeyi ve verim düşüklüğü, eğitim ve istihdama yönelik öğretim örgütlenmelerinin güçsüzlüğü- etkin çalışamaması, kadın- erkek dağılımındaki dengesizlik ve çalışma yaşamında/ bazı sektörlerde cinsiyet ayrımcılığı gibi) varlığını korumaktadır. 2003'de yürürlüğe giren 4904 sayılı Türkiye İş Kurumu Kanunu ile çalışma yaşamında bazı gelişmeler sağlanmıştır. Böylece istihdamın korunması, yaygınlaştırılması ve işsizliğin önlenmesi çalışmalarının yapılması ve işsizlik sigortası hizmetlerinin yürütülmesi amaçlanmaktadır (DPT, 2003-10: 75).

Tarımda istihdam giderek gerilemektedir. Ücretsiz aile işçiliğinin yaygınlığından dolayı, işsizlik oranı, özellikle kadınlarda, kente göre daha düşük görünmektedir. Tarımdaki çözülme ve kadınlarda artan eğitim düzeyi, bu grubun işgücüne katılma talebini güçlendirecektir. Kadın ve genç işgücü arzının, net istihdam artışından fazla olacağı, bu nedenle de bu kesimlerin istihdam sorunlarına özel bir önem verilmesi gerekeceği ortaya çıkmaktadır. Eğer hiçbir önlem alınamazsa, bu grupların istihdamını, düşük ücretli formel ve enformel hizmet sektörleri emecektir. Bu bakımdan, kadınların istihdam talebine en fazla yanıt vermeye aday sektörlerden biri olan gıda sektöründe, kadınlar bakımından özel programların geliştirilmesi söz konusu olabilir.

Önceki dönemlerde gözlemlenen yüksek büyüme oranlarının olduğu sektörlerde, yani genel olarak katma değeri yüksek olan sektörlerde, ücretli istihdam bakımından önemli bir genişlemenin olmadığı bilinmektedir. Buna rağmen, Türkiye'nin yeni istihdam olanakları sağlayabileceği sektörlerin, verimlilik artışı bakımından Türkiye ortalamasının üzerinde olan sektörler olacağı düşünülebilir. Dokuma, giyim ve gıda sektörlerindeki verimlilik artışının Türkiye ortalamasının altında olduğu göz önüne alındığında istihdam için yeni sektörlere yönelinmesi gerekeceği anlaşılmaktadır.

Nüfus yapısında yukarıda açıklanan değişim tablosu karşısında, Türkiye'nin istihdam politikası bakımından, aşağıdaki önlemler geliştirilebilir (TÜSİAD, 1999):

Girişimciliğin desteklenmesi ve özellikle küçük ve orta ölçekli sanayilerin gelişmesiyle birlikte istihdam yaratma maliyetini azaltıcı önlemlerin birlikte düşünülmesi, genç işsizlere mesleki eğitim sağlanması, esnek çalışma saatleri, mevzuatın esnekleştirilmesi gibi önlemlerin alınması, istihdam kapasitesi yaratılmasını olumlu etkileyebilecektir.

Tarımdaki hızlı çözülme bakımından, dikkatli bir denge politikası izlenmesi yararlı olacaktır. Tarımdaki çözülmenin optimum düzeyde tutulması için, hem tarım politikaları, hem kentleşme ve sanayileşme politikaları işlevsel olabilir. Bu açıdan bakıldığında tarım, daha yüksek katma değer yaratan sektörlerin gelişmesine kaynak aktarabilecek bir sektör olarak ele alınarak, küçülmesini aşamalandıran ve düzenleyen bir planlama yapılabilir. Aksi takdirde tarım istihdamındaki küçülme, istihdam arzını, imalat ve hizmet sektörlerinin işgücü talebini aşan ölçüde ve hızla artıracaktır. Bunun için, tarım ve hayvancılıkta, desteklemelerin niteliği, denge politikasına uygun biçimde ele alınmalıdır.

Türkiye, tarımdan ve verimlilik düzeyleri ülke ortalamasının altında kaldığı için küçülecek sektörlerden gelecek nüfusun istihdamı için, imalat sanayi, makine, petro-kimya gibi sektörleri geliştirmek durumunda kalacaktır. Özel bir biçimde geliştirilebilirse gıda sektörü, verimlilik artışını sağlayacak bir teknolojik yenilenmeyle, önemli istihdam olanaklarından biri olabilir.

Diğer taraftan, aile büyüklüğündeki küçülme, yani kentleşmeye ve modernleşmeye paralel olarak hane sayısındaki artış, talep bakımından elverişli koşulların oluşması anlamına da gelecektir.

1.3.4 KENTLEŞME VE COĞRAFİ YAPI

Kentleşme ve nüfusun ülke mekanına dağılımı bakımından, (1990-1997 verilerine göre) Türkiye bazı özellikler göstermektedir. Buna göre başlıca 3 çekim merkezinin bulunduğu söylenebilir (TÜSİAD: 1999):

- İstanbul metropoliten alanı: Bu alan, Trakya'nın büyük bir bölümünü içine alan bir genişleme göstermektedir.
- İzmir- İçel arasındaki (Muğla ve Antalya bölümlerinde daha fazla yoğunluk görülen) kıyı bölgesi.
- Güneydoğu Anadolu: Bu bölge, Adıyaman'dan Hakkari'ye kadar, Van ve Malatya'nın da dahil olduğu geniş bir bölgedir.

1980 öncesinde bölgelerin/yörelerin veya illerin gelişmesini büyük ölçüde etkileyen devlet politikalarıdır. Ancak 1980 sonrasında, devlet desteklerinin azalmasıyla yerel girişimcilerin kendi güçleriyle ve kurdukları yerel, ulusal ve küresel ilişkilerle gelişen yöreler oluşmaya başlamıştır. "Anadolu Kaplanları" bu tür bir gelişimi anlatmak için kullanılan bir addır. Bu tür kentlere verilen diğer bir ad da, "yeni/ yerel sanayi odakları"dır (YSO). Anadolu kaplanları/ YSO, esnek üretim teknolojilerinden ve firmalar arası yatay bağlantılardan yararlanan, daha çok bol ve ucuz işgücünün sağladığı avantajlarla hızlı bir gelişme başlatan kentlerdir. Çorum'dan başka, Denizli, Gaziantep, Kahramanmaraş, Kayseri de bu kentler grubundadır (DPT, 2003-6: 110).

YSO'ların başlıca özellikleri şöyle özetlenebilir (DPT, 2003-6: 115):

- Kentin herhangi bir sanayi yoğunlaşma alanının artbölgesinde olmaması, diğer bölgelerden çevreselleşen girişimci ve sermaye yerine, kendi girişimci ve kaynaklarını kullanması,
- GSYİH nüfus ve sanayi göstergeleri itibarıyla başarılı bir gelişme göstermesi,
- KOBİ temelinde belli başlı sektörlerde uzmanlaşmaları.

Ancak krizin "Kaplanlar" üzerindeki etkileri, bu gelişimdeki riskleri de göstermektedir. İşgücünün bol ve niteliksiz olmasıyla sağlanan bu avantaja dayalı stratejinin, evrilerek sürmesini sağlayabilmek, farklı bir çaba gerektirmektedir. Bu "Kaplanlardan" biri olarak Çorum'un gösterdiği gelişmeler, sanayi bölümünde ayrıntılı olarak tartışılmaktadır. Türkiye "çevre" ülke olmaktan çıkarken, bu değişim içinde yer alacak bölgelerin de, buna uygun stratejiler geliştirmesi ve sanayileşme stratejilerinde sermaye-işgücü arasında yeni bir ilişki biçiminin aranması gerekebilecektir.

Başlıca artbölge illeri/ kentleri olan Tekirdağ, Kırklareli, Kocaeli, Bursa, Sakarya, Mersin gibi hızlı bir büyüme performansı sergilemiş olan kentlerde (DPT, 2003-6: 112) büyümenin sürmesi, YSO'lar için olduğu gibi, küreselleşme sürecinde kendileri için geliştirdikleri ve geliştirmeye devam edecekleri rekabet gücüne bağlıdır. Bu rekabet gücü kuşkusuz YSO'ları etkileyecektir. Artbölge illeri, YSO'lar ve bu yarışa katılacak diğer bölgeler, yenilenebilen ve buluşçu ekonomik ve toplumsal ağ ilişkileriyle, rekabet güçlerini artırmaya çalışacaklardır.

Bölgelerin kendiliklerinden gelişmeleri ve eğer başarabilirlerse bunu sürdürebilmeleri, kuşkusuz, bölgeler arasındaki farklar üzerinde de etkili olacaktır. Devletin, tam anlamıyla başarılı olamayan eşitleyici yaklaşımlı politikaları kısmen de olsa terk etmesi ve bölgesel farkların giderek belirginleşmesi, daha gerilimli bir ortam yaratabilir. Bu süreçte kazanan ve kaybeden bölgeler olabilir. Bazı bölgelerin geri dönüşü çok zor olacak "çöküşler" yaşaması, büyük bir toplumsal maliyet olarak ortaya çıkabilir. Bu nedenle, kaybeden bölgeler için de, stratejisi belirlenmiş bir kaybetme ve başka yöne doğru evrilerek yeni kazanımlar arama yaklaşımı söz konusu olabilmelidir.

YHGP, Türkiye'nin çekim bölgeleri arasında değildir; bu çekim bölgelerinden bazılarına doğru bir nüfus hareketliliği göstermektedir. Ancak, "Gerileyen Bölge" olarak nitelendirilmesi de doğru olmayacaktır. Bölge, gelişme çabası gösteren, bu-

nunla birlikte büyüme hızı Türkiye ortalamasının altında kalan bir bölgedir.

Türkiye'deki kentlerde nüfus artış hızı yavaşlamış olmakla birlikte, Türkiye'de toplam nüfus içinde kentlerin payı artmaya devam edecek, kır nüfusu oransal olarak, giderek küçülecektir. 1990-2000 döneminde kent nüfus artışı binde 26,8 olarak belirlenirken kır nüfus artış hızı binde 4,29'dur. TNSA-2003'e göre, hanehalklarının yüzde 70,5'i ve hanehalkı nüfusunun da yüzde 68,2'si kentlerde yaşamaktadır (HÜNEE ve TCSB, 2004). 2025'e kadar, kentli nüfus payının yüzde 85'e çıkması beklenmektedir. Öte yandan kır, ülke çapında çok fazla sayıda yerleşim birimine dağılmış bir yerleşim yapısı göstermektedir. 2002 yılı itibarıyla 36 527 köy ve 42 098 bağlısı ile birlikte kırsal yerleşim yeri sayısı 78 625'tir (DPT, 2003-5, 35). Bu kadar çok sayıda yerleşim yeri için yaşam kalitesini sağlayacak yatırımlar ve hizmetlerin yapılması ve bunların sürdürülebilir olması, kuşkusuz büyük maliyet içeren bir uygulamadır.

Kente göç hızının yüksek olduğu dönemde kent yönetimlerinin temel kaygıları, sorunlara niceliksel olarak yanıt verebilmekti. Bu nedenle, konut, altyapı ve diğer kent sorunları daha çok bu çerçevede ele alınmış ve politikalar, sorunu bu açıdan çözmek üzere düzenlenmiştir. Ancak artık kent yönetimlerinin, sorunlara niteliksel açıdan da çözüm bulabilme aşamasına geldikleri ve bu tür arayışların (özellikle çevre ve yaşam kalitesi bakımından) ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir.

Kentlerin yakın bir geçmişe kadar (nitelik değiştirerek de olsa) en önemli sorunlarından biri olan gecekondu ve konut sorunu da, bu anlamda nitelik değiştirmiş sorunlardan biridir ve artık sorunun adını "kaçak yapılaşma" olarak koymak daha doğru olacaktır.

Eski gecekondu alanları, dönüşüm gösteren mahalleler, kente yeni gelenlerin sığındığı alanlar (kentlerin dış/ arka mahalleleri) veya "varoşlar" gibi farklı nitelikler, Türkiye kentleri için gecekondu/ imarlı alanlar ikileminden daha keskin bir ikilem yaratmaya adaydır. Bu gerilim, küresel kapitalizmin içeriye alıcı–dışlayıcı dinamiklerinden (eskinin "bütünleştirici" yaklaşımına göre) bazı kentsel kesimlerin daha "dışlayıcı" olmaya başlayan tutumundan kaynaklanmaktadır. Kent yoksulları ve bulundukları mekanlar, kentler için eskisine göre daha "marjinal" kalmaktadır.

Kentler, sadece kırsal alanlardan göç almamaktadır. Göç, kasabalardan kentlere ve kentlerden kentlere doğru da gerçekleşmektedir. Kentler arasındaki bu göç, göçü alan uçtaki kentler için olduğu kadar, veren uçtaki kentler için de tehditler oluşturmaktadır. Bu, kendisine özgü bir kültür yaratmış kentsel alanların (kent ya da küçük kent/ kasaba niteliğinde de olsa) yerel kültürlerinin erozyona uğraması, giderek yok olması anlamına gelmektedir. Yerel kültürlerini kaybeden kentler, (gerek kendi artalanlarından, gerek tamamen farklı yerlerden aldıkları göçle yeni bir kültür oluşturmakta zorlandığından) kimliksizleşmekte veya yeni köktenci alt-kimlikler oluşmaktadır. Bu tip bir tehdit, TR83 Bölgesi için de söz konusudur. Bu durumda, küreselleşen dünyada bir yandan tekdüzeleşen, bir yandan farklılaşan bir kentin bireylerinin/ gruplarının, geleceğe yönelik atılım gücünü oluşturmak için, farklı dinamikleri harekete geçirmesi gerekmektedir.

Kentleri, eski yönetim yapılarıyla yönetmek giderek güçleşmekte ve bu, yerel yönetimlerin etkinlikten uzaklaşmasına neden olabilmektedir. Küresel ilişkiler içinde rol alabilmek, kentlerin kendi dinamiklerini ve yeni aktörlerini ortaya çıkartabilmesine ve yeni işlevlerini daha çoğulcu bir ortamda gerçekleştirebilmesine bağlıdır. Kent yönetimleri, bu bakımdan yeni bir rol üstlenmek durumuyla karşı karşıyadır. Kentsel politikaları yapmak ve uygulamak için yeni ve daha çoğulcu yöntemler geliştirmek, sürekli değişen küresel koşullara uyum sağlayabilen, esnek bir yönetim yapısı oluşturmak, yönetişim mekanizmalarını tanımlamak, yerel yönetimlerin önündeki güç görevlerden biridir.

Yeni belediyecilik yaklaşımı, farklı aktörler arasındaki işbirliği mekanizmalarını nasıl oluşturabileceği, "uzlaşmalara/ oydaşıma" dayalı bir karar üretme anlayışıyla işlevlerini nasıl yerine getirebileceği ve bunun sağlıklı işleyişini nasıl sürdüreceği konularında arayış içindedir. Bu arayışın başarıya ulaşabilmesi, "kentsel demokrasi" kavramının gelişmesine ve eski belediyecilik anlayışının niteliklerinden biri gibi algılanan kayırmacı (klientelist), popülist ve cemaat ilişkilerine dayanan anlayışların terk edilmesine bağlıdır.

Türkiye'deki kentlerin önündeki en önemli sorunlardan birinin, "kamusal ortak yaşamın yeniden örgütlenmesi" olduğu söylenebilir. Bunun gerçekleşmesi, kentli haklarını savunan sivil toplumun güçlenmesi ve bunların belediye ve özel kesimle daha çok işbirliği yapabilmesine bağlıdır. Ancak buradaki yakın tehdidin, yerel politikada aktif olan ("kitle gücünün seçkinleri" niteliğindeki) grupların "sivil toplum" kimliği ile baskın duruma gelmesi olacağı bilinmektedir.

Kentin gelecek öngörüsünü, demokratik ve yönetişimsel mekanizmalar kullanarak yapabilmesinin önünde, kentlerin bazı bölümlerinin gettolaşması (bu tür bir mekansal kutuplaşma, çok yoksullar için söz konusu olabileceği gibi, çok zenginler için de olabilir) farklı ölçütlere göre betimlenen ayrımcılıkların güçlenmesi, kent yoksullarına karşı duyarsızlaşma gibi engeller bulunmaktadır. Kentleri, artık yakın sayılabilecek bir gelecekte farklı türde sorunlar beklemektedir (gerilimli kutuplaşmalar, yaşlanan bir nüfus, çevre sorunları gibi). Bunlarla baş edebilmek ve kendi bölgesi içinde hareketlenen, açılımlar getirebilen kentsel bir odak olabilmek, "yeni kentlilik" ve "yeni yurttaşlık" kavramlarının kentlilerce tartışılması ve küresel normlara uygun biçimde yerel olarak keşfedilmesi, ortak kabul görmesi gibi süreçlerin işleyişine bağlıdır. Bunu daha çabuk başaran kentler ve bölgeler, diğerlerine göre daha avantajlı konuma gelebilecektir.

Helsinki Nihai Senedi, Avrupa Kentsel Haklar Bildirgesi gibi dokümanlar, bu doğrultudaki arayışların çerçevesini oluşturmaktadır. Sağlıklı bir doğal çevre, konut çevresi, kültürel mirasa saygı, çok kültürlülüğün yaşatılması, bölgesel ölçekte doğa/çevre sorunlarına sahip çıkma gibi program ve eylemleri gerçekleştirmek, artık, sadece iyi yönetişimi uygulayabilen kentlere özgü bir başarı olacaktır.

1.3.5 KURUMSAL YAPILAR

Kurumsal yapı bakımından Türkiye, hala merkezci bir biçimde yönetilen bir ülkedir. Son zamanlarda yerel yönetim anlayışına geçmek doğrultusunda güçlü bir siyasi irade söz konusu olmakla birlikte, kurumsal yapıda, kamusal kararlarda merkez hala tek karar verici pozisyonundadır. Bölgesel planlar bağlamında ulusal plan ve hedefler çerçevesinde bölgesel bazda kalkınma hareketlerini desteklemek, hızlandırmak, sürdürülebilir kılmak, bu amaçla kamu, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğini geliştirmek ve yerel potansiyelin bölge içi gelişmişlik farklarını azaltmak üzere harekete geçirilmesini sağlamak üzere kalkınma ajanslarının kurulması için gerekli yasal çerçeve hazırlanmış bulunmaktadır.

Diğer yandan yerel yönetimlerin, güçlendirilmeleri yönünde somut adımlar atılmıştır. Bununla birlikte, yerel yönetimler halen merkezi yönetime büyük ölçüde bağlıdır ve kullanabildikleri yerel inisiyatif kısıtlıdır. Yerel yönetimlerin (belediyeler ve il özel idareleri) aralarında birlikler oluşturularak, üst ölçekli çalışmalar yapması, yasal olarak mümkün olmakla birlikte, uygulamada göreli olarak az kullanılmıştır (YHGP bölgesindeki Yeşilırmak Havzası Kalkınma Birliği, bu anlamda az rastlanan örneklerden biridir).

Özel kesim, ticaret ve sanayi odaları, esnaf odaları, OSB ve KSS yönetimleriyle yarı kamusal denilebilecek bir biçimde örgütlenmiş, ayrıca sanayici ve iş adamları dernekleri sayısını artırarak örgütlülük düzeyini yükseltmiştir. Kırsal alanda ise, bütün çiftçiler zorunlu olarak Türkiye Ziraat Odaları Birliği'ne üye olmakla birlikte, bu örgütün güçlü bir

etkisi olduğu söylenemez. İşletmeler ilgi alanlarına göre 9 ayrı kolda çalışan kalkınma, sulama, su ürünleri, pancar ekicileri gibi kooperatiflere üyedir. Hayvancılıkta üretici birliklerinin kurulması oldukça yenidir. Tarımda örgütlenmiş kesimde; kamu yönetimi birimleri, kooperatifler, "ziraat odaları" ve vali ve kaymakamların önderlik ettiği, "süt birlikleri" "sulama birlikleri" ve "köye hizmet götürme birlikleri" gibi birlikler bulunmaktadır (DPT, 2003-5: 15).

Sivil toplumun kırda ve kentteki örgütlülüğü, AB toplumlarına göre oldukça sınırlıdır. Sivil toplumun örgütlenmesini sağlayan başlıca iki temel yapıdan söz edilebilir: Dernekler ve vakıflar. Vakıfların katılımı oldukça sınırlayıcı yapısal özellikleri olmakla birlikte, özellikle ekonomik girişimler bakımından geniş bir hareket alanı olduğu söylenebilir. Gönüllü beraberliklerin temel örgüt kalıbı ise derneklerdir. Bu örgütlenmelerde de, en çok desteğe ihtiyacı olan kesimlerin (kadınlar, gençler, yoksullar, yaşlılar gibi) temsili oldukça düşük düzeydedir.

Bunun dışında sendikalar ve kooperatiflerin de sivil toplum örgütleri olarak düşünülmesi mümkün olmakla birlikte, bu örgütlerin öncelikli işlevleri, kendi üyelerinin ekonomik çıkarlarını korumak ve geliştirmektir.

Kendi üyelerinin yararı ve kamusal yarar için çalışan meslek odaları da, sivil toplumun bir parçası olarak düşünülebilir. Ancak, meslek odalarının asıl ilgi alanları kendi üyelerinin ve meslek alanının çıkarlarının savunulmasıdır.

Bunların dışında, özellikle HABİTAT kararları çerçevesinde Türkiye'de bazı sivil inisiyatifler gelişmeye başlamışsa da, mevcut örgütlenme henüz başlangıç aşamasındadır. Çeşitli örgütleri bir araya toplayarak sorunlara üst ölçekten ve geniş bir yaklaşımla eğilmeyi deneyen "platformlar" da, (TR83 Bölgesi'ndeki Kelkit Platformu gibi) sivil inisiyatif olarak düşünülmelidir.

Katılımcı bir işleyiş düzeninin kurulması ve "yönetişim" pratiği bakımından, bu gelişmelerin, bir "durum" olarak saptanması gereklidir. Ancak her toplumsal olgu gibi bu da, durağan ve değişmez bir durum değildir. Saptanan bu durum, çeşitli katılımcı pratik ve işleyiş ile sürekli genişleyen bir alanın ortaya çıkartılmasına/tanımlanabilmesine olanak sağlayabilir.

1.4 BÖLGENİN EKONOMİK VE SOSYAL YAPISINA GENEL BİR BAKIŞ

1.4.1 BÖLGENİN TÜRKİYE İÇİNDEKİ YERİ

Türkiye'deki bölgesel planlamanın hedeflerinden biri, bölgeler arası sosyo-ekonomik gelişmişlik farklarının azaltılması ve bunun için gereken dayanışmanın sağlanmasıdır. Bölgeler arası farkların belirlenmesi ve giderilmesi ile ilgili politikaların saptanması açısından, sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında, GSYİH, kişi başına GSYİH, istihdamın sektörel dağılımı, demografik yapıyla ilgili göstergeler ve işsizlik oranı gibi sosyo-ekonomik göstergeler kullanılmaktadır.

Türkiye'de bu göstergeler kullanılarak yapılan değerlendirmelere göre toplam 26 adet Düzey 2 İBB'den 12'si, ÖUKP'nin Bölgesel Gelişme Ekseni kapsamında öncelikli bölge olarak belirlenmiştir. Bu bölgeler:

TR52 (Karaman, Konya),
TR72 (Kayseri, Sivas, Yozgat),
TR82 (Çankırı, Kastamonu, Sinop),
TR83 (Amasya, Çorum, Tokat, Samsun),
TR90 (Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize, Trabzon),
TRA1 (Bayburt, Erzincan, Erzurum),
TRA2 (Ağrı, Ardahan, Iğdır, Kars),
TRB1 (Bingöl, Elazığ, Malatya, Tunceli),
TRB2 (Bitlis, Hakkari, Muş, Van),
TRC1 (Adıyaman, Gaziantep, Kilis),
TRC2 (Diyarbakır, Şanlıurfa) ve
TRC3 (Batman, Mardin, Siirt, Şırnak)

adlarını almaktadır (DPT, 2003-1: 36).

Bu bölgeler, genellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yer alan ve sosyo-ekonomik gelişmişlik açısından en alt sıralardaki bölgelerdir. Gaziantep, Konya ve Kayseri illeri dışında, bu bölgedeki iller Kalkınmada Öncelikli Yöre kapsamındadır . Görüldüğü gibi, TR83 Bölgesi de, bu 12 öncelikli bölgeden biridir.

1.4.1.1 Temel Göstergeler Bakımından Bölgenin ve Bölge İllerinin Konumunun Genel Değerlendirmesi

Yirmi altı Düzey 2 İBB içinde TR83, sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması bakımından 18. sırada bulunmaktadır. "Öncelikli" 12 bölge arasında ise TR52, TRC1 ve TR72'den sonra 4. sırada gelmektedir.

Öncelikli bölgeler, TR52 hariç, İskenderun ile Zonguldak kentleri arasında çizilecek sanal bir çizginin doğusunda kalmaktadır. TR83'ün 26 bölge ve 12 öncelikli Bölge içindeki konumunu tartışırken, bu coğrafi konuma dikkat etmek yararlı olacaktır.

İllerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması bakımından ise Samsun, 81 il arasında 32. sıradadır ve Türkiye ortalamasının hemen üzerinde bir değer almaktadır. TR83 Bölgesi'nin diğer illeri ise Türkiye ortalamasının altında değerler almakta ve Amasya 39., Çorum 46. ve Tokat 61. sırada bulunmaktadır. Bölgenin ve illerin DPT tarafından tanımlanmış 58 göstergeye göre karşılaştırmalı bilgileri Tablo 1.4.1.1 ve Tablo 1.4.1.2'de, bölgeler itibarıyla sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamaları Şekil 1.4.1.1'de, iller itibarıyla sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamaları Şekil 1.4.1.2'de, sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksine göre kademeli il grupları ise Şekil 1.4.1.3'de verilmektedir. İzleyen bölümlerde kullanılan terimler, tanımlanmış 58 göstergenin isimlerinden alınmıştır.

Tablo 1.4.1.1 TR83 Bölgesi Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Göstergeleri

	Değişken	Yıl	Birim	TR83 Bölgesi illeri				TR83 Bölgesi	Türkiye
				Amasya	Çorum	Samsun	Tokat		
	DEMOGRAFİK GÖSTERGELER								
1	Toplam Nüfus	2000	Kişi	365 231	597 065	1 209 137	828 027	2 999 460	67 803 927
2	Şehirleşme Oranı	2000	Yüzde	53,83	52,24	52,54	48,52	51,53	64,90
3	Yıllık Ortalama Nufus Artış Hızı	1990-2000	Binde	1,65	-1,92	4,04	14,15	5,19	18,28
4	Nüfus Yoğunluğu	2000	Kişi/km^2	64,19	46,67	133,12	83,15	79,94	88,00
5	Doğurganlık Hızı	2000	Çocuk Sayısı	2,34	2,66	2,55	3,06	2,65	2,53
6	Ortalama Hanehalkı Büyüklüğü	2000	Kişi	4,52	4,67	4,81	5,79	4,97	4,50
	İSTİHDAM GÖSTERGELERİ								
7	Tarım İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	2000	Yüzde	61,47	67,61	63,37	74,03	66,89	48,38
8	Sanayi İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	2000	Yüzde	5,80	7,35	6,86	4,91	6,29	13,35
9	Ticaret İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	2000	Yüzde	5,64	5,69	7,87	4,38	6,21	9,67
10	Mali Kurumlar İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	2000	Yüzde	1,37	1,38	1,67	1,03	1,40	3,11
11	Ücretli Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	2000	Yüzde	33,00	26,27	28,94	20,52	26,61	43,52
12	Ücretli Çalışan Kadınların Toplam İstihdama Oranı	2000	Yüzde	4,50	3,49	5,50	2,62	4,19	8,81
13	İşverenlerin Toplam İstihdama Oranı	2000	Yüzde	1,01	1,37	1,98	0,95	1,46	2,61
	EĞİTİM GÖSTERGELERİ								
14	Okur Yazar Nüfus Oranı	2000	Yüzde	87,39	83,11	86,21	85,67	85,59	87,30
15	Okur Yazar Kadın Nüfusun Toplam Kadın Nüfusuna Oranı	2000	Yüzde	80,88	76,40	79,52	79,20	78,97	80,62
16	Üniversite Bitirenlerin Okul Bitirenlere Oranı	2000	Yüzde	6,32	4,83	6,51	5,18	5,83	8,42
17	İlköğretim Okullaşma Oranı	2001-2002	Yüzde	99,60	100,20	107,27	74,65	95,50	98,01
18	Liseler Okullaşma Oranı	2001-2002	Yüzde	41,15	36,59	39,37	26,03	35,31	36,92
19	Meslek Liseleri Okullaşma Oranı	2001-2002	Yüzde	22,46	17,73	21,79	17,06	19,73	20,49
	SAĞLIK GÖSTERGELERİ								
20	Bebek Ölüm Oranı	2000	Binde	47,00	51,00	48,00	45,00	47,75	43,00
21	Onbin Kişiye Düşen Hekim Sayısı	2000	Kişi	7,00	7,00	14,00	5,00	9,43	13,00
22	Onbin Kişiye Düşen Diş Hekimi Sayısı	2000	Kişi	1,20	1,00	1,00	0,00	0,93	2,20
23	Onbin Kişiye Düşen Eczane Sayısı	2000	Adet	2,70	2,00	3,00	1,00	2,36	2,90
24	Onbin Kişiye Düşen Hastane Yatağı Sayısı	2000	Hastane Yat	13,00	26,00	27,00	16,00	22,03	23,00
	SANAYİ GÖSTERGELERİ								
25	Organize Sanayi Bölgesi Parsel Sayısı	2000	Parsel	85,00	155,00	258,00	295,00	793,00	28 726,00
26	Küçük Sanayi Sitesi İşyeri Sayısı	2000	Adet	840,00	1 327,00	2 322,00	1 332,00	5 821,00	81 302,00
27	İmalat Sanayi İşyeri Sayısı	2000	Adet	23,00	87,00	96,00	42,00	248,00	11 118,00
28	İmalat Sanayi Yıllık Çalışanlar Ortalama Sayısı	2000	Kişi	1 897	5 028	8 340	4 798	20 063	1 130 488
29	İmalat Sanayii Kurulu Güç Kapasite Miktarı	2000	Beygir Gücü	31 825	70 714	154 069	56 906	313 514	13 478 078
30	Fert Başına İmalat Sanayi Elektrik Tüketimi	2000	kWs	210,00	221,00	310,00	109,00	224,62	550,00
31	Fert Başına İmalat Sanayi Katma Değeri	2000	Milyon TL	-17,00	94,00	83,00	221,00	111,11	350,00
	TARIM GÖSTERGELERİ								
32	Kırsal Nüfus Başına Tarımsal Üretim Değeri	2000	Milyon TL	1 632,00	1 188,00	1 241,00	905,00	1 177,44	1 124,00
33	Tarımsal Üretim Değerinin Türkiye İçindeki Payı	2000	Yüzde	1,03	1,27	2,66	1,44	6,40	100,00
	İNŞAAT GÖSTERGELERİ								
34	Daire Sayısı	2000	Adet	75 950	114 547	255 042	133 690	579 229	16 235 830
35	Borulu Su Tesisatı Bulunan Daire Oranı	2000	Yüzde	99,00	95,00	99,00	95,00	97,29	97,00
	MALİ GÖSTERGELER								
36	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla İçindeki Payı*	2001	Yüzde	0,36	0,67	1,37	0,78	3,17	100,00
37	Fert Başına Gayri Safi Yurt İçi Hasıla*	2001	Milyon TL	1 743	2 003	2 035	1 660	1 889	2 600
38	Banka Şube Sayısı	2000	Adet	31	47	95	45	218	7 786
39	Fert Başına Banka Mevduatı	2000	Milyon TL	219,00	268,00	358,00	131,00	260,50	939,00
40	Toplam Banka Mevduatı İçindeki Payı	2000	Yüzde	0,13	0,25	0,68	0,17	1,23	100,00
41	Toplam Banka Kredileri İçindeki Payı	2000	Yüzde	0,26	0,27	0,69	0,30	1,52	100,00
42	Kırsal Nüfus Başına Tarımsal Kredi Miktarı	2000	Milyon TL	188,00	111,00	100,00	87,00	108,80	138,00
43	Fert Başına Sınai, Ticari Ve Turizm Kredileri Miktarı	2000	Milyon TL	125,00	81,00	124,00	64,00	98,90	392,00
44	Fert Başına Belediye Giderleri	2000	Milyon TL	68,00	50,00	72,00	52,00	61,40	82,00
45	Fert Başına Genel Bütçe Gelirleri	2000	Milyon TL	89,00	74,00	155,00	51,00	102,10	464,00
46	Fert Başına Gelir Ve Kurumlar Vergisi Miktarı	2000	Milyon TL	43,00	36,00	64,00	27,00	45,60	165,00
47	Fert Başına Kamu Yatırımları Miktarı	1995-2000	Milyon TL	96,00	388,00	305,00	40,00	222,80	248,00
48	Fert Başına Teşvik Belgeli Yatırım Tutarı	1995-2000	Milyon TL	415,00	1 257,00	576,00	354,00	630,60	2 668,00
49	Fert Başına İhracat Miktarı	1995-2000	ABD Doları	0,00	160,00	406,00	95,00	221,80	2 249,00
50	Fert Başına İthalat Miktarı	1995-2000	ABD Doları	0,00	45,00	1 522,00	176,00	671,20	3 967,00
	ALTYAPI GÖSTERGELERİ								
51	Kırsal Yerleşmelerde Asfalt Yol Oranı	2000	Yüzde	57,03	45,70	28,76	38,96	39,40	45,23
52	Yeterli İçme Suyu Götürülen Nüfus Oranı	2000	Yüzde	98,26	98,05	78,41	99,94	89,53	84,98
53	TCK Asfalt Yol Oranı	2000	Yüzde	96,15	97,71	95,89	93,62	95,96	91,28
	DİĞER GÖSTERGELER								
54	Onbin Kişiye Düşen Özel Otomobil Sayısı	2000	Adet	520,00	418,00	527,00	329,00	449,70	652,00
55	Onbin Kişiye Düşen Motorlu Kara Taşıtı Sayısı	2000	Adet	925,00	797,00	899,00	557,00	787,70	1 056,00
56	Fert Başına Elektrik Tüketim Miktarı	2000	MWs	0,90	1,00	1,00	0,00	0,70	1,40
57	Fert Başına Telefon Kontür Değeri	2000	Adet	1 326,00	1 014,00	1 448,00	763,00	1 157,70	1 852,00
58	Yeşil Kartlı Kişi Oranı	2000	Yüzde	27,00	32,00	32,00	24,00	28,90	15,00

Kaynak: *DPT (2003-1), Bölgesel Gelişme Stratejisi, Hedef ve Operasyonel Programlar.*
DPT (2003-2), İller ve Bölgeler İtibarıyla Gayri Safi Yurtiçi Hasıladaki Gelişmeler.
* *DİE (2004-4), İllere Göre GSYİH 2001 (basılmamış doküman).*

Tablo 1.4.1.2 TR83 Bölgesi Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Göstergelerine Göre Sıralaması

	Değişken	TR83 Bölgesi illerinin TR83 Bölgesi içindeki sıralaması				TR83 Bölgesi illerinin Türkiye içindeki sıralaması				TR83 Bölgesi'nin Düzey 2 bölgeleri içindeki sıralaması
		Amasya	Çorum	Samsun	Tokat	Amasya	Çorum	Samsun	Tokat	
	Sosyo Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması	2	3	1	4	39	46	32	61	18
	DEMOGRAFİK GÖSTERGELER									
1	Toplam Nüfus	4	3	1	2	53	38	14	26	8
2	Şehirleşme Oranı	1	3	2	4	46	51	50	60	19
3	Yıllık Ortalama Nufus Artış Hızı	3	4	2	1	65	70	62	34	23
4	Nüfus Yoğunluğu	3	4	1	2	39	60	14	27	12
5	Doğurganlık Hızı	4	2	3	1	46	35	39	21	10
6	Ortalama Hanehalkı Büyüklüğü	4	3	2	1	51	46	41	16	11
	İSTİHDAM GÖSTERGELERİ									
7	Tarım İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	4	2	3	1	44	24	37	6	7
8	Sanayi İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	3	1	2	4	48	38	40	59	17
9	Ticaret İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	3	2	1	4	48	47	20	64	14
10	Mali Kurumlar İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	3	2	1	4	47	46	29	64	17
11	Ücretli Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	1	3	2	4	38	62	49	76	22
12	Ücretli Çalışan Kadınların Toplam İstihdama Oranı	2	3	1	4	36	55	29	67	15
13	İşverenlerin Toplam İstihdama Oranı	4	3	2	1	66	45	21	68	18
	EĞİTİM GÖSTERGELERİ									
14	Okur Yazar Nüfus Oranı	1	4	2	3	37	60	47	51	17
15	Okur Yazar Kadın Nüfusun Toplam Kadın Nüfusuna Oranı	1	4	2	3	35	55	40	45	16
16	Üniversite Bitirenlerin Okul Bitirenlere Oranı	2	4	1	3	33	70	31	61	19
17	İlköğretim Okullaşma Oranı	3	2	1	4	36	34	15	73	14
18	Liseler Okullaşma Oranı	1	3	2	4	21	35	26	62	15
19	Meslek Liseleri Okullaşma Oranı	1	3	2	4	32	48	35	52	14
	SAĞLIK GÖSTERGELERİ									
20	Bebek Ölüm Oranı	2	4	3	1	23	15	19	27	5
21	Onbin Kişiye Düşen Hekim Sayısı	2	3	1	4	51	49	9	68	13
22	Onbin Kişiye Düşen Diş Hekimi Sayısı	1	2	3	4	33	44	34	75	17
23	Onbin Kişiye Düşen Eczane Sayısı	2	3	1	4	27	37	24	58	14
24	Onbin Kişiye Düşen Hastane Yatağı Sayısı	4	2	1	3	62	18	15	54	13
	SANAYİ GÖSTERGELERİ									
25	Organize Sanayi Bölgesi Parsel Sayısı	4	3	2	1	47	32	21	16	8
26	Küçük Sanayi Sitesi İşyeri Sayısı	4	3	1	2	40	21	9	20	2
27	İmalat Sanayi İşyeri Sayısı	4	2	1	3	50	20	18	38	12
28	İmalat Sanayi Yıllık Çalışanlar Ortalama Sayısı	4	2	1	3	50	39	23	40	15
29	İmalat Sanayii Kurulu Güç Kapasite Miktarı	4	2	1	3	50	33	21	37	15
30	Fert Başına İmalat Sanayi Elektrik Tüketimi	3	2	1	4	40	37	31	54	18
31	Fert Başına İmalat Sanayi Katma Değeri	4	2	3	1	81	41	45	24	16
	TARIM GÖSTERGELERİ									
32	Kırsal Nüfus Başına Tarımsal Üretim Değeri	1	3	2	4	16	33	31	51	13
33	Tarımsal Üretim Değerinin Türkiye İçindeki Payı	4	3	1	2	40	28	9	21	2
	İNŞAAT GÖSTERGELERİ									
34	Daire Sayısı	4	3	1	2	51	35	16	31	11
35	Borulu Su Tesisatı Bulunan Daire Oranı	1	3	2	4	7	52	10	48	12
	MALİ GÖSTERGELER									
36	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla İçindeki Payı (*)	4	3	1	2	54	37	15	30	10
37	Fert Başına Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (*)	3	2	1	4	49	38	37	53	16
38	Banka Şube Sayısı	4	2	1	3	48	37	16	41	11
39	Fert Başına Banka Mevduatı	3	2	1	4	51	47	32	65	18
40	Toplam Banka Mevduatı İçindeki Payı	4	2	1	3	54	35	17	46	12
41	Toplam Banka Kredileri İçindeki Payı	4	3	1	2	34	33	13	27	10
42	Kırsal Nüfus Başına Tarımsal Kredi Miktarı	1	2	3	4	7	22	27	31	8
43	Fert Başına Sınai, Ticari Ve Turizm Kredileri Miktarı	1	3	2	4	23	41	24	53	16
44	Fert Başına Belediye Giderleri	2	4	1	3	25	45	21	41	12
45	Fert Başına Genel Bütçe Gelirleri	2	3	1	4	41	51	21	65	16
46	Fert Başına Gelir Ve Kurumlar Vergisi Miktarı	2	3	1	4	45	54	27	62	17
47	Fert Başına Kamu Yatırımları Miktarı	3	1	2	4	60	14	20	79	14
48	Fert Başına Teşvik Belgeli Yatırım Tutarı	3	1	2	4	65	35	56	67	22
49	Fert Başına İhracat Miktarı	4	2	1	3	65	39	29	45	18
50	Fert Başına İthalat Miktarı	4	3	1	2	64	53	17	40	13
	ALTYAPI GÖSTERGELERİ									
51	Kırsal Yerleşmelerde Asfalt Yol Oranı	1	2	4	3	36	45	60	49	18
52	Yeterli İçme Suyu Götürülen Nüfus Oranı	2	3	4	1	10	12	59	3	12
53	TCK Asfalt Yol Oranı	2	1	3	4	32	22	34	43	10
	DİĞER GÖSTERGELER									
54	Onbin Kişiye Düşen Özel Otomobil Sayısı	2	3	1	4	30	40	29	47	15
55	Onbin Kişiye Düşen Motorlu Kara Taşıtı Sayısı	1	3	2	4	32	35	34	51	16
56	Fert Başına Elektrik Tüketim Miktarı	3	1	2	4	43	52	41	70	20
57	Fert Başına Telefon Kontür Değeri	2	3	1	4	35	52	27	70	12
58	Yeşil Kartlı Kişi Oranı	3	1	2	4	22	8	6	27	1

Kaynak: *DPT (2003-1), Bölgesel Gelişme Stratejisi, Hedef ve Operasyonel Programlar.*
DPT (2003-2), İller ve Bölgeler İtibarıyla Gayri Safi Yurtiçi Hasıladaki Gelişmeler.
* *DİE (2004-4), İllere Göre GSYİH 2001 (basılmamış doküman).*

Şekil 1.4.1.1 Düzey 2 İstatistiki Bölge Birimleri Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sırası



Kaynak: *DPT (2003-6), İllerin ve Bölgelerin Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Göstergeleri Sıralaması Araştırması (2003).*

Şekil 1.4.1.2 Düzey 3 İstatistiki Bölge Birimlerinin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sırası



Kaynak: *DPT (2003-6), İllerin ve Bölgelerin Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Göstergeleri Sıralaması Araştırması (2003).*

Şekil 1.4.1.3 Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksine Göre Kademeli İl Grupları



Kaynak: DPT (2003-6), İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Göstergeleri Sıralaması Araştırması (2003).

1.4.2 BÖLGENİN TEMEL ÖZELLİKLERİ

TR83 Bölgesi ve bölge içinde yer alan illerin sosyo-ekonomik göstergeleri incelendiğinde, şu özellikler ön plana çıkmaktadır:

1.4.2.1 Ekonomik Gelişmişlik Düzeyi

Ekonomik gelişmişlik düzeyini ve kişi başına gelir düzeyini yansıtan temel gösterge niteliğinde olan GSYİH değerlerine bakıldığında, 2001 yılı itibarıyla TR83 Bölgesi yüzde 3,17 düzeyindeki **gayri safi yurt içi hasıla içindeki payı** ile 26 Düzey 2 İBB arasında 10. sırada yer almaktadır. **Fert başına gayri safi yurt içi hasıla** ise bölgede 1 889 milyon TL ile Türkiye ortalamasının (2 600 TL) altında olup, bölge bu gösterge açısından 16. sırada yer almaktadır (DİE, 2004-4). Fert başına GSYİH göstergesi bakımından TR83, diğer bir çok göstergede olduğu gibi, 26 bölge içinde, doğusundaki bölgelerden biraz daha yüksek; batısındaki bölgelerden ise genellikle daha düşük değerlere sahiptir. Buna karşılık TR90 Bölgesi dahil, komşu bölgelerin tümünden daha yüksek GSYİH'ya sahiptir (DİE, 2004-4).

Üç temel sektör itibarıyla değerlendirildiğinde, TR83 Bölgesi ile Türkiye arasında tarım ve sanayinin payları açısından önemli bir fark gözlenmektedir. 1987'de cari fiyatlarla ülke GSYİH'sı içinde yüzde 17,8'lik bir paya sahip olan tarım sektörünün bölge katma değeri içindeki payı yüzde 30,0'a ulaşmaktadır. Hizmetler sektörünün Türkiye'de (yüzde 56,4) ve bölgede (yüzde 54,3) benzer ağırlığa sahip olduğu gözönüne alındığında; sanayinin

Şekil 1.4.2.1 Bölge ve Türkiye'de Sektörlerin GSYİH İçindeki Payları, 1987-2001

(cari fiyatlarla)

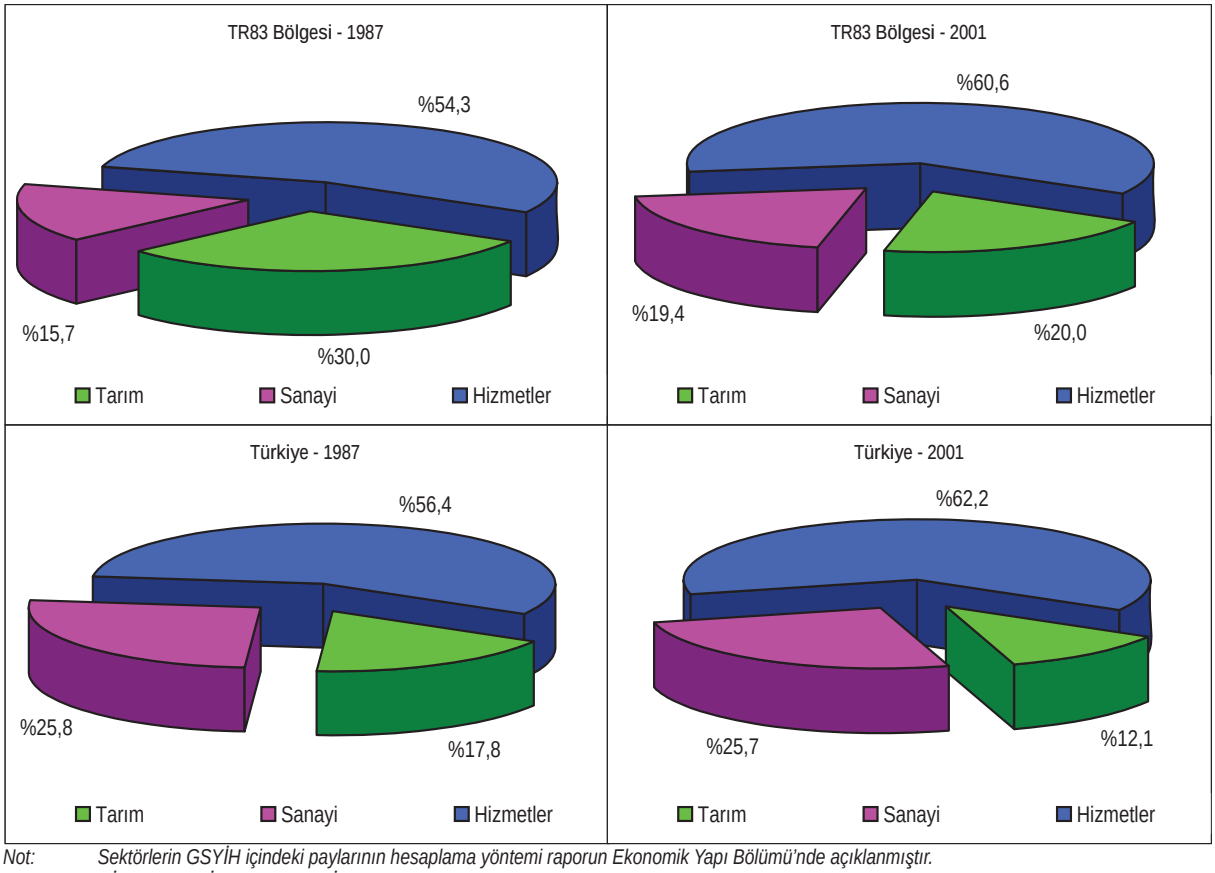

Not: *Sektörlerin GSYİH içindeki paylarının hesaplama yöntemi raporun Ekonomik Yapı Bölümü'nde açıklanmıştır.*
Kaynak: *DİE (1997-3), İllere Göre GSYİH 1987.*
DİE (2004-4), İllere Göre GSYİH 2001 (basılmamış doküman).

Şekil 1.4.2.2 Bölge İllerinde Sektörlerin GSYİH İçindeki Payları, Cari Fiyatlarla, 1987, 2001

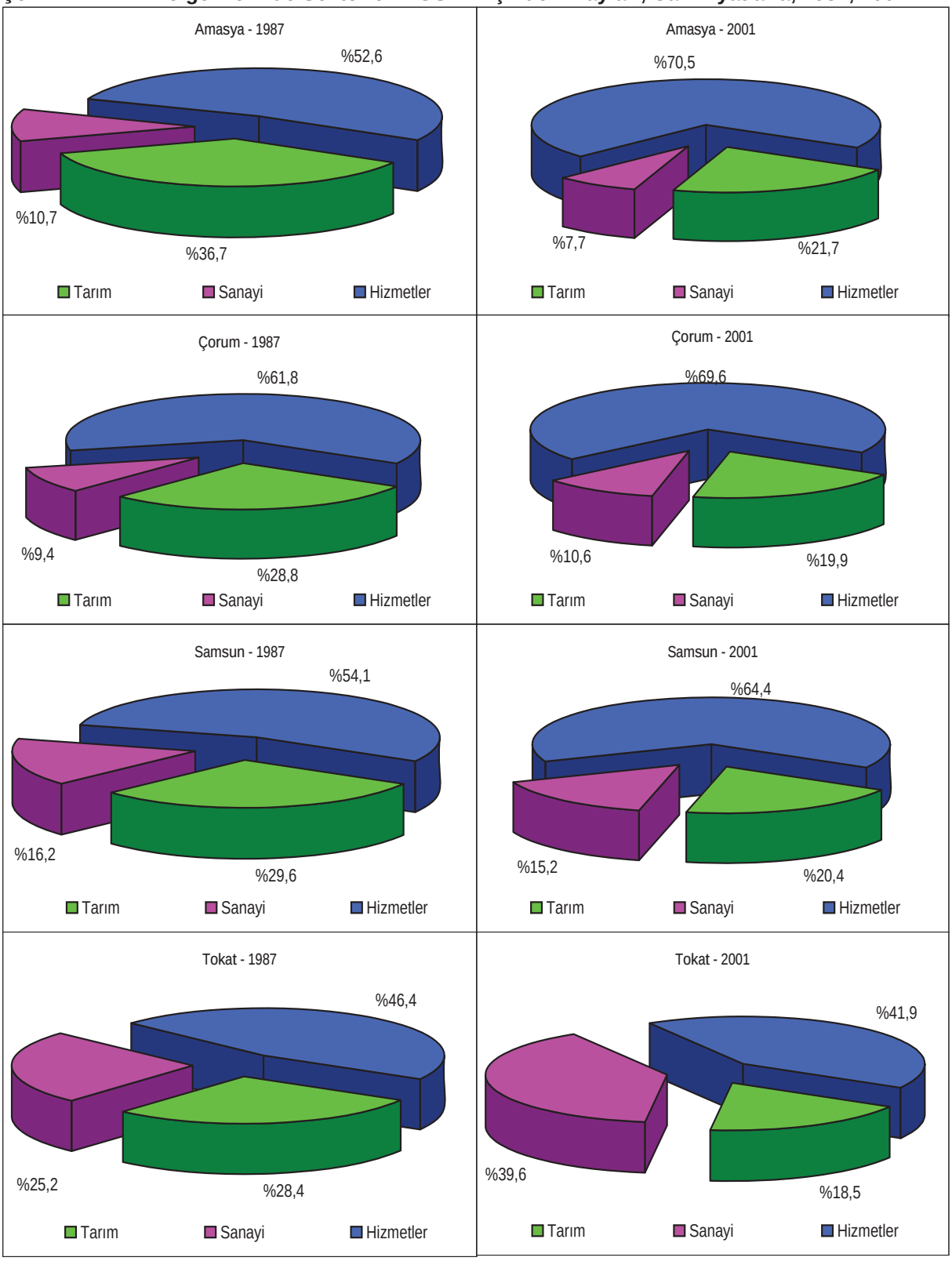

Kaynak: DİE (1997-3), İllere Göre GSYİH 1987.
DİE (2004-4), İllere Göre GSYİH 2001 (basılmamış doküman).

ülke GSYİH'sı içindeki yüzde 25,8'lik payının, bölgeden (yüzde 15,7) önemli ölçüde yüksek olduğu anlaşılmaktadır (Şekil 1.4.2.1). 1987 ve 2001 yılları arasındaki değişim değerlendirildiğinde, TR83 Bölgesi'nde sanayi ve hizmetler sektörlerinin GSYİH içindeki payında artış gözlenirken, tarım sektöründe bir daralma söz konusudur. Benzer bir eğilim, daha sınırlı da olsa Türkiye ölçeğinde de gözlenmektedir. Bu dönem içinde hizmetler sektöründe yaratılan katma değer, hem bölgede, hem de ülkede artış kaydetmiştir. 1987-2001 yılları arasında Türkiye'de sanayi sektörünün payı hemen hemen sabit (yüzde 25,8 ve yüzde 25,7) kalırken, bölgede yüzde 15,7'den yüzde 19,4'e yükselmiştir.

2001 yılında bölge illeri içinde Samsun'un **gayri safi yurt içi hasıla içindeki payı** (yüzde 1,27 ile) bölgenin yaklaşık yüzde 43'ünü temsil etmekte olup, 81 il içinde 15. sıradadır. Samsun 2 035 milyon TL **fert başına gayri safi yurt içi hasıla** ile bölge değerinin (1 889 milyon TL) üzerinde, ancak ülke değerinin (2 600 milyon TL) altında bir değere sahiptir ve 81 il içinde 37. sırada yer almaktadır. Samsun'u yüzde 0,67'lik GSYİH payı ile ve 2 003 milyon TL fert başına gayri safi yurt içi hasıla ile 38. sırada Çorum izlemektedir. Her iki gösterge açısından bölgenin diğer illeri olan Amasya yüzde 0,36 GSYİH payı ile 81 il içinde 49. ve 1 659 milyon TL fert başına gayri safi yurt içi hasıla ile 52., Tokat ise yüzde 0,78 GSYİH payı ile 30. ve 1 660 milyon TL fert başına gayri safi yurt içi hasıla ile 53. sırada yer almaktadır.

GSYİH'nın il bazında sektörlere (tarım, sanayi ve hizmetler) dağılımına bakıldığında, 2001 yılı cari fiyatlarıyla, tarım sektörü mutlak olarak en yüksek değere bölgede Samsun'da (499 675 milyar TL) ulaşmıştır. Bunu 256 070 milyar TL ile Tokat ve 236 771 milyar TL ile Çorum izlemektedir. Amasya ise 138 152 milyar TL ile bölge içinde en son sırayı almaktadır (DİE, 2004-4). Bu değerlere göre bölgede tarım GSYİH'sının yüzde 44,2'si Samsun'da, yüzde 22,6'sı Tokat'ta, yüzde 20,9'u Çorum'da ve yüzde 12,2'si de Amasya'da yaratılmaktadır. Sanayi sektörünün il GSYİH'sındaki payı bakımından ise, Tokat açık farkla (yüzde 39,6), Samsun ve Çorum'un (sırasıyla yüzde 15,6 ve 10,6) önündedir (Şekil 1.4.2.2). Hizmet sektörünün payı, Tokat (yüzde 41,9) hariç, bütün bölge illerinde yüzde 50'nin üzerinde olup, en yüksek değer yüzde 70,5 ile Amasya ilinde gözlenmektedir (DİE, 2004-4).

İzleyen bölümlerde bölgenin ekonomik yapısı, tarım, sanayi ve hizmetler sektörleri itibarıyla TR83 Bölgesi'ni diğer Düzey 2 İBB'ler ile karşılaştırma imkanı veren veriler ile analiz edilmektedir.

1987-2001 yılları arasında bölge illerinde tarım sektörünün payı, Amasya'da en fazla olmak üzere, azalmıştır. Buna karşılık Tokat ili dışında tüm illerde hizmetler sektörü il GSYİH'sı içindeki payını artırmış, Tokat'ta ise yüzde 46,4'den yüzde 41,9'a gerilemiştir. Diğer taraftan Amasya ve Samsun illeri hariç, il toplam katma değeri içinde sanayinin payı diğer iki ilde artış göstermiş, Tokat ilindeki payı ise yüzde 39,6 gibi oldukça önemli bir orana yükselmiştir (Şekil 1.4.2.2).

1.4.2.1.1 Tarımsal Yapı

2000 yılı itibarıyla bölgenin, 26 bölge içinde, üretim sektörlerinde karşılaştırmalı üstünlük bakımından önde bulunduğu alan tarımdır. **Tarımsal üretim değerinin Türkiye içindeki payı** bakımından bölge yüzde 6,40 oranı ile 2. sıradadır. Ancak, **kırsal nüfus başına tarımsal kredi** bakımından ortalama 108,8 milyon TL ile ülke ortalamasının (138,0 milyon TL) altında ve 8. sırada; daha önce istihdam göstergeleri incelenirken belirtildiği gibi **tarım işkolunda çalışanların toplam istihdama oranı** bakımından 7. sıradadır. Buna karşılık, **kırsal nüfus başına tarımsal üretim değeri** bakımından bölge, 26 Düzey 2 İBB arasında 1 174,44 milyon TL ile 13. sıradadır. Bölgenin tarımsal üretimde önde olmasına rağmen, kırsal nüfus başına üretim değeri bakımından geride olması, (kırdaki nüfusun sadece tarımsal üretim yaptığı varsayılırsa) kişi başına verimlilik düzeyinin yeterli olmadığını göstermektedir.

Tarım göstergeleri açısından bölgeye biraz daha yakından bakıldığında, **tarımsal üretim değerinin Türkiye'deki payı** göstergesi bakımından yüzde 2,66 ile bölge değerinin (yüzde 6,40) yaklaşık yüzde 41'ine sahip ve 81 il içinde 9. sırada bulunan Samsun; **kırsal nüfus başına tarımsal üretim değeri** bakımından ise 1 241,0 milyon TL ile bölgede Amasya'dan (1 632,0 milyon TL) sonra 2. ve 81 il içinde ise 31. sıradadır. **Tarımsal üretim değerinin Türkiye'deki payına** göre Tokat yüzde 1,44 ile bölgede 2., 81 il içinde 21., Çorum yüzde 1,27 ile bölgede 3., 81 il içinde 28., Amasya ise yüzde 1,03 ile bölgede 4., 81 il içinde 40. sırada yer almaktadır. **Kırsal nüfus başına tarımsal üretim değeri** bakımından ise Amasya (1 632,0 milyon TL) bölgede 1., 81 il içinde 16., Samsun (1 241,0 milyon TL) bölgede 2., 81 il içinde 31., Çorum (1188,0 milyon TL) bölgede 3., 81 il içinde 33., Tokat (905,0 milyon TL) bölgede 4., 81 il içinde ise 51. sırada yer almaktadır. Bölgeler arası ve iller arası karşılaştırmalar, TR83 Bölgesi'nin tarım bakımından önemli bir potansiyeli bulunduğu, ancak, kırsal alanda verimliliğini artırması gerektiği biçiminde yorumlanabilir.

1.4.2.1.2 Sanayinin Gelişmişlik Düzeyi

2000 yılı itibarıyla sanayi göstergeleri açısından TR83 Bölgesi, en özet bilgi verdiği düşünülebilecek **fert başına imalat sanayi katma değeri** ve **fert başına imalat sanayi elektrik tüketimi** göstergeleri bakımından, 26 Düzey 2 İBB bölgesi içinde sırasıyla 16. ve 18. sıralarda yer almaktadır. Bölgenin; **fert başına imalat sanayi katma değeri** 111,11 milyon TL olup, bu değer Türkiye ortalamasının (350,00 milyon TL) üçte biri, **fert başına imalat sanayi elektrik tüketimi** ise 224,62 kWs olup, bu değer ülke ortalamasının (550,00 kWs) yarısı mertebesindedir. Her iki gösterge açısından bölge illeri ele alındığında, dört ilin değerlerinin, Türkiye ortalamasının oldukça altında olduğu gözlemlenmektedir. 81 il içinde **fert başına imalat sanayi katma değeri** bakımından Tokat 221,00 milyon TL ile 24., Çorum 94,00 milyon TL ile 41., Samsun 83,00 milyon TL ile 45. sırada yer almaktadır. Amasya ise bu gösterge açısından 81 il içinde en son sırada yer almaktadır. 81 il içinde, **fert başına imalat sanayi elektrik tüketimi** incelendiğinde Samsun'un 310 kWs ile 31., Çorum'un 221 kWs ile 37., Amasya'nın 210 kWs ile 40., Tokat'ın 109 kWs ile 54. sırada yer aldığı görülmektedir. Bütün bu göstergeler bölgenin imalat sanayi bakımından oldukça geride olduğunu göstermektedir. Bölge, 26 Düzey 2 İBB arasında, **küçük sanayi sitesi işyeri sayısı** bakımından 2. sırada ve **organize sanayi sitesi parsel sayısı** bakımından 8. sırada yer almaktadır. Bunlardan birincisi, bölgenin sanayileşmiş olduğundan çok, küçük üretim yapılan işyeri sayısı bakımından önde olduğunu göstermekte, ikincisi ise, sanayileşme altyapısının hazırlanması bakımından bölgenin iyi bir konumda olduğuna işaret etmektedir. OSB parsellerin boş olanları, bölgeye yakın gelecekte sanayi yatırımı yapılmasına elverişli bir altyapının mevcut olduğu biçiminde yorumlanabilir.

Göstergeler, Tokat ilinin sanayileşme doğrultusunda bir gelişme gösterdiği veya göstermeye oldukça hazır olduğu biçiminde yorumlanabilir. Bununla birlikte Tokat'ın 81 il içinde sosyo- ekonomik gelişmişlik bakımından 61. sırada ve gelişmişlik endeksine göre 5. grupta (sondan bir önceki kategoride) bulunduğu göz önünde tutulacak olursa; sanayileşme bakımından sadece bu göstergelere bakarak yorum yapmanın yanıltıcı olacağı anlaşılmaktadır. İmalat sanayi katma değeri itibarıyla bölge içinde önde olmasına karşılık, fert başına imalat sanayi elektrik tüketimi açından sonuncu durumda bulunması, diğer yandan da bölgede kentleşme oranı açısından en alt sırada bulunması, istihdam edilen nüfusun dörtte üçünün tarım sektöründe çalışması gibi nedenler, raporun ilerki bölümlerinde yapılan sektörel analizlerden de anlaşılacağı gibi, Tokat ilinin sanayiden çok tarım sektöründe ihtisaslaşmış bir yapıya sahip olduğuna işaret etmektedir. Diğer yandan Tokat'ın; Turhal, Niksar, Zile ve Erbaa (ilçe merkezleri) gibi kentleşme bakımından önemli büyüklüklerdeki yerleşimlere sahip olmasının, il olarak sanayi göstergeleri açısından yükselmesine neden olduğu da dikkate alınmalıdır.

Sanayileşme bakımından ilginç bir konumda olan (ve bir YSO olarak adlandırılan) Çorum ise, bir çok sanayileşme göstergesinde, bölge içinde, Samsun'dan sonra 2. sırada yer almaktadır. Ancak 81 il içinde gelişmişlik sırası 46 olan Çorum, katma değer açısından 41. sırada, imalat sanayinde elektrik kullanımında 37. sırada ve imalat sanayinde kurulu güç kapasitesinde 33. sırada bulunmaktadır. Diğer göstergeler bakımından da, 40. sıradan sonra (Türkiye illeri bakımından ancak ikinci yarıda) yer almaktadır. Çorum, OSB parsel sayısı bakımından 32. ve KSS işyeri bakımından 21. sıradadır. Bu göstergeler, sanayileşme bakımından Çorum'un Samsun ve Tokat'tan farklı olan yanlarını ortaya çıkartmak için yeterli değildir. Bu nedenle sanayi sektöründe girişimciliğin bir göstergesi olarak fert başına teşvik belgeli yatırımlara bakıldığında Çorum'un 1 257 yatırım ile, bölge ortalamasının (631) iki katı ve diğer illerden büyük farkla önde olduğu gözlenmektedir (DPT, 2003- 8:426). Diğer yandan, gerek Tokat ve Samsun illerinin sanayide kamu ağırlığı olması, ayrıca, her iki ilin merkez ilçeleri dışında diğer ilçe merkezlerinde de sanayi sektörünün belirli bir paya sahip olmasına karşılık Çorum merkez ilçenin, ildeki hemen hemen tek sanayi ağırlıklı merkez olması, Çorum'un (Çorum kentinin) YSO olarak ortaya çıkmasını anlamlı kılmaktadır.

1.4.2.1.3 Demografik Yapı

2000 yılı itibarıyla TR83 Bölgesi **nüfusunun** Türkiye nüfusu içindeki payı yüzde 4,4 olup, bu pay ile bölge 26 adet Düzey 2 İBB'ler arasında 8. sırada yer almaktadır. Samsun, bölge içinde yüzde 40,3 pay ile en fazla nüfusa sahip il konumundadır. Samsun'u sırayla Tokat (yüzde 27,6), Çorum (yüzde 19,9) ve Amasya (yüzde 12,2) izlemektedir. Görüldüğü gibi Samsun'un nüfusu, Tokat nüfusunun yaklaşık bir buçuk katı, Çorum nüfusunun iki katı ve Amasya nüfusunun üç katı mertebesindedir. Samsun, Tokat, Çorum ve Amasya, nüfusları ile Türkiye'deki 81 il içinde sırasıyla 14., 26., 38. ve 53. sırada yer almaktadırlar. TR83 Bölgesi'nde kilometrekareye yaklaşık 80 kişi düşmekte olup, bölgenin **nüfus yoğunluğu** ülke ortalamasının (88 kişi) altındadır. Düzey 2 İBB arasında 12. sırada yer alan TR83 Bölgesi'nde Samsun yaklaşık 133 kişi/km^2 ile hem bölge (yüzde 79,9), hem de ülke (yüzde 88,0) ortalamalarının üzerinde bir değere sahiptir. Bölgedeki diğer illerin **nüfus yoğunlukları** Tokat için yüzde 83,2, Amasya için yüzde 64,2, Çorum için yüzde 46,7 olup, bu değerler ile 81 il içinde Samsun 14., Tokat 27., Amasya 39., Çorum 60. sırada bulunmaktadır.

TR83 Bölgesi'nin 1990-2000 yılları arasındaki **yıllık ortalama nüfus artış hızı** binde 5,19 olup, bu değer ülke ortalamasının (binde 18,28) üçte birinden daha az bir orana karşılık gelmektedir. Düzey 2 İBB'ler arasında 23. sırada yer almakta olan TR83 Bölgesi'nde, sadece Tokat ili binde 14,15 ile nispeten Türkiye ortalamasına (binde 18,28) yakın bir değere sahiptir. Bu değer, Samsun'da binde 4,04, Amasya'da binde 1,65 olup ülke ortalamasının çok altındadır. Çorum'un ise 1990-2000 yılları arasında nüfus kaybettiği (binde -1.92) görülmektedir. **Yıllık ortalama nüfus artış hızlarına** göre Tokat 81 il içinde 34. sırada yer alırken, Samsun 62., Amasya 65., Çorum ise 70. sırada yer almaktadır. Diğer taraftan bölgenin **doğurganlık hızı** incelendiğinde TR83 Bölgesi'nin 2,65 çocuk ile Türkiye ortalamasına yakın bir değere sahip olduğu görülmektedir. Bu değer, TR83 Bölgesi'ni 26 Düzey 2 İBB arasında 10 uncu sıraya yerleştirmektedir. Bölgedeki illerde gözlemlenen **doğurganlık hızı**, en yüksek Tokat'ta (3,06) olmak üzere, Çorum'da 2,66, Samsun'da 2,55 ve Amasya'da 2,34 olup, Çorum, Samsun ve Amasya'ya ait değerler göreceli olarak Türkiye ortalamasına (2,53) çok yakınken, Tokat'ta bu değerin ülke ortalamasından daha yüksek olduğu göze çarpmaktadır. Bölgedeki iller yukarıda bahsedilen **doğurganlık hızı değerleri** ile 81 il içinde 21. (Tokat), 35. (Çorum), 39. (Samsun) ve 46'ıncı (Amasya) sıralarda yer almaktadırlar. TR83 Bölgesi'nin ve bölgedeki illerin **yıllık ortalama nüfus artış hızları** ve **doğurganlık hızları** karşılaştırıldığında, genel olarak Türkiye ortalamasının oldukça altında olan nüfus artış hızına karşılık, Türkiye ortalaması civarında ve üzerinde görülen

doğurganlık hızı değerleri, bölgeden önemli ölçüde göç olduğunu göstermektedir.

Şehirleşme oranı açısından bakıldığında, TR83 Bölgesi yüzde 51,53 ile ülke değerinin (yüzde 64,90) altında bir orana sahiptir. Bu değer ile bölge, diğer Düzey 2 İBB'ler arasında 19. sırada yer almaktadır. Bölge illeri içinde şehirleşme oranı en yüksek il Amasya olup (yüzde 53,83), bu ili sırayla Samsun (yüzde 52,54), Çorum (52,24) ve Tokat (yüzde 48,52) izlemektedir. Görüldüğü gibi Tokat bölge ortalamasının (yüzde 51,53) altında değere sahip tek il durumundadır. Bölge illeri **şehirleşme oranları** ile ülkedeki 81 il içinde 46. (Amasya), 50. (Samsun), 51. (Çorum) ve 60. (Tokat) sırada yer almaktadırlar.

Bu sosyo-ekonomik yapı, diğer demografik göstergelerde de izlendiği gibi, özellikle şehirleşme oranında daha bariz bir şekilde izlenebilir. Nitekim, **tarımın istihdamdaki payının en yüksek olduğu Tokat ilinde (yüzde 74)** şehirleşme oranının en düşük düzeyde (yüzde 48,5) kalmış olması, buna mukabil, tarımın istihdamdaki payının en düşük olduğu Amasya'da (yüzde 61,4) ise şehirleşme oranının en yüksek seviyeye (yüzde 53,8) ulaşmış olması, bu sosyo-ekonomik yapının doğal bir sonucu olarak değerlendirilmelidir.

1.4.2.1.4 İstihdam Yapısı

2000 yılı itibarıyla istihdamın sektörel dağılımı incelendiğinde bölgede ekonomik faaliyetlerin daha çok tarım sektöründe yoğunlaştığı görülmektedir. **Tarım işkolunda çalışanların toplam istihdama oranı** dikkate alındığında, yüzde 66,89 oranı ile TR83 Bölgesi'nin ülke ortalamasının (yüzde 48,38) çok üzerinde ve 26 adet Düzey 2 İBB arasında 7. sırada olduğu gözlemlenmektedir. Bu durum, **bölgenin tarım ağırlıklı ekonomik yapısını açıklıkla ortaya koymaktadır.** Bölge illerinde tarım işkolunda istihdamın en yüksek olduğu il Tokat (yüzde 74), en düşük olduğu il ise Amasya'dır (yüzde 61,4). İllerin hepsi ülke ortalamasının (yüzde 48,38) üzerindedir. Bu oranlar ile Tokat 81 il içinde 6. sırada yer alırken, Çorum 24., Samsun 37., Amasya ise 44. sırada yer almaktadır.

Sanayi işkolunda çalışanların toplam istihdama oranı incelendiğinde ise bölge yüzde 6,29 ile Türkiye ortalamasının (yüzde 13,35) yaklaşık yarısı bir değere sahiptir ve bu gösterge açısından Düzey 2 İBB'ler arasında 17. sırada yer almaktadır. Benzer şekilde bölge illerinin hepsinde bu oran ülke ortalamasının oldukça altındadır. Bölgede sanayi işkolunda istihdamın en yüksek olduğu il Çorum (yüzde 7,3), en düşük olduğu il Tokat'tır (yüzde 4,9).

Sanayi işkolunda çalışanların toplam istihdama oranı açısından 81 il içinde Çorum 38., Samsun 40., Amasya 48. ve Tokat 59. sırada yer almaktadır.

TR83 Bölgesi'nde istihdamın yapısı ile ilgili olarak; ekonomik faaliyetlerin daha çok tarım sektöründe yoğunlaşması, bölgede **ücretli çalışanların toplam istihdama oranının** yüzde 26,61 olarak ülke ortalamasının (yüzde 43,52) oldukça altında kalmasına neden olmaktadır. **Ücretli çalışanların toplam istihdama oranı** bakımından; şehirleşme oranı yüksek olan Amasya (yüzde 33,0) ve Samsun (yüzde 28,9) illerinin bölge ortalamasını (yüzde 26,6) aşarak Türkiye ortalamasına (yüzde 43,5) nispeten yakınlaşmalarına karşılık, şehirleşme oranı düşük olan Tokat ilinin (yüzde 20,5) bölge ortalamasının altında kalarak, yüzde 43,52 olan Türkiye ortalamasından da uzaklaşmakta olduğu izlenmektedir. Tokat ilinde ücretli çalışan oranının düşük oluşunu, ilde gerçekleşen istihdamın yüzde 74'ünün tarım sektöründe ve tarım sektöründe çalışanların büyük bir bölümünün de ücretsiz aile işçisi olmasıyla açıklayabiliriz.

Ücretli çalışan kadınların toplam istihdama oranı ise yüzde 4,19'luk değerle ülke ortalamasının (yüzde 8,81) yarısı düzeyinde gerçekleşmektedir. Bölge, 26 Düzey 2 İBB arasında, **ücretli çalışanların toplam istihdama oranı** açısından 22., **ücretli çalışan kadınların toplam istihdama oranı** açısından ise 15. sırada yer almaktadır. Bölge illeri

bazında bir değerlendirme yapıldığında, bölgedeki dört ilin de, her iki gösterge açısından Türkiye ortalamasının altında olduğu görülmektedir. **Ücretli çalışan kadınların toplam istihdama oranı** açısından ise 81 il içinde Samsun yüzde 5,50 ile 29., Amasya yüzde 4,50 ile 36., Çorum yüzde 3,49 ile 55., Tokat yüzde 2,62 ile 67. sırada yer almaktadır.

Bir bölgede kentleşme oranlarının artışı, bölgede sanayi ve ticaret işkollarının gelişimine bağlıdır. Bölgenin istihdamda Türkiye ortalamasına en fazla yaklaştığı işkolu, **ticaret işkoludur.** Bölgenin ticaret işkolundaki (yüzde 6,29) istihdam bakımından Türkiye ortalamasına (yüzde 9,67) yaklaşmasında, Samsun'un bu işkolunda yüzde 7,8 gibi bölge ortalaması üzerinde bir istihdam düzeyine ulaşması etkili olmuştur. Ticaret işkolunda çalışanların, sanayi işkolunda çalışanlardan fazla olduğu tek il Samsun ilidir. Bu durum, ticaret iş kolunun yapısı gereği, kentsel nüfus hacminin büyük olduğu yerlerde ortaya çıkan bir gelişmedir.

Bölge, **işverenlerin toplam istihdama oranı** bakımından da Türkiye ortalamasının (yüzde 2,61) oldukça altındadır. **İşverenlerin toplam istidamdaki payının** en düşük olduğu il Tokat (yüzde 0,95), en yüksek olduğu il ise Samsun'dur (yüzde 1,98). Tokat'ta tarım işkolunda çalışanların çoğunlukla ücretsiz aile işçisi olarak istihdam edilmesi, bu tür işletmelerin ücret temelinde gerçekleşen işveren-işçi çalışma ilişkilerinden uzak, geçimlik amaçlı aile işletmeleri olduğunu göstermektedir.

Karşılıklı etkileşim ile bölgede tarım ağırlıklı bu ekonomik yapı ile uyumlu bir sosyal yapı oluşmuştur. Tarım sektörüne bağımlı ekonomik yapılar, olumsuz sosyal göstergeler üretebilmektedirler. Bu duruma, Tokat ilinin hem sağlık hem de eğitim göstergeleri açısından bölgenin en düşük değerlerine sahip ili olmasını örnek gösterebiliriz.

1.4.2.1.5 Eğitim Durumu

2000 yılı itibarıyla bölgenin Türkiye ortalamalarına en yakın olduğu göstergeler eğitim göstergeleridir. Ancak, TR83 Bölgesi'nde eğitim düzeyi genel anlamda ülke ortalamaları altındadır. **Okur yazar nüfus oranı** bölgede yüzde 85,59 ile ülke ortalaması olan yüzde 87,30'dan, okur yazar kadın nüfusunun toplam kadın nüfusuna oranı bölgede yüzde 78,97 ile ülke ortalaması olan yüzde 80,62'den, **üniversite bitirenlerin bir okul bitirenlere oranı** ise bölgede yüzde 5,83 ile ülke ortalaması olan yüzde 8,42'den düşüktür. Yukarıda belirtilen değerlerle TR83 Bölgesi 26 Düzey 2 İBB arasında sırasıyla 17., 16. ve 19. sıralarda yer almaktadır.

Bölgenin **eğitim göstergeleri en yüksek ili** Amasya'dır. Amasya ilinin eğitim göstergeleri, bölge ortalamalarının üzerinde olduğu gibi, biri hariç (üniversite bitirenlerin okul bitirenlere oranı) diğer göstergeler bakımından Türkiye ortalamalarının üzerindedir. Amasya ilinde, üniversite bitirenlerin okul bitirenlere oranında geri kalmasının bir nedeni de, ilde kurulu üniversite bulunmaması şeklinde yorumlanabilir.

Eğitim göstergeleri bakımından Amasya ilini, Samsun ili izlemektedir. Samsun ili eğitim göstergeleri; bölge ortalamalarının üzerinde olduğu gibi, bazı göstergeler itibarıyla da Türkiye ortalamalarının üzerindedir (ilköğretim, liseler ve meslek liseleri okullaşma oranları).

Bölgenin **eğitim göstergeleri en düşük ili;** kentleşme oranı en düşük, tarımsal istihdamı ise en yüksek olan Tokat ilidir. Tokat ilinin, ilköğretim ve liseler okullaşma oranlarında diğer bölge illeri ortalama değerlerinden yüzde 33 oranında geri kalması dikkate değer bir olgudur. Tarımsal faaliyetler için gereksinim duyulan işgücü, özellikle kırsal alandaki ailelerin çocuklarını okula göndermede isteksiz davranabileceklerini düşündürmektedir. Kentleşme süreciyle birlikte, Tokat ili diğer bölge illerini yakalayabilecektir.

1.4.2.1.6 Sağlık

2000 yılı itibarıyla, bölgenin eğitimden sonra Türkiye ortalamalarına görece daha yakın olduğu diğer bir sektör de, **sağlık sektörüdür.** Bununla birlikte, sağlık alt yapısı ve personeline ilişkin göstergelerde TR83 Bölgesi ülke ortalamalarının altında değerlere sahiptir. Bölge, **onbin kişiye düşen hekim sayısı** olan yaklaşık 10 hekim ve **onbin kişiye düşen hastane yatağı sayısı** olan yaklaşık 22 yatak ile Türkiye ortalamalarına (13 hekim ve 23 yatak) yakın ama altında değerlere sahip olup, 26 Düzey 2 İBB arasında her iki gösterge açısından da 13. sırada yer almaktadır.

Samsun ili; bebek ölüm oranı hariç bütün sağlık göstergelerinde bölge ortalamalarının üstünde, bölgenin en yüksek değerlerine sahip ili konumunda olup hekim, eczane ve yatak sayısı bakımından Türkiye ortalamalarının da biraz üzerindedir. Bölgenin sağlık göstergeleri en düşük ili Tokat'tır.

Bölge özellikle **bebek ölüm oranı** açısından, öteki sosyal göstergeler ile uyumlu olmayan bir geri kalmışlık durumu arz etmektedir (26 Düzey 2 İBB içerisinde TR83 Bölgesi 5. sıradadır). Bu gelişmeyi sunulan sağlık hizmetlerinin nitelik ve nicelik eksikliği ile açıklamak mümkündür. Bu duruma sebep teşkil eden diğer bir neden olarak, bölge illerinin kentleşme düzeylerinin düşük oluşu gösterilebilir.

Bölgenin en düşük sağlık göstergelerinin Tokat ilinde gerçekleşmesi, il nüfusunun ağırlıklı olarak kırsal alanda ikamet etmesine, yüksek doğurganlık hızlarına ve düşük kentleşme düzeyine bağlı bir durumdur.

1.4.2.1.7 Altyapı

2000 yılı itibarıyla bölgenin altyapı göstergeleri incelendiğinde **kırsal yerleşmelerde asfalt yol oranı** yüzde 39,40 olup ülke değerinin (yüzde 45,23) altındadır. Ancak diğer iki gösterge olan **yeterli içme suyu götürülen nüfus oranı** ve **KGM asfalt yol oranı** değerleri bölge için sırasıyla yüzde 89,53 ve yüzde 95,96 olup, her iki değer de, Türkiye ortalamalarının (sırasıyla yüzde 84,98 ve yüzde 91,28) üzerindedir. Bahsedilen üç gösterge bakımından TR83 Bölgesi 26 Düzey 2 İBB arasında sırasıyla 18., 12. ve 10. sıralarda yer almaktadır. **Kırsal yerleşmelerde asfalt yol oranı** açısından bölgede en iyi durumdaki il, bölge (yüzde 39,40) ve Türkiye (yüzde 45,23) ortalamalarının üzerinde bir değere sahip olan Amasya (yüzde 57,03) ve en düşük değere sahip durumdaki il ise Samsun (yüzde 28,76)'dur. Samsun'un çok sayıda kırsal yerleşim birimine sahip olması ve kırsal yerleşim birimlerinin bir bölümünün topografik olarak engebeli arazide ve orman köyü niteliğinde olması, bu değerin düşük olmasını etkilemektedir. Bu değerlerle 81 il içinde Amasya 36., Samsun ise 60. sırada yer almaktadır.

Yeterli içme suyu götürülen nüfus oranı açısından ise bölgede en iyi durumdaki il, bölge (yüzde 89,53) ve Türkiye (yüzde 84,98) ortalamalarının üzerinde bir değere sahip olan Tokat (yüzde 99,94), en düşük değere sahip il ise Samsun'dur (yüzde 78,41). Bu değerlerle 81 il içinde Tokat 3., Samsun ise 59. sırada yer almaktadır. **KGM asfalt yol oranı** bakımından ise bölgede en iyi durumdaki il, bölge (yüzde 95,96) ve Türkiye (yüzde 91,28) ortalamalarının üzerinde bir değere sahip olan Çorum (yüzde 97,71), en düşük değere sahip durumdaki il ise Tokat (yüzde 93,62)'dır. Bu değerlerle 81 il içinde Çorum 22., Tokat ise 43. sırada yer almaktadır.

1.4.2.1.8 Mali Göstergeler

2000 yılı itibarıyla mali göstergelerden, toplam banka mevduatı ve krediler ile vergi gelirleri gibi, sermaye birikimi ve yatırım eğilimlerinin ölçülmesi açısından önem taşıyan değişkenler dikkate alındığında; TR83 Bölgesi yüzde 1,23'lük **toplam banka mevduatı içindeki payı** ile 26 Düzey 2 İBB arasında 12., yüzde 1,52'lik **toplam banka kredileri içindeki payı** ile 10. ve ülke değerinin (165,00 milyon TL) üçte birinden az olan **fert başına gelir ve kurumlar vergisi miktarı** ile (45,60 milyon

TL) 17. sırada yer almaktadır. Bu üç gösterge açısından bölgede en iyi durumda olan Samsun (sırasıyla yüzde 0,68, yüzde 0,69 ve 64,00 milyon TL), 81 il içinde sırasıyla 17., 13. ve 27. sıralarda yer almaktadır.

1.4.2.1.9 Diğer Göstergeler

2000 yılı itibarıyla kişisel gelir ve refah düzeyini yansıtan diğer göstergelere bakıldığında TR83 Bölgesi değerlerinin Türkiye değerlerinin altında olduğu görülmektedir. Bölgede **onbin kişiye düşen özel otomobil sayısı** 450, **onbin kişiye düşen motorlu kara taşıtı sayısı** 788, **kişi başına elektrik tüketim miktarı** ise 0,70 MWs'dir. Bu değerler ülke genelinde sırasıyla 652, 1056 ve 1,40 MWs'dir. Bu göstergeler bakımından bölge 26 Düzey 2 İBB arasında sırasıyla 15., 16. ve 20. sıralarda yer almaktadır. Her üç gösterge açısından da bölge illeri Türkiye değerlerinin altında değerlere sahiptir. **Onbin kişiye düşen özel otomobil sayısı** bakımından bölgede en iyi durumdaki il Samsun (527) en düşük değere sahip il ise Tokat'dır (329). Bu değerlerle Samsun 81 il içinde 29., Tokat ise 47. sıradadır. Bu sıralama, kentleşme sıralamasına oldukça yakındır. **Onbin kişiye düşen motorlu kara taşıtı sayısı** bakımından bölgede en iyi durumdaki il Amasya (925) en düşük değere sahip il ise Tokat (557)'dır. Bu değerlerle Amasya 81 il içinde 32., Tokat ise 51. sıradadır. **Fert başına elektrik tüketim miktarı** açısından ise bölgede tüketimin en yüksek olduğu il Samsun (1,00 MWs civarında), en düşük olduğu il ise Tokat'tır. Bu gösterge bakımından, 81 il içinde Samsun 41., Tokat ise 70. sırada yer almaktadır.

İllerin sosyo-ekonomik gelişmişliği ile ilgili göstergelere göre TR83'ün 26 bölge içindeki konumu, ayrıntılı olarak Mevcut Durum ve Analizi Ekler, Ek Tablo 3.1 ile Ek Tablo 3.10 arasında verilmiştir.

1.4.3 BÖLGE İÇİ GELİŞMİŞLİK FARKLILIKLARI: İLÇELERİN GELİŞMİŞLİK DÜZEYİ İLE İLGİLİ DEĞERLENDİRMELER

Bölgenin sosyal ve ekonomik yapısının daha iyi anlaşılması için gelişmişlik göstergelerini ilçeler itibarıyla değerlendirmek gerekmektedir. İlçe düzeyinde bir değerlendirme, mekanı daha küçük bölümler olarak algılamak ve analiz için elverişli bir ortam sağlamaktadır. Analizin mekan birimleri, ne kadar homojen değerlendirme birimlerine indirgenebilirse, yorumların ve bu yorumlara dayandırılacak kararların mekana duyarlı olma derecesi o kadar artabilir. İlçelerin, temelde yönetimsel birimler olarak tanımlanmış olması, mekansal analizi bazı durumlarda güçleştirebilir. Bununla birlikte, bir çok değişken açısından homojen olmasa bile, ilçeler açısından yapılacak değerlendirme, bölge mekanının daha iyi anlaşılabilmesi ve yorumlanmasında yol gösterici bilgiler sağlamaktadır.

Devlet Planlama Teşkilatı'nın yaptığı İlçelerin Sosyo Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması'na göre, ilçeler 6 genel gelişmişlik kategorisine bölünmektedir. Bölgedeki 48 ilçenin bu kategorilere bölünmesinde, birinci derecede gelişmiş ilçeler grubuna giren ilçe bulunmamaktadır. İkinci derecede gelişmiş ilçeler grubuna giren ilçe oranı, ülke oranına göre oldukça azdır. Ülkede ilk üç dereceye giren ilçeler, toplamın yarıdan fazlasını oluştururken, bölgede bu oran daha düşüktür (yüzde 37,5). İlçelerin gelişmişlik gruplarına dağılımında, bölgedeki ilçelerin ülke dağılımından farklı olarak, özellikle 3., 4. ve 5. derecedeki gelişmişlik gruplarında yığıldığı gözlemlenmektedir. Bölge, ilçelerin gelişmişlik gruplarına dağılımında Türkiye ortalamasına göre, daha az gelişmiş bir yapı özelliği göstermektedir. Bölge ilçelerinin gelişmişlik dereceleri açısından dağılımı Tablo 1.4.3.1'de verilmiştir.

Tablo 1.4.3.1 Bölge İlçelerinin Gelişmişlik Derecesi

	1. derece	2. derece	3. derece	4. derece	5. derece	6. derece	Toplam
Amasya	-	Merzifon, Amasya Merkez	Sulusaray, Gümüşhacıköy	Taşova	Hamamözü, Göynücek	-	7
Çorum	-	Çorum Merkez	Osmancık	Sungurlu, Kargı, Oğuzlar, Alaca, Dodurga, İskilip	Bayat, Laçin, Mecitözü, Ortaköy	Uğurludağ, Boğazkale	14
Samsun	-	Samsun Merkez	Bafra, Tekkeköy, Ondokuzmayıs, Terme, Çarşamba, Ladik	Yakakent, Alaçam, Havza, Kavak	Vezirköprü	Asarcık, Ayvacık, Salı pazarı	15
Tokat	-	Tokat Merkez	Zile, Turhal, Erbaa, Niksar	Pazar, Başçiftlik, Reşadiye	Artova, Yeşilyurt, Almus	Sulusaray	12
Bölge	-	5	13	14	10	6	48
Payı (yüzde)	-	10,42	27,08	29,17	20,83	12,50	100,00
Türkiye	15	152	309	177	100	119	872
Payı (yüzde)	1,72	17,43	35,43	20,30	11,47	13,65	100,00

Kaynak: DPT (2004-5), İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2004).

İlçelerin, DPT tarafından tanımlanmış 15 göstergeye göre karşılaştırmalı bilgileri Tablo 1.4.3.3'de, verilmektedir. Bu bilgilerden yararlanarak, bölgenin coğrafyası genel olarak değerlendirildiğinde, en gelişmiş 11 ilçenin[3] iki yoğunlaşma alanı oluşturduğu görülmektedir. Bunlardan birincisi ve daha büyük olanı, Çorum merkez ilçe (872 ilçe içindeki gelişmişlik sırası: 69), Tokat merkez ilçe (137), Merzifon (151), Amasya merkez ilçe (157), Suluova (173) ve Turhal'ın (190) oluşturduğu kuşaktır. İkinci gruplaşma ise, Karadeniz kıyı çizgisi üzerinde sıralanmış olan Samsun merkez ilçe (25), Ondokuzmayıs (168), Bafra (204), Tekkeköy (226) ve Çarşamba (282) ilçelerinden oluşmaktadır.

3 11. sırada yer alan Çarşamba (gelişmişlik sıra numarası 282) ile, 12. sırada yer alan Osmancık (343) arasında büyük bir gelişmişlik sıra farkı bulunmaktadır. Bu nedenle, tartışmaya ilk 11 ilçe alınmıştır.

Tablo 1.4.3.2 TR83 Bölgesi İlçelerinin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Göstergeleri

İl	İlçe	Gelişmişlik sırası*	Gelişmişlik grubu****	Nüfus	Şehirleşme oranı (yüzde)	Nüfus artış hızı (binde)	Nüfus yoğunluğu	Nüfus bağımlılık oranı (yüzde)	Ortalama hanehalkı büyüklüğü	Tarım sektöründe çalışanlar oranı (yüzde)	Sanayi sektöründe çalışanlar oranı (yüzde)	Hizmetler sektöründe çalışanlar oranı (yüzde)	İşsizlik oranı (yüzde)	Okur yazar oranı (yüzde)	Bebek ölüm oranı (binde)	Fert başına genel bütçe geliri (Bin TL)	Vergi gelirlerinin ülke içindeki payı (yüzde)	Tarımsal üretimin ülke içindeki payı (yüzde)
Amasya	Merzifon	151	2	67 281	67,79	-0,25	69	48,62	3,96	46,58	6,52	46,91	5,18	89,30	40,81	85 301	0,030	0,154
	Merkez	157	2	133 207	55,85	7,97	77	47,66	4,48	52,88	5,40	41,72	4,35	88,49	42,51	112 079	0,060	0,500
	Suluova	173	3	54 123	78,92	9,18	105	58,15	4,68	50,19	13,36	36,46	11,64	87,27	39,78	137 328	0,026	0,105
	Gümüşhacıköy	422	3	29 795	47,18	-18,86	46	56,75	4,04	75,89	4,82	19,29	4,17	85,26	47,41	66 774	0,012	0,064
	Taşova	521	4	57 050	27,27	3,33	55	57,97	5,38	80,45	4,74	14,81	3,60	86,35	38,17	35 882	0,011	0,128
	Hamamözü	734	5	6 161	24,53	-28,22	31	65,34	4,32	85,42	1,49	13,09	1,71	81,40	73,86	13 440	0,001	0,014
	Göynücek	742	5	17 614	15,76	-13,25	30	64,32	5,31	86,83	1,20	11,97	2,12	80,91	73,06	18 836	0,002	0,040
	Amasya**	39		365 231	53,83	1,65	64,19	40,50	4,52	61,47	5,80	32,73	4,86	87,39	47,00	89 000		1,03
Çorum	Merkez	63	2	221 699	72,77	15,56	97	54,84	4,22	45,45	13,88	40,67	7,30	88,46	45,06	143 189	0,132	0,331
	Osmancık	343	3	53 758	52,87	2,39	48	55,89	4,41	68,34	10,50	21,17	6,91	80,19	57,85	39 125	0,009	0,049
	Alaca	485	4	53 193	46,97	-0,39	39	64,49	5,29	77,46	2,77	19,77	6,62	84,01	30,96	30 288	0,008	0,184
	Dodurga	489	4	10 439	32,87	-26,08	48	55,13	4,28	75,53	9,63	14,84	4,45	84,31	58,10	77 167	0,006	0,013
	Sungurlu	525	4	80 840	43,79	-8,85	41	73,80	5,22	74,88	3,39	21,73	4,65	79,79	55,01	34 519	0,015	0,171
	İskilip	600	4	45 327	43,35	-14,82	42	64,99	4,65	77,17	4,77	18,06	3,04	74,67	50,95	35 675	0,007	0,050
	Kargı	609	4	20 388	28,09	-27,20	15	58,96	3,63	80,86	3,96	15,18	3,14	75,45	31,67	48 683	0,004	0,052
	Oğuzlar	641	4	9 083	51,50	-20,53	30	64,49	5,07	75,22	8,05	16,72	7,56	77,16	46,01	23 170	0,001	0,010
	Ortaköy	686	5	11 820	28,33	-10,07	54	66,62	5,54	83,92	1,62	14,46	5,17	83,73	46,07	16 601	0,001	0,028
	Mecitözü	699	5	26 064	22,20	-18,13	27	63,25	4,97	88,32	1,54	10,14	1,71	84,48	47,70	27 456	0,003	0,052
	Laçin	730	5	9 425	22,84	-23,81	36	63,07	5,16	80,48	4,96	14,55	2,32	80,27	61,22	11 505	0,001	0,013
	Bayat	735	5	30 574	24,14	-17,15	38	77,36	5,71	80,34	2,27	17,39	2,16	76,76	61,27	22 780	0,003	0,083
	Boğazkale	777	6	8 190	24,05	-19,69	26	72,29	5,58	85,09	0,98	13,93	3,13	80,71	64,81	12 730	0,001	0,016
	Uğurludağ	782	6	16 265	47,02	-10,75	30	79,56	6,80	84,81	1,42	13,76	7,59	80,47	51,74	11 597	0,001	0,029
	Çorum**	46		597 065	52,24	-1,92	47	48,40	4,67	67,61	7,35	25,04	6,40	83,11	51,00	74,00		1,27
Samsun	Merkez	25	2	437 189	83,07	16,88	591	47,00	4,06	25,31	12,55	62,15	12,44	91,42	39,99	272 101	0,331	0,125
	Ondokuzmayıs	168	3	25 820	34,58	-8,94	108	59,04	5,07	75,13	5,67	19,20	3,85	85,69	35,83	909 524	0,147	0,093
	Bafra	204	3	157 010	53,33	2,13	109	56,06	4,81	68,39	6,78	24,83	8,07	86,25	40,96	72 839	0,058	0,768
	Tekkeköy	226	3	50 476	29,86	3,52	160	58,27	5,27	71,63	9,72	18,65	3,66	87,41	35,46	227 159	0,041	0,153
	Çarşamba	282	3	131 194	37,49	2,01	214	60,83	5,19	74,37	5,68	19,95	4,68	84,25	36,76	62 445	0,045	1,018
	Terme	436	3	82 608	30,33	-2,72	189	60,63	5,07	80,29	3,78	15,94	3,55	83,64	30,67	43 923	0,019	0,344
	Ladik	459	3	22 041	41,28	-19,38	47	62,65	4,68	77,28	5,08	17,64	3,19	85,10	27,35	61 150	0,005	0,038
	Havza	523	4	53 512	36,23	-15,53	69	64,62	5,49	79,41	3,40	17,19	3,64	84,18	52,82	41 565	0,010	0,182
	Kavak	575	4	27 371	28,76	-18,54	39	63,88	5,17	81,16	5,06	13,77	2,50	80,20	41,07	32 548	0,005	0,035
	Yakakent	581	4	10 632	44,27	0,11	280	75,21	5,19	78,35	3,36	18,29	6,15	79,90	63,66	21 088	0,001	0,009
	Alaçam	645	4	37 490	31,88	-14,08	64	72,04	5,16	83,50	2,97	13,53	2,90	80,64	64,86	44 122	0,010	0,102
	Vezirköprü	710	5	106 139	21,87	3,48	64	81,00	6,37	85,54	1,91	12,55	2,04	79,62	76,91	28 635	0,015	0,157
	Salıpazarı	761	6	25 113	25,10	-11,83	55	71,85	5,96	87,56	1,94	10,50	3,47	76,81	29,74	15 813	0,003	0,112
	Ayvacık	789	6	24 275	23,27	-0,10	62	88,32	6,68	88,16	1,69	10,15	1,70	74,69	53,06	13 564	0,003	0,048
	Asarcık	796	6	18 267	10,54	8,87	79	94,07	7,51	86,43	1,73	11,84	1,33	76,15	67,91	10 818	0,001	0,008
	Samsun**	32		1 209 137	52,54	4,04	133	47,8	4,81	63,37	6,86	29,77	6,64	86,21	48,00	155,00		2,66
Tokat	Merkez	137	2	174 700	64,74	14,73	91	54,76	4,86	55,91	8,10	35,98	7,60	87,82	42,81	116 892	0,091	0,295
	Turhal	190	3	130 985	72,94	21,51	128	56,72	5,63	59,11	9,75	31,14	15,53	87,81	40,05	65 510	0,041	0,226
	Niksar	358	3	90 672	49,42	8,33	99	58,58	5,44	75,57	3,57	20,85	6,30	85,67	31,47	39 871	0,017	0,154
	Zile	464	3	110 139	47,79	2,05	71	63,79	6,15	79,57	2,94	17,50	5,36	84,91	44,14	28 089	0,013	0,188
	Erbaa	470	3	100 586	45,33	0,99	89	67,11	5,42	77,34	6,46	16,20	5,27	80,65	52,19	39 808	0,021	0,287
	Başçiftlik	584	4	13 321	44,82	43,19	58	63,26	6,63	80,14	3,52	16,34	7,08	87,64	39,80	5 000	0,000	0,006
	Reşadiye	622	4	101 900	16,08	54,97	82	65,70	8,29	85,38	2,02	12,60	2,69	87,76	30,49	7 618	0,004	0,030
	Pazar	628	4	20 295	26,12	-4,36	94	63,68	5,51	84,67	2,33	13,01	2,85	86,32	40,04	17 042	0,002	0,176
	Yeşilyurt	659	5	14 511	44,48	-2,58	73	76,55	6,04	82,07	1,63	16,30	5,74	80,30	53,78	24 186	0,001	0,017
	Almus	726	5	43 470	14,26	13,56	49	65,28	7,22	86,61	2,01	11,38	1,86	82,17	44,72	13 886	0,004	0,049
	Artova	733	5	16 246	34,53	-8,50	46	69,00	6,25	88,35	2,62	9,04	4,74	82,39	28,99	16 185	0,001	0,027
	Sulusaray	775	6	11 202	37,14	-8,87	40	79,10	6,53	89,77	0,66	9,57	3,71	81,95	61,39	12 231	0,001	0,017
	Tokat**	61		828 027	48,52	14,15	83	51,6	5,79	74,03	4,91	21,06	5,43	85,67	45,00	51,00		1,44
TR83 Bölgesi***		18		2 999 460	51,53	5,19	79,94	48,1	4,97	66,89	6,29	26,82	6,12	85,59	47,75	102,10		6,40
Türkiye				67 803 927	64,90	18,28	88,00	46,3	4,50	48,38	13,35	38,27	8,92	87,30	43,00	464,00		100,00

** 872 İlçe içindeki sırasını göstermektedir.* *** 81 İl içindeki sırasını göstermektedir.* **** 26 Bölge içindeki sırasını göstermektedir.* ***** 6 Gelişmişlik grubu içindeki grubunu göstermektedir.*

Kaynak: DPT (2004-5), İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2004).

Tablo 1.4.3.3 TR83 Bölgesi İlçelerinin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Bakımından TR83 Bölgesi İçindeki Sıralaması

İl	İlçe	Gelişmişlik sırası*	Gelişmişlik grubu****	Nüfus	Şehirleşme oranı	Nüfus artış hızı	Nüfus yoğunluğu	Nüfus bağımlılık oranı	Ortalama hanehalkı büyüklüğü	Tarım sektöründe çalışanlar oranı	Sanayi sektöründe çalışanlar oranı	Hizmetler sektöründe çalışanlar oranı	İşsizlik oranı	Okur yazar oranı	Bebek ölüm oranı	Fert başına genel bütçe geliri	Vergi gelirlerinin ülke içindeki payı	Tarımsal üretimin ülke içindeki payı
Amasya	Merzifon	151	2	15	5	22	21	46	47	46	11	2	17	2	31	8	10	16
	Merkez	157	2	5	7	11	17	47	40	44	15	3	23	3	28	7	5	3
	Suluova	173	3	17	2	8	9	37	37	45	2	5	3	10	36	5	11	21
	Gümüşhacıköy	422	3	26	13	41	34	39	46	32	19	14	24	16	21	11	18	25
	Taşova	521	4	16	35	14	27	38	21	21	21	30	29	11	37	22	19	18
	Hamamözü	734	5	48	38	48	42	17	42	10	44	37	45	29	2	41	46	42
	Göynücek	742	5	36	46	34	43	23	22	6	46	41	42	30	3	34	35	32
	Amasya**	2		4	1	3	3		4	4	3			1	2	2		4
Çorum	Merkez	63	2	2	4	5	11	44	44	47	1	4	8	4	24	4	3	5
	Osmancık	343	3	18	9	15	30	42	41	41	4	10	10	38	12	21	22	30
	Alaca	485	4	20	15	23	39	22	23	28	31	13	11	23	43	26	23	10
	Dodurga	489	4	44	28	46	31	43	43	34	7	29	22	20	11	9	25	44
	Sungurlu	525	4	14	20	28	36	9	25	37	27	9	21	40	13	24	16	13
	İskilip	600	4	22	21	36	35	19	39	31	20	18	35	48	19	23	24	28
	Kargı	609	4	33	34	47	48	34	48	19	22	28	33	46	41	15	28	27
	Oğuzlar	641	4	46	10	44	44	21	31	35	9	23	7	42	23	31	41	45
	Ortaköy	686	5	41	33	31	28	15	16	15	42	32	18	24	22	36	42	37
	Mecitözü	699	5	28	43	39	46	28	34	3	43	46	46	19	20	29	32	26
	Laçin	730	5	45	42	45	41	29	29	20	18	31	40	36	10	45	47	43
	Bayat	735	5	25	39	38	40	6	13	22	34	21	41	44	9	32	31	24
	Boğazkale	777	6	47	40	43	47	10	15	12	47	33	34	31	6	42	44	41
	Uğurludağ	782	6	37	14	32	45	4	4	13	45	35	6	34	18	44	43	36
	Çorum**	3		3	3	4	4		3	2	1			4	4	3		3
Samsun	Merkez	25	2	1	1	4	1	48	45	48	3	1	2	1	34	2	1	19
	Ondokuzmayıs	168	3	29	26	30	8	33	32	36	14	15	25	14	39	1	2	23
	Bafra	204	3	4	8	16	7	41	36	40	10	8	4	13	30	10	6	2
	Tekkeköy	226	3	21	31	12	5	36	24	39	6	16	27	9	40	3	8	17
	Çarşamba	282	3	6	23	18	3	31	26	38	13	12	20	21	38	13	7	1
	Terme	436	3	13	30	25	4	32	33	23	23	27	30	25	44	17	13	4
	Ladik	459	3	32	22	42	32	30	38	30	16	19	32	17	48	14	26	33
	Havza	523	4	19	25	37	20	20	18	26	26	22	28	22	16	18	21	11
	Kavak	575	4	27	32	40	38	24	28	18	17	34	39	37	29	25	27	34
	Yakakent	581	4	43	19	20	2	8	27	27	28	17	13	39	7	33	38	46
	Alaçam	645	4	24	29	35	23	11	30	16	29	36	36	33	5	16	20	22
	Vezirköprü	710	5	9	44	13	22	3	8	9	38	40	43	41	1	27	15	14
	Salıpazarı	761	6	30	37	33	26	12	12	5	37	44	31	43	46	38	33	20
	Ayvacık	789	6	31	41	21	24	2	5	4	40	45	47	47	15	40	34	31
	Asarcık	796	6	35	48	9	16	1	2	8	39	42	48	45	4	46	40	47
	Samsun**	1		1	2	2	1		2	3	2			2	3	1		1
Tokat	Merkez	137	2	3	6	6	13	45	35	43	8	6	5	5	27	6	4	6
	Turhal	190	3	7	3	3	6	40	14	42	5	7	1	6	32	12	9	8
	Niksar	358	3	12	11	10	10	35	19	33	24	11	12	15	42	19	14	15
	Zile	464	3	8	12	17	19	25	10	25	30	20	15	18	26	28	17	9
	Erbaa	470	3	11	16	19	14	14	20	29	12	26	16	32	17	20	12	7
	Başçiftlik	584	4	40	17	2	25	27	6	24	25	24	9	8	35	48	48	48
	Reşadiye	622	4	10	45	1	15	16	1	11	35	39	38	7	45	47	29	35
	Pazar	628	4	34	36	26	12	26	17	14	33	38	37	12	33	35	36	12
	Yeşilyurt	659	5	39	18	24	18	7	11	17	41	25	14	35	14	30	37	40
	Almus	726	5	23	47	7	29	18	3	7	36	43	44	27	25	39	30	29
	Artova	733	5	38	27	27	33	13	9	2	32	48	19	26	47	37	39	38
	Sulusaray	775	6	42	24	29	37	5	7	1	48	47	26	28	8	43	45	39
	Tokat**	4		2	4	1	2		1	1	4			3	1	4		2
	TR83 Bölgesi***	18		8	19	23	12		11	7	17			17	5	16		2

* *872 İlçe içindeki sırasını göstermektedir.* ** *81 İl içindeki sırasını göstermektedir.* *** *26 Bölge içindeki sırasını göstermektedir.* **** *6 Gelişmişlik grubu içindeki grubunu göstermektedir.*

Kaynak: DPT (2004-5), İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2004).

Şekil 1.4.3.1 TR83 Bölgesi'nin İl ve İlçelerinin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sırası

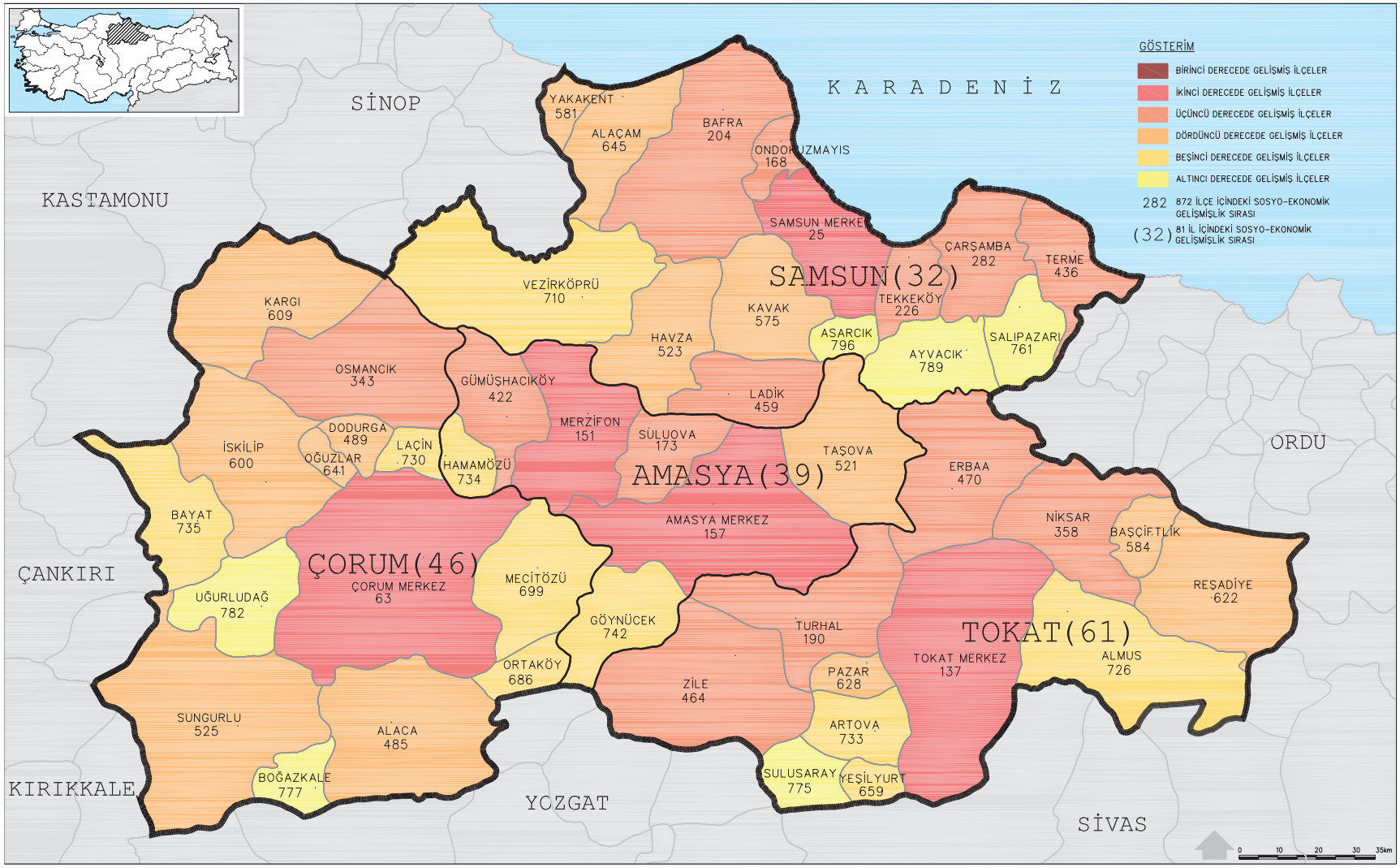

Kaynak: DPT (2004-5), İlçelerin Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2004).

Şekil 1.4.3.2 TR83 Bölgesi İdare Bölümleri



Kaynak: KGM (2002), 1/1 000 000 Ölçekli Türkiye Haritası.

1.4.3.1.1 Gelişmişlik Sıralamasında Önde Gelen İlçeler

Birinci gruptaki ilçelerden bir kısmı kuzeydoğu-güneybatı yol ekseni üzerinde (Çorum merkez, Merzifon) ve diğerleri doğu-batı yol ekseni üzerinde (Merzifon, Suluova, Amasya merkez, Turhal, Tokat merkez) sıralanmıştır (Şekil 1.4.3.3). Bu sıralanış, ilçelerin gelişmişliğinde, temel ulaşım eksenlerinin varlığının önemsenmesi gerektiğini düşündürmektedir. Bu ilçelerin ikinci ortak özelliği, Çorum merkez ilçe hariç, 1. derecede tarım arazilerine ve oldukça geniş sulanabilir arazi varlığına sahip olmalarıdır. Bu ilçelerin bazıları (Çorum merkez, Tokat merkez, Amasya merkez, Turhal) aynı zamanda, **nüfus** bakımından bölge içi sıralamada en önde gelen ilçeler arasındadır. Bu ilçelerden **sanayi sektöründe çalışanların oranı** görece yüksek olan ilçeler ise Çorum merkez, Suluova, Turhal, Tokat merkez ve Merzifon'dur. **Kentleşme** oranları da, aynı biçimde bu ilçelerde ve Amasya merkez ilçede yüksektir.

Verimli ve sulanabilir tarım topraklarına sahip bu ilçeler, hem **tarım sektöründe çalışan oranı** (Çorum merkez, Merzifon, Suluova, Amasya merkez, Tokat merkez, Turhal), hem de **tarımsal üretimin ülke içindeki payı** (Amasya merkez, Çorum merkez, Tokat merkez, Turhal) göstergeleri bakımından ön sıralarda yer alan ilçelerdir. Ana eksenlerle iletişimlerini de kolay sağlayabilen ve bu nedenle nüfusun da arttığı ilçelerde, kentler ve sanayi gelişmiştir. **Nüfus artış hızı** göstergesi bakımından Turhal, Çorum merkez, Tokat merkez, Suluova, Amasya merkez ilk sıralarda yer almaktadır. Diğer bir deyişle, bu ilçeler bakımından tarım ve sanayi göstergeleri ile, nüfus yapısı göstergeleri arasında pozitif bir korelasyon bulunduğu görülmektedir. Ulaşım altyapısının, bu gelişmeleri desteklediği düşünülmektedir.

Benzer bir tartışma, gelişmiş ilçelerin ikinci grubu için de yapılabilir. Bu grup, bir bakıma, Samsun kentinin kıyı çizgisi boyunca doğuya ve batıya doğru genişlemesiyle oluşmuş bir gelişmişlik kuşağı biçiminde yorumlanabilir.

Şekil 1.4.3.3 Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralamasına Göre Bölgenin En Gelişmiş 11 İlçesi

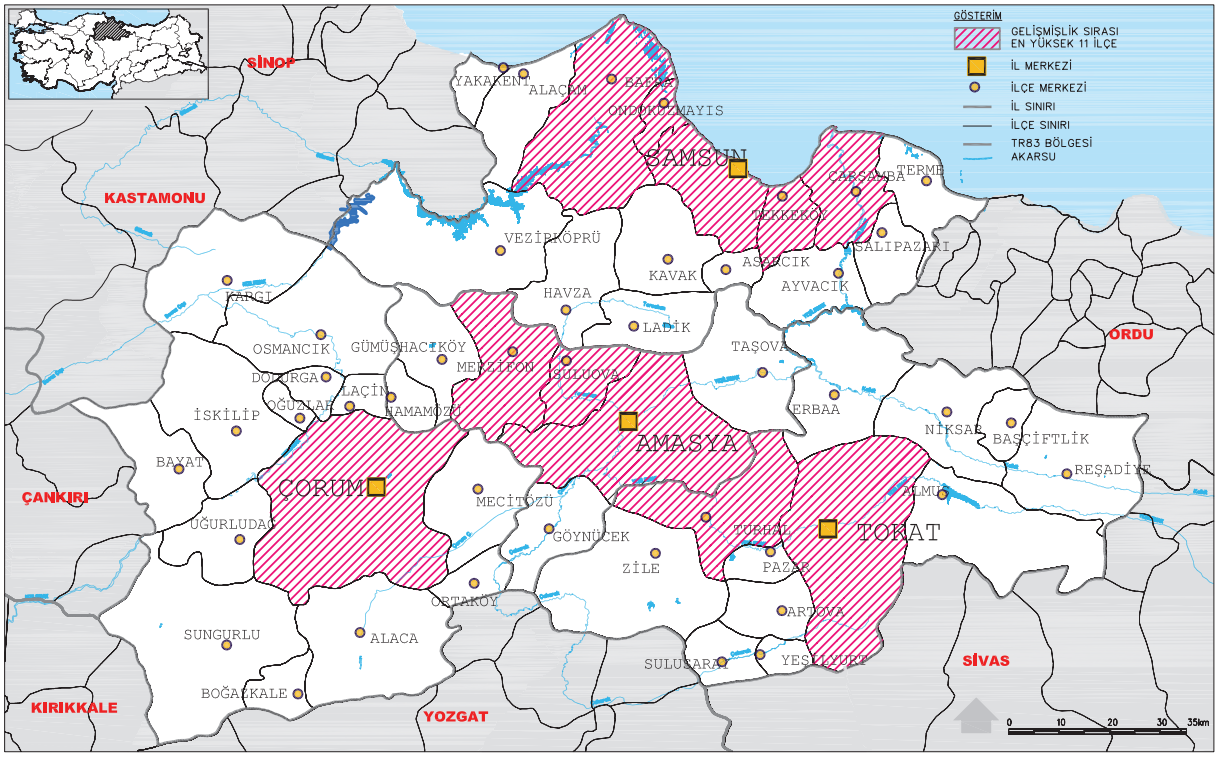

Kaynak: DPT (2004-5), İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2004).

Bu grupta yer alan ilçelerin de, birinci grupla benzer özellikler gösterdiği görülmektedir. Bu ilçelerden Samsun merkez kuzeydoğu- güneybatı yol ekseni üzerindedir ve bu temel eksenin Karadeniz ulaşım sistemiyle kesiştiği noktadadır. Samsun merkez, hem Karadeniz kıyı çizgisi boyunca uzanan doğu-batı ekseniyle kuzeydoğu- güneybatı yol ekseninin kesiştiği, hem de, deniz ve hava limanları nedeniyle, kara ve demiryollarının başka türlerdeki ulaşım sistemleri ile eklemlendiği noktadır. Diğer ilçeler (ilçe merkezleri), doğu-batı kıyı yolu üzerinde yer almaktadır.

Bu ilçelerden Bafra, Çarşamba ve Tekkeköy 1. derecedeki tarım toprakları bakımından zengin ilçelerdir. **Tarımsal üretimin ülke içindeki payı** göstergesi bakımından Çarşamba ve Bafra, bölgede ön sırada yer alan ilçelerdir. Bölgenin en gelişmiş 11 ilçesi sıralamasında yer almamakla birlikte, 15. sırada yer alan ve tarımsal üretimin ülke içindeki payı göstergesinde bölgenin 4. sırasında yer alan Terme ilçesinin de, gelişmiş ilçe kategorisi içinde yer aldığı düşünülebilir. Bu durumda, bölgenin kıyı çizgisi üzerinde yer alan ilçelerin (Alaçam ve Yakakent hariç) bir gelişmişlik kuşağı oluşturduğu söylenebilir.

Nüfus göstergeleri bakımından Samsun merkez, Bafra ve Çarşamba ilk sıralarda yer almaktadır. Bu ilçelerden Samsun merkez nüfus artış hızı göstergesinde de ön sırada yer almaktadır. Samsun merkez ve Bafra'da kentleşme oranı yüksektir. **Sanayide çalışan nüfus** göstergesi bakımından Samsun merkez, Tekkeköy ve Bafra, bölgenin önde gelen ilçeleridir. Bu gösterge bakımından Çarşamba ve Ondokuzmayıs da, 13. ve 14. sırada yer almaktadır.

Birinci grup için yapılan tartışmada görüldüğü gibi, tarım ve sanayi göstergeleriyle nüfus göstergeleri arasında pozitif bir korelasyon olduğu görülmektedir. Ulaşım ağının gelişmişliği, hem bu gelişmelerin türevi hem de, nedenlerinden biri olarak etkilidir.

Bölgenin bu 11 ilçesinin gelişmişliğini açıklayacak başka nedenler de söz konusu olabilir. Bunlar içinde, yönetim bölümlenmesinin özellikleri (ilçenin büyüklüğü, kuruluş yılı/ yeniliği), birimlerin tarihsel olarak taşıdıkları ekonomik birikim, girişimcilikte başarı öykülerinin çokluğu ve diğer sosyolojik özellikler sayılabilir.

Bu yorumun tamamlanabilmesi için, bölgenin en az gelişmiş ilçelerinin de incelenmesi ve göstergeler açısından durumunun tartışılması yararlı olacaktır.

1.4.3.1.2 Gelişmişlik Sıralamasında Sonda Gelen İlçeler

Türkiye'de 872 ilçe içinde bölgede, **sosyo-ekonomik gelişmişlik** sıralamasında en düşük değerleri alan ilçeler, sondan başlayarak, sırasıyla Asarcık (796), Ayvacık (789), Uğurludağ (782), Boğazkale (777), Sulusaray (775), Salıpazarı (761), Göynücek (742), Bayat (735), Hamamözü (734) ve Artova (733)'dır. Bu listeye, gelişmişlik sıralamasında en sonda olan ikinci 10 ilçe grubunu da ekleyecek olursak; Laçin (730), Almus (726), Vezirköprü (710), Mecitözü (699), Ortaköy (686), Yeşilyurt (659), Alaçam (645), Oğuzlar (641), Pazar (628), Reşadiye (622) ile birlikte 20 ilçeden oluşan bir grup ortaya çıkmaktadır. En gelişmiş ilçeler için yapılan analize benzer analiz, aşağıda bu ilçeler için de yapılmaktadır.

Bu ilçelerden Asarcık, Ayvacık, Salıpazarı, Vezirköprü ve Alaçam Samsun'un ilçeleridir. Uğurludağ, Boğazkale, Bayat, Laçin, Mecitözü, Ortaköy ve Oğuzlar ise Çorum'un ilçeleridir. Sulusaray, Artova, Almus, Yeşilyurt, Pazar ve Reşadiye'de Tokat'ın ilçeleridir. Amasya ilçeleri olanlar ise sadece Göynücek ve Hamamözü'dür. Bu listeleri değerlendirirken, Samsun ve Çorum'un toplam ilçe sayısının diğer illerden fazla olduğu da dikkate alınmalıdır.

İlçelerin coğrafi olarak dağılımının analizi ise, gelişmiş ilçelerden farklı bir yapı ortaya koymaktadır. Bunlar şöyle özetlenebilir:

- En az gelişmiş olan ilçeler, gelişmiş olanlar gibi bir kuşak oluşturmaktan çok, bölgenin her tarafında, çok parçalı bir dağılım göstermektedir,
- İlçelerin coğrafi özelliklerinden engebe ve yükselti verilerine bakıldığında, bu ilçelerden, Boğazkale, Sulusaray, Hamamözü, Artova, Almus, Yeşilyurt, Oğuzlar, ve Reşadiye'de 1000 metre yükseltinin üzerindeki alanların ve engebenin oldukça fazla olduğu görülmektedir. Ayrıca Uğurludağ, Göynücek, Bayat, Mecitözü, Ortaköy ve Pazar ilçelerinin de oldukça büyük bir bölümü 1000 metrenin üzerindeki yükseltilerden oluşmaktadır (Şekil 4.3.2.3).
- Engebe ve yükselti 1. derecedeki tarım arazilerinin varlığını sınırlandıran bir faktördür. Arazi varlığı haritası incelendiğinde, bu ilçelerden hiç birinde (Pazar hariç) sulanabilir tarım toprağı bulunmadığı görülmektedir. Ayrıca bazılarında (Asarcık, Ayvacık, Uğurludağ, Boğazkale, Salıpazarı, Göynücek, Bayat, Hamamözü, Artova, Laçin, Almus, Vezirköprü, Mecitözü, Ortaköy, Alaçam, Oğuzlar ve Reşadiye) 1. derece tarım arazisi varlığı son derece azdır. Bu ilçelerden yalnızca, Sulusaray ve Yeşilyurt'un 1. derecede tarım arazisi, Pazar'ın da, hem 1. derece, hem de sulanabilir arazisi vardır.
- Engebe ve yükselti ayrıca, ulaşılabilirlik bakımından da sınırlayıcı bir etki yaratmaktadır. Bu ilçelerden hiç biri (Reşadiye ve kısmen Pazar hariç) daha önce tanımlanan kuzeydoğu-güneybatı veya doğu-batı yol eksenleri üzerinde değildir. Bu ilçeler, her biri farklı nitelikte olmakla birlikte, birinci derece olmayan yollar üzerindedir. Bu ilçelerden Uğurludağ, Salıpazarı ve Almus'un ulaşımını sağlayan karayolu, bu yerleşimlerde sonlanan (coul de sack) yollardır. İlçeler daha önemli bir yol ağına, tali bir yolla bağlanmaktadır. Bu ilçelerin

Şekil 1.4.3.4 Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralamasına Göre Bölgenin En Az Gelişmiş İlçeleri

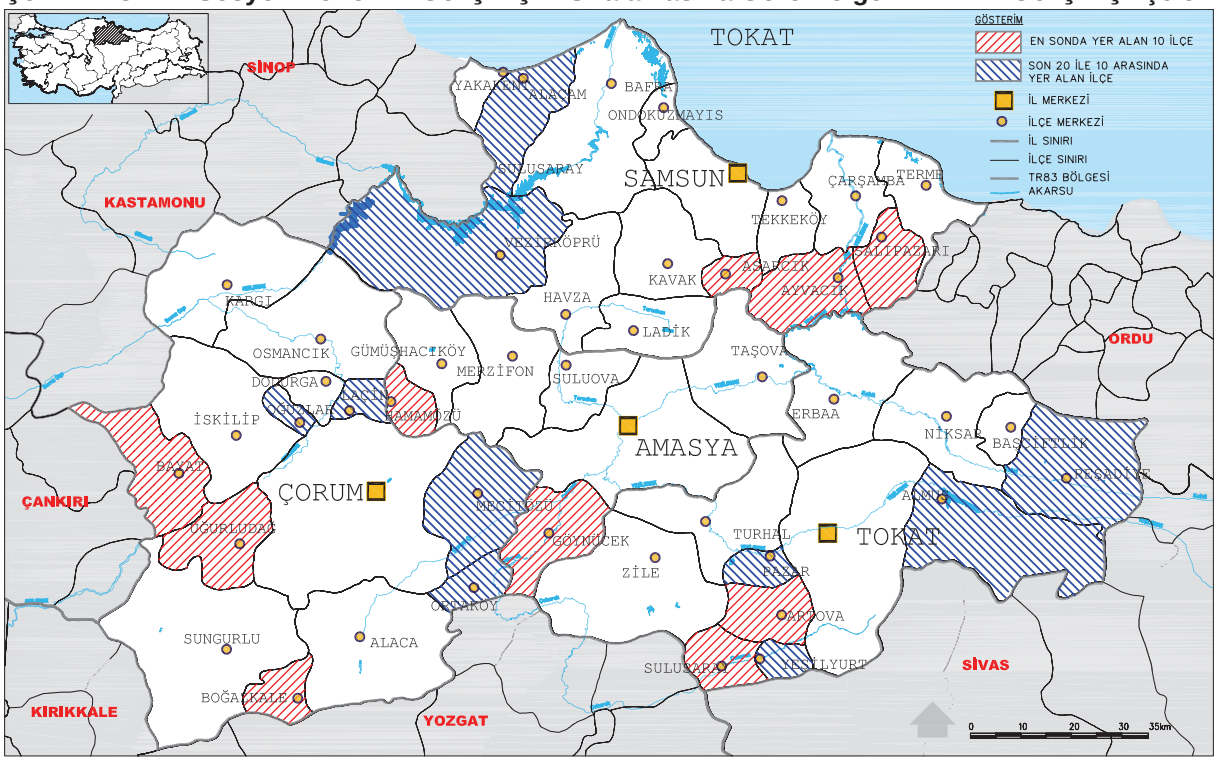

Kaynak: DPT (2004-5), İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2004).

en büyük ortak paydalarından biri, ulaşım ağına göre konumlarının ikincil olmasıdır. Bunun hem coğrafi engebelerden, hem bu ilçelerin pazara yönelik üretim hacimlerinin düşüklüğünden kaynaklandığı düşünülmektedir.

- Bu ilçelerin bazıları, yüzölçümü bakımından bölgenin en küçük ilçeleridir. Yüzölçümünün küçüklüğü ile, gelişmişlik sıralamasında geride olmak arasında doğrudan bir ilişki kurulması söz konusu olmasa bile, bazı gösterge değerleri bakımından yüzölçümü küçüklüğünün baştan bir dezavantaj yaratmakta olduğu düşünülebilir. Sıralamada geride kalmış olan ilçelerden Almus, Vezirköprü ve Reşadiye 1000 km^2'nin üzerindeki yüzölçümleriyle, bu tartışmanın dışında tutulması gereken ilçelerdir. Ayrıca, Uğurludağ, Göynücek, Bayat, Artova, Mecitözü, Alaçam ilçeleri de 500-1000 km^2 arasında yüzölçümü olan ilçelerdir. Salıpazarı da (453 km^2) bu grup içinde düşünülebilir. Ancak diğer ilçelerin daha küçük yüzölçümüne sahip olması, bazı göstergelerin yorumlanmasında özel bir dikkat gösterilmesini gerektiren sonuçlara yol açmış olabilir[4]. Bu ölçüt bakımından, Asarcık, Ayvacık, Boğazkale, Sulusaray, Hamamözü, Laçin, Ortaköy, Yeşilyurt, Oğuzlar ve Pazar, yüzölçümü küçük olan ilçeler içinde değerlendirilebilir.
- İlçelerin nüfus yoğunluğuna bakıldığında, yoğunluğu en düşük ilçeler Kargı (km^2'ye 15 kişi), Boğazkale (26), Mecitözü (27), Uğurludağ (30), Oğuzlar (30), Göynücek (30), Hamamözü (31), Laçin (36), Bayat (38), Alaca (39), Kavak (39), Sulusaray'dır (40). Bu ilçelerden Kargı, Alaca ve Kavak hariç, hepsi gelişmişlik sıralamasında sonlarda yer alan ilçelerdir. Boğazkale, Hamamözü, Oğuzlar, Laçin ve Sulusaray hem yüzölçümü küçük, hem de yoğunluğu en düşük olan ilçelerdendir. Ayrıca, Uğurludağ, Göynücek, Bayat ve Mecitözü, yüzölçümü 500-1000 km^2 arasında olup da, nüfus yoğunluğu en düşük ilçeler arasında yer almaktadır.

Coğrafi olmayan, ancak ilçelerin gelişmişlik sıralamasındaki konumunu etkilemiş olabilecek diğer bir faktör de, ilçelerin kuruluş yıllarıyla ilgili olabilir. Gelişme ile ilişkili kavramlardan biri, kurumsal yapılardır. İlçenin oldukça yakın bir yılda kurulmuş olması, kurumsal altyapısının gelişme doğrultusunda örgütlenmesinde bazı güçlüklerin olduğu anlamına gelebilir. Sıralamada en sonda gelen ilçelerin bir bölümü, oldukça yakın yıllarda kurulmuş olan ilçelerdir. 1987 ve daha sonrasındaki yıllarda kurulmuş olan ilçeler; Asarcık, Ayvacık, Boğazkale, Sulusaray, Salıpazarı, Laçin, Yeşilyurt, Oğuzlar ve Pazar ilçeleridir.

Yukarıdaki tartışmayı coğrafi bakımdan tamamlamak için, yerleşimin diğer yerleşmelere göre konumunun ve dışsallıkların yarattığı avantaj dikkate alınmalıdır. Bu, yerleşimin büyümesinde ve sosyo-ekonomik önem kazanmasında belirleyici bir etki yaratabilir. Ondokuzmayıs ve Tekkeköy ilçelerinin, küçük olmakla birlikte neden gelişmiş ilçeler içinde yer aldığını, bu açıdan yorumlamak gerekecektir. Samsun kentinin büyükkent etki alanı içinde olan ve kentle bütünleşmiş olduğunu söyleyebileceğimiz bu iki ilçe merkezinin gelişmesi, sahip oldukları konum avantajı ve dışsallıklarla açıklanabilir.

Gelişmişlik sırasının oldukça gerisinde kalan diğer ilçeler ise (Pazar ve Reşadiye hariç), hem ana yol eksenlerine yakınlık, hem de büyük bir kente yakın olmak ve ilişki sıklığı yüksek olmak gibi mekansal avantajlara sahip değillerdir. Bu da, ekonomik ve toplumsal ilişkiler ağına girerek

4 Bu tür sapmalar bazen pozitif, bazen de negatif yönde olabilir. Örneğin, "Sanayi sektöründe çalışanların oranı" göstergesi bakımından Dodurga (7. sırada) ve Oğuzlar (9. sırada) ilçelerinin ilk 10 ilçe içinde yer almaları, bir pozitif sapma olabilir ve yorum gerektirmektedir. Bu iki ilçede de sanayi varlığını destekleyen diğer bulgulara rastlanmamıştır. Oransal hesaplamada, küçük sayısal tabanı olan bir veride, küçük bir sayı, büyük bir oranı temsil edebilir. Buna karşılık yüzölçümü küçüklüğünün, "nüfus", "tarımsal üretimin ülke içindeki payı", "vergi gelirlerinin ülke içindeki payı" gibi değişkenler bakımından negatif bir sapma yaratması söz konusu olabilir.

dışsallıklardan yararlanmak ve bu tür etkileşimle, çarpan ve çoğaltan etkilerinden de yararlanarak gelişme kapasitesini artırabilmek arayışında, gelişmişlik sıralamasının sonundaki ilçelerin yalnız kalmalarına neden olmaktadır.

Gelişmişlik sıralamasında önde gelen ilçelerle en son sırada yer alan ilçelerin karşılaştırılması ve birlikte yorumlanması, bölge gelişmesinin nasıl sağlanabileceği probleminin ele alınışıyla ilgili bazı ip uçları sağladığından, daha sonraki planlama aşamalarında, yukarıdaki tartışmanın geliştirilmesi yararlı olabilecektir.

En gelişmiş ilçelerle en az gelişmiş ilçeler arasındaki farkı, sektörler bakımından tartışmadan önce, fert başına genel bütçe geliri göstergesi ile gelişmişlik sıralaması arasındaki ilişki aşağıda kısaca değerlendirmektedir.

Fert başına genel bütçe geliri göstergesine göre 2000 yılı itibarıyla (bin TL olarak) ilk sırada gelen ilçeler: Ondokuzmayıs (909 524), Samsun merkez (272 101), Tekkeköy (227 159), Çorum merkez (143 189), Suluova (137 328), Tokat merkez (116 892), Amasya merkez (112 079), Merzifon (85 301), Dodurga (77 167), Bafra'dır (72 839). Bu ilçelerden Ondokuzmayıs, Samsun merkez, Tekkeköy, Çorum merkez, Tokat merkez, Amasya merkez, Merzifon ve Bafra en gelişmiş ilçeler listesinde ilk sıralarda gelmektedir. Fert başına bütçe geliri göstergesinde ilk sıralarda bulunduğu halde, en gelişmiş ilçeler listesinde yer almayan sadece iki ilçe vardır: Suluova ve Dodurga. Bu ilçelerle ilgili özelliklerin ayrıca değerlendirilmesi gereklidir.

İki gösterge arasındaki bu yakın ilişki, bir neden sonuç bağı kurmaksızın, sosyo-ekonomik gelişme ile fert başına genel bütçe gelirinin yüksek olması arasında, bu ilçeler için bir bağ olduğuna işaret etmektedir.

Fert başına genel bütçe geliri göstergesine göre (bin TL olarak) en son sırada gelen ilçeler ise, Başçiftlik (5 000); Reşadiye (7 618), Asarcık (10 818), Laçin (11 505), Uğurludağ (11 597), Sulusaray (12 231), Boğazkale (12 730), Hamamözü (13 440), Ayvacık (13 564), Almus (13 886) ve Salıpazarı'dır (15 813). Bu ilçelerden Asarcık, Ayvacık, Boğazkale, Sulusaray, Salıpazarı ve Hamamözü gelişmişlik sıralamasında son 10 ilçe arasında; Laçin, Almus ve Reşadiye de son 20 ilçe içinde yer almaktadır.

Yukarıdaki tartışmanın sonuçlarına göre, sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasının sonlarında yer almakla, ilçelerin fert başına aldıkları bütçe gelirinin azlığı arasında da pozitif bir bağlantı olduğu görülmektedir. Bu olgu da, neden-sonuç ilişkisi belirlemeksizin, sadece ilişkinin varlığına işaret etmektedir.

1.4.3.1.3 Gelişmişlik Sıralaması ve İlçelerin Sektörel Göstergeleri

Sıralamanın sonunda yer alan ilçelerin, sosyo-ekonomik gelişmişlik göstergeleri bakımından biraz daha ayrıntılı olarak değerlendirmesi, sırasıyla, tarım ve sanayi-ekonomi göstergeleri ve nüfus göstergeleri ile karşılaştırılarak yapılacaktır.

En az gelişmiş ilçelerin tarım göstergeleri açısından değerlendirilmesinde, en fazla göze çarpan özellik, tarımda çalışan nüfus oranı bakımından önde olan ilçelerin en az gelişmiş 10 ilçe içinde bulunmaları, tarımsal üretimin ülke içindeki payı göstergesi açısından da, hiç birinin ön sırada yer almamasıdır.

Tarım sektöründe çalışanların oranı bakımından Sulusaray (yüzde 89,77), Artova (yüzde 88,35), Mecitözü (yüzde 88,32), Ayvacık (yüzde 88,16), Salıpazarı (yüzde 87,56), Göynücek (yüzde 86,83), Almus (yüzde 86,61), Asarcık (yüzde 86,43), Vezirköprü (yüzde 85,54), Hamamözü (yüzde 85,42) ilçeleri yüksek değerler almaktadır. **Şehirleşme oranı** bakımından Asarcık (yüzde 10,54), Almus (yüzde 14,26), Göynücek (yüzde 15,76), Vezirköprü (yüzde 21,87), Ayvacık (yüzde 23,27) ve Hamamözü (yüzde 24,53) en az şehir-

leşmiş olan ilçeler arasında ilk sıraları almaktadır. Ayrıca, Hamamözü (nüfusu 6 161) ve Sulusaray (11 202) bölgenin nüfusu en az olan ilçeleri arasındadır. Bu ilçelerden, Hamamözü (nüfus artış hızı binde -28,22), Göynücek (binde -13,25) ve Salıpazarı (binde -11,83) hızla nüfus kaybetmektedir. Gelişme bakımından alt sıralarda yer alan ve tarım sektöründe çalışan oranı yüksek olan bu ilçelerin, kentleşmemiş bir nüfusa sahip olduğu ve Almus, Asarcık ve Vezirköprü hariç, hepsinin dışarı göç vermekte olduğu anlaşılmaktadır.

Tarımsal üretimin ülke içindeki payı bakımından ilk sırada yer alan ilçeler Çarşamba (yüzde 1,02), Bafra (yüzde 0,77), Amasya merkez ilçe (yüzde 0,50), Terme (yüzde 0,35), Çorum merkez ilçe (yüzde 0,33), Tokat merkez ilçe (yüzde 0,30), Erbaa (yüzde 0,29), Turhal (yüzde 0,23), Zile (yüzde 0,19) ve Alaca (yüzde 0,18) ilçeleridir. **Tarım sektöründe çalışan oranı** yüksek olan ilçelerden hiç biri bu listede bulunmamaktadır. Tarımsal üretimin ülke içindeki payı bakımından Samsun ve Tokat ilçelerinin daha fazla ağırlık kazandığı görülmektedir (oranın yüksekliği, ilçelerin yüzölçümü ve nüfusu gibi nedenlere bağlı olabilir).

Okuryazarlık oranı sıralamasında, Samsun merkez (yüzde 91,42), Merzifon (yüzde 89,30), Amasya merkez (yüzde 88,49), Çorum merkez (yüzde 88,46), Tokat merkez (yüzde 87,82), Turhal (yüzde 87,81), Reşadiye (yüzde 87,76), Başçiftlik (yüzde 87,64), Tekkeköy (yüzde 87,41), Suluova (yüzde 87,42), Taşova (yüzde 86,35), Pazar (yüzde 86,32), Bafra (yüzde 86,25) ve Niksar (yüzde 85,67) ilçeleri ilk sıraları almaktadır. Bu sıralamanın, Amasya merkez, Çorum merkez, Tokat merkez, Turhal ve Bafra gibi aynı zamanda sınırları içinde büyük kentler bulunan ilçeleri içermesi dikkat çekicidir.

Bölge ilçeleri, **sanayi sektöründe çalışanlar oranı** açısından değerlendirildiğinde, en yüksek orana sahip ilçeler Çorum merkez (yüzde 13,88), Suluova (yüzde 13,36), Samsun merkez (yüzde 12,55), Osmancık (yüzde 10,50), Turhal (yüzde 9,75), Tekkeköy (yüzde 9,72), Dodurga (yüzde 9,63), Tokat merkez (yüzde 8,10), Oğuzlar (yüzde 8,05), Bafra (yüzde 6,78), Merzifon (yüzde 6,52), Erbaa'dır (yüzde 6,46). Bu ilçelerden (daha önce açıklanan nedenlerle) Dodurga ve Oğuzlar ilçeleri dışarıda bırakıldığında, diğer 10 ilçenin sanayileşmeyle ilgili durumu, diğer göstergelerle karşılaştırılabilir niteliktedir.

En büyük **işsizlik** oranına sahip olan ilçeler, Turhal (yüzde 15,53), Samsun merkez (yüzde 12,44), Suluova (yüzde 11,64), Bafra (yüzde 8,07), Tokat merkez (yüzde 7,60), Uğurludağ (yüzde 7,59), Oğuzlar (yüzde 7,56), Çorum merkez (yüzde 4,30), Başçiftlik (yüzde 7,08), Osmancık (yüzde 6,91), Alaca (yüzde 6,62) ve Niksar (yüzde 6,30) ilçeleridir. Sanayileşme göstergelerinden biri olan sektörde çalışan sayısı bakımından ilk sırada yer alan ilçelerden Çorum merkez, Suluova, Samsun merkez, Turhal, Tokat merkez ve Bafra, işsizliğin de en yoğun olduğu ilçeler arasındadır. Sanayi sektöründe çalışanlarda ilk sırada olduğu halde, işsizlikte ön sırada olmayan ilçeler (Dodurga ve Oğuzlar hariç) sadece Osmancık, Merzifon ve Erbaa'dır. Tekkeköy ise, Samsun kentinin bir parçası olarak değerlendirilmelidir.

İşsizlik oranı en az olan ilçeler: Asarcık, Ayvacık, Mecitözü, Hamamözü, Almus, Vezirköprü, Göynücek, Bayat, Laçin, Kavak ilçeleridir. Sıralamaya göre 8., 9. ve 10. sırada yer alan Bayat, Laçin ve Kavak ilçeleri dışındaki bütün ilçeler, tarım sektöründe çalışanlar oranı yüksek ilçeler sıralamasında en önde gelmektedir. İlk değerlendirme, tarım sektöründe çalışan oranının artması ile işsizliğin azalması arasında bir ilişki bulunduğu biçiminde olabilir. Ancak, böyle bir yorumda, kırsal alandaki işsizlik kayıtlarının yetersizliği ve istihdamla ilgili "ücretsiz aile işçiliği" tanımının işsizlikle ilgili bilgilerin elde edilmesindeki güçlük bir tarafa bırakılsa bile, işgücü fazlasının ve dışarıya göçü gibi faktörlerin de dikkate alınması gereklidir.

Vergi gelirinin ülke içindeki payı göstergesi bakımından ilk 12 ilçe şöyle sıralanmaktadır: Samsun

merkez (yüzde 0,331), Ondokuzmayıs (yüzde 0,147), Çorum merkez (yüzde 0,132), Tokat merkez (yüzde 0,091), Amasya merkez (yüzde 0,060), Bafra (yüzde 0,058), Çarşamba (yüzde 0,045), Tekkeköy (yüzde 0,041), Turhal (yüzde 0,041), Merzifon (yüzde 0,030), Suluova (yüzde 0,0263) ve Erbaa (yüzde 0,0215). Amasya merkez dışında vergi gelirleri yüksek olan ilçeler, aynı zamanda gelişmişlik düzeyi de yüksek olan ilçelerdir.

Sanayi sektöründe çalışanların oranı ile vergi gelirlerinin ülke içindeki payı ilişkilendirilip birlikte değerlendirildiğinde, Samsun merkez, Çorum merkez, Tokat merkez, Bafra, Turhal, merzifon, Suluova, Erbaa ilçeleri, her iki sıralamada da ilk sıraları almaktadır.

Vergi gelirleriyle, tarımsal üretimin ülke payı içindeki payı göstergesi birlikte değerlendirildiğinde, vergi payı göstergesinde üst sırada yer alan ilçelerden Çarşamba, Bafra, Amasya merkez, Çorum merkez, Tokat merkez, Erbaa ve Turhal her iki sıralamada da önde yer almaktadır. Vergi payı sıralamasında yer alan ilçelerden Bafra, Çorum merkez, Tokat merkez, Erbaa ve Turhal ilçeleri hem sanayi sektöründe çalışanlar bakımından, hem de tarımsal üretimin ülke içindeki payı bakımından önde gelmektedir. Bu nedenle, bu ilçelerin vergi paylarının yüksek olmasını, bu iki sektördeki katkılarıyla sağladıkları düşünülmektedir.

Şehirleşme oranı bakımından ilk 10 ilçe Samsun merkez (yüzde 83,07), Suluova (yüzde 78,92), Turhal (72,94), Çorum merkez (yüzde 72,77), Merzifon (yüzde 67,79), Tokat merkez (yüzde 64,74), Amasya merkez (yüzde 55,85), Bafra (yüzde 53,33), Osmancık (yüzde 52,87) ve Oğuzlardır (yüzde 51,50).

Şehirleşme oranının yüksekliği ile sanayi sektöründe çalışanlar oranının yüksekliği arasındaki bağlantıya bakılacak olursa, kentleşme bakımından ilk sıralarda olan Çorum merkez, Samsun merkez, Osmancık, Turhal, Tokat merkez, Bafra ve Merzifon'un sanayide çalışan oranı yüksek olan ilçeler arasında yer aldığı görülmektedir. Sanayide çalışan oranı yüksek olduğu halde şehirleşme oranı bakımından ilk sırada yer alamayan ilçeler Suluova, Tekkeköy, Dodurga, Oğuzlar ve Erbaa'dır. Tekkeköy nüfusundan Samsun kentinde çalışanlar olabilir. Dodurga ve Oğuzlar ilçeleri daha önce tartışılan nedenle dışarıda bırakılabilir; ancak, Suluova ve Erbaa ilçelerinin kentleşmede ön planda olmamakla birlikte sanayi çalışanı bakımından önde olmaları dikkatle değerlendirmeye değer özelliklerdir.

Nüfus bağımlılık oranı en düşük olan ilk 10 ilçe Samsun merkez (yüzde 47,00), Amasya merkez (yüzde 47,66), merzifon (yüzde 48,62), Tokat merkez (yüzde 54,76), Çorum merkez (yüzde 54,84), Dodurga (yüzde 55,13), Osmancık (yüzde 55,89), Bafra (yüzde 56,06), Turhal (yüzde 56,72) ve Gümüşhacıköy'dür (yüzde 56,75).

Ortalama hanehalkı büyüklüğü bakımından, küçükten büyüğe ilk 10 ilçe Kargı (3,63), Merzifon (3,96), Gümüşhacıköy (4,04), Samsun merkez (4,06), Çorum merkez (4,22), Dodurga (4,28), Hamamözü (4,32), Osmancık (4,41), Amasya merkez (4,48) ve İskilip (4,65) olarak sıralanmaktadır.

Şehirleşme oranının, ortalama hanehalkı büyüklüğünün ve nüfus bağımlılık oranının az olması gibi göstergelerin genel olarak kentli bir yapıya işaret ettiği varsayımıyla; son iki gösterge şehirleşme oranıyla birlikte değerlendirildiğinde, bazı ilçeler açısından bir tutarlılık ortaya çıkmaktadır. Şehirleşme oranı yüksek, ortalama hanehalkı büyüklüğü az ve bağımlılık oranı küçük olan ilçeler, Samsun Merkez, Amasya Merkez, Merzifon, Çorum Merkez ve Osmancık ilçeleridir. Tokat merkez, Turhal ve Bafra ilçeleri şehirleşme oranı ve bağımlılık oranı küçük olan ve ilk sıralarda yeralan ilçelerdir. Buna karşılık Kargı, Gümüşhacıköy, Dodurga, Hamamözü ve İskilip ilçelerinde hanehalkı oldukça küçük olmakla birlikte, bu ilçeler, şehirleşme oranında ilk sıralarda yer almamaktadır. Hamamözü, hanehalkının küçük olması nedeniyle ilk sırada yer almasına karşılık, sosyo ekonomik

gelişmişlik bakımından son 10 ilçe arasında yer almaktadır.

Hanehalkının büyük olması ile sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında son sıralarda yer almak arasındaki ilişkiye bakıldığında, Asarcık, Uğurludağ, Ayvacık, Sulusaray ve Artova bakımından bu ilişkinin kurulabildiği görülmektedir. Ancak, ilk 10 ilçe için hanehalkının büyük olmasıyla, tarımda çalışan nüfus oranının büyük olması arasında daha güçlü bir ilişki vardır: Sulusaray, Artova, Ayvacık, Salıpazarı, Almus, Asarcık ve Vezirköprü, her iki gösterge bakımından da ilk 10 ilçe içinde yer almaktadır.

İlçelerin gelişmişliği ve bunu belirleyen göstergeler açısından yapılan bu analiz, mekanın genel olarak ve kısmen de kır ve kent olarak, daha iyi yorumlanabilmesini sağlamaktadır. İlçelerin gelişmişlik düzeylerinin çeşitli göstergeler açısından karşılaştırılması, aynı zamanda bölgesel mekanın özelliklerinin de bu analizde yer alması, yöreye özgü nitelikler bakımından, gelişme veya gelişememe sorunuyla ilgili mevcut durumdaki belirleyicilerin tanımlanmasına yardımcı olmaktadır.

1.5 GİRİŞ: DEĞERLENDİRME

Bu bölümde, TR83 Bölgesi'nin nasıl bir dünyada ve nasıl bir ülkede yer aldığı, dolayısıyla gelişme çabalarını nasıl bir konjonktür içinde gerçekleştirmek durumunda olduğu tartışılmaktadır. Hazırlanacak plan, değişmenin hız kazandığı, ülke ve bölgeler arasındaki ilişkilerin arttığı ve uluslararası bağların ve ticaret ilişkilerinin güçlendiği bir dönemde uygulanacaktır. Ülkeler ve bölgeler hızla dışa açılmaktadır. Farklı ölçeklerde tanımlanabilecek coğrafi birimler, avantajlarını kullanarak bütünleşen bir dünyanın, gelişen ve refah düzeyinin bir parçası olmak için yarışmaktadır. Bütün bu yarışma süreci, bölgeler üzerinde önemli baskılar yaratmaktadır. Rekabet gücü gelişmiş bölgeler uluslararası ekonomik sistemle kısa sürede bütünleşirken, rekabet gücü az olan bölgeler gelişme yolunda güçlüklerle karşılaşmaktadır.

Bu nedenle tüm dünyada bölgesel gelişme konuları ve bölge planlama çalışmaları yeniden ve ağırlıklı olarak gündeme gelmiş, gerek uluslararası kuruluşlar, gerekse ulusal kuruluşlar bu konuyu ön plana çıkarmışlardır. Avrupa Birliği'nde de bölgesel gelişmenin öncelikli politika alanlarından biri olduğu giriş bölümünde de belirtilmiştir. Gerek kuramsal kavramların gerekse AB politikalarının özetlendiği bölümlerden izleneceği gibi, günümüzdeki bölgesel gelişme tartışmaları, "mevcut potansiyeli ve belirli alanlarda rekabet gücü olan bölgelerin" dünya ile bütünleşme sürecinde yarışabilirliklerini nasıl, hangi iç dinamiklerini harekete geçirerek kullanabilecekleri üzerinde durmaktadır. Buna karşılık, az gelişmiş ve kaynakları kısıtlı veya henüz yeterince harekete geçirilememiş bölgeler için daha eklektik politikalar gündeme gelmektedir. Diğer bir deyişle, bir yandan geleneksel politikalara dayalı stratejiler gelişme kararları için yol gösterici olurken, diğer yandan içsel dinamiklerinden olabildiğince fazla yararlanmak, mevcut kaynakların yeni rekabet koşullarında değerlendirilmesini sağlamak ve geleneksel yaklaşımın sağlayacağı ivmeyi yarışabilir bir yapı oluşturmak üzere kurgulamak gerekmektedir.

Bölge için yapılacak planlama çalışmalarında;

i Türkiye için beklenen gelişmeler,
ii Bölgenin mevcut durumu, iç dinamikleri ve kaynakları,
iii Bölge dışından bölgeye sağlanabilecek katkı ve
iv Bölgenin kaynakları ile dış dünyadan transfer edilecek kaynakların kullanımı, kaynak yönetim biçimleri ve karar verme süreçleri

önem kazanacaktır.

Giriş bölümünde bu konular üzerinde genel bir değerlendirme yapılmaktadır.

Türkiye için beklenen gelişmeler

Türkiye ekonomisi; tarım, sanayi ve hizmet sektörleri dikkate alınarak incelendiğinde, GSYİH bakımından ülkedeki gelişmenin ana doğrultusu belirmektedir. Tarım sektörünün göreli önemi giderek azalmakta, Türkiye ekonomisinde ve dışsatımında, eski ağırlığını kaybetmektedir. Sanayi gelişmektedir. Bununla beraber, bir bakıma üretim sektörlerinin türevi denilebilecek hizmetler sektörü, son yıllarda daha büyük bir hızla gelişmektedir. Bu, bütün gelişmiş ekonomilerde görülen genel yapı özelliğidir.

Türkiye'de, kamu kesimi bir küçülme ve etkinleşme süreci içine girmiş, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları da, örgütlü ve güçlü aktörler olarak ekonomik ve toplumsal yaşamda yerlerini almaya başlamışlardır.

Türkiye, 1950'lerden sonra, demografik değişimler göstermeye başlamıştır. Savaştan sonra başlayan hızlı nüfus artışı ve kırlardan kentlere doğru gelişen demografik hareketlilik, son elli yıl içinde, yeni bir demografik yapıya doğru evrilmiştir. Hızlı nüfus artışı dönemi sona ermiştir ve Türkiye demografik dönüşümünü tamamlamak üzeredir. Gerçi, önü-

müzdeki yıllarda nüfus artışının etkileri görülmeye devam edecektir ama, giderek sabitleşen bir nüfus artış hızına ulaşılacaktır. Çocuk ve genç nüfus grupları arasındaki fark azalırken, toplam nüfusun içinde yaşlı nüfus oranı giderek artacak, buna karşılık üretken nüfus oranı da yükselecektir. Kısaca Türkiye, önümüzdeki 20-30 yıl boyunca, istihdam sağlaması gereken daha büyük bir nüfus ile karşı karşıya olacaktır.

Nüfusun kır-kent dağılımı, son 60 yıldır, kentler lehine gelişmiştir ve gelişmeye devam etmektedir. Nüfusun yarıdan fazlası kentlerde yaşamaktadır. Kentli nüfus oranı artmaya devam edecek ve kır nüfusu küçülecektir. Kır ve kent arasındaki yeni dengenin nasıl kurulacağı, bölgelerin kendi özelliklerine göre belirlenmeye devam edecektir. Büyük bir kentli nüfusa karşı, küçük bir kır nüfusu ile yeterli üretimin yapılabilmesine elverişli, gelişen bir tarımsal teknoloji vardır. Türkiye ve bölge, bu teknolojiye hızla geçmek durumundadır.

Kentler büyümekte ve önem kazanmakta, kırsal alanda çok parçalı bir yerleşme deseni ile dağılmış nüfus giderek küçülmekte ve yerleşim birimi sayısı azalmaktadır. Kırda ve kentte, gerek fiziki altyapılar, gerek artışı sabitlenmeye doğru giden nüfusun niteliğinin iyileştirilmesi ve yaşam kalitesinin artırılmasıyla ilgili yatırımlar, artık daha rasyonel biçimde planlanabilir olmaktadır. Mekansal yapı, kamunun bu tür işlevlerini, toplumsal taleplerin etkileşim içinde belirlendiği bir ortamda, uygun araçlar kullanılarak, etkinlikle yerine getirmesine daha elverişli hale gelmektedir.

Bölgenin mevcut durumu, iç dinamikleri ve kaynakları

Yeni bölgeleme düzeni içinde, Düzey 2 İBB'den biri olan ve Amasya, Çorum, Samsun ve Tokat illerinden oluşan TR83, aynı düzeydeki diğer 25 bölge ile yarışmaya, Türkiye'deki ve Dünya'daki bu tür gelişmelerin genel çerçevesi içinde hazırlanmaktadır. Bölge, (pozitif yönde büyük olması daha ileri gelişmişlik düzeyi anlamına gelen) bir çok gösterge bakımından, Türkiye ortalamasının altındadır. Türkiye ortalamalarını yakalamak, bölgenin temel hedeflerinden biri olabilir. Hangi sektörde, hangi hızla gelişeceği ve farklı gelişmeler arasındaki dengeleri ve uyumu nasıl kuracağı, hazırlanmakta olan bölge planının konusunu oluşturmaktadır.

Türkiye, 26 bölgenin sosyo-ekonomik gelişmişliği bakımından yapılacak karşılaştırmalar bakımından, kabaca iki farklı bölümde değerlendirilebilir. İskenderun ile Zonguldak arasında çizilecek sanal bir çizginin batısında kalan bölgelerin göstergeleri, bir çok değişken bakımından, bu çizginin doğusunda kalan bölgelere göre daha yüksek veya olumludur. Bu, coğrafi ve tarihsel bir olgu olarak kabul edilebilir. Yakından incelendiğinde, doğu ve güneydoğuda kalan bölgeler ile batıdaki bölgeler arasında "geçiş kuşağı" olarak adlandırılabilecek bir kuşağın daha bulunduğu gözlenmektedir. Bu kuşakta yer alan bölgeler, batıdaki bölgelerin değerlerine çeşitli göstergeler bakımından yaklaşmış veya yaklaşmakta olan bölgelerdir.

TR83 de, bu geçiş kuşağında yer alan bölgelerden birisidir ve batıdaki bölgelerle yarışmaya, bir çok gösterge bakımından oldukça hazır durumda olduğu görülmektedir. Bölge, kendine özgü yapısı içinde tarımsal üretimde, özellikle sebze üretiminde, önemsenmesi gereken bir rekabet gücüne sahiptir. Su, bölge için kıt bir kaynak değildir ve sulama altyapısının gelişmişliğiyle, güçlü bir avantaj kazanmaktadır.

KSS ve OSB göstergeleri, sanayi bakımından bölgenin altyapısını kurmakta olduğunu göstermektedir. Göstergeler, TR83'ün sanayi gelişmesi bakımından, geçiş kuşağı içindeki diğer bölgelerle rekabet edebilecek düzeye erişebileceğini düşündürmektedir. Tarımda sahip olduğu avantaj ile sanayileşme doğrultusundaki hazırlıkların birlikte ele alınması, TR83'ün, 12 "öncelikli" bölge içinde özel bir konuma yerleşebileceği biçiminde değerlendirilebilir.

Bölge dışından bölgeye sağlanabilecek katkı

Bölge içinde kaynakların geliştirilmesi için bölge içi kaynakların yanı sıra dış kaynak transferine ve bunların yeni yatırımlar ve düzenlemeler için kullanılmasına gereksinim vardır.

Doğal olarak en önemli kaynaklardan biri kamu kaynaklarıdır. Ancak kısa vadede bütçeden bölgeye fazla bir aktarım olması mümkün değildir. Bunlarla birlikte, Avrupa Birliği'nden sağlanabilecek bazı bir fırsat olarak düşünülebilir.

Halen, "Türkiye İçin Katılım Öncesinde Mali Yardım" çerçevesinde kaynak sağlanmaktadır. 2004-2006 döneminde toplam 1 050 milyon Euro tutarında bir kaynağın Katılım Öncesi Mali Yardım çerçevesinde tahsis edilmesi ve kaynağın PHARE kuralları çerçevesinde yürütülmesi öngörülmektedir (DPT, 2003-5: 167). Bu tür faaliyetlere finansman sağlanabilmesi için, Türkiye ilerideki dönemde, Ekonomik ve Sosyal Uyuma ayrılan payın artırılmasını beklemektedir (DPT, 2003-5: 168).

Türkiye'ye 2004-2006 döneminde AB tarafından tahsis edilmesi öngörülen mali kaynakların yaklaşık 1/3'ü ekonomik ve sosyal uyuma yönelik Ön Ulusal Kalkınma Planı kapsamındaki faaliyetlerine ayrılmıştır. ÖUKP'nin genel finansman tablosunda bu kaynağın, yüzde 20,8'ini oluşturan 116 milyon Euro'luk bölümünün, altyapı hizmetlerinin iyileştirilmesi ve çevrenin korunması başlığını taşıyan Eksen 3 için kullanılması öngörülmektedir. Ancak bu durum, özellikle karayolu ve demiryolu güzergahları ile büyük kapsamlı liman modernizasyonu yatırımlarının 2006 yılı sonrasına kalacağını göstermektedir (DPT, 2003-5: 167). Toplam (AB ve kamu katkısı) tahmini maliyeti 528 milyon Euro olan ÖUKP finansal çerçevesinin asıl büyük oranı (yüzde 37,1) Eksen 4'e ve ikinci olarak (yüzde 29,6) Eksen 1'e ayrılmıştır (DPT, 2003-5: vii). Bölgesel kalkınmayı ilgilendirmesi açısından Eksen 4 ayrıntılı olarak Bölüm 1.2.2.1'de verilmiştir.

Kaynakların etkin kullanımı için, ayrıca, tarım sektörünün sürdürülebilir bir gelişim sağlaması ve kırsal yaşamın niteliğinin iyileştirilmesinin AB sürecinde belirleyici olduğu düşünülmektedir. Bunun için, kırsal yaşamın kalitesinin artırılması, çevre ve doğal peyzajın, biyolojik çeşitliliğin ve geleneksel ve yöresel üretim mirasının korunmasının sağlanması, kırsal alanda örgütlenmedeki yetersizliğin aşılması, özellikle genç ve kadınlara yönelik eğitim ve yayım, bilgi sistemindeki eksikliklerin giderilmesi ve yapısal dönüşüm çerçevesinde çalışmalar yapılması gerekmektedir (DPT, 2003-1).

Bölgede karar verme süreçleri ve planlama çalışmaları

Planlama çalışmaları, TR83 Bölgesi'nde yaşamakta olan 3 milyon civarındaki nüfusun, gelecek 20 yıl içinde daha gelişmiş ve refah düzeyi daha yüksek olan bir toplum haline gelebilmesini amaçlamaktadır. Plan, yukarıda kısaca özetlenen bilgileri göz önünde tutarak, bu kapsamda yapılacak gelişme öngörüleri için alternatifleri belirleyen, tartışan ve uygulanması için karar süreçlerini tanımlayan nitelikte olacaktır.

Daha önceki bölümlerde değinildiği gibi, planlama çalışmalarının başarılı olabilmesi için, toplumun kendi içsel dinamiklerini değerlendirmelidir. Geleceğe yönelik kararların oluşumu-uygulanması ve geri bildirimlerinin değerlendirilmesi sürecinde bölge toplumunun aktif bir konumda bulunmasının nasıl sağlanacağı sorununun önemsenmesi gereklidir. Bölgesel aktörler arasındaki etkileşim ve plan yönetimindeki demokratik işbirliğinin kurumsallaşması ve başarılı bir yönetim mekanizmasının kurulması, plan için yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası düzeylerdeki ögelerin beraberliğindeki etkinliği sağlayacaktır. Özellikle yerel düzeydeki kararlı bağlılıklar, ancak böyle bir ortamda harekete geçebilecek, planın başarılmasına katkıda bulunacaktır.

2 SOSYAL YAPI

2.1 GİRİŞ

Kalkınma projelerinde sosyal yapı analizinin gerekliliği her geçen gün artan ölçüde kabul edilmektedir. Her zaman açıkça ifade edilmese de, sosyal yapının analizinin yapılmasındaki amaç, "projenin sosyo-kültürel yapısının iyi anlaşılmasının projenin başarı olasılığını artırdığı" varsayımına dayanmaktadır.

Sosyal analiz, genellikle bir projenin uygulanacağı sosyal dokuyu/yapıyı tanımlar ve açıklar. Bu analizin ilk aşamasını sosyal haritalama veya durum analizi oluşturmaktadır. Proje alanındaki nüfusun demografik özellikleri, bireylerin eğitim durumu, üretim faaliyetleri, hizmetlerden yararlanma, gelir dağılımı, işsizlik, yerel toplulukların durumu ve benzeri birçok konunun anlaşılması gerekmektedir. Sosyal yapının bu şekildeki analizi aynı zamanda sosyal problemlerin belirlenmesine de olanak vermektedir. Bu şekildeki sosyal değerlendirme çalışmaları belli amaçlara varmak için araçlardır.

Kalkınma projelerinde, iyi bir sosyal analiz ihtiyacı, ekonomik gelişme sürecinin kendi doğasından ortaya çıkmaktadır. Ekonomik süreç "boşlukta" kendi kendine oluşan bir süreç olmaktan çok, bir sosyal ortamda oluşmakta ve bu onun yönünü, biçimini ve sonuçlarını etkilemektedir (Barth, 1996). Bireylerin ekonomik davranışları sadece ekonomik rasyonellik, kar ve ekonomik parametrelerle değil, aynı zamanda sosyo-kültürel etkenler tarafından da belirlenmektedir. Bu nedenden dolayı ekonomik analize sosyal analizin eklenmesi, hem yerel/spesifik bir yerdeki gelişme/kalkınma potansiyelini, hem de pratikte bu potansiyelin geliştirilmesini ve uygulanmasını sağlar (Cernea ve Kudat, 1997).

Sosyal analizin gerekliliğinin ikinci nedeni, kalkınma projelerinin sadece ekonomik büyüme için değil, sosyal değişme ve sosyal gelişme içinde planlanmış projeler/programlar olmasıdır. Sosyal analiz, kalkınma ve değişme için gerekli sosyal ve davranışsal mekanizmaları açıklayarak kalkınma planlarının başarı ile uygulanmasında katkıda bulunur (Cernea ve Kudat, 1997).

Bir projenin sosyal etkileri, basit bir neden-sonuç ilişkisini ifade etmemektedir. Bir projenin etkisi bazen basit ekonomik, sosyal ve ekolojik yarar ve kayıplardan çok, orada yaşayan topluluklar için yaşamsal bir sorun olabilmektedir. Bu nedenle, sürdürülebilir ve katılımcı bir anlayış temelinde uygulanmaya çalışılan Yeşilırmak Havza Gelişim Projesi'nde, sosyal yapı analizi büyük önem taşımaktadır. Sektörler arası bağlantılar dikkate alınarak, yararın ve ortaya çıkma olasılığı bulunan olumsuz etkilerin ve bundan etkilenebilecek grupların dikkate alınması projenin başarı şansını da artıracaktır.

Yeşilırmak Havza Gelişim Projesi kapsamında sosyal yapı analizi için nüfus, eğitim, sağlık, kadın ve ailenin güçlendirilmesi, kültür, gelir dağılımı, istihdam, çalışma hayatı, yoksulluk, sivil toplum kuruluşları ve kurumsallaşma konuları incelenmiştir. Bu konuların ayrı ayrı incelenmesine geçmeden önce sosyal yapı bölümünde kullanılan yöntemlere ilişkin genel bir açıklama yapmakta yarar vardır.

Yeşilırmak Havza Gelişim Projesi'nin Sosyal Yapı ile ilgili bölümü için temel olan veriler, ilk olarak konu ile ilgili olarak yapılmış mevcut araştırmalar, raporlar, diğer çeşitli çalışmalar ve ikinci olarak, nitel araştırma tekniklerinden yararlanılarak gerçekleştirilen alan araştırmasından elde edilmiştir. Devlet Planlama Teşkilatı'nın, Devlet İstatistik Enstitüsü'nün ve diğer kurumların konu ile ilgili istatistik ve yayınları, konu ile ilgili çeşitli kitaplar, makaleler ve raporlar incelenmiştir. Bu incelemelere ek olarak, bölgede sosyal yapı için gerçekleştirilen alan araştırmasında nitel araştırma teknikleri temel alınarak veri toplanmıştır. Son yirmi yıl içinde katılımcı ve niteliksel analizler kalkınma ile ilgili araştırmalarda ve projelerde yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Alan araştırmasında,

niteliksel araştırma pratikleri üzerine yazılmış bir kitap (Ritchie ve Lewis, 2003), katılımcı ve hızlı değerlendirmelerin Orta Doğu ve Güney Afrika ülkelerindeki toplumsal gelişme deneyimlerindeki kullanımı üzerine bir el kitabı (Theis ve Grady, 1991) ve Dünya Bankası'nın yoksulluk araştırmaları toplumsal etki analizlerinde kullanılmasını önerdiği iki kitaptan (World Bank, 1999 ve 2003) faydalanılmıştır. Bölgede sosyal yapının incelenmesi, hızlı ve katılımcı bir yaklaşıma olanak verecek teknikler aracılığıyla, bölge insanının kendi deneyimlerini temel alan bir yaklaşımla yerine getirilmeye çalışılmıştır. Bu aynı zamanda, bölge insanının projeye sürecin başından katılımının sağlanmasına olanak tanımıştır. Bölgede gerçekleştirilen alan araştırmasında sosyal yapı ile ilgili çeşitli konularda bireysel görüşmeler (mülakatlar), odak grup tartışmaları ve komünite, mahalle ve köy düzeyinde toplantılar yapılmıştır. Yapılan görüşme ve toplantılar şu şekilde özetlenebilir:

- Kişilerle mülakat/görüşme (KG). Kırsal ve kentsel alanda yaşayan kişi veya ailelerle, sorunlar ve çözüm yollarına ilişkin derinlemesine mülakatlar yapılmıştır.
- Anahtar kişilerle görüşme (AKG). Sosyal yapı ile ilgili konularda bilgiye sahip olduğu düşünülen kişilerle konuya özgü bilgi elde etmek için mülakatlar yapılmıştır.
- Odak grup tartışmaları (OGT). 7-12 kişiden oluşan gruplarla belirli sorunlar ayrıntılı olarak tartışılmıştır.
- Grup halinde görüşme (GG). Mahalle ve köy düzeyinde bilgi elde etmek için çeşitli toplantılar yapılmıştır.

Ayrıca başka nitel araştırma tekniklerinden de çeşitli konularda bilgi toplamak için yararlanılmıştır. Bu teknikler şunlardır: Listeleme-Derecelendirme, Trend Analizi, Zenginlik Sıralaması, Geçim Analizi, Kurumsal Analiz, Mevsimlik İş Diyagramı, Günlük İş Çizelgesi ve Katılımlı Gözlem.

Bu çerçevede geliştirilen tekniklerle toplanan veriler, sosyal yapı ile ilgili konularda mikro-düzeyde, zengin ve detaylı bilgiler sağlamaktadır. Bir araştırmada hangi tekniğin seçileceğine, büyük ölçüde araştırmanın amacı doğrultusunda karar verilmektedir. Yerel düzeyde bölge insanının deneyimlerini ve bu sorunlarını nasıl algıladığını anlamak temel amaç olduğu için, nitel ve katılımcı bir yaklaşımın en iyi teknik olacağı düşünülmüştür. Bu tekniğin içerdiği dezavantajları en aza indirmek için, mümkün olduğu kadar farklı kaynaklardan bilgi toplanmaya çalışılmış; böylece bir kaynaktan elde edilen bilgiyi diğerleri ile karşılaştırma olanağı (triangulation) bulunmuştur. Aynı zamanda konu ile ilgili olabilecek kurum ve kişilerin farklı perspektifleri yansıtacakları düşünülerek, sorunların tüm boyutlarını kavrayabilmek için, mümkün olduğu kadar farklı görüşler ve düşünceler elde edilmeye çalışılmıştır.

2.2 NÜFUS

2.2.1 GİRİŞ

Nüfus, gelir ile birlikte bir ekonomide mal ve hizmetlere olan talebin kompozisyonunu ve miktarını belirler ve nüfusun büyüklüğü, yapısı, bilgi ve beceri düzeyi, üretim sisteminin temel girdisini oluşturur. Gelişen bir ekonomide nüfus ve nüfusun özellikleri, kaynakların sosyal ve ekonomik sektörler arasındaki dağılımını büyük ölçüde etkiler; kaynakların bu şekilde dağılımı da ekonominin büyüme hızını, istihdam düzeyini, sektörel üretim artış oranları ile ihracat ve ithalat oranlarını etkiler (DPT, 2001-12). Bölgenin nüfus yapısının anlaşılması, bölgesel gelişimin sosyal, ekonomik, politik ve kültürel gelişiminin de yorumlanmasına ve anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.

Bölgenin kapalı bir sistem olmaması, dolayısıyla ülkesel ve giderek küresel boyuttaki değişimlerle etkileşim içinde bulunması, analizlerin bölge ölçeğinden daha üst düzeylerde gerçekleştirilmesini anlamlı kılmaktadır. Bu nedenle nüfusa ilişkin analizlerde genelden özele bir yol izlenmiştir. Bu analizlerin başlangıç noktasını, TR83 Bölgesi'nin Türkiye geneli ve Düzey 2 İBB bölgelerine ait ortalamalar ile kıyaslanması oluşturmuş, daha sonra bölgeyi oluşturan iller bazında kentsel ve kırsal nüfus gelişimleri ile ilçelerdeki nüfus yapısı incelenmiştir. Gerektiğinde, küresel ya da ülkesel ölçekteki değişimler, nüfus yapısındaki değişimleri açıklamakta referans olarak kullanılmış ve bu çerçevede Avrupa Birliği ile karşılaştırmalar yapılmıştır.

Nüfus analizlerinde 1927'den bugüne kadar yapılan genel nüfus sayımlarına ait sonuçlar kullanılırken, bölge için yapılan nüfus analizleri, Türkiye'de "kentleşmenin miladı" olarak kabul edilen 1950'li yıllardan sonra gözlenen ekonomik, sosyal, politik, kültürel ve teknolojik değişimlerin kentleşme üzerindeki etkilerinin belirgin olarak ortaya çıkmaya başladığı, 1960'lardan başlatılmıştır.

Bu raporun hazırlandığı tarih itibarıyla, ülke geneli için iç göç hareketleri konusunda sunulabilecek en güncel bilgiler 1997 tarihinde DİE tarafından yayınlanan "1990 Nüfus Sayımı, Daimi İkametgaha Göre İç Göçün Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri" yayınında yer alan bilgiler ile kısıtlıdır.

Bölge illerinde yaşanan mevsimlik göç hareketlerini değerlendirebilmek için Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından derlenen "Köy Envanteri" çalışması ve sosyal yapı ile ilgili çalışmalar kapsamında yapılan alan araştırmalarından ve odak grup toplantılarından elde edilen bilgiler kullanılmıştır.

Mevcut durum analizi çalışmaları esnasında üssel artış yöntemi ve unsur yöntemi kullanılarak kaynakların kullanımının planlanabilmesi amacı ile bölge için 2023 yılına kadar nüfus projeksiyonları yapılmıştır. Senaryo ve strateji aşamasında oluşturulacak senaryolara göre, detaylı nüfus projeksiyonları da ayrıca yapılacaktır.

2.2.2 KENTSEL VE KIRSAL NÜFUS

Bölgenin ve ülkenin toplam kentsel ve kırsal nüfusunda 1960'dan bu yana gözlenen gelişmeler, nüfusun son dönemlerde azalan oranlarla artmakta olduğunu göstermektedir. 1975-80 yılları arasında gözlenen arızi düşüş göz ardı edilirse, Türkiye 1960-1985 döneminde yıllık ortalama binde 25 civarındaki nüfus artış hızını sürdürmüş, ancak 1985'den sonra kararlı bir azalışa girmiştir. Bu 40 yıllık süre içinde, bölge nüfusu da artış göstermiş, ancak artış hızları daima ülke ortalamalarının altında kalmıştır. 60'larda ülke ortalamasına yakın değerlerden başlayan bölge ortalama artış hızı, 1965-1970 döneminde hızlı bir düşüş göstermiş, daha sonra 1985'e kadar yaklaşık aynı seviyeyi korumuştur. Bölge 1975-1980 arasında ülke genelinin gösterdiği yükselen artış grafiğini yine yakalayamamış, üstelik 1985'den sonra gözlenen ikinci düşüş dalgasına ülke ortalamasından daha fazla

kapılmış, yıllık ortalama artış hızı binde 15'lerden binde 7'lere kadar gerilemiştir. Çorum ve Amasya illeri, bölge artış hızını aşağıya çeken iki ildir. Tokat ise 1975-80 arasındaki düşüş eğilimini en fazla yaşayan il olmasına rağmen, genellikle bölge ortalamasının üstünde seyretmektedir. Bölgede izlenen Türkiye'ye paralel, ancak ortalamanın altında değerler alan artış hızı düşüşü, halen devam etmektedir.

Türkiye geneli için hesaplanan yıllık ortalama artış hızları 1985-1990 yılları arasında binde 21,7; 1990-2000 arasında ise binde 18,3 dür. Aynı oranlar TR83 Bölgesi için ise çok daha düşük olup, sırasıyla binde 7,3 ve binde 5,2'dir. Ancak yine de bu yıllık ortalama nüfus artış hızı, AB ülkelerinde izlenen artış hızlarından çok daha yüksektir. Örneğin 1995-2002 döneminde AB ülkelerinde yıllık ortalama nüfus artış hızı binde 3,2 olarak gerçekleşmiştir (DPT, 2003-5). Aynı dönemde Türkiye için değer binde 17,3 olarak hesaplanmaktadır.

İl ve ilçe merkezleri kent olarak kabul edildiğinde, geriye kalan kır nüfusunun artış hızında 1960'dan sonra gözlenen azalma eğilimi, 1980'lere kadar ufak dalgalanmalarla, ancak aynı seviyelerde devam etmiş; ancak Türkiye için 1980-1985 arasında ortaya çıkan hızlı düşüş, bölgede daha sonraki dönemde, 1985-1990 yılları arasında belirmiştir. Bu dönem içinde en şiddetli düşüşü Samsun kırsal nüfusu göstermiş; yıllık ortalama binde 10'luk artış hızından binde -20'lik bir değere düşmüştür. Her ne kadar kırsal nüfustaki kayıp azalmışsa da, doğurganlık hızının oldukça yüksek olduğu Tokat ili kırsal nüfusu hariç, bölge illeri ve bölge ortalaması kırsal nüfus artışı eksi değerler almaktadır, yani bölge kırsal nüfusu kaybetmektedir. Ülke genelinde ise kırsal nüfus artış hızlarının 1985-1990 döneminde 1980-1985 yılları arasında gözlenen negatif değerlerden pozitif değerlere çıktığı görülse de 1990-2000 döneminde gözlenen kırsal nüfus artış hızındaki düşüş Türkiye genelinde de kırsal nüfusun artış hızının azalmakta olduğunun göstergesidir.

Kentsel nüfusun gelişme eğilimlerine bakıldığında da benzer bir durum gözlenmektedir. Türkiye kentsel nüfusu, 1980-1990 arasında artış hızında bir sapma göstermekle birlikte, kentsel nüfus artış hızı 1965 yılından bu yana genel bir azalma eğilimi göstermektedir. 1980'lerde yaşanan ekonomide liberalleşme hareketi, kendini 1980-1985 yılları arasındaki kentsel nüfus artış hızında göstermiş olup, daha sınırlı da olsa aynı etki, 1985-1990 döneminde bölgesel nüfus hareketlerinde de izlenebilmektedir. Ancak bu etkinin zamana yayılma eğilimi gösterdiği, dolayısıyla şiddetinin azaldığı söylenebilir. Amasya hariç, bölge kentsel nüfusu, ülkesel eğilimleri yaklaşık beş yıl geriden takip etmektedir. Diğer bir deyişle TR83 Bölgesi'nin kentsel nüfusu artmakta, fakat artış hızı düşmektedir.

Nüfusu 20 000'in üstünde olan yerleşmeler kent olarak kabul edildiğinde, bölgeyi oluşturan iller ve Türkiye'de kentleşme oranları 2000 yılı için Tablo 2.2.1.1'de görüldüğü gibi hesaplanmaktadır, 1980-1990 ve 1990-2000 yılları arasındaki iki dönem için kentleşme hızları aşağıda gösterilmektedir.

Bölgenin toplam nüfusu 1927 yılında 886 283 iken, 1960 yılında 1 795 862'ye, 2000 yılında da 2 999 460'a ulaşmıştır. Son 73 yılda Türkiye nüfusu yaklaşık beş katına çıkarken, bölgenin toplam nüfusu 3,4 katına çıkmıştır. Diğer yandan bölge nüfusunun Türkiye nüfusuna oranı 1927-1965

Şekil 2.2.2.1 Türkiye ve TR83 Bölgesi Dönemsel Yıllık Ortalama Nüfus Artış Hızları

(binde)

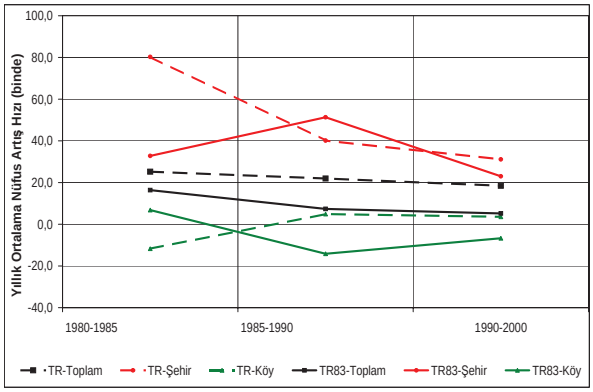

Kaynak: DİE (1983-5), 1980 Genel Nüfus Sayımı Türkiye.
DİE (1993-5), 1990 Genel Nüfus Sayımı Türkiye.
DİE (2003-1), 2000 Genel Nüfus Sayımı Türkiye.

yılları arasında yüzde 6,3 ila yüzde 6,6 arasında iken, 1965 yılından sonra düşmeye başlamıştır. 2000 yılında ise bölge nüfusu, toplam Türkiye nüfusunun yüzde 4,42'sini oluşturmaktadır.

Bölgenin toplam yüzölçümü 37 523 km²'dir ve Türkiye'nin yaklaşık yüzde 4,9'unu oluşturmaktadır. Bölgede km²'ye düşen kişi sayısı 1927 yılında yaklaşık 24 kişi iken, 2000 yılında 80 kişiye yükselmiştir. Türkiye geneli için bu rakam 1927'de 18 kişi iken, 2000 yılında 88 kişiye yükselmiştir. Bu haliyle Türkiye, aday ülkeler de dahil, AB üyesi olan ülkelerin ortalamasından daha düşük bir nüfus yoğunluğuna sahiptir. 2001 verilerine göre Avrupa Birliği üye ülkelerinin (katılım öncesi 15 AB üyesi olan ülke) ortalama nüfus yoğunluğu 117 kişi/km² ve AB 25 ülkelerinin ortalama nüfus yoğunluğu 114,2 kişi/km²'dir. 1927'de Türkiye ortalamasının da üzerinde olan bölge nüfus yoğunluğu, 2000 yılında Türkiye ortalamasının altına inmiş, bu nedenle bölge ile AB ortalamaları arasındaki fark, daha da artmıştır. Bölge illeri arasında nüfus yoğunluğu en yüksek il Samsun, en düşük il ise Çorum'dur. Çorum ve Samsun illerinde nüfusun en yoğun olduğu ilçeler ise merkez ilçelerdir. İlçelerin nüfus yoğunluğu Şekil 2.2.2.2'de verilmiştir. Nüfus yoğunlukları fazla olan ilçelerin 4.3.1 Kentleşme bölümünde detaylı bir şekilde incelenen sektörlere göre dağılımına bakıldığında tarım ve hizmetler sektörünün ağırlıklı olduğu görülmektedir.

Tablo 2.2.2.1 Kentleşme Oran ve Hızları, 2000

	Kentleşme oranı (yüzde)	Kentleşme hızı (binde)	
		1980-1990	1990-2000
Amasya	44,55	16,46	19,61
Çorum	41,89	82,22	27,85
Samsun	45,02	62,88	19, 11
Tokat	42,47	32,1	27,55
Bölge	43,64	51,31	23,02
Türkiye	57,67	40,14	31,14

Kaynak: DİE (2002-3), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Amasya.
DİE (2002-4), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Çorum.
DİE (2002-5), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Samsun.
DİE (2002-6), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Tokat.

Şekil 2.2.2.2 İlçelere Göre Nüfus Yoğunluğu, 2000

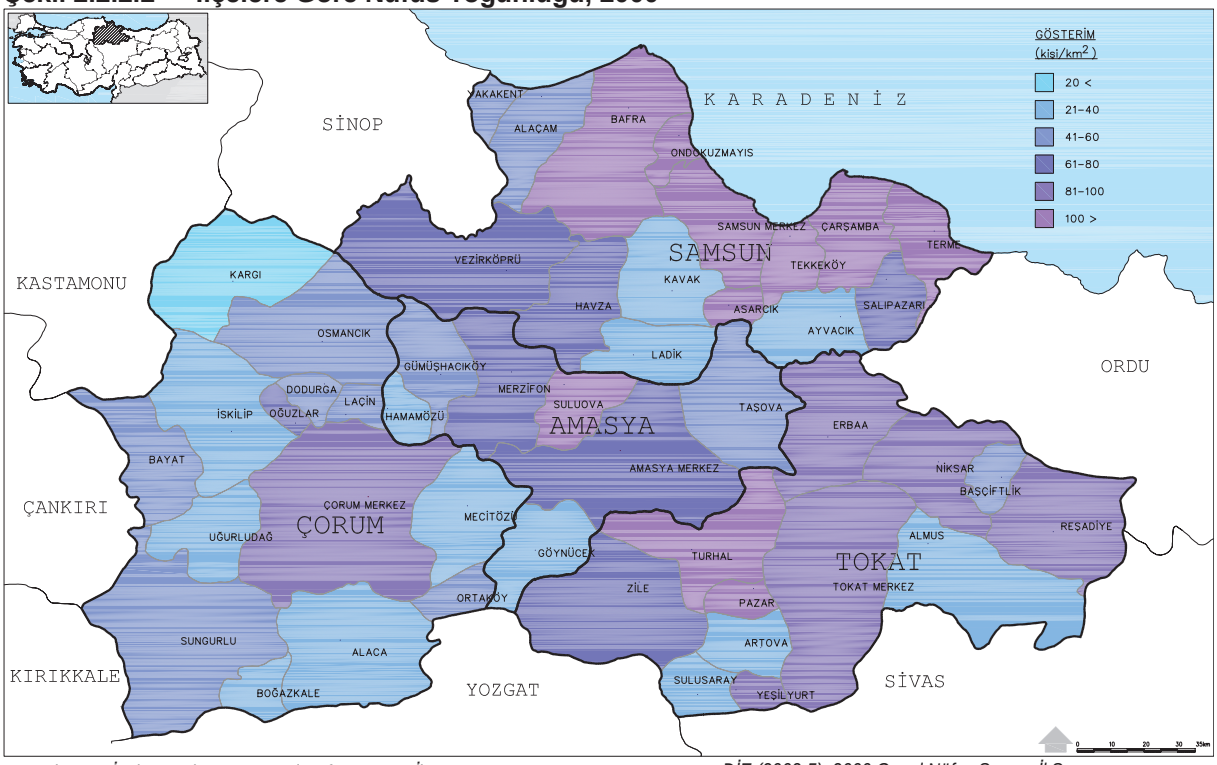

Kaynak: DİE (2002-3), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Amasya.
DİE (2002-4), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Çorum.
DİE (2002-5), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Samsun.
DİE (2002-6), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Tokat.

Tablo 2.2.2.2'de görüldüğü gibi, bölge nüfusu 1940-1960 döneminde azalan bir hız ile artmış, binde 10,92'den binde 27,33'e çıkmış; 1960-1970 yılları arasında azalmış, 1970-1985 yılları arasındaki dönemde nispeten yatay bir seyir izlemiş ve 1985 yılından sonra gerileyerek 2000 yılında binde 5,30'a düşmüştür. Bölgedeki nüfus artış hızı 1965'li yıllara kadar Türkiye'nin genel nüfus artış hızına yakınken, 1965 sonrasında Türkiye ortalamasının oldukça altında kalmış ve 2000 yılında Türkiye genelindeki nüfus artış hızının 1/3'ünün de altına inmiştir. Bu düşüşte, özellikle göçlerin ve düşen doğurganlık oranlarının etkili olduğu açıktır.

Bölge illerine bağlı ilçeler arasında toplam nüfusu en fazla olan 5 ilçe sırası ile; Samsun Merkez, Çorum Merkez, Tokat Merkez, Bafra (Samsun) ve Amasya Merkez'dir. Bu ilçeler 1990-2000 arasında pozitif büyüme göstermişlerdir.

Tablo 2.2.2.2 TR83 Bölgesi Nüfus Gelişimi ve Artış Hızları

	Nüfus		Bölgenin payı		Artış hızı (binde)	
Yıllar	Bölge	Türkiye	(yüzde)	Dönemler	Bölge	Türkiye
1927	886 283	13 648 000	6,49			
1935	1 060 566	16 158 000	6,56	1927-1935	22,24	21,10
1940	1 120 077	17 821 000	6,29	1935-1940	10,92	19,59
1945	1 208 883	18 790 000	6,43	1940-1945	15,26	10,59
1950	1 369 605	20 947 000	6,54	1945-1950	24,97	21,73
1955	1 566 474	24 065 000	6,51	1950-1955	26,86	27,75
1960	1 795 862	27 755 000	6,47	1955-1960	27,33	28,53
1965	2 022 594	31 391 000	6,44	1960-1965	23,78	24,62
1970	2 187 429	35 605 000	6,14	1965-1970	15,67	25,19
1975	2 375 933	40 348 000	5,89	1970-1975	16,53	25,01
1980	2 545 739	44 737 000	5,69	1975-1980	13,81	20,65
1985	2 745 274	50 664 000	5,42	1980-1985	15,09	24,88
1990	2 844 705	56 473 000	5,04	1985-1990	7,12	21,71
2000	2 999 460	67 804 000	4,42	1990-2000	5,30	18,29

Kaynak: DİE (2002-3), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Amasya.
DİE (2002-4), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Çorum.
DİE (2002-5), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Samsun.
DİE (2002-6), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Tokat.
DİE (2003-1), 2000 Genel Nüfus Sayımı Türkiye.

2.2.3 DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER

2.2.3.1 Yaş ve Cinsiyet Dağılım Özellikleri

Nüfusun **yaş gruplarına** dağılımının bir zaman dilimi boyunca izlenmesi, nüfustaki değişimin nitelikleriyle ilgili bilgi vermektedir. Türkiye yaş piramidi 1980 yılında geniş tabanlı ve 40-45 yaş grubundan sonra düzleşmeye başlayan ve 60 yaşın üzerinde de hızla daralan bir yapıya sahiptir (Şekil 2.2.3.1). 1985 yılıyla birlikte, nüfus artış hızındaki azalmanın işareti olarak 0-4 yaş grubunda bir daralma başlamakta, diğer yaş gruplarının yapısı fazla değişmemektedir. Nitekim 1980 öncesine kıyasla 1985-1990 döneminde Türkiye ortalama nüfus artış hızı, binde 24,9'dan binde 21,7'e düşmüştür. 1990 yılından sonra da aynı eğilim devam etmektedir. 10 yıllık bir sürenin ardından 2000 yılındaki nüfus piramidi 1980 yılına göre farklı bir yapısal özellik göstermektedir. 2000 yaş piramidinin, küçük yaş grupları sürekli daralmakta olan ve genişliği azalmış, piramit görünümünü büyük ölçüde yitirmiş ve silindirik bir görünüme doğru yaklaşmış, 60+ yaş grupları hafifçe genişlemeye başlamış bir yapısı vardır.

20 yıllık dönemde gerçekleşen ve devam etmesi beklenen demografik dönüşüm, düşen doğurganlık oranlarının yanısıra, sağlık hizmetlerinin kalitesinde gözlenen iyileşmelere de bağlı olarak ortalama yaşam süresinin artması ile açıklanabilir. Bebek ve çocuk ölüm oranlarında sağlanan düşüşe rağmen 0-4 yaş grubundaki nüfusun azalması, bir diğer deyişle doğurganlık oranının düşmesi, demografik yapıdaki değişimlerin toplumsal/ekonomik yapıdaki değişimler ile paralellik gösterdiğine işaret etmektedir. Genel olarak yüksek kentleşme hızı ve kentleşme oranları, söz konusu demografik dönüşümün de hızlı bir biçimde gerçekleşmekte olduğuna işaret etmektedir. Bir diğer açıdan, geniş tabanlı yaş grupları piramidi, düşük kentleşme oranını ve kırsal nitelikli bir toplumsal yapıyı temsil etmektedir.

Şekil 2.2.3.1 TR83 Bölgesi ve Türkiye Nüfus Piramitleri, 1980-2000 (1/2)

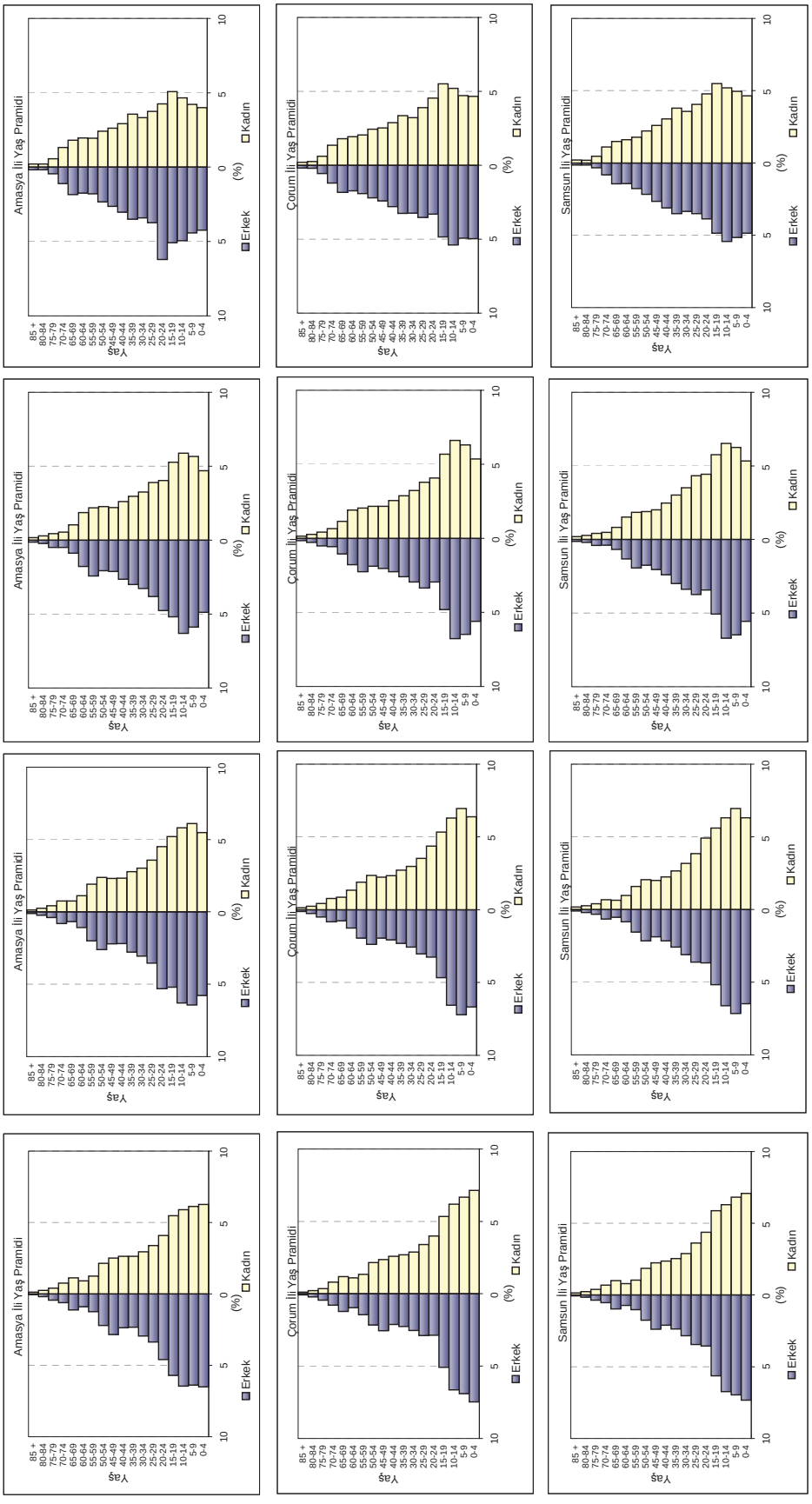

Şekil 2.2.3.1 TR83 Bölgesi ve Türkiye Nüfus Piramitleri, 1980-2000 (2/2)

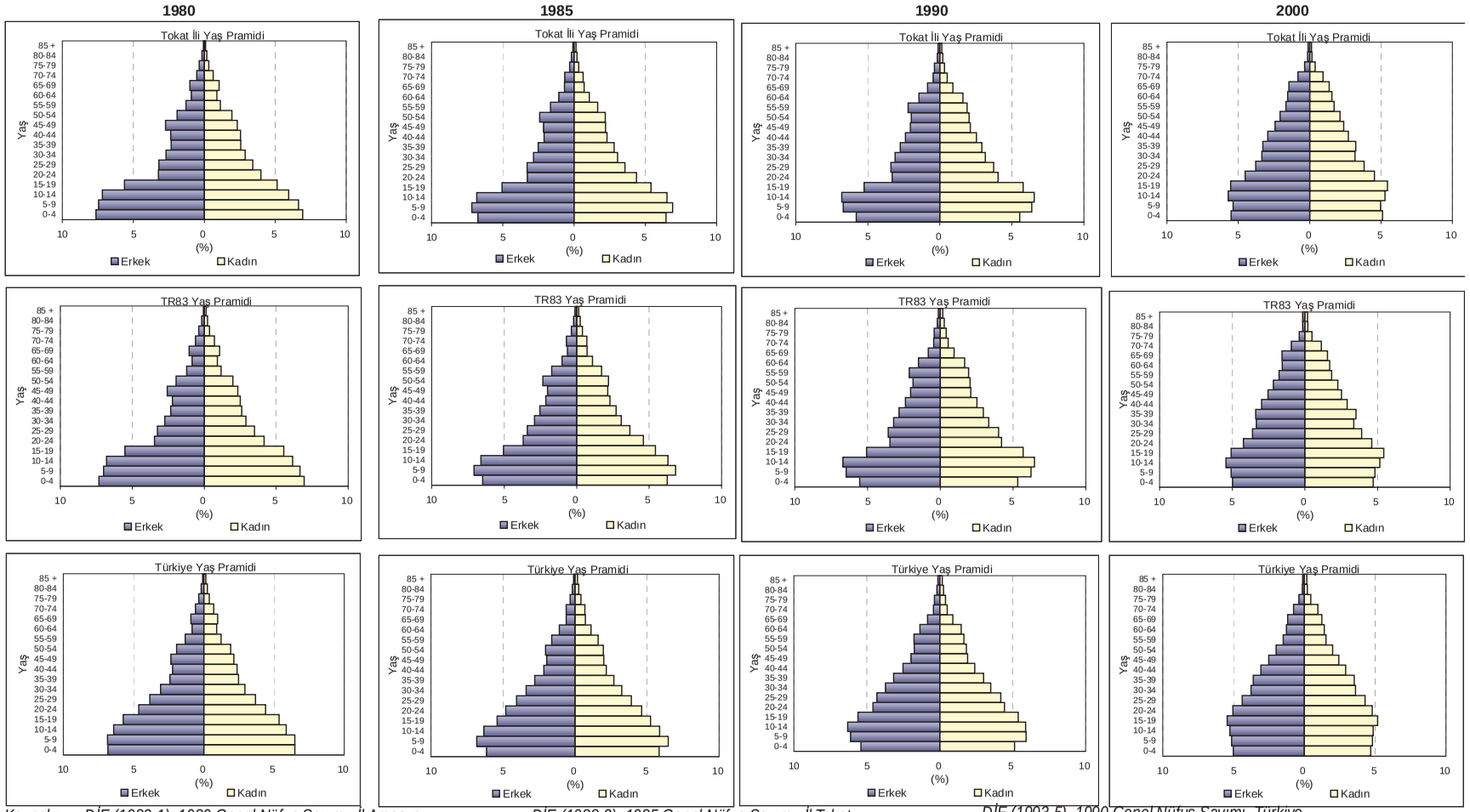

Kaynak:
DİE (1983-1), 1980 Genel Nüfus Sayımı, İl Amasya.
DİE (1983-2), 1980 Genel Nüfus Sayımı, İl Çorum.
DİE (1983-3), 1980 Genel Nüfus Sayımı, İl Samsun.
DİE (1983-4), 1980 Genel Nüfus Sayımı, İl Tokat.
DİE (1983-5), 1980 Genel Nüfus Sayımı, Türkiye.
DİE (1988-1), 1985 Genel Nüfus Sayımı, İl Amasya.
DİE (1988-2), 1985 Genel Nüfus Sayımı, İl Çorum.
DİE (1988-3), 1985 Genel Nüfus Sayımı, İl Tokat.
DİE (1988-4), 1985 Genel Nüfus Sayımı, İl Samsun.
DİE (1988-5), 1985 Genel Nüfus Sayımı, Türkiye.
DİE (1993-1), 1990 Genel Nüfus Sayımı, İl Amasya.
DİE (1993-2), 1990 Genel Nüfus Sayımı, İl Çorum.
DİE (1993-3), 1990 Genel Nüfus Sayımı, İl Samsun.
DİE (1993-4), 1990 Genel Nüfus Sayımı, İl Tokat.
DİE (1993-5), 1990 Genel Nüfus Sayımı, Türkiye.
DİE (2002-3), 2000 Genel Nüfus Sayımı, İl Amasya.
DİE (2002-4), 2000 Genel Nüfus Sayımı, İl Çorum.
DİE (2002-5), 2000 Genel Nüfus Sayımı, İl Samsun.
DİE (2002-6), 2000 Genel Nüfus Sayımı, İl Tokat.
DİE (2003-1), 2000 Genel Nüfus Sayımı, Türkiye.

Bölgedeki nüfusun **yaş dağılımına** bakıldığında nüfusun ağırlıklı olarak "çalışma çağı nüfusu" veya "üretken nüfus" olarak değerlendirilen 15-64 yaş aralığında yer aldığı görülmektedir. 2000 Genel Nüfus Sayımı verilerine göre, 0-14 yaş grubu bölge nüfusunun yüzde 30,22'sini, 15-64 yaş grubu yüzde 62,89'unu, 65 yaş üstü ise yüzde 6,88'ini oluşturmaktadır. Bu veriler 1990 yılına ait veriler ile karşılaştırıldığında, 15-64 yaş arası ve 65 yaş üstü nüfusun genel nüfusa oranının arttığı ve 0-14 yaş grubunun oranının ise azaldığı görülmektedir. Bu durum, Türkiye geneli için de geçerlidir. Bölgede yer alan 65 yaş üstü nüfusun oranı, Türkiye genelinden daha yüksektir. Yaşlı nüfustaki artış, Türkiye genelinde doğurganlık düzeyinin düştüğünün ve ölüm hızlarının sürekli azaldığının göstergesidir. Şekil 2.2.3.1'de verilen nüfus piramitlerinden de görülebileceği gibi, 2000 yılı itibarıyla Amasya ilinde nüfus en fazla 20-24 yaşları arasında yoğunlaşırken, Tokat'ta, Türkiye geneline benzer biçimde, 15-19 yaşları arasında, Çorum ve Samsun'da ise 10-14 yaşları arasında yoğunlaşmıştır. Benzer şekilde bölge genelinde de, nüfusun en fazla olduğu aralık 10-14 yaşları arasıdır. Diğer bir deyişle bölge genç bir nüfus yapısına sahiptir.

2000 yılı Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre bölge genelinde 0-14 ve 40-44 yaş aralığında erkeklerin sayısı, kadınlardan daha fazladır. Ancak bu fark (yüzde 0,25 düzeyinde olduğundan) ihmal edilebilir niteliktedir. Ancak, yaş grupları piramidinin önemli bir özelliği, 20-45 yaş gruplarında, özellikle de erkek nüfus için bir daralma göstermesidir. Bu daralma, çalışma çağındaki nüfusun, bu yaş aralığında önemli ölçüde bölge dışına çıktığı biçiminde yorumlanabilir. Yalnızca Amasya'da 20-24 yaş aralığında erkek nüfus oranının kadın nüfus oranından yüzde 1,95 daha fazla olması, burada bulunan "Er Yatağı Tugayı"nın varlığı ile açıklanabilir. Yaş piramitlerinden de izlenebileceği gibi, 1985 yılında bölgede de 0-4 yaş grubunda bir daralma başlamakta, bunun dışında aynı yapısal özellikler devam etmektedir. 2000 yılında ise, bölge kararlı bir biçimde daralmakta olan tabanıyla Türkiye nüfus piramidine daha benzer bir yapıya doğru yaklaşmaktadır. Ancak, 20 yaşın üzerindeki gruplar için daralma sürmekle birlikte, 1980'deki kadar belirgin değildir.

Nüfus piramitlerinin 20 yıl içindeki evrimine bölgeyi oluşturan iller açısından bakıldığında, bütün iller için tabanı daralan ve silindirik görünüme yaklaşan bir gelişme söz konusudur. Ancak her ilin gelişmesinde bazı farklılıklar vardır: Tokat, 2000 yılında tabanı en geniş olan piramide sahiptir. Taban daralmakla birlikte, yine de oldukça geniştir ve ilin tarımsal ağırlıklı kırsal yapısının işareti olarak yorumlanmaktadır. Ayrıca, 20 ve daha büyük yaş grupları için diğer illerde açıkça gözlemlenen çöküntü, Tokat için fazla belirgin değildir. Piramitte 20 yaş sonrası çöküntü en belirgin olmaya devam eden il Çorum'dur. Samsun ilinde de bu çöküntü gözlenmektedir. Amasya, tabanı en fazla daralan yaş piramidine sahiptir. Ancak diğer illerin tersine, yukarıda da değinildiği gibi 20-24 erkek yaş grubunda bir daralma değil, bir artış söz konusudur. Daha sonraki yaş gruplarında ise, erkek nüfusta bölgenin genel özelliği olan daralma gözlemlenmektedir. Bunun dışında, Amasya yaş piramidi bölgenin silindirik özelliğe en fazla yaklaşan yapısını yansıtmaktadır.

2.2.3.2 Yaş Bağımlılık Oranları

15-64 yaş grubundaki her 100 kişi için 0-14 yaş grubundaki kişi sayısı olarak tanımlanan "**yaş bağımlılık oranı**", 15-64 yaş grubundaki her 100 kişi için 65 yaş üstündeki kişi sayısı olarak tanımlanan "yaşlı bağımlılık oranı" ve bunların toplanması ile bulunan "toplam yaş bağımlılık oranı", tanım olarak bir ilde çalışan her 100 kişinin bakmakla sorumlu olduğu kişi sayısını göstermektedir. Yaş bağımlılık oranının küçük olması, ekonomik değer üretmeye yatkın potansiyel nüfusun çokluğunu gösterir. Yaş bağımlılık oranının 50 olması durumu, çalışma çağındaki bir nüfusun bir çocuk veya yaşlıya karşılık geldiği, yani çalışarak desteklediği sadece 1 kişinin bulunduğu ideal bir dengedir. Farklı ülkelerin gelişmişlik düzeyleri ve yaş bağımlılık

oranları incelendiğinde, yaş bağımlılık oranının gelişmiş ülkelerde düşük, az gelişmiş ülkelerde ise yüksek olduğu görülmektedir. Örneğin 2000 yılı için gelişmiş ülkelerde yaş bağımlılık oranı yüzde 48 (İngiltere'de yüzde 54, İsviçre'de yüzde 49, Almanya'da yüzde 47), az gelişmiş ülkelerde yüzde 86 ve Avrupa Birliği ülkelerinde ise (EU15) yüzde 49,5'tir. Gerek Türkiye, gerekse bölgede son 20 yıl içinde yaş bağımlılık oranlarında önemli düşüşler yaşanmaktadır. Türkiye ile karşılaştırıldığında, bölge toplam bağımlılık oranının Türkiye ile aynı doğrultuda, ancak daha büyük bir hızla düştüğü görülmektedir. 1980-2000 yılları arasında Türkiye 78,12'den yüzde 55,10'ten, bölge ise yüzde 85,03'den yüzde 58,95'e azalmıştır. 2000 yılında bölge toplam bağımlılık oranı hala Türkiye ortalamasından daha yüksektir. Ancak azalma hızı daha yüksektir.

Amasya'nın bağımlılık oranı, 20 yıllık dönem boyunca, her zaman bölge ve Türkiye ortalamasından daha küçüktür. Samsun ise, bölge ortalamasına yakın ancak onun biraz altında seyir izlemiştir. Çorum ve Tokat ise bölge ortalamasının üzerindedir ve bağımlılık oranlarındaki azalma, diğer illerden daha fazla olmakla birlikte, henüz Türkiye ortalamasının 7 puan üzerinde bulunmaktadır. Ancak genel eğilim bölgedeki toplam bağımlılık oranının ülke geneline yaklaşması şeklindedir.

Toplam bağımlılık oranının tüm bölge illerinde azalması çalışma çağındaki nüfusun üzerindeki genç ve yaşlı nüfusun baskısının azaldığını göstermektedir. Yaşlı bağımlılık oranı en yüksek il, Çorum'dur. Bunu sırası ile Amasya, Samsun ve Tokat takip etmektedir. Bölge için hesaplanan yaş bağımlılık oranı, Türkiye ortalamasının üzerindedir. Bölgede yalnızca Amasya ilinin yaş bağımlılık oranı Türkiye ortalamasının altındadır. Yaş bağımlılık oranı en yüksek il Tokat'tır. Bunu sıra ile Çorum, Samsun ve Amasya izlemektedir. Toplam yaş bağımlılık oranları ilçe bazında incelendiğinde ise, yalnızca 7 ilçe merkezinin toplam yaş bağımlılık oranının yüzde 50'nin altında olduğu görülmektedir. Bunlar Amasya-Merkez, Merzifon, Çorum-Osmancık, Samsun-Merkez, Salıpazarı ve Tokat-Merkez ile Reşadiye ilçeleridir. Diğer bir deyişle, bölge genelinde ekonomik değer üretmeye yatkın potansiyelin en fazla olduğu il Amasya iken, bu potansiyelin Çorum ve Tokat illerinde oldukça düşük olduğu görülmektedir.

Genç (0-14 yaş) bağımlılık oranı, Türkiye bakımından, oldukça büyük bir orandadır ve yaş piramitlerindeki taban daralmasına paralel bir biçimde, bu oran giderek azalma eğilimi içindedir. Buna karşılık, 65+ yaş grubu oldukça küçük bir oran oluşturmamasına rağmen demografik geçiş döneminin gereği olarak, yaşlı (65+ yaş) bağımlılık oranı (düşük düzeylerde de olsa) artma eğilimi göstermektedir.

Bölgenin genç bağımlılık oranı Türkiye ortalamasının üzerindedir. 20 yıllık dönem boyunca Türkiye ve bölgenin göreli konumları aynı kalmakla birlikte, aradaki fark giderek azalmaktadır. Bölge genç

Tablo 2.2.3.1 Toplam Yaş- Bağımlılık Oranı Değişimi

	0-14 Yaş bağımlılık				65+ Yaş bağımlılık				Toplam yaş bağımlılık			
	1980	1985	1990	2000	1980	1985	1990	2000	1980	1985	1990	2000
Amasya	66,49	60,61	54,00	40,51	9,16	7,80	7,73	12,13	75,65	68,41	61,74	52,64
Çorum	77,64	73,42	64,68	48,43	10,37	9,10	9,19	13,40	88,01	82,52	73,86	61,83
Samsun	76,94	71,26	62,54	47,85	8,64	7,30	6,87	10,14	85,58	78,56	69,41	57,99
Tokat	78,41	73,71	65,38	51,60	8,46	7,28	7,19	9,65	86,87	80,99	72,56	61,25
TR83	75,97	70,84	62,57	48,05	9,05	7,75	7,55	10,90	85,03	78,59	70,11	58,95
Türkiye	69,67	64,59	57,36	46,27	8,45	7,22	7,06	8,83	78,12	71,81	64,42	55,10

Kaynak: DİE (2002-3), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Amasya.
DİE (2002-4), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Çorum.
DİE (2002-5), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Samsun.
DİE (2002-6), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Tokat.
DİE (2003-1), 2000 Genel Nüfus Sayımı Türkiye.

bağımlılık oranı da, Türkiye ortalamasından daha hızlı biçimde küçülme göstermektedir. Bölgede genç bağımlılık oranı en küçük olan il Amasya'dır. Tokat dışındaki iller birbirine oldukça yakın bağımlılık oranlarına sahiptir.

Bölgenin yaşlı bağımlılık oranı, Türkiye ortalamasının üzerinde olmakla birlikte, Türkiye oranına oldukça yakın bir düzeyde seyretmektedir. Bölge yaşlı bağımlılık oranı, 20 yıllık dönemde, Türkiye ortalaması ile aynı doğrultuda (önce küçük bir azalma sonra yükselme) ancak daha yüksek bir hızla artmıştır. Özellikle 1990-2000 dönemi arasında yaşlı bağımlılık oranlarındaki artışlar tüm bölge illerinde belirgin düzeydedir. Dolayısıyla 2000 yılına ait bölge geneli yaşlı bağımlılık oranı ile Türkiye yaşlı bağımlılık oranı arasındaki fark son 20 yılda ilk defa 2 puanın üzerine çıkmıştır. Yaşlı bağımlılık oranı bakımından Çorum, bölgenin diğer illerinden ayrılmakta ve daha yüksek değerler almaktadır. Bu oran bakımından yüksek bir artış gösteren diğer il Amasya'dır.

Şekil 2.2.3.2 Toplam Yaş- Bağımlılık Oranı Değişimi

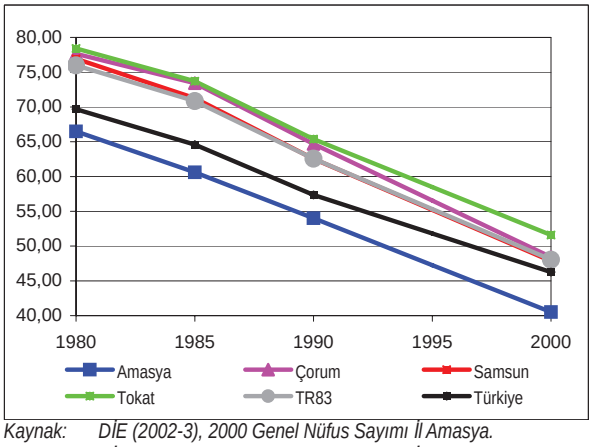

Kaynak: DİE (2002-3), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Amasya.
DİE (2002-4), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Çorum.
DİE (2002-5), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Samsun.
DİE (2002-6), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Tokat.
DİE (2003-1), 2000 Genel Nüfus Sayımı Türkiye.

Bağımlılık oranı bakımından 20 yıllık dönem boyunca gözlemlenen eğilim, demografik dönüşümün genel özelliklerine uygun biçimde, doğurganlığın azalma eğiliminin sürmesi ve yaşlı nüfusun payını artırmaya başlaması ile, Türkiye'nin ve bölgenin toplam bağımlılık oranlarının küçülmesi, bu küçülmenin temelde genç bağımlılık oranındaki hızlı düşmeden kaynaklanması, buna karşılık yaşlı bağımlılık oranında, nüfusun giderek yaşlanmasıyla birlikte, az da olsa küçük bir artışın olması biçiminde özetlenebilir. Bölge, bağımlılık oranı bakımından Türkiye ile aynı genel eğilimleri göstermekte, buna karşılık toplam ve genç bağımlılık oranlarında, giderek Türkiye ortalamasına yaklaşan ve aradaki açığın kapanması doğrultusunda bir hızlanma içindedir.

Şekil 2.2.3.3 Genç Bağımlılık Oranı Değişimi

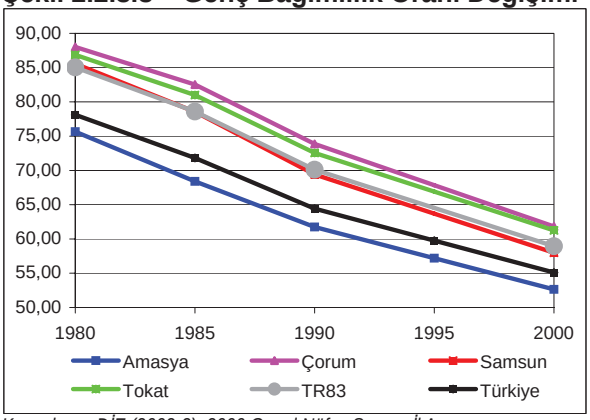

Kaynak: DİE (2002-3), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Amasya.
DİE (2002-4), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Çorum.
DİE (2002-5), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Samsun.
DİE (2002-6), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Tokat.
DİE (2003-1), 2000 Genel Nüfus Sayımı Türkiye.

Şekil 2.2.3.4 Yaşlı Bağımlılık Oranı Değişimi

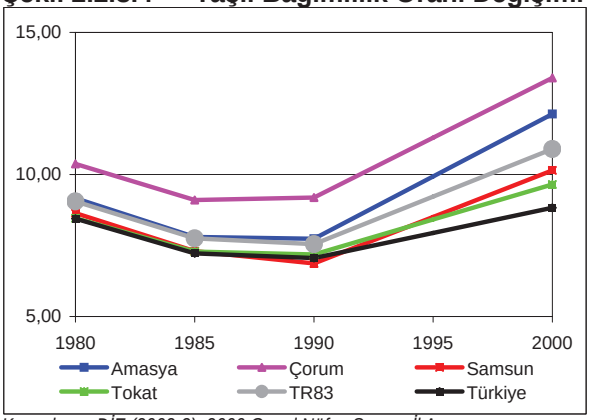

Kaynak: DİE (2002-3), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Amasya,
DİE (2002-4), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Çorum,
DİE (2002-5), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Samsun,
DİE (2002-6), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Tokat.
DİE (2003-1), 2000 Genel Nüfus Sayımı Türkiye.

2.2.3.3 Hanehalkı Büyüklükleri

Hanehalkı büyüklüğü ve hanenin kompozisyonu hanehalkı üyelerinin faydalanabilecekleri kaynakların üyeler arasındaki dağılımını ve sonuçta da hanehalkı üyelerinin refahını etkilemektedir (DPT, 2001-12).

Hanehalkı büyüklüğünde son 20 yıllık dönem boyunca gözlemlenen değişimler de, demografik değişimin etkilerini yansıtmaktadır. Ortalama hanehalkı büyüklüğü, Türkiye'de ve bölgede, dönem boyunca, ancak son 10 yılda giderek hızlanan bir küçülme eğilimi içindedir. Bölge, hanehalkı büyüklüğü göstergesi bakımından dönem boyunca Türkiye ortalamasının üzerinde seyretmektedir. Bölge hanehalkı ortalamasının yükselmesine en çok katkı yapan il Tokat'tır. Tokat giderek açılan bir farkla, bölgedeki illerin hanehalkı büyüklüğünde gözlenen bir puan civarındaki küçülme eğiliminin dışında kalmaktadır.

2000 yılında Türkiye toplam nüfusunun yüzde 4,42'sini oluşturan bölgede, toplam hanehalkı nüfusuna göre hanehalkı büyüklüğü 4,97'dir. Bu oran, 2000 yılı Türkiye ortalaması olan 4,5 değerinin üzerindedir. Bölge içi sıralamaya bakıldığında, il bazında ortalama hanehalkı büyüklüğünün en yüksek olduğu il bölgede KBGSYİH değeri en düşük il olan Tokat'tır (5,6); hanehalkı büyüklüğünün en düşük olduğu il ise Amasya'dır (4,52). Bölgedeki ortalama hanehalkı büyüklüğünü yukarı çeken Tokat ili hariç diğer illerin ortalama hanehalkı büyüklükleri TR83 ortalamasının altındadır. Hanehalkı büyüklüğü, kentten kıra doğru yükselmektedir. DİE tarafında yayınlanan 2002 yılı yoksulluk çalışması sonuçlarına göre hanehalkı büyüklüğü ile yoksulluk artışı arasında pozitif bir ilişki vardır. Bunun yanı sıra kalabalık hanehalkı ortamı, hane içinde olumsuz sağlık koşullarının oluşmasına da yol açabilmektedir.

2.2.3.4 Kentleşme Oranları

Bölgenin kentleşme oranları, bir başka deyişle kentlerde yaşayan nüfusun oranı, incelenen dönem boyunca, Türkiye ortalamasının oldukça altında değerler almaktadır. 1980-1985 döneminde Türkiye ortalamasının altında seyreden ancak bölge illeri arasında farklı düzeylerde olan kentleşme oranları, daha sonraki dönemlerde, yakınlaşma eğilimi göstermektedir. Ancak Türkiye'de yüzde 65 civarında olan kentleşme oranı, bölgede 2000 yılında ancak yüzde 52'ye ulaşmıştır. Bölge nüfusu içinde dönem başında kentleşme oranı en düşük olan Çorum'da, kentleşme oranı hızla yükselmiştir. Tokat ise, dönem başında bölge ortalamasına oldukça yakın bir değer almaktayken, aradaki fark dönem boyunca giderek açılmış ve dönem sonunda bölgenin, nüfusunun yarıdan fazlası kentleşmemiş olan ve bölge ortalamasının altında kalan tek ili olmuştur. Amasya, bölgenin en fazla kentleşmiş nüfus oranına sahip olan ili olmakla birlikte Çorum ve Samsun illeriyle arasındaki fark çok azdır.

Tablo 2.2.3.2 Toplam Nüfusa Göre Ortalama Hanehalkı Büyüklüğü

	1980	1985	1990	2000
Amasya	5,6	5,4	5,2	4,5
Çorum	5,5	5,4	5,1	4,4
Samsun	5,8	5,6	5,3	4,6
Tokat	5,8	5,7	5,7	5,6
TR83	5,7	5,6	5,4	4,8
Türkiye	5,2	5,2	5,0	4,5

Kaynak: DİE (2002-3), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Amasya.
DİE (2002-4), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Çorum.
DİE (2002-5), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Samsun.
DİE (2002-6), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Tokat.
DİE (2003-1), 2000 Genel Nüfus Sayımı Türkiye.

Tablo 2.2.3.3 Kentleşme Oranları

	1980	1985	1990	2000
Amasya	37,5	41,5	45,5	53,8
Çorum	29,3	33,4	41,6	52,2
Samsun	34,2	36,9	45,3	52,5
Tokat	32,1	36,2	42,9	48,5
TR83	33,0	36,6	43,9	51,5
Türkiye	43,9	53,0	59,0	64,9

Not: İl ve İlçe merkezleri kent olarak kabul edilmiştir.
Kaynak: DİE (2002-3), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Amasya.
DİE (2002-4), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Çorum.
DİE (2002-5), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Samsun.
DİE (2002-6), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Tokat.
DİE (2003-1), 2000 Genel Nüfus Sayımı Türkiye.

Kentleşme göstergeleri ile hanehalkı büyüklüğündeki küçülme eğilimleri, bölge ve iller için belirli bir benzerlik göstermektedir. Tokat, kentleşmesi en yavaş gelişen ildir ve kırsal nüfusun yaşam özelliklerine uygun biçimde, hanehalkı büyüklüğündeki azalma hızı düşüktür. Çorum ili dönem boyunca, demografik değişim eğilimine uygun bir gelişme göstermektedir. En az kentleşmiş il konumundan hızla uzaklaşmış ve hanehalkı büyüklüğü bölge ve Türkiye ortalamasının altına düşmüştür. Bölge, demografik göstergeler bakımından, Türkiye ortalamalarına yakın bir konuma doğru gelişme göstermektedir.

2.2.3.5 Bebek, Çocuk Ölüm Hızları ve Toplam Doğurganlık Oranları

Bölgedeki doğurganlık hızı 1980-1985 arasında hızlı bir düşüş yaşamış, son 15 yılda, hemen hemen sabit kalmıştır. 1990 ve 2000 nüfus sayımı sonuçlarına göre ülke genelinde doğurganlık hızları batıdan doğuya gidildikçe artmaktadır. Bölgenin doğurganlık hızı, diğer Düzey 2 bölgelerinden, sınır komşusu olan TR90 Trabzon bölgesine göre daha yüksek, diğer komşuları ile ise hemen hemen aynıdır. 2000 Nüfus Sayımı sonuçlarına göre bölgenin doğurganlık hızı (2,65) Türkiye ortalamasından (2,53) yüksektir. Bölgede doğurganlık hızı en yüksek olan il Tokat (3,06), en düşük olan ise Amasya'dır (2,34). Tablo 2.2.3.4'de görüldüğü gibi, bölgede yalnızca Amasya ilinin doğurganlık hızı Türkiye ortalamasının altındadır. Doğurganlık oranları ile ilk evlilik yaşı, evlenme oranları, düşük-kürtaj, aile planlaması, kadınların eğitim düzeyi gibi değişkenler arasında ilişki kurmak mümkündür. Bunlardan eğitim düzeyi ile doğurganlık oranlarına bakıldığında, doğurganlık oranlarının eğitim düzeyine göre önemli farklılık gösterdiği görülmektedir. Doğurganlık oranı en yüksek il olan Tokat, kadınların en düşük okuma yazma oranına sahip olduğu, kentleşme oranının en düşük olduğu, tarım işkolunda çalışanların toplam istihdama oranının en fazla olduğu ildir. Doğurganlık hızının düşmesinde eğitim düzeyinin büyük etkisi vardır. Eğitimsiz kadınlar ile karşılaştırıldığında, en az ortaokulu bitirmiş kadınların toplam doğurganlık hızlarında yarıdan fazla bir düşme olduğu görülmüştür (DPT, 2001-12). Bu bağlamda bölgedeki doğurganlık hızının azaltılması için kadınların eğitim düzeyinin artırılması gerekmektedir.

Bölge genelindeki bebek ve çocuk ölüm hızlarına baktığımızda, 1970'lerde Türkiye genelinin binde 43 üzerinde olan bebek ölüm hızının (Türkiye: binde 150, Bölge:binde 193), 2000 yılında Türkiye geneline oldukça yaklaştığını görmekteyiz. 1970'li yıllarda binde 200 düzeyinde olan bebek ölüm hızı

Tablo 2.2.3.4 Genel Demografik Değişkenler, 2000

	2000 Genel Nüfus Sayımı			Yıllık nüfus artış hızı* (1990 – 2000) (binde)			Yaş bağımlılık oranı (yüzde)	Bebek ölüm hızı (binde)	Çocuk ölüm hızı (binde)	Toplam doğurganlık hızı	Hanehalkı Büyüklüğü**
	Toplam	Şehir	Kır	Toplam	Şehir	Kır					
Amasya	365 231	196 621	168 610	1,65	19,16	-15,52	52,7	47	9	2,34	4,52
Çorum	597 065	311 897	285 168	-1,92	20,43	-21,73	61,9	51	10	2,66	4,67
Samsun	1 209 137	635 254	573 883	4,04	18,61	-9,94	58,0	48	9	2,55	4,81
Tokat	828 027	401 762	426 265	14,15	26,25	3,95	61,3	45	8	3,06	5,79
TR83	2 999 460	1 545 534	1 453 926	5,19	20,98	-9,25	59,0	48	9	2,65	4,97
Türkiye	67 803 927	44 006 274	23 797 653	18,29	26,81	4,21	55,1	43	7	2,53	4,50

* *1990-2000 yılları arası ortalama yıllık nüfus artış hızları hesaplanırken, 2000 yılındaki idari bölünüşe göre yeniden düzenlenen 1990 yılı sayım sonuçları kullanılmıştır.*

** *Toplam hanehalkı nüfusuna göre hanehalkı büyüklüğü.*

Kaynak: DİE (2002-3), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Amasya.
DİE (2002-4), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Çorum.
DİE (2002-5), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Samsun.
DİE (2002-6), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Tokat.
DİE (2003-1), 2000 Genel Nüfus Sayımı Türkiye.

1990'da binde 85'lere ve 2000 yılında ise binde 48'lere inmiştir. Bölge genelinde çocuk ölüm hızları, bebek ölüm hızları kadar yüksek değildir. 1970'li yıllarda binde 90 düzeyinde olan çocuk ölüm hızları 1990'da binde 25'e inmiş ve 2000 yılında ise binde 9 olmuştur. 1970'li yıllarda Türkiye genelinin binde 27'nin üzerinde olan çocuk ölüm hızları, 2000 yılında Türkiye geneline çok yaklaşmıştır. Özellikle 1990-2000 döneminde hem bebek ölüm hızları, hem de çocuk ölüm hızları hızla düşmüş ve Türkiye genelini yakalamıştır. Bebek ve çocuk ölüm hızlarının, yıllara göre değişimi, birbirine çok benzer olmakla birlikte, aralarında mertebe farkı vardır. Bölge içinde bebek ve çocuk ölüm hızı en yüksek olan il, okur yazar nüfus oranının ve okur-yazar nüfusun toplam kadın nüfusuna oranının en düşük olduğu ve okullaşma oranlarının da nispeten düşük olduğu Çorum iken, en düşük olan il ise okur-yazar nüfus oranının ve okur-yazar nüfusun toplam kadın nüfusuna oranının en yüksek olduğu ve okullaşma oranlarının da oldukça yüksek olduğu Samsun'dur. Samsun'daki bebek ve çocuk ölüm hızları hem bölge hem de ülke ortalamasının oldukça altındadır. Son on yılda çocuk ölümlerindeki azalmanın, çocuk ölümlerine karşı bir sigorta olarak "fazla" çocuğa duyulan ihtiyacı azaltarak doğum hızlarının düşmesine yardımcı olduğu düşünülmektedir.

2.2.3.6 Doğuşta Yaşam Beklentisi

Tablo 2.2.3.5'den görüleceği üzere doğumda yaşam beklentisi bakımından TR83 Bölgesi illerine ait 1997 yılı değerleri, Türkiye ortalaması olan 69 değerinden düşüktür. Bölgede, doğuşta yaşam beklentisi Türkiye ortalamasına en yakın olan il Samsun'dur (68,9). Samsun ilini sırası ile Çorum, Tokat ve Amasya illeri izlemektedir. Sağlık durumunun ve yaşam kalitesinin bir göstergesi olan doğuşta yaşam beklentisinin Samsun hariç diğer illerde Türkiye ortalamasından düşük olması, bu illerdeki yaşam kalitesinin Türkiye ortalamasından daha düşük olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Yaşam beklentisinin 1975 ile 1997 yılları arasındaki değişimine bakıldığında da, TR83 Bölgesi'nin doğumda yaşam beklentisi bakımından 1975-1997 arasında Türkiye ortalaması kadar olumlu bir gelişme göstermediği görülmektedir. Bu dönemde Türkiye'de ortalama yaşam beklentisi 10 yıl artış gösterdiği halde, TR83 Bölgesi'nde bu artış 8-8,5 yıl düzeyinde olmuştur. Doğumda yaşam beklentisi bakımından kadın ve erkek karşılaştırıldığında, tüm dünyada olduğu gibi bölge illerinde de kadınların yaşam beklentisinin erkeklerden daha fazla olduğu gözlenmektedir. İllerin sosyo-ekonomik sıralamasına göre Samsun ilinin, 2000 yılında, bölgede sosyo-ekonomik açıdan en gelişmiş il olması (Türkiye genelinde 32. sırada) doğumda yaşam beklentisi bakımından en iyi durumda olmasını destekleyen bir göstergedir.

Tablo 2.2.3.5 Doğumda Yaşam Beklentisi, 1975-2003

	1975	1997			2000			2003		
	Toplam	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek
Amasya	57,1	65,1	67,3	63,1	-	-	-	-	-	-
Çorum	59,4	67,7	69,8	65,6	-	-	-	-	-	-
Samsun	60,4	68,9	71,5	66,2	-	-	-	-	-	-
Tokat	57,2	65,3	67,5	63,2	-	-	-	-	-	-
Türkiye	59,2	67,4	69,7	65,2	68,0	70,4	65,8	68,7	71	66,4

Not: 1997, 2000 ve 2003 yılı Türkiye değerleri DİE verilerine dayanmaktadır.
Kaynak: Akder, H. (2001), İnsani Gelişme Raporu Türkiye 2001.
*DİE (2004-21), DİE internet sitesi (*http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/ goc/14122004.html*)*

2.2.4 GÖÇ

Gerek 2000 nüfus sayımı sırasında gerekse daha önceki sayımlarda, nüfus içinde o il dışında doğmuş kişilerin en yoğun olduğu il Amasya'dır (nüfusunun yüzde 19'u Amasya dışında doğmuş). Amasya'yı yüzde 16 ile Samsun takip etmektedir. 1975 yılı civarına kadar en yüksek yüzde Samsun ilinde iken, bu tarihten sonra Amasya en yüksek orana sahip olmuş, ancak Samsun ili de son yıllarda yine yükselmiştir. Diğer iki bölge ilinde ise, bu gösterge yüzde 10'un altında seyretmiş olmasına karşılık 1980'lerden sonra genel olarak tüm bölge illeri içinde başka il doğumluların payı artmaya başlamıştır.

2000 nüfus sayımında, illerin aldığı göçün cinsiyete göre değişimi incelendiğinde, Amasya ilinde, il dışında doğmuş ama sayım günü Amasya'da bulunan erkek nüfusun belirgin olarak daha yüksek olduğu, Samsun ve Tokat illerinde erkeklerin, Çorum ilinde ise kadınların biraz daha fazla olduğu gözlemlenmektedir. Yaşam boyu göç göstergesine göre dışarıya göç hızı, en yüksek Çorum ilinde, en düşük ise Samsun ilindedir. Tüm illerde daha fazla oranda erkek, doğduğu ilin dışında bulunmaktadır. Genel olarak bölge illerinde doğanların 2000 Genel Nüfus Sayımı bölge nüfusuna oranlarına bakıldığında, bölge nüfusunun yüzde 35'i kadar bir nüfusun doğduğu ilin dışında bulunduğu, bu oranın erkekler için yüzde 37'ye çıktığı ve kadınlar için ise, yine düşük olmamakla birlikte, yüzde 33 düzeyinde olduğu görülmektedir.

Genel nüfus sayımı sonuçlarına göre yapılan analizler sonucunda, bölge genelindeki net göçün 1970'den beri sürekli negatif olduğu ve verilen göçün dönem sonu nüfusuna oranının 1985-1990 arasında en yüksek seviyesine ulaştığı görülmektedir. 30 yılı aşkın bir süredir sürekli olarak göç ile nüfus kaybedilmesi, bölgedeki ekonomik ve sosyal şartların bölge insanını tatmin edecek düzeyde olmadığının ve insanların iş olanaklarının daha geniş olduğu sanayi ve ticaret merkezleri ile eğitim olanaklarının daha fazla olduğu illere doğru gönüllü olarak göçtüğünün bir göstergesidir.

Verilen göç büyük ölçüde (yüzde 67,6~72,3) Amasya, Çorum, Samsun ve Tokat illerinin şehirlerinden, başka illerin şehirlerine doğrudur. Dışarıya, yaşam boyu göç hızı, en yüksek Çorum ilinde, en düşük Samsun ilindedir. Bölge içi köylerden başka bir ilin şehrine olan göçün oranı ise yüzde 13,7 ila yüzde 20,2 arasında değişmekte olup, bu oranlar şehirden şehire olan göçlere kıyasla oldukça düşüktür. Bu dört il arasındaki köyden köye göçler ise, ihmal edilebilir bir düzeydedir (yüzde 7~10). Bölgedeki dört ilin hem aldığı hem de verdiği göçün daha çok kentsel karakterli bir göç olduğu söylenebilir. Bu durum, Aralık 2004 itibarıyla yayınlanan '2000 Genel Nüfus Sayımı Göç İstatistikleri'nin ilk değerlendirilmesiyle de doğrulanmakta olup, 1995-2000 yılları arasında bölgenin aldığı toplam göçün yüzde 57,6'sının, verdiği göçün ise yüzde 56,6'sının kentten kente olduğu, yine aldığı göçün yüzde 75,3'ünün, verdiği göçün ise yüzde 69,5'inin kent çıkışlı olduğu anlaşılmaktadır (DİE, 2004-21).

1985-1990 döneminde Amasya, Çorum, Samsun ve Tokat illerinin verdiği göçün illere göre dağılımı incelendiğinde, bu illerdeki nüfusun yoğun bir biçimde, iş ve eğitim olanaklarının daha fazla olduğu büyük şehirlere ve sanayi/ ticaret merkezlerine doğru gittiği açıkça görülmektedir. Bu dört ilin verdiği göçün yarısından fazlası Ankara ve İstanbul illerinedir. Bölgenin bir ilinden diğerine göç, toplamın yaklaşık yüzde 5'i kadardır. Sadece Amasya'da bu oran yüzde 13'e çıkmaktadır. Alınan göç ise 25-29 yaşları arasında yoğunlaşmaktadır. Alınan göçün çoğunluğu 5-29 yaş aralığındadır ve 40 yaşın üzerindeki kısmı ise, yüzde 14 ila yüzde 16 civarındadır. Yani alınan göç, genç bir nüfustur. Her dört ilde de alınan göçün 60 yaşın altındaki kısmında, erkek nüfus kadın nüfustan daha fazladır. Bu bulgu, çalışma çağındaki erkeklerin bölgeye ailelerini getirmeksizin göç etmeyi tercih ettikleri biçiminde yorumlanabilir. Ancak bölgede bulunan, yüksekokul ve üniversiteler ile askeri tesislerin, nüfusun yaş ve cinsiyet kompozisyonunu etkiliyor olması da dikkate alınmalıdır. Verilen göçe bakıldığında da, çalışma çağındaki erkeklerin ailelerini memleketlerinde bırakarak göç ettikleri, gittikleri

yerde belirli bir kararlılığa ulaştıktan sonra eşlerini de yanlarına aldıkları görülmektedir.

Alınan ve verilen göçlerin eğitim açısından nitelikleri karşılaştırıldığında, alınan göçün eğitim durumunun verilen göçe oldukça yakın olduğu gözlemlenebilir. Amasya ilinde alınan göçün eğitim açısından nitelikli sayılabilecek ortaokul ve üstü kısmının oranı yüzde 41,3 iken verilen göçte bu oran yüzde 31,5'tir. Diğer iller için de bu oranlar; Çorum ilinde alınan yüzde 33,1 - verilen yüzde 25,7, Samsun ilinde alınan yüzde 36,8 - verilen yüzde 28,9, Tokat'ta alınan yüzde 34,6 - verilen yüzde 28,3'tür

Bölge illerinin aldığı ve verdiği göçlerin istihdam durumuna göre dağılımı incelendiğinde, alınan göçün 12 yaş üzerindeki kısmının Amasya için yüzde 57'sinin, Çorum için yüzde 66'sının, Samsun için yüzde 59'unun ve Tokat için yüzde 63,3'ünün faal olduğu görülebilir. Bölge illerinin verdiği göçlere bakıldığında, verilen göçün 12 yaş üzerindeki kısmının Amasya için yüzde 56'sının, Çorum için yüzde 53,5'inin, Samsun için yüzde 58'inin ve Tokat için de yüzde 48,3'ünün faal olduğu görülebilir.

2.2.4.1 Mevsimlik Göç

Bölge illerinde yaşanan mevsimlik göç hareketlerini değerlendirebilmek için kullanılabilecek istatistiki anlamdaki tek veri kaynağı Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından derlenen "Köy Envanteri" çalışmasıdır. Bu yayında her köy için muhtarlardan toplanan bilgiler kullanılarak oluşturulan, il ve ilçe bazında köylere gelen ve giden işçi sayıları sunulmaktadır. Bunun yanı sıra sosyal yapı ile ilgili çalışmalar kapsamında yapılan alan araştırmalarından ve odak grup toplantılarından elde edilen bilgiler de mevsimlik göç konusunda bazı bilgiler vermektedir.

Tablo 2.2.4.1 Alınan ve Verilen Göçlerin Öğrenim Durumuna Göre Dağılımı

	Alınan göç (yüzde)				Verilen göç (yüzde)			
Öğrenim durumu	Amasya	Çorum	Samsun	Tokat	Amasya	Çorum	Samsun	Tokat
İlkokul	36,85	44,80	41,00	40,68	45,32	53,48	48,39	50,72
Ortaokul	9,72	8,43	9,75	9,39	9,38	7,14	8,27	8,05
Yüksekokul ve fakülte	12,06	11,51	10,65	10,99	8,33	10,63	8,92	11,58
Lise	10,68	7,79	10,81	8,32	7,45	4,68	7,86	4,50
Lise dengi meslek okulu	8,84	5,32	5,57	5,86	6,36	3,20	3,83	4,19
Ortaokul üstü	41,30	33,05	36,78	34,56	31,52	25,65	28,88	28,32
Diğer okuma yazma bilen	0,13	0,09	0,12	0,10	0,11	0,06	0,08	0,05
Bir öğrenim kurumundan mezun olmayan	13,00	12,28	13,32	13,55	11,95	13,97	12,31	13,47
Okuma yazma bilmeyen	8,71	9,78	8,78	11,11	11,10	6,84	10,36	7,42

Kaynak: DİE (1997-1), 1990 Genel Nüfus Sayımı, Daimi İkametgaha Göre İç Göçün Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri.

Tablo 2.2.4.2 TR83 Bölgesi Köylerine Gelen ve Giden İşçi Sayıları

	Yerleşik nüfus	Tarım		İnşaat		Diğer		Toplam		Yerleşik nüfusa oranı (yüzde)	
	1997	Gelen	Giden	Gelen	Giden	Gelen	Giden	Gelen	Giden	Gelen	Giden
Amasya	171 433	7 660	1 220	806	1 454	-	88	8 466	2 674	4,9	1,6
Çorum	286 968	10 139	905	374	12 031	-	1 176	10 513	14 112	3,7	4,9
Samsun	564 726	15 135	4 652	330	16 641	30	564	15 495	21 857	2,7	3,9
Tokat	334 067	12 710	2 205	104	5 708	-	785	12 814	8 698	3,8	2,6
TR83	1 357 194	45 644	8 982	1 614	35 834	30	2 613	47 288	47 341	3,5	3,5

Kaynak: DİE (2002-10), 1997 Köy Envanteri Amasya.
DİE (2002-11), 1997 Köy Envanteri Çorum.
DİE (2002-12), 1997 Köy Envanteri Samsun.
DİE (2002-13), 1997 Köy Envanteri Tokat.

Tablo 2.2.4.2'den görüldüğü gibi, bölge illerinin köylerine çalışmak amacı ile gelen işçilerin çoğunluğunu tarım işçileri oluştururken, bölge illerinden dışarı giden işçilerin çoğu inşaat veya diğer işlerde (odak grup görüşmelerinde "diğer işler" içinde turizmin önemli bir yer tuttuğu gözlemlenmiştir) çalışmak üzere gitmektedir. Gelen ve giden işçilerin 1997 yerleşik köy nüfuslarına oranına bakıldığında bu oranlarının yüzde 1,6 ile 4,9 arasında değiştiği gözlenmektedir. Toplam köy nüfusuna göre en çok işçi gelen il Amasya (yüzde 4,9), en fazla dışarı işçi gönderen il ise Çorum'dur (yüzde 4,9).

Tablo 2.2.4.2'de verilen rakamlar, tarım işletme sayıları ve işletmelerin parsel büyüklükleri ile mevsimlik işçi ihtiyacı arasında doğrusal bir ilişki bulunduğu varsayımı ile irdelenecek olursa, sulamanın yoğun olarak yapıldığı, fındık, sebze ve meyve tarımı ile hayvancılık işletmelerinin yoğun olduğu yerlerde mevsimlik işçi ihtiyacının arttığı gözlenmektedir. Hayvancılık işletmeleri, işgücünü en iyi değerlendiren işletmeler olarak göze çarpmaktadır. Hayvancılık işletmelerinde tarımsal mekanizasyonun gelişmemiş olması, otomatik yemleme sistemlerinin bulunmaması, gübrenin elle taşınması, bakım ve beslemenin tamamen insan işgücü ile yapılması, söz konusu işletmelerde mevsimlik işçi ihtiyacının oluşmasına neden olmaktadır.

Sosyal yapı ile ilgili çalışmalar kapsamında yapılan alan araştırmalarından ve odak grup toplantılarından elde edilen bilgilere göre; Çorum iline Mayıs-Eylül ayları arasında özellikle Güneydoğu Anadolu bölgesinden kiremit ve tuğla sektöründe çalışmak amacı ile gelen işçiler vardır. Ayrıca Tokat ilindeki inşaat işçilerinin çoğu, yaz aylarında Antalya'ya çalışmaya gitmektedirler, fakat bu işçilerin sayısı ile ilgili bir veri bulunmamaktadır.

2.2.5 NÜFUS PROJEKSİYONLARI

Mevcut durum analizi çalışmaları esnasında kaynakların kullanımının planlanabilmesi amacı ile, öncelikle fikir vermesi ve karşılaştırma imkanı tanıması amacıyla üssel artış yöntemine göre nüfus tahmini yapılmıştır. Ardından unsur projeksiyon yöntemi kullanılarak bölge için 2023 yılına kadar nüfus projeksiyonları yapılmıştır. Senaryo ve strateji aşamasında oluşturulacak senaryolara göre, nüfus projeksiyonları ayrıca yapılacaktır.

Nüfus toplamlarının kısa süreli geleceğe ilişkin tahminlerinin yapılmasında sıklıkla tercih edilen bir yol olan üssel artış yöntemi, 1990-2000 tarihleri arasında geçerli olan nüfus artış hızının, tahminlerin yapıldığı dönemin sonuna kadar devam edeceğini varsaymaktadır. Üssel artış yöntemi kullanılarak yapılan nüfus projeksiyonlarına göre 2023 yılında bölge nüfusu 3 424 036 kişi olacaktır. İllerin 1940-2000 yılları arasındaki nüfus gelişimi ile 2023 yılına kadar yapılan nüfus tahminleri Şekil 2.2.5.1'de verilmiştir.

Üssel artış yöntemi uzun dönemde sağlıksız sonuçlar verebileceği için bölge illerinin gelecekteki toplam nüfuslarının ve nüfus yapısının (yaş,

Şekil 2.2.5.1 1940-2000 Nüfusları ve 2000-2023 Yılları İçin Nüfus Tahminleri

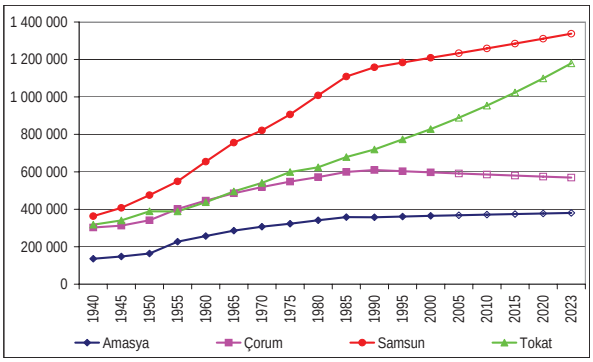

Not: *1940-2000 yılları arası nüfus değerleri Genel Nüfus Sayımı sonuçlarından alınmıştır. 2000-2023 yılları arası nüfus değerleri ise üssel artış yöntemine göre tahmin edilen nüfus değerleridir.*

Kaynak: *DİE (2002-3), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Amasya.*
DİE (2002-4), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Çorum.
DİE (2002-5), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Samsun.
DİE (2002-6), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Tokat.
DİE (2003-1), 2000 Genel Nüfus Sayımı Türkiye.

cinsiyet) zaman içinde nasıl değişiklikler göstereceğine ilişkin bilgileri elde etmek amacıyla unsur projeksiyon yöntemi kullanılarak da illerin nüfus projeksiyonları yapılmıştır. Bu projeksiyonlarda üç ayrı durum incelenmiştir;

1. Durum: Kötümser yaklaşım, mevcut eğilimlerde önemli bir değişmenin beklenmediği, daha önceki değişim eğilimlerinin devam edeceği, yavaş bir iyileşmeyi öngören varsayım.

2. Durum: Ilımlı yaklaşım, mevcut eğilimlerde orta düzey iyileşmelerin beklendiği, ildeki/bölgedeki yatırımlar ve iyileşmelerin öncelikle ilden dışarıya olan göçü yavaş yavaş azalttığı ve doğurganlığın biraz daha hızlı düşmesinin öngörüldüğü varsayım. Bu alternatifte genel sağlık düzeyindeki iyileşmelerin doğuşta yaşam beklentisine etkisi olması ise beklenmemektedir.

3. Durum: İyimser yaklaşım, mevcut eğilimlerde hızlı iyileşmelerin beklendiği, ildeki/bölgedeki yatırımlar ve iyileşmelerin ilden dışarıya olan göçü hızla azalttığı ve doğurganlığın hızlı bir şekilde düşmesinin öngörüldüğü varsayım. Genel sağlık düzeyindeki iyileşmelerin doğuşta yaşam beklentisini daha fazla yükseltmesi beklenmektedir.

Tablo 2.2.5.1 Unsur Projeksiyon Yöntemi Kullanılarak Elde Edilen Nüfuslar

	Senaryolar	2010	2015	2023
Amasya	Amasya-1	362 622	358 465	344 192
	Amasya-2	367 448	371 500	381 477
	Amasya-3	368 196	373 096	390 793
Çorum	Çorum-1	621 706	627 748	621 726
	Çorum-2	628 759	645 311	673 953
	Çorum-3	629 942	653 065	693 447
Samsun	Samsun-1	1 321 646	1 366 249	1 407 222
	Samsun-2	1 328 477	1 383 685	1 465 027
	Samsun-3	1 327 682	1 390 464	1 487 319
Tokat	Tokat-1	907 315	939 235	969 224
	Tokat-2	912 616	959 323	1 027 180
	Tokat-3	917 015	962 937	1 037 232
TR83	TR83-1	3 213 289	3 291 697	3 342 364
	TR83-2	3 237 300	3 359 819	3 547 637
	TR83-3	3 242 835	3 379 562	3 608 791

Not: Tablodaki değerler, 1940-2000 yılları arasındaki Nüfus Sayımı sonuçlarından yararlanılarak yapılan nüfus tahminleridir.

Bu yöntemle yapılan projeksiyon sonucunda elde edilen nüfus değerleri Tablo 2.2.5.1'de verilmiştir.

2.2.6 SONUÇ

Bölgenin ve ülkenin toplam kentsel ve kırsal nüfusunda 1960'dan bu yana gözlenen gelişmeler, nüfusun son dönemlerde azalan oranlarla artmakta olduğunu göstermektedir. Bölgede izlenen Türkiye'ye paralel ancak ortalamanın altında değerler alan artış hızındaki düşüş, halen devam etmektedir. Bu düşüşte, özellikle göçlerin ve düşen doğurganlık oranlarının etkili olduğu açıktır. Her ne kadar kırsal nüfustaki kayıp azalmışsa da, doğurganlık hızının oldukça yüksek olduğu Tokat ili kırsal nüfusu hariç, bölge illeri ve bölge ortalaması kırsal nüfus artışı eksi değerler almaktadır, yani bölge kırsal nüfusu kaybetmektedir. Kentsel nüfusun gelişme eğilimlerine bakıldığında da benzer bir durum gözlenmektedir, TR83 Bölgesi'nin kentsel nüfusu artmakta fakat artış hızı düşmektedir. Amasya hariç, bölge kentsel nüfusu, ülkesel eğilimleri yaklaşık beş yıl geriden takip etmektedir.

Bölgenin toplam nüfusu 1927 yılında 886 283 iken, 1960 yılında 1 795 862'ye, 2000 yılında da 2 999 460'a ulaşmıştır. Son 73 yılda Türkiye nüfusu yaklaşık beş katına çıkarken, bölgenin toplam nüfusu 3,4 katına çıkmıştır. Bölge nüfusu 1927 yılında Türkiye nüfusunun yüzde 6,3'ünü oluşturmakta iken, 2000 yılında yüzde 4,42'sini oluşturmaktadır. Bölgenin toplam yüzölçümü 37 523 km^2'dir, yani Türkiye'nin yaklaşık yüzde 4,9'unu oluşturmaktadır. 1927'de Türkiye ortalamasının da üzerinde olan bölge nüfus yoğunluğu, 2000 yılında Türkiye ortalamasının altına inmiştir.

Bölgedeki nüfusun yaş dağılımına bakıldığında nüfusun ağırlıklı olarak "çalışma çağı nüfusu" veya "üretken nüfus" olarak değerlendirilen 15-64 yaş aralığında yer aldığı görülmektedir. Türkiye yaş grupları dağılımı ile karşılaştırıldığında, 2000 yılı itibarıyla Türkiye'de 20 yaş üstü gruplarda oransal olarak kademeli bir azalma izlenmektedir. Buna karşılık bölgede 20-39 yaş gruplarında, özellikle de erkek nüfusta ülke ortalamalarına göre daha düşük oranda bir nüfus gözlenmektedir. Bu durum, bölgenin göç yoluyla nüfus kaybetmesinin bir işareti sayılmaktadır.

Bölge için hesaplanan yaş bağımlılık oranı, Türkiye ortalamasının üzerindedir. Bölge genelinde ekonomik değer üretmeye yatkın potansiyelin en fazla olduğu il Amasya iken, bu potansiyelin Çorum ve Tokat illerinde oldukça düşük olduğu görülmektedir.

Bölgede 2000 yılında toplam hanehalkı nüfusuna göre hanehalkı büyüklüğü 4,8 olup, bu oran Türkiye ortalamasının üzerindedir. Bölge içi sıralamaya bakıldığında, il bazında ortalama hanehalkı büyüklüğünün en yüksek olduğu il, bölgede KBGSYİH değeri en düşük il olan Tokat'tır. Hanehalkı büyüklüğünün en düşük olduğu il ise Amasya'dır.

Bölgede doğurganlık hızı en yüksek olan il Tokat, en düşük olan ise Amasya'dır. Doğurganlık oranı en yüksek il olan Tokat, kadınların en düşük okuma yazma oranına sahip olduğu, kentleşme oranının en düşük olduğu, tarım işkolunda çalışanların toplam istihdama oranının en fazla olduğu ildir. Bu bağlamda bölgedeki doğurganlık hızının azaltılması için kadınların eğitim düzeyinin artırılması gerekmektedir.

1970'li yıllarda binde 200 düzeyinde olan bebek ölüm hızı 2000 yılında ise binde 48'lere inmiştir. Bölge genelinde çocuk ölüm hızları, bebek ölüm hızları kadar yüksek değildir. 1970'li yıllarda binde 90 düzeyinde olan çocuk ölüm hızları 2000 yılında binde 9 olmuştur. Özellikle 1990-2000 döneminde hem bebek ölüm hızları, hem de çocuk ölüm hızları hızla düşmüş ve Türkiye genelini yakalamıştır. Bölge içinde bebek ve çocuk ölüm hızı en yüksek olan il Çorum iken, en düşük olan il ise Samsun'dur.

Görüleceği üzere, doğumda yaşam beklentisi bakımından TR83 Bölgesi illerine ait 1997 yılı değerleri, Türkiye ortalaması olan 69 değerinden düşüktür. Samsun hariç, diğer illerde Türkiye ortalamasından düşük olması, bu illerdeki yaşam kalitesinin Türkiye ortalamasından daha düşük olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Gerek 2000 nüfus sayımı sırasında, gerekse daha önceki sayımlarda, nüfus içinde o il dışında doğmuş kişilerin en yoğun olduğu bölge ili Amasya'dır, Amasya'yı yüzde 16 ile Samsun takip etmektedir. Yaşam boyu göç göstergesine göre dışarıya göç hızı, en yüksek Çorum ilinde, en düşük ise Samsun ilindedir. Tüm illerde daha fazla oranda erkek, doğduğu ilin dışında bulunmaktadır. Genel olarak bölge illerinde doğanların 2000 nüfus sayımı bölge nüfusuna oranlarına bakıldığında, bölge nüfusunun yüzde 35'i kadar bir nüfusun doğduğu ilin dışında bulunduğu görülmektedir.

Genel nüfus sayımı sonuçlarına göre yapılan analizler sonucunda, bölge genelindeki net göçün 1970'den beri sürekli negatif olduğu ve verilen göçün dönem sonu nüfusuna oranının 1985-1990 arasında en yüksek seviyesine ulaştığı görülmektedir. 30 yılı aşkın bir süredir sürekli olarak göç ile nüfus kaybedilmesi, bölgedeki ekonomik ve sosyal şartların bölge insanını tatmin edecek düzeyde olmadığının ve insanların iş olanaklarının daha geniş olduğu sanayi ve ticaret merkezleri ile eğitim olanaklarının daha fazla olduğu illere doğru gönüllü olarak göçtüğünün bir göstergesidir.

Verilen göç, büyük ölçüde (yüzde 67,6~72,3) Amasya, Çorum, Samsun ve Tokat illerinin şehirlerinden, başka illerin şehirlerine doğrudur.

Bölge illerinin köylerine çalışmak amacı ile gelen işçilerin çoğunluğunu tarım işçileri oluştururken, bölge illerinden dışarı giden işçilerin çoğu inşaat veya diğer işlerde (örneğin turizm) çalışmak üzere gitmektedir. Gelen ve giden işçilerin 1997 yerleşik köy nüfuslarına oranı yüzde 1,6 ile 4,9 arasında değişmektedir. Toplam köy nüfusuna göre en çok işçi gelen il Amasya, en fazla dışarı işçi gönderen il ise Çorum'dur.

Üssel artış yöntemi kullanılarak yapılan nüfus projeksiyonlarına göre 2023 yılında bölge nüfusu 3 424 036 kişi olacaktır. Unsur yöntemi ile yapılan projeksiyonlar ise 2023 yılında bölge nüfusunun kötümser yaklaşıma göre 3 342 364, ılımlı yaklaşıma göre 3 547 637 ve iyimser yaklaşıma göre 3 608 791 kişi olacağını göstermektedir.

2.3 EĞİTİM

2.3.1 GİRİŞ

Yirmibirinci yüzyıl bilgi toplumları, bireylerin "okuma-yazma, konuşma ve hesaplama yapma" olarak adlandırılan temel becerilerin ötesinde, "yeni yeterlilikleri", kişilerin problem çözme, işbirliği içinde çalışma, düşünmeyi öğrenme, öğrenmeyi öğrenme veya kendi öğrenmesinden sorumlu olma gibi becerileri de kazanmalarına gereksinim duymaktadır. Günün koşullarına ve gelecekteki değişimlere uygun insan yetiştirme süreci olan eğitimin, bireyleri bilişsel ve mesleki hazırlığa yönelik bilgi ile donatmakla yetinmesi düşünülemez.

Hayat boyu eğitim, bireyin; özel, aile, sosyal ve mesleki yaşamında en büyük gelişmenin sağlanabilmesi için, yaşamının tüm alanlarında yürüttüğü örgün, yaygın ve algın öğrenmeyi kapsamaktadır. Dolayısıyla hayat boyu eğitim, eğitim kademelerini ve biçimlerini, okul öncesi, ilk, orta ve yüksek öğretimi, örgün, yaygın ve algın eğitimi kapsamakta ve birleştirmektedir. Algın eğitim, bireylerin sadece bilinenler konusunda değil, aynı zamanda gelecekte karşılaşacakları konularda da eğitilmesinde rol oynayacak yeni eğitim strateji ve hedeflerini dikkate almayı gerektirmektedir.

2.3.2 BÖLGEDE OKURYAZARLIK VE EĞİTİM DURUMUNDA GENEL DEĞİŞİM

Bu bölümde bölgenin okuryazarlık ve eğitim durumunun 1975'den itibaren nasıl bir değişim gösterdiği incelenmiş ve Türkiye genelinde ortaya çıkan değişimle karşılaştırılmıştır. Türkiye'de 25 ve daha yukarı yaştaki nüfus için değişime bakıldığında, 1975-2000 yılları arasında okuma yazma bilmeyenlerin oranında ciddi bir düşüş görülmektedir. 1975'de yüzde 47,32 olan bu oran, 2000 yılında yüzde 17,25'e düşmüştür, ancak bu hala çok yüksek bir orandır. Erkeklerde oran yüzde 29,22'den 7,02'ye, kadınlarda ise yüzde 65,63'den yüzde 27,39'a düşmüştür. Görüldüğü gibi 2000 yılında kadınların dörtte birinden fazlası hala okuma yazma bilmemektedir.

Bölgedeki illerin durumuna bakıldığında, illerin hepsinde okuma yazma bilmeyenlerin oranı bütün dönemlerde Türkiye ortalamasının üzerindedir; bu oranların yüksekliği, özellikle okuma yazma bilmeyen kadınların oranlarındaki yükseklikten kaynaklanmaktadır. Bölge içinde toplamda bu oranların en yüksek olduğu il Çorum, en düşük olduğu il ise Amasya'dır. Çorum'da bu oran 1975-2000 yılları arasında yüzde 65,64'ten yüzde 25,39'a düşmüştür; Amasya'da ise bu yıllar içinde oran, yüzde 53,6'dan yüzde 18,9'a düşmüştür. Kadınlar içinde okuma yazma bilmeyenlerin oranlarının en yüksek olduğu il her dönemde Çorum'dur; 1975'de yüzde 81,5 olan oran 2000 yılında yüzde 36,89 düzeyindedir ve ülke ortalamasının oldukça üzerindedir (Mevcut Durum ve Analizi Ekler, Ek Tablo 5.6, 5.7, 5.8, 5.9 ve 5.10).

Bitirilen okula göre bir analiz yapıldığında, Türkiye'de ilkokulu bitirenlerin oranının okul bitirenler içindeki payının 1975'de yüzde 34,73'ten 2000'de yüzde 47,77'ye yükseldiği görülmektedir. Erkeklerde aynı yıllarda bu oran yüzde 45,37'den yüzde 50,29'a; kadınlarda ise yüzde 23,98'den yüzde 45,27'ye yükselmiştir. Diğer bir deyişle nüfusun yarısına yakın bir kısmı ilkokul mezunu durumuna gelmiştir. Bu oran hala çok düşük olmasına rağmen ciddi bir artış söz konusudur ve kadın-erkek farkı azalmıştır. Bu dönemde esas farklılık ilkokul sonrası eğitimde ortaya çıkmıştır; ortaokul veya dengi meslek okullarını bitirme oranında 2,4 katı, lise veya dengi meslek okullarında 3,4 katı, yüksek öğretimde 4,2 katı bir artış gözlenmiştir. Ancak yüksek öğretimi tamamlayanların okul bitirenler içindeki oranı, 2000 yılında yüzde 8,42 ile hala çok düşüktür. Diğer taraftan, okul bitirenler içinde lise mezunlarının oranı yüzde 12,55'lik bir paya ulaşmıştır. Erkeklerde ortaokul veya dengi

meslek okullarını bitirenlerin bir okul bitirenler içinde oranı 2000 yılında yüzde 11,19, lise veya dengi meslek okullarını bitirenlerin oranı ise yüzde 16,01'dir. Kadınlar için bu oranlar sırasıyla yüzde 5,31 ve yüzde 9,12'dir. Görüldüğü gibi eğitim düzeyi yükseldikçe kadın-erkek farkı da artmaktadır (Mevcut Durum ve Analizi Ekler, Ek Tablo 5.6, 5.7, 5.8, 5.9 ve 5.10).

Bölgedeki illere bakıldığında, benzer bir durumla karşılaşılmaktadır. İlkokul mezunlarının oranında özellikle kadınlar açısından ciddi bir artış söz konusudur ve kadın-erkek farkı azalmaktadır. Okuma yazma bilmeyenlerin en yüksek il olduğu Çorum'da ilkokulu bitirenlerin oranı 1975 ve 2000 yılları için incelendiğinde, erkeklerin yüzde 33,5'ten 53,76'ya; kadınlarda yüzde 13,77'den 46,6'ya çıktığı görülmektedir; Samsun'da bu oran erkeklerde yüzde 38,7'den 53,95'e; kadınlarda yüzde 14,26'dan 43,46'ya yükselmiştir. Tokat'ta erkeklerin oranı yüzde 41,95'ten yüzde 47,88'e, kadınların oranı 21,36'dan 47,88'e; Amasya'da ise erkeklerin oranı yüzde 39,37'den 51,69'a, kadınların oranı yüzde 18,91'den 49,92'ye yükselmiştir. Bölgede ilkokul düzeyinde eğitimde Türkiye ortalamasına yakın değerler elde edilmektedir; ancak ilkokulu bitirenlerin oranının yüksek olması diğer düzeylerin oransal olarak düşmesi anlamına geldiği için, tek başına bir olumluluk olarak değerlendirilemez. Burada ortaya çıkan olumluluk, kadınların ilkokulu bitirme oranlarındaki yükseliştir. Eğitim düzeyinde asıl farklılık ilkokul sonrası eğitimde ortaya çıkmaktadır (Mevcut Durum ve Analizi Ekler, Ek Tablo 5.6, 5.7, 5.8, 5.9 ve 5.10).

İlkokul sonrası eğitimde 1975 ve 2000 yılları arasında bütün illerde çok ciddi artışlar söz konusudur; ancak gelinen noktada hala Türkiye ortalamasının altında değerler elde edilmektedir. Orta veya dengi okullar karşılaştırıldığında erkekler ve kadınlarda en yüksek oranlar, sırasıyla yüzde 11,25 ve yüzde 4,14'le Tokat'ta görülmektedir; erkeklerin ortalaması Türkiye ortalaması civarındadır. En düşük oranlar ise Çorum'dadır; bu oranlar erkeklerde yüzde 8,43, kadınlarda 2,28'dir. Lise veya dengi okullar karşılaştırmasında erkeklerde yüzde 14,14 ile Amasya, kadınlarda ise yüzde 6,6 ile Samsun öne çıkmaktadır, ancak her iki değer de Türkiye ortalamasının (sırasıyla yüzde 16,01 ve yüzde 9,12) altındadır. En düşük değerler ise hem erkekler (yüzde 9,65) hem de kadınlarda (yüzde 3,42) Çorum ilinde görülmektedir. Yüksek öğretime gelindiğinde de Amasya hem erkeklerde hem de kadınlarda öne çıkmaktadır; bu oranlar sırasıyla yüzde 8,2 ve yüzde 3,95'tir ancak yine Türkiye ortalamalarının oldukça altındadır. En düşük oranlar ise Çorum'da görülmektedir; bu oranlar erkekler için yüzde 6,9, kadınlar için ise 2,26'dır (Mevcut Durum ve Analizi Ekler, Ek Tablo 5.5).

Nüfusun okuryazarlık ve eğitim durumuyla ilgili olarak yukarıda yapılan tartışma, başta da belirtildiği gibi, 25 yaş ve üstü nüfus için gelişmeyi göstermektedir. Bu kuşaklar üzerinden yapılan analiz, doğal olarak, yeni yaş grupları bakımından ortaya çıkmış olan gelişmeleri yansıtmamaktadır. Aynı göstergelere, 6 yaş ve üstü nüfus için, 1980-2000 yıları arasında bakıldığında, gerçekleşen gelişmeler ve nüfusun eğitimle ilgili tutumundaki değişiklikler ve yeni eğilimler, daha net olarak gözlemlenebilmektedir. Yeni kuşakların eğitiminde, hem okullaşma oranı genel olarak yükselmekte ve cinsiyetçi tutumlar gücünü kaybetmekte, hem de mezuniyet durumu gelişmektedir.

Bu gelişmeler, Şekil 2.3.2.1'de özetlenmektedir. İlkokul ve ilköğretim mezuniyetinde, 1990'lara kadar Türkiye'de, bölgede ve illerde genel olarak bir yükselme vardır. 1990'dan sonra, mezunların oranı azalmaya başlamaktadır. Bu, daha üst eğitim kurumlarından mezun olanların artmasıyla, eğitimin ilk kademesinde kalmayı seçen grubun küçülmesi biçiminde yorumlanabilir. Nüfus, artık ilköğretimle yetinmemekte, daha üst eğitim kurumlarından mezun olmayı tercih etmektedir. Gelişmeler, bölgenin (ve illerin) Türkiye ile aynı eğilim içinde olduğunu göstermektedir.

Ortaokul mezuniyetinde de genel bir artış vardır. Bu artış 1990 yılına kadar Türkiye ve bölge için

sürekli bir artış olarak ortaya çıkmaktadır. 1990 yılından sonra, Türkiye'de ortaokul mezunu sayısı azalmıştır. Bölge illerinde (Tokat hariç) ortaokul mezunu sayısı artmaya devam ederken, Tokat, Türkiye ile aynı eğilim içine girmiş ve ortaokul mezunu sayısı azalmaya başlamıştır. Bu nedenle bölge ortalamasında da küçük bir azalma gözlemlenmektedir.

Ortaokul mezunu sayısının azalması, ortaokul dengi meslek okulu mezunlarının çoğalması nedeniyle oluşmaktadır. Türkiye'de 1990 sonrasında

Şekil 2.3.2.1 Mezun Olunan Okula Göre Nüfus Dağılımı, 1980-2000

(yüzde)

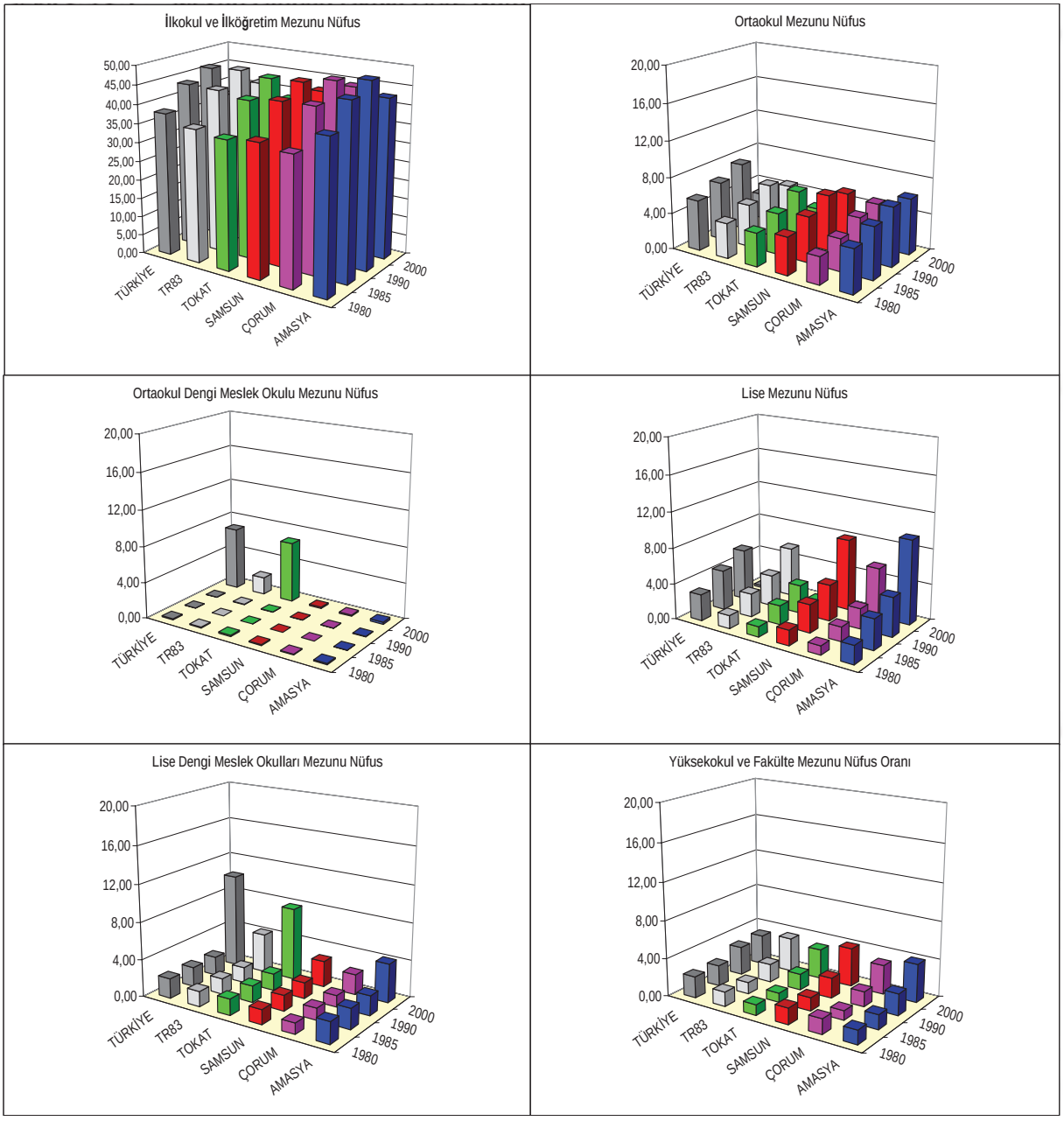

Kaynak: *DİE (2002-3), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Amasya.*
DİE (2002-4), 2000 Genel Nüfus Sayımı, İl Çorum.
DİE (2002-5), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Samsun.
DİE (2002-6), 2000 Genel Nüfus Sayımı, İl Tokat.
DİE (2003-1), 2000 Genel Nüfus Sayımı, İl Türkiye.

genel eğilim, meslek okullarına yönelmedir. Tokat, bölgenin Türkiye ile aynı eğilimi gösteren tek ilidir.

Yukarıdaki değerlendirme, lise ile meslek lisesi yönelimleri bakımından da geçerlidir. Türkiye'deki eğilim, düz lise mezuniyetinin 1990 sonrası istenilir olmaktan çıkması ve meslek liselerine yönelimdir. Bölgede, Tokat ili bu eğilime uygun bir davranış sergilerken, diğer illerde düz lise mezunu olanların sayısı yükselmeye devam etmektedir. Gerçi bölgenin bütün illerinde meslek lisesi mezuniyetinde 20 yıllık dönem bakımından sürekli bir artış gözlemlenmektedir. Ancak, Tokat'ta, Türkiye'de olduğu gibi, son 10 yıldaki artış grafiği, diğer illerdeki ılımlı artış yerine, çok dik bir artış biçiminde ortaya çıkmaktadır. Bölgenin genel ortalaması da, Tokat'ın yüksek değerler alması nedeniyle yükselmektedir.

Yüksekokul ve fakülte mezuniyeti bakımından da, Türkiye'de, bölgede ve illerin hepsinde, farklı hızlarla da olsa, kesin bir yükseliş grafiği izlenmektedir. Bölgede yüksek öğretimdeki gelişmenin hızlanmasını, daha çok, Samsun ve Amasya'daki gelişme etkilemektedir.

Bütün bu güçlü gelişme eğilimlerine rağmen, kız çocuklarının, erkeklere göre, bütün eğitim kademelerinde daha geride kalmaya devam ettiği gözlemlenmektedir. Bununla birlikte, kızlar aleyhine olan makas giderek kapanmakta ve fark büyük bir hızla olmasa da azalmaktadır (Ek Tablo 5.5).

Burada değerlendirilmesi gereken bir başka nokta da, bölgedeki illerde eğitim alan öğrencilerin üniversiteye girişte elde ettikleri başarıdır. 2002 yılı ÖSS eşit ağırlık puanlarına göre yapılan sıralamada Çorum ülke genelinde 12'nci sırada yer alarak bölgedeki en başarılı il konumundadır ve bu durum ilin üniversiteye giriş sınavında önemli bir başarı elde ettiğini göstermektedir. Yukarıdaki incelemede Çorum ilinin en düşük üniversite mezunu nüfus oranına sahip olmasına rağmen 2002 yılında yüksek başarı elde etmesi bu ilde eğitim alanında ciddi bir ilerlemenin olduğuna işaret etmektedir. Bu sıralamada Samsun 16'ncı, Tokat 35'inci ve Amasya 46'ncı sırada yer almaktadır (Amasya İl Milli Eğitim Müdürlüğü, 2004; Çorum İl Milli Eğitim Müdürlüğü, 2004; Samsun İl Milli Eğitim Müdürlüğü, 2004; Tokat İl Milli Eğitim Müdürlüğü, 2004).

Bundan sonraki bölümde bütün eğitim düzeylerinde, son yıllar için, iller bazında daha ayrıntılı bir inceleme yapılarak eksiklerin neler olduğu tespit edilmeye çalışılacaktır.

2.3.3 BÖLGEDE OKUR-YAZARLIK ORANLARI

Ülke genelinde okur-yazarlık oranı kentte yüzde 91, kırda yüzde 84 iken, bölgede, kentte yüzde 94, kırda yüzde 86 düzeyindedir. Okur-yazarlık oranının yüksek olması bölgenin güçlü yönlerinden biridir. Kadınların okur-yazarlık oranına bakıldığında ülke genelinde, kentte yüzde 86, kırda yüzde 75 iken, bölgede, kentte yüzde 83, kırda yüzde 72 düzeyinde olduğu görülmektedir. Sayısal veriler, kırda okur-yazarlık için, özellikle kadınlara yönelik çalışmalar yapılması gerektiğini göstermektedir.

İller bazında bakıldığında, okur-yazarlık oranları açısından durumun birbirine yakın olduğu görülmektedir. Bu nedenle bölgede, farklı uygulamalar gerektiren öncelikli bir il göze çarpmamaktadır.

Şekil 2.3.3.1 Bölgede Yaş Gruplarına Göre Okur-Yazarlık Oranları

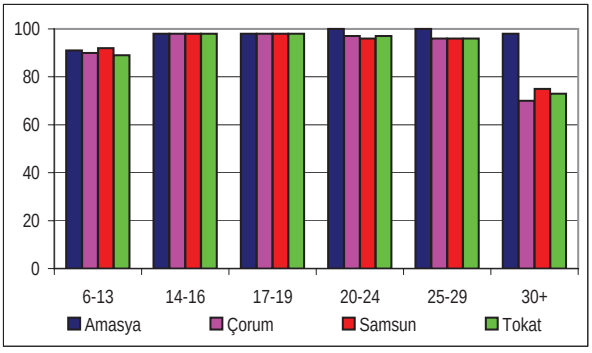

Kaynak: DİE (2002-3), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Amasya.
DİE (2002-5), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Samsun.
DİE (2002-4), 2000 Genel Nüfus Sayımı, İl Çorum.
DİE (2002-6), 2000 Genel Nüfus Sayımı, İl Tokat.

Sadece Çorum ili kırında okur-yazarlık oranı yüzde 77 ile diğer illerden daha geride gözükmektedir. Diğer illerin kırında da oranlar yüzde 80 ile yüzde 83 arasında olduğu için Çorum ilinin yapısının diğer illerden çok farklı olduğunu söylemek mümkün değildir; bunun daha çok göçlerin etkisiyle kırdaki nüfus kompozisyonun değişmesi nedeniyle ortaya çıkmış olduğu düşünülebilir.

Bölgenin kırında okuma-yazma oranının artırılması ve katılımın sağlanması için bilinçlendirme çalışmalarının yapılması yararlı olacaktır. Kırda sivil toplum kuruluşlarının yapacağı çalışmalar katılımın artmasını sağlayacaktır. Belediyelerin, çeşitli kamu kuruluşlarının ve sivil toplum kuruluşlarının finansal ve insan kaynaklarını birleştirerek hareket etmesi ve işbirliği içinde çalışması bölgedeki eğitimle ilgili öncelikli sorunların saptanması ve çözülmesinde kolaylık sağlayacaktır. Okur-yazarlık oranının ve eğitim düzeyinin yükselmesini özendirmek için, sivil toplum örgütlerinin düzenleyeceği kampanyalar, oluşturacağı gönüllü grupların çalışmaları ve yerel ya da ulusal görsel medyanın kullanılması yararlı olacaktır; bu durum özellikle kız çocuklarının ve kadınların eğitim düzeylerinin yükseltilmesinde çok önemlidir.

2.3.4 OKUL ÖNCESİ EĞİTİM

Çocukların ilköğretime başlayıncaya kadar geçirdikleri birçok kritik dönemi içine alan okul öncesi çağın okullaşma oranı, hem Türkiye genelinde hem bölgede, son derece düşüktür. Nitelikli okul öncesi eğitimi yaygınlaştırılması, ilk ve ortaöğretimde gerçek bir öğrenme temelinin oluşturulması, okuldan işe geçişlerin kolaylaştırılması, yetişkinleri öğrenmeye özendirme, sistemin parçaları arasında tutarlığının sağlanması, sistem kaynaklarının yenilenmesi hayat boyu öğrenmenin stratejik hedefleri arasındadır.

Tablo 2.3.4.1'de görüldüğü gibi 2001-2002 öğretim yılında Türkiye genelinde okul öncesi okullaşma oranı yüzde 6,2'dir. Bölgede ise bu oran yüzde 4,9 ile hem ülke ortalamasının hem de bölgenin komşuları konumunda bulunan Kastamonu (TR82) ve Kırıkkale (TR71) bölgelerinin altındadır; bu dikkate alınması gereken bir durumdur. Tüm illerde, okul öncesi eğitime devam eden çocukların oranının azlığı dikkat çekicidir. Ailelerin okul öncesi eğitimin ne denli önemli olduğunun bilincinde olmaması, çağ nüfusunun hızlı artışı, okul öncesi eğitimin zorunlu eğitim kapsamında olmaması, geleneksel eğitim anlayışı, okul öncesi eğitimin paralı olması, okullaşma oranının düşük olmasının nedenleri arasındadır.

Okul öncesi çağı çocuklarının, sağlıklı bir gelişim gerçekleştirilebilmesinde bir diğer unsur, çocuğa hazırlanan yakın çevre koşulları ve ona tanınan fırsatlardır. Günümüz toplumuna ve gelecekteki topluma uygun, toplumu ileriye taşıyacak bireylerin yetiştirilmesi sürecinde, okul öncesi eğitimi gerekliliktir. Bu nedenle, okul öncesi eğitimdeki okul sayılarının bağımsız anaokulları şeklinde artırılmasının sadece bölge için değil, Türkiye geneli için politika olarak kabul edilmesine ve gerçekçi planlamalar yapılmasına ihtiyaç vardır.

2003-2004 öğretim yılında okul/sınıf sayısı 14 771'ye, öğretmen sayısı 18 227'ye, okul öncesi çağı (3-5 yaş) öğrenci sayısı 421 576'ya ulaşmıştır. MEB APK verilerine göre, okul öncesi okullaşma oranı, 2003-2004 öğretim yılında Türkiye genelinde yüzde 13,2 olarak gerçekleşmiştir. Büyük bir artış olmasına rağmen, bu oran son derece düşüktür. VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın öngördüğü

Tablo 2.3.4.1 Düzey 2 İBB'ye Göre Okul Öncesi Okullaşma Oranı, 2001-2002

(yüzde)

	Kız	Erkek	Toplam
TR71	7,2	7,7	7,5
TR72	4,4	4,7	4,5
TR82	7,6	8,0	7,8
TR83	4,8	5,1	4,9
TR90	4,8	5,0	4,9
TRA1	3,3	3,5	3,4
Türkiye	6,0	6,4	6,2

Kaynak: MEB (2002), APK Verileri 2001-2002 (basılmamış doküman).

hedef, 2005 yılının sonuna kadar bu oranın yüzde 25'e yükseltilmesidir.

2.3.5 İLKÖĞRETİM (ZORUNLU TEMEL EĞİTİM)

İlköğretim; Türk Millî Eğitiminin amaç ve ilkeleri doğrultusunda; öğrencilerin ilgi ve yeteneklerini geliştirerek onları hayata ve üst öğrenime hazırlamak, ilgi alanlarının ve kişilik özelliklerinin ortaya çıkmasını sağlamak, meslekleri tanıtmak ve seçeceği mesleğe uygun okul ve kurumlara yöneltmek, bilgi yüklemek yerine onlarda zekâyı ve yaratıcı düşünceyi ortaya çıkarmak, onlara bilgiye ulaşmanın yöntem ve tekniklerini öğretmek gibi pek çok amacı gerçekleştirmeyi hedeflemektedir.

Tablo 2.3.5.1'de Düzey 2 İBB'ne göre 2001-2002 öğretim yılı ilköğretim okullaşma oranları verilmiştir. Bölgenin ilköğretimde okullaşma oranı kızlar için yüzde 91,4, erkekler için yüzde 99,6, toplamda ise yüzde 95,5'dir. Bu oranların ülke ortalamasının altında olduğu, ancak diğer komşu bölgelerin okullaşma oranlarının üzerinde olduğu görülmektedir.

Bölge genelinde, okullaşma oranlarında cinsiyetin önemli olduğu göze çarpmaktadır. Bu nedenle bölge illerinden Tokat'ta "Haydi Kızlar Okula" kampanyası ile ilköğretim çağındaki kız çocuklarının eğitime kazandırılması yönünde çalışmalar yapılmaktadır. Verilerin ışığında bölge kırında ilköğretim zorunlu eğitim olmasına rağmen özellikle kız çocukların okullaşma oranının düşük olduğu söylenebilir.

Türkiye genelinde, okullaşma oranı ilköğretim çağındaki erkek nüfusta yüzde 102,6'dır. Milli Eğitim Bakanlığı ve Devlet İstatistik Enstitüsü verilerine göre bu oranın yüzde 100'ü geçmesini, çağ nüfusundan daha erken okula başlayan ya da (sınıf tekrarı gibi nedenlerle) çağ dışına çıktığı halde ilköğretimde kayıtlı görünen öğrencilerin varlığı ile açıklamak mümkündür.

Tablo 2.3.5.2'de bölge illerinde, yerleşim yerlerine göre, ilköğretimde 2003-2004 öğretim yılı için okul, derslik, öğrenci ve öğretmen sayıları verilmektedir. Tablodan izlendiği üzere Türkiye'de öğrenci/derslik oranı kentte 46,3, kırda 24,6'dır; bölgedeki durum incelendiğinde hem kırda hem kentte bu değerlerin daha düşük olduğu gözlenmektedir. Öğrenci/öğretmen oranlarında da benzer bir durum görülmektedir; öğretmen başına düşen öğrenci sayısı Türkiye ortalamasının altındadır. Bu durum bir avantaj gibi görünse de aynı zamanda ilköğretime devam etme oranlarının düşüklüğünün de bir ifadesi olarak yorumlanabilir.

Şekil 2.3.5.1'de görüldüğü gibi, ilköğretimde okul sayılarında bir azalma göze çarpmaktadır. 2000-2001 öğretim yılı ile 2003-2004 öğretim yıllarındaki okul sayılarına bakıldığında, 2001'den sonraki yıllar içerisinde Samsun ili dışında diğer illerde, okul sayılarının azaldığı gözlemlenmektedir. Okul

Tablo 2.3.5.1 Düzey 2 İBB'ye Göre İlköğretim Okullaşma Oranı, 2001-2002

(yüzde)

	Kız	Erkek	Toplam
TR71	85,7	91,2	88,5
TR72	86,4	90,8	88,6
TR82	80,3	88,6	84,4
TR83	91,4	99,6	95,5
TR90	73,1	74,6	73,9
TRA1	77,6	85,6	81,8
Türkiye	93,2	102,6	98,0

Kaynak : MEB (2002), APK Verileri 2001-2002 (basılmamış doküman).

Şekil 2.3.5.1 İller Bazında İlköğretim Okul Sayılarının Gelişimi

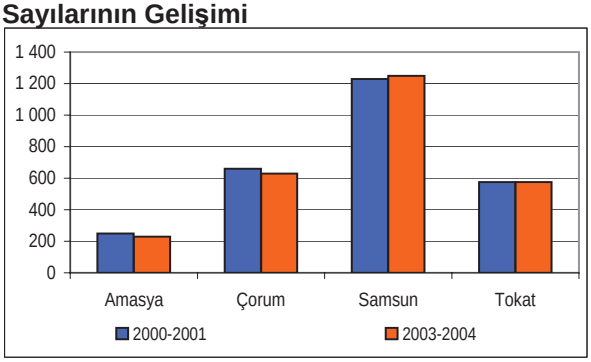

Kaynak: MEB (2001), APK Verileri 2000-2001, (basılmamış doküman).
MEB (2004) APK Verileri 2003-2004 (basılmamış doküman).

sayılarındaki azalma, genellikle ülke genelinde Milli Eğitim Bakanlığı'nın 10'dan az öğrencisi olan okulların kapatılarak, taşımalı sisteme geçilmesi politikasıyla ilgilidir. Ülke genelinde, sözü edilen bu ve diğer nedenlerden dolayı kapatılan 13 932 okul olduğu görülmektedir.

Diğer yandan, bölge illerinde ilköğretimde okullaşma oranlarına bakıldığında, 2000-2001 öğretim yılı itibarıyla Tokat ili (yüzde 74,7) hariç, tüm illerde bu oran Türkiye ortalamasının (yüzde 98,0) üstündedir. Bölge ortalamasını (yüzde 95,5) aşağıya çeken Tokat iline karşılık bu oran Amasya'da yüzde 99,6, Çorum'da yüzde 100,2 ve Samsun'da yüzde 107,3 olarak gerçekleşmiştir. Bu nedenle, Yatılı İlköğretim Bölge Okulu (YIBO) ve Pansiyonlu İlköğretim Okullarının (PIO) özellikle Tokat ilinde yaygınlaştırılması önemlidir; bu yöntem, yoksulluk nedeniyle çocukların okul masraflarını karşılamakta güçlük çeken özellikle kırsal kesimde yaşayan bölge halkının, çocuklarını okula gönderebilmeleri için olanak sağlayacaktır.

2.3.6 ORTAÖĞRETİM

Ortaöğretim 8 yıllık zorunlu temel eğitime dayalı olarak, en az üç yıllık öğretim veren okullardır. Ortaöğretim, genel ortaöğretim ve mesleki ve tek-

Tablo 2.3.5.2 Yerleşim Yerlerine Göre İlköğretimde Okul, Öğrenci ve Öğretmen Sayıları, 2003-2004

	Kent						Kır					
			Öğrenci sayısı						Öğrenci sayısı			
	Okul sayısı	Öğrenci/ derslik oranı	Toplam	Erkek	Kız	Öğrenci/ öğretmen oranı	Okul sayısı	Öğrenci/ derslik oranı	Toplam	Erkek	Kız	Öğrenci/ öğretmen oranı
Amasya												
İlköğretim Genel Müdürlüğü	70	31,4	32 425	16 782	15 643	22,3	149	16,4	13 395	6 897	6 498	17
İlköğretim Okulu	67	31,8	30 767	15 909	14 858	22,5	149	16,4	13 395	6 897	6 498	17
Yatılı İlköğretim Bölge Okulu	3	25,1	1 658	873	785	19,1	0	0	0	0	0	0
Pansiyonlu İlköğretim Okulu	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Özel Öğretim Kurumları Gen, Müd, Özel Türk İlköğretim Okulu	4	7	383	228	155	10,9	0	0	0	0	0	0
İl toplamı	74	30,1	32 808	17 010	15 798	22,1	149	16,4	13 395	6 897	6 498	17
Çorum												
İlköğretim Genel Müdürlüğü	106	36,2	53 223	27 515	25 708	23,4	523	19,5	32 171	16 457	15 714	21,4
İlköğretim Okulu	94	37,1	47 049	24 244	22 805	24,1	519	19,2	30 800	15 766	15 034	21,3
Yatılı İlköğretim Bölge Okulu	3	27,1	976	594	382	17,7	3	31,4	972	486	486	22,1
Pansiyonlu İlköğretim Okulu	9	31,7	5 198	2 677	2 521	19,3	1	28,5	399	205	194	30,7
Özel Öğretim Kurumları Gen, Müd, Özel Türk İlköğretim Okulu	4	10,1	454	260	194	6,5	0		0	0	0	0
İl toplamı	110	35,5	53 677	27 775	25 902	22,9	523	19,5	32171	16 457	15714	21,4
Samsun												
İlköğretim Genel Müdürlüğü	197	47,8	121 332	62 899	58 483	25 5	1 029	23 4	71 318	37 028	34 290	22 9
İlköğretim Okulu	135	48,4	111 940	57 819	54 121	25,4	1 020	23,5	68 945	35 633	33 312	23,8
Yatılı İlköğretim Bölge Okulu	3	32,5	1430	773	657	23,8	3	28	729	358	371	5,7
Pansiyonlu İlköğretim Okulu	9	43,8	8 012	4 307	3 705	27,5	6	19,6	1 644	1 037	607	17,3
Özel Öğretim Kurumları Gen, Müd, Özel Türk İlköğretim Okulu	6	10,5	1 0 53	574	534	8,3	0	0	0	0	0	0
İl toplamı	203	46,4	122 440	63 473	59 067	25,1	1 029	23,4	71 318	37 028	34 290	22,9
Tokat												
İlköğretim Genel Müdürlüğü	115	31,1	56 350	29 270	27 072	24,5	450	18	39 308	20 289	19019	21,4
İlköğretim Okulu	108	31,2	52 454	27 131	25 315	24,3	447	17,8	38 145	19 637	18 508	21,3
Yatılı İlköğretim Bölge Okulu	3	28,9	1 504	830	674	29,5	2	30,7	921	530	391	30,7
Pansiyonlu İlköğretim Okulu	4	30,3	2 392	1 309	1 083	26	1	24,2	242	122	120	17,3
Özel Öğretim Kurumları Gen, Müd, Özel Türk İlköğretim Okulu	1	6,4	109	66	43	6,1	0	0	0	0	0	0
İl toplamı	116	30,9	56 459	29 336	27 115	24,3	450	18	39 308	20 289	19 019	21,4
Bölge toplamı	503	37,5	265 384	137 594	127 882	24 0	2 151	20,3	156 192	80 671	75 521	21,6
Türkiye	10 210	46,3	7 697 112	4 074 753	3 622 359	28,8	25 907	24,6	2 782 426	1 483 472	1 298 954	23,8

Kaynak: MEB (2001), APK Verileri 2000-2001 (basılmamış doküman).
MEB (2004), APK Verileri 2003-2004 (basılmamış doküman).

nik eğitim olarak iki ana bölümde yapılandırılmıştır. Türkiye'de, zorunlu temel eğitim kapsamında olmayan ortaöğretim kademesinde okullaşma oranı çok düşüktür (yüzde 36,9). Ancak genel olarak bölge ortalaması (yüzde 35,3) bu oranın da altına düşmektedir. Burada dikkat çeken bir özellik ise kız ve erkekler arasındaki farktır. Kızların ortaöğretimde okullaşma oranı Türkiye'de yüzde 34,4 iken, bu oran bölgede yüzde 30,4'e düşmektedir. Erkekler açısından ise durum tam tersidir; erkeklerin okullaşma oranı yüzde 39,3 olan Türkiye ortalamasının üzerine çıkarak yüzde 40,5 değerine ulaşmaktadır.

Tablo 2.3.6.2'de görüldüğü gibi ülke genelinde mesleki ve teknik ortaöğretimde okullaşma oranı yüzde 20,5 dir. TR83 Bölgesi'nde ise, mesleki ve teknik ortaöğretimde okullaşma oranı yüzde 19,7 ile hem ülke genelinin, hem de komşu TR72, TR82 ve TR90 bölgelerinin altında olmakla birlikte değerler birbirine çok yakındır.

Şekil 2.3.6.1'de iller bazında 2002-2003 öğretim yılında ilköğretimden mezun olan öğrencilerin, 2003-2004 öğretim yılında ortaöğretime kayıt yaptırma sayıları görülmektedir. Bu tablodan da izlenebileceği gibi bölgede ilköğretimden mezun olanların ancak yarısı ya da daha azı orta öğretime kayıt yaptırmış durumdadır.

Türk milli eğitim sisteminde ortaöğretim okullarının doğrudan yüksek öğretim kurumları için bir öğrenme basamağı olarak düşünülmesi ve ilköğretim okullarının 8. sınıflarında öğrencilerin bu okulların sınavlarına hazırlanmasını gerektiren eğitim sistemi, öğrencilerin bireysel farklılıklarını, ilgi ve yeteneklerini gözardı etmektedir. Ortaöğretim çağında ilgi ve yetenekleri doğrultusunda mesleğe yönlendirilmesi gereken pek çok öğrenci, eğitim sistemindeki yönlendirme eksikliği yüzünden başarılı olamayacağı genel ortaöğretim kurumlarında zaman kaybetmektedir. Mesleki ve teknik ortaöğretim okullarının daha cazip hale getirilmesi bu tablonun değişmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Ortaöğretimde okullaşma oranının artırılmasının

Tablo 2.3.6.1 Düzey 2 İBB'ye Göre Genel Ortaöğretim Okullaşma Oranı, 2001-2002

(yüzde)

	Kız	Erkek	Toplam
TR71	30,6	35,7	33,2
TR72	30,2	38,2	34,3
TR82	23,4	26,0	24,6
TR83	30,4	40,5	35,3
TR90	26,0	28,9	27,5
TRA1	20,5	33,7	27,4
Türkiye	34,4	39,3	36,9

Kaynak: MEB (2002), APK Verileri 2001-2002 (basılmamış doküman).

Tablo 2.3.6.2 Düzey 2 İBB'ye Göre Mesleki ve Teknik Ortaöğretim Okullaşma Oranı, 2001-2002

(yüzde)

	Kız	Erkek	Toplam
TR71	11,3	23,6	17,4
TR72	13,4	27,1	20,4
TR82	15,0	37,3	25,7
TR83	12,1	27,8	19,7
TR90	15,2	25,8	20,8
TRA1	7,6	18,2	13,2
Türkiye	15,4	25,4	20,5

Kaynak: MEB (2002), APK Verileri 2001-2002 (basılmamış doküman).

Şekil 2.3.6.1 İller Bazında 2002-2003 Öğretim Yılı İlköğretim Mezunlarının 2003-2004 Yılında Ortaöğretime Kayıt Yaptırma Sayıları

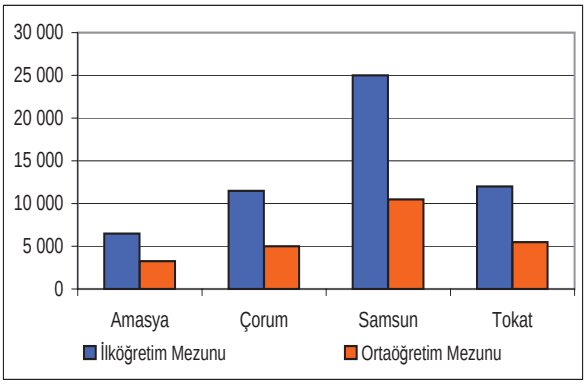

Kaynak: MEB (2002), APK Verileri 2001-2002 (basılmamış doküman).

yanında öğrencilerin ve ailelerinin var olan ortaöğretim okullarının programları, mesleki ve teknik ortaöğretim bünyesindeki okulların meslek grupları ile ilgili daha detaylı olarak bilgilendirilmeleri ve çocukların yeteneklerinin ve ilgilerinin farkına vardırılarak, doğru tercih yapabilmeleri için yönlendirilmeleri gerekmektedir.

Öğrencilere yapılacak yönlendirmelerin yanında, mesleki ve teknik ortaöğretim kurumlarının da mesleki eğitimde yenilikçi olması, ülkenin ve ilin ihtiyaç duyulan meslek gruplarına yönelik programlar açması, bu okullara talebi artıracak bir başka unsurdur. Bu nedenle günümüz toplumunun ve bölgenin ihtiyaçlarını karşılayacak bölümlerin yer aldığı mesleki ve teknik ortaöğretim kurumlarının, kız çocukları için ayrı bir önemi vardır. Dolayısıyla bölge illeri için, kız öğrencilerin mesleki eğitim okullarından mezun olduklarında istihdam edilebilecekleri meslek dallarının olması, mesleki ve teknik ortaöğretimi cazip hale getirerek tercih edilmesini artıracak, kız çocuklarının ekonomik özgürlüklerini kazanmış, bağımsız, üretken bireyler olmalarını sağlayacaktır.

2.3.7 YÜKSEKÖĞRETİM

Türkiye ekonomisi modern işgücüne ihtiyaç duymaktadır. Bilgi çağı, birden fazla dalda uzmanlaşmış insan gücünün önemini artırmaktadır. Günümüzde uygulanmakta olan piyasa ekonomisinin ihtiyaç duyacağı rekabetçi pazar taleplerini karşılayacak vasıflı, uyumlu ve motivasyonu yüksek bireylerin yetiştirilmesi, ülkemizin kalkınması için önem taşımaktadır. Aynı şekilde bölgenin kalkınması ve rekabet edebilmesi için nitelikli insan gücü gereklidir. Bu nitelikli insan gücünü yetiştirmek görevi yükseköğretim kurumlarına düşmektedir. 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nda yükseköğretim kurumları 'üniversiteler ile ileri teknoloji enstitüleri ve bunların bünyesinde yer alan fakülteler, enstitüler, yüksekokullar, konservatuvarlar, meslek yüksekokulları ile uygulama ve araştırma merkezleri' olarak tanımlanmakta; yüksekokul belirli bir mesleğe yönelik eğitim-öğretime ağırlık veren yükseköğretim kurumu olarak ve meslek yüksekokulu ise belirli mesleklere yönelik ara insan gücü yetiştirmeyi amaçlayan dört yarı yıllık eğitim-öğretim sürdüren yükseköğretim kurumu olarak olarak tanımlanmaktadır.

Yüksek öğretim kurumları, sahip olduğu her türlü teknik, bilgi ve bilim gücünü akademik hürriyet düşüncesi ve yenilikçi bir zihniyet ile değerlendirip, ilave kaynak yaratarak ve elindeki imkanları rasyonel bir biçimde kullanarak bilim ve insanlığa, TR83 Bölgesi özelinde de bölgenin kalkınmasına katkıda bulunacaktır.

Bölgede, Samsun'da Ondokuzmayıs Üniversitesi ve Tokat'ta Gaziosmanpaşa Üniversitesi bulunmaktadır; bunun yanısıra Çorum'da Gazi Üniversitesi'ne bağlı fakülte ve yüksekokullar yer almaktadır. Tablo 2.3.7.1 bölgedeki üniversite ve bağlı kurumlardaki öğretim elemanı sayısını vermektedir.

Bu yükseköğretim kurumlarının en önemli sorunları öğretim üyesi açığının bulunması, bütçe ödeneklerinin yetersizliği ve yatırımların aksaması, öğretim üyesi göçünün olmasıdır. Mevcut bürokratik yapı, öğretim elemanlarına sağlanan maddi imkanların yetersizliği ve bölge üniversitelerinin bulunduğu illerin sunduğu kentsel olanakların göreli olarak düşük olması, bu üniversitelerde öğretim elemanı sayısının yetersiz olmasının başlıca nedenleri arasındadır.

Tablo 2.3.7.2'de Çorum ilinde bulunan Gazi Üniversitesi'ne bağlı fakülte ve yüksekokul ve meslek yüksekokullarında bulunan öğretim elemanlarının sayıları verilmiştir.

Ondokuzmayıs Üniversitesi, 165'i profesör olan 588 öğretim üyesi ile diğer Anadolu üniversitelerinden önemli bir farklılık göstermektedir. Üniversitenin ana merkezi Samsun'da bulunmaktadır. Samsun'da 8 000 dönümlük arazi üzerine yerleşmiştir. Alanın büyük bir kısmının ormanlık olması nedeniyle yeni birim-

Şekil 2.3.7.1 Mesleki Teknik ve Yüksek Eğitim Kuruluşları

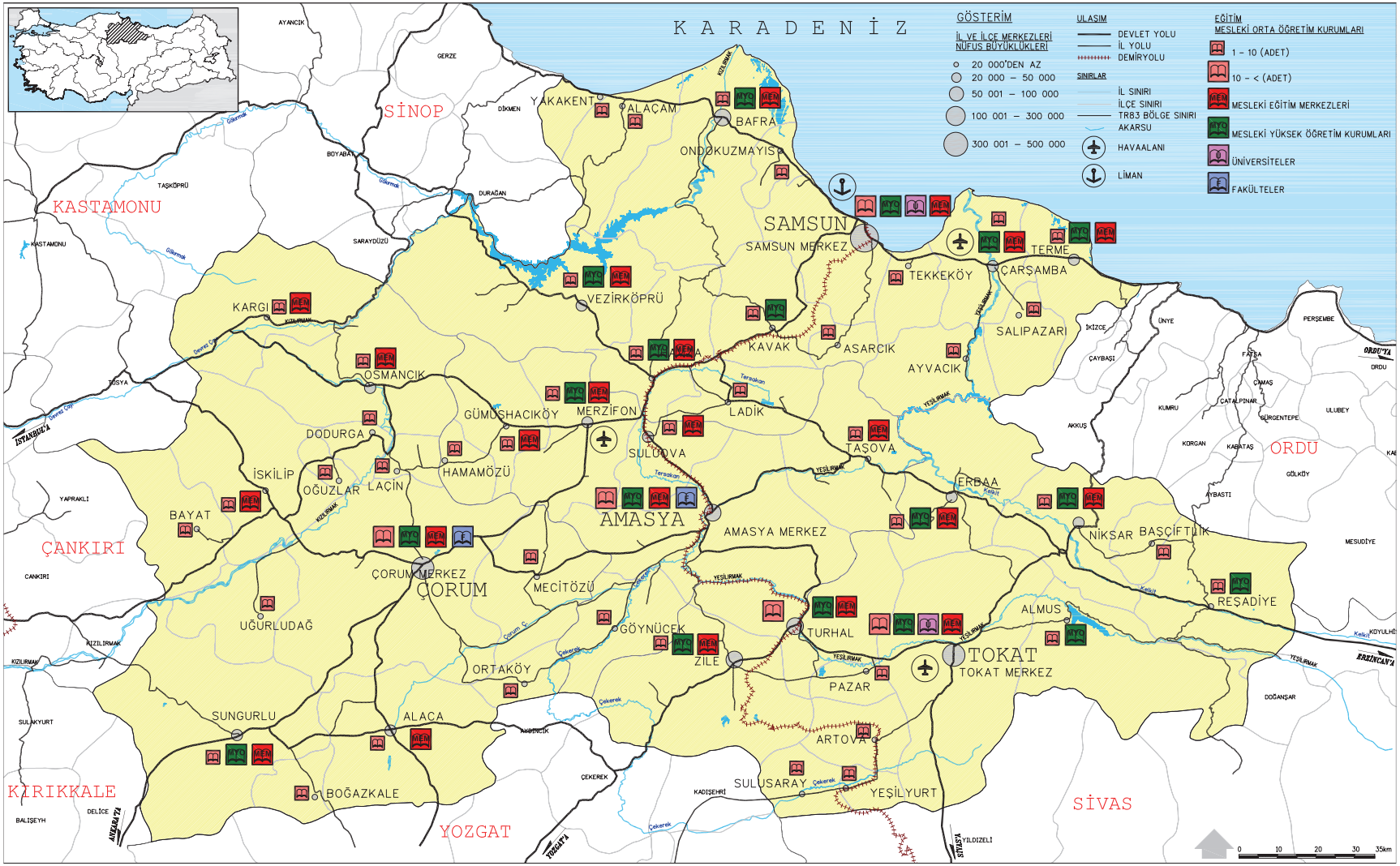

Kaynak: *YÖK (2004), Yüksek Öğretim Kurumu Verileri (basılmamış doküman).*

ler kurulması için arazi sıkıntısı çekilmektedir. Üniversitenin en büyük problemi kaynak sıkıntısıdır. Ondokuzmayıs Üniversitesi'nin Sanayi ve Ticaret Odası, Belediyeler ve iş adamları ile birlikte yürüttüğü dört ili kapsayan, Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı (OKKA) projesi bulunmaktadır (SAMSEV, 2003).

Öğretim elemanı açığı, yükseköğretimdeki kapasite artırımının önündeki en temel darboğazdır; bunun başlıca nedeni ise, öğretim elemanlarına halen ödenmekte olan düşük ücretlerdir. Öğretim üyeliği mesleği, cazibesini kaybetmekte ve pek çok nitelikli kişi üniversite yerine özel kesimde çalışmayı tercih etmektedirler. Üniversitelerdeki kadro sorunu, öğretim üyesi sayısının yetersizliği sorununa neden olan diğer bir unsurdur. Üniversitelerdeki kadrosuzluk, akademik yükselmeyi engelleyici bir faktör olmaktadır; bu probleme yönelik olarak kadrolar daha esnek hale getirilebilmeli ve akademik yükselme tamamen bilimsel liyakat esasına bağlanmalıdır.

2003-2004 öğretim yılında Ondokuzmayıs Üniversitesi'nde toplam 26 875 öğrenci yüksek öğrenim görmektedir. Bu öğretim yılında 7 251 öğrenci kayıt yaptırmıştır (Tablo 2.3.7.3). Diğer yandan merkezi Samsun'da bulunan Ondokuzmayıs Üniversitesi'ne bağlı olarak Amasya'da 1 fakülte ve 3 yüksekokul bulunmaktadır. 2003-2004 öğretim yılı verilerine göre Eğitim Fakültesi'nde 5 726 öğrenci, Sağlık Yüksekokulu'nda 377 öğrenci, Amasya Meslek Yüksek Okulu'nda 3 366 öğrenci, Merzifon Meslek Yüksek Okulunda 499 öğrenci öğrenim görmektedir. Bu sayılar yüksek lisans ve doktora öğrencilerini kapsamamaktadır. Ayrıca açılmış ancak öğretime başlamamış üç fakülte bulunmaktadır.

Tokat ilinde bulunan Gaziosmanpaşa Üniversitesi'nde toplam 10 fakülte ile 14 yüksekokulda 2003-2004 öğretim yılında 8 452 öğrenci öğrenim görmektedir. Öğrenci sayısı açısından meslek yüksekokullarının ağırlıklı olduğu görülmekte-

Tablo 2.3.7.1 Bölge Üniversitelerindeki Öğretim Elemanı Sayısı, 2003-2004

	Genel toplam	Öğretim üyeleri	Diğer öğretim elemanları
Gaziosmanpaşa Üniversitesi	474	169	305
Rektörlükte Görevli	47	14	33
Yabancı Dil Bölümü	12	-	12
Atatürk İlkeleri ve İnkilap Tarihi Bölümü	2	-	2
Güzel Sanatlar Bölümü	2	-	2
Fakülteler	252	143	109
Yüksekokullar	28	1	27
Meslek Yüksek Okulu	126	11	115
Enstitüler	5	-	5
Ondokuz Mayıs Üniversitesi	1 331	588	743
Rektörlükte Görevli	50	11	39
Devlet Konservatuvarı	5	3	2
Fakülteler	1 122	481	641
Yüksekokullar	29	6	23
Meslek Yüksek Okulları	91	83	8
Enstitüler	34	4	30

Kaynak: YÖK-ÖSYM (2004), 2003-2004 Öğretim Yılı Yükseköğretim İstatistikleri (basılmamış doküman).

Tablo 2.3.7.2 Çorum İli Fakülte, Yüksekokul ve Meslek Yüksekokulları Öğretim Elemanları Sayıları, 2003-2004

	Genel toplam	Öğretim üyeleri toplamı	Diğer öğretim elemanları toplamı
Gazi Üniversitesi (Ankara)	134	38	96
Fakülteler	78	35	43
Çorum İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	16	3	13
Çorum İlahiyat Fakültesi	47	23	24
Çorum Mühendislik Fakültesi	15	9	6
Çorum Veteriner Fakültesi	-	-	-
Yüksekokullar (4 Yıllık)	9	1	8
Çorum Sağlık Yüksek Okulu	9	1	8
Meslek Yüksekokulları (2 Yıllık)	47	2	45
Çorum Meslek Yüksekokulu	47	2	45
Sungurlu Meslek Yüksekokulu	-	-	-
Çorum Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu	-	-	-

Kaynak: YÖK-ÖSYM (2004), 2003-2004 Öğretim Yılı Yükseköğretim İstatistikleri (basılmamış doküman).

dir. Çorum ilinde bulunan Gazi Üniversitesi'ne bağlı fakülte, yüksekokul ve meslek yüksekokulların ise 2003-2004 öğretim yılında 3 578 öğrenci eğitim görmektedir. Burada da yoğunluk 2 512 ile öğrenci ile meslek yüksekokullarındadır (Tablo 2.3.7.3 ve 2.3.7.4).

TR83 Bölgesi'nde mesleki teknik ve yüksek eğitim kuruluşlarının dağılımını gösteren harita Şekil 2.3.7.1'de verilmiştir.

2.3.8 ÇIRAKLIK VE YAYGIN EĞİTİM

Eğitim-ekonomi-istihdam bağlantısının sağlanarak bölgede gerekli olan insan kaynaklarının, ihtiyaca cevap verebilecek şekilde düzenlenmesi gerekmektedir. Ekonomik faaliyetin en önemli girdisi olan iş gücünün niteliğini belirleyen en önemli etkenin eğitim olduğu unutulmamalıdır. Bu nedenle, bölgedeki büyük ve küçük çaplı işletmelerin, iş tanımlarını ve talep ettikleri işgücü taleplerini

Tablo 2.3.7.3 Bölge Üniversitelerinin Önlisans ve Lisans Düzeyindeki Öğrenci Sayıları, 2003-2004

	Birim sayısı	2003-2004 Yeni kayıt			2003-2004 Okuyan			2002-2003 Mezun		
		T	K	E	T	K	E	T	K	E
Ondokuzmayıs Üniversitesi-Samsun	33	7 251	3 323	3 928	26 875	12 030	14 845	6 043	2 927	3 116
Fakülteler	14	4 233	2 106	2 127	18 199	8 489	9 710	4 018	1 923	2 095
Yüksekokullar	5	279	233	46	1 220	993	227	410	278	132
Meslek yüksekokulları	14	2 739	984	1 755	7 456	2 548	4 908	1 615	726	889
Gaziosmanpaşa Üniversitesi-Tokat	17	2 721	1 022	1 699	8 452	3 143	5 309	1 715	740	975
Fakülteler	5	968	360	608	3 276	1 155	2 121	381	110	271
Yüksekokullar	3	169	110	59	804	464	340	221	106	115
Meslek yüksekokulları	9	1 584	552	1 032	2 472	691	1 781	1 113	524	589

T: Toplam, K: Kadın, E: Erkek
Kaynak: YÖK-ÖSYM (2004), 2003-2004 Öğretim Yılı Yükseköğretim İstatistikleri (basılmamış doküman).

Tablo 2.3.7.4 Çorum İli Fakülte Yüksekokul ve Meslek Yüksekokulları Önlisans ve Lisans Düzeyindeki Öğrenci Sayıları, 2003-2004

	2003-2004 Yeni kayıt			2003-2004 Okuyan			2002-2003 Mezun		
	T	K	E	T	K	E	T	K	E
Gazi Üniversitesi (Çorum)	1 337	520	817	3 578	1 403	2 175	798	397	401
Fakülteler	357	162	195	913	395	518	124	72	52
Çorum İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	143	78	65	398	185	213	55	24	31
Çorun Fen-Edebiyat Fakültesi	68	41	27	68	41	27	0	0	0
Çorum İlahiyat Fakültesi	21	16	5	155	105	50	69	48	21
Çorum Mühendislik Fakültesi	125	27	98	292	64	228	0	0	0
Çorum Veteriner Fakültesi	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Yüksekokullar	43	43	0	153	153	0	40	40	0
Çorum Sağlık Yüksekokulu	43	43	0	153	153	0	40	40	0
Meslek Yüksekokulları	937	315	622	2 512	855	1 657	634	285	349
Çorum Meslek Yüksekokulu	720	198	522	1 989	542	1 447	555	235	320
Sungurlu Meslek Yüksekokulu	110	47	63	198	88	110	0	0	0
Çorum Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu	107	70	37	325	225	100	79	50	29

T: Toplam, K: Kadın, E: Erkek
Kaynak: YÖK-ÖSYM (2004), 2003-2004 Öğretim Yılı Yükseköğretim İstatistikleri (basılmamış doküman).

açık olarak ifade edecek şekilde düzenlemelerini yaparak gerçek ihtiyaçlarını ortaya koymaları gerekmektedir. Bölge illerinden Amasya ve Çorum'da meslek eğitim merkezleri organize sanayi bölgesi ile birlikte çalışmalarını yürütürken, Samsun'da mesleki eğitim merkezinin organize sanayi bölgesinin dışında olması, burada sürdürülen eğitim için büyük dezavantaj oluşturmaktadır. Meslek eğitiminin iş yerlerinden uzak sürdürülmeye çalışılması öğrencilerin eğitimlerini bir bütün olarak sürdürmesini engellemektedir. Tokat ilinde ise mesleki eğitim merkezinin içinde yeterince atölye ve bu atölyelerde öğrencilerin uygulama yapabilmeleri için yeterli donanım bulunmamaktadır. Bu durum küçük ve büyük işletmelerde çalışacak nitelikli insan gücünün yetiştirilmesi açısından istenilen performansın sağlanamamasına yol açmaktadır.

Tablo 2.3.8.1'de iller bazında mesleki eğitim merkezlerinde kurum, öğrenci ve kursiyer sayıları verilmiştir. Mesleki eğitim sistemlerinin geliştirilmesinde çıraklık eğitiminin özel bir yeri vardır. Ancak mevcut durumdan da anlaşıldığı gibi, bölge illerinde mesleki eğitim merkezlerine gereken önem verilmemektedir. İşletme sahibi olan kişilerin, nitelikli iş gücünün sağlanabilmesi için, bu konuda girişimlerde bulunarak kendi illerinde yetişen çırak ve kalfaların durumunun iyileştirilmesi yönünde adımlar atmalarına gerek vardır.

Mesleki eğitim merkezlerine devam eden öğrenciler için 2001 tarihinde çıkan 4 702 sayılı yasa, çırak, kalfa ve ustalarla ilgili pek çok konuda düzenleme ve iyileştirmeyi beraberinde getirmiştir. Ancak yasaların hızla uygulamaya konulması gerekmektedir. Mesleki eğitimde en önemli konu, okul-işyeri bütünlüğü içinde eğitimin sürdürülmesidir. Bu nedenle işyerlerinin uygulamalara yer vermesi için kolaylaştırıcı tedbirler alınması gereklidir. Özellikle kırsal kesimde yaşayan ve mesleki eğitimden yoksun olan kişilere nitelikli meslek kazandırma kursları düzenlenmesi, ihtiyaç duyulan mesleki sosyal ve kültürel amaçlı eğitim faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi amacıyla, yatılı mesleki eğitim merkezleri bölge içinde kurulmalıdır.

Hayat boyu eğitim, eğitimi kurumsallaşmış yapıdan çıkararak her yaşta ve her ortamda öğrenmeyi hedef göstermektedir. Çocukluk ve gençlik dönemleriyle sınırlı olan okul öğretiminin, değişen dünyanın tüm ihtiyaçlarını karşılaması asla mümkün değildir. Halk eğitim merkezlerinin klasik yapısından sıyrılarak, kendi ili ve ilçeleri için üretime dönük merkezler haline gelebilmesine iyi bir örnek olan, Çorum ili İskilip ilçesinde bulunan Halk Eğitim Merkezi'nin diğer bölge illeri için de proje olarak geliştirilmesi ve uygulamaya konulması, bölgede yaşayanların üretime katılımları ve illerin gelişimi açısından bir basamak olacaktır. İskilip Halk Eğitim Merkezi, eğitim-üretim-istihdam dengesini sağlama konusunda farklı bir özellik göstermektedir. Bu merkez bir taraftan halk eğitimi amaçlarını gerçekleştirirken, diğer taraftan çeşitli alanlarda üretim yaparak, ilçe halkı için istihdam olanağı sağlamaktadır.

Tablo 2.3.8.1 İller Bazında Mesleki Eğitim Merkezlerinde Kurum, Öğrenci ve Kursiyer Sayıları (2002-2003 Öğretim Yılı Sonu)

		Öğrenci ve kursiyer sayısı							
	Kurum sayısı	Toplam	Aday çırak	Çırak	Kalfa	Kalfalık belgesi alanlar	Ustalık belgesi alanlar	Usta öğretici belgesi alanlar	İşyeri açma belgesi alanlar
Amasya	4	1 780		646	380	241	332	171	10
Çorum	3	3 514		1 456	697	477	533	343	8
Samsun	6	6 853		2 696	2 135	941	733	333	15
Tokat	5	2 036	1	448	692	388	376	118	13
Bölge	18	14 183	1	5 246	3 904	2 047	1 974	965	46
Türkiye	292	279 853	2 501	119 996	73 413	38 200	31 042	13 460	1 241

Kaynak: MEB (2003), APK Verileri 2002-2003 (basılmamış doküman).

Bölgede yer alan iller arasında insan kaynakları, sanayi, doğal kaynaklar, ulaşım imkanı, istihdam imkanı gibi çeşitli açılardan farklılıklar bulunmaktadır. Eğitim faaliyetlerinin bu bölgesel özellikler ve farklılıklar dikkate alınarak planlanması ve yerel yöneticilerin mutlaka bu planlama içinde aktif rol alması sağlanmalıdır. Aynı zamanda kamu kurum ve kuruluşlarının yerel temsilcileri ile meslek kuruluşlarının ve yerel sivil toplum kuruluşlarının sıkı iş birliği yapacak düzenlemeler yapılmalıdır. İller bazında sivil toplum kuruluşlarının güçlendirilmesi için il ve yerel yönetimlerinin destek vermesi gerekmektedir.

2.3.9 EĞİTİM VE İSTİHDAM İLİŞKİSİ

Bu bölümde ülke genelinde ve bölgede istihdam ve çalışanların eğitim düzeyleri erkek ve kadın nüfus açısından irdelenerek gelecekte ihtiyaç duyulacak eğitimli işgücü ihtiyacı ile bazı sektörlerdeki düşük eğitim düzeyinin sektörü etkileme durumu incelenmeye çalışılmıştır.

TR83 Bölgesi'ndeki istihdamın yapısı, eğitim düzeyi ve cinsiyet açısından incelendiğinde planlamada yararlı olacak bilgilere ulaşılmaktadır. Bölgede istihdam edilen 1 248 744 kişinin 722 984'i erkek (yüzde 57,9) ve 525 760'i kadındır (yüzde 42,1); çalışan kadın oranının ülke ortalamasının (yüzde 36,3) üzerinde olması, bölgede tarım sektöründe ücretsiz aile işçisi olarak çalışanların oranının yüksek olmasıyla açıklanabilir. Ülke genelinde çalışanların eğitim düzeyleri düşüktür; bu durum TR83 Bölgesi'nde daha da düşük seviyelere inmektedir. Türkiye'de çalışan nüfus içinde okuma yazma bilmeyenlerin oranı yüzde 11,9 düzeyindeyken bölgede bu oran çalışan nüfus içinde 16,2'dir; ancak bunların yüzde 74,1'sini kadınlar oluşturmaktadır; bu Türkiye ortalamasının (yüzde 75) bir miktar altında kalmaktadır. Türkiye'de çalışanların eğitim düzeyi, erkekler ve kadınlar arasında ciddi bir farklılık göstermektedir. Kadınların aleyhine olan bu farklılık TR83 Bölgesi'nde daha belirgin bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Bu durum, erkek ve kadın işgücünün istihdam edilme biçimlerini ve çalıştıkları sektörleri büyük ölçüde belirlemektedir (Mevcut Durum ve Analizi Ekler, Ek Tablo 5.11, 5.12, 5.13, 5.14, 5.15).

Okul bitirme durumları esas alınarak istihdam durumu 12 ve daha yukarı yaştaki nüfus için irdelendiğinde, Türkiye genelinde toplam çalışanlar içinde ilk okulu bitiren erkeklerin oranı yüzde 31,3, kadınların oranı ise yüzde 16,2'dir; bölgede bu oranlar erkekler için yüzde 30,5, kadınlar için ise yüzde 21,2'dir. Daha yüksek eğitim düzeylerine geçildiğinde erkek ve kadınların eğitim düzeyleri arasındaki fark hem ülke hem de bölge düzeyinde artmaktadır. Bölgede ortaokul ve ortaokul dengi meslek okulunu bitiren erkekler (toplam), tüm çalışanlar içinde yüzde 6, kadınlar yüzde 1 (Türkiye'de erkekler yüzde 7,5, kadınlar yüzde 1,5); liseyi ve lise dengi meslek okulunu bitiren (toplam) erkekler yüzde 8,9, kadınlar yüzde 2,2 (Türkiye'de erkekler yüzde 12,1, kadınlar yüzde 3,8) pay almaktadır. Yüksek öğretimi tamamlamış olan erkeklerin bölgedeki tüm istihdam içindeki payı yüzde 4,2, kadınların payı ise 1,7'dir (Türkiye'de erkekler yüzde 6, kadınlar yüzde 2,9). Görüldüğü gibi bölge genelinde ilköğretimden sonra okul bitirme oranları her iki cins için de düşüktür ve hemen her eğitim düzeyinde ülke ortalamasının altında kalmaktadır; ama kadınlar bu konuda daha olumsuz koşullarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Özellikle meslek okulunu bitirmiş çalışan oranı kadınlar açısından çok düşük seviyededir (Tablo 2.3.9.1, Tablo 2.3.9.2. ve Mevcut Durum ve Analizi Ekler, Ek Tablo 5.11, 5.12, 5.13, 5.14, 5.15).

Farklı sektörlerde istihdam edilen nüfus dikkate alındığında, Türkiye'de çalışanların yüzde 48,4'ünün tarım sektöründe, yüzde 34'ünün toptan ve perakende ticaret, elektrik, gaz ve su, ulaştırma, haberleşme, mali kurumlar ve toplumsal hizmetleri kapsayan hizmet sektöründe ve yüzde 12,6'sının imalat sanayinde ve yüzde 4,6'sının inşaat sektöründe olduğu görülmektedir. Dolayısıyla tarımdan sonra en önemli sektör hizmet sektörüdür; bunun içinde de en önemli payı toplumsal hizmetler almaktadır. Aynı eğilim bölge için de söz konusudur

ancak tarımın istihdam içindeki payı yüzde 66,9'a çıkarken imalat sanayinin payı yüzde 5,8'e, hizmet sektörünün payı yüzde 23,5'e düşmektedir. Bunun bölgedeki iller arasında ne tür farklılıklar gösterdiği istihdam raporunda ayrıntılı olarak incelenmektedir (Tablo 2.3.9.1 ve Tablo 2.3.9.2).

Sektörlerdeki istihdam, eğitim durumuna ve cinsiyete göre incelendiğinde, Türkiye'de tarım sektöründe okuma yazma bilmeyenlerin oranının yüzde 23,1 olduğu ve bunların yüzde 78,5'ini kadınların oluşturduğu görülür. Bu sektörde, ilkokul mezunu erkekler yüzde 26,5, kadınlar yüzde 29,3'lük paya sahiptir; ancak ilkokul sonrası eğitime bakıldığında oranlar hızla düşmektedir. Ortaokulu ve ortaokul dengi meslek okulunu bitirenlerin oranı erkeklerde yüzde 3,5, kadınlarda yüzde 1,7; liseyi ve lise dengi meslek okulunu bitirenlerin oranı erkekler için yüzde 3,2 kadınlar için 1,8'dir. Yüksek eğitimini tamamlayanların oranı ise, erkeklerde yüzde 0,4 kadınlarda 0,1 düzeyindedir. Görüldüğü gibi, ilkokul seviyesi üstünde eğitim almış kadınların oranı erkeklerinkinin üçte birine yakın değerler almaktadır. Bölgede tarım sektöründe çalışanların eğitim düzeyi ülke düzeyine benzer bir eğilim göstermekte, ancak ilkokul sonrası eğitim düzeylerine bakıldığında Türkiye oranlarının altında bir eğitim düzeyiyle karşılaşılmaktadır (Tablo 2.3.9.1 ve Tablo 2.3.9.2).

İmalat sanayinde çalışanların eğitim düzeylerini incelemek bölge ve iller açısından önemli ipuçları vermektedir. Türkiye'de imalat sanayinde yüzde 1,5 düzeyinde okuma yazma bilmeyen kişi çalışmaktadır; bu oran tarım sektörüyle karşılaştırıldığında çok düşüktür. Bu sektörde ilkokul mezunları da dahil olmak üzere, kadınlar ve erkekler arasında ciddi bir fark ortaya çıkmaktadır; ilkokul mezunlarının oranı erkekler için yüzde 43,7, kadınlar için 9,3'tür; bu oran orta ve orta dengi meslek okulları için sırasıyla yüzde 11,8 ve 2,2; lise ve lise dengi okullar için yüzde 16,9 ve 4,5'tir. Yüksek öğretimden mezun olanların oranı ise, erkeklerde yüzde 5,2, kadınlarda 1,6 düzeyindedir. Bölgeye bakıldığında benzer eğilimlerin mevcut olduğu ancak eğitim seviyesinin her düzeyde Türkiye ortalamasının altında olduğu gözlenmektedir; kadınlar için bu durum daha da belirgindir (Tablo 2.3.9.1 ve Tablo 2.3.9.2).

Toptan ve perakende ticaret, elektrik, gaz ve su, ulaştırma, haberleşme, mali kurumlar ve toplumsal hizmetleri kapsayan hizmet sektöründe çalışanların eğitim düzeyleri incelendiğinde, ülke genelinde ilkokul mezunu erkeklerin bu sektör içinde en fazla yoğunlaştığı alan yüzde 47 ile ulaştırma, haberleşme sektörüdür; bölgede bu oran yüzde 52,5'e ulaşmaktadır. Ortaokul ve orta dengi meslek okulu mezunu erkekler için ülke genelinde en fazla çalışılan alan yüzde 16,3 ile yine ulaştırma ve haberleşme ve yüzde 14,2 ile toptan ve perakende ticarettir. Bölgede de aynı eğilim görülmektedir; ancak oranlar sırasıyla yüzde 17,8 ve 15,1'dir. Lise ve lise dengi meslek okul mezunlarına bakıldığında Türkiye'de en fazla yoğunlaşılan sektörler erkekler için yüzde 37,7 ile elektrik, gaz ve su, yüzde 24,5 ile mali kurumlar, yüzde 22,4 ile toptan ve perakende ticarettir. Burada dikkat çeken özellik, lise ve lise dengi meslek okulu mezunlarının özellikle elektrik, gaz ve su sektöründe önemli bir paya sahip oluşudur (Tablo 2.3.9.1).

Bölgede de elektrik, gaz ve su (yüzde 40,1), mali kurumlar (yüzde 31,8), toptan ve perakende ticaret (yüzde 23,6) öne çıkmaktadır. Türkiye'de yüksek öğretimi bitirmiş erkeklerin yoğunlaştığı sektörler ise yüzde 28,1'le mali kurumlar ve yüzde 18,5'la toplumsal hizmetlerdir. Görüldüğü gibi hizmetler sektöründe çalışanların eğitim düzeyi imalat sanayinde çalışanlardan daha yüksektir. Bölgede ise benzer eğilimler ve oranlar ortaya çıkmaktadır. Bu oranlara kadınlar açısından bakıldığında, hizmet sektöründe çalışan kadınların eğitim düzeylerinin erkeklerle karşılaştırıldığında çok düşük olduğu görülmektedir. Hizmet sektörü içinde ortaokul ve orta dengi meslek okulu mezunu kadınların en fazla istihdam edildiği sektör yüzde 1,4 ile toptan ve perakende ticaret ve mali kurumlardır. Lise ve lise dengi meslek okul mezunu kadınlar ise yüzde 15 payla mali kurumlarda ve yüzde 6,3

payla toplumsal hizmetler alanında çalışmaktadır (Tablo 2.3.9.1).

Mevcut Durum ve Analizi Ekler, Ek Tablo 5.15 incelendiğinde ise çeşitli eğitim düzeylerinde istihdamın nasıl dağıldığı görülmektedir. Türkiye'de çalışanlar arasında okuma yazma bilmeyenlerin yüzde 93,8'i tarım sektöründe istihdam edilmektedir; bu oran bölgede yüzde 97,3'tür. İlkokul mezunlarının en fazla yer aldığı sektörler yüzde 56,9'la tarım, yüzde 14,1'le imalat sanayi ve yüzde 9,6'yla toplumsal hizmetlerdir. Bölgede ilkokul mezunlarının tarımda çalışma oranı yüzde 74,2'ye ulaşmakta, bunun yanısıra diğerlerinin oranları ülke ortalamasının oldukça altına düşmektedir; bu durum, bölgede tarımdan başka sektörlere aktarılacak potansiyel bir nüfusun bulunduğuna işaret etmektedir. Türkiye'de ortaokul mezunu çalışanlar arasında en yüksek oran yüzde 27,3 payla tarım sektöründedir; bunu yüzde 21,7 ile toplumsal hizmetler ve yüzde 18,8'le imalat sanayi takip etmektedir.

Ortaokul dengi meslek okulu mezunlarının ise en fazla toplumsal hizmetlerde (yüzde 25,3) ve imalat sanayinde (yüzde 22,7) çalıştıkları görülmektedir. Bölgedeki durum incelendiğinde ortaokul mezunlarının tarım sektöründe çalışanlarının payı yüzde 39,4'e çıkarken, ikinci sırayı yüzde 22 ile toplumsal hizmetler, üçüncü sırayı da yüzde 14,5 ile

Tablo 2.3.9.1 Ekonomik Faaliyet Konusuna ve Cinsiyete Göre TR83 Bölgesi'nde İstihdam Edilen Nüfusun Eğitim Durumu, 2000

(12 yaş ve daha yukarı nüfus)

TR83		Toplam	Ziraat	Maden	İmalat	Elektrik	İnşaat	Toptan	Ulaştırma	Mali	Toplum Hizmetleri	İyi tanımlanmamış
Toplam	T	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
	E	57,90	43,58	97,97	85,90	94,56	99,19	90,26	95,90	75,77	82,04	88,90
	K	42,10	56,42	2,03	14,10	5,44	0,81	9,74	4,10	24,23	17,96	11,10
Okuma yazma bilmeyen	T	16,17	23,52	1,45	1,69	0,29	3,27	1,29	0,59	0,23	0,75	38,96
	E	4,18	5,71	1,34	1,26	0,29	3,21	1,01	0,55	0,12	0,55	31,82
	K	11,99	17,81	0,11	0,43	0,00	0,07	0,27	0,03	0,11	0,20	7,13
Bir okul bitirmeyen	T	7,44	10,21	2,22	2,28	0,49	3,83	2,30	1,54	0,48	1,14	1,81
	E	3,75	4,80	2,22	1,88	0,47	3,78	2,10	1,50	0,34	0,96	1,70
	K	3,68	5,41	0,00	0,40	0,03	0,05	0,20	0,05	0,14	0,18	0,11
İlkokul	T	51,69	57,31	66,41	57,39	28,13	68,50	45,33	52,87	10,00	24,96	21,06
	E	30,48	26,87	66,03	49,83	27,49	68,20	42,79	52,49	8,42	23,43	20,16
	K	21,21	30,43	0,38	7,56	0,64	0,30	2,54	0,38	1,58	1,53	0,91
İlköğretim	T	0,73	0,80	0,31	0,80	0,15	0,53	0,78	0,12	0,30	0,56	1,02
	E	0,47	0,45	0,31	0,58	0,15	0,53	0,64	0,10	0,21	0,47	0,57
	K	0,26	0,34	0,00	0,21	0,00	0,00	0,14	0,01	0,09	0,09	0,45
Ortaokul	T	6,80	4,01	10,89	12,60	13,12	10,94	15,84	17,30	9,16	10,89	7,47
	E	5,76	2,85	10,70	11,21	12,89	10,88	14,81	16,98	8,10	10,22	7,13
	K	1,04	1,16	0,19	1,39	0,23	0,06	1,03	0,32	1,06	0,67	0,34
Ortaokul dengi meslek okulu	T	0,19	0,07	0,23	0,52	1,11	0,31	0,37	0,80	0,32	0,37	1,13
	E	0,16	0,05	0,23	0,46	1,08	0,31	0,35	0,76	0,27	0,34	1,13
	K	0,02	0,02	0,00	0,06	0,03	0,00	0,02	0,03	0,05	0,03	0,00
Lise	T	7,54	2,86	8,67	12,82	23,18	7,25	20,52	14,60	31,14	18,55	7,25
	E	5,92	1,91	8,02	10,24	20,86	7,10	17,08	12,83	21,64	15,36	6,00
	K	1,62	0,95	0,65	2,58	2,33	0,15	3,44	1,76	9,50	3,19	1,25
Lise dengi meslek okulu	T	3,60	0,90	4,78	7,82	19,95	3,42	7,50	7,30	13,45	11,41	4,53
	E	3,01	0,68	4,62	6,99	19,23	3,37	6,55	6,75	10,25	9,36	4,30
	K	0,60	0,22	0,15	0,83	0,73	0,05	0,96	0,56	3,20	2,05	0,23
Yükseköğretim	T	5,84	0,32	5,04	4,08	13,58	1,93	6,07	4,89	34,92	31,36	16,76
	E	4,16	0,25	4,51	3,44	12,13	1,81	4,93	3,93	26,40	21,33	16,08
	K	1,68	0,07	0,53	0,64	1,45	0,12	1,14	0,96	8,52	10,02	0,68

Kaynak: DİE (2002-3), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Amasya.
DİE (2002-4), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Çorum.
DİE (2002-5), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Samsun.
DİE (2002-6), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Tokat.

toptan ve perakende ticaret almaktadır. Bu oranlar özellikle imalat sanayinde istihdam yaratma kapasitenin düşüklüğüne işaret etmektedir. Ortaokul dengi meslek okulları mezunları daha farklı bir kompozisyon çizmektedir; bölgede bu gruptaki kişilerin tarımda çalışma oranları düşerken, imalatta ve hizmet sektöründe çalışma oranları yükselmektedir. Bu durum, meslek okullarının kazandırdığı becerilerin farklı sektörlerde istihdamı kolaylaştırdığını göstermektedir (Mevcut Durum ve Analizi Ekler, Ek Tablo 5.15).

Türkiye'de lise mezunlarının en fazla toplumsal hizmetler (yüzde 30,7), toptan ve perakende ticaret (yüzde 18,7) ve tarımda (yüzde 16,8) çalıştığı gözlenmektedir. Bölgede de benzer bir eğilim olmakla birlikte, lise mezunlarının tarımda yüzde 25,4 düzeyinde bir paya sahip olduğu ve Türkiye ortalamasının üstüne çıktığı görülmektedir; ayrıca toptan ve perakende ticarete yönelmenin lise mezunları arasında payı yüksektir. Lise dengi meslek okulları yine bir farklılık göstermekte ve düz lise mezunları ile karşılaştırıldığında tarımda çalışma oranlarının ciddi bir biçimde düştüğü, buna karşılık imalat sanayinde ve toplumsal hizmetler alanında çalışma oranlarının arttığı görülmektedir. Hem ülke genelinde hem bölgede benzer bir eğilim vardır (Mevcut Durum ve Analizi Ekler, Ek Tablo 5.15).

Tablo 2.3.9.2 Ekonomik Faaliyet Konusuna ve Cinsiyete Göre Türkiye'de İstihdam Edilen Nüfusun Eğitim Durumu, 2000

(12 yaş ve daha yukarı nüfus)

Türkiye		Toplam	Ziraat	Maden	İmalat	Elektrik	İnşaat	Toptan	Ulaştırma	Mali	Toplum Hizmetleri	İyi tanımlanmamış
Toplam	T	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
	E	63,73	43,28	97,19	80,95	91,46	98,38	86,27	92,60	67,34	78,79	83,13
	K	36,27	56,72	2,81	19,05	8,54	1,62	13,73	7,40	32,66	21,21	16,87
Okuma yazma bilmeyen	T	11,92	23,10	1,21	1,46	0,39	3,58	1,46	0,63	0,24	0,97	36,32
	E	2,99	4,96	1,12	0,86	0,34	3,52	1,18	0,58	0,15	0,76	30,09
	K	8,93	18,14	0,09	0,60	0,06	0,06	0,28	0,06	0,09	0,21	6,23
Bir okul bitirmeyen	T	5,57	9,39	1,47	2,40	0,66	3,74	2,33	1,39	0,54	1,45	3,41
	E	2,89	4,19	1,43	1,72	0,61	3,70	2,06	1,33	0,35	1,20	2,52
	K	2,68	5,20	0,04	0,68	0,05	0,04	0,27	0,06	0,19	0,25	0,89
İlkokul	T	47,46	55,85	57,23	53,02	26,76	62,51	42,77	47,71	9,68	26,00	18,28
	E	31,29	26,52	56,71	43,70	26,11	62,12	39,39	47,04	7,85	23,87	16,24
	K	16,17	29,33	0,53	9,32	0,65	0,39	3,38	0,66	1,83	2,14	2,04
İlköğretim	T	0,89	0,87	0,21	1,05	0,22	0,59	0,82	0,17	0,45	1,17	4,23
	E	0,59	0,49	0,19	0,77	0,17	0,58	0,68	0,14	0,23	0,84	2,40
	K	0,30	0,38	0,01	0,28	0,05	0,01	0,15	0,03	0,22	0,33	1,83
Ortaokul	T	8,99	5,07	12,14	13,41	11,78	12,57	15,25	16,06	7,11	11,13	5,38
	E	7,53	3,39	11,96	11,30	11,39	12,43	13,80	15,65	5,81	10,15	4,80
	K	1,45	1,68	0,18	2,11	0,39	0,14	1,45	0,42	1,31	0,98	0,58
Ortaokul dengi meslek okulu	T	0,30	0,11	0,37	0,54	1,39	0,49	0,39	0,68	0,40	0,44	0,91
	E	0,26	0,08	0,37	0,46	1,35	0,49	0,35	0,66	0,35	0,40	0,77
	K	0,04	0,03	0,01	0,08	0,04	0,01	0,04	0,02	0,06	0,04	0,14
Lise	T	11,48	3,98	11,57	14,02	22,52	9,43	22,21	18,56	30,09	20,15	10,23
	E	8,60	2,48	10,82	10,66	19,45	8,95	17,35	15,41	18,22	15,85	8,00
	K	2,88	1,50	0,75	3,36	3,07	0,49	4,85	3,15	11,87	4,30	2,23
Lise dengi meslek okulu	T	4,43	1,04	8,12	7,28	19,44	3,64	6,12	6,77	9,39	9,29	4,33
	E	3,54	0,73	7,88	6,22	18,30	3,50	5,01	6,08	6,31	7,24	3,64
	K	0,88	0,31	0,25	1,06	1,13	0,14	1,12	0,69	3,08	2,05	0,69
Yükseköğretim	T	8,96	0,59	7,68	6,80	16,85	3,43	8,64	8,08	42,09	29,40	16,85
	E	6,03	0,45	6,71	5,24	13,74	3,10	6,45	5,77	28,08	18,48	14,62
	K	2,93	0,14	0,97	1,56	3,10	0,33	2,19	2,31	14,02	10,92	2,23

Kaynak: DİE (2003-1), 2000 Genel Nüfus Sayımı Türkiye.

Ülkede yüksek eğitimden mezun olmuş çalışanların içinde en büyük payı yüzde 57,4'le çeşitli meslek gruplarının yoğunlaştığı toplumsal hizmetler almaktadır ve bunu yüzde 14,6 ile mali kurumlar izlemektedir. Bölgedeki duruma bakıldığında, toplumsal hizmetlerin payının yüzde 73,6'ya çıktığı, mali kurumlar payının da yüzde 8,4'e düştüğü görülmektedir. Bütün bu veriler bölgede tarımın az çok her eğitim düzeyinde hala en fazla istihdam yaratan sektör olduğunu göstermekte, ancak ulaşılan yüksek oranlar aynı zamanda buradaki atıl kapasiteye de işaret etmektedir; bu durum diğer sektörlerde istihdam yaratmanın önemini açığa çıkarmaktadır. Burada dikkat çekilmesi gereken bir başka nokta da, meslek okulları mezunlarının hem imalat sanayinde hem de toplumsal hizmetlerde daha kolay istihdam olanağı bulabildiğinin ortaya çıkmasıdır (Mevcut Durum ve Analizi Ekler, Ek Tablo 5.15).

2.3.10 SONUÇ

Türkiye bugün, vatandaşlarına nitelikli öğretim ve eğitim sunabileceği kaynaklara sahiptir. Bu çerçevede kaynakları doğru zamanda, doğru yerde ve verimli olarak kullanmak gereklidir. Bu nedenle öğretim ve eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanabilmesi bakımından yukarıda Türkiye için önerilen ve bölgenin de acilen ihtiyacı olan reformlar yapılmalı, destekler sağlanmalıdır.

Bölgenin eğitim durumunun iyileştirilmesi, doğrudan Milli Eğitim Bakanlığı'nın eğitim politikaları ile ilişkilidir. Merkezden yönetilen il milli eğitim müdürlükleri de kaynaklarını merkezden almak durumundadır. Bu nedenle Milli Eğitim Bakanlığı'ndaki merkeziyetçi yapının, il milli eğitim müdürlüklerinin bağımsızlaşarak hareket etmesini sağlayacak şekilde düzenlenmesi gereklidir. İllerde yapılan eğitim çalışmalarında, devletin sınırlı olanakları ile yol alınmaya çalışılmaktadır. Eğitimin nitelikli kılınabilmesi için hizmet satın alınması bu bölgenin eğitim sorunlarının aşılmasında önemli rol oynayacaktır.

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne giriş sürecinde, diğer ülkelerle rekabet edebilme avantajı sağlayacak en önemli kaynağı, sahip olduğu genç ve dinamik insan gücüdür. Avrupa Birliği, arasında mal ve hizmetlerin serbest dolaşımı sürecinde ihracatımızın arttırılması, yabancı yatırımlar için ülkenin cazip hale gelebilmesi ve ülkede yeterince değerlendirilemeyen işgücünün Avrupa piyasalarında da çalışma olanaklarına kavuşabilmesi için, orta öğretim çağında olanların, mesleki ve teknik eğitim görerek yetiştirilmeleri, iş ve hizmet alanlarında çalışanların eğitim seviyelerinin yükseltilmesi büyük önem taşımaktadır.

Avrupa Topluluk Müktesebatı 2001 yılı Türkiye Raporu'nda, öğretim ve eğitim gelişimi ile ilgili olarak, öğretim ve eğitim sisteminde reform ile ilgili olarak, Türkiye'nin Haziran 2001'de kabul ettiği yasa, ortaöğretim için vergi fonunun kullanılmasını 2010 yılına kadar uzatmıştır. Yeni bir Dünya Bankası ortaöğretim kredisi ve Avrupa Yatırım Bankası'ndan muhtemel krediler ile birlikte bu yasa, hükümetin 2005 yılına kadar Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda öngörülen 12 yıl zorunlu eğitim hedefine ulaşmasına yardım edecektir. Yasa aynı zamanda, Türkiye'de mesleki öğrenim ve eğitimin yapısını da önemli ölçüde etkileyecektir. Öğretim sistemi içinde, daha kolay geçiş yapılmasına imkan verecek, tek bir mesleki öğretim sisteminin temelini atan yeni yasa çerçevesinde, üniversite giriş sınavına katılmaksızın, ileri düzeyde mesleki öğretim ve eğitim sunan kurumlara girmek mümkün olacak ve böylece, var olan sistemde bir mesleğe yönelen öğrenciler üzerindeki yük önemli ölçüde azaltılmış olacaktır" denmektedir.

Yeni eğitim yasası, özellikle mesleki öğretim ve eğitim sektörü için yararlı olacaktır. Bununla birlikte yasa, mesleki öğretim ve eğitim sistemini emek piyasasının gereksinmeleriyle daha uyumlu kılma konusunu ele almamaktadır. Bu konuda Türkiye'nin Sokrates ve Leonardo da Vinci Gençlik Programları gibi topluluk programlarına katılması çok önemlidir. Bilindiği gibi Avrupa Birliği mesleki eğitim programı olan Leonardo da Vinci programı,

AB'ye üye ve aday ülkelerindeki kişilerin, özellikle gençlerin temel mesleki eğitim içinde beceri ve yeterliliklerinin artırılmasına yönelik politikalarını desteklemekte ve bu yönde uluslararası işbirliğini teşvik etmektedir. Bu programın hedefleri arasında, istihdamın artırılması, iş-bağlantılı mesleki eğitim ve çıraklık eğitimlerinin desteklenmesi, teknolojik ve örgütsel değişimi güçlendirmek için sürekli-mesleki eğitime erişimin iyileştirilmesi ve rekabet etmeyi ve girişimciliği geliştirmek üzere mesleki eğitim kurumları ve işletmeler arasındaki işbirliğinin artırılması bulunmaktadır.

Socrates programı ise Avrupa Birliği Antlaşması'nın 149 ve 150'nci maddelerine dayanarak hayata geçirilmiş, genel eğitim alanına yönelik bir eylem programıdır. Eğitimde kalitenin geliştirilmesine katkıda bulunmak üzere uygulamaya konmuş olan bu programın altında yüksek öğretim, üniversite öncesi okul eğitimi (örgün eğitim), yetişkin eğitimi ve hayat boyu eğitim (yaygın eğitim) ve uzaktan eğitim ve eğitimde bilgi ve iletişim teknolojileri gibi programlar bulunmakta ve ülkelerüstü işbirliği ve ortaklıklara dayalı projelerin geliştirilmesi hedeflenmektedir. Dolayısıyla, karşılıklı bilgi, tecrübe ve iyi uygulama örneklerinin yaygınlaştırılması ve paylaşılması ve bu konuda iletişim teknolojilerinin kullanılması desteklenmektedir. Bu programlardan yararlanmanın ülke ve bölgedeki eğitimin eksikliklerinin giderilmesi ve standartların yükseltilmesi, aynı zamanda da farklı becerilerin ve istihdam olanaklarının yaratılması açısından önemi büyüktür.

2.4 SAĞLIK

2.4.1 GİRİŞ

Yeşilırmak Havza Gelişim Projesi kapsamında bölge sağlık hizmetlerinin mevcut durumunun tespiti ve analizi amacıyla çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Yapılan çalışmaların amacı, Düzey 2 İBB kapsamında TR83 Bölgesi'nin diğer Düzey 2 İBB'ne göre üstün ve geride olduğu yönlerin ortaya çıkartılması, bunun yanı sıra bölge içindeki dinamiklerin de incelenerek sağlık hizmetlerinin nitelik ve niceliğinin ne şekilde topluma yansıdığının tespit edilmesi; dolayısıyla, proje kapsamında stratejiler geliştirilirken elde edilen verilerden rehber olarak yararlanılması, çeşitli öneriler geliştirilmesidir.

Çeşitli kaynakların değerlendirilmesi, bölgede sağlık açısından yaşanan sorunların Türkiye geneli için daha önce saptanmış olan sorunlardan çok farklı olmadığını, sorunların çözümü için yapısal yenilikler gerektiğini, bu yeniliklerin ne şekilde olması gerektiğinin yerli ve yabancı kuruluşlarca çeşitli defalar tespit edildiğini, bir kısmının son birkaç yıl içerisinde yürürlüğe konulduğunu, ancak yapılanmanın henüz yeterli düzeyde olmadığını ve sağlık hizmetlerinin halen arzu edilen düzeyin çok altında olduğunu göstermektedir. Sağlık hizmetlerinde arzu edilen düzey, toplumun her kesiminden her bireyin eşit ve yeterli sağlık hizmetinden modern çağın imkanları doğrultusunda her gereksinim duyduğu zaman yeterli şekilde yararlanabilmesidir. Bunun için, yeterli sayıda nitelikli sağlık personeli, donanım ve maddi kaynağa gereksinim vardır. Halihazırdaki sağlık sistemi yapısal olarak bu gereksinimleri karşılamaktan oldukça uzaktır. Bu nedenle, sağlık sisteminin örgütlenmesi ve hizmetlerin bireylere ulaştırılmasında yapısal, sistemde radikal değişiklik gerektiren düzenlemelere gidilmesi kaçınılmazdır. Sağlık Bakanlığı'nın "Sağlıkta Dönüşüm Projesi" bu amaç doğrultusunda yapılması gereken sistem değişiklikleri için temel olarak, tüm sağlık hizmetlerinin tek elden kontrol edilmesi, toplumun her kesimine eşit sağlık hizmeti sağlamak için ulusal sağlık sigortası uygulamasına geçilmesi, yerel sağlık yönetiminin etkin hale getirilmesi, sağlık veri tabanının oluşturulması, özel teşebbüslerin teşvik edilmesi gibi çeşitli yapısal değişiklikler öngörmüştür. Bu proje son bir yıl içinde yürürlüğe konulmuş olup çeşitli yasal değişiklikler gerektirdiğinden halen uygulama aşamasındadır.

Sağlıkta Dönüşüm Projesi kapsamında, son bir yıl içerisinde özellikle taşra teşkilatında temininde sıkıntı çekilen ebe ve hemşire gibi yardımcı sağlık personelinin sözleşmeli olarak istihdam edilmesi sağlanmış, SSK güvencesi altında bulunan kişilerin doğrudan Sağlık Bakanlığı tesislerine başvurabilmesine imkan tanınmıştır. İlaç temini ile ilgili yeni düzenlemelere gidilmiş, pahalı ilaçlarda hak sahiplerinden farkın tahsil edilmesi ve vergi oranlarında yapılan değişiklikler gibi kamu ilaç harcamalarında tasarruf tedbirleri alınmıştır. Emekli Sandığı'na tabi devlet memurlarının özel sağlık tesislerinden yararlanmasına imkan tanınmıştır. SSK hastanelerinin Sağlık Bakanlığı'na devri için gerekli yasal düzenlemeler yapılmıştır. Sağlık sigortasının tek elde toplanması ve yönetilmesi için gerekli yasa taslağı çalışmaları halen devam etmektedir. Sağlık sisteminin yeniden yapılandırılması, sağlık veri tabanı oluşturulması, akreditasyon ve standardizasyon gibi konularla ilgili mevzuat ve altyapı oluşturma çalışmaları devam etmektedir.

Proje çalışması sırasında, Sağlık Bakanlığı'nın Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Tedavi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, AÇSAP Genel Müdürlüğü gibi birimleri ile görüşülmüş, bölge illeri ziyaret edilmiş, mülki ve idari amirlerle görüşmeler yapılmış, il sağlık müdürlüklerinin güncel verileri temin edilmiş, sağlık kuruluşlarının bir kısmı yerinde gözlemlenmiş, toplum içinden çeşitli kişilerle birebir görüşmeler yapılarak görüş ve düşünceleri alınmıştır. Bunların yanı sıra, Sağlık Bakanlığı

ve il sağlık müdürlüğü yayınları ve istatistik verileri derlenmiş, DİE, DPT, TÜBİTAK, Hıfzısıhha Enstitüsü, Dünya Bankası, DSÖ gibi çeşitli ulusal ve uluslararası kuruluşların rapor ve yayınlarından yararlanılmıştır.

Bölgenin sağlık durumunun belirlenmesinde en önemli sorun çeşitli kamu kuruluşlarından elde edilen verilerin birbirleriyle tutarsız olmasıdır. Hekim sayısı, yatak sayısı gibi en temel verilerin dahi, farklı dokümanlarda birbirleriyle uyuşmadığı, yapılan birebir görüşmelerde bildirilen rakamların aslında gerçeği ifade etmediği anlaşılmıştır. Örneğin, Sağlık Bakanlığı istatistiklerinde görünen bir hastanenin kadrosunda personeli olmamasına rağmen hasta baktığı, esasen il müdürlüğünce bu hastaneye bir sağlık ocağı personelinin kaydırıldığı ve sağlık ocağı hizmeti verildiği gibi bulgularla karşılaşılmıştır. Diğer taraftan, toplanan veriler güncel gereksinimleri karşılamaktan uzaktır. Personel ve yatak sayıları gibi etkinlik ve verimliliği tam olarak göstermeyen verilerden bir yoruma varmak oldukça güçtür. Verilerin güvenilirliği ve yeterliliği ile ilgili bu sorunlar nedeniyle mevcut durum ve analizi aşamasında sıklıkla birden fazla kaynaktan elde edilen veriler bir araya getirilmeye çalışılmış, tereddüde düşüldüğü durumlarda yerel ve güncel veriler esas alınmıştır. Bu veriler doğrultusunda yapılan analiz sonucunda Tablo 2.4.1.1'de özetlenen sonuçlara varılmıştır.

Tablo 2.4.1.1 incelendiğinde bölge sağlık göstergelerinin Türkiye ortalamalarının altında olduğu görülmektedir. Ancak üç büyük ilin, Ankara, İstanbul ve İzmir'in, ortalamalar üstündeki etkisi nedeniyle, bu durum gerçeği tam olarak yansıtmamaktadır. Bölge, komşu Düzey 2 İBB bölgeleriyle ve adı geçen üç il dışındaki ülke geneliyle nispeten uyumlu değerlere sahiptir.

Bölge verilerinin AB üyesi olan Almanya ve olmayan Norveç, Japonya ve ABD ile kıyaslanmasında ise gerek ülke genelinin, gerekse bölgenin hekim, diş hekimi ve eczacı bakımından bu ülkelerin çok gerisinde kaldığı görülmektedir. Diğer taraftan, adı geçen gelişmiş ülkelerde hemşire başına düşen nüfus oldukça düşük iken, ebe başına düşen nüfusun yüksek olması dikkat çekicidir. Bu konuda istatistiksel veriler açısından tutarsızlık mevcuttur. Ülkeler arasında mevzuat farklılıkları bulunması ve görev tanımları farklı olması nedeniyle Dünya Sağlık Örgütü'ne bildirilen sayılarda kimi ülkelerce ebe-hemşire ayırımı çok net ve standart değildir. Ancak, verilere bakarak gelişmiş ülkelerde yar-

Tablo 2.4.1.1 Bazı Düzey 2 İBB ve Ülkelerin Sağlık Göstergeleri Bakımından Karşılaştırılması, 2000

	Hekim başına düşen nüfus	Diş hekimi başına düşen nüfus	Eczacı başına düşen nüfus	Sağlık memuru başına düşen nüfus	Hemşire başına düşen nüfus	Ebe başına düşen nüfus
TR51	317	1 655	1 566	867	537	1 607
TR71	1 076	8 248	4 074	862	1 009	1 317
TR72	1 024	24 984	4 576	1 245	990	1 612
TR82	1 231	9 472	4 169	886	797	1 289
TR83	1 061	10 751	3 885	1 130	898	1 451
TR90	1 254	10 102	4 585	1 158	833	1 329
TRA1	943	18 515	7 679	1 231	916	1 844
Türkiye	787	4 514	2 883	1 531	977	1 633
Almanya	277	1 290	1 727	--	105	8 695
Norveç	281	799	2 525	--	48	1 455
Japonya	497	1 398	584	--	121	5 208
ABD	182	1 697	1 453	--	129	--

Not: Askeri sağlık personeli dahil değildir.
Kaynak: DPT (2003-3), İstatistiki Bölge Birimlerine Göre Çeşitli Göstergeler.

dımcı sağlık personeli açısından nitelikli personel sayısının bölge verilerine göre çok daha yüksek olduğunu söylemek mümkündür.

2.4.2 SAĞLIK SİSTEMİNİN YAPISI

Sağlık Hizmetlerinin büyük bir kısmı, ülke genelinde olduğu gibi, merkezi yönetim tarafından sağlanmaktadır. Merkezi yönetime bağımlı hareket etmek il müdürlüklerini hantallaştırmaktadır. Temel olarak bölgeler düzeyinde çözümlere ulaşmak mevcut sistem yapısıyla mümkün değildir. Tüm planlama ve uygulama faaliyetleri merkezi yönetimce yapılmakta, yerel yönetim yalnızca mevcut kadroların yerleştirilmesi ve veri toplanması gibi görevleri yerine getirmektedir.

Sistemde genel olarak çok başlılık mevcuttur. Sağlık Bakanlığı, Sosyal Sigortalar Kurumu ve üniversiteler en büyük hizmet sağlayıcılar durumundadır. Tüm bu tesisler norm ve standart birliğinden uzak ve koordinasyon olmaksızın hedef kitlelerine hizmet sağlamaktadır.

Sağlık sistemi, Sağlık Bakanlığı'nın yapılaşması doğrultusunda birinci basamakta sağlık ocakları, ikinci basamakta yataklı tedavi kuruluşları ve üçüncü basamakta üniversite ve ihtisas hastaneleri olarak hizmet verme esasına dayanmaktadır. TR83 ve iller itibarıyla bazı sağlık hizmetlerindeki durum aşağıdaki gibi özetlenebilir.

1. Yataklı sağlık kuruluşları gerek donanım gerekse kadro olarak yetersiz durumdadır. Özellikle ilçe devlet hastanelerinde yatak işgal oranları çok düşüktür.

2. Tablo 2.4.2.1'de görüldüğü üzere yatak işgal oranları Sağlık Bakanlığı hedefi olan yüzde 75'den oldukça düşüktür. İlçelerde ise yüzde 24'e kadar inmektedir. Pahalı sağlık yatırımları olan hastanelerde yatak işgal oranlarının bu kadar düşük olması, varolan kapasitenin yeterli kullanılamadığını göstermektedir. Bu tesislerin genel olarak amacı dışında sağlık ocağı hizmeti verdiği söylenebilir.

3. Yataklı tedavi hizmetleri yüzde 60 civarında Sağlık Bakanlığı tesislerince karşılanmaktadır. Diğer büyük hizmet sağlayıcı kuruluş SSK olup, iki kurumun yatak sayısı toplam yatak sayısının yüzde 95'i civarındadır. Geride kalan küçük payı ise Ondokuzmayıs Üniversite Hastanesi karşılamaktadır. Özel hastanelerin payı yüzde 0,4 ile yok denecek kadar azdır. Özel hastanelerin Samsun'da 2 hastanede 101, Çorum'da ise bir hastanede 48 yatak kapasitesi bulunmaktadır ve bu hastanelerde yataklı tedavi hizmetinden daha çok poliklinik hizmeti verilmektedir. Bunların dışında özel hastane bulunmamaktadır.

4 Sağlık ocakları, sayıca yeterli olmasına rağmen verimli çalışmamaktadır. Doluluk oranları düşüktür. Personel sayıları yetersizdir. Pek çoğunun bakım ve onarıma gereksinimi vardır. Sağlık ocaklarında yapılan laboratuvar analizleri yetersizdir.

Tablo 2.4.2.1 İl Merkezi ve İlçelere Göre Bazı Hizmetlerin Dağılımı, 2002

		Fiili yatak sayısı	Hekim sayısı	Hekim başına düşen poliklinik sayısı	Yatak işgal oranı (yüzde)
Amasya	İl merkezi	411	82	5 344	74,4
	İlçeler	424	66	5 396	24,2
Çorum	İl merkezi	1 139	180	4 896	61,4
	İlçeler	484	80	6 179	28,9
Samsun	İl merkezi	2 683	992	1 797	70,7
	İlçeler	875	164	6 309	41,8
Tokat	İl merkezi	765	131	5 265	52,1
	İlçeler	659	125	5 888	38,8
TR83	İl merkezi	4 998	1 385	2 737	---
	İlçeler	2 442	435	6 025	---

Kaynak: Sağlık Bakanlığı (2002-1), Yataklı Tedavi Kurumları İstatistik Yıllığı.

Tablo 2.4.2.2'de sağlık ocaklarında yapılan bazı çalışmalarla ilgili veriler verilmektedir. Burada en dikkat çekici olan poliklinik başına ortalama laboratuar sayılarının düşüklüğüdür. Diğer bir husus ise sevk oranlarının yüksekliğidir. Verimliliğin ve etkinliğin düşüklüğüne işaret eden bu durumun temel nedeni, yeterli ve nitelikli kadro ile laboratuar donanımının bulunmamasıdır. Kırsal nüfusun azalma eğiliminde olduğu göz önüne alınarak, nüfus yoğunluğunun az olduğu bölgelerdeki sağlık ocaklarının tasfiye edilerek, kaynaklarının diğer sağlık ocaklarında kullanılmasında fayda vardır.

Sağlık insan gücü yeterli ve nitelikli değildir. Coğrafi dağılım dengesizdir. Destek hizmetleri sunacak yeterli ve nitelikli personel yoktur. Fizyoterapist, psikolog gibi destek hizmetlerini sağlayan personelin görev, yetki ve sorumlulukları tanımlanmamıştır ve bu kişilere ilişkin yeterli veri bulunmamaktadır.

TR83 genelinde sağlık personeli sayıları gerek ülke ortalamasının, gerekse gelişmiş ülkelerin çok altındadır. 2002 verilerine göre AB ülkelerinde hekim başına düşen nüfus 285 kişi iken bölgede 958'dir. Ancak, ülke ortalamasını etkileyen en büyük etkenin üç büyük kentte toplanan sağlık personeli olduğu bilinmektedir. Büyük şehirlerin etkisi göz ardı edildiğinde bölge ortalaması ülke geneliyle uyumludur.

Sağlık personelinin Samsun il merkezinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bunun nedeni Ondokuzmayıs Üniversite Hastanesi ve Ruh Sağlığı Bölge Hastanesi gibi büyük hastanelerin bulunmasıdır.

Acil Yardım Hizmetleri çağın gerisinde kalmıştır ve çok yetersizdir. Ambulans ve istasyon sayısı azdır. 2000 yılından itibaren mobil sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması amacıyla Acil Yardım İstasyonlarının sayısı hızla artırılmıştır. Ancak, yeterli ambulans ve personel olmaması nedeniyle 50-100 bin nüfusa bir istasyon düşmesi planlanırken TR83 Bölgesi'nde bu rakam 150-200 bin nüfusa bir istasyon civarındadır. Acil yardım Hizmetleriyle ilgili bir diğer sorun ise, cenaze taşıma oranının yüzde 9 ile, olması gereken yüzde 1'in çok üstünde kalması, yani ambulansların amacı dışında kullanılmasıdır. Acil yardım istasyonlarının dağılımı Tablo 2.4.2.3'de gösterilmiştir.

Tablo 2.4.2.2 Sağlık Ocaklarında Yapılan Bazı Hizmetlere İlişkin Veriler, 2002

	Kişi başına ortalama poliklinik sayısı	Poliklinik başına ortalama laboratuvar sayısı	Sevk oranı (yüzde)
Amasya	0,96	0,08	21,97
Çorum	0,95	0,07	16,99
Samsun	1,13	0,03	20,56
Tokat	0,60	0,02	23,51
TR83	0,95	0,05	18,26
Türkiye	0,79	0,07	16,73

Kaynak: Sağlık Bakanlığı (2002-2), Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü Çalışma Yıllığı.

Tablo 2.4.2.3 Acil Yardım İstasyonlarının İllere Göre Dağılımı, 2003

Amasya	Çorum	Samsun	Tokat
Merkez	Merkez	Merkez (4)	Merkez
Ezinepazarı	Alaca (Hastane)	Çarşamba	Çamlıbel
Merzifon	İskilip (Hastane)	Terme	Erbaa
Taşova (Hastane)	Sungurlu (Hastane)		Niksar
Gümüşhacıköy (Hastane)	Osmancık (Hastane)		Reşadiye (Hastane)
	Kargı Hacıhamza		Turhal
			Zile

Kaynak: Amasya İl Sağlık Müdürlüğü (2004), Sağlık Verileri (basılmamış doküman).
Çorum İl Sağlık Müdürlüğü (2004), Sağlık Verileri (basılmamış doküman).
Samsun İl Sağlık Müdürlüğü (2004-1), Sağlık Verileri (basılmamış doküman).
Tokat İl Sağlık Müdürlüğü (2004-1), Sağlık Verileri (basılmamış doküman).

2.4.3 KORUYUCU SAĞLIK HİZMETLERİ

Koruyucu sağlık hizmetleri; bireye yönelik önlenebilir hastalıkların, morbidite ve mortalitesinin azaltılması, topluma yönelik hijyen bilinci ve korunma ile önlenebilir hastalıklar hakkında bilgilendirme çalışmalarından oluşmaktadır. Bu hizmetler genel olarak sağlık ocakları, sağlık evleri, AÇSAP Merkezleri ve halk sağlığı laboratuvarları ile yürütülmektedir. Koruyucu sağlık hizmetleri konusunda aşağıdaki hususlar gözlenmektedir.

1. Bağışıklama çalışmaları genelde sağlık ocakları tarafından yürütülmekte olup aşılama oranları teorik hedeflerden uzaktır.

2. Tablo 2.4.3.1'de bölge genelindeki aşılama oranları verilmektedir. Aşı oranları yüzde 75-85 aralığında, ülke geneli ile uyumludur. Ancak, aşılama hedefleri teorik olarak yüzde 95 veya üstü olup, ülke genelinde yüzde 90'ın üstüne çıkılması amaçlanmaktadır. Gebe tetanosu aşılama oranı ise teorik yüzde 80 hedefinin çok altında kalmaktadır. Bağışıklamanın etkin yürütülememesinin en önemli nedenleri özellikle kırsal alanda nüfus yoğunluğunun düşük olması, arazinin dağlık yapıda olması ve iklimsel şartlar nedeniyle hedef kitleye her zaman ulaşılamaması şeklinde özetlenebilir.

Tablo 2.4.3.1 İllere Göre Aşılama Oranlarının Dağılımı, 2002

(yüzde)

	BCG	DBT-3	OPV-3	Kızamık	HBV-3	TT-2+
Amasya	77	78	78	84	79	51
Çorum	79	82	82	84	79	25
Samsun	74	76	76	77	73	46
Tokat	70	80	80	81	75	41
TR83	78	82	82	85	78	47
Türkiye	77	78	78	82	72	37

Kaynak: Sağlık Bakanlığı (2002-2), Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü Çalışma Yıllığı.

3. Bilgilendirme ve eğitim çalışmaları yetersizdir. Poster ve broşürler dışında tatmin edici kamu bilinçlendirme çalışması bulunmamaktadır. Ulusal ve yerel medya imkanları kullanılmamaktadır.

4. Çevresel etkenlere yönelik çalışmalar içme ve kullanma sularının ve gıdaların periyodik olarak tahlil edilmesi ve bazı sıhhi tesislerin kısmen denetlenmesi ile sınırlı kalmaktadır. Radon gazı, radyoaktivite, hava kalitesi, gürültü seviyesi, toksik ve tehlikeli atıklarla ilgili çalışmalar yok denecek kadar azdır. Diğer taraftan, yapılan bu tür çalışmaların toplandığı bir veri envanteri de bulunmamaktadır. İçme suları üstünde yapılan çalışmalardan özellikle Amasya ve Çorum'da bakteriyolojik açıdan, Amasya ve Tokat'ta kimyasal açıdan kontaminasyon olduğu anlaşılmaktadır.

5. Anne ve Çocuk Sağlığı Hizmetleri yeterli değildir. Gebe, loğusa, bebek ve çocuk izlemleri yetersizdir. Genelde sağlık ocakları kadrosunda bulunan ebelerce yapılan izlemler, yeterli personel olmaması nedeniyle yapılamamaktadır. 2002 yılı verilerine göre gebe başına ortalama izlem sayısı 2,1, loğusa başına ortalama izlem sayısı 0,8, bebek başına ortalama izlem sayısı 4,3'dür. İl müdürlüklerinden alınan bilgiye göre izlem çalışmaları yüzde 50'nin altında yürütülebilmektedir.

6. Tablo 2.4.3.2'de sağlık personeli yardımı ile ve sağlık personeli olmadan yapılan doğumların oranları verilmektedir. Bu rakamlara göre, doğumların yüzde 95'den fazlasının sağlık personeli yardımıyla yapıldığı düşünülmektedir. Ancak, Türkiye'de bildirilen doğumlar ve nüfus artış hızı dikkate alındığında, tüm doğumların yalnız yüzde 39'unun tespit edilebildiği anlaşılmaktadır. Bu durum,

doğum öncesi izlem ve doğum hizmetlerinin yetersizliğini ortaya koymaktadır. 8. BYKP uzun dönemli hedeflerinde bebek ölüm hızının binde 10 düzeyine indirilmesi, tüm gebelerin tespit edilip doğum öncesi bakım almasının sağlanması belirtilmiştir. Bebek Ölüm Hızı Amasya'da binde 12,5, Çorum'da 20,9, Samsun'da 14,7, Tokat'da 19,6 ile Türkiye ortalaması binde 35'in ve 2001-2005 hedefi binde 20'nin oldukça altındadır. Türkiye'de anne ölüm hızı çok iyi bilinmemektedir. Sağlık Bakanlığı'nın 1997-1998 yılında yaptırdığı bir ön çalışmaya göre anne ölüm hızı yüzbin canlı doğumda 54,2'dir. Bu ölümlerin yaklaşık yarısı doğum sırasında gerçekleşmektedir. 8. BYKP hedefi anne ölümlerinin yüzde 40 azaltılmasıdır. Mevcut verilere göre tüm gebelik, doğum ve loğusalık takiplerinin yapılmasının mümkün olmadığı ortadadır.

7. Aile planlaması hizmetleri gerek merkez adedi gerekse kadro olarak yetersizdir. Yine de son 20 yıl içerisindeki nüfus artış hızının düşme eğiliminde olduğu dikkate alınırsa çalışmaların devam ettirilmesinde yarar vardır. Bu çalışmalar son 5 yıldır Sağlık Bakanlığı'nın finansmanı ile ücretsiz RİA, kondom ve hap dağıtılması şeklinde devam etmektedir. Aile planlaması kullanım oranları açısından etkisiz yöntem kullanma oranlarının Çorum ve Tokat'ta yüzde 40'ın üstünde olduğu görülmektedir. Bu durum toplumsal bilgilendirme ve bilinçlendirme çalışmalarının yeterli olmadığının bir göstergesidir. Diğer taraftan, etkili, etkisiz yöntem kullanan ve hiç kullanmayan nüfusun, toplam nüfusun 1,5 katından fazla olması da verilerin güvenilirliği konusunda kuşku uyandırmaktadır.

Tablo 2.4.3.2 İllere Göre Tespit Edilen Doğumların Yaptırana Göre Dağılımları,
(Ocak-Haziran 2003)

	Sağlık personeli yardımı ile yapılan doğumlar		Sağlık personeli yardımı olmadan yapılan doğumlar	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
Amasya	1 669	98	28	2
Çorum	1 877	95	92	5
Samsun	5 777	97	153	3
Tokat	3 059	94	197	6
TR83	12 382	96	470	4
Türkiye	254 801	95	12 904	5

Kaynak: Sağlık Bakanlığı (2004), Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü 2003 İlk Altı Aylık Çalışma Geri Bildirimi.

2.4.4 BÖLGEYE ÖZEL SAĞLIK SORUNLARI

1. Bölgede en sık görülen ve en çok ölüme yol açan hastalıklarla ilgili veriler güvenilir değildir. Kodlama sisteminin güncel olmaması ve kodlayan kişilerin yeterli bilgi ve deneyime sahip olmaması, sonuçları yorumlanamaz hale getirmektedir. En sık görülen 10 hastalık içinde bazı illerde "Normal Doğum" birinci sırada iken, bazı illerde hiç bildirilmemektedir. Diğer taraftan, en sık görülen 10 ölüm nedeni sınıflandırılması halen 150 başlıklı A listesine göre yapılmaktadır. En kısa sürede Dünya Sağlık Teşkilatı ve AB ülkelerince kullanılan ICD-10'a geçilmesi planlanmaktadır.

2. Bölgede görülen özel bir sorun ise "Kırım-Kongo Hemorajik Humması"dır. Tokat kırsalında, Amasya ve Çorum'da da görülen ve ölümle sonuçlanabilen bu virütik hastalık, Dünya Sağlık Örgütü'nce araştırma kapsamına alınmıştır.

2.4.5 SAĞLIK HARCAMALARI VE SOSYAL GÜVENCE

Dünya Sağlık Teşkilatı 2001 verilerine göre Türkiye'de kişi başına düşen sağlık harcaması miktarı 109 ABD Doları olup bu harcamaların yüzde 71'i devlet bütçesinden karşılanmaktadır. Kamu harcamaları içinde toplam sağlık harcamalarının payı ise yüzde 9 civarındadır. ABD'de kişi başı sağlık harcaması 20 kat, Almanya ve Fransa'da 10 kat fazladır. Bölgeye gayri safi yurtiçi hasıladan ayrılan pay (yüzde 3,21) düşük olmakla birlikte, sağlık harcamaları için ayrılan pay (yüzde13) Türkiye ortalamasının üstündedir. Ancak, bölge içerisinde kaynakların yaklaşık yarısını Samsun ili kullanmaktadır.

Bölge sağlık harcamalarının tamamına yakını kamu tarafından sağlanmaktadır. Sigorta güvencesinde olmayan nüfus oranı oldukça yüksektir (2.7.5 Sosyal Güvenlik Hizmetleri bölümünde ayrıntılı biçimde açıklanmaktadır). Yeşil kart kapsamında sağlanan sağlık hizmetlerinin doğru amaca ve doğru kişilere ulaştığı şüphelidir. Sigorta sistemi ile sağlık güvencesi iç içe geçmiş durumdadır. Sağlık güvencesinin tipine göre sağlanan sağlık hizmetlerinin niteliği farklılık göstermektedir.

Tablo 2.4.5.1'de yeralan veriler incelendiğinde bölgede yaşayanların yaklaşık üçte birinin sağlık hizmetlerinden yeşil kart kapsamında yararlandığı anlaşılmaktadır. Son yıllarda ülke genelindeki bu ciddi artış üzerine, Sağlık Bakanlığı tarafından yönetmelikte değişiklik yapılmış ve kartların her yıl yenilenmesi şartı getirilmiştir.

Aktif ve pasif sigortalıların bakmakla yükümlü oldukları nüfusa ilişkin güvenilir veri olmamakla birlikte yaklaşık her sigortalı başına ortalama 3 kişinin (eş, çocuk, anne, baba, ve velayet altındakiler) sağlık hizmetlerinden güvence kapsamında yararlandığı görülmektedir. Aktif ve pasif sigortalı sayısı ve bunların bakmakla yükümlü oldukları kişilerin toplamı nüfusun yaklaşık yüzde 70'ini oluşturmaktadır. Geri kalan kısım ise yeşil kart kapsamında sağlık hizmeti almaktadır. Bu durumda bölgedeki nüfusun neredeyse tamamının sağlık güvencesi kapsamında olduğu söylenebilir.

Tablo 2.4.5.1 Aktif ve Pasif Sigortalılar ile Yeşil Kart Sahiplerinin Toplam Nüfusa Oranı, 2000

(yüzde)

	Emekli Sandığı	Bağ-Kur	SSK	Yeşilkart
Amasya	6,8	12,6	9,6	25,9
Çorum	4,9	7,5	10,7	37,3
Samsun	5,2	9,2	12,9	35,6
Tokat	4,2	6,1	6,2	24,7
Bölge	5,1	8,4	10,2	31,8
Türkiye	5,2	6,8	14,6	19,2

Kaynak: *Amasya İl Sağlık Müdürlüğü (2004), Sağlık Verileri (basılmamış doküman).*
Çorum İl Sağlık Müdürlüğü (2004), Sağlık Verileri (basılmamış doküman).
DPT (2002-1), İller ve Bölgelere Göre Çeşitli Göstergeler.
DPT (2003-3), İstatistiki Bölge Birimlerine Göre Çeşitli Göstergeler.
Samsun İl Sağlık Müdürlüğü (2004-1), Sağlık Verileri (basılmamış doküman).
Tokat İl Sağlık Müdürlüğü (2004-1), Sağlık Verileri (basılmamış doküman).

2.4.6 SAĞLIK EĞİTİMİ

Bölgede sağlık konusunda eğitim veren çok sayıda Sağlık Meslek Lisesi, Sağlık Hizmetleri Yüksek Okulu ve Sağlık Yüksek Okulu mevcuttur. Bu okullar Sağlık Bakanlığı bünyesinde faaliyet göstermekte iken, 2004 yılında Milli Eğitim Bakanlığı ile yapılan protokol uyarınca kısım kısım MEB'e devredilmektedir. Bu okullarda hemşire, ebe, sağlık teknisyeni ve tıbbi sekreterlik eğitimi verilmektedir.

Bunların dışında Samsun'da Ondokuzmayıs Üniversitesi'nin Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Tıp ve Diş Hekimliği fakülteleri mevcuttur. Üniversite bünyesinde çok sayıda ve her düzeyde öğretim üyesi vardır. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi ise henüz öğretim üyesi bakımından yetersiz durumda olup Tıp Fakültesi'ne öğrenci alabilecek durumda değildir.

2.4.7 SONUÇ

Bölgeye ilişkin verilerin incelenmesi sonucunda genel olarak:

1. Türkiye genelinde sağlıkla ilgili yaşanan sıkıntıların bölge genelinde de yaşandığı, bölgenin istatistik değerlendirmesinin Doğu illeri ile Batı illeri arasında ortalama bir konumda olduğu, sağlık verilerinin Türkiye genelinde olduğu gibi güvenilir olmadığı anlaşılmaktadır.

2. Hizmetlerin çok büyük bir kısmı merkezi yönetim tarafından sağlanmakta ve planlanmaktadır. Merkezi yönetime bağımlı hareket etmek il müdürlüklerini hantallaştırmaktadır. Sistemde genel olarak çok başlılık mevcuttur. Sağlık Bakanlığı, SSK ve üniversiteler en büyük hizmet sağlayıcılar durumundadır.

3. Yataklı sağlık kuruluşları gerek donanım gerekse kadro olarak yetersiz durumdadır. Özellikle ilçe devlet hastanelerinde yatak işgal oranları çok düşüktür.

4. Sağlık Ocakları verimli çalışmamaktadır. Doluluk oranları düşüktür. Pek çoğunun bakım ve onarıma gereksinimi vardır. Sağlık ocaklarında yapılan laboratuar analizleri yetersizdir. Sağlık ocaklarında ebe sayısı yetersizdir. Ebeler, bazı sağlık hizmetlerinin sunumu, halkı bilgilendirme ve sağlık konusunda bilinçlendirme dışında önemli veri toplama kaynaklarıdır. Bu kaynak yeterince kullanılamamaktadır. Kırsalda görevlendirilen ebeler köylerde yaşamak istememektedir. Sağlık ocaklarının sağlık personeli ihtiyacı bulunmaktadır. Sistemin yeniden düzenlenip verimli hale getirilmesi gerekmektedir. Sağlık ocaklarının sağlık personeli ihtiyacı bulunmaktadır.

5. Sağlık insan gücü yeterli ve nitelikli değildir. Coğrafi dağılım dengesizdir. Fizyoterapist, çocuk gelişimi ve eğitimcisi, rehabilitasyon mühendisi, psikolog gibi bazı meslek dalları verilerde yer almamaktadır. Destek hizmetleri sunacak yeterli ve nitelikli personel yoktur.

6. Acil yardım hizmetleri çağın gerisinde kalmıştır ve çok yetersizdir. Ambulans ve istasyon sayısı azdır.

7. Koruyucu hizmetler yeterli değildir. Aşılama oranları teorik hedeflerden uzaktır.

8. Bilgilendirme ve eğitim çalışmaları yetersizdir.

9. Çevresel etkenlere yönelik çalışmalar içme ve kullanma sularının ve gıdaların periyodik olarak tahlil edilmesi ve bazı sıhhi tesislerin kısmen denetlenmesi ile sınırlı kalmaktadır.

10. Anne ve çocuk sağlığı hizmetleri yeterli değildir. Gebe, loğusa, bebek ve çocuk izlemeleri yetersizdir. Aile planlaması hizmetleri gerek “Merkez” adedi gerekse kadro olarak yetersizdir. Etkin olmayan veya kısmen etkin olan doğum kontrol yöntemlerinin bölgede hala yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir.

11. Bölgede en sık görülen ve en çok ölüme yol açan hastalıklarla ilgili veriler yetersizdir. Kodlama sisteminin güncel olmaması ve kodlayan kişilerin yeterli bilgi ve deneyime sahip olmaması sonuçları yorumlanamaz hale getirmektedir. “Normal Doğum” en sık görülen hastalıklar arasında yer almaktadır. Bunların dışında var olan veriler Türkiye geneliyle benzer dağılım göstermektedir.

12. Bölge sağlık harcamalarının tamamına yakını kamu tarafından sağlanmaktadır. Sigorta güvencesinde olmayan nüfus oranı yüksektir. Yeşil kart kapsamında sağlanan sağlık hizmetlerinin doğru amaca ve doğru kişilere ulaştığı şüphelidir. Sigorta sistemi ile sağlık güvencesi iç içe geçmiş durumdadır. Sağlık güvencesinin tipine göre sağlanan sağlık hizmetlerinin niteliği farklılık göstermektedir.

13. Sağlık hizmetleri verimli olarak kullanılmamaktadır. Sağlık ocaklarına başvuran her dört kişiden biri sevk edilmektedir. "Poliklinik başına düşen laboratuvar oranları" çok düşüktür. Yataklı tedavi kurumları'nın kullanımı verimli değildir. Sınırlı kadrosu olan ilçe hastaneleri genellikle poliklinik hizmeti vermektedir. Büyük hastanelere ve bölge dışına hasta göçü söz konusudur.

14. Bölgede sağlık konusunda hizmet gösteren STK bulunmamaktadır. STK bilinci ve sayısı son derece düşüktür. Yalnızca Samsun ilinde faaliyet gösteren Samsev'in etkin çalışmaları olduğu kanaatine varılmış olmakla birlikte, bu vakfın da sağlık alanında herhangi bir çalışması bulunmamaktadır.

2.5 KÜLTÜR

2.5.1 GİRİŞ

Yeşilırmak havzasında bulunan bugünkü Amasya, Çorum, Samsun ve Tokat yörelerinin tarih sahnesine çıkışları yaklaşık olarak günümüzden 15 000 yıl öncesine kadar uzanmaktadır. Gerek önemli bir coğrafi konuma ve gerekse verimli topraklara sahip oluşu Anadolu'nun bu bölümünü, çağlar boyunca farklı medeniyetlerin, önemli bir yerleşim yeri haline getirmelerine neden olmuştur. Aynı nedenlerle, tarih boyunca Haçlı seferleri, Mitridat Savaşları gibi pek çok savaş ve yıkım görmüştür.

Bölge, Paleolitik Dönemden başlamak üzere Hatti ve Hitit Medeniyetleri, Asur Ticaret Kolonileri, Frigler, Lidyalılar, İon Şehir Devletleri, Pers Krallığı, Pontus Krallığı, Roma İmparatorluğu, Bizans İmparatorluğu, Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Devletleri, Osmanlı İmparatorluğu ve nihayet modern Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar neredeyse kesintisiz denebilecek bir tarih çizgisine sahiptir. Tarih boyunca Hititler gibi önemli imparatorluklara başkentlik yapacak kadar güç ve önem kazanan bölge illeri, aynı zamanda Bizans döneminde patriklik yapan Amasya gibi dinler tarihi açısından önem taşıyan merkezleri de barındırmaktadır.

Önemli ticaret yollarına ev sahipliği yapan bölgede, Asur ticaret kolonilerinden Selçuklu kervansaraylarına kadar pek çok medeniyete ve bu medeniyete ait eserlere rastlamak mümkündür. Söz konusu ticaret yollarıyla tarih sahnesi içerisinde yöre, yalnızca maddi anlamda değil ama aynı zamanda pek çok topluluk ve medeniyetin kültür ve eserleriyle de zenginleşmiştir.

Söylencesel Amazonlardan, Romalılara, Araplardan Helenlere değin sayısız topluluğun varolduğu bölge, bugün çeşitli müzelerde sergilenen eşsiz eserler, devam eden kazı çalışmaları ile kültür turizmi açısından önemli bir potansiyel oluşturmaktadır (Şekil 2.5.1.1).

Bu nedenle kültür ele alınırken kültürü oluşturan ana unsurları, bölgenin var olan kronolojik tarihi ile doğal güzellikleri, tarihi miras varlıkları, geçmişten günümüze kültürel değerlerin taşındığı, yaşatıldığı ve yeniden yaratıldığı sosyal etkinlikler olan festivalleri, yemek, mutfak ve müzik kültürü, geleneksel el sanatları ile incelenmiştir. Toplumun gelişmesinde ve dünyaya açılmasında önemli yeri olan müzeler ve ziyaretçi verileri, matbaalar, yerel medya kuruluşları, kütüphaneler, sinemalar, tiyatrolar ve spor olanaklarının sağlandığı kulüpler ve altyapı tesisleri bölge nüfusu gözönüne alınarak irdelenmiştir.

2.5.2 GELİŞTİRİLEBİLİR TARİHİ MİRASLAR

2.5.2.1 Bölge Tarihi

2.5.2.1.1 Amasya

Amasya'da ilk yerleşme M.Ö. 5500 yıllarında başlayıp Hitit, Frig, Kimmer, İskit, Lidya, Pers, Hellenistik - Pontus, Roma, Bizans, Danişmend, Selçuklu, İlhanlı ve Osmanlı dönemlerinde de kesintisiz olarak devam etmiştir. Bu dönemlerin arkeolojik yerleşim yerlerine ait kalıntılar halen mevcuttur. Amasya merkezinde uygarlıklarından derin izler bırakan Pontuslar'ın (M.Ö.333 - M.Ö.26) Krallarının ölümünden sonra kayalara oymak suretiyle yaptıkları Kral Kaya Mezarları, bugün bile ilin anıtsal eserleri arasında yer almaktadır.

M.Ö. 26 - M.S.395 tarihleri arasında Roma egemenliğine geçen il ve çevresinde bu uygarlığa ait su kanalları, kaleler köprüler vb. eserlerden bazıları günümüze kadar gelebilmiştir.

Şekil 2.5.1.1 Kültürel Miras

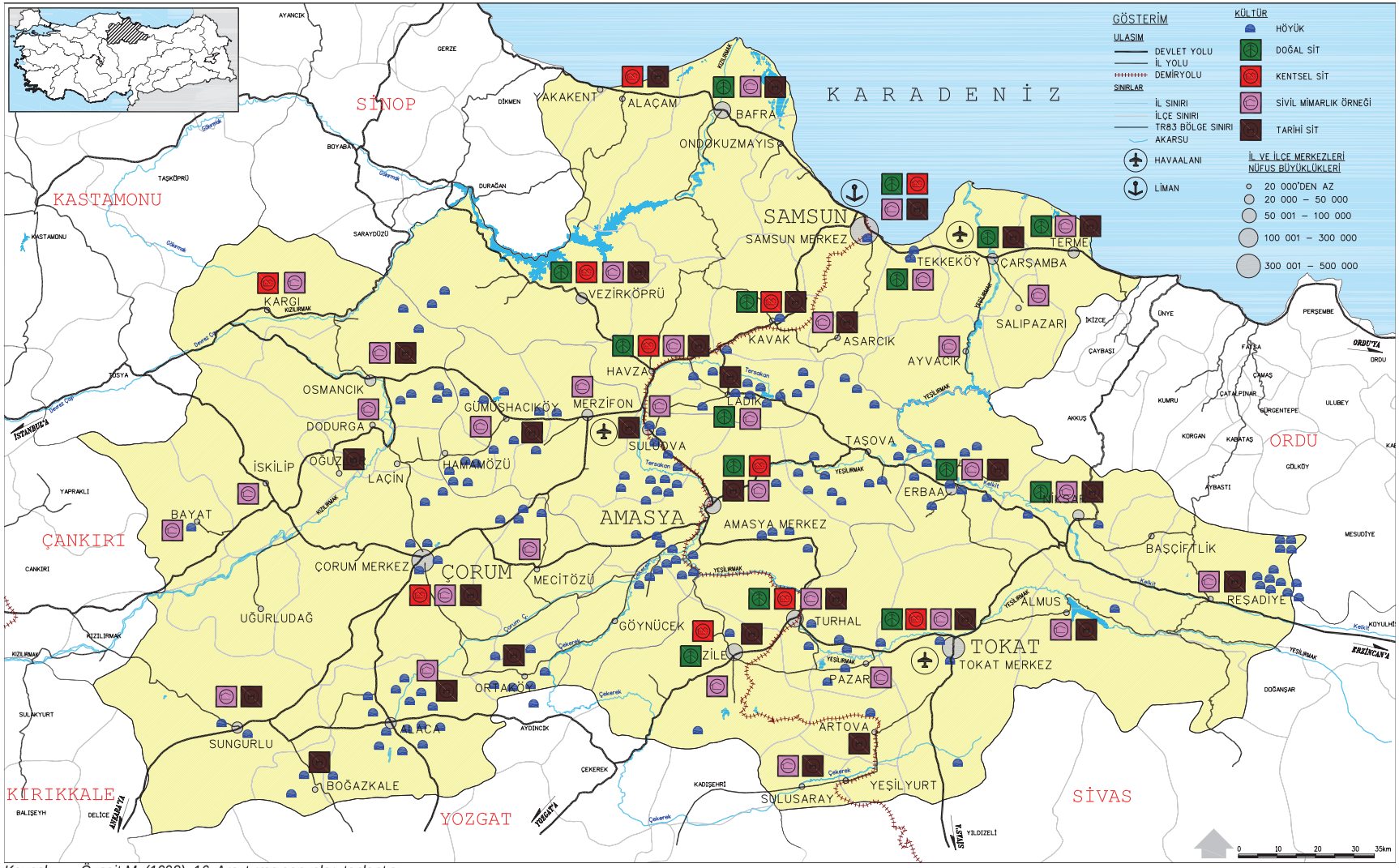

Kaynak: *Özsait M. (1998), 16. Araştırma sonuçları toplantısı.*
Kültür ve Turizm Bakanlığı (2004-1), Kültür Envanteri, Anıtlar Müzeler Genel Müdürlüğü Verisi, (basılmamış doküman).

700 yıl Bizans egemenliğinde kalan Amasya 1071 yılında ilk defa Türk egemenliğine girmiştir. Bundan sonra ise Amasya'da Selçuklu egemenliği görülmektedir. Bu dönemde yaşamış olan vali ve emirler yaptırdıkları medrese, cami, türbe gibi eserlerle kent Anadolu'nun en büyük kültür merkezi durumuna gelmiştir.

Selçukluların 1243'de Kösedağ Savaşı'nda Moğollara yenilmeleriyle, il Moğolların yönetimine geçmiştir. 1265'te Anadolu'yu hakimiyetleri altına alarak, yönetime el koyan İran'da kurulan İlhanlılar Amasya'yı kendilerine bağlamışlardır. Kente yaşamış bazı İlhanlı şahsiyetlerinin mumyaları halen il müzesinde teşhir edilmektedir.

1386 yılında Şehzade Yıldırım Bayezid Amasya'yı Osmanlı topraklarına katmıştır. Osmanlı padişah ve şehzadelerinin gösterdikleri özel ilgi nedeniyle kent, "Şehzadeler Şehri" olarak ün yapmıştır. Bu dönemde birçok âlim ve ulema yetişmiş, saray, çeşme, medrese, cami, türbe v.b. kalıcı eserler yapılmıştır. Kısaca Amasya, bir kültür merkezi olarak üstlendiği rolü bu dönemde de devam ettirmiştir.

Tarihin akışı içerisinde önemli roller üstlenen Amasya, Kurtuluş Savaşı sırasında da yine ön plana çıkmıştır. 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'da başlayan Milli Mücadele'nin ilk adımı, 12 Haziran 1919 tarihinde Mustafa Kemal'in Amasya'ya gelmesiyle devam etmiştir. Cumhuriyeti'nin kuruluşunda da ilk önemli adımın atıldığı yer olmuştur.

2.5.2.1.2 Çorum

Çorum ve çevresinde ilk yerleşim M.Ö. 4000 yıllarında kalkolotik dönemin 4. aşamasına rastlar. Bu devir eserlerine Alacahöyük, Büyük Güllücek, Boğazköy, Eskiyapar, Kuşsaray'da rastlanmıştır. Yerleşimler bu dönemden itibaren devamlılık göstermiştir. En önemli kalkolotik yerleşme Alaca'nın 15 km kuzeyinde Büyük Güllücek köyünde yapılan kazılarla ortaya çıkmıştır.

M.Ö. 3000 yıllarında Anadolu'da etrafı surlarla çevrili kent devletlerinin yaşadığı bilinmektedir. Çorum ve çevresinde etrafı surlarla çevrili pek çok kent devletinin varlığı yapılan arkeolojik kazılarla belirlenmiş durumdadır. Alaca ilçesinde bulunan Alacahöyük bu dönemin en zengin kent beyliklerinden biri olarak karşımıza çıkar.

M.Ö. II. Bin yıl başlarında Anadolu zengin ve o çağın gelişmiş ülkelerinden biridir. M.Ö 1950-1850 yıllarında Mezopotamyalılar Asur devleti önderliğinde ticaret ilişkisine girmişlerdir. Ticaretin devamlılığının sağlanması için Asurlular bazı Anadolu kentlerinin yanına 9 tane Pazar kenti "KARUM"lar kurmuşlardır. Boğazköy'de Hattuş Karum adıyla kurulan kent bu ticaret merkezlerinden biriydi. Bu karumlar Asur'a bağlı olup, tüccarlar ve ticarethane ve yol güvenliği için yerli beylere vergi ödüyorlardı. Bu ticaret ilişkileri Anadolu'yu kültürel, ekonomik ve politik yönden etkilemiş, M.Ö. II. binlerde Anadolu yazıyı tanıyarak Tarih Çağlarına girmiştir. Asur Ticaret kolonileri dönemi Anadolu'da sosyal ve siyasal yeni görünüşlerin doğmasını sağlamış, beyliklerle yönetilen Anadolu'da Mezopotamya'daki gibi merkezi devlet fikri gelişmiş ve iç mücadeleler başlamıştır. Bu dönem Eski Hitit Devleti'nin ortaya çıktığı dönemdir.

Hint Avrupalı bir kavim olan ve M.Ö. 1850'lerde Anadolu'ya gelen Hititler; önceleri Anadolu'nun yerli halkı yanında paralı asker olarak çalışmışlar, sonra devlet idaresini ellerine almışlar, Boğazkale ilçesi, Boğazköy (Hattuşaş)'ı başkent yapmışlardır. M.Ö. 1200 yıllarında deniz kavimleri gücü ve kuzeyden Kaşka saldırılarıyla zayıflayan Hitit Devleti yıkılmıştır. Başta Boğazköy olmak üzere bütün Hitit şehirleri yakılıp talan edilmiştir.

Hitit Devleti'nin yıkılışından sonra Anadolu'da 300 yıllık bir karanlık devir yaşanmıştır. M.Ö. 800 yıllarında Frig'ler, merkezi Gordion olmak üzere Kızılırmak yayı içindeki bölgede bir devlet kurarak tarih sahnelerine çıkmışlardır. Friglerin Çorum ilindeki önemli yerleşme merkezleri Pazarlı, Boğazköy, Alacahöyük ve Eskiyapar'dır.

Bu çağın önemli bir özelliği de, demirin uygarlığa bu çağda girmesi ve Demir Çağına Friglerle başlanmasıdır. Kimmerler tarafından yıkılan Friglerin, kültür ve sanattaki etkinlikleri M.Ö. 330'da Büyük İskender'in Anadolu'yu ele geçirmesine kadar devam etmiştir. Kimmerlerin, Frig devletini yıkmasından sonra Çorum ve çevresi İran'da bir devlet kuran Med'lerin daha sonra da Pers'lerin hakimiyetinde kalmıştır. M.Ö. 276'da Trakya üzerinden geldikleri sanılan Galatlar, Çorum ve çevresinde Hitit ve Friglerden sonra en çok iz bırakan devlettir. Konfedarasyonla yönetilen Galatların, Çorum ili dahilindeki merkezleri Tavium, İskilip Avkat ve Nefes Köydür. M.S. 395'te Roma İmparatorluğunun ikiye ayrılmasından sonra Çorum ve civarı Roma (Bizans) İmparatorluğu'nun hissesine düşmüştür. 1071 Malazgirt Zaferinden sonra Türk beylikleri Anadolu kalelerini Bizanslılardan almışlardır. Çorum bu tarihten sonra Anadolu Selçuklu, 1398 tarihinden sonrada Osmanlı Devleti yönetiminde kalmıştır. Çorum bu dönemde Amasya'ya bağlı sancak konumundadır. Selçuklu ve Osmanlı döneminden günümüze kalan birçok eser bulunmaktadır.

2.5.2.1.3 Samsun

Samsun'da ilk yerleşmeler tarih öncesi dönemlere kadar uzanmaktadır. İlk yerleşmenin Samsun'un 14 km doğusunda Tekkeköy'ün hemen güneyinde yer aldığı tespit edilmiştir. Buradaki mağaralarda, düz yerleşim yerlerinde yapılan kazılarda Paleolitik (Eski Taş Devri-M.Ö. 600 000-10 000) ve Mezolitik (Orta Taş Devri-M.Ö.10 000-8 000) çağa ait eserler bulunmuştur.

Samsun'un ilk insanlarının Gaşkalar olduğu mahalli kazılarda bulunan eşyalardan anlaşılmaktadır. Mert ırmağı kıyılarında küçük bir kent kuran Gaşkalar daha sonra Hitit egemenliğine girerek yok olmuşlardır.

Samsun'la birlikte anılan diğer önemli halk da Amazonlardır. Terme ve Çarşamba ovalarında yaşadıkları iddia edilen bu savaşçı kadınların yaşadıkları topraklara hiç yabancı erkek sokmadıkları da iddia edilmektedir.

Samsun'da kronolojik sıraya göre Frigler, Lidya'lılar, Persler, Makedonyalılar yaşamıştır. Büyük İskender'in ölümüyle Roma hakimiyetine geçen Amisos şehri, imparatorluğun ikiye bölünmesiyle Doğu Roma İmparatorluğu'nun idaresine geçerek, piskoposluk merkezi haline gelmiştir.

Günümüzde de kent merkezinde kalan bu alanda Rum ve Ermeni mimarisi yapılara rastlanmaktadır. Ancak bu yapılar Rum ve Ermenilerin barınma amaçlı kullandıkları konutlar olup, karakteristik özellikler taşımamaktadır.

Osmanlı döneminde ise Samsun, eski ticari önemini kaybetmiş, özellikle limanı Sinop Limanı'nın gölgesinde, 19.yy'a kadar küçük bir iskele olarak kalmıştır. 19.yy'ın ilk yarısından sonra Karadeniz'in buharlı gemilere açılması ve Bafra yöresinde nitelikli tütün ekimine başlanmasıyla Samsun'da ticaret hayatı gelişmeye başlamıştır. Kente tütün alıcıları ve hammadde tüccarları gelmeye başlamıştır. Bu durum kültürel yaşamda hareketlenme yaratmıştır.

Samsun'a 3. Ordu Müfettişi olarak gelen Mustafa Kemal'in Kurtuluş Savaşını başlatmasıyla, kent Kurtuluş Savaşı'nın simgesi durumuna da gelmiştir.

2.5.2.1.4 Tokat

M.Ö. 4. Bin yıldan başlayarak 14 devlet ve birçok beyliğin yaşadığı ve egemen olduğu Yeşilırmak havzası içerisinde yer alan Tokat, uygarlıkların merkezi Anadolu'da zengin doğal kaynakları ve jeostratejik konumu itibarıyla beyliklerin, devletlerin ve imparatorlukların yaşama ve fetih alanı olmuştur.

Yapılan kazı ve araştırmalara göre Tokat'taki ilk yerleşmelerin Kalkolitik çağlara dayandığı bilinmektedir. Ayrıca Hitit kültürünün yayılma alanı

Tokat ilini de kapsamaktadır. Tokat'daki Kelkit, Yeşilırmak ve Çekerek nehirleri boyunca kurulu Hitit ve Frig yerleşim alanları, M.Ö. 2500-400 yılları arasında, yüksek bir sanat ve kültür yaşamına ev sahipliği yapmıştır. Doğu-batı, kuzey-güney yollarının kavşak noktasında kalmasıyla il tarihin her döneminde önemini korumuş ve pek çok kültüre ve bu kültürlerin verdikleri eserlere ev sahipliği yapmıştır. Ancak ilde yaşanan deprem ve su baskınları gibi doğal afetler nedeni ile ayakta kalmış eserlerin büyük bir kısmı ancak günümüzden Osmanlı dönemine kadar olan eserlerdir.

2.5.2.2 Tarihi Yapılar ve Doğal Güzellikler

Antik çağlara dayanan bu uzun geçmiş, Amasya'da izlerini bırakmış ve kültürel miras olarak günümüze kadar gelmiştir. Bu izlerin kentin ve ilin coğrafyasındaki yansımaları, kentin kültür mirasının da temelini oluşturmaktadır. Bunlar tarihi yapılar açısından Kaya Mezarları, Amasya Yalıboyu evleri, Darüşifa, Hazeranlar Konağı, Gökmedrese, Halifet Gazi Türbesi, Torumtay Türbesi, Burmalı Minare Camii, Alçak Köprü, Çağlayan Köprüsü, Kunç Köprüsü, Mağdenüs Köprüsü, Halkis Köprüsü, Amasya Kalesi'dir.

Doğal güzellikler olarak Borabay Gölü, Özbaraklı Şelalesi, Aynalı Mağarası, Yedi Kuğular Kuş Cenneti (yapay göl) sıralanabilir.

Kalkolitik Çağ'dan bu yana yerleşim alanları olarak kullanılmakla birlikte, Çorum'u niteleyen en önemli kültürel miras kuşkusuz Hitit'lerdir. Yaklaşık olarak M.Ö. 1900 ila 1200 yılları arasında hüküm süren Hitit İmparatorluğu'nun başkenti Hattuşaş Çorum ili sınırları içindeki Boğazköy'de olup, Hititlerin en önemli ikinci kenti olan ve yakın geçmişte günyüzüne çıkarılan Şapinuva kalıntıları ise Ortaköy'de bulunmaktadır. Hititlerin yanı sıra Frig, Roma ve Bizans devirlerini de yaşayan bölgede Selçuk ve Osmanlı etkisi, kale, köprü, cami, türbe han ve hamamlar ile sivil mimari örnekleri ile kendini göstermektedir.

İlin tarihi yapıları ve eski yerleşim yerleri olarak Hattuşaş-Boğazköy, Yazılıkaya Tapınağı, Alacahöyük, Ortaköy-Şapinuva, Hüseyindede Eski Hitit Kültür Merkezi, Kaplıkaya Anıtsal Kaya Mezarı, Hüseyin Gazi Türbesi, Çorum Kalesi, İskilip Kalesi, İskilip Kaya Mezarı, Osmancık Kandiber Kalesi, Hacı Hamza Kalesi, İskilip Redif Kışlası, Çorum Saat Kulesi, Sungurlu Saat Kulesi, Koyun Baba Türbesi, Veli Paşa Hanı, Yeni Hamam, Paşa Hamamı, Güpür Hamamı, Hacıhamza Hamamı, Koyun Baba Köprüsü, Maraz Hatça Çeşmesi, Baltacı Mehmet Paşa Çeşmesi, Çorum evleri, Ulu Camii, Gülalibey (Han) Camii, Kulaksız Camii, Elvan Çelebi Camii, Hıdırlık Camii, Şeyh Muhittin Yavsı Camii, Evlik Köyü Camii ve Türbesi, Altıntaş Köyü Camii, Oğuz Camii, Sungurluoğlu Camii en başta gelenleridir.

Doğal güzellikler olarak İncesu Kanyonu, Alacahöyük Tarihi Milli Parkı, Çatak Tabiat Parkı, Kargı Yaylası, Abdullah Yaylası, Bayat Kuşça Çimeni Yaylası, Osmancık-Karaca Yaylası, İskilip Yaylaları sıralanabilir.

Samsun, doğal tarihi ve kültürel zenginlikleri, deniz, kara, hava, demiryolu ulaşım olanakları ile bölgenin turizm potansiyeli yüksek kentlerinden biridir. Bu kapsamda ilde bulunan kültürel kaynaklar şunlardır.

Samsun'da, Paleolitik dönemlerde yerleşim yeri olarak kullanılmış, Tekkeköy Mağara-kale yerleşmeleri; M.Ö. 5000 yıllarından beri sürekli yerleşim yeri olarak kullanılagelmiş Bafra İkiztepe ve bugün bile surlarını, galerilerini, merdivenlerini görebileceğimiz 3000 yıl öncesinden gelen Kızılırmak vadisindeki Asarkale; Paflagonlara ait kaya mezarları, Amazonların yaptığı ileri sürülen Garpu Kalesi, Anadolu Ahşap mimarisinin en güzel örneklerinden olan Göğceli Camii kentin zengin tarihi mirasından birkaç örneği oluşturmaktadır.

Kent yakın tarihe ait, özellikle de 17. yüzyıldan bu yana günümüze kadar ulaşmış yapılar bakımından son derece zengindir. Bunlardan özellikle, Kültür ve Turizm Müdürlüğü (Eski Hastane),

karşısında bulunan 1887 yılında yapılmış olan Tütün Depoları, Eski Öğretmenevi, İtalyan Katolik Kilisesi ve Taşhan, turizm potansiyeli yüksek tarihi yapılardır. Özellikle Tütün Depoları gibi yapıların, restore edilerek konaklama tesisleri biçiminde turizmin hizmetine sunulması imkanları vardır.

Samsun'da doğal güzellik olarak Ladik Gölü, Ayvacık Barajı, Bafra Gölü, Çarşamba Gölü, Simenlik Gölü, Akgöl Havza 25 Mayıs Termal Tesisleri, Ladik Hamamayağı Kaplıcası, Atakum, Kocadağ Mesire alanı, Çakırlar Korusu Kurupelit-İncesu, Meşe Kültür Parkı, Hasköy sayılabilir.

Tokat'ın tarih boyunca önemli bir ulaşım ve ticaret odağı olması, sayısız arkeolojik, tarihi ve kültürel esere ev sahipliği yapmasını getirmiştir. Bu kapsamda ilde bulunan tarihi ve kültürel eserler sırası ile Maşathöyük, Horoztepe, Niksar, Komana, Boyunpınar, Bolus (Aktepe Höyüğü), Ali Paşa Camii, Behzat Camii, Meydan Camii, Ulu Camii, Takyeliler Camii, Garipler Camii, Ömerpaşa Camii, Niksar Ulu Camii, Çöreği Büyük Camii, Boyacı Hasanağa Camii, Zile Ulu Camii, Tokat Kalesi, Niksar Kalesi, Zile Kalesi, Taşhan, Suluhan, Paşahan, Deveci Han, Bedesten ve Arasta, Mahperi Hatun Kervansarayı, Saat Kulesi, Sentimur Türbesi, Sümbül Baba Zaviyesi, Çukur Medrese, Ali Paşa Hamamı, Pervane Hamamı, Mustafa Hamamı, Sultan Hamamı, Hıdırlık Köprüsü, Leylekli Köprü, Pazar Köprüsü, Bey Sokağı, tarihi Tokat evleri'dir. İldeki doğal güzellikler arasında ise Zinav Gölü, Kaz Gölü, Reşadiye Kaplıcaları, Ballıca Mağarası, Topçam Yaylası, Akbelen sayılabilir.

2.5.2.3 Müzeler

Bölge geneline bakıldığında Amasya ilinde bir adet Etnografya ve iki adet genel maksatlı müze bulunmaktadır. Çorum il merkezinde biri merkezde olmak üzere bir adet arkeoloji ve iki adet genel amaçlı müze bulunmaktadır. Samsun ilinde bir tanesi arkeoloji müzesi diğerleri de genel kapsamlı müze olmak üzere dört müze bulunmaktadır. Tokat ilinde bir tane genel kapsamlı müze bulunmaktadır. Tokat Müzesi ve kentin en ünlü sivil mimarlık örneği olan Latifoğlu Konağı da kentin tarihi eserlerinin ve geçmiş yaşamların sergilendiği mekanlardır.

Bölgede müze ve ören yerlerini ziyaret eden yerli ve yabancı turist sayılarına göre bölge genelinde yerli ve yabancı turist ziyaretlerinde devamlılık arz eden bir yükselme gözlenirken Samsun ve Çorum müzelerine gelen yerli turist sayılarında bir azalma görülmektedir. Ören yerlerine gelen ziyaretçi sayıları açısından bölge genelinde yerli ve yabancı turist sayıları açısından süreklilik arzeden bir artış söz konusudur.

Müzelere gelen ziyaretçilerin yüzde 88,96'sını yerli turistler ve yüzde 11,04'ü de yabancı turistler oluşturmaktadır. 2001 yılında bölge müzelerine gelen yerli ve yabancı ziyaretçi sayısı 116 207 olarak gerçekleşmiştir. Çorum ilinde müzeye gelen yerli turist sayısında süreklilik gösteren bir azalma görülmektedir.

Ören yerlerine gelen ziyaretçilerin yüzde 31,96'sını yerli turistler ve yüzde 68,04'ü de yabancı turistler oluşturmaktadır. 2001 yılında bölge müzelerine gelen yerli ve yabancı ziyaretçi sayısı 59 587 olarak gerçekleşmiştir. Bölgede ören yerlerinde en fazla ziyaretçi Çorum ve Tokat illerine gelmektedir. 2001 yılında Çorum ilindeki ören yerlerine 29 407 kişi, Tokat ilindeki ören yerlerine 7 549 kişi gelmiştir.

Müzelerce tescil işlemleri tamamlanarak envanterlere geçirilmiş kültürel varlıkların bölge içindeki dağılımlarına bakıldığında ilk sırayı Tokat ve Samsun illeri, daha sonrada Amasya ve Çorum illeri izlemektedir.

Yapılan incelemede tescilli varlıklar yukarıdaki sınıflamaların benzerlikleri bakımından özdeş olanlar birleştirilerek gruplandırılmış ve ilçeler bazında dağılımları incelenmiştir. Tescilli kültürel miras varlıklarının ilçeler düzeyindeki yoğunlukları açısından bölgenin merkez ilçelerinin ilk sırayı aldığını; bu ilçeleri Vezirköprü, Bafra, Niksar, Zile, İskilip ve

Şekil 2.5.2.1 Bölge Müzelerine Gelen Ziyaretçi Sayılarındaki Değişim, 1999-2001

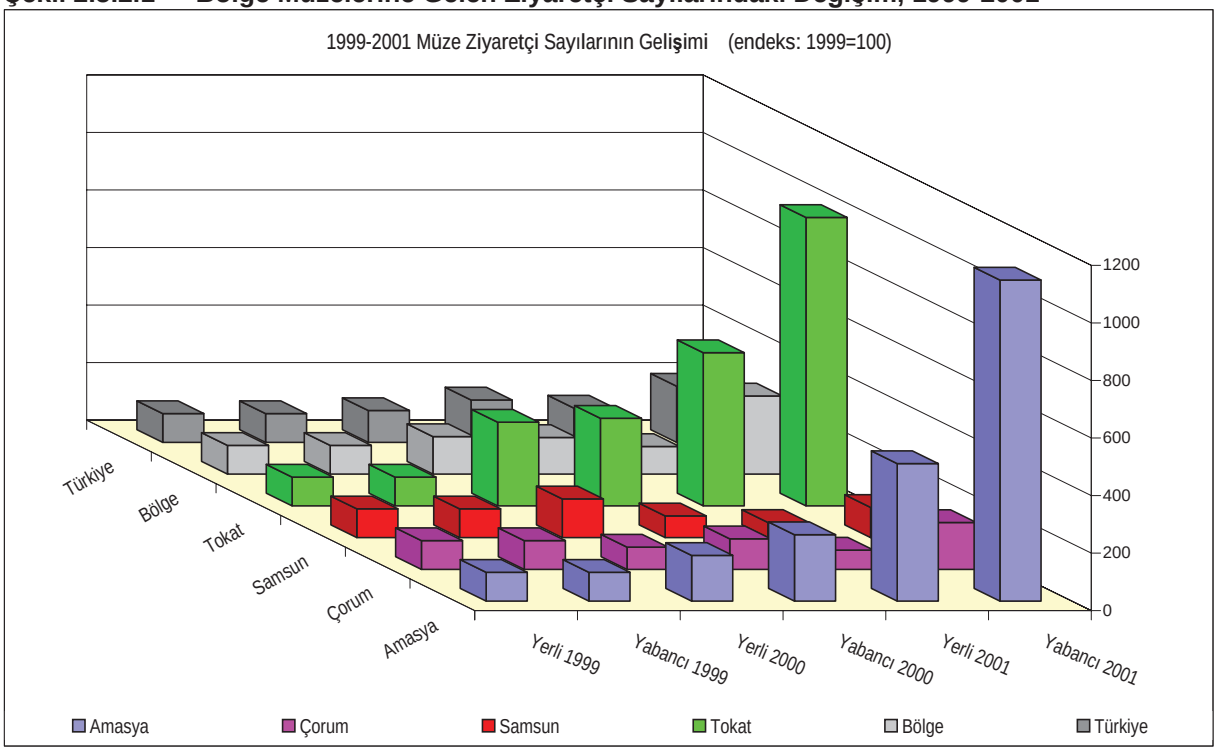

Kaynak: DİE (2002-7), Kültür İstatistikleri 1999-2001.

Şekil 2.5.2.2 Bölgede Ören Yerlerine Gelen Ziyaretçi Sayılarındaki Değişim, 1999-2001

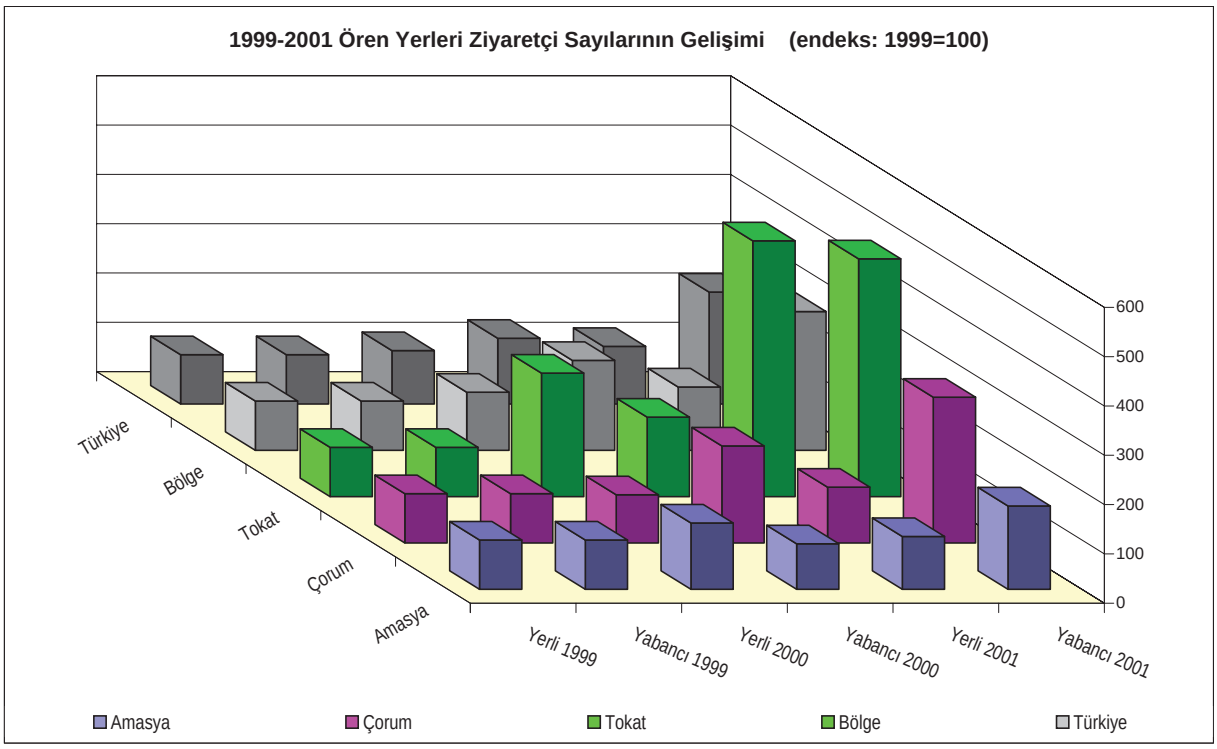

Kaynak: DİE (2002-7), Kültür İstatistikleri 1999-2001.

Merzifon izlemektedir. Doğal varlıklar açısından ilk sırayı Tokat Niksar ilçesi almakta, onu Samsun ili'nin Bafra ve Çarşamba ilçeleri izlemektedir.

Kentsel sit açısından ilk sırayı Samsun Vezirköprü ilçesi almakta, onu Çorum Merkez ilçesi takip etmektedir.

Mezarlar açısından Samsun Merkez ilçesini Tokat Merkez ve Samsun Çarşamba ilçeleri takip etmektedir.

Sivil mimarlık örnekleri açısından ilk sırayı Tokat Merkez ilçe almakta ve sırasıyla Amasya merkez, Samsun merkez ve Çorum Merkez ilçeleri takip etmektedir.

Tarihi sitler konusunda ilk sırayı Tokat Merkez ilçe sonra sırası ile Çorum Alaca ve Samsun Bafra ilçeleri yer almaktadır.

Tablo 2.5.2.1 Bölgedeki Tescil Gruplarına Göre Kültür Varlıkları

Tescil grubu	Amasya	Çorum	Samsun	Tokat	Toplam
Anıt ve abideler			2		2
Arkeolojik sit	2	34	50	69	155
Askeri		6	4	2	12
Diğer sit alanları			4		4
Dinsel	54	45	62	93	254
Doğal sit			5	1	6
Doğal sit ve arkeolojik sit			1		1
Doğal varlık	4		15	16	35
Endüstriyel ve ticari	1		14		15
İdari	13	5	46	8	72
Kalıntılar	2	2	4	7	15
Kentsel sit	1	1	5	3	10
Korunacak sokak		3	2		5
Kültürel	58	48	45	56	207
Mezarlar	3	6	25	21	55
Sivil mimarlık örneği	149	116	187	175	627
Şehitlikler			1		1
Tarihi sit			1	1	2
Toplam	287	266	473	452	1 478

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı (2004-1), Kültür Envanteri, (basılmamış doküman).

2.5.3 GELİŞTİRİLEBİLİR KÜLTÜREL BİRİKİMLER

2.5.3.1 Geleneksel El Sanatları ve Müzik Kültürü

Amasya'nın tarihi dokusundaki zenginlik geleneksel el sanatlarında da görülür. Özellikle kent, kuyumculuk, ipek böcekçiliği ve dokumacılık dallarında adını duyurmuş bir ildir. Ancak kentin bu iddiası Birinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan ekonomik krizle birlikte kaybolmuştur. Günümüzde yörede devam eden el sanatları ise Amasya bardağı, semaver yapımı, ağaç, hasır işçilikleri, kınnap-halat eğirme, iğne oyası, çeşitli dokumacılık dallarıdır. Bu el sanatları eski popülerliklerini pazarlama olanaklarının azlığı nedeniyle kaybetmişlerdir. Diğer taraftan gelişen teknoloji ile el dokuması kilim ve halılar yerlerini makine halılarına, hasır işleri de plastik veya cam ürünlere bırakmışlardır. Buna karşın ildeki semaver kültürü hiç bozulmamış ve semaver yapımından ciddi ekonomik getiriler de elde edilmektedir.

El sanatlarının yanısıra Amasya ve civarında zengin bir folklör bulunmaktadır. Yöresel oyunlar çoğunlukla erkeklerce oynanan halaylar biçiminde olup, davul, zurna, kaval, bağlama, tef, kopuz, keman, ud, cümbüş, dümbelek, darbuka, gırnata, klarnet, kaşık, cura, bağlama, divan sazı, meydan sazı gibi çok çeşitli çalgılar eşliğinde yapılır.

Çorum ilinde geleneksel el sanatlarıyla ilin öne çıkan ilçesi İskilip'tir; ilçede oymacılık ve ayakkabıcılık ile yurt çapında üretim ve satış yapılmaktadır. Bununla birlikte, Çorum'un geleneksel el sanatlarından olan keçecilik ve semercilik tamamen kaybolmuş, sepetçilik az miktarda, bakırcılık, oymacılık ve dokumacılık ise günümüzde ilçelerde devam etmektedir.

Çorum ilinde halk müziği Orta Anadolu Bölgesi'nden ve aşık tarzı denilen söyleyiş biçiminden etkilenmiştir. Bağlama kültürünün yaygın ve köklü olduğu Çorum'da bağlama çeşitlerinin hemen hemen

tümü kullanılmaktadır. Ayrıca davul ve zurnanın yaygın olarak yer aldığı ve söz öğesine sıkça rastlanan Çorum halk oyunlarının bir bölümü de halay türündedir. Ancak geleneksel müzik türleri, destanlar, masallar gibi sözlü kültürel mirasın Çorum'da kaybolmaya yüz tuttuğu gözlemlenmektedir.

Samsun' da el sanatları gelişen teknoloji ve endüstriye mağlup olmakla birlikte, varolma savaşı veren el sanatlarından halı, kilim, bez dokumacılığı, taş işçiliği, oya, kunduracılık, bakır işlemeciliği, hasır dokumacılığı, zembil örücülüğü, çorap, kuşak dokumacılığı, ağaç oymacılığı vb. azda olsa mevcuttur. Samsun'da el sanatları, halk eğitimi, özel kurslar ve kermes gibi organizasyonlarla yaşatılıp, ekonomik değer haline getirilmeye çalışılsa da sonuçlar istenen düzeyde olmamıştır.

Tarih sürecinde yaşanan göçler nedeni ile müziği, oyunları, sazları çok çeşitlidir. Bu çeşitlilik sonucu bağlama ile Karadeniz kemençesi ya da tulum zurna bir arada yer alabilmekte, bir yanda horonlar ve kol havaları, diğer yanda Zalıma tipi ezgiler ilde bir arada çalınıp ve oynanabilmektedir. İl, horon ve karşılama bölgesindedir. Samsun'un yerli halkı arasında, çiftetelli ve karşılama yaygındır. Ayrıca ilde Rumeli oyunlarına da rastlanmaktadır. Bununla birlikte günümüzde yörenin özgün oyunları, ağız özellikleri yerel halk tarafından bilinmemektedir.

Tokat el sanatları bakımından zengin iller arasındadır. İlde yazmacılık, bakırcılık, dokumacılık, semercilik, keçecilik olmak üzere pek çok el sanatı bulunur. Bunlardan yazmacılık, bakırcılık ve dokumacılık günümüze kadar ulaşmış ve kente artı değer sağlamıştır. Makine halılarının üretiminin yaygınlaşması, halıcılığın önünü kapatmış ve popülerliklerini azaltmıştır. En güzel örnekleri 18. yy'da veren bakırcılık ise sanayileşmeyle birlikte eski yaygınlığını yitirmiştir. Bununla birlikte günümüzde ibrik, kazan, şerbetlik gibi otantik hediyelik eşyalar ile bazı mutfak eşyaları bakırdan ve dövme tekniği ile yapılmaya devam etmekte ve büyük ilgi görmektedir.

Orta Karadeniz'le İç Anadolu Bölgeleri arasında bulunan Tokat halay bölgesinde yer alır ve yörede karşılama ve semahlara da rastlanır. Komşu illerle benzerlikler gösteren Tokat halk müziğinde çoğu halk sazları kullanılmaktadır. Ayrıca yörede dramatik öğeler taşıyan seyirlik oyunlar özgün bir nitelik taşımaktadır.

2.5.3.2 Mutfak Kültürü

Amasya yöresi durağan yaşama sahip geleneksel bir toplum düzeni sürdürmekle birlikte, özellikle 1970'ten sonra Türkiye'nin hemen her yöresinde ortaya çıkmış olan kentli beslenme yöntemlerine ağırlık vermeye başlamıştır. Kentte yaşamın da etkisiyle yemeklerde ustalıktan çok yiyecek çeşitliliği göze çarpmaktadır. Köylerde bile, geleneksel bazı besinlerin evlerde hazırlanmasına karşılık hazır besin maddeleri tüketimi giderek artmaktadır.

Amasya'da gastronomi kültürü altında anılan belli başlı yemekler yağlı, keşkek, dene hasudası, bakla dolması, Amasya çöreği, ve bölgede genel olarak tanınan Tokat kebabıdır.

Çorum ilinde geleneksel biçimler, günümüz beslenme düzeninde sürmektedir. Beslenmenin temelini buğday ve buğday ürünleri oluşturur. Bunlar en çok, un, bulgur ve yarma biçimlerinde tüketilir. Çorum'un geleneksel beslenme düzeninde, mayalı ekmek alışkanlığı yoktur. Bu gereksinim, tandırda pişirilen mayasız yufka ekmeğiyle karşılanır. Kurutulan yufkalar, üst üste dizilerek saklanır. Sofraya getirilirken hafifçe ıslatılır. Hamur işi türleri, yöre mutfağının en zengin bölümünü oluşturur.

Beslenmede ikinci sırayı, yaş ve kuru sebzeler alır. Fasulye, domates, bamya, patlıcan, kabak en çok tüketilen sebze türleridir. Yörede hayvancılığın gelişmiş olmasına karşın, et tüketimi sınırlıdır. Üzüm ve pekmez de beslenmenin öğeleri arasındadır.

Yörede, kentsel beslenme alışkanlıkları gittikçe yaygınlaşmaktadır, özgün Çorum yemeklerinin başlıcaları şunlardır:

Çatal aşı çorbası, cimcik aşı (çorba), toyga aşı (çorba), sakala (çarpan aşı) çorbası, keşkek (pişirme süresi 18 saat olduğundan günümüzde sadece düğünlerde yapılmaktadır), Çorum mantısı, cızlak, gömbe, katmer, ovmaç, hingal, erişte, sıkma baklava (keşkek gibi sadece düğünlere özgü geleneksel bir yemektir), kara çuval helvası, kaygana, hedik, teltel, mıklama, mücver, borhani (hamurlu, yumurtalı, mantarlı) helise, çullama, madımak, tirit, İskilip dolması gibi yerel yiyecekler, bölgenin kültür ve turizm zenginliğini artırmaktadır.

Samsun ilinde mısır, lahana ve fasulyenin ağırlık taşıdığı Karadeniz mutfağı, et, pirinç ve hamurlu yiyeceklerle çeşitlilik kazanmaktadır. Kaz, tavuk, ördek gibi kümes hayvanları yörenin geleneksel beslenmesinde önemli bir yer tutar. Tirit, lepsi, herse, kaz çevirmesi kümes hayvanlarından yapılan yemeklerdir. Yumurta, en sık kullanılan "öğün vacak" (geçiştirecek) yiyecektir. Kır otlarından yemek yapma, çeşni biçiminde yararlanma alışkanlığı yörede de yaygındır. Isırgan, kırcın, kaldırayak gibi bitkilerden kavurma ya da çorba yapılır. Kinzi denen otsa daha çok baharat yerini tutmaktadır.

Mısır, kullanım alanına göre fırınlanarak, serenlerde kurutularak, değirmende öğütülerek, bulgur gibi dövülerek hazırlanır. Kimi kesimlerde mısır ekmeği tüketimi buğday ekmeği ölçüsünde yaygındır.

Merkez ilçe ve çevresinde özellikle pazar günleri pide yaptırma alışkanlığı vardır. Buğday unundan, ortası açık "Çarşamba pidesi" yörede ünlüdür.

Samsun'a özgü yemekler, Karadeniz kıyısı ya da bölgesindeki diğer illerde de bilinen, bazen farklı isimlerle tanınan Samsun pidesi, Bafra pidesi, hamsili pilav, hamsili ekmek, mısır çorbası, tirit (kaz yufkası), Bafra havyarı gibi yiyeceklerden oluşmaktadır.

Tokat, il topraklarının verimliliği, ürün çeşitliliği beslenmede zenginlik yaratmıştır. Orta Anadolu'ya özgü unlu besinlerin yanı sıra yöre mutfağında sebze ve meyve önemli yer tutar. Kimi ürünler yöre adıyla özdeşleşmiş gibidir Kazova üzümü, Zile pekmezi ve "köme" denen cevizli şeker sucuğu, "çoban sucuğu" ya da bezli sucuk bunların başlıcalarıdır.

Beslenmede yabanıl bitki kullanımı da yaygındır. Ekşi bir tadı olan pancar yaprağı biçimindeki evelik, madımak, nivik gibi bitkiler pilav, çorba ve kavurmada kullanılır. Bulgur, keşkek, tarhana, kuskus, pekmez, sucuk yapımı, sebze-meyve kurutması ise geleneksel beslenme biçiminin temel dayanağıdır.

Yöreye özgü yemeklerde asma yaprağı yaygın ve değişik biçimlerde kullanılır. Yaprak sarması, cevizli bat, bakla dolması bunların başlıcalarıdır. Tüm bölgede en çok bilinen ve Tokat'a özgü yemek Tokat kebabıdır.

2.5.3.3 Festivaller

Osmanlı döneminde önemli bir kültür merkezi olan Amasya, bu özelliğini XIX. yy başlarında yitirmeye başlamıştır. Ancak 1990 yılından sonra Valilik, yerel yönetimler ve STK'ların öncülüğünde eğitici ve katılımı teşvik edici çalışmalarla ilde çok yol katedilmiş, Amasya'nın sanatsal ve kültürel etkinliklerinde gözle görülür bir hareketlenme sağlanmıştır.

İlde gerek Amasya'nın Kurtuluş Savaşı'nda oynadığı role, gerek farklı bölge ve inanışlara dayanan kültürel geçmişine ve gerekse mevsim değişikliklerinin yerel kutlamalarına bağlı olarak çeşitli kültürel etkinlikler gerçekleştirilmektedir. Bunlar sırasıyla; ''Amasya Protokolü'' Anma Etkinlikleri, 13-14 Mayıs Bayrak Koşusu, Atatürk Kültür ve Sanat Haftası, Ali Pir Civan Şenlikleri, Cafer Dede Kültürel Etkinlikleri, Tavşan Dağı Kafkas Festivali, Kaba Oğuz Köyleri Yayla Şenlikleri ve Güreşleri ve Eylül Şenlikleri, Gümüş Festivali olarak sıralanabilir. Uluslararası Atatürk Kültür ve Sanat Haftası, kentin en uzun ve önemli etkinliği olmuştur.

Çorum'daki kültürel etkinliklerde ekonomisindeki tarımsal üretimin ağırlığı görülür. Bunlar; Osmancık Pirinç Festivali, Mecitözü Ayçiçek Festivali, Kargı Panayırı, Hıdrellez Şenliği, Geleneksel Sonbahar

Güreş ve Müzik Şenlikleri, Berk Köyü Karakucak Güreşleri olarak sıralanabilir. Valilik desteğiyle Belediye tarafından düzenlenen Uluslararası Hitit Festivali, ilin önemli ve turizm potansiyeli yüksek en önemli etkinliğidir.

Günümüzde Samsun'daki kültürel etkinlikleri çeşitli kurum ve kuruluşların düzenledikleri etkinlikler ile özel gün ve haftalarda düzenlenen fuar, şenlik ve festivaller oluşturmaktadır.

Yakın tarihimize ilişkin olarak Samsun'un en belirgin özelliği, kuşkusuz Kurtuluş Savaşı'nın başlangıç noktası olarak kabul edilmesidir. Bu nedenle ildeki kültürel etkinliklerin temel eksenlerinden birisini oluşturması şaşırtıcı değildir. Bunlara ek olarak mevsim değişikliklerini ve tarımsal ürün hasadını kutlamak üzere de çeşitli kutlamalar yapılmaktadır. Bunları kısaca şöyle sıralayabiliriz: 19 Mayıs kutlamaları çerçevesinde Havacılık Panayırı ve Şenlikleri, 19 Mayıs Kültür ve Sanat Festivali, Samsun "Havza Ulusal Kurtuluş Treni" Seferi, Havza-25 Mayıs Atatürk'ü Anma ve Kutlama Festivali, 19-25 Mayıs Samsun Caz Festivali, 19 Mayıs Belediyesi - Kültür, Sanat ve Turizm Festivali, Tekkeköy Kültür ve Doğa Festivali, Terme Altın Pirinç Festivali, Samsun Uluslararası Halk Dansları Festivali, Alaçam-Geyikkoşan Hıdrellez Şenlikleri ve Yağlı Pehlivan Güreşleri, Gölyazı Uluslararası Amazon Festivali-Terme, Samsun Doğupark Yaz Konserleri.

Tokat ilinin bölgesel kültür ve turizm değerlerini tanıtan aynı zamanda da kültürel yaşamda önemli yeri olan yerel etkinlikler, şenlik ve festivaller ise yöreye ait kültürel öğeler, el sanatları, mevsim değişikliklerine, tarımsal üretimin desteklenmesi ve kutlamalarına dayandırılmıştır. Sıralamak gerekirse; Gaziosmanpaşa ve Dönemi Sempozyumu, Hasanşeyh'i Anma ve Kültür Şenlikleri, Görümlü Köyü Kul Himmet Kültür-Sevgi ve Dostluk Sanat Etkinlikleri, Çamiçi Yayla Şenlikleri, Büşürüm El Sanatları ve Yayla Şenlikleri, Kuyucak Kültür ve El Sanatları Şenlikleri, Turhal Kültür Festivali, Gençlik Şöleni, Tarım Bayramı, Nevruz Bayramı, Hıdrellez Kültür-Bahar Bayramı, Geleneksel Ağaçlandırma Şenliği, Kültür-ırkı Buzağı Teşvik Yarışması, Kiraz Festivali, Çilek Festivali, Çilek Teşvik Müsabakası, Almus Vişne Festivali, Zile Kiraz Festivali, Zile Panayırı bu festival ve kutlamalardan başlıcalarıdır.

2.5.4 İLETİŞİM KAYNAKLARI VE SOSYAL MEKANLAR

2.5.4.1 Kütüphaneler

Bölgede bulunan kütüphane sayıları iller bazında incelendiğinde Amasya ilinde bulunan 13 kütüphaneden il merkezinde 1 tane çocuk kütüphanesi olmak üzere toplam 3 tane, diğer 10 kütüphanenin ilçe merkezlerinde olduğu görülmektedir

Çorum'da bulunan 18 kütüphaneden il merkezinde bulunan 4 kütüphaneden 2 tanesinin çocuk diğerleri halk kütüphanesidir. Diğer 14 kütüphane ilçelerde

Tablo 2.5.4.1 Bölgedeki Kütüphane Altyapısı ve Okuyucu Bilgileri, 2003

	Nüfus	Kütüphane sayısı	Oran (yüzde)	Kitap sayısı	Oran (yüzde)	Personel sayısı	Oran (yüzde)	Okuyucu sayısı	Oran (yüzde)	Ödünç verilen	Oran (yüzde)	Kayıtlı üye	Oran (yüzde)
Amasya	365 231	13	20,0	136 330	20,0	32	12,1	196 947	20,0	29 844	13,8	2 565	9,8
Çorum	597 065	18	27,7	215 736	31,7	52	41,3	561 135	32,5	139 759	39,2	8 764	46,1
Samsun	1 209 137	19	29,2	175 878	25,9	38	28,7	439 034	23,8	78 057	30,7	6 093	25,7
Tokat	828 027	15	23,1	152 276	22,4	38	17,9	234 469	23,8	55 750	16,4	3 796	18,4
TR83	2 999 460	65	100,0	680 220	100,0	160	100,0	1 431 585	100,0	303 410	100,0	21 218	100,0
Türkiye	67 803 927	1 435		12 684 084		2 715		22 542 631		4 337 267		426 695	
TR83 payı			4,5		5,4		5,9		6,4		7,0		5,0

Kaynak: KYGM (2004), KYGM web sitesi (http://kygm.kulturturizm.gov.tr/genel_istatistik.asp).

bulunmaktadır. Kitap ve okuyucu sayıları açısından da Çorum bölge içerisinde ilk sırada yer almaktadır.

Samsun'da bulunan 19 kütüphaneden il merkezinde bulunan 4 kütüphanenin 2'si çocuk diğerleri halk kütüphanesidir. Diğer 15 kütüphane ilçelerde bulunmaktadır. Kütüphane sayısı açısından bölgede ilk sırada yer almakta, kitap ve okuyucu sayıları açısından da ikinci sırada yer almaktadır.

Tokat ilinde bulunan 15 kütüphaneden il merkezinde 1 tane halk kütüphanesi mevcut olup ilde çocuk kütüphanesi bulunmamaktadır. Diğer 14 kütüphane ilçelerde bulunmaktadır. Kütüphane sayısı, kitap ve okuyucu sayıları açısından bölgede üçüncü sırada yer almaktadır.

Şekil 2.5.4.1 Türkiye'de ve Bölgede Kütüphane ve Okuyucu Bilgileri, 2001

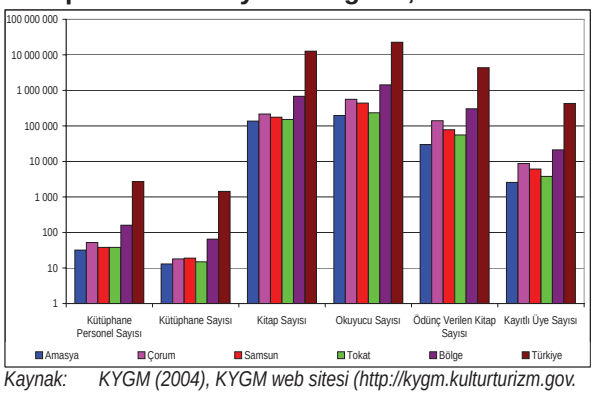

Kaynak: KYGM (2004), KYGM web sitesi (http://kygm.kulturturizm.gov.tr/genel_istatistik.asp).

Tablo 2.5.4.2 Kütüphane Kullanım Oranları, 2001

(yüzde)

	Sabit kütüphane			Gezici kütüphane			Kullanıcı dağılımı	
	A	B	C	A	B	C	A	B
Amasya	63,70	35,23	98,93	0,04	1,03	1,07	63,74	36,26
Çorum	50,87	49,13	100,00	0,00	0,00	0,00	50,87	49,13
Samsun	46,12	53,88	100,00	0,00	0,00	0,00	46,12	53,88
Tokat	53,64	37,10	90,74	6,33	2,93	9,26	59,97	40,03
Bölge	52,15	46,25	98,40	0,98	0,62	1,60	53,13	46,87
Türkiye	58,70	31,68	90,38	6,79	2,83	9,62	65,49	34,51

A: Çocuk B: Yetişkin, C: Tolam
Kaynak: DİE (2002-7), Kültür İstatistikleri, 1999-2001.

Bölgede illerin nüfusları dikkate alınarak yapılan değerlendirmede kütüphane altyapısı ve okurları açısından ilk sırayı Çorum, ikinci sırayı Amasya ili almaktadır. Samsun va Tokat illeri kütüphane altyapısı ve okurları açısından bölge ve Türkiye değerlerinin altında kalmaktadır (Şekil 2.5.4.1)

Bölgede bulunan kütüphaneler (sabit ve gezici) okurlar açısından incelendiğinde Amasya ve Tokat illerinde çocuk okurların büyük bir kısmı oluşturduğu (yüzde 50-65), yetişkinlerin yüzde 35-40 düzeylerinde olduğu görülmektedir. Samsun ve Çorum'da okurların dağılımında yetişkinler ile çocukların dağılımı eşit sayılmaktadır. Samsun'da yetişkin okur oranı yüzde 53,8'dir. İlde bulunan üniversitenin bu duruma etkisi olmaktadır.

Bölgede gezici kütüphanelerden yararlanma oranı yüzde 1-2 oranındadır. Kütüphanelerden bölgede yararlanma şekillerine bakıldığında okurların yüzde 55'i kütüphanelere kitap okuma amaçlı olarak, yüzde 25'i kütüphanelere kendi getirdikleri materyal ile çalışma amaçlı ve yüzde 20'si de ödünç kitap almak amaçlı gelmektedir.

2.5.4.2 Tiyatrolar ve Diğer Sanatsal Mekanlar

Bölgede tiyatro sayısı 11 olup Çorum ve Samsun illerinde bulunmaktadır. Samsun ilinde bulunan tiyatrolardan bir tanesi Ondokuzmayıs Üniversitesi'ne bağlı olarak faaliyet göstermektedir. Tiyatroların bulunduğu illerde her 1 000 kişiden sırası ile Çorum'da 9 kişi, Samsun'da 8 kişi tiyatroya gitmiştir. Bu değer bölgede ve Türkiye'de her 1 000 kişide 5 kişidir.

Tiyatroların dışında kültür mekanları olarak 1 sanat galerisi bulunmaktadır. Samsun'daki kültürel ve sanatsal etkinliklerin yapıldığı iki adet kültür merkezi, Ondokuzmayıs Üniversitesi'ne bağlı halk oyunları, sanat ve halk müziği dallarında eğitim veren bölümler ile Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı konservatuar, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı halk eğitim kursları da bulunmaktadır. Bünyesinde

üniversitenin bulunuşu ve nüfus yoğunluğu nedeniyle Samsun'da kültür ve sanat merkezleri bölge illerine oranla sayıca daha fazladır. Tokat ili'nin en önemli kültür merkezi Tokat Kültür Sarayı'dır.

2.5.4.3 Yerel Matbaalar, Gazeteler, Televizyon ve Radyolar

Bölgedeki matbaaların büyük çoğunluğu (yüzde 60-70) Samsun ve Tokat illerinde yer almaktadır. 1996-2001 yıları arasında incelendiğinde bölgede Çorum haricinde matbaa sayısında yüzde 10-30 oranında artış yaşanırken Çorum ilinde bulunan matbaaların sayısında yüzde 6'lık bir azalma yaşanmıştır (Şekil 2.5.4.2).

Bölgede çıkartılan yerel gazeteler iller bazında incelendiğinde Samsun ilinde çıkartılan gazetelerin sayısının en fazla olduğu bunu sırası ile Amasya'nın izlediği sonrada Tokat ve Çorum illerinin geldiği görülmektedir. Gazetelerin tirajları incelendiğinde görülmektedir ki bölgede yerel gazete okuma oranının gazete sayılarındaki sıralamadan farklı bir sıralama verdiğidir. Buna göre Amasya

Tablo 2.5.4.3 Bölgedeki Tiyatrolar, Oyun ve Seyirci Bilgileri, 2001

	Oynanan eser sayısı			Gösteri sayısı			Seyirci sayısı		
	Toplam	Telif	Çeviri	Toplam	Telif	Çeviri	Toplam	Telif	Çeviri
Çorum	4	4	-	13	13	-	5 400	5 400	-
Samsun	7	7	-	30	30	-	9 850	9 850	-
Bölge	11	11	-	43	43	-	15 250	15 250	-
Türkiye	316	236	80	626	492	134	312 551	261 624	50 927

Kaynak: DİE (2002-7), Kültür İstatistikleri, 1999-2001.

Tablo 2.5.4.4 Bölgede Çıkartılan Yerel Gazeteler ve Okuyucu Sayıları

	Nüfus (kişi)	Yerel gazete sayısı	Tiraj (adet)	Yerel gazete okuma oranı (yüzde)
Amasya	365 231	30	16 150	4,42
Çorum	597 065	10	8 200	1,37
Samsun	1 209 137	45	7 800	0,65
Tokat	828 027	16	5 950	0,72
Bölge	2 999 460	101	38 100	1,27

Kaynak: BYEGM (2004), Başbakanlık Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü Yayınlar Şubesi 2004 Yılı Verileri

Şekil 2.5.4.2 Bölgedeki Matbaa Sayılarındaki Değişim, 1996-2001

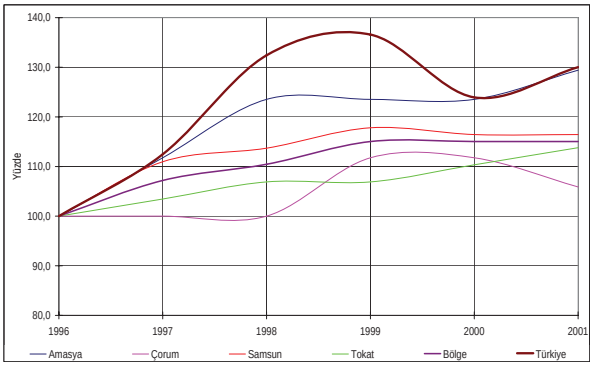

Kaynak: DİE (2002-7), Kültür İstatistikleri 1999-2001.

Tablo 2.5.4.5 Bölgede Faaliyette Bulunan Yerel, Bölgesel Radyo ve Televizyon Kuruluşları

	Yerel televizyon	Oran (yüzde)	Bölgesel radyo	Oran (yüzde)	Yerel radyo	Oran (yüzde)
Amasya	2	12,5	1	100,0	10	17,5
Çorum	2	12,5	0	0,0	12	21,1
Samsun	5	31,3	0	0,0	22	38,6
Tokat	7	43,8	0	0,0	13	22,8
TR83	16	100,0	1	100,0	57	100,0
Türkiye	220		120		960	

Kaynak: RTÜK (2004), Radyo ve Televizyon Üst Kurulu Web Sitesi 2004.

yüzde 4,42 ile ilk sırada yer alırken Samsun ili en alt sırada yer almaktadır. Çorum ili bölge ortalamasının üstünde yer alırken Samsun ve Tokat illeri bölge ortalamasının altında kalmaktadır.

Bu değerler Amasya ve Çorum illerinde gazete okurlarının Tokat ve Samsun illerindeki okurlara göre daha fazla yerel haber ve bilgi kaynaklarından yararlandığını ve haberdar olduklarını göstermektedir.

Bölgede Amasya ilinde bölgesel yayın yapan bir adet radyo istasyonu bulunmaktadır. Diğer illerde bölgesel yayın yapan radyo istasyonu bulunmamaktadır. Yerel televizyon ve radyoların büyük kısmı (yüzde 75-60) Samsun ve Tokat illerinde yer almaktadır.

2.5.4.4 Sinemalar

Bölgede toplam 11 adet sinema salonu mevcut olup bunların dağılımlarına bakıldığında Amasya ilinde 1 adet, Çorum ilinde 2 adet, Samsun ilinde 5 adet, Tokat ilinde 2 adet sinema salonu bulunmaktadır.

Bölgede bulunan sinema salonlarında gösterime girmiş olan filmlerin türlerine bakıldığında illere göre değişmekle birlikte genel olarak filmlerin yüzde 60-95'i yabancı film, yüzde 5-41'ide yerli filmdir. Filmlere gelen seyirci sayıları itibarıyla bakıldığında ise Amasya ve Samsun seyircilerinin büyük kısmı (yüzde 86-92) yabancı filmleri tercih etmiştir. Buna karşılık Çorum ve Tokat illeri seyircilerinin ise diğer illere göre daha fazla (yüzde 34-38) yerli film izlemişlerdir.

2.5.4.5 Spor Dernekleri

Amasya İl Gençlik ve Spor Müdürlüğü'ne bağlı olarak 2 stadyum, 1 adet gençlik merkezi ve 1 adet spor salonu faaliyet göstermektedir.

Çorum İl Gençlik ve Spor Müdürlüğü'ne bağlı 4 adet tenis kortu, 1 boks salonu, 1 atıcılık, 1 okçuluk salonu, 63 adet semt basketbol sahası, 31 voleybol sahası ve 66 adet semt futbol sahası bulunmaktadır.

Çorum'da 45 spor kulübü mevcut olup ve bunların 1'i profesyonel, 1'i engelliler ve 1 taneside okul kulübüdür. Kulüplerin 22'si merkezde geri kalan 23 tanesi ilçelerde bulunmaktadır. Kulüplerden gençlik ve spor il müdürlüğüne kayıtlı 10 spor kulübü bulunmaktadır. Kulüpler bünyesinde veya kulüplerden bağımsız olarak 18 branşta spor yapan 1 520 erkek ve 392 kadın olmak üzere 1 912 lisanslı sporcu bulunmaktadır (Çorum GSİM, 2004).

Samsun İl Gençlik ve Spor Müdürlüğü'ne bağlı 4 adet tenis kortu, 1 boks salonu, 1 atıcılık, 1 okçuluk salonu, 63 adet semt basketbol sahası, 31 voleybol sahası ve 66 adet semt futbol sahası faaliyet göstermektedir. Faal sporcu sayısı 30 branşta 17 924, hakem sayısı 451, kadrolu antrenör sayısı 6, fahri antrenör sayısı 47, profesyonel kulüp sayısı 2, faaliyet gösteren spor kulüpleri sayısı (spor, müessese, ihtisas, özürlüler) 108'dir.

Tokat İl Gençlik ve Spor Müdürlüğü'ne bağlı 5 adet stadyum, 7 adet spor salonu, 1 güreş eğitim

Tablo 2.5.4.6 Bölgede Sinema, Gösterilen Film ve Seyirci Dağılımı, 2001

	Nüfus	Sinema salonu sayısı	Koltuk sayısı	10 000 kişiye düşen koltuk sayısı	Gösterilen film sayısı			Seyirci sayısı		
					Toplam	Yerli film	Yabancı film	Toplam	Yerli film	Yabancı film
Amasya	365 231	1	450	12	114	15	99	26 747	3 622	23 125
Çorum	597 065	3	642	11	163	63	100	13 700	4 700	9 000
Samsun	1 209 137	5	1 805	15	423	20	403	190 764	14 650	176 114
Tokat	828 027	2	643	8	110	45	65	17 000	6 450	10 550
Bölge	2 999 460	11	3 540	12	810	143	667	248 211	29 422	218 789
Türkiye	67 803 927	606	200 853	30	24 096	4 733	19 363	17 086 152	2 899 103	14 187 049

Kaynak: DİE (2002-7), Kültür İstatistikleri, 1999-2001.

salonu, 1 kapalı yüzme havuzu, 1 gençlik merkezi, 9 adet futbol sahası ve 1 adet spor sahası faaliyet göstermektedir. Faal sporcu sayısı 30 branşta 4 146, profesyonel kulüp sayısı 2, faaliyet gösteren spor kulüpleri sayısı (spor, müessese, ihtisas, özürlüler) 31 tanedir (Tokat Valiliği 2004).

2.5.5 KENT KÜLTÜRÜ

2.5.5.1 Kent Kültürü ve Kentlilik Bilinci

Amasya ilinde kültürel konularda ilgilenen en aktif vakıf Amasya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Vakfı, AKTAV'dır. Vakfın çalışmaları arasında ilin fiziki dokusunun korunması kadar, sosyo-kültürel mirasın yaşatılması amacıyla yürütülen çeşitli el sanatları ve Osmanlıca kursları da bulunmaktadır.

Amasya'nın, bölge genelinde değerlendirildiğinde geleneksel kültürünü en fazla koruyabilmiş il olduğu söylenebilir. Yöresel ağız özellikleri, gelenek ve görenekleri, geleneksel giyim kuşam kent merkezinde olmasa bile ilçelerinde hala yaşatılmaktadır. Cumhuriyet döneminde yaşadığı kentleşme ve nüfus artışı, Amasya'ya çağdaş kent değerlerini getirmiştir. Özellikle, 1965 sonrasında görülen hızlı gelişim, geleneksel yaşam biçiminin yanına büyük kentlere özgü nitelikleri eklemiştir. Bu durum kentlerden kırsal alanlara doğru yayılmaktadır. 1980'lerden sonra başta ulaşım ve iletişim araçları olmak üzere tüm temel çağdaş hizmetlerin yaşama katılmasıyla büyük kent özellikleri daha da baskın olmaya başlamıştır. Amasya'daki kültürel yapıda tarım toplumundan turizm toplumuna geçişin izleri gözlenmektedir. Özellikle koruma çalışmaları ve kentin tanıtımı ile bölgenin turizm potansiyelinin harekete geçirilmesi bu dönüşümü hızlandırmıştır.

Günümüzde Çorum evlerinin önemli bir bölümü ya yok olmuş, ya da bakımsızlık nedeniyle ciddi bir ayakta kalma savaşı vermektedir. Bölgede restore edilen yapıların büyük çoğunluğu da özgün fonksiyonlarını yitirerek konaklama ve lokanta hizmeti veren yapılara dönüştürülmüştür.

Çorum'da sivil toplum örgütlenmelerinin kültürel çalışmalarda önemli bir etkinliği bulunmamaktadır. Buna karşın Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü'nün çalışmalarına bireysel destekler verilmektedir. Bu kapsamda el sanatlarının yaşatılması, tanıtılmasına dair çalışmalar başlatılmıştır. Ancak el sanatlarının üretilmesi kadar pazarlanması ve bölgeye ekonomik girdi sağlanması konularıyla ilgili bir çalışma henüz yapılmamıştır. İlin kültür tarihi incelendiğinde Çorum'da 1950'lere dek yaşama biçiminde geleneksel özellikler ağır bastığı görülür. Tarımsal üretim, ticaret ve el sanatlarının öne çıktığı kentte toplumsal yaşam, buna uygun bir biçimlenme içinde oluşmuştur. 1950'lerde görülen ekonomik canlılık yaşama biçimini de etkilemiştir. 1950'lerden günümüze toplumsal yaşam genel çizgileriyle geçiş toplumu özelliklerini taşır. Çorum geleneksel alışkanlıklarını ve kültürel özelliklerini çevre illere göre daha fazla yitirmiştir. Beslenme, giyim-kuşam, barınma ve eğlence kültüründe eski alışkanlıkların yerini çağdaş biçimler almaya başlamıştır. Kentte geleneksel Çorum yemekleri, köy ekmeklerini bulabilmek zorken, Orta Anadolu'nun en büyük diskosuna Çorum'da rastlanmaktadır. Geleneksel aile tipi olan geniş ailelerin sayısı azalmakta, çekirdek aile egemen aile tipi durumuna gelmektedir. Bununla birlikte, dini kurumlar özellikle kırsal alanda toplumsal yaşamı etkilemektedir.

Samsun'da geçmiş kültürlerin izleri yapı ölçeğinde kalmış, ilde kentsel sit alanı olarak tariflenecek büyüklükte bir alan korunamamıştır. Önceki yıllarda yapılan restorasyon çalışmaları yapısal bazda kaldığından korumada devamlılık sağlanamamıştır. Bu nedenle onarılan binalar zamanla tekrar yıpranmaya başlamıştır.

Kültürel mirasın Samsun'da korunup geliştirilmesinde Anadolu Folklor Vakfı önemli bir rol üstlenmiştir. Özellikle geleneksel el sanatlarının ve kıyafetlerin yaşatılmasında, halk oyunları ve geleneksel müziğin tespiti ve sürdürülmesinde önemli çalışmaları olmuştur.

Tokat ili genelindeki koruma çalışmaları yapısal

ölçekte devam etmektedir. Bazı önemli türbe, camii ve bedestenlerin restorasyonları yapılmıştır. Ancak çalışmaların sivil inisiyatif tarafından yeterince desteklenmemesinden ve yerel halkın eski yapılar yerine yüksek katlı yapı yapma eğiliminde olmasından dolayı çalışmalar son derece yavaş ilerlemektedir. Ayrıca Tokat'ta geçmiş dönemlerde yolların kesişim noktasında yer alması nedeniyle pek çok han da bulunmaktadır. Bu yapılar, fonksiyonel özellikleri dışında mimari çizgileriyle de ilgi çekici niteliktedirler. Çeşitli kültürel ve sanatsal aktivitelerin yapılması için potansiyel mekanlar olarak değerlendirilebilecek olan bu hanların büyük bir çoğunluğu bakımsızdır ve günümüzde kullanılmamaktadır.

Yapılan incelemede koruma altına alınan yapıların dışında koruma altına alınması gereken benzer karakterde çok daha fazla yapının olduğu tespit edilmiştir.

2.5.5.2 Kentsel Doku

XI. yy başında Türk egemenliğine giren Amasya, Danişmendliler, Selçuklular, Harzemşahlılar, İlhanlı ve Osmanlı dönemlerini yaşamış, bünyesinde Gök Medrese, Hızır Paşa Camisi gibi eşsiz mimari değerlerini barındıran eski bir kenttir.

Özellikle koruma çalışmalarının yapı bazından daha geniş bölgelere yayılmasıyla ilin tarihi dokusunun korunmasında geçmiş yıllara oranla önemli aşamalar kat edilmiştir. Yalıboyu evleri bu başarılı çalışmanın en somut örneğini teşkil etmektedir. Buradaki tarihi sivil mimarlık örneği yapıların önemli bir bölümü tekrar kazanılmıştır. Ayrıca ilde yalnızca yapısal anlamda değil kültürel anlamda da koruma çalışmaları uygulanmış; bu çerçevede geçmişte ruh ve sinir hastalıklarının tedavi edildiği Bimarhane, restore edilerek bugün belediye konservatuarının müzik çalışmalarında kullanılan tarihi bir yapı olarak değerlendirilmiştir. Yine benzer bir biçimde, Beyazıd Külliyesi'nin de belirli bölümleri bugün halk kütüphanesi olarak kullanılmaktadır. Kentin karakteristik örneklerinden olan Hazeranlar Konağı ise günümüzde müze olarak hizmet vermektedir. Amasya ilinde bulunan diğer sivil mimarlık örneklerinin önemli bir kısmı ise konaklama ya da cafe-restaurant olarak hizmet vermektedir.

7000 yıllık bir tarihe sahip olan Çorum, arkeolojik eserler açısından son derece zengin bir ildir. Başta Hititler olmak üzere pek çok uygarlığın önemli merkezler kurduğu ilde Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ait sivil mimarlık örneği yapılar ve camiler de bulunmaktadır. Bununla birlikte, günümüzde, sivil mimarlık örneği yapılar ile diğer tarihi yapılar yeni yapılaşma bölgelerinin arasında kalmakta, bu nedenle de il genelinde eski kent dokusundan söz etmek mümkün olmamaktadır. Koruma çalışmaları yapı bazında ya da yapının belirli bölümleriyle sınırlı kalmaktadır.

Kent alanı XIX. yy'da yer değiştirdiğinden, en eski evler bu dönemdendir. Çorum'un eski evlerinde plan ve ayrıntılar, geleneksel Türk evinin özelliklerini yansıtmaktadır. Genellikle iki katlı olan bu evlerin en belirgin özelliği, iklim koşullarına bağlı olarak güneye dönük olmaları, sokağa ya da caddeye bakan yüzde, oda ve pencere bulunmamasıdır. Bu kapalılık, aile yaşamının gizliliği düşüncesinden kaynaklanmaktadır.

Çorum ilinde alçının bol ve ucuz, işlemesinin kolay oluşu nedeniyle alçı işleme önem kazanmıştır, özellikle iç süslemede alçı işinin güzel örneklerine rastlanmaktadır. Celepzade'nin evi, Hafız Hacızade'nin evi, Bezginoğlu'nun evi Çorum'daki geleneksel Türk evlerinin ilginç örnekleridir.

Doğu Karadeniz'deki dağınık yerleşime karşılık Samsun'da düz alanların varlığı daha toplu yerleşmelere olanak sağlamıştır. Şehir, 1869'da tümüyle yandıktan sonra, bir Fransız mimarın planına göre yeniden kurulmuştur. Bölgenin ticaret ve kültür merkezi olarak gelişen Samsun, denize koşut caddeleri, onları dikine kesen yollarıyla düzgün görünümlüdür. Evler çoğunlukla iki-üç katlı, ahşap ya da ahşap karkas, bağdadi sıvalı yapılardır. Yörede ayrıca tümüyle düzgün kesme taştan, işçi-

liğiyle dikkati çeken, 2-3 katlı, girişi sütunlu revaklı, üst katlan çıkmalı, balkonlu, konak türünde Rum ve Ermeni evleri de vardır. Havza ve Vezirköprü ilçelerinde ahşap, özgün yapılara bugün bile rastlamak mümkündür.

Tokat'ın yerleşim tarihi oldukça eskilere uzanmaktadır. Bununla birlikte, ilde deprem ve su baskınları yüzünden günümüze ulaşan yapılar, ancak Osmanlı Dönemi'nden kalmıştır. Türk evinin özgün örnekleri olan bu yapılar içinde bir-iki örneğin 250 yıllık olduğu, öbürlerinin en erken XIX. yy'da yapıldığı sanılmaktadır.

XII. yy'da Anadolu'nun en önemli 10 kentinden biri olan Tokat, XIII. yy'da ilk 6 kent arasında görünmektedir. XVI. yy'da da gelişimini sürdüren kentte, bahçeler içinde büyük konaklar yapılmıştır. XVII. yy'daysa Tokat, bedesteni, hanları, çarşılarıyla büyük bir ticaret merkezidir. XIX. yy'da bu merkeze yeni yerleşme birimleri, yeni mahalleler eklenmeye başlanmıştır.

Tokat ilinin geleneksel mimarisinde eğimli bir alana kurulu yapılar küçük, sokaklar dar ve dolambaçlıdır. Evlerin konumunda, güneşten yararlanma, rüzgar ve yağmurlardan korunma gibi doğal olaylar göz önünde tutulmuştur. Bu geleneksel yapıların temel özelliği ise kayalık yamaçlarda, tuğla ya da kerpiç dolgulu ahşap karkas yapı tekniği depreme dayanıklılığı artırmasıdır. Günümüzdeyse, bu yapıların yerini çok katlı apartmanlar almakta, alüvyonlu ovada da yoğun bir yerleşme gözlemlenmektedir. Tokat ili içinde ağırlıklı olarak Selçuklu ve Osmanlı yapılarına rastlanılmaktadır. Genel olarak, Tokat'ta tarihi, anıtsal eserler ile sivil mimarlık örneği yapılar, kent genelinde dağınık olarak bulunmaktadır.

Son yıllarda Yeşilırmak kıyı bandında düzenlenen park alanları günlük yaşamları renklendirmiştir. Spor alanları, yürüyüş parkurları, dinlenme alanlarıyla ortak kentsel mekanlar elde edilmiştir. Bu alanlar her yaş grubu tarafından büyük bir ilgi görmüş, kentin bu tip kentsel mekan ihtiyacının da altını çizmiştir.

2.5.5.3 Diğer Kentlerle ve Kültürlerle Olan Entegrasyonlar

Bölge Doğu ve Batı Karadeniz'in kesiştiği yol aksların üstünde bulunması nedeni ile toplumsal yapısında yoğun bir çeşitlilik ve karmaşık bir nüfus yapısı vardır.

Samsun'da yerli halk yanında, değişimle Yunanistan, Bulgaristan ve Yugoslavya'dan gelen göçmenler özellikle Kuzeydoğu Karadeniz, Gümüşhane, Erzurum vb. gibi Anadolu'nun çeşitli illerinden gelip yöreye yerleşenler, Çerkez, Gürcü, Kafkas ve İç Anadolu kültürünün etkileriyle yörede zengin bir folklor birikimi oluşturmuştur. Doğal konum yanında, ilin tarihsel evrimi bu çeşitliliği oluşturan etkenlerdendir. XIX. yy ve XX. yy başlarındaki göçlerle hızlanan toplumsal devingenlik, iş-uğraş, yerleşim alanlarını etkilemiş, yaşama biçimine yeni boyutlar kazandırmıştır. Tütün ekimi, Samsun'a önemli bir ayrıcalık sağlamıştır. İl, erken tarihlerde dünya pazarlarına ve çeşitli etkileşimlere açılmıştır. Merkezde yerli ve yabancı nüfusu içeren yüksek gelir grupları bir kültür adacığı oluşturmuş; seçkin yaşama biçimi, toplumsal dokuda kentin yapısında bir farklılaşma yaratmış, kırsal yörelerden de belirgin bir kopmaya yol açmıştır. Göçlerle etkisini yitiren toplumsal farklılaşma Cumhuriyet Dönemi'nde de gözlenmektedir. Tütün sanayisinin gelişmesi ile birlikte Samsun'da yaşayanların bir bölümüne iş alanı yaratılmıştır. Kadınlar da yöreye göre erken dönemlerde çalışma yaşamına girmiştir. 1960'lara gelirken tarımda makineleşme, kente göçü hızlandırmıştır. 1960 sonrasındaysa bu göç büyük merkezlere ve yurt dışına yönelmiştir. Sanayileşme ve ticaretin gelişmesi 1970'li yıllarda Samsun'u yeniden çekim alanına dönüştürmüştür. Verimli ovalarıyla Bafra, Çarşamba ilçeleri de kentsel nitelik kazanan merkezler haline gelmeye başlamıştır.

Ulaşım ağının kısıtlı olduğu XIX. yy'da geçiş yeri durumunda olan Tokat toplumsal yaşamı devingen bir nitelik kazanmıştır. Ancak Cumhuriyet sonrasında Tokat, yol ağlarının dışında kalmıştır. İl,

üretim ve yaşam biçimlerinde geleneksel yapının korunduğu 1950'lere değin, çevre etkileşimi Sivas, Amasya, Samsun ve Ordu illeriyle sınırlı kalmıştır. Bu dönemde il yaşamını etkileyen en önemli olay, 1930'larda Turhal Şeker Fabrikası'nın açılmasıdır. Yöre ürünlerinin değerlendirilmesi aynı zamanda geniş bir kesime ilk kez tarım dışında çalışma olanağı sağlamıştır. 1950'lerde tarımın makineleşmesi, kırsal kesim yaşamını etkileyen temel öğe olmuştur. Hızlı nüfus artışıyla topraklar bölünmüş, topraksız aileler çoğalmış, toprak düzeninin, uğraş biçiminin değişmesi önemli bir nüfusu göçe zorlamıştır. 1970'lere gelindiğinde yoğun bir toplumsal farklılaşma ortaya çıkmıştır. Eğitim görenlerin kamu kesiminde çalışmaya başlamaları, ailelerinin de merkezlere göç etmelerine yol açmıştır.

2.5.6 SONUÇ

M.Ö. 5500 yıllarına uzanan tarihi, kültürel mirası ve sahip olduğu topografyası ile Amasya, bölge genelinde özel bir yere sahiptir. Bir heykeli andıran iki tepe arasında konumlanan, Yeşilırmak ile ikiye bölünen, yer yer tarihi köprülerle birbirine bağlanan kent, her konuğunu etkileme gücüne sahiptir. Özellikle Kral Kaya Mezarları, Kalesi ve Yalıboyu Evleri gibi pek çok farklı tarihi yapının biraradalığı bu gücün önemli bir kaynağıdır. Amasya'nın sahip olduğu bu güç önemli bir noktaya dikkat çekmektedir. Çorum ili ile kıyaslandığında Amasya, daha yakın bir döneme ev sahipliği yapmaktadır ve ona göre daha az arkeolojik birikime sahiptir. Ancak konum ve korunmuşluk düzeyi olarak Amasya'daki tarihi mirasın kent merkezinde ve birbiriyle iç içe geçmiş olarak bulunması, korunma ve yaşatma çalışmalarının sistemli olarak yürütülmüş olması Amasya'yı bu bağlamda Çorum' dan öne çıkarmaktır.

El sanatları ve geleneksel yaşam olarak Amasya, bölge genelindeki illerle benzer sorunları yaşamaktadır. El sanatları bazı ilçelerde yaşam savaşı verirken, bazı el sanatları ise tamamen yok olmuştur. El sanatlarının yapımı ve yaşatılması bakımından Amasya, Çorum ve Tokat illeri geride kalmıştır. Bu noktada el sanatlarının bölge ekonomisine katkı sağlayacak konuma getirilmeleri gerekmektedir. Özellikle eğitici çalışmaların yapılması, bu el sanatlarının diğer kuşaklara aktarılması, kültürel mirasın devamlılığının sağlanması bakımından önemlidir. Ayrıca düzenlenen eğitici kurslarla, ürünlerin pazarlanacağı platformlar arasında bağlantılar da kurulmalıdır.

Amasya'yı diğer illerden ayıran en önemli özellik ise yerel aktörler arasındaki güçlü iletişim ve yapılan sistemli çalışmalardır. Ayrıca koruma ve yaşatma çalışmaları kamu kurum ve kuruluşlarından yerel halka kadar indirilebilmiş, halkın da bu çalışmaları sahiplenmesi sağlanmıştır. Bu anlamda Amasya'da ciddi bir sosyal potansiyel bulunmaktadır. En az sahip olduğu tarihi miras kadar bu girişimcilik ruhu ve katılım da önem taşımakta, ili havzadaki diğer illerden öne çıkarmaktadır.

Çorum ili 7000 yıllık geçmişin izlerini taşıyan zengin bir arkeolojik mirasa sahip bölgede diğer illerden Samsun, Tokat ve Amasya'ya göre çok daha zengin bir birikimi olan il konumundadır. Ancak kazı çalışmalarının çok zaman alması ve maliyetinin yüksek olması ile bu birikimin ortaya çıkartılarak tanıtımının yapılması için gerekli organizasyon ve ekonomik desteğe ihtiyaç bulunmaktadır. Bölgede arkeolojik alanların yoğunlaştığı alan Çorum merkezinin güneyinde yer alan Sungurlu, Boğazkale, Alaca, Ortaköy ilçeleridir. İl genelinde yer alan sivil mimarlık örneği yapılar bölge bütününde yoğunluk arz etmemektedir. İl genelinde koruma bilincinin yeterince gelişmemiş olması ve bu konuda halkı bilinçlendirmenin yetersiz olması nedeni ile birçok eser ne yazık ki kaybedilmiş durumdadır. Geleneksel yaşam tarzları Çorum'un kapalı yapısına rağmen yitirilmiş durumdadır. Özellikle 1970 sonrası yitirilme süreci değişen dünya ile artmıştır.

Geleneksel el sanatlarının yaşatılmasında çalışma alanı içinde yer alan 4 ilin içinde önemli adım atmış ve profesyonel anlamda üretim ve pazarlamanın yapıldığı il Çorum'dur. Bu üretim İskilip ilçesi ile

sınırlı olmasına rağmen geleneksel el sanatların yaşatılması ve ekonomik bir döngü oluşturması açısından önem taşımaktadır. Bölge özelinde yapılan çalışmada kişisel gayretlerle kültürel mirasın korunması çabalarının olduğu, bunun toplumsal bir harekete dönüştürülemediği izlenmektedir.

Kültürel yaşam bazı etkinlik ve şenliklerle devam ettirilmeye çalışılmaktadır. Bu noktada yeni nesil, çağın kültürel yaşamını benimsemiş durumdadır.

Çorum ili geçmişin izleri ile açık hava müzesi konumunda olup bu değerlerin devamlılığının sağlanması gereken bir konumundadır. Ancak dört il ile karşılaştırma yapıldığında, bilinç düzeyinin beklenen seviyede olmayışı, Çorum merkez ilçede kültürel ve sanatsal etkinlikler için mekansal alanlar olmasına rağmen, Çorum'u diğer üç ilin konum ve niteliklerinden baskın bir konuma getirmemektedir. Yerleşmenin coğrafi konumu da yerleşmeyi transit bir geçiş yerleşmesinden uzaklaştırmamaktadır.

- İskilip ilçesinde el sanatlarının yaşatılması profesyonel olarak geliştirilmiştir.
- Selçuklu ve Osmanlı mirasına ait olan birçok sivil mimarlık örneği yapı yok olmuştur.
- Halkın bilinç düzeyini artırıcı örgütlenmelere sahip değildir.
- Kazı alanları tahrip edilmektedir.
- Kazı çalışmaları için yeterli ödenek bulunmamaktadır.

Samsun yerleşmesi kültürel miras açısından bölgede yer alan diğer üç ile göre daha az bir yoğunluk değerine sahiptir. Bölgede geçmiş kültürlerin izleri yapı ölçeğinde kalmıştır. Bafra ilçesinde eski uygarlıkların yerleşim yerleri ağırlıklı olarak bulunmaktadır. Ancak bölgede kazı çalışmaları yeterli düzeyde değildir. Samsun merkezinde ise kentsel sit alanı olarak tariflenecek büyüklükte bir alan kalmamıştır.

Bölgenin yaşamda devam eden geleneksel özellikleri ise farklı kültürlerin bir arada olması nedeni ile belirgin bir kültürden söz etmenin mümkün olamadığı bir konumdadır. Kırsal alanlarda dahi artık modernleşen dünyanın etkileri gözlenmektedir. Geleneksel el sanatları yok olmuştur.

Samsun'u diğer illerden farklı kılan özellikleri, gerek ekonomik yapısındaki gelişmişlik düzeyi, gerekse çevre illerin çekim alanından kaynaklanmaktadır. Nüfus yapısı ve yoğunluğu ile ilintili olarak bünyesinde üniversitenin bulunuşu Samsun'u daha özel bir alana taşımaktadır. Kültür ve sanat merkezleri bu anlamda diğer yerleşmelere göre sayıca daha fazladır. Bu sayısal üstünlük nüfus yoğunluğu ile de ilintilidir.

Tokat zengin bir mirasa sahip olup, koruma ve yaşatma bilincinin çok sınırlı düzeyde olduğu bir yerleşmedir. Koruma altına alınması gereken birçok yapı yerelde yapılan görüşmelerde ve saha incelemesinde tespit edilmiş olup doku bütünlüğü açısından bu alanların koruma altına alınması gerekmektedir. Yerleşmede daha çok Selçuklu ve Osmanlı izleri ağırlık kazanmaktadır.

Bölgede kültürel süreklilik giderek kaybolmaktadır. Bölgenin geleneksel yapısını etkileyen en önemli sebep değişen dünya koşulları olmaktadır. Yerleşmenin tarım ağırlıklı kimliği kültürlerin bozulma sürecini yavaşlatmıştır.

2.6 KADIN VE AİLENİN GÜÇLENDİRİLMESİ

2.6.1 GİRİŞ

Geçmişte kalkınmayı sadece üretim ve gelir artışı olarak tanımlayan görüşler temelinde uygulanan birçok kalkınma projesinin başarısız olması veya istenen hedeflere ulaşmada yetersiz kalması nedeniyle, günümüzde kalkınma anlayışında katılımcılık ve toplumda dezavantajlı olarak kabul edilen kesimlerin, uygulanacak projelerden maksimum faydalanan kesimler olması gerektiği kabul edilmektedir. Toplumlarda var olan eşitsizlikler ve siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel yapı, bazı sınıfları ve grupları diğerlerine göre daha avantajlı veya dezavantajlı duruma sokmaktadır. Bu dezavantajlı grupların başında da kadınlar gelmektedir. Cinsiyet temelinde ortaya çıkan eşitsizlikler, tüm toplumlarda görülen en belirgin eşitsizliktir. Kadınların birçok hizmete ulaşamadıkları, toplumsal gelişmeden daha az yararlandıkları ve bazı durumlarda özgürlüklere sahip olmadıkları veya bu özgürlükleri kullanamadıkları bilinen gerçekler arasındadır. Bu nedenle kalkınma projelerinde, kadınların karşılaştığı eşitsiz koşulları düzeltmek temel amaçlardan biri olarak ortaya çıkmaktadır.

Geleneksel anlamda kalkınma, toplumun tüm düzeylerinin genel refah düzeyinin artırılması olarak tanımlanmaktadır. Ancak geleneksel kalkınma anlayışı temelinde geliştirilen projeler, toplumda kadının statüsünün geliştirilmesinde önemli bir katkı sağlayamamıştır. Bunun en önemli nedeni, toplumda kadının statüsünü değiştirmeye çalışmaktan çok, kadının ekonomik aktivitelere katılımının temel alınmasıdır. Sosyal ve ekonomik planlama sürecinde kadının çıkarları ve ihtiyaçları nadiren dikkate alınmış ve teknik ve politik anlamda kadın, kalkınma sürecinin dışında bırakılmıştır (Ostergaard, 1992). Bu nedenle kalkınma planlarında kadının sadece bu planlamadan "faydalanacak" grup olarak ele alınması yerine, projenin başından, bu süreçle bütünleşmesi gereken bir grup olarak ele alınması gerekmektedir.

Kalkınma projelerinde kadın sorununun önemle ele alınmasını gerektiren birçok neden bulunmaktadır. Kadınlar tüm dünyada yasal, ekonomik ve kültürel hak ve özgürlüklerini elde etmek için uzun bir mücadele vermişlerdir ve bunun sonunda belli hak ve özgürlükler elde etmiş olmakla beraber, hala cinsiyete bağlı ayrımcılığın olduğu bilinmektedir. Kadın-erkek eşitliğinin sağlanması yönünde kadın hareketinin mücadelesi ve hükümetlerin çabaları sonucu bazı başarılar elde edilmesine rağmen, gelenekler, görenekler, din, kültür ve diğer faktörler, kadınların bu haklardan yararlanmasını engellemektedir. Dünya Bankası'nın Ortadoğu ülkelerinde kalkınma ve kadının durumu hakkındaki araştırmasında, ailelerde cinsiyet rol ve dinamiklerinin "geleneksel toplumsal cinsiyet paradigması" tarafından şekillendirildiği belirtilmektedir (World Bank, 2004). Bu paradigmanın temel özellikleri şu şekilde özetlenmektedir:

- Toplumun ana öğesi, bireyden çok ailedir. Aile üzerindeki bu vurgu, birbirlerini tamamlayan rol oynadıkları varsayılan kadın ve erkeklerin, hak ve eşitlikten çok, denkliğini haklılaştırma olarak görülmektedir.
- Erkek, ailenin geçimini sağlayandır. Ailenin şeref ve itibarı, kadının itibarına bağlıdır. Bu, kadın-erkek arasındaki ilişkilerde sınırlamalar getirir.
- Kamu alanında güçlerin eşit olmayan dengesi, kadının kamu alanına girişini engellemektedir. Bu güç farklılığı, aileye ilişkin kanun ve kurumlar ile de güçlendirilmektedir.

Toplumda genel kabul gören bu paradigmanın egemenliğiyle, kadınların erken yaşta evlenmesi ve ev kadınlığı, annelik gibi temel görevlerini yerine getirmesi beklenmektedir. Kadının temel görevi "ev alanı" ile sınırlanırken, ev dışında yaptıkları "ek veya tamamlayıcı" olarak görülmekte ve böylece kadının kamu alanına ne ölçüde ve nasıl gireceği, erkek tarafından belirlenmektedir. Tüm

dünyada olduğu gibi Türkiye'de de kamu yaşamı, üretim, sosyal ve kültürel yaşam ve ussal adalet erkeklerin alanını oluştururken, özel alan, ev ve doğurganlık kadının alanı olarak tanımlanmaktadır. Erkeğin hakim olduğu alan, insan özgürlüğünün ve eylemlerin kontrolünün gerçekleştirildiği bir alan iken, kadın alanı, edilgenliğin ve değişmeyen insan doğası ile doğal zorunluluğun kabul alanı olarak ifade edilir (Plumwood, 1992:9). Bu şekilde kadınlar özgürlük ve kontrolden yoksun bir alana hapsedilmektedirler.

Dünyada kadınlar daha çok ücretsiz, takdir edilmeyen ve düşük değerde görülen işlerde çalışmaktadırlar ve erkeklerin ekonomik katkıları daha çok takdir görmekte ve erkekler gelirin büyük payını almaktadırlar (UNDP, 1995: 88-89). İster gelişmiş isterse de azgelişmiş olsun, tüm toplumlarda cinsiyet ayrımcılığına dayalı ve kadının dezavantajlı olduğu bir işgücü piyasası ve ekonomik yapı bulunmaktadır. Kadınların ekonomik aktivitelere katılımını inceleyen sosyal bilimciler, kadının işgücü piyasasına girişinin ve mevcut durumunun farklı olduğunu belirtmektedirler. İş piyasasının ayırt edici özelliklerinden biri olarak kabul edilen mesleki cinsiyet ayrımcılığı nedeniyle, kadınlar belli sektörlerde ve belli işlerde yoğunlaşmaktadırlar (Blau ve Ferber, 1985; Hartmann, 1990). Mesleki ayrımcılık iki şekilde ortaya çıkmaktadır: Yatay ayrımcılık, kadınların ve erkeklerin farklı işlerde yoğunlaşmasıdır. Dikey ayrımcılık ise, örgütsel hiyerarşide, kadınların alt düzeyde kalmaları ve erkeklerin yönetici ve daha sorumluluk gerektiren pozisyonlarda olmalarıdır.

İster gelişmiş isterse de azgelişmiş ülkelerde olsun, toplumsal cinsiyet temelli bir ayrımın olduğu bilinen gerçekler arasındadır. Bu nedenle, bölgede cinsiyet temelli eşitsizlikler var ise, Yeşilırmak Havza Gelişim Projesi bu eşitsizliği nasıl etkileyecektir ve dezavantajlı durumda olan kadınların durumlarını, koşullarını düzeltmek için neler yapılmalıdır? İlk önce bölgede yaşayan kadınların eğitim düzeyi, statüsü, aile içinde ve ev dışındaki iş yükümlülükleri örüntüleri, çalışan kadın sayısı ve işkollarına göre dağılımı ve kalkınmada kadının daha etkin bir rol almasında etkili olan faktörlerin incelenmesi gerekmektedir. Diğer bir deyişle, kadının sosyal ve ekonomik koşullarını daha iyi anlama ve kadının durumunu daha iyi koşullara getirebilecek projeler geliştirmek ve kadınların proje süreci ile bütünleşmelerini sağlamak için, gerekli bilgileri toplamak temel amacı oluşturmaktadır.

Bölgede kadının durumu, işgücüne katılım oranı, kadınların yoğunlaştıkları sektörler, aile içindeki sorumlulukları ve karar verme süreçlerine katılımı, kadınlar için en önemli problemlerin belirlenmesi, kadının statüsünün yükseltilmesi ile ilgili projeler için bir temel hazırlayacaktır. Bu bağlamda eğitim, hane içi iş yükü, hane dışı ilişkiler, güç ve yetki sahibi olma, üretimden pay alma kadının statüsünü belirlemede önemli bir etkiye sahiptir.

Bölgede kadının durumu ve sorunlarını saptamak için gerekli veriler kadın ile ilgili yapılmış çalışmalardan ve bölgede gerçekleştirilen alan araştırmasından elde edilmiştir. Alan araştırmasında yarı-yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılarak kadınların sorunları hakkında bilgi toplanmıştır. Bölgede toplam 85 kadınla ve iş sahibi olan 12 kadınla görüşülmüştür. Ayrıca, yoksulluk, çalışma yaşamı ve sosyal güvenlik konusu ile ilgili olarak yapılmış mülakatlar da kadın konusu ile ilgili bilgiler sağlamıştır. Bu mülakatlara ek olarak dört ilde toplam 12 odak grup tartışması gerçekleştirilmiştir. Mülakatlar ve odak grup tartışmaları hem köylerde hem de kentlerde yapılmıştır. Bireysel görüşme ve odak grup tartışmalarından elde edilemeyen veriler, kurumlardaki bu konuyla ilgili uzman kişilerle görüşülerek elde edilmiştir.

Alan araştırması sırasında listeleme ve derecelendirme, devinim (mobility) haritaları, günlük iş çizelgesi gibi nitel araştırmalarda kullanılan tekniklerden yararlanılmıştır. Listeleme ve derecelendirme, kadınların genel olarak ve aile yaşamı içindeki en önemli sorunlarını belirlemede, devinim haritaları hem kırsal hem de kentsel alanda kadınların sosyal yaşamları ve zorunlu olarak yapmaları gereken

işlerin mekansal olarak nasıl şekillendiğini göstermede, gündelik iş diyagramı ise kadınların genel olarak bir gün içinde neler yaptığını ve zamanlarını nasıl geçirdiklerini belirlemede kullanılmıştır.

Bu bölümde ele alınabilecek sağlık, ana-çocuk sağlığı ve aile planlaması gibi konular sağlık bölümünde incelenmiştir.

2.6.2 KADININ EĞİTİM DURUMU

Kadının konumunu ve iş bulma olanaklarını belirleyen faktörlerden biri eğitimdir ve kadınların eğitim olanaklarından erkeklere oranla daha az yararlandığı bilinmektedir. Bölgede okuma-yazma bilen kadın nüfus oranı, özellikle 1980'li yıllarda gerçekleştirilen okuma-yazma kursları ile birlikte artış göstermesine rağmen, hala okuma-yazma bilmeyenlerin sayısı yüksektir. Türkiye'de 1975-2000 yılları arasında okuma yazma bilmeyenlerin oranı 1975'de yüzde 47,32'den 2000 yılında 17,25'e düşmüştür; erkeklerde oran yüzde 29,22'den 7,02'ye, kadınlarda ise yüzde 65,63'den yüzde 27,39'a düşmüştür. Bölgedeki illerin durumuna bakıldığında, illerin hepsinde okuma yazma bilmeyenlerin oranı bütün dönemlerde Türkiye ortalamasının üzerindedir ancak bu durum okuma yazma bilmeyen kadınların oranlarındaki yükseklik nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Bölge içinde toplamda bu oranların en yüksek olduğu il Çorum, en düşük olduğu il ise Amasya'dır. Çorum'da bu oran 1975-2000 yılları arasında yüzde 65,64'ten yüzde 25,39'a, Amasya'da ise yüzde 53,6'dan yüzde 18,9'a düşmüştür. Kadınlar içinde okuma yazma bilmeyenlerin oranlarının en yüksek olduğu il her dönemde Çorum'dur; 1975'de yüzde 81,5 olan oran 2000 yılında 36,89 düzeyindedir.

Okur-yazar olmayanların yaş gruplarına bakıldığında, ileri yaşlara doğru bu oranın arttığı görülmektedir. İlköğretim düzeyinde kadın-erkek sayısı arasındaki fark azalırken, ilkokul sonrası eğitimin her düzeyinde, kadının sayısı erkeklerin sayısından daha geride kalmaktadır. Özetle, eğitimin her düzeyinde, kadın-erkek sayıları karşılaştırıldığında eşitlikten uzak olduğu gözlenmektedir. Yüksek öğrenim düzeyinde de erkek öğrencilerin oranı kadın öğrencilerden daha yüksektir. Bölge içinde kalan bazı illerde bu sayı erkeklerin lehine olarak 2-3 kata çıkmaktadır. Yaptığımız niteliksel alan araştırmalarında kız çocuklarının okula gönderilmeme nedenleri olarak şunlar sıralanmaktadır: Ekonomik yönden okul masraflarını karşılayacak durumda olmama, ev işlerinde aileye yardım etme, okulun uzak olması ve ailenin geçimi için ekonomik faaliyetlere yardım gereği. Geliştirilecek projelerde kadının eğitim düzeyinin arttırılması temel hedeflerden biri olarak ortaya çıkmaktadır.

2.6.3 KADIN VE ÇALIŞMA YAŞAMI

Bölgede kadınların işgücüne katılımı oldukça düşüktür ve işgücüne katılma oranı 1980-2000 döneminde azalma göstermiştir. Erkek nüfusun işgücüne katılma oranı, kadın nüfusun işgücüne katılma oranından daha yüksektir (DİE, 2002-3; DİE, 2002-4; DİE, 2002-5; DİE, 2002-6). Kadının eğitim düzeyinin düşük olması ve iş piyasasının gerektirdiği niteliklere sahip olmaması nedeniyle, işgücüne katılımı erkeklere oranla daha düşüktür. Amasya'da erkeklerin işgücüne katılma oranı yüzde 68,7, Çorum'da yüzde 70,3, Samsun'da yüzde 70,5 ve Tokat'ta yüzde 69,6 iken, kadınlar için bu oran Amasya'da yüzde 42,8, Çorum'da yüzde 45,2, Samsun'da yüzde 48,0 ve Tokat'ta yüzde 48,8'dir (Tablo 2.6.3.1).

Bölgede yaş gruplarına göre işgücüne katılma oranı, Türkiye'deki genel yapıya uygun bir durum göstermektedir. İşgücüne katılma oranı, kadınlar ve erkekler için 20 yaşına kadar hemen hemen aynı düzeyde iken, "20-24" yaş grubundan itibaren erkek nüfusun işgücünün katılma oranı, kadın nüfusun işgücüne katılma oranından daha yüksektir. Kadınlar evlendikten veya çocuk sahibi olduktan sonra işgücünden ayrılmaları nedeni ile genel olarak 25 yaşından sonra işgücüne katılma oranlarında düşme görülmektedir. Kadınların işgücüne katılma oranı, 35 yaşından sonra tekrar artma eğilimi gösterip, 60 yaşından sonra yeniden azalmaktadır.

Kentsel alanlarda kadının işgücüne katılımı daha da düşüktür. Kırsal alandan kentlere göç ile birlikte, piyasanın gerektirdiği niteliklere sahip olmayan kadın, göç ettiği kentte işgücünün dışına çıkmakta, ya ev kadını olmakta ya da kentteki işsizlerin arasına katılmaktadır. Tarımda makinalaşma sonucu işgücüne duyulan ihtiyacın azalması nedeni ile kadın istihdamın dışında kalmaktadır. Çorum ilinde işgücüne dahil olmayan nüfusun, çalışabilir yaştaki nüfus içindeki oranı sürekli artmaktadır. Bu oran kadınlarda daha yüksektir. Çorum'da işgücüne dahil olmayan nüfusun yaklaşık yüzde 67'sini, Samsun'da yüzde 66'sını, Amasya'da yüzde 64'ünü ve Tokat'ta yüzde 63'ünü kadınlar oluşturmaktadır (DİE, 2002-3; DİE, 2002-4; DİE, 2002-5; DİE, 2002-6).

Tarım, sanayi ve hizmetler sektöründe kadın-erkek işgücünün dağılımı, tüm ülkelerde rastlanan cinsiyetler arası bir başka eşitsizliği yansıtmaktadır. Kadın işgücü özellikle azgelişmiş ülkelerde tarım ve sonra da hizmetler sektöründe yoğunlaşmasına karşılık, erkek işgücünün sanayi ve hizmet sektörlerinde birbirine yakın oranlarda dağıldığı gözlenmektedir (UN, 1995: 113-115).

Bölgede 1980-2000 döneminde, her iki cinsiyette de tarım sektörünün payında sürekli bir azalma görülmektedir; ancak istihdam edilenlerin sektörel dağılımı, cinsiyete göre önemli farklılıklar göstermektedir. Kadın işgücünün Amasya'da yüzde 88,2'si, Çorum'da yüzde 91,8, Samsun'da yüzde 86,4'ü ve Tokat'ta ise yüzde 93,5'i tarım sektöründe istihdam edilmektedir. Ancak bu sektörde ücretli olarak çalışan kadınların oranı oldukça düşüktür. Hizmetler sektörü, kadınların yoğun olarak istihdam edildikleri ikinci sektördür (Tablo 2.6.3.2). Bölgede sanayi sektöründe istihdam edilen kadınların oranı ancak yüzde 1,9'dur. Bunda bölgede sanayinin gelişmiş olmaması ve işsizlik oranının yüksek olması, sanayi sektöründe kadın çalışanların oranının düşük olmasının nedenleri arasında yer alırken, hizmetler sektöründe göreli olarak kadınların oranının fazla olması, bu tür işle-

Tablo 2.6.3.1 Cinsiyete Göre İşgücü Durumu, 2000

	Toplam nüfus	12 ve daha yukarı yaştaki nüfus	12 ve daha yukarı yaş oranı	işgücü	İstihdam	İşsiz	İşgücüne katılma oranı	İşsizlik oranı	İşgücüne dahil olmayan nüfus
Amasya									
Erkek	185 594	147 062	79,2	100 967	95 687	5 280	68,7	5,2	45 990
Kadın	179 637	142 892	79,5	61 212	58 608	2 604	42,8	4,3	81 665
Çorum									
Erkek	289 717	218 167	75,3	153 385	142 614	10 771	70,3	7	64 718
Kadın	307 348	239 156	77,8	107 995	104 562	3 433	45,2	3,2	131 148
Samsun									
Erkek	585 759	438 850	74,9	309 479	287 321	22 158	70,5	7,2	129 364
Kadın	623 378	482 257	77,4	231 536	217 794	13 742	48	5,9	250 717
Tokat									
Erkek	418 856	309 555	73,9	215 450	197 362	18 088	69,6	8,4	94 097
Kadın	409 171	307 804	75,2	150 092	144 796	5 296	48,8	3,5	157 708
Bölge									
Erkek	1 479 926	1 113 634	75,2	779 281	722 984	56 297	64,9	7,2	334 169
Kadın	1 519 534	1 172 109	77,1	550 835	525 760	25 075	44,9	4,6	621 238
Türkiye									
Erkek	34 346 735	26 040 972	75,8	18 379 819	16 567 405	1 812 414	70,6	9,9	7 657 129
Kadın	33 457 192	25 683 222	76,8	10 164 540	9 429 736	734 804	39,6	7,2	15 516 101

Kaynak: DİE (2002-3), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Amasya.
DİE (2002-4), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Çorum.
DİE (2002-5), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Samsun.
DİE (2002-6), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Tokat.
DİE (2003-1), 2000 Genel Nüfus Sayımı Türkiye.

rin kadınlar için daha "uygun" olması veya "kadın mesleği" olarak bilinen bazı işlerin bu sektörde yer alması nedeniyledir. Kadın emeği daha çok tekstil, tütün, hazır giyim gibi emek yoğun sanayi dallarında, özellikle ucuz emek olması nedeni ile tercih edilmektedir.

Bölgede işgücünün işteki statülerine (ücretli, işveren, kendi hesabına çalışan, ücretsiz aile işçisi vb.) göre dağılımları incelendiğinde, yine kadınların aleyhine bir durum ortaya çıkmaktadır. İşteki durum, istihdamın sektörel dağılımını yansıtır biçimde, kadınların yaklaşık yüzde 85'inden fazlasının ücretsiz aile işçisi konumunda olduğunu göstermektedir. Amasya'da kadınların yüzde 81,6'sı, Çorum'da yüzde 85,7'si, Samsun'da yüzde 81'i ve Tokat'ta yüzde 88,6'sı aile işçisidir (DİE, 2002-3; DİE, 2002-4; DİE, 2002-5; DİE, 2002-6). Ücretsiz aile işçiliği kadınlar için hala önemli bir istihdam biçimi olmasına karşılık, erkeklerin küçük bir oranı bu istihdam biçiminde bulunmaktadır. Buna karşılık işveren olarak çalışan kadınların sayısı oldukça düşüktür. Ücretli, maaşlı veya yevmiyeli çalışan kadınlar erkeklere göre daha ucuz ve düşük statülü işlerde çalışmaktadırlar.

Tablo 2.6.3.2 Ekonomik Faaliyete Göre İstihdam Edilen Nüfus, 2000

	Tarım	Sanayi	İnşaat	Hizmet	İyi tanımlanmamış faaliyetler
Amasya					
Erkek	45,1	8,2	4,3	42,1	0,3
Kadın	88,2	1,8	0,1	9,8	0,0
Çorum					
Erkek	49,9	11,3	7,6	31,1	0,1
Kadın	91,8	2,0	0,0	6,2	0,0
Samsun					
Erkek	45,9	10,2	6,5	37,3	0,1
Kadın	86,4	2,4	0,1	11,1	0,0
Tokat					
Erkek	59,7	7,4	4,9	27,8	0,1
Kadın	93,5	1,5	0,0	5,0	0,0
TR83					
Erkek	50,2	9,3	5,8	34,6	0,2
Kadın	90,0	1,9	0,1	8,0	0,0
Türkiye					
Erkek	32,9	17,1	7,1	42,8	0,2
Kadın	75,6	6,7	0,2	17,4	0,1

Kaynak: DİE (2002-3), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Amasya.
DİE (2002-4), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Çorum.
DİE (2002-5), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Samsun.
DİE (2002-6), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Tokat.
DİE (2003-1), 2000 Genel Nüfus Sayımı Türkiye.

Kadınlar için varolan ayrımcılık, bir taraftan kadınların tarım ve hizmet sektöründe yoğunlaşmalarına, diğer taraftan da iş yaşamında daha düşük statüde bulunmalarına neden olmaktadır. Bölgede kadınların daha çok tıp ve öğretim ile ilgili mesleklerde yoğunlaştıkları görülmektedir. Amasya'da tıp ile ilgili mesleklerde çalışan kadın sayısı 1 027, Çorum'da 971, Samsun'da 5 442 ve Tokat'ta 1 466'dır (DİE, 2002-3; DİE, 2002-4; DİE, 2002-5; DİE, 2002-6). Bu alanda çalışan kadın ve erkek sayısı bazı illerde birbirine çok yakındır, bazılarında ise kadın sayısı fazladır. Burada çalışan doktor, üst yönetici ve branşlara göre dağılım bilinmemektedir; ancak hemşirelik mesleğinin kadın meslekleri arasında yer aldığı düşünülürse, bu sayıların neden daha yüksek olduğu anlaşılabilir. Yine kadın meslekleri arasında sayılanlardan biri de öğretmenliktir. Bölgede öğretim alanında çalışan kadınların sayısı, erkekleri geçmemekle beraber, yüksektir. Buna karşılık, üst kademe yöneticisi ve müdür olan kadın sayısı oldukça azdır. Yine DİE (2002-3, 2002-4, 2002-5, 2002-6) verilerine göre, yasama organları ve kamu sektörü üst kademe yönetici sayısı Amasya'da erkek için 468, kadın için 46, Çorum'da erkek için 83, kadın için 10, Samsun'da erkek için 503, kadın için 79 ve Tokat'ta erkek için 643, kadın için 47'dir. Diğer kesimler de incelendiğinde aynı durum söz konusudur. Elde edilen veriler temelinde, kadınların yoğunlaştıkları sektör ve yaptıkları işlere bakıldığında, bunun cinsiyete dayalı ayrımcılığı yansıttığı görülmektedir; yani kadınlar belli sektörlerde ve aynı zamanda daha az sorumluluk gerektiren işlerde yoğunlaşmaktadırlar. Kadınların iş olanaklarını geliştirme ile ilgili projelerde, tarım ve sanayi sektöründen elde edilen verilerden de yararlanılarak, ihtiyaç duyulacak teknoloji ve eğitim ihtiyacı belirlenmelidir. Kırsal ve kentsel alanlarda farklı işlerde ve sektörlerde yoğunlaşmış kadınların durumunu sosyal ve ekonomik yönden yükseltmek için, farklı

kadın gruplarının farklı ihtiyaçları dikkate alınarak, bu temelde projelerin geliştirilmesi gerekmektedir. Bu konu, projenin strateji ve yeniden yapılanma senaryoları aşamasında ele alınacaktır.

Bölgede halk eğitim merkezleri, Türkiye İş Kurumu, belediyeler ve bazı sivil toplum kuruluşları kadının iş piyasasında ihtiyaç duyduğu beceri ve bilgiyi sağlamaya yönelik kurslar açmaktadır. Ancak bunların büyük bir çoğunluğu yoksul veya sosyo-ekonomik yönden daha düşük düzeyde bulunan kesimleri hedeflemektedir. Alan araştırması sırasında bu kursları tamamlayan kadınlar iş bulamadıklarını belirtmişlerdir.

2.6.4 GÜNDELİK YAŞAM, SORUMLULUKLAR VE SORUNLAR

Genel sosyal ve geleneksel yapı ve değerlere uygun olarak, bölgede ev işleri ve çocukların bakımı, kadınlar tarafından yerine getirilmektedir. Özellikle, çalışmayan kadınların sorumluluk ve etkinlik alanları ev ile sınırlı kalmaktadır. Farklı sosyo-ekonomik düzeyde bulunan tüm kadınlar için temizlik, ütü, yemek pişirme, çocukların bakımı gibi işler, temelde kadınların görevi olarak kabul edilmektedir. Ancak bazı ailelerde eşler "yardımda" bulunmaktadır. Önemli olan noktalardan biri, geleneksel olarak toplumda "kadının görevleri" olarak kabul edilen bu işlerin yerine getirilmesinde çalışan ve çalışmayan kadın arasında önemli bir fark olmadığı gözlenmiştir. Sonuçta "kadın görevleri" çalışan kadınların da yerine getirmesi gereken işler arasında yer almaktadır. Aile içinde kararlar genellikle erkekler tarafından alınmaktadır. Aile içinde erkeğin lehine hiyerarşik bir yapının olması nedeni ile kadınlar karar almada etkin olamamaktadırlar.

Kırsal kesimde yaşayan kadınlar, günlerini evde ve tarlada çalışmakla geçirmektedirler ve bu, yaz aylarında daha yoğun olmaktadırlar. Kadınların yaptığı işler arasında ürün toplama, tohum temizleme ve ekme, çapalama, taşıma ve sebze fidelerinin dikimleri, tarla sürümü veya toprağı hazırlamak bulunmaktadır. Kadınlar, geleneksel işbölümüne uygun olarak ürün satışına katılmamaktadırlar. İlaçlama da, daha çok erkekler tarafından yapılmaktadır. Hayvancılık ile ilgili olarak, ahır temizleme, yemleme, sulama ve sağım işleri de, kadınlar tarafından yerine getirilmektedir. Bu işlere ek olarak kırsal kesimde kadın, ev işleri ve çocukların bakımından da sorumludur.

Gerek kırsal gerekse de kentsel alanlarda kadının ev içindeki sorumluluklarını kolaylaştıracak, sosyal ve sağlık yönünden gerekli bilgileri sağlayacak eğitim programlarına ve projelere de ihtiyaç duyulmaktadır. Sağlık, ana-çocuk sağlığı, beslenme, aile planlaması, çevre sağlığı, vb. konularda eğitim-yayım çalışmaları için projeler geliştirilmesinde, erkeklerin de katılmasını sağlamak için gerekli çalışmaların yapılması gereği, alanda görüşülen kadınlar tarafından belirtilmiştir.

Bölgede kadın konusunda gerçekleştirilen alan araştırmasının verilerine göre, kadınların toplumda ikinci planda olması ve ev işlerinin çok olması, geçim sıkıntısı ve işsizlik gibi problemlerden sonra gelmektedir. En önemli problem işsizlik ve son sırada yer alan ise ev işlerinin çokluğudur. Bunun nedeni, son yıllarda ücretlerdeki düşüşlerden ve artan işsizlikten, toplumun her geçen gün daha

Tablo 2.6.4.1 Bölgedeki Evlenmeler, 2001

	Amasya	Çorum	Samsun	Tokat	TR83	Türkiye	TR83/Türkiye (yüzde)
Genel toplam	2 718	5 059	11 074	5 026	23 877	453 213	5,3
Belediyesi olan yerlerdeki evlenmeler	1 851	2 856	5 434	3 166	13 307	340 596	3,9
Belediyesi olmayan bucak ve köylerdeki evlenmeler	867	2 203	5 640	1 860	10 570	112 617	9,4

Kaynak: DİE (2004-3), Göstergeler, Yerlerine Göre Evlenmeler, DİE Web sitesi, www.die.gov.tr.

fazla kesiminin etkilenmesidir. Gelir ve eğitim düzeyi yüksek kadınların toplumdaki cinsiyet temelli eşitsizliklerden ve ev işlerinin çokluğundan şikayet ettiği görülmektedir.

Alan araştırmasının verilerine göre, kırsal alanlarda ve sosyo-ekonomik yönden daha düşük kesimlerdeki bireyler, kentsel alanlarda lise ve üniversite eğitimi görenlere göre daha genç yaşta evlenmektedirler. 2002 yılı için Türkiye'de kaba evlenme oranı binde 6,43'tür ve Karadeniz Bölgesi'nde ise bu oran binde 6,69'dur (Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, 2004). 2001 yılında bölge illerindeki evlilik sayısı Tablo 2.6.4.1'de gösterilmiştir.

2002 yılında Türkiye'de kaba boşanma oranı binde 0,74'tür ve Karadeniz Bölgesi için de bu oran binde 0,74'tür (Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, 2004). Boşanma nedenlerine bakıldığında, en önemli boşanma nedeni geçimsizliktir. Tablo 2.6.4.2'de nedenlerine göre bölgedeki boşanma sayıları görülmektedir.

Ev içinde yaşanan en önemli probleme bakıldığında, yine ekonomik problemler ön plana çıkmakta ve bunu çocukların problemleri izlemektedir. Ev dışı işlerle ilgili sorunlar, sıralamada en sonda yer almaktadır. Bazı kadınlar, şiddet konusunun önemli olduğunu, ancak ekonomik problemlerin aile içinde kavga ve huzursuzluğa neden olduğunu ve bu nedenle de ekonomik problemlerin çözülmesinin, kadına yönelik kötü davranışları azaltacağını belirtmiştir. Dolayısıyla, işsizliği önlemeye yönelik ve gelir getirici projeler bu nedenle de önem kazanmaktadır.

Bölgede kadınlarla yapılan görüşme ve toplantı sonuçlarına göre, kadına yönelik şiddetin hem özel ve hem de kamusal alanda görüldüğü söylenebilir. Özel alanda şiddet erkekten kadına, kardeşten kardeşe veya anne-babadan çocuklarına yönelik olabilmektedir. Şiddete uğrayan kadınlar, nereye başvuracaklarını ve ne tür yardımların mümkün olduğunu bilmemekte ve çaresizlik içinde bulunmaktadırlar. Samsun ilinde bulunan Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü'ne bağlı iki toplum merkezi, aile içinde şiddete uğramış kadınlara sorunlarını çözmek için hukuki, psikolojik ve sosyal yönden yardım sağlamaktadır. Samsun'daki toplum merkezlerinde, Türk Üniversiteli Kadınlar Derneği ile işbirliği içinde haftada bir gün, isteyen herkese ücretsiz hukuki danışmanlık hizmeti verilmektedir. Ayrıca kadına yönelik şiddet, kadının insan hakları, boşanma-nafaka gibi konularda da eğitim verilmektedir. Ancak kadın ile ilgili sivil toplum örgütleri kadınların çoğuna, özellikle de sosyo-ekonomik düzeyi düşük kadınlara ulaşmada yetersiz kalmaktadırlar.

Tablo 2.6.4.2 Nedenlerine Göre Boşanmalar, 2000

	Amasya	Çorum	Samsun	Tokat	TR83	Türkiye
Zina	3			2	5	133
Cana kast veya pek fena muamele	1		6		7	131
Terk	4		18	8	30	593
Akıl hastalığı	2		5		7	93
Geçimsizlik	147	278	439	322	1 186	32 844
Diğer	7	5	7	21	40	1 068
Toplam	164	283	475	353	1 275	34 862

Kaynak: DİE (2004-20) Göstergeler, Nedenlerine Göre Boşanmalar, DİE Web sitesi www.die.gov.tr

2.6.5 SONUÇ

Yukardaki bölümlerde bölge kapsamındaki kadınların eğitim durumu, istihdamı, aile içindeki sorumlulukları-sorunları tartışılmış ve kadının statüsünün geliştirilmesinde ne tür sorunların olduğu ortaya konulmuştur. Bütün bunlardan anlaşılabileceği gibi kadının statüsünü belirleyen faktörler çok boyutlu ve karmaşıktır. Bu faktörlerden eğitim, hane içi iş yükü, hane dışı ilişkiler, güç ve yetki sahibi olma, üretimden pay alma kadının statüsünü belirlemede önemli bir etkiye sahiptir. Ancak, kadının statüsünü belirleyen en önemli faktörün hem dışsal normlar olarak baskısını hissettiren hem de içselleştirilmiş olarak kadınların kendileri hakkındaki düşüncelerinde ortaya çıkan kültürel

yapılar ve değerler olduğunu unutmamak gerekmektedir. Bu nedenle kadının statüsünün geliştirilmesi ve kalkınmada etkin bir şekilde katılımının sağlanmasında yukarıda söz edilen faktörler kadar bu konudaki kültürel gelişmelere, medyadaki eğitim programlarına ve toplum katılımı yoluyla bu dönüşümleri gerçekleştirmeye önem verilmesi gerekmektedir. Ayrıca, bütün bu plan ve projelerin daha etkin hale gelebilmesi için kadının statüsünü değiştirme yönünde ülke düzeyinde genel bir seferberliğin başlatılması ve gerçekleştirilmesi yararlı olacağı sonucu çıkmaktadır.

DİE'nin ve alan araştırmasının verilerine göre, bölgede kadının eğitim düzeyinin ve istihdama katılımının düşük olduğu, kadınların büyük çoğunluğunun ücretsiz aile işçisi konumunda bulunduğu ve aile içinde karar almada çok az söz sahibi olduğu açık olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durumda ne yapılması gerekmektedir? Kadının statüsünün yükseltilmesi ve kalkınma projesine katılımı çok yönlü ve oldukça karmaşık bir süreçtir. Kadınların hepsinin ortak bazı sorunlar yaşamalarına rağmen, farklı kadın grupları farklı sorunlarla karşı karşıya kalabilmektedirler. Bu nedenle kadının statüsünün yükseltilmesine ilişkin projeler geliştirilirken, ilk önce kır-kent ve daha sonra da sosyo-ekonomik düzeylere göre kadınların sorunlarını gruplandırmak gerekmektedir. Bu temelde sınıflamaların, bazı durumlarda önemli olabilecek (örneğin yaş gibi) faktörlere göre de yapılması gerekmektedir. Farklı grup ve kategoride bulunan kadınların farklı ihtiyaçlarının olduğu gerçeğinden hareketle, farklı projelerin strateji geliştirme aşamasında dikkate alınması gerekmektedir.

Bu çerçevede, kadın ile ilgili olarak geliştirilecek projelerde hedef gruplar kır-kent bağlamında iki grupta toplanabilir. Bölge içinde kırsal alandaki hedef grupları kadınlar açısından şu şekilde sıralayabiliriz: Okur-yazar olmayan kadınlar, köyde sebzecilik, meyvecilik veya el sanatları vb. alanlarda faaliyet gösteren kadınlar, ücretli tarım işçisi olarak çalışan kadınlar, topraksız veya az topraklı hanelerdeki kadınlar, kocaları köy dışında bir işte çalışan ve bu nedenle tarımsal faaliyetlerde daha fazla sorumluluk yüklenen küçük çiftçi ailelerindeki kadınlar. Kentsel alanlardaki hedef kadın grupları ise şu şekilde gruplayabiliriz: Okur-yazar olmayan kadınlar, orta öğrenim görmüş işsiz genç kızlar, kocası çalışmayan işsiz durumda olan kadınlar, özellikle gecekondu bölgelerinde beceri kurslarından geçmiş, ancak bu becerileri uygulama olanağı bulamamış kadınlar, çalışan kadınlar.

Kadının sosyal ve ekonomik koşullarını geliştirmek için eğitim, sağlık ve gelir sağlamasına veya artırmasına olanak verecek projelere öncelik verilmelidir. Tarımsal üretim, hayvansal üretim, el sanatları, turizm vb. alanlar temel alınarak gelir artırıcı projeler geliştirilirken, genel sağlık, ana-çocuk sağlığı, beslenme, aile planlaması, çevre sağlığı, vb. konularda eğitim-yayım çalışmaları yapılmalıdır. Ayrıca, bazı projeler hem kadın hem de erkekleri kapsayacak şekilde geliştirilerek, toplumda cinsiyet temelli ayrımcılığı önlemek temel alınabilir.

Bireysel projelerin, kapsamlı program ve projeler ile entegre bir yaklaşımla ele alınması ve projelere katılan tüm taraflar arasında sağlıklı bir iletişim ve eşgüdümün kurulması gereği de göz önünde tutulmalıdır. Kadının statüsünü yükseltmek için projelerin geliştirilmesinde, uygulanmasında, izleme ve değerlendirme aşamalarında, hedef kadın gruplarının aktif katılımının sağlanması gerekmektedir. Bölgede kadın konusunda faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının sayısı oldukça azdır (2.8 Sivil Toplum Kuruluşları bölümünde ayrıntılı biçimde incelenmektedir). Gerek ulusal gerekse de yerel ölçekte kadın konusundaki sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerinin desteklenmesi ve projeye aktif katılımı proje hedeflerini gerçekleştirmede önemli katkı sağlayabilir.

2.7 GELİR DAĞILIMI, İSTİHDAM, ÇALIŞMA HAYATI VE SOSYAL GÜVENLİK HİZMETLERİ

2.7.1 GİRİŞ

Sosyal yapıyı, nüfusun nasıl bir sosyal tabakalaşma profili çizdiğini görmeden ortaya koymak mümkün değildir. Daha önceki bölümlerde nüfus, eğitim ve sağlık göstergeleri incelenmiş, kadın ve erkeklerin durumu ele alınarak eşitsizliğe yol açan faktörlere işaret edilmiştir. Sosyolojide sosyal tabakalaşma veya sosyo-ekonomik statü incelenirken, üç değişken üzerinde yoğun olarak durulmaktadır. Bu üç değişkenden birisi, önceki bölümlerde ele alınıp incelenen eğitimdir. Diğer ikisi ise gelir ve meslektir.

Bu bölümde, gelir dağılımı, var olan en son veriler kullanılarak ortaya konulmakta, Türkiye, bölge ve iller bakımından tartışılmakta, kırsal ve kentsel farklar üzerinde durulmaktadır. Sosyal tabakalaşmanın üçüncü boyutu olan meslek ise, nüfusun çalışma yaşamının, çeşitli sektörlerdeki istihdamının, bir işte çalışıyor veya işsiz olma durumunun ve sosyal güvenliği olup-olmamasının ve bu sosyal güvenliğin niteliğinin bir göstergesidir.

Bu çalışmada diğerlerinin bir göstergesi olan meslek saygınlığı yerine, meslek saygınlığının göstergesi olduğu istihdam, çalışma hayatı, sosyal güvenlik ve yoksulluk ayrı ayrı ve ayrıntılı olarak ele alınıp, her biri bir alt bölümde incelenmiştir. Bu alt bölümlerden birisinde istihdam, işgücüne katılma oranı ve işsizlik, sektörler itibarıyla incelenmektedir. Çalışma yaşamı alt bölümü, aynı sorunu sosyolojik özellikleriyle ve işgücünün örgütlenmesi, sendikalar bakımından ele almaktadır. Sosyal güvenlik hizmetleri, farklı kurumlar ve sosyal güvenlik hizmetlerinden yararlanamayan nüfus açısından sorunu irdelemektedir. Yoksullukla ilgili alt bölümde de, ilgili tanımlar ve sınıflamalar ele alınmakta ve boyutları tahmin edilmeye çalışılmaktadır.

Bu bölümde incelenen konular gelişmişlik ve azgelişmişlik tartışmaları açısından da önemlidir. Bilindiği gibi gelişmişlik/ azgelişmişlik, ulusal gelir, gelir dağılımı, nüfus yapısı, eğitim ve sağlık göstergeleri, verimlilik, kentleşme ve benzeri pek çok faktörle ilişkili olarak tartışılmaktadır. Gelir dağılımı, istihdam, çalışma hayatı ve sosyal güvenlik kapsamı içinde kalan konular kalkınma açısından ele alındığında, toplumsal kesimler arasında adil bir gelir dağılımının sağlanması, tarım kesimi istihdamının oransal olarak küçülmesi ve istihdamın örgütlenmiş sektörlere doğru gelişmesi ve çalışan kesimlerin çalışma koşullarının düzeltilmesi ve tüm çalışanların bir sosyal güvenlik sistemine dahil edilmesi hedefi tartışılmaktadır. Bu ölçütler az gelişmişlik ve gelişmişlik arasındaki çizginin belirlenmesinde ve gelişmişlik düzeyinin ortaya konulmasında kullanılan temel ölçütler sayılmaktadır. Bu nedenle, bölgede gelir dağılımı, istihdam, çalışma koşulları ile sosyal güvenlik hizmetlerinin mevcut durumunun incelenmesi gerekmektedir. Bu inceleme sonunda mevcut olumsuzlukların giderilmesi doğrultusunda geliştirilecek politikalar ve programlar için gerekli bilgilere ulaşılacaktır.

2.7.2 GELİR DAĞILIMI

2.7.2.1 Giriş

Gelir dağılımı, bir ülkede yaşayan bireyler tarafından üretilen mal ve hizmetlerden elde edilen toplam gelirin, yine o ülkedeki bireylere faiz, kira, kâr payı, maaş ve ücret gibi dağılım araçları ile paylaştırılmasını ifade eder. Bir ülkede ya da bölgede sosyal ve ekonomik kararların alınmasında gelirin ne şekilde dağıldığının bilinmesi, sermaye birikimi ve sosyal yapının iyileştirilmesi yönünden büyük önem taşımaktadır.

Gelirin bireyler, aileler ve çeşitli tüketici birimler arasında bölünmesine kişisel gelir dağılımı, üretim faktörleri arasındaki dağılımına ise fonksiyonel gelir dağılımı denir. Kişisel gelir dağılımı tahlilinde en çok kullanılan yöntem nüfusun yüzde dilimlerine gelirin hangi oranda dağıldığını göstermek şeklindedir. Kişisel gelir dağılımında fertler ya da hanelerin gelirlerinin büyüklüğüne göre gelir eşitsizlikleri belirlenir. Ayrıca bu dağılımda, gelirin sosyo-ekonomik gruplara, mesleklere, sektörlere, bölgelere ve eğitim durumlarına göre sınıflandırılması da yapılabilmektedir. Kişisel gelir dağılımında beklenen ilk hedef, hanehalkları arasındaki gelir eşitsizliklerinin belirlenmesidir.

Gelir dağılımı araştırmaları, belirli bir sürede yaratılan gelirin, haneler veya kişiler arasında nasıl bölüşüldüğünün ortaya konulmasında ve hanelerin sosyal ve ekonomik yapısında zaman içerisinde meydana gelen değişikliklerin belirlenmesinde kullanılan önemli bir kaynaktır. Gelir dağılımındaki eşitsizlik önemli ekonomik göstergelerden biri olmanın yanında, bölgeler itibarıyla ele alındığında, farklı bölgelerin sosyal adalet ve eşitsizlik kıstaslarına göre değerlendirilmesi ve bölgesel planlamaların yapılabilmesi yönünden de önemli bir göstergedir.

Gelir dağılımındaki eşitsizlikleri ölçmek için Lorenz eğrisi ve Gini katsayısı kullanılmıştır. Bu teknik, gelirin eşit dağılımı varsayımına göre eşitlikten ne kadar uzaklaşıldığını gösteren bir grafiği ve bu grafiğe bağlı olarak üretilen bir katsayıyı içermektedir. Kullanılan teknikler metin içinde tanımlanmaktadır.

2.7.2.2 Türkiye'de Gelir Dağılımı

Türkiye'de kişiler veya hanehalkları arasındaki gelir dağılımının eşitsizliğini belirleyecek eşitsizlik ölçülerinin esas alacağı verileri derleyen çalışma sayısı oldukça azdır. Bu araştırmaların içerik ve kapsamları belli ölçüde birbirlerinden farklılıklar gösterse de sonuçlarının toplu olarak değerlendirilmesi Türkiye'de gelir dağılımın ne yönde değiştiği konusunda temel bir fikir verebilir.

1963 yılı Gelir Dağılımı Araştırması, Türkiye'de gelir dağılımı konusunda Devlet Planlama Teşkilatı tarafından yapılan ilk kapsamlı araştırmadır. Bu araştırmada gelirler, beyanname veren mükelleflerden 327 000 mükellefin gelir vergisi beyanlarına dayanılarak derlenmiştir. 1968 yılı Gelir Dağılımı Araştırması, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdleri Enstitüsü'nce 1968 yılında yurt çapında uygulanan "Aile Yapısı ve Nüfus Sorunları" konusundaki alan araştırmasından hanehalklarının gelirlerine ait elde edilen verilere dayanmaktadır. Araştırma, Türkiye çapında hem köy ve kent, hem bölge dağılımını çıkaracak şekilde küme örneklemesi tekniğiyle seçilmiş 2 511 hanehalkı üzerinde uygulanan anketlere dayanmaktadır.

1973 Gelir Dağılımı Araştırması da yine aynı enstitü tarafından yapılan "Türkiye'nin Nüfus Yapısı ve Sorunları" çalışmasına dayanmaktadır. Örnek hacminin oluşturulmasında, metropol alanlardan 1 500, kentsel alanlardan 3 500, kırsal alanlardan ise 1 500 olmak üzere 6 500 hane esas alınmıştır. TÜSİAD tarafından 1986 yılında, Türkiye'nin sosyo-ekonomik önceliklerini; gelir grupları, sektörler ve bölgeler itibarıyla inceleyen bir dizi araştırma yayınlanmıştır. Dört ciltten oluşan bu araştırma dizisinin "Türkiye'de Hane Gelirleri, Hanehalkı Harcamaları ve Hayat Standardı" bölümü, bir gelir dağılımı araştırması niteliğinde görülmektedir.

1987 yılında Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından ülke genelinde uygulanan Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi; bölge, nüfus tabakaları ve kır-kent ayırımında gelir ve tüketim farklılaşmasını belirlemek amacıyla yapılmıştır. Ankette 20 000'den az nüfuslu yerleşim yerleri kırsal kesim, 20 001'den fazla nüfuslu yerleşim yerleri kentsel kesim olarak kabul edilmiştir. 1994 Gelir Dağılımı çalışması yine Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından düzenlenen Hanehalkı Gelir Dağılımı Anketi sonuçlarına dayanmaktadır. Anket 18 264'ü kentte, 7 992'si kırda olmak üzere 26 256 haneyi kapsar. Burada gelir, yıllık harcanabilir hane geliridir. Ülke yedi bölgeye ve her bölge kır ve kent yerleşim yerleri nüfusları dikkate alınarak iki tabakaya ayrılmıştır. Bölgeler itibarıyla ve seçilmiş il bazında gelir dağılımının verildiği en yeni çalışma budur.

Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından gerçekleştirilen 2002 Gelir Dağılımı çalışması, 1 Ocak 2002 ile 31 Aralık 2002 tarihleri arasında her ay 800 hanehalkı olmak üzere, yıl boyunca toplam 9 600 örnek hanehalkına uygulanan Hanehalkı Bütçe Anketi'nin sonuçlarına dayanmaktadır. Bu anketin örneklem hacmi çok kısıtlıdır ve bölge ve il bazında verilere ulaşılamamaktadır. Anket sonucunda sadece Türkiye düzeyinde kent-kır arası gelir dağılımı farklılıklarına ulaşılabilmektedir.

2003 yılı Hanehalkı Bütçe Anketi ise 1 Ocak-31 Aralık 2003 tarihleri arasında bir yıl süre ile kentsel kesimden her ay değişen 1 512 ve kırsal kesimden her ay değişen 648 hanehalkı olmak üzere aylık toplam 2 160, yıllık toplam 25 920 örnek hanehalkına uygulanmıştır. Bu anket sonucunda ortaya çıkan gelir dağılımı sonuçları, 1994 yılı sonrasında ilk kez bölgesel gelir dağılımını ortaya koyabilmektedir. DİE 2005 yılından itibaren gelir dağılımı ile ilgili verileri "Hanehalkı Gelir ve Yaşam Koşulları Anketi" sonuçlarından elde etmeyi planlamaktadır (DİE, 2004-2). Tablo 2.7.2.1'de yukarıda bahsedilen farklı çalışmalardan elde edilen kişisel gelir dağılımı sonuçları özetlenmiştir.

İlk kez 1963 yılında yapılan gelir dağılımı araştırmasında, nüfusun en düşük gelirli yüzde 20'lik kesimi, gelirin ancak yüzde 4,5'ini alırken, nüfusun en yüksek gelirli yüzde 20'lik kesimi, gelirin yüzde 57'sini almaktadır. Gelirin yarısından fazlası, nüfusun en yüksek gelirli yüzde 20'si tarafından kullanılmaktadır. 1994 yılındaki gelir dağılımı araştırmasına göre nüfusun en düşük gelirli yüzde 20'lik dilimi, gelirden yüzde 4,9 oranında pay alırken, nüfusun en yüksek gelirli yüzde 20'lik kesimi, gelirin yüzde 54,9'nu almaktadır.

1963 yılından sonra 2003 yılına kadar yapılan

Tablo 2.7.2.1 Yıllar İtibarıyla Gelir Gruplarının Yüzde 20'lik Dilimlere Göre Karşılaştırılması, 1963-2003

	1963 DPT(1)	1968 DPT(2)	1973 DPT(3)	1986 TÜSİAD(4)	1987 DİE(5)	1994 DİE(6)	2002 DİE(7)	2003 DİE(8)
1. yüzde 20	4,5	3,0	3,5	3,9	5,2	4,9	5,3	6,0
2. yüzde 20	8,5	7,0	8,0	8,4	9,6	8,6	9,8	10,3
3. yüzde 20	11,5	10,0	12,5	12,6	14,0	12,6	14,0	14,5
4. yüzde 20	18,5	20,0	19,5	19,2	21,2	19,0	20,8	20,9
5. yüzde 20	57,0	60,0	56,0	55,9	50,9	54,9	50,1	48,3
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Gini katsayısı	0,6	0,6	0,5	0,5	0,4	0,5	0,4	0,4

Kaynak: *Bulutay, T., Timur, S., Ersel, H. (1971), Türkiye'de Gelir Dağılımı, 1968.*
Çavuşoğlu, T., Hamurdan, Y. (1966), Gelir Dağılımı Araştırması, 1963.
DİE (1990), Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi Gelir Dağılımı, 1987.
DİE (2004-2), Gelir Dağılımı Sonuçları, 2003.
DİE (1996-1), 1994 Hanehalkı Gelir Dağılımı Anketi Geçici Sonuçları.
DİE (2003-5), 2002 Hanehalkı Gelir Dağılımı Anketi Geçici Sonuçları.
DPT (1976), Gelir Dağılımı, 1973.
Ersel, Y., H. Fişek, E. Kalaycıoğlu (1986), Türkiye'de Sosyo-Ekonomik Öncelikler, Hane Gelirleri, Harcama ve Sosyo-Ekonomik İhtiyaçlar Üzerine Araştırma Dizisi.

çeşitli araştırmalarda, söz konusu kesimlerin paylarında sınırlı bir şekilde düşme ve yükselme olmakla birlikte, 2002'de DİE tarafından yapılan gelir dağılımı araştırmasında, aynı kesimlerin sırayla gelirdeki payı yüzde 5,3 ve yüzde 50,1 olmuştur. Aynı paylar 2003 yılı araştırmasında ise yüzde 6 ve yüzde 48,3 olarak hesaplanmıştır. 2002 ve 2003 araştırmalarından elde edilen veriler, 1963 yılı sonuçlarıyla karşılaştırıldığında; Türkiye'de üst gelir gruplarından alt gelir gruplarına doğru sınırlı bir gelir aktarımı olduğu görülmektedir.

Aynı şekilde gelirin yoğunlaşmasını ifade eden, gelir eşitsizliğinin önemli bir göstergesi olan ve "Lorenz Eğri"[1] sinden hesaplanan "Gini Katsayısı"[2], 1963 gelir dağılımı araştırmasında 0,55 iken, 1987'de ki araştırmada 0,43 ve 1994'teki araştırmaya göre 0,49 olarak hesaplanmıştır. Bu katsayılar 2002 yılında 0,44, 2003 yılında ise 0,42 olarak hesaplanmıştır. Bu durum, gelir eşitsizliğinde 1963 yılına göre bir düzelme eğiliminin olduğunu gösterse de aynı kıyaslama 1987-2003 yılları arasında yapıldığında bu eğilim ortadan kalkmaktadır. Gelir dağılımı hesaplamalarına temel oluşturan anketlerde yöntem, kapsam, tanımlama ve yaklaşım farklılıklarının olması ve bunların sık sık değiştirilmesi, gelir dağılımı sonuçlarının kesin olarak karşılaştırılmasını engellemektedir.

Şekil 2.7.2.1 Hanehalkı Gelirlerine Göre 2002 ve 2003 Yılları Lorenz Eğrileri

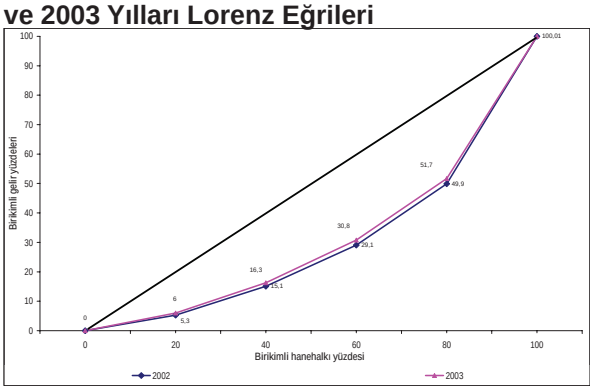

Kaynak: DİE (2004-2), 2003 Yılı Gelir dağılımı Sonuçları, 06.10.2004, Haber Bülteni, DİE web sitesi (www.die.gov.tr).

Özellikle 2002 çalışmasının eksiklikleri göz önüne alındığında, bu anketin sonuçlarının dikkatle yorumlanması gerektiği sonucuna ulaşılabilir. Bu nedenle 2002 ile 2003 yılı anketlerinden çıkan sonuçların birbirleri ile kıyaslanması doğru bir yaklaşım değildir. Bu durum DİE tarafından verilen 2002-2003 yılı Lorenz Eğrisi kıyaslamasından da (Şekil 2.7.2.1) açıkça görülmektedir.

2.7.2.2.1 Bölgeler İtibarıyla Gelir Dağılımı

Bölgeler itibarıyla gelir dağılımını incelemeden önce Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'nın (GSYH) Türkiye'de bölgeler itibarıyla nasıl dağıldığını incelemek, kıyaslama yapma açısından önemli olabilir. Tablo 2.7.2.2'de Düzey 2 İstatistiki Bölge Birimlerine göre kişi başına düşen GSYH'nin 2001 yılına göre cari fiyatlarla ve Amerikan Doları cinsinden verilmiştir. Aynı Tablo'da TR83 Bölgesi düzey 1 olarak da ayrıştırılarak TR83 Bölgesi'nde yer alan Samsun, Tokat, Çorum ve Amasya illerindeki kişi başına düşen GSYH miktarları da verilmiştir.

Şekil 2.7.2.2 incelendiğinde TR83 Bölgesi'nde 2001 yılı itibarıyla kişi başına düşen GSYH'nin (1 559 ABD Doları) Türkiye ortalamasının (2 146 ABD Doları) altında olduğu görülmektedir. Kişibaşına düşen GSYH bakımından bölge içindeki sıralamada da farklılıklar göze çarpmaktadır. Samsun ve Çorum illeri sırasıyla 1 680 ABD Doları ve 1 654 ABD Dolarlık kişi başına GSYH ile birbirlerine çok yakındırlar. Amasya 1 439 ABD Doları ve Tokat 1 370 ABD Dolarlık kişi başına GSYH ile sıralamada oldukça geride kalmaktadırlar.

1 Lorenz eğrisi: Lorenz eğrisi, gelir ya da servetin nüfusa dağılımındaki eşitsizliği göstermede kullanılan grafiktir. Eğri; bir karenin köşegenini uç noktalarda keser. Karenin dikey kenarında gelirin birikimli payları, yatay kenarında ise nüfusun birikimli payları yüzde olarak gösterilir. Köşegen doğru, gelirin nüfus arasında eşit dağılımını (mutlak eşitlik) gösterir. Lorenz eğrisi köşegenden uzaklaştıkça, gelir dağılımındaki eşitsizlik artmaktadır (DİE, 2003-5).

2 Gini katsayısı: Kişisel gelir dağılımını ölçmek için çok sayıda gelir dağılımı ölçütü bulunmaktadır. Bu ölçülerden Gini katsayısı, dağılım ölçüsü olarak en çok kullanılan ölçüdür. Ayrıca bu katsayı, Lorenz eğrisine bağlı olup eğri ile köşegen arasında kalan alanın, köşegenin altında kalan toplam alan oranına eşittir. Bu oran büyüdükçe dağılımdaki eşitsizlik artıyor demektir. Bir toplumda, gelir adaletli olarak paylaşılmışsa Gini katsayısı "0"a eşit, toplumdaki gelirleri yalnız bir kişi almışsa Gini katsayısı "1"e eşit olmaktadır (DİE, 2003-5).

Bölgeler itibarıyla gelir dağılımını inceleyebilmek için iki temel çalışma 1994 Hanehalkı Gelir Dağılımı Araştırması ve 2003 yılı Hanehalkı Bütçe Anketinden elde edilen gelir dağılımı sonuçlarıdır. Bu bölümde her iki çalışma da detaylı olarak incelenmiştir.

Bölgeler itibarıyla gelir dağılımı tablosuna (Tablo 2.7.2.3) bakıldığında, İstanbul Bölgesi'nde nüfusun en yüksek gelirli yüzde 20'si gelirin yüzde 50,5'ini kullanırken, en düşük gelirli yüzde 20'si gelirin yüzde 6,4'ünü kullanmaktadır. Gelirden en fazla payı alan yüzde 20'lik dilimde en yüksek paya sahip olan bölge İstanbul, gelirden en az payı alan yüzde 20'lik dilimde en düşük paya sahip olan bölge Batı Anadolu'dur.

Tablo 2.7.2.2 Düzey 2 İstatistiki Bölge Birimlerine Göre Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, 2001

(cari fiyatlarla TL ve ABD Doları)

	TL	ABD Doları	Sıra
TR Türkiye	2 600 082 172	2 146	10
TR10 İstanbul	3 710 790 992	3 063	3
TR21 Tekirdağ	3 310 471 527	2 733	5
TR22 Balıkesir	2 549 508 406	2 105	11
TR31 İzmir	3 894 375 088	3 215	2
TR32 Aydın	2 939 514 415	2 427	7
TR33 Manisa	2 291 039 455	1 891	13
TR41 Bursa	3 044 573 253	2 513	6
TR42 Kocaeli	4 978 005 091	4 109	1
TR51 Ankara	3 333 151 710	2 752	4
TR52 Konya	1 937 177 198	1 599	17
TR61 Antalya	2 458 447 665	2 030	12
TR62 Adana	2 898 587 358	2 393	8
TR63 Hatay	1 924 890 738	1 589	18
TR71 Kırıkkale	2 202 951 130	1 819	14
TR72 Kayseri	1 722 309 645	1 422	24
TR81 Zonguldak	2 815 505 508	2 324	9
TR82 Kastamonu	1 813 064 145	1 497	20
TR83 Samsun	1 888 539 361	1 559	19
TR831 Samsun	2 034 722 614	1 680	15
TR832 Tokat	1 659 931 430	1 370	26
TR833 Çorum	2 003 149 968	1 654	16
TR834 Amasya	1 742 520 718	1 439	21
TR90 Trabzon	1 730 216 544	1 428	23
TRA1 Erzurum	1 309 193 972	1 081	28
TRA2 Ağrı	883 877 307	730	31
TRB1 Malatya	1 731 553 371	1 429	22
TRB2 Van	907 742 868	749	30
TRC1 Gaziantep	1 693 464 253	1 398	25
TRC2 Şanlıurfa	1 400 217 811	1 156	27
TRC3 Mardin	1 202 760 780	993	29

Kaynak: DİE (2003-9), İstatistiki Bölgeler ve İller İtibariyle GSYİH 2001 Yılı Sonuçları (basılmamış doküman).

En düşük gelirli kesimin gelirden en yüksek payı aldığı bölge, yüzde 7,6 ile Doğu Karadeniz Bölgesi iken en yüksek gelirli kesimin gelirden en düşük payı aldığı bölge ise yüzde 42,4 ile Ortadoğu Anadolu Bölgesi'dir. Ege, Doğu Marmara, Batı Karadeniz, Orta Anadolu, Kuzeydoğu Anadolu Bölgelerine ait sonuçlara bakıldığında nüfusun aynı gelir grubundaki kesimlerinin gelirden aldığı payların birbirine yakın olduğu görülmektedir. Aynı şekilde gelirdeki yoğunlaşmayı ifade eden Gini katsayısı da bu bölgeler için 0,38 ile 0,39 arasında değişmektedir. Aynı katsayı İstanbul Bölgesi için 0,43, Doğu Karadeniz için 0,35'dir. Batı Karadeniz Bölgesi'nde nüfusun en düşük gelirli ilk yüzde 20'si, gelirin yüzde 6,3'ünü alırken, en üst dilimde kalan yüzde 20'si ise gelirin yüzde 45,6'sını almaktadır.

Yayınlanan en son veri olan 2003 yılı hane gelirlerinin, istatistiki bölge birimleri sınıflaması (Düzey 2) bazında gelire göre sıralı yüzde 20'lik dilimler ayırımı dağılımı tablosuna (Tablo 2.7.2.4) bakıldığında; TR83 Bölgesi'nde nüfusun en düşük gelirli yüzde 20'si gelirden yüzde 5,8'lik pay alırken, en yüksek gelirli yüzde 20'si yüzde 46,3 pay almaktadır. Gini katsayısı ise 0,40 olarak hesaplanmıştır. Bu durum, 1994 yılına göre Karadeniz Bölgesi temel alındığında TR83 Bölgesi'nde gelir dağılımında bir düzelme olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak TR83 Bölgesi'nin (0,40), gini katsayısı açısından komşu TR90 Bölgesi (0,35) ile kaşılaştırıldığında, 2003 yılı itibarıyla daha dengesiz bir gelir dağılımına sahip olduğu gözlenmektedir. Bunun, TR83 Bölgesi'nin ağırlıklı olarak tarıma dayalı bir ekonomik yapıya sahip olması ve nüfusunun yaklaşık 1/3'ünün düşük gelir sahibi orman içi ve orman kenarı köylerde yaşıyor olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Tablo 2.7.2.3 Bölgeler İtibarıyla Gelir Dağılımı, 2003

Düzey 1	Toplam (Milyon TL)	yüzde	1. yüzde 20	2. yüzde 20	3. yüzde 20	4. yüzde 20	5. yüzde 20	Gini katsayısı
İstanbul	47 161 094 072	100	6,4	10,1	13,7	19,3	50,5	0,43
Ege	24 749 670 741	100	6,6	11,1	15,2	21,9	45,2	0,38
Akdeniz	22 855 518 122	100	6,0	10,3	14,7	21,1	47,9	0,41
Batı Anadolu	19 680 879 224	100	5,7	10,1	14,8	22,0	47,4	0,41
Doğu Marmara	16 157 831 642	100	6,8	10,9	14,9	21,1	46,4	0,39
Batı Karadeniz	8 795 504 098	100	6,3	11,2	15,3	21,6	45,6	0,39
Orta Anadolu	8 509 918 108	100	7,5	11,7	14,9	20,3	45,7	0,38
Batı Marmara	8 140 661 180	100	7,0	11,8	15,9	21,8	43,4	0,36
Güneydoğu Anadolu	7 442 527 860	100	7,1	11,6	15,6	21,8	43,9	0,36
Doğu Karadeniz	7 065 020 357	100	7,6	11,8	15,9	22,2	42,6	0,35
Ortadoğu Anadolu	5 703 783 630	100	6,5	11,4	16,2	23,5	42,4	0,36
Kuzeydoğu Anadolu	4 042 294 721	100	6,1	11,0	15,7	22,6	44,6	0,38

Kaynak: DİE (2004-2), 2003 Yılı Gelir Dağılımı Sonuçları, 06.10.2004 Haber Bülteni, DİE web sitesi, http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/HHGELTUK/061004/061004.htm.

Tablo 2.7.2.4 Hane Gelirlerinin, Düzey 2 İBB Bazında Gelire Göre Sıralı Yüzde 20'lik Dilimler Ayrımında Dağılımı

Düzey 2 İBB bölgeleri	Toplam	1. yüzde 20	2. yüzde 20	3. yüzde 20	4. yüzde 20	5. yüzde 20	Gini katsayısı
TRC1	100,0	7,9	12,9	17,2	22,9	39,1	0,31
TRB1	100,0	7,5	12,3	16,5	23,4	40,3	0,33
TR81	100,0	8,3	12,3	15,5	21,1	42,8	0,34
TR22	100,0	7,1	12,0	16,2	22,6	42,1	0,35
TR32	100,0	7,7	11,8	15,7	21,7	43,0	0,35
TR71	100,0	7,5	12,0	15,7	21,8	42,9	0,35
TR90	100,0	7,6	11,8	15,9	22,2	42,6	0,35
TRC3	100,0	7,9	12,2	15,3	19,9	44,7	0,36
TR21	100,0	7,1	11,6	15,7	21,0	44,6	0,37
TR33	100,0	6,4	11,5	15,7	22,5	43,9	0,37
TR42	100,0	7,1	11,6	15,6	21,6	44,1	0,37
TRA2	100,0	6,6	10,8	15,9	23,2	43,6	0,37
TR52	100,0	6,2	10,8	15,7	22,6	44,7	0,38
TR31	100,0	6,6	10,8	15,1	22,1	45,3	0,39
TR61	100,0	6,7	10,9	15,1	20,9	46,4	0,39
TR72	100,0	7,5	11,4	14,5	19,1	47,5	0,39
TR82	100,0	6,6	10,9	14,8	21,1	46,6	0,39
TRA1	100,0	5,7	11,0	15,7	22,1	45,4	0,39
TRB2	100,0	5,8	10,1	15,5	23,4	45,2	0,39
TR62	100,0	6,3	10,9	15,0	21,3	46,6	0,40
TR83	100,0	5,8	10,7	15,2	22,0	46,3	0,40
TRC2	100,0	6,5	10,7	14,8	21,1	46,9	0,40
TR41	100,0	6,5	10,4	14,2	20,7	48,2	0,41
TR51	100,0	5,9	10,1	14,9	22,0	47,1	0,41
Türkiye	100,0	6,0	10,3	14,5	20,9	48,3	0,42
TR10	100,0	6,4	10,1	13,7	19,3	50,5	0,43
TR63	100,0	5,7	9,5	14,2	21,1	49,5	0,43

Kaynak: DİE (2004-2), 2003 Yılı Gelir Dağılımı Sonuçları, 06.10.2004 Haber Bülteni, DİE web sitesi, http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/HHGELTUK/061004/061004.htm.

2.7.2.2.2 Kentsel ve Kırsal Gelir Dağılımı

Gelir dağılımı araştırmalarında önemli göstergelerden biri de kentsel ve kırsal yörelerde gelir dağılımı eşitsizliğinin ortaya çıkarılmasıdır. 2002 yılında DİE tarafından yapılan çalışma sadece Türkiye genelinde kent ve kır ayrımını verebilmektedir. 2003 çalışması ise hem Türkiye düzeyinde hem de bölgeler itibarıyla kent-kır ayrımının yapılabilmesine olanak sağlamaktadır. Bu bölümde 1987, 1994, 2002 ve 2003 yıllarında yapılan gelir dağılımı araştırmaları baz alınarak kentsel ve kırsal gelir dağılımında yıllar itibarıyla oluşan gelişmeler incelenmiştir.

Tablo 2.7.2.5 incelendiğinde, 1987 yılında kentte yaşayan insanlar arasında en düşük gelire sahip yüzde 20 nüfus, toplam gelirin yüzde 5,43'ünü alırken, 1994 yılında bu oran yüzde 4,83 olarak gerçekleşmiştir. 1987 yılında en yüksek gelire sahip yüzde 20 nüfus toplam gelirin yüzde 50,93'ünü alırken, 1994 yılında bu oran yüzde 57,20'ye çıkmıştır. 1987 ve 1994 yılları tüm kesimler itibarıyla karşılaştırıldığında, diğer tüm gelir gruplarından değişik oranlarda olmakla beraber, en yüksek gelirli kesime bir gelir transferi olduğu söylenebilir. 2002 ve 2003 yılı sonuçları birlikte incelendiğinde kentsel kesim gelir dağılımında 1994 yılına göre bir düzelmenin olduğu gözlenmektedir.

Kentsel kesim Gini katsayıları incelendiğinde, 1987 yılında 0,4'den 1994 yılında 0,5'e çıkmış ve 2002'de 0,4'e düşmüştür. Bu durum 1987'den 1994'e eşitsizliğin arttığını, daha sonraki yıllarda tekrar azaldığını göstermektedir. 2002 yılında, gelir gruplarının gelirden aldığı paylar 1987 yılındakilere çok yakındır. En düşük gelir grubu gelirin yüzde 5,5'ini alırken en yüksek gelir grubu gelirin yüzde 50,4'ünü almaktadır. 1994-2003 yılları arasında yapılabilecek bir karşılaştırma gelir dağılımında bir düzelmeye işaret etse de tablonun tamamına bakıldığında, 1994 yılında gerçekleşen bozulmanın 2002 itibarıyla ortadan kalktığı şeklinde bir yorumun daha doğru olduğu söylenebilir.

1987 yılında kırsal kesimde yaşayanlar arasında en düşük gelire sahip yüzde 20 nüfus toplam gelirin yüzde 5,21'ini alırken, 1994 yılında bu oran yüzde 5,57'ye çıkmıştır. Diğer taraftan, 1987 yılında en yüksek gelire sahip yüzde 20 nüfus toplam gelirin yüzde 47,82'sini alırken, 1994 yılında bu oran yüzde 47,70 olmuştur. Aradaki yüzde 20'lik dilimlerde çok küçük değişmeler olmuştur. Bu durum, 1987'den 1994'e doğru kırsal kesimdeki gelir dağılımında, kentsel kesimde gözlenen bozulma sürecinin oluşmadığı biçiminde yorumlanabilir. 2002 yılı anketinin eksikliklerine rağmen oranlardaki benzerlik, 1987-2002 yılları arasında kırsal kesim gelir dağılımının fazla değişmediği yorumunu desteklemektedir. Nitekim bu yıllar arasında kırsal kesim Gini katsayıları da birbirine çok yakındır ve anlamlı bir farka işaret etmemektedir. 2003 yılı sonuçları da bu durumu teyit etmektedir.

Tablo 2.7.2.5 Yıllar İtibarıyla Kentsel ve Kırsal Gelir Dağılımı, 1987, 1994, 2002, 2003

Hanehalkı	1987		1994		2002		2003	
yüzde	Kentsel	Kırsal	Kentsel	Kırsal	Kentsel	Kırsal	Kentsel	Kırsal
1. yüzde 20	5,43	5,21	4,83	5,57	5,5	5,2	6,1	6,4
2. yüzde 20	9,33	10,03	8,19	10,14	9,7	10,3	10,3	11,0
3. yüzde 20	13,60	14,98	11,87	14,80	13,9	14,7	14,5	15,0
4. yüzde 20	20,71	21,97	17,90	21,79	20,5	21,7	20,8	21,2
5. yüzde 20	50,93	47,82	57,20	47,70	50,4	48,0	48,3	46,3
Toplam	100,00	100,00	100,00	100,00	100,0	100,0	100,0	100,0
Gini katsayısı	0,44	0,41	0,51	0,41	0,4	0,4	0,4	0,4

Kaynak: DİE (1990), Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi Gelir Dağılımı, 1987.
DİE (1997-2), 1994 Hanehalkı Gelir Dağılımı Anket Sonuçları.
DİE (2003-5), 2002 Hanehalkı Gelir Dağılımı Anketi Geçici Sonuçları.
DİE (2004-2), 2003 Yılı Gelir Dağılımı Sonuçları, 06.10.2004 Haber Bülteni, DİE web sitesi, http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/HHGELTUK/061004/061004.htm.

2003 Gelir Dağılımı Araştırması daha önceki araştırmaların aksine, Düzey 1 İstatistiki Bölge sınıflamasında kentsel ve kırsal gelir dağılımının irdelenmesine olanak sağlamaktadır. Tablo 2.7.2.6'da hane gelirlerinin dağılımı ve Gini katsayıları verilmektedir. Tablo incelendiğinde Düzey 2 sınıflamasında Batı Karadeniz'de yer alan TR83 Bölgesi'nin kentsel ve kırsal gelir dağılımı yönünden fazla bir farklılık göstermediği ancak kırsal kesimde gelirin çok az da olsa daha eşit dağıldığı söylenebilir. Bu durum Türkiye geneli açısından elde edilen sonuçlarla da tutarlıdır.

2.7.2.3 Sonuç

Bu bölümde TR83 Bölgesi'nde bölgesel gelir dağılımının durumu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Öncelikle, kişi başına düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın Türkiye'de bölge bazında ve TR83 Bölge tanımında yer alan iller (Samsun, Amasya, Çorum, Tokat) açısından dağılımı incelenmiştir.

Türkiye'de 1963-2003 yılları arasında çeşitli gelir dağılımı çalışmaları yapıldıysa da, bu çalışmalar hem kapsam hem yöntem olarak birbirlerinden

Tablo 2.7.2.6 Hane Gelirlerinin Düzey 1 İBB'lere Göre Sıralı Yüzde 20'lik Dilimler ve Kent-Kır Ayrımında Dağılımı

Düzey 1		Toplam	1. yüzde 20	2. yüzde 20	3. yüzde 20	4. yüzde 20	5. yüzde 20	Gini katsayısı
	Toplam	100,0	6,4	10,1	13,7	19,3	50,5	0,4
	Kent	100,0	6,5	10,2	13,8	19,4	50,1	0,4
İstanbul	Kır	100,0	5,4	8,1	11,4	16,9	58,2	0,5
	Toplam	100,0	6,6	11,1	15,2	21,9	45,2	0,4
	Kent	100,0	6,6	10,8	15,1	21,7	45,9	0,4
Ege	Kır	100,0	6,9	11,9	16,2	22,4	42,6	0,4
	Toplam	100,0	6,0	10,3	14,7	21,1	47,9	0,4
	Kent	100,0	6,1	10,4	14,6	20,8	48,1	0,4
Akdeniz	Kır	100,0	5,8	10,2	14,8	21,5	47,7	0,4
	Toplam	100,0	5,7	10,1	14,8	22,0	47,4	0,4
	Kent	100,0	5,6	10,0	15,0	22,2	47,3	0,4
Batı Anadolu	Kır	100,0	7,0	11,7	16,1	22,5	42,7	0,4
	Toplam	100,0	6,8	10,9	14,9	21,1	46,4	0,4
	Kent	100,0	6,9	10,9	14,9	21,2	46,1	0,4
Doğu Marmara	Kır	100,0	6,4	10,9	14,8	21,0	46,8	0,4
	Toplam	100,0	6,3	11,2	15,3	21,6	45,6	0,4
	Kent	100,0	6,4	11,1	15,3	21,8	45,4	0,4
Batı Karadeniz	Kır	100,0	6,7	11,6	15,9	21,6	44,3	0,4
	Toplam	100,0	7,5	11,7	14,9	20,3	45,7	0,4
	Kent	100,0	8,4	12,5	16,4	22,3	40,3	0,3
Orta Anadolu	Kır	100,0	6,9	11,1	14,0	19,0	49,0	0,4
	Toplam	100,0	7,0	11,8	15,9	21,8	43,4	0,4
	Kent	100,0	7,8	12,0	16,2	21,7	42,3	0,3
Batı Marmara	Kır	100,0	6,4	11,5	15,6	21,9	44,5	0,4
	Toplam	100,0	7,1	11,6	15,6	21,8	43,9	0,4
	Kent	100,0	6,9	11,7	16,0	22,1	43,3	0,4
Güneydoğu Anadolu	Kır	100,0	8,3	12,7	16,2	21,2	41,6	0,3
	Toplam	100,0	7,6	11,8	15,9	22,2	42,6	0,4
	Kent	100,0	7,3	12,4	16,6	22,3	41,4	0,3
Doğu Karadeniz	Kır	100,0	7,9	11,9	15,8	21,3	43,1	0,3
	Toplam	100,0	6,5	11,4	16,2	23,5	42,4	0,4
	Kent	100,0	6,3	11,3	16,3	24,2	41,9	0,4
Ortadoğu Anadolu	Kır	100,0	7,0	12,1	17,1	23,4	40,3	0,3
	Toplam	100,0	6,1	11,0	15,7	22,6	44,6	0,4
	Kent	100,0	6,5	11,7	16,7	22,4	42,6	0,4
Kuzeydoğu Anadolu	Kır	100,0	6,1	10,7	15,4	21,8	46,0	0,4

Kaynak: DİE (2004-2), Gelir Dağılımı Sonuçları, 2003.

farklıdırlar. Bu araştırma kapsamında bu yıllar arasında yapılan çalışmaların tümü taranmıştır. Elde edilen sonuç DİE tarafından gerçekleştirilen 1994 gelir dağılımı araştırması ve en son yayınlanan 2003 gelir dağılımı araştırmaları dışında, bölgesel düzeyde veya il bazında gelir dağılımını ortaya koyabilecek verinin mevcut olmadığıdır. 1994 yılı için elde edilen veriler ışığında Karadeniz Bölgesi gelir dağılımı ortaya konmuş ve bu sonuçlar yine aynı yıl için bulunan Samsun il merkezi verileriyle karşılaştırılmıştır. 2003 yılı araştırması sonuçları ise Düzey 1 İstatistiki Bölge Birimleri bazında gelir dağılımının durumunu ortaya koymaktadır.

1994 yılı verilerine göre Karadeniz Bölgesi'nde, nüfusun en düşük gelirli ilk yüzde yirmisi gelirin yüzde 5,1'ini alırken en üst dilimde kalan yüzde yirmisi, gelirin yüzde 51,5'ini almaktadır. Bu oranlar Samsun il merkezi için sırasıyla yüzde 6,20 ve yüzde 48,84'tür. Sonuç olarak, 1994 yılı verileri ışığında Türkiye geneli ile kıyaslandığında Karadeniz Bölgesi'nde gelir dağılımının göreli olarak daha iyi olduğu, Samsun il merkezinin ise Karadeniz Bölgesi içinde göreli olarak daha iyi bir gelir dağılımına sahip olduğu sonucuna ulaşılabilir.

2003 Gelir Dağılımı araştırması ise Düzey 1 İstatistiki Bölge Birimleri sınıflamasında kentsel ve kırsal gelir dağılımının irdelenmesine olanak sağlamaktadır. Batı Karadeniz'de yer alan TR83 Bölgesi'nin kentsel ve kırsal gelir dağılımı yönünden fazla bir farklılık göstermediği ancak kırsal kesimde gelirin çok az da olsa daha eşit dağıldığı gözlenmektedir.

2.7.3 İSTİHDAM

2.7.3.1 Giriş

Bu çalışmanın üzerinde durduğu temel konulardan biri, belki de en önemlisi, bölgedeki yoksulluk sorunudur ve buna bağlı olarak geleceğe yönelik bir gelişme stratejisi belirlerken yoksulluğa sebep olan faktörlerin bulunması ve yoksulluğu önleyici/azaltıcı önerilerin ve politika değişikliklerinin belirlenmesidir. Yoksulluk, hanehalklarının ve fertlerin gelir seviyeleri, çalıştıkları sektörler ve işsizlik durumlarıyla ilgili olduğundan, işgücü piyasasının çeşitli açılardan incelenmesi ileriye dönük önemli mesajlar verecektir. Örneğin işgücünün, istihdam edilenlerin ve işsizlerin yerleşim yeri ve cinsiyete göre çeşitli demografik ve ekonomik özelliklerinin çıkarılması, işgücü piyasasında ve bölgede mevcut aksaklıkları, potansiyelleri ve ileriye dönük gelişme vaat eden karakteristikleri de ortaya çıkaracaktır.

Çalışma kapsamındaki illerde işgücü piyasasına yönelik bir mevcut durum analizi, işgücünün ideal olarak hem demografik hem de ekonomik özelliklerini kapsadığından, analiz için gerekli olan bilgi kaynaklarının oldukça geniş tutulması hedeflenmiştir. Bilgi kaynaklarının arttırılması bir yandan hedeflenen piyasanın daha detaylı analiz edilebilmesini sağlarken, diğer yandan farklı kaynaklardan elde edilen bilgilerin tutarlılığı ve karşılaştırılabilirliği problemini gündeme getirmektedir. Bu sebeple, işgücü piyasasına yönelik bilgi aktarımını sağlayan Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ve Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, İş ve İşçi Bulma Kurumu, Devlet İstatistik Enstitüsü gibi çeşitli kuruluşlar arasında bir tercih yapma zorunluluğu doğmaktadır. Bu çalışmada, ülke geneline yönelik olarak en geniş örneklem ile periyodik olarak istatistik ürettiğinden, ayrıca işgücü piyasasının hem demografik hem de ekonomik açıdan incelenmesini sağlayacak göstergeler ürettiğinden, Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) temel kaynak kuruluş olarak seçilmiştir. Raporun hazırlanması sırasında DİE tarafından yayınlanan Nüfus Sayımı

İstatistikleri, Hanehalkı İşgücü Anketi sonuçları, Genel Sanayi ve İşyeri Sayımı sonuçları, İmalat Sanayi İstatistikleri ve Tarım Sayımı sonuçlarının kullanılması hedeflenmiştir.

Bilgi kaynağının tek bir kuruma indirilmesi, yukarıda sözü edilen tutarlılık ve karşılaştırılabilirlik kriterlerini sağlamaya yetmemektedir. Çalışma kapsamındaki illerde işgücü piyasasının analizine yönelik yukarıda adı geçen yayınlar incelendiğinde, bu yayınlarda izlenen yöntemlerin ve kapsamların farklı olduğu ve bu farklılıkların da, ayrıca problemlere yol açabileceği saptanmıştır. Örneğin, Hanehalkı İşgücü Anketi her yıl yenilenmekle birlikte ülke geneli ve coğrafi bölgeler kapsamında bilgi sağlarken, çalışma kapsamındaki illerden sadece Samsun için bilgi üretmektedir. Dolayısıyla, bu kaynaktan Samsun için üretilen bilginin diğer iller ile kıyaslanması mümkün değildir. Ayrıca Hanehalkı İşgücü Anketi seçilmiş ve her yıl değişen bir örneklem (2002 anketinde Türkiye genelinde 23 718 kişi ile görüşülmüştür) üzerinden bilgi aktardığından, örneğin Samsun için elde edilen bilgi çalışma kapsamındaki bir başka il için nüfus sayımı sonuçlarından elde edilen bilgi ile karşılaştırılamamaktadır. Yine İmalat Sanayi İstatistiklerinin (çalışma kapsamındaki tüm iller hakkında bilgi verebilmektedir) özel kesime yönelik, 10+ işçi çalıştıran firmaları örnek olarak alması, buradan il bazında elde edilen bilgi ile Sanayi ve İşyeri Sayımı sonucunda ortaya çıkan il bazındaki bilginin karşılaştırmasını olanaksız kılmaktadır. Keza benzer sebeplerle Tarım Sayımı'ndan il bazında elde edilen bilgiler, Nüfus Sayımı'ndan il bazında tarım sektörüne yönelik elde edilen bilgiler ile mukayese edilememektedir. Bütün bunlar dikkate alındığında, tek kapsam olarak en yaygın ve raporun hedefine yönelik en geniş bilgi üreten kaynağın kullanılması önem kazanmaktadır. Nüfus Sayımı İstatistikleri tam sayıma dayandığından ve işgücüne yönelik hem demografik hem de ekonomik özellikleri ortaya çıkarabilecek il bazında karşılaştırılabilir ve Türkiye genelinde tutarlı bilgiyi içerdiğinden, çalışmanın temel kaynağı olmuştur. Bunun yanında gerek görüldüğü alanlarda yine Devlet İstatistik Enstitüsü'nün Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı ile Hanehalkı İşgücü Anketi sonuçlarından ve Amasya Valiliği'nin yayınlamış olduğu Amasya İli Ekonomik ve Ticari Raporu'ndan, Çorum Ticaret ve Sanayi Odası'nın yayınlamış olduğu Çorum İli Ekonomik Raporu'ndan, Samsun Ticaret ve Sanayi Odası'nın yayınlamış olduğu Samsun İktisadi Raporu ve Tokat Valiliği tarafından yayınlanmış olan Tokat İl Gelişme Planı'ndan yararlanılmıştır.

Bu bölümde kullanılan tanımlar, DİE'nin Genel Nüfusu Sayımı'nda kullanılan açıklamalar doğrultusunda ele alınacaktır. Buna göre *işgücü,* istihdam edilenler ve işsizlerin oluşturduğu nüfusu kapsar; *istihdam edilenler* ise referans tarihinde en az bir saat ücretli, maaşlı, yevmiyeli, işveren, kendi hesabına veya ücretsiz aile işçisi olarak ayni (mal) ya da nakdi (para) gelir elde etmek amacıyla ekonomik faaliyette bulunan veya bir işle bağlantısı bulunan 12 ve daha yukarı yaştaki kişilerdir. Dolayısıyla, *işsiz* tanımı, referans tarihinde istihdamda olmayan, iş arayan ve son üç ay içinde iş arama kanallarından en az birini kullanmış olan 12 ve daha yukarı yaştaki tüm kişilerdir. Ayrıca, iş bulmuş veya kendi işini kurmuş kişilerden işe başlamak veya işbaşı yapmak için bekleyenler de işsiz nüfus kapsamına girmektedir. *İşgücünde olmayan nüfus*, referans tarihinde istihdamda olmayan ve işsiz kesime girmeyen 12 ve yukarı yaştaki kişilerdir. *İşgücüne katılma oranı* işgücündeki nüfusun 12 ve daha yukarı yaştaki nüfusa oranıdır; *işsizlik oranı* ise işsiz nüfusun işgücüne oranıdır.

2.7.3.2 İşgücüne Katılma Oranı

Toplam nüfusun içinde 12+ yaş grubunun payı, son yirmi yıl için hem Türkiye'de hem de TR83 Bölgesi kapsamındaki illerde artış göstermektedir. Buna karşılık, aynı dönemde işgücüne katılma oranı giderek düşmektedir. Bu eğilim, genel anlamda, iş aramayanların, öğrencilerin, ev kadınlarının ve iş yapamaz halde olanların sayısında, dönem içinde bir artış olduğunu göstermektedir. Her dört ilde işgücüne katılma oranı, Türkiye ortalamasına

göre yüksektir; bu iller içinde katılma oranının hem kadın hem erkek nüfus açısından en düşük olduğu il Amasya'dır. Ülke genelinde ve TR83 Bölgesi'nde erkek nüfus içinde işgücüne katılma oranı yüzde 80'lerden yüzde 70'lere doğru azalma gösterirken, kadın nüfus için bu oran (Türkiye'de yüzde 46'dan yüzde 40'a azalırken) bölgede yüzde 60'lardan yüzde 47'ye doğru düşmektedir Tablo 2.7.3.1).

Türkiye genelinde işgücü piyasası ve istihdam verilerine bakıldığında, bucak ve köylerde toplam işgücünün il merkezlerinden yüksek olduğu görülmektedir. Bu oran bölgede daha yüksektir. Toplam işgücünün yüzde 68'i bucak ve köylerdedir. TR83 Bölgesi'ni Türkiye göstergelerinden ayıran bir başka özellik de, erkek işgücünün yoğun olarak istihdam edildiği yerleşim yerlerindeki farktır. Türkiye genelinde erkek işgücü, il merkezleri ile bucak ve köyler arasında dengeli bir dağılım sergilerken (yüzde 42 ve 40), TR83 Bölgesi'nde bucak ve köylerdeki erkek işgücü il merkezlerinin 2,5 katına çıkmaktadır. Amasya ve Çorum'un bucak ve köylerinde mevcut olan erkek işgücü, aynı illerin merkezlerindeki erkek işgücünün iki katından fazladır. Bu oran Samsun'da iki katından biraz az iken, Tokat'da beş katı civarındadır. Türkiye genelinde, kadın işgücünün bucak ve köylerde il merkezlerine oranla üç katından daha fazla olduğu gözlenmektedir; ancak bu oran bölgede çok daha yüksektir. Bucak ve köylerdeki kadın işgücü il merkezindeki işgücünün 11 katına ulaşmaktadır; bu oranın Tokat'ta 29, Amasya'da 15, Çorum'da 13 ve Samsun'da 7 kat civarında olduğu görülmektedir. Bu durum, TR83 Bölgesi'nde, kadın işgücünün büyük çoğunluğunun halen bucak ve köylerde olduğunu, özellikle ekonomisi daha çok tarım sektörüne bağlı olan yerlerde, bu oranın daha da yükseldiğini göstermektedir. (Tablo 2.7.3.2).

Tablo 2.7.3.1 Cinsiyete ve Yıllara Göre İşgücü ve Katılma Oranı

	12 ve daha yukarı yaştaki nüfus ve oran						İşgücü ve işgücüne katılma oranı					
	1980		1990		2000		1980		1990		2000	
	Kişi	Yüzde	Kişi	Yüzde	Kişi	Yüzde	Kişi	Yüzde	Kişi	Yüzde	Kişi	Yüzde
Türkiye*												
T	30 539	68,3	40 783	72,2	51 724	76,3	19 212	62,9	24 726	60,6	28 544	55,2
E	15 401	67,9	20 548	71,8	26 040	75,8	12 284	79,8	16 073	78,2	18 379	70,6
K	15 137	68,7	20 234	72,6	25 683	76,8	6 927	45,8	8 653	42,8	10 164	39,6
TR83												
T	1 699 989	66,8	2 019 800	71,0	2 285 743	76,2	1207211	71,0	1 369 955	67,8	1 330 116	58,2
E	829 986	65,6	970 213	69,8	1 113 634	75,2	678 379	81,7	777 256	80,1	779 281	70,0
K	869 003	68,4	1 049 557	72,2	1 172 109	77,1	528 832	60,8	592 699	56,5	550 835	47,0
Amasya												
T	237 871	69,7	263 781	73,8	289 954	79,4	163 390	68,7	174 158	66,0	162 179	55,9
E	119 619	69,4	132 180	73,5	147 062	79,2	96 343	80,5	104 653	79,2	100 967	68,7
K	118 252	70,0	131 601	74,2	142 892	79,5	67 047	56,7	69 505	52,8	61 212	42,8
Çorum												
T	379 827	66,4	431 237	70,7	457 323	76,6	269 558	71,0	293 271	68,0	261 380	57,2
E	181 360	64,9	203 211	69,1	218 167	75,3	148 921	82,1	164 248	80,8	153 385	70,3
K	197 467	70,0	227 996	72,2	239 156	77,8	120 637	60,8	129 023	56,6	107 995	45,2
Samsun												
T	670 339	66,5	820 912	70,9	921 107	76,2	481 730	71,9	555 564	67,7	541 015	58,7
E	323 861	65,3	390 595	69,5	438 850	74,9	268 199	82,8	312 893	80,1	309 479	70,5
K	346 478	67,4	430 317	72,2	482 257	77,4	213 531	61,4	242 671	56,4	231 536	48,0
Tokat												
T	411 952	66,0	503 870	70,1	617 359	74,6	292 533	71,0	346 962	68,9	365 542	59,2
E	205 146	64,6	244 227	68,9	309 555	73,9	164 916	80,4	195 462	80,0	215 450	69,6
K	206 806	67,3	259 643	71,1	307 804	75,2	127 617	61,7	151 500	58,3	150 092	48,8

(T: Toplam, E: Erkek, K: Kadın)

* *Türkiye için 12 ve daha yukarı yaştaki nüfus ve işgücü verisi birimi (000) dır.*

Kaynak: DİE (2002-3), 2000 Genel Nüfus Sayımı, İl Amasya,
DİE (2002-4), 2000 Genel Nüfus Sayımı, İl Çorum,
DİE (2002-5), 2000 Genel Nüfus Sayımı, İl Samsun,
DİE (2002-6), 2000 Genel Nüfus Sayımı, İl Tokat.

2.7.3.3 İstihdamın Sektörel Dağılımı

2000 yılının istihdam verilerinin, Türkiye, bölge ve il bazında yansıtıldığı Tablo 2.7.3.3 incelendiğinde, TR83 Bölgesi'nde, istihdam yaratan temel sektörün tarım olduğu gözlenmektedir. Tarım, Türkiye genelinde yüzde 48,38'lik bir orana sahipken bölgede bu oran yüzde 66,89'a çıkmaktadır. Dolayısıyla, diğer sektörlerde ortaya çıkan bölgesel istihdam oranları Türkiye ortalamasının altındadır; farkın en net olarak ortaya çıktığı sektör İmalat Sanayi'dir. Türkiye'de 2000 yılında istihdamın yüzde 12,6'sını oluşturan İmalat Sanayi, bölgede ancak yüzde 5,8 düzeyinde bir istihdam yaratabilmektedir.

Bunun dışında yer alan, toptan ve perakende ticaret, ulaşım, mali kurumlar ve toplum hizmetleri gibi alt grupların toplamından oluşan hizmet sektöründe yaratılan istihdam Türkiye ortalamaları ile karşılaştırıldığında, bölgede ulaşılan oranların hepsinin Türkiye ortalamasının altında olduğu görülmektedir. Ancak bu alt gruplar arasında ticaret ve özellikle toplumsal hizmetler sektörünün istihdam yaratmada imalat sanayini aşan büyüklüklere ulaştığı görülmektedir. Bu durum ülke genelinde gözlenen eğilimle benzerlik göstermektedir. Türkiye'de toplumsal hizmetler alanında yaratılan istihdamın oranı imalat sanayini aşarak yüzde 17,48'e ulaşırken, bölgede bu oran yüzde 13,71'dir. Mali kurumlarda yaratılan istihdamın Türkiye ortalamasının çok altında olduğu ve bölge genelinde de çok düşük bir orana sahip olduğu gözlenmektedir.

Bu farklılıklar, 1980 ve 2000 yılları arasındaki endeks değişimine bakıldığında da açıkça görülmektedir (Tablo 2.7.3.4). Türkiye genelinde bu yıllar arasında istihdamda en yüksek endeks değişim değeri mali kurumlar (2000 yılında yüzde 668), elektrik (yüzde 505), toptan ve perakende

Tablo 2.7.3.2 Yerleşim Yeri, İşgücü Durumu ve Cinsiyete Göre Nüfus, 2000

		Toplam işgücü			Toplam işgücü (yüzde)			İstihdam (yüzde)			İşsiz (yüzde)		
		Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
Amasya	İl toplamı	162 179	100 967	61 212	100,00	100,00	100,00	95,1	94,8	95,7	4,9	5,2	4,3
	İl merkezi	25 358	21 815	3 543	15,64	21,61	5,79	92,4	94,9	77,0	7,6	5,1	23,0
	İlçe merkezleri	31 464	26 477	4 987	19,40	26,22	8,15	87,6	90,0	75,1	12,4	10,0	24,9
	Bucak ve köyler	105 357	52 675	52 682	64,96	52,17	86,06	98,0	97,1	99,0	2,0	2,9	1,0
Çorum	İl toplamı	261 380	153 385	107 995	100,00	100,00	100,00	94,6	93,0	96,8	5,4	7,0	3,2
	İl merkezi	44 767	37 411	7 356	17,13	24,39	6,81	87,3	89,9	73,9	12,7	10,1	26,1
	İlçe merkezleri	37 177	31 913	5 264	14,22	20,81	4,87	82,7	83,5	77,3	17,3	16,5	22,7
	Bucak ve köyler	179 436	84 061	95 375	68,65	54,80	88,31	98,8	97,9	99,7	1,2	2,1	0,3
Samsun	İl toplamı	541 015	309 479	231 536	100,00	100,00	100,00	93,4	92,8	94,1	6,6	7,2	5,9
	İl merkezi	113 128	86 635	26 493	20,91	27,99	11,44	83,0	87,2	69,2	17,0	12,8	30,8
	İlçe merkezleri	71 491	57 958	13 533	13,21	18,73	5,84	79,5	83,1	64,0	20,5	16,9	36,0
	Bucak ve köyler	356 396	164 886	191 510	65,88	53,28	82,71	99,4	99,2	99,6	0,6	0,8	0,4
Tokat	İl toplamı	365 542	215 450	150 092	100,00	100,00	100,00	93,6	91,6	96,5	6,4	8,4	3,5
	İl merkezi	31 620	26 882	4 738	8,65	12,48	3,16	83,6	86,2	68,9	16,4	13,8	31,1
	İlçe merkezleri	65 789	56 864	8 925	18,00	26,39	5,95	74,7	76,8	61,4	25,3	23,2	38,6
	Bucak ve köyler	268 133	131 704	136 429	73,35	61,13	90,90	99,4	99,1	99,7	0,6	0,9	0,3
TR83	İller toplamı	1 330 116	779 281	550 835	100,00	100,00	100,00	93,9	92,8	95,4	6,1	7,2	4,6
	İl merkezleri	214 873	172 743	42 130	16,15	22,17	7,65	85,1	88,6	70,7	14,9	11,4	29,3
	İlçe merkezleri	205 921	173 212	32 709	15,48	22,23	5,94	79,8	82,2	67,1	20,2	17,8	32,9
	Bucak ve köyler	909 322	433 326	475 996	68,36	55,61	86,41	99,2	98,7	99,6	0,8	1,3	0,4
Türkiye	İller toplamı	28 544 359	18 379 819	10 164 540	100,00	100,00	100,00	91,1	90,1	92,8	8,9	9,9	7,2
	İl merkezleri	9 833 372	7 686 130	2 147 242	34,45	41,82	21,12	84,2	86,3	76,9	15,8	13,7	23,1
	İlçe merkezleri	3 936 924	3 297 253	639 671	13,79	17,94	6,29	79,1	80,7	71,0	20,9	19,3	29,0
	Bucak ve köyler	14 808 046	7 378 436	7 429 610	51,88	40,14	73,09	98,8	98,4	99,3	1,2	1,6	0,7

Kaynak: DİE (2002-3), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Amasya.
DİE (2002-4), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Çorum.
DİE (2002-5), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Samsun.
DİE (2002-6), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Tokat.
DİE (2003-1), 2000 Genel Nüfus Sayımı Türkiye.

ticaret (yüzde 505) ve toplum hizmetlerinde (yüzde 303) görülmektedir. Ancak mali kurumların ve elektrik sektörünün toplam istihdam içindeki payları düşünüldüğünde bu artışların önemi çok düşüktür. Bu sektörleri sırasıyla ulaşım sektörü (yüzde 272) ve imalat sanayi (yüzde 258) izlemektedir. Tarımda ise yüzde 40'lık bir endeks değeri değişimi gözlenmiştir. Bölgeye bakıldığında ise toplum hizmetleri dışındaki bütün alanlarda Türkiye ortalamasının altında bir endeks değeri değişimi görülmektedir. Tarımın bölgede istihdam yaratmadaki payı yüksek olmasına rağmen 1980-2000 yılları arasında önce küçük bir miktar arttığı ancak son 10 yılda düşüşe geçerek 1980 değerine geri döndüğü ve Türkiye'nin artış hızının altında kaldığı gözlenmektedir; yalnızca Tokat ilindeki artış, daha düşük bir endeks değeri ile de olsa, Türkiye ile paralelik göstermektedir.

En yüksek istihdam artış hızları, çok düşük istihdam oranlarına sahip elektrik ve mali kurumlar dışarıda bırakılırsa, sırasıyla mali kurumlar (2000 yılında yüzde 401), toptan ve perakende ticaret (yüzde 377) ve toplum hizmetlerinde (yüzde 346) görülmekte, ancak imalat sanayindeki artış yüzde 30 düzeyinde kalmaktadır. Buradan ortaya çıkan sonuç, 1980-2000 arasında tarımın hala istihdam yaratmada birincil öneme sahip olmasına rağmen yıllar içinde düşme eğilimi gösterdiği, ancak bu yıllar içinde yaratılan istihdamda, ticaret ve toplum hizmetlerindeki istihdam artışının öneminin büyük olduğu ve bölgede imalat sanayinin üzerinde bir istihdam payına sahip olduklarıdır. Burada yeniden vurgulanması gereken nokta, imalat sanayinin istihdam yaratmada Türkiye'ye oranla zayıf kalması ve son 20 yılda bu konuda önemli bir artış sağlanamamasıdır.

TR83 Bölgesi'ni Türkiye genelinden ayıran bir özellik, tarım (tarım, avcılık, hayvancılık, ormancılık, balıkçılık) sektörünün istihdam yaratma açısından göreli önemini son yirmi yıl süresince korumasıdır. Buradan ticaret ve toplum hizmetleri sektörlerine önemli bir kayma yaşanmış, inşaat ve sanayi sektörlerinin istihdam yaratma açısından göreli önemi son yirmi yıl boyunca Türkiye ortalamasının altında bir artış hızıyla da olsa artmıştır. Böyle bir ekonomik yapı, hem bir avantaj hem de dezavantaj yaratmaktadır. Avantaj, geniş bir tarım sektörünün kalifiye olmayan bir işgücü için istihdam yaratmasıdır. Hizmetler sektörüne kayma ise, işgücünün zaman içinde bir takım yetenekler (kalifiye olma anlamında) kazandığını göstermektedir. Dezavantaj ise, tarım sektöründe istihdam edilen büyük bir işgücünün ücretsiz aile işçisi olması ve ortaya çıkan değerin tarımsal sanayiye aktarılmaması nedeniyle yeterince istihdam yaratılamamasıdır.

İl bazında 2000 yılı istihdam verileri incelendiğinde, bütün illerde tarım sektörünün istihdam yaratmada birincil öneme sahip olduğu görülmektedir; burada en yüksek oran yüzde 74,03 ile Tokat ve yüzde 67,61 ile Çorum'da görülmektedir. Ancak 1980-2000 yılları arasındaki değişim eğilimine bakıldığında Tokat dışındaki illerde tarım sektöründe yaratılan istihdamın düştüğü görülmektedir. Büyük azalma ise sırasıyla ve Amasya ve Çorum'da ortaya çıkmıştır (Tablo 2.7.3.4). Tarımdan sonra istihdam yaratmada toplum hizmetleri bütün illerde öne çıkmaktadır; bu alanda Amasya yüzde 21,07 ile birinci sırada, Samsun yüzde 14,1 ile ikinci sıradadır. Değişim eğilimlerine bakıldığında, 20 yıl içinde Tokat'ta tarım sektöründe artış hızının yüzde 125'lik oranla en üst sırada yer aldığı ancak 2000 yılında bölgedeki iller içinde toplum hizmetlerinde (Çorum ile birlikte) hala en düşük paya sahip olduğu gözlenmektedir (Şekil 2.7.3.1).

İmalat sanayindeki gelişmelere bakıldığında ise, 2000 yılında bu sektörde istihdam payının en yüksek olduğu iller yüzde 6,72 ile Çorum ve yüzde 6,44 ile Samsun'dur; en düşük değer ise yüzde 4,55 ile Tokat'ta görülmektedir. 1990-2000 yıllarındaki değişim eğilimleri değerlendirildiğinde, en yüksek artış endeksi sırasıyla Tokat (yüzde 72), Çorum (yüzde 66), Amasya (yüzde 9) ve Tokat (yüzde 4) illerinde görülmektedir. Ancak daha önce de belirtildiği gibi, bu artışa rağmen Tokat, imalat sanayi istihdamı açısından bölgedeki en zayıf il konumundadır. Mali kurumlar açısından

Şekil 2.7.3.1 İlçe Bazında Tarım Sektöründe Çalışanların Oranı

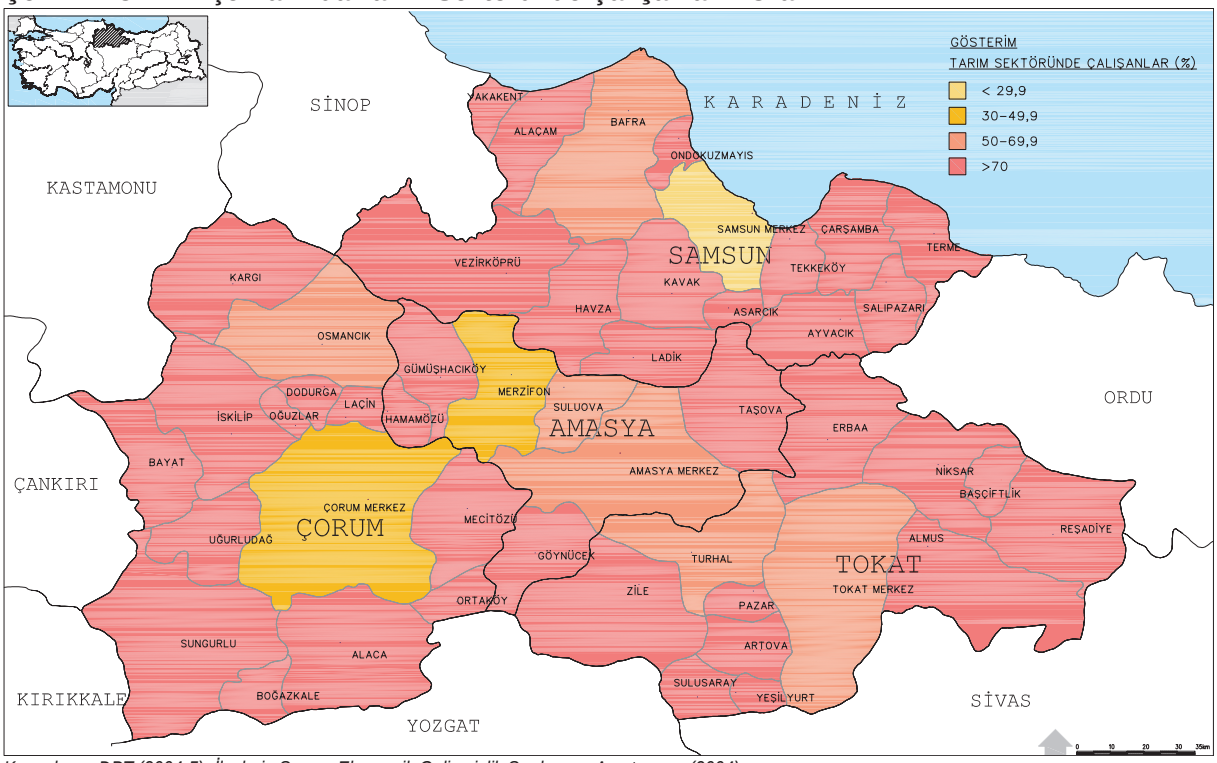

Kaynak: DPT (2004-5), İlçelerin Sosyo–Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2004).

Şekil 2.7.3.2 İlçe Bazında Sanayi Sektöründe Çalışanların Oranı

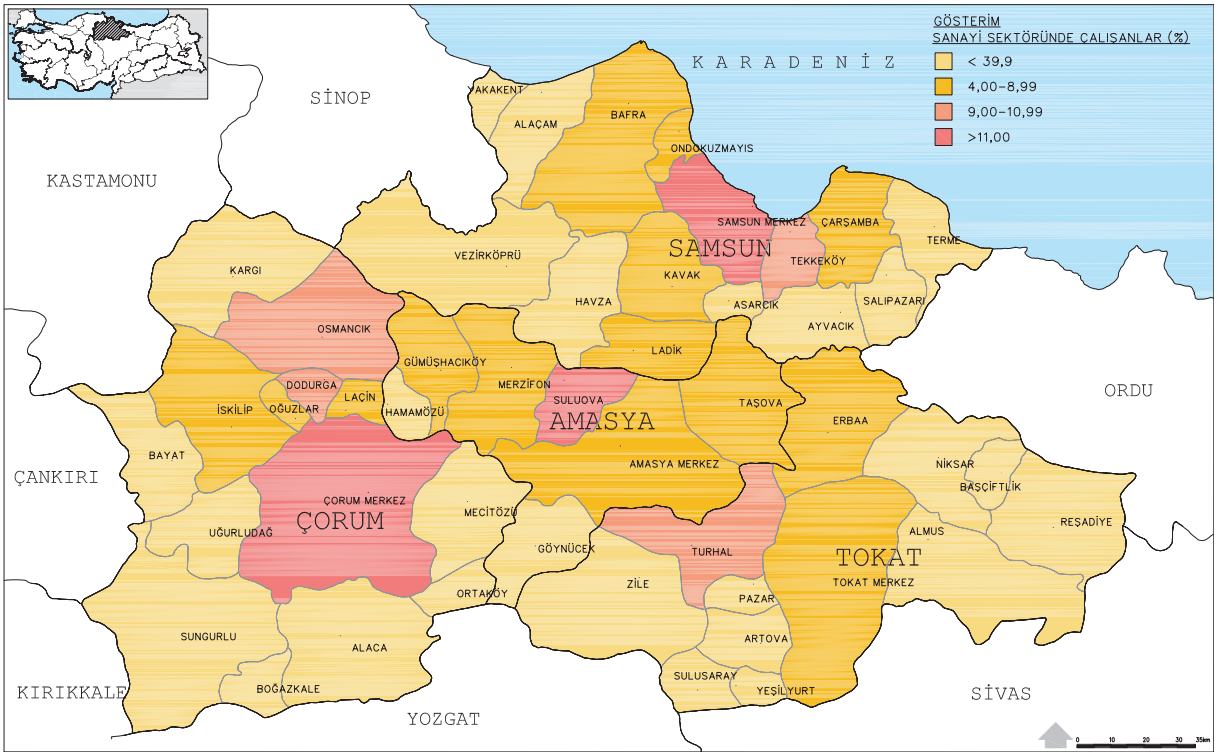

Kaynak: DPT (2004-5), İlçelerin Sosyo–Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2004).

bakıldığında da Tokat en yüksek istihdam artış endeksine sahiptir ama 2000 yılında yüzde 1,03 ile en düşük istihdam oranı yine Tokat'ta bulunmaktadır. 2000 yılı için Ticaret alanında yaratılan istihdam karşılaştırıldığında, Samsun yüzde 7,87 ile bölgede öne çıkmaktadır. Ancak artış endeksi en yüksek olan il Tokat'tır. Buna karşılık, ticaret sektöründeki istihdam oranı, 2000 yılında yüzde 4,38 ile bölgede en düşük değeri almaktadır (Şekil 2.7.3.2 ve Şekil 2.7.3.3).

Sektörel dağılım konusunda dikkat çeken bir başka nokta, Karadeniz Bölgesi'nde sanayi ve ticaret sektörlerindeki istihdamın göreli olarak en fazla olduğu illerin TR83 Bölgesi'ndeki iller olmasıdır. Fakat yine de TR83'de sanayi ve ticaret sektörlerinde gerçekleşen istihdam oranı, Türkiye genelindeki en düşük değerli bölgelere yakındır.

TR83 Bölgesi'nde istihdamın 2000 yılındaki sektörel dağılımı, doğusundaki TR90 Bölgesi'yle karşılaştırıldığında, her iki bölgenin, dağılımın genel özellikleri bakımından bir birine benzerlikler gösterdiği ortaya çıkmaktadır. Tarım sektöründeki istihdamın oranı, TR83 Bölgesi'nde, TR90'a göre biraz daha düşüktür (sırasıyla yüzde 66,89 ve 68,51) ancak oranlar birbirine oldukça yakındır. İmalat sanayinde istihdam edilen nüfusun yüzdesi bakımından, yine aynı biçimde TR83 Bölgesi TR90'a göre, bir puan daha öndedir (sırasıyla yüzde 5,80 ve 4,85). Bu bulgularla tutarlı bir biçimde, TR83, toptan ve perakende ticarette (yüzde 6,21'e karşı, TR90 için 5,82) ve toplum hizmetlerinde (yüzde 13,71'e karşı, TR90 için 12,08) komşusu olan bölgeden, küçük farklarla da olsa, daha yüksek oranlara sahiptir. Buna karşılık, TR90, inşaata (yüzde 4,51'e karşı, TR83 için 3,49), ulaşımda (yüzde 2,29'a karşı, TR83 için 1,94), mali kurumlarda (yüzde 1,47'ye karşı, TR83 için 1,40) bu sektörlerin sağladığı istihdam oranı bakımından, daha yüksek değerler almaktadır.

Kadın erkek istihdamı bakımından, iki bölge arasında önemli bir fark olduğu söylenemez. Her

Şekil 2.7.3.3 İlçe Bazında Hizmetler Sektöründe Çalışanların Oranı

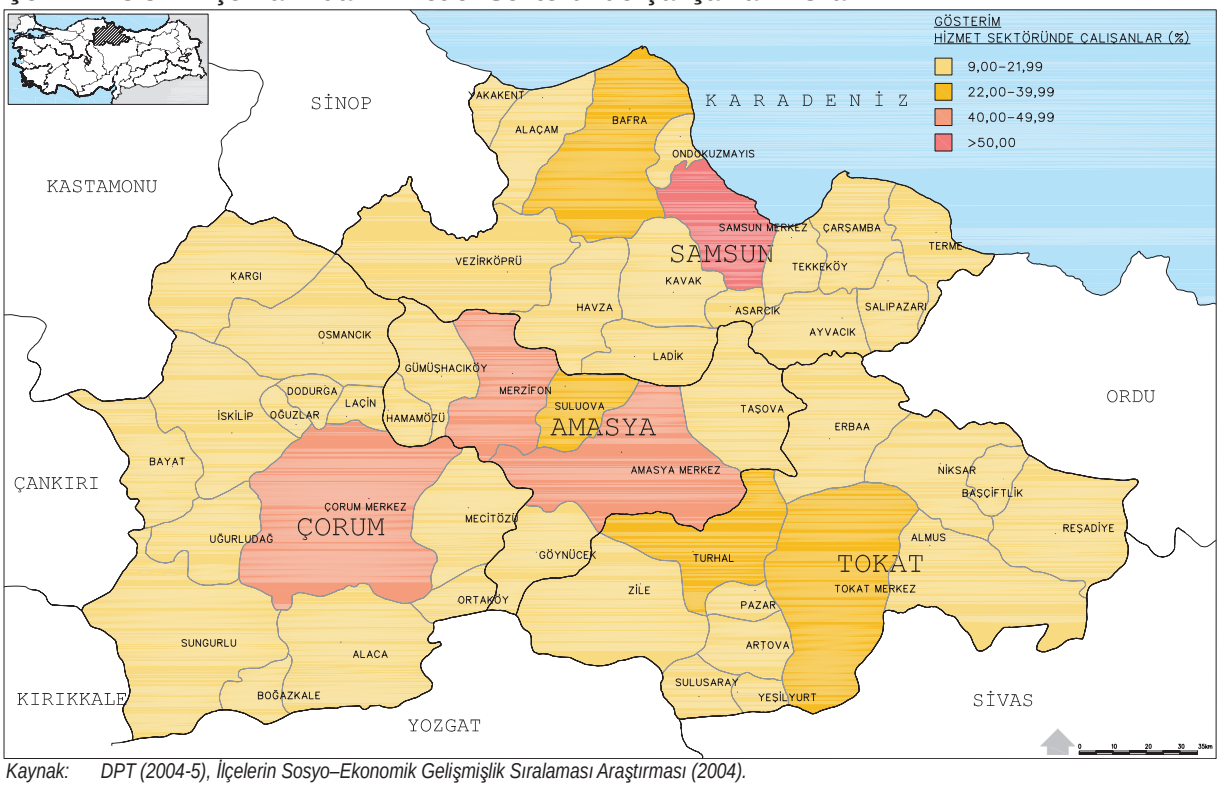

Kaynak: DPT (2004-5), İlçelerin Sosyo–Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2004).

Tablo 2.7.3.3 TR83 ve TR90 Bölgelerinde İstihdamın Sektörel Dağılımı, 2000

Artvin İli	Erkek	Kadın	Toplam	Giresun İli	Erkek	Kadın	Toplam	Gümüşhane İli	Erkek	Kadın	Toplam	Ordu İli	Erkek	Kadın	Toplam
Tarım	42,43	89,56	60,85		55,60	89,70	70,31		59,99	95,49	76,54		59,03	91,37	73,55
Madencilik	1,14	0,04	0,71		0,21	0,00	0,12		0,15	0,00	0,08		0,13	0,00	0,07
İmalat Sanayi	6,53	0,60	4,21		6,33	2,62	4,73		3,47	0,86	2,25		5,67	1,82	3,95
Elektrik	0,73	0,07	0,47		0,36	0,03	0,22		0,47	0,03	0,26		0,34	0,03	0,20
İnşaat	8,55	0,24	5,30		6,34	0,06	3,63		9,57	0,04	5,13		7,93	0,07	4,40
Toptan perakende ticaret	6,91	1,55	4,82		9,06	1,30	5,71		5,25	0,24	2,91		8,47	1,32	5,26
Ulaşım	4,30	0,21	2,70		3,71	0,15	2,17		2,71	0,09	1,49		3,19	0,14	1,82
Mali kurumlar	2,12	0,94	1,66		1,88	0,77	1,40		1,70	0,38	1,08		1,59	0,73	1,20
Toplum hizmetleri	26,94	6,75	19,05		16,47	5,35	11,67		16,64	2,88	10,23		13,58	4,50	9,51
İyi tanımlanmamış	0,35	0,05	0,23		0,05	0,02	0,03		0,06	0,01	0,03		0,07	0,01	0,04
Toplam	100,00	100,00	100,00		100,00	100,00	100,00		100,00	100,00	100,00		100,00	100,00	100,00

Rize İli	Erkek	Kadın	Toplam	Trabzon ili	Erkek	Kadın	Toplam	TR90	Erkek	Kadın	Toplam
Tarım	44,56	90,54	64,34		45,27	88,63	64,31		51,48	90,33	68,51
Madencilik	0,73	0,02	0,42		0,16	0,00	0,09		0,29	0,01	0,16
İmalat Sanayi	14,35	1,36	8,76		7,80	1,39	4,99		7,37	1,63	4,85
Elektrik	0,43	0,03	0,26		0,43	0,04	0,26		0,41	0,03	0,25
İnşaat	7,74	0,06	4,44		8,51	0,11	4,82		7,97	0,09	4,51
Toptan perakende ticaret	9,70	1,17	6,03		11,38	1,62	7,10		9,32	1,34	5,82
Ulaşım	4,03	0,26	2,41		4,78	0,31	2,82		3,91	0,21	2,29
Mali kurumlar	2,00	0,97	1,56		2,33	1,06	1,77		1,96	0,85	1,47
Toplum hizmetleri	16,35	5,59	11,72		19,29	6,82	13,81		17,22	5,50	12,08
İyi tanımlanmamış	0,10	0,02	0,07		0,05	0,02	0,03		0,08	0,02	0,05
Toplam	100,00	100,00	100,00		100,00	100,00	100,00		100,00	100,00	100,00

Amasya İli	Erkek	Kadın	Toplam	Çorum İli	Erkek	Kadın	Toplam	Samsun İli	Erkek	Kadın	Toplam	Tokat İli	Erkek	Kadın	Toplam
Tarım	45,07	88,24	61,47		49,86	91,82	67,61		45,90	86,42	63,37		59,74	93,49	74,03
Madencilik	0,70	0,02	0,44		0,71	0,01	0,41		0,17	0,01	0,10		0,21	0,00	0,12
İmalat sanayi	7,10	1,71	5,05		10,23	1,93	6,72		9,53	2,36	6,44		6,83	1,43	4,55
Elektrik	0,45	0,07	0,31		0,36	0,02	0,22		0,52	0,04	0,32		0,41	0,02	0,25
İnşaat	4,28	0,14	2,70		7,56	0,04	4,38		6,50	0,09	3,73		4,88	0,03	2,83
Toptan perakende ticaret	8,26	1,37	5,64		9,03	1,13	5,69		12,21	2,14	7,87		7,14	0,62	4,38
Ulaşım	2,73	0,17	1,76		3,11	0,10	1,84		3,92	0,29	2,36		2,47	0,10	1,47
Mali kurumlar	1,71	0,81	1,37		1,95	0,60	1,38		2,08	1,13	1,67		1,45	0,46	1,03
Toplum hizmetleri	29,42	7,44	21,07		17,05	4,32	11,67		19,11	7,50	14,10		16,79	3,83	11,30
İyi tanımlanmamış	0,28	0,04	0,19		0,14	0,02	0,09		0,05	0,02	0,04		0,08	0,01	0,05
Toplam	100,00	100,00	100,00		100,00	100,00	100,00		100,00	100,00	100,00		100,00	100,00	100,00

TR83	Erkek	Kadın	Toplam	Türkiye	Erkek	Kadın	Toplam
Tarım	50,35	89,64	66,89		32,86	75,64	48,38
Madencilik	0,35	0,01	0,21		0,56	0,03	0,37
İmalat Sanayi	8,61	1,94	5,80		16,01	6,62	12,60
Elektrik	0,45	0,04	0,28		0,54	0,09	0,38
İnşaat	5,97	0,07	3,49		7,10	0,21	4,60
Toptan perakende ticaret	9,68	1,44	6,21		13,08	3,66	9,67
Ulaşım	3,21	0,19	1,94		4,77	0,67	3,28
Mali kurumlar	1,83	0,81	1,40		3,28	2,80	3,11
Toplum hizmetleri	19,43	5,85	13,71		21,62	10,23	17,48
İyi tanımlanmamış	0,11	0,02	0,07		0,17	0,06	0,13
Toplam	100,00	100,00	100,00		100,00	100,00	100,00

Kaynak: *DİE (2002-3), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Amasya.* *DİE (2002-4), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Çorum.* *DİE (2002-5), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Samsun.*
DİE (2002-6), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Tokat. *DİE (2002-14), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Artvin.* *DİE (2002-15), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Giresun.*
DİE (2002-16), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Gümüşhane. *DİE (2002-17), 2000 Genel Nüfus Sayımı, İl Ordu.* *DİE (2002-18), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Rize.*
DİE (2002-19), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Trabzon. *DİE (2003-1), 2000 Genel Nüfus Sayımı Türkiye.*

iki bölgede de toplam istihdam içinde kadınların çok büyük bir çoğunluğu tarım sektöründedir; bu oran, Türkiye ortalamasının (yüzde 75,64) yaklaşık 15 puan üzerindedir. İmalat sanayi, toptan ve perakende ticaret ve toplum hizmetleri, her iki bölge bakımından da kadın istihdamı oranının en yüksek olduğu sektörlerdir ve hepsinde de TR83 küçük farklarla TR90'dan önde olmakla birlikte, her iki bölge de Türkiye ortalamasının (yüzde 6,62) oldukça gerisindedir. Kadın istihdamı bakımından iki bölge arasında anlamlı bir fark olduğu söylenemez.

İmalat sanayi istihdamına iller açısından bakıldığında, Giresun, her iki bölgede de, kadın istihdam oranı bakımından en yüksek değere (2,62) sahip olan ildir. Giresun'u Samsun ili (yüzde 2,36) izlemektedir. Ancak TR90'ın en büyük ili olan Trabzon, bu bakımdan oldukça geridedir (yüzde 1,39). Trabzon ve Samsun illeri, istihdamın sektörel dağılım oranları bakımından karşılaştırıldığında, Trabzon tarım istihdamında Samsun'dan bir puan önde (sırasıyla yüzde 64,31 ve 63,37) buna karşılık, imalat sanayindeki istihdam bakımından 1,5 puan geridedir (sırasıyla yüzde 4,99 ve 6,44). Ancak imalat sanayi istihdamındaki nüfusun oranı, Samsun'da, Türkiye'nin aynı sektördeki oranın yarısı kadardır.

Hizmet sektörünün alt başlıklarından olan tica-

Tablo 2.7.3.4 Sektörel İstihdamın Değişimi, 1980-2000

		Endeks Değerleri (1980=100)					Endeks Değerleri (1980=100)			
		1980	1985	1990	2000		1980	1985	1990	2000
Amasya	Tarım	100	100	98	79	Samsun	100	104	111	102
	Madencilik	100	113	95	46		100	93	63	58
	İmalat sanayi	100	93	95	109		100	98	104	104
	Elektrik	100	76	288	1 076		100	25	82	281
	İnşaat	100	90	113	123		100	100	112	141
	Toptan perakende ticaret	100	121	168	291		100	121	186	378
	Ulaşım	100	107	129	143		100	110	138	188
	Mali kurumlar	100	110	146	249		100	126	199	428
	Toplum hizmetleri	100	119	149	249		100	131	197	381
	İyi tanımlanmamış	100	129	133	57		100	57	36	3
	Toplam	100	103	108	104		100	106	120	129
Çorum	Tarım	100	106	107	85	Tokat	100	106	115	125
	Madencilik	100	110	94	45		100	85	18	13
	imalat Sanayi	100	91	113	166		100	102	156	172
	Elektrik	100	11	37	175		100	21	67	263
	İnşaat	100	90	114	155		100	118	177	292
	Toptan perakende ticaret	100	127	193	352		100	140	232	468
	Ulaşım	100	112	147	173		100	127	183	247
	Mali kurumlar	100	115	165	361		100	133	228	532
	Toplum hizmetleri	100	117	161	266		100	137	227	496
	İyi tanımlanmamış	100	49	34	5		100	60	20	1
	Toplam	100	106	114	106		100	109	127	152
Türkiye	Tarım	100	109	123	140	TR83	100	104	109	100
	Madencilik	100	104	103	75		100	106	79	44
	imalat Sanayi	100	111	156	258		100	97	115	130
	Elektrik	100	70	170	505		100	29	98	367
	İnşaat	100	98	152	237		100	100	124	165
	Toptan perakende ticaret	100	128	218	505		100	126	193	377
	Ulaşım	100	116	169	272		100	113	147	190
	Mali kurumlar	100	132	243	668		100	123	189	401
	Toplum hizmetleri	100	117	162	303		100	127	185	346
	İyi tanımlanmamış	100	61	48	9		100	63	36	4
	Toplam	100	111	140	197		100	106	118	126

Kaynak: DİE (2002-3), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Amasya.
DİE (2002-4), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Çorum.
DİE (2002-5), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Samsun.
DİE (2002-6), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Tokat.
DİE (2003-1), 2000 Genel Nüfus Sayımı Türkiye.

ret (Samsun'da yüzde 7,87 ve Trabzon'da 7,1) ve toplum hizmetlerindeki istihdamın oranının (Samsun'da yüzde 14,10 ve Trabzon'da 13,81) Samsun ilinde biraz daha yüksek olmasına karşılık, Trabzon ili, inşaat (yüzde 4,82'ye karşı, Samsun için 3,73) ve ulaşım (yüzde 2,82'ye karşı, Samsun için 2,36) ve mali kurumlar (yüzde 1,77'ye karşı, Samsun için 1,67) sektörleri istihdamı bakımından biraz daha öndedir.

Bu göstergeler, TR83 ve TR90 bölgeleri birbirine yakın olduğu kadar, bu bölgelerin en büyük illeri olan Samsun ve Trabzon'un da birbirilerine yakın niteliklerde olduğuna işaret etmektedir. TR83 ve Samsun sahip olduğu çok küçük avantajı geliştirmeyi başarabilirse, bir rekabet üstünlüğü sağlayabilecektir.

Kadın işgücünün sektörel dağılımı incelendiğinde, 2000 yılında Türkiye genelinde tarım sektörünün kadın işgücünün yüzde 75,64'üne istihdam olanağı yarattığı, bu oranın TR83 Bölgesi'nde yüzde 89,64'e ulaştığı görülmektedir. Bunun dışında Türkiye'de kadınların istihdam edildiği sektörler olarak toplum hizmetleri (yüzde 10,23) ve imalat sanayini (yüzde 6,62) görmekteyiz. Ancak bölgede kadınların tarım dışında istihdamının çok düşük seviyede olduğu, sadece toplum hizmetleri sektöründe yüzde 5,85 ile bir miktar varlık gösterebildiği görülmektedir; bu da ülke ortalamasının yarısı düzeyindedir.

Söz konusu edilmesi gereken bir başka nokta da, kadınların istatistiklere girmeyen, hem hizmetler hem de imalat sektörüne bağlı olarak evde yaptıkları üretimdir; kayıtlarda "ev kadını" olarak görülen pek çok kadının aslında bu yolla gelir sağlayıcı faaliyetlere katıldıkları ama görünmez oldukları bilinmektedir. Bu konu özellikle yoksullukla mücadelede ele alınması gereken önemli konulardan biridir.

Tablo 2.7.3.5 İstihdamın İmalat Sanayi Alt-Sektör Dağılımı, 2002

		İllerin TR83 Bölgesi içindeki payı							
		TR83	Amasya		Çorum		Samsun		Tokat	
		Değeri	Değeri	Payı (yüzde)	Değeri	Payı (yüzde)	Değeri	Payı (yüzde)	Değeri	Payı (yüzde)
Farklı sektörlerin toplam içindeki payı	Gıda, içki ve tütün	14 191	1 493	10,5	2 110	14,9	5 708	40,2	4 880	34,4
	Payı (yüzde)	30,2	39,3		18,2		27,5		44,6	
	Dokuma, giyim, deri	7 304	607	8,3	848	11,6	3 713	50,8	2 136	29,2
	Payı (yüzde)	15,5	16,0		7,3		17,9		19,5	
	Orman ürünleri, mobilya	5 856	489	8,4	1 110	19,0	3 022	51,6	1 235	21,1
	Payı (yüzde)	12,4	12,9		9,6		14,6		11,3	
	Kağıt ve basım sanayi	1 192	94	7,9	498	41,8	466	39,1	134	11,2
	Payı (yüzde)	2,5	2,5		4,3		2,2		1,2	
	Kimya, petrol, kauçuk, plastik	2 013	76	3,8	296	14,7	1 478	73,4	163	8,1
	Payı (yüzde)	4,3	2,0		2,6		7,1		1,5	
	Taş ve toprağa bağlı sanayi	6 809	302	4,4	4 375	64,3	1 117	16,4	1 015	14,9
	Payı (yüzde)	14,5	8,0		37,8		5,4		9,3	
	Ana metal sanayi	2 022	25	1,2	300	14,8	1 664	82,3	33	1,6
	Payı (yüzde)	4,3	0,7		2,6		8,0		0,3	
	Metal eşya ve makina	7 399	670	9,1	1 974	26,7	3 480	47,0	1 275	17,2
	Payı (yüzde)	15,7	17,7		17,0		16,8		11,7	
	Diğer imalat sanayi	254	40	15,7	70	27,6	83	32,7	61	24,0
	Payı (yüzde)	0,5	1,1		0,6		0,4		0,6	
	Toplam	47 040	3 796	8,1	11 581	24,6	20 731	44,1	10 932	23,2
	Payı (yüzde)	100,0	100,0		100,0		100,0		100,0	

Kaynak: DİE (2002-8), Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı.
Amasya Valiliği (2002), Ekonomik ve Ticari Rapor.
Tokat İl Planlama Koordinasyon Müdürlüğü (2004), Tokat İl Gelişme Planı 2004.
Samsun Ticaret ve Sanayi Odası (2003-1), Samsun İli İktisadi Raporu.
Çorum Ticaret ve Sanayi Odası (2004), Çorum İli Ekonomik Raporu.

Tablo 2.7.3.5'de 2002 yılında istihdamın imalat sanayi kollarına göre dağılımı verilmektedir. Bu tablo, TR83 Bölgesi'nde, tarımsal üretime dayalı gıda, içki ve tütün (yüzde 30,2), dokuma, giyim ve deri (yüzde 15,5) sanayilerinin yanısıra, metal eşya ve makina (yüzde 15,7), taş ve toprağa dayalı sanayiler (yüzde 14,5) ve orman ürünleri ve mobilya sanayilerinin (yüzde 12,4) istihdam yaratmak açısından öne çıktığını göstermektedir. Bölgedeki iller incelendiğinde, Amasya'da gıda, içki ve tütün sanayilerinin öne çıktığı ve ildeki istihdamın yüzde 39,3'ünü yarattığı görülmektedir. Çorum'da taş ve toprağa bağlı iş kolları, istihdamın yüzde 37,8'ini oluştururken, gıda, içki ve tütün ile metal eşya ve makina üretimi de istihdam yaratma açısından önemli sanayi kollarıdır. Samsun ve Tokat'ta ise gıda, içki ve tütün ile dokuma, giyim ve deri sanayileri öne çıkmaktadır; Samsun'da bu oranlar sırasıyla yüzde 27,5 ve yüzde 17,9, Tokat'ta yüzde 44,6 ve 19,5'dir.

Bölge içinde farklı sektörlerde yaratılan istihdamın ne kadarının hangi illerde yaratıldığına bakıldığında da önemli veriler ortaya çıkmaktadır. Bölgede, gıda, içki ve tütün kollarında yaratılmış istihdamın yüzde 40,2'sinin Samsun'da, yüzde 34,4'ünün ise Tokat'ta bulunduğu görülmektedir. Dokuma, giyim ve deri sanayi ile orman ürünleri ve mobilya imalatı kollarında ise Samsun sırasıyla yüzde 50,8 ve yüzde 51,6'lik paylarla öne çıkmaktadır. Dokuma, giyim, deri sanayinde Tokat'ın da yüzde 29,2 ile ikinci sırada olduğu görülmektedir. Bölgede en

Tablo 2.7.3.6 İstihdamın İşyeri Ölçeğine Göre Dağılımı, 2002

Farklı ölçeklerin toplam içindeki payı		TR83 Değeri	TR83 İllerinin TR83 içindeki payı							
			Amasya		Çorum		Samsun		Tokat	
			Değeri	TR83 içindeki payı (yüzde)	Değeri	TR83 içindeki payı (yüzde)	Değeri	TR83 içindeki payı (yüzde)	Değeri	TR83 içindeki payı (yüzde)
-10	İşyeri sayısı	8 853	851	9,61	1 997	22,56	4 145	46,82	1 860	21,01
	İstihdam	27 051	2 467	9,12	5 253	19,42	14 005	51,77	5 326	19,69
	İşyeri (yüzde)	95	97		92,4		95,4		94,6	
	İstihdam (yüzde)	58	65		45,4		67,6		48,7	
10-19	İşyeri sayısı	204	14	6,86	36	17,65	110	53,92	44	21,57
	İstihdam	2 725	208	7,63	500	18,35	1 462	53,65	555	20,37
	İşyeri (yüzde)	2	2		1,7		2,5		2,25	
	İstihdam (yüzde)	6	6		4,3		7,1		5,1	
20-29	İşyeri sayısı	102	3	2,94	23	22,55	50	49,02	26	25,49
	İstihdam	2 422	67	2,77	540	22,3	1173	48,43	642	26,51
	İşyeri (yüzde)	1	0		1,1		1,2		1,3	
	İstihdam (yüzde)	5	2		4,7		5,7		5,9	
30-39	İşyeri sayısı	57			29	50,88	4	7,02	24	42,11
	İstihdam	2 050			1 097	53,51	139	6,78	814	39,71
	İşyeri (yüzde)	1			1,3		0,1		1,2	
	İstihdam (yüzde)	4			9,5		0,7		7,4	
40-49	İşyeri sayısı	99			73	73,74	22	22,22	4	4,04
	İstihdam	4 654			3 585	77,03	896	19,25	173	3,72
	İşyeri (yüzde)	1			3,4		0,5		0,2	
	İstihdam (yüzde)	10			31		4,3		1,6	
50+	İşyeri sayısı	34	8	23,53	4	11,76	13	38,24	9	26,47
	İstihdam	8 137	1 053	12,94	606	7,45	3 056	37,56	3 422	42,05
	İşyeri (yüzde)	0	1		0,2		0,3		0,5	
	İstihdam (yüzde)	17	28		5,2		14,7		31,3	
Toplam işyeri sayısı		9 349	876	9,37	2 162	23,13	4 344	46,46	1 967	21,04
Toplam istihdam		47 039	3 795	8,07	11 581	24,62	20731	44,07	10 932	23,24

Kaynak: DİE (2002-8), Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı.
Amasya Valiliği (2002), Ekonomik ve Ticari Rapor.
Tokat İl Planlama Koordinasyon Müdürlüğü (2004), Tokat İl Gelişme Planı 2004.
Samsun Ticaret ve Sanayi Odası (2003), Samsun İli İktisadi Raporu.
Çorum Ticaret ve Sanayi Odası (2004), Çorum İli Ekonomik Raporu.

fazla istihdam yaratan imalat sanayi kollarından olan taş ve toprağa bağlı sanayinde yaratılan istihdamın yüzde 64,3'ü Çorum'dadır. Metal eşya ve makina imalat sanayine bakıldığında ise, yaratılan istihdamın yüzde 47,0'ının Samsun'da, yüzde 26,7'sinin Çorum'da olduğu gözlenmektedir. Sonuç olarak istihdam verilerine bakarak iller karşılaştırıldığında Samsun ve Çorum'un imalat sanayi kollarının hemen hepsinde öne çıktıkları ve tarımsal üretime dayalı olmayan imalat sanayi kollarında da uzmanlaşarak diğer bölgedeki illere göre farklı bir istihdam tablosu ortaya çıkardıkları görülmektedir. Bunun yanısıra Amasya, İmalat Sanayi'nin hiçbir alanında bir varlık gösterememektedir ve bütün sektörlerde bölgenin en düşük değerlerine sahiptir (Tablo 2.7.3.5).

İstihdam yaratan imalat sanayi alt kollarının ölçek büyüklüğü (Tablo 2.7.3.6) incelendiğinde, bölgede, 2002 yılında 10 ve daha az kişi çalıştıran işyerlerinin yaygın olduğu dikkat çekmektedir. Bu işyerleri bölgedeki toplam işyerlerinin yüzde 95'ini, toplam istihdamın yüzde 58'ini oluşturmaktadır. İller karşılaştırıldığında, Samsun ili, bölgede bu tür mikro işletmelerde yaratılan istihdamın yüzde 51,77'sini barındırmakta ve diğer illerin üç ila altı katına ulaşmaktadır. Tabloda dikkat çeken bir başka özellik de, ilk üç işyeri grubunda (10 ve daha az kişi çalıştıran, 10-19 ve 20-29 kişi çalıştıran işyerleri) Samsun, bölgedeki istihdamın yarısından çoğunu barındırmaktadır. Ancak 30-39 ve 40-49 kişi çalıştıran işyeri grupları incelendiğinde Çorum'un öne geçtiği görülmektedir; 30-39 kişi çalıştıran işyerlerindeki toplam bölge istihdamının yüzde 53,51'i bu ilde yaratılmakta, 40-49 kişi çalıştıran işyerlerinde ise bu oran yüzde 77,03'e ulaşmaktadır. 50 üstünde kişi çalıştıran işletmeler incelendiğinde ise, Samsun ve Tokat'ın, bu illerde kurulmuş olan büyük kamu işletmeleri nedeniyle öne çıktığı ve yaratılan istihdamın toplam bölge istihdamı içindeki payının sırasıyla yüzde 37,56 ve yüzde 42,05'e ulaştığı görülmektedir.

2.7.3.4 Kırsal İstihdam

İstatistikler, (Tablo 2.7.3.7) istihdamın kent ile bucak ve köyler ayrımını il düzeyinde vermektedir dolayısıyla ilçeler düzeyinde kırsal istihdamı ayrıştırmak mümkün olmamakla birlikte illerin toplam olarak köy ve bucaklarında kadın ve erkeklerin ne tür faaliyetlerde bulunduğu ve 1990-2000 döneminde nasıl bir değişimin yaşandığı konusunda bazı ipuçları sağlamaktadır. TR83 Bölgesi'nin bucak ve köylerindeki toplam nüfusun (kırsal nüfus) 1990 yılında sektörlere dağılımında yüzde 91,9 tarım sektöründe çalışmaktadır. 2000 yılında bu oranda küçük bir azalma vardır (yüzde 90,3). Bu beklenilen bir dağılımdır. Benzer bir azalma imalat sanayi için de söz konusudur (yüzde 2,0'den 1,6'ya). İmalat sanayi istihdamında erkeklerde küçük bir artış söz konusu olduğu halde, kırsalda kadının imalat sanayi istihdamındaki azalma oldukça fazla olduğundan, (yüzde 1,6'dan 0,4'e) toplam bir küçülme söz konusu olmaktadır. Buna karşılık, toplum hizmetleri (yüzde 2,8'den 4,0'a), inşaat (yüzde 1,4'den 1,8'e) ve ticaret (yüzde 0,8'den 1,2'ye) istihdamında yine küçük artışlar söz konusudur. Bu rakamları, kırın 10 yıl içinde, istihdam bakımından çok ağır bir tempo ile değiştiği biçiminde yorumlayabiliriz.

İller bazında köy ve bucaklardaki istihdam verileri incelendiğinde, (Tokat hariç) bütün illerde tarımda istihdam oranı azaldığı gözlemlenmektedir. Kırsal alanda yaşadığı halde imalat sanayinde isitihdam edilenlerin oranının en yüksek olduğu il Samsun'dur (1990 ve 2000'de yüzde 2,0). Diğer iller bakımından, kırda imalat sanayi istihdamında çok küçük bir artış vardır. Ancak Tokat'ta 1990 yılında 2,9 olan oran, 2000 yılında 1,0 olmuştur.

Buna karşılık, kentsel birimlerde (il ve ilçe merkezlerinde) tarım sektöründe çalışan nüfusun oranı da, hızla azalmaktadır. Tarım sektöründe çalışanların oranı Tokat'ta yüzde 21,1'den 2000 yılında 9,2'ye, Amasya'da 12,2'de 5,6'ya, Çorum'da 15,6'dan 8,6'ya ve Samsun'da 10,5'den 3,5'e düşmüştür.

Tablo 2.7.3.7 Sektörlere Göre İstihdamın Kır ve Kente Dağılımı, 1990-2000

		1990			2000		
		Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
Amasya Bucak ve Köyler	Tarım	84,0	98,2	91,2	79,7	98,2	89,1
	Madencilik	0,5	0,0	0,3	0,3	0,0	0,2
	İmalat Sanayi	2,1	0,7	1,4	3,3	0,4	1,8
	Elektrik	0,2	0,0	0,1	0,2	0,0	0,1
	İnşaat	2,5	0,0	1,2	2,4	0,1	1,2
	Toptan perakende ticaret	1,7	0,1	0,9	2,2	0,1	1,2
	Ulaşım	1,5	0,0	0,7	1,5	0,0	0,8
	Mali kurumlar	0,4	0,0	0,2	0,6	0,1	0,3
	Toplum hizmetleri	7,0	0,9	3,9	9,6	1,1	5,3
	İyi tanımlanmamış	0,2	0,0	0,1	0,1	0,0	0,1
	Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Amasya İlçe Merkezleri	Tarım	9,8	28,8	12,2	5,2	8,1	5,6
	Madencilik	2,2	0,1	1,9	1,1	0,1	1,0
	İmalat Sanayi	11,7	10,5	11,5	11,5	12,3	11,6
	Elektrik	0,8	0,7	0,8	0,7	0,6	0,7
	İnşaat	8,5	0,3	7,5	6,4	0,8	5,7
	Toptan perakende ticaret	14,6	4,1	13,3	15,2	11,2	14,7
	Ulaşım	5,0	1,4	4,5	4,1	1,3	3,8
	Mali kurumlar	2,8	5,5	3,1	3,0	6,6	3,5
	Toplum hizmetleri	43,3	48,1	43,9	52,2	58,6	53,0
	İyi tanımlanmamış	1,3	0,5	1,2	0,5	0,2	0,4
	Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Amasya İl Toplamı	Tarım	54,4	92,3	69,7	45,1	88,2	61,5
	Madencilik	1,2	0,0	0,7	0,7	0,0	0,4
	İmalat Sanayi	5,9	1,6	4,2	7,1	1,7	5,1
	Elektrik	0,4	0,1	0,3	0,4	0,1	0,3
	İnşaat	4,9	0,0	2,9	4,3	0,1	2,7
	Toptan perakende ticaret	6,8	0,4	4,2	8,3	1,4	5,6
	Ulaşım	2,9	0,1	1,8	2,7	0,2	1,8
	Mali kurumlar	1,3	0,5	1,0	1,7	0,8	1,4
	Toplum hizmetleri	21,5	4,9	14,8	29,4	7,4	21,1
	İyi tanımlanmamış	0,6	0,1	0,4	0,3	0,0	0,2
	Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Çorum Bucak ve Köyler	Tarım	85,2	99,1	92,8	81,3	99,1	90,8
	Madencilik	0,7	0,0	0,3	0,5	0,0	0,2
	İmalat Sanayi	2,1	0,4	1,1	2,9	0,2	1,5
	Elektrik	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0
	İnşaat	3,9	0,0	1,8	5,4	0,0	2,5
	Toptan perakende ticaret	1,5	0,0	0,7	1,5	0,1	0,8
	Ulaşım	1,4	0,0	0,6	1,3	0,0	0,6
	Mali kurumlar	0,2	0,0	0,1	0,4	0,0	0,2
	Toplum hizmetleri	4,9	0,4	2,4	6,6	0,5	3,3
	İyi tanımlanmamış	0,2	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0
	Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Çorum İlçe Merkezleri	Tarım	12,5	36,4	15,1	7,0	18,9	8,6
	Madencilik	2,0	0,1	1,8	1,0	0,1	0,9
	İmalat Sanayi	18,9	12,0	18,1	20,2	19,0	20,0
	Elektrik	0,6	0,3	0,5	0,7	0,3	0,6
	İnşaat	10,9	0,4	9,8	10,6	0,3	9,2
	Toptan perakende ticaret	17,3	4,4	15,9	19,3	11,6	18,2
	Ulaşım	6,2	1,5	5,7	5,6	1,1	5,0
	Mali kurumlar	3,0	4,6	3,1	4,0	6,3	4,3
	Toplum hizmetleri	27,6	39,8	28,9	31,4	42,3	32,9
	İyi tanımlanmamış	1,1	0,4	1,1	0,3	0,1	0,2
	Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Çorum İl Toplamı	Tarım	58,7	95,7	75,3	49,9	91,8	67,6
	Madencilik	1,1	0,0	0,6	0,7	0,0	0,4
	İmalat Sanayi	8,2	1,0	5,0	10,2	1,9	6,7
	Elektrik	0,2	0,0	0,1	0,4	0,0	0,2
	İnşaat	6,4	0,0	3,6	7,6	0,0	4,4
	Toptan perakende ticaret	7,2	0,3	4,1	9,0	1,1	5,7
	Ulaşım	3,1	0,1	1,8	3,1	0,1	1,8
	Mali kurumlar	1,2	0,3	0,8	2,0	0,6	1,4
	Toplum hizmetleri	13,2	2,5	8,4	17,1	4,3	11,7
	İyi tanımlanmamış	0,6	0,0	0,3	0,1	0,0	0,1
	Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
TR83 Bucak ve Köyler	Tarım	85,1	97,7	91,9	81,2	98,5	90,3
	Madencilik	0,3	0,0	0,1	0,2	0,0	0,1
	İmalat Sanayi	2,4	1,6	2,0	2,9	0,4	1,6
	Elektrik	0,1	0,0	0,1	0,2	0,0	0,1
	İnşaat	3,0	0,0	1,4	3,8	0,0	1,8
	Toptan perakende ticaret	1,7	0,1	0,8	2,3	0,1	1,2
	Ulaşım	1,4	0,0	0,7	1,4	0,0	0,7
	Mali kurumlar	0,3	0,0	0,2	0,5	0,1	0,3
	Toplum hizmetleri	5,4	0,6	2,8	7,5	0,9	4,0
	İyi tanımlanmamış	0,2	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0
	Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
TR83 İlçe Merkezleri	Tarım	10,8	30,1	13,8	5,5	8,6	5,9
	Madencilik	0,8	0,0	0,7	0,6	0,1	0,5
	İmalat Sanayi	16,5	19,1	16,9	16,8	15,8	16,7
	Elektrik	0,8	0,4	0,7	0,8	0,3	0,7
	İnşaat	10,2	0,3	8,6	9,1	0,5	7,8
	Toptan perakende ticaret	17,9	4,9	15,9	20,5	13,5	19,4
	Ulaşım	6,3	1,5	5,6	5,9	1,8	5,3
	Mali kurumlar	3,1	5,1	3,4	3,8	7,6	4,4
	Toplum hizmetleri	32,5	37,8	33,3	36,9	51,6	39,1
	İyi tanımlanmamış	1,1	0,7	1,0	0,2	0,2	0,2
	Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
TR83 Toplamı	Tarım	58,0	92,0	73,1	51,3	90,0	67,8
	Madencilik	0,5	0,0	0,3	0,3	0,0	0,2
	İmalat Sanayi	7,6	3,1	5,6	8,4	1,8	5,6
	Elektrik	0,4	0,0	0,2	0,4	0,0	0,3
	İnşaat	5,6	0,0	3,1	5,9	0,1	3,4
	Toptan perakende ticaret	7,6	0,5	4,4	9,5	1,4	6,0
	Ulaşım	3,2	0,1	1,8	3,2	0,2	1,9
	Mali kurumlar	1,3	0,5	0,9	1,8	0,8	1,4
	Toplum hizmetleri	15,3	3,7	10,1	19,1	5,7	13,4
	İyi tanımlanmamış	0,5	0,1	0,3	0,1	0,0	0,1
	Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

		1990			2000		
		Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
Samsun Bucak ve Köyler	Tarım	83,8	98,3	91,6	78,1	98,0	88,8
	Madencilik	0,1	0,0	0,0	0,1	0,0	0,1
	İmalat Sanayi	3,3	1,0	2,0	3,8	0,4	2,0
	Elektrik	0,2	0,0	0,1	0,2	0,0	0,1
	İnşaat	3,0	0,0	1,4	4,3	0,0	2,0
	Toptan perakende ticaret	2,2	0,1	1,0	3,3	0,2	1,7
	Ulaşım	1,6	0,0	0,7	1,7	0,0	0,8
	Mali kurumlar	0,3	0,0	0,2	0,5	0,1	0,3
	Toplum hizmetleri	5,4	0,5	2,8	8,0	1,1	4,3
	İyi tanımlanmamış	0,2	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0
	Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Samsun İlçe Merkezleri	Tarım	7,8	22,2	10,5	3,4	4,4	3,5
	Madencilik	0,2	0,0	0,1	0,2	0,1	0,2
	İmalat Sanayi	17,9	23,6	18,9	17,2	15,9	16,9
	Elektrik	0,9	0,4	0,8	0,9	0,3	0,8
	İnşaat	9,9	0,3	8,1	9,5	0,5	7,9
	Toptan perakende ticaret	21,5	6,4	18,7	24,0	15,6	22,5
	Ulaşım	6,7	1,7	5,8	6,9	2,2	6,0
	Mali kurumlar	3,5	6,1	4,0	4,2	8,3	4,9
	Toplum hizmetleri	30,5	38,5	32,0	33,8	52,5	37,1
	İyi tanımlanmamış	1,1	0,7	1,0	0,1	0,2	0,1
	Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Samsun İl Toplamı	Tarım	54,4	89,9	70,2	45,9	86,4	63,4
	Madencilik	0,1	0,0	0,1	0,2	0,0	0,1
	İmalat Sanayi	8,9	3,5	6,5	9,5	2,4	6,4
	Elektrik	0,5	0,1	0,3	0,5	0,0	0,3
	İnşaat	5,7	0,1	3,2	6,5	0,1	3,7
	Toptan perakende ticaret	9,6	0,8	5,7	12,2	2,1	7,9
	Ulaşım	3,6	0,2	2,1	3,9	0,3	2,4
	Mali kurumlar	1,6	0,7	1,2	2,1	1,1	1,7
	Toplum hizmetleri	15,1	4,7	10,5	19,1	7,5	14,1
	İyi tanımlanmamış	0,5	0,1	0,3	0,1	0,0	0,0
	Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Tokat Bucak ve Köyler	Tarım	87,8	95,4	91,8	85,6	98,8	92,3
	Madencilik	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0
	İmalat Sanayi	1,7	3,9	2,9	1,6	0,4	1,0
	Elektrik	0,1	0,0	0,1	0,1	0,0	0,1
	İnşaat	2,5	0,0	1,2	2,8	0,0	1,4
	Toptan perakende ticaret	1,2	0,0	0,6	1,5	0,1	0,8
	Ulaşım	1,1	0,0	0,5	1,0	0,0	0,5
	Mali kurumlar	0,3	0,0	0,2	0,5	0,1	0,3
	Toplum hizmetleri	5,1	0,6	2,7	6,8	0,7	3,6
	İyi tanımlanmamış	0,2	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0
	Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Tokat İlçe Merkezleri	Tarım	16,3	47,2	21,1	8,9	11,8	9,2
	Madencilik	0,1	0,0	0,1	0,3	0,0	0,3
	İmalat Sanayi	14,5	17,2	15,0	16,6	14,5	16,3
	Elektrik	0,6	0,1	0,6	0,8	0,4	0,8
	İnşaat	11,1	0,4	9,4	8,6	0,4	7,7
	Toptan perakende ticaret	13,4	1,9	11,6	18,0	9,7	17,1
	Ulaşım	6,7	1,0	5,8	5,4	1,7	5,0
	Mali kurumlar	2,4	2,4	2,4	3,5	7,1	3,9
	Toplum hizmetleri	33,8	28,8	33,0	37,7	54,3	39,6
	İyi tanımlanmamış	1,0	1,0	1,0	0,2	0,1	0,2
	Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Tokat İl Toplamı	Tarım	65,7	92,1	77,7	64,2	94,9	77,7
	Madencilik	0,1	0,0	0,0	0,1	0,0	0,1
	İmalat Sanayi	5,7	4,8	5,3	5,8	1,0	3,7
	Elektrik	0,3	0,0	0,2	0,3	0,0	0,2
	İnşaat	5,2	0,0	2,8	4,4	0,0	2,5
	Toptan perakende ticaret	5,0	0,2	2,8	6,1	0,5	3,6
	Ulaşım	2,9	0,1	1,6	2,2	0,1	1,3
	Mali kurumlar	1,0	0,2	0,6	1,3	0,4	0,9
	Toplum hizmetleri	14,0	2,5	8,7	15,4	3,1	10,0
	İyi tanımlanmamış	0,4	0,1	0,3	0,1	0,0	0,0
	Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Türkiye Bucak ve Köyler	Tarım	73,8	96,1	85,1	69,8	96,0	82,9
	Madencilik	1,1	0,0	0,6	0,6	0,0	0,3
	İmalat Sanayi	5,4	2,5	4,0	6,4	1,4	3,9
	Elektrik	0,2	0,0	0,1	0,3	0,0	0,1
	İnşaat	4,7	0,0	2,4	4,6	0,0	2,3
	Toptan perakende ticaret	3,5	0,2	1,9	4,8	0,6	2,7
	Ulaşım	2,6	0,0	1,3	2,3	0,1	1,2
	Mali kurumlar	0,5	0,1	0,3	0,9	0,3	0,6
	Toplum hizmetleri	7,7	0,9	4,3	10,2	1,5	5,8
	İyi tanımlanmamış	0,3	0,1	0,2	0,1	0,0	0,1
	Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Türkiye İlçe Merkezleri	Tarım	8,2	18,6	9,8	3,9	4,7	4,1
	Madencilik	0,7	0,1	0,6	0,5	0,1	0,4
	İmalat Sanayi	22,5	25,3	23,0	23,5	24,7	23,7
	Elektrik	0,7	0,3	0,6	0,8	0,4	0,7
	İnşaat	10,4	0,5	8,9	9,1	0,8	7,5
	Toptan perakende ticaret	17,9	8,1	16,4	19,5	14,2	18,6
	Ulaşım	6,8	2,4	6,1	6,7	2,7	6,0
	Mali kurumlar	4,3	9,7	5,1	5,1	11,6	6,3
	Toplum hizmetleri	27,3	33,9	28,3	30,6	40,5	32,4
	İyi tanımlanmamış	1,2	1,1	1,2	0,2	0,2	0,2
	Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Türkiye Toplamı	Tarım	37,7	82,1	53,7	32,9	75,6	48,4
	Madencilik	0,9	0,0	0,6	0,6	0,0	0,4
	İmalat Sanayi	14,8	6,7	11,9	16,0	6,6	12,6
	Elektrik	0,5	0,1	0,3	0,5	0,1	0,4
	İnşaat	7,8	0,1	5,1	7,1	0,2	4,6
	Toptan perakende ticaret	11,5	1,6	7,9	13,1	3,7	9,7
	Ulaşım	4,9	0,5	3,3	4,8	0,7	3,3
	Mali kurumlar	2,6	1,8	2,3	3,3	2,8	3,1
	Toplum hizmetleri	18,5	6,9	14,3	21,6	10,2	17,5
	İyi tanımlanmamış	0,8	0,2	0,6	0,2	0,1	0,1
	Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: DİE (2002-3), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Amasya.
DİE (2002-4), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Çorum.
DİE (2002-5), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Samsun.
DİE (2002-6), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Tokat.
DİE (2003-1), 2000 Genel Nüfus Sayımı Türkiye.

2.7.3.5 İstihdamın İşteki Durumu

Tablo 2.7.3.8, 1980'den 2000'e doğru, işteki duruma ve cinsiyete göre istihdam oranlarını göstermektedir. İşteki duruma göre istihdam, ücretli, işveren, kendi hesabına çalışan ve ücretsiz aile işçisi olarak 4 ana gruba ayrılmaktadır. Son yirmi yıllık dönemde Türkiye genelinde ücretliler ve işverenlerin oranında bir artış söz konusudur. İstihdam edilen işgücü içinde ücretli olanların oranının artışı, TR83 illeri için de geçerlidir. Ücretli olanların artışı, ekonominin kayıt altına alınması ve bütçede vergi gelirlerinin artması, aynı zamanda yaşam standartlarının yükselmesi ve yoksulluğun azalması anlamına gelmektedir.

Aynı durum, işveren konumunda bulunanlar için de söz konusudur. TR83 Bölgesi'nde bu dönemde, ücretli oranlarında gerçekleşen değişim eğilimi, Türkiye ortalamasının gösterdiği eğilime uygun olarak gelişmiştir. Ancak değişim trendi Türkiye'ye uygun olsa da, gerçekleşen oranlar, Türkiye ortalamasının altında kalmıştır. İller düzeyinde bakıldığında, 1990'dan 2000'e kadar olan dönemde gerçekleşen ücretli olarak istihdam edilenlerin artışı Türkiye'de yüzde 33,3 düzeyinden 43,9'a çıkmıştır. Bu oran Amasya'da yüzde 21,7'den 33,0'a, Tokat'ta ise, yüzde 14,3'den 20,5'e çıkmıştır. TR83 Bölgesi'nde işverenler, son 20 yılda, Türkiye'deki trende uyumlu ve ücretli istihdam edilenlerde görülen trende paralel biçimde artış göstermiştir.

Tablo 2.7.3.8 İşteki Duruma ve Cinsiyete Göre İstihdam

		1980				1990				2000			
		Üc	İş	Ke	Ai	Üç	İş	Ke	Ai	Üc	İş	Ke	Ai
Türkiye	T	33,3	1,0	23,1	42,4	38,5	1,3	22,3	37,9	43,9	2,6	20,1	33,8
	E	44,5	1,4	33,8	19,8	50,1	2,0	30,7	17,3	54,5	3,6	28,2	13,8
	K	13,9	0,1	4,7	81,2	17,7	0,2	7,3	74,8	24,3	0,9	6,0	68,8
Amasya	T	21,7	0,3	23,5	54,3	25,3	0,5	24,7	49,5	33,0	1,0	24,1	41,9
	E	33,1	0,6	37,4	28,7	37,2	0,7	37,1	25,0	46,0	1,5	34,9	17,5
	K	5,8	0,0	4,0	90,2	7,9	0,1	6,6	85,4	11,9	0,1	6,4	81,6
Çorum	T	16,0	0,3	24,1	59,5	19,5	0,5	24,6	55,5	26,3	1,4	25,1	47,2
	E	27,2	0,5	41,0	31,1	32,1	0,9	40,0	26,9	39,5	2,1	39,3	19,0
	K	2,6	0,0	3,8	93,6	3,9	0,0	5,6	90,4	8,3	0,3	5,8	85,7
Samsun	T	19,9	0,4	21,7	57,8	22,8	0,7	22,6	54,0	28,9	2,0	23,1	46,0
	E	29,2	0,7	36,6	33,2	33,9	1,1	36,5	28,4	41,2	2,8	36,5	19,5
	K	8,5	0,0	3,5	88,0	8,3	0,0	3,1	88,6	12,8	0,9	5,4	81,0
Tokat	T	14,3	0,2	26,1	59,3	17,6	0,4	26,7	55,2	20,5	1,0	22,6	55,9
	E	22,5	0,4	42,2	34,8	27,4	0,7	40,4	31,5	31,0	1,3	35,7	31,9
	K	4,0	0,0	5,9	90,1	5,4	0,1	9,8	84,7	6,2	0,4	4,8	88,6

Seçilmiş bölgelerde işteki duruma göre istihdam-2000

		İşveren (yüzde)	Ücretli İstihdam (yüzde)	Ücretli Kadın İstihdamı (yüzde)
Maks.	TR83-Samsun	1,46	26,61	4,19
	TR90-Trabzon	1,46	24,81	4,16
	TR82-Kastamunu	1,23	24,98	3,71
	TR81-Zonguldak	1,35	35,13	5,43
	TR10-İstanbul	5,97	75,95	19,39
	TR31-İzmir	3,99	61,98	16,28
	TR51-Ankara	3,93	72,06	16,86
Min.	TRA2-Ağrı	0,88	24,30	2,06
	TRB2-Van	0,72	25,84	1,84
	TRC3-Mardin	0,85		2,37
	TR90-Trabzon		24,81	

(T: Toplam, E: Erkek, K: Kadın)
(Üc: Ücretli, maaşlı, yevmiyeli, İş: İşveren, Ke: Kendi hesabına, Ai: Ücretsiz aile işçisi)

Kaynak: DİE (2002-3), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Amasya.
DİE (2002-4), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Çorum.
DİE (2002-5), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Samsun.
DİE (2002-6), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Tokat.
DİE (2003-1), 2000 Genel Nüfus Sayımı Türkiye.

Ancak ücretli istihdam edilenlerde olduğu gibi, işveren kesiminde de bu oran Türkiye ortalamasının altında kalmıştır ancak ortalamaya daha yakın düzeydedir. Türkiye ortalamasına en yakın il, yüzde 2,0 ile Samsun'dur. Buna ek olarak Samsun`da kadın işveren oranı, diğer illerdekinden fazla ve aşağı yukarı Türkiye ortalaması düzeyinde gerçekleşmiştir.

İşteki duruma ve cinsiyete göre istihdam analizinde diğer önemli bir konu, kendi hesabına çalışanların ve ücretsiz aile işçilerinin durumudur. Kendi hesabına çalışanların dört ildeki payı ve değişim trendi Türkiye genelinden farklı yönde hareket etmektedir. Türkiye genelinde bu gruba dahil olan istihdam son 20 yılda azalmaktadır.

Bölge illerinden Amasya, Çorum ve Samsun'da kendi hesabına çalışan oranı artarken, Tokat'ta son dönemde azalma görülmüştür. Kendi hesabına çalışmadaki artış, işsizlik sonucunda kişilerin kendi işlerini kurmaları, dolayısıyla bir tür girişimcilik anlamına gelebildiği gibi enformel alanda çalışmanın artmasını da ifade edebilir.

Ücretsiz aile işçisi oranları Türkiye'deki eğilime uygun bir azalış içindedir. TR83 Bölgesi'nin ülke ile aynı trendi yakalaması, ücretsiz aile işçiliğinin yoğun olarak yaşandığı tarım sektörünün istihdam içindeki payının yavaş yavaş azalma eğilimine girdiğini de göstermektedir. Ancak incelenen illerde ücretsiz aile işçisi olarak istihdam edilenlerin oranı, Türkiye ortalamasının çok üstünde gerçekleşmiştir (Türkiye'de ücretsiz aile işçilerinin oranı 2000 yılında yüzde 33,8 olduğu halde Amasya'da, yüzde 41,9, Samsun'da yüzde 46,0, Çorum'da yüzde 47,2 ve Tokat'ta yüzde 55,9'dur). Konu toplumsal cinsiyet yönünden ele alındığında, incelenen illerde 2000'li yıllarda kadın işgücünün büyük ölçüde aile işçisi şeklinde istihdam edildiği görülmektedir.

Tablo 2.7.3.7'nin ikinci kısmı bölgesel bir karşılaştırma olanağı sunmaktadır; incelenen göstergelerde TR83'ün Karadeniz'deki diğer bölgelerden önemli bir farklılığı bulunmamaktadır. TR83 Bölgesi'nde toplam ve kadın ücretli işgücü oranının, Türkiye genelinde en düşük değerli bölgelere yakın olduğu görülürken, işveren kesiminin oranı Türkiye ortalamasına daha yakındır.

Burada dikkat edilmesi gereken iki nokta bulunmaktadır. Birincisi, tarımın hala bölgede itici sektör olması, ücretsiz aile işçilerinin (ekonomiye vergi vererek bir katkı sağlamayanlar grubu) yüksek oranda istihdam edilmesine yol açmaktadır. İkincisi, tarım sektörünün yarattığı katma değer ve bölge içinde köy ve bucaklarda ortalama hanehalkı büyüklüğü dikkate alınırsa, bu sektörden geçimini sağlayanların (ayni veya parasal olarak) sayısı arttıkça ortalama yaşam standardında düşme ve yoksulluk sınırı veya altında yaşayanların sayısında artış olmaktadır. Bu sorunları azaltmanın en önemli aracı, sanayi ve hizmetler sektörlerinin gelişmesiyle birlikte bu işgücünün bu sektörlere aktarılması ve kayıt altına alınmasıdır. Bu aynı zamanda kullanılmayan bir insan kaynağının verimli ve katma değer üretecek şekilde ekonomiye katılması anlamına gelecektir.

2.7.3.6 Nedenlerine Göre İstihdama Katılmayan İşgücü

Tablo 2.7.3.8 1980'den 2000'e çalışmama nedenine ve cinsiyete göre *işgücünde olmayan nüfusu* göstermektedir. Çalışmama nedenine göre işgücünde olmayan nüfus; emekli, ev kadını, öğrenci ve diğer olmak üzere dört bölümde toplanmıştır. TR83 Bölgesi'nde kadın işgücünün büyük bir kısmının (illerdeki oranların hepsi 1980 yılında yüzde 60'ın üzerindedir) istihdama katılmamasının arkasındaki en önemli faktör, kadın işgücünün ev kadını olarak çalışmasıdır. Bu oran, kentleşmenin artması ve kadınların tarımsal faaliyetlerden uzaklaşmasıyla artmaktadır. Bununla birlikte, 2000 yılında çalışmama nedeni olarak ev kadını olmalarını gösteren kadınların oranında bir azalma vardır. Türkiye'de kadınların yüzde 73,4'ü ev kadını olması nedeniyle işgücüne katılmadığı halde, Amasya'da kadınların yüzde 74,7'si, Çorum'da 78,5'i, Samsun'da 63,8'i ve Tokat'ta 70,8'i aynı nedenle çalışamamaktadır.

Ancak daha önce de belirtildiği gibi, "ev kadını" statüsünde görünen pek çok kadının da sürekliliği olmayan işlerde kayıtsız olarak istihdama katıldığı ya da evde ekonomik faaliyetlerde bulunduğu bilinen bir gerçektir. Bir diğer önemli faktör de işgücünde olmayan nüfus içinde halen öğrenci olanların payıdır. İşgücünde olmayan kadın nüfusunun ev kadını ve öğrenci olanlarının payı TR83 Bölgesi'nde yüzde 90'ın üzerinde gerçekleşmiştir. Ancak 1980'lerden 2000'lere doğru bir olumlu gelişme, ev kadını olma nedeniyle işgücünde olmayan nüfus oranının azalma trendi gösterirken, öğrenci olma sebebiyle işgücünde bulunmayan nüfus oranının artış trendi göstermesidir. Erkek nüfus içinde, işgücüne katılmayanların büyük oranda öğrenci olduğu gözlenmektedir (yüzde 36,4 ile 27,2 arasında). Bunu da, emekli erkek nüfus takip etmektedir. Her iki grubun payı toplam işgücüne katılmayanların yüzde 60`ı civarındadır. Emekli nüfus hem incelenen illerde hem de Türkiye genelinde artış göstermektedir. Öğrenci olması nedeniyle işgücünde olmayan nüfusa bakıldığında, Türkiye'de 1980'lerden 2000'lere doğru bir artış eğiliminden bahsetmek mümkündür, fakat bu artışı ortaya çıkaran, daha çok işgücüne dahil olmayan kadın nüfusunda öğrenci olanların oranının artmasıdır. Nitekim 1990`dan 2000`lere işgücüne dahil olmayan erkek nüfusun içinde öğrenci olanların oranında düşüş olduğu görülmektedir.

2.7.3.7 Eğitim Durumuna Göre İstihdam

Bu bölümde genel olarak eğitim durumunun istihdamı ne şekilde etkilediği üzerinde durulacaktır. Bu konuda ayrıntılı bilgi eğitim ve istihdam arasındaki ilişkinin incelendiği eğitim bölümü'nde bulunmaktadır (Tablo 2.7.3.10). Ülke genelinde çalışanların eğitim düzeyleri düşüktür ancak TR83 Bölgesi'nde istihdam edilenler daha da az eğitim almışlardır. Türkiye'de çalışan nüfus içinde okuma yazma bilmeyenlerin oranı yüzde 11,9 düzeyindedir ve bu oran bölgede yüzde 16,2'dir (bu oran yüzde 12,0 kadın ve 4,2 erkek okuma–yazma bilmeyenden oluşmaktadır).

Tablo 2.7.3.9 Çalışmama Nedenine ve Cinsiyete Göre İşgücünde Olmayan Nüfus (yüzde)

	1980				1990				2000			
	Em	Ev	Öğ	Di	Em	Ev	Öğ	Di	Em	Ev	Öğ	Di
Türkiye												
T	5,2	62,1	23,7	8,1	8,1	59,3	26,8	5,8	12,4	49,1	30,0	8,5
E	16,0	-	56,4	24,3	24,7	-	57,7	17,6	28,9	-	51,4	19,7
K	1,2	85,1	11,6	2,1	1,7	82,1	14,9	1,3	4,2	73,4	19,4	3,0
Amasya												
T	3,5	58,7	27,8	9,5	7,0	55,8	30,3	6,9	10,1	47,6	27,2	15,1
E	10,1	-	60,5	27,5	20,8	-	61,3	17,9	23,4	-	43,7	32,9
K	0,5	84,8	13,3	1,5	0,5	83,2	13,7	2,6	2,5	74,4	18,0	5,1
Çorum												
T	2,6	62,0	22,2	12,0	5,8	60,8	26,7	6,7	11,0	52,6	27,2	9,2
E	8,5	-	51,6	35,9	19,0	-	59,8	21,3	28,9	-	47,9	23,3
K	0,3	86,7	10,5	2,4	0,6	84,7	13,8	0,9	2,2	78,5	17,0	2,3
Samsun												
T	4,6	58,8	25,9	9,2	9,1	54,4	31,5	5,0	13,8	42,1	35,1	9,0
E	12,0	-	56,1	26,9	22,3	-	62,9	14,8	28,7	-	54,7	16,6
K	1,7	82,6	13,6	2,0	3,6	76,9	18,5	1,0	6,1	63,8	25,1	5,0
Tokat												
T	2,7	54,8	30,7	10,0	5,5	55,7	32,9	6,0	9,9	44,3	36,4	9,3
E	6,5	-	63,6	24,6	16,4	-	67,4	16,3	23,1	-	56,8	20,1
K	0,8	82,3	14,2	2,6	0,6	80,7	17,4	1,4	2,0	70,8	24,3	2,9

(T: Toplam, E: Erkek, K: Kadın, Em: Emekli, Ev: Ev kadını, Öğ: Öğrenci, Di: Diğer1)

1: Diğer grubu "irat sahibi" olanlar ve 2000 Genel Nüfus Sayımında "İş arayıp son üç ayda iş arama kanalı kullanmayanları" kapsamaktadır.

Kaynak: DİE (2002-3), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Amasya.
DİE (2002-4), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Çorum.
DİE (2002-5), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Samsun.
DİE (2002-6), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Tokat.
DİE (2003-1), 2000 Genel Nüfus Sayımı Türkiye.

Sektörlerdeki istihdam, eğitim durumuna ve cinsiyete göre incelendiğinde, Türkiye'de tarım sektöründe okuma-yazma bilmeyenlerin oranının yüzde 23,1 olduğu (bu oran yüzde 18,1 kadın ve 5,0 erkek okuma–yazma bilmeyenden oluşmaktadır) gözlemlenmektedir. Bölgede tarım sektöründe çalışanların eğitim düzeyi ülke düzeyine benzer bir eğilim göstermektedir. Ülkede ve bölgede kadınların eğitim düzeylerinin düşük olması ve özellikle ilkokul sonrasında daha düşük okullaşma oranlarına sahip olmaları kadınların istihdam edildikleri sektörleri de büyük ölçüde belirlemektedir.

Türkiye'de imalat sanayinde kadın ve erkeklerin eğitim durumları arasında ciddi farklar bulunmaktadır; bölgede bu farklar daha da belirgin bir şekilde ortaya çıkmakta ve ülke ortalamasının altında değerler elde edilmektedir. Türkiye'de imalat sanayinde ilkokul mezunlarının oranı erkekler için yüzde 43,7, kadınlar için 9,3'tür; bu oran orta ve dengi meslek okulları için sırasıyla yüzde 11,8 ve 2,2; lise ve dengi okullar için yüzde 16,9 ve 4,5'tir.

Yüksek öğretimden mezun olanların oranı ise erkeklerde yüzde 5,2, kadınlarda 1,6 düzeyindedir. Bölgeye bakıldığında benzer eğilimlerin mevcut olduğu ancak eğitim seviyesinin Türkiye ortalamasının altında olduğu gözlenmektedir; kadınlar için bu durum daha da belirgindir. Dikkat çeken bir başka özellik de Türkiye'de hizmetler sektöründe çalışanların eğitim düzeyinin imalat sanayinde çalışanlardan daha yüksek olmasıdır; bölgede de benzer eğilimler ortaya çıkmaktadır. Bu oranlara kadınlar açısından bakıldığında hizmet sektöründe çalışan kadınların eğitim düzeylerinin erkeklerle karşılaştırıldığında çok düşük olduğu görülmektedir.

Mevcut Durum ve Analizi Ekler, Ek Tablo 5.15 incelendiğinde ise çeşitli eğitim düzeylerinde istihdamın nasıl dağıldığı görülmektedir. Türkiye'de ilkokul mezunlarının en fazla yer aldığı sektörler yüzde 56,9'la tarım, yüzde 14,1'le imalat sanayi ve yüzde 9,6'yla toplumsal hizmetlerdir ancak bölgede ilkokul mezunlarının tarımda çalışma oranı yüzde 74,2'ye ulaşmakta, bunun yanısıra diğerlerinin oranları ülke ortalamasının oldukça altına düşmektedir; Bu durum ortaokul ve lise mezunları için de geçerlidir; bu grupta yer alanların tarımda çalışma oranları ülke ortalamasının üstüne çıkmaktadır.

Burada dikkat çeken bir özellik, ortaokul ve lise dengi meslek okulu mezunlarının tarımda çalışma oranının ciddi bir şekilde düşmesi ancak toplumsal hizmetler ve imalat sanayinde çalışanların oranının yükselmesidir. Bu durum, meslek okullarının kazandırdığı becerilerin farklı sektörlerde istihdamı kolaylaştırdığını göstermektedir. Ülkede yüksek eğitimden mezun olmuş çalışanların içinde en büyük payı yüzde 57,4'le çeşitli meslek gruplarının yoğunlaştığı toplumsal hizmetler almaktadır. Bölgedeki duruma bakıldığında bu grup için toplumsal hizmetlerde çalışma oranının yüzde 73,6'ya çıktığı görülmektedir. Bütün bu veriler bölgede tarımın az çok her eğitim düzeyi için hala en fazla istihdam yaratan sektör olduğunu göstermekte ve diğer sektörlerde istihdam yaratmanın önemine işaret etmektedir.

TR83 Bölgesi il merkezlerinde, bucak ve köylerin aksine, okuryazarlık ve eğitim durumu ile istihdam arasında pozitif yönlü bir ilişki görülmektedir. Dolayısıyla il merkezlerinde okuryazar olma ve artan eğitim yılı sayısı, istihdam edilme oranını artırmaktadır. Burada dikkat çekici bir nokta, okuryazar olmayanların istihdam edilme oranlarının, bu dört ilde Türkiye ortalamasına göre daha yüksek olduğu, okuma-yazma bilenlerin istihdam edilme oranlarının ise Türkiye ortalama değerlerini yansıtmasıdır. Bu illerde tarım sektörünün temel istihdam yaratan sektör olması, ayrıca sanayi ve hizmet sektörlerinin yeterince gelişmemiş olması, düşük eğitim seviyelerinde istihdamı kolaylaştırmaktadır.

Diğer bir bölgesel özellik, il merkezlerinde kadınların işgücüne katılım oranının çok düşük düzeylerde kalmasıdır. Bunun en önemli nedenleri, daha önce de belirtildiği gibi kadınların genel olarak eğitim ve becerilerinin erkeklerle karşılaştırıldığında düşük olması, köyden kente göç eden kadınların tarım-

Tablo 2.7.3.10 İller, TR83 Bölgesi ve Türkiye'de İstihdamın Sektörel Bazda Eğitim ve Cinsiyete Göre Dağılımı, 2000

		Toplam			Okuma yazma bilmeyen		Okuma yazma bilen toplamı		Bir okul bitirmeyen		Bir okul bitirenlerin toplamı		İlkokul		İlköğretim		Ortaokul		Ortaokul dengi meslek okulu		Lise		Lise dengi meslek okulu		Yükseköğretim		Mezuniyeti Bilinmeyen		Okuma Yazma Durumu Bilinmeyen	
		T	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
Amasya	TOPLAM	100,0	62,0	38,0	3,3	9,0	58,8	29,0	3,4	3,4	55,4	25,6	29,4	20,1	0,6	0,4	6,5	1,0	0,3	0,0	8,7	1,5	4,8	0,7	5,0	1,8	0,0	0,0	0,0	0,0
	Tarım, orman ve balıkçılık	100,0	45,5	54,5	4,7	14,5	40,7	40,0	4,6	5,5	36,1	34,6	28,6	31,4	0,7	0,6	3,2	1,3	0,1	0,0	2,3	1,0	0,9	0,3	0,3	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0
	Madencilik, taş ocakçılığı	100,0	98,5	1,5	1,3	0,1	97,2	1,3	3,1	0,0	94,1	1,3	67,8	0,3	0,3	0,0	9,4	0,1	0,1	0,0	7,5	0,6	3,8	0,1	5,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0
	İmalat sanayi	100,0	87,2	12,8	0,8	0,2	86,4	12,6	1,5	0,2	84,9	12,4	47,0	7,1	0,6	0,4	13,6	1,3	0,8	0,1	11,0	2,0	8,6	0,8	3,2	0,7	0,0	0,0	0,0	0,0
	Elektrik, gaz, su	100,0	91,3	8,7	0,2	0,0	91,1	8,7	0,8	0,0	90,2	8,7	26,8	0,6	0,0	0,0	13,4	0,2	1,9	0,2	21,9	4,5	15,9	1,3	10,4	1,9	0,0	0,0	0,0	0,0
	İnşaat	100,0	98,1	1,9	3,4	0,2	94,7	1,8	3,8	0,1	90,8	1,7	62,6	0,9	0,7	0,0	12,1	0,4	0,5	0,0	8,7	0,1	3,9	0,1	2,3	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0
	Toptan/ perakende ticaret	100,0	90,8	9,2	0,8	0,3	89,9	9,0	1,9	0,3	88,1	8,7	40,0	2,5	0,9	0,2	16,0	0,9	0,4	0,0	18,3	3,2	7,7	1,1	4,8	0,9	0,0	0,0	0,0	0,0
	Ulaştırma, haberleşme	100,0	96,3	3,7	0,6	0,1	95,7	3,6	2,5	0,1	93,2	3,5	52,9	0,5	0,2	0,0	16,9	0,3	1,4	0,0	11,3	1,3	6,9	0,4	3,6	1,0	0,0	0,0	0,0	0,0
	Mali Kurumlar/ sigorta	100,0	77,7	22,3	0,2	0,1	77,4	22,2	0,5	0,2	77,0	22,0	9,7	1,9	0,3	0,1	9,8	0,7	0,5	0,1	21,4	7,8	10,9	3,4	24,4	8,0	0,0	0,0	0,0	0,0
	Toplumsal hizmetler	100,0	86,6	13,4	0,5	0,2	86,1	13,2	0,9	0,2	85,2	13,0	19,2	1,2	0,4	0,1	9,9	0,5	0,4	0,0	23,1	2,3	14,0	1,6	18,2	7,2	0,0	0,0	0,0	0,0
	İyi tanımlanmamış	100,0	92,7	7,3	15,0	2,4	77,7	4,9	1,0	0,3	76,7	4,5	20,2	0,0	0,3	0,7	9,8	0,3	2,1	0,0	7,3	1,7	8,0	0,3	28,9	1,4	0,0	0,0	0,0	0,0
Çorum	TOPLAM	100,0	57,7	42,3	5,4	13,4	52,3	28,9	4,1	3,7	48,1	25,2	31,5	21,5	0,6	0,2	5,2	0,6	0,1	0,0	4,7	1,1	2,3	0,4	3,9	1,3	0,0	0,0	0,0	0,0
	Tarım, orman ve balıkçılık	100,0	42,5	57,5	7,3	19,8	35,2	37,7	5,2	5,4	30,0	32,3	25,4	30,8	0,5	0,3	2,1	0,6	0,0	0,0	1,4	0,5	0,4	0,1	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
	Madencilik, taş ocakçılığı	100,0	98,5	1,5	1,3	0,0	97,3	1,5	2,3	0,0	94,9	1,5	69,0	0,3	0,3	0,0	11,2	0,2	0,3	0,0	7,1	0,7	2,3	0,1	4,6	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0
	İmalat sanayi	100,0	87,8	12,2	2,0	0,3	85,9	11,9	1,9	0,2	84,0	11,6	55,3	5,9	1,0	0,3	10,4	1,3	0,4	0,1	8,5	2,9	5,4	0,7	3,1	0,5	0,0	0,0	0,0	0,0
	Elektrik, gaz, su	100,0	95,3	4,7	0,7	0,0	94,6	4,7	0,2	0,0	94,4	4,7	32,6	0,9	0,7	0,0	13,5	0,0	0,9	0,0	17,8	2,2	18,2	0,7	10,7	0,7	0,0	0,0	0,0	0,0
	İnşaat	100,0	99,6	0,4	3,5	0,0	96,1	0,4	4,3	0,0	91,8	0,3	72,7	0,2	0,6	0,0	8,9	0,0	0,3	0,0	5,6	0,0	2,7	0,0	1,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
	Toptan/ perakende ticaret	100,0	91,6	8,4	1,0	0,2	90,6	8,2	1,9	0,2	88,6	8,0	45,2	2,5	0,8	0,2	15,3	1,0	0,3	0,0	16,4	2,8	6,3	0,7	4,4	0,7	0,0	0,0	0,0	0,0
	Ulaştırma, haberleşme	100,0	97,6	2,4	0,6	0,0	97,0	2,4	2,0	0,0	95,0	2,3	59,9	0,2	0,1	0,0	17,2	0,2	0,7	0,0	9,9	1,1	4,6	0,3	2,7	0,5	0,0	0,0	0,0	0,0
	Mali Kurumlar/ sigorta	100,0	81,5	18,5	0,2	0,1	81,3	18,4	0,4	0,1	80,9	18,3	11,2	1,5	0,3	0,0	8,4	0,9	0,2	0,0	22,3	6,7	10,5	2,1	28,1	7,1	0,0	0,0	0,0	0,0
	Toplumsal hizmetler	100,0	84,3	15,7	0,6	0,3	83,7	15,4	1,2	0,2	82,5	15,2	27,2	1,4	0,8	0,1	10,7	0,5	0,4	0,0	12,2	2,2	7,7	1,6	23,7	9,4	0,0	0,0	0,0	0,0
	İyi tanımlanmamış	100,0	92,5	7,5	32,9	2,8	59,6	4,7	0,9	0,0	58,7	4,7	22,5	1,9	0,5	0,5	7,0	0,5	0,5	0,0	6,1	1,4	2,3	0,5	19,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Samsun	TOPLAM	100,0	56,9	43,1	3,7	12,6	53,1	30,5	3,8	4,1	49,3	26,4	31,0	20,4	0,4	0,2	5,1	0,9	0,1	0,0	5,6	2,0	2,8	0,7	4,3	2,2	0,0	0,0	0,0	0,0
	Tarım, orman ve balıkçılık	100,0	41,2	58,8	5,4	19,8	35,8	39,0	5,1	6,3	30,8	32,8	26,3	30,4	0,3	0,2	2,0	0,9	0,0	0,0	1,4	0,9	0,5	0,2	0,2	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0
	Madencilik, taş ocakçılığı	100,0	95,2	4,8	1,2	0,2	94,0	4,6	1,6	0,0	92,5	4,6	54,4	1,0	0,4	0,0	9,1	0,4	0,2	0,0	12,5	1,2	10,5	0,4	5,4	1,6	0,0	0,0	0,0	0,0
	İmalat sanayi	100,0	84,2	15,8	0,9	0,6	83,3	15,2	1,9	0,6	81,5	14,7	51,5	9,2	0,5	0,2	10,0	1,5	0,3	0,1	9,8	2,4	5,8	0,7	3,5	0,7	0,0	0,0	0,0	0,0
	Elektrik, gaz, su	100,0	94,4	5,6	0,1	0,0	94,3	5,6	0,4	0,1	93,9	5,5	26,3	0,7	0,1	0,0	12,5	0,4	1,0	0,0	20,9	2,4	18,7	0,4	14,3	1,7	0,0	0,0	0,0	0,0
	İnşaat	100,0	99,0	1,0	2,7	0,1	96,3	0,9	3,6	0,1	92,8	0,8	70,7	0,2	0,5	0,0	9,5	0,0	0,2	0,0	6,4	0,3	3,3	0,1	2,1	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0
	Toptan/ perakende ticaret	100,0	88,3	11,7	0,9	0,3	87,3	11,4	2,1	0,2	85,2	11,2	43,5	3,0	0,6	0,2	13,6	1,2	0,3	0,0	16,3	4,2	5,6	1,1	5,3	1,5	0,0	0,0	0,0	0,0
	Ulaştırma, haberleşme	100,0	94,7	5,3	0,5	0,0	94,2	5,3	1,1	0,0	93,1	5,3	52,1	0,5	0,1	0,0	15,5	0,4	0,6	0,1	13,3	2,3	6,9	0,7	4,6	1,3	0,0	0,0	0,0	0,0
	Mali Kurumlar/ sigorta	100,0	70,8	29,2	0,1	0,1	70,7	29,1	0,3	0,1	70,4	29,0	7,7	1,7	0,2	0,1	7,0	1,4	0,2	0,1	20,9	12,0	8,6	3,8	25,9	9,9	0,0	0,0	0,0	0,0
	Toplumsal hizmetler	100,0	77,1	22,9	0,6	0,2	76,4	22,7	1,0	0,2	75,4	22,5	24,7	2,1	0,5	0,1	8,7	1,0	0,3	0,0	13,0	4,4	7,8	2,2	20,5	12,7	0,0	0,0	0,0	0,0
	İyi tanımlanmamış	100,0	76,8	23,2	42,9	21,2	34,0	2,0	2,5	0,0	31,5	2,0	17,7	1,0	1,0	0,0	3,9	0,5	0,5	0,0	2,0	0,0	1,5	0,0	4,9	0,5	0,0	0,0	0,0	0,0
Tokat	TOPLAM	100,0	57,7	42,3	4,4	11,3	53,3	31,0	3,5	3,2	49,8	27,7	29,4	22,6	0,5	0,3	6,9	1,5	0,2	0,0	6,0	1,5	3,1	0,6	3,7	1,1	0,0	0,0	0,0	0,0
	Tarım, orman ve balıkçılık	100,0	46,6	53,4	5,4	15,3	41,1	38,2	4,2	4,3	36,9	33,9	27,9	29,9	0,5	0,4	4,3	1,8	0,1	0,0	2,8	1,3	1,0	0,3	0,3	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0
	Madencilik, taş ocakçılığı	100,0	99,0	1,0	1,7	0,2	97,3	0,7	1,2	0,0	96,1	0,7	69,9	0,0	0,2	0,0	13,4	0,0	0,2	0,0	5,6	0,0	4,4	0,0	2,2	0,7	0,0	0,0	0,0	0,0
	İmalat sanayi	100,0	86,7	13,3	1,5	0,4	85,2	12,9	2,1	0,4	83,1	12,5	41,9	6,2	0,3	0,1	13,4	1,3	0,7	0,0	12,7	3,0	10,3	1,1	3,8	0,7	0,0	0,0	0,0	0,0
	Elektrik, gaz, su	100,0	96,2	3,8	0,4	0,0	95,8	3,8	0,5	0,0	95,4	3,8	26,8	0,4	0,0	0,0	12,9	0,1	0,8	0,0	22,2	1,1	22,8	1,1	9,9	1,2	0,0	0,0	0,0	0,0
	İnşaat	100,0	99,5	0,5	3,8	0,0	95,7	0,4	3,6	0,1	92,1	0,4	60,6	0,2	0,4	0,0	15,3	0,0	0,4	0,0	9,4	0,1	4,1	0,0	1,9	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0
	Toptan/ perakende ticaret	100,0	94,0	6,0	1,3	0,3	92,6	5,7	2,3	0,1	90,4	5,6	40,4	1,4	0,5	0,1	16,9	0,6	0,4	0,0	19,1	2,0	8,7	0,7	4,5	0,8	0,0	0,0	0,0	0,0
	Ulaştırma, haberleşme	100,0	97,0	3,0	0,7	0,0	96,3	3,0	1,5	0,1	94,9	2,9	46,4	0,2	0,2	0,0	20,4	0,2	0,8	0,0	15,2	1,4	8,2	0,6	3,6	0,5	0,0	0,0	0,0	0,0
	Mali Kurumlar/ sigorta	100,0	81,0	19,0	0,1	0,1	80,9	18,8	0,4	0,1	80,5	18,7	6,7	1,2	0,1	0,1	9,4	0,6	0,5	0,0	23,0	7,1	13,7	2,8	27,2	6,9	0,0	0,0	0,0	0,0
	Toplumsal hizmetler	100,0	85,7	14,3	0,4	0,1	85,3	14,2	0,8	0,1	84,5	14,1	21,9	0,9	0,4	0,0	13,0	0,4	0,4	0,0	15,6	2,4	9,6	2,4	23,7	7,9	0,0	0,0	0,0	0,0
	İyi tanımlanmamış	100,0	92,2	7,8	45,0	3,9	47,2	3,9	2,8	0,0	44,4	3,9	20,0	1,1	0,6	0,6	6,7	0,0	1,1	0,0	8,3	1,7	3,9	0,0	3,9	0,6	0,0	0,0	0,0	0,0
TR83	TOPLAM	100,0	57,9	42,1	4,2	12,0	53,7	30,1	3,8	3,7	50,0	26,4	30,5	21,2	0,5	0,3	5,8	1,0	0,2	0,0	5,9	1,6	3,0	0,6	4,2	1,7	0,0	0,0	0,0	0,0
	Tarım, orman ve balıkçılık	100,0	43,6	56,4	5,7	17,8	37,9	38,6	4,8	5,4	33,1	33,2	26,9	30,4	0,5	0,3	2,8	1,2	0,1	0,0	1,9	1,0	0,7	0,2	0,3	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0
	Madencilik, taş ocakçılığı	100,0	98,0	2,0	1,3	0,1	96,6	1,9	2,2	0,0	94,4	1,9	66,0	0,4	0,3	0,0	10,7	0,2	0,2	0,0	8,0	0,6	4,6	0,2	4,5	0,5	0,0	0,0	0,0	0,0
	İmalat sanayi	100,0	85,9	14,1	1,3	0,4	84,6	13,7	1,9	0,4	82,8	13,3	49,8	7,6	0,6	0,2	11,2	1,4	0,5	0,1	10,2	2,6	7,0	0,8	3,4	0,6	0,0	0,0	0,0	0,0
	Elektrik, gaz, su	100,0	94,6	5,4	0,3	0,0	94,3	5,4	0,5	0,0	93,8	5,4	27,5	0,6	0,1	0,0	12,9	0,2	1,1	0,0	20,9	2,3	19,2	0,7	12,1	1,5	0,0	0,0	0,0	0,0
	İnşaat	100,0	99,2	0,8	3,2	0,1	96,0	0,7	3,8	0,0	92,2	0,7	68,2	0,3	0,5	0,0	10,9	0,1	0,3	0,0	7,1	0,2	3,4	0,1	1,8	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0
	Toptan/ perakende ticaret	100,0	90,3	9,7	1,0	0,3	89,2	9,5	2,1	0,2	87,2	9,3	42,8	2,5	0,6	0,1	14,8	1,0	0,3	0,0	17,1	3,4	6,5	1,0	4,9	1,1	0,0	0,0	0,0	0,0
	Ulaştırma, haberleşme	100,0	95,9	4,1	0,6	0,0	95,3	4,1	1,5	0,0	93,8	4,0	52,5	0,4	0,1	0,0	17,0	0,3	0,8	0,0	12,8	1,8	6,7	0,6	3,9	1,0	0,0	0,0	0,0	0,0
	Mali Kurumlar/ sigorta	100,0	75,8	24,2	0,1	0,1	75,6	24,1	0,3	0,1	75,3	24,0	8,4	1,6	0,2	0,1	8,1	1,1	0,3	0,0	21,6	9,5	10,2	3,2	26,4	8,5	0,0	0,0	0,0	0,0
	Toplumsal hizmetler	100,0	82,0	18,0	0,6	0,2	81,5	17,8	1,0	0,2	80,5	17,6	23,4	1,5	0,5	0,1	10,2	0,7	0,3	0,0	15,4	3,2	9,4	2,0	21,3	10,0	0,0	0,0	0,0	0,0
	İyi tanımlanmamış	100,0	88,9	11,1	31,8	7,1	57,1	4,0	1,7	0,1	55,4	3,9	20,2	0,9	0,6	0,5	7,1	0,3	1,1	0,0	6,0	1,2	4,3	0,2	16,1	0,7	0,0	0,0	0,0	0,0
Türkiye	TOPLAM	100,0	63,7	36,3	3,0	8,9	60,7	27,3	2,9	2,7	57,9	24,7	31,3	16,2	0,6	0,3	7,5	1,5	0,3	0,0	8,6	2,9	3,5	0,9	6,0	2,9	0,0	0,0	0,0	0,0
	Tarım, orman ve balıkçılık	100,0	43,3	56,7	5,0	18,1	38,3	38,6	4,2	5,2	34,1	33,4	26,5	29,3	0,5	0,4	3,4	1,7	0,1	0,0	2,5	1,5	0,7	0,3	0,4	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0
	Madencilik, taş ocakçılığı	100,0	97,2	2,8	1,1	0,1	96,1	2,7	1,4	0,0	94,6	2,7	56,7	0,5	0,2	0,0	12,0	0,2	0,4	0,0	10,8	0,7	7,9	0,2	6,7	1,0	0,0	0,0	0,0	0,0
	İmalat sanayi	100,0	80,9	19,1	0,9	0,6	80,1	18,5	1,7	0,7	78,4	17,8	43,7	9,3	0,8	0,3	11,3	2,1	0,5	0,1	10,7	3,4	6,2	1,1	5,2	1,6	0,0	0,0	0,0	0,0
	Elektrik, gaz, su	100,0	91,5	8,5	0,3	0,1	91,1	8,5	0,6	0,1	90,5	8,4	26,1	0,7	0,2	0,1	11,4	0,4	1,4	0,0	19,4	3,1	18,3	1,1	13,7	3,1	0,0	0,0	0,0	0,0
	İnşaat	100,0	98,4	1,6	3,5	0,1	94,9	1,6	3,7	0,0	91,2	1,5	62,1	0,4	0,6	0,0	12,4	0,1	0,5	0,0	8,9	0,5	3,5	0,1	3,1	0,3	0,0	0,0	0,0	0,0
	Toptan/ perakende ticaret	100,0	86,3	13,7	1,2	0,3	85,1	13,4	2,1	0,3	83,0	13,2	39,4	3,4	0,7	0,1	13,8	1,4	0,4	0,0	17,4	4,9	5,0	1,1	6,4	2,2	0,0	0,0	0,0	0,0
	Ulaştırma, haberleşme	100,0	92,6	7,4	0,6	0,1	92,0	7,3	1,3	0,1	90,7	7,3	47,0	0,7	0,1	0,0	15,6	0,4	0,7	0,0	15,4	3,1	6,1	0,7	5,8	2,3	0,0	0,0	0,0	0,0
	Mali Kurumlar/ sigorta	100,0	67,3	32,7	0,2	0,1	67,2	32,6	0,3	0,2	66,8	32,4	7,8	1,8	0,2	0,2	5,8	1,3	0,3	0,1	18,2	11,9	6,3	3,1	28,1	14,0	0,0	0,0	0,0	0,0
	Toplumsal hizmetler	100,0	78,8	21,2	0,8	0,2	78,0	21,0	1,2	0,3	76,8	20,7	23,9	2,1	0,8	0,3	10,2	1,0	0,4	0,0	15,9	4,3	7,2	2,0	18,5	10,9	0,0	0,0	0,0	0,0
	İyi tanımlanmamış	100,0	83,1	16,9	30,1	6,2	53,0	10,6	2,5	0,9	50,5	9,7	16,2	2,0	2,4	1,8	4,8	0,6	0,8	0,1	8,0	2,2	3,6	0,7	14,6	2,2	0,0	0,0	0,0	0,0

Kaynak: DİE (2003-2), 2000 Genel Nüfus Sayımı Amasya. DİE (2003-3), 2000 Genel Nüfus Sayımı Çorum. DİE (2003-4), 2000 Genel Nüfus Sayımı Samsun. DİE (2003-6), 2000 Genel Nüfus Sayımı Tokat. DİE (2003-1), 2000 Genel Nüfus Sayımı Türkiye.

sal istihdamdan uzaklaşarak ev kadını statüsüne geçmeleri ve geleneksel yapı içinde ev dışında çalışmalarında zorluklar bulunmasıdır. Ancak kadınların işgücüne katılım oranı, eğitim seviyesi yükseldikçe artmaktadır.

Bucak ve köylerde, okuryazar olmanın istihdam düzeyini pek fazla etkilemediği gözlenmektedir ve bu durum Türkiye geneli için de geçerlidir. Doğal olarak, üniversite mezunlarının istihdam edilme oranı köy ve bucaklarda düşmektedir; tarım sektörünün bucak ve köylerde temel istihdam yaratan sektör olması, imalat sanayinin ve toplumsal hizmetler sektörünün daha çok kentsel alanlarda yer alması açıklayıcı faktörler olarak ortaya çıkmaktadır.

2.7.3.8 Hanehalkı Büyüklüğü ve İstihdam

Hanehalkı büyüklüğünün dağılımı, hem iller hem de il merkezleri ve bucak-köyler arasında farklılıklar göstermektedir. İl merkezlerinde, oranlar değişmekle birlikte, en sık görülen hanehalkı büyüklüğü 3-5 kişilik hanelerdir. Bu büyüklükteki hanehalklarında istihdamdaki kişi sayısı genellikle 1, daha düşük oranda da 2 kişidir. Hanehalklarında istihdamdaki kişi sayısının artması (3 kişi ve üstü) ancak 8-10 kişilik ailelerde görülmektedir.

Bucak ve köylerde hanehalkı büyüklüğü incelendiğinde, genel olarak 9-10 kişilik hanelerde 5 ve üstü sayıda kişinin istihdam edildiği gözlenmektedir; bu durum ücretsiz aile işçisi olarak çalışanların ve kendi hesabına çalışanların oranının yüksekliğinin bir ifadesidir. Ancak bölge illeri arasında önemli farklılıklar da söz konusudur. Amasya ve Samsun`un bucak ve köylerinde 5 kişiden oluşan hanehalklarının çoğunlukta olduğu ve bunlar içinde istihdam edilen kişi sayısının 2-3 kişi arasında olduğu görülmektedir. Tokat`ın bucak ve köylerinde 7-10 kişi içeren hanehalkları çoğunlukta iken, ilgi çekici olarak, Çorum`un bucak ve köylerinde 2 kişilik hanehalkları çoğunluktadır ve bunu 5-6 kişilik olanlar takip etmektedir. Daha önce de söz edildiği gibi Çorum'da tarım sektöründe yaratılan istihdamın düşme eğilimi göstermesine karşın Tokat ilinde tarım sektöründe çalışanların oranında yükselme görülmektedir ve bu ilde sulama projeleri nedeniyle emek yoğun nitelikli sebze ve meyve üretiminde bir artış söz konusudur; bu durum, ücretsiz aile işçiliğinin artmasına yol açmaktadır. Çorum ilinin bucak ve köylerdeki 2 kişilik hanehalkı oranının yüksekliği, hem Çorum il merkezine hem de il dışına göçle açıklanabilir; özellikle genç nüfusun iş bulma nedeniyle göç etmesi sonucunda hanehalklarının büyük bir bölümünde kişi sayısında düşme görülmektedir.

2.7.3.9 İşsizlik

İşsizlik rakamları incelendiğinde, TR83 Bölgesi'ndeki toplam işsizliğin Türkiye genelinin altında olduğu görülmektedir. Ancak il merkezleri (kentlerdeki) işsizlik ile, bucak ve köylerdeki (kırdaki) işsizlik oranları, kadın ve erkek işgücü açısından farklılık göstermektedir (Tablo 2.7.3.2). 2000 yılında, bölgedeki il merkezlerinde kadın işsizlik oranları (yüzde 29) erkeklere (yüzde 11) göre yüksektir ve yüzde 23 olan Türkiye kadın işsizlik oranının üzerindedir. Bölgede il merkezlerindeki kadın işsizliğinin en yüksek olduğu iller ise, yüzde 31'le Samsun ve Tokat'tır. Bölgede il merkezlerindeki erkek işsizliği, Türkiye ortalamasının (yüzde 13,7) altındadır. İller incelendiğinde, genelde işsizlik oranları ülke geneline yakınken, Amasya'da bu değerin yüzde 5'e düştüğü görülmektedir. Bucak ve köylere bakıldığında ise erkek işsizliğinin Çorum ve Amasya'da Türkiye ortalamasının üstüne çıktığı, kadın işsizliğinin ise bir tek Amasya'da ülke ortalamasının üstünde olduğu görülmektedir (Tablo 2.7.3.2).

Daha önce de ifade edildiği gibi, kırsal alanda özellikle kadın işgücü için istihdam ücretsiz aile işçiliği biçiminde olmaktadır. Bu veriler, işsizliğin ya da gizli işsizliğin bölgede önemli bir problem olarak varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. Bölgedeki il merkezlerinin istihdam yaratmak açısından yeterli olmadığı, hem işsiz nüfusun hem de köy ve bucaklardan il merkezine göçenlerin, bölge dışına göç için potansiyel nüfus grubunu oluşturduğu söylenebilir.

Tablo 2.7.3.11, DPT'nin 2000 yılı verilerini kullanarak yaptığı sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırmasına göre, işsizlik oranlarını ve merkez ilçenin 872 ilçe içindeki sıralamasını göstermektedir. Buna göre Samsun merkez ilçe yüzde 12,44 işsizlik oranıyla, en yüksek işsizlik oranına sahip ilçe olarak öne çıkmaktadır ve ülke sıralamasında 76'ncı sırada bulunmaktadır. Amasya merkez ilçe ise bölgede en düşük işsizlik oranına sahip ilçedir ve ülke sıralamasında 526'ncı sırada yer almaktadır. Şekil 2.7.3.4'de bölgedeki işsizlik durumu ilçe bazında gösterilmektedir.

Tablo 2.7.3.11 Bölge İllerinin İşsizlik Oranları ve İlçe Sıralaması*

	İşsizlik oranları (yüzde)	İlçe sıralaması
Amasya merkez ilçe	4,35	526
Çorum merkez ilçe	7,30	269
Samsun merkez ilçe	12,44	76
Tokat merkez ilçe	7,60	240

* *İlçenin ilgili göstergeye göre 872 ilçe içindeki sıralamasını göstermektedir.*

Kaynak: DPT (2004-5) İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2004).

Samsun'daki yüksek işsizlik oranları çok çeşitli nedenlere bağlıdır; bunlardan en önemlilerinden birisi Samsun'da yer alan kimi devlet işletmelerindeki özelleştirme ya da küçülme olabilir. Samsun'da bulunan sigara fabrikası kapanarak Bafra'ya taşınmıştır ve Samsun'da sadece yaprak tütün kısmı kalmıştır. Buradan açığa çıkan nüfus, işsiz kalmanın yanısıra merkezde pekçok sektörde de gerilemeye ve iş kaybına neden olmuştur. Samsun'da işveren oranı diğer bölge illeriyle karşılaştırıldığında, daha yüksek olmasına rağmen, bunun istihdam yaratmada çok da başarılı olmadığı görülmektedir. Ayrıca, Samsun bölge illeri arasında en yüksek net dış göçe sahip ildir.

2.7.3.10 Sonuç

Bölgede işgücü piyasasına yönelik olarak yapılması gereken, kanımızca, istihdamın tarımdan hizmet sektörlerine kayışı yerine, özellikle tarıma dayalı sanayiye kaydırılmasıdır. İl bazında tarıma dayalı hangi sanayi kollarının geliştirilmesinin uy-

Şekil 2.7.3.4 İlçe Bazında İşsizlik Oranı

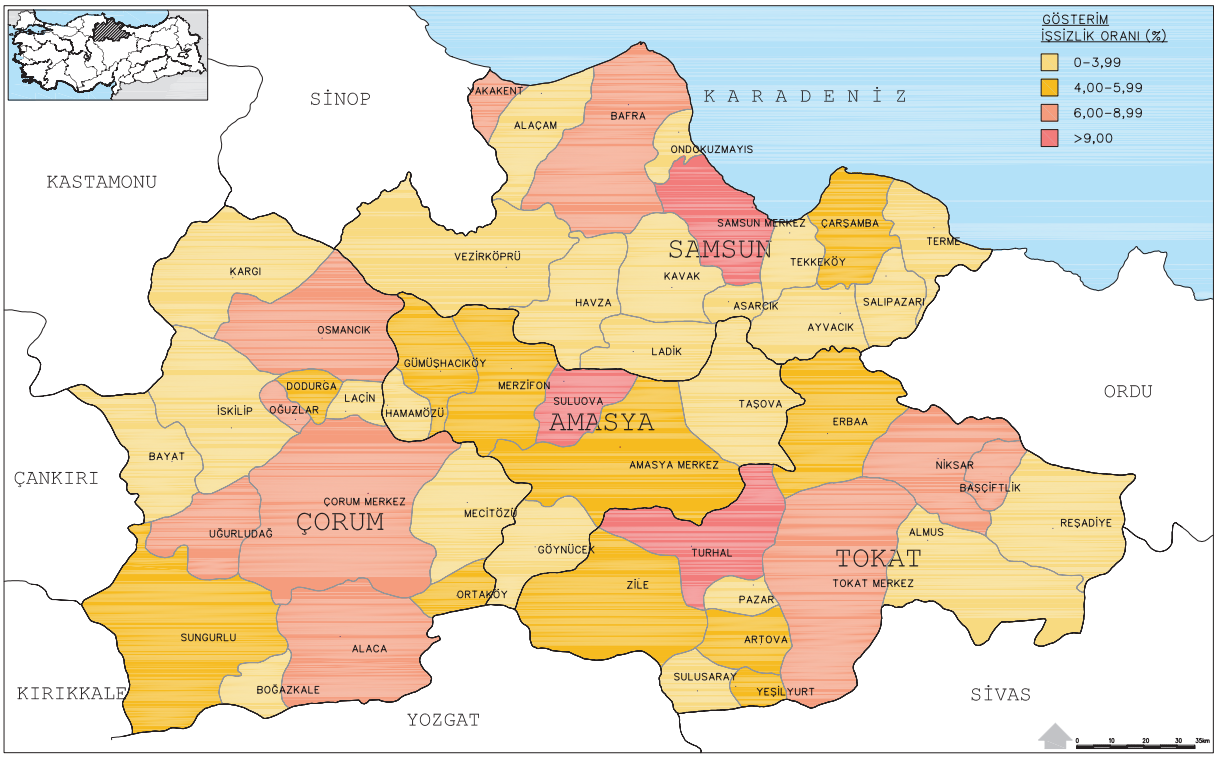

Kaynak: DPT (2004-5), İlçelerin Sosyo–Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2004).

gun olduğunun saptanmasında ekonomik sektör raporları ışık tutmaktadır. GSYİH içinde tarım sektörünün oranının düşmesi ve hizmet sektörünün öneminin artması, gelişmiş ekonomilerde ortak olarak görülen bir özelliktir. Fakat unutulmaması gereken, adı geçen bu ülkelerin sanayileşme evresini başarıyla tamamlamış olduğudur.

Şu anda Türkiye'de milli gelirin ana sektörler arasında dağılımı, gelişmiş ülkelerdekine benzer bir eğilim göstermesine rağmen, gerekli sanayi altyapısı eksiktir. Bu durumda TR83 Bölgesi'nde, mevcut istihdam yoğunluğunun tarım sektöründe sağlandığı ve bu istihdamın önemli bir kısmının ücretsiz aile işçisi olduğu dikkate alınırsa, tarıma dayalı sanayilerin geliştirilmesi ve istihdam olanaklarının arttırılmasıyla birlikte, tarım sektöründen söz konusu sanayi kollarına bir istihdam aktarımı söz konusu olacaktır.

Bu yönde bir ekonomik yapılanma, düşük de olsa katma değer yaratılan tarımsal sanayinin doğmasına ve gelişmesine, işgücünün eğitilmesine, kadın işgücünün daha fazla istihdam edilmesine, bölge ekonomisinin bu sanayiler yoluyla kayıt altına alınmasına (bölge geliri etkisi), ücretli çalışanların ve girişimcilerin artmasına, bölge ortalama gelir ve yaşam standardının yükselmesine, yoksulluk sınırı altında yaşayan nüfusun azalmasına ve bölgeden içe ve dışa gerçekleşen göçün azalmasına yol açacak, göç ve işsizlik bağlamında ortaya çıkan sosyal sorunların azalmasını sağlayacaktır.

2.7.4 ÇALIŞMA HAYATI

2.7.4.1 Giriş

Günümüzün modern toplumlarında iş, kişilerin en önemli faaliyetleri olarak ortaya çıkmaktadır; çünkü iş sadece yaşamı sürdürmek için gelir sağlayan bir kaynak olmaktan çok, kişinin toplum içindeki statüsünü ve sınıfsal konumunu belirleyen faktörlerden biridir. Böylece iş meslek, kişinin kendini tanımlamasında ve aynı zamanda diğer kişiler ile olan ilişkilerini biçimlendirmede etkili olmaktadır. Bu bağlamda çalışma koşulları, iş doyumu ve elde edilen gelir, bireylerin yaşamlarını sosyal, psikolojik ve ekonomik açıdan önemli ölçüde belirlemektedir. Post-endüstriyel kapitalist modern toplum tartışmalarının yapıldığı günümüzde, özellikle bilgisayar ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, çalışma koşullarında bazı olumlu ve olumsuz etkileri de beraberinde getirmektedir. Bölge kalkınma planları kaçınılmaz olarak çalışma koşullarının düzeltilmesi ve gelecekte ortaya çıkabilecek değişmelere uygun koşulların yaratılması konuları üzerinde odaklaşmak zorundadır. Bu nedenle TR83 Bölgesi'nde çalışma koşullarının incelenmesi ve gelecek için ne tür değişimlere ihtiyaç olduğunun belirlenmesi gerekmektedir.

Yeşilırmak Havza Gelişim Projesi kapsamında, bölgede sosyal yapı ile ilgili olarak yapılan alan araştırması sırasında, çalışma koşullarını incelemek için organize sanayi, küçük sanayi ve oto sanayi bölgelerindeki işletme sahibi kişiler ve işçilerle görüşülmüştür. Kırsal alandaki çalışma koşullarını ve işbölümünü incelemek için de köyler ziyaret edildiğinde bilgi toplanmıştır. Toplam 90 işletme sahibi ve işçi ile görüşülmüştür. Ayrıca, Amasya'da mevsimlik işçi olarak tarımsal alanlarda çalışan kadınlarla, Tokat'ta inşaat işçileriyle ve Çorum'da tuğla-kiremit işlerinde çalışan işçiler ve Samsun'da tütün işçileri ile odak grup tartışması yapılmıştır. Bu görüşme ve tartışmalar, çalışma yaşamına ilişkin koşullar, sorunlar ve işçilerin deneyimleri hakkında niteliksel veriler sağlamıştır. Ayrıca bölgedeki dört ilde de sendika yöneticileri

ile görüşmeler yapılarak sorunları hakkında bilgi toplanmıştır.

2.7.4.2 Çalışma Koşulları, İş Güvenliği ve Sorunlar

TR83 Bölgesi'nde işgücünün en çok istihdam edildiği sektör tarımdır. Sanayi sektörü Samsun ve Çorum illerinde göreli olarak daha fazla istihdam olanağı yaratmaktadır. Tokat ve Amasya illerinde istihdam açısından tarım ve hizmetler sektörü daha fazla ön plana çıkmaktadır (2.7.3 İstihdam bölümünde ayrıntılı biçimde incelenmektedir). Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın (2004) çalışma hayatı ile ilgili istatistiklerine[3] göre, Amasya ilinde 1 059, Çorum'da 1 856, Samsun'da 5 193 ve Tokat'da 1 923 işyeri mevcuttur. Amasya ilinde toplam işçi sayısı 12 684, Çorum'da 18 836, Samsun'da 47 317 ve Tokat ilinde ise 19 573'tür (Tablo 2.7.4.1). Bölgedeki işyerlerinin büyük çoğunluğu küçük ölçeklidir. Amasya'daki 878 işyerinde çalışanların sayısı 1-9 arasındadır ve Çorum ilinde 1 856 işyerinin 1 542'si, Samsun'da 5 193'ünden 4 359'u ve Tokat'ta 1 923 işyerinin 1 617'sinde 10 kişiden az işçi çalışan işletmelerdir.

Tablo 2.7.4.1 Toplam İşyeri ve İşçi Sayısı

	İşçi sayısı	İşyeri sayısı
Amasya	12 684	1 059
Çorum	18 836	1 856
Samsun	47 317	5 193
Tokat	19 573	1 923
TR83	98 410	10 031

Kaynak: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (2004), Çalışma Hayatı İstatistikleri, 2003.

Tablo 2.7.4.2 İşteki Durum, 2000

(yüzde)

	Ücretli ve yevmiyeli	Diğer (kendi hesabına ve işveren, ücretsiz aile işçisi)
Türkiye	49,2	50,8
Kanada	89,3	10,7
ABD	92,6	7,4
Fransa	89,6	10,4
Almanya	89,3	10,7
Norveç	92,7	7,3
İsviçre	87,6	12,4

Kaynak: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (2004) Çalışma Hayatı İstatistikleri, 2003.

Bölgede kadın işgücü tarım ve sonra da hizmetler sektöründe yoğunlaşmaktadır. İşgücünün işteki statülerine-ücretli, işveren, kendi hesabına çalışma, ücretsiz aile işçisi vb. göre dağılımlar incelendiğinde, kadınların aleyhine bir durum ortaya çıkmaktadır. İşteki durum, istihdamın sektörel dağılımını yansıtır biçimde, kadınların yaklaşık yüzde 85'inden fazlasının ücretsiz aile işçisi konumunda olduğunu göstermektedir. Buna karşılık işveren olarak çalışan kadınların sayısı oldukça düşüktür. Ücretli, maaşlı veya yevmiyeli çalışan kadınlar, erkeklere göre daha ucuz ve düşük statülü işlerde çalışmaktadırlar (2.6 Kadın ve Ailenin Güçlendirilmesi bölümünde ayrıntılı olarak incelenmektedir). Ücretli olarak çalışan kişilerin sayılarının artması bir gelişmişlik göstergesi olarak kabul edilebilir. Türkiye ortalaması gelişmiş ülkelerdeki ortalama ile karşılaştırıldığında dikkati çekecek oranda farklar bulunmaktadır. Örneğin Türkiye'de ücretli ve yevmiyeli çalışanların oranı yüzde 49,2 iken, bu oran Kanada'da 89,3 ve ABD yüzde 92,6'dır. Avrupa ülkelerinde Kanada ve ABD'ye benzer oranlar görülmektedir (Tablo 2.7.4.2).

Bölgede işçi olarak çalışanların cinsiyetlerine bakıldığında, büyük çoğunluğu erkeklerin oluşturduğu görülmektedir. Amasya'da toplam 12 684 işçinin 11 714'ü erkek, 970'i kadındır. Çorum ilinde 17 183 erkek işçi ve 1 653 kadın işçi bulunmaktadır. Samsun'da 40 139 erkek, 1 178 kadın işçi ve Tokat ilinde ise 17 707 erkek ve 1 866 kadın işçi çalışmaktadır. Tablo 2.7.4.3'te kadın ve erkek işçilerin sayısı gösterilmiştir.

2.7.3.4 Kırsal İstihdam bölümünde tartışıldığı ve Tablo 2.7.3.7'de ayrıntıları gösterildiği gibi, kırdaki

3 Çalışma hayatı istatistikleri SSK'lı işçi çalıştıran işyerlerini kapsamaktadır.

istihdamda 1990-2000 arasında, tarımsal olmayan sektörlerdeki istihdamda, yavaş da olsa bir gelişme görülmektedir. Bu artış genellikle hizmet sektörlerinde ortaya çıkmaktadır. İstihdam bakımından en fazla artış gösteren hizmet sektörü "toplum hizmetleri"dir. Bu sektör, bölge bucak ve köylerinde, 1990 yılında erkek istihdamının yüzde 5,4'ünü oluştururken, 2000 yılında yüzde 7,5'ini oluşturmaktadır. Kadının bu sektördeki istihdam (tarımdan sonra ikinci en fazla istihdam sağlayan sektör olmakla birlikte) artışı bu kadar fazla değildir. Toplum hizmetlerinde istihdam aynı dönemde, kırsal alanda, toplam kadın istihdamının yüzde 0,6'sından 0,9'una çıkmıştır. Kadınların kırsal alanda ve bu sektörde çalışma oranı en yüksek olan iller, 2000 yılı için Samsun (yüzde 1,1) ve Amasya'dır (yüzde 1,1). Ancak kadınların bu sektörde istihdamının oransal artış hızı, Samsun ili için daha yüksektir. Erkekler için 2000 yılında tarım dışı sektörlerde istihdam oranı görece önemli olanlar (toplum hizmetleri dışında) yüzde 3,8 ile inşaat (1990'da yüzde 3,0), yüzde 2,9 ile imalat sanayi (1990'da yüzde 2,4) ve yüzde 2,3 ile toptan ve perakende ticarettir (1990'da yüzde 1,7).

TR83 Bölgesi'nde çeşitli sektörlerde çalışanların koşulları incelendiğinde, sürekli ve düzenli iş olanaklarına sahip olanların geçici işlerde çalışanlara oranla sosyal güvenlik, çalışma koşulları ve düzenli olarak ücretlerini alma gibi konularda daha iyi olanaklara sahip oldukları görülmektedir. Geçici işlerde çalışan işçilerin genellikle sağlıksız koşullarda, iş güvenliğinden yoksun, düşük ücretle ve bazı durumlarda sigortasız çalışmak zorunda kaldıkları görülmektedir. Çalışanlar için en önemli sorun, sigorta primlerinin ödenmemesi ve sağlık ile ilgili olarak ciddi bir problem ortaya çıkması durumunda karşılaşılan güçlüklerdir.

İş riskinin yüksek olduğu işyerlerinde sigortalı çalıştırılanların sayısı doğal olarak artmaktadır. Alan araştırması sırasında bölgedeki bazı işletmelerde çalışan kişilerle görüşülmüştür. Farklı konumda ve sektörde çalışan kişilerin farklı sorunları bulunduğu için çalışan kişilerin koşullarının, bu çerçevede değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda Çorum'da kiremit-tuğla, Amasya'da mermer, Samsun'da tütün, Tokat'ta ise inşaat işlerinde çalışan kişilerle ve mevsimlik tarım işçisi olarak çalışan kadınlarla odak grup tartışmaları yapılmıştır. Bu tartışmalardan elde edilen sonuçlar şu şekilde özetlenebilir: Büyük çoğunluğu asgari ücret veya daha düşük bir ücretle çalışmaktadırlar. Bu kişilerin eğitim düzeyleri düşüktür. Tütün işçileri hariç, diğer işletmelerde sigortasız çalışanlar mevcuttur. Ücretlerin düzenli ödenmemesi diğer bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Samsun'un Bafra ilçesindeki fabrikada çalışan tütün işçilerinin en büyük sorunu, özelleştirme nedeni ile kapanan tütün fabrikaları nedeniyle farklı il veya ilçelerde çalışmak zorunda kalmaları ve bu nedenle ortaya çıkan olumsuzluklardır.

Oto sanayide çalışan işçilerin birçok problemi bulunmaktadır. Ücretlerin düzenli ödenmeyişi, ücretlerin düşük olması ve sigorta primlerinin ödenmemesi, en çok şikayet edilen sorunlar arasında bulunmaktadır. Sigorta yapılmamasının en

Tablo 2.7.4.3 Kadın ve Erkek İşçi Sayısı ve Oranları

	Erkek						Kadın					
	Kamu		Özel		Toplam		Kamu		Özel		Toplam	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
Amasya	5 778	49,3	5 936	50,7	11 714	100,0	269	27,7	701	72,3	970	100,0
Çorum	4 580	26,7	12 603	73,3	17 183	100,0	285	17,2	1 368	82,8	1 653	100,0
Samsun	15 779	39,3	24 360	60,7	40 139	100,0	2 386	33,2	4 792	66,8	7 178	100,0
Tokat	7 256	41,0	10 451	59,0	17 707	100,0	833	44,6	1 033	55,4	1 866	100,0
TR83	33 393	38,5	53 350	61,5	86 743	100,0	3 773	32,3	7 894	67,7	11 667	100,0

Kaynak: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (2004), Çalışma Hayatı İstatistikleri, 2003.

önemli nedeni olarak ekonomik krizden sonra bu küçük işletmelerin maddi yönden sıkıntıya girmesi gösterilmektedir.

Tarım sektöründe mevsimlik işgücüne en fazla mayıs-kasım ayları arasında ihtiyaç duyulmaktadır. Bu alanda çalışan işçiler, ilden ile değişiklik göstermekle birlikte genellikle günde 10-20 milyon TL ücret almaktadırlar. Bu işçiler, sulu tarımın yapıldığı alanlarda sebze tohumu ekiminde ve meyve fidanı dikiminde, ot toplanmasında, çapa yapımında, tarla sulama işlerinde, tahıl hasat ve harman işleri ile sebze ve meyvelerin toplanmasında günlük olarak çalışmaktadırlar.

Hem kırsal hem de kentsel alanlarda, alt-gelir grubuna dahil ailelerdeki çocuklar, ailelerine yardımcı olmak amacıyla çalışmaktadırlar. Kentlerde daha çok ayakkabı boyacılığı, simit, çakmak, mendil ve yara bandı satma ve tartı gibi işler yapmaktadırlar. Alanlarda ise çeşitli işler yaparak ailelerine yardımcı olmaktadırlar.

Bölgedeki en önemli sorunlardan biri işsizliktir ve 1980-2000 döneminde işsizlik oranı sürekli olarak artmıştır. İşsizliğin artmasında en önemli etken, son yıllarda yaşanan ekonomik krizler ve bu krizler sonucu yeni işyerlerinin açılamaması ve kapanan işyerlerinin sayısının artmasıdır. İşsizlik, bölgede gerek ekonomik gerekse de sosyal yönden çözülmesi gereken bir problem olarak ortaya çıkmaktadır. İşsizlik yaygın ve yüksek olmasına rağmen, işsizlik ödeneği almaya hak kazananların sayısı oldukça düşüktür. 2002 yılında Amasya'da 129, Çorum'da 459, Samsun'da 921 ve Tokat'ta 298 kişi işsizlik ödeneği almıştır (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2004).

2.7.4.3 Sendikalar

Bölgede bulunan işyerlerindeki çalışanlar arasında sendikalı olanların sayısı düşüktür. Özellikle küçük işyerlerinde çalışan işçilerde sendikalaşma oranının daha düşük olduğu ve genelde de bu türden bir talebin olmadığı gözlenmiştir. Çalışma

Tablo 2.7.4.4 Sendikalı İşçi Çalıştıran İşyerleri ve Sendikalı İşçi Sayıları

	İşyeri sayısı						Sendikalı işçi sayısı					
	Kamu		Özel		Toplam		Kamu		Özel		Toplam	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
Amasya	143	47,4	159	52,6	302	100,0	6 340	68,0	2 989	32,0	9 329	100,0
Çorum	168	34,1	324	65,9	492	100,0	6 159	67,0	3 038	33,0	9 197	100,0
Samsun	371	34,9	692	65,1	1 063	100,0	17 630	62,7	10 471	37,3	28 101	100,0
Tokat	163	42,0	225	58,0	388	100,0	10 346	75,0	3 449	25,0	13 795	100,0
TR83	845	37,6	1 400	62,4	2 245	100,0	40 475	67,0	19 947	33,0	60 422	100,0

Kaynak: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (2004) Çalışma Hayatı İstatistikleri, 2003.

Tablo 2.7.4.5 Kadın ve Erkek Sendikalı İşçi Sayısı

	Erkek						Kadın					
	Kamu		Özel		Toplam		Kamu		Özel		Toplam	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
Amasya	5 766	67,8	2 733	32,2	8 499	100,0	574	69,2	256	30,8	830	100,0
Çorum	5 675	66,8	2 820	33,2	8 495	100,0	484	68,9	218	31,1	702	100,0
Samsun	15 726	63,5	9 047	36,5	24 773	100,0	1 904	57,2	1 424	42,8	3 328	100,0
Tokat	9313	75,6	3 003	24,4	12 316	100,0	1 033	69,8	446	30,2	1 479	100,0
TR83	36 480	67,5	17 603	32,5	54 083	100,0	3 995	63,0	2 344	37,0	6 339	100,0

Kaynak: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (2004) Çalışma Hayatı İstatistikleri, 2003.

ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın (2004) verilerine göre, sendikalı işçi ile ilgili bilgiler Tablo 2.7.4.4 ve Tablo 2.7.4.5'de verilmektedir. Bölgedeki dört ilde de kamu kesimindeki kadın ve erkek sendikalı sayısı, özel kesimden fazladır.

Sendika yöneticileri ile yapılan görüşmeler dile getirilen sorunlar şu şekilde özetlenebilir.

- Sendikaların rahatça çalışmalarını yürütebilecekleri yasal düzenlemelerin yetersizliği,
- Sendikaya üye olanların sayısının düşüklüğü,
- Kira yardımının düşük olması,
- Çalışanların demokratik haklarına ve sorunlarına karşı ilgisiz olması.

Sendikalı üye sayısını artırmak için eğitim çalışmaları, kurslar, etkinlikler düzenlemenin gerektiğini belirtmişlerdir. İşçiler ile yapılan görüşmelerde, bazı işçiler sendikadan haberdar olmadıklarını ve birçoğu da bu yönde bir ihtiyaçları olmadığını belirtmişlerdir.

Bölgede TİK görevlileri ile görüşülmüş, bazı meslek edindirme kurslarının açıldığı dile getirilmiştir. Türkiye İş Kurumu 2002 İstatistik Yıllığı'nda Samsun'da bir işgücü yetiştirme kursu açıldığı ve bu kursa 20 erkeğin katıldığı belirtilmektedir.

Kırsal alandaki örgütlenmeler Türkiye Ziraat Odaları Birliği (TZOB), tarımsal amaçlı kurulmuş kooperatifler ve üretici birlikleri aracılığı ile gerçekleşmektedir. TZOB, 6964 Sayılı Yasaya göre kurulmuştur. Yurt genelinde 9 bölge halinde teşkilatlanmış olan organizasyona yaklaşık 4 milyon çiftçi kayıtlıdır. İl ve büyük ilçe merkezlerinde teşkilatı bulunan ziraat odası sayısı 600'dür. Ziraat odası yasayla verilen görevler dışında tarım politikalarının belirlenmesi, çiftçilerin sorunlarının hükümetlere aktarılması, çiftçilere yardımcı olunması için çalışmalar yapmaktadır. Bölgede Amasya ilinde 6, Çorum ilinde 11, Samsun ilinde 13 ve Tokat ilinde 9 adet olmak üzere bölgede 39 adet ziraat odası görev yapmaktadır.

"3.2.3.13 Çiftçi Örgütlenmesi ve Kooperatifleşme" başlığı altında ayrıntılı biçimde açıklandığı gibi bölgedeki tarımsal amaçlı 568 kooperatifin 330 164 üyesi bulunmaktadır. Bölgede 568 kooperatifin (Tablo 3.2.3.15) kırsal alandaki tarımsal amaçlı örgütlenmelere ait bilgiler "3.2.3.13 Çiftçi Örgütlenmesi ve Kooperatifleşme" ve "3.2.5.10 Kurumsallaşma ve Örgütlenme" başlıkları altında verilmiştir.

2.7.4.4 Sonuç

Bölgede çalışma koşulları incelendiğinde, küçük ölçekli işletmelerin yaygın olduğu ve tarım kesiminin en fazla istihdam yaratan kesim olduğu görülmektedir. Aynı zamanda işgücüne katılma oranı düşüktür ve işsizlik önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığı zaman dünya ölçeğinde var olan ekonomik sorunların, işsizliği bu ülkelerde de önemli bir sorun haline getirdiği söylenebilir. Ancak bu ülkelerde işsizlik sigortasının ve diğer sosyal yardımların mevcudiyeti sorunların daha farklı hissedilmesine neden olmaktadır. Gelişmiş ülkelerde hizmetler sektöründe çalışanların oranı artmaktadır. Tarım sektöründe istihdam edilenlerin oranı ise oldukça düşüktür. Bundan dolayı D. Bell ve diğer bazı sosyal bilimciler ABD gibi gelişmiş ülkelerin post-endüstriyel toplum aşamasına geçtiklerini iddia etmektedirler. Tarım sektöründe istihdam edilenlerin oranı Kanada'da yüzde 2,9, ABD'de yüzde 2,4, Fransa'da yüzde 3,7, Almanya'da yüzde 2,6 Türkiye'de ise yüzde 35,4'tür. Hizmetler sektöründe istihdam edilen nüfusun oranı Kanada'da yüzde 74,4, ABD'de yüzde 75,2, Fransa'da yüzde 72,3, Almanya'da yüzde 64,7 ve Türkiye'de yüzde 41,0'dır (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2004). Bu açıdan bölge illeri incelendiğinde, tarım sektöründe istihdam edilen nüfusun oranı Amasya'da yüzde 61,47, Çorum'da yüzde 67,61, Samsun'da yüzde 63,37 ve Tokat'ta yüzde 74,03'tür. Tarım sektöründe kadının istihdam oranı bölgedeki dört ilde de yüzde 85'in üzerindedir.

Bölgede çalışma koşulları incelendiğinde, özellikle kol gücüne dayanan ve daha az bilgi ve beceri gerektiren işlerde çalışan kişilerin düşük ücretle ve bazı durumlarda sigortasız çalışmak zorunda kaldıkları görülmektedir. Büyük işletmelerde ve kamu kesiminde çalışanlar dışında kalanların en önemli sorunu, sigorta primlerinin ödenmemesi ve sağlık ile ilgili olarak ciddi bir problem ortaya çıkması durumunda karşılaşılan güçlüklerdir.

Bölgede özellikle geçici işlerde çalışan kişilerin çalışma koşullarını düzeltmek için projeler geliştirilmelidir. Bu kişilerin eğitim düzeyinin düşük ve genellikle kol gücüne dayanan özel bir eğitim ve beceri gerektirmeyen işlerde çalıştığı dikkate alınarak, çeşitli mesleki beceri geliştirme kurslarının açılması yararlı olacaktır. Bölgede gençler arasında işsizliğin yaygın olduğu ve istihdam olanaklarının yaratılmasının gerekli olduğu dikkate alınmalıdır. Sendikalaşma oranları düşük olduğundan bu oranları artırmak için gerekli çalışmalar yapılmalıdır.

2.7.5 SOSYAL GÜVENLİK HİZMETLERİ

2.7.5.1 Giriş

Sosyal Güvenlik, en genel anlamı ile toplumda, çeşitli risk ve nedenlerden dolayı geliri azalmış kişilerin, başkalarının yardımına gerek kalmaksızın ihtiyaçlarını karşılamaya çalışan sistemdir. Sosyal güvenlik toplumun çalışan tüm bireyleri için asgari bir gelir ve onların sosyal tehlikelere karşı korunması olarak tanımlanmaktadır. Bu aynı zamanda, çeşitli riskler nedeniyle ortaya çıkan gelir kayıplarını kısmen veya tamamen karşılamaya çalışan ekonomik bir sistemdir. Böylece bireylerin tek tek üstesinden kalkamayacakları sosyal problemlerin çözümünü amaçlayan tedbirlerin bütünüdür. Bireylerin geleceğini belirleme ve bireylerin kendilerini güvende hissetmelerinde önemli bir sistem olarak ortaya çıkmaktadır. Etkin ve sağlam temellere dayanan bir sosyal güvenlik sistemi, toplumsal yaşamda önemli bir güvence ve dayanışma kaynağı olarak ortaya çıkarken, etkin olmayan bir sosyal güvenlik sistemi de sosyal ve ekonomik dengelerin bozulmasına neden olabilecektir.

Türkiye'de 2003 yılında sosyal sigorta programları kapsamındaki nüfus oranı yüzde 86,4, sağlık hizmetlerinden yararlanan nüfus oranı ise yüzde 85,4'tür. 10 359 000 aktif çalışana karşılık 41 900 000 bağımlı ve pasif sigortalı vardır. SSK, Emekli Sandığı ve Bağ-Kur sağlık karnesi alanların dışındaki nüfus oranı yüzde 14,6'dır. Diğer bir ifade ile Türkiye'de sosyal güvenlik programından yararlanan ve gerçek anlamda sigortalı olanların sayısı tüm çalışanları kapsayacak düzeye henüz ulaşmamış ve yaygın bir sosyal güvenlik ağı kurulamamıştır. İstihdamdaki aktif sigortalı çalışanların toplam sivil istihdama oranı 2003 yılı itibarıyla yüzde 54,1 olarak gerçekleşmiştir (DPT, 2004-13). Sosyal güvenlik sisteminin sorunları veya onu krize sürükleyen nedenler; koruma kapsamındaki nüfusun yetersiz, kayıt dışı çalıştırmanın yaygın, aktif/pasif çalışan dengesinin bozulmuş, sosyal güvenlik kurumlarının açığının yükselmiş olması,

sosyal güvenlik aylıklarının düşük ve sağlık hizmetlerinin yetersiz ve kalitesiz olması biçiminde özetlenebilir (Tuncay, 2004). Sosyal güvenliğe ayrılan kaynaklar yetersiz olmak bir yana, 2003 yılında sosyal güvenlik kurumlarının açıkları GSMH'nın yüzde 4,4'üne ulaşmış durumdadır. Bölgede sosyal güvenlik kurumları ve hizmetleri de bu genel durum ve problemleri yansıtmaktadır.

Yeşilırmak Havza Gelişim Projesi kapsamında sosyal güvenlik konusunda yapılan araştırma verileri iki şekilde toplanmıştır. İlk olarak, mevcut istatistikler ve daha önce yapılmış çalışmalar değerlendirilerek genel durum hakkında bilgi elde edilmeye çalışılmıştır. İkinci olarak, elde edilen verilerdeki eksiklikler alan araştırması ile tamamlanmaya çalışılmıştır. Alan araştırmasında uzman kişilerle yarı-yapılandırılmış mülakat ve sosyal güvenlik hizmetlerinden yararlanan kişiler ile kentlerde sekiz odak grup tartışması ve mülakatlar yapılmıştır. Bunlara ek olarak, kadın, yoksulluk, çalışma yaşamı ile ilgili konularda yapılan çalışmalarda sosyal güvenlik ile ilgili birçok konu tartışılmış ve görüşülen kişiler sorunlarını ve beklentilerini dile getirmişlerdir. Köylerde yapılan mülakat ve odak grup tartışmalarında da sosyal güvenlik ile ilgili sorunlar tartışılmıştır. SSK'lı, Bağ-Kur ve Emekli Sandığı'na bağlı kişilerin sorunlarını ve memnuniyetlerini belirlemek için nitel araştırmalarda kullanılan araçlardan biri olan derecelendirme-sıralama kullanılmıştır. Farklı birçok kaynaktan bilgi toplandığı için bilgileri test etme olanağı ortaya çıkmıştır ve nitel araştırmanın ortaya çıkarabileceği dezavantajlar ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

2.7.5.2 Sosyal Güvenlik Sistemleri ve Yararlanan/ Yararlanamayan Nüfus

Bugün Türkiye'de sosyal güvenlikle ilgili hizmetler, çalışanların mesleki statüleri ve sektör farklılıkları temelinde örgütlenmiş üç temel kamu kuruluşu tarafından sağlanmaktadır. 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu'na tabi olarak memur statüsünde çalışanlar ve aileleri ile çalıştıkları kuruluşlardan 5434 Sayılı T.C. Emekli Sandığı Kanunu'na göre emekli olanlar ve aileleri, Emekli Sandığı'nın sosyal güvencesi altında bulunmaktadır. Sosyal Sigortalar Kurumu, bir veya birkaç işveren tarafından çalıştırılan kişilere çalışma yaşamının çeşitli risklerine karşı sigorta olanağı sağlamaktadır. Esnaf ve sanatkarlar, diğer bağımsız çalışanlar ile çiftçiler ve isteğe bağlı sigortalıların (ev kadınları ve muhtarlar) sosyal güvenliği ise Bağ-Kur tarafından sağlanmaktadır.

Türkiye genelinde 2003 yılı itibarıyla Emekli Sandığı'ndan emekli aylığı alanların sayısı 1 467 000, sigortalı olanların sayısı 2 408 000; Bağ-Kur'dan emekli aylığı alanların sayısı 1 447 000, sigortalı olanların sayısı 3 383 000 ve SSK'dan emekli aylığı alanların sayısı 3 936 000 ve sigortalı olanların sayısı 6 519 000'dir. Türkiye'de toplam 6 849 000 kişi emekli aylığı almaktadır ve toplam sigortalı kişi sayısı ise 12 310 000'dir (DPT, 2004-13).

Emekli Sandığı, Bağ-Kur ve SSK ile ilgili daha ayrıntılı bilgilerin verilmesi, konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Bölgede 2000 yılında Emekli Sandığı, Bağ-Kur ve SSK'dan yararlananların sayısı Tablo 2.7.5.1'de gösterilmiştir.

Tablo 2.7.5.1'den de izlenebileceği gibi, 2000 yılı itibarıyla bölgedeki 100 116 Emekli Sandığı, 186 145 Bağ-Kur ve 176 608 Sosyal Sigortalar Kurumu olmak üzere toplam 462 899 aktif sigortalı bulunmaktadır. Bölgedeki aktif sigortalı nüfus toplam istihdamın yüzde 37,07'sini oluşturmaktadır. Bir başka deyişle istihdamdaki nüfusun yaklaşık 62,93'ü kayıt dışıdır. Bölgedeki kayıt dışı istihdam oranının yüksek olmasında tarım sektöründe çalışanların (toplam istihdamın yüzde 67,8) büyük bir kısmının sosyal güvenlik hizmetleri kapsamı dışında olmasının etkili olduğu söylenebilir. Kayıt dışı istihdam oranının en fazla olduğu il yüzde 81,87 ile Tokat, en düşük olduğu il ise yüzde 38,94 ile Samsun'dur. Tokat ilindeki yüksek kayıt dışı istihdam oranını ildeki tarım sektöründe çalışanların payının (yüzde 77,7) büyüklüğü ile açıklamak mümkündür.

2000 yılı itibarıyla bölgede Emekli Sandığı, Bağ-Kur ve Sosyal Sigortalar Kurumu hizmetlerinden yararlanan nüfusun toplam nüfusa oranı yüzde 71,87'dir. Bir başka deyişle bölgedeki nüfusun yüzde 28,13'ü sosyal güvenlik hizmetinden faydalanamamaktadır. Bu oran, kayıt dışı istihdam oranının da en fazla olduğu Tokat ilinde en yüksek iken, Samsun ilinde en düşüktür.

Aşağıdaki Tablo 2.7.5.2'de SSK kapsamındaki nüfusun illere göre dağılımı gösterilmiştir. SSK kapsamındaki nüfusun genel nüfusa oranlarına bakıldığında 2000 yılında bölgede en yüksek oran yüzde 36,5 ile Samsun'da, en düşük oran ise yüzde 17,1 ile Tokat'ta görülmektedir.

Tablo 2.7.5.2'deki veriler, 1996 yılı verileriyle karşılaştırıldığında, bazı değişimlerin olduğu görülmektedir. 1996 yılında, sigortalı nüfusun genel ülke nüfusuna oranı yüzde 43,56, Karadeniz Bölgesi'nde ise yüzde 36,15'tir. TR83 Bölgesi'ndeki illere bakıldığında, Amasya'da bu oranın yüzde 29,32, Çorum'da yüzde 28,20, Samsun'da yüzde 34,47 ve Tokat'ta yüzde 19,24 olduğu görülmektedir. SSK kapsamındaki nüfusun toplam nüfusa göre oranı, Amasya ve Tokat'ta düşerken, Çorum ve Samsun'da yükselmiştir.

Türkiye'de ise 2003 yılında SSK kapsamındaki toplam nüfus 35 065 000'dir ve SSK kapsamındaki nüfusun toplam nüfusa oranı yükselerek yüzde 49,5'e ulaşmıştır (DPT, 2004-13). Türkiye'de tarım sektöründe sigortalı olarak çalışan toplam işçi sayısı 165 000'dir ve bu sayı Amasya'da 443, Çorum'da 2 200, Samsun'da 600 ve Tokat'ta 1 325'tir (DİE, 2004-5).

Tablo 2.7.5.1 Emekli Aylığı Alanların, Aktif Sigortalıların ve Sosyal Güvenlik Kapsamındaki Nüfusun Dağılımı, 2000

	Amasya	Çorum	Samsun	Tokat	TR83
Nüfus	365 231	597 065	1 209 137	828 027	2 999 460
İstihdam	154 295	247 176	342 158	505 115	1 248 744
Emekli Sandığı					
Aktif Sigortalı sayısı	17 324	18 933	39 911	23 948	100 116
Emekli aylığı alanların sayısı	7 656	10 037	23 181	10 854	51 728
Bağımlı sayısı	53 151	56 418	116 907	73 203	299 679
Emekli Sandığı hizmetlerinden yararlanan nüfus	78 131	85 388	179 999	108 005	451 523
Bağ-Kur					
Aktif Sigortalı sayısı	33 455	32 166	82 311	38 213	186 145
Emekli aylığı alanların sayısı	12 487	12 414	28 674	12 217	65 792
Bağımlı sayısı	105 944	101 454	262 707	123 057	593 161
Bağ-Kur hizmetlerinden yararlanan nüfus	151 886	146 034	373 692	173 487	845 098
Sosyal Sigortalar Kurumu					
Aktif Sigortalı sayısı	20 579	39 897	86 693	29 439	176 608
Emekli aylığı alanların sayısı	14 473	24 115	69 803	22 044	130 435
Bağımlı sayısı	58 117	118 372	284 525	90 914	551 928
Sosyal Sigortalar Kurumu hizmetlerinden yararlanan nüfus	93 169	182 384	441 021	142 397	858 971
Toplam					
Aktif Sigortalı sayısı	71 358	90 996	208 915	91 600	462 869
Emekli aylığı alanların sayısı	34 616	46 566	121 658	45 115	247 955
Bağımlı sayısı	217 212	276 243	664 139	287 175	1 444 768
Sosyal güvenlik hizmetlerinden yararlanan nüfus	323 186	413 805	994 712	423 890	2 155 592
Oran					
Aktif Sigortalı/İstihdam (yüzde)	46,25	36,81	61,06	18,13	37,07
Sosyal güvenlik hizmetlerinden yararlanan nüfusun toplam nüfusa oranı (yüzde)	88,49	69,31	82,27	51,19	71,87

Not: 2000 yılındaki Emekli Sandığı ve Bağ-Kur hizmetlerinden yararlanan nüfus, 8. BYKP 2003 yılı programında verilen 2000 yılı Emekli Sandığı ve Bağ-Kur bağımlılık oranı kullanılarak hesaplanmıştır.

Kaynak: DPT (2003-3), İstatistiki Bölge Birimlerine Göre Çeşitli Göstergeler,
Bağ-Kur (2005), Bağ-Kur web sitesi (http://www.bagkur.gov.tr/finansman/1479_2926ildagilim shtml).

Bağ-Kur, esnaf ve sanatkarlar, diğer bağımsız çalışanlar, çiftçiler ve isteğe bağlı sigortalıları (ev kadınları ve muhtarları) kapsamaktadır. Daha önce belirtildiği gibi, esnaf ve sanatkarlar ile diğer bağımsız çalışanlar 1479 Sayılı Kanun ve tarımda kendi adına ve hesabına çalışanlar da 2926 Sayılı Kanun uyarınca sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Ayrıca, muhtarlar 2108 Sayılı Kanun ve ev kadınları da 1479 Sayılı Kanun uyarınca Bağ-Kur kapsamında sosyal güvenlikten yararlanmaktadırlar. 1479 Sayılı Kanun'a göre, aktif sigortalı sayısı Tablo 2.7.5.3'de görülmektedir. Bu sayılar aktif-pasif sigortalı dağılımı hakkında bilgi vermektedir. 2926 Sayılı Kanun'a göre Bağ-Kur'dan yaralananların aktif-pasif sigortalı dağılımı 1479 Sayılı Kanun'a göre yararlananların aktif-pasif dağılımından daha dengeli görünmektedir.

Diğer yandan, hiçbir sosyal güvenlik sisteminin güvencesi altında bulunmayan yoksul kişilerin tedavi hizmetlerinden bir ücret ödemeden yaralanmaları için "yeşil kart" uygulaması bulunmaktadır. Yeşil kart sahiplerinin aylık geliri, asgari ücretin vergi ve sosyal sigorta primi dışındaki miktarının üçte birinden az olması gerekmektedir. Son yıllarda yaşanan ekonomik krizler nedeni ile artan işsizlik ve gelirlerde ortaya çıkan düşmeler nedeni ile yeşil kart alanların sayısında bir artış olduğu bu kurumlarda çalışanlar tarafından belirtilmiştir. Çorum ilinde 2001 yılında toplam yeşil kart sahibi olanların sayısı 14 491, 2002 yılında 19 773 ve 2003 yılında 23 533'tür (Çorum İl Sağlık Müdürlüğü, 2004). Amasya, Çorum, Samsun ve Tokat İl Sağlık Müdürlüğü'nün verilerine göre, bölge genelinde yeşil kart alanların sayısı Amasya'da 12 301, Çorum'da 23 533, Samsun'da 263 817 ve Tokat'ta 204 697'dir. Bu verilere bakıldığında Samsun ve Tokat'ta yeşil kart alanların sayısındaki büyüklük dikkati çekmektedir. Görüşme yapılan yetkililer, bu sayıların son on yıl veya daha fazla bir süredir yeşil kart alanların toplam sayısını gösterdiğini belirtmişlerdir.

Sosyal güvenlik sistemi dışında kalan kimselere sağlanan sosyal güvenlik hizmetlerinden biri de 65 yaş aylığıdır. 2022 Sayılı Kanun ile 65 yaşını doldurmuş muhtaç ve kimsesiz vatandaşlara aylık bağlanmış ve ücretsiz sağlık hizmetleri sağlanmıştır. 2004 yılında bölge kapsamındaki dört ilde

Tablo 2.7.5.3 Bağ-Kur'dan Aylık Alanlar ve Aktif-Pasif Sigortalı Dağılımı, 2002

	Amasya	Çorum	Samsun	Tokat
1478 Sayılı Kanun'a Göre				
Aktif sigortalı sayısı	14 220	20 431	48 565	18 977
Maluliyet aylığı alanların sayısı	169	209	287	172
Yaşlılık aylığı alanların sayısı	6 115	7 068	13 857	6 609
Ölüm aylığı alanların sayısı	3 821	5 244	10 284	5 266
Aylık alanların toplam sayısı	10 105	12 521	24 426	12 249
2925 Sayılı Kanun'a Göre				
Aktif sigortalı sayısı	16 590	11 358	31 745	20 652
Maluliyet aylığı alanların sayısı	53	18	36	15
Yaşlılık aylığı alanların sayısı	2 529	66	4 640	42
Ölüm aylığı alanların sayısı	1 368	328	3 129	366
Aylık alanların toplam sayısı	3 950	412	7 805	423

Kaynak: DİE (2004-5), Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardımlaşma İstatistikleri, DİE web sitesi, www.die.gov.tr.

Tablo 2.7.5.2 SSK Kapsamındaki Nüfus

	Amasya	Çorum	Samsun	Tokat
2000 yılı nüfus	365 231	597 065	1 209 137	828 027
2000 yılı zorunlu sigortalı sayısı	11 897	23 113	52 515	17 342
Çırak sayısı	834	2 018	4 156	1 376
2000 yılı isteğe bağlı sigortalı sayısı	2 452	8 607	23 761	5 604
Topluluk sigortası sigortalı sayısı	42	81	110	58
2000 yılı tarım sigortalı sayısı	443	2 200	600	1 325
Aylık ve gelir alanların sayısı	15 448	25 869	74 050	23 307
Eş, çocuk, ana-baba sayısı	62 053	120 496	285 829	93 385
SSK kapsamındaki toplam nüfus	93 169	182 384	441 021	142 397
SSK kapsamındaki nüfusun toplam nüfusa oranı	25,5	30,5	36,5	17,1
Sosyal güvenlik destek primi ödeyen sigortalı sayısı	124	298	714	115

Kaynak: DİE (2004-5), Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardımlaşma İstatistikleri, DİE web sitesi, www.die.gov.tr.

65 yaş aylığı alanların sayısı 82 920'dir. 65 yaş aylığı alanların sayısı Amasya'da 11 148, Çorum'da 23 469, Samsun'da 26 162 ve Tokat'ta 22 141'dir (Tablo 2.7.3.4). 65 yaş aylığı alanların sayılarında son yıllarda artış olduğu ve yoksul, sosyal güvenlik hizmetlerinden yararlanamayan yaşlı kişilerin son yıllarda yaşanan ekonomik krizlerden olumsuz etkilendiği görüşme yapılan görevliler tarafından belirtilmiştir.

Bölgede 65+ yaş grubundaki toplam nüfus DİE 2000 yılı Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre 205 569'dur. Emekli Sandığı'nın aynı yıldaki verilerine göre ise bölgede 65 yaş aylığı alanların sayısı 72 070'dir; diğer bir deyişle, bu grubun yüzde 35'i 65 yaş aylığı almaktadır. 65 yaş aylığını 65 yaşını doldurmuş kimsesiz ve muhtaç kişilerin aldığı düşünülürse, bu yaş grubunun yaklaşık üçte birinin hiçbir güvenlik sisteminden yararlanmadığı ve muhtaç durumda olduğu anlaşılmaktadır. İller itibarıyla 65 yaş aylığı alanların toplam nüfus içindeki payı incelendiğinde, 2000 yılında, bu oran Çorum ilinde en yüksek iken Samsun ilinde en düşük olduğu görülmektedir (Tablo 2.7.5.4). Çorum ilinde 65 yaş aylığı alanların toplam nüfus içindeki payının yüksek olması ilin bölgedeki yaşlı bağımlılık oranı en yüksek il olması ile açıklanabilir. 65 yaş aylığı alanların toplam nüfusa oranının en düşük olduğu il ise bölgede yaşlı bağımlılık oranı en düşük il olan Samsun'dur.

Sosyal güvenlik sistemi ile ilgili değerlendirmelerde gelecekteki nüfus yapısı ve özellikle de yaşlı nüfusun oranı dikkate alınmalıdır. 65+ yaş grubunun oranı 2023 yılına kadar olan dönem için yapılan projeksiyonlarda artmaktadır (Tablo 2.7.5.5). Bölgede sosyal güvenlik sistemi ile ilgili yapılacak projelerde, 65+ yaş grubundaki değişmelerin ve artan nüfusun sosyal güvenlik sisteminde yaratacağı sonuçların dikkate alınması önemlidir.

Sosyal güvenlik sistemi ile ilgili olarak önem taşıyan konulardan biri de bireysel emeklilik sistemidir. Türkiye'deki kamu sosyal güvenlik sisteminin tamamlayıcısı olan ve bireylere emeklilik dönemlerinde ek bir gelir sağlayarak refah düzeylerinin yükseltilmesini amaçlayan bireysel emeklilik sisteminde ilk sözleşmenin imzalandığı 27 Ekim 2003 tarihinden bugüne kadarki katılımcı sayısı, sistemin gözetim ve denetimini sağlayan Emeklilik Gözetim Merkezi A.Ş. verilerine göre 25 Ekim 2004 tarihi itibari ile 248 942'dir. Sigorta yetkilileri ile yapılan görüşmelerde, bölge için kesin sayılar elde edilememiştir. Ancak en fazla katılımın 25-35 yaş arasında olduğu belirtilmiştir.

Tablo 2.7.5.5 Nüfus Projeksiyonları 65+ Yaş Grubu İçin

(yüzde)

	Projeksiyon 1		Projeksiyon 2		Projeksiyon 3	
	2004	2023	2004	2023	2004	2023
Amasya	8,66	11,14	8,66	10,31	8,66	10,39
Çorum	8,99	11,10	8,98	10,47	8,99	10,39
Samsun	7,02	10,02	7,02	9,75	7,03	9,77
Tokat	6,49	8,21	6,49	7,89	6,49	8,09

Kaynak: Dolsar (2004-7), YHGP Nüfus Projeksiyon Çalışmaları.

Tablo 2.7.5.4 65 Yaş Aylığı Alanların Sayısı ve Toplam Nüfusa Oranı

	2000				2001	2002	2003	2004
Yıllar	nüfus	65 yaş aylığı alanlar	65 yaş aylığı alanların toplam nüfusa oranı	Yaşlı bağımlılık oranı	65 yaş aylığı alanlar	65 yaş aylığı alanlar	65 yaş aylığı alanlar	65 yaş aylığı alanlar
Amasya	365 231	9 961	2,73	12,13	10 262	10 647	10 922	11 148
Çorum	597 065	21 258	3,56	13,4	21 685	22 057	22 510	23 469
Samsun	1 209 137	22 889	1,89	10,14	23 345	23 986	24 762	26 162
Tokat	828 027	17 962	2,17	9,65	18 563	19 441	20 315	22 141
Bölge	2 999 460	72 070	2,4	10,9	73 855	76 131	78 509	82 920

Kaynak: Emekli Sandığı (2004), Emekli Sandığı verileri (basılmamış doküman),
DİE (2002-3), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Amasya,
DİE (2002-4), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Çorum,
DİE (2002-5), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Samsun,
DİE (2002-6), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Tokat.

2.7.5.3 Sosyal Güvenlik Sistemi ile İlgili Sorunlar

İlgili kurumlardaki kişilerle yapılan görüşmelere göre sorunlar üç grupta toplanmaktadır: Prim ödemeleri, idari sorunlar ve sağlık ile ilgili olanlar. Prim tahsilat oranının ve prime esas olan kazanç sınırının düşüklüğü en önde gelen sorunlardandır. Aynı zamanda, işgücüne katılım oranının düşüklüğü ve kayıt dışı ekonominin yüksekliği, erken yaşta emeklilik, sosyal güvenlik sisteminin önemli sorunları arasında yer almaktadır. Sigortalılık hali devam edenlerin tam olarak bilinmemesi, Bağ-Kur primlerinin düzenli ödenmemesi nedeni ile üye sayısının tam olarak saptanamaması dile getirilen diğer sorunlar arasındadır. Bu sorunlara ek olarak idari yönden, kurumlar arasında bir iletişimin veya bilgi alış-verişinin olmaması birçok yönden soruna neden olmaktadır. Verilen sağlık hizmetleri ve bunlar için ödenen primler arasında dengesizlik ve sağlık yardımından yararlanma hususunda yapılan suistimaller, sağlık hizmetleri ile ilgili olarak belirtilen sorunlardandır.

Alan araştırması verilerine göre, sağlık hizmetinden yararlananlar açısından sağlık hizmetlerinin yetersizliği en önemli sorundur ve bunu primlerin yüksek olması ve ilaç alımında yaşanan sorunlar izlemektedir. Emekli Sandığı'na bağlı olanlar, gerek ilaç alımında gerekse de sağlanan sağlık hizmetlerinden göreli olarak memnun olduklarını ve daha az sorun yaşadıklarını belirtmişlerdir. Bağ-Kur'a bağlı birçok kişi primlerini ödeyemedikleri için sağlık sigortasından yararlanamadıklarını, SSK'lılar ise primlerinin düzenli olarak ödenmemesi nedeniyle sorunları olduğunu ifade etmişlerdir.

2.7.5.4 Sonuç

Türkiye genelinde olduğu gibi bölgede de sosyal güvenlik sistemi ile ilgili olarak ciddi ekonomik ve sosyal problemler mevcuttur. Sigortalı sayısı ve prim tahsilat oranları düşük ve verilen sağlık hizmetleri yetersizdir. Emekli Sandığı dışında kalan diğer iki kurumda, prim ödemelerinde önemli sorunlar bulunmaktadır. Bölge nüfusunun yaşlanması sonucu, sosyal güvenlik ile ilgili problemlerin artması beklenmektedir. Bu koşullar altında bölgede mevcut sosyal güvenlik sisteminin geliştirilmesi ve sorunların çözülmesi büyük önem taşımaktadır. Bölge planlaması yapılırken sadece sorunların çözümü değil, aynı zamanda, önümüzdeki 20-30 yıllık mali ve demografik dengelerin de dikkate alınması gerekmektedir. Eşitlik ilkesini, mali ve demografik dengeleri dikkate alan bir sosyal güvenlik sisteminin, bölge koşulları da dikkate alınarak geliştirilmesi, kalkınmada önemli önceliklerden biri olarak ortaya çıkmaktadır. Yaşlılığa yönelik tasarrufları artıracak bireysel emeklilik sistemi hakkında kişiler bilgilendirilmeli ve bununla ilgili çalışmalar yapılmalıdır. Sağlık hizmetlerinde daha verimli ve kaynakların etkin kullanıldığı bir yapılandırmaya gerek duyulmaktadır.

Son yıllarda yaşanan ekonomik krizler nedeni ile birçok kişinin işini kaybetmesi, bazı kişilerin sigorta primlerini ödeyememesi ve gelir düzeyinin düşmesi sosyal güvenlik açısından da sorunların artmasına neden olmuştur. Dolayısıyla son yıllarda yeşil kart sahibi olanların sayısı artmıştır.

2.7.6 YOKSULLUK

2.7.6.1 Giriş

Günümüzün küreselleşen dünyasının belki de en önemli sorunu yoksulluktur. Yoksulluğu önlemeye yönelik birçok proje hükümetler ve çeşitli kuruluşlar tarafından geliştirilmesine rağmen, sorun hala önemini korumaktadır. Bu bağlamda, yoksulluk sorununu çözmek kalkınma planlarının en önde gelen önceliklerinden biri olarak ortaya çıkmaktadır. Sonuçta kalkınma ile toplumun tüm kesimlerinin sosyal ve ekonomik yönden daha iyi bir refah düzeyine yükseltilmesi ve özellikle toplumda gelir düzeyi düşük, alt sınıflarda yer alanların yaşam koşullarının düzeltilmesi temel hedeftir. Bu nedenle, kalkınmanın hedeflendiği yerdeki yoksulluğun boyutları, yoksulların kimler olduğu ve ne tür sorunlarla karşı karşıya olduklarının ayrıntılı olarak anlaşılması gerekmektedir.

Yoksulluğun ölçümünde farklı kavramlar ve teknikler kullanılmaktadır. Kimi araştırmalarda, yoksulluğun yaşamı tehdit edecek durumda olması olarak tanımlanabilecek *mutlak yoksulluk* ve diğerlerinin sahip olduklarına göre yoksun olmayı belirten *göreli yoksulluk* kavramlarından yararlanılır (Macionis, 1995). Yoksulluğu bazı araştırmacılar asgari beslenme standardına göre ele alırken, bazıları bundan farklı olarak tüketim harcamalarını temel alarak açıklamaya çalışırlar (Sen, 1980; Foster ve Shorrocks, 1991; Ballisician, 1993; Hope, 2004). Bir insanın günlük asgari kalori gereksinimine göre hesaplanan mutlak yoksulluk, "gelişmiş ülkelerde 3 390 kalori, gelişmekte olan ülkelerde 2 480 kalori ve azgelişmiş olan ülkelerde 2 070 kalori olarak hesap edilmiştir" (Dansuk, 1997:36). Göreli yoksulluk, ya gelir dağılımı yüzdeleri baz alınarak ya da kişi başına ortalama gelirin belirli bir oranı yoksulluk sınırı olarak alınarak hesaplanır (Dansuk, 1997:36). Dumanlı (1996) "Yoksulluk ve Türkiye'deki Boyutları" adlı araştırmasında, Türkiye genelindeki fiyatları temel alarak, mutlak yoksulluk sınırının parasal değerini hesaplamıştır. Yoksulluğun çeşitli yönlerini sadece sayısal olarak belirten "Yoksulluk Açığı Endeksi" (Poverty-Gap Index), "Sen Endeksi" gibi matematiksel teknikler de mevcuttur.

Yoksulluk sorununun sadece beslenme veya gıda harcamaları temelinde ele alınması, yoksulluğun gıda harcamaları dışındaki sosyal görünümü ve yoksullar arasındaki farklılığı ve dolayısıyla sorunlarını anlamada yetersiz kalmaktadır. Yoksulluk sadece nicel olarak tanımlandığında, temel alınan veriye göre bir sınırı ifade etmektedir. Ancak bu sınırın altında yaşayanların hepsi aynı koşullar altında ve aynı sorunlar ile karşı karşıya değildir. Bu nokta yoksulluğu önleme stratejilerini geliştirirken de önem kazanmaktadır. Çünkü yoksullar kendilerini değerlendirirken bir takım farklılıklara dikkat çekmekte ve yoksulluğu farklı şekillerde tanımlamaktadırlar. Yoksulluk sınırının tespiti için belirli bir yöntem kullanılsa bile, yoksulluk sınırı kabul edilen gelirin altında yaşayanların kimler olduğu, kendi içlerinde nasıl sınıflandığı veya kategorize edildiği, farklı ne tür sorunlarla karşılaştıkları ve sonuçta farklı çözüm yolları gerekip gerekmediğinin de incelenmesi gerekmektedir. Bu proje kapsamında, yoksulluk bu soruları yanıtlamayı amaçlayan bir kavrayış çerçevesinde ele alınarak, bölge içinde farklı yerlerde yaşayan yoksul insanların deneyimlerinden yola çıkılarak yoksulluğun *"genel"* kalıpları açıklanmaya çalışılmıştır.

Yoksullukla ilgili alan araştırması Amasya, Çorum, Samsun ve Tokat illerinde ve bu illere bağlı köylerde gerçekleştirilmiştir. Toplam 140 yoksul kişiyle mülakat ve 14 adet odak grup tartışması yapılmıştır. Ayrıca sosyal güvenlik, kadın ve çalışma hayatı ile ilgili bölümler için veri toplanırken yoksulluk ile ilgili konular da göz önünde tutulmuştur. Yoksul birey ve aileler ile görüşmelere ek olarak belediye, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu ve sivil toplum kuruluşlarında çalışan kişiler ile görüşülerek konu ile ilgili veriler toplanmıştır. Araştırmanın yapıldığı tüm mahalle ve köy muhtarları ile görüşülüp, konu ve inceleme yapılan yer hakkında genel bilgiler alınmıştır. Kişiler-gruplar

ve kurumlar gibi farklı kaynaklardan elde edilen verilerin tutarlı olup olmadığı da test edilmiştir. Aynı zamanda konu ile ilgili olabilecek kurum ve kişilerin farklı perspektifleri yansıtacakları düşünülerek, yoksulluğun tüm boyutlarını kavrayabilmek için mümkün olduğu kadar farklı görüş ve düşünceler elde edilmeye çalışılmıştır.

2.7.6.2 Yoksulluğun Tanımı ve Sınıflanması

Yoksulluğun nedenleri ve yıllar içindeki değişimi özellikle 1985 sonrasında dünyanın en önemli gündem maddelerinden birini oluşturmaktadır. Farklı kaynaklar, yoksulluğun artış nedeni olarak gelir dağılımında eşitsizlik, kapitalizmin gelişme dinamikleri ve ekonomik küreselleşme gibi nedenleri göstermektedir. Yoksulluğun nedenleri BM kaynaklarında açık olarak ifade edilmese de yoksulluğun özellikle 1985 sonrası arttığı kabul edilmektedir. Yoksulluğun yalnızca az gelişmiş ülkelerde değil, dünyanın gelişmiş bölgelerinde de önemli bir problem olduğu kabul edilmeye başlanmıştır. Bu kaynaklardaki verilere göre 1960 yılında dünya nüfusunun en zengin yüzde 20'si ile en fakir yüzde 20'si arasında 30'a 1'lik bir oran söz konusuyken bu oran 1994'te 78'e 1'e ulaşmıştır. Yoksulluk araştırmalarında yeni bir takım kavramlar da öne çıkmaya başlamıştır; örneğin cinsiyete bağlı ayrımcılığın yaygın olduğu toplumlarda kadın yoksulluğu ayrı olarak ele alınmaya başlamış ve kadınların eğitim olanaklarına ulaşmakta karşılaştıkları eşitsizlik vurgulanmıştır. Bunun yanısıra, yoksulluğun nedenleri arasında görülen yolsuzluk da önemli bir olgu olarak ele alınmıştır. 1990 yılındaki UNDP raporunda Keynesyen ekonomi politikalarının bir çözüm olabileceği söz konusu edilmeye başlanmış ve UNDP'nin 1999 raporunda ise ilk kez küreselleşme ve eşitsizlik arasında bir ilişki kurularak gelir eşitsizliğinin ve yoksulluğun artışı vurgulanmıştır. Burada hedef, nedenlerin ortaya konularak yoksulluğun azaltılması ya da yoksulların "yoksulların en yoksuluna" dönüşmemesinin sağlanması için çözümler üretmektir (DPT, 2001-14).

Türkiye'de de yoksulluk üzerine farklı yöntemler kullanılarak yapılmış pekçok araştırma bulunmaktadır. Bu araştırmalar hem yoksulluğun nedenlerine yönelik açıklamalarda bulunmakta hem de yoksulluğun yıllar içinde nicelik ve nitelik olarak nasıl değiştiğini göstermektedirler. Bu çalışmalarda kır-kent ayrımına, toplumsal cinsiyet ve yaşa göre yoksulluk incelenmekte ve yıllar içindeki değişimler yansıtılmaktadır (DPT, 2001-14). Bu araştırmaların ortaya koyduğu bir takım sonuçlara bakıldığında 1968-1987 dönemi boyunca yoksulluğun azaldığı görülmektedir. Hanehalkı reisinin işteki durumuna göre değerlendirme yapıldığında yoksulluğun en fazla ücret geliri ile geçinen haneler ve kendi hesabına çalışan haneler arasında yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Bu azalmanın planlı dönem boyunca istikrarlı ekonomik büyüme ile ilişkili olduğu; dolayısıyla, yoksullukla mücadele için ekonominin üretim gücünün ve gelir düzeyinin arttırılmasının ön koşul olduğu ileri sürülmektedir. 1987-1994 yılları arasında ise yoksulluğun kentsel alanlarda artış gösterdiği, kırsal alanlarda ise yoksulluk oranının arttığı ve yoksullararası gelir eşitsizliğinin de yoğunlaştığı ifade edilmektedir. Bu artışın nedeni olarak makroekonomik gelişmelerin etkisiyle gelir dağılımının bozulması ve yoksulluğun artmasına katkıda bulunması gösterilmektedir (Dağdemir, 1993, 1999).

Yoksulluk kır-kent ayrımı çerçevesinde değerlendirildiğinde, minimum gıda harcaması yöntemiyle yapılan hesaplamalarda 1994'de ülke nüfusunun yüzde 8,37'sinin mutlak yoksul tanımı içine girdiği ve kırsal yoksulluğun yüzde 11,82, kentsel yoksulluğun ise yüzde 4,6 olduğu görülmektedir. Yoksulluğun aile büyüklüğü arttıkça katlanarak arttığı da saptamalar arasındadır; özellikle kentsel alanlarda bu çok daha belirgin bir şekile açığa çıkmaktadır. Kırsal kesimde ise hanehalkının büyümesi ekonomiye neredeyse hiç katkısı olmayan gizli işsizliğin artması anlamına gelmektedir (DPT, 2001-14; Erdoğan, 1997).

Yoksulluğun eğitimle ilişkisine bakıldığında yoksulların yüzde 31,94'unun okur-yazar olmayanlar,

yüzde 24,42'sinin okur-yazar olup da bir okul bitirmeyenler, yüzde 38,91'inin ise İlkokul mezunları olduğu görülmektedir. Bu oranlar kırsal alanda daha da yüksektir (Erdoğan, 1997).

Bir başka değerlendirme ise kadın yoksulluğudur; minimum gıda harcaması yöntemine göre 1994'de ülke yoksullarının yüzde 51,49'u kadınlardan oluşmaktadır. Kentsel bölgelerde kadınlar, kırsal alanlara kıyasla daha büyük bir yoksullukla karşı karşıya bulunmaktadırlar (Erdoğan, 1997). Yoksullukla başetme konusunda, kadınların hanenin ihtiyaçlarını piyasadan almayıp evde üretmeleri önemli bir strateji olarak görülmektedir. Kadınların bu tür hizmetleri parasız olarak sunmaları onların kazanç elde edebilecekleri işlerden ve sosyal güvenlik haklarından mahrum olmalarına neden olmakta ve yoksulluklarını pekiştirmektedir (DPT, 2001-14).

Türkiye'deki yoksulluk bölgeler açısından ele alındığında da bazı önemli sonuçlara ulaşılmaktadır. Temel gereksinmeler açısından bakıldığında Güneydoğu Anadolu yüzde 37 yoksul oranı ile en fakir bölge olarak görülürken, yüzde 34 yoksul oranı ile Karadeniz Bölgesi ikinci konumdadır. Kentsel alanlarda yalnızca Güneydoğu Bölgesi kentsel alanları (yüzde 6,17), Karadeniz kentsel alanları (yüzde 4,64) Türkiye kentsel yoksulluk oranlarının üzerine çıkmaktadır (DPT, 2001-14; Erdoğan, 1997)

Bu araştırmaların yanısıra, DİE'nin 2004'de açıkladığı "2002 Yoksulluk Çalışması Sonuçları" Türkiye'de yaşanan yoksulluğun boyutları hakkında bir çerçeve ortaya koymakta ve bölgede yaşanan yoksulluğu yorumlamada temel bir veri kaynağı sunmaktadır. Bölgede yaşanan yoksulluk, Türkiye genelinde yaşanan yoksullukla birçok yönden ilişkilidir. 2002 Hanehalkı Bütçe Anketi (DİE, 2003-5) verileri kullanılarak yapılan değerlendirme sonuçlarına göre, Türkiye'de yaşayan kişilerin,

- yüzde 1,35'i gıda harcamalarını içeren yoksulluk sınırının altında,
- yüzde 26,96'sı gıda ve gıda dışı harcamaları içeren yoksulluk sınırının altında

yaşamaktadır.

Yine bu araştırmanın sonuçlarına göre, 2002 yılında Türkiye'de yaklaşık olarak 926 000 kişi gıda yoksuludur. Gıda yoksulluğu, gıda harcaması maliyetinin, gıda yoksulluk (açlık) sınırı olarak kabul edildiği durumda, hanehalklarının toplam tüketim harcamasının bu sınırın altında olmasıdır. Gıda yoksulluğu oranı ise, bu sınırın altında yer alan hanehalklarının oluşturduğu nüfusun, toplam nüfus içindeki payı olarak hesaplanmaktadır. Bu oran kırsal yerleşim yerlerinde yüzde 2,01, kentsel yerleşim yerlerinde ise yüzde 0,92 olarak hesaplanmıştır. 2002 yılında Türkiye'de 18,4 milyon kişi, gıda ve gıda dışı harcamaları içeren yoksulluk sınırının altındadır.

Dünya Bankası'nın (World Bank, 2003) Türkiye'de ekonomik kriz sonuçlarına ilişkin gerçekleştirmiş olduğu araştırmaya göre, günde bir Dolar ile geçinmek durumunda olan "en yoksul" kesimde 1994'ten beri temelde bir değişme olmamıştır. Gıda tüketim standardı temelinde kentsel yoksulluk 1994 yılından beri artmıştır ve yoksullar için temel bir geçim kaynağı olan enformel iş olanakları kriz sonucunda azalmıştır.

Türkiye'de yoksulluğun artmasındaki en önemli nedenlerden biri, gelir dağılımı bölümünde (2.7.2) değerlendirildiği üzere gelir dağılımında önemli adaletsizliklerin olmasıdır. Eşitsizliğin artması, yoksul kitlenin büyüdüğünü göstermektedir. DİE (2004-1) sonuçlarına göre, ilk yüzde 20'lik kesimin aldığı yüzde 48,3 pay ile, en düşük gelirli yüzde 20'lik dilimin aldığı yüzde 6'lık pay arasındaki fark oldukça önemlidir. 2003 araştırma verileri 1963 yılı sonuçları ile karşılaştırıldığında, Türkiye'de üst gelir gruplarından alt gelir gruplarına doğru sınırlı bir gelir aktarımının olduğunu göstermektedir. Gelir dağılımına bölgeler, kır-kent ve cinsiyet temelinde bakıldığında, farklar daha da büyümektedir.

Eşitsizliğin artışı, 1980'li ve 1990'lı yıllarda değişen ekonomik koşullardan kaynaklanmaktadır. Türkiye sanayileşme sürecinde 1980 yılına kadar içe dönük ve devlet eliyle yürütülen ithal ikameci kalkınma modelini uygulamıştır. 1980 yılından sonra

Türkiye'de ekonomideki krizleri çözmek amacı ile ihracata dayalı gelişme modeli uygulanmaya başlanmıştır. Bu program dışa açık ve serbest piyasa koşullarında dünya ekonomisi ile bütünleşmeyi hedefleyen bir programdır. Bu programın uygulanmaya konduğu ilk yıllarda öncelik dış dengelerin yeniden kurulması ve dış borçların ödenmesine verilmiştir. Ekonomik büyüme ve işsizliği azaltma ise öncelikli olarak dikkate alınmamıştır. Ücret artışları ve taban fiyatları sınırlandırılarak iç talep kısıtlanmaya ve bu şekilde dışa açılma teşvik edilmeye çalışılmıştır. Bu modelin uygulanması ile ücretlerde önemli düşüşler olmuş, iç ticaret hadleri genellikle tarımın aleyhine seyretmiştir ve devlet gelir dağılımını düzeltici politikalar uygulayamamıştır (2.7.2 Gelir Dağılımı bölümünde ayrıntılı olarak incelenmektedir). Ekonomide yaşanan krizler sonucu artan işsizlik, yoksulluğun artmasındaki önemli nedenlerden biridir.

Bütün bu verilerden de anlaşıdığı gibi yoksulluk ülkede ve bölgede önemli sorunlardan biri olarak ortaya çıkmaktadır ancak bölgeye ilişkin yoksulluk ile ilgili olarak yapılmış detaylı bir çalışma bulunamamıştır. Bölgede yaşanan yoksulluk Türkiye'deki genel yoksulluk kalıplarını yansıtmaktadır. Yoksulluğun yerel olarak, orada yaşayanlarca nasıl anlaşıldığı, ne tür farklılıklar üzerinde durulduğu ve kendi yaşadıkları yerlerde yaşayanları nasıl sınıfladıklarının anlaşılması, hem bölge kalkınma planı için, hem de yoksulluğu önlemeye yönelik projelerin geliştirilmesinde önem taşımaktadır. Bu bağlamda, bölge insanının refah ve iyi yaşamı, ayrıca yoksulluk ve kötü yaşamı nasıl tanımladığı, refah, yoksulluk, yoksunluğun (deprivation) bölge insanı tarafından nasıl anlaşıldığı, yerel kişiler tarafından yaşadıkları yerlerdeki hanelerin, bireylerin hangi kategorilere, sınıflara ayrıldığı konularındaki veriler yoksulluğu önlemek için geliştirecek projeler için bir temel sağlayacaktır.

Bölgede, yoksulluk genel olarak, yaşamı sürdürebilmek için gerekli ihtiyaçlar ve bazı mallara sahip olmak ile ilgili olarak tanımlanmaktadır. En temel olarak gıda ihtiyaçlarının karşılanması öne çıkarken, ev, kırsal kesim için toprak ve sağlık harcamaları için gereken para diğer tanımlayıcı faktörlerdendir. Yoksulluk, belli şeylere sahip olup-olmama veya belirli şeylerden yoksun olma ile ilgili olarak tanımlanmaktadır. Yoksul kişilerin tanımlarında "düzenli bir gelire ve bir sosyal güvenlik sistemine bağlı olup-olmama" yoksulluğu belirleyen, yani yoksul ve yoksul olmayan kategorileri arasında ayırt edici bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır.

Yoksulluk tanımlarında vurgulanan diğer bir nokta, yaşadıkları yerlerin, mekanların koşullarıdır. Yaşanan evlerin yetersizliği ve bunun yanında genel olarak mahalle veya köydeki altyapı yetersizlikleri, bu tanımlamalarda belirleyici olmaktadır.

Yoksulluk, sadece maddi şeylere sahip olmakla değil, aynı zamanda güçsüzlük, çaresizlik, seslerini duyuramama gibi psikolojik ve sosyal faktörler de dikkate alınarak tanımlanmaktadır. Yoksul kişiler, çeşitli kurumlarda çalışan görevlilerle, işveren veya ev sahipleri ile ilişkilerinde, kendi duygu ve düşüncelerinin önemli olmaması ve seçim yapma şanslarının bulunmaması nedeniyle ümitsizlik ve çaresizlik hissetmektedirler. Bütün durumlarda "eşit olmama" ve "aşağıda bulunma" düşüncesini ve iş, yardım veya diğer şeyler için kabullenme dışında bir seçeneklerinin olmadığını vurgulamaktadırlar.

Gelirin yetersizliği, temel ihtiyaçları karşılayamama ve düzenli bir işe sahip olmama gibi, genelde yoksul olarak bilinen ailelerde görülen özellikler ön plana çıkarılırken, bazı tanımlarda kendi yaşadıkları sorunların temel alındığı görülmektedir. Bu tanımlarda, kişinin yaşı, cinsiyeti, yaşadığı yer (kır-kent) belirleyici olmaktadır. Örneğin, kentte yaşayanlar, kendi yoksulluk tanımlarında daha çok işsizliği ve ücretlerdeki düşüşü, kırda yaşayanlar ise ürün fiyatlarının düşüklüğü ve toprağa sahip olup-olmamayı belirleyici faktör olarak görmektedirler. Bütün bunların sonucunda, yoksulluğun birbiri ile ilişkili birçok faktör ile tanımlandığı söylenebilir.

Yoksulluk, hangi kritere göre tanımlanırsa tanımlansın, temel alınan kritere göre yoksul kabul

edilenler arasında bir takım farklılıklar bulunmaktadır. Düzenli gelirin olması ve yardımlara olan bağımlılığın derecesi, en önemli belirleyiciler olarak ortaya çıkmaktadır. Kimsesiz-geliri olmayan yaşlılar, engelliler ve kadının yalnız olduğu aileler, kendi kendilerine yetemediği ve çalışma olanakları ya olmadığı ya da çok sınırlı olduğundan, tamamen başkalarının (formel-enformel) yardımına muhtaç olarak değerlendirilmektedir. Bunlar "çaresizler", "zavallılar" veya "yoksulların yoksulu" olarak kabul edilmektedir. Bu grubun durumunun düzelmesi için tek olanağın devlet yardımı olduğu düşünülmektedir.

Yoksulluk sınıflamasında, "günübirlik yaşayanlar" ve "yeni yoksullar" gibi ayrımlara da yer verilmektedir. "Günü-birlik" yaşayanlar, geçici işlerde çalışan, sosyal güvenceleri olmayanlardan, "yeni yoksullar" krizinden sonra işlerini kaybedenler veya kırdan son bir kaç yıl içinde gelenlerden oluşmaktadır. Genellikle bunlar en yoksul kesim içindedir. En yoksul olarak kabul edilenlerin en önemli özelliği, düzenli gelirlerinin olmaması veya işsiz olmalarıdır. Bunu, günlük gıda harcamalarını karşılamadaki sorunlar ve yaşadıkları evlerdeki kötü koşullar izlemektedir (Tablo 2.7.6.1 ve Tablo 2.7.6.2).

Yoksul aileler, sağlık sorunlarını yeşil kart alarak çözmektedirler; ancak buna sahip olmayanlar veya bu kartın yenilenmesinde problemler yaşayanlar, sağlık kriterini daha çok gündeme getirmektedir. Kırsal alanda ise temel belirleyici faktör, toprak sahipliği olarak ortaya çıkmaktadır. Az topraklı veya topraksız köylüler, yoksul olarak sınıflandırılanların başında gelmektedir. Yoksul ve zengin ayrımında, ekonomik kriter en önde gelmekle birlikte, güç ve sosyal çevreye sahip olmak, özellikle vurgulanan noktalardan biridir. Burada yoksulların kendi sorunlarını duyuracak güçleri olmadığı ve bu güçsüzlüğün, yoksulluğun hem nedeni hem de sonucu olduğu görüşü hakimdir.

Yoksulluk sınıflaması, yoksulluğu önlemede geliştirilecek projeler için önemli bir veri teşkil etmektedir; çünkü hem kırsal alanda hem de kentsel alan-

Tablo 2.7.6.1 Kentsel Alanlar İçin Sınıflama

Kategori	Kriterler
Zengin	Evi, arabası olanlar
	Kendi maaşı ile geçinebilenler
	Sosyal güvenlikleri olanlar
	Çocuklarını okutabilenler
	Sosyal çevreleri ve güçleri olanlar
Orta	Düzenli gelirleri olanlar
	Devlet dairelerinde çalışanlar
	Kendine ait işyerleri olanlar
	Sosyal güvenlikleri olanlar
	Çocuklarının eğitim masraflarını karşılayabilenler
Yoksul	Buraya daha önce gelip yerleşmiş olanlar
	Köy ile bağlantısı olanlar
	Göreli olarak daha düzenli gelirleri olanlar
	Çocuklarının eğitim masraflarını zorlukla karşılayanlar
	Yardım alanlar
En yoksul	Yeni göç edenler
	Sosyal güvenlikleri olmayanlar
	Kirada olanlar
	Köy ile bağlantısı olmayanlar
	Geçici işlerde çalışanlar
	Çocuklarının eğitim masraflarını karşılayamayanlar
	Temel ihtiyaçlarını karşılamada zorlananlar
	Yokluk ve sefillik içinde olanlar
	Yardım almadan yaşayamayanlar
	Yalnız başına evini geçindirmek zorunda kalan kadınlar
	Gücü olmayanlar
	Kötü evlerde yaşayanlar
Bağımlı olanlar	Yaşlılar, sakatlar ve kimsesizler
	Yardım almadan yaşamlarını sürdüremeyenler
	Gelirleri yok veya çok az olanlar

Kaynak: Dolsar (2004-8), YHGP Toplumsal Yapı Alan Çalışmaları Bulguları.

Tablo 2.7.6.2 Kırsal Alan İçin Sınıflama

Kategori	Kriterler
Zengin	Toprağı, traktörü, parası olanlar
	Güçlü ilişkileri olanlar
	Sulu-tarım olanağı olanlar
	İşçi çalıştıranlar
	Sosyal güvenlikleri olanlar
Orta	Toprağı, traktörü olanlar
	Gelirleri geçimlerine yetenler
	Sosyal güvenlikleri olanlar
Yoksul	Toprağı olmayan ya da çok az olanlar
	Temel ihtiyaçlarını karşılamada zorlananlar
	Yardım alanlar
	Kötü evlerde yaşayanlar
En yoksullar	Toprağı olmayanlar
	Mevsimlik işçi olarak çalışanlar
	İhtiyaçlarını zor karşılayanlar

Kaynak: Dolsar (2004-8), YHGP Toplumsal Yapı Alan Çalışmaları Bulguları

da yoksul kabul edilen kesimin kendi içinde önemli farklılıklar bulunmaktadır. Yoksulluğu önlemek için geliştirilecek projelerde, kır-kent temelinde yoksullar arasındaki farklılıklar dikkate alınarak, farklı grupların farklı ihtiyaç ve yardımlara gerek duyduğu gerçeği dikkate alınmalıdır. Bu temelde iş olanakları yaratmak ve bunun için gerekli olan bilgi ve becerileri sağlamak mümkün olabilir.

Yoksulluğun son 10 yılda arttığı, ortak görüşlerden biri olarak ortaya çıkmaktadır. Yoksulların oranının arttığı ve alt-orta grupta olan birçok ailenin bugün yoksul durumda olduğu ve eskiden işi olup şu anda işsiz olanların da daha yoksul duruma düştüğü sık sık yinelenen görüşlerden biridir. Genel olarak bu mahallerde zengin olarak sınıflanan kesim yüzde 5-10 arasında değişirken, yoksul kesim yüzde 40-50 ile en fazla oranda bulunmaktadır. Bu noktada "yeni yoksulların" koşullarının kötüleşerek "en yoksul" kategorisine düşmelerini engellemek için, gelir getirici ve iş olanakları sağlayan projelere ihtiyaç duyulmaktadır.

2.7.6.3 Yoksulluğun Çok Boyutluluğu

Yoksulluk herşeyden önce birçok boyutu olan sosyal bir olgudur. Yoksulluğun boyutları, cinsiyete, yaşa, ülkenin ekonomik ve sosyal koşullarına, eğitim, meslek gibi faktörlere bağlı olarak değişebilmektedir. Ayrıca kır-kent bağlamında da yoksulluk açısından önemli farklar bulunmaktadır.

Yoksulluğu açıklamada, eğitim en önemli değişkenlerden biridir ve eğitim düzeyi yükseldikçe yoksulluk oranı düşmektedir. Bölgedeki kent ve köylerde eğitim düzeyine göre yoksulluk oranlarını gösteren bilgi bulunmamaktadır. Ancak, yapılan mülakatlar ve odak grup tartışmalarından elde edilen verilere göre, yoksul hanelerde eğitim düzeyinin genel olarak düşük olduğu gözlenmiştir. Çoğunluğu okuma-yazma bilen veya ilkokul mezunu kişilerden oluşmaktadır. Samsun Toplum Merkezi'nin Fevzi Çakmak Mahallesi, Kazım Karabekir Mahallesi ve Yaşar Doğu Mahallesi'nde toplam 200 kişi ve yine Samsun Toplum Merkezi'nin Gazi Osman Paşa Mahallesi'nde toplam 200 kişi ile yaptığı anketler yoksulluk ve eğitim durumu arasındaki ilişkiler hakkında bilgi vermektedir. Bu mahalleler yoksul olarak bilinen ve gelir düzeyinin düşük olduğu mahallelerdir. Her iki araştırmanın sonucuna bakıldığında, 82 kişi okuma-yazma bilmemektedir. Bu veriler doğrultusunda, araştırmanın yapıldığı mahallerde yaşayan kişilerin yüzde 50'sinden fazlasını okula gitmeyen, okur-yazar olmayan ve ilkokul mezunları oluşturmaktadır.

Gelir konusunda sorunlar temel olarak, işsizlik, düzenli gelirin olmaması ve gelirin yetersiz olması noktasında toplanmaktadır. İlk olarak, en yoksul kesim içinde işsiz birçok aile bulunmaktadır. Bunlardan bazıları kırsal ve kentsel alanlarda geçici veya mevsimlik işlerde çalışmaktadır. Bunların ortalama aylık gelirleri 150-200 milyon TL arasında değişmektedir. Düzenli bir işi olanların aylık kazançları ya asgari ücret civarında, ya da daha düşüktür. Alan araştırması sırasında yoksul olarak değerlendirilen aileler arasında geliri 500 milyon TL'den fazla olan aile görülmemiştir. Bu da yoksulluğun boyutlarını göstermek açısından önemli bir göstergedir. Samsun Gazi Osman Paşa ve Kazım Karabekir Toplum Merkezi'nin yapmış olduğu çalışma, yoksul ailelerin gelirleri konusunda bilgi vermektedir. Bu iki araştırmanın sonuçlarına göre, bu mahallede yaşayan hanelerin yüzde 48,5'inin aylık geliri 100-200 milyon arasındadır ve 300 milyon ve daha fazla geliri olanların oranı ise sadece yüzde 12,5'tir. Benzer bulgular Kazım Karabekir Mahallesi içinde geçerlidir. Burada hanelerin yüzde 42,5'inin geliri 100-200 milyon arasında iken, 5 ailenin ise geliri bulunmamaktadır.

Daha önce belirtildiği gibi, yoksulluğu belirleyen birbiri ile ilişkili birçok sosyal ve ekonomik faktör bulunmaktadır. Yoksulluğu tek bir faktörle açıklamak yetersiz kalacaktır. Bu faktörler arasındaki ilişki neden-sonuç ilişkisi tipinde bir ilişki olmaktan çok, birbirlerini etkileyen ve karşılıklı etkileşim tipi bir ilişkidir. Sonuçta yoksulluk oldukça karmaşık sosyal ve ekonomik bir problem olarak ortaya çıkmaktadır.

İşteki durum, özellikle düzenli bir gelire sahip olmak, yoksulluk açısından en önemli faktörlerden biridir. Yoksul mahallelerde yaşayan kişiler, genellikle yevmiyeli veya maaşlı olarak çalışmaktadırlar. Kırsal kesimde ise mevsimlik işçilik yaygındır. Hem kırsal hem de kentsel alanda, yoksullar düzenli-sürekli gelir getiren işler bulamamakta ve daha çok enformel, sıradan ve günlük işlerde çalışmaktadırlar. Bazı durumlarda kadının geliri evin temel geçimi olabilmektedir. Bölgede yoksul kadınların daha çok temizlik işlerinde çalıştıkları gözlenmiştir. Erkeklerin işsiz olduğu dönemlerde, aile bu gelirle geçinmek zorunda kalmaktadır. Kentten kente farklılık gösterse de, evlerde temizliğe giden kadınlar genellikle günde 10-20 milyon TL kazanmaktadırlar.

Yoksul ailelerin yaşadıkları evler sağlıksız ve bakımsızdır. Mahallelerde genellikle yol, kanalizasyon gibi altyapı problemleri bulunmaktadır. Evler genellikle gecekondu türündedir ve bazı yerlerde bir kaç aile ortak tuvalet ve banyo kullanmaktadır.

Yoksul kişilerin büyük çoğunluğu SSK, Emekli Sandığı, Bağ-Kur gibi bir sosyal güvenlik sistemine bağlı değildirler. Çalışanlar ya sigortasız çalışmak zorunda kalmakta ya da sigorta primleri düzenli ödenmemektedir. Bağ-Kur'lu olan bazı çiftçiler, son yıllarda gelirlerindeki düşüşler nedeni ile Bağ-Kur primlerini ödeyememektedirler.

Yoksullar tarafından dile getirilen en önemli problem, işsizlik olarak ortaya çıkmaktadır. İşi olanların dile getirdiği sorun ise, temel ihtiyaçları karşılamadaki güçlükler ve geçim sıkıntısıdır. Genelde bu problemleri sağlık problemleri izlemektedir. Yaşanan yerlerdeki elverişsiz ve sağlıksız koşullar, iyi beslenememe, sağlık hizmetlerinden yararlanamama gibi nedenlerden dolayı, araştırmanın yapıldığı yerlerde sağlık yönünden ciddi problemlerin olduğu gözlenmiştir. Bölge kapsamında kalan illerde yoksulluk ile ilgili sorunların sıralaması Tablo 2.7.6.3'de görülmektedir. Tablo'da görüldüğü gibi bölge kapsamındaki dört ilde de en önemli problem işsizliktir ve bunu temel ihtiyaçları karşılamadaki güçlükler izlemektedir.

2.7.6.2 Kurumsal Analiz

Yoksulların yaşamında kurumların önemi, ihtiyaç duyulduğunda yardım edip edemedikleri, etkilerinin ne ölçüde olduğu ve yoksulların bu kurumlara ihtiyaç duyduklarında ulaşılır olup-olmadığı konusunun anlaşılması önemlidir. Yoksulluk ile ilgili olarak rol oynayan en önemli kurumlar, örgütler ve kişiler şu şekilde sıralanmaktadır:

Devlet kurumları, belediyeler, yoksullara yardım eden sivil toplum örgütleri, muhtarlar, yardımda bulunan kişiler. Ancak bu yardımların yoksulluğu önlemekten çok, yoksulluğun şiddetini azaltmaya yönelik olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

Hemen hemen her ülkede devletler, hükümetler vatandaşların temel ihtiyaçlarını, kendi olanak ve güçleri ölçüsünde karşılamaya çalışmaktadırlar. Bu hizmetler arasında en temel olanlar sağlık, eğitim, ve altyapı hizmetleridir. Yoksul kişilerin bu temel hizmetlerden yararlanmasında, devlet kurumları şüphesiz en önemli rolü oynamaktadır. Aynı zamanda yoksullara yapılan gıda, öğrenim,

Tablo 2.7.6.3 Yoksulların Algıladıkları En Önemli Problem

	Amasya	Çorum	Samsun	Tokat	Toplam puan	Derece
İşsizlik	57	57	42	60	208	1
Temel ihtiyaçları karşılamadaki güçlükler	45	45	41	47	162	2
Geçim sıkıntısı	39	37	30	32	138	3
Sağlık hizmetlerinin pahalı olması	29	22	21	25	97	4
Çocukların eğitim harcamaları	32	19	15	20	86	5

Kaynak: DOLSAR (2004-8), YHGP Toplumsal Yapı Alan Çalışmaları Bulguları.

ilaç, vs. gibi birçok yardım da sağlanmaktadır. Bu kurumlarla ilgili temel bulgular şöyle sıralanabilir:

- Yoksullara en etkili yardım, devlet kurumları tarafından sağlanmaktadır. Bu yardımlar çeşitli şekillerde olmaktadır.
- Bu yardımların ulaşamadığı veya bu yardımlara ulaşamayan yoksulların durumu daha kötüdür. Bu durumda olan kişiler çaresizliği daha fazla hissetmektedir.
- Bu yardımlara ulaşmada yoksullar bazı sorunlar yaşamaktadırlar.
- Devlet kurumlarının temsilcileri ile yoksullar arasındaki ilişkide, yoksullar kendilerini güçsüz hissetmekte ve bazı durumlarda seslerini duyuramamaktadırlar.
- Bu kurumların yardımları yoksulluğu önlemede yetersiz kalmaktadır.

Bir çok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de devlet yoksulluğun azaltılması için bir çok çalışma yapmaktadır. Bunlardan birisi de Sosyal Riski azaltma projesidir. T.C. Hükümeti ile Dünya Bankası arasında 14 Eylül 2001 tarihinde imzalanan ve 28 Kasım 2001 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren, Sosyal Riski Azaltma Projesi İkraz Anlaşması'yla, Türkiye'de kısa ve uzun dönemde yoksulluğun azaltılmasına katkıda bulunulması amaçlanmıştır. IMF ve Dünya Bankası'ndan sağlanan ek finansman kapsamında 500 Milyon ABD Doları, sosyal yardım sisteminin güçlendirilmesi ve reform programının olumsuz sosyal etkilerinin azaltılması için, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu'nun kullanımına ayrılmıştır (Sosyal Riski Azaltma Projesi Proje Koordinasyon Birimi, 2004).

Bu proje birbiriyle bağlantılı dört temel bileşenden oluşmaktadır. Bunlar:

- Yaşanan ekonomik krizin muhtaç nüfus üzerindeki etkisini azaltma (Hızlı Yardım Bileşeni),
- Yoksullara hizmet ve sosyal yardım sağlayan devlet kurumlarının kapasitesini artırma (Kurumsal Gelişim Bileşeni),
- Temel sağlık ve eğitim hizmetlerinin iyileştirilmesi için nüfusun en yoksul yüzde 6'lık bölümüne yönelik bir sosyal yardım sistemi kurma (Şartlı Nakit Transferi Bileşeni),
- Yoksulların gelir elde etme ve istihdam fırsatlarını artırma (Yerel Girişimler Bileşeni). Bu bileşeninin öncelikli ve doğrudan yararlanıcı grubunu kırsal ve kentsel alanda yaşayan, yoksul birey ve haneler oluşturmaktadır.

Sosyal Riski Azaltma Projesi, hem en yoksul kesimleri hedef alan bir güvenlik ağı oluşturmayı hem de yoksulluktan kurtulabilmeleri için olanaklar sağlamayı amaçlamakta olup, 4 yıl süreli bir projedir.

Türkiye'nin yoksul kesimlerinin gelir elde etme ve istihdam fırsatlarını artırmaya yönelik çabalarının desteklenmesini öngören Yerel Girişimler kapsamında, hazırlanıp uygulanabilecek proje konuları beş başlık altında toplanmıştır. Bunlar:

- Yoksullar için gelir getirici küçük ölçekli projeler.
- Yoksul ve işsiz gençler ile kadınlar için istihdama yönelik beceri kazandırma eğitimleri.
- Toplum/ topluluk yararına çalışmalar için geçici istihdam fırsatları.
- Sosyal amaçlı merkezler aracılığıyla sokakta çalışan/ yaşayan çocuklar, engelliler, yaşlılar ve yoksullara sağlanan düşük maliyetli sosyal hizmetlerin yaygınlaştırılması programlarıdır.
- Toplum Kalkınması Programı.

Yapılan devlet yardımları sonuçta sınırlıdır ve tüm yoksullara ulaşması mümkün görünmemektedir. Bütün bu girişimlere karşılık, uygulamada yoksullukla mücadele genelde, oluşan bozuklukları ve ortaya çıkan yoksulluğun etkilerini azaltmaya yöneltilmektedir. Bu doğrultuda başarılı projeler geliştirilmekle birlikte, yapısal değişiklikler gerçekleştirilmeden sorunların ortaya çıkışında bir değişiklik beklenmemesi gerektiği gerçeği göz ardı edilmektedir.

Yoksullara yardımda bulunan kurumlardan biri de belediyelerdir. Belediyeler yoksul ailelere gıda, kömür, ilaç gibi çeşitli yardımlarda bulunmaktadırlar. Proje alanı içinde yer alan illerde yoksullara yardımda bulunan birçok STK bulunmaktadır. Ekmek dağıtmak, gıda ve giysi yardımında bulunmak ve çocuklara eğitim için yardımda bulunmak, bu kurumların en çok yaptığı yardımlar arasında yer almaktadır. Türkiye genelinde faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarından biri olan Deniz Feneri Derneği bölgede yoksullara çeşitli yardımlar yapmaktadır. Deniz Feneri Derneği Amasya ilinde toplam 3 914 aileye, Çorum'da 3 534 aileye, Samsun'da 6 212 aileye ve Tokat'ta 2 877 aileye çeşitli ayni veya nakdi yardımda bulunmuştur (Deniz Feneri Derneği, 2005-1; Deniz Feneri Derneği, 2005-2; Deniz Feneri Derneği, 2005-3; Deniz Feneri Derneği, 2005-4).

Yoksullar için akrabalar, hemşeriler ve komşular önemli bir destek kaynağı olmakla birlikte, toplumun büyük bir kısmının son yıllarda ekonomideki krizlerden etkilenmesi nedeniyle, bu kaynağın artık eskisi kadar önemli bir rol oynamadığı ifade edilmektedir. Yine de sağlık gibi çok önemli konularda, yakın akrabalar ve bazı durumlarda komşular birbirlerine yardımda bulunmaktadırlar. En büyük risk taşıyan gruplar, yardıma muhtaç olarak değerlendirilenler grubunda yer alan yaşlılar, ailelerini kendileri geçindirmek zorunda kalan kadınlar, işsizler, mevsimlik/yevmiyeli olarak geçici işlerde çalışanlar ve topraksız ya da çok az toprağa sahip olanlardır. Yoksullar, altyapının yetersiz olduğu, sağlıksız evlerde, daha çok kentin kenar bölgelerinde yaşamaktadırlar. Bazı mahallelerde üst-kesim ve yoksulların yaşadığı yerler birbirine yakın veya iç-içe geçmiş durumda olsa bile, evlerin niteliği konusunda kesin bir fark bulunmaktadır.

Bu sorunları çözmek için geliştirilecek politikalar, yoksulların kendi gerçeklerini, kendi içlerindeki örgütlenme olanaklarını ve sorunu çözebilecek girişimleri destekleyen bir anlayış içinde olmalıdır. Bu kesimin büyük çoğunluğunun mesleki açıdan yeterli eğitime sahip olmadıkları dikkate alınarak, mesleki beceri kazandıracak eğitim kursların açılmasına öncelik verilmelidir. Yoksul ailelerin, çocuklarının ve kendilerinin birçok olanaktan yararlanamaması, güç sahibi olmamaları ve karar verme süreçlerinde rol almamaları bir anlamda "dışlanmayı" da beraberinde getirmektedir. Bu aileler, sorunlarını ifade edecekleri araçlara sahip değillerdir. Bunda eğitim düzeylerinin düşük olması büyük bir rol oynamakla birlikte, mevcut sosyal normlar da kısıtlamalar getirmektedir. Mevcut STK'ları yoksulların sorunlarını dile getirmekten çok, bir takım yardım faaliyetleri üzerinde odaklaşmış bulunmaktadırlar.

Yoksulluğu önlemek ve azaltmak için Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler gibi kuruluşların, hükümetlerin ve sivil toplum örgütlerinin çeşitli çabaları bulunmaktadır. Ancak bu çabalara rağmen yoksulluk hala tüm dünyada önemli sosyal problemlerden biri olarak önemini korumaktadır. Bölgede yoksulluğun etkisini azaltmak için çeşitli çabalar bulunmaktadır. Ancak bunlar yoksulluğu önlemeye yönelik makro ekonomik politikalar ile eşgüdüm içinde uygulanmadıkça bu kısmi yaklaşımlar sorunu çözmede yetersiz kalacaktır.

2.7.6.5 Sonuç

Yoksulluğu önlemeye ilişkin geliştirilecek projelerde, ilk önce sosyal etkiler dikkate alınarak, zarar ve faydaların toplumun hangi kesimlerini etkileyeceği ve bu olumsuz etkileri minimuma indirmek için gerekli tedbirlerin neler olması gerektiği dikkate alınmalıdır. Sorunlar sadece sektör bazında ele alınıp, problemlerin değerlendirmesi sadece ekonomik terimlerle tasarlandığı zaman, yoksulların sorunları, doğal kaynakların (özellikle orman alanlarındaki yoksullar için) sürdürülebilir şekilde kullanımı gibi ölçütler dikkatten kaçabilmektedir. Projenin sosyal ve çevresel bedellerinin toplumda mevcut bazı kesimlere dışsallaştırılması (externalization), projelerin gelecekte toplumun tüm kesimlerine fayda sağlamada başarısız olmasına yol açacaktır. Bu nedenle, geliştirilecek projelerde sosyal etkilerin analizleri yapılmalıdır.

İkinci olarak, yoksulların kendi içindeki ayrımları ve farklı grupların farklı ihtiyaçları olacağı gerçeği temelinde projeler geliştirilmelidir. Bu sürece yoksul kesimlerin aktif olarak katılması projelerin başarı şansını artıracaktır.

Üçüncü olarak, yoksulluk-çevre ilişkisi dikkate alınmalıdır. Sorun, kentsel alanlarda kirlilik-yoksulluk-gelişme, kırsal alanlarda doğal kaynakların tahribatı-yoksulluk-gelişme üçgeni çerçevesinde ele alınmalıdır. Yoksullar kentin en kirli, altyapının yetersiz olduğu sağlıksız koşullarda yaşamaktadırlar. Kırsal alanlarda ise, tarımda makinalaşma, yoğun doğal kaynak kullanımına dayalı sanayileşme sonucunda, kaynakları kısılan yoksullar, ekolojik olarak hassas kabul edilen alanları daha çok kullanmaya başlamaktadırlar. Yaşam alanlarını kaybeden bu yoksul kesimler, kısır döngü içinde giderek daha da yoksullaşmaktadırlar. Yoksulluk ile ilgili olarak geliştirilecek projelerde, yoksulların yaşadığı koşullar çevresel açıdan da dikkate alınarak, etkilerinin analizleri yapılmalıdır.

Dördüncü olarak, yoksullara yardımda bulunan devlet, STK, belediyeler ve diğer kişi ve kuruluşlar arasında bir koordinasyon sağlanmalı ve sorunu çözmek için birlikte proje geliştirilmeleri desteklenmelidir.

2.7.7 SONUÇ

Bölgedeki gelir dağılımı, istihdam, çalışma hayatı ve sosyal güvenlik hizmetlerinin incelenmesi, bu konularla ilgili olarak bölgedeki mevcut durumunun saptanmasına ve aynı zamanda kalkınma planında öncelik verilmesi gereken konuların da belirlenmesine olanak vermektedir. Bölgede, toplumsal kesimler arasında gelir dağılımı açısından büyük farklar bulunmaktadır. Gelir dağılımı ile ilgili veriler incelendiğinde, Karadeniz Bölgesi'nde gelir dağılımının göreli olarak Türkiye genelinden daha iyi olduğu söylenebilir. Gelir dağılımının toplumsal kesimler arasında adil dağılımının sağlanmasının toplumun genel refah düzeyinin artmasına ve aynı zamanda yoksulluğun önlenmesinde önemli olduğu, kabul edilen bir gerçektir.

İstihdam açısından bölge incelendiğinde, her dört ilde işgücüne katılma oranı, Türkiye ortalamasına göre yüksektir. Ülke genelinde ve bölgede erkek nüfus içinde işgücüne katılma oranı yüzde 70-80 arasında değişirken, kadın nüfus için bu oran, yüzde 45-60 arasında değişmektedir. Bölgede tarım sektörünün büyük ölçüde istihdam yarattığı görülmektedir. Sanayi ve inşaat sektörlerinde istihdam edilen işgücünün oranı, sırası ile yüzde 5-7 ve yüzde 3-4 arasında değişen değerler almaktadır. Bölgede işsizlik önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır; ancak bölgedeki işsizlik oranı Türkiye ortalamasından düşüktür. 2000 yılında bölgede erkek işgücü için işsizlik oranı, kadın işgücüne göre daha fazladır ve toplam işsizlik oranı, bölgede yüzde 4,9 ile 6,6 arasındadır.

Bölgedeki işyerlerinin büyüklüğüne bakıldığında, 10 ve daha az kişi çalıştıran işyerlerinin yaygın olduğu dikkat çekmektedir. Ayrıca, bölge illerinden Samsun ve Çorum illerinde, küçük ölçekli dahi olsa, sanayi sektörü diğer illere göre daha fazla istihdam yaratmaktadır.

Bölgede kadın işgücü tarım ve sonra da hizmetler sektöründe yoğunlaşmaktadır. İşgücünün işteki statülerine-ücretli, işveren, kendi hesabına

çalışma, ücretsiz aile işçisi sınıflandırmasına göre dağılımlar incelendiğinde, kadınların yaklaşık yüzde 85'inden fazlasının ücretsiz aile işçisi konumunda olduğu gözlemlenmektedir.

Bölgede istihdamın hangi sektörlerde yoğunlaştığı, işsizlik ve benzeri konular önemli olmakla beraber, çalışan kişilerin hangi koşullar altında çalıştıklarının incelenmesi de, önem taşımaktadır. TR83 Bölgesi'nde çeşitli sektörlerde çalışanların koşulları incelendiğinde, sürekli ve düzenli iş olanaklarına sahip olanların geçici işlerde çalışanlara oranla sosyal güvenlik, çalışma koşulları ve düzenli olarak ücretlerini alma gibi konularda daha iyi olanaklara sahip oldukları görülmektedir. Bölgede bulunan işyerlerindeki çalışanlar arasında sendikalı olanların sayısı düşüktür. Özellikle küçük işyerlerinde çalışanlarda bu oran daha da düşmektedir.

Bölgede sosyal güvenlik sistemi ile ilgili olarak ciddi ekonomik ve sosyal problemler mevcuttur. Sosyal güvenlik ile ilgili olarak ortaya çıkan en önemli sorun, sigortalı sayısı ve ödenen prim oranlarının düşük olması ve verilen sağlık hizmetlerinin yetersizliğidir. Bölge nüfusunun yaşlanması sonucu, sosyal güvenlik ile ilgili problemlerin artması beklenmektedir. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, bölgedeki yaşlı nüfus artarken genç nüfus azalmaktadır. Yaşlı nüfusun bağımlılık yükünün, çocuk bağımlılık oranından daha fazla olduğu gözlemlenmektedir. Öte yandan, nüfus bölümünde de verilen yaş piramitlerinin de ortaya koyduğu gibi, bölgede ve Türkiye'de yaşlanma, bölgedeki illerde aktif ve üretken olan bir nüfus kesiminin olağan üstü şişkin olduğu bir dönemde gerçekleşmektedir. Kalkınma açısından bu bir fırsat olarak değerlendirilebilir. Eğer üretken nüfusun nitelikleri hızla artırılarak gelişme sağlanabilirse, yoksulluk, işsizlik, sosyal güvenliği olan nüfusun azlığı, genel olarak ortaya çıkan düşük refah ve artan yaşlı kesimin yükü gibi sorunlar, çözülebilir sorunlar olacaktır.

Saha çalışması sırasında yapılan odak-grup tartışmaları, anahtar kişilerle yapılan derinlemesine görüşmeler ve mahalle ve köy ziyaretleri, bölgedeki nüfusun, hızlanacak olan bölge kalkınması atılımına katılmak için hazır olduğunu göstermiştir. Ancak niceliksel olarak ifade edilemeyen bedelleri ve sonuçları da göz önüne almaya hazır olmak gerekir. Bu niceliksel olarak ifade edilemeyen değişme ve bedellerin, niteliksel araştırma teknikleri ile ortaya çıkarılması, ifade edilmesi, izlenmesi ve değerlendirilmesi mümkündür.

Niteliksel araştırma tekniklerinin bir üstünlüğü de, bir yandan bilgi toplanırken, insanların yorumları, anlam dünyaları anlaşılırken, bir yandan da, toplum içindeki farklı grupların bölge gelişme projesi fikirlerine katılımının sağlamasıdır. Niteliksel araştırma tekniklerini kullanmak, bir taşla iki kuş vurmak gibidir. Ancak, niteliksel araştırmaların avantajının yanı sıra bir bedeli vardır.

Bu araştırma yöntemi ile toplanan bilgilerin genellenmesinde çok dikkatli davranılmalıdır. Bir araştırma veya bölge gelişme uygulaması gerçekleştirilirken yapılması gereken, hem niteliksel araştırmalar ile farklı grup ve kesimlerin anlam, duygu ve yorum dünyasına girmek, hem de niceliksel veriler ve analizler ile, toplanan verilerin nüfusun bütününe genellenmesini sağlamaktır. Bölge gelişme planındaki program ve projelerin geliştirilme ve uygulama başarısı, hem niteliksel hem niceliksel yöntemlerin, araştırma, izleme ve değerlendirmede, uygun oranlarda birbirlerini tamamlayacak biçimde kullanılması ile daha da artacaktır.

2.8 SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI

2.8.1 GİRİŞ

Yeşilırmak Havza Gelişim Projesinin temel ilkelerinden biri mümkün olduğu kadar farklı grup ve kesimlerin proje sürecine katılımlarını sağlamaktır. Bu amacı gerçekleştirmede sivil toplum kuruluşlarının (STK) önemli bir rol oynaması gerektiği açıktır. Sivil toplum kuruluşları sadece Türkiye'de değil, bütün dünyada giderek daha da büyük bir etkiye ve öneme sahip olmaktadır. Her şeyden önce sivil toplum örgütlerinin demokrasinin sürdürülmesinde büyük bir önem taşıdığı düşünülmektedir. Sivil toplum, geniş organizasyonlar bütününü kapsamaktadır. Bunların arasında sendikalar, barolar, ticaret ve sanayi odaları, mesleki platformlar yanında, sivil toplumun önemli bir kısmını oluşturan dernekler, vakıflar, yurttaş girişimleri gibi toplum tabanlı kuruluşlar da (communitybased organization) yer almaktadır. İngilizce non-governmental organization (NGO) terimi karşılığında Türkçe'de genellikle "sivil toplum örgütleri/kuruluşları" "hükümet dışı kuruluşlar", "gönüllü örgütler" "demokratik kitle örgütleri" gibi terimler kullanılmaktadır.

Birçok ülkede olduğu gibi, Avrupa Birliği de sivil toplum kuruluşlarının güçlendirilmesini ve toplumda daha aktif bir rol oynamasını teşvik etmektedir. 1999'da Avrupa düzeyinde sivil toplumun organize olması ile ilgili olarak yapılan ilk toplantıda, sivil toplum kuruluşlarının vatandaşların tamamen katılımı ile oluşturulan demokratik söylem biçimini ve sivil toplumun katılımcı bir modelini oluşturmada önemli bir rol oynadığı vurgulanmıştır. 1999 yılında yürürlüğe giren, Avrupa Genelinde Sivil Toplum Örgütleri Sözleşmesi, sivil toplum tanımına bir açıklık getirmeye çalışmaktadır ve burada STK'ların "özerklik, çoğulculuk, yardımseverlik ve sorumluluk gibi temel prensipler altında çalıştıkları" belirtilmektedir (ESC, 2004; CONECCS, 2004).

Avrupa Birliği Ekonomik ve Sosyal İşler Komitesi (ESC, The Economic and Social Committee), Avrupa Birliğine dahil veya aday ülkelerde sivil toplum kuruluşlarına katılım ve destek sağlamada etkin bir rol oynamaktadır.

Avrupa Birliği Ekonomik ve Sosyal İşler Komitesi STK olarak kabul edilen organizasyonları şu şekilde belirtmektedir:

1. İşçi-işveren organizasyonları (örneğin sendikalar, işveren federasyonları).
2. Toplumsal ve ekonomik konularda görev alan, belli bir grubu temsil eden kuruluşlar.
3. Hükümet dışı kuruluşlar (NGO): insanları belli bir amaç için bir araya getiren çevre örgütleri, insan hakları organizasyonları, tüketici dernekleri, eğitim dernekleri gibi.
4. Topluluk temelli organizasyonlar (CBO).
5. Dinsel gruplar.
6. Diğer gruplar.

Avrupa Birliği tüm aday ülkelerde sivil toplum kuruluşlarının etkinliklerinin artırılması ve demokratikleşme sürecinde aktif rol oynamalarını sağlamak amacıyla, çeşitli program veya projeler başlatmakta veya destek vermektedir. Birliğin Türkiye'deki STK projelerine katkısı 90'lı yılların başında başlamış olmakla birlikte, Helsinki süreciyle belirgin bir artış sağlamıştır. Bu gün Avrupa Birliği, Türkiye'de pek çok STK projesini ve programını desteklemektedir.

Sivil toplum kuruluşları bölümü için temel olan veriler, ilk olarak konu ile ilgili olarak yapılmış mevcut araştırmalar, raporlar, diğer çeşitli çalışmalardan, resmi kaynakların dokümanlarından ve ikinci olarak, nitel araştırma tekniklerinden yararlanılarak gerçekleştirilen alan araştırmasından elde edilmiştir. Bazı sivil toplum kuruluşlarının temsilcileri ile görüşülerek veri toplanmaya çalışılmıştır.

2.8.2 BÖLGEDEKİ SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI

Gittikçe önem kazanan STK'ların Yeşilırmak Havza Gelişim Projesi kapsamında analizi ve bu sürece katılımlarının sağlanması için, herşeyden önce bölgede mevcut yapının ve sorunlarının bilinmesi gerekmektedir. Bölgede, ticaret ve sanayi odaları, TMMOB'ye bağlı odalar, barolar, tabip odaları, esnaf ve sanatkar odaları gibi meslek kuruluşları örgütlenmiş durumdadır. Meslek odaları kanunla kurulmuş; hukuki yapıları ve organları yasayla belirlenmiş; meslek grubunun özel çıkarlarını korumanın yanısıra, mesleğin faaliyet alanında kamu yararını korumak, bu amaçla yapılacak düzenlemeleri ve denetimi gerçekleştirmekle sorumlu kılınmış kuruluşlardır (Öncü, 1983:66). Üye sayısı bakımından oldukça geniş bir üye tabanına sahip oldukları görülmektedir. Bir odaya üye olmak, genel bir ilke olarak, ilgili mesleği icra edebilmenin önkoşullarından biridir. Meslek odalarına, üyeleri üzerinde meslekten ihraç etme de dahil olmak üzere, geniş bir yetki tanınmıştır. Oda faaliyetlerinde mesleki faaliyetler ağırlıklı olmakla birlikte, siyasal ve sosyal faaliyetler önemli bir yer tutmaktadır.

Tablo 2.8.2.1 Bölgedeki STK'ların Dağılımı

	Amasya	Çorum	Samsun	Tokat	TR83
Sosyal ve Kültürel Der.	169	210	664	80	1 123
Okul-Öğrenci Kor. Dern.	132	168	81	24	405
Sportif amaçlı	56	63	146	20	285
Kamu yararına çalışan	42	93	59	15	209
Cami-Kuran kursu der.	83	135	355	18	591
Kurs-okul talebe yardımlaşma Dern.	9	39	14	1	63
Federasyon	1	-	2	-	3
Yüksek okul öğrenci derneği	1	-	1	2	4
Birlik	-	-	2	-	2
Toplam	493	708	1 324	160	2 685

Kaynak: Amasya Dernekler İl Müdürlüğü (2004), İl Müdürlüğü (basılmamış doküman)
Çorum Dernekler İl Müdürlüğü (2004), İl Müdürlüğü (basılmamış doküman).
Samsun Dernekler İl Müdürlüğü (2004), İl Müdürlüğü (basılmamış doküman).
Tokat Dernekler İl Müdürlüğü (2004), İl Müdürlüğü (basılmamış doküman).

Bölgede sendikalar, barolar, çeşitli ticaret ve meslek odalarından başka, çeşitli dernekler ve vakıflar, THK ve Kızılay gibi kamu yararına çalışan/yarı kamu örgütleri de bulunmaktadır. Ayrıca, çeşitli kooperatiflerin ve üretici birliklerinin de faaliyetleri mevcuttur.

Bölgede bulunan dernekler analizinde Amasya, Çorum, Samsun ve Tokat illerinde il dernekler müdürlüğünden elde edilen veriler kullanılmıştır. Bölgede bulunan derneklerin sınıflamasında Samsun İl Dernekler Müdürlüğü'nün yapmış olduğu sınıflama temel alınmış ve diğer bölge illerindeki dernekler bu temelde sınıflandırılmıştır. Elde edilen veriler, bölge illerinde en çok sosyal ve kültürel dernekler ve okul ve öğrencileri koruma derneklerin çoğunlukta olduğunu göstermektedir. Samsun ilinde sosyal ve kültürel dernekleri, cami kurma ve kuran kursu dernekleri izlemektedir. Sportif amaçlı derneklerin de dikkate değer bir oranda olduğu görülmektedir. Buna karşılık kadın ve çevre konuları ile ilgilenen derneklerin sayısının azlığı dikkati çekmektedir. Amasya, Çorum ve Tokat illerinde kadın sorunları ile ilgili derneklerin sayısı sadece dört tanedir. Tablo 2.8.2.1'de bölge illerindeki STK'larının sayıları görülmektedir.

Dernekler bakımından, kalkınma problemini yönlendirmede asıl etkili güç olarak, çeşitli yerleşim yerlerinde kurulmuş olan Sanayici ve İşadamları Dernekleri gelmektedir. Bu örgütler, yerel iş adamlarının, sanayi ile ilgili problemler açısından aktif ve etkili/ öncü örgütleri konumundadır.

Meslek odalarının yerel düzeyde en küçük temsilcilik ve şubelerden oda ve odalar birliklerinden oluşan bir yapılanmaları bulunmaktadır. Birlik en üst düzeyde yerel birimleri ulusal düzeyde temsil eden kuruluşlardır. Bir meslek grubunun odalar bünyesinde toplanması aynı zamanda ülke çapında örgütlenmesini beraberinde getirmektedir (Öncü, 1983). Üye sayılarına bakıldığında, odaların oldukça geniş bir üye tabanına sahip olduğu görülmektedir. Oda temsilcileri yapılan görüşmelerde, odaların ekonomik ve mesleki konudaki

faaliyetlerinin yanında bazı sendika, sivil toplum örgütleri ile işbirliği içinde olduklarını ve ortak faaliyette bulunduklarını belirtmişlerdir. Odalar genellikle mesleki konularda diğer odalarla işbirliği içinde olmaktadır. Meslek odalarının mesleki ve bireysel gelişime yönelik faaliyetleri ve bölgenin genel sorunlarına yakın ilgileri nedeni ile kalkınma projelerine olabilecek katkıları yadsınamaz.

Bölgedeki STK'larla ilgili çalışmayı, bölgesel bir kalkınma/ gelişme problemi açısından daha iyi tanımlayabilmek için, bölge yerleşim yerlerinin yurtdışına göç etmiş vatandaşların bölgeye yönelik kurdukları örgütlerinin de yakından tanınması gerekmektedir. Bu örgütler, ilgi alanlarındaki projeler için, hem maddi katkılar bakımından, hem de hemşerilerin gittikleri büyük kentlerde/ metropollerde bürokrasinin veya iş dünyasının çeşitli kademeleriyle oluşturdukları ağlar/ ilişki örüntüleri nedenleriyle etkili olmaktadırlar.

Yerel Gündem 21 (YG 21) kapsamında bölge illerinden Samsun'da yapılan çalışmalar bulunmaktadır. Samsun'da YG 21 oluşturma çabaları yenidir. Ancak bu amaçla kentteki çeşitli dernekler, vakıflar, odalar, sendikalar gibi STK ve çeşitli kamu kurum ve kuruluşları bir araya gelerek yeni bir örgütlenme modeli oluşturmaya çalışmaktadırlar. Bu temelde çeşitli konseyler oluşturulmakta ve kentin sosyal, ekonomik, kültürel sorunları tartışılarak, ortaklaşa bir çözüm yolu bulunmaya çalışılmaktadır. Toplam olarak yirmibeş konsey bulunmaktadır. Bu konseylerden birisi de kadın konseyidir. Kadın konseyi Atakum Belediyesi Kadın Temsilcileri, Kadın Adayları Destekleme ve Eğitim Derneği, Türk Anneler Derneği, Türk Üniversiteli Kadınlar Derneği, Samsun Soroptimist Klübü, Gazi Belediyesi Gönüllü Kadınlar Komisyonu ve Türk Kadınlar Konseyi Derneği'nden oluşmaktadır (Samsun Yerel Gündem 21 Verileri, 2004). Samsun Yerel Gündem 21 Çevre Konseyi çevre konusunda çeşitli çalışmalar yapmakta ve bu çalışmaları paylaşmak, katkı ve katılımı sağlamak amacıyla "Çevre Konseyi Broşürü" çıkarmaktadır.

Bölgede Türkiye çapında faaliyet gösteren Yardım Sevenler Derneği, Atatürkçü Düşünce Derneği gibi STK'lar kendi konuları ile ilgili konularda katılımı sağlamak için çeşitli çalışmaları bulunmaktadır. Bu tür STK'ların çalışmaları, genel sorunlar ile bölgede yaşanan özgül sorunların ilişkisini kurma ve aynı zamanda daha geniş çaplı bir örgütlenme olanağı sağlamaktadır.

2.8.3 SONUÇ

STK'ların en önemli sorunu, bu kurumların yeterince işlevsel olmaması ve bunların geniş bir kitleye ulaşamamasıdır. STK'ların sorunlara ve istenmeyen gelişmelere dikkat çekme, çözüm önerilerinde bulunma gibi konularda yetersiz kaldıkları görülmektedir. Bir çok STK oldukça sınırlı sayıda kişiye ulaşabilmektedir.

İkinci olarak, STK'ların en temel işlevinin, (genellikle yerel düzeyde kalan) kamu alanındaki gelişmeleri ve resmi uygulamaları tartışmaya açmak ve yerel taleplerini belirleyerek bu konuda bir kamuoyu baskısı oluşturmak/hesap sormak olabileceği dikkate alındığında, bölgedeki STK'lardan bir çoğunun, bu türden bir amaca ve yapıya sahip olmadığı görülmüştür. Bu örgütler daha çok kendi sınırlı çevreleri içinde kalmaktadır ve toplumun genelinde bir etkiye veya güce sahip değillerdir. Derneklerin etkili olmama nedenlerinden biri de, birbirine benzer ve ufak çaplı kuruluşlar olmalarıdır.

Üçüncü olarak, bazı STK'ların etkinliklerinde, başkanı veya kurucusu olan kişi büyük önem taşımakta ve etkinliklerde ve kararlarda büyük bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, kişinin kendi kişisel alanı, gücü büyük önem taşımakta ve bu kişinin herhangi bir nedenle bu görevden ayrılması, kuruluşun etkinliklerini yerine getirmesinde sorunlara neden olabilmektedir. Diğer taraftan da bu kadar güçlü bir liderlik sistemine dayanan STK'larda, örgüt içi demokrasi gelişememekte, liderin ve çok yakın çevresinin baskısı altında çalışmak istemeyen üyeler, bir süre sonra örgütten uzaklaşmakta veya pasifleşmektedir. Bu tür bir örgütlenme kül-

türü, örgütün sivil toplum içinde geniş bir taban kazanmasının önündeki en önemli engellerden biri olarak gözükmektedir.

Dördüncü olarak, STK ve resmi kurumlar arasındaki koordinasyonsuzluk, STK'ların proje üretebilme kapasitelerinin zayıflığı, mali sıkıntılar, kişisel rant ve çıkarlar için STK'ların kullanılması ve STK'lar arasındaki iletişimsizlik, derneklerin, kendi aralarında ortak/benzer amaçlar için beraberlikler oluşturması, diğer sorunlar arasında yer almaktadır. Hukuksal engeller bazen sorun oluşturabilmektedir. Örneğin Tokat'ta bulunan İnşaat İşçileri Yardımlaşma Derneği yetkilileri, hiç bir yetkilerinin olmadığını ve kendi çalışanlarına yardım amacı ile sandık kurmak istediklerini, ancak bunun mümkün olmadığını belirtmişlerdir (İnşaat İşçileri ile Odak Grup Tartışması, Tokat). Dernekler Yasası'nda yapılmakta olan reform, bu sorunları çözebilecek değişiklikler getirebilir.

Derneklerde, üst-orta gelir gruplarını oluşturan uzmanlaşmış meslek sahipleri ile üst grubu oluşturan işveren ve yöneticiler çoğunluktadır. Odalarda, mesleği gereği kayıt zorunluluğu bulunan iş sahipleri, esnaf ve zanaatkarlar en ağırlıklı grupları oluşturmaktadır. Bu bakımdan da, gerçek anlamda sivil toplum örgütü sayılabilecekleri konusu tartışmalıdır.

Toplumsal kalkınma sürecinde yoksulların oluşturduğu hedef kitleye ulaşmak, kalkınmanın başarılı olması ve toplumun tüm kesimlerinin yararlanması açısından önem taşımaktadır. Bu grupların kalkınma faaliyetlerinden faydalanmalarını önleyen çeşitli engeller bulunmaktadır. Bu gruplar genellikle daha az eğitimli ve daha az organizedirler ve bu grupların dışarı ile sosyal ilişkileri ve taleplerini ifade gücü zayıftır. Yoksulların, toplumda dezavantajlı olarak kabul edilen kesimlerin sorunlarını, beklentilerini ve projeye katılımlarını sağlayacak mekanizmaların eksik olduğu ve bu kesimleri temsil eden örgütlerin hemen hemen yok denecek kadar az olduğu, göz önünde bulundurulmalıdır. Örneğin, yoksullara yardım eden dernekler, onların sorunlarına ve çözüm yollarına dikkat çekmekten ve uzun vadeli arayışlardan çok, bu kişilere ve ailelerine acil yardım üzerinde odaklaşmaktadırlar.

Mevcut STK'ların yapısı, rolleri, kuralları hem statik hem de dinamik açılardan ele alınarak, projeye katılımlarının sağlanmasına ihtiyaç vardır. Bunun için bölgedeki STK'ların listesi elde edilmiş, bazıları ile ön görüşmeler yapılmıştır. Projenin diğer aşamalarında STK'ların proje sürecine daha aktif katılımının sağlanması için çalışmalar yapılmaktadır ve yapılacaktır. Bölge illerindeki dernekler il müdürlüklerinden elde edilen listelerden kalkınma açısından önem taşıyan STK'lar saptanmış ve bunlara projenin amaç, kapsamını anlatan ve projeye katılımlarını da sağlamaya yönelik olarak bir mektup hazırlanmıştır. Bu yolla STK'lardan elde edilecek bilgiler toplanıp, değerlendirilecektir. Ayrıca projenin senaryo aşaması için bölgenin çeşitli il ve ilçelerinde gerçekleştirilen toplantılara çeşitli STK'ları davet edilmiştir.

2.9 KURUMSALLAŞMA

2.9.1 GİRİŞ

Belli bir coğrafi alanı esas alan Bölgesel Gelişme Planı, çeşitli toplumsal, ekonomik ya da yönetsel aktörlerin sürekli kararlar almasını, politikalar benimsemesini, bu karar ve politikaları uygulamalarını, uygulamaları değerlendirmelerini gerektirmektedir. Bu da, kurumsallaşma anlamına gelmektedir. Amaca uygun bir kurumsallaşma olmadan, bölgesel kalkınma planının sektörel gelişme kararlarını almak, politika ve stratejileri saptamak, oluşumu değerlendirmek ve gereken düzeltme ya da değişimleri yapmak mümkün olmayacaktır. Buna göre kurumsallaşma, projenin gerçekleşmesi ve başarısı için öncelikli koşullardan biri olarak nitelenebilir.

Geleneksel planlama anlayışı çerçevesinde, kurumsallaşma önemli bir sorun sayılmayabilir. Geleneksel planlama anlayışı, uzmanlığı yansıtan planın bir kamusal görev olarak kamu otoritesi tarafından uygulanmasını öngörmektedir. Plancı, siyasal otorite tarafından belirlenen hedefleri gerçekleştirmek için, akla ve bilime dayalı uzmanlığını kullanarak, ne zaman, nerede, neler yapılması gerektiğini belirleyecek, daha sonra da kamusal otoritesine dayanarak planın uygulanmasını izleyip değerlendirecektir.

Planlama, toplumun geleceğe yönelik olarak tasarımlanması ve biçimlendirilmesi olarak nitelenebilir. Belli bir coğrafi bölgeyi kapsayan bir bölge gelişim planı da, buna göre, o bölge sınırlar içinde yaşayan insan toplumları için (beş, on ve yirmi yıllık dönemleri kapsayacak bir biçimde) bir gelecek tasarımlamaktadır. Bu tasarım bir yönü ile, geleceği belirlenen toplumun mutabakatını, bir yönü ile de, böyle bir tasarımlama için 'şaşmaz ve en sağlam ölçüt' olarak kabul edilen bilimin belirleyiciliğini yansıtmalıdır.

Yapılacak planla ilgili olarak dört ana değerin belirleyici olması istenmektedir. Bunlar: sosyal ve ekonomik denge, kültürel gelişme, yaşam kalitesi ve sürdürülebilirlik olarak sıralanmaktadır. Planlama anlayış ve uygulaması açısından yaşamsal sorun, sıralanan bu ana değerlerin içeriğinin ne olacağıdır. Geleneksel planlama anlayışı içinde kamu otoritesi ve uzmanlık bilgisi, sözü edilen değerlerin içeriğini belirlemekte; plan da ona göre inşa edilip uygulanmaktadır. Yeni planlama anlayışında ise, anahtar kavram katılımdır. Bir başka deyişle kültürel gelişmeden, yaşam kalitesinden, sürdürülebilirlikten ne anlaşılacağı kararı, gelecekleri tasarımlanan insanlar tarafından verilecektir.

Katılımın çerçevesi; içeriği ve yöntemi kuşkusuz ciddi bir biçimde tartışılması gereken bir sorun alanı oluşturmaktadır. Planlama sürecinin başlangıç aşamalarından itibaren, katılımın özneleri kurumlar, toplumsal örgütler, hatta kendiliğinden oluşmuş topluluklar olarak tanımlanabilir.

Kamu kurumları, ya da bir başka deyişle merkezi devlet örgütleri ve yerel yönetimler, planlama sürecinin önde gelen aktörleridir ve kuşkusuz yoğun bir biçimde yönetime katılacaklardır. Ama bunun yanında ilke olarak; üretim, ticaret ya da hizmetler alanında çalışan özel kesim öznelerinin, en azından kendi örgütleri ile; yarı kamusal kimlik taşıyan sivil toplum örgütleri (barolar, tabipler birliği, sendikalar vb.) ile, dernek ya da vakıf statüsündeki örgütlerde bir araya gelenler kendi örgütleriyle, ve hukuki - yapısal bir örgütlenme söz konusu olmaksızın bir araya gelen insan toplulukları da enformel örgütleriyle, mutlaka geleceğin tasarımlanmasına aktif olarak kararların üretimine katılmalıdır.

Yönetişim, bu tartışmalar çerçevesinde kapsamlı bir kültürel dönüşüm anlamına gelmektedir. İşte bu noktada kamu yönetiminin önem ve ağırlığı ortaya çıkmaktadır. Kültürel dönüşümler, kendiliğinden oldukları gibi, önceden planlanmış ve düşünülmüş olarak da gerçekleştirilebilir. Öyleyse herhangi bir alanda ortaya çıkan yönetişimin başarı ve kalitesi,

önemli ölçüde kamu yönetimi tarafından belirlenebilmekte; kamu yönetiminin bu alanda sorumluluk alması arttıkça, yönetişimin kalitesi de yükselebilmektedir. Bu aslında çok açık bir gerçektir; toplumu temsil eden ve toplumdan icazet alarak devlet mekanizmasını denetleyen siyasal seçkinler ile onlara bağlı kamu yönetiminin, yönetişimin düzeyini belirleyeceği açıkça gözükmektedir. Buna göre katılımcılığa dayanan bir bölge gelişim planının yapılıp uygulanmasında başarı, kamu yönetiminin tutumuna; kamu yönetiminin yönetişim kanallarını açık tutmasına bağlı olacaktır.

2.9.2 TÜRKİYE'DE KURUMSAL ÖRGÜTLENMENİN MEVCUT DURUMU

Türkiye'deki kurumsal örgütlenmenin yukarıda da belirtilen bölgesel kalkınma planları açısından gerekli olan katılımın temel aktörleri olan kamu, özel ve sivil ayrımında ele alınması faydalı olacaktır. Türkiye'deki kurumsal örgütlenmenin mevcut durumu bu bölümde kısaca verilmekte, Mevcut Durum ve Analzi Ekler "6. Kurumsallaşma" bölümünde ayrıntılı biçimde incelenmektedir.

Yürütme organının örgütlenme şekli (yönetim sistemi) Anayasa'da 'Cumhuriyet'in Temel Organları' kısmında 123. maddesinde idari yapının işleyişi "idarenin kuruluş ve görevleri, merkezden yönetim ve yerinden yönetim esaslarına dayanır" şeklinde tanımlanmaktadır.

2.9.2.1 Merkezi İdare

Bilindiği gibi, merkezi idare, merkez teşkilatı ve taşra teşkilatı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Merkezi idare, kamu hizmetlerinin yerinden yürütülmesi amacıyla hizmetin niteliği, coğrafya gibi kriterler doğrultusunda taşra teşkilatı oluşturmuştur. Taşra teşkilatı ise mülki idare veya bölge kuruşları şeklinde örgütlenmektedir.

Bakanlıkların il düzeyindeki teşkilatları "müdürlükler" şeklinde teşkilatlanmıştır. Valiye bağlı kuruluşlar: Bayındırlık, Milli Eğitim, Defterdarlık, Milli Emlak, Sağlık, Tarım, Kültür, Çevre ve Orman, Tapu ve Kadastro, Nüfus, Emniyet, Sanayi ve Ticaret, Gençlik ve Spor Müdürlükleridir.

DSİ, KGM, KHGM, Telekom gibi kurumlar "Bölge Müdürlükleri" şeklinde teşkilatlanmış kurumlardır. İldeki birçok müdürlük doğrudan valiye bağlı olmasına karşın, bölge müdürlükleri valiye doğrudan bağlı olmayan kuruluşlardır.

2.9.2.2 Yerel İdareler

Yerel idareler; Anayasa'nın 127. maddesinde "il, belediye veya köy halkının yerel müşterek ihtiyaçlarını karşılamak üzere kuruluş esasları kanunla belirtilen ve karar organları, gene kanunda gösterilen, seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan kamu tüzel kişileridir" biçiminde tanımlanmıştır. Yerel yönetimler; il özel idareleri, belediyeler ve köyler olmak üzere üçe ayrılmaktadır.

2.9.2.2.1 İl Özel İdareleri

İl Özel İdareleri'nin görev, yetki ve sorumlulukları 1987 tarihinde yürürlülüğe giren 3360 sayılı yasa ile düzenlenmektedir. Valiye bağlı olan "İl Özel İdareleri" merkezi hükümete doğrudan bağlı olmayan, yerel düzeydeki kuruluşlardır.

2.9.2.2.2 Belediyeler

Belediyenin kuruluşunu, organlarını, yönetimini, görev, yetki ve sorumlulukları ile çalışma usul ve esasları 1930 yılında yürürlülüğe giren 1580 sayılı Belediye Kanunu ile düzenlenmektedir. Bu kanunda belediye teşkilatı kurulabilecek yerleşmeler "nüfusu 2 000'in üzerindeki yerleşim birimlerinde belediye teşkilatı kurulabilir. İl ve ilçe merkezlerinde belediye kurulması zorunludur" şeklinde açıklanmıştır. Belediyeler, halka en yakın olan ve halkın yaşam kalitesine doğrudan etki eden hizmetleri sağlamaktadır. Gıda sağlığı ve güvenliği, temiz bir çevre, içme suyu temini, kanalizasyon, çöp toplama, ulaşım hizmetleri belediyelerin en önemli işlerdir.

Hizmetlerin etkin, planlı, programlı, verimli ve uyum içinde yürütülmesini sağlamak amacıyla bazı yerleşmelerde büyükşehir belediyesi kurulması özel yasalarla düzenlenmiştir. Belediyeleri büyükşehir belediyeleri, ilçe belediyeleri ilk kademe belediyeleri ve belde belediyeleri olarak ayırmak mümkündür. Türkiye'de 3 225 adet belediye bulunmaktadır.

Belediye meclisi, belediye encümeni ve belediye başkanı belediyenin organlarını oluşturmaktadır. Belediyeler, hizmetlerin daha ekonomik, etkin ve verimli yürütülmesi için Anayasa'nın 127. maddesinde "belirtilen mahalli idarelerin belirli kamu hizmetlerinin görülmesi amacı ile birlik kurmasını temel dayanak alarak belediye birlikleri kurabilirler" denilmektedir.

2.9.2.3 Sivil Toplum Kuruluşları

Merkezi devlet örgütleri ve yerel yönetimler kamu kesimi olarak, planlama sürecinin önde gelen aktörleridir. Ancak üretim, ticaret ya da hizmetler alanında çalışan özel kesim özneleri, yarı kamusal kimlik taşıyan sivil toplum örgütleri ve dernek ya da vakıf statüsündeki örgütlerle bir araya gelenler ve yapısal bir örgütlenme söz konusu olmaksızın bir araya gelen insan toplulukları bölgesel kalkın-

Tablo 2.9.2.1 Türkiye'de Bölgesel Kalkınma İle İlgili Kurum ve Kuruluşlar ve Faaliyet Alanları

Kuruluşun Adı	Faaliyet Alanı/ Görevleri
DPT	● Bölge planı yapma ve yaptırma yetkisi (3194 Sayılı Kanun'la), ● Kalkınma planlarında sanayi işletmeleri ile ilgili tedbirlerin belirlenmesi, ● Teşvik sistemi ve kaynak tahsis politikaları ile de ilişkili olarak Kalkınmada Öncelikli Yöreler'in (KÖY) belirlenmesi.
Sanayi ve Ticaret Bakanlığı	● Küçük sanayi siteleri ve organize sanayi bölgeleri kurulması, ● Küçük sanayi ve el sanatları ile ilgili geliştirme ve koordinasyon, teşkilatlanma hizmetleri.
KOSGEB	● Küçük ve orta ölçekli işletmelerin bilimsel teknolojik yeniliklere ayak uydurarak rekabet güçlerinin artırılması için danışmanlık hizmetleri, eğitim, malzeme analizleri, laboratuar, kalite kontrolü ve teknik yardım sunumu.
MPM	● Verimliliği artırıcı yöntem ve uygulama olanaklarının araştırılması, bununla ilgili teknik yardım ve eğitim sunumu.
Dış Ticaret Müsteşarlığı	● Yatırım ve ihracat teşvik belgesi, ithalat ve ihracat belgesi verilmesi.
İGEME	● İhracatın teşviki ve geliştirilmesi için dış pazar araştırmaları, ihracat prosedürleri, sergi ve fuarlar hakkında bilgi sunumu.
DSİ	● Toplumun sosyo-ekonomik ilerlemesini ve refahını sağlamak, üretimi artırmak amacıyla toprak ve su kaynaklarının geliştirilmesi.
Tarım ve Köyişleri Bakanlığı	● Çiftçi için gerekli olan bilgi ihtiyacının sağlanması, ● Tarımsal ürün ve üretim çeşitliliğini sağlamak, ● Gıda güvenliğinin ve standartlarının sağlanması.
KHGM	● Kalkınma plan ve programlarında yer alan ilke ve politikalara uygun bir şekilde, toprak ve su kaynaklarının verimli kullanılması, korunması ve geliştirilmesini sağlamak, ● Köy ve bağlı yerleşim birimlerinin yol, su ve kanalizasyon tesislerini yapmak, ● Dağınık yerleşme yerlerini yeni bir yerleşme yerinde toplamak,
TOBB	● Müşterek ihtiyaçlar, mesleki faaliyetlerin kolaylaştırılması, mesleki bilgi ve haberlerin ulaştırılması, kapasite raporlarının hazırlanması.
TESK	● Mesleki teşkilatlanma, sanayi sicillerinin tutulması, sınai eğitim, bilgilendirme.
TSKB	● Finansman sağlanması.
Türkiye Halk Bankası	● Yatırım ve İşletme kredileri verilmesi, teknik danışmanlık ve ortak girişimlerin desteklenmesi.
Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası	● Tarımsal mekanizasyon, hayvancılık yatırım ve işletme konularında düşük faizli kredi temini
Üniversiteler ve Ar-Ge'ler	● Araştırma projeleri, eğitim ve danışmanlık hizmetleri, ● Üniversite-sanayi işbirliği kapsamında yürütülen (teknoloji parkı gibi) projeler, ● Sanayi ve tarım konularında teknolojik araştırmaların gerçekleştirilmesi.

Kaynak: DPT (2003-1), Bölgesel Gelişme Stratejisi, Hedef ve Operasyonel Programlar (Taslak) 2004- 2006.
DSİ (2004-2), DSİ web sitesi. (http://www.dsi.gov.tr/gorev.htm).
KHGM (2004-2), KHGM web sitesi (http://www.khgm.gov.tr/gorevleri.htm).

ma planlarında sektörel gelişme kararlarını almak, politika ve stratejileri saptamak, plan kararlarını uygulamaya geçirmek ve sonuçlarını değerlendirmek açısından katılımı sağlanması gereken oluşumlardır.

2.9.2.4 Bölgesel Gelişmede Kurumsal Yapı

Türkiye'de faaliyet alanları ve üstlendikleri görevler itibarıyla bölgesel gelişme ile birinci derece ilgili olan kuruluşlar DPT, KOSGEB, MPM, Dış Ticaret Müsteşarlığı, İGEME, DSİ, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, KHGM, Üniversiteler ve Ar-Ge'ler olarak sıralanabilir. Bu kuruluşların ve bölgesel gelişme ile ikinci dereceden ilişkili olduğu söylenebilecek kuruluşlar faaliyet alanları ve görevleri ile birlikte Tablo 2.9.2.1'de verilmektedir.

2.9.3 TR83 BÖLGESİ'NDE KURUMSAL YAPI

Bölgenin kurumsal yapısı, kamu örgütleri ve sivil toplum örgütlenmesinden oluşmaktadır. Özel kesim, sivil toplumun en önemli kesimidir. Üretim ve kar amacına göre örgütlenmiş ve kurumsal yapısını da buna göre oluşturmuştur. Sivil toplumun diğer kesimi ise, (genellikle) kar amacı gütmeyen ve çoğu kez, uzmanlaştığı bir alanda kamusal yarar elde etmek için çalışan gönüllü örgütlerden oluşmaktadır.

Kurumsal yapının kamu kesimi, Anayasa'nın yürütme erkinin örgütlenmesiyle ilgili hükümlerine göre, TR83 Bölgesi'nde de, merkezden yönetim ve yerinden yönetim esasına göre örgütlenmiştir. Merkezden yönetim, valilikler ve kaymakamlıklar eliyle yürütülmektedir. Bölgede 4 valilik ve 48 kaymakamlık bulunmaktadır. Merkezden yönetimin taşra teşkilatı, mülki idare ve bölge kuruluşları biçiminde örgütlenmiştir. Bölge kuruluşları biçiminde örgütlenen ve bölge müdürlükleri olan DSİ, KGM, KHGM, Telekom gibi birimler de bölgede yer almaktadır.

Yerel yönetim ise, il özel idareleri, belediyeler ve köy yönetiminden oluşmaktadır. Bölgede 2 644 köy, 195 belediye ve 4 il özel idaresi bulunmaktadır. Ayrıca il özel idarelerinin oluşturduğu bir birlik vardır. Bu çerçevede kamu kesiminin yerel yönetim bakımından kurumsal yapısı ve yeterlilik durumu ile ilgili ayrıntılar aşağıda verilmektedir.

2.9.3.1 Merkezi İdarenin ve Özel Kesimin Bölgede Örgütlenmesi

DSİ, KGM, KHGM, İller Bankası gibi merkezi idarenin bölge teşkilatı şeklinde örgütlenen kurumların ve özel kesimin temsilcisi sayılabilecek bankaların bölgede örgütlenmesi ve bu örgütlerin faaliyet alanları incelenerek bu kurum ve kuruluşlar itibarıyla bölgenin kurumsal anlamda bağlı olduğu merkezler ve hizmet verdiği alanlar belirlenmektedir.

İller Bankası'nın Türkiye genelinde 18 bölge müdürlüğü bulunmaktadır. TR83 Bölgesi illeri ise 3 ayrı bölge müdürlüğünün sınırları içindedir. Amasya ve Samsun; Samsun merkezli 16. bölgenin, Çorum; Ankara merkezli 7. bölgenin, Tokat; Sivas Merkezli 15. bölgenin hizmet alanında bulunmaktadır.

Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Türkiye genelinde 18 bölge müdürlüğü ile örgütlenmiş durumdadır. TR83 Bölgesi illerinden Amasya, Çorum ve Samsun, Samsun merkezli 12. bölgenin; Tokat ise, Sivas merkezli 5. bölgenin hizmet alanındadır.

Türkiye genelinde 16 bölge müdürlüğü ile örgütlenen KGM, Samsun merkezli 7. bölgesi TR83 Bölgesi'nin yanı sıra Ordu ve Sinop illerini de kapsamaktadır.

TR83 Bölgesi, DSİ'nin Samsun merkezli 7. bölge ve Ankara merkezli 5. bölgenin faaliyet alanındadır. Amasya, Samsun ve Tokat illeri 7. bölgenin faaliyet alanında iken Çorum ili 5. bölgenin faaliyet alanındadır.

Çorum ve Samsun'da KOSGEB bölge müdürlük-

leri bulunmaktadır. Amasya ve Tokat, Çorum bölge müdürlüğüne bağlıdır.

Amasya, Tokat ve Samsun illeri Türkiye genelinde şubelerle örgütlenen Merkez Bankası'nın Samsun şubesine bağlı iken, Çorum ili Ankara'ya bağlıdır.

Bölge müdürlükleri ile örgütlenen merkezi idare bölge müdürlüklerinin sorumluluk alanları ile TR83 Bölge sınırının örtüşmediği gözlenmektedir. Amasya ve Samsun'un Samsun ilindeki bölge merkezlerine, Çorum'un Ankara ilindeki bölge merkezlerine bağlı olduğu gözlenmektedir. Tokat ili ise Samsun veya Sivas bölge merkezlerinin faaliyet alanındadır. Diğer taraftan Samsun merkezli bölge müdürlüklerinin sorumluluk alanları genellikle Sinop ve Ordu illerini de kapsamaktadır.

Ticari bankaların şubelerinin bağlı olduğu bölge müdürlüklerinin örgütlenmeleri incelendiğinde birçok banka için Samsun ilinde bölge merkezi bulunduğu, Amasya şubelerinin de Samsun bölge müdürlüğüne bağlı olduğu, Tokat'ın Sivas, Erzurum veya Samsun bölge müdürlüğüne bağlı olduğu, Çorum ilinin ise Ankara bölge müdürlüğüne bağlı olduğu gözlenmektedir.

Sonuç olarak merkezi idarenin bölge müdürlükleri ve özel kesimin bölgesel örgütlenmesi ile TR83 Bölgesi'ni oluşturan idari sınırlar tam olarak örtüşmemektedir. Ancak bölge merkezleri ve bölge merkezlerinin faaliyet alanları, yerleşmelerin kademelenmesi ile doğrudan ilişkilendirilebilir. Dolayısıyla yukarıda kamu kesimi ve ticari bankalar açısından verilen bölgesel örgütlenme biçiminin, diğer kentsel fonksiyonlar (örneğin depolama ve dağıtım fonksiyonları) itibarıyla örgütlenmesi için de geçerli olması; Samsun'un bölge merkezi olarak ortaya çıkması, bölgenin diğer il merkezlerinin 4. kademe merkezler olarak belirmesi, Çorum'un Ankara, Tokat'ın Sivas, Amasya'nın ise Samsun'un etki alanında yer alması, diğer yandan da Samsun'un etki alanını doğuda Ordu, batıda ise Sinop'a kadar genişletmesi tesadüfü değildir. (Bölge yerleşmelerinin kademelenmesi ve etki alanları 4.3.2. Yerleşme Örüntüsü ve Yerleşme Merkezlerinin Kademelenmesi bölümünde ayrıntılı biçimde açıklanmaktadır.) Oluşmuş bu kademelenme ve buna bağlı olarak ortaya çıkan kurumsal yapının, bölgesel gelişme planı hazırlanması sürecinde katkı sağlayacak bir araç olarak değerlendirilmesi önemsenmektedir.

2.9.3.2 Amasya, Çorum, Samsun ve Tokat İl Özel İdareleri Hizmet Birliği (Yeşilırmak Havzası Kalkınma Birliği)

Yeşilırmak Havzası Kalkınma Birliği 1580 sayılı Belediye Kanunu'nun 133-148. maddelerine göre teşekkül eden, tüzel kişiliğe haiz bir kamu kuruluşudur. 23 Eylül 1997 tarih ve 97/9992 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile "Yeşilırmak Havzası Kalkınma Birliği" kurulmuştur. Birliğin kurucuları Amasya, Çorum, Samsun, Tokat ve Yozgat il özel idareleridir. Birliğin merkezi Amasya olup, çalışma süresi sınırsızdır. Birlik Başkanı Amasya Valisi'dir.

Birlik kuruluşundan sonra, bir tüzük hazırlanmış ve söz konusu tüzük hükümlerine göre, birliğin amacı, organları, çalışma ilkeleri, mali konuları, personel alımı ve denetim ile ilgili hususlar tüzükte yer almıştır. İstatistiki Bölge Birimleri (İBB) sınıflandırılması doğrultusunda Yozgat ili, Ocak 2004 tarihi itibarıyla üyelikten ayrılmıştır.

Birlik tüzüğüne göre; Birliğin amacı, Yeşilırmak ve kollarında oluşan kirliliği ve nedenlerini önlemek için gerekli tedbirleri almak, bölgede mevcut erozyonu giderici çalışmaları yapmak, akış rejimini düzenlemek, Yeşilırmak havzasında bulunan yerleşim birimlerinin sosyal, kültürel ve ekonomik kalkınmalarına yönelik her türlü çalışmayı yapmak, yaptırmak ve bu amaçla ilgili kamu ve özel kurum ve kuruluşları ile işbirliği yapmaktır. (Bölgenin sahip olduğu özel bir kurum olan Yeşilırmak Havzası Kalkınma Birliği ile ilgili ayrıntılı bilgi, Mevcut Durum ve Analzi Ekler "6. Kurumsallaşma" bölümünde verilmektedir).

2.9.3.3 İl Özel İdareleri

Bölgedeki il özel idarelerinin gelir ve giderleri temel alınarak kişi başına düşen gelir ve giderler incelendiğinde kişi başına düşen gelir ve gider 10 251 845 TL'dir. Kişi başına düşen il özel idaresi gelir ve gider miktarları iller arasında farklılaşmaktadır. Kişi başına gelir Amasya ilinde en yüksek iken, Tokat ilinde en düşüktür.

2.9.3.4 Belediyeler

TR83 Bölgesi'nde 2 644 köy, 195 belediye bulunmaktadır. Bölgedeki belediyelerden 1'i büyükşehir belediyesi, 4'ü ilk kademe belediye, 44'ü ilçe belediyesi ve 146'sı belde belediyesidir.

Bölgedeki tek büyükşehir belediyesi statüsündeki yerleşme Samsun'dadır. Samsun Büyükşehir Belediyesi'nin, 4 adet ilk kademe belediyesi (Atakum, Canik, İlkadım ve Gazi) bulunmaktadır.

Bölgedeki belediyelerin gelirlerinin hizmet verdiği nüfusa oranı ile elde edilen kişi başına düşen gelir 217 743 771'TL'dir. Bu miktar Tokat ilinde en düşük iken, Amasya ilinde en yüksektir. Samsun Büyükşehir Belediyesi'nin bu miktarı artırmada olumlu etki yaptığı düşünülmektedir.

İller Bankası'nın 2003 yılında Türkiye'deki tüm belediyeleri kapsayacak biçimde yaptığı anket çalışmalarına göre bölgedeki 195 belediyede 329

Tablo 2.9.3.1 Bölgedeki İl Özel İdarelerinin Gelir ve Giderleri, 2003

	Nüfus	Gelirler genel toplamı (milyon TL)	Kişi başına gelir (milyon TL)	Giderler genel toplamı (milyon TL)	Kişi başına gider (milyon TL)
Amasya	365 231	5 000 000	13,69	5 000 000	13,69
Çorum	597 065	7 000 000	11,72	7 000 000	11,72
Samsun	1 209 137	13 000 000	10,75	13 000 000	10,75
Tokat	828 027	5 750 000	6,94	5 750 000	6,94
Bölge	2 999 460	30 750 000	10,25	30 750 000	10,25

Kaynak: DİE (2004-23), Bütçeler; Belediyeler, İl Özel İdareleri ve Köyler, 2003.

Tablo 2.9.3.2 Bölgedeki Belediye ve Köy Sayısı

	Büyükşehir belediyesi sayısı	İlçe belediye sayısı	İlk kademe belediye sayısı	Belde belediye sayısı	Toplam belediye sayısı	Köy sayısı
Amasya		6		23	29	348
Çorum		13		25	38	732
Samsun	1	14	4	32	51	955
Tokat		11		66	77	609
Bölge	1	44	4	146	195	2 644

Kaynak: İçişleri Bakanlığı (2001), Türkiye Mülki İdare Bölümleri Belediyeler Köyler.
KHGM (2004-1), Hizmet Uygulamaları Genel Envanteri.

Tablo 2.9.3.3 Belediyelerin Gelir ve Giderleri, 2003

	Belediye hizmet nüfusu	Gelir (milyon TL)	Kişi başına düşen gelir (milyon TL)	Gider (milyon TL)	Kişi başına düşen gider (milyon TL)
Amasya	248 195	81 314 896	327,63	81 314 896	327,63
Çorum	362 467	64 001 245	176,57	64 001 245	176,57
Samsun	739 758	176 576 546	238,70	176 576 546	238,70
Tokat	598 165	102 399 559	171,19	102 399 559	171,19
Bölge	1948 585	424 292 246	217,74	424 292 246	217,74

Kaynak: DİE (2004-23), Bütçeler; Belediyeler, İl Özel İdareleri ve Köyler, 2003.

teknik personel[4] bulunmaktadır. Bu sayı bölgedeki belediye sayısına oranla oldukça düşüktür. Ayrıca Bölgede teknik personeli olmayan belediyelerin sayısı da oldukça fazladır. Bu sorunun belediyelerin teknik personel için kaynak ayıramamasından veya ayırmamasından ve nitelikli insanın, daha fazla olanakları bulunan kentlerde yaşama isteğinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Teknik personelin büyük bir kısmı ise Samsun Büyükşehir Belediyesi'nde ve il merkezlerindeki belediyelerde yoğunlaşmaktadır. Bölgedeki belediyelerin ancak yüzde 15,4'ü teknik personelinin yeterli olduğunu düşünmektedir. Bu oran Amasya ilinde en fazla iken Tokat'ta en düşüktür (İller Bankası, 2003).

Bölge belediyelerinde idari personel, teknik personele göre sayıca daha fazladır ve idari personeli yeterli olduğu düşünülen belediyelerin oranı daha çoktur. Bölgedeki belediyelerin yüzde 47,2'si yeterli idari personele sahip olduğunu düşünmektedir (İller Bankası, 2003).

Bölgede yeterli ekipmana sahip olduğu düşünülen belediyelerin oranı yüzde 27,7'dir (İller Bankası, 2003).

Bölgedeki belediyeler iller itibarıyla ve teknik ve idari personel ve ekipman açılarından incelendiğinde, Amasya ilindeki belediyelerin durumu daha iyidir.

Bölgedeki belediyelerde bilgisayar donanımı, bilgisayar yazılımı ve bilgisayar ağ altyapıları bakımından çeşitli sorunlar bulunmakla birlikte bilgisayar donanımı yeterli olan belediye oranı yüzde 61,5, bilgisayar yazılımı yeterli olan belediye oranı yüzde 55,9 ve bilgisayar ağ altyapısı yeterli olan belediyelerin oranı yüzde 38,9'dur.

Diğer taraftan, Tokat, Erzincan, Giresun, Gümüşhane ve Sivas valilikleri, Gaziosmanpaşa ve Cumhuriyet üniversiteleri ile ÇEKÜL Vakfı ve bazı ilçe belediyelerinin katılımı ile Kelkit Platormu kurulmuştur. Bu platformdaki yerel yönetimlerin 2004 yılında kurduğu Kelkit Havzası Kalkınma Birliği, katılımcı bir örgütlenme olarak işlevsellik kazanmıştır.

Birlikteki kuruluşlar;

- Erzincan, Giresun, Gümüşhane, Sivas, Tokat valilikleri,

Tablo 2.9.3.5 Bölgedeki Belediyelerde Bilgisayar Donanımı, Yazılımı ve Ağı Yeterli Olan Belediyelerin Oranı

(yüzde)

	Bilgisayar donanımı yeterli olan belediyelerin oranı	Bilgisayar yazılımı yeterli olan belediyelerin oranı	Bilgisayar ağı yeterli olan belediyelerin oranı
Amasya	65,52	68,97	62,07
Çorum	42,11	34,21	28,95
Samsun	52,94	41,18	37,25
Tokat	75,32	71,43	36,36
Bölge	61,54	55,90	38,97

Kaynak: İller Bankası (2003), Belediye Anket Sonuçları (basılmamış doküman).

Tablo 2.9.3.4 Bölgedeki Belediyelerde Teknik, İdari Personel Sayısı ve Yeterlilik Durumu

	Belediye sayısı	Teknik personel sayısı	Teknik personeli yeterli olan belediyelerin oranı (yüzde)	İdari personeli yeterli olan belediyelerin oranı (yüzde)	Ekipmanı yeterli olan belediyelerin oranı (yüzde)
Amasya	29	46	20,69	55,17	27,59
Çorum	38	58	18,42	52,63	23,68
Samsun	51	205	17,65	31,37	23,53
Tokat	77	20	10,39	51,95	32,47
Bölge	195	329	15,38	47,18	27,69

Kaynak: İller Bankası (2003), Belediye Anket Sonuçları (basılmamış doküman).

4 Teknik personel sayısı; mimar, mühendis gibi teknik personelleri ve teknik destek sağlayan elemanları kapsamaktadır.

- Tokat Gazi Osman Paşa Üniversitesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi,
- Köse, Kelkit, Şiran, Refahiye, Çamoluk, Gölova, Alucra, Akıncılar, Şebinkarahisar, Suşehri, Koyulhisar, Reşadiye, Almus, Niksar, Erbaa ilçe ve bu ilçelere bağlı belde belediyeleridir.

2.9.4 KURUMSAL YAPIDA DÜZENLEME ÇALIŞMALARI

'2004 Yılı Katılım Öncesi Ekonomik Program'da da belirtildiği gibi Türkiye ve Dünya'da meydana gelen hızlı değişimler bürokratik yapı ve yönetim anlayışında yeniden yapılanmayı gündeme getirmiştir. Özelleştirme ve yerelleşme eğilimlerine paralel olarak kamunun daha çok denetleyici/ düzenleyici bir role sahip olması ve merkezden yönetimden yerinden/ yerel yönetim biçiminde örgütlenmesi, özel kesimin giderek gelişmesi ve sivil toplum örgütlerinin güçlenmesi sürecini beraberinde getirmektedir.

Türkiye'de yukarıda belirtilen çerçeve içinde ve AB'ye uyum sürecinde kamunun yeniden yapılanması amacıyla kanun tasarıları hazırlanmıştır. ÖUKP'nda bölgesel kalkınmada kurumsal yapının temel taşı olarak kabul edilen Bölgesel Kalkınma Ajansları hakkında kanun tasarısı hazırlanmış durumdadır.

2.9.4.1 Bölgesel Kalkınma Ajansları

Planlama yaklaşımında geleneksel yaklaşımın çöküşüne paralel olarak planlama kuramı AB için "iyi yönetişim" anlayışı çerçevesinde tüm ilgililerin katılımını ve uzlaşmasını yansıtan yeni bir planlama anlayışının egemen olmaya başladığı söylenebilir.

Yeni yönetim/ yönetişim ve planlama kavramları anlayış ve yaklaşımlardaki değişiklikler doğrultusunda Türkiye planlama ve uygulama yaklaşımında yeni kurumlar oluşturma aşamasındadır.

AB'ye uyum amacıyla DPT tarafından hazırlanan ve Hükümet tarafından yürürlüğe konulan "Ön Ulusal Kalkınma Planı; 2004-2006" "Bölgesel Kalkınma Ajansları"nın kurulması gerektiğini belirlemekte ve bu ajansların kurulması için gerekli yasa çıkana kadar da Özel İdare Hizmet Birlikleri'nin bölgesel kalkınma planı ve uygulamasını gerçekleştirmesini öngörmektedir.

Kurumsallaşmanın bölgesel kalkınma için çok önemli olduğu açıktır; çünkü Türkiye AB ile müzakerelere başladıktan sonra, önemli ölçüde bölgesel kalkınma amaçlı AB fonu devreye girmiş olacaktır.

ÖUKP ile belirlenen strateji çerçevesinde, bölgesel kalkınma için kurumsallaşmanın esas olarak Bölgesel Kalkınma Ajansları ile ilgili düzenleme içinde çözüleceği öngörülmektedir. Hükümet de bu amaca yönelik olarak "Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun" başlıklı bir tasarı hazırlatmış bulunmaktadır. Söz konusu tasarı, henüz yasalaşmamıştır.

2.9.5 SONUÇ

Bölgesel kalkınma, refah düzeyinin yükselmesi ve yaşam kalitesi esas olarak bölge halkını doğrudan ilgilendirmektedir ve halkın da, bir aktör olarak planlama-uygulama sürecine katılması gerekmektedir. Söz konusu katılım, sivil toplum örgütleri ile gerçekleşebilir. Sivil toplum örgütleri, birbirlerinden farklı kategoriler içinde ortaya çıkmaktadırlar- yarı kamusal statüsü olan barolar, mühendis, tabip odaları, sendikalar gibi örgütler ve tamamen sivil dernekler gibi. Sivil toplumun diğer bir bölümünü de özel kesim özneleri oluşturmaktadır. Sivil toplum örgütleri uzmanlık alanlarında kamusal yarar, özel kesim ise kar amaçlı olmakla birlikte, kamu kesiminden farklı bir yapı oluşturmaktadırlar.

Kamu kesimi, görevlerini merkezden yönetim ve yerinden yönetim esaslarına göre düzenlemektedir. Merkezden yönetim, yönetimi taşra teşki-

latı oluşturarak gerçekleştirmektedir. Taşrada, merkezden yönetim, mülki idare veya bölge kuruluşları biçiminde örgütlenmektedir. Merkezi yönetim, bölgede 4 valilik ve 48 kaymakamlık ile temsil edilmektedir. Bölge müdürlükleri biçiminde örgütlenen kuruluşlar, ilin mülki amirine doğrudan bağlı olmayan, dolayısıyla bölgede programlarını yaparken daha çok kendi merkezleriyle ilişki kuran kurumlardır.

Bölge örgütleri aracılığıyla bölgede işlevlerini yerine getiren kuruluşlar, farklı bölge tanımlarına ve yetkilere sahiptir. Bu örgütlerin bölge merkezlerinin konumları ve etkileşim örüntüleri, kentsel kademelenme çalışmasının sonuçlarıyla uyuşmaktadır.

Yerel yönetimler ise, il özel idareleri, belediyeler ve köyler biçiminde 3 grupta toplanmaktadır. Bölgede 4 il özel idaresi ve bu idarelerin kendi aralarında kurdukları bir birlik bulunmaktadır. Yeşilırmak Havzası Kalkınma Birliği, bölgesel kapsayıcılığı olan, yöreye özgü bir örgütlenmedir. Bu örgüt, sorunları bölgesel ölçekte ele almayı amaçlayan bir tüzüğe sahiptir.

Bölgede 195 belediye bulunmaktadır ve farklı büyüklüklerdeki yerleşimlerin yerel yönetiminden sorumlu olan bu belediyeler, bütçe, teknik personel, donanım gibi konularda, genel olarak yeterli durumda değildir. Ancak, içinde bulundukları toplumla, merkezi yönetime göre daha fazla iletişim içinde olan kurumlardır. Bölgede ayrıca 2 644 köy ve köy yönetimi bulunmaktadır.

Yukarıda özetlenen bilgiler, kamu yönetiminin, farklı üç tür karar alma yapısına sahip olduğunu göstermektedir. Bunların içinde en güçlü olan ve bölgeyi yaygın bir biçimde etkileyen kurum, kuşkusuz, merkezi yönetiminin taşra örgütüdür.

Sivil toplum örgütleri, kendi uzmanlık alanlarında oldukça küçük etki yaratabilen ve genellikle tekil çalışma alışkanlıklarını sürdüren kuruluşlardır. Yönetişim anlayışının katılımcı planlamanın bir aracı olarak güçlenebilmesi için gerekli olan ise, farklı kesimlerin (özel kesim, kamu kesimi ve sivil kesim) tartışma, karar alma ve uygulama içeren projelerde birlikte ve oldukça eşit konumlarda çalışabilmesi ve bunun sürdürülebilir olmasını sağlayacak mekanizmaları geliştirebilmesidir. Bu tür gelişme, öncelikle kamu yönetiminde, yetki anlayış ve kullanımının değişmesini gerektirmektedir. Bu ise, hem kamu kesiminin, hem de sivil toplumun oldukça güç bir kültürel değişimi gerçekleştirebilmesi anlamına gelmektedir.

Aşağıdaki çizelge, “Sosyal Yapı” bölümünde ele alınan başlıklarla, mevcut kurumsal yapılar arasındaki ilişkilerin özet olarak görülebilmesi amacıyla oluşturulan bir çerçevedir. Bu çerçevenin yardımıyla, planlama çalışmalarının çeşitli aşamalarında, bölgedeki kurumsal yapıların işlev alanlarının, olası senaryolar bakımından nasıl irdeleneceği ve işlevlerin nasıl genişletebileceği konularında düşünmek kolaylaşacaktır. Çerçeve, planlama çalışmalarının ilerideki aşamalarında, ilişki aramak ve program geliştirirken yönetişimsel beraberlik olasılıklarını dikkate almak konularında yarar sağlayabilecektir.

Çizelgenin de işaret ettiği gibi, kamu kesimi, planlama sürecinin kurumsal yapı bakımdan en güçlü aktörleridir ve yerel kalkınma veya bölge planlaması çalışmalarında da, aynı güçlü konumu sürdürmektedir.

Diğer taraftan, bölgesel kalkınmanın kurumsal çerçevesini oluşturacak kalkınma ajanslarının örgütlenmelerinde, politika belirleme ve uygulamalarında, değinilen sivil toplum örgütlerinin ve özel kesimin de etkin bir biçimde katılımını gerçekleştirmek, iyi yönetişim için “olmazsa olmaz” koşul sayılmalıdır. Sivil toplum örgütleri yanında uzmanlık bilgisine sahip olduğu varsayılan üniversite, enstitü gibi Ar-Ge kuruluşlarının da, sürece katılmaları için kanalların açık tutulması doğru olacaktır.

Ön Ulusal Kalkınma Planı ve 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı gibi dokümanlar, bölgesel gelişme çabala-

rında yerel girişimin ön plana çıkartılmasının ne kadar önemsendiğini göstermektedir. Bu bakımdan, kamu kesiminin, özellikle merkezi yönetimin, planlama çalışmalarında büyük bir kurumsal ağırlığa sahip olması, daha önceki dönemlerde yaygın biçimde gözlemlenen "devlet eliyle getirilecek kalkınma nimetleri" beklentisinin kırılmasına yardımcı olmayacaktır. Eğer, bireysel girişimciden başlayarak, her düzeyde rekabet edebilir ve bölgenin yaşam kalitesine katkıda bulunacak bir gelişme örüntüsü oluşturulmak amaçlanıyorsa, kurumsal yapının da, bu beklentiye uygun bir biçimde evrilerek, kamu ağırlıklı bir yapıdan sivil toplum ağırlıklı bir yapıya geçmesi gerekecektir. Böylece, yönetişim anlayışının verimli bir biçimde işlevsel olabileceği bir örgütlenme yapısının ortaya çıkartılabilmesi de kolaylaşacaktır.

2.10 SOSYAL YAPI: DEĞERLENDİRME

Yeşilırmak Havza Gelişim Projesi ile, TR83 Bölgesi'nde ekolojik dengeyi koruyarak ve katılımcılığı sağlayarak, bölgenin diğer bölgelerle olan sosyo-ekonomik gelişmişlik farkını azaltmak ve verimlilik düzeyini geliştirerek, bölgenin refah düzeyini ve ülke ekonomisine katkısını artırmak hedeflenmektedir. Bu hedefe ulaşabilmek için sosyal-yapısal dinamiklerin bilinmesi ve toplumsal katılımcılığın sağlanabilmesi gerekmektedir. Sosyal yapı analizi kapsamında alınan tüm boyutların ve sorunların anlaşılması, projenin uygulanmasında ve başarılı olmasında büyük önem taşıyacağı açıktır. Bu boyutlardan her biri, raporun alt bölümlerinde özetlenmiştir. Bu değerlendirme bağlamında, sosyal yapının boyutlarını yeniden sorgulamak yararlı olacaktır.

Bölgenin demografik geçişin neresinde olduğuna bağlı olarak nüfus, hem kişi başına düşen geliri aşağıya doğru çeken bir faktör olabilir, hem de dinamik ve girişimci iş gücü olarak bir fırsat penceresi olabilir. Hangisinin olacağı, planlama çalışmalarında toplumsal katılımla geliştirilen vizyon ve senaryoların, bölge toplumu tarafından sahiplenilip hayata geçirilmesi ile belirlenecektir.

Bölgede nüfusun yaş dağılımına veya nüfus piramitlerine bakıldığında, nüfusun ağırlıklı olarak "çalışma çağı nüfusu" veya "üretken nüfus" olarak değerlendirilen 15-64 yaş aralığında yer aldığı gözlenmektedir. Nüfus piramitleri, bölgedeki bütün illerde 0-4 ve 5-9 yaş gruplarının daraldığını göstermektedir. Bu, bölgedeki toplam doğurganlık oranlarının düşmesi, yani demografik geçişte bulunulan konumla ilgilidir. Amasya 2,34 ile, en küçük toplam doğurganlık hızına sahiptir. Tokat ise 3,06'lık hız ile diğer uçtadır. Bu durum nüfus piramitlerine de yansımaktadır. Tokat'ta sadece 0-4 ve 5-9 yaş grubu daralmış iken Amasya'da 10-14 ve 15-19 yaş grupları, 20-24 yaş grubundan daha dardır. Bunlardan, hangisinin il gelişme dinamikleri açısından daha avantajlı olduğu kritik bir sorudur. Yanıt, durum ve bağlam bakımından görelidir.

Ampirik gözlemler ve yeni toplanacak veriler çerçevesinde yanıtlar değişebilecektir. Örneğin ilköğretim çağ nüfusu görece geniş olan bir ilin ilköğretim kurumları üzerindeki nüfus baskısı, kapasite artırmaya yönelik yeni yatırımlar yapılmasını gerekli kılabilir. Ancak zaman içinde doğurganlık oranlarında düşüş olarak çağ nüfusunda yaşanacak azalmaya neden olabilir ve bu durum söz konusu yatırımların bir süre sonra atıl kalmasına yol açabilir. Eğer ilköğretimde yeni ve girişimci kuşaklar yetiştirecek bir eğitim-öğretim sistemi başlatılabilirse, daha çok çocuk bu sistemden yararlanabilecek ve 10-15 yıl sonra, gelişmeye yatkın insan sermayesi hazır hale gelecek, dolayısıyla da bir avantaj sağlanacaktır. Böylece başlangıçta dezavantaj olan şartlar avantaja dönüştürülebilir. Göç için de benzer egzersizler yapılabilir. Bölge 30 yılı aşkın bir süredir sürekli göç ile nüfus kaybetmektedir ve bu göçler büyük ölçüde bölge illerinden diğer illere doğrudur. Eğer bu durum nüfus patlaması sonucu oluşmuş fazla nüfusun bölge dışına gönderilip nüfus baskısından kurtulma anlamına geliyor ise, bu bir fırsattır.

Bölgedeki eğitim durumu ele alındığında, bölgedeki okur-yazarlık oranlarının Türkiye ortalamasına çok yakın olduğu gözlenmektedir. Okul, derslik, öğrenci ve öğretmen sayıları, ilköğretim düzeyinde incelendiğinde, öğretmen başına düşen öğrenci sayısı ve derslik başına düşen öğrenci sayısı açısından bölge ve bölgedeki illerin hepsi, Türkiye göstergelerinden daha iyi durumdadır. Ancak, ilköğretim ve ortaöğretim okullaşma oranları açısından Tokat, Türkiye oranlarının altında kalırken, diğer iller, bazen altında bazen de üstünde değerler almaktadır. Dolayısıyla illerin göreli konumları, okula devam eden nüfusun büyüklüğü ile de ilişkilidir.

İki üniversitenin bölgenin iki kentinde (Samsun'da ve Tokat'ta) bulunması bölgenin avantajı olarak de-

ğerlendirilebilir. Bu üniversitelerden Samsun'daki Ondokuz Mayıs Üniversitesi bir bilim ve teknoloji parkı/ kenti kurarak, bölgedeki KOBİ'ler ve uygulamanın içinde olan diğer kurumlarla etkileşime geçme hazırlığındadır. Tokat'ta yerleşmiş olan Gaziosmanpaşa Üniversitesi de, Niksar'da sivil toplum kuruluşları ile işbirliği içinde kurduğu bir araştırma merkezi ile, Kelkit havzasına tarımsal üretim konusunda destek vermek için çalışmalar yapmaktadır. Samsun'daki teknoloji parkının faaliyete geçerek bölge sanayisi, hizmetleri ve tarımındaki girişimciler ile ilişkiye girmesi ve Niksar'daki merkezin bir araştırma enstitüsüne dönüşerek bölgeye hizmet vermesi, yüksek öğretim kurumlarının bölgede bilimsel bilgi ve teknoloji üretmede öncü rol oynamaya başlaması anlamına gelecektir ki, bunlar Avrupa Birliği ve Dünya'daki gelişmeler açısından olumlu kabul edilebilecek adımlardır.

Bölgede sağlık açısından yaşanan sorunlar, Türkiye genelinde yaşanan sorunlardan farklı değildir, ancak, bölgenin sağlık hizmetlerinden yararlanma göstergeleri Türkiye ortalamasının altındadır. Buna karşılık, bölgede bulunan her iki üniversitede de tıp fakültesinin bulunması, bir avantajdır. Bölgeye özel hastalıklar üzerine araştırmalar yapılabilmesi ve daha önemlisi üçüncü basamak sağlık hizmetlerinin, Ankara veya İstanbul'a gitmeye gerek bırakmayan, bölgede sağlanabilecek bir kapasite olması, avantaj olarak yorumlanabilir. Ancak, birinci ve ikinci basamaktaki sağlık ocakları, hastaneler ve diğer kurumlar, saydam ve verimli bir şekilde çalışmalıdır. Ayrıca, koruyucu sağlık hizmetlerinin etkin bir şekilde verilmesi önemlidir. Bu alandaki kurumların etkinliğini artıracak kalite çalışmaları kesintisiz yürütülmelidir.

Bölgede kadının eğitim düzeyinin ve istihdama katılımın düşük olduğu ve kadınların büyük çoğunluğunun ücretsiz aile işçisi konumunda bulunduğu ve aile içinde karar almada çok az söz sahibi olduğu görülmektedir.

Bölge, kendi içinde okur-yazarlık oranının yüksek olması, "çalışma çağı nüfus" aralığında bulunan nüfusun oranının yüksek olması, kültürel-tarihsel açıdan zenginliklere sahip olması gibi avantajlara, ve aynı zamanda, işsizlik oranının yüksek olması, sanayinin gelişmemiş olması gibi dezavantajlara sahiptir. Son yıllarda yaşanan ekonomik krizler bölgedeki birçok işletmeyi olumsuz olarak etkilemiştir ve ülke genelinde olduğu gibi bölgede işsizlik oranının yüksektir. Gelir dağılımındaki eşitsizlikler de dikkate alındığında yoksulluk önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Mevcut yapıdaki avantajları kullanarak, dezavantajları azaltmak da, projenin amaçları arasında yer almaktadır.

YHGP uygulaması, bölgede sosyal yönden ekonomik gelişmenin potansiyel negatif etkilerini azaltacak/ minimuma indirecek, sosyal dayanışmayı artıracak, yoksulluğu önleyecek, sosyal yönden farklı tüm grupları içine alacak şekilde, kalkınmanın amaçlarına katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Geliştirilecek projelerde bölgenin mevcut sosyal ve kültürel özelliklerinin dikkate alınarak yapılması, projenin başarı ile uygulanmasında önemli bir rol oynayacaktır. Ancak bunun kadar önemli olan noktalardan birisi de, projenin başından itibaren yöre insanın projeye katılımını sağlamaktır. Projenin daha sonraki aşamalarında bu yönde çalışmaların yapılması planlanmaktadır.

Proje ile ilgili sosyal etkilerin hepsinin, kısa-uzun dönem, planlanmış-planlanmamış, açık-gizli, doğrudan-dolaylı ayrımı yapılmaksızın değerlendirilmesi gereklidir. Projenin uygulanmasından bazen toplumun küçük bir kesimi, bazen de toplumun tümü olumlu veya olumsuz etkilenebilir. Ayrıca, bazı durumlarda, etkiler kısa dönemde ortaya çıktığı gibi, bazı durumlarda, etkiler uzun bir dönem ortaya çıkmayabilir. Bu nedenle bu fayda ve bedellerin hangi toplumsal grupları, sınıfları, kategorileri sosyal yönden ne şekilde etkileyeceğinin göz önünde tutulması, projenin başarılmasında büyük önem taşıyacaktır.

Projenin sosyal etkilerini her zaman ölçmek ve sayısal olarak ifade etmek mümkün olmayabilir. Örneğin bir yerdeki nüfus artışının, yaratılacak iş

olanağının sayısal olarak ifade edilmesi mümkündür. Ancak yeniden yerleşim, belirli bir habitatın yok edilmesi, sağlığa zararlı etkiler veya arkeolojik bir alanın yok olması gibi kültürel ve sosyal yoksunlaşma ve sonuçları, kolayca sayısal olarak ifade edilemez. Sosyal ve kültürel fayda ve bedelleri belirlemede, doğal olarak sayısal ifadelerin önemi büyüktür; ancak sayısal ve niceliksel olarak ifade edilmeyen bedeller ve sonuçlar da göz önüne alınmalıdır. Bu, uygulanacak projenin başarılı olma şansını artıracaktır.

3 EKONOMİK YAPI

3.1 GİRİŞ

TR83 Bölgesi ekonomik yapısının ele alındığı ve büyüme performansının değerlendirildiği bu bölümdeki başlıca alt başlıklar tarım, sanayi ve hizmetler olarak belirlenmiştir. Ancak bu sektörlerin her biri ve bunların kendi içlerinde tanımlanan alt sektörleri, ilgili bölümlerde daha geniş boyutta analiz edilmişlerdir. Bölge ekonomik yapısının burada yer alan analiz ve değerlendirmelerinin amacı, bölge ekonomisinde, 1987-2001 döneminde gözlenen genel yapısal özellikleri ve bu yapıda ortaya çıkan değişmeleri özet olarak ortaya koymaktır.

Bölgenin ekonomik yapısıyla ilgili genel değerlendirmeler için izlenen yöntem, bölge gayrı safi yurt içi hasıla (GSYİH)'sının il ve sektör düzeyindeki değerlerinin Türkiye GSYİH büyüklüğü ve sektörel dağılımı ile karşılaştırmalı bir analizi olarak tanımlanabilir. Her bir sektörün ayrıntılı olarak ele alındığı "Mevcut Durum ve Analizi" veri kaynakları kadar, alan çalışmasına ve anketlere de dayalı olarak izlenen farklı yöntemler, ilgili bölümlerde açıklanmıştır. Kısaca, bu bölümde temel tartışma ve değerlendirmeler, GSYİH kavramı ve istihdam değişkenleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. GSYİH, bir ekonomide yerleşik birimlerin belirli bir dönemde, yurtiçi faaliyetleri sonucu yaratmış oldukları nihai mal ve hizmetlerin toplam değeri olarak tanımlanmaktadır. Net üretim (Output) veya harcamalar yöntemi olarak bilinen bu tanımdaki "yerleşik birimler" ile ifade edilen ekonomik birimlerin, firmalar, hanehalkları, ve devlet (kamu) faaliyetleri, "yurtiçi" (ülkesel) faaliyetler olarak değil de, bir yılda "il" yada "bölge" düzeyindeki faaliyetler olarak ele alındığında, il veya bölge GSYİH tanımı yapılmış olmaktadır.

Uygulamada ve Türkiye'de uzun yıllardır izlenen yöntem, üretim yöntemi olarak bilinen bir yaklaşımdır. Bu yönteme göre GSYİH, bir ekonomide yerleşik birimlerin yurtiçi faaliyetleri sonucu ürettikleri mal ve hizmetlerin değerleri toplamından, üretim aşamasında kullandıkları ara mal ve hizmetlerin değerlerinin düşülmesi sonucu elde edilen değerdir. Katma değer olarak bilinen bu fark, iki genel kategoriye ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi ücretler, ikincisi ise ücret-dışı faktör gelirleri olarak bilinen, her türlü işletme fazlası kalıntı değerdir. Bu sonuncusu içinde, özel kesim firmaları için gayri safi kârlar, müteşebbis gelirleri, kiralar, net faiz, net dolaylı vergiler, ithalat vergisi ve benzeri değerler yer alır. Ancak kimi zaman bu tanım da yetersiz kalmakta ve özellikle kamu hizmetlerinde yaratılan katma değeri ölçmek için, gelir yöntemi olarak tanımlanan üçüncü bir yol izlenmektedir. Gelir yönteminde yaratılan katma değer, ilgili sektörde dağıtılan ücret ve maaşların toplamı olarak tanımlanmaktadır.

Özet olarak belirtmek gerekirse, bu araştırmada yer alan sektörel düzeydeki bölge ve Türkiye GSYİH büyüklükleri, ilgili sektörde bir yılda yaratılan gelirin üretim veya gelir yöntemi ile hesaplanan değeridir.

GSYİH'daki gelişmeler, 1987-2001 dönemi için DİE tarafından yayınlanan veri dizisine dayanılarak ele alınmakla birlikte, istihdam verileriyle karşılaştırmalar yapabilmek için, değerlendirmeler kimi zaman 1990 ve 2000 yıllarıyla sınırlandırılmıştır. İstihdam büyüklüğü için il düzeyinde ve sektörel ayırımda yıllık zaman serisi mevcut olmadığından, bölgesel istihdam büyüklüğü bu aşamada sadece beşer yıllık aralıklarla verilmektedir.

GSYİH değerleri, sektörlerin büyüme (gelişme) yolunu izlemek amacıyla 1987 yılı sabit fiyatlarıyla ele alınmıştır. Ancak, başka bazı durumlarda analizler cari fiyatlarla da yapılmıştır. Örneğin, yıllara göre değişen yapısal karşılaştırmalarda, GSYİH'nın sektörel dağılımı cari fiyat serisi ile yapılmıştır. Özetle, analizin gereğine göre, her iki fiyat serisi (sabit ve cari) de kullanılmış olup, ilgili analizde hangi fiyatların kullanıldığı belirtilmiştir.

Bölüm 3.1.1'de, öncelikle bölgenin ekonomik yapısı genel olarak ele alınmakta, illerin ve bölgenin bir bütün olarak Türkiye içindeki konumu analiz edilmektedir. Bu değerlendirme sektörel bazda, üç ana sektör – tarım, sanayi ve hizmetler – itibarıyla ve zaman serisi çerçevesinde yapılmakta, bölgenin ekonomik yapısında gözlenebilen dönüşümler incelenmektedir. Bölüm 3.1.1.1'de tarım sektörü yapısal olarak ve büyüme performansı açısından değerlendirilmektedir. Daha sonra sanayi sektörü aynı yaklaşımla analiz edilmiştir (Bölüm 3.1.1.2). Üçüncü aşamada hizmetler sektörü ele alınmaktadır (Bölüm 3.1.1.3). Dördüncü bölüm (Bölüm 3.1.1.4), bütün ekonomik faaliyetleri toplu olarak içeren bölge GSYİH'sının, 1987-2001 dönemi için büyüme performansı açısından değerlendirilmesine ayrılmıştır. Bölge ekonomik yapısının en önemli değişkeni olan istihdam büyüklüğü ise Bölüm 3.1.1.5'de ele alınmakta ve analiz edilmektedir. İstihdamdaki gelişmeler 1980 sonrası dönemde beşer yıllık aralıklarla belirlenen alt dönemlere ayrılan bir zaman serisi çerçevesinde değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır.

3.1.1 BÖLGE EKONOMİK YAPISININ ANALİZİ

TR83 Bölgesi GSYİH bakımından cari fiyatlarla 1990 yılı itibarıyla 26 Düzey 2 İBB arasında 9. sırada iken, 1995 yılında 10. sıraya düşmüş olup, 2001 yılı verilerine göre, halen 10. sıradaki yerini korumaktadır. Buna karşılık 1987 sabit fiyatlarıyla kişi başına GSYİH göstergesine göre 1990'da 17. sırada yer alırken 1994 yılında 16., 1998 yılında

Tablo 3.1.1.1 GSYİH ve Nüfus İtibarıyla Bölge ve İllerin Türkiye İçindeki Paylarının Değişimi

(cari fiyatlarla, yüzde)

		1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
GSYİH Payı	Amasya	0,40	0,40	0,46	0,46	0,43	0,41	0,43	0,41	0,40	0,39	0,42	0,45	0,43	0,38	0,36
	Çorum	0,79	0,73	0,80	0,80	0,73	0,74	0,82	0,79	0,79	0,77	0,73	0,73	0,70	0,69	0,67
	Samsun	1,63	1,67	1,61	1,54	1,48	1,53	1,49	1,38	1,43	1,50	1,44	1,45	1,46	1,41	1,37
	Tokat	0,65	0,70	0,80	0,72	0,92	0,86	0,83	0,81	0,73	0,71	0,73	0,80	0,76	0,74	0,78
	TR83	3,46	3,50	3,67	3,51	3,55	3,54	3,57	3,39	3,35	3,37	3,32	3,43	3,36	3,21	3,17
	TÜRKİYE	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
NÜFUS Payı	Amasya	0,68	0,67	0,65	0,64	0,63	0,62	0,61	0,60	0,59	0,58	0,57	0,56	0,55	0,54	0,53
	Çorum	1,15	1,13	1,11	1,09	1,06	1,04	1,02	1,00	0,98	0,96	0,94	0,92	0,90	0,89	0,87
	Samsun	2,14	2,11	2,09	2,06	2,03	2,00	1,98	1,95	1,92	1,89	1,87	1,84	1,82	1,79	1,77
	Tokat	1,32	1,30	1,29	1,28	1,27	1,26	1,26	1,25	1,25	1,24	1,24	1,23	1,23	1,22	1,22
	TR83	5,29	5,21	5,13	5,06	4,99	4,93	4,86	4,80	4,74	4,68	4,62	4,56	4,50	4,44	4,38
	TÜRKİYE	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Değişim Oranı

(yüzde)

		1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
GSYİH / Nüfus	Amasya	0,59	0,60	0,70	0,72	0,68	0,67	0,71	0,68	0,69	0,68	0,74	0,80	0,78	0,70	0,67
	Çorum	0,68	0,65	0,73	0,73	0,69	0,71	0,80	0,79	0,81	0,81	0,77	0,79	0,78	0,77	0,77
	Samsun	0,76	0,79	0,77	0,75	0,73	0,76	0,75	0,71	0,75	0,79	0,77	0,79	0,80	0,79	0,78
	Tokat	0,49	0,54	0,62	0,56	0,72	0,68	0,66	0,65	0,58	0,57	0,59	0,65	0,62	0,60	0,64
	TR83	0,65	0,67	0,72	0,69	0,71	0,72	0,73	0,71	0,71	0,72	0,72	0,75	0,75	0,72	0,72
	TÜRKİYE	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00

Not *1 Kişi başına GSYİH hesaplamasında, 2000 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre DİE tarafından tahmin edilen yıl ortası nüfusları kullanılmıştır.*
2 2001 yıl ortası nüfusu, üssel artış yöntemi ile hesaplanan artış hızı ile 2000 yılı nüfusu yürütülerek bulunmuştur.

Kaynak: *DİE (1997-3), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, 1987-1994.*
DİE (1999-1), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, 1995-1996.
DİE (1999-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, 1997.
DİE (2001-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1998-1999.
DİE (2002-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, 2000.
DİE (2002-3), 2000 Genel Nüfus Sayımı, Amasya.
DİE (2002-4), 2000 Genel Nüfus Sayımı, Çorum.
DİE (2002-5), 2000 Genel Nüfus Sayımı, Samsun.
DİE (2002-6), 2000 Genel Nüfus Sayımı, Tokat.
DİE (2003-1), 2000 Genel Nüfus Sayımı, Türkiye.
DİE (2004-4), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, 2001 (basılmamış doküman).

ise 13. sıraya yükselmiş, ancak bu konumunu koruyamayarak 2001 yılında 15. sıraya gerilemiştir (DPT, 2003-3 ve DİE, 2004-4). Bu göstergeler bir yandan bölge nüfusunun Türkiye nüfusuna oranının azalması nedeniyle fert başına düşen hasılanın yükselmesinin, bir yandan da diğer bölgelere oranla Türkiye GSYİH'sı içindeki payının düşmesinin komposit bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Bölge GSYİH'sının yıllar itibarıyla Türkiye GSYİH'sı içindeki payı, bu sonuçlarda nüfus ya da bölgesel hasıladaki, artış ya da azalışların etkisini anlamak açısından değerlendirilmiştir. Buna göre cari fiyatlarla TR83 Bölgesi'nin Türkiye içindeki payı 1987'de yüzde 3,46'dan 1990'da yüzde 3,51'e artmış, en yüksek değerini yüzde 3,57 ile 1993 yılında almış, daha sonra dalgalı bir seyir takip ederek 2001'de yüzde 3,17'ye düşmüştür (Tablo 3.1.1.1). TR83 Bölgesi'ni oluşturan illerin toplam nüfusu ise Türkiye toplam nüfusunun 1987'de yüzde 5,29'unu oluştururken, sürekli bir azalış ile 2001 yılında yüzde 4,38'e gerilemiştir. GSYİH ve nüfus oranlarının aynı dönem içinde değişim oranlarına bakıldığında, 1987 yılında yüzde 0,65 ile başlayan değerin 2001 yılında yüzde 0,72 ile düzeyini bir miktar geliştirdiği anlaşılmaktadır. Buna göre bölgenin gayri safi yurt içi hasılası, azalma eğilimine girmiş, ancak bölge dışına göç vermesi nedeniyle daha büyük bir azalma gösteren nüfus oranı ile (Türkiye nüfusunun 1987'de yüzde 5,29'unu oluştururken 2001'de yüzde 4,38'ini oluşturuyor) dönem sonunda fert başına yarattığı hasıla oranı küçük bir artış göstermiştir.

Diğer yandan bölgenin ekonomik yapısını anlamak için, cari fiyatlarla yapılan sektörel değerlendirme,

Tablo 3.1.1.2 Üç Temel Sektörün GSYİH'daki Paylarının Yıllara Göre Gelişimi, 1987-2001

(cari fiyatlarla, yüzde)

		1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
AMASYA	Tarım	36,7	35,4	37,9	38,9	31,8	30,5	31,6	33,3	34,2	32,7	34,5	39,6	33,9	29,1	21,7
	Sanayi	10,7	12,9	12,7	9,6	10,3	8,0	10,8	10,2	9,8	9,0	8,6	7,9	8,9	7,2	7,7
	Hizmetler	52,6	51,7	49,4	51,5	57,9	61,5	57,6	56,5	56,0	58,3	56,9	52,6	57,2	63,7	70,5
	GSYİH	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
ÇORUM	Tarım	28,8	25,6	32,7	32,0	25,4	22,4	28,4	27,3	27,8	30,0	24,5	29,1	26,0	24,5	19,9
	Sanayi	9,4	9,9	8,8	8,4	9,7	11,5	11,9	11,6	11,0	9,5	10,2	9,6	9,6	9,4	10,6
	Hizmetler	61,8	64,5	58,5	59,6	64,9	66,1	59,7	61,1	61,2	60,4	65,3	61,3	64,4	66,1	69,6
	GSYİH	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
SAMSUN	Tarım	29,6	26,2	30,9	29,9	26,5	26,9	24,3	25,8	25,1	26,2	25,9	27,4	26,9	23,1	20,4
	Sanayi	16,2	21,4	15,1	15,4	15,4	15,1	16,9	15,4	16,0	18,6	16,9	16,8	15,5	16,3	15,2
	Hizmetler	54,1	52,4	54,0	54,7	58,1	58,0	58,9	58,8	58,9	55,2	57,3	55,9	57,6	60,6	64,4
	GSYİH	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
TOKAT	Tarım	28,4	25,4	26,5	25,8	20,6	18,4	25,6	21,7	26,2	25,2	22,9	30,8	27,7	24,1	18,5
	Sanayi	25,2	34,1	37,2	32,6	45,2	44,4	37,1	40,9	32,7	32,0	37,0	32,2	31,7	33,7	39,6
	Hizmetler	46,4	40,5	36,3	41,6	34,2	37,2	37,3	37,4	41,1	42,8	40,1	37,0	40,6	42,2	41,9
	GSYİH	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
TR83	Tarım	30,0	27,0	31,2	30,7	25,4	24,3	26,4	26,1	27,1	27,6	26,0	30,1	27,8	24,3	20,0
	Sanayi	15,7	20,6	18,2	16,6	21,4	20,6	19,7	20,0	17,7	18,2	18,8	17,7	17,1	17,8	19,4
	Hizmetler	54,3	52,4	50,6	52,7	53,3	55,0	53,9	54,0	55,3	54,1	55,2	52,2	55,1	57,9	60,6
	GSYİH	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
TÜRKİYE	Tarım	17,8	17,3	16,6	17,5	15,2	15,0	15,4	15,5	15,7	16,9	14,5	17,5	15,3	14,1	12,1
	Sanayi	25,8	27,0	27,1	25,5	25,9	25,6	24,5	26,4	26,3	25,2	25,3	22,9	23,2	23,3	25,7
	Hizmetler	56,4	55,8	56,3	57,0	58,8	59,4	60,1	58,2	58,0	58,0	60,2	59,6	61,5	62,6	62,2
	GSYİH	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: DİE (1997-3), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, 1987-1994.
DİE (1999-1), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, 1995-1996.
DİE (1999-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, 1997.
DİE (2001-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, 1998-1999.
DİE (2002-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, 2000.
DİE (2004-4), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, 2001 (basılmamış doküman).

kendini oluşturan alt-sektörlerin toplamı olarak hesaplanan hizmetler sektörü bir tarafa bırakılırsa, GSYİH içinde tarım ve sanayi sektörlerinin, 2001 yılı itibarıyla, yaklaşık yüzde 20'lik değerlerle birbirine eşit ağırlık kazandığını göstermektedir. Ancak tarım sektörünün 1987'de GSYİH içindeki yüzde 30'luk payının geçen dönem içinde hemen hemen düzenli bir biçimde azaldığı ve 2001 yılında yüzde 20'ye düştüğü gözlenmektedir. Buna karşılık sanayi sektörünün payında aynı dönem içinde yüzde 15,7'den yüzde 19,4'e bir artış olduğu anlaşılmaktadır. Hizmetlerin ise, yıllar içinde dalgalanmalar olsa da, bölge gayri safi hasılası içindeki payını yüzde 54,3'den yüzde 60,6'ya 6,3 puan yükselttiği görülmektedir. Bu genel değerlendirme, bölgenin ekonomik yapısının Türkiye'den önemli farklılıklar gösterdiğini belgelemektedir. Ülkede tarım sektörünün GSYİH içindeki ağırlığını yıllar içinde yitirdiği (1987'de yüzde 17,8'den 2001'de yüzde 12,1'e), buna karşılık sanayi sektörünün yüzde 25 civarındaki payını koruduğu ve tarım sektörünün iki katından büyük bir orana ulaştığı gözlenmektedir. Buna ek olarak, ülkede hizmetler sektörü bölgeden daha hızlı bir gelişme göstermiş ve GSYİH içindeki payını 1987'de yüzde 56,4'den 2001'de yüzde 62,2'ye yükseltmiştir (Tablo 3.1.1.2).

Bölgeyi oluşturan iller açısından bakıldığında, 1987 ile 2001 arasında izlenen gelişme itibarıyla bir kaç önemli noktayı vurgulamakta yarar vardır: Öncelikle tüm illerde, değişen oranlarda da olsa tarım sektörünün payı daralmaktadır. Dönemin başında iller itibarıyla gayri safi hasıla içindeki payı yaklaşık olarak yüzde 28 ile yüzde 37 arasında değişen tarım sektörü payı, dönem sonunda, Samsun ve Amasya illeri hariç, yüzde 20'lerin altına gerilemiştir. En fazla sulanan tarım arazisine sahip bulunan Tokat'ın gayri safi yurt içi hasıla içinde, 1987'de yüzde 28 olan payı 2001'de yüzde 18,5'a düşmüştür. Sanayi sektöründe ise aynı dönemde Amasya ve Samsun hariç diğer iller

Tablo 3.1.1.3 Sektörlerin Türkiye GSYİH'sı İçindeki Payları - İller, TR83 Bölgesi ve Türkiye, 1987-2001

(cari fiyatlarla, yüzde)

		1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
TARIM	Amasya	0,8	0,8	1,0	1,0	0,9	0,8	0,9	0,9	0,9	0,8	1,0	1,0	1,0	0,8	0,6
	Çorum	1,3	1,1	1,6	1,5	1,2	1,1	1,5	1,4	1,4	1,4	1,2	1,2	1,2	1,2	1,1
	Samsun	2,7	2,5	3,0	2,6	2,6	2,8	2,3	2,3	2,3	2,3	2,6	2,3	2,6	2,3	2,3
	Tokat	1,0	1,0	1,3	1,1	1,2	1,1	1,4	1,1	1,2	1,1	1,2	1,4	1,4	1,3	1,2
	TR83	5,8	5,5	6,9	6,2	5,9	5,8	6,1	5,7	5,8	5,5	6,0	5,9	6,1	5,5	5,3
	Türkiye	17,8	17,3	16,6	17,5	15,2	15,0	15,4	15,5	15,7	16,9	14,5	17,5	15,3	14,1	12,1
SANAYİ	Amasya	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1	0,2	0,2	0,1	0,1
	Çorum	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,4	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3
	Samsun	1,0	1,3	0,9	0,9	0,9	0,9	1,0	0,8	0,9	1,1	1,0	1,1	1,0	1,0	0,8
	Tokat	0,6	0,9	1,1	0,9	1,6	1,5	1,3	1,3	0,9	0,9	1,1	1,1	1,0	1,1	1,2
	TR83	2,1	2,7	2,5	2,3	2,9	2,8	2,9	2,6	2,3	2,4	2,5	2,6	2,5	2,4	2,4
	Türkiye	25,8	27,0	27,1	25,5	25,9	25,6	24,5	26,4	26,3	25,2	25,3	22,9	23,2	23,3	25,7
HİZMETLER	Amasya	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4
	Çorum	0,9	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,7	0,7	0,7
	Samsun	1,6	1,6	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,4	1,5	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4
	Tokat	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5
	TR83	3,3	3,3	3,3	3,2	3,2	3,3	3,2	3,1	3,2	3,1	3,0	3,0	3,0	3,0	3,1
	Türkiye	56,4	55,8	56,3	57,0	58,8	59,4	60,1	58,2	58,0	58,0	60,2	59,6	61,5	62,6	62,2
İl GSYİH / TR GSYİH	Amasya	0,4	0,4	0,5	0,5	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4
	Çorum	0,8	0,7	0,8	0,8	0,7	0,7	0,8	0,8	0,8	0,8	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7
	Samsun	1,6	1,7	1,6	1,5	1,5	1,5	1,5	1,4	1,4	1,5	1,4	1,4	1,5	1,4	1,4
	Tokat	0,6	0,7	0,8	0,7	0,9	0,9	0,8	0,8	0,7	0,7	0,7	0,8	0,8	0,7	0,8
	TR83	3,5	3,5	3,7	3,5	3,6	3,5	3,6	3,4	3,4	3,4	3,3	3,4	3,4	3,2	3,2
	Türkiye	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: *DİE (1997-3), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, 1987-1994.*
DİE (1999-1), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, 1995-1996.
DİE (1999-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, 1997.
DİE (2001-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, 1998-1999.
DİE (2002-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, 2000.
DİE (2004-4), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, 2001 (basılmamış doküman).

pozitif bir artış göstermiş, özellikle Tokat ili bölgede toplam hasılası ile sanayi sektöründe en büyük ilerlemeyi sağlamış, ancak bunun bedeli olarak hizmetler sektörünün payında (yüzde 46,4'den 2001'de yüzde 41,9'a) önemli daralmalar yaşanmıştır. Hizmetler sektöründe Amasya 2001 yılındaki yüzde 70,5 olan payını 1987'deki yüzde 52,6'lık bir orandan yükseltmiş olup, Türkiye ortalamasının (yüzde 62,2) da üstünde bir değere sahiptir. Çorum'da hizmetler sektörünün Amasya ile yarışan bir yapısı vardır ve GSYİH içindeki payı, yüzde 69,6'dır. Samsun ve Tokat'ta hizmetler sektörü sırasıyla yüzde 64,4 ve yüzde 41,9'luk oranlara sahiptir. Bu illerden Samsun, hizmetler sektörünün göreli önemli konumunu 1987'den bu yana sürdürmektedir.

İllerin sektörler itibarıyla Türkiye GSYİH'sı içindeki payları da söz konusu gelişmeleri bir başka açıdan benzer şekilde değerlendirmeye yardımcı olmaktadır. Tokat ili hariç, tüm bölge illerinde, ülkedeki eğilime paralel olarak azalmıştır (Tablo 3.1.1.3). Sanayinin payı ise Amasya ve Samsun'da azalırken Çorum'da sabit kalmış, Tokat'ta ise artmıştır. Aynı dönemde Türkiye'de sanayi sektörünün payı da hemen hemen sabittir.

Hizmetler açısından ise Amasya ve Tokat'ın payları aynı kalırken Çorum ve Samsun'da sektör payları azalma göstermiştir. Türkiye'de ise hizmetler sektörü yüzde 56,4'den yüzde 62,2'ye yükselmiştir. Aşağıdaki sektörel değerlendirmeler, bu gelişmelere dönemsel analizlerile açıklık kazanmaktadır.

3.1.1.1 Tarım

Bölge tarım sektöründe yaratılan gelir (katma değer) açısından 1987'de 777 milyar TL, 1990'da, 1987 fiyatları ile 847 milyar TL ve 2001'de 849 milyar TL olmuştur. Sektörün katma değer üretim oranının dönem boyunca sabit kaldığı varsayımı ile, başlangıç yılı olarak 1990 alınırsa tarımsal üretim, 1990-2000 döneminde sürekli bir azalma (küçülme) göstermiştir. Sektörün bu dönemde (11 yılda) gerçekleşen küçülme oranı, birikimli olarak yüzde 8,9 ve yıllık ortalama olarak yüzde 0,8'dir. Bir başka ifadeyle, bölge tarım sektörü geliri büyüme endeksi 1990'da 100 iken 2001'de 91,1'e inmiştir (Tablo 3.1.1.5). Bunun sonucu olarak bölge GSYİH'sı içinde tarımın payı yüzde 30,0'dan 20,0'ye gerilemiştir (Tablo 3.1.1.4). Büyüme (veya bu örnekte olduğu gibi küçülme) sabit fiyatlarla belirlendiğinden bunun anlamı, anılan dönemde tarımsal üretim sürecinde yaratılan katma değerin düşmüş olduğudur. Ülke ekonomik yapısı ile karşılaştırıldığında bölge hala tarım ağırlıklı bir yapıya sahip olduğu için, 11 yıl gibi uzun bir dönemde tarımın negatif bir büyüme hızı sergilemesi istenen bir sonuç değildir. Bölgesel kalkınma sürecinde daha çok arzu edilen büyüme türü, tarım sektörü üretim düzeyinin artması, yani pozitif bir büyüme hızı gerçekleşmesi, ancak sanayi ve hizmetler kesiminde gerçekleşen büyümenin daha da yüksek olmasıdır. Böylece bölge ekonomisinde tarımdan sanayiye ve hizmet sektörlerine doğru bir yapısal dönüşüm gerçekleşebilecektir. Kısaca bu süreç, bir yanda her sektörde pozitif büyüme hızı sağlarken, diğer taraftan sanayi ve hizmetlerin payını tarım aleyhine artıracaktır.

Tablo 3.1.1.4 Tarım Sektörünün GSYİH İçindeki Payları, TR83 ve Türkiye, 1987-2000

(cari fiyatlarla, yüzde)

	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Amasya	36,7	35,4	37,9	38,9	31,8	30,5	31,6	33,3	34,2	32,7	34,5	39,6	33,9	29,1	21,7
Çorum	28,8	25,6	32,7	32,0	25,4	22,4	28,4	27,3	27,8	30,0	24,5	29,1	26,0	24,5	19,9
Samsun	29,6	26,2	30,9	29,9	26,5	26,9	24,3	25,8	25,1	26,2	25,9	27,4	26,9	23,1	20,4
Tokat	28,4	25,4	26,5	25,8	20,6	18,4	25,6	21,7	26,2	25,2	22,9	30,8	27,7	24,1	18,5
TR83	30,0	27,0	31,2	30,7	25,4	24,3	26,4	26,1	27,1	27,6	26,0	30,1	27,8	24,3	20,0
TÜRKİYE	17,8	17,3	16,6	17,5	15,2	15,0	15,4	15,5	15,7	16,9	14,5	17,5	15,3	14,1	12,1

Kaynak: DİE (1997-3), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1987-1994.
DİE (1999-1), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1995-1996.
DİE (1999-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1997.
DİE (2001-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1998-1999.
DİE (2002-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 2000.
DİE (2004-4), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 2001 (basılmamış doküman).

Görüldüğü gibi, hiçbir bilinçli planlama ve politika müdahalesi olmadan, bölge ekonomik yapısında tarım aleyhine hızlıca gerçekleşen bir reel gerileme süreci yaşanmaktadır. Bu küçülmenin birçok nedeni olabilir. Bunlar arasında tarımsal ekim alanlarının terk edilmesi, işgücünün kent merkezlerinde gerçekleşen hizmetler ve sanayi sektörlerine kayması, tarımda işgücü verimliliğinin düşmesi, tarımda sermaye birikiminin azalması gibi nedenleri saymak mümkündür. Olası bir yanlış yoruma engel olmak için burada, ele alınan dönemde tarımsal ürünlerde görülebilecek göreli fiyat değişmelerinin doğrudan veya dolaylı üretim etkilerinin dışlandığı varsayımının altını çizmek gerekir. Zaten sabit fiyat varsayımı, bu etkileri tanım gereği dışlamaktadır.

Sonuç olarak, başlangıç yılı 1990 alındığında 2001'e kadar olan dönemde sabit fiyatlarla Türkiye tarım sektörü geliri yüzde 5,3 arttığı halde bölge tarımsal geliri yüzde 8,9 azalmıştır (Tablo 3.1.1.5). Bu ters ilişki, bölge ekonomisinde tarıma dayalı bir büyüme sürecinin zor gerçekleşebilecek veya yüksek maliyetli bir alternatif süreç olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, tarım, cari fiyatlarla, GSYİH'nın sektörel dağılımı bakımından Türkiye'de en küçük sektör iken (2001'de yüzde 12,1) bölgede, oldukça büyük bir sektördür (2001'de yüzde 20,0). Bölge tarım sektörünün GSYİH içindeki payı, Türkiye'deki azalmaya paralel olarak düşmekle birlikte hala Türkiye ortalamasından oldukça yüksektir.. Bölge illeri arasında sadece Tokat, tarımsal üretimin GSYİH içindeki payı bakımından (2001'de yüzde 18,5) Türkiye ekonomik yapısına en yakın il konumundadır (Tablo 3.1.1.2).

3.1.1.2 Sanayi

TR83 Bölgesi'nde sanayi, 1987-2001 döneminde ülke ekonomisi içindeki payı az da olsa artan sektör olmuştur. Bölge sanayi sektöründe yaratılan gelir 1987'de 406 milyar TL iken 2001'de 1987 fiyatları ile 592 milyar TL'ye yükselmiştir. Karşılaştırmada başlangıç yılı 1990 olarak alınacak olursa, bölge sanayi sektöründe 1990-2001 döneminde 11 yıllık birikimli büyüme yüzde 19,6 ve yıllık ortalama büyüme yüzde 1,6 olmuştur. Bu dönemde (1990-2001) bölge sanayinin ülke sanayi üretimi içindeki payı yüzde 2,3 düzeyinde yüzde 2,4'e artmıştır. Bu oran 1987 düzeyinin (yüzde 2,1) az da olsa üstündedir (Tablo 3.1.1.3). Belirtmek gerekir ki, 2001 yılı hem Türkiye ve hem de bölge düzeyinde bir genel ekonomik çöküş (kriz) yılı olduğu için, karşılaştırmalı analizlerde dönem sonunun 2001 olarak alınması, genel eğilimleri çoğu zaman önemli derecede etkileyebilmektedir. Örneğin, TR83 Bölgesi'nde 2000'den 2001'e sanayi geliri 1987 fiyatları ile yüzde 11 oranında azalırken Türkiye'de bundan daha fazla (yüzde 19) bir oranda azalmıştır.

Sanayi sektörünün sabit fiyatlarla büyüme eğilimine bakıldığında Çorum'un (1990'da 100 endeks değerinden 2001'de 151'e ve Tokat'ın aynı dönemde 136 endeks değerine) bölge ortalaması üzerinde bir artış gösterdiği gözlemlenmektedir. Ancak, sadece Çorum, aynı dönemde 40 puanlık

Tablo 3.1.1.5 Tarım Sektörü İtibarıyla GSYİH'nın Endeks Değerlerinin Gelişimi

(1987 sabit fiyatlarıyla, 1990=100)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Amasya	100,0	91,3	87,3	87,3	72,7	75,0	72,6	100,0	115,4	111,7	111,2	84,1
Çorum	100,0	88,3	75,2	105,6	84,9	90,7	91,9	94,6	103,2	94,7	104,7	83,0
Samsun	100,0	76,1	88,2	74,2	73,7	77,6	82,0	78,1	84,4	83,8	81,6	81,9
Tokat	100,0	106,8	108,0	121,3	103,9	110,0	111,8	119,2	161,9	149,1	156,2	138,0
TR83	100,0	85,3	88,6	89,4	80,4	84,8	87,2	90,7	104,4	99,9	101,8	91,1
Türkiye	100,0	99,1	103,3	102,0	101,3	103,3	107,8	105,3	114,1	108,4	112,6	105,3

Kaynak: DİE (1997-3), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1987-1994.
DİE (1999-1), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1995-1996.
DİE (1999-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1997.
DİE (2001-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1998-1999.
DİE (2002-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 2000.
DİE (2004-4), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 2001 (basılmamış doküman).
DPT (2003-2), İller ve Bölgeler İtibarıyla Gayri Safi Yurtiçi Hasıladaki Gelişmeler (1987-2000).

artış gösteren Türkiye ortalamasının üzerinde bir gelişme göstermiştir (Tablo 3.1.1.6).

Öte yandan analiz döneminde (1987-2001), sanayi sektörünün bölge GSYİH içindeki payı, cari fiyatlarla 1987'de yüzde 15,7 iken 2001'de yüzde 19,4'a çıkmıştır (Tablo 3.1.1.2). Bu oran 2001 için Türkiye ortalaması olan yüzde 25,7'nin altındadır.

Özet olarak belirtmek gerekirse, özelleştirme sonrası ortaya çıkabilecek olası sonuçların değerlendirilmesi bir yana bırakılırsa, bugünkü koşullarda bölge düzeyinde gerçek sanayi odağı, 2001 krizinde imalat sanayinin yüzde 14,7 küçüldüğü özel kesim ağırlıklı Çorum ili değil de, yüzde 3,9 büyüdüğü kamu kesimi ağırlıklı Tokat ilidir. Daha belirgin olarak söylemek gerekirse, 2001'de bölge

Tablo 3.1.1.6 Sanayi Sektörü İtibarıyla GSYİH'nın Endeks Değerlerinin Gelişimi

(cari fiyatlarla, yüzde)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Amasya	100	104	90	116	101	96	98	115	124	114	106	94
Çorum	100	112	142	173	148	142	149	158	172	159	169	151
Samsun	100	94	99	118	84	99	125	128	161	144	137	102
Tokat	100	144	145	144	137	123	137	141	162	133	138	136
TR83	100	115	120	133	112	112	131	135	161	140	139	120
Türkiye	100	103	109	118	111	124	133	147	150	143	151	140

Kaynak: DİE (1997-3), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1987-1994.
DİE (1999-1), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1995-1996.
DİE (1999-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1997.
DİE (2001-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1998-1999.
DİE (2002-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 2000.
DİE (2004-4), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 2001 (basılmamış doküman).
DPT (2003-2), İller ve Bölgeler İtibarıyla Gayri Safi Yurtiçi Hasıladaki Gelişmeler (1987-2000).

Şekil 3.1.1.1 Sanayi Sektöründe Büyüme Endeksleri: TR83 ve Türkiye

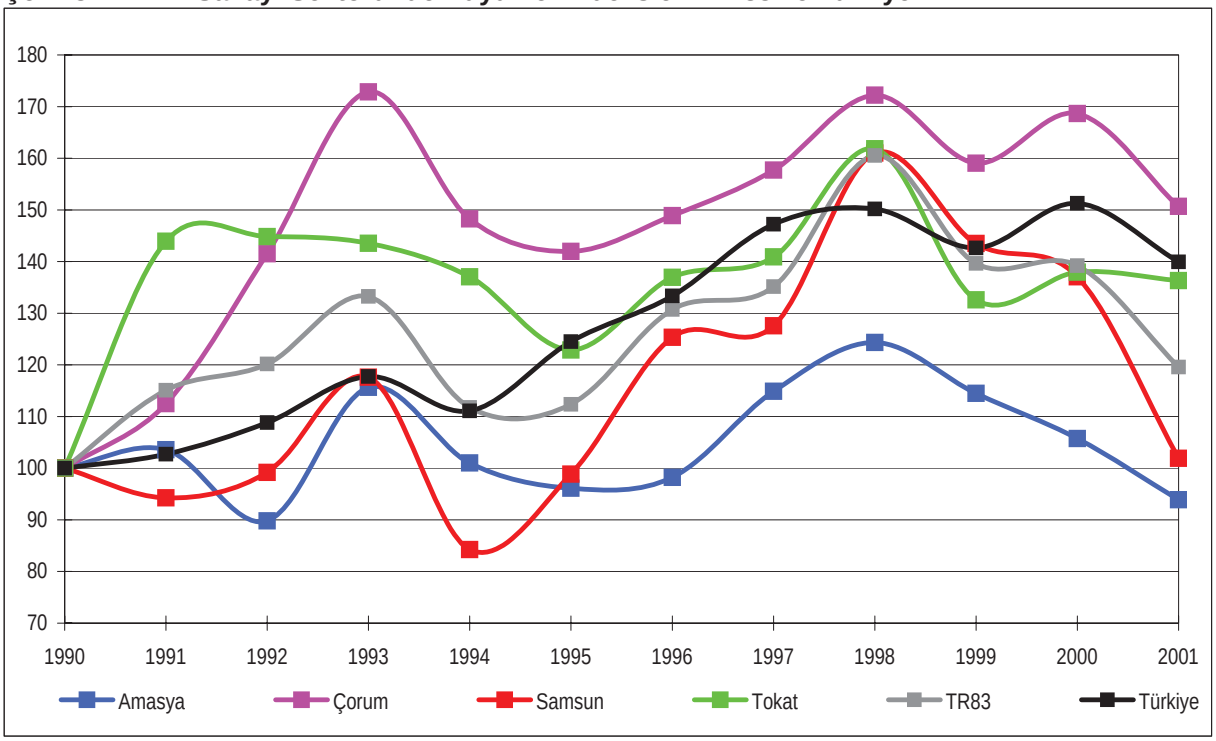

Kaynak: DİE (1997-3), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1987-1994.
DİE (1999-1), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1995-1996.
DİE (1999-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1997.
DİE (2001-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1998-1999.
DİE (2002-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 2000.
DİE (2004-4), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 2001 (basılmamış doküman).

imalat sektöründe (10+) yaratılan (cari fiyatlarla) yaklaşık 535 trilyon TL'lik katma değerin yüzde 57,4'ü Tokat'ta yaratılmıştır. Bu değer aynı yılda Çorum'da yaratılan imalat katma değerinin 4,5 katı, Samsun'da yaratılanın 2,3 katı ve Amasya'da yaratılanın 12,3 katıdır.

3.1.1.3 Hizmetler

Hizmetler sektörü, iller, bölge ve Türkiye'de GSYİH içindeki payı en yüksek olan sektördür. DİE'nin yayınladığı "İllere Göre GSYİH" tablolarında 12 faaliyet kolu yer almaktadır. Bunlardan hizmet sektörü ile ilgili olanları:

1. İnşaat,
2. Ticaret (toptan ve perakende ticaret, otel, lokanta hizmetleri),
3. Ulaştırma ve haberleşme,
4. Mali kuruluşlar,
5. Konut sahipliği,
6. Serbest meslek ve hizmetler,
7. Devlet hizmetleri,
8. Kar amacı olamayan özel hizmet kuruluşları

olarak sıralanmaktadır.

Bu kapsamda tanımlanan hizmetler sektörünün 1987'de 2 587 milyar TL'lik bölge GSYİH'sı içinde 1 403 milyar TL ile payı yüzde 54,3 iken 2001'de yüzde 56,8'e çıkmıştır. Sektörün 2001'de ulaştığı gelir düzeyi cari fiyatlarla 2 914 milyar TL ve 1987sabit fiyatları ile 2 024 milyar TL olmuştur. Buna göre sektörün 1990-2001 döneminde büyüme hızı birikimli olarak yüzde 32,8 ve yıllık ortalama olarak 2,8'dir. Yine aynı dönemde bölge hizmet sektörleri gelirinin Türkiye hizmet sektörleri geliri içindeki payı, 1990'da yüzde 3,2 iken 2001'de 3,1'e inmiştir (Tablo 3.1.1.3). Finansal krize bağlı olarak 2001'de bölge hizmet sektörlerinde büyüme hızı yüzde -7,5 olurken Türkiye'de de yaklaşık aynı oranda (yüzde -7,7) bir küçülme gerçekleşmiştir (Şekil 3.1.1.1).

Hizmet sektörünün 1967 sabit fiyatlarıyla 1990 – 2001 arasındaki gelişimine baktığımızda, bölgenin Türkiye ortalamasına yakın, ancak onun biraz altında bir gelişme gösterdiği gözlemlenmektedir. 2001 yılı, 2000 krizi nedeniyle bütün illerin hizmet sektöründen olumsuz etkilendiğini göstermektedir. Ancak Çorum'un en çok etkilenen il olduğu görülmektedir. Bunun dışında, bütün illerin ve bölgenin endeks değerleri dönem boyunca, birbirine çok yakın değerler almaktadır (Tablo 3.1.1.7).

3.1.1.4 Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

Buraya kadar bölge ekonomisinin üç temel sektörü; tarım, sanayi ve hizmetler ayırımına dayanan bir yapısal analize yer verimiştir. Bu alt başlıkta, bölge ve il düzeyinde bütün ekonomik faaliyetlerin toplu bir değerlendirmesi olarak kabul edilen toplam gelirin, ya da ekonomi dilindeki adıyla GSYİH büyüklüğünün, bölge ve il düzeyinde kısa ve basit bir zaman serisi analizi yer almaktadır. Bu amaçla, 1990-2001

Tablo 3.1.1.7 Hizmetler Sektörü İtibarıyla GSYİH'nın Endeks Değerlerinin Gelişimi

(cari fiyatlarla, yüzde)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Amasya	100,0	104,1	109,7	117,6	113,9	120,1	125,8	132,7	139,8	134,4	145,2	132,7
Çorum	100,0	102,7	108,6	116,7	110,5	115,9	128,2	138,5	142,6	134,0	148,2	129,4
Samsun	100,0	100,8	109,5	114,8	106,0	113,6	123,0	130,2	137,3	132,3	142,1	135,0
Tokat	100,0	101,3	106,9	114,6	114,4	122,8	129,5	130,2	136,3	129,7	139,6	132,2
TR83	100,0	101,7	108,9	115,6	109,4	116,4	125,7	132,6	138,8	132,5	143,7	132,8
Türkiye	100,0	100,6	107,2	118,6	110,8	117,8	126,8	137,7	141,1	134,7	146,7	135,4

Kaynak: DİE (1997-3), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1987-1994.
DİE (1999-1), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1995-1996.
DİE (1999-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1997.
DİE (2001-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1998-1999.
DİE (2002-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 2000.
DİE (2004-4), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 2001 (basılmamış doküman).
DPT (2003-2), İller ve Bölgeler İtibarıyla Gayri Safi Yurtiçi Hasıladaki Gelişmeler (1987-2000).

dönemi için kurulan bir grafik TR83 kapsamında yer alan her il, bölge ve Türkiye GSYİH büyüme çizgilerini birlikte göstermektedir (Şekil 3.1.1.2).

Cari fiyatlarla TR83 Bölgesi GSYİH'sının Türkiye GSYİH'sı içindeki payı, 1987'de yüzde 3,5'tir. Bu pay 14 yıllık aradan sonra cari fiyatlarla 2001'de yüzde 3,2'ye gerilemiş ve dönem boyunca ulaştığı en yüksek değer 1989'da yüzde 3,7 olmuştur (Tablo 3.1.1.3).

Bu sürede yaşanan üç önemli genel ekonomik çöküntü yıllarında, bölge (1987 sabit fiyatlarıyla) GSYİH'sındaki düşüşler, Türkiye GSYİH'sındaki düşüşlerden daha yüksek olmuştur (Tablo 3.1.1.6). Üstelik aynı dönemde Türkiye ekonomisinde sadece üç ciddi kriz olduğu halde bölge genelinde dört ekonomik kriz yaşanmıştır

Bölge düzeyinde 1991-2001 döneminde ilk negatif büyüme (çöküntü) yüzde 1,2 oranında 1991'de gerçekleşmiştir. Aynı yıl Türkiye ekonomisi en düşük büyümesini (yüzde 0,9) yaşamıştır. Bölge illerinden Amasya'da gerçekleşen küçülme yüzde 1,0, Çorum'da yüzde 0,6, Samsun'da yüzde 8,5 (en yüksek) iken, Tokat ekonomisi yüzde 16,4 oranında büyümüştür. Tokat ekonomisindeki bu büyüme eğilimi 1992, 1995 ve 1997 yılları hariç, her yıl Türkiye ekonomisinin üstündedir.

Samsun GSYİH'nın bölge ekonomisi (GSYİH) içindeki payı (ağırlığı) önemli derecede yüksek (2000'de yüzde 43,9) olduğu için, bölge ekonomisindeki dalgalanmaları bu ildeki dalgalanmalar belirlemektedir. Bu nedenle Şekil 3.1.1.2'den izlenebileceği gibi, Samsun GSYİH büyüme çizgisi TR83'ün altında kalmakla birlikte, bununla aynı iniş ve çıkışlara sahip (paralel) bir yol izlemektedir.

Türkiye ekonomisi ile birlikte bölgenin dört ilinde

Şekil 3.1.1.2 GSYİH Büyüme Endeksleri: TR83 ve Türkiye

(1987 fiyatlarıyla, 1990=100)

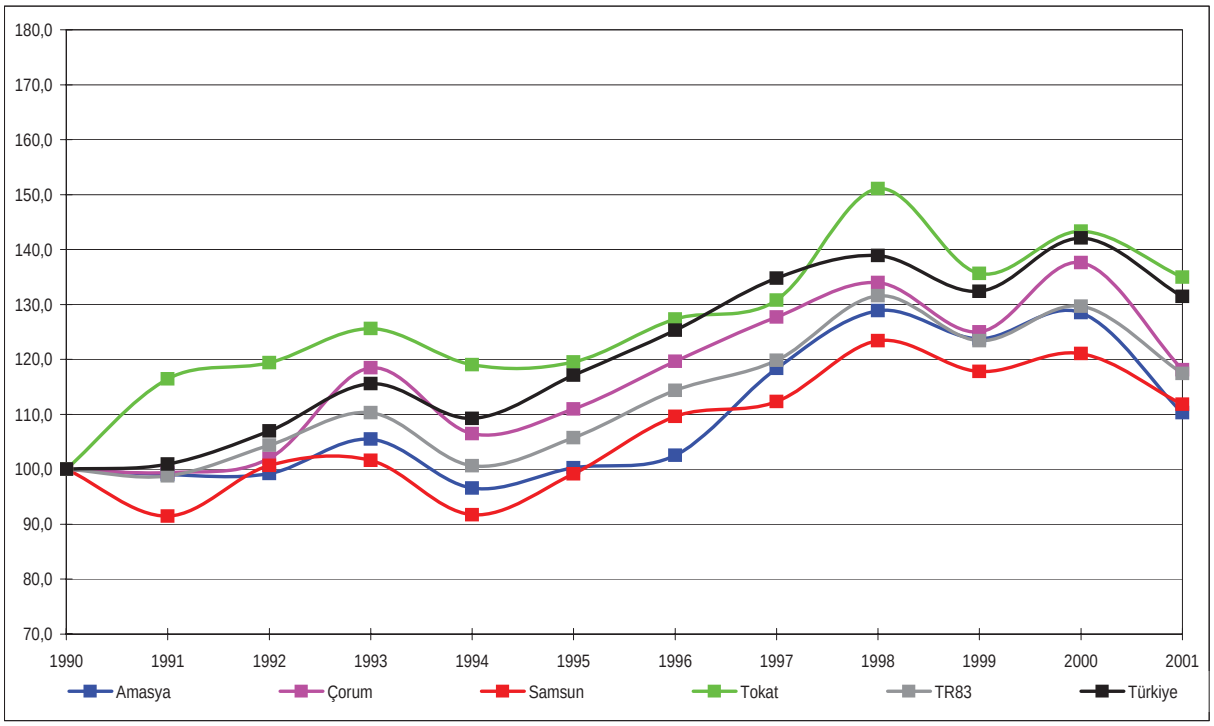

Kaynak: *DİE (1997-3), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1987-1994.*
DİE (1999-1), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1995-1996.
DİE (1999-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1997.
DİE (2001-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1998-1999.
DİE (2002-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 2000.
DİE (2004-4), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 2001 (basılmamış doküman).

yaşanan ikinci ve büyük bir çöküntü 1994'te gerçekleşmiştir. Bu çöküntü yılında bölge ekonomisi yüzde 8,7 oranında küçülürken Türkiye ekonomisi yüzde 5,5 oranında küçülmüştür. Bölge illeri arasında en yüksek küçülme yüzde 10,1 ile Çorum'da ve en düşük küçülme yüzde 5,3 ile Tokat'ta gerçekleşmiştir. Türkiye ve bölgede birlikte gerçekleşen ikinci genel ekonomik çöküntü, 1999'da kendini göstermiş ve o yıl Türkiye ekonomisi yüzde 4,7 oranında küçülürken bölge ekonomisi yüzde 6,2 oranında küçülmüştür. Bu krizde bölge illeri arasında en yüksek küçülme yüzde 10,2 ile Tokat'ta gerçekleşmiştir. Aynı yılda en düşük küçülme yüzde 4,0 ile Amasya'da görülmüştür.

Son olarak, 2001'de de yeni bir çöküş gerçekleşmiş, TR83 Bölgesi'nde ve ülke düzeyinde sırasıyla, yüzde 9,4 ve yüzde 7,5 oranında küçülmeler yaşanmıştır. Aynı yıl Amasya ve Çorum ekonomilerinde gözlenen küçülme yüzde 14,2 ile daha da fazla olmuştur.

Dönemin (1991-2001) bölge ortalaması, yılda yüzde 1,5 iken Türkiye ortalaması yüzde 2,5 olmuştur. Bölge illeri arasında uzun dönemde en yüksek yıllık ortalama büyüme hızı yüzde 2,7 ile Tokat'ta gerçekleşmiştir. Bu hızın yarısından biraz fazlası, yüzde 1,5 ile ikinci sırada yer alan Çorum ilinde gerçekleşmiştir. Samsun, bu dönemde yılda yüzde 1'lik bir hızla büyürken Amasya ilinde büyüme hızı yüzde birin bile altında, yüzde 0,9 olmuştur.

Bölge illerinde gözlenen küçük oranlı büyüme sonucu, bölge GSYİH'sının Türkiye GSYİH'sı içindeki payı da 1987'de yüzde 3,5 iken 2001'de (cari fiyatlarla) yüzde 3,2 düzeyine düşmüştür. Bu olgu Tablo 3.1.1.3'den de izlenebilmektedir.

Bu bölümde son olarak belirtmek gerekir ki, bölge ve özellikle ülke ekonomilerindeki dalgalanmalar, yatırımlarla üretim arasındaki çift yönlü ve dinamik bir ilişki nedeniyle ortaya çıkmaktadır. İş çevrimi *(business cycle)* olarak isimlendirilen bu dalgalanmalar, ABD ve Avrupa gibi büyük ekonomilerde nadiren gözlenen büyük çöküntüler dışında, pozitif eğimli genel bir potansiyel trend doğrusu etrafında küçük boyutta ortaya çıkmaktadır (Almon, 2002). Türkiye ekonomisinde gözlenen ise, bu dalgalanmaların boyunun yüksekliği ve süresinin uzunluğudur. Batı ekonomilerinde gözlenen küçülmeler genellikle küçük oranlı ve kısa sürelidir. Örneğin ABD ekonomisinde en son yaşanan 2001 çöküntüsünde GSYİH'daki küçülme oranı yüzde 0,3 (-0,3) düzeyinde olmuştur (Parkin, 2003). Ekonomi yönetiminde mikro ekonomik sorunlardan firmalar ve hanehalkları sorumlu iken, makroekonomik sorunlardan para ve maliye otoriteleri sorumludur. Bu kurumlardan beklenen, ekonomideki dalgalanmaları önlemek ve yok etmek değil onların şiddetini azaltmak, sürelerini ve dalga boylarını kısaltmaktır. Türkiye ekonomisinin ve bölge ekonomisinin genel performansı 1987-2001 döneminde izlediği dalgalanmalar, trend doğruları ile birlikte, özet olarak Tablo 3.1.1.9 ve Şekil 3.1.1.3'de verilmiştir.

Tablo 3.1.1.9'da hesaplanan ortalama yıllık büyüme hızı, üssel büyüme formülüne[1] göre 1987-2001 döneminde, bölge için yüzde 2,1 ve Türkiye ekonomisi için yüzde 2,8'dir. Tablo 3.1.1.8'in altında ve Şekil 3.1.1.3'de yer alan logaritmik trend değerleri ve büyüme hızları, aşağıda verilen doğal üssel fonksiyonunun, dönemin bütün gözlemlerini hesaba katarak tahmin edilen şekline bağlı olarak hesaplanmıştır.

Üssel fonksiyon denklemlerinde kodlanmış zaman serisi 1987=0, 1988=1, 1989=2, olarak tanımlanan t değişkeninin tahmin edilen parametresi,

1 Doğal üssel fonksiyon (natural exponential function): $Y_0 = Y_n e^{r t}$ (1)

Burada;

Y_n = Değişkenin (burada GSYİH) dönem sonu değeri

Y_0 = Değişkenin başlangıç yılı değeri

e = Doğal logaritma tabanı

t= Dönem (yıl) sayısı

r = Gerçekleşen veya varsayılan yıllık ortalama büyüme hızı

$\text{Log}Y_n = \text{Log}Y_0 + r t$ (2)

$\text{Log}Y_n = \alpha + \beta t$ (3)

$\alpha = \text{Log}Y_0$

$\beta = r$ Yıllık ortalama büyüme hızı tahmini

t = 0, 1, 2, … Kodlanmış yıl değerleri

TR83 GSYİH serisi için 1987-2001 dönemi logaritmik trend denklemi: Log TR83 GSYİH = 14,7864+0,0265(t) (5)

R_2 = 0,9290 olarak bulunmuştur.

Tablo 3.1.1.8 TR83 ve Türkiye GSYİH Büyüme Hızları, 1991-2001

(1987 fiyatlarıyla, yüzde)

	Amasya	Çorum	Samsun	Tokat	TR83	Türkiye
1991	-1,0	-0,6	-8,5	16,4	-1,2	0,9
1992	0,2	2,5	10,1	2,5	5,7	6,0
1993	6,3	16,2	0,9	5,2	5,6	8,0
1994	-8,5	-10,1	-9,8	-5,3	-8,7	-5,5
1995	3,8	4,2	8,2	0,4	5,1	7,2
1996	2,2	7,8	10,5	6,6	8,2	7,0
1997	15,4	6,7	2,5	2,7	4,8	7,5
1998	8,9	4,9	9,9	15,5	9,8	3,1
1999	-4,0	-6,7	-4,5	-10,2	-6,2	-4,7
2000	3,8	10,1	2,7	5,7	5,1	7,4
2001	-14,2	-14,2	-7,6	-5,8	-9,4	-7,5
Yıllık üssel büyüme	1,1	1,7	1,7	2,6	2,2	3,2
Aritmetik ortalama	1,3	2,1	1,4	3,4	1,9	2,9
Standard sapma	8,2	9,1	7,9	8,3	6,9	5,9
Değişim katsayısı	6,2	4,3	5,5	2,5	3,7	2,0

Not: Yıllık ortalama büyüme hızları aksi belirtilmedikçe doğal üssel büyüme fonksiyonuna göre hesaplanmıştır.

Kaynak: DİE (1997-3), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1987-1994.
DİE (1999-1), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1995-1996.
DİE (1999-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1997.
DİE (2001-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1998-1999.
DİE (2002-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 2000.
DİE (2004-4), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 2001 (basılmamış doküman).

Tablo 3.1.1.9 TR83 ve Türkiye GSYİH Büyüme Performansı, 1987-2001

(1987 fiyatlarıyla)

	TR83 GSYİH (milyar TL)	Türkiye GSYİH (milyar TL)	Logaritma TR83 GSYİH	Logaritma Türkiye GSYİH	Logaritmik Trend TR83 GSYİH	Logaritmik Trend Türkiye GSYİH
1987	2 587	74 722	14,80	18,10	14,80	18,10
1988	2 623	76 306	14,80	18,20	14,80	18,20
1989	2 814	76 498	14,90	18,20	14,80	18,20
1990	2 951	83 578	14,90	18,20	14,90	18,20
1991	2 915	84 353	14,90	18,30	14,90	18,30
1992	3 080	89 401	14,90	18,30	14,90	18,30
1993	3 254	96 590	15,00	18,40	14,90	18,30
1994	2 969	91 321	14,90	18,30	15,00	18,40
1995	3 120	97 888	15,00	18,40	15,00	18,40
1996	3 375	104 745	15,00	18,50	15,00	18,40
1997	3 535	112 631	15,10	18,50	15,10	18,50
1998	3 882	116 114	15,20	18,60	15,10	18,50
1999	3 642	110 646	15,10	18,50	15,10	18,50
2000	3 827	118 789	15,20	18,60	15,10	18,60
2001	3 465	109 885	15,10	18,50	15,20	18,60

Büyüme oranlarına ilişkin değerler	TR83	Türkiye
Aritmetik ortalama (yüzde)	2,3	2,9
Üssel büyüme (yüzde)	2,1	2,8
Logaritmik trend (yüzde)	2,6	3,5
Standard sapma (yüzde)	6,0	5,3
Değişim katsayısı	2,6	1,8

Kaynak: DİE (1997-3), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1987-1994.
DİE (1999-1), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1995-1996.
DİE (1999-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1997.
DİE (2001-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1998-1999.
DİE (2002-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 2000.
DİE (2004-4), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 2001 (basılmamış doküman).

GSYİH değişkeninin yıllık sabit ortalama büyüme hızını verir. Tahmin edilen denklemlerden açıkça görüleceği gibi, Türkiye ekonomisi için 1987-2001 döneminde ortalama büyüme hızı $b = 0{,}03459$ yani yaklaşık yüzde 3,5 iken TR83 Bölgesi için $b = 0{,}02649$, yaklaşık yüzde 2,6'dır.

Logaritmik trend denklemlerinde hesaplanan ortalama yıllık büyüme hızları, Tablo 3.1.1.9'da yer alan üssel büyüme hızlarından, büyüklük sıraları değişmemek koşulu ile farklıdır. Bu farkın nedeni, birinci yöntemde sadece başlangıç ve bitiş değerleri hesaba katılırken, ikincisinde (logaritmik trend) denklemlerinde bütün gözlemlerin hesaba katılmış olmasıdır. Benzeri şekilde büyüme hızlarının aritmetik ortalaması da üçüncü bir hesap şekli olarak Tablo 3.1.1.9'un altında verilmiştir. Aritmetik ortalama, büyüme hızlarında gözlenen dalgalanmaların derecesini ölçmek için gerekli olan değişim katsayısının hesaplanması için zorunludur. Standard sapmanın aritmetik ortalamaya oranı şeklinde tanımlanan değişim katsayısı *(coefficient of variation)* büyüme oranlarındaki dalgalanmayı *(volatility)* ölçmek için kullanılan bir istatistiktir. Buna göre, tabloda hesaplanan değişim katsayısı, düşük aritmetik ortalama (yüzde 2,3) ve yüksek standart sapma (yüzde 6) nedeniyle, bölge için 2,6 ve Türkiye için 1,8'dir. Bu karşılaştırmalardan çıkan sonuç şudur: Bölge ekonomisinde gözlenen büyüme hızı hangi tanım olursa olsun Türkiye ortalamasının altındadır ve yıllara göre değişen dalgalanmalar Türkiye ortalamasından daha yüksektir. Yani bölge GSYİH büyüme performansı Türkiye ortalamasına göre daha az kararlı bir seyir izlemektedir.

3.1.1.5 İstihdam

İstihdam (çalışma) L, sermaye birikimi (stoku) K ile birlikte üretim düzeyini ve gelirin büyüklüğünü belirleyen temel bir üretim faktörüdür. Bu iki üretim faktörü yanında veri teknoloji düzeyini temsil eden üçüncü bir değişken, neoklasik büyüme modellerinde dikkate alınmaktadır. ABD ekonomisi için sermaye düzeyinin üretime katkısı yüzde 25 olarak varsayılmaktadır (Dorbusch, Fischer, Startz, 2003). Geriye kalan yüzde 75'lik bölüm işgücüne aittir. Görüldüğü gibi ileri teknoloji düzeyine sahip olan ABD'de işgücünün üretime katkısı yüzde 75 gibi yüksek bir düzeydedir. Bu örnek, istihdam veya

Şekil 3.1.1.3 GSYİH Logaritmik Trend Eğrileri TR83 ve Türkiye, 1987-2001

(1987 fiyatlarıyla)

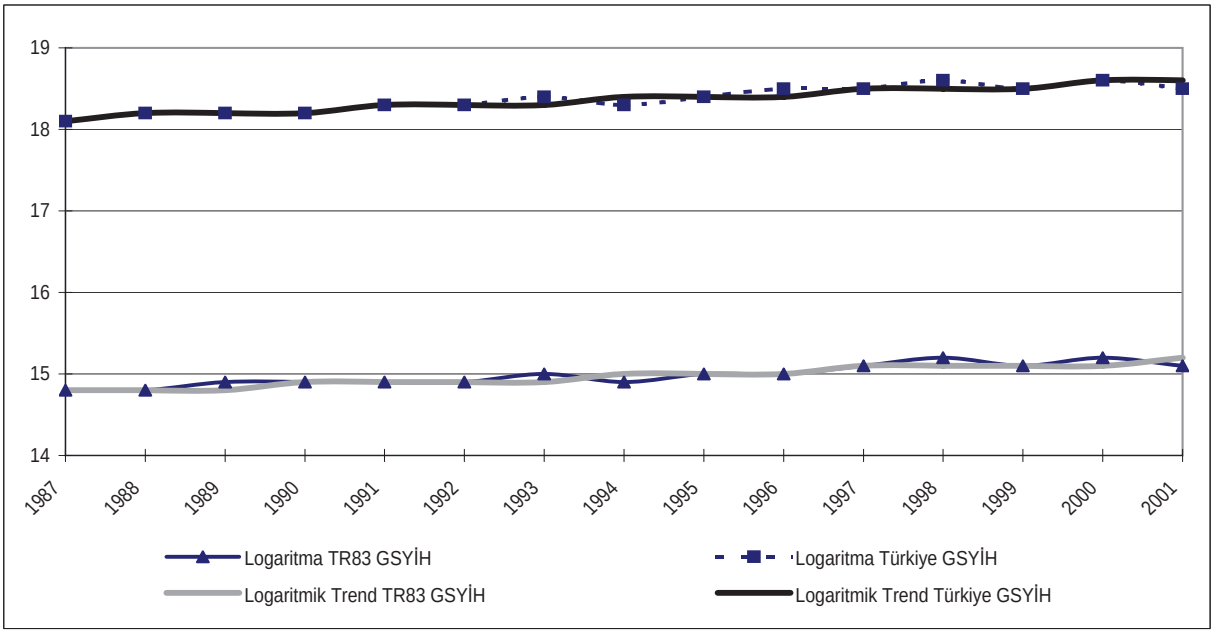

Kaynak: Tablo 3.1.1.9.

Tablo 3.1.1.10 İl ve Sektör Düzeyinde İstihdam: TR83 ve Türkiye, 1980-2000

		1980	1985	1990	2000	Artış (1990 - 2000)	Büyüme oranı (1990 -2000) (yüzde)
Amasya	Tarım	117 863	117 836	116 020	94 846	-21 174	-18.3
	Madencilik	1 407	1 594	1 181	681	-500	-42,3
	İmalat sanayi	6 782	6 293	6 913	7 793	880	12,7
	Elektrik	126	96	476	471	-5	-1,1
	İnşaat	3 850	3 448	4 864	4 172	-692	-14,2
	Toptan perakende ticaret	5 037	6 075	7 033	8 709	1 676	23,8
	Ulaşım	2 444	2 625	2 930	2 715	-215	-7,3
	Mali kurumlar	1 242	1 372	1 646	2 113	467	28,4
	Toplum hizmetleri	19 530	23 174	24 605	32 508	7 903	32,1
	İyi tanımlanmamış	662	852	682	287	-395	-57,9
	Toplam	158 943	163 365	166 350	154 295	-12 055	-7,2
Çorum	Tarım	211 261	223 680	214 112	167 114	-46 998	-22,0
	Madencilik	2 106	2 312	1 794	1 023	-771	-43,0
	İmalat sanayi	11 300	10 241	14 100	16 603	2 503	17,8
	Elektrik	112	12	383	534	151	39,4
	İnşaat	7 984	7 196	10 121	10 826	705	7.0
	Toptan perakende ticaret	7 695	9 798	11 658	14 061	2 403	20,6
	Ulaşım	3 857	4 330	5 035	4 548	-487	-9,7
	Mali kurumlar	1 564	1 792	2 256	3 412	1 156	51,2
	Toplum hizmetleri	17 407	20 421	23 836	28 842	5 006	21.0
	İyi tanımlanmamış	1 325	650	923	213	-710	-76,9
	Toplam	264 611	280 432	284 218	247 176	-37 042	-13,0
Samsun	Tarım	348 205	360 973	371 984	320 099	-51 885	-13,9
	Madencilik	548	508	375	504	129	34,4
	İmalat sanayi	32 351	31 598	34 366	32 530	-1 836	-5,3
	Elektrik	467	116	1 546	1 594	48	3,1
	İnşaat	15 005	15 035	16 797	18 864	2 067	12.3
	Toptan perakende ticaret	19 576	23 726	30 108	39 744	9 636	32.0
	Ulaşım	8 714	9 569	10 943	11 900	957	8.7
	Mali kurumlar	3 933	4 936	6 251	8 441	2 190	35,0
	Toplum hizmetleri	36 831	48 247	55 445	71 236	15 791	28,5
	İyi tanımlanmamış	2 778	1 591	1 769	203	-1 566	-88,5
	Toplam	468 408	496 299	529 584	505 115	-24 469	-4,6
Tokat	Tarım	232 623	246 576	252 615	253 286	671	0,3
	Madencilik	594	505	127	409	282	222,0
	İmalat sanayi	14 122	14 432	21 539	15 555	-5 984	-27,8
	Elektrik	215	46	677	839	162	23.9
	İnşaat	5 882	6 949	8 837	9 670	833	9,4
	Toptan perakende ticaret	7 418	10 368	12 300	14 990	2 690	21,9
	Ulaşım	3 733	4 754	5 366	5 030	-336	-6,3
	Mali kurumlar	1 513	2 014	2 591	3 531	940	36,3
	Toplum hizmetleri	17 714	24 293	29 326	38 668	9 342	31,9
	İyi tanımlanmamış	2 667	1 590	901	180	-721	-80,0
	Toplam	286 481	311 527	334 279	342 158	7 879	2,4
TR83	Tarım	909 952	949 065	954 731	835 345	-119 386	-12,5
	Madencilik	4 655	4 919	3 477	2 617	-860	-24,7
	İmalat sanayi	64 555	62 564	76 918	72 481	-4 437	-5,8
	Elektrik	920	270	3 082	3 438	356	11.6
	İnşaat	32 721	32 628	40 619	43 532	2 913	7,2
	Toptan perakende ticaret	39 726	49 967	61 099	77 504	16 405	26,8
	Ulaşım	18 748	21 278	24 274	24 193	-81	-0,3
	Mali kurumlar	8 252	10 114	12 744	17 497	4 753	37,3
	Toplum hizmetleri	91 482	116 135	133 212	171 254	38 042	28,6
	İyi tanımlanmamış	7 432	4 683	4 275	883	-3 392	-79,3
	Toplam	1 178 443	1 251 623	1 314 431	1 248 744	-65 687	-5,0
TÜRKİYE	Tarım	11 104 501	12 118 533	12 547 796	12 576 827	29 031	0,2
	Madencilik	132 186	137 126	130 823	96 035	-34 788	-26,6
	İmalat sanayi	1 975 596	2 185 369	2 781 717	3 276 173	494 456	17,8
	Elektrik	33 105	23 224	80 324	98 152	17 828	22,2
	İnşaat	765 072	750 546	1 184 242	1 196 246	12 004	1,0
	Toptan perakende ticaret	1 084 378	1 382 636	1 854 306	2 512 777	658 471	35,5
	Ulaşım	531 278	615 888	775 427	853 255	77 828	10,0
	Mali kurumlar	294 373	389 254	541 742	808 126	266 384	49,2
	Toplum hizmetleri	2 425 201	2 847 289	3 344 033	4 545 535	1 201 502	35,9
	İyi tanımlanmamış	176 632	106 921	141 483	34 015	-107 468	-76,0
	Toplam	18 522 322	20 556 786	23 381 893	25 997 141	2 615 248	11,2

Kaynak:
DİE (1983-1), 1980 Genel Nüfus Sayımı, İl Amasya.
DİE (1983-2), 1980 Genel Nüfus Sayımı, İl Çorum.
DİE (1983-3), 1980 Genel Nüfus Sayımı, İl Samsun.
DİE (1983-4), 1980 Genel Nüfus Sayımı, İl Tokat.
DİE (1983-5), 1980 Genel Nüfus Sayımı, Türkiye.
DİE (1988-1), 1985 Genel Nüfus Sayımı, İl Amasya.
DİE (1988-2), 1985 Genel Nüfus Sayımı, İl Çorum.
DİE (1988-3), 1985 Genel Nüfus Sayımı, İl Tokat.
DİE (1988-4), 1985 Genel Nüfus Sayımı, İl Samsun.
DİE (1988-5), 1985 Genel Nüfus Sayımı, Türkiye.
DİE (1993-1), 1990 Genel Nüfus Sayımı, İl Amasya.
DİE (1993-2), 1990 Genel Nüfus Sayımı, İl Çorum.
DİE (1993-3), 1990 Genel Nüfus Sayımı, İl Samsun.
DİE (1993-4), 1990 Genel Nüfus Sayımı, İl Tokat.
DİE (1993-5), 1990 Genel Nüfus Sayımı, Türkiye.
DİE (2002-3), 2000 Genel Nüfus Sayımı, İl Amasya.
DİE (2002-4), 2000 Genel Nüfus Sayımı, İl Çorum.
DİE (2002-5), 2000 Genel Nüfus Sayımı, İl Samsun.
DİE (2002-6), 2000 Genel Nüfus Sayımı, İl Tokat.
DİE (2003-1), 2000 Genel Nüfus Sayımı, Türkiye.

işgücünün büyüklüğünün sermaye birikimi yanında hatta ondan daha önemli bir üretim faktörü olduğunu vurgulamak için verilmiştir. O halde bölge üretiminin artışı üç temel unsura bağlıdır. Bunlar sırasıyla yüksek istihdam düzeyi, sermaye birikimin artırılması ve teknolojik gelişmedir. Sermaye birikiminin yükselmesi yeni net yatırımların yapılması ile mümkündür. Bölge düzeyinde yatırımlar ayrı bir bölüm olarak ele alındığı için, burada yatırım konusu yeniden ele alınmayacaktır.

Bu önemine karşın il düzeyinde istihdam verileri yayınlanmadığı için nüfus sayımlarının dışında istihdam değişkenini belirlemek oldukça güçtür. Bu nedenle bu bölümde sadece 1980 yılından başlayan ve 2000 yılına kadar gelen beşer yıllık aralıklarla verilen bir zaman serisi belirlenmiştir. Ancak, nüfus sayımlarının on yılda bir yapılmasına karar verildiği için, 1995'te nüfus sayımı yapılmamıştır. Buna göre son on yıllık dönem sadece 1990 ve 2000 yılları ile seride yer almıştır. İstihdam verileri Tablo 3.1.1.10'da verilmiştir.

İstihdamla ilgili tartışma esas itibarıyla 2.7.3 İstihdam bölümünde ele alınıp tartışılmakla birlikte, ekonomik yapı bölümünün de temel bir bileşeni olduğu için, GSYİH ile ilgili tartışmadan sonra onun devamı olarak, bu bölümde de ele alınmaktadır.

Bölge illeri ve toplamı olarak işgücü miktarları büyüme endeksleri 1980 =100 için, Tablo 3.1.1.11 ve Şekil 3.1.1.4'de verilmiştir.

İstihdam üretimin önemli bir belirleyici faktörü olduğu için, genellikle işgücü ve toplam faktör verimliliği sabitken, gelir dalgalanmaları ile istihdam dalgalanmaları aynı zamanda gerçekleşmektedir. Ancak işgücü piyasası, reel ücret değişkeni yanında, piyasanın kendine özgü mikroekonomik unsurları ve makroekonomik koşulları, verimlilik değişmeleri ve başka bazı faktörlerin etkisine bağlı olarak dengeye gelen bir piyasadır. Bu nedenle her zaman ve her yerde, her kriz döneminde istihdam düzeyinin düşmesi ve her refah döneminde de istihdamın artması zorunlu değildir. Ayrıca, burada yer alan analizlerde istihdam ve üretim gelişmelerini bu anlamda ilişkilendirmek için, verilerin öncelikle aynı döneme ait olması ve sadece beş yıllık veya yıllık değil dönemsel *(quarterly)* zaman serilerine ihtiyaç vardır. Bu nedenle burada işgücü değişkeni gelir düzeyinden bağımsız bir yaklaşımla ele alınmaktadır.

Bu açıdan bakıldığında (Şekil 3.1.1.4) işgücü değişkeni bölgenin bütün illeri ve Türkiye için iki alt dönemde analiz edilebilecektir. Öncelikle belirtmek gerekir ki, Türkiye istihdam düzeyi 1980'den 2000'e sürekli bir artış eğilimindedir. Buna göre 1980'de toplam yaklaşık 18,5 milyon olan işgücü (çalışan) sayısı 2000'de 26 milyona ulaşmıştır. Türkiye toplam işgücü trend doğrusu her dönemde bölge illerinin ve bölge ortalamasının sürekli üzerinde seyretmektedir. Türkiye toplam istihdam çizgisine göre 1980'den 2000'e 20 yılda artış oranı yüzde 40,4'tür. Son on yılda (1990'dan 2000'e), Türkiye ekonomisinde gözlenen istihdam artışı yüzde 11,2 ve mutlak olarak yaklaşık 2,6 milyon kişidir.

Bölge illeri açısından bakıldığında toplam istihdam grafiği, belirgin olarak onar yıllık iki alt döneme ayrılmaktadır. Birinci dönemde (1980-1990) bölge istihdamı yaklaşık 1,2 milyondan, yüzde 11,5'lik bir artışla 1,3 milyona yükselirken, ikinci dönemde (1990-2000) bu artış eğimi tersine dönmüş ve bölge toplam istihdamı yaklaşık 66 bin kişi azalarak tekrar 1,2 milyon düzeyine inmiştir. İkinci dönemde (1990-2000) bölge istihdamındaki küçülme oranı yüzde 5'tir.

İstihdam azalışları sektörler açısından analiz edildiğinde şu sonuçları gözlemek mümkündür. Tarım sektöründe Amasya'da istihdam yaklaşık 21,2 bin (yüzde 18,3), Çorum'da 47 bin (yüzde 22), Samsun'da 51,9 bin (yüzde 13,9) azalırken, Tokat'ta 0,7 bin (yüzde 0,3) artmıştır.

Bölge sanayileşmesi açısından önemli bir gösterge olan imalat sanayi istihdamı değerlendirildiğinde, il

düzeyindeki gelişmeler şöyledir. Amasya'da imalat sanayi istihdamı 1990-2000 döneminde 0,9 bin kişi artarak (yüzde 12,7), 6,9 binden 7,8 bine çıkmıştır. Çorum'da 14,1 binden yüzde 17,8'ik bir artışla 16,6'ya çıkmıştır. Samsun'da gözlenen gelişme imalat istihdamının azalması yönünde olmuş ve bu sektördeki istihdam 34,4 binden yüzde 5,3'lük bir azalma ile 32,5 bine düşmüştür. Son olarak, Tokat'ta önemli oranda azalmalar gerçekleşmiş ve 21,5 binlik imalat sektörü istihdamı yüzde 27,8 oranında azalarak 15,6 bine inmiştir.

Hizmet sektörleri arasında önemli bir payı olan toptan ve perakende ticaret (otel, lokanta ve kahvecilik dahil) her ilde, yüzde 20,6 (Çorum) ile yüzde 32 (Samsun) arasında değişen oranlarda artışlar gerçekleşmiştir.

Sonuç olarak, 1990-2000 döneminde il düzeyinde genel istihdam artış endeksleri bölge ortalamasının üstünde olan il Tokat olmuştur. Bu sıralamada Amasya ve Çorum en alt sıralarda yer alırken Samsun ortalarda yer almıştır. Bölge ortalaması, daha önce de belirtildiği gibi, büyüklüğü nedeni ile Samsun ekonomisi tarafından belirlenmektedir.

Ayrıca toplam istihdamdaki küçülmenin bölgeye ilişkin diğer ekonomik ve demografik göstergelerle de tutarlı olduğunu belirtmek gerekir. Örneğin, bölge illeri arasında aynı dönemde nüfus artış hızı, pozitif dışa net göç nedeniyle, negatif olan Çorum ilinde istihdam azalması en yüksek düzeydedir.

Bölgenin aynı dönemde toplam istihdamındaki gelişmeye bakılacak olursa, bölgedeki istihdam artışı endeks değerinin (1980=100) Türkiye ortalamasının oldukça altında kaldığı görülmektedir. Yani bölgenin istihdam artış endeksi sürekli Türkiye ortalamasının altındadır. Bunun başlıca

Tablo 3.1.1.11 İstihdam Büyüme Endeksleri: TR83 ve Türkiye,

(1980 = 100)

	Amasya	Çorum	Samsun	Tokat	TR83	Türkiye
1980	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1985	102,8	106,0	106,0	108,7	106,2	111,0
1990	104,7	107,4	113,1	116,7	111,5	126,2
2000	97,1	93,4	107,8	119,4	106,0	140,4

Kaynak: DİE (1983-1), 1980 Genel Nüfus Sayımı, İl Amasya.
DİE (1983-2), 1980 Genel Nüfus Sayımı, İl Çorum.
DİE (1983-3), 1980 Genel Nüfus Sayımı, İl Samsun.
DİE (1983-4), 1980 Genel Nüfus Sayımı, İl Tokat.
DİE (1983-5), 1980 Genel Nüfus Sayımı, Türkiye.
DİE (1988-1), 1985 Genel Nüfus Sayımı, İl Amasya.
DİE (1988-2), 1985 Genel Nüfus Sayımı, İl Çorum.
DİE (1988-3), 1985 Genel Nüfus Sayımı, İl Tokat.
DİE (1988-4), 1985 Genel Nüfus Sayımı, İl Samsun.
DİE (1988-5), 1985 Genel Nüfus Sayımı, Türkiye.
DİE (1993-1), 1990 Genel Nüfus Sayımı, İl Amasya.
DİE (1993-2), 1990 Genel Nüfus Sayımı, İl Çorum.
DİE (1993-3), 1990 Genel Nüfus Sayımı, İl Samsun.
DİE (1993-4), 1990 Genel Nüfus Sayımı, İl Tokat.
DİE (1993-5), 1990 Genel Nüfus Sayımı, Türkiye.
DİE (2002-3), 2000 Genel Nüfus Sayımı, İl Amasya.
DİE (2002-4), 2000 Genel Nüfus Sayımı, İl Çorum.
DİE (2002-5), 2000 Genel Nüfus Sayımı, İl Samsun.
DİE (2002-6), 2000 Genel Nüfus Sayımı, İl Tokat.
DİE (2003-1), 2000 Genel Nüfus Sayımı, Türkiye.

Şekil 3.1.1.4 İstihdam Büyüme Endeksleri: TR83 ve Türkiye, 1980-2000

(1980 = 100)

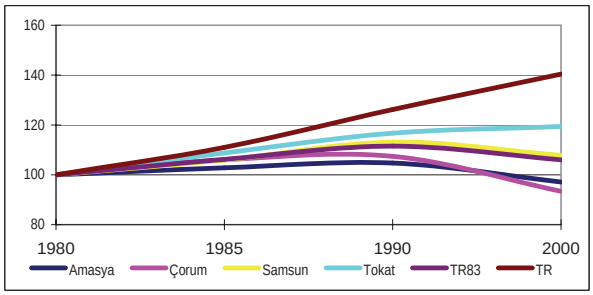

Kaynak: DİE (1983-1), 1980 Genel Nüfus Sayımı, İl Amasya.
DİE (1983-2), 1980 Genel Nüfus Sayımı, İl Çorum.
DİE (1983-3), 1980 Genel Nüfus Sayımı, İl Samsun.
DİE (1983-4), 1980 Genel Nüfus Sayımı, İl Tokat.
DİE (1983-5), 1980 Genel Nüfus Sayımı, Türkiye.
DİE (1988-1), 1985 Genel Nüfus Sayımı, İl Amasya.
DİE (1988-2), 1985 Genel Nüfus Sayımı, İl Çorum.
DİE (1988-3), 1985 Genel Nüfus Sayımı, İl Tokat.
DİE (1988-4), 1985 Genel Nüfus Sayımı, İl Samsun.
DİE (1988-5), 1985 Genel Nüfus Sayımı, Türkiye.
DİE (1993-1), 1990 Genel Nüfus Sayımı, İl Amasya.
DİE (1993-2), 1990 Genel Nüfus Sayımı, İl Çorum.
DİE (1993-3), 1990 Genel Nüfus Sayımı, İl Samsun.
DİE (1993-4), 1990 Genel Nüfus Sayımı, İl Tokat.
DİE (1993-5), 1990 Genel Nüfus Sayımı, Türkiye.
DİE (2002-3), 2000 Genel Nüfus Sayımı, İl Amasya.
DİE (2002-4), 2000 Genel Nüfus Sayımı, İl Çorum.
DİE (2002-5), 2000 Genel Nüfus Sayımı, İl Samsun.
DİE (2002-6), 2000 Genel Nüfus Sayımı, İl Tokat.
DİE (2003-1), 2000 Genel Nüfus Sayımı, Türkiye.

nedeni, bölge nüfus artış hızının son iki nüfus sayımı (1990 ve 2000) arasında Türkiye ortalamasının altında oluşudur. Bölge nüfusu 1990'da 2 841 binden yüzde 5,5'lik bir artışla 2000'de 2 999 bine çıkmıştır. Aynı dönemde Türkiye nüfusu 56 473 binden yüzde 19,4'lük bir artışla 67 420 bine çıkmıştır. Kaba doğurganlık oranı ve ölüm oranlarının ülke ve bölge düzeyinde önemli farklılıklar göstermesi beklenemeyeceğine göre, bölge nüfus artış hızının Türkiye ortalamasının altında olması, bölgeden Türkiye'nin diğer illerine, (bir olasılıkla Ankara ve İstanbul gibi büyük metropollere) pozitif net göç olduğunu göstermektedir. Bu olgu, doğal olarak nüfus artışına bağlı olan bölge istihdam değişkeninin de, Türkiye ortalamasının altında seyretmesine neden olmaktadır.

İstihdam değişkeni hakkında daha özet bilgiler sağlamak amacıyla, üç ana sektör ve iller düzeyinde belirlenen bölge istihdam endeksleri, Tablo 3.1.1.12'de verilmiştir. Tabloda yer alan 1995 değerleri 1990 ve 2000 verilerini kullanılarak ve başka kaynaklardan elde edilebilen bilgilere dayanarak uygun bir enterpolasyon tekniği ile tahmin edilmiştir.

Bu karşılaştırmada dikkat çeken bir nokta Türkiye tarımsal istihdamında gözlenen yüzde 13,3'lük artıştır. Türkiye'de tarımsal üretimin GSYİH içindeki payı azalırken istihdamın artması, tarımda işgücü verimliliğinin yüksek düzeyde artmadığını gösterebileceği gibi, işgücüne katılımın bu sektörde artmaya başlaması, kırsal kesimde azalmakla birlikte kent merkezlerinin yakın çevresinde tarımsal faaliyetlerin artmış olması, ücretli işçiliğin yaygınlaşması veya başka bazı nedenlerle tarımsal istihdamın mutlak olarak artmış olmasına bağlanabilir. Bu konuda gerçekçi araştırmalar elde olmadığı için, yapılabilecek yorumlar yeterli olmayabilir. Ancak belirtmek gerekir ki, tarım sektöründeki istihdam artış hızı göreli olarak sanayi ve hizmetler sektörünün altında kaldığı için tarımsal istihdamın toplam Türkiye istihdamı içindeki payı zaman içinde doğal olarak azalmıştır. Gerçekten tarımsal istihdamın Türkiye toplam istihdamı içindeki payı 1980'de

Tablo 3.1.1.12 İl ve Sektörlere Göre İstihdam Büyüme Endeksleri: TR83 ve Türkiye, 1980-2000

(1980 = 100)

		1980	1985	1990	1995	2000
Tarım	Amasya	100,0	100,0	98,4	89,0	80,5
	Corum	100,0	105,9	101,3	89,5	79,1
	Samsun	100,0	103,7	106,8	99,1	91,9
	Tokat	100,0	106,0	108,6	108,7	108,9
	TR83	100,0	104,3	104,9	98,1	91,8
	Türkiye	100,0	109,1	113,0	113,1	113,3
Sanayi	Amasya	100,0	96,0	103,1	105,3	107,6
	Corum	100,0	93,0	120,4	127,2	134,3
	Samsun	100,0	96,6	108,8	106,2	103,8
	Tokat	100,0	100,3	149,6	129,8	112,5
	TR83	100,0	96,6	119,0	115,5	112,0
	Türkiye	100,0	109,6	139,8	150,5	162,1
Hizmetler	Amasya	100,0	114,3	128,0	141,5	156,4
	Corum	100,0	113,1	137,4	148,4	160,2
	Samsun	100,0	120,8	142,2	159,4	178,7
	Tokat	100,0	133,4	161,1	178,7	198,3
	TR83	100,0	120,5	142,4	157,8	174,9
	Türkiye	100,0	117,4	151,0	171,3	194,4
Toplam	Amasya	100,0	102,7	104,7	100,9	97,3
	Corum	100,0	106,3	107,6	100,5	93,8
	Samsun	100,0	106,2	113,4	110,9	108,4
	Tokat	100,0	109,2	117,5	119,0	120,5
	TR83	100,0	106,5	111,9	109,2	106,6
	Türkiye	100,0	111,5	126,7	133,9	141,5

Kaynak: *DİE (1983-1), 1980 Genel Nüfus Sayımı, İl Amasya.*
DİE (1983-2), 1980 Genel Nüfus Sayımı, İl Çorum.
DİE (1983-3), 1980 Genel Nüfus Sayımı, İl Samsun.
DİE (1983-4), 1980 Genel Nüfus Sayımı, İl Tokat.
DİE (1983-5), 1980 Genel Nüfus Sayımı, Türkiye.
DİE (1988-1), 1985 Genel Nüfus Sayımı, İl Amasya.
DİE (1988-2), 1985 Genel Nüfus Sayımı, İl Çorum.
DİE (1988-3), 1985 Genel Nüfus Sayımı, İl Tokat.
DİE (1988-4), 1985 Genel Nüfus Sayımı, İl Samsun.
DİE (1988-5), 1985 Genel Nüfus Sayımı, Türkiye.
DİE (1993-1), 1990 Genel Nüfus Sayımı, İl Amasya.
DİE (1993-2), 1990 Genel Nüfus Sayımı, İl Çorum.
DİE (1993-3), 1990 Genel Nüfus Sayımı, İl Samsun.
DİE (1993-4), 1990 Genel Nüfus Sayımı, İl Tokat.
DİE (1993-5), 1990 Genel Nüfus Sayımı, Türkiye.
DİE (2002-3), 2000 Genel Nüfus Sayımı, İl Amasya.
DİE (2002-4), 2000 Genel Nüfus Sayımı, İl Çorum.
DİE (2002-5), 2000 Genel Nüfus Sayımı, İl Samsun.
DİE (2002-6), 2000 Genel Nüfus Sayımı, İl Tokat.
DİE (2003-1), 2000 Genel Nüfus Sayımı, Türkiye

Tablo 3.1.1.13 Üç Temel Sektöre Göre İstihdamın Dağılımı: TR83 ve Türkiye, 1980-2000

(yüzde)

		1980	1985	1990	2000
Amasya	Tarım	74,5	72,5	70,0	61,6
	Sanayi	5,3	4,9	5,2	5,8
	Hizmetler	20,3	22,6	24,8	32,6
	Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0
Çorum	Tarım	80,2	79,9	75,6	67,7
	Sanayi	5,1	4,5	5,7	7,4
	Hizmetler	14,6	15,6	18,7	25,0
	Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0
Samsun	Tarım	74,8	73,0	70,5	63,4
	Sanayi	7,2	6,5	6,9	6,9
	Hizmetler	18,1	20,5	22,6	29,7
	Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0
Tokat	Tarım	82,0	79,6	75,8	74,1
	Sanayi	5,3	4,8	6,7	4,9
	Hizmetler	12,8	15,6	17,5	21,0
	Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0
TR83	Tarım	77,7	76,1	72,9	66,9
	Sanayi	6,0	5,4	6,4	6,3
	Hizmetler	16,3	18,5	20,8	26,8
	Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0
Türkiye	Tarım	60,5	59,3	54,0	48,4
	Sanayi	11,7	11,5	12,9	13,4
	Hizmetler	27,8	29,3	33,1	38,2
	Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: *DİE (1983-1), 1980 Genel Nüfus Sayımı, İl Amasya.*
DİE (1983-2), 1980 Genel Nüfus Sayımı, İl Çorum.
DİE (1983-3), 1980 Genel Nüfus Sayımı, İl Samsun.
DİE (1983-4), 1980 Genel Nüfus Sayımı, İl Tokat.
DİE (1983-5), 1980 Genel Nüfus Sayımı, Türkiye.
DİE (1988-1), 1985 Genel Nüfus Sayımı, İl Amasya.
DİE (1988-2), 1985 Genel Nüfus Sayımı, İl Çorum.
DİE (1988-3), 1985 Genel Nüfus Sayımı, İl Tokat.
DİE (1988-4), 1985 Genel Nüfus Sayımı, İl Samsun.
DİE (1988-5), 1985 Genel Nüfus Sayımı, Türkiye.
DİE (1993-1), 1990 Genel Nüfus Sayımı, İl Amasya.
DİE (1993-2), 1990 Genel Nüfus Sayımı, İl Çorum.
DİE (1993-3), 1990 Genel Nüfus Sayımı, İl Samsun.
DİE (1993-4), 1990 Genel Nüfus Sayımı, İl Tokat.
DİE (1993-5), 1990 Genel Nüfus Sayımı, Türkiye.
DİE (2002-3), 2000 Genel Nüfus Sayımı, İl Amasya.
DİE (2002-4), 2000 Genel Nüfus Sayımı, İl Çorum.
DİE (2002-5), 2000 Genel Nüfus Sayımı, İl Samsun.
DİE (2002-6), 2000 Genel Nüfus Sayımı, İl Tokat.
DİE (2003-1), 2000 Genel Nüfus Sayımı, Türkiye

yüzde 60,5'ten 2000'de yüzde 48,4'e düşmüştür (Tablo 3.1.1.13).

Özet olarak belirtmek gerekirse, tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerinin toplamı olan ve il veya bölge GSYİH'nı yaratan toplam istihdam değişkeni açısından bakıldığında ortaya çıkan sonuç şudur: Amasya ve Çorum'da toplam istihdam 20 yılda (1980'den 2000'e) sırasıyla yüzde 2,7 ve 6,2 oranında azalmış 97,3 ve 93,8'lik indeks değerlerini almıştır (Tablo 3.1.1.12). Samsun ilinde istihdam artış oranı yüzde 8,4 olurken Tokat'ta yüzde 20,5 olmuştur. Bölge toplamında Samsun ve Tokat önemli ağırlıklara sahip oldukları için, toplam bölge istihdam endeksi yüzde 6,6'lık bir artış göstermiştir. Bu artışın yeterli olmadığı, hatta bölge plancıları ve ekonomi politikası yapıcıları tarafından alarm veren bir düzeyde olduğunu kabul etmek için, Türkiye toplam istihdam endeksindeki yüzde 41,5'lik artışın, yani TR83'ün yaklaşık yedi katına yakın bir istihdam artış hızının varlığını görmek yeterlidir.

3.2 TARIM

3.2.1 GİRİŞ

Ekonomik yapı bölümünün girişinde de tartışıldığı gibi, tarım bölge için önemli bir sektördür. TR83, tarımsal alan ve üretim bakımından oldukça zengindir. Bölge alanının yüzde 43,5'i işlenebilir tarım arazisidir. Tarım alanlarının bir bölümü Yeşilırmak ve Kızılırmak nehirleri ile bunların kolları olan Kelkit, Tersakan, Çekerek gibi ırmak ve çaylardan yararlanılarak sulanmakta, bir bölümü de yer altı sularını kullanmaktadır.

Arazi varlığı yönünden bölge, birçok bitkinin yetiştirilmesine uygun koşullar taşımaktadır. Bölgedeki sulama alanlarında iklim ve toprak koşullarına göre çeltik, ayçiçeği, soya, mısır ve yem bitkileri, sebze ve meyve tarımı yapılmakta, kuru alanlarda buğday, arpa ve nohut yetiştirilmektedir. Bölge, bitkisel üretim değeri esas alındığında 26 bölge içinde 5. sırada, üretim miktarı yönünden tarla bitkilerinde 4., sebze üretiminde 3., meyve üretiminde 13. sırada bulunmaktadır. Bu değerler, bölgenin ülke içerisinde tarımsal açıdan iyi bir konumda olduğunu göstermektedir.

Bitkisel ve hayvansal ürünlerde bölgenin önemli bir potansiyeli bulunmaktadır. Küçükbaş ve büyükbaş hayvan sayısında, yumurta tavukçuluğunda ve broyler üretiminde önemli bir varlığa sahiptir. Bölgenin coğrafik konumu hayvancılığa uygundur. Bölge orman varlığı, ülke genelinden oransal olarak fazladır.

Tarım bölümünde sunulan bilginin düzenlenişine göre, önce tarımın bütün alt başlıklarını ilgilendirdiği için, bölgenin toprak ve su kaynakları tartışılmaktadır. Bitkisel üretim, hayvancılık ve su ürünleri ile ilgili ayrıntılı analizler ve tartışmalar, bir ekonomik sektör olarak tarımın durumunu ve sorunlarını tanımlamaya ve gelişme perspektiflerini belirlemeye çalışmaktadır. Son olarak, ormancılık, hem ekonomik bir sektör olarak, hem ekolojik dengeler bakımından taşıdığı önem, hem de orman köyleri bakımından sosyal yönleriyle ele alınmakta ve tarımla ilgili tartışmalar genel bir değerlendirme ile sonlandırılmaktadır.

Son yıllarda, tarım sektörünün bölge GSYİH'sı içindeki payı, (cari fiyatlarla) yaklaşık dörtte bir ile beşte bir arasında değişmektedir. 1987'de bu oran üçte bir civarındadır. Tarım sektörü, oransal olarak azalma eğilimi içindedir. Tarımsal gelirlerin son 15 yıldaki azalması ile ilgili bilgiler Bölüm 3.1.1.1'de kısaca tartışılmıştır. Sanayi ve hizmetler sektörlerinin GSYİH içindeki oransal payının gelişmesine karşılık, tarımın payındaki azalma, Türkiye için genel bir eğilimdir. Tarım sektörünün payındaki gerileme, bölge için de geçerlidir. Bu gerilemeye rağmen, tarım sektörü oldukça geniş bir kırsal nüfusu barındırmakta ve bazı sanayilerin ham madde ihtiyacını karşılamaktadır.

Tarımın bölgedeki gelişmesini daha yakından izleyebilmek için, GSYİH istatistiklerinin kullanılması yararlı olacaktır. Türkiye'de 1990-2001 döneminde, tarımsal üretim birikimli olarak yüzde 5,3 büyümüştür. Bir başka ifadeyle, tarım sektörünün GSYİH endeks değeri, Türkiye'de bu dönemde (11 yılda) 100'den 105,5'e çıkmıştır. Tarım sektöründeki bu büyüme yıllık yüzde 0,5 düzeyinde kalmaktadır. Bu hız sanayi ve hizmetler sektörü ile karşılaştırıldığında oldukça düşüktür. Buna bağlı olarak aynı dönemde tarımın Türkiye GSYİH içindeki payı yüzde 17,5'ten 12,1'e düşmüştür (Tablo 3.1.1.4).

Sonuç olarak, TR83 Bölgesi'nde yaratılan tarımsal gelirin, Türkiye tarımsal geliri (üretimi) içindeki payı 1987'de yüzde 1,9 iken 2001'de 1,6'ya düşmüştür. Bu dönemde (1990-2001) bölge tarım sektörü, Tokat hariç bütün illerde, ve hemen hemen bütün yıllarda reel olarak bir gerileme süreci yaşamıştır.

İl düzeyinde bakıldığında bölge illeri arasında tarımsal üretimi (geliri) dönem boyunca artan,

hatta artış hızı (11 yılda) birikimli olarak yüzde 38 ve yılda ortalama yüzde 2,9 ile büyüyen il Tokat olmuştur. Diğer üç ilde tarım sektöründe gerçekleşen küçülme birikimli olarak sırasıyla, Amasya'da yüzde 15,9, Çorum'da yüzde 17 ve Samsun'da yüzde 18,1'dir (Şekil 3.2.1.1).

Tarımsal ürün çeşitliliği, Çorum dışında sulanabilir alanların genişliği ve nihayet iki nehir arasında ve Karadeniz kenarında verimli ovaların bulunduğu Yeşilırmak havzasında, tarım sektöründe görülen bu küçülme üzerinde dikkatle durulması gereken bir ekonomik yapı dönüşümüdür.

Tarım sektörünün önemine bölge illeri açısından bakıldığında, Amasya, GSYİH içinde, tarım sektörü payının en büyük olduğu il konumundadır. Tarım sektörünün il geliri içindeki payı 1987 yılında, yüzde 36,7 iken 2001 yılında cari fiyatlarla biraz küçülmekle birlikte hala yüzde 29,1 gibi yüksek bir düzeydedir. Buna karşın, Amasya tarımsal üretiminin Türkiye tarımsal üretimi içindeki payı bakımından bölge illeri arasında en küçük olan ildir (1987'de ve 2001'de yüzde 0,1).

Çorum, bölge illeri arasında tarımsal üretimin GSYİH içindeki payının büyüklüğü bakımından 2001'de yüzde 19,9 ile Amasya'dan sonra ikinci sırada yer alır. Buna karşılık il tarımsal gelirinin Türkiye tarım geliri içindeki payı 1990'da yüzde 0,3 iken giderek azalmış 2001'de yüzde 0,1'e düşmüştür. Çorum'da tarımsal üretim artış hızı 1990-2001 döneminde yüzde -17 ve yıllık ortalama olarak yüzde -1,7 olmuştur. Bu değerlere göre Çorum, 1990-2001 döneminde, bölge illeri arasında tarımsal üretimi en yüksek oranda düşen (Samsun'dan sonra) ikinci il konumundadır.

Tarımsal üretim Samsun'da, 1987 sabit fiyatlarıyla önemli derecede bir düşüş göstermiştir. Samsun tarımsal üretimi 1990'dan 2001'e birikimli olarak yüzde 18,1 ve yıllık ortalama olarak yüzde 1,8 düzeyinde azalmıştır. Buna paralel olarak tarımın il GSYİH'sı içindeki payı 1987'de yüzde 29,6 iken

Şekil 3.2.1.1 Tarım Sektöründe Büyüme Endeksleri: TR83

(1990 = 100)

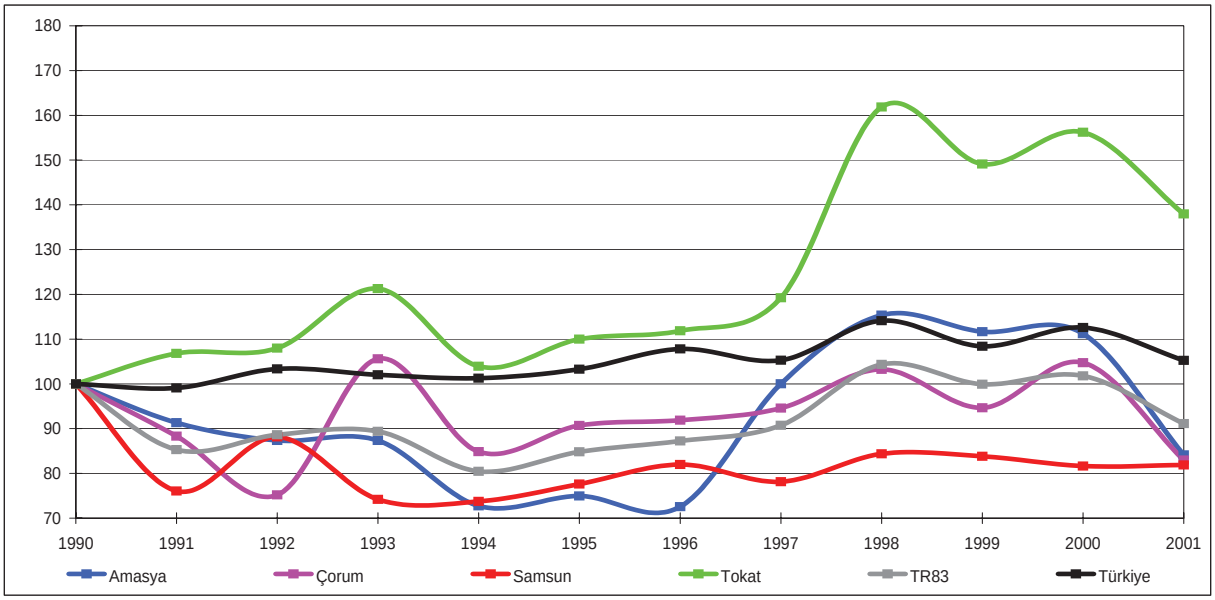

Kaynak: *DİE (1997-3), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1987-1994.*
DİE (1999-1), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1995-1996.
DİE (1992-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1997.
DİE (2001-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1998-1999.
DİE (2002-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 2000.
DİE (2004-4), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 2001 (basılmamış doküman).

2001'de yüzde 19,2'ye inmiştir. Buna karşın il tarım gelirinin Türkiye tarım geliri içindeki payı, cari fiyatlarla 1990'da yüzde sıfıra yakın bir düzeyde iken 2001'de yüzde 0,1'e yükselmiştir.

Samsun'da sulanan alanın sulanabilir alana oranı 2003'de yüzde 21,4'tür. Bu oran bölge illeri arasında en düşük düzeydedir. Bu anlamda ikinci en düşük sırada yüzde 39,3 ile Çorum gelmektedir. Amasya ve Tokat'ta bu oranlar sırasıyla, yüzde 60,6 ve 66,1'dir. Ekonomik anlamda bölgenin toplam sulanabilir alanı 2003 itibarıyla 530 bin hektar olarak belirlenmiştir. Bugün için bu alanın sadece 241 bin hektarı sulanabilmektedir. Bu değerlere göre bölge sulanabilir alanın ağırlıklı ortalaması yüzde 45,5'tir. Samsun ilinde, Bafra ve Çarşamba ovaları dışında, tarımsal alanlar sınırlıdır. Buna ek olarak Samsun'da tarımsal üretimin gerilemesi, ilde önemli miktarda üretimi yapılan tütün ve fındığın ulusal politikalar nedeniyle ekim alanlarının daraltılmasına bağlanabilir. Alandaki gözlemler ve değerlendirmeler bu görüşü doğrulayacak yöndedir.

Tokat tarımsal üretimi, 1987 sabit fiyatlarıyla gayri safi hasıla değerleri açısından sürekli ve kararlı bir artış yolu izlemiştir. İlin 1990-2001 döneminde tarımsal geliri (üretimi) birikimli olarak yüzde 38 ve yıllık ortalama olarak yüzde 2,9 oranında artmıştır. Buna karşın tarım sektörünün il GSYİH'sı içindeki payı aynı dönemde, cari fiyatlarla yüzde 28,4'ten yüzde 18,5'e inmiştir. Benzeri şekilde Tokat tarımsal üretiminin Türkiye tarımsal üretimi içindeki payı da aynı dönemde yüzde 0,5'ten 0,3'e inmiştir.

Bu gelişmeler, tarım sektörü ile ilgili bu bölümde ayrıntılı olarak irdelenmekte ve değerlendirilmektedir. Tokat'ta tarım sektöründe gözlenen bu olağanüstü gelişmenin başlıca nedeni olarak, ilin sulama alanlarında son 10 yılda görülen artışlar yanında, özellikle sebzelerde örtü altı tarımın gelişmesi, çiftçilerin sebze ve meyve üretiminde deneyimli olması, tarımda polikültürün yaygınlaşması ve tarıma dayalı sanayinin gelişmiş olması ileri sürülebilir.

Son olarak, TR83 Bölgesi'nde tarım sektörünün GSYİH içindeki payı, Türkiye ile karşılaştırıldığında her zaman daha büyüktür. Tarım sektörünün TR83 Bölgesi GSYİH içindeki payı, cari fiyatlarla 1987'de yüzde 30,0 ve 2001'de yüzde 20,0'dır. Öte yandan bölgenin tarım sektörü gayrı safi hasılasının, Türkiye tarım sektörü GSYİH'sı içindeki payı, 1987 yılında, cari fiyatlarla yüzde 1 iken 2001'de yüzde 0,6 düzeyine inmiştir.

Tarım sektörü, sağladığı istihdam açısından değerlendirilecek olursa (ekonomik yapı bölümünün "3.1 Giriş" bölümünde verilen tablolara dayanarak), bölgede tarım sektöründe çalışan nüfusun 1980-2000 yılları arasında azalmakta olduğu görülmektedir (Tablo 3.1.1.10). Gerçi tarım sektörü istihdam kaybeden tek sektör değildir. İmalat sanayi de istihdam kaybetmektedir. Ancak, 2000 yılında tarım, istihdamın yüzde 66,9'unu sağlamaktadır (1980'de yüzde 77,2'si) ve bu kadar büyük bir sektördeki küçülme, diğer sektörlere göre çok daha önemlidir. Bölgenin 1990-2000 yılları arasında toplam istihdamdaki büyüme (küçülme) oranı yüzde -5,0 olmasına karşılık, tarım istihdamındaki büyüme (küçülme) oranı -12,5'dir (Tablo 3.1.1.10).

İllerin tarım sektöründe sağlanan istihdam bakımından 1990-2000 arasındaki büyüme oranlarına bakılacak olursa, tarımdaki en büyük küçülmenin Çorum'da olduğu (-22,0), ikinci önemli küçülmenin Amasya'da (-18,3) olduğu gözlemlenmektedir. Ancak Amasya'nın kaybettiği tarımsal nüfus, Çorum'a göre çok daha küçüktür (Amasya tarımsal istihdam 1990- 2000 arasında, 116 020'den 94 846'ya azalırken, Çorum, aynı dönemde, 214 112'den 167 114'e azalmıştır). Tarımsal istihdamın Samsun'da aynı dönemde artış (küçülme) oranı -13,9'dur. Sadece Tokat'ta tarımsal istihdam azalmamıştır; ancak arttığı da söylenemez: Bu dönem için artış oranı 0,3'dür. Tarım, bütün TR83 illerinde en fazla istihdam kaybeden sektördür (Tablo 3.1.1.10).

Tarım sektörü istihdamı, 1980= 100 kabul edilerek yapılan bir endekse göre 20 yıllık gelişme analizi de benzer sonuçlar vermektedir (Tablo 3.1.1.12).

Bu analize göre Türkiye, tarım sektörü istihdamında, endeks değeri olarak 13,3 puanlık bir ilerleme gösterirken, bölge düzeyinde tarımsal istihdam azalışı 20 yılda yüzde 8,2 olmuştur. Tarım sektöründe 1980-2000 döneminde sadece Tokat'ta 100'ün üzerinde bir endeks değeri gözlenmiştir. Bu dönemde Tokat'ta tarımsal istihdam yüzde 8,9 oranında artmıştır. Diğer üç ilde, değişen oranlarda ve yüzde 20'ye yakın azalmalar olmuştur. Tarım istihdamı en fazla gerileyen il Çorum'dur.

Tarımsal istihdam oranı, bölgede, Türkiye'ye göre hala çok büyüktür. Türkiye'de tarım sektörü istihdamı, üç sektörlü bir karşılaştırmada, 1980'den 2000'e, yüzde 60,5'den 48,4'e gerilemişken, bölgede 10,8 puan gerilemiştir. Tokat tarımsal istihdam oranı en geniş olan il olma özelliğini 20 yıldır korumaktadır (1980'de toplam istihdamın yüzde 82,0'si ve 2000'de 74,1'i). Diğer illerin tarım sektörü istihdam payında (en fazla kaybeden Amasya yüzde 12,9 olmak üzere) 10 puandan fazla azalma gözlemlenmektedir (Tablo 3.1.1.1.13).

3.2.2 TOPRAK VE SU KAYNAKLARI

3.2.2.1 Giriş

Bölgede bulanan 3 803 511 ha alanın yüzde 43,5'i işlenebilir tarım arazisidir. Bu alanların sulanabilmesi için, bölgedeki Yeşilırmak ve Kızılırmak nehirleri ile bunların kolları olan Kelkit, Tersakan, Çekerek gibi ırmak ve çaylar ile yer altı su kaynaklarından yararlanılarak sulama tesisleri inşa edilmiştir.

Bölgedeki sulama alanlarında iklim ve toprak koşullarına göre çeltik, ayçiçeği, soya, mısır ve yem bitkileri, sebze ve meyve tarımı yapılmakta, kuru alanlarda buğday, arpa ve nohut yetiştirilmektedir. Bölge arazi varlığı yönünden birçok bitkinin yetiştirilmesine uygun koşulları taşımaktadır. Bazı yerlerde üst toprak aşınmış olup, erozyon ciddi boyutlardadır. Buna rağmen tarıma uygun olmayan bu tür arazide yanlış toprak işleme yapılmakta, kuru koşullarda tarım yapılarak ürün elde edilmeye çalışılmaktadır. Özellikle orman içi ve bitişiğindeki köylerde tarla tarımına uygun olmayan dar, parçalı ve genelde aşırı meyilli alanlarda tarım yapılarak doğal denge tahrip edilmektedir.

Bölgedeki tarım arazisi uygun tarımsal teknikler kullanılarak işlenir, girdiler etkin bir şekilde kullanılır, damla ve yağmurlama sulama yöntemleri ile sulama yapılırsa birçok ürünün yetiştirilmesi ve birim alandan daha fazla gelir elde edilmesi mümkün olacaktır. Bölge bitkisel ve hayvansal ürün üretimleri için önemli bir potansiyele sahiptir. Ancak tüm ülkede olduğu gibi bölge büyükbaş ve küçükbaş hayvan sayıları azalmakta, su ürünleri üretimi arzu edilen düzeyde artmamaktadır.

Bölgede bulunan nehirler, doğal göller ve baraj göllerinde toplanan suların uygun balık türleri ile balıklandırılması ile su ürünleri üretimini artırmak gerekmektedir. Ayrıca balıkçılık yanında diğer su ürünleri üretimleri için uygun alanların saptanması ve gerekli çalışmaların yapılmasına çaba harcanmalıdır.

Bölge orman varlığı ülke genelinden oransal olarak fazla olmasına karşın, ormanlardaki yıllık artıştan fazla üretim yapıldığından gelecekte, orman ekosisteminde bozulmalar meydana gelecek, erozyon artacak ve orman içi köylerin yaşamları daha da güçleşecektir. Orman içi ürünlerin değerlendirilmesi ve orman köylerinde yaşayan ve en düşük gelir grubu içinde yer alan kesimin gelirlerini artırmak için gerekli çalışmaların yapılması bu projenin amaçları arasında yer alacaktır.

Bölgede tarım ürünlerinin pazarlanmasında ciddi sorunlar bulunmaktadır. Bu sorunların bir kısmı ülkedeki sorunlardan soyutlanamayan hususlardır. Ancak etkin bir örgütlenme ile yurt dışı pazarlara açılmak, ürünleri taze ve işlenmiş olarak ihraç etmek için gereken çalışmalar yapılmalıdır. Bölge tarımsal üretiminin yurt içi ve yurt dışı pazarlarda değerlendirilmesi ile yeni iş olanakları yaratılacak, bölgenin kalkınması, dünya ile bütünleşmesi mümkün olacaktır.

Tarım sektörünün bölgedeki mevcut durumunu

saptamak için, mevcut kaynaklardan sektörün genel yapısı ile ilgili istatistik verileri derlenmiş, çalışma alanındaki vilayet makamları, TKİB yerel kuruluşları, tarım il müdürlükleri, araştırma enstitüleri, bölgedeki üniversiteler, tarımsal ürünleri işleyen sanayi kuruluşları, sebze ve meyve pazarlayan hal esnafı ziyaret edilerek bilgi alınmıştır. İl merkezleri, ilçeler ve bunlara bağlı köylerde arazi gezi ve gözlemleri yapılarak, mevcut doğal kaynaklar yerinde incelenmiş, söz konusu kaynaklardan yararlanma şekilleri üzerinde durulmuş, bölgedeki hububat, endüstri bitkileri, sebze ve meyve üreten işletmelerin sorunları odak grup toplantılarında tartışılmış, burada özet verilmektedir.

3.2.2.2 Arazi Varlığı ve Kullanımı

Bölge toprak kaynağı, arazi ve orman varlığı yönünden değerlendirildiğinde, ülkenin doğu bölgelerinden daha iyi durumda olduğu görülmektedir. Bölgenin toprak, su ve orman varlığı iklim koşulları ile birlikte ele alındığında, su kaynaklarının sulamalar için yeterli, iklim koşullarının doğu bölgelerine göre daha ılıman, yağışın bölgenin büyük bir kısmında çayır ve meraların gelişimi için yeterli olduğu görülmektedir. İyi bir planlama ile bitkisel ve hayvansal üretim ile tarımsal verimliliğin artırılması, arazi planlarının yapılıp uygulamaya konulması ile su ve toprak kaynaklarının korunması gerekmektedir. Mevcut tarım ve orman arazisinde üretimin devamlılığının sağlanması ve doğal dengenin korunmasının birlikte ele alınarak, üretim ve tüketimin dengelenmesi için gereken önlemler uygulamaya konulmalıdır.

3.2.2.2.1 Bölge Arazi Varlığı

Bölgedeki mevcut arazi varlığı incelendiğinde tarım arazisinin en fazla alanı kapladığı, bunu sırasıyla orman ve fundalıkların izlediği görülmektedir. Bölgede tarım arazisi (yüzde 43,5) ve orman-fundalık (yüzde 34,9) ülke genelinden daha fazladır. Bölge çayır mera alanları ülke genelinden daha azdır (yüzde 10,8). Diğer araziler bölge ve ülke genelinde çok az bir farklılık göstermektedir (bölge yüzde 10,8, ülke yüzde 13,0). Bölge arazi varlığı Tablo 3.2.2.1'de, bölgede korunması gerekli olan ve I. ve II. sınıf tarım alanları ile orman ve büyük sulama alanları Şekil 3.2.2.1'de verilmiştir.

3.2.2.3 Toprak Yapısı

Toprak gruplarının oluşmasında en etkin faktörlerin başında gelen yağışlar Karadeniz kıyı şeridine yaklaştıkça artmakta, topraktaki kireç yıkanarak toprağın asitliği yükselmektedir. İç kesimlerde yağışın azalmasına paralel olarak topraktaki kireç miktarı artmakta, toprak pH'sı alkali veya nötr duruma gelmektedir. Toprak gruplarının oluşmasında diğer bir etken bitki örtüsüne bağlı olarak toprakta oluşan organik madde (humus) miktarıdır. Bu iki ana etken toprağın rengi ve büyük toprak gruplarının belirlenmesinde en önemli etkenlerdir. Ayrıca demir, mangan oksitler, drenaj durumu büyük toprak gruplamasına etki eden diğer faktörlerdir.

Türkiye'de yer alan 26 büyük akarsu havzasından biri olan Yeşilırmak havzasında bulunan 4 ilde tespit edilen büyük toprak gruplarının en yaygın

Tablo 3.2.2.1 Bölge Arazi Varlığı, 2002

(ha)

	İller				Bölge		Türkiye	
Arazi türü	Amasya	Çorum	Samsun	Tokat	Toplam	Payı (yüzde)	Toplam	Payı (yüzde)
Tarım arazisi	252 750	622 468	450 207	327 834	1 653 259	43,5	26 968 000	34,4
Çayır-mera	87 607	145 112	47 894	131 683	412 296	10,8	20 500 000	26,2
Orman-fundalık	190 409	365 208	383 155	386 239	1 325 011	34,9	20 703 000	26,4
Diğer	38 234	145 593	76 632	152 486	412 945	10,8	10 184 700	13,0
Toplam	569 000	1 278 381	957 888	998 242	3 803 511	100,0	78 355 700	100,0

Kaynak: TKİB (2003-1), Amasya Tarım Master Planı. TKİB (2003-2), Çorum Tarım Master Planı. TKİB (2003-3), Samsun Tarım Master Planı. TKİB (2003-4),Tokat Tarım Master Planı.

Şekil 3.2.2.1 Arazi Varlığı

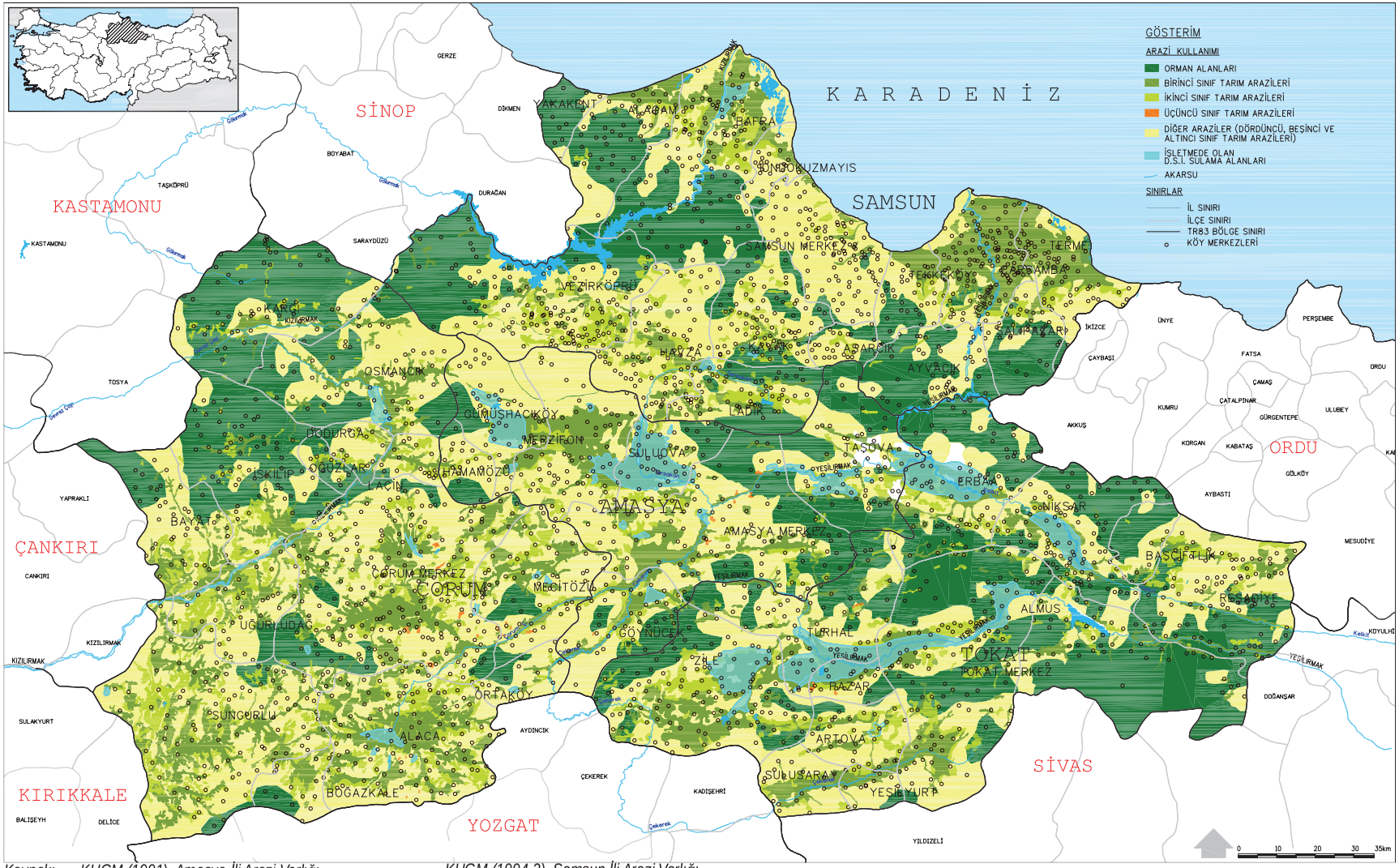

Kaynak: *KHGM (1991), Amasya İli Arazi Varlığı.* *KHGM (1994-1), Çorum İli Arazi Varlığı.* *KHGM (1994-2), Samsun İli Arazi Varlığı.* *KHGM (1997), Tokat İli Arazi Varlığı.*

olanı, kapladıkları alan bakımından yüzde 55,7 oranındaki kahverengi orman topraklarıdır. Bu grubu yüzde 10,7 ile kahverengi topraklar, yüzde 6,0 ile kireçsiz kahverengi orman toprakları, yüzde 5,9 ile alüvyal topraklar, yüzde 5,7 ile kestane rengi topraklar ve yüzde 4,3 ile gri-kahverengi podzolik topraklar izlemektedir. Havzada mevcut büyük toprak gruplarından kolüvyal topraklar yüzde 2,8, kireçsiz kahverengi topraklar yüzde 2,4, kırmızımsı kestane rengi topraklar yüzde 1,5, kırmızımsı kahverengi topraklar yüzde 1,3, kahverengi topraklar yüzde 0,5 oranında bulunmaktadır. Ayrıca yüzde 2,2 çıplak kayalık, yüzde 0,2 ırmak yatağı, yüzde 0,2 kıyı kumulları, bir miktar moloz az bir miktarda yüksek dağ çayır toprağı bulunmaktadır.

Bölgede yer alan toprakların yüzde 11,6'sı derin veya çok derin (90 cm'den daha derin), yüzde 15'i orta derin (50-90 cm derinlikte), yüzde 37,4'ü sığ (20-50 cm derinlikte) ve yüzde 36,1'i çok sığdır (20 cm derinlikten daha az). Bölgede bitki yetiştirmeyi kısıtlayacak ölçüdeki taşlılık içeren topraklar yüzde 42,2'lik bir paya sahiptir. Ayrıca yüzde 2,2 oranında çıplak kayalık bulunmaktadır. Havzada su tutma kapasitesi düşük topraklar ise binde 2 oranındadır.

Bölge topraklarında eğimli araziler oldukça büyük bir alanı kaplamakta olup, mevcut arazinin yaklaşık üçte ikisi tarım yapılması için kabul edilen ortalama eğimden (yüzde 12) daha fazla eğime sahiptir. Sürüme uygun olmayan arazilerde tarım yapılması sonucu erozyon artmakta ve Yeşilırmak ve Kızılırmak havzalarında doğal denge hızla bozulmaktadır. Mera ve orman olarak kullanılması gereken eğimli arazilerde Anadolu'nun birçok yerinde görüldüğü gibi toprak muhafaza önlemleri alınmadan kuru ve sulu tarım yapılmakta, erozyon ile üst toprak aşınmakta ve bir süre sonra toprak verimliliği azalmaktadır.

Bölge genelinde yanlış toprak işleme nedeniyle erozyon artmaktadır. Döner kulaklı pulluk kullanılmamakta, sürümler meyil yönünde yapılmakta, toprak erozyonu artmakta, verimlilik azalmaktadır. Sulu tarıma uygun toprak işleme tekniklerine yeterince önem verilmediğinden, sulama alanlarında yapılan tarla tesviyesi bozulmakta, tesviye için yapılan yatırımlar boşa gitmektedir.

Çayır, mera ve orman alanlarında ağır otlatma, yanlış arazi kullanımı, ormandan tarla açma gibi faaliyetler sonucu, Yeşilırmak ve Kızılırmak nehirlerinin su toplama havzalarının yer aldığı bölgede erozyon ciddi boyutlardadır.

3.2.2.3.1 Toprak Erozyonu ve Tabansuyu

Yeşilırmak havzasındaki toprakların yüzde 11,3'ünün su erozyonundan ya hiç etkilenmediği ya da çok az etkilendiği, yüzde 23,7'sinin orta, yüzde 47'sinin şiddetli ve yüzde 17,3'ünün çok şiddetli etkilendiği, Kızılırmak havzasındaki toprakların yüzde 12,3'ünün su erozyonundan hiç etkilenmediği veya çok az etkilendiği, yüzde 28,7'sinin orta, yüzde 39,4'ünün şiddetli ve yüzde 16,1'inin çok şiddetli etkilendiği tespit edilmiştir.

Bölgede yurt dışı ve yurt içi kaynaklarla desteklenen 35 milyon Dolar tutarındaki Anadolu Su Havzaları Rehabilitasyon Projesi uygulamaya konulmuştur. Bu proje ile bölgede bulunan Amasya, Çorum, Samsun ve Tokat illeri ile, bölge dışında bulunan Kayseri ve Sivas illerinde erozyon kontrolü yanında mera ıslahı, ormancılık ve diğer tarımsal faaliyetler ile doğal kaynakların korunması çalışmaları da yapılacaktır. Ayrıca gelir getirici faaliyetlerin artırılmasına çalışılacak, orman köylerinin kalkınması için geliştirilecek projeler uygulamaya konulacaktır.

Bölgede tabansuyunun yüksek olduğu yerler DSİ sulama alanları, deniz kenarına yakın olan kıyı ovaları ve Kızılırmak nehir yatağına bitişik olan taban arazilerdir. Tokat, Niksar, Erbaa, Zile ve Suluova sulama proje alanlarında sulama tesislerini devir alan sulama birliklerince drenaj kanalları temizliklerinin yeterince yapılmamasından kaynaklandığı yerinde yapılan incelemelerde belirlenmiştir. Bafra ve Çarşamba ovalarında yapılan tabansuyu ve tuz-

luluk gözlemlerine göre her iki ovada da tabansuyu yüksek gözükmektedir. Söz konusu ovalardaki drenaj çalışmaları çok yavaş ilerlemektedir.

3.2.2.3.2 Arazi Kullanımı

1980-2001 yılları arasında Türkiye'deki arazi kullanımı verileri irdelediğinde, işlenen tarım arazilerinin 1980 yılına göre, 1991 yılında yüzde 17,36, 2001 yılında ise 1991 yılına göre yüzde 2,36 oranında azaldığı görülmektedir. 1980-2001 yılları arasında tarım alanlarındaki toplam azalma yüzde 19,31 olmuştur.

Son 10 yılda toplam arazinin binde 9'unda kullanım açısından değişiklik meydana gelmiştir. Bu arazinin yüzde 64'ü tarım arazisinden, yüzde 7'si koruluk ve orman arazisinden oluşmuştur. Değişikliğe uğrayan tarım arazisinin yüzde 29'u ile koruluk ve orman arazisinin yüzde 16'sı yapılaşma alanı ve turizm alanı haline gelmiştir.

Tarla arazisinde 1991'de 1980 yılına göre yüzde 16,25, 2001 yılında 1991'e göre yüzde 1,17 artış meydana gelmiştir.

Meyve ve diğer uzun ömürlü bitkilerin kapladığı alanda 1991'de 1980'e göre yüzde 26,74, 2001'de 1991'e göre yüzde 4,08 artış meydana gelmiştir.

Sebze ve çiçek bahçeleri (örtü altı dahil) kapladığı alanda, 1991'de 1980'e göre yüzde 44,27 artış olurken, 2001'de 1991'e göre yüzde 6,7 oranında azalma meydana gelmiştir.

Nadas alanında 1991'de 1980 yılına göre yüzde 29,96, 2001 yılında 1991'e göre yüzde 1,59 oranında azalma olduğu görülmüştür. Tarıma elverişli olduğu halde kullanılmayan arazi 1991'de 1980 yılına göre yüzde 56,75 oranında, 2001'de 1991'e göre yüzde -12,18 oranında azalmıştır.

Koruluk ve orman arazisi 1991'de 1980 yılına göre

Tablo 3.2.2.2 Köy Alanları Bazında Türkiye ve Bölge Arazi Kullanımındaki Değişimler

	1980		1991		1980-91	2001		1991-2001
TR83	Alan (da)	Payı (yüzde)	Alan (da)	Payı (yüzde)	Değişim (yüzde)	Alan (da)	Payı (yüzde)	Değişim (yüzde)
Toplam Arazi	-	-	35 622 022	100,00	-	34 324 426	100,00	
İşlenmeyen Arazi	-	-	24 880 011	69,84	-	22 057 870	64,26	-11,34
Nadas	-	-	1 483 155	4,16	-	1 509 244	4,40	1,76
Tarıma elverişli olup kullanılmayan arazi	-	-	598 890	1,68	-	600 816	1,75	0,32
Daimi çayır ve otlak arazisi	-	-	4 042 592	11,35	-	4 053 984	11,81	0,28
Koruluk ve orman arazisi	-	-	14 452 212	40,57	-	13 978 811	40,73	-3,28
Tarıma elverişsiz arazi	-	-	4 303 162	12,08	-	1 915 015	5,58	-55,50
İşlenen Arazi	-	-	10 742 011	30,16	-	12 266 556	35,74	14,19
Tarla	-	-	9 417 960	26,44	-	10 647 519	31,02	13,06
Sebzelik ve çiçek bahçeleri	-	-	375 808	1,05	-	445 539	1,30	18,55
Meyvelik ve diğer uzun ömürlü bitkiler	-	-	948 243	2,66	-	1 173 498	3,42	23,75

	1980		1991		1980-91	2001		1991-2001
TÜRKİYE	Alan (da)	Payı (yüzde)	Alan (da)	Payı (yüzde)	Değişim (yüzde)	Alan (da)	Payı (yüzde)	Değişim (yüzde)
Toplam Arazi	801 292 776	100,00	662 195 339	100,00	-17,36	646 577 070	100,00	-2,36
İşlenmeyen Arazi	653 857 187	81,60	487 714 426	73,65	-25,41	469 843 563	72,67	-3,66
Nadas	50 046 065	6,25	36 551 557	5,52	-26,96	35 970 264	5,56	-1,59
Tarıma elverişli olup kullanılmayan arazi	49 953 520	6,23	21 606 845	3,26	-56,75	18 975 870	2,93	-12,18
Daimi çayır ve otlak arazisi	141 472 021	17,66	123 776 198	18,69	-12,51	141 280 608	21,85	14,14
Koruluk ve orman arazisi	234 873 701	29,31	192 376 486	29,05	-18,09	181 570 476	28,08	-5,62
Tarıma elverişsiz arazi	177 511 880	22,15	113 403 340	17,13	-36,12	92 046 345	14,24	-18,83
İşlenen Arazi	147 435 589	18,40	174 480 913	26,35	18,34	176 733 507	27,33	1,29
Tarla	124 883 065	15,59	145 178 100	21,92	16,25	146 873 522	22,72	1,17
Sebzelik ve çiçek bahçeleri	4 110 197	0,51	5 929 902	0,90	44,27	5 532 815	0,86	-6,70
Meyvelik ve diğer uzun ömürlü bitkiler	18 442 327	2,30	23 372 911	3,53	26,74	24 327 170	3,76	4,08

Kaynak: DİE (2004-7), 2001 Genel Tarım Sayımı Köy Genel Bilgileri.

yüzde 18,09 oranında, 2001'de 1991'e göre yüzde 5,62 oranında azalmıştır. Tarıma elverişsiz arazi 1991'de 1980 yılına göre yüzde 36,12 oranında, 2001'de 1991'e göre yüzde 18,83 oranında azalmıştır. Değerler Tablo 3.2.2.2'de verilmiştir.

1980 Yılı Genel Tarım Sayımı verileri tarımsal bölgeler esas alınarak yayınlandığından, tarımsal bölgelere göre, Çorum ili 1. bölge, Samsun ili 7. bölge, Amasya ve Tokat illeri 8. bölgede yer aldığından, arazi varlığında meydana gelen değişimleri bölge illerini esas alarak karşılaştırmak mümkün olamamıştır. Değerler Tablo 3.2.2.3'de verilmiştir.

1991 ve 2001 yıllarında yapılan tarım sayımlarında esas alınan tarım işletmelerinin sahip olduğu arazilerde meydana gelen değişimler, bölge baz alınarak irdelenmiştir. Bölge 1991 Yılı Genel Tarım Sayımı (GTS) verileri ile 2001 yılı GTS verileri karşılaştırıldığında, 2001 yılındaki bölge tarım arazisinde 1991 yılına göre 931 156 da, (yüzde 8) azalma meydana geldiği görülmektedir. Aynı dönemde bölge sebze alanlarında 153 846 da (yüzde 2,14), meyve alanlarında 90 476 da (yüzde 7,38) azalma meydana gelmiştir. Söz konusu bu alanlardaki azalmalar, bölge genelinde meydana gelen tarım arazilerindeki azalmalar ile paralellik göstermektedir.

3.2.2.4 Sulama

Bölgede Yeşilırmak, Kızılırmak nehirleri ile ve bunların kolları üzerine inşa edilmiş bulunan su alma ve depolama yapıları ile yeraltı suyundan yararlanılarak sulama tesisleri geliştirilmiştir. Bölge sulama alanlarında üretilen ürünler bölgenin bitiksel üretimlerinin önemli bir kısmını oluşturmakta, diğer bölgeler içerisinde üst sıralarda yer almasında etken olmaktadır. Bölge sulama alanları Tablo 3.2.2.4'de verilmiştir.

Bölgede kamu ve halk tarafından inşa edilen te-

Tablo 3.2.2.3 Tarım İşletmeleri Bazında Türkiye ve Bölge Arazi Kullanımındaki Değişimler

	1980		1991		2001	
	Alan (da)	Payı (yüzde)	Alan (da)	Payı (yüzde)	Alan (da)	Payı (yüzde)
TR83						
Toplam Arazi	-	-	11 606 499	100,00	10 299 577	100,00
İşlenmeyen Arazi	-	-	1 615 519	13,92	1 484 175	14,41
Nadas	-	-	1 044 749	9,00	1 080 071	10,49
Tarıma elverişli olup kullanılmayan arazi	-	-	167 801	1,45	166 893	1,62
Daimi çayır ve otlak arazisi	-	-	155 305	1,34	81 611	0,79
Koruluk ve orman arazisi	-	-	61 847	0,53	78 129	0,76
Tarıma elverişsiz arazi	-	-	185 817	1,60	77 471	0,75
İşlenen Arazi	-	-	9 990 980	86,08	8 815 402	85,59
Tarla	-	-	8 766 275	75,53	7 835 019	76,07
Sebzelik ve çiçek bahçeleri	-	-	373 980	3,22	220 134	2,14
Meyvelik ve diğer uzun ömürlü bitkiler	-	-	850 725	7,33	760 249	7,38

	1980		1991		2001	
	Alan (da)	Payı (yüzde)	Alan (da)	Payı (yüzde)	Alan (da)	Payı (yüzde)
TÜRKİYE						
Toplam Arazi	227 640 289	100,00	234 510 993	100,00	184 348 228	100,00
İşlenmeyen Arazi	78 810 648	34,62	52 050 283	22,20	40 514 365	21,98
Nadas	57 104 719	25,09	32 034 114	13,66	27 375 604	14,85
Tarıma elverişli olup kullanılmayan arazi	4 780 452	2,10	6 157 667	2,63	4 698 598	2,55
Daimi çayır ve otlak arazisi	11 743 476	5,16	9 220 942	3,93	5 580 384	3,03
Koruluk ve orman arazisi	2 415 893	1,06	1 968 225	0,84	1 388 360	0,75
Tarıma elverişsiz arazi	2 766 108	1,22	2 669 335	1,14	1 471 419	0,80
İşlenen Arazi	148 829 641	65,38	182 460 710	77,80	143 833 863	78,02
Tarla	130 902 876	57,50	157 848 470	67,31	122 539 119	66,47
Sebzelik ve çiçek bahçeleri	3 151 621	1,38	5 211 652	2,22	3 715 120	2,02
Meyvelik ve diğer uzun ömürlü bitkiler	14 775 144	6,49	19 400 588	8,27	17 579 624	9,54

Kaynak: DİE (1984), 1980 Genel Tarım Sayımı.
DİE (1994-1), 1991 Genel Tarım Sayımı.
DİE (2004-14), 2001 Genel Tarım Sayımı.
TKİB (2004-1), II. Tarım Şurası Çalışma Belgesi, Ankara

sislerle 240 655 ha alan sulanmaktadır. Bu değer bölge arazi varlığının yüzde 6,3'ü, işlenen tarım arazisinin yüzde 14,5'i, sulamaya elverişli alanın yüzde 45,3'ü olmaktadır. Bölgede bulunan sulu arazi toplamı, ülkede ekonomik olarak sulanabilir saha olarak kabul edilen 8,5 milyon ha alanın yüzde 2,8'i, sulamaya açılmış alanın yüzde 5,1'idir. Ülke ve bölge sulama alanları Tablo 3.2.2.5'de verilmiştir.

Tablo 3.2.2.4 Bölgedeki Sulama Alanlarına İlişkin Bilgiler

(ha)

Bölge arazi varlığı	3 803 511
Bölge tarım arazisi	1 653 259
Ekonomik olarak sulanabilir alan	530 875
Bölge sulama alanı	240 655
Fiilen sulanan alan	206 468
Sulanmayan alan (DSİ sulamaları)	34 187
Sulanmayan alan (KHGM sulamaları)	3 535
Toplam sulanmayan alan	37 722
İnşaatı devam eden sulama projeleri alanı	217 141
Planlaması devam eden sulama projeleri alanı	73 079
Planlama ve inşaatı devam eden ileride sulanacak alan	290 220

Kaynak: DSİ (2004-3), V. Bölge Müdürlüğü 2004-2005 Program Bütçe Takdim Raporları.
KHGM (2004-1), Hizmet Uygulamaları Genel Envanteri.
TKİB (2003-1), Amasya Tarım Master Planı.
TKİB (2003-2), Çorum Tarım Master Planı.
TKİB (2003-3), Samsun Tarım Master Planı.
TKİB (2003-4), Tokat Tarım Master Planı

Tablo 3.2.2.5 Ülke ve Bölge Sulama Alanları, 2004

	Sulama tesisini inşa eden kurum	Sulama tesisi (adet)	Sulama tesisi alanı (ha)	Ortalama büyüklük (ha)
Türkiye	DSİ	1 830	2 393 862	1 307,50
	KHGM	18 285	1 330 988	72,8
	Halk sulamaları	-	1 000 000	
	Toplam		4 700 550	
Bölge	DSİ	70	117 862	1 683,70
	KHGM	1346	70 493	52,3
	Halk sulamaları	-	52 300	
	Toplamı		240 655	
	Alan olarak Türkiye içindeki payı (yüzde)		5,1	

Kaynak: DSİ (2004-3), V. Bölge Program Bütçe Takdim Raporu.
DSİ (2004-4), VII. Bölge Program Bütçe Takdim Raporu.
KHGM (2004-1), Hizmet Uygulamaları Genel Envanteri.

Bölgede DSİ tarafından sulamaya açılan yer üstü ve yer altı sulama alanları toplamı 117 862 ha'dır. Bu alanın 77 657 ha'ı büyük sulama alanlarıdır. KHGM tarafından sulamaya açılan 70 493 ha dahil edildiğinde, toplam 188 355 ha alan kamu kesimi tarafından sulamaya açılmıştır. Halk tarafından inşa edilen bentler ve küçük su kaynakları ile sulanan alanlar 52 300 ha olup, bölge sulama alanları toplamı 240 655 ha'dır.

Bölge sulama alanlarının dağılımı irdelendiğinde; Çorum ilinde 25 243 ha (yüzde 10,4), Samsun ilinde 41 066 ha (yüzde 17,2), Amasya ilinde 84 054 ha (yüzde 34,9) ve Tokat ilinde 90 292 ha (yüzde 37,5) alanın sulamaya açıldığı görülmektedir. Tarımsal üretim değerleri ve GSYİH değerleri en yüksek il olan Tokat ilinde sulama alanları diğer illerden daha fazladır. Çorum ilinde sulanan alan diğer illere göre daha azdır.

Bölgede 1991 yılı verilerine göre, DSİ tarafından 73 955 ha (ülke geneli olan 1 687 984 ha'ın, yüzde 4,38'i), KHGM tarafından 59 527 ha alan (ülke geneli olan 1 063 749 ha alanın yüzde 5,59'u) sulamaya açılmıştır. 1991-2003 yılları arasında Bölgede DSİ tarafından her yıl ortalama 3 650 ha, KHGM tarafından 914 ha sulama alanı hizmete açılmış olup, kamu tarafından inşaatı tamamlanarak sulamaya açılan alan her yıl ortalama 4 564 ha olmuştur. Bölgede planlaması ve inşaatı devam eden 290 220 ha alandaki sulama alt yapısının tamamlanması için bugünkü yatırım program değerleri ile 64 yıla ihtiyaç bulunmaktadır.

3.2.2.4.1 Sulanan Alanlardaki Bitki Deseni

KHGM tarafından inşa edilen küçük sulama tesisleri köy tüzel kişiliklerine devredildiğinden bitki deseni ile ilgili veriler derlenmemekte ve yayınlanmamaktadır. Bölgede DSİ tarafından inşa edilen büyük sulama alanlarındaki bitki desenleri irdelendiğinde, polikültür tarımın yapıldığı görülmektedir.

DSİ sulamalarında sulanan alanlardaki bitki deseni Tablo 3.2.2.6'da verilmiştir.

Bölgedeki sulama alanlarında iklim ve toprak koşullarına göre birçok bitkinin tarımı yapılmaktadır. Pazar fiyatları, çiftçinin tercihinde rol oynamakta, bitki deseninde yıllara göre bazı değişimler meydana gelmektedir. Sulama alanlarında şeker pancarı, sebze ve meyve tarımı ilk sıraları almaktadır. Sebze, soğan ve sarımsak alanlarında görülen değişimlerin temel nedeni, çabuk bozulabilen ürünlerde yaşanan pazarlama sorunlarıdır. Sulama alanlarında önemli bir yer tutan şeker pancarı ekim alanlarında son yıllarda bir azalma görülmektedir. Hububat bazı yıllarda sulanmadığından tabloda yer almamıştır. Yem bitkileri ekim alanları yeter düzeyde değildir. Yem bitkileri ekim alanları hayvancılığın gelişmiş olduğu AB ülkelerinden İngiltere'de yüzde 38,4, Almanya'da 30,2, ABD'de 38,8 ve Avustralya'da yaklaşık yüzde 50,0'dır.

Sulama tesisleri bölge genelinde Amasya ve Tokat illerinde yoğunlaşmıştır. Çorum ilinde Alaca ve Kumbaba, Samsun ilinde inşaatı devam eden Bafra sulaması dışında kamu kesimi tarafından geliştirilen büyük kapasiteli sulama tesisi mevcut değildir. Birçok bitki türünün yetiştirilmesine uygun özeliklerde toprak ve su kaynağı bulunan sulama alanlarında modern tarım teknolojilerinin uygulanmasıyla birim alandan daha fazla gelir elde edilmesi mümkün görülmektedir.

3.2.2.4.2 Sulama Oranları ve Sulanmayan Alanlar

Sulama oranı, sulama alanı içinde veya dışında sulanan I. ve II. ürün toplam alanının, projede öngörülen net sulama alanına oranıdır. DSİ tarafından bölgede büyük su işleri projeleri kapsamında inşa edilen ve işletmeye açılan 77 657 ha yer üstü sulama alanının 34 187 ha'ı (yüzde 44) sulanmamakta, sulama oranı yüzde 56'da kalmaktadır. Sulama tesisi inşa edilen söz konusu alanlarda, tabansuyu yüksekliği, hububat ekim alanlarının sulanmaması, bakım onarım ve tesis yetersizliği gibi birçok faktöre bağlı olarak arazinin bir kısmı sulanmamaktadır.

Büyüklüklerine göre sulanmayan alanlar sıralamasında, Tokat sulamasında sulamaya açılan 19 600 ha alanın 7 776 ha'nın (yüzde 40) sulanmadığı, bunu 3 850 ha (yüzde 80) ile Zile sulamasının izlediği görülmektedir. Sulanamayan alanlar sıralamasında, Tokat ve Zile sulamalarını Tokat-Erbaa

Tablo 3.2.2.6 Bölge DSİ Sulamaları Bitki Deseni, 2002

(yüzde)

İli	Sulama adı	Sulama alanı (ha)	Hububat	Meyve	Sebze	Soğan sarımsak	Ş.Pancarı	Ayçiçeği	Bostan	Yem bitkileri	İkinci ürün	Diğer	Toplam
Amasya	Amasya	3 943	17	51	6	3	8	4	-	-	-	11	100
Amasya	Gediksaray	1 200	-	-	3	33	35	29	-	-	-	-	100
Amasya	Gümüşhacıköy	3 500	41	-	-	25	27	-	-	-	-	7	100
Amasya	Suluova	14 000	46	4	-	32	9	2	-	-	-	7	100
Amasya	Uluköy	1 000	34	5	9	27	14	-	-	3	-	8	100
Amasya	Yerkozlu	2 250	-	32	5	-	46	-	-	-	2	17	100
Çorum	Alaca	1 300	9	-	-	11	73	2	-	-	-	5	100
Çorum	Kumbaba	550	62	5	8	4	4	-	3	-	-	4	100
Samsun	Bafra	6 650	10	-	29	-	17	-	13	-	35	27	100
Tokat	Tokat	19 600	7	17	31	-	30	3	-	-	1	12	100
Tokat	Niksar	6 364	11	-	47	-	18	-	-	5		19	100
Tokat	Zile	4 800	-	-	-	4	68	21	-	-	13	7	100
Tokat	Erbaa	6 500	12	-	38	-	20	-	11	-	-	19	100
Tokat	Bedirkale	2 400	4	1	2	-	58	-	-	12	-	23	100
Tokat	Artova	1 000	7	-	1	-	85	-	-	7	-	-	100
Tokat	Dutluca	1 500	-	-	29	22	45	-	-	-	-	4	100
Tokat	Kızık	1 100	-	-	26	-	45	-	-	-	23	29	100
Toplam		77 657											

Kaynak: DSİ (2003-1), Sulama Sonuçları Değerlendirme Raporu.

3 142 ha (yüzde 48), Tokat- Niksar 2 239 ha (yüzde 35), Samsun-Bafra 2 508 ha (yüzde 38), Amasya-Gümüşhacıköy 1 918 ha (yüzde 55), Amasya-Suluova 1 886 ha (yüzde 13), Tokat- Bedirkale 1 752 ha (yüzde 73), Amasya-Yerkozlu 1 692 ha (yüzde 75), Tokat-Artova 870 ha (yüzde 87) ve Tokat-Dutluca 1 225 ha (yüzde 82) ve Çorum-Alaca 943 (yüzde 73) sulamaları izlemektedir. KHGM tarafından sulamaya açılmış alanlarda 3 535 ha (yüzde 5) sulanmamaktadır. Sulama tesisleri inşa edilmiş bulunan söz konusu sulanmayan alanların sulanması için gereken önlemler alınmalıdır.

3.2.2.4.3 Sulama Tesisleri Yeterlilik Durumu

Genel olarak bölgedeki yeni sulama tesislerinin iletim kanalları ana ve bazen de yedek kanal düzeyinde inşa edilmekte, projesinde var olan ve arazide inşa edilmesi gereken su dağıtım (tersiyer) kanalları tam olarak inşa edilmediğinden sulama suyu arazinin her tarafına götürülememektedir.

Bölge sulama alanlarındaki 3 630 ha alan tesis noksanlığı ya da yetersizlikleri, 3 161 ha alan ise sosyal ve ekonomik nedenlerle sulanmamaktadır. Sosyal ve ekonomik nedenler arasında büyük şehirlere göç, sermaye yetersizliği ve miras sorunları gibi hususlar yer almaktadır.

3.2.2.4.4 Sulama Randımanı

Sulama randımanı, DSİ sulama şebekelerinde bitki tarafından kullanılan su miktarının, şebekeye alınan su miktarına oranı olarak verilmektedir. Bölge sulamalarında sulama randımanı yüzde 51, ülke genelinde devredilen tesislerde yüzde 44, DSİ'ce işletilenlerde yüzde 37'dir. Sulama randımanları artırılabildiği takdirde;

- Amasya, Çorum ve Tokat illerinde bulunan pompajlı sulamalarda daha az enerji tüketilmesi mümkün hale gelecek,
- Bitki ihtiyacı kadar su kullanılması ile toprak erozyonu azaltılacak, toprak verimliliği korunacak,
- Tabansuyu yükselmesi önlenecek tuzluluk ve alkalilik azaltılacak,
- Drenaj kanallarına gelen sediment azalacağından drenaj kanalları temizlik maliyetlerinde tasarruf sağlanacaktır.

3.2.2.4.5 Tarla İçi Geliştirme Hizmetleri

Ülke genelinde DSİ ve KHGM tarafından inşa edilen 3 723 850 ha sulama alanının 1 029 466 ha'ında (yüzde 27,6) tarla içi geliştirme hizmetleri KHGM tarafından tamamlanmıştır. Bölgede kamu kesimi tarafından inşa edilen 188 355 ha alanın 56 265 ha'ında (yüzde 27,7) tarla içi geliştirme hizmetleri bitirilmiştir. Tokat ilinde 23 050 ha, Samsun ilinde 26 272 ha, Amasya ilinde 5 205 ha, Çorum ilinde 1 738 ha alanda tarla içi geliştirme hizmetleri tamamlanmıştır.

Tokat ilinde arazi toplulaştırması yapılan 11 553 ha alanda 270,7 km tarla içi su dağıtım kanalı inşa edilmiştir. Söz konusu kanalların birim alan başına uzunluğu 23 m/ha'dır. DSİ'nin sulama alanları için ortalama 32 m/ha kanal inşa ettiği dikkate alınırsa, KHGM mevcut kanallara yüzde 71 ilave kanal inşa etmekte, birim alana hizmet veren kanal uzunluğu 55 m/ha olmaktadır. Söz konusu bu değer dünya ortalamasının iki katına yakındır. Sulama alanlarında tabansuyu, tuzluluk ve sodyumluluğun yüksek olduğu Tokat ili sulama alanlarında 20 903 m açık drenaj kanalı ve 55 760 m kapalı drenaj inşa edilmiştir. Bu ilde tarla içi geliştirme işleri yapılan alanlarda 124 km tarla içi yol yapılarak söz konusu yollar stabilize kaplanmıştır. Amasya, Çorum ve Samsun illerinde tarla içi geliştirme hizmetleri kapsamında yol inşaatı yapılmamıştır. Samsun ilinde yapılan tarla içi geliştirme hizmetleri kapsamında Bafra ve Çarşamba ovalarında, 26 272 ha alanda drenaj çalışması tamamlanmıştır. Amasya ilinde 5 205 ha, Çorum ilinde 1 738 ha alanda tarla içi geliştirme hizmeti tamamlanmıştır.

Bölgede yapılan tarla içi geliştirme hizmetleri beklenen düzeyin gerisinde kalmıştır. Tarımsal verimliliğin artmasında etken olan arazi toplulaştırması,

tarla içi yolların yapımı, tabansuyunun yüksek ve drenajın sorun olduğu yerlerde kapalı dren inşaatlarının bir program dahilinde hızlandırılarak devam ettirilmesi gerekmektedir.

3.2.2.4.5.1 Arazi Toplulaştırması

Tarla içi geliştirme işleri içerisinde yapılan arazi toplulaştırmasının, KHGM tarafından bölgede öncelikle kamu kesimi sulama alanlarını kapsayan 188 355 ha alanda gerçekleştirilmesi gerekirken 12 749 ha alanda toplulaştırma yapılabilmiş ve bölgedeki arazi toplulaştırmasının gerçekleşme oranı yüzde 8,6 olmuştur. Sadece DSİ sulamaları dikkate alınırsa 77 657 ha alanın yüzde 16'sında toplulaştırma yapılmıştır. Bölge sulamalarında toplulaştırma yapılan 12 749 ha alanın 11 553 ha'ı Tokat ilinde gerçekleştirilmiştir. Bu değer bölgede yapılan arazi toplulaştırması işinin yüzde 90,6'sıdır. Amasya ilinde 1 052 ha, Samsun ilinde 144 ha alanda arazi toplulaştırması yapılmıştır. Çorum ilinde arazi toplulaştırması yapılmamıştır.

3.2.2.4.5.2 Arazi Tesviyesi

Sulama alanlarında yüzey sulama yapılması gereken alanlarda arazi eğiminin yüzde 3'ten fazla olmaması gerekir. Gelişmiş ülkelerde karık sulama yapılması gereken sıra bitkileri hariç arazi tesviyesi tamamen terk edilmiştir. Türkiye'de yağmurlama ve damla sulama yöntemleri uygulanması yerine, arazi tesviyesi yapılması için geçmişte çok büyük yatırımlar yapılmış olmasına rağmen tesviye korunamamış ve çiftçinin elinde tesviye yapacak yeterli ve uygun ekipman bulunmadığından tesviye kısa sürede bozulmuş, yapılan yatırımlar boşa gitmiştir.

3.2.2.4.6 Sulama Tesislerinin Devri

DSİ ilk kurulduğu yıl olan 1954 tarihinden, 1995 yılına kadar, inşa ettiği sulama tesislerini kendi personel ve imkanları ile işletmeye çalışmıştır. Bu süre içerisinde yeni inşaatlara önem verilmiş, işletme ve bakım hizmetlerine devlet eliyle ayrılan kaynak azalmış ve bazı arayışlara girişilmiştir. Türkiye'de ilk sulama birliğinin kuruluşu olan 1965 yılından devir işleminin hızlı bir şekilde başladığı 1995 yılına kadar ülke genelinde kurulan 17 adet sulama birliğine 63 000 ha genişliğinde bir saha devir edilmiştir. Bu dönemde bölgede bir adet sulama birliği (Samsun-Kavak Sulama Birliği) kurulmuş, devir edilen alan 150 ha (binde 2,4) olmuştur. Devire neden olan hususlar şunlardır:

- İş makinesi ve personel iş verimi çok düşmüştür.
- Bakım ve onarım ödenekleri ile işletme giderlerinin karşılanma oranı çok düşmüştür.
- Sulama suyu ücretlerinin toplanma oranı azalmıştır.
- Devletin her bir çiftçi tarlasına hizmet götürmesi imkansız hale gelmiş ve verilen hizmetin kalite ve miktarında gözle görülür bir azalma meydana gelmeye başlamıştır.
- Dolayısıyla, bu olumsuzlukları gidermek ve;
- Kamunun mevcut personel ve bütçe imkanları ile yeterince gerçekleştiremediği sulama tesisleri işletme ve bakım hizmetlerinin daha iyi yapılabilmesi,
- Sulamalarda kamu eliyle gerçekleştirlien hizmetlere sulamalardan faydalananların katılımının sağlanması ile tesislerin sürekliliğinin temini ve ekonomik verimliliğinin artırılması, amacıyla sulama tesislerinin kullanıcılara devri öngörülmüş ve 2004 yılı itibarıyla bölgede kamu tarafından inşa edilen tüm sulama alanları çeşitli kurum ve kuruluşlara devir edilmiştir.

3.2.2.4.7 Sulama Tesislerini Devir Alan Kuruluşlar ve Sulama Birlikleri

KHGM'nün işletme ve bakım ünitesi olmadığından yer üstü sulama tesisleri genel olarak köy tüzel kişiliğine (muhtarlığa) devir edilmektedir. Köy tüzel kişiliği tesisi devralmazsa tesis kendi haline bırakılmaktadır. Sulama tesislerinin bakım ve onarımı düzenli olarak ve yeterince yapılmadığından, sulu

tarımın çok etkin olarak yapılmadığı yerlerde tesislerin büyük bir kısmı tahrip olmuştur.

Sulama tesislerinin devredildiği sulama birlikleri, sulama kooperatifleri, köy tüzel kişilikleri, belediyeler, köylere hizmet götürme birlikleri, sulama tesislerinin işletme ve bakımını yapmaktadır. Sulama tesisini devir alan kuruluş yönetimi ve yöneticilerinin verdiği öneme göre sulama tesisi işletilmektedir.

Genel olarak ifade edilirse, sulama birliklerinin sulama ücreti olarak topladıkları para sulama tesislerinin işletme ve bakımını yapmak için yeterli değildir. Söz konusu para ile sulama tesislerinin devamlılığını sağlamak mümkün değildir. Sulama birlikleri işletme hizmetleri için fazla harcama yapmakta, aşırı personel çalıştırmaktadır. Pompajlı sulamalarda enerji giderlerinin yüksek olması nedeniyle bakım onarım daha fazla ihmal edilmektedir. Bakım onarıma yeterli kaynak aktarılmadığında da kısa dönemde sulama tesislerinde olumsuz etki görülmese bile, uzun dönemde tesisler kullanılmaz hale gelerek yenileme ihtiyacı ortaya çıkacaktır. Ülke genelinde sulama tesislerinin büyük bir kısmı yenileme ihtiyacı gösterdiğinde DSİ'nin söz konusu tesisleri yenilemek için kaynak bulması çok zor ve belki de imkansız olacaktır.

Sulama tesislerinin işletme, bakım ve onarım giderine çiftçi ekonomik gücü oranında katılmaktadır. Pompajlı sulamalarda sulama ücretleri cazibeli sulamalara göre daha yüksek olduğundan çiftçi sulama ücretlerini ödemekte zorlanmaktadır. Bölgedeki sulama alanlarında sulama suyu ücretleri 2003 yılında ürün çeşidine bağlı olarak dekara 2 milyon TL ile 40 milyon TL arasında değişmiştir. DSİ birden fazla sulama birliğine hizmet veren ortak tesislere yapılan bakım onarım ve işletme giderlerini sulama birliklerinden talep etmeyerek dolaylı katkı yapmaktadır.

Ana sistemler hariç, tesisin özellikleri dikkate alınarak sulama kanalları, drenaj tesisleri ve servis yolları dahil olmak üzere tüm sulama altyapısı tesisleri devir edilmelidir. Bugünkü devir uygulaması çok yakın bir gelecekte büyük sorunlar yaratacak ve "sulama tesisleri harap olduktan sonra" DSİ'nin bunları yenilemesi talep edilecektir. Sulama birlikleri ile ilgili sorunlar aşağıda verilmiştir:

- Genel hukuk hükümlerine göre kurulmuş olan organizasyonun, özel hukuk hükümlerine tabi olması öngörülmekte, bu da uygulamaya ters düşmektedir.
- Sulama birliği malları kamu malı niteliğinde kabul edildiğinden, sulama birliğinin satın aldığı bir malzeme ve ekipman bir anlamda devlet malı olmaktadır.
- Sulama birlikleri denetimleri İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü denetim elemanlarınca yapılmakta, sulama tesisleri hakkında hiç bir teknik bilgisi olmayan elemanların bu kontrolleri neye göre yapacakları bilinmemektedir. Sulama birliği denetimi ile ilgili bir "rehber veya el kitabı" mevcut değildir.
- Ana sistemden baraj, regülatör, iletim kanalı ve ana kanaldan diğer bir ifade ile birçok sulama birliğine su veren ortak tesislerden verilen suya "sulama birlikleri" bir bedel ödemediğinden sulama suyunun tasarrufuna gerekli önemi vermemekte ve bu konuya gereken ilgiyi göstermemektedir.
- Sulama suyu teknik ve ekonomik kriterlere göre uzun dönemli planlara göre yönetilmemekte, günlük ihtiyaçlara göre tesisler işletilmektedir
- Sulama ücreti olan ücretler bazı yerlerde çok düşük tutulmakta, birlik gelir ve giderleri arasında bir denge kurulmamaktadır.
- Tesisi inşa ve devir eden kurum (DSİ), sulama tesislerinin işletme, bakım ve performansını belirlenen sıklıkta izleyip değerlendirmemektedir. Sulama birliklerinin gerçek performansı bilinmemektedir.
- Seçilen yönetim ve sulamayı işletecek personele gereken teknik, idari ve mali konuları kapsayan eğitim yeterli düzeyde verilememektedir.
- Mevcut bütçe tekniği içerisinde ne kadar

paranın hangi işe harcandığını tespit etmek oldukça zordur. Hatta bazı birliklerin muhasebe kayıtlarından bu bilgileri derlemek mümkün değildir.

- Sulama ücreti adı altında toplanan para personel ve diğer kalemlere harcamalar için sarf edilmekte, bakım ve onarım bölge sulamalarında ihmal edilmektedir.
- Sulama birlikleri; sulama tesislerinin bakım ve onarımlarına yeterli kaynak ayırmamaktadır. Bu durum böyle devam ederse Cumhuriyetimizin kuruluşundan bu güne kadar büyük kaynaklar harcanarak inşa edilen sulama tesisleri önümüzdeki beş-on yıl içerisinde kullanılmaz hale gelecektir.
- Sulama birliği yönetimi seçimlerine gerçek su kullanıcıları yeterince katılmamakta, belediye başkanı ve muhtarlar doğal üye olarak yönetimde söz sahibi olmaktadırlar.
- Sulama birliği yönetiminde erkekler egemen olmakta, kadınların yönetimde görev alması mümkün olamamakta veya nadiren gerçekleşmektedir.
- Anlaşmazlıkların çözümünde güçlü insanların dediği gerçekleşmekte, sosyal yönden etkin olmayanlar haklı olsalar dahi seslerini duyuramamaktadır.

3.2.2.4.8 Sulama GZFT Analizi

Bölgede yerel düzeyde kamu kurum ve kuruluşları uzmanları, yöneticiler, özel kurum yetkilileri ve çiftçiler ile yapılan görüşmeler ve arazi gezileri sonucunda belirlenen hususlar bir GZFT analizi tekniği uygulanarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Söz konusu bu çalışma arazi gezi gözlemleri sırasında elde edilen bulgular ve mevcut dokümanların incelenmesi sırasında derlenen bilgilerin toplu bir özeti niteliğindedir.

Güçlü yönler

- Sulama alanlarındaki toprak kaynaklarının yeterli ve iklim koşullarının bitkisel üretim için uygun olması,
- Bölge'de DSİ ve KHGM gibi sulama konusunda güçlü kurumların bulunması,
- Sulama alanlarında üretken ve daha genç bir toplumun bulunması,
- Bölgede iki adet ziraat fakültesi ve iki adet araştırma enstitüsünün bulunması,
- Sulama alanlarında tarla bitkileri, sebze ve meyve üretiminin yaygın olarak yapılması,
- Çiftçinin sulu tarım konusunda deneyimi bulunması.

Zayıf yönler

- Çiftçinin sulama konusunda eğitim düzeyinin düşük olması,
- Sulama alanlarında sulanmayan alanların fazla olması,
- Kamu kurumlarının su yönetimine gerekli özeni göstermemesi,
- Damla ve yağmurlama sulama sistemleri miktarının yetersiz olması,
- Tarımda ileri teknolojilerin uygulanabilmesi için yeterli sermayenin bulunmaması,
- Sulama konusundaki tarımsal yayımın yetersiz olması,
- Tarım il müdürlüklerinde sulama uzmanının bulunmaması,
- Meteorolojik verilere dayalı sulama programlarının yapılıp uygulanmaması,
- Kuruluşlar arasında koordinasyonun yeterli olmaması,
- Sulu tarım için gerekli olan tarımsal mekanizasyonun zayıf olması,
- Sulama birlikleri yasasının bulunmaması, yasal boşlukların fazla olması
- Sulama konusunda deneyimi ve bilgi birikimi olmayan konularda vilayet makamlarının sulama birliklerinin bütçelerini tasdik etme, bütçe kalemleri arasında aktarma

yapma ve denetimde bulunma yetkilerinin olması,
- DSİ'nin sulama birliklerini idari, mali ve teknik konularda denetlemekte yetersiz kalması, buna göre teşkilatlanmamış olması,
- Tesis yatırım bedellerinin geri ödeme sürelerinin çok uzun ve taksitlerin yetersiz olması,
- Sulama birliklerinin tahsilat oranının düşük bulunması,
- Birlik gelir ve giderleri ile sulama ücretleri arasında yeterli ilişkinin kurulmaması,
- Sulama suyunun gece boşa akması.

Fırsatlar

- Bölgede sulama alanlarının artırılma olanağı bulunması
- Küçük ilave yatırımlar ile sulama alanlarındaki sulanmayan alanların ekonomiye katkı yapacak şekilde sulamaya açılması,
- Modern tarım teknolojileri uygulaması ile birim alandan elde edilecek üretimin artırılma olanağının bulunması,
- Toprak ve su kirliliğinin bulunmadığı alanlarda organik tarımın yapılabilme olanağı bulunması,
- Anadolu Su Havzaları Rehabilitasyon Projesi'nin uygulanması sonucu erozyonun azaltılması.

Tehditler

- Drenaj sorununun büyük boyutlara ulaşması, bitkisel üretimi tehdit etmesi,
- Aşırı su verilmesi sonucu tabansuyunun yükselmesi ve tuzluluğun artması,
- Kamu yatırımlarının çok uzun sürmesi, DSİ ve KHGM sulama yatırımlarındaki gecikmeler,
- Arazi toplulaştırma ve tarla içi geliştirme işlerinin mevzuat yetersizliği nedeniyle yavaş ilerlemesi,
- Sulama birliklerinin sulama tesislerine yeterli düzeyde bakım ve onarım yapmaması,
- Tesisler yenileme ihtiyacı gösterdiğinde bunları yeniden yapacak kaynağı bulmanın çok zor olması,
- Pompaj enerji bedellerinin yüksek olması, bazı hallerde çiftçinin ödeme gücünü aşması,
- Yeşilırmak ve Kızılırmak nehirlerindeki kirliliğin fazla olması,
- Çiftçinin kooperatif ve sulama birliği gibi çiftçi örgütlerine güven duymaması,
- Sulama birliği yönetiminde güçlü kişilerin egemen olması,
- Su dağıtımında eşitsizliklerin bulunması,
- Tarımda bilinçsizce gübre ve ilaç kullanımı,
- Erozyon ile toprak kaybı ve arazi verimliliğinin azalması.

3.2.2.5 Sonuç

Bölgede üzerinde tarım yapılan ekonomik olarak sulanabilir 530 875 ha alanın yüzde 45,3'ü olan 240 655 ha alan sulanmaktadır. Söz konusu bu alanlarda polikültür tarım yapılmakta, sebze ve meyve üretimi önemli boyutta bulunmaktadır. Sulu alanlarda üretilen ürünler bölge illeri ile Doğu ve İç Anadolu, ile Karadeniz bölgelerine, İstanbul ve Ankara gibi büyük tüketim merkezlerine gönderilmektedir.

Sulama tesislerini devir alan kuruluşlar suyu tarlaya iletmeye çalışmakta, tarla içi su yönetimi ile ilgilenmemekte, sulama suyu ücreti hacim esasına göre alınmamaktadır. Sulama alanlarında aşırı su kullanılmakta, bunun sonucu tabansuyu yükselmekte ve drenaj sorunu ortaya çıkmaktadır. Sulama alanlarındaki drenaj sorunu büyük boyuttadır ve bitkisel üretimi tehdit etmektedir.

Bölge sulama alanlarının bir kısmında, özellikle yeni inşa edilen alanlarda tarla içi dağıtım sistem-

lerinin bir kısmı inşa edilmediğinden sulama suyu istenilen yere götürülememekte ve sulama oranı düşmektedir. DSİ ve KHGM tarafından inşa edilen sulama alanlarında çeşitli nedenlerle sulanmayan 37 722 ha alanın sulanması için gereken önlemler alınmalıdır.

Sulama tesislerini devir alan kuruluşların sulama tesislerinin bakım ve onarımına daha fazla kaynak aktarması, tesislerin devamlılığı ve uzun süre hizmet vermesi için gereklidir. Sulamayı yöneten kurumların bütçelerinde gelir ve gider dengesini iyi kurmalı, personel giderlerini azaltarak, bakım ve onarıma daha fazla kaynak aktarmalıdır. DSİ'nin söz konusu kurumların daha sık ve etkin bir şekilde denetimini yapması ve buna göre teşkilatlanması gerekmektedir. Vilayet ve kaymakamlık makamlarının sulama birliği bütçelerini tasdik ve bütçe kalemleri arasındaki aktarma yetkileri DSİ'ye verilmelidir. Sulama birlikleri ile ilgili aksayan hususların ortadan kaldırılması için gerekli yasal düzenleme yapılmalıdır.

Sulama inşaatları ve tarla içi geliştirme işleri çok yavaş ilerlemektedir. Kırsal kesimin gelirini artıran ve istihdam yaratan sulama yatırımları hızlandırılmalıdır. Bölgede planlaması ve inşaatı devam eden 290 220 ha alanın sulanması için gereken önlemler alınmalıdır. Özellikle diğer illere göre sulama alanı en az olan ve kırsal kesimi sürekli nüfus kaybeden Çorum ili tarım arazilerinin sulanması çalışmalarına ağırlık verilmelidir.

Sulu alanlarda üretim yapan çiftçilerin sorunlarına yönelik tarımsal yayım ve eğitim çalışmalarına ağırlık verilmeli, tarımsal mekanizasyon geliştirilmelidir. Üretilen ürün ve arazi koşullarına bağlı olmak koşuluyla damla ve yağmurlama sulama yöntemlerinin kullanılması yaygınlaştırılmalıdır.

3.2.3 BİTKİSEL ÜRETİM

3.2.3.1 Giriş

Bölge bitkisel üretimi, bölgede yaşayan yaklaşık 3 milyon kişi ile bölgeye komşu olan Doğu Anadolu, Doğu Karadeniz, İç Anadolu ile Ankara ve İstanbul gibi büyük tüketim merkezlerinde yaşayan insanların gıda ihtiyacının bir kısmını karşılamaktadır. Bölge üretiminin bir kısmını ülke içinde pazarlarken, bölgede kurulu bulunan tarımsal sanayiye ham madde de sağlamaktadır. Yem bitkileri üretimi ile hayvancılığın gelişmesine katkı yapılmakta et ve süt üretimi artırılmaktadır.

Bölgede üretilen ürünlerin çok az bir kısmı ihraç edilmekte, bölge kendisini yurt dışında tanıtamadığından ve yurt dışına ürün ihraç edecek şekilde örgütlenemediğinden, ürünlerini iç piyasaya pazarlamaktadır. Üreticiler kendi aralarında bir araya gelerek ürünleri girdi temin edecek, ürünü pazarlayacak kurumsal yapı oluşturamadıklarından aracı, tüccar ve hal komisyoncusuna ürünlerini düşük fiyata satmakta, yeteri kadar para kazanamamaktadır.

Bölgedeki tarım işletmelerinin çok küçük ve parçalı olması büyük miktarda standart ürün üretimini engellemekte, aile ihtiyacından fazlası pazara arz edilmektedir. Son yıllarda sözleşmeli tarım uygulaması başlamasına karşın yeterli düzeyde değildir. Bölgede organik ürün üretimi başlamasına karşın istenilen düzeyde gelişme göstermemiştir.

Ülkemiz ve bölge 1993, 1998 ve 2002 yılları bitkisel üretimleri karşılaştırıldığında bazı yıllarda üretimlerin artığı, bazı yıllarda ise üretimde önemli azalmaların meydana geldiği görülmektedir. Türkiye'de üretilen bitkisel ürünlerde kuru tarımı etkileyen yağışlara ve piyasada oluşan fiyatlara bağlı olarak tahıl ve diğer ürün üretiminde dalgalanmalar meydana gelmektedir.

Ülkemizde 1993 yılında 86,6 milyon ton olan bitkisel üretim, 1998 yılında 103,36 milyon tona

Tablo 3.2.3.1 Türkiye ve Bölge Bitkisel Üretimlerindeki Değişim

	1993						1998						2002					
	Amasya	Çorum	Samsun	Tokat	Bölge	Türkiye	Amasya	Çorum	Samsun	Tokat	Bölge	Türkiye	Amasya	Çorum	Samsun	Tokat	Bölge	Türkiye
arla bitkileri																		
ahıllar	324 384	822 199	469 109	416 029	2 031 721	31 659 450	475 515	864 361	533 448	453 191	2 326 515	33 060 972	386 826	798 405	575 525	351 347	2 112 103	30 686 650
aklagiller	13 035	71 307	17 841	54 969	157 152	1 945 000	11 070	56 159	15 308	49 338	131 875	1 599 360	13 098	60 461	20 035	41 321	134 915	1 640 100
ndüstriyel bitkiler	544 197	280 293	371 445	955 543	2 151 478	17 492 101	613 266	337 120	613 971	978 474	2 542 831	23 496 928	390 950	268 620	572 391	692 570	1 924 531	17 776 872
ağlı tohumlar	27 965	23 427	40 010	8 189	99 591	981 028	15 661	21 104	24 942	3 079	64 786	2 407 398	13 484	19 193	24 371	3 835	60 883	2 514 827
umru bitkiler	237 161	214 038	74 592	158 405	684 196	6 365 000	339 250	205 534	70 825	194 773	810 382	7 720 000	423 991	202 274	61 182	121 682	809 129	7 485 000
oplam	1 146 742	1 411 264	972 997	1 593 135	5 124 138	58 442 579	1 454 762	1 484 278	1 258 494	1 678 855	5 876 389	68 284 658	1 228 349	1 348 953	1 253 504	1 210 755	5 041 561	60 103 449
ebzeler																		
aprağı yenen sebzeler	7 484	9 389	231 284	35 384	283 541	1 409 500	8 729	6 853	226 397	36 406	278 385	1 598 750	10 342	5 997	254 974	20 293	291 606	1 683 950
aklagil sebzeler	4 447	9 165	80 994	14 646	109 252	568 000	5 796	4 821	74 732	27 850	113 199	603 000	6 865	8 186	109 709	20 018	144 778	686 000
eyvesi yenen sebzeler	88 176	127 501	748 169	294 567	1 258 413	14 160 000	125 028	119 864	867 418	436 962	1 549 272	18 246 500	170 378	92 538	956 817	377 523	1 597 256	20 596 000
oğansı, yumru ve kök	1 734	2 204	6 910	6 092	16 940	575 910	2 914	2 118	8 771	3 850	17 653	620 830	3 205	2 204	7 003	2 157	14 569	642 700
iğer sebzeler	-	-	-	-	-	75 016	-	-	750	-	750	82 512	-	-	1 000	5	1 005	90 017
oplam	101 841	148 259	1 067 357	350 689	1 668 146	16 788 426	142 467	133 656	1 178 068	505 068	1 959 259	21 151 592	190 790	108 925	1 329 503	419 996	2 049 214	23 698 667
eyveler																		
umuşak çekirdekliler	25 560	16 105	23 368	24 462	89 495	2 594 400	34 431	12 399	26 060	22 762	95 652	2 921 500	30 932	9 829	27 430	18 656	86 847	2 666 400
aş çekirdekliler	15 903	4 978	14 667	14 301	49 849	1 664 500	53 323	4 036	21 380	17 259	95 998	3 109 600	44 022	3 584	27 072	17 320	91 998	3 132 700
urunçgiller	0	0	0	0	0	1 737 100	0	0	0	0	0	1 943 475	-	-	-	-	-	2 493 000
ert kabuklular	1 285	1 997	16 990	2 845	23 117	598 000	1 693	2 432	55 043	3 092	62 260	826 000	1 748	2 176	58 374	3 838	66 136	843 000
zümsü meyveler	15 249	30 192	4 870	30 094	80 405	4 204 000	10 641	20 569	5 305	29 605	66 120	4 153 870	2 941	17 608	7 754	38 757	67 060	4 138 250
ay	-	-	-	-	-	578 500	-	-	-	-	-	978 589	-	-	-	-	-	791 700
oplam	57 997	53 272	59 895	71 702	242 866	11 376 500	100 088	39 436	107 788	72 718	320 030	13 933 034	79 643	33 197	120 630	78 571	312 041	14 065 050
enel Toplam	1 306 580	1 612 795	2 100 249	2 015 526	7 035 150	86 607 505	1 697 317	1 657 370	2 544 350	2 256 641	8 155 678	103 369 284	1 498 782	1 491 075	2 703 637	1 709 322	7 402 816	97 867 166

(yüzde)

	1993						1998						2002					
	Amasya	Çorum	Samsun	Tokat	Bölge	Türkiye	Amasya	Çorum	Samsun	Tokat	Bölge	Türkiye	Amasya	Çorum	Samsun	Tokat	Bölge	Türkiye
arla bitkileri																		
ahıllar	1,02	2,60	1,48	1,31	6,42	100,00	1,44	2,61	1,61	1,37	7,04	100,00	1,26	2,60	1,88	1,14	6,88	100,00
aklagiller	0,67	3,67	0,92	2,83	8,08	100,00	0,69	3,51	0,96	3,08	8,25	100,00	0,80	3,69	1,22	2,52	8,23	100,00
ndüstriyel bitkiler	3,11	1,60	2,12	5,46	12,30	100,00	2,61	1,43	2,61	4,16	10,82	100,00	2,20	1,51	3,22	3,90	10,83	100,00
ağlı tohumlar	2,85	2,39	4,08	0,83	10,15	100,00	0,65	0,88	1,04	0,13	2,69	100,00	0,54	0,76	0,97	0,15	2,42	100,00
umru bitkiler	3,73	3,36	1,17	2,49	10,75	100,00	4,39	2,66	0,92	2,52	10,50	100,00	5,66	2,70	0,82	1,63	10,81	100,00
oplam	1,96	2,41	1,66	2,73	8,77	100,00	2,13	2,17	1,84	2,46	8,61	100,00	2,04	2,24	2,09	2,01	8,39	100,00
ebzeler																		
aprağı yenen sebzeler	0,53	0,67	16,41	2,51	20,12	100,00	0,55	0,43	14,16	2,28	17,41	100,00	0,61	0,36	15,14	1,21	17,32	100,00
aklagil sebzeler	0,78	1,61	14,26	2,58	19,23	100,00	0,96	0,80	12,39	4,62	18,77	100,00	1,00	1,19	15,99	2,92	21,10	100,00
eyvesi yenen sebzeler	0,62	0,90	5,28	2,08	8,89	100,00	0,69	0,66	4,75	2,39	8,49	100,00	0,83	0,45	4,65	1,83	7,76	100,00
oğansı, yumru ve kök	0,30	0,38	1,20	1,06	2,94	100,00	0,47	0,34	1,41	0,62	2,84	100,00	0,50	0,34	1,09	0,34	2,27	100,00
iğer sebzeler	-	-	-	-	-	100,00	-	-	0,91	-	0,91	100,00	-	-	1,11	0,01	1,12	100,00
oplam	0,61	0,88	6,36	2,09	9,94	100,00	0,67	0,63	5,57	2,39	9,26	100,00	0,81	0,46	5,61	1,77	8,65	100,00
eyveler																		
umuşak çekirdekliler	0,99	0,62	0,90	0,94	3,45	100,00	1,18	0,42	0,89	0,78	3,27	100,00	1,16	0,37	1,03	0,70	3,26	100,00
aş çekirdekliler	0,96	0,30	0,88	0,86	2,99	100,00	1,71	0,13	0,69	0,56	3,09	100,00	1,41	0,11	0,86	0,55	2,94	100,00
urunçgiller	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	100,00	-	-	-	-	-	100,00	-	-	-	-	-	-
ert kabuklular	0,21	0,33	2,84	0,48	3,87	100,00	0,20	0,29	6,66	0,37	7,54	100,00	0,21	0,26	6,92	0,46	7,85	100,00
zümsü meyveler	0,36	0,72	0,12	0,72	1,91	100,00	0,26	0,50	0,13	0,71	1,59	100,00	0,07	0,43	0,19	0,94	1,62	100,00
ay	-	-	-	-	-	100,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	100,00	-	-	-	-	-	-
oplam	0,51	0,47	0,53	0,63	2,13	100,00	0,72	0,28	0,77	0,52	2,30	100,00	0,57	0,24	0,86	0,56	2,22	100,00
enel Toplam	1,51	1,86	2,43	2,33	8,12	100,00	1,64	1,60	2,46	2,18	7,89	100,00	1,53	1,52	2,76	1,75	7,56	100,00

Not: *Koyu renkle yazılmış olan rakamlar üretimi en fazla olan ili göstermektedir.*

Kaynak: *DİE (1994-3), 1993 TTarımsal Yapı (üretim, fiyat, değer).*
DİE (1999-3), 1998 Tarımsal Yapı (üretim, fiyat, değer).
DİE (2003-11), 2002 TTarımsal Yapı (üretim, fiyat, değer).

yükselmiş, 2002 yılında 97,86 milyon tona gerilemiştir. 2002 yılında 97,86 milyon ton/yıl olarak gerçekleşen bitkisel üretimin yüzde 61,4'ü tarla, yüzde 24,2'si sebze ve yüzde 14,4'ü meyvelerden oluşmaktadır.

Bölge bitkisel üretimleri 1993, 1998 ve 2002 yıllarında sırasıyla 7,03 milyon ton, 8,15 milyon ton ve 7,40 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. Bölge tarla ürünleri üretimi ülke genelinin 1993 yılında yüzde 8,77'sini, 1998'de yüzde 7,89'unu, 2002 yılında yüzde 7,56'sını karşılamıştır.

Tarla ürünleri üretiminde ülke genelinde 1993 yılında 58,44 milyon ton olan üretim, 1998 yılından 68,28 milyon tona yükselmiş, 2002 yılında 60,10 milyon tona gerilemiştir. 1998-2002 yılları arasında 8 milyon tonluk küçümsenmeyecek bir azalma meydana gelmiştir.

Aynı dönemde bölge tarla ürünleri üretiminde 5,12 milyon ton, 5,87 milyon ton ve 5,04 milyon ton üretim gerçekleşmiş, bölge tarla ürünleri üretiminde 1998 yılına göre 2002 yılında 0,8 milyon tonluk bir azalma gerçekleşmiştir. Bölge tarla ürünleri üretimi ülke genelinin 1993 yılında yüzde 8,77'i, 1998'de yüzde 8,61'ini, 2002 yılında yüzde 8,39'unu karşılamıştır.

Türkiye'de 1993 yılında 16,78 milyon ton olan sebze üretimi, 1998 yılında 21,15 milyon tona, 2002 yılında 23,69 milyon tona yükselmiş, 1993-2002 yılları arasında 6,91 milyon tonluk küçümsenmeyecek bir artış meydana gelmiştir. Söz konusu bu artış yaklaşık yüzde 40'lık bir artışın gerçekleştiğini göstermektedir.

Aynı dönemde bölge sebze üretimi 1,66 milyon ton, 1,95 milyon ton ve 2,04 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. 1993 yılına göre bölge sebze üretimi 2002 yılında yüzde 22 artmıştır. Bölge sebze ürünleri üretimi ülke genelinin 1993 yılında yüzde 9,44'ini, 1998'de yüzde 9,26'sını, 2002 yılında yüzde 8,65'ini karşılamıştır.

Türkiye'de 1993 yılında 11,37 milyon ton olan meyve üretimi, 1998 yılında 13,93 milyon tona, 2002 yılında 14,06 milyon tona yükselmiş, 1993-2002 yılları arasında 2,69 milyon tonluk bir artış meydana gelmiştir. Söz konusu bu değerler 1993-2002 yılları arasında ülke meyve üretiminde yüzde 24'lük bir artışın gerçekleştiğini göstermektedir.

Aynı dönemde bölge meyve üretimi 242 866 ton, 320 030 ton ve 312 041 ton olarak gerçekleşmiş, 1993 yılına göre bölge meyve üretimi 1993- 2002 yılları arasında yüzde 28 artmıştır. Bölge meyve üretimi ülke genelinin 1993 yılında yüzde 2,25'ini, 1998'de yüzde 2,30'unu, 2002 yılında yüzde 2,22'sini karşılamıştır. Değerler Tablo 3.2.3.1'de verilmiştir.

Genel bir değerlendirme yapıldığında ülkemiz bitkisel üretimi yağışlar, piyasada oluşan fiyatlar ve ülkenin genel ekonomik durumuna göre değişiklik göstermektedir. Özellikle girdi fiyatlarındaki artış ve girdilerin zamanında, yeterli düzeyde kullanılmaması bitkisel üretimi etkilemektedir. Bölge bitkisel üretimleri ülkede yaşanan koşullardan etkilenmekte ve üretimde dalgalanmalar meydana gelmektedir. Son yıllarda Akdeniz, Ege ve Marmara bölgelerinde örtü altı sebze tarımının gelişmesi ile söz konusu bölgelerin sebze üretimindeki payı artmıştır. Bölgede mikro klima alanlarında örtü altı sebze tarımının geliştirilmesi ile birim alandan elde edilecek üretimin artırılması mümkün görülmektedir. Bölge tarım ürünlerinin dış pazara açılmasıyla bölge kırsalına istihdam yaratılabilecek ve kırsal kesimde yaşayanların gelirlerinde artış meydana gelecektir.

3.2.3.2 Düzey 2 İBB'leri Bitkisel Üretimlerinin Karşılaştırılması

Bölgede tarımsal faaliyetlerin başında bitkisel ve hayvansal üretim gelmektedir. Tarım işletmelerinin yüzde 15,8'i sadece bitkisel üretim yapmakta, yüzde 76,1'i bitkisel ve hayvansal üretimi birlikte yapmakta, bu iki grubun toplam oranı yüzde 91,9 olmaktadır. Diğer işletmeler hayvancılıkla uğraşmaktadır.

Bölge bitkisel üretimleri Düzey 2 İBB'ler esas alınarak karşılaştırılmıştır. 2002 yılı tarla üretimleri esas alınarak bir sıralama yapıldığında, tarla ürünleri üretiminde, TR52 Konya Bölgesi'nin 7 096 309 ton üretim ile ilk sırada olduğu görülmektedir. İkinci sırayı TR71 Kırıkkale Bölgesi almakta, bölge 5 041 561 ton üretim ile 3. sırada bulunmaktadır. Tarla bitkileri üretimleri Şekil 3.2.3.1'de verilmiştir.

Sebze üretiminde, 2002 yılında TR61 Antalya Bölgesi 3 131 035 ton üretim ile ilk sırada yer almakta, bölge 2 049 214 ton üretim ile 4. sırada bulunmakta ve üretimi ülke üretiminin yüzde 4,6'sına denk gelmektedir. Değerler Şekil 3.2.3.2'de verilmiştir.

Bölge 2002 yılında meyve üretimi bakımından 312 041 ton ile ülkede 13.üncü sırada bulunmaktadır. 1993 yılından 2002 yılına kadar geçen sürede bölge meyve üretimi bakımından iki basamak yukarı çıkmış, 15. sıradan 13. sıraya yükselmiştir. Bölge meyve üretimi ülke üretiminin yüzde 2,2'sidir. Değerler Şekil 3.2.3.3'de verilmiştir.

Düzey 2 İBB bitkisel üretim değerleri esas alınarak

Şekil 3.2.3.1 Düzey 2 İBB'ye Göre Tarla Ürünleri Üretimi

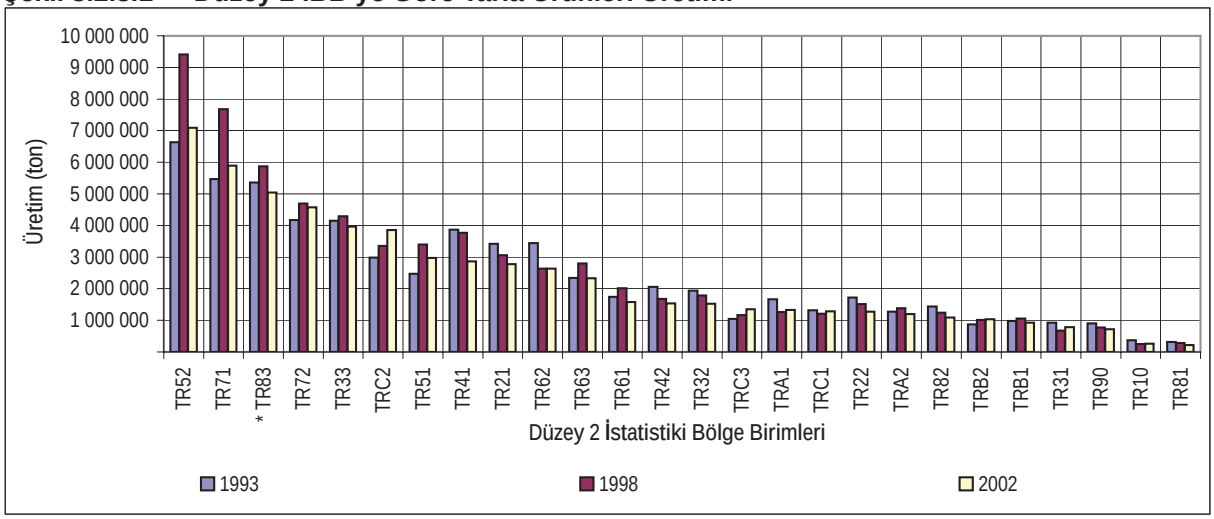

Kaynak: DİE (2003-11), 2002 Tarımsal Yapı (üretim, fiyat, değer).

Şekil 3.2.3.2 Düzey 2 İBB'ye Göre Sebze Üretimi

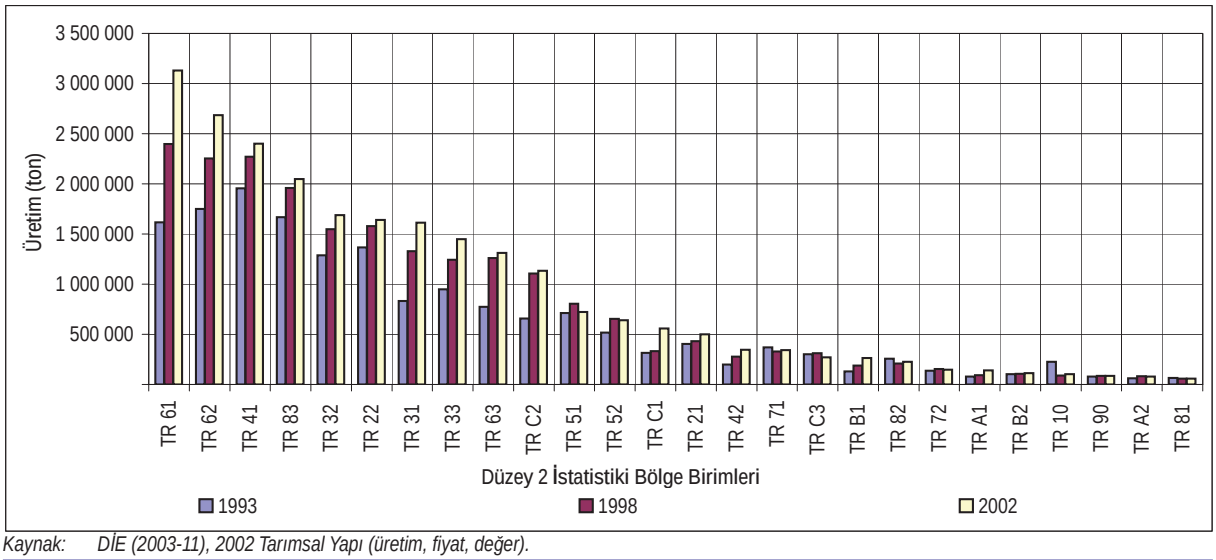

Kaynak: DİE (2003-11), 2002 Tarımsal Yapı (üretim, fiyat, değer).

bir sıralama yapıldığında, ilk sırayı TR33 Manisa, 2.sırayı TR62 Adana, 3.sırayı TR32 Aydın, 4.sırayı TR61 Antalya almakta, TR83 Bölgesi 26 bölge içerisinde 5. sırada bulunmaktadır. Değerler Şekil 3.2.3.4'de verilmiştir.

Tarımda ileri teknoloji ve daha fazla girdi kullanan A.B.D ve bazı Avrupa ülkelerinde elde edilen verimlilik bölge ürün verimliliğinin birkaç katıdır. Dünya üzerinde değişik iklim ve toprak koşullarına sahip ülkelerin birim alandan elde ettiği verimler bölge ve ülke değerleri ile birlikte tabloda verilmiştir. Tablonun tetkikinden görüldüğü gibi koyu renkte gösterilen verimler bölge verimlerinden daha yüksek verim elde eden ülkelerin genelde tarım ve sanayide ileri gitmiş gelişmiş ülkeler olduğu görülmektedir. AB ülkelerinde buğday verimi 581kg/da, arpa verimi 455 kg/da, mısır verimi 919 kg/da, çeltik verimi 655 kg/da'dır. Dünya ülkeleri ürün verimleri Tablo 3.2.3.2'de verilmiştir.

Gelişmiş, hatta gelişmekte olan bazı ülkelerde elde edilen verimlere ulaşabilmek için gerekli önlemlerin alınması ve uygulamaya konulması

Şekil 3.2.3.3 Düzey 2 İBB'ye Göre Meyve Üretimi

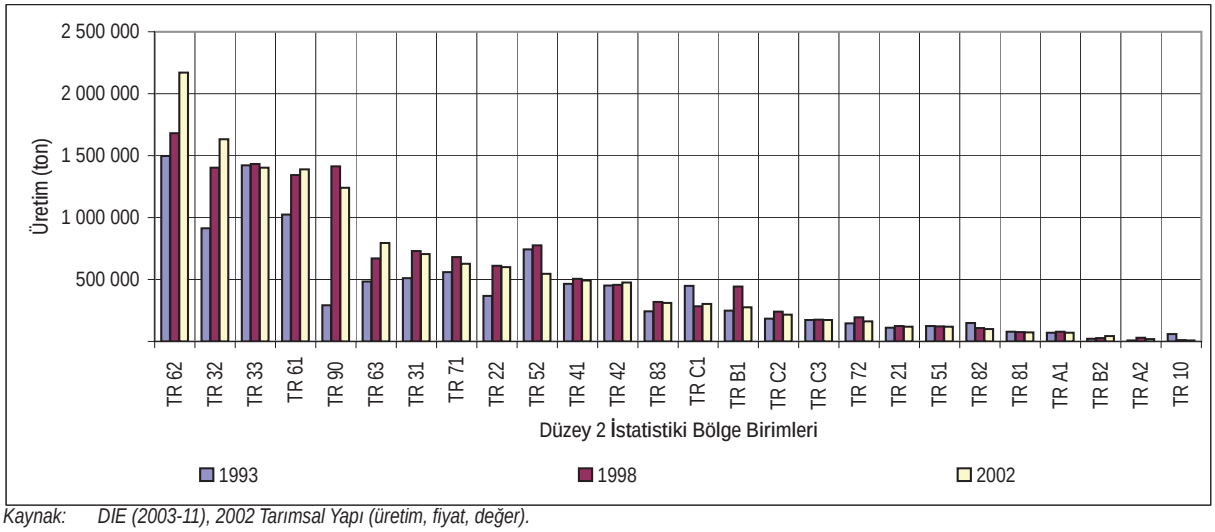

Kaynak: DIE (2003-11), 2002 Tarımsal Yapı (üretim, fiyat, değer).

Şekil 3.2.3.4 Düzey 2 İBB'ye Göre Bitkisel Üretim Değerleri, 2002

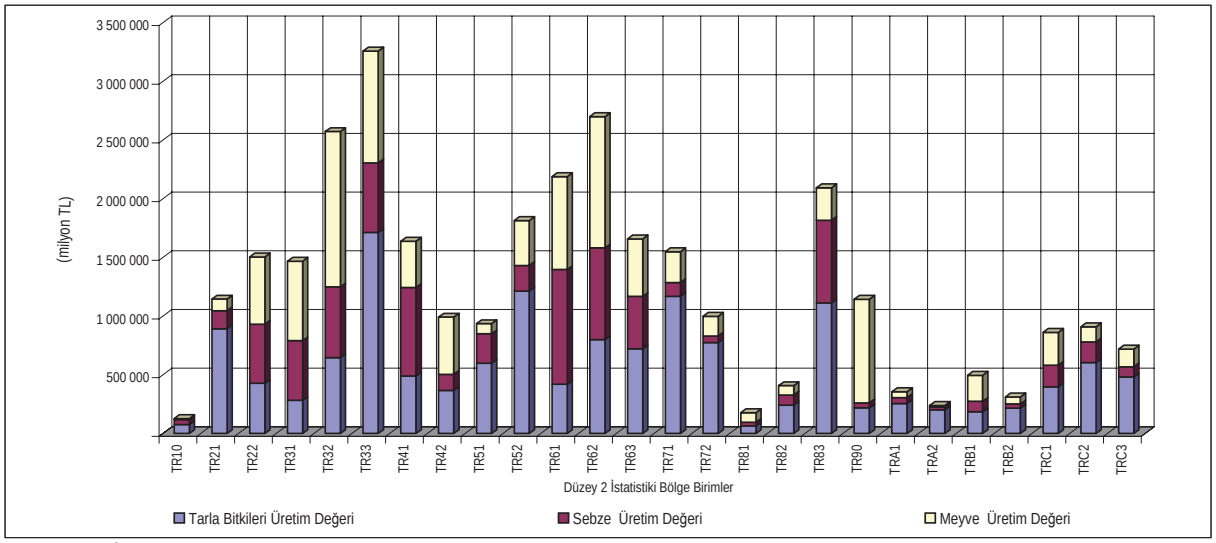

Kaynak : DİE (2003-11), 2002 Tarımsal Yapı (üretim, fiyat, değer).

gerekmektedir. Birim alandan elde edilen verimler yükseltilip, tarımsal verimlilik artırılmadan dünya ülkeleri ile bölgenin gelecekte rekabet etme şansı olmayacaktır. Bu nedenle bölge tarımsal üretimi ve verimliliğini artırmak için temel amaçlardan en önemlisi birim alandan elde edilen ürün verimlerinin artırılması olmalıdır.

3.2.3.3 Tarım İşletmeleri

Bölgede yer alan tarım işletmelerinin büyük bir kısmı küçük işletmelerden oluşmaktadır. Tarım işletmelerinin küçük olması yanında arazinin çok parçalı olması da ayrı bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. İşletmelerin yaklaşık dörtte üçü bitkisel üretim ve hayvancılık faaliyetini birlikte yürütmektedir. Besicilik ve tavukçuluk hariç ihtisaslaşmış, büyük ölçekte ticari üretim yapan tarım işletmesi bulunmamaktadır. Bölge tarım işletmeleri genelde polikültür tarım yapmakta, pazarda oluşan fiyatlar ürün desenini belirlemede etken olmaktadır. İşletmeler genelde çeltik hariç ekim nöbeti uygulamakta, ekonomik gelir düzeylerine göre sertifikalı tohum, gübre ve ilaç kullanmaktadır. Tarımda modern ve ileri teknoloji kullanan işletme bölge genelinde yok denecek kadar az bulunmaktadır.

3.2.3.3.1 Türkiye ve Bölge Tarım İşletmeleri Büyüklükleri

Türkiye'deki tarım işletmeleri büyüklükleri irdelendiğinde 1980 yılında 3 650 000 adet olan tarım işletmesi sayısı, 1991 yılında 3 996 822 adede yükselmiş, 2001 yılında 3 021 190 adede gerilemiştir. Bu azalma 1991-2001 yılları arasında yüzde 12,1'lik bir azalmayı ifade emektedir. 1991 yılından 2001 yılına gelindiğinde tarım işletmesi sayısı 945 632 adet azalarak 3 966 822 adetten 3 021 190 adede gerilemiş, ortalama işletme büyüklüğü 59,12 dekardan, 61,0 dekara yükselmiştir.

Bölge tarım işletmesi sayısı 1991 yılı ile 2001 yılı arasında 263 663 adetten 225 958 adede gerilemiş, her bir işletmenin işlediği tarım alanı aynı dönemde 44,0 dekardan 45,2 dekara yükselmiş, çok az bir değişim görülmüştür.

Tarım işletmelerinden ülke genelinde 50 dekardan daha az arazi işleyen (küçük) işletme sayısı toplam işletmelerin 1980, 1991 ve 2001 yıllarındaki oranı sırasıyla yüzde 62,1, 67,0 ve 65,0 olmuştur. Bölgede 1991 ve 2001 yıllarında 50 dekardan daha az arazi işleyenlerin oranı sırasıyla yüzde 72,1 ve 69,7 olmuştur.

Ülke genelinde 100 dekardan daha az arazi işleyen tarım işletmeleri oranı sayısal olarak 1980, 1991 ve 2001 yıllarında sırasıyla yüzde, 84,3, 85,0 ve 84,0 olmakta, son 20 yılda 100 dekardan daha az arazi işleyen tarım işletmesi sayısında önemli bir değişim görülmemektedir.

Bölgede 1991 ve 2001 yıllarında sırasıyla 100 dekardan daha az tarım arazisi işleyen işletme oranları sayısal olarak yüzde 90,6 ve 90,7 olmuştur. Bu durum bölgedeki küçük tarım işletmelerinin ülke geneline göre sayıca daha fazla olduğunu göstermektedir.

Türkiye'de küçük işletme olarak gruplandırılan 0-99 dekar arazi işleyen tarım işletmeleri 1980, 1991 ve 2001 yılları karşılaştırıldığında sırasıyla arazinin yüzde 41,3, 42,0 ve 42,0'sini işlemekte, 1991 ve 2001 yılları arasında değişim gözlenmemektedir. Bu grupta yer alan tarım işletmesinin işlediği tarım alanı 1980 yılında 29,2 da, 2001 yılında 30,3 da olmuş, tarım işletmeleri büyüklüğünde fazla bir değişiklik olmamıştır.

Bölge için bu değerler 1991 de yüzde 61,8 ve 2001 yılında yüzde 67,2 olmaktadır. Ülke genelinde ortalama yüzde 42,0 olan bu değer, bölge için yüzde 61,7-67,2 olarak belirlenmiştir. Bölgede 100 dekardan daha az arazi işleyen tarım işletmesi sayısı toplam işletmelerin yaklaşık üçte ikisi kadar olmaktadır. Bu grupta yer alan tarım işletmelerinin işlediği alan 1991 yılında 29,9 da ve 2001 yılında 33,5 da olmuş, tarım işletmeleri arazi büyüklüğü az da olsa artmıştır. Ülke geneli ve bölgedeki

Tablo 3.2.3.2 Bölgede, Türkiye'de ve Dünyada Ürün Verimleri

(kg/ha)

		Verim (kg/ha)			Ülkeler ve Verim (kg/ha)															
	Ürünler	Bölge	Türkiye	Dünya	A.B.D	Hollanda	Belçika	İngiltere	Almanya	Fransa	Yunanistan	İtalya	Portekiz	İspanya	Brezilya	Şili	Arjantin	Avusturalya	Çin	İran	Hindistan
Tahıl Ve Baklagil	Arpa	2 368	2 348	3 581	3 168	6 614	6 638	5 909	5 110	5 610	1 850	3 316	1 000	2 816	2 714	3 994	2 194	2 243	3 556	2 138	2 005
	Buğday	2 587	2 021	4 072	2 974	9 119	8 579	7 778	6 503	6 235	1 917	2 754	1 256	2 836	2 371	4 320	2 076	1 999	3 907	1 985	2 617
	Pirinç	6 328	5 314	4 656	7 448	0	0	0	0	5 611	7 955	6 181	5 840	7 277	3 238	4 942	5 400	10 290	6 074	5 893	3 000
	Nohut	943	923	683	0	0	0	0	0	0	1 333	1 060	526	826	0	881	1 000	917	4 000	340	728
	Kuru Fasulye	788	1 309	1 441	1 874	3 571	2 365	0	0	2 720	2 191	1 384	546	1 287	805	1 852	1 163	1 120	1 584	1 700	333
	Mercimek	786	1 096	683	1 155	0	0	0	0	1 226	1 250	693	0	748	0	770	1 667	1 617	1 467	389	620
Endüstri Bitkileri	Soya Fasulyesi	3 125	2 941	1 381	2 248	0	0	0	1 429	1 838	2 000	2 788	0	1 500	2 790	0	2 803	1 905	1 737	1 386	1 054
	Mısır	4 087	4 870	6 824	8 924	8 000	10 522	0	7 225	7 137	8 830	7 744	5 278	9 112	3 696	12 265	6 475	5 267	4 854	8 571	2 114
	Patates	18 525	26 500	27 673	41 152	40 725	42 532	40 814	34 599	39 971	18 750	21 920	15 625	26 926	20 481	19 531	25 294	30 238	14 842	19 722	17 321
	Ayçiçeği	1 669	1 702	1 088	1 360	0	0	0	1 974	2 168	1 353	1 584	487	973	1 504	1 640	1 598	982	1 724	525	629
	Şeker Pancarı	17 725	41 688	40 294	50 899	58 182	70 738	57 383	59 339	72 731	52 381	38 605	58 750	64 007	0	60 000	0	0	15 475	26 500	0
Sebze	Yeşil Fasulye	12 495	8 258	8 284	5 958	10 811	10 098	10 909	8 492	11 568	8 434	7 719	12 132	13 690	0	6 182	6 308	4 478	11 250	10 000	2 800
	Lahana	29 399	22 656	22 642	23 067	32 000	22 943	21 422	52 455	20 330	22 222	18 853	17 500	31 013	0	26 923	0	30 000	18 925	25 472	21 786
	Hıyar	29 407	29 167	99 790	14 541	716 667	116 667	370 000	53 288	146 436	80 000	32 329	23 333	61 111	0	22 500	0	15 455	16 675	20 769	6 667
	Patlıcan	25 871	26 216	37 352	29 048	390 000	0	0	0	39 841	26 667	29 425	22 000	38 095	0	0	0	0	18 825	25 000	16 078
	Marul	16 000	19 251	19 237	34 588	23 333	24 286	14 042	24 128	27 183	17 857	19 252	21 591	27 182	0	13 810	0	27 359	20 833	25 000	6 583
	Kuru Soğan	25 290	19 313	33 665	49 005	37 931	50 000	43 036	34 523	38 153	25 641	26 618	22 917	45 378	17 637	47 155	25 800	47 170	21 911	30 000	9 434
	Ispanak	13 787	9 787	12 467	18 459	18 182	36 373	0	16 557	18 424	12 333	12 615	16 471	17 705	0	0	0	15 152	15 390	14 286	0
	Domates	47 372	42 391	100 945	62 505	457 692	261 111	172 667	143 429	133 121	44 737	50 960	55 556	59 668	59 231	65 000	38 286	47 059	23 940	26 830	14 269
	Karpuz	42 133	30 357	18 037	28 758	0	0	0	0	34 724	34 211	35 764	6 667	45 769	8 378	15 091	13 696	17 021	32 905	20 901	12 750
Meyve*	İncir		4 444	3 016	8 018	0	0	0	0	8 744	5 333	2 889	175	2 277	7 619	0	3 462	2 500	4 500	1 711	4 039
	Üzüm		6 460	10 347	15 236	2 500	7 895	1 498	14 482	7 253	9 302	8 619	4 091	5 556	15 439	10 417	11 791	12 299	10 274	9 249	30 000
	Elma		23 020	20 911	25 557	29 615	32 647	13 929	22 543	30 795	16 129	31 960	13 476	19 416	26 569	30 556	20 370	11 200	9 525	15 513	5 680
	Kayısı		6 929	6 124	12 240	0	0	0	4 333	7 400	15 957	6 302	8 182	6 308	0	8 628	11 364	6 452	3 909	8 875	4 167
	Kiraz		10 039	4 256	7 001	667	7 603	2 632	4 091	4 634	5 102	3 487	3 448	2 751	0	4 853	5 037	4 211	3 500	8 628	4 706
	Şeftali		18 110	9 906	18 489	0	0	0	1 800	18 628	15 238	13 922	8 806	18 192	9 348	14 865	9 348	7 077	9 174	15 400	8 108
	Armut		9 828	17 142	32 763	26 667	21 750	17 012	14 369	15 000	7 169	18 342	7 250	21 965	10 526	20 098	31 111	18 750	8 501	11 446	8 696
	Erik		11 157	9 218	15 972	12 000	6 122	15 100	7 040	12 335	11 429	8 946	8 000	9 236	0	17 518	7 190	7 059	2 912	10 138	5 714
	Ceviz		2 119	1 867	3 554	0	2 273	0	3 756	1 522	1 333	3 846	1 667	2 777	1 143	1 692	2 500	0	2 000	2 667	1 016
	Badem		2 111	1 135	3 457	0	0	0	0	4 250	1 001	1 061	684	290	0	1 412	1 920	2 111	2 200	913	0
	Çilek		12 083	17 285	47 937	18 571	30 769	13 145	9 161	12 486	18 000	24 816	1 667	31 699	7 500	25 253	9 474	22 143	13 857	7 367	0

* *Bölge meyve alanları verisi olmadığı için verimler hesap edilemediğinden verilememiştir.*

Bölge veriminden yüksek olan verimleri işaret etmektedir.

Kaynak: FAO (2004), FAOSTAT verileri, (http://apps.fao.org/faostat).

tarım işletmeleri karşılaştırıldığında, bölgedeki küçük tarım işletmelerinin çoğunlukta olduğu görülmektedir. Ancak ülke ve bölgede her bir tarım işletmesinin işlediği alan arasında önemli bir fark bulunmamakta, ortalama işletme büyüklüğü 30 da olmaktadır.

Orta grup olarak nitelenen 100-499 dekar arazi işleyen tarım işletmesi oranı 1980, 1991 ve 2001'de sırasıyla yüzde 16,9, 14,1 ve 16,0 olarak gerçekleşmiş ve bu grubun işlediği arazi miktarı sırasıyla aynı dönemde yüzde 46,7 , 40,0 ve 47,0 olarak gerçekleşmiştir. Bu grubun işlediği tarım alanı 1980 yılında 172,6 da, 1991'de 171,8 da ve 2001 yılında 178,7 da olmuştur. Söz konusu bu değerler AB ülkelerindeki ortalama tarım işletmesi büyüklüğü olan 165 da (16,5 ha) ile birbirine yakındır.

Bölgede 100-499 da arazi işleyen tarım işletmeleri için bu değerler 1991 ve 2001 yıllarında sayısal olarak yüzde 9,2 ve 9,1 olarak belirlenmiş, bu gruptaki tarım işletmeleri sayısında değişim meydana gelmemiştir. Bu grubun işlediği tarım alanı yüzde 34,2 ve 31,2 olarak gerçekleşmiş, alanda az da olsa azalma meydana gelmiştir. Bölgede bu grupta yer alan tarım işletmelerinin işlediği alan 1991'de 163,9 da, 2001'de 154,2 da olarak gerçekleşmiştir.

Büyük işletme olarak kabul edilen 500-999 dekar arazi işleyenlerin oranı aynı yıllar esas alındığında ülke genelinde sayısal olarak 1980 yılında yüzde 0,8, 1991 ve 2001 yıllarında 0,6 ve 0,6 olmuş ve bu grup arazinin yüzde 12,0, 6,0 ve 6,0'sını işlemiştir.

Bölge için bu değerler 500-999 da arazi işleyenler için irdelendiğinde sayısal olarak bu grubun oranı 1991 yılında yüzde 0,16 ve 0,1 olmaktadır. Bu grupta yer alan tarım işletmelerinin işlediği alan 1991 yılında 531,9 da, 2001 yılında 736,4 da olmuştur.

Büyük tarım işletmelerinden ülke genelinde 1 000 da ve üzeri arazi işleyenler 1980 yılında 930,6 da, 1991 yılında 1 992,9 da ve 2001 yılında 2 166,8 da tarım arazisi işlemişlerdir.

Bölgede 1 000 da ve daha fazla arazi işleyen tarım işletmelerinin işlediği tarım alanı 1991 yılında 1 464,6 da ve 2001 yılında 3 534,1 dekar olarak gerçekleşmiştir.

Genel bir değerlendirme yapıldığında bölgede 100 dekardan daha az arazi işleyen tarım işletmelerinin sayısı yüzde 90'dan daha fazladır ve bu grupta yer alan tarım işletmeleri arazinin üçte ikisini işlemektedir. Bölgede orta büyük işletme olarak tanımlanabilecek batı standartlarında ticari üretim

Tablo 3.2.3.3 Türkiye ve Bölge Tarım İşletme Büyüklükleri, 1980-2001

		Türkiye						Bölge			
		1980		1991		2001		1991		2001	
		Adet	Yüzde	Adet	Yüzde	Adet	Yüzde	Adet	Yüzde	Adet	Yüzde
Toplam	A	3 650 900	100	3 966 822	100	3 021 190	100	263 663	100	225 958	100
Toplam arazi	B	227 640 000	100	234 510 993	100	184 329 487	100	11 606 679	100	10 225 361	100
< 50	A	2 267 100	62,1	2 659 738	67	1 958 266	65	190 139	72,1	157 474	69,7
	B	45 556 000	20	51 889 612	22	39 331 133	21	4 079 566	35,2	3 623 293	35,4
50-99 da	A	738 400	20,2	713 149	18	559 999	19	48 701	18,5	47 547	21,0
	B	48 392 000	21,3	46 750 693	20	38 123 216	21	3 083 357	26,6	3 249 798	31,8
100-499 da	A	616 000	16,9	557 097	14,1	481 018	16	24 240	9,2	20 698	9,1
	B	106 332 000	46,7	95 704 065	40	85 957 939	47	3 975 096	34,2	3 191 728	31,2
500-999 da	A	29 400	0,8	24 201	0,6	17 431	0,6	413	0,16	218	0,1
	B	27 360 000	12	14 982 493	6	11 218 554	6	219 678	1,9	160 542	1,5
1000 >	A			12 637	0,3	4 476	0,14	170	0,06	21	0,1
	B			25 184 130	10,73	9 698 645	5,26	248 982	2,15	74 217	3,3

A: İşletme sayısı, B: Tarım işletmesinin işlediği alan (da).
Not: 1980 Yılı verilerinde 999 dekar ve üzeri için ayırım yapılmadığından tablonun son satırı boş bırakılmıştır.
Kaynak: DİE (1994-1), 1991 Genel Tarım Sayımı.
DİE (2004-14), 2001 Genel Tarım Sayımı.

yapabilecek tarım işletmesi sayısı ülke genelinden daha azdır. Bölge illerindeki ve Türkiye'deki tarım işletmesi büyüklüğü üçe ayrılarak verilmiştir (Tablo 3.2.3.4).

Bölge genelinde 10 ha'dan (0-100 da) daha küçük işletmelere sahip olan işletmelerin toplam içindeki oranları Çorum ilinde yüzde 88,2, Amasya'da yüzde 89,3, Tokat'ta yüzde 95,9 ve Samsun ilinde yüzde 96,7, bölge genelinde yüzde 93,7'dir. Parsel büyüklükleri dikkate alındığında ise en küçük parsellerin Tokat ilinde, en büyük parsellerin Çorum ilinde olduğu görülmektedir. Bölge tarımsal işletmelerinin, işletme büyüklüğü ve parsel büyüklüğü ülke genelinden daha küçüktür. Bölgede yer alan illerdeki arazi dağılımı çok parçalı ve küçük parsellerden meydana gelmiştir.

AB ülkelerinde ortalama işletme büyüklüğü olan 16,5 ha (165 dekar) esas alındığında illerdeki tarım işletmelerinin yüzde 93,7'si küçük işletme sınıfına girmektedir. Orta işletme olarak kabul edilen ve arazisi 100-200 dekar arasında olan tarım işletmesi oranı yüzde 4,9'dur. Bölgede arazisi 200 dekardan fazla olan tarım işletmesi sayısı 3 327 adet ve oranı yüzde 1,4'tür.

Bölgedeki tarım işletme büyüklükleri, tarım işletmelerinin işlediği arazi ve parsel büyüklüğü kriteri esas alınarak, bölge için başka bir değerlendirme yapılmıştır. Bu değerlendirme sonucuna göre, bölgede her bir tarım işletmesi 6 adet parseli işlemekte, her bir parsel büyüklüğü ortalama 7,68 da (0,7ha) olmaktadır. Bölgede işletme başına düşen arazi miktarı ülke ortalamasının yüzde 73,7'si, ortalama parsel büyüklüğü ise ülke ortalamasının yüzde 70'i kadardır.

Tüm bu veriler bir arada değerlendirildiğinde Türkiye'de ve bölgedeki tarım işletmelerinin en önemli sorunu çok parçalı küçük tarım işletmelerinin varlığıdır. Bu kadar fazla sayıdaki tarım işletmesi ve küçük parselde üretim yapmak ve dünya ülkeleri ile rekabet etmek oldukça zor olacaktır.

Tablo 3.2.3.4 Bölge Tarım İşletme Büyüklükleri

İşletme	Amasya		Çorum		Samsun		Tokat		Bölge		Türkiye	
büyüklüğü (da)	Adet	Yüzde	Adet	Yüzde	Adet	Yüzde	Adet	Yüzde	Adet	Yüzde	Adet	Yüzde
Küçük 0-100	26 543	89,3	45 815	88,2	89 968	96,7	53 940	95,9	216 266	93,7	2 518 044	83,3
Orta 101-200	2 212	7,4	4 440	8,5	2 641	2,9	2 068	3,6	11 361	4,9	327 330	10,8
Büyük 201->	971	3,3	1697	3,3	401	0,4	258	0,5	3327	1,4	175 815	5,9
Toplam	29 726	100,0	51 952	100,0	93 010	100,0	56 266	100,0	230 954	100,0	3 021 189	100,0

Not: İstatistik veriler farklı yöntem ve tarihlerde toplandığından tarım işletme sayıları farklı olarak verilmiştir.
Kaynak: DİE (2004-9), 1997 Köy Envanteri Türkiye.
DİE (2004-14), 2001 Genel Tarım Sayımı.

Tablo 3.2.3.5 Bölge Tarım İşletmeleri Sayısı ve Parsel Büyüklükleri

İller	İşletme sayısı (adet)	Arazi büyüklüğü (da)	İşletme büyüklüğü (da)	Toplam parsel sayısı (adet)	İşletme başına ortalama parsel sayısı	Parsel büyüklüğü (da)
Amasya	35 134	1 540 082	43,83	212 800	6	7,23
Çorum	63 086	3 689 135	58,47	374 941	6	9,84
Samsun	103 136	3 889 885	37,72	483 280	5	8,04
Tokat	64 791	2 487 397	38,39	439 134	7	6,78
Bölge	266 147	11 606 499	43,6	1 510 155	6	7,68
Türkiye	3 966 822	234 510 993	59,12	21 601 272	5	10,85

Kaynak: DİE (2004-9), 1997 Köy Envanteri Türkiye.
DİE (2004-14), 2001 Genel Tarım Sayımı.

3.2.3.3.1.1 Türkiye ve Bölge Arazi Sahipliği

Türkiye'de sahipleri tarafından işletilen ve toprak sahibi çiftçi oranı yüzde 95,6, topraksız çiftçi oranı yüzde 4,4'dür. Bölgede yer alan işletmelerin büyük bir bölümü arazi sahipleri tarafından işletilmektedir. Bölgedeki arazi mülkiyeti topraklı ve topraksız çiftçiler esas alınarak incelendiğinde, topraksız çiftçilerin en fazla Amasya (yüzde 7,2), en az Samsun ilinde (binde 7) bulunduğu görülmektedir. Bölgede topraksız çiftçi oranı yüzde 2,5 ve ülke genelinden daha azdır.

Tarımsal Faaliyetler ve Hanehalkı İlişkisi

Türkiye'de tarımsal faaliyet kırsal kesimin temel uğraşlarının başında gelmektedir. Kırsal kesim yerleşim yerleri sayısında 1980 yılına göre 1991'de yüzde 0,68, 2001'de 1991'e göre yüzde 1,75 oranında artış görülmektedir. Bu sonuçlara göre son yirmi yılda ülke genelinde kırsal yerleşim yeri sayısında yüzde 2,44 artış meydana gelmiştir.

Türkiye'deki toplam hanehalkı sayısı karşılaştırıldığında 1991 yılında 1980 yılına göre yüzde 25,56, 2001 yılında 1991 yılına göre yüzde 8,32 ve 2001 yılında 1980 yılına göre yüzde 36,01 oranında artış meydana geldiği görülmektedir.

Toplam hanehalkı sayısında her üç sayım sonucunda artış görülürken, tarımsal faaliyette bulunan hanehalkı sayısında 1991'de 1980 yılına göre yüzde 19,14 oranında artış görülmüş ancak 2001'de 1991'e göre yüzde 9,62 oranında azalış görülmektedir (DİE, 2004-7: 29).

Ülkemiz kırsalında yaşayanların 1980 yılında yüzde 89,5'i tarım sektöründe faaliyette bulunurken, bu değer 1991 de yüzde 75,6'ya, 2001 yılında yüzde 71,7'e gerilemiştir. Buna karşılık tarımsal faaliyette bulunmayan hane sayısı 1980 yılında yüzde 10,5 iken, 1991'de 16,4, 2001'de 28,3 olmuştur.

Tablo 3.2.3.7 ve 3.2.3.8'de görüldüğü gibi ülke genelinde son 20 yılda tarımsal faaliyette bulunmayan hanehalkı sayısında devamlı bir artış gözlen-

Tablo 3.2.3.8 Bölge Yerleşim Yeri ve Tarımsal Faaliyete Göre Hanehalkı Sayısı

Bölge hanehalkının faaliyet türü	1991	Yüzde	2001	Yüzde
Toplam yerleşim yeri sayısı	2 646		2 818	
Toplam hanehalkı sayısı	283 712	100,0	349 232	100,0
Tarımsal faaliyette bulunan hanehalkı sayısı	267 588	94,4	277 552	79,5
Tarımsal faaliyette bulunmayan hanehalkı sayısı	16 124	5,6	71 680	20,5

Kaynak: DİE (1994-1), 1991 Genel Tarım Sayımı.
DİE (2004-14), 2001 Genel Tarım Sayımı.
İçişleri Bakanlığı (2001), Türkiye Mülki İdare Bölümleri Belediyeler Köyler.
TKİB (2004-1), II. Tarım Şurası Çalışma Belgesi, Ankara.

Tablo 3.2.3.6 Bölge Tarım İşletmeleri Arazi Sahipliğinin Dağılımı

Arazi mülkiyeti	Amasya	Yüzde	Çorum	Yüzde	Samsun	Yüzde	Tokat	Yüzde	Bölge	Yüzde	Türkiye	Yüzde
Topraklı çiftçi	27 582	92,8	49 792	95,9	92 288	99,3	55 479	98,6	225 141	97,5	2 924 681	95,6
Topraksız çiftçi	2 144	7,2	2 160	4,1	722	0,7	787	1,4	5 813	2,5	135 744	4,4
Toplam	29 726	100,0	51 952	100,0	93 010	100,0	56 266	100,0	230 954	100,0	3 060 425	100,0

Kaynak: DİE (2004-9), 1997 Köy Envanteri Türkiye.
DİE (2004-14), 2001 Genel Tarım Sayımı.

Tablo 3.2.3.7 Türkiye Yerleşim Yeri ve Tarımsal Faaliyette Bulunmasına Göre Hanehalkı Sayısı

	1980	Yüzde	1991	Yüzde	Artış	2001	Yüzde	Artış
Toplam yerleşimyeri sayısı	36 126		36 371		0,68	37 009		1,75
Toplam hanehalkı sayısı	3 794 072	0	4 764 006	100	19,14	5 160 264	100	8,32
Tarımsal faaliyette bulunan hanehalkı sayısı	3 434 163	89,5	4 091 530	75,6	16	3 697 743	71,7	-9,62
Tarımsal faaliyette bulunmayan hanehalkı sayısı	359 909	10,5	672 476	16,4	86,8	1 462 521	28,3	117,48

Kaynak: DİE (2004-7), 2001 Genel Tarım Sayımı Köy Genel Bilgileri.

mektedir. Bu artış 1991 yılında, 1980 yılına göre yüzde 86,8, 2001 yılında 1991 yılına göre yüzde 306,3 oranında olmuştur. 2001 yılı verilerine göre tarımsal faaliyette bulunmayan aile sayısı 1980 yılına göre 4 kat artmıştır.

Aynı değerlendirme bölge için yapıldığında bölgede 1991 ve 2001 yılları arasında yerleşim yeri sayısı 2 646 adetten 2 818 adede yükselmiş, artış yüzde 6,5, hanehalkı sayısı 283 712 adetten 349 232 adede yükselmiş, sayısal olarak artış yüzde 32,4 olmuştur. Bölgede yerleşim yeri sayısındaki artış ülke genelinden fazla, hanehalkı sayısındaki artış ülke genelinden daha az olarak gerçekleşmiştir.

Bölgedeki hanehalkının faaliyetleri irdelendiğinde 1991 yılında 267 588 hane (yüzde 94,4) tarımsal faaliyette bulunurken, 2001 yılı verilerine göre bölgede bulunan hanelerin yüzde 79,5'i tarımsal faaliyetlerde bulunmakta, yüzde 20,5'i başka işlerde çalışarak geçimini sağlamaktadır.

Bölgede tarım dışı işlerden gelir elde edenlerin sayısı 1991, 2001 yılları arasında 16 124'ten 71 680 adede yükselmiş, başka bir ifade ile 4,4 kat artmıştır. Son 10 yılda meydana gelen bu artış ülke ile benzerlik göstermekte, bölgedeki hanelerin tarım dışı faaliyetlere yönelmesinin ülke genelinden daha hızlı olduğu görülmektedir. Bu durum bölgedeki nüfus artışına karşın, bölgedeki göç olayının önemli boyutta olduğunu göstermektedir.

Kırsal kesimde yerleşik bulunan insanların bir kısmı tarımsal faaliyetlerden yeterli gelir elde edemediklerinden tarım dışı işlerde çalışmaktadır. Bunlar mevsimlik işçi olarak imalat sanayi, ticaret, ulaştırma, inşaat ve toplum hizmetleri gibi işlerde istihdam imkanı bulmaktadır.

Bölgede yaşanan iç göç bu duruma uymaktadır. İl ve ilçe merkezleri ile bölge dışına mevsimlik işçi olarak çalışmak için gidenler, sezon sonunda tekrar köyüne dönmektedir.

Kırsal kesimde ikamet etmenin bazı avantajları bulunmaktadır. Kırsal kesimde oturanlar çevrede üretilen tarım ürünlerini yerel olarak ucuz fiyata elde etmekte, kendi ev bahçesinde sebze ve meyve üreterek kışlık ihtiyacının bir kısmını kuruttuğu ürünlerden karşılamakta, oturduğu konuta kira ödememekte veya çok az kira ödemekte, ulaşım giderleri bulunmamakta, elektrik ve su ücretleri kente göre daha düşük bulunmakta, yeter düzeyde arazisi olmayan erkekler kentte çalışırken, gerideki eş ve çocuklar tarlada günlük yevmiye ile çalışmakta, ailenin sahip olduğu bir veya iki inekten süt ve süt ürünleri elde edilmektedir. Özet olarak köyde yaşam şehirde yaşama göre daha düşük maliyetli olduğundan kırsal kesimde oturanlar kentlerdeki işgücü ihtiyacının önemli bir kısmını karşılamaktadır.

Tarım Dışı Gelirler

Tarım işletmelerinin tarım dışı gelirlerini belirlemek için Tarım Reformu Uygulama Projesi (Agricultural Reform Implementation Project-ARİP) kapsamında anket yoluyla toplanan veriler değerlendirilmiştir. Bu çalışma sonuçlarına göre 5 305 işletmenin 366 adedi (yüzde 6,8'i) Amasya, Çorum, Samsun ve Tokat illerinde bulunmaktadır.

Tablo 3.2.3.9 Tarım İşletmeleri Gelirlerinin Kaynak İtibarıyla Dağılımı

(yüzde)

Gelir çeşidi		Amasya	Çorum	Samsun	Tokat	Bölge ortalaması	Türkiye
Tarımsal gelirler		70,15	77,82	67,86	65,35	69,11	72,43
Tarım dışı gelirler	Kira, satış, banka gelirleri	12,54	9,13	17,55	16,58	15,04	9,70
	Yardımlar	1,65	-	2,77	-	1,50	1,96
	Doğrudan gelir desteği	7,50	12,88	4,54	4,56	6,33	7,92
	Diğer gelirler	0,45	-	2,67	5,45	2,45	3,93
	Alınan krediler tutarı	7,71	0,17	4,61	8,06	5,57	4,06
Tarım dışı gelirler toplamı		29,85	22,18	32,14	34,65	30,09	27,57
Toplam		100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Kaynak: TKİB (2004-4), ARİP Verileri (basılmamış doküman).

Bölge tarım işletmelerinin gelirleri incelendiğinde, işletmelerin elde ettikleri gelirlerin yüzde 65,35-77,82'sinin tarımsal kaynaklı faaliyetlerden elde edilen gelirler olduğu ve bu oranın da Türkiye oranına yakın olduğu görülmektedir. Amasya ili tarım işletmeleri tarım dışı gelirleri yüzde 29,85, Çorum ili tarım işletmeleri tarım dışı gelirleri yüzde 22,43, Samsun ili tarım işletmeleri tarım dışı gelirleri yüzde 32,14, Tokat ili tarım işletmeleri tarım dışı gelirleri yüzde 34,65'dir.

Doğrudan Gelir Desteği

DİE kayıtlarında yer alan illerin arazi varlıkları ile "Doğrudan Gelir Desteği (DGD) ödemelerinde esas olan tarım alanları arasında önemli farklar bulunmaktadır. İllerin ekilen tarım arazisi esas alındığında DGD ödemelerinin daha fazla olması gerekmektedir. DGD ödemelerine esas olan tarım alanları ve tarım işletme sayılarının daha doğru bir şekilde elde edilmesi için çalışma yapılması, DİE ve DGD verilerinin aynı baza oturtulması gerekmektedir. Bölge DGD ödemeleri Tablo 3.2.3.10'da verilmiştir.

3.2.3.3.2 Tarım İşletmeleri Üretim Şekilleri ve İşgücü İhtiyacı

Bölgede tarım işletmelerinin 191 229'u (yüzde 76,1) bitkisel ve hayvansal üretimi birlikte yapmaktadır. Sadece hayvancılık yapan işletmeler 3 789 adettir.

Tarım işletmelerinin büyük bir kısmı aile işletmesi olduğundan işgücünün önemli bir kısmını kendi aile bireylerinden sağlamaktadır. İşletmelerin bir kısmı dışarıdan tohum ekimi, fide dikimi, ürünlerin çapalanması, sulama, hasat ve harman işleri için iş gücüne ihtiyaç duyduklarında bunu kendi yakın çevrelerinden, yakın köylerden veya uzakta bulunan dağ köyleri diye isimlendirilen orman içi köylerden temin etmektedirler.

Samsun ilinin işgücü ihtiyacı diğer illerden iki kat

Tablo 3.2.3.10 Doğrudan Gelir Desteği Ödemeleri

	Amasya	Çorum	Samsun	Tokat	Bölge	Türkiye
DGD'nden yararlanan çiftçi sayısı	27 761	56 320	72 897	44 714	201 692	2 770 000
(A) Toplam tarım alanı (da)	2 527 500	6 224 680	4 502 070	3 748 110	17 002 360	26 000 000
(B) DGD' ne tabi alan (da)	1 186 000	3 252 910	2 609 000	1 698 000	8 745 910	16 800 000
Fark (A-B) (da)	1 341 500	2 971 770	1 893 070	2 050 110	8 256 450	9 200 000
DGD'ne tabi alanın toplam alanına oranı B/A (yüzde)	46,92	52,26	57,95	45,30	51,40	64,62
DGD' ne tabi ödeme tutarı (trilyon TL)	18,99	52,00	41,70	27,20	139,89	2 650,00
Türkiye genelinde DGD alanların payı (yüzde)	0,72	1,96	1,57	1,03	5,20	

Kaynak: Ziraat Bankası (2004-1), T.C. Ziraat Bankası DGD Verileri (basılmamış doküman).

Tablo 3.2.3.11 Tarım İşletmeleri Üretim Şekilleri

	Amasya		Çorum		Samsun		Tokat		Bölge		Türkiye	
Üretim şekli	Değer	Yüzde	Değer	Yüzde	Değer	Yüzde	Değer	Yüzde	Değer	Yüzde	Değer	Yüzde
Yalnız bitkisel üretim yapanlar	8 386	25,2	10 394	18,0	11 568	11,3	9 377	16,1	39 725	15,8	845 872	20,0
Bitkisel ve hayvansal üretimi birlikte yapanlar	21 340	64,0	41 558	72,3	81 442	79,8	46 889	80,4	191 229	76,1	2 214 553	52,4
Ara toplam	29 726	89,2	51 952	90,3	93 010	91,1	56 266	96,5	230 954	91,9	3 060 425	72,4
Yalnız hayvansal üretim yapanlar	725	2,1	1 393	2,5	1 044	1,0	627	1,0	3 789	1,5	142 798	3,4
Su ürünleri üretimi ve avcılığı yapanlar	16	0,1	3	0,1	133	0,1	3	0,1	155	0,1	8 001	0,2
Tarım ve hayvancılık yapmayanlar	2 847	8,5	4 100	7,1	08 021	7,8	1 430	2,4	16 398	6,5	1 013 259	24,0
Toplam	33 314	100,0	57 448	100,0	102 208	100,0	58 326	100,0	251 296	100,0	4 224 483	100,0

Kaynak: DİE (2004-9), 1997 Köy Envanteri Türkiye.

daha fazladır. Bu ilde parsellerin daha küçük, tarım işletmelerinin sayıca fazla, tütün, fındık ve sebze tarımının yoğun olması nedeniyle işgücüne daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Tablonun tetkikinden görüldüğü gibi kuruda hububat tarımının yaygın olduğu Çorum ili ile, sulu tarımın yoğun olarak yapıldığı Tokat illerinin iş gücü talebi birbirine yakın (yüzde 20,2), neredeyse eşittir (DİE,1998-2, Türkiye'de Tarımsal Yapı ve İstihdam).

Bölgede tarla ve sebze üretimi yüksek, meyve üretimi orta sıralarda olmasına karşın, tarımsal verimlilik düşük, gizli işsizlik oranı yüksektir. Bölgenin bitkisel üretim için işgücü ihtiyacı 58 236 717 işgünü/yıl, hayvansal üretim için 27 097 933 işgünü/yıl olmak üzere, toplam işgücü ihtiyacı 85 334 650 işgünü/yıldır. Bölgenin kırsal kesimde oturan aktif nüfusuna göre hesaplanan işgücü arzı 263 557 320 işgünü/yıl, işgücü arz fazlası 178 222 670 işgünü/yıldır. Bölgede mevcut işgücünün yüzde 32,3'ü ile tarımsal hizmetleri yapmak mümkün olduğundan, işgücü arz fazlası yüzde 67,7'dir.

3.2.3.3.3 Bölgedeki Tarımsal İşletmelerin Sorunları

Bölgedeki tarım işletmelerinin çok küçük olması birçok sorunu beraberinde getirmektedir. Çiftçinin geliri, kendisi ve aile fertlerinin iyi bir yaşam sürebilmesi ve çocuklarına iyi bir eğitim verebilmesi için yeterli değildir. Sermaye birikimi yetersiz olduğundan modern tarım teknolojileri uygulanamamaktadır. Tarımsal mekanizasyon yeterli değildir; emek yoğun tarım ağırlıklıdır. Girdiler yeterli düzeyde sağlanamamaktadır. Birim üretim maliyetleri yüksektir. Bu durumda dünya ülkeleri ile rekabet etmek güçtür. Çiftçi tarım danışmanı istihdam edememekte, bilgiye ulaşamamakta, ilkel metotlarla üretime devam etmekte, üretiminde ihtisaslaşmaya gidememektedir. Gelir düşüklüğü nedeniyle çiftçinin tarıma olan ilgisi azalmakta, köyden kente göç hızlanmakta, üretimi kolay olan taban fiyat uygulanan hububat tarımına yönelmektedir.

Çiftçi, ailesinden birinin tarım ile ilgilenmesini istemediğinden gençlerin tarıma ilgisi azalmakta, tarımsal konularda bilgi ve deneyimi olan insanların gelecekte tarıma yönelmesi ihtimali gittikçe düşmektedir. Küçük işletmeler büyük miktarda standart kitlesel üretim yapamadıklarından pazara aynı kalitede, büyük miktarda ürün sunamamakta, pazarda söz sahibi olamamaktadır. Çok sayıdaki küçük tarım işletmesi sahibini bir araya getirerek örgütlenmeyi sağlamak zor olmaktadır. Küçük işletmelerde sermeye birikimi yeterli olmadığından, örgütlenme sırasında öz sermaye ve katılım paylarını toplamak, işe büyük sermaye ile başlamak mümkün olamamaktadır. Küçük tarım işletmesi ancak kendi ihtiyacı için üretim yapmakta, pazara çok az ürün çıkarmaktadır.

3.2.3.4 Tarımsal Üretimin Geliştirilmesinde Kısıtlar ve Fırsatlar

3.2.3.4.1 Üretim Alanları Daraltılan Bitkiler ve Yeni Ürünlerin Yetiştirilmesi

Türkiye'de geniş bir alanda üretilmekte olan şeker pancarı, tütün ve haşhaş gibi bitkilerin ekim

Tablo 3.2.3.12 Bölge Ana Ürün Üretimlerinde İşgücü İhtiyacı

(iş günü/yıl)

	Amasya	Çorum	Samsun	Tokat	Bölge toplamı	Türkiye
Tarla bitkileri	7 047 428	9 389 733	16 286 675	8 195 801	40 919 637	390 644 710
Sebze	1 411 569	993 909	4 189 993	2 090 299	8 685 770	83 655 557
Yem bitkileri	61 582	78 689	39 270	198 395	377 936	9 749 450
Meyve	675 441	1 302 330	4 999 806	1 275 797	8 253 374	186 112 164
Toplam	9 196 020	11 764 661	25 515 744	11 760 292	58 236 717	670 161 881
İllerin payı (yüzde)	15,8	20,2	43,8	20,2	100,0	
Bölge payı (yüzde)	1,4	1,8	3,8	1,8	8,7	

Kaynak: DİE (1998-2), Türkiye'de Tarımsal Yapı ve İstihdam.

alanlarının daraltılması ve bu ürünlerin üretildiği alanlarda yeni ürünlerin yetiştirilmesi ülke ve bölge çiftçileri için önceliği olan bir konudur. Bitkisel üretim deseninin değiştirilmesi bazı olumsuz sonuçlar verse de, tarımsal teknolojinin geliştirilmesi ve birim alandan elde edilecek gelirin yükseltilmesi ile tarımda beklenen gelişmenin sağlanabilmesi için bazı yeni olanakların değerlendirilmesi gerekir.

Ekim alanı daraltılan bitkilerden olan, şeker pancarı sulu alanlarda üretimi yapılan, üçlü veya dörtlü ekim nöbetine giren, kendinden sonra hububat veya diğer ürünlere iyi bir ortam bırakan, küspesinden hayvan beslenmesinde yararlanılan, melasından alkol üretilen, birçok sektöre istihdam sağlayan en önemli tarımsal sanayi ürünlerinin başında gelmektedir.

Ekim alanı daraltılan diğer bir ürün olan tütün, küçük aile işletmelerinin gelirlerine önemli katkılar yapan, sigara sanayisiyle işgücü yaratan, kıraç ve susuz arazileri en iyi değerlendiren, devlet gelirlerine katkı sağlayan, ihracatta önemli bir yeri olan, işgücünü değerlendiren bir üründür.

Yeni ürünlerin başarılı olabilmesi için; bölgenin iklim ve toprak koşullarına uygun olması, üniversite veya araştırma kuruluşları tarafından yöreye uygun olduğunun adaptasyon denemeleri sonucunda belirlenmiş ve önerilmiş olması, birim alandaki getirisinin yüksek olması, yurt içi ve yurt dışı pazarının bulunması, işlenerek veya üzerine katma değer ilave edilerek pazarlanabilmesi, ürünün depolama ve nakliyeye, hastalık ve zararlılara dayanıklı olması, kısa sürede gelir getirebilecek olması, çiftçinin ürünün yetiştirilmesi konusunda teknik bilgi ve eğitim almış veya ürünü yetiştirme konusundaki eğitim ihtiyacının giderilmesi için yöntem belirlenmiş olması, çiftçinin ürünün yetiştirilmesi için gerekli girdileri temin edecek maddi gücünün bulunması, üretim için gerekli teknolojiyi kullanma olanaklarının bulunması ve kredi veya bazı hibe desteklerini sağlanması gerekmektedir.

3.2.3.5 Bölgede Uygulanan Tarımsal Projeler

3.2.3.5.1 Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Projeleri

TKİB'nın yerel kuruluşları olan tarım il ve ilçe müdürlükleri tarafından bölgede pek çok tarımsal proje yürütülmektedir. Amasya ilinde yerel kaynaklarla (İl Özel İdaresi) desteklenen 17 proje, Genel Bütçe'den desteklenen 9 ana başlık altında 20 proje olmak üzere toplam 37 proje, Çorum ilinde çeşitli kaynaklardan desteklenen 9 ana başlık altında 53 proje, Tokat ilinde 26 ana başlık altında 103 proje ve Samsun ilinde benzer projeler yürütülmeye çalışılmaktadır. Bu projelerin 2004 yılı toplam proje bedelleri Amasya ili için 341, 87, Çorum ili için 363,74, Samsun ili için 850,71, Tokat ili için 754,08 milyar TL'dir. Projelerin finansmanı Genel Bütçe'den, il özel idare bütçelerinden, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu'ndan (SYDTF) sağlanmaktadır (tarım il müdürlükleri Kasım 2004 verileri, basılmamış doküman). Projelerin amaçları, uygulama yeri, katılan çiftçi sayısı ve çiftçi katkısı yerel koşullara göre belirlenmektedir. Örneğin; 2004 yılında Tokat ilinde uygulanan arıcılığı geliştirme projesi kapsamında 40 adet arılı kovan ve 400 adet ana arı temini hedeflenmiştir. Hindi üretimini geliştirme projesinde 1 800 adet hindi palazı dağıtımı programlanmıştır. Ceviz üretimini geliştirme projesinde 10 000 adet fidan dağıtımı (yaklaşık 60 ha ceviz bahçesi tesisi) hedeflenmiştir. Bir kısmı yıllardır devam eden, bir kısmı bir veya iki yıllık olarak programlara giren söz konusu projelerin isimleri, ana ve alt başlık olarak aşağıda verilmiştir.

Bitkisel üretimi geliştirme projesi ana başlığı altında hububat, bakliyat, yağ bitkileri, bağ-bahçe ürünleri, çeltik, kabak çekirdeğini geliştirme, tohum temizleme, sertifikalı tohum üretimi, alternatif ürün üretimi, örtü altı sebze tarımı ve seracılığı geliştirme, sözleşmeli çiftçiliğin yaygınlaştırılması, Kızılırmak havzasının geliştirilmesi projelerinin uygulanmasına çalışılmaktadır.

Hayvancılığı geliştirme projesi ana başlığı altında hindi palazı dağıtımı, süt sığırcılığının geliştirilmesi, kültür ırklarının geliştirilmesi, suni tohumlamanın yaygınlaştırılması, damızlık üretim işletmelerinin kurulması, bakım ve beslemenin geliştirilmesi, hayvan sağlığı mücadele çalışmalarının yaygınlaştırılması, hayvan hareketlerinin denetimi, küçükbaş hayvancılığı geliştirme, mera ıslahı, arıcılığın geliştirilmesi projelerinin uygulanmasına çalışılmaktadır.

Tarıma dayalı sanayinin geliştirilmesi projesi ana başlığı altında entegre kırmızı ve beyaz et ve et ürünleri işletme tesislerinin kurulması, süt ürünleri entegre tesisi kurulması, sebze ve meyve işleme tesislerinin kurulması, çevre ile uyumlu deri işleme tesislerinin kurulması, çeltik kurutma tesisinin kurulması projeleri uygulanmaya çalışılmaktadır.

Tarım ürünleri pazarının geliştirilmesi projesi ana başlığı altında süt toplama merkezlerinin çoğaltılması, pazar bilgi sisteminin oluşturulması, bitkisel üretim birliklerinin kurulması, çeltik borsası kurulması, ürün paketleme tesisi kurulması, ürünlerden marka oluşturulması, kırsal turizmin geliştirilmesi projelerinin uygulanmasına çalışılmaktadır.

Kooperatiflerin güçlendirilmesi, su ürünleri yetiştiriciliğinin artırılması, organik tarımın desteklenmesi, araştırma geliştirme ve planlama çalışmaları yapılması (kadının tarımdaki rolü, ortak makine kullanımı, et ve süt işleme konusunda pazar araştırması yapılması, bölgeye uygun yüksek verimli çeşitlerin belirlenmesi), tarımsal yayım projelerinin geliştirilmesi projeleri adı altında ana ve alt başlıklar bulunmaktadır.

Koruma ve kontrol hizmetleri ana başlığı altında hayvan hastalıkları ile mücadele projeleri, bitki hastalık ve zararlıları ile mücadele projeleri, su ürünleri ve kirlenme kontrolü projesi, gıda denetimi projesi, süne ve kımıl mücadelesi projesi, isimlerinin tümü verilmeyen münferit projeler de yürütülmeye çalışılmaktadır.

Tüm bu projelere ilave olarak; soğan depolama şartlarının iyileştirilmesi, Amasya elmasının ıslahı, düşük kaliteli kirazların değerlendirilmesi, kirazın modifiye atmosfer koşullarında depolama şartlarının ürün kalitesi üzerine etkisi, bilgisayarlı erken uyarı sistemi kurulması, kıl keçisi ıslahı, damızlık koyun projesi gibi projeler de yer almaktadır.

Yukarıda ana ve alt başlıkları verilen uygulama programında yer alan söz konusu tarımsal projelerin (yaklaşık 60 adedinin ismi verilmiştir) mevcut kaynaklarla başarılı bir şekilde yürütülmesi ve istenilen sonuçların tam olarak elde edilmesi zor gözükmektedir. Projelerin izleme ve değerlendirmeleri yeterli değildir. Proje başarısını ölçen, hedeflere ne kadar yaklaşıldığını objektif kriterlere göre değerlendiren bir ölçme ve değerlendirme sistemi kurulmamıştır. Başarılar yanında başarısızlıkların nedenlerini araştıran, başarısızlıkları elimine etmeyi hedefleyen bir strateji oluşturulmamıştır. Projelerden çiftçinin yararlanma düzeyi, üretiminde gelir artışı sağlayıp sağlamadığı, çiftçinin davranışında veya uygulama metotlarında bir değişim olup olmadığı, uygulanan tarımsal projenin devamlılığının sağlanıp sağlanmadığı gibi hususlar objektif kriterlere göre izlenip değerlendirilmemektedir.

Tarımsal proje adetleri yüzde 70-80 azaltılmalı, yöre için en acil ve en önemli olan 5, azami 10 adet projeye tüm kaynaklar seferber edilmelidir. Bu projeler seçilirken tarım il ve ilçe müdürlükleri proje konularını ve uygulama yerlerini çiftçi taleplerini dikkate alarak belirlemelidir. Yöredeki en yakın araştırma enstitüsünün konu uzmanı, tarım il müdürlüğü teknik personeli ile birlikte çalışmalı, gereken hallerde üniversitedeki konu uzmanı öğretim elemanından sözleşme ile ücret karşılığı teknik destek alınmalıdır.

Dünya Bankası tarafından finanse edilecek ve TKİB tarafından uygulamaya konulacak olan "Katılımcı Kırsal Kalkınma Projesi" (Köy Bazlı Kırsal Katılımcı Yatırım Projesi) ile ilgili detay çalışmalar yapılmasına başlanmıştır. Kesin olmamakla birlikte, bölge illerinden sadece Tokat ilinde uygulanması düşünülen projelere özel kesim kat-

kısı yüzde 50 ve kamu desteğinin yüzde 50 olması kararlaştırılmıştır. Proje ile mısır silajı yapılması, mısır kurutma, sebze paketleme, ambalajlama için tesis kurulması ve makine satın alınması, süt toplama merkezlerinin kurulması, süt ürünleri üretimi, alternatif enerji kaynaklarının kullanımının yaygınlaştırılması ve seracılık projelerinin desteklenmesi düşünülmektedir. Söz konusu ana başlıklara ilave olarak illerin özeliğine göre, tarım ile ilgili özel ve kamu kesimi tarafından hazırlanacak projeler de desteklenebilecektir. Projenin toplam tutarı ve katılacak illerin isimleri henüz karara bağlanmamıştır. Projenin 2005-2007 yılları arasında uygulanması planlanmaktadır.

3.2.3.5.2 Tokat İli Bir Köy Bir Ürün Projesi

Tokat ilinde uygulanmaya başlayan "Bir Köy Bir Ürün Projesi-(BKBÜ)" Türkiye'de çeşitli kurumların bir arada çalışacağı geniş katılımlı bir proje örneğidir. Proje; kamu kesimi, özel kesim, sivil toplum kuruluşları, üniversiteler, araştırma kuruluşları ve üreticilerin katılımı ile yürütülmeye başlanmıştır. Projenin amaçları; marka haline gelen ürün üretim merkezleri oluşturmak, tarıma dayalı sanayi tesislerine ham madde sağlamak, gıda sanayisini geliştirmek, yeni sektörler oluşturmak, tarımsal mekanizasyon ihtiyacını gidermek, nakliye olanaklarını artırmak, tarımsal yayım elemanlarının bilgi ve beceri düzeyini yükseltmek, teknik kapasitesi yüksek tarımı ticari amaçla yapan bir çiftçi kitlesi yaratmak, çiftçi organizasyonlarını geliştirmek, etkin bir denetim sistemi oluşturmak, kadınların eğitimine ve üretimde söz sahibi olmalarına yardımcı olmaktır.

"BKBÜ Alt Proje Başlıkları" altında yapılan faaliyetler çerçevesinde; vişne, ceviz yetiştirilmesi, örtü altı sebze ve çilek tarımını geliştirme projeleri uygulamaya konulmuştur. Dane mısırda yaşanan kurutma sorununu gidermek amacıyla, 5 ton/saat kapasiteli bir adet mısır kurutma tesisi tamamlanmıştır. Elma, kiraz, nar bahçesi tesisi ve Narince üzüm çeşidi ile bağ tesisi projesi uygulamaya konulmuştur. Arı potansiyelini geliştirmek ve ırkları ıslah etmek amacıyla hazırlanan proje de uygulamaya konulmuştur. Domates tarımını geliştirme projesi kapsamında bir adet biyoteknik sera inşası için çalışmalara başlanmıştır. Hayvancılığı geliştirme ve yerli ırkların ıslahı, II. ürün geliştirme

Tablo 3.2.3.13 Bir Köy Bir Ürün Projesi 2004 Yılı Bütçe Hedefleri

(bin TL)

Proje adı	Proje tutarı	2004 Yılı bütçesi	Özel idare, bakanlık, özel kesim vb katkısı	Çiftçi katkısı
Örtü altı tarımını geliştirme	10 000 000 000	707 883 000	300 000 000	407 883 000
Domates yetiştiriciliği	100 000 000	3 000 000	50 000 000	Ar-Ge Projesi
Çilek bahçesi tesisi	256 750 000	38 190 000	20 000 000	18 190 000
Bağ tesisi	913 000 000	199 200 000	99 600 000	99 960 000
Ceviz bahçesi tesisi	563 767 635	90 000 000	45 000 000	45 000 000
Nar bahçesi tesisi	22 910 000	2 500 000	1 250 000	1 250 000
Kiraz bahçesi tesisi	125 000 000	30 000 000	15 000 000	15 000 000
Elma bahçesi tesisi	2 100 000 000	100 000 000	50 000 000	50 000 000
Hayvancılığı geliştirme	25 300 000 000	1 000 000 000	813 000 000	187 000 000
Su ürünleri	900 000 000	350 000 000	350 000 000	
Arıcılık	422 362 000	276 130 000	98 335 000	127 045 000
Karayaka koyun ırkı yetiştiril.	1 196 800 000	50 000 000	50 000 000	Ar-Ge Projesi
Fide üretimi ve ambalajlama	500 000 000	500 000 000	500 000 000	Özel kesim
Sanayi için sebze yetiştirilmesi	75 000 000	20 000 000	10 000 000	10 000 000
İkinci ürün tarımını geliştirme	125 000 000	37 000 000	26 000 000	11 000 000
Tohumluk patates üretimi	1 400 000 000	350 000 000	175 000 000	175 000 000
Yemeklik dane baklagil üretimi	250 000 000	83 333 333	41 666 666	41 666 666
Yağlı tohumlu bitki üretim. geliş.	889 000 000	80 625 000	80 625 000	161 250 000
Uzaktan algılama sistemi	30 000 000	30 000 000	30 000 000	
Cari giderler	1 000 000 000			
Toplam	46 069 589 635	3 646 338 333	2 795 836 666	1 350 244 666

Kaynak: Tokat Tarım İl Müdürlüğü (2004-3), Bir Köy Bir Ürün Projesi.

projesi, hayvan ırklarının ıslahı ve Karayaka koyun ırkının gövde karkas ağırlığını artırma projesi onaylanmak üzere TKİB'na sunulmuştur.

BKBÜ Projesi merkez ve ilçelerde bulunan tarım il ve ilçe müdürlükleri kanalıyla yürütülmektedir. Projeye, Tokat Tarım İl Müdürlüğü, Belediye Başkanlığı, Ziraat Odası, GOP Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Köy Hizmetleri Araştırma Enstitüsü, Sanayi ve Ticaret Müdürlüğü, İhracatçılar Birliği Dönem Temsilciliği, İl Özel İdare Müdürlüğü, Köylere Hizmet Götürme Birliği, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı, Ticaret Borsaları, muhtarlıklar, tarıma dayalı sanayi kuruluş temsilcileri, tarım sektöründe faaliyet gösteren özel firmalar ve üretici birlikleri katılmaktadır. Özel firmalar "sözleşmeli tarım" modelini uygulayarak üreticiden ürünü satın alarak değerlendirmekte ve pazarlamaktadır.

Proje 2003-2008 yılları arasında uygulanacak ve toplam projen tutarı 2003 yılı fiyatlarına göre 46,07 trilyon TL olacaktır. Projenin finansmanı; milli bütçeden, AB fonlarından, Dünya Bankası'ndan, SYDTF bütçesinden ve il özel idare bütçesinden sağlanmaya çalışılacaktır. BKBÜ Projesine 2004 yılında harcanmak üzere Tokat Tarım İl Müdürlüğü Bütçesi'nden 3,65 trilyon TL ve İl Özel İdare Bütçesi'nden 1 trilyon TL olmak üzere 4,65 trilyon TL kaynak aktarılmıştır.

BKBÜ Projesinde planlanan bütçe hedefleri ve yapılan harcamalar ile ilgili bilgiler tabloda verilmiştir**.**

Tablonun tetkikinden görüldüğü gibi BKBÜ Proje bedelleri toplamı 46,07 trilyon TL olacaktır. Projenin ilk harcamaları başlamış ve faaliyetlere devam edilmektedir. Projede çiftçi katkısı önemli boyutta bulunmaktadır. Projenin diğer illere bir model olma olasılığı çok yüksektir. Proje koordineli çalışma ve bilimsel metotların ileri tarım teknolojilerinin arazide uygulanmasına olanak sağlayacaktır. Ayrıca özel kesim ve STK'nın katkıları ile projede beklenen faydanın kısa sürede gerçekleşmesi beklenmektedir. Bu çalışma kapsamında uygulama sonuçları detaylı olarak izlenerek, buradan elde edilecek deneyimlerden diğer yörelerde uygulanması için öneriler geliştirilmeye çalışılacaktır.

3.2.3.6 Gıda Hijyeni ve Gıda Kontrolü

Türkiye'de gıda hijyeni konusunda Sağlık Bakanlığı ve belediyelerin görev alanına giren birçok konu 5179 Sayılı Yasanın yürürlüğe girmesiyle TKİB'e verilmiştir. Yasada belediyelerle ilgili bir hükme yer verilmediğinden belediyelerin gıda kontrolü konusundaki yetki ve sorumlulukları azaltılmış gözükmektedir.

Büyük gıda işletmeleri yürürlükteki yasa, yönetmelik ve tüzüklere göre gıda üretimi yapmakta, gıdaların Türk Gıda Kodeksi'ne uygun olarak üretilmesi için çalışmaktadır. Ambalajlı olarak satılan, üzerinde üretici firmanın adı, adresi, son kullanım tarihi, katkı maddeleri gibi birçok bilgiyi içeren etiketli gıdaların sağlıklı koşullarda üretildiğini ifade etmek mümkündür. Açıkta satılan birçok gıda için aynı şeyleri söylemek mümkün değildir. Çabuk bozulabilen süt, et ve balık gibi birçok ürün üretildikten sonra derin dondurulmadan veya işlenmeden uzun süre muhafaza edilememektedir.

Bölge illerindeki il gıda kontrol laboratuarları genelde bina ve personel bakımından yeterli olmasına rağmen, alet ve laboratuar ekipmanları yönünden bazı eksikler bulunmaktadır. Samsun hariç diğer il laboratuarlarında kalıntı ve ağır metal analizleri yapacak cihazlar bulunmamaktadır. Samsun Tarım İl Müdürlüğü'ne bağlı olarak çalışan il gıda kontrol laboratuarı tüm analizleri yapabilme özelliğine sahiptir. Gıdalarda, ağır metallerden kurşun, kadmiyum, cıva ve arsenik analizleri ile gıdalar üzerindeki ilaç kalıntı (rezidü) analizleri yapılarak gerekli raporlar düzenlenmektedir. Fındıkta aflatoksin analizleri yapılabilmektedir. Samsun'daki laboratuara yılda ortalama 2 000-3 000 adet örnek gelmekte, yaklaşık 10 000 adet analiz yapılmaktadır.

İlçe ve beldelerde yer alan belediye hudutları içerisindeki gıda kontrol ve hijyeninin nasıl sağla-

nacağına dair yeni çıkarılan yasada herhangi bir hüküm ve madde bulunmamaktadır. Belediye ve il kontrol laboratuarlarının birçok konuda işbirliği yapması gerekirken bu iki kurum arasında koordinasyon son derece yetersizdir. Kırsal kesimdeki gıda kontrolleri ise ya son derece yetersizdir ya da hiç yapılmamaktadır.

3.2.3.7 Bitki Koruma

Türkiye'de değişik ürünlerde kimyasal mücadele yapan tarım işletmesi oranı 1991 yılında yüzde 50,6 iken, bu oran 2001 yılında yüzde 42,6'ya gerilemiştir. Türkiye'de 2001 yılı verilerine göre dekara 63 gr ilaç kullanılmaktadır. Bölgede tarımsal mücadele ilaçları kullanılarak hastalık ve zararlılar kontrol altına alınmaya çalışılmakta, dekara 160 gr ilaç kullanılmaktadır. Bölge ülke genelinin yaklaşık 2,5 katı kadar fazla ilaç kullanmaktadır. Bölgenin her tarafında çok yoğun ilaçlama yapılmasa da, üreticilerin az bir kısmı, bazı bitkilerde kullanmaları gereken ilaç düzeyinin 16 katı kadar ilaç kullanmaktadır.

Hollanda dekara 2 080 gr, Japonya 1 750 gr, Belçika 1 220 gr, İngiltere 570 gr, İsviçre 515 gr, Almanya 390 gr, ABD dekara 351 gr, Danimarka 250 gr, Brezilya 30 gr, Hindistan 30 gr ve Pakistan 20 gr tarımsal mücadele ilacı kullanmaktadır.

3.2.3.8 Tarımsal Üretimde Tohum, Fidan ve Fide Kullanımı

Verimi etkileyen en önemli faktörlerden biri sertifikalı tohumdur. Bölgede buğdayda 2003 yılında 1 483 ton sertifikalı tohum kullanılmıştır. Bölgenin sertifikalı buğday tohumu ihtiyacı 37 345 ton/yıl, kullanılan sertifikalı tohum miktarı ise ihtiyacın yüzde 3,9'udur. Bölgede mısır, arpa, çavdar, çeltik, soya, ayçiçeği, yonca ve korunga tohum ihtiyacı çok fazladır.

Bölgede birçok üründe yeter düzeyde sertifikalı tohum kullanılmamaktadır. Sertifikalı tohum kullanılmamasının en önemli nedenleri, çiftçinin eğitim eksikliği ve sertifikalı tohum kullanımı konusunda köylerde ekim mevsimi öncesinde yeteri kadar tarımsal yayım yapılmamasıdır. En fazla ithal edilen patates ve domates tohumudur. Tarla bitkileri, sebze ve patateste sertifikalı tohum üretiminin geliştirilmesi için bölgede potansiyel mevcuttur.

Fidan ve fide üretimi kamu ve özel kesim tarafından gerçekleştirilmektedir. Kamu, fidan ve fide üretimini tamamen özel kesime bırakmalı, sadece kontrol ve denetim görevini üstlenmelidir. Özellikle ülke geneli ve bölge için önem arz eden aşılı asma, kiraz, vişne, şeftali, erik, ceviz, kivi, Trabzon hurması, ahududu, kuşburnu, böğürtlen gibi meyve türlerinin fidan üretimi ve dağıtımı bir plan dahilinde yapılmalıdır. Bu konuda bazı özel kesim firmaları çalışmalara başlamıştır. Söz konusu faaliyetleri yapacak firmalar desteklenmelidir.

Son yıllarda geliştirilen ve sebze üretiminde yeni bir teknik olan aşılı sebze fidesi üretimi ve kullanılması için gereken girişim yapılmalıdır. Aşılı sebze fidesi, aynı tarlada üst üste üretim yapılmasına olanak vermekte, hastalıklar kontrol edilmekte, tarlada kalan bitki kökü güçlü olduğundan daha fazla verim alınabilmektedir. Aşılı sebze fideleri ile aynı kalitede, büyük miktarda kitlesel ürün üretimi mümkün olmaktadır. Adana ve Antalya illerinde başlatılan bu uygulamanın bölge sebze alanlarında uygulanması için araştırma enstitüleri, bölge üniversiteleri ve tarım il müdürlükleri gerekli girişimi yapmalı, bu konuda çalışan özel firmalar ile işbirliği yapılarak söz konusu teknoloji bölgeye transfer edilmelidir.

Bölgede özel kesim firmaları tohum, gübre, tarımsal mücadele ilacı, tarım alet ve makine ticareti yaparak çiftçinin ihtiyacı olan girdileri sağlamaktadır.

3.2.3.9 Tarımsal Mekanizasyon

Türkiye'deki traktör sayısı 1994-2003 yılları arasında 757 505 adetten, 997 620 adede yükselmiş ve artış oranı yüzde 32 olmuştur. Türkiye'de 1986

yılında her bir traktöre işlemesi gereken 44,80 ha tarım alanı düşerken, 2002 yılında her bir traktöre düşen alan 19 ha'dır.

Bölgede her bir traktörün işlediği tarım alanı Amasya'da 13 ha, Tokat'ta 15 ha ve Samsun'da 14 ha'dır. Bu değerler ülke ortalaması olan 19 ha'dan daha azdır. Kuru tarımın hakim olduğu Çorum ilinde her bir traktörün işlediği alan 29 ha ve ülke ortalamasından daha fazladır. Bölgedeki traktör mevcudu yeterlidir.

Toprak erozyonunu önlemede kullanılması gereken bir döner kulaklı pulluğa bölgede 871 ha düşmektedir. Eğimli arazide toprak işlemeye uygun olmayan kulaklı pulluğa bölgede 19 ha, ülkede 20 ha alan düşmektedir. Ekim makinesine bölgede 74 ha, ülkede 55 ha, kendi yürür biçerdövere bölgede 820 ha, ülkede 1 282 ha, mısır silaj makinesine bölgede 8 322 ha, ülkede 5 545 ha alan düşmektedir. Her bir yağmurlama setine bölgede 265 ha, ülkede 98 ha alan düşmektedir.

Bölgede traktör ile çekilen toprak işleme, ekim, dikim, hasat, harman ve diğer yardımcı ekipmanlar yetersizdir. Tarımsal mekanizasyon düzeyi ile çiftçinin sermaye birikimi arasında doğrusal bir ilişki bulunmaktadır. Tarım işletmelerinin küçük ve çok parçalı olması nedeniyle tarımsal mekanizasyon fazla gelişememektedir. Ortak makine kullanımı yaygın olmadığından tarım alet ve makineleri düşük verimle çalışmaktadır.

3.2.3.10 Tarımda İleri Teknoloji ve Girdi Kullanımı

Dünyada gelişmiş ülkeler tarımda ileri teknoloji kullanımını en üst düzeye çıkarmışlardır. Türkiye'deki yağmurlama sulama alanı 1994-2003 yılları arasında 122 482 ha'dan 188 258 ha'a yükselmiş, artış oranı yüzde 54 olmuştur. Damla sulama alanı 58 069 dekardan, 2003 yılında 124 036 dekara yükselmiş, artış oranı yüzde 114 olmuştur.

Ülkedeki bu gelişmeye karşılık bölgede ileri teknoloji kullanımı son derece sınırlıdır. Örneğin, bölgede damla sulama yok denecek kadar azdır. Amasya ilinde bir kaç çiftçi elma bahçesinde damla sulamayı demonstrasyon ölçeğinde tesis etmiştir. Bafra ovasında 200 dekar alanda yeni tesis edilen bir kivi bahçesinde uygulanmıştır. Tokat ilinde yağmurlama yöntemi ile sulanan alanlar 2 273 ha'dır ve ilde sulanan sahanın sadece yüzde 7'sini kaplamaktadır. Bölgede yağmurlama yöntemi ile sulanan alanların, Türkiye'de yağmurlama ile sulanan alanlar içindeki oranı yüzde 2,9, toplam sulama proje alanları içindeki oranı da onbinde 12'dir. Amasya, Çorum ve Samsun illerinde yağmurlama sulama yapılmamaktadır.

Hibrit sebze tohumları özel firmalar tarafından temin edilmekte ve illerdeki satıcılar tarafından pazarlanmaktadır. Domates fidesi Bursa başta olmak üzere diğer illerden getirilmektedir. Sadece kışlık sebze fideleri yerel olarak üretilmektedir. Mevcut sıcak su kaynakları ile seralar tesis edilirse, bölgenin sebze fidesi ihtiyacı bu seralarda üretilebilir.

Tarımda ileri teknoloji kullanılmamasının en önemli nedeni, çitçinin elinde yeterli sermaye birikimi olmaması ve tarım işletmelerinin çok küçük olmasıdır.

Türkiye'de 1985 yılında 203 250 000 da alanda 1 474 900 ton gübre kullanılmış, gübre tüketimi dekara 7,26 kg olmuştur. 2002 yılında dekara gübre kullanımı dekara 37 kg olmuş, tüketim 1985 yılına göre 5 kat artmıştır. Bölgede kullanılan gübre miktarı dekara 48 kg olmuştur. Bölgede kullanılan gübre ülkede kullanılandan yaklaşık yüzde 30 daha fazladır.

Bölgede hayvan gübresi üretiminin çok fazla olmasına ve bu gübrelerin çevre kirliliği yaratmasına karşın tarım alanlarında yeter düzeyde kullanılmamaktadır. Çorum ilinde tavuk çiftliklerinden atılan günlük yaklaşık 400 ton (yıllık yaklaşık 145 000 ton) gübre, ile besiciliğin yoğun olarak yapıldığı Suluova ve Turhal ilçelerinde elde edilen büyük ve küçük baş hayvan gübresinin organik tarım

koşullarında değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu konuda bölgede iyi planlama ve organizasyon yapılması için gereken çalışmalar ve öneriler yapılacaktır.

3.2.3.11 Örtü Altı Sebze Tarımı

Amasya, Samsun ve Tokat illerindeki örtü altı sebze tarımı 1996-2004 arasında belirgin bir şekilde, yüzde 100-1 100 arasında artmıştır. Bölgenin toplamdaki payı yüzde 2,49 olmuştur. Bölgedeki mikro klima alanları ile denize yakın, kuzeyi kapalı alanlarda örtü altı sebze tarımı yaygınlaştırılarak kış döneminde sebze tarımını geliştirmek ve üretilen sebzeleri ihraç etmek mümkündür.

Tarım işletmelerinde birim alandan en yüksek gelir, sera işletmelerinde elde edilmektedir. Sera işletmelerinde, iklim koşullarına göre değişmekle beraber, ısıtma giderlerinin en yüksek değeri oluşturduğu görülmektedir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının başında gelen jeotermal enerji bölge illeri için değerlendirilmesi gereken önemli bir kaynaktır. Debisi 10 l/s 'den ve sıcaklığı 30ºC'den daha yüksek olan termal kaynaklar dikkate alındığında, kullanılabilir toplam debinin 360 l/s olduğu görülmektedir. Su sıcaklığı, yörenin iklim koşulları gibi hususlar dikkate alındığında bölgede en az 300 dekar, normal koşullarda 400 dekar alanda sera kurmak, yapılacak ilave etüt ve sondaj çalışmaları ile bu kapasiteyi artırmak mümkün görülmektedir.

3.2.3.12 Tarım Ürünlerinin Pazarlanması

Bölgedeki en önemli sorun tarım ürünlerinin pazarlanmasıdır. Sebze, meyve, fındık ve tahıllar başta olmak üzere tüm tarım ürünlerinde pazarlama sorunu yaşanmaktadır. Alan çalışmalarında yapılan görüşmelerde ve uygulanan sınırlı sayıdaki ankete verilen cevaplarda pazarlama sorununu dile getirenlerin oranı yüzde 100'dür. Üreticiler tarladaki fiyatlar ile tüketici masasındaki fiyatların arasında 3-5 kat fiyat farkı olduğunu, hal komisyoncuları ve tüccarın verdiği fiyata razı olmak zorunda olduklarını belirtmişlerdir.

Sebze ve meyve pazarlanmasında yaşanan sorunların önemli bir kısmı 1995 yılında uygulamasına başlanan "**Yaş Sebze ve Meyve Ticaretinin Düzenlenmesi ve Toptancı Halleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname"** hükümleri nedeniyledir. Bu kararname hükümlerine göre üreticinin bireysel olarak üretimini tüketiciye pazarlamasının önüne geçilmiş, üretici üretimini hale getirerek komisyoncu eliyle pazarlamak, tüccara veya tarlada aracıya vermek zorunda bırakılmıştır.

552 Sayılı KHK'ye göre;

- Üretici malını hale getirmek ve komisyoncu eliyle pazarlamak zorundadır,
- Komisyon miktarı taraflar arasında serbestçe belirlenmektedir (komisyon genelde hal esnafı tarafından belirlenmekte, üretici söz sahibi olamamaktadır),
- Bireysel mal pazarlamak isteyen üreticinin malını nakleden taşıyıcının nakil vasıtası trafikten men edilmektedir,
- Bireysel mal pazarlamak isteyen ve yakalanan üreticinin malları müsadere edilerek satılmakta, parasının yarısı yakalayanlara ödül olarak verilmektedir,
- Hal fiyatlarının halka duyurulması ve ilan edilmesi KHK' de yer almasına rağmen, bu konu yerine getirilmemektedir,

Üreticilere göre hale giren sebze ve meyveye uygulanan komisyon, vergi ve diğer kesintiler toplamı, resmi evrak üzerinde yüzde 15 olarak gösterilmekte, gerçek kesinti yüzde 21-25 arasında değişmektedir. Üreticilere göre hal komisyoncusu ortalama yüzde 15-18 komisyon almakta, diğer kesintilerle bu değer ortalama yüzde 25 olmaktadır.

Ülkede ve bölgede ürün borsalarında işlem gören tarım ürünleri sayısı sınırlıdır. Kuru meyveler, fındık, bakliyat ve pamuk borsada işlem gören belli başlı ürünlerdir. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı verilerine göre halihazırda Türkiye'de kurulmuş bulunan 111 adet borsadan 45 adedinde aktif olarak alım ve satım işlemi yapılmaktadır. Aynı bakanlığın verilerine göre borsadan geçmesi bekle-

nen ürünün sadece yüzde 20'si borsadan geçerek pazarlanmaktadır. Türkiye'de borsalar yeterince gelişmemiştir. Borsaların teknik alt yapı ihtiyaçları giderilmeli, iletişim olanakları arttırılmalı, üreticiler borsa işlemlerinden anında bilgi sahibi olmalı, hukuksal düzenlemeler günün koşullarına göre yapılmalı, üretici borsaya güven duymalı, toplumun bütün kesimleri tarımsal işlem borsaları hakkında bilgi sahibi olmalı, borsadaki işlemler sonucunda üreticinin cebine daha fazla para girmelidir.

3.2.3.12.1 Tarım Ürünleri Dış Ticareti

Ülkemiz tarım ürünleri ihracatı 1980'li yıllarda yaklaşık 1,5 milyar Dolar, 1980-1990 arasında yaklaşık 750 milyon Dolar fazla verirken bu denge bozulmuştur. Son yıllarda tarım ürünleri ithalatı artmaya başlamış ve ihracattan fazla tarım ürünü ithal eder duruma gelinmiştir. 1999-2003 yılları tarım ürünleri ihracat ve ithalat değerleri irdelendiğinde 2000 ve 2003 yıllarında ihraç edilen üründen daha fazla tarımsal ürün ithal edildiği görülmektedir.

Ülkemiz 2003 yılında 1,8 milyon ton mısır, 1,5 milyon ton ekmeklik buğday, 500 bin ton pamuk, 450 bin ton çeltik ithal etmiştir. Tahıl ithalatı için 400 milyon, yağ bitkileri için 850 milyon ve pamuk için 500 milyon ABD Doları ödenmiştir. İthal edilen söz konusu bu ürünlerin Türkiye'de ve bölgede (pamuk hariç) üretimi mümkün olduğundan tarımda verimliliğin artırılması ile ithal ikamesi sağlanabilecektir. Ülkemiz geleneksel tarım ürünlerinden fındık, incir, yaş ve kuru üzüm, turunçgil, zeytinyağı ve tütün ihraç etmeye devam etmiştir.

Bölgede üretilen tarım ürünlerinin bir kısmı bölge dışına götürüldükten sonra işlenerek ihraç edilmektedir. Bölgede tarımsal ve ticari faaliyetin çoğu kayıt dışı olarak yürütüldüğünden ihracat verilerinin net ihracat değeri olduğunu söylemek güçtür. Bölgeden 2003 yılında 24,47 milyon Dolarlık tarım ürünü ihraç edilmiştir. Bölge bitkisel ve hayvansal üretiminin yüzde 2,1'i ihraç edilmektedir. Bölgenin ülke tarım ürünü ihracatındaki payı binde 9'dur. Samsun ilinde üretilen fındık, Tokat domatesi ve Amasya kirazının ihraç değerlerinin ne kadarının bu değer dışında yer aldığı gümrük müdürlükleri verilerinden derlenememektedir. Tokat domatesi Trabzon Limanı'ndan kuzey ülkelerine, Hatay ilinden Orta Doğu ülkelerine ihraç edilmektedir. Samsun'da yetiştirilen enginar Çanakkale'de işlendikten sonra ihraç edilmektedir. İşlenmiş ürün olarak ihraç edilen meyve suyu, un ve diğer tarımsal ürünler sanayi ürünleri kapsamında değerlendirilmektedir.

İşlenmiş ve taze ürünlerin market fiyatları ve fiyatlardaki değişimler inceldiğinde AB ülkelerinde birçok üründe fiyatlar uygun ve ihracat için potansiyelin var olduğu görülmektedir. Bölgede üretilen bazı ürünlerin AB ülkeleri ve İngiltere'deki market fiyatlarının minimum ve maksimum kilogram değerleri Euro olarak verilmiştir. Karnabahar 0,23-0,42, Brüksel lahanası 0,48-0,88, beyaz lahana 0,29-0,42, yeşil biber 0,72-0,98, hıyar 0,72-0,87, domates 0,60-2,01, pırasa 1,15-1,59, bamya (Brezilya ve Tayland) 4,35-5,15, kuşkonmaz (Peru) 3,63-5,08, böğürtlen 11,60-16,24, elma 0,48-0,80, armut 0,58-0,96, çilek 2,31-4,05 Euro'dur.

Bölgede açıkta ve termal kaynaklarla ısıtılacak seralarda üretimi mümkün olan kesme çiçeklerin İngiltere'deki toptan fiyatları adet/Euro olarak verilmiştir. Büyük boy gül 0,29-0,63, orta/küçük boy gül 0,12-0,26, gonca gül 0,15-0,24, siklamen 0,20-0,37, karanfil 0,33-0,50, krizantem 0,20-0,36, lale 0,40-0,80, zambak (5 dallı) 0,60-1,50, daffadoil 0,25-0,50 Euro'dur.

Tablo 3.2.3.14 Tarım Ürünlerinde Dış Ticaretin Değişimi

(milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Fark
1999	2 432	1 655	777
2000	1 998	2 149	-131
2001	2 264	1 413	851
2002	2 089	1 707	382
2003	2 525	2 558	-33

Kaynak: DİE (2003-6), 2002 İstatistik Yıllığı.
TKİB, (2004-1), II. Tarım Şurası Çalışma Belgesi, Ankara.

Samsun'da deniz ve hava limanlarının varlığı, sebze ve meyvede büyük bir üretim merkezi olan Amasya'nın demiryolu ağının üstünde bulunması, Tokat ilinde sebze üretiminin yaygın olması, Çorum ilinin, çeltik, baklagil, sebze ve meyve üretimi için potansiyelinin bulunması, bölgenin Karadeniz üzerinden Tuna nehri ile Orta Avrupa pazarlarına ulaşma imkanının bulunması; ihracat açısından bölgeye bazı avantajlar sağlamaktadır.

Pazarda söz sahibi olabilme konusunda kaliteli ürün üretimi, ambalajlama ve pazarın istediği formda ürünün sunulması gibi birçok faktör rol oynamaktadır. Dünya pazarlarına açılırken ürünün ihraç edileceği ülkedeki gümrük mevzuatı, sebze ve meyve için uyguladığı ürün standardı, koruma ve kontrol koşulları konusunda yeterli bilgi ile donanmış olmak, ürünler üzerindeki kalıntı miktarlarının limit değerler altında olduğunu gösteren uluslararası akredite olmuş laboratuarların vereceği sağlık sertifikalarının bulunmasına özen göstermek gerekmektedir.

Bölgede bulunan illerde gıdalara ve tarım ürünlerine uluslararası geçerliliği olan sertifika verecek akredite olmuş laboratuar bulunmamaktadır. Samsun İl Kontrol Laboratuarı'nın akredite olması için gereken çalışmalar TKİB tarafından başlatılmış olmasına karşın henüz gerçekleşmemiştir[2].

Organik ürünlere sertifika veren 6 adet yabancı firma İzmir ilinde faaliyet göstermektedir. Söz konusu firmaların bölgede şube veya temsilcilikleri bulunmamaktadır.

Organik ürün üretimi ve ihracı konusunda bölgede önemli bir potansiyel bulunmaktadır. Söz konusu bu potansiyelin iyi irdelenerek pazar talebine göre ürünlerin üretimi ve pazarlanmasıyla çiftçinin eline daha fazla para geçmesi mümkün olabilecektir. Özellikle doğal koşullarda üretim yapan orman içi köylerde üretilecek ürünlerle organik ürün ihracatına başlamak mümkün görülmektedir. Organik ürün üretebilmek için sulu koşullarda en az iki yıl, kuru koşullarda en az bir yıl geçiş dönemi uygulaması zorunlu bulunmaktadır.

Bölgede su kirliliğinden önemli ölçüde etkilenen Yeşilırmak ve Kızılırmak'tan yapılacak sulamalarla organik tarıma geçilmesi ve organik ürün yetiştirilmesi mümkün görülmemektedir. Bölgedeki sulama alanlarına su temin eden iki nehirden su almayan ve kendi su toplama havzalarında kirliliğin bulunmadığı sulama alanları ile gölet ve diğer sulama alanlarında bir program dahilinde organik ürün üretimine geçmek mümkündür.

Bölgede tarımsal potansiyel yüksek olmasına rağmen, bölge çiftçisi iç pazar için üretim yapmış, dış pazarlara komşu olmasına karşın ürettiğini dışarıya satamamıştır. İhracata yönelik meyve sebze işleme sanayisinin kurulmamış olması, çiftçinin ürününü aracı veya komisyoncu eliyle pazarlaması sonucunda ürünü ucuz fiyata elden çıkarması nedenleriyle tarımı destekleyecek sermaye birikimi yaratılamamıştır. İhracat açısından bölgedeki ana sorunlar; tarımsal işletmelerin küçüklüğü, çiftçinin örgütlenememiş olması, gıda işleme ve raf ömrünü uzatan tesislerin bulunmaması, paketleme ve ambalajlama hizmetlerinin gelişmemiş olması, nakliye ücretlerinin yüksekliği ve standart büyük miktarda kaliteli üretim yapılamamasıdır.

3.2.3.12.2 Tarıma Dayalı Sanayi Tesisleri

Bölgede kurulu bulunan tarıma dayalı sanayi tesisleri genelde il merkezleri ile belirli ilçelerde yoğunlaşmıştır. Bazı sanayi tesisleri yeteri kadar ham madde temin edemediklerinden, girdilerini il dışından getirmektedirler.

Amasya ilinde başta şeker fabrikası, un fabrikaları ve yem fabrikaları olmak üzere 43 adet tarıma dayalı sanayi tesisi faaliyet göstermekte, 2 370 kişi bu tesislerde çalışmaktadır. Çorum ilindeki tarıma dayalı sanayi tesisleri genel olarak tekstil, un, irmik ve ayakkabı üretiminde yoğunlaşmış olmasına karşın, tarım ürünlerini işleyen ve işlenmiş ürün

2 Samsun İl Kontrol Laboratuarı 2006 yılında akredite olmuştur.

üretimi yapan işletmelerin sayısı ve ürün işleme kapasiteleri yeterli değildir. Tarım ürünlerini işleyen tesis sayısı 72 ve çalışanların sayısı 2 917 kişidir. Samsun ilinde tarımsal sanayi diğer bölge illerine göre daha gelişmiştir. İl genelinde mevcut bulunan 160 adet tesiste 3 740 kişi istihdam edilmektedir. Tokat ilinde 120 adet tarımsal sanayi kuruluşu bulunmakta, bu tesislerde 6 385 kişi çalışmaktadır.

Bölgede kurulu bulunan tarıma dayalı sanayi tesislerinin büyük bir bölümü düşük kapasite ile çalışmaktadır. Söz konusu bu tesislerin büyük bir bölümü öz sermaye yetersizliği, ham madde teminindeki darboğazlar, işin iyi yönetilmemesi, kalifiye eleman yetersizliği gibi birçok nedenden dolayı kapasitelerinin altında çalışmaktadır. Bölgede özellikle sebze ve meyve işleme tesisleri yetersizdir ve ihracata yönelik tarım ürünü işleyen tesis adedi çok azdır.

Yurdumuzda şeker pancarı üretimi her yıl üreticilerle yapılan "Şeker Pancarı Üretim Sözleşmesi" ile yapılmaktadır. Üretilecek pancarın miktarı şeker kotaları ve talep doğrultusunda belirlenmektedir. Bölgede, Çarşamba, Çorum, Turhal ve Suluova şeker fabrikaları bulunmaktadır. Bu fabrikaların şeker pancarı işleme kapasiteleri 108 500 ton/gün'dür ve Türkiye'deki kurulu kapasitenin yüzde 20,3'üne denk gelmektedir. Bölgede 2003 yılında 531 329 dekar alanda ekim yapılmış, 1 789 996 ton üretim gerçekleşmiştir. Bölgedeki fabrikalarda toplam 2 806 kişi çalışmakta, 82 431 çiftçi şeker pancarı tarımı yapmakta ve bu sayı ülke genelinin yüzde 16'sını oluşturmaktadır.

3.2.3.13 Çiftçi Örgütlenmesi ve Kooperatifleşme

Türkiye'de kooperatiflerin kurulması 1163 Sayılı yasanın yürürlüğe girmesi ile 1970'li yıllarda bir süre hızlı bir ivme kazanmış, daha sonra bu hız yavaşlayarak kooperatifleşmede duraklama veya bazı hallerde gerileme başlamıştır. Büyük ümitlerle kurulan kooperatiflerden çok başarılı örneklere rastlamak mümkün olsa da genelde başarısız kooperatif örnekleri daha fazla olmuştur.

Bölgede bulunan 186 adet tarımsal kalkınma kooperatifine üye adedi 14 935 kişi ve her bir kooperatifin ortalama üye adedi 466 kişidir. Ancak üye sayıları yüksek olan pancar ekicileri kooperatifleri hesaplama dışı bırakıldığında, kooperatif üye sayısı ortalama 56 kişi olmaktadır. Kooperatif üye adetleri 250'den daha aşağı düşerse kooperatiflerin feshedilmesi yerine birleştirilmesi yoluna gidilmektedir. Bu konuda ilgili kurumlarca alınmış bir prensip kararı bulunmamakta ancak birleşerek daha güçlü hale gelmenin mümkün olacağı kooperatif yönetim kurullarına ve ortaklara önerilmektedir. Birleşme kararı, kooperatif yönetim kurulları tarafından alınmakta, kooperatifler kendi demokratik kuralları içinde genel kurul kararı alarak birleşmektedir. Söz konusu illerde yaklaşık 230 000 tarım işletmesinin bulunduğu dikkate alınırsa tarımla uğraşan çiftçilerin sadece yüzde 6,4'ünün tarımsal kalkınma kooperatiflerine üye olduğu görülmektedir.

Üretici birlikleri; her türlü bitkisel ve hayvansal üre-

Tablo 3.2.3.15 Bölgede Bulunan Kooperatifler ve Ortak Sayıları

	Amasya		Çorum		Samsun		Tokat		Toplam	
Kooperatif türü	Adet	Ortak	Adet	Ortak	Adet	Ortak	Adet	Ortak	Adet	Ortak
Tarımsal kalkınma kooperatifi	32	2 208	78	4 675	50	5 763	26	2 289	186	14 935
Sulama kooperatifi	87	7 439	32	3 783	14	1 613	229	2 844	362	15 679
Su ürünleri kooperatifi	0	0	0	0	14	1 212	2	59	16	1 271
Pancar ekicileri kooperatifi	1	93 786	1	49 408	1	34 391	1	119 476	4	298 279
Toplam	120	103 433	111	57 866	79	42 979	58	124 668	568	330 164

Kaynak: TKİB TDGM (2004), TDGM Verileri (basılmamış doküman).

tim yapan çiftçilerin ürün veya ürün grupları bazında bir araya gelerek oluşturdukları organizasyonlardır. Üretici birlikleri yasası TBMM tarafından kabul edilmiştir. Mevcut haliyle üreticinin ürün pazarlama ve girdi temini sorununa çözüm getirmekten uzaktır. Üretici birliklerinin sermaye birikimi yaratması mevcut yasaya göre mümkün değildir. Üye aidatları ve ürün satış bedeli üzerinden kesilecek hizmet payının üretici birliğinin giderlerini karşılaması güçtür. "Üye aidatı asgari ücretin brüt tutarının yüzde onundan az ve yarısından fazla olamaz" hükmü ile birliklerin sermaye birikimi yaratması önlenmiştir. Üretici birlikleri kar amacı gütmeyen, ortaklarına kar payı dağıtmayan birer kurum olarak faaliyet göstereceklerdir. Bu husus Madde 11'de "Birlikler, üyelerine gelirlerinden pay dağıtamazlar" maddesi ile önlenmiştir. Ortağına kar payı dağıtmayan, kar amacı gütmeyen üretici birliği ile kooperatif arasında bir fark olmayacaktır. Sermaye birikimi yaratılmadan birliğin devamlılığı ve hizmet kalitesini iyileştirmesi mümkün olamayacaktır.

3.2.3.14 Tarımsal Faaliyetler Açısından AB'ye Uyum Çalışmaları

Türkiye 1963 yılında imzalanan Ankara Antlaşması ile Avrupa Ortak Pazarı ile entegrasyon için ilk adımı atmış, 1999 yılındaki Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin AB üyeliğine aday bir devlet olduğu ve diğer aday ülkeler gibi mevcut Avrupa Stratejisi doğrultusunda reformları hızlandıran ve destekleyen bir katılım öncesi stratejiden yararlanması kararlaştırılmıştır. Tarımsal konularda ortak hareket etmek için AB ülkeleri bir ortak tarım politikası (OTP) belirlemişler, tarımsal destekleri ve fiyat istikrarını bu politikaya göre belirlemeye çalışmışlardır. Türkiye de OTP doğrultusunda girdi desteklerini azaltarak veya tamamen ortadan kaldırarak yeni bir destek politikası oluşturmaya başlamıştır.

Bu çerçevede AB ülkelerinde OTP kapsamında yoğun olarak kullanılan, ancak Türkiye'de son iki yıldır uygulanan tarımsal destek, fiyat desteğine alternatif "Doğrudan Gelir Desteği" (DGD) ödemeleridir. Arazi varlığı esas alınarak sürdürülen destek programı tüm ülkede uygulanmaktadır. Ayrıca sertifikalı tohum kullanımı, yem bitkileri üretimi, suni tohumlama destek primi, et ve süt modern üretimlerini teşvik amacıyla verilen primler, nadas alanlarında baklagil ve yağlı tohum üretimi ile yılda iki kez ürün almayı teşvik ödemeleri de bu kapsamda değerlendirilebilecek desteklerdir.

Dünya Bankası ve IMF ile varılan mutabakat çerçevesinde mevcut tarım politikalarının rasyonelleştirilmesi niyeti dile getirilmiş ve altyapı çalışmaları başlamıştır. Bu kapsamda "Çiftçi Kayıt Sistemi Projesi" ve "Veri Tabanı" oluşturma çalışmaları devam etmektedir. Bu sistemle tarım alanlarında faaliyet gösterenler, üretim alanları, üretim miktarları, kullanılan girdiler ve maliyetler gibi bilgiler, merkezi bir kayıt sistemi ile takip edilebilecektir.

Belirtilen tarım reformu kapsamında hazırlanan projelerden biri de, arz fazlası bulunan çay, tütün, şekerpancarı ve fındık üretim alanlarının, ayçiçeği, soya, yem bitkileri, kırmızı mercimek gibi Türkiye'nin ihtiyacı olan ürünlere yönlendirilmesini teşvik etmeyi amaçlayan "Alternatif Ürün Projesi"dir. Hayvancılık sektörünü kalkındırmak amacıyla TKİB'nca hazırlanan "Hayvancılığın Desteklenmesi Hakkındaki Kararname", 10 Mayıs 2000 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu proje TR83 ve ülke genelinde devam etmektedir.

Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) Tarım Anlaşması çerçevesinde üç ana alanda (tarifelendirme ve tarife indirimi, ihracat sübvansiyonları, iç destekler) bazı indirimlerde bulunması gereken ülkemizin DTÖ tarafından gelişmekte olan ülkeler kapsamında değerlendirilmesi nedeniyle, AB ülkelerine göre söz konusu indirimleri daha uzun vadede gerçekleştirme avantajı bulunmaktadır. "Tarifelendirme ve tarife indirimi" alanında, ülkemizin tarım ürünleri için gümrük tarifelerinde 2004 yılına kadar ortalama yüzde 24 ve her bir üründe de en az yüzde 10 indirim gerçekleştirmesi gerekmektedir. Tarım

ürünleri ihracatında ihracat desteklerinin TR83 Bölgesi'nde üretilecek sebze ve meyveler için fazla bir sorun oluşturmayacağı tahmin edilmektedir. Bölge sebze ve meyve üretimleri iyi bir pazarlama stratejisi ile AB ülkelerinde ve diğer yakın komşu ülkelere pazarlanabilir.

AB'de destek kuruluşlarının tek ve merkezi olmasının aksine Türkiye'de ürüne ve tarımsal faaliyetin niteliğine göre değişmesi, AB'nin destek mekanizmalarını, ürünlerin kalitesi ve bölgenin gelişmişlik düzeyine göre ayarlayabilmesi, buna karşılık Türkiye'de söz konusu unsurların dikkate alınmaması uygulamalara yönelik önemli farklılıklardır. Türkiye'deki üretici örgütleri yapılanması AB'deki kadar güçlü değildir. AB'deki az sayıda büyük işletme sahibinin etkin bir örgütlenme modeli içerisinde ortak çıkarlar konusunda fikir birliği içinde hareket etmeleri üreticilerin seslerini daha kolay duyurmalarına neden olmaktadır. Türkiye'de ise çok sayıdaki küçük işletme sahibini bir araya getirmek ve örgütlemek zor olmaktadır.

AB'nin kapsamlı yapısal politikalarına karşılık, Türkiye'de devlet tarafından uygulanan kırsal kalkınmaya yönelik eğitim faaliyetleri ve yayınlar dışında doğrudan tarımla ilgili yapısal politika bulunmamaktadır. Türkiye'deki üreticilerin eğitim düzeyinin düşüklüğü, kırsal kesimdeki erkek ve kadınların okuma-yazma oranının düşük olması nedeniyle çiftçi eğitimlerinden beklenen fayda elde edilememektedir. Örgütlenme konusundaki eğitim eksikliği dikkate alındığında üreticilerin güçlü sivil toplum kurumları oluşturmaları zor gözükmektedir.

Hükümetin temel politikası çeşitli destek politikalarını yeniden düzenleyerek ülke çapında çiftçilere yardım etmek ve üretimi artırmak yönündedir. Tarım mevzuatlarının AB'ye uyumu konusunda gerekli çalışmalar TKİB başta olmak üzere birçok kurum tarafından bazen bireysel, bazen de koordineli bir şekilde yürütülmeye çalışılmaktadır. TKİB ve DPT arasında varılan mutabakata göre, mevcut mevzuatın düzenlenmesi için "alt çalışma grupları" oluşturulmuştur. Söz konusu bu çalışma grupları, TKİB mevzuatının AB'ne uyumu için yapması gereken çalışmaları Aralık 2004'e kadar sonuçlandırmayı planlamıştır. TKİB tarafından belirlenen politikalara göre AB'ne uyum çalışmaları birkaç aşamada yürütülecektir.

Kısa vadedeki uyum çalışmaları içerisinde; Entegre İdare ve Kontrol Sistemi'nin (Integrated Administration & Control system - IACS) kurulması ve uygulamaya konulması için gerekli yasal düzenlemenin yapılması gerekmektedir. "Organik Ürün ve Girdilerin Üretimi, Tüketimi ve Denetlenmesine Dair Kanun" TBMM tarafından Aralık ayında kabul edilmiştir.

Ülkemizin politikalarında etkin bir biçimde kullanabileceği Çiftlik Muhasebe Veri Ağı'nın (FADN) kurulmasına ilişkin mevzuat uyumu sağlanarak gerekli kurumsal kapasite çalışmalarına en kısa sürede başlanması kararlaştırılmıştır. Topluluk bitki sağlığı mevzuatına ülkemiz bitki sağlığı mevzuatının uygun hale getirilmesi, Veterinerlik Çerçeve Kanunu hazırlanması, sınır kontrol noktalarındaki kurumsal kapasitenin artırılması, balıkçılık yönetimi, kontrol, pazarlama ve yapısal uyuma ilişkin mevzuat çalışmalarının yapılması gerekmektedir.

Orta vadedeki uyum çalışmaları kapsamında değerlendirilen hususlar arasında, IACS sisteminin kurularak işleyen bir sistem haline getirilmesi, DGD ve destek mekanizmalarının AB'dekine benzer bir yapıya dönüştürülmesi için arazi parseli tanımlama sisteminin oluşturulması gerekmektedir.

Tarımsal Garanti ve Yönlendirme Fonu (FEOGA) konuları kapsamında harcama ve düzenlemelerini gerçekleştirecek "ödeme kuruluşu"na yönelik çalışmaların tamamlanması ve ülkemizin AB fonları ve desteklerinden daha fazla yararlanması gerekmektedir. Ülkemizin SAPARD programından yararlanmaya başlaması için ön şart olan SAPARD planının ülkemizce hazırlanması gerekmektedir.

AB Ortak Tarım Politikası kapsamında tarımsal ürünler ve üreticiler için geliştirilen bütün yardım ve destek mekanizmalarına yönelik yasal dayanağı oluşturmak üzere, Ortak Piyasa Düzeni Çerçeve Kanunu çıkarılması ve idari yapıların bu çerçevede oluşturulması gerekmektedir.

AB bitki sağlığı mevzuatının uygulanmasına yönelik kurumsal kapasitenin geliştirilmesi orta vadede gerçekleştirilecek hedef olarak alınmıştır. Kamu sağlığı programlarına destek verecek gıda kontrol ve veterinerlik laboratuarları güçlendirilmesi ve hayvan sağlığı konusunda gereken idari düzenlemelerin tamamlanması programlanmıştır. Gıda işleme tesislerinin modernizasyonu için gerekli finansman ihtiyacı ve modernizasyon planı alınacak teknik yardım yolu ile belirlenecektir.

AB mevzuatı ile uyumlu balıkçılık yönetimi, kontrol, pazarlama ve yapısal uyum çalışmalarının gerçekleştirilmesi, AB mevzuatı ile uyumlu bir bilgisayarlı balıkçı tekne kayıt sisteminin geliştirilmesi, orta dönem hedefleri olarak benimsenmiştir.

Bütün bu değerlendirmeler dikkate alındığında özet olarak, AB'ne tam üye adayı olan ülkemizin içinde bulunduğu bu yeni süreçte Kopenhag kriterleri temelinde kapsamlı uyum çalışmalarını gerçekleştirmesi gerekmektedir.

Ülkemizin ve TR83 Bölgesi'nin AB'ye uyum sürecinde önündeki en zorlu alanlardan biri olan tarım sektöründe çalışmalar, öncelikle bir uyum stratejisi gerektirmektedir. AB'nin de bu çalışmalar için Türkiye'ye teknik ve mali destek sağlaması son derece faydalı olacak ve uyum sürecini hızlandıracaktır. Bölge için AB'den sağlanacak proje destekleri ile tarımın geliştirilmesi, ürün kalite ve miktarının artırılması, standart kitlesel ürün üretimi, ürünlerin işlenmiş olarak pazarlanması için gerekli desteklerin alınması için sistemli ve programlı çalışmalara ihtiyaç bulunmaktadır. TR83 kapsamında ileride yapılacak çalışmalarda bölgenin kalkınmasına yönelik projeler ve bunların uygulanmasına yönelik öneriler geliştirilecektir.

TR83 (Amasya, Çorum, Samsun ve Tokat), TR82 Kastamonu (Çankırı, Kastamonu ve Sinop) ve TRA1 Erzurum (Erzurum, Erzincan ve Bayburt) bölgeleri Kalkınma Programları için 52,33 milyon Euro'luk fon sağlanmıştır. Bu program kapsamında; yerel kalkınma girişimlerinin ve KOBİ'lerin desteklenmesi, küçük ölçekli altyapı yatırımlarının geliştirilmesi, ve proje uygulaması amacıyla teknik yardım hizmetinin sağlanması amaçlanmaktadır (DPT, 2004-3).

Ülkemiz için hazırlanması gereken önemli planların başında "Türkiye Kırsal Kalkınma Planı"nı gelmektedir. Söz konusu planın 2005 yılında hazırlanması için gerekli çalışmalara başlanmıştır. Ülkemizin AB'ne uyumu ve beklenen gelişmelerin sağlanabilmesi için önümüzde aşılması gereken birçok sorun ve uzun bir süreç bulunmaktadır. Halkın bilgilendirilmesi, bilinçlendirilmesi, eğitim ve kültür düzeyinin yükseltilmesi, sosyal ve ekonomik refahının arttırılması AB'ye uyum sürecini kısaltacaktır.

3.2.3.14.1 Tarımsal Muhasebe Veri Ağı

Türkiye'de "Tarımsal Muhasebe Veri Ağı" (FADN-Farm Accounting Data Network) çalışmalarına son yıllarda önem verilmeye başlanmıştır. İlk olarak Türkiye Ziraat Odaları Birliği tarafından "Konya İli İhtisaslaşmış Tahıl İşletmeleri Örneği-2002" isimli bir çalışma yaptırılarak hububat üretimi yapan işletmelerin durumları irdelenmiştir. Konya için yapılan genel bir değerlendirmede endüstri bitkilerinin ve meyvelerin en yüksek brüt kâr sağladığı, bunları yağlı tohumlar, baklagiller ve tahılların izlediği görülmüş, işletmeler gelirlerine göre büyüklük sınıfları itibarıyla analiz edilmiştir.

Bölgede de yapılacak bir pilot çalışma ile "Tarımsal Muhasebe Veri Ağı" oluşturulmasında yarar görülmektedir. Bu konuda Genel Bütçe'den kaynak aktarılabileceği gibi, AB'den bazı mali destekler alınarak bu çalışmalar başlatılabilir. Elde edilecek sonuçların gelecekteki çalışmalara yön vermesi bakımından doğru ve güvenilir olması yapılacak

uzun vadeli planlar için sağlam bir altlık oluşturması ülkemiz için gereklidir.

3.2.3.15 Bitkisel Üretim GZFT Analizi

Bölgede yerel düzeyde kamu kurum ve kuruluşları uzmanları, yöneticiler, özel kurum yetkilileri ve çiftçiler ile yapılan görüşmeler ve arazi gezileri sonucunda belirlenen hususlar bir GZFT analizi tekniği uygulanarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Söz konusu çalışma, arazi gezi gözlemleri sırasında elde edilen bulgular ve mevcut dokümanların incelenmesi sırasında derlenen bilgilerin toplu bir özeti olarak hazırlanmıştır.

Güçlü yönler:

- İklim ve toprak özelliklerinin birçok ürünü yetiştirmeye uygun olması,
- Bölgeye iyi uyum sağlamış ürünler ve çeşitlerin bulunması,
- Yükseklik farklarından ve mikro klima bölgelerinden yararlanarak erken, orta mevsim ve geç dönem ürün üretilerek, pazarda devamlılık sağlanabilmesi,
- Çiftçinin sebze ve meyve yetiştirme konusunda deneyim sahibi olması,
- İnsan kaynağının yeterli olması ve genç nüfusun fazla bulunması,
- Bölgede ziraat fakülteleri, araştırma enstitüleri ve meslek yüksek okullarının bulunması,
- Kamu kurumlarının bölgede varlığı ve bir şeyler yapma arzusu içinde olmaları,
- Bölge sanayici ve iş adamlarının örgütlenmiş bulunması,

Zayıf yönler:

- Pazarlama sorununun büyük boyutlarda olması,
- Dış pazara açılma için yeterli çabanın gösterilmemesi,
- Çiftçinin eğitim düzeyinin düşük olması,
- Gençlerin tarıma ilgi duymamaları,
- Çiftçinin örgütlenme yetersizliği ve örgütlenmeye karşı isteksizlik,
- Tarım işletmelerinin çok parçalı olması,
- Tarımda sermaye birikimi yaratılamaması,
- Tarımsal mekanizasyonun zayıf olması,
- Tarımsal ürünleri işleyecek sanayinin yetersiz olması,
- Ürünlerde çok fazla çeşit olması, kitlesel standart üretimlerin yapılamaması,
- Sözleşmeli tarımın yörede yaygın olmaması,
- Tütün, şeker pancarı ve haşhaş gibi ekim alanı daraltılan ürünlerin yerine konabilecek ürün deseninin henüz yeterince belirlenmemiş olması,
- Ekonomik büyüklükte olmayan projelere kaynak aktarımı,
- Tarımsal yayımın yetersiz olması ve çiftçinin bilgiye ulaşamaması,
- Kadınlara ve gençlere yönelik eğitim ve yayım programlarının yetersiz olması,
- Kuruluşlar arasında koordinasyonun yeterli olmaması,
- Kredi desteklerinin yetersiz, faizlerin hala yüksek olması,
- Çiftçi bilgi veri tabanı kurulmamış olması,

Fırsatlar:

- Bölgede sulama alanlarının artırılma olanağı olması,
- Lahana grubu ve diğer kışlık sebzelerin ihraç olanağı bulunması,
- Bölgede termal kaynaklardan yararlanılarak seracılık yapma olanağının bulunması,
- Meyveciliğin bölgede gelişmiş olması ve geliştirilmeye uygun alanlar bulunması,
- Çeltik üretimi için potansiyel alanların bulunması,
- Sebze tohumu ve patates tohumu üretimi için imkanlar bulunması,
- Sertifikalı tohum üretimi için olanaklar bulunması,

- Organik ürün üretimi için bölgede temiz alanların bulunması,
- Tıbbi ilaç ve baharat bitkileri üretimi için potansiyelin var olması,
- Samsun ilinin deniz, kara ve hava yolu ile dış dünyaya bağlantısının bulunması,
- Tuna nehir yolu ile Avrupa'ya açılma olanağı bulunması,
- Merzifon Hava Alanı'nın sivil havacılığa açılma olanağının bulunması,
- Sebze ve meyve işleme sanayisinin kurulması için ham madde bulunması,
- Kuzey ülkelerine ihracat yapma olanağı bulunması,
- Çiftçinin örgütlenmesi için olanakların bulunması,
- Sözleşmeli çiftçilik modeli için yöre çiftçisinin arzulu olması,
- AB ve diğer dış kaynaklardan destek alınma olasılığı bulunması,
- Anadolu Su Havzaları Rehabilitasyon projesinin uygulanması,

Tehditler:

- Hal komisyoncusu, tüccar ve sermaye sahiplerinin güçlü ve egemen olması,
- Tarımda sermaye birikimi yaratılamaması,
- Kamu kurumlarındaki bürokrasi ve verimliliğin çok düşük olması,
- Yerel düzeydeki çekişmeler, iller ve ilçeler arasındaki rekabet,
- Kamu yatırımlarının çok uzun sürmesi, DSİ ve KHGM sulama yatırımlarındaki gecikmeler,
- Arazi toplulaştırma ve tarla içi geliştirme işlerinin yavaş ilerlemesi,
- Sulama birliklerinin sulama tesislerine yeterli düzeyde bakım ve onarım yapmaması,
- Drenaj sorununun büyük boyutlara ulaşması, bitkisel üretimi tehdit etmesi,
- Yeşilırmak ve Kızılırmak nehirlerindeki kirliliğin sebze üretimini tehdit etmesi, su kalitesinin organik tarım için uygun olmaması,
- Çiftçinin kooperatif ve sulama birliği gibi çiftçi örgütlerine güven duymaması,
- Tarımsal faaliyetleri yapanların yaşlı olması, işsizlik ve göç nedeniyle nüfus azalması, gençlerin tarıma ilgi duymamaları,
- Tarımda bilinçsizce gübre ve ilaç kullanımı,
- Erozyon ile toprak kaybı ve arazi verimliliğinin azalması.

3.2.3.16 Sonuç

Bölge bitkisel üretim için gereken toprak ve iklim koşullarını taşımakta, sulama alanları önemli bir boyutta bulunmaktadır. Bölge bitkisel üretimi ülke içerisinde iyi bir konumda olmasına karşın, pazarlamada yaşanan darboğazlar nedeniyle çiftçi beklediği geliri elde edememekte, kırsal kesim nüfusu azalmakta, işsizlik artmaktadır. İller içerisinde Tokat ili tarımsal göstergeler yönünden daha iyi gözükmesine karşın gelişmişlikte arzu edilen düzeyde değildir.

Bölgede tarımsal ürünleri depolayan, işleyen, paketleyen ve üzerine katma değer ilave eden çok az sayıda tesis bulunmaktadır. Yaş sebze ve meyvenin çabuk bozulması nedeniyle, kısa sürede elden çıkarılması gerekmekte, hal komisyoncusu, aracı veya ürünü tarlada satın alan tüccara ürünler ucuz fiyata satılmaktadır. Bu nedenle tarımda gereken sermaye birikimi yaratılamamakta, ileri teknolojiye yatırım yapılamamaktadır. Bölgede üretilen tarım ürünlerini depolayacak ve işleyecek yeter sayıda ve kapasitede tesis bulunmamaktadır.

Çiftçinin tarımsal konulardaki bilgi düzeyi istenilen seviyede olmadığından girdiler etkin kullanılamamakta, tarımsal verimlilik düşük bulunmaktadır. Tarım işletmelerinin çok küçük olması birçok soru-

nu birlikte getirmektedir. Çiftçi ticari üretim yerine aile ihtiyacı için üretim yapmakta, ürün fazlasının bir kısmını pazara arz etmektedir. Büyük kitlesel üretimler gerçekleşmediğinden ürün standardı ve kalitesi istenilen düzeyde olmamaktadır.

Bölgede bu olumsuzluklara karşın tarımsal verimliliği ve tarım ürünleri ihracatını artırmak için iyi bir potansiyel bulunmaktadır. Yazlık ve kışlık sebzelerin yıl boyu üretimi, işlenerek yurt dışına ihracının artırılması için gereken çalışmalar yapıldığında bölge yıl boyu değişik ürünlerin üretimini yaparak ihraç edebilecektir. Kışlık sebze üretiminin artırılması ile bütün kış boyu taze sebze ihracı mümkün olacaktır. Bölgede meyve üretiminin artırılması, taze meyve ihracı ve meyve işleme tesislerinin kurulması ile AB ülkeleri ve kuzey komşularımıza meyve ihracatını artırmak için gereken çalışmalar yapılmalıdır.

Bölgede üretilen ürünlerin yurt içinde ve yurt dışında pazarlanabilmesi için etkin bir örgütlenmeye ihtiyaç bulunmaktadır. Söz konusu bu kurumsal yapı içerisinde üretici, sanayici ve profesyonel pazarlamacıların yer alması, ürünlerin ihracatını kolaylaştıracaktır. Samsun İl Kontrol Laboratuarı'nın akredite olması, ürün kalite ve standartların yükseltilmesi, ürünün ihraç edileceği ülkedeki gümrük mevzuatı ve ürün kalite standardının iyi izlenmesi ve kurallara uyulması önem arz etmektedir.

Bölgede üretilecek organik ürünler ile tıbbi ilaç ve baharat bitkilerinin işlenerek ihracı için gereken çalışmaların yapılması, bu konuda kurumsallaşmaya ve çiftçi eğitimine önem verilmesi gerekmektedir.

Bölgede yapılacak çalışmaların sadece bitkisel üretimde değil, tüm sektörlerde akılcı, bilime ve teknolojik gelişmelere uygun bir şekilde planlanarak uygulamaya konulması bölgenin kalkınmasında ve dünya ile entegre olmasında etken olacaktır. Bölge bitkisel üretiminin dünya standartlarında ve rekabet edebilecek şekilde geliştirilmesi ve dünyaya arz edilmesi bu projenin hedefleri arasında olacaktır. Bölge bu güne kadar kendisi ve yurt içi için üretim yapmış, dış dünya ile entegre olamamıştır. Bölgeyi geliştirerek dünya ile entegre edecek, dünyadaki gelişmiş bölgelerin düzeyine yükseltecek çalışmaların yapılması bu projenin planlayıcıları ve uygulayıcılarının gelecekte ana hedefi olacaktır.

3.2.4 HAYVANCILIK

3.2.4.1 Giriş

TR83 Bölgesi'nin coğrafi konumu tarım ve hayvancılık açısından çok uygundur. Sığır besiciliği, yumurta tavukçuluğu ve broyler yetiştiriciliği yapan işletmelerin çoğu gelişmiş ülkelerde olduğu gibi ihtisaslaşmış olup, bu işletmelerde, bitkisel üretim ile hayvancılık ayrı bir iş olarak yapılmaktadır. Meralar, bölgenin yeterli miktarda yağış alması ve bitki örtüsünün çeşitliliğinden dolayı, Türkiye'nin diğer bölgelerindeki meralara kıyasla daha kalitelidir. Bazı meralarda 7-8 ay gibi uzun süreli otlatma yapılabilmektedir. Bölgede her ilde şeker fabrikasının olması, şeker pancarı posası ve melas gibi yan ürünlerin özellikle besi ve süt sığırcılığında değerlendirilmesine olanak tanımaktadır. İklimin genellikle ılıman olması bölgede hayvan yetiştiriciliği için bir avantaj teşkil etmektedir. İpek böceği yetiştiriciliği yönünden bölgede özellikle Amasya ve Tokat illeri uygun koşullar taşımaktadır. Akarsuların çokluğu ve barajlar nedeniyle tatlı su balıkçılığı, zengin bitki örtüsü nedeniyle de arıcılık yönünden önemli bir potansiyel mevcuttur.

Suluova ve Turhal ilçelerindeki sığır besiciliği yapan işletmeler, yerleşim yerleriyle bitişik konumdadır. Hayvansal atıkların tamamına yakını işletmelerin gübre depolama ve değerlendirme üniteleri olmadığından, doğrudan veya dolaylı yolla bölgeden geçen akarsulara karışmaktadır. Hayvansal atıkların akarsularda oluşturduğu kirlilik, deniz ve tatlı su balıkçılığı açısından sorun oluşturmaktadır.

Bölgedeki hayvancılığın durumunu saptamak için hayvansal ürünlerin üretim miktarları, hastalıklar, yıllık yapılan suni tohumlama sayıları, çayır-mera alanları ve yem bitkileri üretimine ilişkin istatistiki veriler, DİE, tarım il müdürlükleri (Amasya, Çorum, Samsun ve Tokat), TÜGEM ve KKGM kaynaklarından sağlanmıştır. Hayvancılık işletmeleri, süt fabrikaları, yem fabrikalarının üretim ve verimliliklerine ilişkin işletme sahipleri ile görüşmeler yapılmıştır. Hayvancılıkla uğraşan birlik ve kooperatif üyelerinden, odak grup görüşmesi, toplu tartışma, karşılıklı görüşme, gözlem ve anket formu ile bilgiler toplanmıştır. Çalışmada, bölgenin hayvancılık potansiyeli ile işletmelerin mevcut üretim, verimlilik durumunun belirlenmesi amaçlanmıştır.

3.2.4.2 Hayvan Sayısı ve Türlere Göre Dağılım

Bölge, sığır sayısı yönüyle önemli bir potansiyele sahiptir. Türkiye'deki mevcut sığır sayısının yüzde 8,3'ü bu bölgede bulunmaktadır (Tablo 3.2.4.1). Bölgede toplam sığır sayısı 1998 yılında 1 012 200 baş iken, 2003 yılında yüzde 20,2 oranında azalarak 807 965 başa düşmüştür. Belirtilen yıllar arasında Türkiye'deki toplam sığır sayısında yüzde 11,5 oranında azalma olmuştur.

Bölge, toplam sığır sayısı yönünden Düzey 2 İBB'leri arasında ikinci ve kültür melezi sığır sayısında birinci sırada yer almasına karşın, kültür ırkı sığır sayısı yönünden onuncu sırada yer almaktadır. Bu durum, bölgenin birim sığır başına verimlilik yönünden sığırcılığı gelişmiş olan bölgelerle rekabet edebilirliğini güçleştirmektedir. Samsun, toplam sığır sayısının en fazla olduğu ildir. Amasya ilinde Merkez, Suluova ve Merzifon ilçelerinde, Çorum ilinde Merkez, İskilip ve Mecitözü ilçelerinde, Samsun ilinde Bafra, Çarşamba ve Vezirköprü ilçelerinde, Tokat ilinde ise Merkez, Zile ve Turhal ilçelerinde sığır sayısı oldukça fazladır (Şekil 3.2.4.1).

Bölgedeki kültür ırkı sığır sayısı Türkiye'deki toplam kültür ırkı sığır sayısının yüzde 4,7'sini oluşturmaktadır (Tablo 3.2.4.1). Kültür ırkı sığır sayısı 1988-2003 yılları arasında Türkiye genelinde artış göstermesine karşın, bölgede Çorum ili dışında azalmıştır. Kültür ırkı süt sığırcılığı, Amasya, Çorum, Samsun ve Tokat merkez ile, Çarşamba ilçesinde daha çok gelişmiştir. Kültür ırkı sığırların çoğunluğunu Esmer, Siyah-Alaca, Simmental ve Jersey ırkları oluşturmaktadır. Sütün pazarlanmasında sorun yaşanan yerlerde, etçilik yönü daha iyi olan Simmental ve Esmer ırk ile bu ırkların

melezlerine yöneliş gözlenmektedir. Kültür ırkı sığırcılığın gelişmişlik düzeyi ilçeler arasında farklılık gösterdiği gibi, aynı ilçenin köyleri arasında da önemli farklılıklar göstermektedir.

Kültür ırkı süt sığırcılığı, yetiştiricilerin ürettikleri sütü pazarlama güçlüğü ve bölgede genellikle meraya dayalı sığırcılık yapılması nedeniyle yeterince gelişmemiştir. Süt sığırcılığı ve bitkisel üretimin birlikte yapıldığı işletmelerde genellikle yem bitkisi yerine kısa sürede getirisi olan diğer ürünler ekilmektedir. Süt sığırcılığı işletmeleri büyüdükçe, işletmelerdeki kültür ırkı sığır sayısıyla birlikte yem bitkisi üretimi de artmaktadır. Kültür ırkı süt sığırcılığının yeterince gelişmemiş olmasında, yerli ve kültür melezi hayvan sayısının çok fazla olmasına karşın, suni tohumlamanın sınırlı bir alanda uygulanmış olmasının da önemli etkisi bulunmaktadır.

Bölgedeki sığır sayısının azalması Avrupa Birliği (AB) ülkelerinde olduğu gibi birim hayvan başına verimlilik artışına bağlı olmayıp, genellikle sığırcılık işletmelerinin karlılığını kaybetmesi nedeniyle bu işin bırakılmasından kaynaklanmaktadır. Bölgede ve Türkiye'de karkas et alım fiyatları talebe bağlı olarak yıl içerisinde dalgalı bir seyir izlemektedir. Son yıllarda bölgede serbest piyasada oluşan et fiyatları yetiştiricinin üretim maliyetini karşılayamamaktadır. Et üretim maliyetinin yüksek olmasında bölgedeki besicilik işletmelerinin çoğunun kullandıkları kaba ve karma yemi dışardan satın almalarının önemli etkisi bulunmaktadır. Avrupa Birliği ülkelerinde, hayvancılık işletmelerinin çoğu kaliteli kaba yemin tamamını, bazen de karma yem ihtiyaçlarını kendileri karşılayabilmektedir. Bölgede besicilik Kurban Bayramı'na endeksli olarak yapılmaktadır. Kurban Bayramı'nda canlı hay-

Tablo 3.2.4.1 Bölgedeki Hayvan Sayısı ve Türkiye Toplamına Oranı, 1998-2003

		Amasya		Çorum		Samsun		Tokat		Bölge		Türkiye	
		Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
1998	Sığır (baş)	128 623	1,2	224 634	2,0	354 306	3,21	305 241	2,8	1 012 200	9,2	11 031 000	100,0
	Kültür	16 430	0,9	22 180	1,3	35 010	2,02	30 790	1,8	104 410	6,0	1 733 000	100,0
	Kültür melezi	54 440	1,2	92 990	2,0	149 150	3,18	75 120	1,6	372 660	7,9	4 695 000	100,0
	Yerli	68 520	1,5	108 270	2,4	163 760	3,56	199 580	4,3	540 130	11,7	4 603 000	100,0
	Manda (baş)	7 680	4,4	9 100	5,2	24 070	13,68	20 270	11,5	61 120	34,7	176 000	100,0
	Koyun (baş)	154 060	0,5	229 930	0,8	305 720	1,04	352 800	1,2	1 042 510	3,5	29 435 000	100,0
	Kıl keçisi (baş)	25 260	0,3	47 830	0,6	15 760	0,21	28 460	0,4	117 310	1,6	7 523 000	100,0
	Tiftik keçisi (baş)	20	0,0	16 490	3,1	-	-	-	0,0	16 510	3,1	534 000	100,0
	Yumurta tavuğu (adet)	434 600	0,6	3 284 100	4,7	1 502 150	2,15	465 410	0,7	5 686 260	8,2	69 722 271	100,0
	Broyler (adet)	33 000	0,0	115 500	0,1	820 450	0,49	57 000	0,0	1 025 950	0,6	167 275 380	100,0
	Hindi (adet)	36 750	1,0	55 900	1,5	56 600	1,49	32 090	0,8	181 340	4,8	3 805 345	100,0
	Ördek (adet)	17 450	1,3	24 600	1,8	74 870	5,59	19 730	1,5	136 650	10,2	1 339 468	100,0
	Kaz (adet)	14 450	0,8	40 780	2,3	67 100	3,79	40 160	2,3	162 490	9,2	1 771 327	100,0
	Arı kovanı (adet)	24 880	0,6	43 143	1,0	82 730	1,97	45 080	1,1	195 833	4,7	4 199 351	100,0
2003	Sığır (baş)	121 836	1,2	163 280	1,7	297 092	3,04	225 737	2,3	807 965	8,3	9 766 000	100,0
	Kültür	9 999	0,5	25 369	1,3	33 386	1,72	22 084	1,1	90 838	4,7	1 942 000	100,0
	Kültür melezi	52 971	1,2	86 140	2,0	143 367	3,37	79 963	1,9	362 441	8,5	4 256 000	100,0
	Yerli	58 886	1,7	51 771	1,5	120 339	3,37	123 690	3,5	354 686	9,9	3 568 000	100,0
	Manda (baş)	3 540	3,1	4 466	4,0	18 186	16,09	9 197	8,1	35 389	31,3	113 000	100,0
	Koyun (baş)	99 889	0,4	138 759	0,5	229 711	0,90	196 145	0,8	664 504	2,6	25 432 000	100,0
	Kıl keçisi (baş)	13 745	0,2	16 166	0,2	13 029	0,20	17 854	0,3	60 794	0,9	6 590 000	100,0
	Tiftik keçisi (baş)	-	0,0	3 285	1,4	-	-	-	0,0	3 285	1,4	235 000	100,0
	Yumurta tavuğu (adet)	310 450	0,5	2 875 250	4,8	1 309 370	2,17	382 616	0,6	4 877 686	8,1	60 343 000	100,0
	Broyler (adet)	53 200	0,0	21 600	0,0	5 757 500	2,65	15 445	0,0	5 847 745	2,7	217 133 000	100,0
	Hindi (adet)	20 400	0,5	33 325	0,8	32 375	0,81	19 352	0,5	105 452	2,7	3 978 000	100,0
	Ördek (adet)	8 291	1,0	14 530	1,8	77 543	9,56	13 553	1,7	113 917	14,0	811 000	100,0
	Kaz (adet)	15 197	1,1	24 330	1,8	38 265	2,84	33 850	2,5	111 642	8,3	1 346 000	100,0
	Arı kovanı (adet)	15 686	0,4	42 175	1,0	83 224	1,96	36 209	0,9	177 294	4,2	4 242 136	100,0

Kaynak: Amasya Tarım İl Müdürlüğü (2004), Hayvan Sayısına Ait 2003 Yılı Verileri (basılmamış doküman).
Çorum Tarım İl Müdürlüğü (2004), Hayvan Sayısına Ait 2003 Yılı Verileri (basılmamış doküman).
DİE (1999-3), 1998 Tarımsal Yapı (üretim, fiyat, değer).
DİE (2004-19), 2003 Tarımsal Yapı (üretim, fiyat, değer), (basılmamış doküman).
Samsun Tarım İl Müdürlüğü (2004), Hayvan Sayısına Ait 2003 Yılı Verileri (basılmamış doküman).
Tokat Tarım İl Müdürlüğü (2004-1), Hayvan Sayısına Ait 2003 Yılı Verileri (basılmamış doküman).

van fiyatlarının düşmesi, borçlanarak veya banka kredisi kullanarak bu işi yapan besicileri ekonomik olarak zor durumda bırakmaktadır. Besicilik işletmelerinin çoğu güçlü bir sermaye yapısına sahip olmadığından, et fiyatları düşük olsa bile besi hayvanlarını satmak zorunda kalmaktadır. Besicilikten sağlanan gelirin iyi olduğu dönemlerde bölgedeki besiciler TRA1 Erzurum ve TRA2 Ağrı bölgelerinden besi amaçlı çok fazla canlı hayvan satın almaktadır. Besiciliğin karlılığını yitirmesine bağlı olarak son yıllarda başka bölgelerden bölgeye besi amaçlı canlı sığır girişi azalmıştır. Besicilerin çoğu, besiye alacakları sığırları bölge içerisindeki canlı hayvan pazarlarından temin etmektedir. Sığır sayısının azalmasında, bölgeye besi amaçlı canlı sığır girişinin azalmasının da önemli etkisi bulunmaktadır.

Türkiye'deki manda sayısının yüzde 31,3'ü bu bölgede bulunmaktadır (Tablo 3.2.4.1). Bölge, manda sayısı yönünden Düzey 2 İBB'leri arasında birinci sırada yer almaktadır. Manda sayısının bölge içerisinde en fazla olduğu il Samsun'dur (yüzde 51,4). Bafra, Vezirköprü ve Alaçam ilçeleri manda sayısının yoğun olduğu ilçelerdir. Manda, genellikle sığırcılık işletmelerinde süt ve besi sığırları ile birlikte yetiştirilmekte olup, etçilik özelliği nedeniyle tercih edilmektedir. Bölgede sığır sayısının azalmasında etkin olan nedenlerin çoğu, manda sayısının azalmasında da geçerlidir.

Bölgedeki koyun sayısının Türkiye'deki koyun sayısına oranı 1998'de yüzde 3,5 iken, bu oran 2003 yılında yüzde 2,6'ya düşmüştür (Tablo 3.2.4.1). Koyun sayısı, 1998-2003 yılları arasında bölgede yüzde 36,3 oranında azalırken, Türkiye'de yüzde 13,6 oranında azalmıştır. Koyun sayısında en fazla azalma (yüzde 44,6) Tokat ilinde olmuştur. Bölge, koyun sayısı yönünden Düzey 2 İBB'leri arasında onikinci sırada yer almaktadır. Bölgede;

Şekil 3.2.4.1 Bölgedeki Toplam Sığır Sayısı ve Hayvancılığa Dayalı İmalat Sanayi Tesisleri, 2003

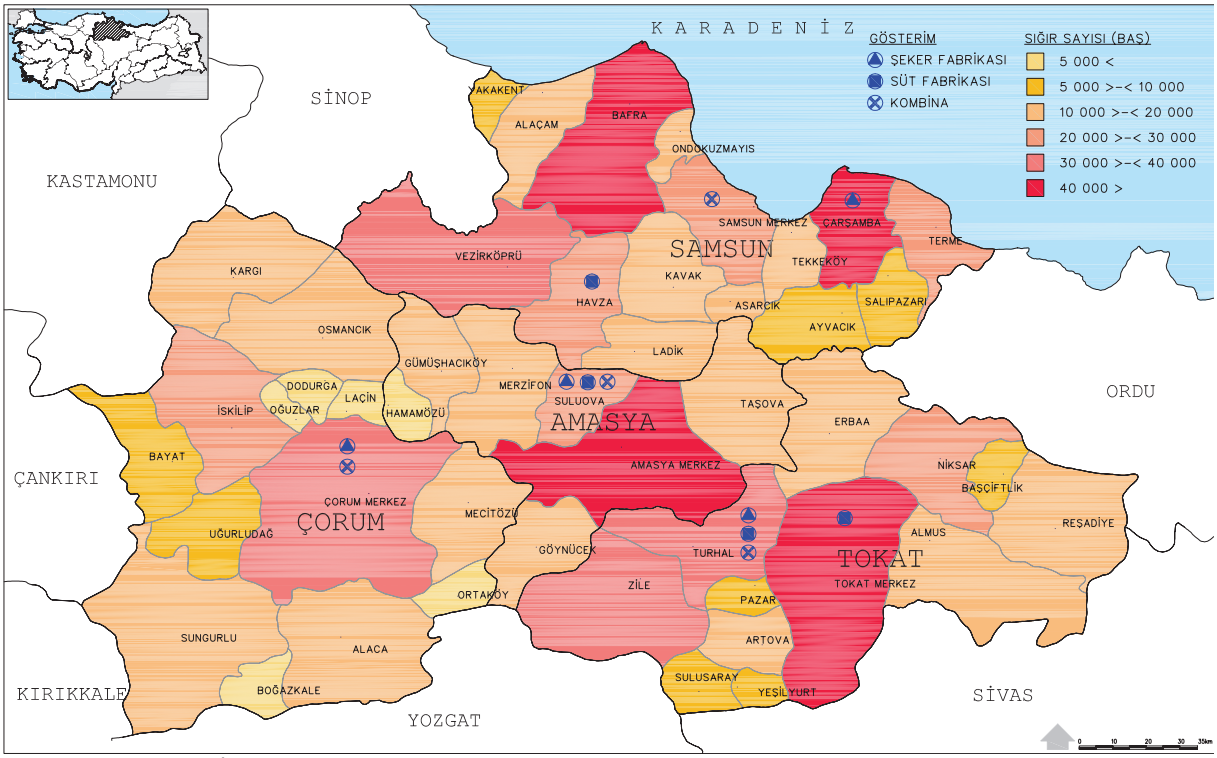

Kaynak: *Amasya Tarım İl Müdürlüğü (2004), Hayvan Sayısına Ait 2003 Yılı Verileri (basılmamış doküman).*
Çorum Tarım İl Müdürlüğü (2004), Hayvan Sayısına Ait 2003 Yılı Verileri (basılmamış doküman).
Samsun Tarım İl Müdürlüğü (2004), Hayvan Sayısına Ait 2003 Yılı Verileri (basılmamış doküman).
Tokat Tarım İl Müdürlüğü (2004-1), Hayvan Sayısına Ait 2003 Yılı Verileri (basılmamış doküman).

Amasya ilinde Taşova ve Merkez, Çorum ilinde Mecitözü, Merkez ve Sungurlu ilçeleri, Samsun ilinde Vezirköprü, Bafra ve Alaçam ilçeleri ile Tokat ilinde Merkez, Erbaa ve Niksar koyun sayısının fazla olduğu ilçelerdir (Şekil 3.2.4.2). Bölgeye en iyi uyum sağlayan koyun ırkı Karayaka koyunudur. Bu ırkın Sakız, Akkaraman ve Dağlıç ırkları ile olan melezleri de oldukça fazladır.

Köyden kente göç, mera alanlarının kalitesinin bozulması, çoban bulunamaması, yapağı fiyatının düşük olması, çiçek gibi bulaşıcı hastalıkların sıklığı, yem maliyetlerinin yüksek olması ve son zamanlarda koyun eti tüketiminin düşmesi koyun sayısındaki azalmanın başlıca nedenleri olarak sıralanabilir.

Bölgedeki kıl keçisi sayısı, Türkiye'deki kıl keçi sayısının yüzde 0,9'ünü oluşturmaktadır (Tablo 3.2.4.1). Kıl keçisi 1998-2003 yılları arasında bölgede yüzde 48,2 oranında azalırken, Türkiye'de yüzde 12,4 oranında azalmıştır. Kıl keçisi bölgedeki orman köylerinde yaygındır. Tiftik keçisi sadece Çorum ilinde yetiştirilmektedir. Keçi sayısının azalmasında, ormancılarla yaşanan sorunlar, keçi kılı ve etinin değerinden pazarlanamamasının önemli etkisi bulunmaktadır.

Bölgede, yumurta üretiminde Çorum, broyler üretiminde ise Samsun Türkiye'nin önde gelen üretim merkezleridir. Yumurta tavuğu sayısının, Türkiye toplamı yumurta tavuğu sayısına oranı (yüzde 8,1) 1998-2003 yılları arasında çok fazla değişmemiştir (Tablo 3.2.4.1). Yumurta tavuğu bölgede en fazla Çorum ilinde (yüzde 4,8) bulunmaktadır. Bunu, sırasıyla Samsun (yüzde 2,2), Tokat ve Amasya illeri izlemektedir. Bölgede 1998 yılında üretilen broyler, Türkiye'de üretilen toplam broylerin binde 6'sı iken, 2003 yılında bu oran yüzde 2,7'ye yükselmiştir. Bölge, yumurta tavuğu sayısı yönün-

Şekil 3.2.4.2 Bölgedeki Koyun Sayısı, 2003

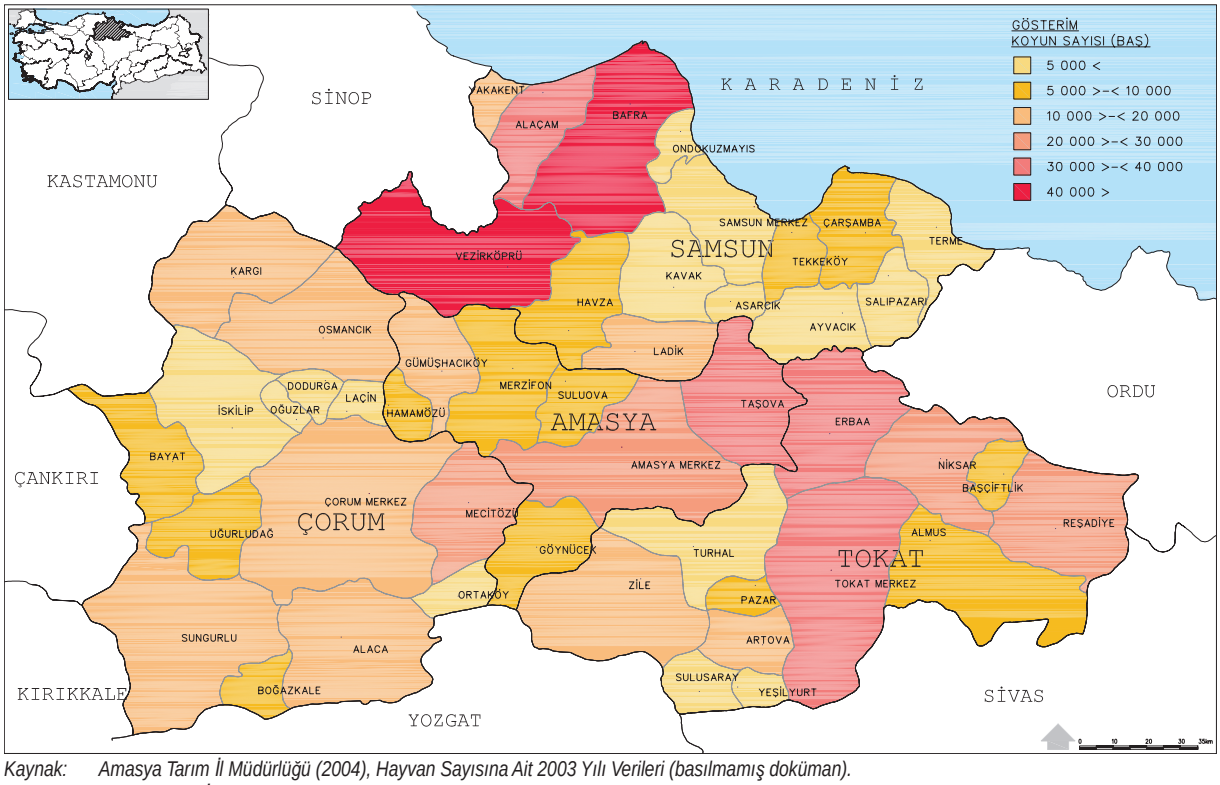

Kaynak: *Amasya Tarım İl Müdürlüğü (2004), Hayvan Sayısına Ait 2003 Yılı Verileri (basılmamış doküman).*
Çorum Tarım İl Müdürlüğü (2004), Hayvan Sayısına Ait 2003 Yılı Verileri (basılmamış doküman).
Samsun Tarım İl Müdürlüğü (2004), Hayvan Sayısına Ait 2003 Yılı Verileri (basılmamış doküman).
Tokat Tarım İl Müdürlüğü (2004-1), Hayvan Sayısına Ait 2003 Yılı Verileri (basılmamış doküman).

den Düzey 2 İBB'leri arasında dördüncü ve broyler sayısı yönünden onuncu sırada yer almaktadır. Diğer kanatlılar; evlerde yetiştirilen hindi, ördek ve kazdan oluşmaktadır. İşletmecilik tarzında pazara yönelik üretim yapılmamaktadır.

Bölgenin zengin bitki örtüsü, şu anda bulunan arı kovanı sayısının çok üzerinde kovana yetecek potansiyele sahiptir. Bölgedeki arı kovanı sayısı, Türkiye'deki toplam arı kovanı sayısının yüzde 4,2'sini oluşturmaktadır. Bölgede, arı kovanı en fazla Samsun ilinde Terme, Vezirköprü ve Bafra ilçelerinde, Amasya ilinde Merkez ve Taşova ilçelerinde, Çorum ilinde Merkez, Alaca ve İskilip ilçelerinde, Tokat ilinde ise Merkez, Erbaa, Zile ve Niksar ilçelerinde bulunmaktadır.

3.2.4.3 Hayvancılık İşletmeleri

Süt sığırcılığı işletmeleri genellikle 2-10 baş arasında sığır bulunan küçük ölçekli aile işletmelerinden oluşmaktadır. İşletmelerin çoğunda bitkisel üretim ile süt sığırcılığı birlikte yapılmaktadır. Sığırcılık işletmeleri çoğunlukla kapalı sistem olup, işletmelerdeki sığırlar ırk yönünden karışık bir dağılım göstermektedir. Damızlık Sığır Yetiştiriciler Birliği (DSYB) üyesi süt sığırcılığı işletmelerinin yüzde 59,0'unda 11-50 baş, yüzde 34,6'sında 2-10 baş, yüzde 3,8'inde 100 baş ve üzeri, yüzde 2,6'sında ise 51-100 baş süt sığırı bulunmaktadır (Şekil 3.2.4.3). Bu işletmelerdeki süt sığırlarının yüzde 59,7'sini kültür ırkı, yüzde 15,6'sını kültür melezi ve yüzde 9,1'ini yerli ırklar oluşturmaktadır (Şekil 3.2.4.4). Birlik üyesi olmayan sığırcılık işletmeleri, bu işletmelere nazaran daha küçük ölçekli olup, işletmelerde çoğunlukla yerli veya kültür melezi süt sığırları bulunmaktadır.

Bölgede bulunan süt sığırcılığı işletmeleri, Avrupa Birliği ülkelerinde olduğu gibi ihtisaslaşmış işletmeler değildir. İşletmeler genellikle küçük ölçekli olup, bitkisel üretimle hayvancılık bir arada yapılmaktadır. Küçük ölçekli süt sığırcılığı işletmelerinde, süt üretim maliyeti yüksek ve sütün kalitesinin korunabilmesi için gerekli olan soğuk zincir tam anlamıyla oluşturulabilmiş değildir.

Besicilik işletmelerinde, işletme sahipleri genellikle bu işle uğraşmakta ve çoğunun bitkisel üretim yapacak arazisi bulunmamaktadır. Sığır besisi yapılan işletmeler, genellikle 50-500 baş arasında değişen kapasiteye sahip büyük ölçekli işletmelerdir. Bu işletmelerin bazılarında manda ve sığır besisi birlikte yapılmaktadır. Entansif koşullarda koyun besiciliği ise sadece Kurban Bayramı öncesi kısa süreli yapılmaktadır. Koyun besisi, bölgede yapılan besiciliğin çok az bir kısmını oluşturmaktadır. Büyük ölçekli sığır besisi işletmelerinden başka, süt

Şekil 3.2.4.3 İşletme Türüne Göre Sığır Sayısı Dağılımı

(yüzde)

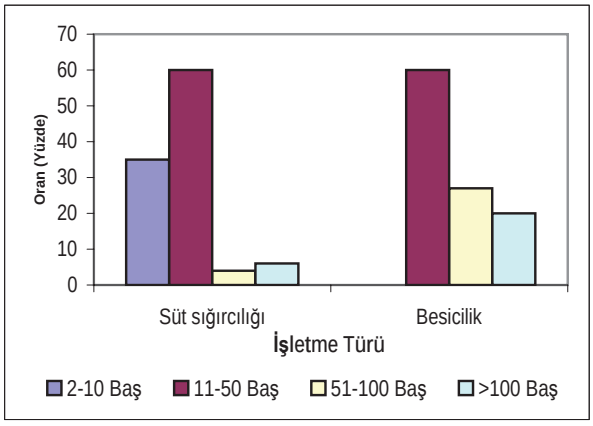

Kaynak: Dolsar (2004--9), Alan Araştırması, 2004.

Şekil 3.2.4.4 İşletme Türüne Göre Sığır Irklarının Dağılımı

(yüzde)

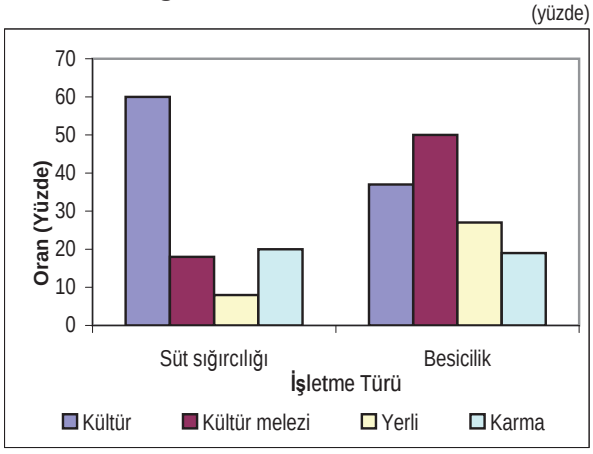

Kaynak: Dolsar (2004-9), Alan Araştırması, 2004.

sığırcılığı yapan işletmelerin bazılarında süt sığırcılığı ve besicilik bir arada yapılmaktadır. Besiciliğin yoğun yapıldığı bölgeler dışında bu şekilde besicilik yapan çok sayıda küçük işletme mevcuttur.

Bölgede besiciliğin en yoğun olarak yapıldığı yerler Amasya ilinde Suluova ve Merkez, Tokat ilinde Turhal ve Zile ilçeleri, Samsun ilinde Çarşamba ve Havza ilçeleri, Çorum ilinde ise Merkez ve Osmancık ilçeleridir. Bölgede Suluova, besicilik yapan işletme sayısı ve yaş şeker pancarı posası üretimi fazla olması nedeniyle besiciliğin merkezi konumundadır.

Geçmiş yıllarda teşvik uygulamalarından yararlanıp kurulmuş olan besicilik işletmelerinin çoğu, günümüzde, elde edilen gelirin üretim maliyetlerini karşılamaması nedeniyle boş ve atıl durumdadır. Hayvan bulunan işletmelerin yüzde 58,5'inde 11-50 baş, yüzde 24,6'sında 51-100 baş, yüzde 16,9'unda 100 baş ve üzeri besi sığırı bulunmaktadır (Şekil 3.2.4.3). İşletmelerdeki besi sığırlarının yüzde 40,7'sini kültür melezi, yüzde 31,4'ünü kültür ve yüzde 16,1'ini yerli ırklar oluşturmaktadır (Şekil 3.2.4.4). Simmental ve Esmer ırk ile bunların kültür melezleri besi için daha fazla tercih edilmektedir.

Yaş şeker pancarı posası, besicilik işletmelerinin tamamına yakınında kullanılmasına karşın, besicilik işletmelerinin yüzde 98,3'ünde, süt sığırcılığı işletmelerinin ise yüzde 59,0'unda kaliteli kaba yem üretimi yetersizdir. İşletmeler genellikle kaba ve karma yemi satın alarak bu işi sürdürmektedir. Bölgede her türlü yem bitkisi üretimi yapılabilmesine karşın, sığırcılık işletmelerinin hala kaliteli kaba yem açığı bulunması bu işin yeterince kârlı olmamasına bağlıdır. Büyük ölçekli işletmelerin çoğunluğu kendi kaba yem ihtiyaçlarını karşılayabilmektedir. İşletmeler büyüdükçe ve ihtisaslaştıkça, bu işletmelerdeki bitkisel üretim yerini yem bitkileri üretimine bırakmaktadır.

Bölgede bulunan koyunculuk işletmelerinin çoğunluğu, açık sistem işletmelerdir. İşletmelerde bulunan koyun sayıları 50-200 baş arasında değişmektedir. Koyunculuk işletmelerinin tamamı meraya dayalı koyunculuk yapmakta, kış döneminde kurutulmuş ot ve yem bitkileri kullanmaktadır. Koyunculuk işletmelerinin kış döneminde kaliteli kaba yem açığı bulunmaktadır. Keçi yetiştiriciliği ekonomik anlamda orman köylerinde yapılmaktadır. Bölgede bulunan işletmelerdeki keçi sayısı 100-200 baş arasında değişmektedir.

Tavukçuluk sektörü verimlilik yönüyle, bölgede hayvancılık sektörü içerisinde AB standartlarındaki tek sektör konumundadır. Çorum ilinde bulunan yumurta tavukçuluğu işletmelerinin çoğunluğu, Çorum merkezinde ve İskilip ilçesinde bulunmaktadır. İşletmelerin kapasiteleri ortalama 20 000-50 000 adet arasında değişmektedir. Samsun ili, bölgede Çorum'dan sonra yumurta tavukçuluğu işletmesinin en fazla olduğu ildir. Ticari anlamda entegrasyon sistemi ile çalışan broyler işletmeleri ise Samsun ilinde yoğunlaşmıştır. Yumurta tavukçuluğu ve broyler işletmeleri, civciv ihtiyaçlarını bölge dışından temin etmektedir.

Bölgedeki yumurta tavukçuluğu ve broyler işletmelerinin Avrupa Birliği standartlarında olması, bu işletmelerin büyük ölçekli, verimli ve entegrasyona dayalı üretim yapabilmelerinden kaynaklanmaktadır. Son yıllarda yem maliyetlerinin artması ve yumurta fiyatlarının düşmesi nedeniyle yumurta tavukçuluğu işletmeleri sürdürülebilirliğini kaybetmektedir. Bazı işletmeler rekabet gücünü kaybettiğinden üretimini tamamen durdurmuştur. Broyler işletmelerinin de çoğu 2001 yılında yaşanan ekonomik kriz nedeniyle kapanmış olmalarına karşın, 2003 yılından sonra yeniden entegrasyona dayalı üretime başlamıştır. Bölgedeki tavukçuluk işletmeleri genellikle otomasyon sistemi ile çalıştığından işletme maliyetlerinin önemli bir kısmını yem gideri oluşturmaktadır. Yem hammaddelerinden soya ve mısırın çoğu yurt dışından ithal edilmektedir. Yem fiyatlarının döviz kurlarına bağlı olarak yıl içerisinde değişmesi işletmeleri ekonomik olarak zor durumda bırakmaktadır.

Bölgedeki arıcılık işletmeleri, genellikle sabit veya kovanlarını il içerisinde gezdirerek arıcılık yapmak-

tadır. Ticari amaçlı üretim yapan işletmelerdeki kovan sayısı 50-150 adet arasında değişmektedir. Bölgede gezginci arıcılık yapan işletme sayısı oldukça azdır. Gezginci arıcılık yapanlar en fazla Samsun ilinde bulunmaktadır.

3.2.4.4 Hayvan Irklarının Islahı ve Suni Tohumlama Çalışmaları

Bölgedeki toplam sığır sayısının yüzde 11,2'si, Türkiye'deki toplam sığır sayısının yüzde 19,9'u kültür ırkıdır. Kültür ırkı sığırcılığın gelişmesi için, bölgeye önceki yıllarda yurt dışından getirilen damızlık düvelerden istenilen katkı sağlanamamıştır. Bölgede 2003 yılında yapılan suni tohumlama, Türkiye'de yapılan toplam suni tohumlamanın yüzde 10,4'ünü oluşturmaktadır.

Bölge, kültür melezi sığır sayısı yönünden Düzey 2 İBB'leri arasında birinci, yerli ırk sığır sayısı yönünden ikinci sırada yer almaktadır. Sığır ırklarının ıslahına yönelik olarak kamu ve özel kesim tarafından suni yolla tohumlama yapılmaktadır. Ancak, bölgede yapılan suni tohumlama sayısı yeterli değildir. Suni tohumlama en fazla Çorum ilinde yapılmaktadır. Ticari anlamda süt sığırcılığı yapan işletmelerde suni tohumlamaya talep fazla olmaktadır. Başarı oranının düşük olması nedeniyle suni yolla tohumlama, en az Simmental ırkında uygulanmaktadır. Yerleşim birimlerinden uzak olan sığırcılık işletmelerinde suni tohumlama, uygulamadaki zorluk ve maliyet artışı nedeniyle fazla tercih edilmemektedir.

Süt sığırcılığı işletmeleri masrafı daha az olduğu için kamu kesimi tarafından yapılan suni tohumlamayı tercih etmektedir. Bu durum, kamu ile özel kesim arasında haksız rekabete neden olmaktadır. Bölgede suni tohumlama hizmetlerinin özelleştirilmesi uygulamalarına başlanmış, birçok yerde bu hizmetler özel kesime devredilmiştir. Uygulamaların önümüzdeki dönemde tamamıyla özel kesime ve DSYB'ne bırakılması hedeflenmektedir. Ulaşımında zorluk bulunan yerleşim birimlerindeki boğa altı sığırların senkronize edilerek suni yolla tohumlanmaları yerli ırkların ıslahına önemli katkı sağlayacaktır. Bu uygulama ile aynı zamanda akrabalı yetiştirme ve bölgede sorun olan brusellozis'in yayılması önlenmiş olacaktır.

Bölgede, Karayaka koyununun seleksiyon yöntemiyle ıslahı ile birlikte, geçmiş yıllarda bu ırkın Sakız, Akkaraman ve Dağlıç koyunları ile melezleme çalışmaları yapılmıştır. Kıl keçilerinin ıslahına yönelik yürütülen bir çalışma bulunmamaktadır.

3.2.4.5 Çayır ve Meralar, Yem Bitkileri Üretimi ve Sanayi Artığı Yan Ürünler

Bölgedeki toplam mera alanı 445 447 hektar olup, bunun ancak 148 952 hektarı (yüzde 33,4) kullanılabilir durumdadır. Bölgede bulunan mera alanlarının çoğunluğu, bilinçsiz otlatma nedeniyle kalitesini kaybetmiştir.

Sulanabilir birinci sınıf mera alanları, Samsun'un Çarşamba ve Bafra ilçeleri ile, Tokat'ın Kazova, Niksar ve Erbaa ilçelerinde bulunmaktadır.

İkinci sınıf mera alanları bitki örtüsü zayıf, taşlık ve engebeli bir yapıya sahip araziler üzerinde bulunmaktadır. Bölgede bu tür mera alanları oldukça fazla olup, genellikle yerli ve kültür melezi sığırların otlatılmasında kullanılmaktadır.

Üçüncü sınıf mera alanları ise sulama problemi olmayan ve çok kapsamlı ıslah çalışması gerektirmeyen geniş yaylalardan oluşmaktadır. Bölgede özellikle Tokat ilinde koyun otlatılmasında kullanılan bu tür yaylalar oldukça fazladır.

Meraların kısa sürede ıslah edilmesi, hayvansal üretim maliyetini düşürecektir. Meraların bulunduğu köylerde bu yönde eğitim çalışmalarına önem verilmelidir. Bu türden çalışmalarla, köylüler tarafından bitkisel üretim amaçlı kullanılan mera alanlarının yeniden hayvancılık amaçlı kullanılması sağlanabilecektir.

Bölgede, Türkiye genelinde olduğu gibi kaliteli kaba yem üretimi yetersizdir. Bölgede kaba yem ihtiyacının önemli bir kısmı saman gibi kalitesiz kaba yemlerden karşılanmaktadır. İşletmelerin kaliteli kaba yem açığı, işletme sahipleri ile yapılan görüşmelerde de dile getirilmiştir. Mısır, bölgede en çok ekilen ve silajı yapılan yem bitkisidir. Yonca, fiğ, sorgum, tirtikale, hayvan pancarı, korunga, şalgam ve sudan otu gibi yem bitkilerinin üretiminde son yıllarda önemli artış gözlenmektedir. Yem bitkilerinin üretim miktarı illere göre farklılık göstermektedir. Kaliteli kaba yem açığının kapanması için TKİB tarafından yem bitkilerine ekiliş alanlarının büyüklüğüne göre destek uygulanmaktadır. Yem bitkilerine uygulanan destekler yerinde bir uygulama olup, bu alandaki üretim açığı kapanana kadar devam etmelidir. Üretim fazlalığı nedeni ile ekim alanlarına kota uygulanan tütün ve şeker pancarı yerine yem bitkileri üretimine ağırlık verilmelidir.

Bölgedeki şeker fabrikaları; Çorum, Çarşamba, Turhal ve Suluova'da bulunmaktadır. Şeker fabrikalarında yan ürün olarak elde edilen yaş şeker pancarı posası ve melas hayvanların beslenmesinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Şeker fabrikalarında 2003 yılında toplam 754 338 ton yaş şeker pancarı posası ve 79 350 ton melas üretilmiştir. Yaş şeker pancarı posası, en fazla özelleştirilmiş olan Suluova Şeker Fabrikası'ndan (320 819 ton), en az Çarşamba'daki şeker fabrikasından (71 029 ton) elde edilmiştir. Şeker fabrikaları önümüzdeki yıllarda özelleştirilse bile, bu alandaki üretimlerine devam etmelidir. Besi işletmelerinin çoğunun sürdürülebilirliği, bu fabrikaların yan ürünü olan yaş şeker pancarı posasına bağlıdır.

3.2.4.6 Hastalıklar ve Hastalıklarla Mücadelede Yaşanan Sorunlar

Besiciliğin yoğun olarak yapılması nedeniyle, bölgeye, bölge dışından kontrolsüz canlı hayvan girişi fazla olmaktadır. Bölge bulaşıcı hastalıklar açısından risk taşımaktadır. Şap hastalığı en sık rastlanan bulaşıcı hastalıktır. Süt sığırlarında ve koyunlarda brusellozis yaygındır. Antraks ve tüberküloz da bölgede aynı oranda tehlikeli olan bulaşıcı hastalıklardır. Koyunlarda, özellikle kuzularda önemli oranda ölümlere ve ekonomik kayıplara neden olan çiçek hastalığı sorun olmaya devam etmektedir. Bulaşıcı hastalıklara karşı düzenli olarak aşılama yapılmakta, fakat uygulamada yaşanan sorunlar bu hastalıkların kontrolünü güçleştirmektedir. Aynı zamanda TKİB'nın il ve ilçe teşkilat yapısından kaynaklanan sorunlar da çok fazladır. Tarım il ve ilçe müdürlükleri teşkilatlarında hastalıklarla mücadele programını yürütecek yeterli sayıda veteriner hekim ve teknisyen bulunmamaktadır.

Paraziter hastalıklar nedeniyle oluşan ekonomik kayıp oldukça fazladır. Bu hastalıklardan bazıları ölümle sonuçlanan kayıplar oluştururken, bir kısmı da kronik bir seyir izleyip verim düşüklüğüne neden olmaktadır. Yetiştiricilerin çoğunun ekonomik koşullarının yetersiz olmasına bağlı olarak bilinçsiz ilaç kullanımı ve tüketimi oldukça fazladır. İlaç piyasasında yaşanan rekabete bağlı olarak ilaçlar, etiket fiyatının yarısına hatta üçte biri fiyatına denetim yapılmadan satılmaktadır.

Önümüzdeki süreçte, bölgede üretilen hayvansal ürünlerin Avrupa Birliği ülkelerinde serbest dolaşımına bağlı olarak rekabet edebilirliği, öncelikli olarak hayvanlarda görülen bulaşıcı hastalıkların önlenmesi ile mümkün olacaktır. Bulaşıcı hastalıklar önlenmedikçe, bölgede üretilen hayvansal ürünlerin gelişmiş ülkelerde üretilenlerle dış piyasada fiyat ve kalite yönünden fazla rekabet şansı olmayacaktır.

3.2.4.7 Hayvansal Üretim ve Verimlilik

Bölgede süt üretimi, 1998 yılında 613 109 ton iken, 2002 yılında 448 581 tona düşmüştür. Türkiye'de 2002 yılında üretilen sütün yüzde 5,3'ü bu bölgede üretilmiştir. Üretilen sütün yüzde 93,6'sını sığır sütü oluşturmaktadır (Tablo 3.2.4.2). Birlik üyesi süt sığırcılığı işletmelerinin yüzde 44,9'unda birim hayvan başına günlük süt verimi ortalaması 10 kg'ın altındadır. Bu işletmelerin ancak yüzde 17,9'unda

günlük süt verimi 21-30 kg arasındadır. Diğer süt sığırcılığı işletmelerinde ise birim hayvan başına günlük süt verimi ortalaması daha düşüktür.

Bölge, toplam sığır sayısı yönünden Düzey 2 İBB'leri arasında ikinci sırada yer almasına karşın, toplam süt ve sığır sütü üretiminde beşinci sırada yer almaktadır. Bu durum, sütün pazarlanmasında yaşanan sorunlar nedeniyle, yetiştiricinin et verimi yüksek kültür ırkı sığırlara yönelmesinden ve bölgedeki süt sığırcılığı işletmelerindeki sığırların çoğunluğunu yerli veya kültür melezlerin oluşturmasından kaynaklanmaktadır.

Sığır sütü üretiminde ilkbahar ve yaz döneminde üretim fazlalığı oluşmaktadır. Bu durum, sığırlardaki doğumların ilkbahar-yaz döneminde sonbahar-kış dönemine göre daha fazla olması ve bölgede meraya dayalı sığırcılık yapılmasından kaynaklanmaktadır. DSYB ve sığırcılık kooperatifleri, doğumların yıl içerisine orantılı bir şekilde yayılması için üretim planlaması yapmalıdır.

Bölgedeki manda sütü üretimi, Türkiye toplamı manda sütü üretiminin yüzde 25,4'ünü oluşturmaktadır (Tablo 3.2.4.2). Bölge, Düzey 2 İBB'leri arasında manda sütü ve eti üretiminde birinci sırada yer almaktadır. Manda sütü ve etinin üretiminin fazla olması, bölgede yetiştirilen manda ırkının yüksek verimli olmasına bağlı olmayıp, manda sayısının fazla olmasından kaynaklanmaktadır.

Koyun sütü üretimi, Türkiye toplamı koyun sütü üretiminin yüzde 2,2'sini oluşturmakta (Tablo 3.2.4.2) ve bölge koyun sütü üretiminde Düzey 2 İBB'leri arasında ondördüncü sırada yer almaktadır. Keçi sütü üretimi, Türkiye toplamı keçi sütü üretiminin binde 8'ini oluşturmakta ve bölge keçi sütü üretiminde Düzey 2 İBB'leri arasında yirmiikinci sırada yer almaktadır. Koyun ve keçi sütü üretiminin düşük olması, bölgede koyun ve keçi sütünün ticari anlamda alınıp süt ürünlerine dönüştürülememesine bağlıdır. Koyun ve keçi yetiştirilen işletmelerde birim hayvan başına süt verimi düşük olup genellikle ekonomik olmadığı için sağım yapılmamaktadır. Sağım yapan işletmeler ise elde ettikleri sütü kendileri yoğurt, peynir gibi ürünlere dönüştürmektedir.

Bölgede 1998 yılında 32 245 ton olan et üretimi, 2002 yılında 26 602 tona düşmüştür (Tablo 3.2.4.2). Aynı yıllarda, Türkiye toplamı et üretimi de 532 504 tondan 420 597 tona gerilemiştir. Türkiye toplamı et üretiminin yüzde 6,3'ü bu bölgeden karşılanmaktadır. En fazla sığır eti üretilmekte olup, sığır eti üretimi, Türkiye toplamı sığır eti üretiminin yüzde 7,1'ini oluşturmaktadır. Bölgede sığır eti en fazla Amasya ilinde üretilmektedir. Bölge, sığır sayısı yönünden Düzey 2 İBB'leri arasında ikinci sırada yer almasına karşın, toplam et üretiminde beşinci ve sığır eti üretiminde dördüncü sırada yer almaktadır.

Bölgede kesim yapılan sığırların önemli bir kısmını yerli ırk sığırların oluşturması birim hayvan başına et verimini düşürmektedir. Sığır karkas ağırlığı ortalaması; bölgede 155,1 kg, Türkiye'de 184,7 kg, hayvancılığı gelişmiş olan AB ülkelerinde ise 250 kg dolayındadır (DPT, 2001-6). Sığır karkas verimi entansif besiciliğin yoğun yapıldığı Amasya ve Tokat illerinde daha yüksektir. Birim sığır başına et üretiminin en düşük olduğu il Samsun'dur. Bu durum, Samsun'da besi hayvanlarının genellikle yerli ırk sığırlardan oluşması ve et verimi düşük olan Jersey ırkının bu ilde daha fazla olmasından kaynaklanmaktadır.

Bölgedeki manda eti üretimi Türkiye toplamı manda eti üretiminin yüzde 42,9'unu, koyun eti üretimi Türkiye toplamı koyun eti üretiminin yüzde 3,1'ini, keçi eti üretimi ise Türkiye toplamı keçi eti üretiminin yüzde 2,4'ünü oluşturmaktadır (Tablo 3.2.4.2). Toplam sığır eti üretiminde düşüş az olmakla birlikte, manda, koyun ve keçi eti üretiminde son yıllarda önemli oranda bir düşüş gözlenmektedir. Bu durum, sığır, manda, koyun ve keçi yetiştiriciliği yapan işletmelerin çoğunun bu işi bırakmasından kaynaklanmaktadır.

Bölgede 1998 yılında üretilen yapağı Türkiye'de üretilen yapağının yüzde 3,3'ü iken, bu oran 2002

yılında yüzde 2,7'ye düşmüştür (Tablo 3.2.4.2). Koyunlarda kış dönemi süresince paraziter hastalıklar, bakım ve besleme yetersizliği nedeniyle, yapağı kalitesi ve verimi düşmektedir. Kıl ve tiftik üretimi de yapağı üretimi gibi düşüş göstermiş, 2002 yılında Türkiye üretiminin sadece binde 9'nu oluşturmuştur. Keçi yetiştiricilerinin, kılın pazarlanmasında yaşadıkları sıkıntı nedeniyle kırkım yapmamaları kıl üretimini düşürmektedir.

Bölgede 1998 yılında üretilen deri, Türkiye toplamı deri üretiminin yüzde 4,4'nü oluştururken, 2002 yılında bu oran yüzde 4,8'e yükselmiştir (Tablo 3.2.4.2). Besi hayvanlarının çoğu Amasya'daki mezbahalarda ve kombinada kesildiğinden, 2002 yılında en fazla deri üretimi Amasya ilinde gerçekleşmiştir.

Bölgede üretilen yumurta, 1998 yılında Türkiye'de üretilen toplam yumurtanın yüzde 8,2'sini, 2002 yılında yüzde 8,0'ini oluşturmaktadır (Tablo 3.2.4.2). Türkiye'de üretilen toplam yumurtanın yüzde 4,9'u Çorum ilinde üretilmektedir. Bölge, yumurta üretiminde Düzey 2 İBB'leri arasında dördüncü sırada yer almaktadır. Yumurta tavukçuluğu işletmelerinin, planlı üretim yapmamaları nedeniyle yumurta üretimi iç ve dış talebin üzerindedir. Bu durumda, yumurta fiyatları üretim maliyetinin altına düşmektedir.

Tablo 3.2.4.2 Bölgedeki Hayvansal Üretim ve Türkiye Toplamına Oranı

(ton/yıl)

		Amasya		Çorum		Samsun		Tokat		Bölge		Türkiye	
		Üretim	Yüzde	Üretim	Yüzde	Üretim	Yüzde	Üretim	Yüzde	Üretim	Yüzde	Üretim	Yüzde
1998	Süt	68 460	0,7	106 435	1,1	275 692	2,8	162 522	1,6	613 109	6,1	9 970 531	100,0
	Sığır	62 740	0,7	98 855	1,1	256 531	2,9	142 844	1,6	560 970	6,4	8 832 059	100,0
	Manda	3 273	4,1	2 791	3,5	11 843	14,8	8 724	10,9	26 631	33,4	79 815	100,0
	Koyun	2 147	0,3	3 378	0,4	6 693	0,8	10 347	1,3	22 565	2,8	813 078	100,0
	Keçi	300	0,1	1 411	0,6	625	0,3	607	0,2	2 943	1,2	245 579	100,0
	Et	10 943	2,1	8 631	1,6	8 081	1,5	4 590	0,9	32 245	6,1	532 504	100,0
	Sığır	9 612	2,7	6 650	1,9	6 374	1,8	3 056	0,9	25 692	7,2	359 273	100,0
	Manda	322	6,8	215	4,5	749	15,7	200	4,2	1 486	31,2	4 762	100,0
	Koyun	905	0,6	1 380	1,0	821	0,6	1 036	0,7	4 142	2,9	144 703	100,0
	Keçi	104	0,4	386	1,6	135	0,6	298	1,3	923	3,9	23 430	100,0
	Deri (adet)	152 760	1,2	157 558	1,3	127 279	1,0	112 416	0,9	550 013	4,4	12 447 592	100,0
	Yapağı	192	0,4	281	0,6	444	1,0	533	1,2	1450	3,3	44 368	100,0
	Kıl	10	0,3	18	0,6	6	0,2	10	0,3	44	1,5	2 981	100,0
	Tiftik	0	0,0	15	2,5	0	0,0	0	0,0	15	2,5	608	100,0
	Tavuk eti	22	0,0	1	0,0	6 992	1,4	179	0,0	7 194	1,5	486 682	100,0
	Tavuk yumurtası*	4 131	0,4	44 971	5,2	17 307	2,0	4 920	0,6	71 329	8,2	867 992	100,0
	Bal	353	0,5	692	1,0	1 302	1,9	766	1,1	3 113	4,6	67 490	100,0
	Bal mumu	14	0,4	17	0,5	118	3,5	24	0,7	173	5,2	3 324	100,0
2002	Süt	39 343	0,5	79 033	0,9	221 293	2,6	108 912	1,3	448 581	5,3	8 408 566	100,0
	Sığır	36 591	0,5	75 161	1,0	209 240	2,8	98 944	1,3	419 936	5,6	7 490 633	100,0
	Manda	1 035	2,0	1 202	2,4	6 522	12,8	4 195	8,2	12 954	25,4	50 925	100,0
	Koyun	1 601	0,2	505	0,3	5 039	0,8	5 357	0,8	12 502	2,2	657 387	100,0
	Keçi	116	0,1	2 165	0,3	492	0,2	416	0,2	3 189	0,8	209 621	100,0
	Et	10 599	2,5	5 465	1,3	6 684	1,6	3 854	0,9	26 602	6,3	420 597	100,0
	Sığır	9 594	2,9	4 926	1,5	5 827	1,8	2 817	0,9	23 164	7,1	327 630	100,0
	Manda	287	17,6	30	1,8	234	14,4	148	9,1	699	42,9	1 630	100,0
	Koyun	677	0,9	384	0,5	564	0,7	738	1,0	2 363	3,1	75 828	100,0
	Keçi	41	0,3	125	0,8	59	0,4	151	0,9	376	2,4	15 447	100,0
	Deri (adet)	115 126	1,6	67 284	1,0	88 819	1,3	65 351	0,9	336 580	4,8	6 987 373	100,0
	Yapağı	143	0,4	172	0,4	365	1,0	341	0,9	1 021	2,7	38 244	100,0
	Kıl	5	0,2	7	0,3	5	0,2	7	0,3	24	0,9	2 589	100,0
	Tiftik	0	0,0	3	0,9	0	0,0	0	0,0	3	0,9	318	100,0
	Tavuk eti	0	0,0	0	0,0	10 534	1,4	0	0,0	10 534	1,5	696 160	100,0
	Tavuk yumurtası*	2 944	0,4	35 410	4,9	15 553	2,2	3 871	0,5	57 778	8,0	722 182	100,0
	Bal	281	0,4	730	1,0	1 620	2,2	688	0,9	3 319	4,5	74 555	100,0
	Bal mumu	9	0,3	19	0,6	116	3,4	30	0,9	174	5,0	3 448	100,0

**16,000 adet yumurta 1 tona karşılık gelmektedir.*

Kaynak: DİE (1998-1), 1998 Tarımsal Yapı (üretim, fiyat, değer).
DİE (2003-11), 2002 TTarımsal Yapı (üretim, fiyat, değer).

Bölgede tavuk eti üretimi, 1998 yılında 7 194 ton iken, 2002 yılında artarak 10 534 tona çıkmıştır (Tablo 3.2.4.2). Samsun ilindeki üretim artışı yüzde 50,6 olup, Türkiye'deki artışa paralel bir seyir izlemiştir. Bu ilde bulunan özel kesim kuruluşlarının büyük kapasiteli olması ve entegre bir sistem içerisinde çalışmaları üretimin artmasında etkili olmuştur. Bu durumun aksine, Amasya, Tokat ve Çorum illerinde ticari anlamda az olan üretim 2002 yılında durmuştur. Bölge, beyaz et üretiminde Düzey 2 İBB'leri arasında dokuzuncu sırada yer almaktadır. Bölgede ticari olarak hindi, ördek ve kaz yetiştiriciliği yapılmadığı için bunlardan sağlanan etin toplam beyaz et üretimindeki payı (2002 yılında binde 2) çok azdır.

Bölgenin bal üretimi, 1998 yılında Türkiye toplamı bal üretiminin yüzde 4,6'sını ve 2002 yılında yüzde 4,5'ini oluşturmaktadır (Tablo 3.2.4.2). Kovan başına yıllık üretilen balın ortalaması 18,3 kg olup, Türkiye ortalamasından yüksektir. Bu durum, bölgenin zengin bitki örtüsüne sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Bölgede kovan başına yıllık üretilen bal miktarı iller arasında farklılık göstermektedir. Samsun'da kovan başına üretimin ortalaması 19,6 kg iken, Amasya ilinde 14,1 kg'dır. Bölgede balmumu üretimi 1998 yılında Türkiye'de üretilen toplam balmumunun yüzde 5,2'sini, 2002 yılında yüzde 5,0'ini oluşturmaktadır. Üretilen bal için, kalite, standart ve kalıntı testi belgesi alma zorunluluğu yoktur. Bölgede üretilen ballara standart getirilmesi, hileli ve kalıntı bulunan bal üretimini önleyeceği gibi, kaliteli üretimi teşvik edecektir.

3.2.4.8 Hayvancılığa Dayalı İmalat Sanayi

Bölgede hayvancılık potansiyeli fazla olmasına karşın, hayvansal ürünlerin tamamının işlenip değerlendirildiği entegre tesis bulunmamaktadır. Yapağı, kıl ve deri gibi hayvansal ürünlerin tamamı bölgeden alındıktan sonra, başka bölgelerdeki tesislerde işlenip pazarlanmaktadır. Bölgede hayvansal ürünlerden sadece çiğ sütün işlenip süt ürünlerine dönüştürüldüğü tesisler yüksek kapasiteyle çalışmaktadır.

Bölgede, günlük 10 ton ve üzeri süt işleme kapasitesine sahip 4 adet süt fabrikası bulunmaktadır. Tokat merkez ve Turhal ilçesinde bulunan süt fabrikaları, bölgedeki en büyük süt işleme tesisleridir. Amasya-Suluova ve Samsun-Havza'da bulunan süt fabrikaları, diğer iki tesise nazaran daha az süt işleme kapasitesine sahiptir. Bölgede ayrıca, iç pazara yönelik üretim yapan çok sayıda küçük ölçekli süt işletme tesisi mevcuttur. Çiğ süt, bu tesislerde peynir, yoğurt, ayran, tereyağı, lor ve dondurma gibi ürünlere dönüştürülmektedir. Bölgeye işlenmek üzere başka illerden günlük 30-40 ton süt gelmekte ve bölge dışındaki süt fabrikalarına yaklaşık 120-150 ton arasında süt gönderilmektedir. Bölgede süt ürünleri işleme çeşitliliği olan büyük ölçekli süt işleme tesislerinin sayısı yeterli değildir.

Bölgede özellikle besi sığırcılığı ve koyunculukla birlikte broyler üretiminin fazla olması özel kesim kombinaları ve mezbahaların kurulmasına yol açmıştır (Şekil 3.2.4.5). Amasya'nın Suluova ilçesinde bulunan kombina, bölgenin en fazla kesim ve et ürünleri işleme kapasitesine sahip olan tesisidir. Bu kombinayı, yine kesim ve et ürünleri işleme kapasitesi yüksek olan Çorum ilinde bulunan özel kesime ait kombina izlemektedir. Bölgede en fazla mezbaha Samsun ilinde olup, bunların çoğu üçüncü sınıf belediye mezbahasıdır. Tokat ilinde ise birinci sınıf olan Zile Belediye Mezbahası'nın canlı hayvan kesim kapasitesi oldukça yüksektir.

Bölgedeki broyler ve yumurta tavuğu kesim tesislerinin kesim kapasiteleri yeterlidir. Çoğu modern olan bu tesisler, broyler üretiminin fazla olduğu Samsun'da bulunmaktadır.

Bölgede 2004 yılı itibarıyla 31 adet karma yem, 1 adet tuz ve yalama taşı, 2 adet et ve kemik unu (kombinaların atık ürünlerinin değerlendirildiği) ve 2 adet balık unu fabrikası bulunmaktadır. Karma yem fabrikalarının kapasitesi talebi karşılayacak düzeydedir. Bölgede yalnızca Çorum'da 16 tane karma yem fabrikası bulunmaktadır. Çoğu fabrika

Şekil 3.2.4.5 Kombina, Mezbaha ve Tavuk Kesimhaneleri

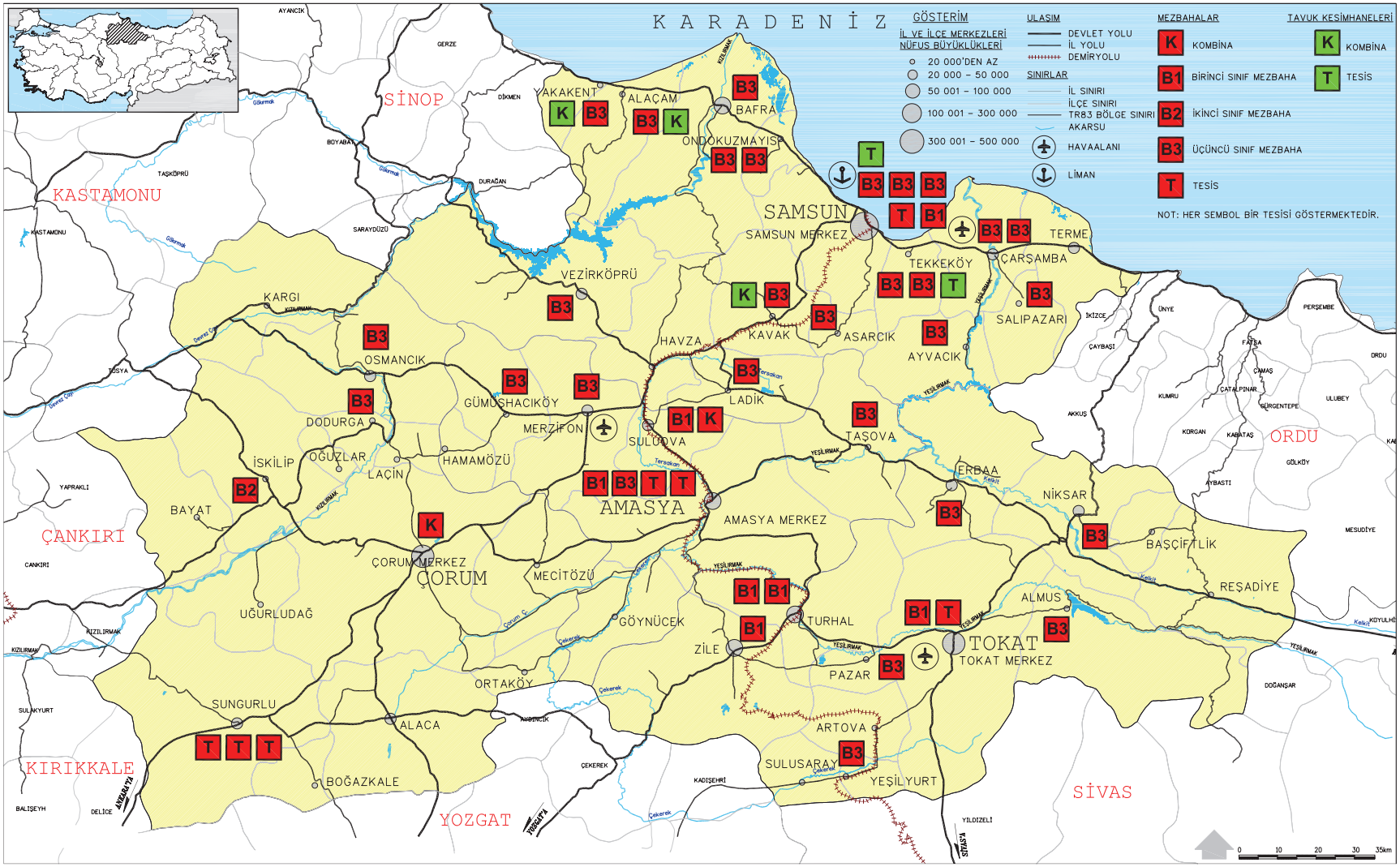

Kaynak: TKİB (2004-2), Amasya, Çorum, Samsun ve Tokat Tarım İl Müdürlüklerine Ait Tarım ve Hayvancılık Verileri (basılmamış doküman).

kapasitesinin çok altında üretim yapmaktadır. Bölgedeki fabrikalarda tüm hayvan yemleri üretilmekle birlikte, bazıları ihtisaslaşarak tek çeşit hayvan yemi üretmektedir. Karma yem fabrikaları dışında, büyük ölçekli süt ve besi işletmeleri ile tavukçuluk işletmelerinin kendi yemlerini ürettikleri karma yem hazırlama üniteleri bulunmaktadır. Karma yem fabrikaları, arpa, buğday ve ayçiçeği gibi hammadde ihtiyaçlarının çoğunu bölgedeki üretimden karşılayabilmektedir.

3.2.4.9 Hayvansal Ürünlerin Pazarlanması

Bölgede hayvansal ürünlerin pazarlanmasında sorun yaşanmaktadır. Üretilen çiğ sütün çoğunluğu, süt fabrikalarına veya süt ürünleri işleyen küçük ölçekli tesislere satılmaktadır. DSYB veya kooperatifler, üyelerinden topladıkları sütü, toplu olarak büyük ölçekli süt fabrikalarına pazarlamaktadır. Şehir merkezinden uzak yerleşim birimlerinde oturan yetiştiriciler ise hayvanlarından elde ettikleri sütü genellikle peynir, tereyağı, yoğurt ve lor gibi ürünlere dönüştürüp kent pazarlarında satmaktadır. Sokak sütçülüğü tarzında satılan süt, üretilen sütün çok az bir kısmını oluşturmaktadır. Çorum ve Merzifon'da DSYB'ne üye yetiştiricilerin sütü, birlik tarafından daha iyi fiyata ve düzenli bir şekilde pazarlanmaktadır. Samsun ve Tokat illerinde ise süt, genellikle kooperatifler aracılığı ile toplanıp süt fabrikalarına daha ucuza satılmaktadır. Bunun dışında, süt toplayıcılar tarafından da işletmelerden süt satın alınmaktadır. Bölge içerisindeki süt sığırcılığı işletmelerinden bölge dışındaki süt fabrikaları için toplanan çiğ süt miktarı, ilkbahar ve yaz döneminde 120-150 ton/gün arasında değişmektedir. İlkbahar ve yaz aylarında üretilen süt, sonbahar-kış aylarına göre daha ucuza satılmaktadır. Çoğunluğu iç piyasada tüketime sunulan ve bölge dışına da fazla miktarda satılan çiğ süt, bölge ekonomisi için önemli bir katma değer oluşturmaktadır.

Koyundan ve keçiden elde edilen süt, genellikle koyun ve keçilerin yetiştirildiği işletmelerde peynir yapılarak kent merkezlerinde kurulan pazarlarda satılmaktadır.

Diğer hayvansal ürünlerde olduğu gibi et ve et ürünlerinin pazarlanmasında aracı sayısı çok fazladır. Bölgede yapılan sığır, manda ve koyun besiciliği Kurban Bayramı'na endeksli olarak yapılmaktadır. Kurban Bayramı döneminde bölgeden İstanbul, Ankara ve Kayseri başta olmak üzere bölge dışındaki illere canlı hayvan gönderilmektedir. Kurban Bayramı dışında canlı hayvan sevkiyatı devam etmekle birlikte, diğer dönemlerde genellikle bölgedeki mezbahalarda kesildikten sonra karkas olarak bölge dışına gönderilmektedir. Bölgede üretilip tüketime sunulan et, bölge dışına gönderilen etin çok az bir kısmını oluşturmaktadır. Özellikle Suluova, Turhal ve Zile ilçelerindeki ekonomik yapı, ülkedeki et fiyatlarından doğrudan etkilenmektedir. Bu yerlerdeki insanların gelir düzeyi ve yaşam standardının yükselmesi, besiciliğin karlı bir iş olmasıyla doğrudan ilişkilidir.

Çorum ve İskilip'te üretilen yumurtanın çoğunluğu, birlik niteliğinde çalışan şirket tarafından pazarlanmaktadır. Şirket, yumurtayı bölge dışına ve iç piyasaya özel bayileri aracılığıyla, ihracatı ise ilgili ülkedeki kuruluşlara doğrudan yapmaktadır. Bunun dışında bazı işletmeler kendi aralarında birleşerek pazarlama organizasyonu oluşturmuşlardır. Sadece Çorum ilinde birlik niteliğinde çalışan şirket tarafından günlük pazarlanan yumurta 62,5 tonun üzerinde olup, bunun ekonomiye günlük getirisi 100 milyar TL dolayındadır.

Tavuk eti hayvancılık ürünleri içerisinde en kolay pazarlanan ürün olma özelliği taşımaktadır. Samsun ilinde broyler işletmelerinin tamamına yakını, kesim ve depolama ünitesi bulunan özel kesim kuruluşları ile üretimden tüketime kadar entegrasyonu içeren bir model ile çalıştıklarından pazarlama sorunu yaşamamaktadır. Özel kesim kuruluşları ürünlerini, bölge içerisinde, Batı ve Doğu Karadeniz ile Doğu ve İç Anadolu Bölgesi'ne pazarlamaktadır. Broyler üretimi, bölgede özellikle Samsun'da sahilden iç kesimlerde sulanabilir verimli arazisi sınırlı olan

Kavak, Asarcık ve Yakakent ilçelerinde ekonomik anlamda önemli bir faaliyet alanıdır.

Üretilen yapağı, kıl, tiftik ve deri, bölge içerisinde işlenmeden bölge dışından gelen tüccarlara çok düşük fiyatla satılmaktadır. Bölgede yapağı, kıl ve derinin işlenmesine yönelik tesis olmaması, üretilen bu ürünlerin çok ucuza satılmasına neden olmaktadır. Bu nedenle, yapağı, kıl ve tiftik, diğer hayvansal ürünlerin oluşturduğu katma değer kadar bölge ekonomisine katkı sağlamamaktadır.

Bölgede üretilen balın büyük çoğunluğu arı yetiştiricileri tarafından perakende olarak pazarlarda, bir kısmı da dışardan gelen tüccarlara toplu olarak satılmaktadır.

Bölgede üretilen hayvansal ürünlerin tamamında üretim fazlası bulunmaktadır. Bölgeye aynı zamanda başka bölgelerden işlenmiş hayvansal ürün girişi de olmaktadır. Yetiştiriciler tarafından üretilen hayvansal ürünlerin üretim maliyeti yüksek olduğundan gerçek değerinden pazarlanamamaktadır. Üretilen çiğ süt, bölgedeki süt fabrikalarının süt işleme kapasitelerinin çok üzerindedir. Mevcut süt fabrikalarının bölge dışı işlenmiş süt ürünleri pazarı yeterli değildir. Bölgedeki birlik ve kooperatiflerin hayvancılığa dayalı üretim yapan özel kesim kuruluşları ile farklı modellerde süt ve besi sığırcılığı yapmaları pazarlama sorununun çözümüne önemli katkı sağlayacaktır. Bu uygulamalar, zamanla diğer hayvancılık alanlarını da kapsamalıdır. Bu tür modellerin oluşturulması, üretimi artırarak hayvancılık sektöründe daha fazla istihdam oluşturacaktır.

3.2.4.10 Örgütlenme

Bölgede ve ülkede hayvancılığın tavukçuluk sektörü dışında AB standartlarında üretim yapamaması ve rekabet edememesinin en önemli nedenlerinden biri, örgütlenmenin yetersiz oluşudur. Hayvancılığı gelişmiş olan ülkelerde yetiştiriciler örgütlenmiş, hatta değişik hayvancılık alanları kendi içerisinde branşlaşarak örgütlenme yoluna gitmiştir.

Bölgede, yetiştiricilerin örgütlenme çalışmaları devam etmektedir. Kurulan örgütlerin tam anlamıyla etkin çalışmalar yürüttüğünü söylemek güçtür. Hayvancılık amaçlı olarak yetiştirici birlikleri, tarımsal kalkınma kooperatifleri, tarım kredi ve satış kooperatifleri çalışmalarını yürütmektedir. Sığır ve arı yetiştiricileri, bölgede birlik tarzında örgütlenmelerini kısmen tamamlamıştır. Bunların dışında, bölgede sığır yetiştiricilerinin kurdukları kooperatifler bulunmaktadır. Çorumda yumurta üreticilerinin kurduğu anonim şirket, birlik tarzında çalışmaktadır. Samsun'da bulunan broyler üreticileri, büyük özel kesim kuruluşları ile sözleşmeli yetiştiricilik modeli kapsamında üretim yapmaktadır. Broyler üreticilerinin, koyun ve keçi yetiştiricilerinin oluşturdukları birlik ya da kooperatif bulunmamaktadır.

Bölgede en iyi örgütlenmeyi DSYB'ine üye yetiştiriciler oluşturmuştur. Bu birlikler sayesinde üretilen süt, daha iyi fiyattan ve düzenli olarak pazarlanabilmektedir. Tokat ilinde sığır yetiştiriciliği önemli bir potansiyel oluşturmasına karşın, bu ilde DSYB'nin henüz kurulamamış olması önemli bir eksikliktir. Üreticilerin ürettiklerinin birlikler aracılığı ile pazarlanması sonucu hayvansal üretim kayıt altına alınmakta ve ekonomiye önemli bir katkı sağlanmaktadır.

3.2.4.11 Sonuç

TR83 Bölgesi'nde son yıllarda ticari olarak yetiştirilen broyler dışındaki diğer hayvan sayılarında önemli oranda azalma olmuştur. Arı kovanı sayısındaki azalma ise eski tip kovanların yerine yeni tip kovanların kullanılmasına bağlıdır. Sığır, manda, koyun, keçi ve yumurta tavuğu sayısındaki azalma, AB ülkelerinde olduğu gibi birim hayvan başına verimlilik artışına bağlı olmayıp bu işlerin bırakılmasından kaynaklanmaktadır. Birim hayvan başına verimlilik yumurta ve tavuk eti üretimi dışında Türkiye ve hayvancılığı gelişmiş olan ülkelerden daha düşüktür. Sığır, manda ve koyun ırklarının ıslahına yönelik geçmiş yıllarda yürütülen çalışmalarda yeterince başarılı olunamamıştır. Sığır ırklarının önemli bir kısmını yerli ve kültür melezi ırklar oluşturmaktadır.

Hayvancılık işletmeleri genellikle küçük ölçekli olup, bu işletmelerde bitkisel üretimle hayvancılık birlikte yapılmaktadır. Broyler, yumurta tavukçuluğu ve besicilik işletmeleri dışındaki hayvancılık işletmelerinin çok az bir kısmı ihtisaslaşmış işletmelerdir. Yaş şeker pancarı posası üretimi fazla olmasına karşın, sığırcılık ve koyunculuk işletmelerinin kaliteli kaba yem üretimi yetersizdir. İşletmelerin çoğu kaliteli kaba yem ve karma yem ihtiyaçlarının önemli bir kısmını dışardan satın alarak bu işi sürdürdüğünden, hayvansal üretim maliyeti artmaktadır. Çayır ve meraların çoğu bilinçsiz otlatma nedeniyle kalitesini kaybetmiştir.

Bölgenin hayvan yetiştiriciliği açısından çok uygun olan potansiyeli üretim-sanayi entegrasyonuyla kullanılamamaktadır. Hayvancılık sanayi yatırımları yeterli değildir. Mevcut hayvancılık sanayi tesislerinin bölge dışı pazar payları çok düşüktür. Hayvansal ürünlerin çoğu işlenmeden bölge dışına pazarlanmaktadır. Planlı üretim yapılamadığından hayvansal ürünlerin pazarlanmasında sorun yaşanmaktadır.

Hayvanlardaki bulaşıcı, zoonoz ve paraziter hastalıklarla mücadele edilmesine karşın, bu hastalıklarla mücadelede başarıya ulaşılamamıştır.

Örgütlenme çalışmaları TKİB tarafından desteklenmesine karşın, tüm hayvancılık alanlarında yetiştirici örgütlerinin kurulması henüz sağlanamamıştır.

3.2.5 SU ÜRÜNLERİ

3.2.5.1 Giriş

Türkiye'de su ürünleri üretimi yününden önemli bir potansiyel bulunmaktadır. Doğal göller ve barajlar 1 248 495 ha alanı kaplamakta, nehir ve ırmaklarımızın uzunluğu 177 714 km olmaktadır. Türkiye'de deniz balıkları ile birlikte su ürünleri üretimi 1987-1988 yılında 700 000 ton/yıla yükselmiş, daha sonra hamsi balığı stoklarının azalması sonucu üretim yılda 300 000 tona kadar düşmüştür. 2001 yılında 595 000 olarak gerçekleşen üretim, 2002 yılında 628 000 tona yükselmiş, 2003 yılında tekrar azalan üretim 588 000 tona gerilemiştir. Ülkemiz su ürünleri potansiyel alanları ile ilgili bilgiler aşağıda verilmiştir.

İç su balıkları üretimi 60 000-70 000 ton/yıl arasında değişmektedir. İç su balıkçılığının geliştirilmesi ile kırsal kesime istihdam yaratılacak ve üretilen balıkların bir kısmı taze veya işlenmiş olarak ihraç edilebilecektir. Türkiye'de yetiştirilen balıkların yüzde 85'i karnivor balıklardır. Bunlardan alabalık (yüzde 56,4), levrek (yüzde 23,4), çipura (yüzde 19,1) ve diğer türler (yüzde 1,1) izlemektedir.

1986 yılında 3 075 ton/yıl olan yetiştiricilik 1990 yılında 5 782 tona, 1996 yılında 33 201 tona ve 2002 yılında 61 165 tona yükselmiştir. Yetiştirilen balıkların yüzde 55'i gökkuşağı alabalıktır. Yetiştiriciliğin tüm üretim içinde aldığı pay 2002 yılında yüzde 9,7 olmuştur. Türkiye'de kişi başına balık tüketimi 1986 yılında 8,5 kg iken, 2002 yılında 6,7 kg'a

Tablo 3.2.5.1 Türkiye'de Su Ürünleri Potansiyeli

Üretim alanları	Adedi	Alanı (ha)	Uzunluğu (km)
Doğal göller	200	906 118	-
Baraj gölleri	211	342 377	-
Göletler	953	15 500	-
Nehir ve ırmaklar	33	-	177 714
Denizler	4	24 607 200	
Toplam		25 871 195	

Kaynak: TKİB (2004-3), Su Ürünleri Daire Başkanlığı Verileri (basılmamış doküman).

gerilemiştir. Dünya balık tüketimi ortalama 16 kg/kişi/yıl, AB ülkelerinde bu değer 22 kg/kişi/yıl'dır. Ülkemizin balık tüketiminde dünya düzeyini yakalayabilmesi için üretimini iki, AB düzeyine gelmek için yaklaşık üç kat artırmak zorundadır.

Samsun ili Karadeniz'e kıyısının bulunması ve bölgede elde edilen balıkların bu ilden iç kesimlere pazarlanması nedeniyle bölge su ürünleri üretimi ve pazarlanması yönünden önemini koruyacaktır.

Bölgede tatlı sularda alabalık ve çok az bir miktarda sazan üretimi yapılmaktadır. İşletmelerin çoğu küçük aile işletmeleri şeklinde faaliyet göstermektedir. Büyük kapasitede ticari anlamda üretim yapan tesis bulunmamaktadır. Karadeniz'de başlatılan somon üretiminden istenilen sonuç tam olarak alınamamıştır. Bölgede bulunan su ürünleri üretim potansiyeli yeteri kadar değerlendirilememiş ve beklenen üretimler gerçekleşmemiştir.

Bölge su ürünleri üretimleri TKİB, DİE ve DSİ verileri irdelenerek merkezde yapılan çalışmalara ilave olarak, bölgede yapılan arazi gezilerinde mevcut işletmelerin sorunları ve önerileri saptanmıştır. Yerel düzeyde tarım il müdürlükleri bünyesinde bulunan su ürünleri şube yetkilileri ile yapılan görüşmelerde ilin tatlı su ürünleri üretimi ile Samsun ilinde deniz balıkçılığı incelenmiştir.

Bölgedeki alabalık üretim tesisleri ile Samsun Derbent ve Tokat Almus barajlarında yapılan kafes balıkçılığı yerinde incelenerek, üreticilerden bilgi alınmıştır. Bölge barajları ve komşu illere balık yavrusu temin eden Amasya Yedikır Su Ürünleri Üretim İstasyonu ziyaret edilerek yavru balık üretimi, baraj ve göletlerde yapılan balıklandırma ile ilgili bilgiler alınmıştır.

Bölgedeki örgütlenme çalışmaları irdelenmiş ve bu konudaki darboğazlar saptanmaya çalışılmıştır. Pazarlama konuları üzerinde durulmuş, mevcut durum tespiti merkez ve arazi çalışmaları sonucunda tamamlanmıştır.

3.2.5.2 Bölge Su Ürünleri Üretimi

Bölgede su ürünleri üretimini geliştirebilmek için önemli bir potansiyel bulunmaktadır. Kızılırmak ve Yeşilırmak nehirleri bölge illerinin içinden veya yakınından geçmekte ve bunların kolları üzerinde inşa edilmiş bulunan barajlarda küçümsenmeyecek miktarda su depolanmış bulunmaktadır. Bunlar tatlı su balıkçılığı için önemli bir potansiyel oluşturmaktadır.

Bölge'de inşa edilmiş olan su ürünleri tesis adedi ülke genelinin yüzde 4,1'i ve kapasitesi yüzde 2,9'udur. Bölgede inşa edilmiş bulunan barajlarda ve düzenlenmiş doğal göllerde 8,4 hm³ (8,4 milyar m³) su depolanmakta, söz konusu su yüzeylerinin kapladığı alan 19 374 ha olmaktadır. Bölge ülkede inşa edilmiş barajlarda toplanan 145 km³ (milyar m³) su hacminin yüzde 5,8'ine ve alan olarak yüzde 4,9'una sahiptir.

Bölgedeki barajlarda yapılan balıklandırma sonucu elde edilen verimler beklenenin çok altındadır. Baraj göllerinin çok az bir kısmı kiraya verilmiştir. Bölgedeki tatlı su kaynakları önemli bir potansiyele sahip olmasına karşın, söz konusu bu potansiyelin yeterince değerlendirildiğini söylemek oldukça güçtür.

Bölgedeki Kızılırmak ve Yeşilırmak ile bu nehirlerin kolları üzerinde inşa edilen barajlarda oluşan göllerin hacim ve kapladıkları yüzey ile ilgili bilgiler tabloda verilmiştir.

Tablo 3.2.5.2 Su Ürünleri Yetiştiricilik İzinleri ve Kapasiteleri

(kapasite =ton/yıl)

	Faal tesis		Yatırım aşamasında	
	Adet	Kapasite	Adet	Kapasite
İç su ürünleri	1 026	24 567	281	8 444
Deniz ürünleri	242	38 732	106	15 678
Türkiye toplamı	1 268	63 299	387	24 122
Bölge	53	1 896	-	-
Bölgenin ülke içindeki payı (yüzde)	4,1	2,9	-	-

Kaynak: TKİB (2004-3), Su Ürünleri Daire Başkanlığı Verileri (basılmamış doküman).

3.2.5.3 DSİ Balıklandırma Çalışmaları

DSİ baraj göllerinin balıklandırma çalışmalarına ilk olarak 1964 yılında başlamıştır ve bu faaliyetine halen devam etmektedir. Yeşilırmak havzası ve bölgeye yakın yerlerde yer alan barajları balıklandırmak amacıyla Yedikır Barajı kamulaştırma alanı içerisinde kurulan "Amasya Yedikır Su Ürünleri Üretim ve Araştırma İstasyonu" 135 000 m² arazi üzerinde 1991 yılında kurulmuştur. Tesisin yıllık yavru balık üretim kapasitesi 4 000 000 adettir. Tesiste üretilen aynalı ve pullu sazan yavru balıklarıyla baraj gölleri ve göletler balıklandırılmaktadır.

Barajlarda balıklandırma kriteri olarak kabul edilen 1 000 adet/ha/yıl değeri ile gerçekleşen değerler arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Barajlara atılan balık yoğunluğu en düşük 37 adet/ha/yıl ile Altınkaya, en yüksek balıklandırma değeri 1 957 adet/ha/yıl ile Sarayözü Barajı'nda gerçekleşmiştir. Ataköy, Boztepe ve Belpınar barajları balıklandırması diğer barajlara göre daha yüksektir.

3.2.5.4 Tatlı Su Balıkçılığı İşletmeleri

Bölgedeki barajlardan Almus, Suat Uğurlu, Derbent, Altınkaya, Alaca barajları balıkçılığı kiraya verilmiştir. Kiraya verilen baraj göllerinde avlanabilir stok olarak balık miktarı hektara ortalama 5,3 kg balık olarak tespit edilmiştir. Bu değer dünya ortalaması olan 40 kg/ha değerinin yüzde 13'üdür.

Kira sözleşmesine göre yüklenicinin birçok sorumluluğu olmasına rağmen bunlar çoğu kez yerine getirilmemektedir. Bu yükümlülüklerden en önemlisi yakalanan balık miktarlarının her yıl DSİ'ye bildirilmesi olmasına rağmen buna uyulmamaktadır. Barajlarda belirli boydan daha küçük balıkların yakalanmaması, yakalandığında tekrar baraja atılması gerektiği kira sözleşmesinde yazılı olmasına rağmen yüklenici bu konuya da fazla önem vermemektedir. Yüklenici için bir an önce daha fazla rant elde etmek temel hedef olduğundan kiralanan barajlarda balık stoğu hızla azalmaktadır.

Tablo 3.2.5.3 Bölgedeki Barajlar ve Düzenlenmiş Doğal Göller

	Baraj adı	Akarsu adı	Hacmi (hm³)	Alanı (ha)	Amacı
Amasya	Yedikır	Tersakan	60,30	593	Sulama
	Sarayözü	Balıklı	13,00	88	Sulama
	Uluköy	Destek çayı	5,00	61	Sulama
	Gediksaray	Özdere	12,77		Sulama
	Gümüşhacıköy	Balıklı	13,67	94	Sulama
Çorum	Alaca	Suludere	12,50	80	Sulama
	Çorum	Çorum	7,18	56	İçmesuyu+ sulama
Samsun	Altınkaya	Kızılırmak	5 763,00	11 831	Enerji+ taşkın
	Derbent	Kızılırmak	213,00	1 650	Enerji+ sulama
	Hasan Uğurlu	Yeşilırmak	1 073,75	2 220	Enerji
	Suat Uğurlu	Yeşilırmak	182,00	960	Enerji+ sulama
	Ladik Gölü		63,40	1 300	Sulama
Tokat	Almus	Yeşilırmak	950,00	31	Enerji
	Ataköy	Yeşilırmak	2,80	50	Enerji
	Belpınar	Devrek Boğ.Ç.	29,69	173	Sulama
	Boztepe	Boztepe	14,20	187	Sulama
Bölge			8 416,26	19 374	
Türkiye			145 000,00	398 000	
Bölgenin payı (yüzde)			5,8	4,9	

Kaynak: DSİ (2003-2), Su Ürünleri Faaliyetleri.

3.2.5.5 Gölet Balıkçılığı

DSİ ve KHGM yetkililerine göre göletlerde ekonomik bir balıkçılık yapılması mümkün değildir. Bazı yerlerde yerel halkın talebi sonucunda balıklandırma yapılmış olsa da, göletlerden beklenen verim elde edilememiştir. Sulama amaçlı inşa edilen göletlerde yaz aylarında sulamaya alınan su nedeniyle, çoğu kez dip savak vanası sonuna kadar açılarak minimum kota inilmekte, gölet tamamen boşaltılmaktadır. Minimum kotta azalan ölü hacim nedeniyle balık yaşamı için yeterli düzeyde su kalmamakta ve buna bağlı olarak oksijen yetersizliği meydana gelmektedir. Gölet kotu minimuma indiğinde, oksijen azlığına ilave olarak gölette aşırı avlanma meydana gelmekte, oluşan stok kısa sürede azalmaktadır.

3.2.5.6 Alabalık Yetiştirme Tesisleri ve Kafes Balıkçılığı

Bölgedeki su ürünleri üretim tesislerinde sadece gökkuşaklı alabalık üretilmektedir. Bölgede gökkuşaklı alabalık tesisi için verilen izinler toplamı 1 896 ton/yıldır. Üretim tesislerinin toplam kurulu kapasitesi 1 094 ton/yıl ve üretim 276 ton/yıldır. Kurulu kapasitesinin yüzde 25'i kullanılmaktadır. Toplam üretim kapasitesi yıllara göre çok az değişiklik göstermektedir. Üreticilerden tamamına yakını bu işi profesyonel olarak yapmamakta, bilgi ve beceri düzeyleri üretim tesislerini tam kapasite ile çalıştırmaya yeterli gözükmemektedir.

Kamu kurumları ile yapılan görüşmelerde bölgede alabalık yetiştirilebilecek tatlı su kaynaklarının yerleri, debileri ve teorik kapasiteleri ile ilgili bilgilerin tam olarak derlenmediği belirlenmiştir. Yerel bir girişimcinin değerlendirmesine göre bölge'de alabalık yetiştirilmesine uygun büyük kapasitede su kaynakları bulunmamaktadır.

Bölgede son birkaç yılda yeni tesis kurulması için herhangi bir girişim yapılmamıştır. Mevcut tesislerin verimli çalışmaması, yem maliyetlerinin yüksekliği, kârlılığın düşük olması, yeni tesis kurulması sırasında yaşanan bürokratik işlemlerin çok uzun sürmesi, yeni yatırımcıların ortaya çıkmasını önlemektedir.

3.2.5.7 Deniz Balıkçılığı

Samsun'da su ürünleri üretimi açısından önemli bir potansiyel bulunmaktadır. Yeşilırmak ve Kızılırmak'ın denize döküldüğü yerler ile bu ırmakların getirdiği çamurlu sular balıkların yumurtalarını bırakarak çoğaldıkları uygun ortamlardır. Samsun'da hamsi 22 500 ton ile en fazla avlanan balık türüdür. Hamsi balığını palamut ve istavrit izlemektedir. En az avlanan balık türleri ise lüfer ve kalkan olarak sıralanabilir. Avlanan balık türleri yıllara göre farklı bir seyir izlemektedir.

Deniz balıkları Samsun'da Karadeniz'in diğer illerinde olduğu gibi 3 farklı yöntemle avlanmaktadır. Küçük teknelerle kıyı balıkçılığı, trol avcılığı ve gırgır balıkçılığı yöntemleriyle yapılmaktadır. Deniz balıklarının yüzde 80'ininden fazlası taze olarak toptancı hallerinde satışa sunulmaktadır. İstanbul, Ankara ve İzmir başta olmak üzere Türkiye'nin her tarafına balık gönderilmektedir. Balıkçılar avladıkları balıkları bağlı oldukları kooperatif kanalıyla veya doğrudan yakaladıkları yerlerdeki balıkçı iskelelerinden tüccara satmaktadırlar. Kooperatif kanalıyla yapılan pazarlamada balıkçılar komisyon ödediğinden bu yolla pazarlanan balık miktarı sınırlıdır.

Balık işleme sanayi ağırlıklı olarak yurt dışı pazarlarına, az miktarda yurt içi pazarlarına üretim yapmaktadır. Balık sanayi ürünlerini deniz salyangozu, deniz salyangozu kabuğu, dondurulmuş ve konserve balık, balık unu ve balık yağı oluşturmaktadır. Pazarda uygun fiyattan alıcı bulamayan hamsi doğrudan fabrikaya götürülmektedir.

Karadeniz'de ekolojik bozulma ve Yeşilırmak ve Kızılırmak'taki aşırı kirlilik ve bilinçsiz avlanma nedeniyle son yıllarda avlanan balık sayısında bir düşüş görülmektedir. Avlanan balık miktarının büyük bölümünü hamsi oluşturmaktadır. Bu balık

cinsi 20 cm uzunluğa kadar büyüyüp beş yıl yaşayabilmektedir. Son zamanlarda deniz salyangozunun avlanma yöntemlerinden biri olan "algarna" ile avcılığının diğer balık türlerinin neslinin azalmasına neden olduğu yönünde tartışmalar vardır.

Denizde kafeslerde balık yetiştirmek amacıyla iki adet işletme kurulmuştur. Bu işletmelerin birisi 3 yıl önce kapatmış diğer işletme de kapatmak için başvuruda bulunmuştur. Şu anda çalışan somon işletmesinin kapasitesi 1 050 ton/yıl, üretimi 2003'te 126 ton/yıl olarak gerçekleşmiştir. Somon pazarlanmasında bir sıkıntı yaşanmamaktadır. Yem, ilaç ve yavru balık maliyetinin yüksek olması tam kapasiteli üretimi sınırlandırmaktadır.

Samsun ilinden yapılan balıkyağı ihracatı 2003 yılında yaklaşık 8-10 ton arasında olup ihracatın yapıldığı ülkeler İtalya, Norveç ve Danimarka olarak sıralanmaktadır. Balık unu ihracatı 2002 yılında 300 ton olarak gerçekleşmiştir. Deniz salyangozu ve deniz midyesi önemli bir ihracat ürünüdür. Deniz salyangozu özellikle Güney Kore ve Japonya gibi ülkelere ihraç edilmektedir. 2003 yılında 335 ton ihracat yapılmıştır.

3.2.5.8 Su Ürünleri Pazarlaması

Tatlı su ürünleri üretiminde özellikle alabalık üretiminde tesisler küçük kapasitede olduğundan pazarlama sorunu yaşanmamaktadır. Bu tesislerin tamamına yakınının işletmeye ait lokantasının bulunması, günübirlik ve hafta sonu gelen ziyaretçilere alabalık satışı yapılması nedeniyle üretimin tamamı pazarlanabilmektedir. Kaliteli bir üretim sağlandığında alabalıkların yurt dışına taze veya işlenmiş olarak pazarlanması mümkündür.

Samsun ili balık halinde balıkların kısa süre için depolandığı toplam kapasitesi yaklaşık 50 ton olan 4 adet depolama tesisi bulunmaktadır. Depolama tesisleri genelde bir oda şeklinde olup sıcaklığı -4ºC ve +4ºC arasında değişmektedir. Derin dondurma yapan tesis bulunmamaktadır.

Samsun ilinde hamsi balığından balık unu ve balık yağı üreten iki adet tesis bulunmakta, yıllık kapasiteleri 68 820 ton olan bu fabrikalar iç ve dış piyasaya yönelik üretim yapmaktadır. İlde bulunan 644 ton/yıl kapasiteli bir adet dondurulmuş su ürünü üreten tesis vardır. Söz konusu bu üç tesis genelde deniz balıklarını ve diğer deniz ürünlerini işlemektedir. Tatlı su balıklarını konserve veya füme yapan tesis bulunmamaktadır. Bölgedeki tüm baraj gölleri ve tatlı su kaynakları geliştirilip azami verim alındığında yaklaşık 2000 ton/yıl üretim yapılabilecektir. Bu üretim gerçekleştiğinde balık tüketimi kişi başına yılda 660 gr (yaklaşık yüzde 10) artacaktır. Bu değer tüketildiğinde bile, 1986 yılı ülke balık tüketim (8,5 kg/kişi/yıl) değerinin altında bir tüketim gerçekleşmiş olacaktır.

3.2.5.9 Su Ürünleri Girdileri

Su ürünleri üretiminde en önemli girdi olan balık yemi Samsun, Kayseri ve Erzurum'daki fabrikalardan temin edilmektedir. Yem kaliteleri araştırılmamış hangi firmanın daha kaliteli yem ürettiği konusunda her hangi bir bilgi mevcut değildir. Üretici hangi firmadan yemi daha ucuz ve uzun vadede ödemeli olarak temin ederse, o fabrikanın bayisi ile irtibata geçerek yem temin etmektedir.

3.2.5.10 Kurumsallaşma ve Örgütlenme

Yeni tesis kurulması aşamasındaki bürokratik engeller yatırımcıyı işin başında zorlamakta, birçok girişimci bürokrasiden yılarak yatırım yapmaktan vazgeçmektedir. Su kullanım hakkı kirası milli emlak müdürlükleri veya il özel idarelerine ödenmektedir. Üreticilere göre kira ücretleri çok yüksektir. Kira bedellerinde ülke genelinde bir standart bulunmamaktadır. Yörenin mülki idare amiri, il özel idaresi veya milli emlak müdürünün kararına göre kiralar TKİB'nın belirlediği değerler dikkate alınmadan, yerel koşullara ve idarenin kararına göre belirlenmektedir.

Tatlı sularda alabalık üretimi yapan üreticiler kendi aralarında örgütlenememişlerdir ve örgütlenmeleri çok zor gözükmektedir. İşletmeler birbiriyle rekabet

etmekte, ancak üretim sınırlı olduğundan pazarlama sorunu yaşanmamaktadır. Büyük üretimler gerçekleştiğinde pazarlama sorunu yaşanma olasılığı bulunmaktadır. Bu sorunun aşılması için gelecekte birbirine yakın ve aynı havzada üretim yapan üreticilerin örgütlenmesi için çaba harcanmalıdır. Bu konuda gelecekte yapılacak çalışmalarda yeni öneriler getirilmeye çalışılacaktır.

Samsun'da balıkçılar birliği yeni kurulmuştur. Birliğe 953 balıkçı üye olmuş, birlik yönetimi oluşturulmuş, ancak henüz onaylanarak resmen faaliyete başlamamıştır. Bu yüzden henüz aktif çalışmalar yapamamaktadır. Samsun ilinde deniz ve tatlı su ürünleri konularında 14 adet su ürünleri kooperatifi kurulmuş olup bunların 1 212 üyesi bulunmaktadır (Samsun Tarım İl Müdürlüğü, 2004). Söz konusu bu kooperatiflerden 4 adedi faal olarak çalışmakta, diğerleri bir faaliyette bulunmamaktadır. Kooperatiflerin bireysel olarak başarılı olamadıkları belirlendiğinden, 10 adedi bir araya getirilerek "Samsun Su Ürünleri Kooperatifleri Birliği" kurulmuştur. Samsun ilinde bulunan 2 200 balıkçının yüzde 55'i kooperatiflere üye olmuştur.

3.2.5.11 Sonuç

Alabalık ve aynalı sazan ile barajlarda yapılan balıklandırmadan beklenen verim elde edilmemiştir. Özellikle aynalı sazanın doğal koşullarda çok az üremesi veya hiç üretememesi nedeniyle, barajlara devamlı yavru balık atılması gerekmektedir. Bu durum maliyeti yükselttiği gibi beklenen stoğun oluşmasını da engellemektedir. Balıklandırmada kendi doğal türümüz olan pullu sazan, tatlı su kefali ve yayın balığı ile balıklandırma yapılması etüt edilmelidir. Yavru üretimi yeterince yapılmadığından kıymetli bir balık olan ve doğal koşullarda üreyen pullu sazan, tatlı su kefali ve yayın balığı üretimi ihmal edilmiştir. TKİB ve DSİ'nin balıklandırma politikasını yeniden gözden geçirmesinde fayda vardır.

Alabalık üretimindeki en büyük girdi olan yem kalitesi, üreticiler tarafından tam olarak bilinmemektedir. Genel olarak 1,6-2,0 kg yem ile 1,0 kg canlı alabalık üretilmektedir. Yemin ete dönüştürülme verimliliği çok düşüktür. Derbent barajındaki üretici bazı yem fabrikalarının yemde balık unu yerine daha ucuz olan tavuk eti unu kullanıldığından sindirilebilir protein oranının düşük olduğunu dile getirmiştir.

Bölgede su ürünleri üretimi için önemli bir potansiyel bulunmasına rağmen bu potansiyel bir türlü yeterince kullanılamamıştır. Son 5 yılda bölgede yeni tesis kurulmamıştır. Tesis kurmak için müracaat bulunmamaktadır. Tesislerin ortak sorunları yanında, her bir tesis teknik ve ekonomik kriterlere göre uzman kişilerce yeniden ele alınarak, sorunlar saptanmalı ve yetiştirici ile işbirliği yapılarak sorunun kaynağında çözümü sağlanmalıdır. Bu şekilde birkaç tesisin verimliliğinin artırılması ile diğer tesisler aynı düzeye gelmek için çaba gösterecekler ve benzer uygulamaları yaparak kendi tesislerini geliştirebileceklerdir.

Deniz ve tatlı su balıkçılığı ile geçimini sağlayan yaklaşık 2 200 aile bulunmaktadır. Bölge su ürünleri üretim potansiyeli tam kapasite ile harekete geçirilebilirse, su ürünlerinin bölge ekonomisine katkısı her yıl yaklaşık 23-24 milyon Dolar olarak tahmin edilmektedir.

Bölgede su ürünleri potanasiyelinden tam olarak yararlanmak için mevcut tesislerin verimliliğinin artırılması, üreticinin eğitim eksikliğinin giderilmesi, su ürünleri işleme tesislerinin kurulması, pazarlamanın geliştirilmesi, ucuz girdi temini ile üreticiye teknik danışmanlığın sağlanması gerekmektedir. Bu tür sorunların çözümü için etkin bir eğitim ve örgütlenme yapısına ihtiyaç bulunmaktadır.

Tesislerin birbirine uzak, küçük kapasiteli ve dağınık olması üreticilerin bir araya gelmesini ve sorunlarına ortak çözme arayışını zorlaştırmaktadır. Buna rağmen su ürünleri üretim tesislerinin daha yoğun olduğu Tokat, Samsun ve Amasya illerinde bulunan tatlı su ürünü üreticileri bir araya getirilmeli, örgütlenmelerine çaba harcanmalıdır.

Deniz balıkçıları örgütlenme için gerekli girişimleri başlatmışlar, ancak kuruluşları yeni olduğundan etkin bir çalışma yapamamışlardır.

Su ürünleri avcılık ve üretimi ile geçimini sağlayanların kuracakları etkin bir örgütlenme ile bir çok sorunun üstesinden gelebileceklerdir. Tokat ili Almus ilçesinde bulunan "Su Ürünleri Meslek Yüksek Okulu"nun teknik destek alınmasında yarar görülmektedir. Ancak söz konusu kurumun bugüne kadar üreticilere fazla bir katkısı olmamıştır.

Bölge su ürünleri yetiştirme kapasitesi saptanmalı, mevcut sular ile yetiştirilebilecek türler belirlenmeli, tesislerin kuruluş aşamasındaki bürokratik engeller en aza indirilmeli, üreticiye proje hazırlama, uygulama ve yetiştirme konusunda teknik destek sağlanmalı, üreticinin eğitim eksiği giderilmeli ve üreticiler bir araya getirilerek örgütlenmelidir.

3.2.6 ORMANCILIK

3.2.6.1 Giriş

Yeşilırmak havzasının yüzde 35,4'ü (1,8 milyon ha) orman alanıdır. Ülkemizdeki 27 orman bölge müdürlüğü arasında orman alanı en yüksek ikinci bölge Amasya Orman Bölge Müdürlüğü'dür. Ülkemizde ormancılık faaliyeti iki kademede yürütülmektedir. Merkezde Çevre ve Orman Bakanlığı'na bağlı olarak çalışan genel müdürlükler ile bölge ve işletme şeflikleri şeklinde teşkilatlanmış bulunan taşra örgütleridir.

Bölge, orman varlığı yönünden ülke genelinden daha iyi durumdadır. Ancak ormanlardan elde edilen orman ürünleri, yıllık artışlardan fazla olduğundan, önlem alınmadığı takdirde gelecekte bölge orman varlığı azalacak, bölge ekosistemi bozulacak, erozyon artacaktır. Bölgede en yoksul kesimi oluşturan orman köyleri bu durumdan zarar görecek ve kırsal kesimden çekim merkezlerine doğru yoğun göç hızlanacaktır.

Bölge ormanları değerlendirilmesi gereken bir çok ürünü içermekte, orman altı ürünleri ve doğal ve endemik bitkiler önemli bir potansiyel oluşturmaktadır. Orman alanlarının büyüklüğü yanında ormanların niteliği de önemlidir. Bu nedenle orman niteliğiyle ilgili çeşitli göstergeler değerlendirilmektedir.

Bu çalışmada merkez ve taşra birimleri ile görüşmeler yapılmış, konu ile ilgisi olan basılı yayınlar değerlendirilmiş, alanda, orman içi ve bitişiğindeki köylerde yapılan toplantılarda orman içinde yaşayanların sorunları belirlenmeye çalışılmıştır. Orman içi köy muhtarları ile yapılan odak grup toplantılarında ve uygulanan anketlerle mevcut uygulamalar ve darboğazlar saptanmaya çalışılmıştır. ORKÖY kredilerinden yararlanan işletmelerin bir kısmı ile görüşülerek, kredilerden yararlanma durumu tartışılmıştır.

Merkezde ve bölgede elde edilen dokümanların incelenmesi ve arazide yapılan gezilerde elde

edilen veriler ve bulgular değerlendirilerek bölge orman varlığının mevcut durumu saptanmış, alan çalışmaları sırasında orman işletme müdürlükleri teknik personeli ile orman alanları gezilerek, saha gözlemleri ve bulguları rapora yansıtılmaya çalışılmıştır.

Özetle, bu bölümde, önce orman varlığı ve ormanların yarattığı GSYİH payı tartışılmış, sonra, orman işletmeciliği üzerinde durulmuş, ağaçlandırma ve erozyon kontrolü çalışmaları ele alınmış ve orman köylülerinin durumu, kırsal alandaki nüfus hareketleri ve yakın geçmişte gösterdikleri göç eğilimleri tartışılmıştır.

3.2.6.2 Bölge Orman Varlığı

Yeşilırmak havzasındaki orman işletme müdürlüklerinin sahip oldukları orman alanlarının nitelikleri (koru ormanı, baltalık ormanı) bu alanlardan yapılacak odun hammaddesi üretim desenini ve miktarını, buna bağlı olarak da yöre kırsal kesimindeki istihdam ve gelir sağlama durumunu etkilemektedir. Amasya Orman İşletme Müdürlüğü orman alanlarının yüzde 61,6'sı koru ormanı, yüzde 38,4'ü baltalık ormanlarıdır. Koru ve baltalık ormanların yarısı bozuk niteliklidir. Bölge ormanlarının nitelikleri düşüktür.

Ormanların nitelikleri hakkındaki önemli bir gösterge alandaki servet, artım ve eta değerleridir. Bu açıdan da bakıldığında; ülkemiz ormanlarının hektardaki ortalama serveti yaklaşık olarak 56,3 m^3/ha olmasına karşın, Amasya Bölge Müdürlüğü ormanlarında 35,9 m^3/ha dır. Aynı gösterge, komşu bölge müdürlüklerinden Sinop Orman Bölge Müdürlüğü'nde 104,8 m^3/ha, Kastamonu Orman Bölge Müdürlüğü'nde 104,6 m^3/ha Doğu Anadolu Bölgesi ormanlarında 20,0 m^3/ha dır.

Ormanlarımızdaki yıllık ortalama cari artımı 1,57 m^3/ha dır. Amasya Orman Bölge Müdürlüğü Bölgesi'nde yıllık ortalama cari artımı 0,94 m^3/ha dır. Sinop Orman Bölge Müdürlüğü yıllık ortalama cari artımı 2,7 m^3/ha, Kastamonu Orman Bölge Müdürlüğü ormanlarında 3,4 m^3/ha, Doğu Anadolu bölgesi ormanlarında ise 0,72 m^3/ha dır.

Ülke ormanlarının yıllık ortalama etası 0,90 m^3/ha dır. Amasya Orman Bölge Müdürlüğü yıllık ortalama etası 0,82 m^3/ha dır. Komşu Sinop Orman Bölge Müdürlüğü ormanlarında 1,6 m^3/ha, Kastamonu Orman Bölge Müdürlüğü ormanlarında 1 m^3/ha, Doğu Anadolu Bölgesi ormanlarında ise 1,2 m^3/ha'dır.

Bölge, orman alanları bakımından yeterli bir yapıya sahiptir. Ancak bu alanlar nitelik ve verim gücü kapasitesi bakımından yeterli değildir. Bu nedenle de bu alanlarda hızla imar ve ihya çalışmalarının yürütülmesi, çalışmaların yapılacak amenajman planlarında ağırlıklı olarak yer almasının sağlanması gereklidir. Önümüzdeki 2 yıl içerisinde bölgedeki amenajman planlarının süresi dolacak ve yeni planlama çalışmalarına başlanılacaktır. Amasya Orman Bölge Müdürlüğü ormanlarının çoğunluğu genç meşçerelerden oluşmaktadır. Bu oluşum genç meşçerelerin bakım çalışmalarına daha da hız verilmesi gerektiğini göstermektedir.

3.2.6.2.1 Orman Varlığının GSYİH Açısından Değerlendirilmesi

Bölge, orman varlığı bakımından zengin olmakla birlikte, GSYİH bakımından bu varlığın bir ekonomik değer olarak ortaya çıkamadığı görülmektedir. İllerin ve bölgenin ormancılık GSYİH'larının ülke GSYİH'sı içindeki payının oldukça küçük olduğu görülmektedir (Tablo 3.2.6.1).

Bölge ormancılık GSYİH'sının, Türkiye ormancılık GSYİH'sı içindeki payı, dönem başında yüzde 4,48 oranındadır ve dönem sonuna doğru pay, bazı dalgalanmalarla daha da küçülerek, yüzde 3,85 olmaktadır. Türkiye içindeki pay bakımından, illerden sadece Samsun'un payı dikkate değer bir büyüklükte olmakla birlikte, Samsun'un da hızlı olmayan bir düşüş içinde olduğu gözlemlenmektedir. Çorum ve Tokat illeri dönem boyunca birbirine yakın değerler almakta ve bazen önem sırası de-

ğiştirerek, küçük bir düşüşle ve yüzde 1 civarında bir GSYİH payla 2001 yılına ulaşmaktadır.

Tablo 3.2.6.1'den de anlaşıldığı gibi, bölgenin ormancılık GSYİH'sı bakımından en önemli ili Samsun'dur. Samsun, bölge ormancılık GSYİH'sının yüzde 40'ı civarında bir orana sahiptir. Çorum ise, yüzde 30'a yaklaşan payı 1995-2000 arasında bir azalma görülse de dönem sonuna kadar sürdürmektedir. Tokat da Çorum'a yaklaşık değerler almaktadır. Amasya'nın ise bölge ormancılığındaki payı, GSYİH bakımından, dönem boyunca yüzde 10 civarında seyretmektedir.

İl, bölge ve Türkiye, orman GSYİH'sı; ilin, bölgenin ve ülkenin toplam GSYİH'sı ile karşılaştırıldığında, ormancılık sektörünün, bütün iller, bölge ve Türkiye için, önemli bir düşme eğilimi içinde olduğu açıkça gözlemlenmektedir (Şekil 3.2.6.1). Şekilden görüldüğü gibi, orman GSYİH'sının toplam GSYİH içindeki payı, bütün birimler için oldukça küçüktür ve sektör, dönem boyunca hızla küçülmeye devam etmektedir (Şekil 3.2.6.2). Benzer bir olguya sektörün sabit fiyatlarla gelişmesini 1987- 2001 arasında izlerken de rastlanmaktadır.

Orman GSYİH'sı 1987- 2001 döneminde, Türkiye için ve sabit fiyatlarla, 100 endeks değer üzerinden, 1992 yılındaki kısa bir gelişme dönemi hariç, sürekli olarak gerilemektedir. Dönem sonunda endeks değeri yaklaşık 80'dir. Bu gerileme bölge için daha hızlıdır: Dönem sonunda, sektörün bölge ormancılık GSYİH'sının değeri 70'dir. Bölge illerinin endeks değeri, Tokat'ın 1996-2000 yılları arasında gösterdiği sıçrama hariç, Türkiye ortalamasının altındadır. Çorum ve Amasya endeks değerlerinde, 1993 sonrasında hızlı bir azalma başlamıştır. Çorum, ormancılık bakımından

Tablo 3.2.6.1 Ormancılık GSYİH'sının Türkiye Ormancılık GSYİH'sına Oranı

(1987 sabit fiyatlarıyla)

	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Amasya	0,04	0,04	0,04	0,04	0,04	0,03	0,04	0,03	0,03	0,02	0,03	0,03	0,03	0,03	0,04
Çorum	1,25	1,19	1,21	1,23	1,25	1,05	1,16	1,09	1,02	0,70	0,70	0,85	0,83	0,84	1,15
Samsun	1,77	1,64	1,66	1,65	1,73	1,41	1,71	1,43	1,41	1,43	1,52	1,74	1,84	1,65	1,53
Tokat	1,02	0,94	0,96	0,95	1,00	0,81	0,98	0,83	0,81	1,10	1,09	1,20	1,20	0,87	0,80
TR83	4,48	4,16	4,22	4,23	4,39	3,61	4,29	3,68	3,59	3,47	3,57	4,11	4,19	3,67	3,85

Kaynak: *DİE (1999-1), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, 1995-1996.*
DİE (1997-3), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, 1987-1994.
DİE (1999-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, 1997.
DİE (2001-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1998-1999.
DİE (2002-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, 2000.
DİE (2004-4), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, 2001 (basılmamış doküman).

Tablo 3.2.6.2 İllerin Ormancılık GSYİH'sının Bölge Ormancılık GSYİH'sına Oranı

(1987 sabit fiyatlarıyla)

	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Amasya	9,70	9,46	9,46	924,00	9,51	9,20	10,02	9,07	9,55	7,11	726,00	7,82	7,53	8,62	9,44
Corum	27,92	28,55	28,54	29,12	28,40	29,21	27,08	29,54	28,31	20,08	19,68	20,59	19,84	22,75	29,97
Samsun	39,60	39,33	39,34	39,09	39,40	39,05	39,96	38,91	39,44	41,06	42,42	42,42	44,02	44,87	39,86
Tokat	22,78	22,66	22,66	22,55	22,69	22,53	22,94	22,47	22,70	31,75	30,62	29,17	28,61	23,76	20,74
TR83	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Kaynak: *DİE (1999-1), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, 1995-1996.*
DİE (1997-3), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, 1987-1994.
DİE (1999-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, 1997.
DİE (2001-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1998-1999.
DİE (2002-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, 2000.
DİE (2004-4), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, 2001 (basılmamış doküman).

Şekil 3.2.6.1 Orman GSYİH'sının Toplam GSYİH ile Karşılaştırılması: İl, Bölge ve Türkiye, 1987-2001

(1987 sabit fiyatlarıyla)

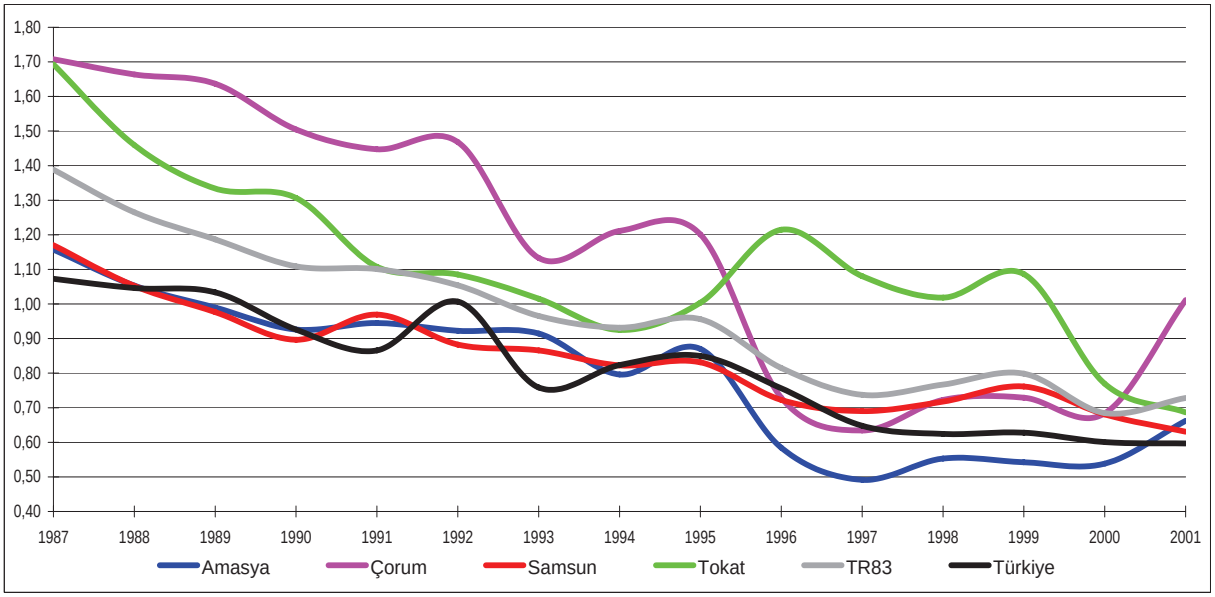

Kaynak: *DİE (1999-1), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, 1995-1996.*
DİE (1997-3), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, 1987-1994.
DİE (1999-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, 1997.
DİE (2001-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1998-1999.
DİE (2002-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, 2000.
DİE (2004-4), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, 2001 (basılmamış doküman).

Şekil 3.2.6.2 Orman GSYİH'sının Endeks Değeri Değişimi

(1987 sabit fiyatlarıyla, 1987=100)

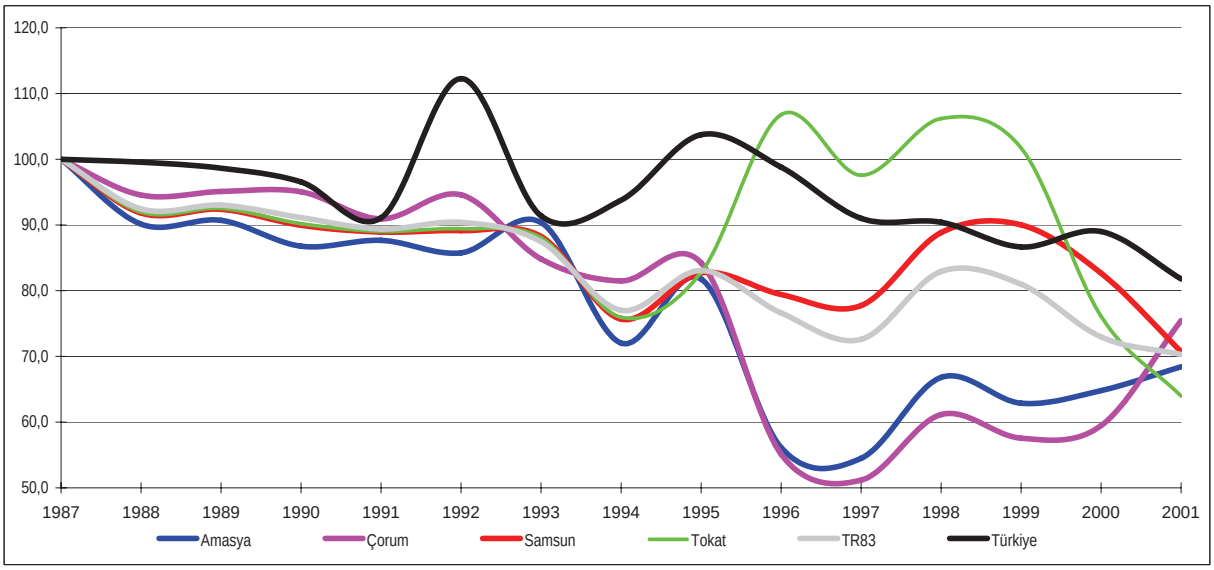

Kaynak: *DİE (1999-1), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, 1995-1996.*
DİE (1997-3), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, 1987-1994.
DİE (1999-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, 1997.
DİE (2001-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1998-1999.
DİE (2002-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, 2000.
DİE (2004-4), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, 2001 (basılmamış doküman).

bölgenin ikinci önemli ili olduğu için, bu azalma, bölge ortalamasının düşmesinde etkili olmaktadır. Bölgede, ormancılık GSYİH'sı azalması bakımından en iyi durumda olan il Samsun'dur. Samsun GSYİH'sı endeks değeri dönem boyunca, sadece 80 endeks değerine kadar gerilemiştir. Sektörün payındaki değişime cari fiyatlarla da bakıldığında, dönem boyunca, benzer bir gerileme eğilimi gözlemlenmektedir.

Ormanlar, TR83 bakımından en önemli doğal kaynaklardan biridir ve bölgenin 1/3'ünden fazlasını kaplamaktadır. Ayrıca bölge, şiddetli bir erozyon tehdidi altındadır ve (çevre bölümünde ayrıntılarıyla tartışılan) farklı nitelikteki pek çok kirlenme, bölge için risk yaratmaktadır. Ormanlar hem ekolojik dengelerin korunması ve bölge için risk yaratan faktörlerde iyileşmelerin sağlanması bakımından, stratejik önemi olan kaynaklardır. Diğer taraftan, bilimsel verilere dayalı bir işletmecilikle, bölgenin önemli ekonomik kaynaklarından biri olarak değerlendirilme potansiyeli vardır.

GSYİH açısından yapılan analiz, hem sektörün oldukça küçük olduğunu, hem de bir gerileme içinde olduğunu göstermektedir. Orman varlığı önemli olan bir bölgede, orman niteliklerinin yeterli yapıda olmaması ve ormancılık faaliyetlerinin GSYİH'dan bu kadar küçük bir pay alması, yukarıda tartışılan her iki bakımdan da düşündürücüdür: Söz konusu bu sonuçlardan ormanlarla ilgili ekolojik ve ekonomik olarak sorunlar olduğu söylenebilir.

Sektör payının bu kadar küçük olması, orman varlıklarının kayıtlara yansımayan–kaçak kullanıma da konu olduğu biçiminde yorumlanabilir. Orman varlıkları, gerçekte GSYİH istatistiklerinin gösterdiği değerlerin üzerinde kullanılmaktadır; ancak bununla ilgili veri yoktur. Orman suçlarıyla ve orman köyleriyle ilgili bölümlerde, ormancılık alanında kaçak kullanım sorunu tartışılmaktadır. Kaçak kullanımlar, hiçbir biçimde denetlenemediklerinden, çevre ve ekoloji açısından daha ciddi ve riskli sonuçlar yaratma potansiyeline sahiptir.

Diğer taraftan, orman işletmeciliğinde kaynağın iyi kullanılması ve verimlilik sorunları da söz konusudur. Ormanın ekonomik olarak değerlendirilememesi, buna karşılık, ekolojik bozulmaların ve erozyonun bir tehdit olarak, giderek güç kazanması, öncelikli olarak, orman köylerinde yaşayan nüfus üzerinde etkisini göstermektedir. Bu konu, orman köyleri bölümünde, ayrıntılı olarak tartışılmaktadır.

3.2.6.3 Orman İşletmeciliği

Orman alanlarının varlığı ve nitelikleri yanında bu alanlardan yapılan üretimler, ormanların uzun dönemdeki varlıklarını korumaları açısından önemlidir. Bölge genelinde üretim planlaması ve gerçekleşmesi dikkate alındığında, planlanan üretimlerin gerçekleştirildiği görülmektedir.

Orman ve Çevre bakanlıklarının yeniden organizasyonu sonunda birleşen ve aynı çatı altında toplanan orman bölge müdürlükleri ve çevre il müdürlükleri, "orman ve çevre il müdürlükleri" olarak yeniden örgütlenmiştir. İl müdürlüklerinin koordinatörlüğünde şube müdürlükleri yasa, yönetmelik ve genelgeler doğrultusunda kendi konuları ile ilgili programlarını uygulamaktadır. Özellikle çevre il müdürlüklerinin personel ve araç eksikliğinin bulunduğu alanlarda bu yeniden yapılanma sonucunda hizmetler daha etkin ve verimli olarak verilmeye başlanmıştır.

İller arasında ve kurum içinde yapılan personel kaydırmaları sonucunda personel dengelemesi meydana gelmiş ve atıl duran kapasite fazlaları verimli hale gelmeye başlamıştır.

Bölge ormanlarındaki yapının iyileştirilmesine yönelik teknik çalışmalar mevcuttur. Fakat, bu çalışmalar yeterli olmamaktadır. Amasya Orman Bölge Müdürlüğü'ndeki toplam 96 orman işletme şefliği kadrosunun 40 tanesi boştur. Bölgedeki ormanların niteliklerinin iyileştirilmesi için gerekli teknik müdahaleler yeterince yerine getirilememektedir.

Yakacak odun üretimi 1990 yılından günümüze, giderek düşüş göstermektedir. Fakat lif-yonga olarak adlandırılan daha küçük çaplı ürünlerin değerlendirildiği bu sınıfta ciddi artışlar görülmektedir. Tam olarak saptanamamasına rağmen; yakacak odun miktarındaki azalmadaki bir miktarın, lif-yonga üretimine yönlendirildiğine ilişkin işaretler vardır. Bu yönlendirmede üretilen ürünün pazarlama aşamasındaki fiyat farklılıkları etkili olmaktadır.

Bölge orman ve ormancılığındaki önemli bir nokta da, bu alanlardan yararlanan kitlenin odun gereksiniminin karşılanmasıdır. Yörede orman köyleri muhtarlarıyla yapılan görüşmeler ve yapılan anketlerden köydeki her bir hanenin ve/veya ailenin yaklaşık olarak bir yıl içerisinde yakacağı odun miktarı saptanmıştır. Yapılan incelemede, Yeşilırmak havzasını oluşturan illerdeki orman köylerinde yaklaşık olarak yıllık toplam 1,7 milyon m^3 odunun yakacak olarak kullanıldığını göstermektedir. Bu miktar, Amasya Orman Bölge Müdürlüğü'nün 2002 yılı yakacak odun üretiminin (Sivas ve Yozgat İlleri orman köyleri hariç) yaklaşık 2,6 kat daha üzerindedir. Sanayi odunu olarak üretilen miktarın 3,2 katıdır. Oysa, yörede yaşayan kitlenin yıllık odun gereksinimi, üretilen miktarın da üzerindedir. Yöredeki yakacak odun gereksiniminin resmi ve tekniğine uygun olarak karşılanamaması durumunda gizli yararlanma, ormanların ekosistemlerinde onarılması imkansız bozulmalara neden olacaktır.

Burada özerinde dikkatle durulması gerek iki nokta bulunmaktadır. Bunlardan ilki yöredeki yakacak odun kullanım oranının üretim miktarlarının çok üzerinde gerçekleşmesidir. Diğer yandan, yakacak odun üretimi daha yüksek gelir sağlayan diğer bir ürün niteliğinde yani, sanayi odunu olarak, köylüye verilen yakacak oduna oranla daha yüksek gelirden piyasaya sunulmaktadır. İkinci önemli konu ise, orman köylülerinin saptanan bu miktarı, ormanlardan bir şekilde karşılıyor olmasıdır. Bu durumda her geçen gün orman ekosistemi bozulacaktır. Teknik nitelikli müdahale yapılamayan ormanlar yapılan yoğun yararlanmayı kaldıramayacak duruma gelecektir. Bu durumda ekolojik yıkımlar ortaya çıkabilecektir. Bu durumun telafisinin ise ekonomik boyutlarının henüz hesabı yoktur. Bu çok yüksek değerleri içerebilecektir.

Orman suçlarının boyutu, yöredeki su havzalarını ve buradan sağlanan enerji üretimini tehdit eder düzeydedir. Amasya Orman Bölge Müdürlüğü 2002-2003 yılları arasındaki orman suçlarının dağılımında, kesme suçu, yüzde 26,2'lik bir oranla ilk sırada yer almaktadır. Bu oran ülke genelinde yüzde 42,5'dur. Bunu yüzde 22,8'le otlatma suçu izlemektedir. Orman suçlarının 1976-1985 yılları arasındaki dağılımında; Amasya Orman Bölge Müdürlüğü orman suçları oranının, diğer bölge müdürlükleri arasında yüzde 18,1'lik bir değerle ilk sırada yer aldığı görülmektedir.

Orman alanlarında; silvikültürel işlemler yapılarak, ormanların daha nitelikli ve verimli düzeye getirilmesini sağlayacak teknik uygulamalar gerçekleştirilmektedir. Silvikültür çalışmalarında meşçere bakımına olağanüstü önem verilmektedir. Bu çalışmalar üretim ödenekleri ile yapılmaktadır.

Hastalık ve zararlılara karşı mekanik ve biyolojik mücadele çalışmaları yapılmıştır ve yapılmaktadır. Yapılan çalışmalardan çok iyi sonuçlar alınmaktadır.

Günümüze kadar, Amasya Orman Bölge Müdürlüğü'nün ormanlarının (321 457 ha) yüzde 17,4'ünde orman kadastro çalışması yapılmıştır. Kadastro çalışması yapılan alanın yüzde 5,12'si 6831 Sayılı Orman Yasası'nın 2B maddesi ile orman dışına çıkarılmıştır.

Ancak 2B alanları- 2B parsellerinin tapuya tescil işlemleri, teknik nedenle gerçekleşmemiştir. (Eski 3116, 1744, 6831 sayılı yasalara göre yapılan tescil dosyaları davalar nedeniyle, ve yapılan ölçülerin kadastro müdürlüklerince doğru bulunmaması gerekçesiyle tescil işlemi yapılamamaktadır. Gerçekleştirilen kadastro çalışmalarında (3402 sayılı yasaya göre) alanlar cetveli yoktur. Bu nedenle

gerçek alan, tescil işlemi bittiğinde belli olacaktır. Bu çalışma kadastro müdürlüklerine bağlıdır.

Orman köyleri muhtarları ile yapılan toplantılarda, bazı köy muhtarlarının kadastro çalışmalarının başlatılması yönündeki istekleri, oldukça dikkat çekicidir. Yapılacak çalışmaların, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü'nün taşra teşkilatınca da eş zamanlı olarak yürütülmesi, çalışmaları anlamlı kılacaktır. Bu koordinasyonun sağlanamaması, güvensizliğe neden olmaktadır.

Bu konuda teknik ekipman ve eleman eksikliği son derece üst düzeydedir. Sorun ancak, orta ve uzun dönemli süreçte çözümlenebilecek niteliktedir. Ormancılık çalışmaları açısından en önemli sorun, çalışma yapılacak alanların sınırlarının bilinmemesidir. Yurttaşların hak iddia ettiği bir alanda yasal olarak sorun çözümlenmediği takdirde, yapılacak her türlü teknik çalışma tepkiyle karşılanacağı için başarısızlığı da beraberinde getirecektir.

Cumhuriyetin ilk yıllarından beri kırsal alanda standartlara ulaşabilmenin koşulu, bu alanların sahipliliğinin saptanmasındadır. Bu ise ancak, kadastro çalışmalarıyla olanaklıdır. Yapılan değişiklikler; orman alanlarından yasa dışı yararlanan ve yasal suç işleyenlerin, yapılan yararlanmadan ötürü cezasız kalmasını sağlamaktadır. Bu süreç orman alanlarına tecavüzü artırmaktadır. Günümüzde 2/B uygulamasıyla orman alanlarının orman sınırı dışarısına çıkarılması ve bu alanların satışının ön görülmesi, yukarıdaki kullanma eğilimini artırmaktadır.

Yeşilırmak havzası genelinde 1 367 adet farklı içerikte kullanma izni verilmiştir. Bu izinler için kullanılan toplam alan 151 845 104 m²'dir. Bölge orman alanı varlığı içerisinden, orman dışı amaçlarla kullanıma açılan alan toplam 15 185 ha'dır. Amasya Orman Bölge Müdürlüğü kapsamında önemli bir izin konusunu da, hızar atölyeleri oluşturmaktadır. Bölge'de toplam 1 086 hızar atölyesi bulunmaktadır. Hemen tümü özel kesim tarafından ve bedelsiz izinler alarak işletilmektedir. Bu atölyeler çoğunlukla küçük ölçekli olmakta, kırsal alanda yer almakta ve küçük imalat sanayi niteliğinde üretim yapmaktadırlar.

Bölgedeki orman ürünleri sanayi hızla gelişmektedir. Ancak bölge dışından da büyük işletmeler önemli ölçülerde ürün talep etmektedirler. Bunların başında Ordu ilindeki ÇAMSAN gelmektedir. Yörede orman ürünleri üretiminin pazarlanmasında da bir sorun yaşanmamaktadır.

Yeşilırmak havzası odun dışı ürünler bakımından zengin bir bölgedir. Bölgede çeşitli mantar ürünleri ve tıbbı aromatik bitkiler yetişmektedir. Ancak, bu ürünlerin henüz pazar amaçlı üretimi yaygınlaşmamıştır. Küçük ölçekte üretilmektedir ve yerel pazara sunulmaktadır. Bölgede yetişen odun dışı orman ürünlerinin envanteri ve bu türlere yönelik üretim/yararlanma planı henüz bulunmamaktadır. Dolayısıyla denetimsiz yararlanma sonucu türlerin geleceği risk altındadır.

3.2.6.4 Ağaçlandırma Çalışmaları ve Erozyon Kontrolü

Amasya'da 1991 yılı sonu itibarıyla toplam 13 426 ha ağaçlandırma yapılmışken son 10 yıl sonunda bu rakam 19 938 ha'a yükselmiştir. Aynı şekilde Çorumda 1991'e kadar 13 930 ha, son 10 yıl sonunda 16 547 ha, Samsun'da 1991'e kadar 18 600, son 10 yılda 22 112 ha, Tokat'ta 1991'e kadar 21 172 ha son 10 yıl ise 26 628 ha ağaçlandırma yapılmıştır. Bu oranlarla, ülkemizde 82 il içerisinde ağaçlandırma çalışmaları içerisinde, Yeşilırmak havzası illerinden Samsun 31. sırada (yüzde 1,2), Amasya 34. sırada (yüzde 1,1), Tokat 27. sırada (yüzde 1,4), Çorum 39. sırada (yüzde 0,9) yer almaktadır. 2003 yılı sonu itibarıyla toplam 85 225 ha ağaçlandırma yapılmıştır. Bölge'de 2003 yılına kadar yapılan ağaçlandırma çalışmalarının ülke genelinde yapılan ağaçlandırma çalışmalarına oranı ise yüzde 4,6'dır.

Bölgedeki erozyon gerçeği, gerek kıyı ve gerekse kıyı ardı ve step alanlarda olmak üzere, büyük

oranda tarım alanlarında meydana gelmektedir (Şekil 3.2.2.1) ve (Şekil 5.2.2.3). Bölgede tarım alanlarındaki geleneksel nadas uygulaması ile eş yükselti eğrilerine dik sürümler, yörede yaşanan erozyon olayının temel nedenini oluşturmaktadır. Erozyon kontrol çalışmalarının birim alan maliyeti, ağaçlandırma çalışmalarından çok daha yüksek gerçekleşmektedir. Çorum ve Amasya illeri daha yoğun erozyon çalışmalarına konu olmuşlardır. 2003 yılı sonu itibarıyla; Amasya'da 5 303 ha, Çorum'da 26 232 ha, Samsun'da 1 265 ha ve Tokat ilinde ise 14 400 ha erozyon kontrolü çalışması gerçekleşmiştir. Bölgede erozyon kontrolü çalışmasına konu olmuş toplam alan 47 200 ha dır. Erozyon kontrol çalışmaları istihdama önemli katkı yapmaktadır.

Yeşilırmak havzasının su verimi yanında, taşkınlar ve sellere karşı önemli fonksiyonları olan hidrolojik dengeyi sağlamaya yönelik ağaçlandırmalar ve baraj çevresinde toprak muhafazası ve siltasyonu önlemeye yönelik galeri ormanları tesis çalışmaları yanında özellikle akarsu kenarlarında tesis etmek için galeri kavakçılığı vs. çalışmaları hızlandırılmalıdır. Bu şekilde barajların ömür ve fonksiyonlarının artması sağlanacaktır.

"Anadolu Su Havzaları Rehabilitasyon Projesi" Yeşilırmak havzasında önemli bir kırsal kalkınma atağı başlatacaktır. Dünya Bankası desteği ile gerçekleştirilecek çalışmaların anlaşması tamamlanmıştır. 20 milyon Dolar'lık kısmı dış kaynak, 15 milyon Dolar'lık kısmı iç kaynak olmak üzere toplam 35 milyon Dolarlık bu proje yöredeki kırsal yapıda önemli bir ivme sağlayacaktır. Bu proje ile; Çevre ve Orman Bakanlığı, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı ve Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü ortaklaşa çalışmalar yapacaklardır.

Bölgede mera ıslah çalışmaları da yapılmaktadır. Yöre halkının işlendirildiği bu çalışmalarla, hayvan yetiştiriciliğine de olumlu katkılar sağlanmıştır. Ancak bu çalışmalar yeterli değildir. Yeşilırmak havzası, hayvancılık potansiyeli yüksek olan bir bölgedir. Mera ıslahı yatırımları artırılmalı ve bilinçli mera kullanımı için yöre insanına yönelik eğitim programları uygulanmalıdır.

Son yıllarda çevre ve doğal kaynakların başında gelen orman alanlarının korunması, geliştirilmesi ve işletilmesine yönelik faaliyetlerde teknik önlemlerin yanında insan faktörünün dikkate alındığı yönetim modelinin önemi ortaya çıkmıştır. Bu süreçte sosyo-ekonomik boyut dikkate alınmadığı takdirde, çalışmaların yörede yaşayan toplumlar tarafından benimsenmediği, yapılan yatırımların sürdürülebilirliğinin tehlikeye düştüğü görülmektedir. Doğal kaynak tahribini onarımının en önemli koşulları;

- Havza bazında planlama ve uygulama,
- Entegre ve katılımcı yaklaşım,
- Gelir artırıcı yatırımlarla kırsal fakirliğin azaltılması, eğitim ve bilinçlendirme çalışmalarıdır.

Bölgedeki tüm korunan alanlar ve korunan alan olarak yeni teklifi düşünülen alanlar, yöre halkı için önemli gelir kaynağı niteliği taşımaktadır. Özellikle sulak alanlar son derece önemlidir. Yapılan incelemelerde, yöredeki konu ile ilgili çalışan teknik eleman ve yöneticilerle yapılan bire bir görüşmelerde ve orman köyleri muhtarları ile yapılan anket ve görüşmelerde, korunan alanların koruma değerlerinin yeterli düzeyde ortaya konulamadığı görülmüştür. Bazı alanlarda bireysel bilimsel çalışmalar bulunmakla birlikte, bölge geneline yönelik bütünlük içeren bir çerçeve çalışma bulunmamaktadır.

Bölge biyolojik çeşitlilik bakımından son derece irdelenmeye değer bir yerdir. Bu alandaki değerlerin kısa dönemde belirlenmesi gereklidir. Yöre özellikle flora ve fauna tanıtımı amaçlı doğa turizmi/eko turizm için büyük bir potansiyel taşımaktadır.

Yörede yaban hayatı ve korunan alan potansiyeli yüksektir. Yaban hayvanlarından nesli tükenenlerin korunması ve çoğalmalarının sağlanması çalışmaları öncelikli çalışmalar olmalıdır. Yaban hayatı çeşitliliğinden turizm amaçlı yararlanmak mümkündür. Özellikle nesli hızla artan yaban domuzu

konusunda bu havzada Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü tarafından yönetmeliği hazırlanan avlak planlaması ve av turizmi pilot uygulamalarına zaman yitirmeksizin başlanmalıdır. Yörenin doğal güzellikleri ve kültürel değerlerinin bütünleştiği noktalar olan orman köyleri eko turizm etkinlikleri ile tanıştırılmalı ve bu konuda eğitim çalışmaları planlanmalıdır.

Bölge önemli bir korunan alan potansiyeline sahiptir. Ancak bu potansiyel yeterli derecede kullanılamamaktadır. Biyolojik çeşitlilik açısından yöre; tatlı ve tuzlu sulak alan ekosistemleri, orman ekosistemleri, step ekosistemleri, dağ ekosistemleri gibi son derece büyük potansiyellere sahiptir. Fakat, bölgedeki çalışmalar bir bütünlükten uzak niteliktedir. Yörenin kaynak değerlerinin kısa sürede planlanması ve kullanımına yönelik "Yönetim Planları"nın oluşturulması gereklidir.

Amasya Orman Bölge Müdürlüğü ormanlarında değerlendirilebilecek odun dışı orman ürünleri (ODOÜ) belirlemiştir. Burada yer alan ürünler genel olarak değerlendirilen ürünlerdir. Bunların dışında yerel bazda değerlendirilen bazı ürünler de bulunmaktadır. Bunlar içerisinde; kırk kilit, ısırgan, mayıs papatyası, kantaron, civan perçemi, öksürük otu, ökse otu, çoban çökerten, mısır püskülü, alıç çiçeği, yarpuz, iğde çiçeği gibi ürünler bulunmaktadır. Özellikle Tokat ili çok çeşitli ürünlerin yetişebildiği bir ildir. Bu il, Karadeniz, Akdeniz ve İç Anadolu bölgelerinin iklim özelliklerini taşımaktadır. Bu özelliği ile bir çok ürünün yetişmesine neden olmaktadır. Tokat ilinde kurulmuş bulunan bir işletme, doğadaki bitkilerden sağlık konusunda çözümler üretmeye yönelik üretim yapmakta ve pazarlamaktadır. Böyle bir işletmenin yörede kurulmasının nedeni, yörenin sahip olduğu flora çeşitliliğidir.

Mahlep, kozmetik sanayinde, ilaç sanayinde ve baharat olarak kullanılmakta, ayrıca şarap endüstrisinde de yer bulmaktadır. Yöredeki mahlep üretiminin, köylerin tarım alanları sınırında yapıldığı vurgulanmaktadır. Niksar Orman İşletme Müdürlüğü tarafından, mahlep bitkisi olarak yaygın ve önemli bir büyüklükte orman niteliği taşıyan alanların bulunmadığı, belirtilmiştir.

Odun dışı orman ürünlerinden mahlepin Tokat ili Niksar ilçesinde özel bir yeri bulunmaktadır. 1980'li yıllarda çok iyi bir pazarı bulunurken günümüzde pazarlama sorunu yaşanmaktadır. Yörede iki adet küçük ölçekli 350-400 ton/yıl kapasiteli mahlep işleme işletmesi bulunmaktadır. Ürün özellikle Yunanistan, Almanya, Suriye, Lübnan ve Arabistan gibi bir çok ülkeye ihraç edilmektedir. Yurt dışına satış, genellikle Yunan tüccarlar aracılığıyla yapılmaktadır. Ülkemizdeki aracı firmalar, pazarlama konusunda yurt dışındaki aracı firmalarla, yakın zamanda büyük problemler yaşandığını belirtmişlerdir. Daha ucuz ve kaliteli ürünün, Suriye ve diğer ülkelerden temin edilmektedir. Yaşanan sorunlar nedeniyle pazar bulmak güçleşmiştir.

3.2.6.5 Orman Köyleri

Amasya köy nüfusunun yüzde 65,4'ü, Çorum köy nüfusunun yüzde 71,1'i, Samsun köy nüfusunun yüzde 77,6'sı ve Tokat köy nüfusunun yüzde 78,1'i orman köyleri nüfusudur. Bölge kırsal alanındaki köylerin ise yüzde 78,4'ü orman köyü niteliği taşımaktadır (Şekil 3.2.6.3). Bu durum, bölgede yapılacak kalkınma planlamalarında orman köylerinin önemsenmesi gerektiğini göstermektedir. Orman köyleri ormancılık uygulamalarından doğrudan veya dolaylı olarak ilgilenen ve etkilenen temel kitledir.

Orman köylerine yönelik doğrudan kalkınma amaçlı kaynak aktarımı uygulamasını yürüten, dolayısıyla orman köylerini etkileyen bir başka ormancılık örgütü ORKÖY'dür. Ülke genelinde ORKÖY yatırımlarının gerçekleştirilme oranları düşüktür. Bölge'deki orman köylerinin kalkındırılmasına yönelik yatırımların ancak yüzde 7,0 oranında gerçekleşebildiği görülmektedir. Gerçekleşme oranı en yüksek olan yatırımlar süt koyunculuğu, fenni arıcılık ve süt sığırcılığıdır.

2000'li yıllardaki ORKÖY yatırımlarının dağılımı dikkate alındığında köy başına yıllık ortalama 3,9, yaklaşık 4 ünite yatırım düşmektedir. Bu da yaklaşık olarak, her köyden 3-4 işletmeye kredi uygulaması yapılması anlamını taşımaktadır. ORKÖY kredileri son derece etkisiz kalmaktadır. Gerek ORKÖY çalışanları, orman köyleri muhtarları ve gerekse ORKÖY kredisi kullanan işletme yöneticileriyle yapılan görüşmeler, sorunu bu noktaya odaklandırmaktadır.

Bölge orman köylerinde 2003 yılında ORKÖY kredisi uygulanan işletmelerin/hanelerin kredi öncesi yıllık toplam geliri sadece 3,2 milyar TL'dir. Ülkemizde çalışan işçilerin asgari ücretleri üzerinden yıllık gelirleri dikkate alındığında, orman köylerindeki hane gelirlerinin bu gelir düzeyinin de altında olduğu görülmektedir.

Ülkemizdeki tarım işletmelerinin sahip olduğu tarım alanı ortalaması 60 dekar iken, temel geçim

Tablo 3.2.6.3 Orman İçi ve Orman Bitişiği Köy Sayısının Dönemlere Göre Değişimi

Orman içi köyler	1980-1990 köy sayısı	1990-2000 köy sayısı
0=<r	199	52
0<r=<-30	302	223
r>-30	153	385
Bilinmeyen	36	30
Toplam	690	690

Orman bitişiği köyler	1980-1990 köy sayısı	1990-2000 köy sayısı
0=<r	356	118
0<r=<-30	612	512
r>-30	217	576
Bilinmeyen	80	59
Toplam	1265	1265

Orman köyleri (toplam)	1980-1990 köy sayısı	1990-2000 köy sayısı
0=<r	555	170
0<r=<-30	914	735
r>-30	370	961
Bilinmeyen	116	89
Toplam	1955	1955

Kaynak: DİE (2002-3), 2000 Genel Nüfus Sayımı, İl Amasya, DİE (2002-4), 2000 Genel Nüfus Sayımı, İl Çorum, DİE (2002-5), 2000 Genel Nüfus Sayımı, İl Samsun, DİE (2002-6), 2000 Genel Nüfus Sayımı, il Tokat. YHKB (2004) CBS veri tabanı.

Tablo 3.2.6.4 Artış Hızlarına ve Dönemlere Göre Orman İçi ve Orman Bitişiği Köyler Nüfusu

Nüfus artış hızı	Orman içi köyler: 1980-1990 dönemi 1980	1990	1990-2000 dönemi 1990	2000
0=<r	115 146	130 384	23 864	35 258
0<r=<-30	157 741	139 198	115 787	99 175
r>-30	68 778	38 510	171 181	95 505
Bilinmeyen	1 718	3 506	766	11 051
Toplam	343 383	311 598	311 598	240 989

Nüfus artış hızı	Orman bitişiği köyler: 1980-1990 dönemi 1980	1990	1990-2000 dönemi 1990	2000
0=<r	215 418	241 593	67 841	83 044
0<r=<-30	346 519	307 075	274 517	234 139
r>-30	102 970	63 469	279 001	165 888
Bilinmeyen	290	9 222	0	18 240
Toplam	665 197	621 359	621 359	501 311

Kaynak: DİE (2002-3), 2000 Genel Nüfus Sayımı, İl Amasya, DİE (2002-4), 2000 Genel Nüfus Sayımı, İl Çorum, DİE (2002-5), 2000 Genel Nüfus Sayımı, İl Samsun, DİE (2002-6), 2000 Genel Nüfus Sayımı, il Tokat. YHKB (2004) CBS veri tabanı.

Tablo 3.2.6.5 Orman İçi, Orman Bitişiği ve Toplam Köylerde, Dönemlere Göre Nüfus Farkı

Orman içi köyler	Dönem nüfusu farkı 1990-1980	2000-1990
0=<r	15 238	11 394
0<r=<-30	-18 543	-16 612
r>-30	-30 268	-75 676
Bilinmeyen	1 788	10 285
Toplam	-31 785	-70 609

Orman bitişiği köyler	Dönem nüfusu farkı 1990-1980	2000-1990
0=<r	26 175	15 203
0<r=<-30	-39 444	-40 378
r>-30	-39 501	-113 113
Bilinmeyen	8 932	18 240
Toplam	-43 838	-120 048

Kaynak: DİE (2002-3), 2000 Genel Nüfus Sayımı, İl Amasya, DİE (2002-4), 2000 Genel Nüfus Sayımı, İl Çorum, DİE (2002-5), 2000 Genel Nüfus Sayımı, İl Samsun, DİE (2002-6), 2000 Genel Nüfus Sayımı, il Tokat. YHKB (2004) CBS veri tabanı.

kaynağını tarım ve hayvancılığın oluşturduğu bir kesimde, 50 dekar tarım alanından yüksek tarım alanına sahip orman köylüsünün olmaması, ciddi bir yoksunluk ve yoksulluk göstergedir. Kırsal yoksulluk açısından da yöre orman köyleri son derece yoksul bir ekonomik yapı içerisindedir.

Bölgedeki köyler,

- Orman içi köyler,
- Orman bitişiği köyler,
- Orman dışı köyler,

biçiminde üçe ayrılmaktadır. Bu kategorilerden ilk ikisi "orman köyleri"ni oluşturmaktadır. Şekil 3.2.6.3, kırsal alandaki yerleşimlerin, bu 3 kategoriye göre dağılımını göstermektedir. Toplam 2 654 köyden 723'ü orman içi köy, 1 354'ü orman bitişliği köydür. Toplam olarak 2 082 köy, orman statüsündedir. Orman dışı köyler statüsünde sadece 572 köy bulunmaktadır ve bu köylerin toplam köylere oranı yüzde 21,55'dir. Bölgedeki köylerin yüzde 80'ine yakın bir bölümü, orman köyü statüsündedir.

Orman köyleri sorunları, orman köyü olmayanlara göre bazı farklılıklar göstermektedir. Sadece orman köyleri alınarak (2 082 köy) yapılan nüfus analizinin sonuçları, orman köylerindeki sorunların yoğunluğu ile ilgili bir gösterge olarak değerlendirilebilir[3]

Orman dışı köyler, en yoğun biçimde Samsun-Çarşamba civarındaki ovalarda bulunmaktadır. Merzifon ovasında, Zile'de, Çorum ovasında ve Alaca civarında da oldukça yoğun orman dışı yerleşim alanları vardır. Bunun dışındaki kırsal yerleşim birimleri orman köyü statüsündedir. Orman bitişiği köylerde en fazla yoğunlaşma, Samsun ilinin Vezirköprü, Havza ve Kavak ilçeleri civarındadır. Samsun- Bafra civarında da, orman köyleri yoğunlaşmaktadır. Niksar çevresi ve Kelkit vadisi boyunca, orman köylerinde, benzer bir yoğunlaşma görülmektedir. Orman köylerinin mekansal dağılımı, topografya ve eğim, yol ağı, birinci ve ikinci sınıf tarım alanları, sulanabilir topraklar ile ilgili göstergelerle (Giriş bölümü 1.4.3'de İlçelerin Ekonomik Gelişmişlik Durumu tartışmaları), negatif veya pozitif olarak ilişkilendirilebilir.

Orman köyleri ile ilgili olarak yapılan analizde, 1980, 1985, 1990 ve 2000 sayım sonuçlarına göre bu 2 082 yerleşimin sayım yılı nüfus bilgileri alınmış ve köyler, 1980- 2000 dönemi nüfus artışı bakımından değerlendirilmiştir. Nüfus artış (azalış) bilgileri, dönem iki bölüme ayrılarak (1980-1990 ve 1990-2000) ayrılarak incelenmiştir. Köylerin nüfusunun azalması, köyden dışarı göç olarak değerlendirilmiş ve dışarı göç, nüfusun, bulunduğu yerde ekonomik ve toplumsal dengelerin sağlanamaması biçiminde yorumlanmıştır.

Köylerin il ve ilçe dağılımları yanı sıra, diğer mekansal veriler de dikkate alınarak yapılan çözümlemenin sonuçları Şekil 3.2.6.6 ve Şekil 3.2.6.7'de harita üzerinde gösterilmekte ve mekansal dağılımla ilgili bazı özellikler aşağıda özetlenmektedir.

Nüfus artış hızları bakımından orman köyleri üç grupta toplanmıştır. Bunlar:

- Nüfusu artan veya aynı kalan köyler,
- Dönem içinde nüfus azalış hızı 0 ile -30 arasında olan köyler,
- Nüfus azalış hızı -30'dan fazla olan köylerdir.

1980-1990 döneminde orman köylerinin nüfusu artan veya aynı kalan (r>0) köylerin sayısı ve bölgeye dağılımı diğer kategorilerle karşılaştırmalı olarak, oldukça dengelidir (Şekil 3.2.6.6). Nüfusu artmaya devam eden yerleşimler en çok Vezirköprü civarında yoğunlaşmaktadır. İkinci derecede bir yoğunlaşma ise, Salıpazarı- Tekkeköy arasındaki köylerde ve Tokat- Niksar çevresinde görülmektedir.

3 Orman köyleri sayısı (2 082) ile orman köylerinin son 20 yıllık dönemdeki nüfus hareketleri üzerine yapılan analize dahil edilebilen köy sayısı (1 955) arasındaki fark, kayıtlardaki orman köyleri isimleriyle, CBS'in kullandığı verilerin çakışmamasından, veri kaynaklarında koordinatları bulunabilen ve bilgi sağlanabilen yerleşme sayısının 1 995 sayısıyla sınırlı kalmasından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte, bazı köylerin (yüzde 6,1 civarında köyün) bilgisine ulaşılamaması, genel eğilimlerin tartışıldığı bu analizin sonuçlarını etkileyecek düzeyde değildir. Köylerin demografik davranışları, 1 955 köyden elde edilen bilgiden net bir biçimde anlaşılabilmektedir.

Şekil 3.2.6.3 Orman İçi, Orman Bitişiği ve Orman Dışı Köyler

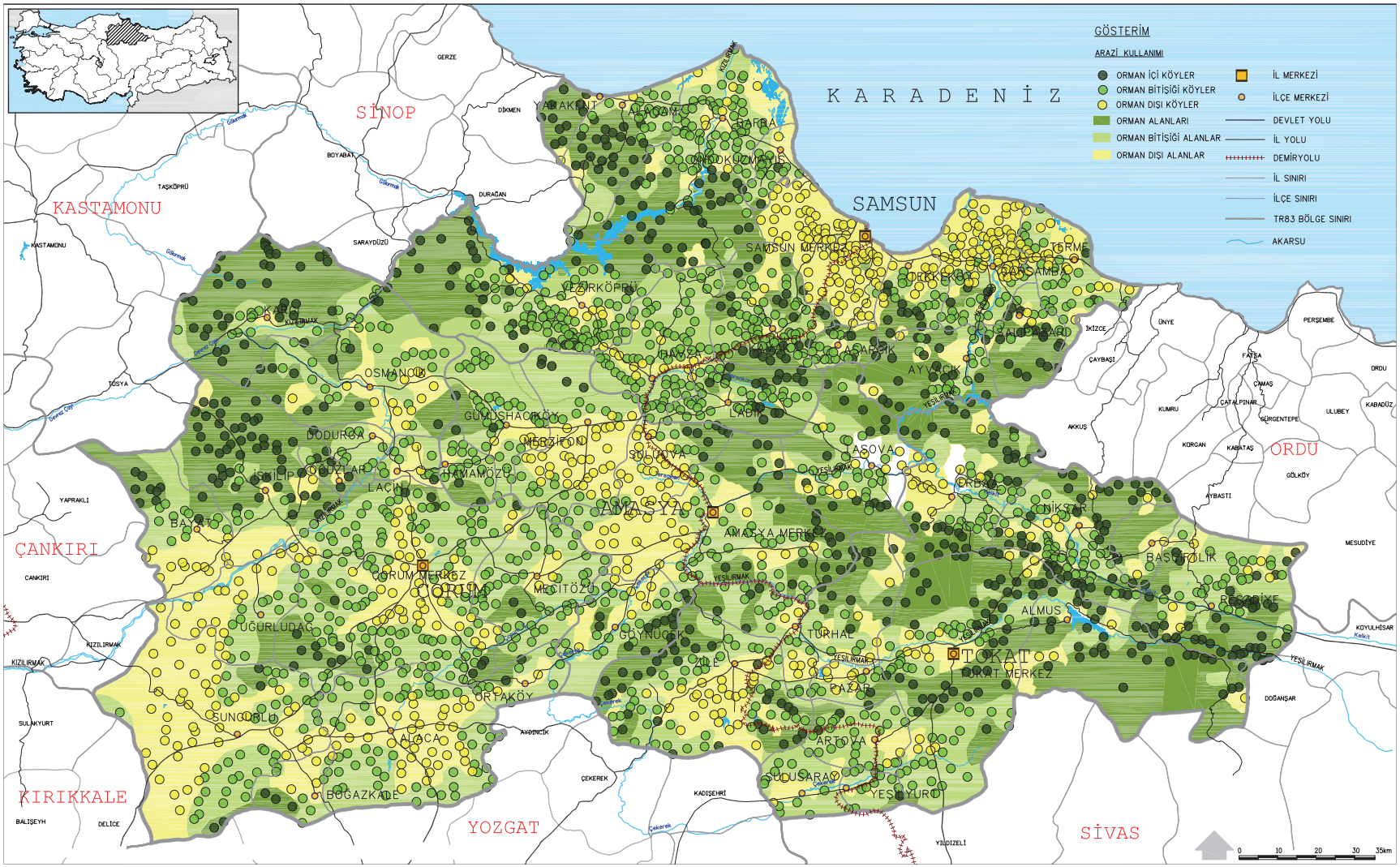

Kaynak: *YHKB (2004), Yeşilırmak Havzası Kalkınma Birliği CBS Veritabanı.*

Nüfusu az azalan (0<r<-30) köyler ise, yine bölgeye oldukça homojen bir biçime dağılmakla birlikte, Havza, Kavak ve Erbaa civarında yoğunlaşma göstermektedir.

Nüfusu hızla azalan (r>-30) köyler kategorisi, bu dönemde belirgin bir ağırlık göstermemekle birlikte, 1990 yılına gelindiğinde, orman köylerinde boşalma eğiliminin başlamış olduğu gözlemlenmektedir. Yoğunlaşmaların Ortaköy (Çorum) çevresindeki köylerde, Başçiftlik, Reşadiye (Tokat) çevresindeki köylerde, kısmen Havza- Ladik (Samsun) çevresinde ve Kargı (Çorum) çevresindeki köylerde görüldüğü söylenebilir.

Bölgede kırsal alandaki asıl boşalma eğilimi ise, 1990-2000 döneminde ortaya çıkmaktadır. Bu dönem, kesin bir kırsal boşalma görüntüsü vermektedir (Şekil 3.2.6.7). Bu dönemde, nüfusu artan köyler sayısı azalmıştır. Nüfus azalış hızı göreli düşük olan köy sayısı yaklaşık aynı kalmakla birlikte ve nüfus azalış hızı yüksek olan köyler kategorisi, bu dönemde hızla büyümüştür. 1980- 1990 döneminde nüfusu artan ve az nüfus kaybeden köyler kategorisinde nüfus kaybı büyümüş ve bölgedeki köylerin çok büyük bir bölümü, az veya çok hızlı nüfus kaybeden köyler kategorisine geçmiştir. Bu durumda, 1990'a kadar olan dönemi, bulunduğu yerde marjinalleşmekte olduğunu düşünen kırsal nüfus için, bir bekleme ve strateji geliştirme dönemi olarak değerlendirmek mümkündür.

Nüfusu artmaya devam eden köylerin net olarak yoğunlaştığı coğrafya, yine Vezirköprü ve

Şekil 3.2.6.4 Dönemlere Göre Orman İçi Köy Sayısının ve Nüfusunun Değişimi

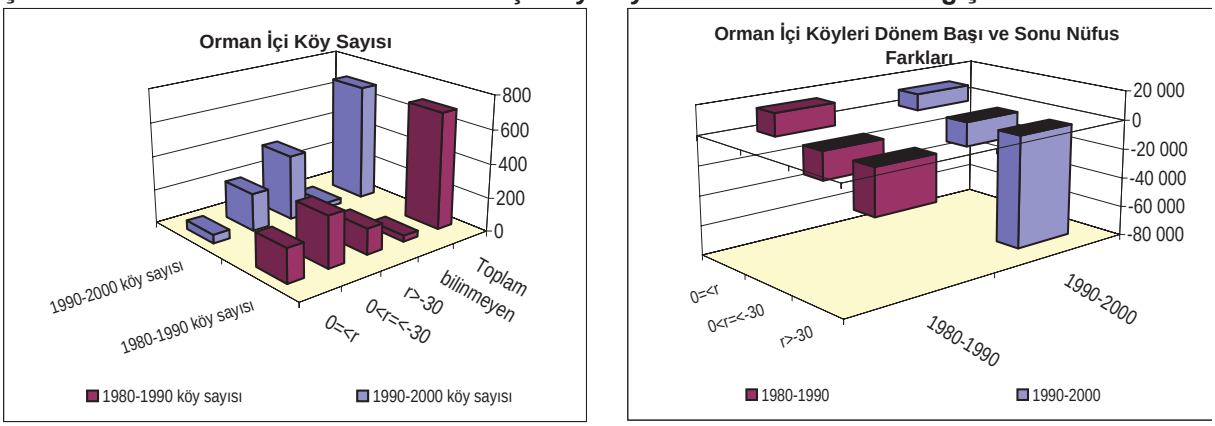

Kaynak: Tablo 3.2.6.3 ve 3.2.6.5

Şekil 3.2.6.5 Dönemlere Göre Orman İçi Köy Sayısının ve Nüfusunun Değişimi

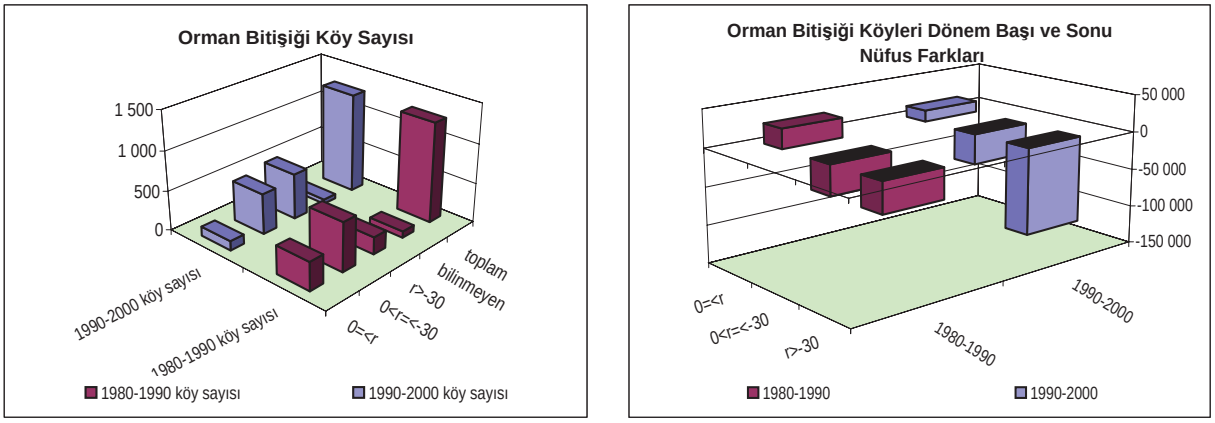

Kaynak: Tablo 3.2.6.3 ve 3.2.6.5.

Şekil 3.2.6.6 Orman İçi ve Orman Bitişiği Köyleri 1980-1990 Nüfus Artış Hızları

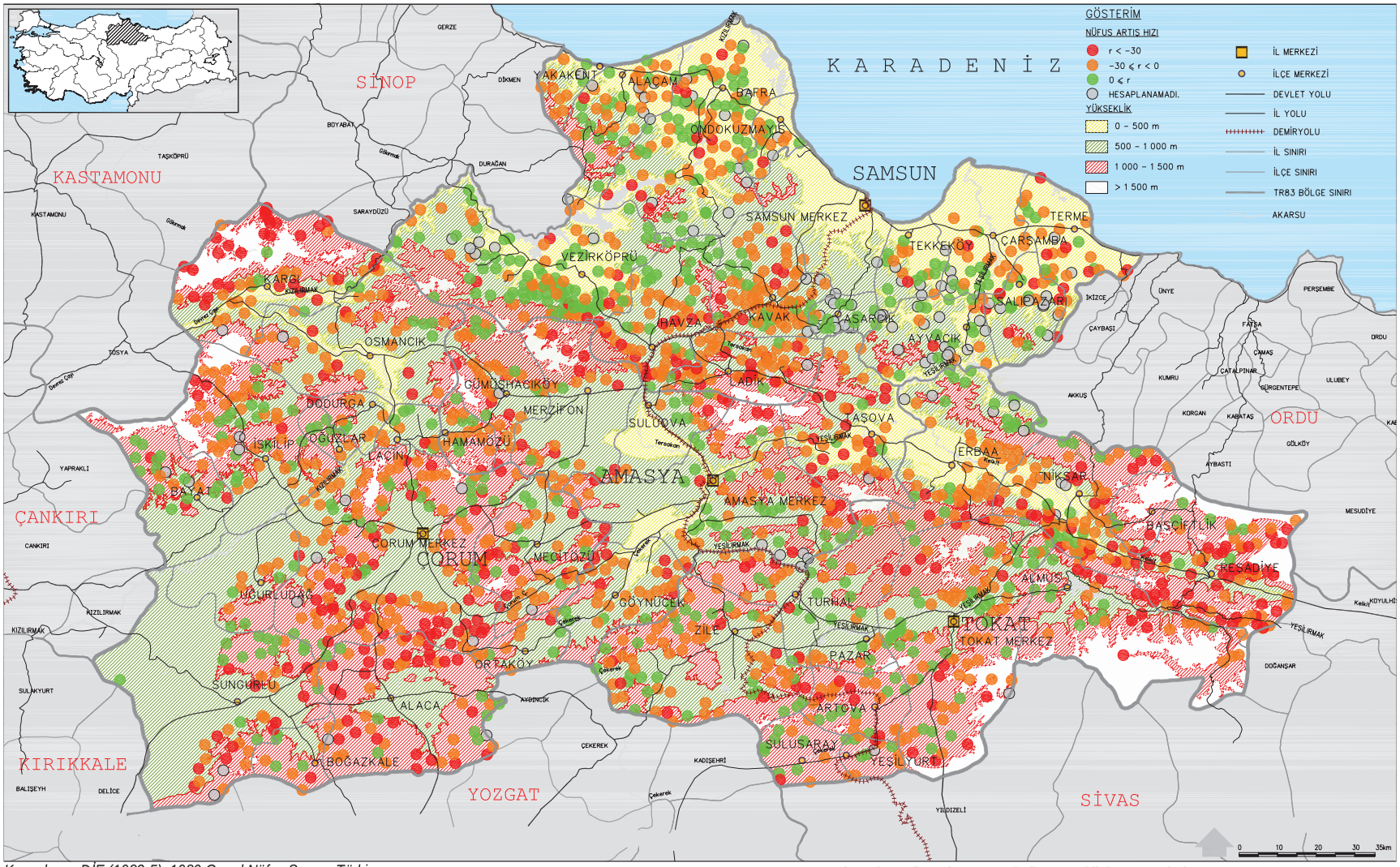

Kaynak: *DİE (1983-5), 1980 Genel Nüfus Sayımı Türkiye.*
DİE (1993-5), 1990 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Türkiye.
YHKB (2004), Yeşilırmak Havzası kalkınma Birliği CBS Veritabanı.

Şekil 3.2.6.7 Orman İçi ve Orman Bitişiği Köyleri 1990-2000 Nüfus Artış Hızları

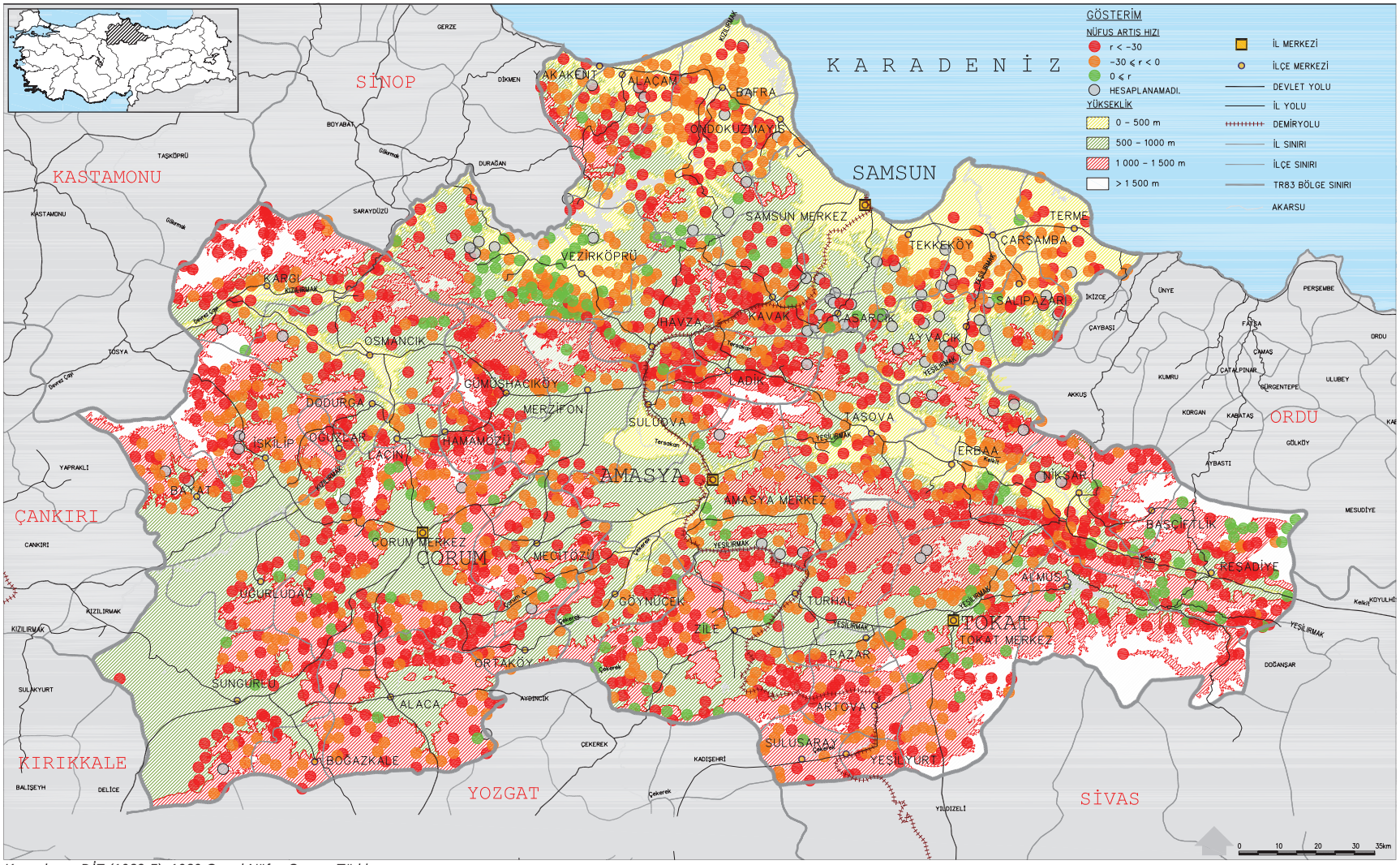

Kaynak: DİE (1983-5), 1980 Genel Nüfus Sayımı Türkiye.
DİE (1993-5), 1990 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Türkiye.
YHKB (2004), Yeşilırmak Havzası kalkınma Birliği CBS Veritabanı.

çevresindeki köylerdir. Bu ilçedeki köyler, iki dönem boyunca istikrarlı biçimde, kalıcılık eğilimi göstermektedir. Yakın bir gelecekte sulanabilir alanları artıracak olan "Vezirköprü Projeleri"nin tamamlanması beklentisi, bu kalıcılıkla ilgili nedenlerden biri olabilir. Nüfus artışı görülen köylerin yoğunlaştığı ikinci coğrafya ise, Reşadiye-Başçiftlik (Tokat) civarındaki köylerdir (niteliksel çalışmalarda, buradaki köylerin çevre illerden göç aldığı belirlenmiştir).

Düşük bir hızla (0<r<-30) nüfus kaybeden köyler bölgeye, bir önceki dönemdeki gibi dengeli olarak dağılmış olmakla birlikte, Bafra, Çarşamba ve Ladik- Kavak civarında yoğunlaşmaktadır.

Hızla nüfus kaybeden orman köyleri ise, bu dönemde bütün bölgede yaygın hale gelmiş durumdadır. En çok, Ladik- Havza çevresi, Almus-Niksar çevresi, Hamamözü (Amasya), Ortaköy (Çorum) ve Reşadiye (Tokat) çevresi köylerinde yoğunlaşma gözlemlenmektedir.

YHGP bölgesi orman köyleri için göç örüntülerinin ayrıntıları, 2000 Nüfus Sayımı Göç İstatistikleri yayınlandığında görmek ve daha ayrıntılı biçimde analiz etmek mümkün olacaktır.

3.2.7 SONUÇ

Tarım bölümü, su ve toprak kaynakları, tarım arazisi ve tarım işletmeleri, bitkisel üretim, hayvan varlığı, su ürünleri ve ormancılık konuları birlikte değerlendirildiğinde, bölgede tarımsal faaliyetlerin ağırlıklı olduğu görülmektedir. Eldeki veriler; tarımdan geçimini sağlayan nüfus ve yaratılan istihdam, tarımsal üretim, tarımsal ürünleri işleyen sanayi tesisleri dikkate alınarak irdelendiğinde, bölgenin bir tarım bölgesi olduğu ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'deki gelişmelere paralel olarak, bölgedeki tarım nüfusunun oransal azalması gözlemlenmektedir. Ancak tarım sektöründe çalışan nüfus azalırken ekonomik ve sosyal dengelerin gözetilmesi, kentlerdeki yaşam düzeyinin dikkate alınması ve diğer stratejik önemi olan konuların dikkate alınması gerekmektedir.

Bölgenin toprak ve su kaynakları yeterli olmasına karşın, bölgede halen sulanmakta olan alanlar yetersizdir. Özellikle, en fazla göç veren Çorum ilindeki sulama alanları azdır. Kızılırmak nehri ve kollarından yararlanılarak yeter düzeyde sulama tesisi inşa edilmesi planlanmış, projelendirilmiş veya inşaat aşamasına gelmiş olmakla birlikte, henüz Çorum ilinde sulama yapılan alanlar genişletilememiştir.

Sulamalarda bakım onarım işlerine yeterli kaynak ayrılmadığından, sulama tesislerinin tahrip olma olasılığı artmaktadır Sulama birlikleri, sulama tesislerinin işletme bakım ve yönetimi işlerine daha fazla kaynak ayırmalıdır.

Bölgede sulama alanlarında su aşırı kullanılmakta, tabansuyu yükselmekte, bu durum drenaj sorununa neden olmaktadır. Drenaj sorunu bitkisel üretimi tehdit etmektedir. Sulama birlikleri bu sorunu öncelikle ele almalıdır.

Girdilerden gübre kullanımı ülke ortalamasından fazladır, ancak yeterli değildir. Bitki koruma ilacı bilinçsizce kullanılmakta ve çevre kirliliği yaratılmaktadır. Sulama, gübreleme ve bitki koruma ilaçları kullanımı konusunda teknik elemanlara ve çiftçilere yönelik özel eğitim programları uygulanması gerekmektedir. Hibrit tohum kullanımı yeterli düzeyde değildir.

Tarımsal mekanizasyon yönünden traktör mevcudu yeterli olmasına karşın, toprak işleme, ekim, çapa makinesi ve benzeri ekipmanlar yetersizdir. Tarımsal üretim maliyetlerinin azaltılması için, mekanizasyonun geliştirilmesi gerekmektedir.

Sonbahardan ilkbahara kadar başta lahana grubu sebzeler olmak üzere, bölgenin yurt dışına açılma olanağı mevcuttur. Bölgedeki mikro klima alanlarında örtü altı sebze tarımı geliştirilerek, AB tarafından mevsim dışı olarak kabul edilen ekim-nisan

ayları arasında sebze üretimine ve ihracına ağırlık verilmesi ve sebzenin yurt dışı pazar talebine göre yönlendirilmesi, proje geliştirilecek alanlardan biri olarak düşünülebilir.

Bölge, zengin termal kaynaklara sahip olmasına karşın, bunlardan yeterince yararlanılamamaktadır. Termal kaynakların seracılıkta değerlendirilmesi için gereken çalışmalar yapılabilir ve açıkta veya örtüaltı çiçekçiliği geliştirilebilir.

Bölgenin en önemli sorunlarının başında tarım ürünlerinin pazarlanması gelmektedir. Ürünlerin depolanması, işlenmesi ve raf ömrünün uzatılması gerekmektedir. Mevcut pazarlama kanallarının çiftçinin kar edebilmesini güçleştirmesi, tarımda sermaye birikimi yaratılmasını engellemektedir. Gerek bitkisel, gerek hayvansal ürünlerin pazarlanmasında yaşanan sorun, geçimini tarımdan sağlamaya çalışan insanların, özellikle genç kuşakların tarıma ilgisini azaltmaktadır.

Bölgede su kaynakları aşırı derecede kirlenmiştir. Su kirliliğine neden olan kanalizasyon arıtma tesisleri inşa edilerek su kirliliği önlenmediğinden, bu durum gelecekte toprak kirliliğine neden olacak ve bitkisel üretim yapmak güçleşecektir.

Bölgede hayvancılık işletmelerinde hayvansal ürünlerin pazarlanmasında yaşanan sorunlar, yerli ırkların hala çoğunlukta olması, kaba yem üretiminin yetersiz olması, hayvan hastalıkları, meraların verimsizliği nedenleriyle, hayvancılık işletmeleri düşük verimlilikte çalışmaktadır. Yumurta ve broyler işletmeleri, iyi bir örgütlenme yapısına sahip olduklarından ve daha bilinçli üretim yaptıklarından daha verimli çalışmaktadırlar.

Bölge su ürünleri üretim potansiyeli yüksek olmasına karşın, üretimler beklenenin çok gerisindedir. İç sularda alabalık yetiştiren işletmelerin verimliliği çok düşüktür. Nehirlerdeki kirlilik, balık yaşamını olumsuz etkilemektedir. Karadeniz'de yapılan somon üretiminden beklenen verim elde edilememiştir.

Bitkisel ve hayvansal üretimi gerçekleştiren çiftçilerin eğitim düzeyi genellikle düşüktür ve eğitim bölümünde tartışıldığı gibi, okuryazar olanların en fazla istihdam edildiği sektör, tarım sektörüdür. İlkokul mezunlarının en fazla çalıştığı sektör de tarımdır. Kadınların kırsal kesimde eğitim düzeyleri daha da azalmaktadır. Bölgedeki tarım il müdürlüklerinde tarımsal yayım ve eğitim işlerini düzenleyen teknik kadronun, teknik eleman ve çiftçi eğitimini yeni bir yaklaşımla ele alması gerekmektedir. Tarım il müdürlüklerinin çok sayıda projeyi yürütmesi istenmekte, ancak, mevcut kaynaklarla söz konusu projelerden arzu edilen verim alınamamaktadır. Daha az sayıda, üretime dönük, çiftçinin gelirini artıracak, çiftçide davranış değişimi yaratacak projelere ağırlık verilmesi ve projelerin uluslararası standartlara göre izlenip değerlendirilmesi, projelerin etkili olmasında yardımcı olacaktır.

Bölgede büyük boyutta olan erozyonun önlenmesi için gereken teknik önlemler alınmalı, bu konuda yerel halkın katkısı ile gelir getirici faaliyetlere ve yukarı havza geliştirme çalışmalarına ağırlık verilmelidir. Ormanlarda yıllık artımdan daha fazla üretim yapılmaktadır. Üretim ile tüketim dengelenmez ise, orman ekosistemi bozulacak ve bölgede gelecekte erozyon şiddetlenecektir. Ormancılığın GSYİH içindeki payı çok düşüktür. Bu değerin artırılması için gereken çalışmalara ağırlık verilmelidir.

Bölge toprak, su ve insan kaynağı bakımından iyi durumda olmasına karşın bölgenin verimliliği ve tarımsal üretim değerleri, olması gerekenin gerisindedir.

3.3 SANAYİ

3.3.1 GİRİŞ

Sanayi sektörü üç ana başlıktan oluşmaktadır. Bunlar; imalat sanayi, enerji ve madenciliktir. İmalat sanayi, kuşkusuz, sanayi sektörünün en önemli alanıdır ve raporda da geniş bir biçimde ele alınarak incelenmektedir. Sektörlerin üçlü ayrımında, bölgede sanayi sektörünün payı, 1987 yılı sabit fiyatlarıyla, 1987-2001 yılları arasında artış göstermektedir (yüzde 15,7'den 17,1'e). Ancak bu artış, daha çok imalat sanayindeki gelişme ile gerçekleşmiştir. Diğer iki alt sektör, madencilik ve taşocakçılığı ile elektrik, gaz ve su, toplam GSYİH içinde oldukça küçük paylara sahiptir ve dönem içinde küçülmeye devam etmiştir (madencilik 1987'de yüzde 0,9'dan 2001'de 0,4'e ve elektrik yüzde 3,1'den dönem içinde bir süre büyüme gösterdikten sonra 2,1'e azalmıştır).

İl düzeyinde bakıldığında 1990-2001 yılları arasında Amasya'da sanayi sektörü genel olarak yüzde 6,1 oranında küçülmüştür. Buna (ve belki de fiyat değişmelerine) bağlı olarak Amasya sanayinin Türkiye sanayi sektörü içindeki payı, cari fiyatlarla 1990'da yüzde 1 iken 2001'de yüzde 0,6'ya inmiştir. Benzeri şekilde, sanayi sektörünün il geliri içindeki payı da 1990'da yüzde 9,6 iken 2001'de yüzde 7,7'ye düşmüştür.

Çorum, 1990-2001 döneminde bölge illeri arasında sanayi sektöründe birikimli olarak yüzde 50,7 ve yıllık ortalama olarak yüzde 3,7 oranında en yüksek büyümeyi gerçekleştiren il olmuştur. Bu dönemde özel kesimin önemli bir paya (2001'de yüzde 70,6) sahip olduğu imalat sektöründe birikimli büyüme yüzde 66 (yılda ortalama yüzde 4,6) olmuştur. Çorum, "Ekonomik Yapı" bölümünün girişinde belirtildiği gibi, Türkiye'nin 1980 sonrası gelişmesinde ortaya çıkan yeni sanayi odaklarından biri olarak kabul edilmektedir. Çorum'da imalat sanayinde gözlenen göreli olarak yüksek büyüme hızı başlangıç yılındaki düzeyinin oldukça düşük olmasından kaynaklanmaktadır.

Gerçekten, 1987'de Çorum'da imalat sanayinin 39 milyar TL olan katma değeri aynı yılda bölge toplamının sadece yüzde 12,8'i iken bu oran 2000'de sadece yüzde 0,3 puan artarak yüzde 13,1'e yükselmiştir. Ayrıca, 2001'deki genel ekonomik çöküntüden en yüksek derecede etkilenen il de yine Çorum olmuş ve bir yılda imalat sanayi yüzde 14,7 oranında küçülmüştür. Bu oran aynı yıl Türkiye imalat sanayinde gerçekleşen küçülme oranının (yüzde 8,8) yaklaşık 1,7 katıdır ve bölgede gözlenen küçülme oranının (yüzde 2,3) 6,4 katıdır. Sonuç olarak, 2001'de Çorum imalat sanayinin bölge imalat sanayi üretimi (geliri) içindeki payı, yüzde 10,7'ye yani başlangıç oranının yüzde 2,1 puan gerisine düşmüştür.

Samsun sanayi sektöründe büyüme hızı, 1990-2001 döneminde birikimli olarak sadece yüzde 1,9 ve yıllık ortalamada ise yüzde 0,2'oranında gerçekleşmiştir. Bu dönemde imalat sanayi geliri (üretimi) birikimli olarak yüzde 30,9 puan artarken, sanayi içinde önemli bir payı olan enerji sektöründeki yüzde 39,8'lik gerileme ile madencilik sektöründeki yüzde 9,3'lük küçülme, sanayi sektörünün ortalama büyüme hızını düşürmüştür. Sonuç olarak il sanayi katma değerinin Türkiye sanayi katma değeri içindeki payı, 1990'da yüzde 2,6 iken 2001'de yüzde 2,4'e düşmüştür. Samsun imalat sanayinde kamunun önemli bir payı olması (2001'de il imalat katma değerinin yüzde 52,6'sı) nedeniyle 2001 krizinde bu sektördeki küçülme oranı (yüzde 2,6) Türkiye ortalamasının altında kalmıştır. Ancak, il düzeyinde enerji ve madencilik sektörlerinde gerçekleşen küçülme oranları son derece yüksek, sırasıyla yüzde 26,6 ve yüzde 57,3 olduğu için sanayi sektörü ortalama olarak yüzde 25,6 gibi yüksek bir oranda küçülmüştür.

Son olarak, Tokat, bölgede sanayi potansiyeli (varlığı) en yüksek il olarak kendini göstermektedir. Başlangıçta (1987) 110 milyar TL'lik imalat sanayi katma değeri ile bölge imalat sanayi katma değerinin yüzde 36,4'ünü yaratan Tokat, 2000 yılında bölge imalat katma değerinin (cari fiyatlarla 538 725 milyar TL) yüzde 52,3'ünü yaratmıştır. İl imalat sanayi, 1990-2001 döneminde birikimli olarak yüzde 47,3 ve yıllık ortalama olarak yüzde 3,5 büyümüştür. İlin güçlü bir sanayi varlığına sahip olmasının nedeni, mevcut sanayi kuruluşları içinde sigara fabrikası ve şeker fabrikası gibi yüksek istihdam kapasiteli iki kamu işletmesinin varlığıdır.

Bu nedenle 2001'de toplam imalat katma değerinin (10+ işyerlerinde) yüzde 94,3'ü kamu işletmeleri tarafından yaratılmaktadır. Yine bu nedenledir ki, 2001 krizinde bölge imalat sanayi yüzde 2,3 oranında ve Türkiye imalat sanayi yüzde 8,8 oranında küçülürken, Tokat imalat sanayi yüzde 3,9 oranında büyümüştür. Buna bağlı olarak Tokat sanayi üretiminin Türkiye sanayi sektörü üretimi içindeki payı, 1990'da yüzde 0,9 iken 2001'de 1,2'ye çıkmıştır. Bu gelişme ve karşılaştırmalardan çıkarılabilecek sonuç, Tokat'ta kurulu bulunan iki önemli kamu işletmesinin (sigara ve şeker fabrikaları) özelleştirilmeleri halinde bile ilin sanayi potansiyelinde önemli bir kayıp olmayacağıdır. Zira özelleştirme süreci bu büyük işletmelerin kapanmasına yol açacak bir süreç olmayacaktır.

Özet olarak belirtmek gerekirse, özelleştirme sonrası ortaya çıkabilecek olası sonuçların etkisi bir yana bırakılırsa, bugünkü koşullarda bölge düzeyinde gerçek sanayi odağı, 2001 krizinde imalat sanayinin yüzde 14,7 küçüldüğü özel kesim ağırlıklı Çorum ili değil, yüzde 3,9 büyüdüğü kamu kesimi ağırlıklı Tokat ilidir. Daha belirgin olarak söylemek gerekirse, 2001'de bölge imalat sektöründe (10+) yaratılan (cari fiyatlarla) yaklaşık

Şekil 3.3.1.1 Sanayi Sektöründe Büyüme Endeksleri: TR83 ve Türkiye

(1987 sabit fiyatlarıyla, 1990 = 100)

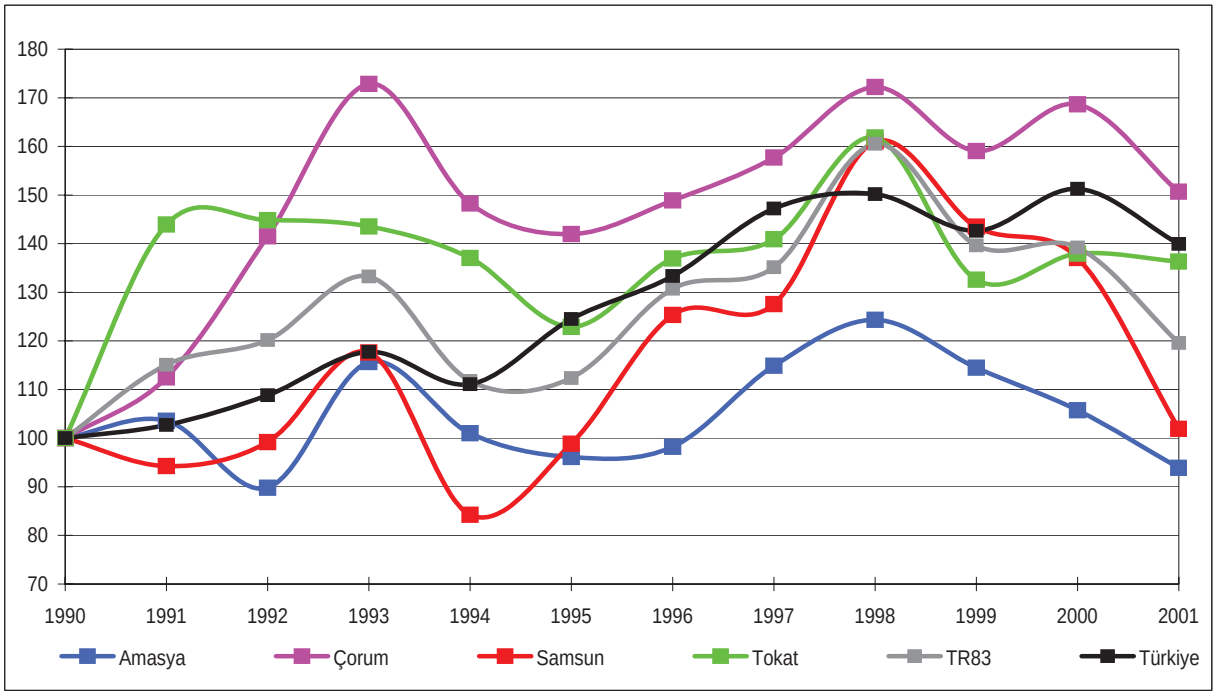

Kaynak: *DİE (1997-3), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1987-1994.*
DİE (1999-1), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1995-1996.
DİE (1999-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1997.
DİE (2001-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1998-1999.
DİE (2002-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 2000.
DİE (2004-4), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 2001 (basılmamış doküman).

535 trilyon TL'lik katma değerin yüzde 57,4'ü Tokat'ta yaratılmıştır. Bu değer aynı yılda Çorum'da yaratılan imalat katma değerinin 4,5 katı, Samsun'da yaratılanın 2,3 katı ve Amasya'da yaratılanın 12,3 katıdır.

GSYİH açısından madencilik ve taşocakçılığı, sadece Amasya ve Çorum'da küçük çaplı bir ekonomik faaliyet olarak yer almaktadır. Bu faaliyet, dönem sonuna doğru giderek daha da önemsizleşmektedir. Dönem ortasından sonra, Tokat'ta da küçük bir madencilik faaliyeti başlamıştır. Elektrik gaz ve su sektörü, sadece Samsun'da önemli bir faaliyet olarak yer almaktadır. Samsun'da sektör 1996'ya kadar büyümeye devam etmiş, daha sonra giderek oransal önemi azalmaya başlamıştır.

Bölge sanayi istihdam endeksleri 1980-2000 döneminde her ilde önemli artışlar kaydetmiştir. Sanayi istihdamının en yüksek oranda arttığı il yüzde 34,3 ile Çorum olmuştur. Ancak bu oran sektörde Türkiye ortalaması olan yüzde 62,1'lik artış hızının altındadır. Tokat ili sanayi endeks değeri 1980'den 1990'a önemli bir yükselme (yüzde 49,6) göstermekle birlikte daha sonraki yıllarda önemli derecede düşmüş ve dönem sonunda (2000) yüzde 112,5 değerine ulaşmıştır.

Bölgede sanayi sektörünün yarattığı istihdamın büyük bir bölümünün, imalat sanayinde çalışanların istihdamı ile sağlandığı görülmektedir. Elektrik sektöründe çalışanların sayısı 1985-1990 arasında bir artış göstermiş (bölgede 270 kişiden 3 082 kişiye çıkmış) ve artış oranındaki hızlı yükselme buradan kaynaklanmıştır. Ancak sektörün toplam istihdam içindeki payı 2000'de yüzde 0,28 düzeyindedir. Madencilik sektörü de yarattığı istihdam açısından yüzde 0,21'lik bir paya sahiptir ve 1985'den sonra (özellikle Amasya ve Çorum'daki madencilik istihdamındaki azalma dolayısıyla) küçülmeye başlamıştır.

3.3.2 İMALAT SANAYİ

3.3.2.1 Giriş

Sanayi sektörü için yapılan analizlerin veri tabanını iki gruba ayırmak mümkündür. Birinci grupta DİE ve DPT yayınları, valilikler tarafından hazırlanan il raporları ve il gelişme planları ile birlikte sanayi ve ticaret il müdürlükleri yayınları oluşturmuştur. Ayrıca, bu kapsamda, ticaret ve sanayi odaları ve yerel SİAD'ların basılı veya internette yer alan yayınları ve raporları da kullanılmıştır.

Sanayi sektörü üzerine bölge düzeyinde yapılacak bir çalışma için, en önemli kaynak olabilecek DİE 2002 Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı (GSİS) kesin ve kapsamlı sonuçları henüz tamamlanıp yayınlanmadığı için, bu sayımın sadece Birinci Aşama Geçici Sonuçları'ndan yararlanılabilmiştir (DİE, 2004-8). Bu nedenle analizlerin büyük bölümünde en yakın yıl olarak DİE'nin 10+ kişi çalıştıran işyerlerini kapsayan 2000 Yılı Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri kullanılmıştır.

Türkiye'de 10 kişiden daha az işçi çalıştıran işyerleri (mikro işletmeler), toplam imalat sanayi işyerlerinin yüzde 94,6'sını oluştururken, istihdamın yüzde 31,3'ünü ve katma değerin yüzde 5,7'sini oluşturmaktadır. Bir başka ifade ile 10 kişiden az işçi çalıştıran 'mikro' büyüklükteki işletmeler, önemli düzeyde istihdam yaratmalarına karşın, katma değer yaratmada göz ardı edilebilecek bir büyüklüğe sahiptirler.

Mikro işletmeler dışında kalan ve Avrupa Birliği KOBİ tanımına göre, 50'den az kişi çalıştıran işyerleri küçük, 50 ile 250 arasında kişi çalıştıranlar orta ve 250'nin üstünde kişi çalıştıran işyerleri büyük olarak sınıflandırılmaktadır. Bu işletmeler imalat sanayinde sayı olarak sadece yüzde 5,4'lük bir büyüklüğe sahip oldukları halde, istihdamın üçte ikisinden daha fazlasını (yüzde 68,7'sini) ve katma değerin büyük bölümünü (yüzde 94,3'ünü) yaratmaktadırlar. Bu nedenle 10+ kişi çalıştıran işyerleri kapsamında yapılan analizler büyük ölçü-

de bölgenin sanayi yapısını tek başına yansıtacak nitelik ve kapsamdadır.

İkinci grupta yer alan verilerin kaynağını, sanayi yapısına ilişkin nicel veriler yanında niteliksel verileri de kapsayan ve DOLSAR tarafından kendisini bu alanda kabul ettirmiş bir araştırma firmasına yaptırılan alan çalışması (anket) oluşturmuştur. Bu alan çalışmasında 150 mikro ve 100 göreli olarak büyük işyerlerine uygulanmak üzere toplam 250 soru kitapçığı hazırlanmıştır. Her bir soru kitapçığı 14 veya 15 sayfadan oluşmakta ve yüzlerce soruyu içermektedir. Örneğe çıkan, yani anket uygulanan işyerlerinin adresleri, DİE sanayi anketlerinde ve bölgesel verilere dayalı analizlerde ön plana çıkan sanayilerin göreli ağırlıkları göz önüne alınarak belirlenmiş, bir başka ifade ile örnekleme tekniği olarak yerel düzeyde tabakalı olasılık örneklemesi (stratified random sampling) yöntemi uygulanmıştır. İşyeri sayısı olarak belli bir büyüklüğün üzerinde, örneğin 50 veya daha fazla çalışan sayısına göre belirlenen işyerleri zaten iller düzeyinde sınırlı sayıda olduğu için, tabakalı örnekleme yönteminde ister istemez sadece göreli olarak büyük firmalar (ya da girişimler) örneğe dahil edilmiştir. Ancak mikro işletmelerde (10'dan az işçi çalıştıran işyerleri) doğrudan basit olasılık örneklemesi (simple random sampling) uygulanmıştır.

Sanayi anketlerinin ve bunlarla birlikte uygulanan hizmet ve ticaret sektörlerine ilişkin anketlerin, bölge için gerekli olan girdi-çıktı tablosunun kurulmasında temel veri kaynağını oluşturması amaçlanmıştır. Sanayi anketlerinden 10+ kişi çalıştıran işyerlerine ait olanların değerlendirme sonuçları 3.3.2.8'de verilmektedir.

Araştırmanın üçüncü veri kaynağı, yerel kişilerin ve kuruluş temsilcilerinin katıldığı GZFT analizi toplantı notları olmuştur. Bu raporlarda bölgenin başka sorunları ile birlikte sanayi yapısına ilişkin durum değerlendirmeleri, sorunlar, güçlü ve zayıf yönler, fırsatlar ve tehditler ve çözüm önerileri yer almaktadır. Ayrıca, Ankara'da DOLSAR bünyesinde Yeşilırmak Havza Gelişim Projesi'nde görev alan akademisyenler ve farklı meslek gruplarından uzmanların katıldığı GZFT toplantılarında, her sektöre ilişkin ara raporlar değerlendirilmiş ve rapor bu toplantılarda öne çıkan bilgiler ve görüşler ışığında şekil almıştır. Son olarak belirtmek gerekir ki yerel düzeyde toplanan istatistiklerin doğruluk ve kalite kontrolleri amacıyla, bilgi kaynağı kurumlar ve işletmelerle yüz-yüze görüşmeler için, projede görevli uzmanlar tarafından bölgeye çok sayıda seyahatler düzenlenmiştir. Buna ek olarak bölgede açılan fuarlar ve bazı işyerleri ziyaret edilmiş, yöneticiler ve firma temsilcileri ile bire-bir görüşmeler yapılmıştır.

Türkiye'nin sanayileşme açısından geldiği noktayı vurgulamak amacıyla, UNIDO'nun sanayi istatistiklerinden yararlanılarak bir değerlendirme yapıldığında, seçilmiş 14 mal gurubunda üretici Dünya lideri ülkeler arasında Türkiye'nin sadece 4 mal gurubunda, küçük de olsa belirli paylara sahip olduğu görülmektedir. Bunlar büyüklük sırasına göre petrol ürünleri (kok dahil), tekstil, tütün ve metalik olmayan minerallerdir (taş ve toprağa dayalı sanayiler). Gelişmekte olan başlıca üretici ülkeler arasında ise Türkiye'nin başta tütün ve bunu izleyen petrol ürünleri (kok dahil), tekstil ve metalik olmayan mineraller olmak üzere her mal grubunda belirli bir payı vardır. Türkiye'nin uluslararası rakiplerinin bilinmesi açısından bu mal grupları için lider konumunda olan ülkelerin adları özellikle belirtilmiştir. Buradan bir çok sanayi malı için Türkiye'nin gelişmekte olan ülkeler arasında başlıca rakiplerinin Kuzey Kore Cumhuriyeti, Brezilya ve Arjantin olduğu dikkat çekmektedir. Açıktır ki, bu ülkelerin, Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı AB pazarına olan coğrafi uzaklığı, Türkiye'ye en azından ulaşım ekonomileri açısından göreli bir rekabet avantajı sağlamaktadır.

Raporun diğer bölümlerinde, öncelikle, sanayi sektörünün yapısı, büyüme hızı, ölçek büyüklükleri ve istihdam yapısı incelenmiştir. Daha sonra, yerel verilere dayalı olarak sektörel öncelikler incelenmiş ve bölgenin (TR83) daha gelişmiş bir bölge olan İzmir (TR31) ve çevre bölgeler; Kayseri

(TR72), Kastamonu (TR82) ve Trabzon (TR90) ile karşılaştırmalı analizleri yapılmıştır. Raporun son bölümünde, bölgede uygulanan anketlerle ilgili değerlendirmelere yer verilmiştir.

Mevcut Durum ve Analizi raporunun sanayi bölümleri aşağıdaki gibi sıralanmıştır. İkinci bölümde (Bölüm 3.3.2.2) bölge ekonomisinin sektörel yapısı ve büyüme hızları analiz edilmektedir. Üçüncü bölümde (Bölüm 3.3.2.3), sektörlerin genel büyüklükleri ve sanayi ölçeği yer almaktadır. Dördüncü bölümde (Bölüm 3.3.2.4) bölge sanayinin istihdam yapısı ele alınmaktadır. Beşinci bölümde (Bölüm 3.3.2.5), yerel verilere dayalı olarak sektörel öncelikler belirlenmiştir. Raporun altıncı bölümünde (Bölüm 3.3.2.6) niteliksel analizler (teşvikler, sanayi organizasyonu, ticaret ve pazarlama stratejileri ve GZFT analizi) yer almaktadır. Yedinci bölümde (Bölüm 3.3.2.7) TR83 Bölgesi ile İzmir (TR31), Kayseri (TR72), Kastamonu (TR82) ve Trabzon (TR90) bölgeleri sanayi yapılarının bir karşılaştırmalı analizi yapılmaktadır. Sekizinci bölüm (Bölüm 3.3.2.8) imalat sanayi anketlerinin özet bir değerlendirmesine ayrılmıştır. Son olarak, dokuzuncu bölümde (Bölüm 3.3.2.9) analizlerin özeti ve genel bir değerlendirmesi yapılmıştır.

3.3.2.2 Sektörel Yapı ve Büyüme Hızları

Bölgenin mevcut ekonomik yapısını analiz etmek açısından en önemli araç olarak kullanılan GSYİH, DİE verilerine dayanılarak 14 sektör üzerinden değerlendirilmektedir. Sektör ve alt sektörlerin 2000 yılı GSYİH'daki payını değerlendirmek için Tablo 3.3.2.1'de tarım, sanayi ve hizmetler sektörü için verilen değerler, DİE verileri kullanılarak aşağıda açıklanan yönteme göre hesaplanmıştır. Sektörlerin GSYİH içindeki değerleri ve payları DİE'nin ilgili kaynağında (DİE, 2002-2) 14 sektör ayrımında verilmektedir. Bunlar arasında bütün sektörleri ilgilendiren izafi banka hizmetleri ve ithalat vergileri de bulunmakta olup, bu yönteme göre izafi banka hizmetleri sektörler toplamından çıkarılmakta ve ithalat vergileri eklenmektedir. Üç sektörde (tarım, sanayi, hizmetler), toplulaştırılan alıcı fiyatlarıyla GSYİH hesaplarında ithalat vergileri (eksi) izafi banka hizmetleri farkı, sektörlerin GSYİH oranında dağıtılmıştır. Ancak ithalat vergileri çoğunlukla mallar üzerinden alındığı için bu dağılımda tarım ve özellikle sanayi sektörlerine, hizmetler sektörüne göre daha fazla ağırlık verilmiştir. Sonuç olarak, örneğin sanayi sektörünün Türkiye GSYİH içindeki payı ilgili kaynakta (DİE, 2002-2) yüzde 23,3 iken, burada izlenen yaklaşıma göre yüzde 24,1 olarak hesaplanmıştır (Tablo 3.3.2.1).

Buna göre, sektörlerin 2000 yılı GSYİH'daki payları cari fiyatlarla Tablo 3.3.2.1'de verilmiştir.

Sektörlerin 2000 yılı için, il GSYİH'sı içindeki paylarına bakıldığında, bölge illeri arasında Amasya'nın tarım (yüzde 29,4), sanayi (yüzde 7,4), hizmetlerdeki (yüzde 63,2) payları ile, göreli olarak en düşük sanayi payına sahip olduğu söylenebilir. Bunu Çorum; tarım (yüzde 24,3), sanayi (yüzde 9,5) ve hizmetler (yüzde 66,2) şeklinde izlemektedir. Samsun; tarım (yüzde 23,2), sanayi (yüzde 16,6) ve hizmetler (yüzde 60,1) payları ile üçüncü sırada yer almaktadır. Tokat ise tarım (yüzde 24,3), sanayi (yüzde 34,4) ve hizmetler (yüzde 41,3) payları ile bölgede göreli olarak en yüksek sanayi payına sahip olan ildir. Bu oran Türkiye ortalamasının (yüzde 24,1) bile üzerindedir. Bu yüksek oran, Tokat'ta kurulu olan kamuya ait büyük ölçekli sanayi işletmeleri nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Benzer şekilde, Amasya ilini sanayileşme düzeyi bakımından en düşük konuma iten nedenlerden biri olarak, ilde imalat sanayinde sonradan özelleştirilen Amasya Şeker Fabrikası dışında hiçbir kamu işletmesinin kurulmamış olması ileri sürülebilir. Sırasıyla belirtmek gerekirse, Çorum'da çimento ve şeker fabrikaları; Samsun'da Karadeniz Bakır İşletmeleri, Samsun Gübre Sanayi ve Sigara Fabrikası (Bafra); Tokat'ta sigara ve şeker (Turhal) fabrikaları vardır. Bunlar bazıları özelleştirilen ve bazıları da özelleştirme kapsamında olan yüksek istihdam kapasiteli kamu işletmeleridir. Bu işletmelerin varlığı illerin sanayileşme düzeylerini yükseltmiştir. Bölge imalat

sanayi katma değeri içinde kamunun payı yüzde 67,6 gibi yüksek bir düzeydedir. Oysa kamu payı olarak bu gösterge için Türkiye ortalaması yüzde 20,5'tir. Dört il arasında kamu sektörüne ait büyük işletmeler dışarıda tutulduğunda, Çorum ili, bölge düzeyinde kendi başına sanayileşen tek il olarak belirmektedir. Tabloda dikkat çeken diğer bir nokta da, kamuya ait büyük işletmelerin varlığına rağmen, Tokat hariç diğer bölge illerinde GSYİH'nın sektörel dağılımında sanayinin payının bölge ve Türkiye ortalamalarının altında kalmasıdır.

Bölgenin tümü için GSYİH'nın sektörel yüzde dağılımları tarım (24,4), sanayi (18,1) ve hizmetler (57,5) olarak sıralanmaktadır. Türkiye ekonomisi için bu sıralama tarım (14,1), sanayi (24,1) ve hizmetler (61,8)'dir. Bu oranlar karşılaştırıldığında bölge ekonomisinin halen tarım ağırlıklı bir yapıya sahip olduğu ve sanayinin, özellikle imalat sanayinin payının Türkiye ortalamasının oldukça altında kaldığı görülmektedir.

Son olarak bölge illeri kişi başına gelir ve sosyo ekonomik gelişmişlik göstergesine göre sıralandığında, Samsun'un en yüksek, Tokat'ın en düşük gelir düzeyine ve buna paralel sosyo-ekonomik gelişme düzeylerine sahip oldukları görülmektedir. Kişi başına gelir açısından bölge illeri arasında Çorum ikinci, Amasya üçüncü sırada yer alırken, sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında Amasya ikinci, Çorum üçüncü sıradadır. Sanayinin GSYİH içindeki payı itibarıyla en yüksek değeri alan Tokat'ın sosyo-ekonomik gelişmişlik açısından en düşük il olması dikkat çekicidir. Kentsel gelişmenin en önemli ölçütlerinden birisi olan sanayileşme bu ilde gelişmişlik düzeyini artırmada belirleyici olamamaktadır. Bunun nedeni olarak, ilin sanayi yapısının kamu ağırlıklı olması, yaratılan GSYİH'nın ulusal bazda bir değer olması ve dolayısıyla ilde istihdam ve bilgi birikimi yaratmasına rağmen diğer sanayilerin gelişimine, gelir artışına ve ilin sosyo-ekonomik gelişimine yeterli katkıda bulunmaması gösterilebilir.

Özellikle kamu imalat sektörlerinde (örneğin sigara fabrikasında) ücret-dışı katma değerin ulusal düzeyde bir büyüklük olması nedeniyle il dışına transfer edildiği düşünülebilir. Sonuç olarak ilin harcanabilir geliri, il GSYİH'sından çok daha düşük olmaktadır. Ayrıca il nüfusunun büyüklüğü de kişi başına geliri düşüren önemli bir faktördür. Bu nedenle gerek kişi başına gelir ve gerekse sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması bakımından Tokat en son sırada yer almaktadır.

İllerin bölge GSYİH'sı ve Türkiye GSYİH'sı içindeki payları ikinci bir karşılaştırma aracı olarak Tablo 3.3.2.2'de verilmiştir.

Tablo 3.3.2.1 İthalat Vergileri (Eksi) İzafi Banka Hizmetleri Farkına Göre Sektörlerin GSYİH'daki Payları, 2000

(cari fiyatlarla yüzde)

	Amasya	Çorum	Samsun	Tokat	Bölge	Türkiye
Tarım	29,4	24,3	23,2	24,3	24,4	14,1
Sanayi	7,4	9,5	16,6	34,4	18,1	24,1
Madencilik ve taşocakçılığı	0,9	0,6	0,1	0,1	0,3	1,1
İmalat sanayi	6,0	8,4	8,9	31,8	13,7	19,9
Elektrik, gaz ve su	0,6	0,5	7,7	2,4	4,1	3,0
Hizmetler	63,2	66,2	60,1	41,3	57,5	61,8
GSYİH	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Kişi başı GSYİH 2000 (milyon TL)	1 288	1 431	1 452	1 107	1 335	1 847
Sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması	39	46	32	61	18	

Not: Tablodaki veriler aşağıdaki kaynaklara dayalı olarak yukarıda açıklanan yönteme göre danışman tarafından hesaplanmıştır.

Kaynak: DİE (2002-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 2000.
DPT (2003-8), İller ve Bölgeler İtibarıyla Gayri Safi Yurtiçi Hasıladaki Gelişmeler (1987–2000).
DPT (2004-9) DPT web sitesi (http://www.dpt.gov.tr/bgyu/seg/düzey12003.htm).

Tablo 3.3.2.2 incelendiğinde illerin sanayi sektörünün büyüklüğü bakımından bölge içindeki sıralamasının küçükten büyüğe doğru Amasya (4,8), Çorum (11,2), Samsun (40,4) ve Tokat (43,6) olarak belirlendiği ve ülke düzeyinde ise Amasya (0,1), Çorum (0,3), Samsun (1,0) ve Tokat (1,0) şeklinde aynı sıralamanın doğal olarak korunduğu görülmektedir. Yine Tablo 3.3.2.2'den, bölge sanayinin toplam olarak ülke sanayi içindeki payının 2000 yılı için yüzde 2,4 olduğu görülmektedir.

Öte yandan sanayi sektörü yapısı, yani sektörün madencilik ve taş ocakçılığı, imalat ve enerji alt-sektörleri itibarıyla ayrımı, iller ve bölge düzeyinde farklı özellikler göstermektedir (Tablo 3.3.2.3). Buna göre Amasya, Çorum ve Tokat'ta imalat sanayi ön plandadır. Amasya'da madencilik ve taş ocakçılığı sektörünün enerji sektörüne göre önemi yüksektir. Buna karşılık Samsun'da da imalat sanayinin göreli payı yüksek olmakla birlikte elektrik, gaz ve su sektörü imalat sanayinden sonra ikinci en büyük sektördür.

Sanayi sektörünün alt sektörleri madencilik ve enerji, sanayi içinde göreli olarak düşük paya sahip olmaları nedeniyle, bu raporda kapsanmamıştır. Bu raporda "sanayi sektörü" kavramı ile, aksi belirtilmedikçe, imalat sanayi kastedilecektir. İmalat sanayinin bölge ve Türkiye ekonomisi içindeki payları (Tablo 3.3.2.2), 2000 yılı için (Tablo 3.3.2.3)'de verilen sanayi sıralamasına benzer bir seyir izlemektedir. Yani sanayinin büyüklüğünü genellikle imalat sanayi belirlemektedir.

İllerdeki imalat sanayinin bölge ve ülke imalat sanayileri içindeki payları itibarıyla, Amasya ili imalat sanayi bölgede yüzde 5,1'lik ve Türkiye'de yüzde 0,1'lik payları ile sıralamada diğer illere göre en düşük değere sahiptir. Çorum imalat sanayi bölge düzeyinde yüzde 13,1 ve ülke düzeyinde yüzde 0,3'lük pay ile ikinci en düşük sırada gelmektedir. Samsun, bölgede yüzde 28,4 ve Türkiye'de yüzde 0,6'lık pay ile üçüncü sırada yer almaktadır. Tokat ili imalat sanayinin payı ise, bölgede yüzde 53,3 ve Türkiye'de yüzde 1,2 olmak üzere en yüksek düzeydedir. Tokat 2000 yılında bölge illeri arasında imalat sanayinin ülke içindeki payı yüzde 1'i aşan tek ildir.

İmalat sanayinin 1987-2000 yılları arasındaki 13 yıllık dönemde ortalama yıllık büyüme hızları, özet olarak Tablo 3.3.2.4'de verilmektedir.

Tablo 3.3.2.4'ün incelenmesinden Amasya'nın imalat sanayinde en düşük büyüme oranına (yüzde 0,3) sahip olduğu, bunu Samsun (yüzde 2,6), Tokat (yüzde 5,6) ve Çorum'un (yüzde 6,1) izlediği

Tablo 3.3.2.3 Sanayi Yapısı, 2000

(cari fiyatlarla, yüzde)

	Amasya	Çorum	Samsun	Tokat	Bölge	Türkiye
Madencilik ve taş ocakçılığı	11,6	6,1	0,3	0,4	1,6	4,7
İmalat sanayi	79,9	89,0	53,3	92,7	75,7	82,7
Elektrik, gaz, ve su	8,5	4,9	46,4	6,9	22,7	12,6
Toplam sanayi	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: DİE (2002-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 2000.

Tablo 3.3.2.2 İl GSYİH'larının Bölge ve Türkiye İçindeki Payları, 2000

(cari fiyatlarla, yüzde)

	Amasya		Çorum		Samsun		Tokat		Bölge
	Bölge payı	Ülke payı	Bölge payı	Ülke payı	Bölge payı	Ülke payı	Bölge payı	Ülke payı	Ülke payı
Tarım	14,1	0,8	21,3	1,2	41,8	2,3	22,8	1,3	5,5
Sanayi	4,8	0,1	11,2	0,3	40,4	1,0	43,6	1,0	2,4
Madencilik ve taşocakçılığı	35,8	0,3	43,6	0,3	9,0	0,1	11,6	0,1	0,8
İmalat sanayi	5,1	0,1	13,1	0,3	28,4	0,6	53,3	1,2	2,2
Elektrik, gaz ve su	1,8	0,1	2,4	0,1	82,5	3,6	13,2	0,6	4,4
Hizmetler	12,9	0,4	24,6	0,7	46,0	1,4	16,5	0,5	3,0
GSYİH	11,8	0,4	21,4	0,7	43,9	1,4	22,9	0,7	3,2

Not: Tablodaki veriler yukarıda açıklanan yönteme göre danışman tarafından hesaplanmıştır.
Kaynak: DİE (2002-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 2000.

görülmektedir. Burada dikkat çeken bir nokta, Tokat ve Çorum'un gerek bölge ve gerekse Türkiye ortalamasının üstünde bir büyüme kaydetmesidir. İmalat sanayi bu dönemde birikimli olarak, Amasya'da yüzde 4,3, Samsun'da yüzde 39,4, Tokat'ta yüzde 106,3 ve Çorum'da yüzde 120,5 büyümüştür. Aynı dönemde bölge imalat sanayi yüzde 70,4 ve Türkiye imalat sanayi yüzde 77,5 büyümüştür.

Tablo 3.3.2.4 Sektörel Büyüme Hızları, 1987-2000

(yüzde)

	Amasya	Çorum	Samsun	Tokat	Bölge	Türkiye
Tarım	2,0	1,0	0,7	3,9	1,6	1,6
Sanayi	-0,7	4,3	3,7	5,7	4,2	4,5
Madencilik ve taşocakçılığı	-7,5	-7,0	0,0	-1,7	-5,3	0,8
İmalat sanayi	0,3	6,1	2,6	5,6	4,1	4,4
Elektrik, gaz ve su	3,1	0,0	5,6	10,3	5,8	7,3
Hizmetler	3,4	3,6	3,3	2,9	3,3	3,7
GSYİH	2,5	3,0	2,7	4,0	3,0	3,6

Kaynak: DİE (1997-3), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1987-1994.
DİE (2002-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 2000.

Öte yandan, TR83 Bölgesi GSYİH'sının Türkiye GSYİH'sı içindeki payında 13 yıl içinde (1987-2000) gözlenen değişmeler Tablo 3.3.2.5'te verilmiştir.

Toplam gelir açısından bakıldığında, bölge ekonomisinde yaratılan gelirin (GSYİH) Türkiye GSYİH'sı içindeki payı 1987'de yüzde 3,5 iken 2000'de yüzde 0,3 azalarak yüzde 3,2'ye düşmüştür. Bu dönem içinde sanayinin payı başlangıçta yüzde 2,1 iken zamanla artarak yüzde 2,9'a yükselmiş, ancak 1994'ten sonra düşmeye başlamış ve dönem sonunda yüzde 2,4'e ulaşmıştır. Şekil 3.3.2.1'de en altta yer alan grafik bunu göstermektedir.

Bu dönemde (1987-2000) bölge tarımının Türkiye ekonomisi içinde 1987'de yüzde 5,8 olan payı bazı yıllar artmakla birlikte 2000 yılında yüzde 5,5'e inmiştir. Bölge hizmetler sektörünün Türkiye hizmetler sektörü içindeki payı yüzde 0,4 azalma ile yüzde 3,4'ten yüzde 3,0'a inmiştir. Hizmetler sektörü gerek bölge ve gerekse Türkiye ekono-

Şekil 3.3.2.1 TR83 Bölgesi GSYİH'sının Türkiye GSYİH'sı İçindeki Payı, Sektörler İtibarıyla, 1987-2000

(yüzde)

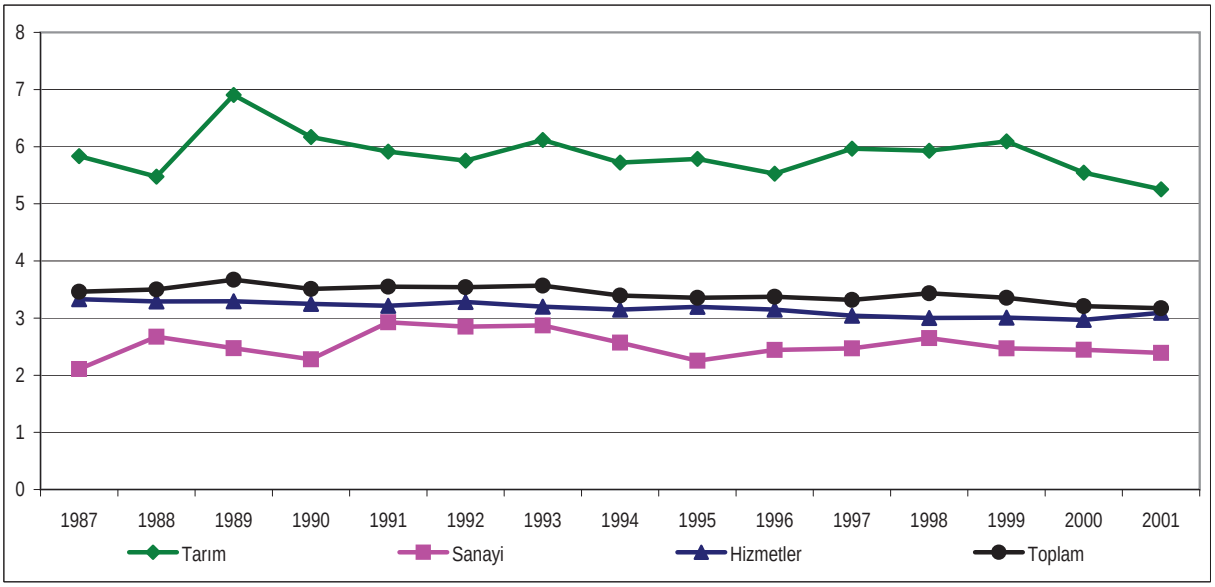

Kaynak: DİE (1997-3), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1987-1994.
DİE (1999-1), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1995-1996.
DİE (1999-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1997.
DİE (2001-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1998-1999.
DİE (2002-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 2000.

misinde yüzde 60'ı aşan veya buna yakın bir düzeyde olduğu için, toplam bölge gelirinin (GSYİH) Türkiye GSYİH'sı içindeki payını da bu sektör belirlemektedir. Bu nedenle Şekil 3.3.2.1'de toplam ve hizmetler doğruları çoğu zaman çakışmaktadır. Son olarak, 1987-2000 döneminde Türkiye ekonomisinde yüzde 3,6 olarak gerçekleşen ortalama yıllık büyüme hızına karşılık aynı dönemde bölgede yaşanan yüzde 3,0'lık büyüme hızı, bölge ekonomisindeki göreli bir küçülmeye işaret etmektedir (Tablo 3.3.2.4).

Tablo 3.3.2.5 TR83 Bölgesi GSYİH'sının Türkiye GSYİH'sı İçindeki Payı, 1987-2000

(cari fiyatlarla, yüzde)

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmetler	Toplam
1987	5,8	2,1	3,4	3,5
1988	5,4	2,6	3,3	3,5
1989	6,8	2,4	3,3	3,7
1990	6,0	2,2	3,3	3,5
1991	5,9	2,9	3,2	3,6
1992	5,8	2,9	3,3	3,5
1993	6,1	2,9	3,2	3,6
1994	5,8	2,5	3,2	3,4
1995	5,7	2,2	3,2	3,4
1996	5,6	2,5	3,1	3,4
1997	6,2	2,5	2,9	3,3
1998	6,2	2,7	2,9	3,4
1999	6,4	2,6	2,9	3,4
2000	5,5	2,4	3,0	3,2

Kaynak: DİE (1997-3), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1987-1994.
DİE (1999-1), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1995-1996.
DİE (1999-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1997.
DİE (2001-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1998-1999.
DİE (2002-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 2000.

Büyüme hızlarına bağlı olarak, bölge ekonomisinin sektörel yapısında 13 yılda (1987–2000) gerçekleşen değişme, Türkiye ekonomisi ile karşılaştırmalı olarak Tablo 3.3.2.6'da verilmektedir.

TR83 Bölgesi'nde 1987 yılında sanayinin GSYİH'daki payı yüzde 15,8 iken bu oran giderek artmış ve 2000'de yüzde 18,1'e yükselmiştir. Bununla birlikte, bu düzey hala, Türkiye ortalaması olan yüzde 24,1'in önemli oranda altındadır. İleriye ve geriye-doğru yüksek bağlantı etkileri ile ekonomik büyümede sürükleyici bir rol oynayan imalat sanayinin, bölge ekonomisi içinde 2000'de yüzde 13,7 olan payı Türkiye ortalamasının (yüzde 19,9) önemli derecede altındadır.

TR83 Bölgesi'nde 10+ kişi çalıştıran işyerleri için, 1993-2001 dönemini kapsayan ve işyeri sayısı, istihdam ve katma değer gibi temel göstergelerin yer aldığı bir analiz Tablo 3.3.2.7'de verilmiştir.

Bölgede dönem başında 307 işyerinde 24 bin kişi çalışırken bu değerler zaman içinde azalan bir seyir izlemiş ve 2001 yılında 223 işyeri ve 17 bin çalışan düzeyine inmiştir (Tablo 3.3.2.7). Bu değişkenlere ilişkin 1993=100 olarak seçilen endeks değerleri Tablo 3.3.2.8'de verilmiştir.

Tablo 3.3.2.8'de yer alan endeks değerleri, grafiksel olarak Şekil 3.3.2.2'de gösterilmektedir.

Tablo 3.3.2.6 TR83 Bölgesi'nin Ekonomik Yapısındaki Değişme 1987-2000

(cari fiyatlarla, yüzde)

	Bölge			Türkiye		
	1987	2000	1987-2000	1987	2000	1987-2000
Tarım	30,1	24,4	-5,7	18,1	14,1	-4,0
Sanayi	15,8	18,1	2,3	26,2	24,1	-2,1
Madencilik ve taşocakçılığı	0,9	0,3	-0,6	2,0	1,1	-0,8
İmalat sanayi	11,8	13,7	1,9	22,3	19,9	-2,4
Elektrik, gaz ve su	3,0	4,1	1,1	2,0	3,0	1,1
Hizmetler	54,1	57,5	3,4	55,7	61,8	6,1
GSYİH	100,0	100,0		100,0	100,0	

Kaynak: DİE (1997-3), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, 1987-1994.
DİE (2002-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, 2000.

Şekil 3.3.2.2'nin ortaya koyduğu gerçek, TR83 Bölgesi'nde imalat sanayinde işyeri ve çalışan sayısının genel bir düşme eğilimi içinde olduğudur. Buna karşın çalışan kişi başına imalat katma değeri artan bir trend izlemiştir. Bir verimlilik göstergesi olarak alınabilecek olan çalışan kişi başına katma değer endeksi, sabit fiyatlarla (2000) dönem başında 100 iken, dönem içinde önemli gerileme ve dalgalanmalar göstermekle birlikte, dönem sonuna doğru genelde artışlar kaydetmiş ve 2001'de 128'e yükselmiştir.

Özet olarak, işyeri sayısı ve çalışan sayısı azalmakla birlikte, imalat sanayinde çalışan kişi başına katma değer endeksi, 1996'da ulaştığı 72,4

Tablo 3.3.2.8 İmalat Sanayinde Dönemsel Analiz Endeks Değerleri, 1993-2001

(1993 = 100)

Yıllar	İşyeri sayısı	Çalışan sayısı	Çalışan başına katma değer
1993	100,0	100,0	100,0
1994	88,9	91,7	70,7
1995	89,3	83,3	96,1
1996	91,2	87,5	72,4
1997	91,5	91,7	77,2
1998	88,6	87,5	96,3
1999	82,7	83,3	74,9
2000	80,5	83,3	108,9
2001	72,6	70,8	128,0

Kaynak: DİE (1997-3), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1987-1994.
DİE (1999-1), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1995-1996.
DİE (1999-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1997.
DİE (2001-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1998-1999.
DİE (2002-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 2000.
DİE (2004-4), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 2001 (basılmamış doküman).

Tablo 3.3.2.7 Sanayi Sektörlerinde Dönemsel Analiz, 1993-2001 (10+İşyerleri)

Yıllar	İşyeri sayısı	Çalışan sayısı (1000)	Toplam katma değer (milyar TL)	Çalışan başına katma değer (milyar TL)	Ortalama çalışan	2000 fiyatlarıyla çalışan başına katma değer (milyar TL)
1993	307	24	7 000	0,3	78	15,2
1994	273	22	10 000	0,5	81	10,8
1995	274	20	23 000	1,2	73	14,7
1996	280	21	32 000	1,5	75	11,0
1997	281	22	65 000	3,0	78	11,8
1998	272	21	133 000	6,3	77	14,7
1999	254	20	247 000	12,4	79	11,4
2000	247	20	332 000	16,6	81	16,6
2001	223	17	536 000	31,5	76	19,5

Kaynak DİE (2001-9), Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri 1993, 1994,……2001.
DPT (2002-2), Sayılarla Türkiye Ekonomisi Gelişmeler (1980-2001) Tahminler 2002-2005.
DPT (2004-7), Temel Ekonomik Göstergeler.

Şekil 3.3.2.2 İmalat Sanayinde (+10) İşyeri, Çalışan ve Katma Değer Gelişme Endeksleri, 1993-2001

(yüzde)

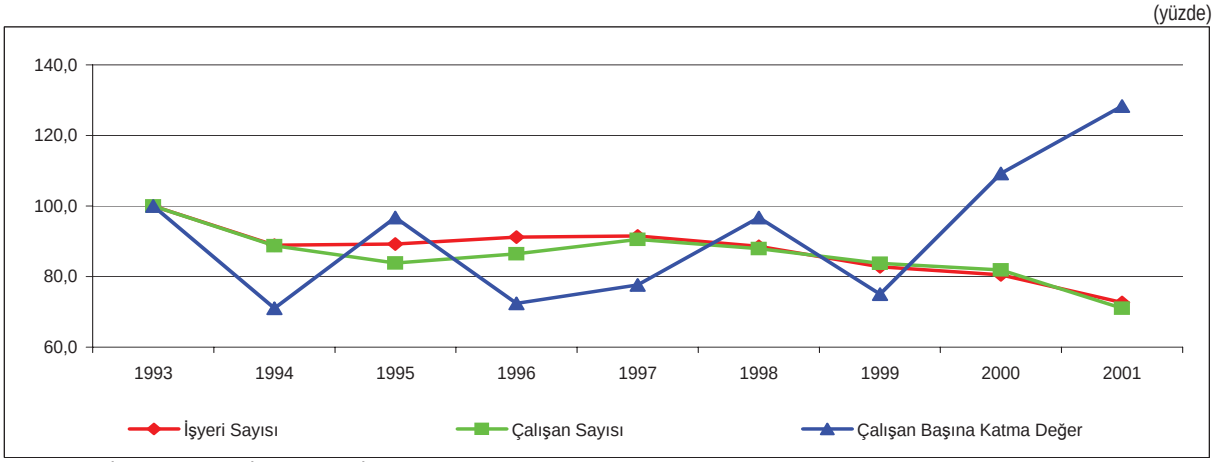

Kaynak DİE (2001-9), Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri 1993, 1994,……2001.
DPT (2002-2), Sayılarla Türkiye Ekonomisi Gelişmeler (1980-2001) Tahminler 2002-2005.
DPT (2004-7), Temel Ekonomik Göstergeler.

düzeyinden sonra sürekli bir artış eğilimi göstermiştir. Bölgede gözlenen bu olumlu eğilim sadece Türkiye ekonomisinde 1999 yılında yaşanan çöküntü ile birlikte düşmüştür. Bu yılda bile endeks 74,9 değeri ile 1996'nın üzerindedir. Bu olgu bölge imalat sanayinde işgücü verimliliğinin artmakta olduğunu göstermektedir.

3.3.2.3 Sektörlerin Göreli Büyüklükleri ve Sanayi Ölçeği

DİE NACE1.1 kodlama sistemine göre yapılan bir sınıflama içinde, Türkiye imalat sanayinde dört basamaklı sektör sayısı 242'dir. Bölgede bunlardan sadece 185 sanayi grubunda işyeri vardır. Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı 2002, Birinci Aşama Geçici Sonuçları'na göre bu sanayilerde toplam 9 349 işyeri bulunmaktadır ve bunlarda toplam 47 040 kişi çalıştığı tahmin edilmektedir.

Bölgedeki önemli sektörleri saptamak için ilk olarak imalat sanayi alt sektörleri il ve bölge düzeyinde işyeri sayıları içindeki paylarına göre daha sonra istihdam içindeki paylarına göre büyükten küçüğe doğru sıralanmış ve bu değişkenler açısından en önde gelen ekonomik faaliyetler belirlenmiştir. Daha sonra işyeri ve istihdam değişkenlerini birlikte gözönüne almak amacıyla, işyeri sayıları ile ağırlıklandırılmış istihdam verilerine göre sektörler, büyükten küçüğe doğru, önem sırasına göre yeni bir sıralamaya tabi tutulmuştur.

Bu sıralamaya göre farklı ağırlıklarda olmakla birlikte, en az bir ilde ilk on sırada yer alan ve bölge düzeyinde başlıca on sektör şunlardır:

- 1822 Diğer dış giyim eşyaları imalatı,
- 1581 Ekmek, taze fırın ürünleri ve kek imalatı,
- 2030 İnşaat kerestesi ve doğrama imalatı,
- 3614 Diğer mobilyaların imalatı,
- 1561 Öğütülmüş tahıl ürünleri imalatı,
- 2640 Fırınlanmış kilden kiremit, briket, tuğla ve inşaat malzemeleri imalatı,
- 2811 Metal yapı ve yapı parçaları imalatı,
- 2851 Metallerin kaplanması ve işlenmesi,
- 2010 Ağacın hızarlanması, planyalanması ve emprenye edilmesi,
- 2670 Süsleme ve yapı taşının kesilmesi, şekil verilmesi ve kullanılabilir hale getirilmesi.

Bu sıralamada dikkat çeken bir nokta, sanayilerden hiçbirinin OECD'nin teknolojik düzeylere göre sanayi sınıflandırmasında orta-yüksek ve yüksek teknolojili sanayiler grubunda yer almamasıdır (DPT, 2003-1).

Bölge için verilen önde gelen sektörler sınıflamasının yanısıra her ilde bu sıralamada yer almayan, buna karşın ilk ona giren sektörler şunlardır:

Amasya:
- 2932 Diğer tarım ve ormancılık makinelerinin imalatı,
- 2971 Elektrikli ev aletleri imalatı,
- 3613 Diğer mutfak mobilyalarının imalatı.

Çorum:
- 2956 Başka yerde sınıflandırılmamış diğer özel amaçlı makinelerin imalatı,
- 2626 Ateşe dayanıklı seramik ürünlerin imalatı,
- 2840 Metallerin dövülmesi, preslenmesi, baskılanması ve yuvarlanması, toz metalurjisi.

Samsun:
- 2932 Diğer tarım ve ormancılık makinelerinin imalatı,
- 1823 İç giyim eşyası imalatı,
- 1930 Ayakkabı, terlik vb imalatı.

Tokat:
- 1721 Pamuklu dokuma.

TR83 Bölgesi'nin sınırlı sayıda sektörde yoğunlaşan sanayi yapısının üç belirgin özelliği vardır.

Birincisi, bölgede kendiliğinden oluşan bir sanayileşme sürecinin varlığıdır. Bunlar gıda, taş ve toprağa dayalı sanayi ile ağaç ve orman ürünleri sanayi gibi yerel kaynağa dayalı imalat türleridir.

İkincisi, bu sektörlerdeki firmaların büyümesine bağlı olarak gelişen, örneğin metal eşya ve makine ve ekipman gibi sektörlerde yer alan firmaların varlığıdır.

Bunlar dışında kalanlar bölge kaynaklarıyla doğrudan ilişkisi olmayan, bölge için görece yeni ve iç talep yanısıra kısmen de dış talebe bağlı olarak gelişme gösteren sanayilerdir.

Bu son kategori ile ilgili olarak bölgede faaliyet gösteren sektörler arasında ilk sıralarda giyim eşyası sanayi yer almaktadır. Yine bu sıralamada başlarda yer almamakla birlikte, özel amaçlı makineler, tıbbi malzemeler, metal eşya ve bilgisayar şeritleri, kayıt malzemeleri gibi farklı ürünler içeren diğer imalat sanayileri son yıllarda giderek önem kazanmışlardır.

Bu konuyla ilgili olarak, Çorum örneği ön plana çıkmaktadır. Çorum'lu girişimciler başlangıçta az sayıda da olsa uluslararası piyasalardan yeni teknolojili makineler satın almışlar, daha sonra, pahalı buldukları bu yöntem yerine makineleri taklit ederek, bu alanda daha da ileri aşamalara ulaşmışlar ve bazı makineleri ihraç edecek düzeye gelmişlerdir (Eraydın, 2002).

TR83 Bölgesi imalat sanayinde 1985,1992 ve 2002 GSİS verileri kullanılarak her il için ayrı ayrı ve bölgenin tümü için yapılan analizlerde, her üç dönem için gerek işyeri ve gerekse istihdam açısından önde gelen sektörler, ISIC R2 sıralamasına göre, gıda-içki ve tütün sanayi, dokuma, giyim eşyası ve deri sanayi, orman ürünleri ve mobilya sanayi, metal eşya ve makine teçhizat sanayi sektörüdür.

Tablo 3.3.2.9, 1985 yılından başlayarak 17 yıl boyunca bölge imalat sanayinin sektör paylarındaki gelişmeleri vermektedir. İşyeri sayısındaki pay

Tablo 3.3.2.10 TR83 Bölgesi İşyeri Büyüklük Dağılımı, 2002

Çalışan sayısı	İşyeri sayısı (sıklık)	İşyeri sayılarının yüzdesi	Toplam çalışan sayısı	Çalışanların yüzdesi
0-9	8 849	94,7	28 028	59,6
10-19	198	2,1	2 775	5,9
20-29	137	1,5	3 277	7,0
30-39	116	1,2	4 286	9,1
40-49	10	0,1	420	0,9
50-59	4	0,0	210	0,4
60+	35	0,4	8 044	17,1
Toplam	9 349	100,0	47 040	100,0

Kaynak: DİE (2004-8), 2002 Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı, Birinci Aşama Geçici Sonuçları (basılmamış doküman).

Tablo 3.3.2.9 TR83 Bölgesi'nde Sektörlere Göre İşyeri ve Çalışan Dağılımı, 1985, 1992, 2002

(yüzde)

Sektör Kodu	Sektör adı	İşyeri sayısı				Çalışan sayısı			
		1985	1992	2002	1985 - 2002	1985	1992	2002	1985 -2002
31	Gıda içki ve tütün sanayi	14,7	32,0	15,1	0,4	20,8	20,7	30,2	9,4
32	Dokuma, giyim eşyası ve deri sanayi	24,5	16,2	15,8	-8,7	18,5	15,6	15,5	-3,0
33	Orman ürünleri ve mobilya sanayi	22,8	20,7	27,0	4,2	22,5	26,5	12,4	-10,1
34	Kağıt, kağıt ürünleri ve basın sanayi	1,8	4,2	2,8	1,0	2,2	2,8	2,5	0,4
35	Kimya, petrol,kömür, kauçuk ve plastik ürünleri sanayi	3,7	1,6	2,9	-0,8	4,2	2,9	4,3	0,1
36	Taş ve toprağa dayalı sanayi	2,3	1,7	5,6	3,3	2,8	3,2	14,5	11,7
37	Metal ana sanayi	0,9	0,6	1,8	0,9	1,1	0,8	4,3	3,2
38	Metal eşya,makine ve teçhizat, ulaştırma aracı, ilmi ve mesleki ölçme aletleri sanayi	27,4	20,6	28,0	0,7	26,7	27,0	15,7	-10,9
39	Diğer imalat sanayi	1,8	2,5	1,0	-0,8	1,3	0,4	0,5	-0,7
Toplam		100,0	100,0	100,0		100,0	100,0	100,0	

Kaynak: DİE (1994-2), 1992 Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı.
DİE (2004-8), 2002 Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı, Birinci Aşama Geçici Sonuçları (basılmamış doküman).

bakımından, 1985-2002 arasında, dokuma, giyim eşyası ve deri sanayi ile kimya, petrol, kömür, plastik ürünleri sanayi; çalışan sayısı bakımından ise, dokuma, giyim eşyası ve deri sanayi ile orman ürünleri ve mobilya sanayi ve metal eşya, makine ve teçhizat sanayi gerilemiştir. Diğer sektörler paylarını marjinal de olsa artırmışlardır.

İmalat sanayinin yapısına ilişkin tanımsal istatistiksel analizler çerçevesinde, imalat sanayi alt sektörlerinde işyeri büyüklük dağılımları önemli bir yer tutmaktadır. Burada, bölge illerinin her biri ve bölgenin tümü için, DİE'nin ölçek olarak ifade ettiği çalışan sayısına göre işyeri büyüklük dağılımları incelenmektedir (Tablo 3.3.2.10).

Buna göre, bölgede AB firmaları büyüklük gruplandırmasında mikro ölçek kategorisine giren 1-9 işçi çalıştıran işyerlerinin, toplam işyeri sayısının yüzde 94,7'sini oluşturduğu gözlenmektedir. Bu oran Türkiye imalat sanayi için hesaplanan 94,6 ve AB KOBİ'lerinin 93,0 oranları ile yaklaşık aynı düzeydedir (Eurostat, 2003). Bölgede (TR83) imalat sektöründe ortalama işyeri büyüklüğü 5 kişidir. Türkiye imalat sanayinde ortalama işyeri büyüklüğü 2001'de 8 kişi olarak hesaplanmıştır (OECD, 2004).

Öte yandan, bölgede çalışanların yüzde dağılımları açısından bakıldığında, TR83 ile Türkiye ve Avrupa arasında önemli farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Bölgede 1-9 kişilik mikro kategoride çalışanların oranı yüzde 59,6, Türkiye'de yüzde 31,3'tür. Bu oran Avrupa Birliği'nde yüzde 31,0'dır. Ancak belirtmek gerekir ki, Türkiye'de şimdiye kadar KOBİ tanımı genellikle, imalat sanayinde yer alan işletmeleri kapsadığı halde, AB'de imalat yanısıra hizmetler sektörünü de kapsamaktadır.

3.3.2.4 İstihdamın Yapısı

Bu kategorideki analizler, il ve bölge düzeyinde sanayileşme açısından istihdamın yapısı ile ilgilidir. İşgücünün sektörel dağılımı, ekonominin hangi sektörlerde yoğunlaştığının bir göstergesidir. Bu açıdan bakıldığında, genellikle sanayileşmiş ülkelerde istihdamın büyük bir oranı, kimi ülkelerde yaklaşık yüzde 98 veya daha fazlası, sanayi ve hizmetler sektörlerinde, özellikle de hizmetler sektöründe yığılmaktadır. Fransa'da erkek işgücünün yüzde 2'si tarım sektöründe istihdam edilirken, yüzde 34'ü sanayide ve yüzde 64'ü hizmetlerde istihdam edilmektedir. Öte yandan İngiltere'de çalışan kadın nüfusun sadece yüzde 1'i tarımda istihdam edilirken yüzde 11'i sanayide ve yüzde 88'i hizmetlerde istihdam edilmektedir. Kadın işgücünün tarım sektöründe en yüksek olduğu AB ülkeleri, Yunanistan (yüzde 8) ve Portekiz'dir (yüzde 14). AB aday ülkelerinden Romanya'da bu oran yüzde 45'tir. Türkiye'de tarım sektöründe çalışan kadın işgücünün oranı yüzde 56 gibi yüksek bir düzeydedir. Bunun sonucu olarak da sanayi (yüzde 11) ve hizmetler (yüzde 33) sektörlerinde çalışan kadın işgücünün oranı Türkiye'de göreli olarak düşük kalmaktadır. Bu karşılaştırma Türkiye'deki istihdamın cinsiyete göre sektörel dağılımının Batı ekonomilerinden önemli derecede farklı olduğunu göstermektedir.

TR83 Bölgesi'nde il merkezleri, ilçeler, bucak ve köyler düzeyinde işgücünün cinsiyetlere ve sektörlere göre dağılımı, Tablo 3.3.2.11'de verilmiştir.

Bölgede yaklaşık 1 249 000 kişilik çalışan nüfusun yüzde 66,9'u tarımda, yüzde 6,8'i sanayide ve yüzde 26,3'ü hizmetler sektöründe yer almaktadır. Kadın işgücünün tarım sektöründeki oranı, bucaklar ve köyler göz önüne alındığında, yüzde 89,6 gibi çok yüksek bir düzeydedir. Kadın işgücünün oldukça düşük bir oranı (yüzde 3,0) sanayide çalışmaktadır. Ancak il merkezlerinde gözlenen istihdam yapısı, Batı ekonomilerindeki oransal dağılıma yakındır. Bununla birlikte, nüfusun büyük çoğunluğu, il merkezleri dışında (ilçe ve köylerde)

yaşadığı için bölge düzeyinde genel belirgin ekonomik yapı, sanayinin göreli olarak zayıf bir konumda olduğu ve çalışan kadın (ücretli) nüfusun sadece yüzde 10,4'lük bir bölümünün tarım-dışı sektörlerde (sanayi ve hizmetlerde) yer aldığı bir özelliğe sahiptir.

Bölge, ilçeler itibarıyla ele alınıp ilçelerin sanayi istihdamının bölge sanayi istihdamındaki payları, yine ilçelerin sanayi sektörünün istihdamdaki payı ile ağırlıklandırıldığında, ortaya çıkan önemli sanayi istihdam odaklarından on tanesi Tablo 3.3.2.12'de verilmiştir.

Bu sıralamada Amasya ili, Suluova ilçesi ile bir defa; Çorum ili merkez ve Osmancık ilçeleri ile iki defa; Samsun ili merkez, Bafra, Çarşamba ve Tekkeköy ilçeleri ile dört defa ve Tokat ili merkez, Turhal ve Erbaa ilçeleri ile üç defa yer almıştır. Sonuç olarak illerin sanayi odakları sayısına göre kaba bir sıralaması şöyle olacaktır: Samsun (4), Tokat (3), Çorum (2) ve Amasya (1). Ancak sanayi ağırlıklı istihdam payları açısından bakıldığında Çorum yüzde 20,4 ile Samsun'dan (yüzde 40,6) sonra ikinci sırada yer alırken Tokat yüzde 16 ile üçüncü sırada yer almaktadır.

Bölge düzeyinde, imalat sanayinde istihdamın sektörlere ve eğitim durumuna göre dağılımı 2000 Yılı GNS sonuçları ışığında, Tablo 3.3.2.13'de verilmiştir.

Eğitim düzeyi açısından bakıldığında, bölgede imalat sanayinde çalışanların yüzde 71,3'ü ilköğretim düzeyinde eğitime sahiptir. Bu analizle ilgili ikinci bir özellik, bölge sanayinde işgücünün eğitim düzeyi bakımından oransal dağılımının, Türkiye'ye yakın olmasıdır. Ancak üniversite eğitimine sahip olanların oranı (yüzde 4,1), Türkiye ortalamasının (yüzde 6,8) altındadır.

Bölge imalat alt sektörlerinde çalışan nüfusun imalat sanayi toplam istihdamına oranı açısından, başta gelen sektör ISIC R2'ye göre 31-gıda-içki ve tütün (yüzde 30,1), 32-dokuma ve giyim eşyası (yüzde 18,1) ve 33-orman ürünleri ve mobilya (yüzde 15,0) sanayileridir. Türkiye'deki istihdamda başta gelen sektörler ise sırasıyla dokuma, makine teçhizat ve ulaşım araçları ile gıda ve içki sanayileridir.

Tablo 3.3.2.12 Sanayi İstihdamının Önemli Olduğu İlk On Yerleşim Yeri

Sıra	Yerleşim yeri	Sanayi ağırlıklı istihdam payı (yüzde)
1	Samsun merkez (55)	25,8
2	Çorum merkez (19)	15,6
3	Bafra (55)	7,8
4	Tokat merkez (60)	5,8
5	Turhal (60)	5,2
6	Erbaa (60)	5,0
7	Osmancık (19)	4,8
8	Çarşamba (55)	4,4
9	Suluova (05)	2,9
10	Tekkeköy (55)	2,6

Not: Parantez içindeki sayılar il trafik kod numaralarını göstermektedir.
Kaynak: DİE (2002-3), 2000 Genel Nüfus Sayımı Amasya.
DİE (2002-4), 2000 Genel Nüfus Sayımı Çorum.
DİE (2002-5), 2000 Genel Nüfus Sayımı Samsun.
DİE (2002-6), 2000 Genel Nüfus Sayımı Tokat.

Tablo 3.3.2.11 İşgücünün Sektörel Dağılımı

(yüzde)

	Tarım			Sanayi			Hizmetler		
	T	E	K	T	E	K	T	E	K
Toplam	66,9	50,4	89,6	6,8	9,6	3,0	26,3	40,1	7,4
İl merkezleri	1,9	1,8	2,6	19,3	18,3	24,3	78,8	79,9	73,2
İlçe merkezleri	10,9	9,9	17,0	19,8	18,8	25,9	69,3	71,2	57,1
Bucak ve köyler	90,3	81,2	98,5	1,9	3,3	0,6	7,9	15,5	1,0

T: Toplam, E: Erkek, K: Kadın.
Kaynak: DİE (2002-3), 2000 Genel Nüfus Sayımı Amasya.
DİE (2002-4), 2000 Genel Nüfus Sayımı Çorum.
DİE (2002-5), 2000 Genel Nüfus Sayımı Samsun.
DİE (2002-6), 2000 Genel Nüfus Sayımı Tokat.

Tablo 3.3.2.13 TR83 Bölgesi'nde Sektörlere Göre İstihdamın Eğitim Düzeyi, 2000

(yüzde)

	Okul bitirmeyen	İlköğretim	Lise	Üniversite	Toplam
1 Gıda, içki ve tütün	1,3	19,7	7,6	1,5	30,1
2 Dokuma, giyim eşyası ve deri	0,6	13,7	3,4	0,4	18,1
3 Orman ürünleri ve mobilya	0,6	12,2	2,0	0,2	15,0
4 Kâğıt ve kağıt ürünleri	0,0	1,3	0,9	0,2	2,5
5 Kimya	0,1	3,0	1,5	0,5	5,1
6 Taş ve toprağa dayalı sanayi	0,8	8,9	1,6	0,3	11,6
7 Metal eşya	0,1	1,5	0,6	0,1	2,3
8 Ulaşım araçları imalatı	0,4	10,4	2,8	0,7	14,4
9 Diğer imalat	0,0	0,6	0,2	0,0	0,9
Toplam	4,0	71,3	20,6	4,1	100,0

Kaynak: DİE (2002-3), 2000 Genel Nüfus Sayımı Amasya.
DİE (2002-4), 2000 Genel Nüfus Sayımı Çorum.
DİE (2002-5), 2000 Genel Nüfus Sayımı Samsun.
DİE (2002-6), 2000 Genel Nüfus Sayımı Tokat.

3.3.2.5 Yerel Verilerle Sektör Sıralaması

Bölge imalat sanayinin yapısına ilişkin olarak anket dışı verilere dayanan ek bir analize yer vermek uygun olacaktır. Bu analizin verileri DOLSAR tarafından 2004 yılı Haziran ve Temmuz aylarında bölgedeki 4 il ve 48 ilçe düzeyinde, ilgili kuruluş ve kişilerden doğrudan sağlanmıştır. Tümü il ve ilçe sanayi odalarına kayıtlı ve genellikle göreli olarak büyük girişimlerden temin edilen bu yeni veri setinde 2004 yılında toplam 1 138 işyerinde 32 866 kişi çalışmaktadır. İki-basamaklı sanayi gruplarında toplulaştırılan bu veriler ISIC R3'e göre Tablo 3.3.2.14'te verilmiştir.

Tablo 3.3.2.14'te yer alan işyerlerinin sayısı DİE 2002 GSİS'deki işyerlerinin beşte biri kadardır. Bu nedenle, ulaşılan sonuçların daha önce verilen sonuçlar ile aynı olması beklenemez. Ancak Tablo 3.3.2.14'teki veriler odalara kayıtlı ve göreli olarak büyük işyerlerinin hangi sektörlerde yoğunlaştığının görülmesi açısından yararlı bilgiler içermektedir (Şekil 3.3.2.3.a ve b). Buna göre bölgedeki işyerlerinin büyük çoğunluğu gıda ve içecek sanayinde faaliyet göstermektedir. Bunu sırasıyla metalik olmayan mineraller (taş ve toprağa dayalı) sanayi, metal eşya sanayi ve diğerleri izlemektedir. İstihdam açısından bakıldığında ise yine gıda ürünleri ve içecek sanayi başta gelmekte ve bunu metalik olmayan mineraller sanayi izlemektedir. Üçüncü sırada ise öncekinden farklı olarak giyim eşyası imalatı, deri işlenmesi ve boyanması sanayileri yer almaktadır. İşyerlerinin bölge düzeyinde ortalama büyüklüğü 29 kişidir.

3.3.2.6 Niteliksel Analizler: Teşvikler, Sanayi Organizasyonu, Ticaret ve Pazarlama Stratejileri, GZFT Analizi

Bölge imalat sanayinin mevcut durumuna ilişkin olarak buraya kadar yer alan analizler ve değerlendirmeler daha çok nicel istatistiksel verilere dayanmaktadır. Bu bölümde, sanayi yapısının boyutunu açıklamaya yarayacak olan ve çoğunlukla niteliksel özellikler taşıyan teşvikler, organizasyon, pazarlama ve GZFT analizi gibi konuları içeren bazı ek göstergeler ve değerlendirmeler yer almaktadır.

Sanayi Organizasyonu

Niteliksel analizlerin ikinci önemli türü, bölgede yer alan OSB ve KSS'lerin genel bir değerlendirmesi olmuştur.

OSB'ler; sanayilerin öngörülen bir yapıda ve çeşitlilikte gelişmelerini sağlamak, kentleşmeyi yönlendirmek, çevre sorunlarını önlemek amacıyla altyapısı düzenlenmiş, teknopark ve sosyal tesislerle donatılmış belirli bir arazi parçası üzerinde oluşturulmuş sanayi alanlarıdır. KOBİ'lerin gelişmesinde OSB'lerin çok önemli rolleri vardır. TR83 Bölgesi il ve ilçelerinde 6 adedi yatırım programında olmak üzere toplam 13 adet OSB bulunmaktadır. Ayrıca bölgede 3 tanesi yatırım programında olmak üzere toplam 28 adet KSS bulunmaktadır (Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, 2004). Yerel bölge raporlarına yansıyan ve ilgili kişilerle yüz yüze görüşmelerde dile getirilen birçok sorunlarına rağmen, OSB'ler ile bölge, sanayileşme açısından oldukça uygun bir altyapıya sahiptir.

Tablo 3.3.2.14 Yerel İşyeri ve İstihdam Verileriyle Bölge İmalat Sanayi, 2004[1]

		Amasya		Çorum		Samsun		Tokat		TR83	
	İlçe sayısı	7		14		15		12		48	
Sektör kodu	Sektörler	İşyeri	Çalışan	İşyeri	Çalışan	İşyeri	Çalışan	İşyeri	Çalışan	İşyeri	Çalışan
15	Gıda, içecek	65	2 348	46	1 184	155	2 433	76	2 924	342	8 889
16	Tütün	0	0	0	0	2	777	1	17	3	794
17	Tekstil	5	1 142	4	228	7	113	17	1 040	33	2 523
18	Giyim eşyası	4	60	5	717	41	1 987	21	1 310	71	4 074
19	Deri ve ayakkabı	1	12	2	55	9	307	5	296	17	670
20	Ağaç ve mantar	9	124	7	153	29	325	28	973	73	1 575
21	Kağıt	0	0	2	58	10	120	1	10	13	188
22	Basım yayın	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
23	Petrol ve kok	1	50	0	0	1	31	2	59	4	140
24	Kimya sanayi	3	13	2	10	21	1 132	5	92	31	1 247
25	Plastik ve kauçuk	17	128	4	101	53	926	10	220	84	1 375
26	Metalik olmayan mineraller	30	506	46	2 481	42	785	42	1 077	160	4 849
27	Ana metal	3	51	6	170	25	986	0	0	34	1 207
28	Metal eşya	13	403	14	589	66	1 387	9	175	102	2 554
29	Başka yerde sınıflandırılmamış makine imalatı	0	0	33	491	14	240	11	170	58	901
30	Büro muh. bilgi işlem makineleri	0	0	1	26	0	0	0	0	1	26
31	Başka yerde sınıflandırılmamış elektrikli mak.	4	34	2	22	9	150	1	9	16	215
32	Radyo, tv haberleşme aletleri	1	8	0	0	0	0	0	0	1	8
33	Tıbbi cihazlar	0	0	1	92	9	212	0	0	10	304
34	Motorlu kara taşıtları	0	0	3	34	3	36	0	0	6	70
35	Diğer ulaşım araçları.	7	64	5	27	1	15	0	0	13	106
36	Mobilya ve başka yerde sınıflandırılmamış diğer imalat	17	418	4	36	29	416	16	281	66	1 151
Toplam		180	5 361	187	6 474	526	12 378	245	8 653	1 138	32 866
Ortalama			29,8		34,6		23,5		35,3		28,9

Kaynak: *Amasya Organize Sanayi Bölge Müdürlüğü (2004), OSB Sanayi Tesisleri Listesi 2004 (basılmamış doküman).*
Amasya Ticaret ve Sanayi Odası (2004), İmalat Sanayi Üye Listesi 2004 (basılmamış doküman).
Amasya Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü (2004-2), Yıllık Çalışma Raporu 2003 (basılmamış doküman).
Amasya Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü (2004-3), Yıllık İşletme Cetveli 2004 (basılmamış doküman).
Bafra Ticaret ve Sanayi Odası (2004), İmalat Sanayi İşletmeleri Üye Listesi 2004 (basılmamış doküman).
Çarşamba Ticaret ve Sanayi Odası (2004), İmalat Sanayi İşletmeleri Üye Listesi 2004 (basılmamış doküman).
Çorum Organize Sanayi Bölgesi Müdürlüğü (2004), OSB Sanayi Tesisleri Listesi 2004 (basılmamış doküman).
Çorum Sanayici ve İşadamları Derneği (2004), Üye Bilgileri 2004 (basılmamış doküman).
Çorum Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü (2004-2), Yıllık İşletme Cetveli 2004 (basılmamış doküman).
Erbaa Ticaret ve Sanayi Odası (2004), Sanayi Tesisleri Listesi 2004 (basılmamış doküman).
Gümüşhacıköy Ticaret ve Sanayi Odası (2004), Sanayi Dokümanı 2004 (basılmamış doküman).
Havza Ticaret ve Sanayi Odası (2004), İmalat Sanayi İşletmeleri Üye Listesi 2004 (basılmamış doküman).
Merzifon Ticaret ve Sanayi Odası (2004), Yıllık Rapor 2003 (basılmamış doküman).
Niksar Ticaret ve Sanayi Odası (2004), Sanayi Tesisleri Listesi 2004 (basılmamış doküman).
Samsun Organize Sanayi Bölgesi Müdürlüğü (2004), OSB Sanayi Tesisleri Listesi 2004 (basılmamış doküman).
Samsun Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü (2004), Sanayi Kuruluşları Listesi 2004 (basılmamış doküman).
Samsun Ticaret ve Sanayi Odası (2004), Samsun Sanayi Rehberi 2004 (basılmamış doküman).
Suluova Ticaret ve Sanayi Odası (2004), İmalat Sanayi İşletmeleri Listesi 2004 (basılmamış doküman).
Sungurlu Ticaret ve Sanayi Odası (2004), Faaliyette Bulunan İşletmeler Listesi 2004 (basılmamış doküman).
Terme Ticaret ve Sanayi Odası (2004), Üye Listesi 2004 (basılmamış doküman).
Tokat Organize Sanayi Bölgesi Müdürlüğü (2004), OSB Sanayi Tesisleri Listesi 2004 (basılmamış doküman).
Tokat Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü (2004-1) Yıllık Rapor 2004 (basılmamış doküman).
Tokat Ticaret ve Sanayi Odası (2004), Üye Listesi 2004 (basılmamış doküman).
Turhal Ticaret ve Sanayi Odası (2004), Üye Listesi 2004 (basılmamış doküman).
Zile Ticaret ve Sanayi Odası (2004), Üye Listesi 2004 (basılmamış doküman).

1 Tüm ekonomik faaliyetler ISIC R3 imalat sanayi sınıflamasına göre verilmiştir.

Şekil 3.3.2.3b Orta ve Büyük Ölçekli Tarıma Dayalı İmalat Sanayi İşletmeleri (50+ Çalışan)

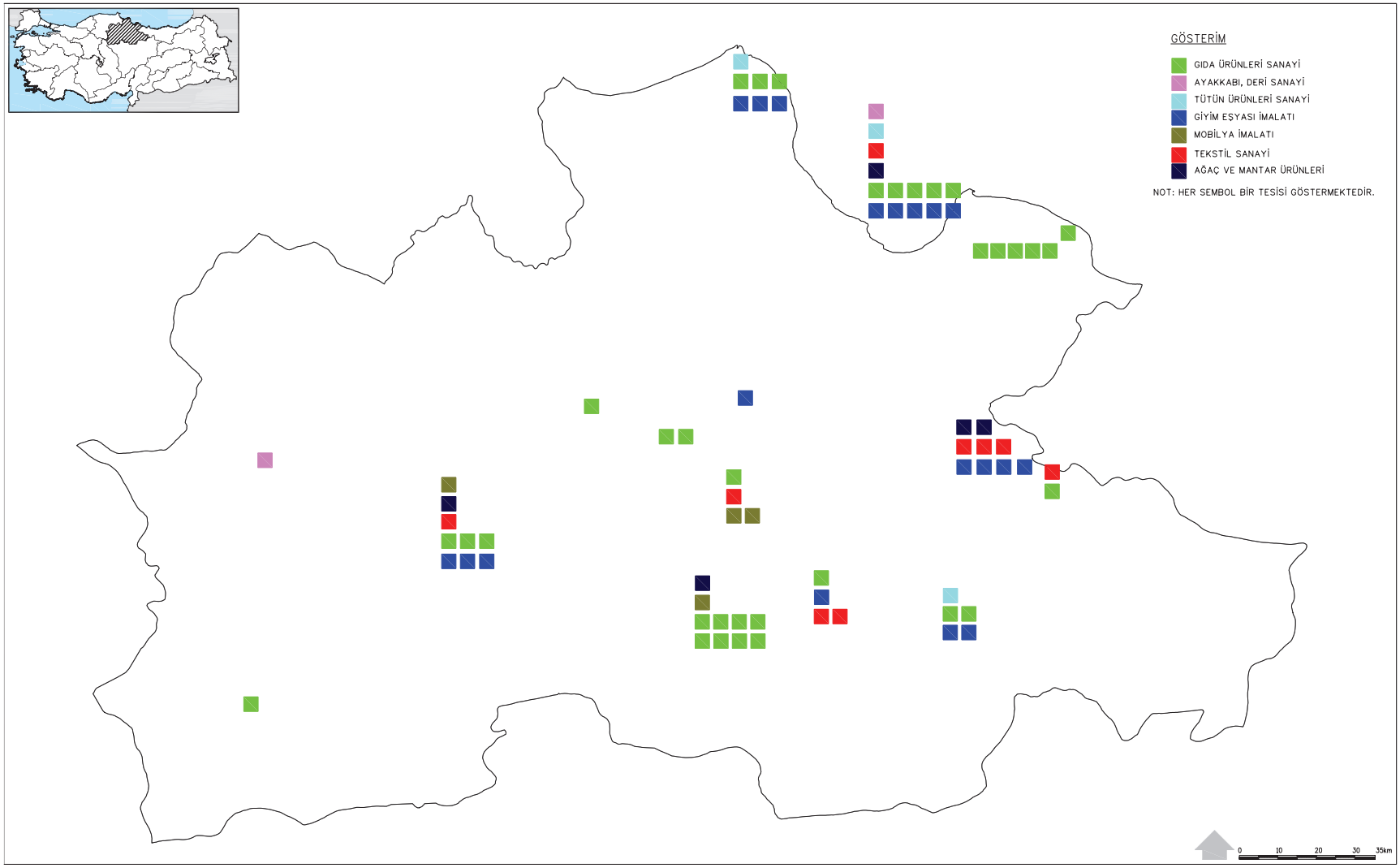

Şekil 3.3.2.3a Orta ve Büyük Ölçekli İmalat Sanayi İşletmeleri (50+ Çalışan)

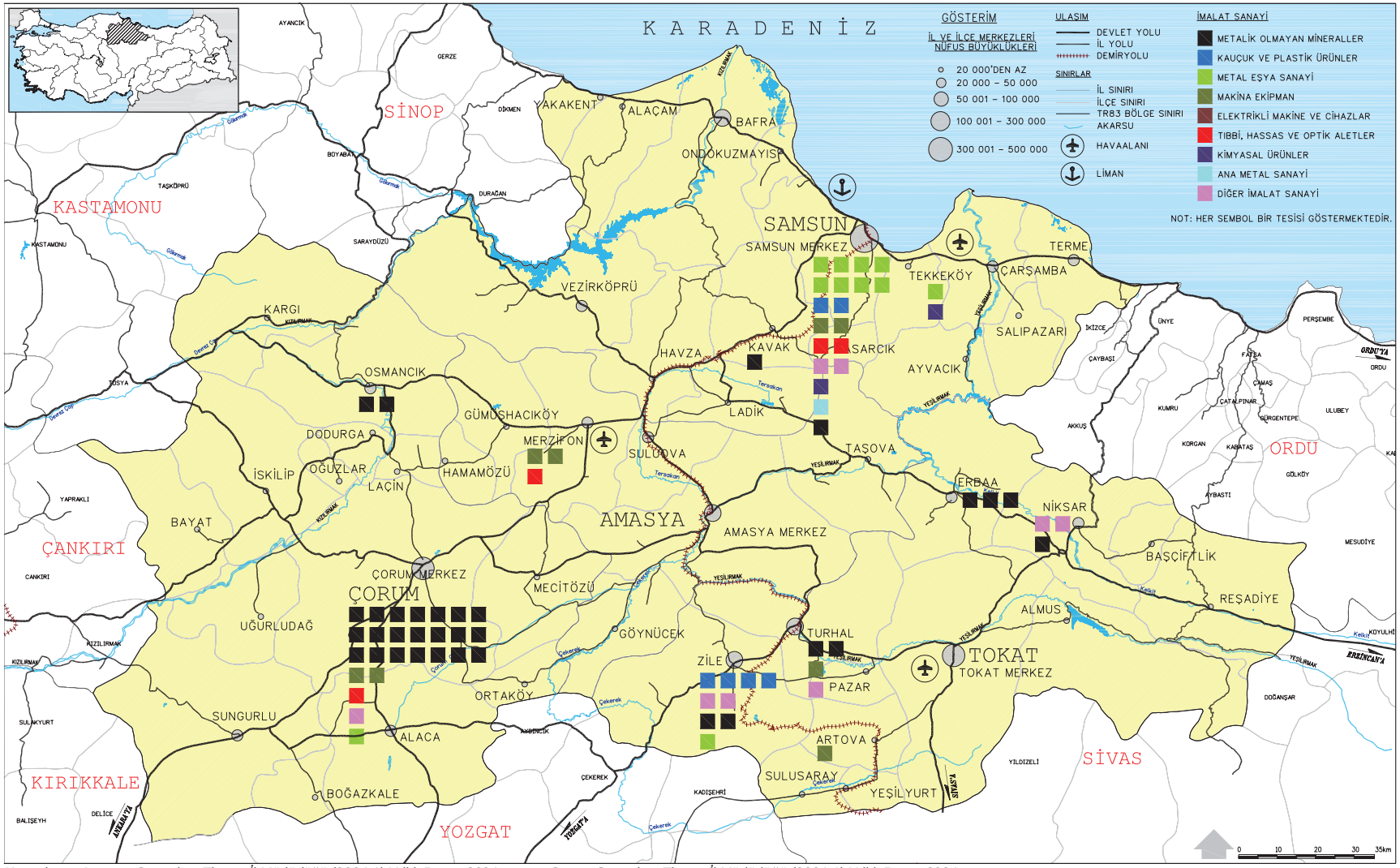

Kaynak: *Amasya Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü (2004-1),Yıllık Rapor 2004.*
Samsun Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü (2004-2),Yıllık Rapor 2004.
Çorum Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü (2004-1),Yıllık Rapor 2004.
Tokat Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü (2004),Yıllık Rapor 2004.

Bölgede sanayiye destek sağlayan kuruluşlardan KOSGEB'in Samsun ve Çorum'da birer merkezi bulunmaktadır. Bu kuruluş diğer illerde temsilcilik düzeyinde yer almaktadır. İhracatı Geliştirme Merkezi (İGEME) ve Milli Prodüktivite Merkezi (MPM) kuruluşları, Samsun ve Çorum'da Ticaret ve Sanayi Odaları ile yayın dağıtımı konusunda işbirliği yapmaktadır. Tokat ve Amasya'da ise bu kuruluşların herhangi bir faaliyeti yoktur.

Ticaret ve Pazarlama Stratejileri

Bölge gümrük kapılarından yurt dışına ihraç edilen ürünlerin ne kadarının bölgede üretildiği kesin olarak belirlenememektedir. Gümrük ve fasıllardan yurt dışına ihraç edilen başlıca imalat sanayi ürünleri; çinko ve çinkodan eşya, demir ve çelikten eşya, bakır ve bakırdan eşya, süt ürünleri, gemiler ve suda yüzen taşıtlar, ağaç ve ağaç eşya, kazanlar, makineler ve mekanik cihazlar olarak belirlenmiştir.

Çalışma kapsamında 10+ çalışanı bulunan işyerlerinde uygulanan anketlerden, 81 işyerinden 9 tanesi (yüzde 11) ihracat nedeniyle, 9'u hem ihracat ve hem de ithalat nedeniyle dış dünya ile ticari bağlantıları olduklarını belirtmişlerdir. Bu firmaların dış dünya ile ticari bağlantılarının en fazla olduğu ülkelerin başında Almanya gelmektedir. Bunu Romanya, İtalya, İngiltere, İsrail, İran, Kıbrıs, Rusya, Fransa ve Cezayir izlemektedir.

Bölgenin yurtdışından ithal ettiği imalat sanayi ürünleri arasında yer alan demir ve demirden eşya, çelik ve çelikten eşya gibi bazı ürünler, ihracat listesinde yer alan ürünlerle çakışmaktadır. Ancak bunların aynı ürünler olmaktan çok, aynı mal grubu içinde yer alan farklı ürünler olduğu tahmin edilmektedir. Bunlar dışında, yurtdışından ithal edilen ürünler arasında, alçı, çimento ve gübrenin yer aldığı görülmektedir.

Bölgeden yurtiçine satışlarda, bölgede üretilen tütünün Türkiye genelinde tüketildiği, kireç, ateşe dayanıklı tuğla ve bakır ürünlerinin komşu bölgelerde tüketildiği tahmin edilmektedir. Buna karşılık bölge üretiminde eksik olduğu gözlenen ürünlerden; yağ grubu ürünler, pamuk ve yün elyafı, dikiş ipliği, pamuklu dokuma, trikotaj, deri ürünleri, kağıt, kırtasiye, basılı kitap, boya, plastik hammadde, seramik sıhhi ürünler, alüminyum ve hafif metal döküm ürünlerinin Türkiye'nin diğer bölgelerinden satın alındığı tahmin edilmektedir. Öte yandan mekanik bağlantı parçaları ve bazı mekanik imalatın önemli bir kısmının Kayseri'den, eğlence ve sportif amaçlı teknelerin Trabzon ve Kastamonu'dan satın alındığı belirlenmiştir.

Bölgede uygulanan anketlerde, yurtiçi ticaretle ilgili sorulara verilen yanıtlardan, göreli olarak büyük ölçekli işletmelerin daha çok İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük illere mal sattıkları, mikro işletmelerin ise çevre bölgelere satış yaptıkları anlaşılmaktadır.

Bölgede faaliyet gösteren firmaların pazarlama stratejilerine ilişkin yeterli veri kaynağı bulunmamaktadır. Ancak, göreli olarak büyük 81 işyerine uygulanan ankette, konuyla ilgili sorulara verilen yanıtlardan ve bölgede ilgili kişilerle yüzyüze görüşmelerden bazı sonuçlara ulaşmak mümkündür.

Firmalardan 38'i (yüzde 46,9) pazarlama bölüm ve elemanları bulunduğunu belirtmişlerdir. Düzenli reklam verip tanıtım yaptığını belirten firmaların sayısı 16'dır (yüzde 19,8). Firmalardan 27'si (yüzde 33,3) pazar araştırmaları yaptıklarını belirtmektedirler. Yılda en az bir kez yurtiçi fuarlarda ürünlerini sergileyen firmaların sayısı 18'dir (yüzde 22,2). Yurtdışında ürünlerini sergilediklerini belirten firmaların sayısı 10'dur (yüzde 12,3). Bunlar dışında kalan firmalardan birer adedi, ürün ya da hizmetlerinin pazarlamasını kendilerinin ve/veya bayileri aracılığı ile yaptıklarını, web sayfası kullandıklarını, katalog ve broşürlerden yararlandıklarını, yurtdışı temsilcilikleri aracılığı ile gerçekleştirdiklerini ve iş takibi yaptıklarını belirtmişlerdir.

Gözlem sayısı sınırlı olmakla birlikte, bu sonuçlar, 10+ çalışanı olan firmaların çoğunluğunun, modern ürün tanıtım araçlarını yaygın olarak kullan-

madıklarını göstermektedir. Ulusal ve uluslararası rekabet ortamında markalaşma olayının çok önem kazandığı günümüzde, işletmelerin satış artırıcı etkinlikleri açısından bölgenin oldukça yetersiz bir düzeyde olduğu açıktır.

GZFT Analizi

Bölgede yerel kişi ve kurumların katılımı ile gerçekleştirilen GZFT analizinde sanayileşme çeşitli boyutları ve sorunları ile ele alınmıştır. Buna göre bölgenin güçlü yönleri; tam kapasitede KSS'lerin ve OSB'lerin varlığı, gıda ve makine sanayilerinin varlığı, sanayinin çeşitlilik gösteren yapısı, özellikle bazı illerde sanayinin çok merkezliliği, bazı iller için teknoloji geliştirme merkezlerinin varlığı gibi özelliklerdir.

Sanayinin zayıf yönleri ise sanayi kültürünün yetersizliği, birlikte çalışma bilincinin ve güveninin olmayışı, yerel tasarrufların bölge düzeyinde yatırıma dönüşememesi, girişimci ve nitelikli işgücü yetersizliği, ileri teknolojili yatırımların yapılamaması, üretimde standardizasyon ve ambalajlama eksiklikleri, pazarlama yetersizliği, girişimci yetersizliği, KOBİ'lerin yeteri kadar desteklenmemesi ve yüksek maliyetler gibi unsurlardır.

Bölge sanayisi için fırsatlar olarak, sanayi alt yapısının hazır olması, Teknoloji Geliştirme Merkezi (TEK-MER) ve teknoloji bölgelerinin varlığı, gıda sanayinde yüksek teknolojiye geçiş, ihracata yönelik tarıma dayalı sanayilerin geliştirilmesi, bilgi teknolojisine dayalı küçük ölçekli imalat sanayinin geliştirilmesi, bölgenin kalkınmada öncelikli yöre kapsamında olması, Samsun'da bir Serbest Bölge'nin bulunması, tarıma dayalı gıda sanayinin yanı sıra yine bölge kaynaklarına dayalı kağıt ve doğal maden suyu sanayilerinin gelişme olanakları, bölgedeki üniversitelerin Ar-Ge katkıları ve markalı ürün geliştirme potansiyelinin değerlendirilmesi gibi olanaklar sıralanabilir.

GZFT analizlerinde sanayileşmeye yönelik tehditler olarak nitelendirilebilecek olumsuz koşullar; Ar-Ge yetersizliği, girdi ve yatırım maliyetlerinin yüksekliği ve teknolojik bilgi yetersizliği gibi faktörler olduğu belirtilmektedir.

3.3.2.7 Bölgelerarası Karşılaştırmalı Analizler

Bu bölümde TR83 Bölgesi, bazı sanayi göstergeleri açısından, gelişmiş bir bölge olan İzmir (TR31) ve çevre bölgeler Kastamonu (TR82), Kayseri (TR72) ve Trabzon (TR90) ile karşılaştırılmaktadır.

Samsun (TR83) ve İzmir (TR31) Bölgeleri

Karşılaştırmalı analizler bölümünde ilk olarak bölge imalat sanayinin İzmir ili (TR31 Bölgesi) imalat sanayi ile karşılaştırmalı bir analizi yer almaktadır. Genel gelişmişlik düzeyi açısından TR31 Düzey 2 İBB sıralamasında 3 üncü sırada yer alırken TR83 (Samsun) 18'inci sırada yer almaktadır. İki bölge arasında karşılaştırma yapmanın amacı, bölge sanayi yapısından daha gelişmiş bir liman ve kıyı ili olan İzmir'in sanayi yapısının TR83 Bölgesi için ulaşılabilir bir yapı olup- olmayacağı yönündeki bir değerlendirmede yardımcı olabileceği düşüncesidir. Dört ayrı ilden ve yaklaşık 3 milyonluk bir nüfustan oluşan TR83 Bölgesi'nin, 3,4 milyonluk nüfusu tek başına barındıran İzmir ilinin Ege'de oluşturduğu çekim alanının bir benzerini Karadeniz kıyısında oluşturabileceği ileri sürülebilir.

İzmir Bölgesi ile ilgili ilk analizde, TR83 ve İzmir'de (TR31) 1992 ve 2002 sanayi sayımlarına göre 37 iki-basamaklı sektörler için imalat sanayinde çalışanların sayıları açısından bir karşılaştırma yapılmıştır. Ancak, 2002 Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı İkinci Aşama Sonuçları henüz yayınlanmadığından, sanayi sektörlerinde dörtlü basamakta katma değer verileri bilinmemektedir. Bu nedenle, TR83 ve TR31 arasındaki karşılaştırma sadece Birinci Aşama Geçici Sonuçları'nda yayınlanan istihdam değişkeni üzerinden yapılmıştır. İstihdam büyüklüğü ve katma değer büyüklükleri arasında yüksek düzeyde pozitif bir korelasyon olduğu bilindiği için sektörlerin istihdama göre yapılacak bir karşılaştırmalı analizi anlamlı sonuçlar ortaya koyabilecektir.

Buna göre, istihdam hacmi bakımından TR83 Bölgesi'nde imalat sanayinde 1992'de 16 083 olan istihdam, yılda ortalama yüzde 10,7 ve birikimli olarak yüzde 192,2 artarak 2002'de 47 040'a çıkmıştır. Aynı dönemde İzmir'de imalatta çalışanların sayısı 1992'de 44 332'den, yılda ortalama yüzde 12,0 ve birikimli olarak yüzde 231,4 artarak 2002'de 146 895'e ulaşmıştır. Ortalama işyeri büyüklüğü TR83 Bölgesi'nde 1992'de 2,3 kişi iken, 2002'de 5,0 kişiye, TR31 Bölgesi'nde 3,1 kişiden 7,9 kişiye yükselmiştir.

İkinci olarak, sanayi yapılarının karşılaştırmalı analizinde önem taşıyan diğer bir unsur olarak, işyeri sayısı, çalışan kişi sayısı, katma değer ve çalışan kişi başına katma değer verileri, TR83 Bölgesi illeri, TR31 Bölgesi ve Türkiye düzeyinde karşılaştırmalı olarak 2000 yılı için Tablo 3.3.2.15'te verilmiştir.

İki basamaklı sektörler genel olarak karşılaştırıldığında, çalışan kişi başına katma değer bütün imalat sanayi için, TR83 Bölgesi'nde 16,6 milyar TL iken, TR31 Bölgesi'nde 29,3 milyar TL'dir. Kamu kesimi için bu değerler sırasıyla, 30,6 milyar TL ve 98,1 milyar TL'ye çıkmakta ve aradaki fark büyümektedir. Özel kesim imalat sanayinde bu fark daha azdır. TR83 Bölgesi'nde 8,5 milyar TL olan özel kesim çalışan kişi başı katma değer TR31'de 19,2 milyar TL'dir. Tablonun incelenmesinden ortaya çıkan önemli bir sonuç, TR83 Bölgesi'nde gerek toplam ve gerekse kamu ve özel kesim ayrımında kişi başına katma değerlerin Türkiye ortalamalarının altında kaldığıdır. Bu durum özel kesim için çok daha belirgindir. Türkiye'de özel kesim kişi başına katma değeri TR83 Bölgesi'nin iki katından fazladır.

İki basamaklı 22 sanayi sektörü için de bölgeler arasında karşılaştırma sadece 10 sektör için yapılabilmektedir. Bunun nedeni sanayilerin büyük bölümünde bir veya iki işyeri bulunan sektörlerde özel kesime ait bilgilerin DİE yayınlarında bir yasal zorunluluk olarak gizli tutulmuş olmasıdır. Gözlenen bir başka önemli sonuç, gıda ve içecek, tekstil, kimya, metalik olmayan mineraller ve mobilya sanayileri gibi bölge düzeyinde ön planda olan sanayilerde bile özel kesim işgücü verimliliklerinin İzmir'dekinden daha küçük olduğu gerçeğidir. Buna karşılık, giyim, deri ve ayakkabı, ağaç ürünleri, metal eşya ve makine ekipman sanayilerinde, TR83 Bölgesi için katma değer rakamları İzmir'den daha yüksektir. Sektör sayıları arasında eşitlik olduğuna göre bölgenin toplamda daha düşük çıkan çalışan kişi başına katma değerleri, karşılaştırma yapılamayan sektörlerden gelmektedir. Ancak, verimlilik karşılaştırması alanında daha kapsamlı ve gerçekçi bir değerlendirme, her iki bölgede de kişi başına katma değeri belirleyen başka değişkenlerin dikkate alınmasını gerektirmektedir.

Son olarak, TR83 ve TR31 karşılaştırması için bölge kapsamında iller, bölge toplamı ve Türkiye'de kişi başına teşvik belgeli yatırım, kamu yatırımları ve yatırım kredileri ayrı bir tabloda verilmiştir (Tablo 3.3.2.16).

Tablo 3.3.2.15 TR83 Bölgesi ve Türkiye'de (10+), 2000

				Cari fiyatlarla (milyar TL)	
		İşyeri sayısı	Çalışan sayısı	Katma değer	Çalışan başına katma değer
	A	23	1 897	-6 230	-3,3
	B	0	0	0	
Amasya	C	23	1 897	-6 230	-3,3
	A	86	4 995	54 911	11,0
	B	1	492	23 985	48,8
Çorum	C	85	4 503	30 926	6,9
	A	96	8 340	100 807	12,1
	B	8	4 134	33 348	8,1
Samsun	C	88	4 206	67 459	16,0
	A	42	4 798	182 720	38,1
	B	4	2 726	167 378	61,4
Tokat	C	38	2 072	15 342	7,4
	A	247	20 030	332 208	16,6
	B	13	7 352	224 711	30,6
TR83	C	234	12 678	107 497	8,5
	A	1 020	94 172	2 755 119	29,3
	B	8	11 998	1 177 507	98,1
TR31	C	1 012	82 174	1 577 612	19,2
	A	11 099	1 125 787	23 568 573	20,9
	B	263	124 483	4 828 827	38,8
Türkiye	C	10 836	1 001 304	18 739 746	18,7

A: Toplam, B: Kamu, C: Özel
Kaynak: DİE (2002-9), Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri 2000.

Tablonun incelenmesinden, gerek teşvik belgeli yatırımlar ve gerekse kişi başına yatırım kredileri açısından, bölgenin TR31 Bölgesi'nin yaklaşık beşte biri (sırasıyla yüzde 21,7 ve 22,1) düzeyinde olduğu, buna karşılık kamu yatırımları açısından TR31'e (yüzde 82) yaklaştığı görülmektedir. Buna göre bölgenin TR31'e göre genel gelişmişlik sıralamasında geride olması, kamu yatırımlarındaki yetersizlikten çok, girişim gücünün eksikliğine bağlanabilir.

Tablo 3.3.2.17'de TR83 Bölgesi, TR31 Bölgesi ve Türkiye için teşvik belgeli yatırımların adedi, yatırım tutarı ve istihdam değerleri 1995-2001 dönemi için zaman serisi olarak verilmiştir.

Tablonun incelenmesinden TR83 Bölgesi'nde teşvik belge adedinin 1995-1998 yılları arasında sürekli arttığı ve daha sonraki yıllarda bazı dalgalanmalarla 2001'de en düşük düzey ulaştığı görülmektedir. Buna karşılık teşvik belgeli yatırım tutarları dönem boyunca sürekli azalmış, sadece 2001'de artmıştır. Belge sayısının en az olduğu 2000'de yatırım tutarının göreceli olarak yüksek olması, teşvik konusu yatırımların belge başına arttığını göstermektedir. Bölgede teşvik alan yatırım alanlarda çalışanların sayısında ise dönem boyunca herhangi bir yönde belirli bir eğilim olmadığı fakat dalgalanmaların yaşandığı görülmektedir.

Tablo 3.3.2.16 Teşvikler, Kamu Yatırımları, Krediler, 1995 – 2000

(dönem ortası sabit fiyatlarıyla milyon TL)

	Kişi başına teşvik belgeli yatırım	Kişi başına kamu yatırımları	Kişi başına yatırım kredisi
Amasya	415	96	125
Çorum	1 257	388	81
Samsun	576	305	124
Tokat	354	40	64
TR83	631	223	99
TR31	2 904	272	448
Türkiye	2 668	248	392
TR31/Türkiye	1,09	1,10	1,14
TR83/Türkiye	0,24	0,90	0,25
TR83/TR31	0,22	0,82	0,22

Kaynak: DPT (2003-8), İller ve Bölgeler itibarıyla Gayri Safi Yurtiçi Hasılada Gelişmeler, 1987-2000.

Tablo 3.3.2.17 Teşvik Belgeli Yatırımlar

		AMASYA	CORUM	SAMSUN	TOKAT	TR83	TR31	TÜRKİYE	TR83/TR (yüzde)	TR31/TR (yüzde)	TR83/TR31 (yüzde)
1995	Belge adedi	10	24	23	10	67	346	4 926	1,4	7	19,4
	Sabit yatırım tutarı *	51 914	441 510	323 369	85 149	901 941	3 754 107	80 804 561	1,1	4,6	24,0
	İstihdam (kişi)	683	2 641	1 654	996	6 174	26 413	371 156	1,7	7,1	23,4
1996	Belge adedi	20	33	33	16	102	382	4 990	2,0	7,7	26,7
	Sabit yatırım tutarı *	27 321	83 513	128 480	46 628	285 942	1 432 425	33 038 781	0,9	4,3	20,0
	İstihdam (kişi)	711	1 930	1 809	506	4 956	18 087	266 892	1,9	6,8	27,4
1997	Belge adedi	20	38	40	24	122	373	5 074	2,4	7,4	32,7
	Sabit yatırım tutarı *	30 087	82 169	53 596	96 860	262 712	1 907 639	25 263 155	1,0	7,6	13,8
	İstihdam (kişi)	1 152	2 292	2 215	2 290	7 949	21 926	328 237	2,4	6,7	36,3
1998	Belge adedi	14	46	70	24	154	261	4 241	3,6	6,6	54,8
	Sabit yatırım tutarı *	15 263	89 147	87 001	33 852	225 263	1 523 412	15613154	1,4	9,3	14,8
	İstihdam (kişi)	437	2 527	3 843	367	7 674	28 154	280 360	2,7	10	27,3
1999	Belge adedi	14	17	38	15	84	236	2 895	2,9	8,2	35,6
	Sabit yatırım tutarı *	19212	25 139	62 451	14 186	120 988	643 052	13 079 603	0,9	4,9	18,8
	İstihdam (kişi)	1 051	820	2 142	560	4 573	11 420	185 293	2,5	6,2	40,0
2000	Belge adedi	8	28	43	15	94	235	3 447	2,7	6,8	40,0
	Sabit yatırım tutarı *	7 794	28 931	41 048	16 743	94 516	529 582	13 095 423	0,7	4	17,8
	İstihdam (kişi)	140	1 135	1 297	340	2912	9 613	180 052	1,6	5,3	30,3
2001	Belge adedi	9	9	25	14	57	129	2 110	27,0	6,1	44.2
	Sabit yatırım tutarı *	7 749	151 618	22 723	11 951	194 041	499 712	10 101 937	1,9	4,9	38,8
	İstihdam (kişi)	265	1 689	481	624	3 059	6 558	100 735	3,0	6,5	46,6
1995-2001	Belge adedi	95	195	272	118	680	1 982	27 683	2,5	7,2	34,3
	Sabit yatırım tutarı *	159 341	902 027	718 667	305 368	2 085 403	10 289 928	190 996 614	1,1	5,4	20,3
	İstihdam (kişi)	4 439	13 234	13 441	6 183	37 297	122 171	1 712 725	2,2	7,1	30,5

** 2001 Yılı fiyatları ile Milyar TL.*
Kaynak: DPT (2003-3), İstatistiki Bölge Birimlerine Göre Çeşitli Göstergeler.

Öte yandan, TR83 ve TR31 bölgeleri 1995-2001 dönemi boyunca teşvik belge adedi, yatırım tutarı ve istihdam açılarından karşılaştırıldığında TR83 Bölgesi'nin belge sayısı olarak TR31'in yüzde 34,3'ü, yatırım tutarı olarak yüzde 20,3'ü ve istihdam açısından da yüzde 30,5'ine eşit olduğu görülmektedir.

İmalat sanayinde kamu ve özel kesim payları bakımından yapılabilecek bir başka karşılaştırma Tablo 3.3.2.18'de yer almaktadır.

Tablo 3.3.2.18'deki değerler daha önce verilen Tablo 3.3.2.15 ile birlikte ele alındığında aşağıdaki sonuçları belirlemek mümkündür. Amasya'da 10+ işyerlerinin sayısı sadece 23'tür ve bunların tamamı özel kesime aittir. Çorum'da imalat sanayinde yer alan 86 işyerinden sadece bir tanesi kamuya aittir. Bu ilde kamu firmalarının sayısı toplam işletme sayısının yüzde 1,2 gibi düşük bir oranı olduğu halde çalışan sayısı açısından bu oran yüzde 9,8'e ve katma değer bakımından yüzde 43,7'ye yükselmektedir.

Samsun ilinde yer alan 96 işletmeden 8 tanesi kamuya aittir. Kamu işletmelerinin toplam imalat katma değeri içindeki payı yüzde 33,1'dir. Ancak bu rakamlar yorumlanırken 2004 yılı bilgileri ile Karadeniz Bakır İşletmeleri A.Ş.'nin Samsun işletmesinin özelleştirildiği, Samsun Gübre Sanayi A.Ş.'nin özelleştirilmesinin onay aşamasında olduğu ve Samsun-Ballıca Sigara Fabrikası'nın da özelleştirme kapsamında olduğu dikkate alınmalıdır.

Kamu kesiminin en ağırlıklı olduğu il Tokat'tır. Tokat'ta mevcut 42 imalat sanayi işletmesinden 4 tanesi (toplamın yüzde 9,5'i) kamu kesimine aittir. Bunlar toplam 4 798 kişilik çalışan sayısının 2 726'sını (yüzde 56,8) istihdam etmektedir. Bundan çok daha önemli görülen özellik, kamu firmalarının il imalat sanayinde elde edilen katma değerin yüzde 91,6 gibi yüksek bir bölümünü yaratıyor olmalarıdır. Tütün işleme sanayi Tokat'ta önemli bir sektördür.

Kişi başına katma değer açısından, kamu kesiminde genellikle verimliliğin yüksek olduğu gözlenmektedir. Kamu kesimi işgücü verimliliğinin göreli olarak yüksek olduğu il 4,4'lük endeks değeri ile Çorum ilidir. Bu endeks değeri, Çorum'da kamu kesimindeki işletmelerde ortalama işgücü verimliliğinin bölge ortalamasının yüzde 340 üzerinde olduğunu ifade etmektedir. Benzer şekilde Çorum'da özel kesim işletmelerinde işgücü verimlilik endeksi, ortalamaya göre (ortalama=1,00) 0,6'dır. Burada kamu ve özel kesimde çalışan kişi başına ortalama katma değerler, her il için ayrı ayrı hesaplanan kişi başına ortalama katma değere bölünerek hesaplanmıştır. Örneğin, Çorum'da imalat sanayinde çalışan kişi başına ortalama katma değer 11 milyar TL'dir (Tablo 3.3.2.15). Kamu işletmelerinde bu değer 48,8 milyar TL ve özel kesimde 6,9 milyar TL'dir. Buna göre, kamu kesiminde çalışan kişi başına katma değer endeksi 4,4 (= 48,8 /11,0) olarak hesaplanmıştır (Tablo 3.3.2.18). Ancak belirtmek gerekir ki, kamu firmalarında çalışan kişi başına katma değerin göreli olarak yüksekliği rekabet gücünün bir göstergesi olarak yeterli olmayabilir. Firmaların belli ürünlerdeki rekabet gücü, daha çok, çalışan kişi başına

Tablo 3.3.2.18 İmalat Sanayinde Kamu ve Özel Kesim Payları, 2000

(yüzde)

		İşyeri sayısı	Çalışan sayısı	Katma değer	Kişi başına katma değer endeksi (İl ortalaması =1)
Amasya	Kamu	0,0	0,0	0,0	
	Özel	100,0	100,0	100,0	1 0
Çorum	Kamu	1,2	9,8	43,7	4,4
	Özel	98,8	90,2	56,3	0,6
Samsun	Kamu	8,3	49,6	33,1	0,7
	Özel	91,7	50,4	66,9	1,3
Tokat	Kamu	9,5	56,8	91,6	1,6
	Özel	90,5	43,2	8,4	0,2
TR83	Kamu	5,3	36,7	67,6	1,8
	Özel	94,7	63,3	32,4	0,5
TR31	Kamu	0,8	12,7	42,7	3,4
	Özel	99,2	87,3	57,3	0,7
Türkiye	Kamu	2,4	11,1	20,5	1,9
	Özel	97,6	88,9	79,5	0,9

Kaynak: DİE (2002-9), Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri 2000.

fiziki üretim miktarı ve birim maliyetle ölçülmesi gereken bir özelliktir.

Bölge düzeyinde bakıldığında, kamu kesimi işletmelerinde yaratılan katma değer, toplam imalat katma değerinin yüzde 67,6'sını oluşturmaktadır. Bu oran TR31 için yüzde 42,7 ve Türkiye için yüzde 20,5'tir. Görüldüğü gibi, TR83 ve TR31, kalkınma düzeyleri oldukça farklı bölgeler olmakla birlikte, her ikisinde de kamu kesiminin imalat sektöründeki payı, Türkiye ortalamasının önemli derecede üzerindedir. Sonuç olarak, bölgeler arasındaki gelişmişlik düzeyi farklarının asıl nedeni, kamu yatırımlarının ve kamu girişimciliğinin eksikliğinden çok, bölgede özel girişimciliğin daha zayıf bir konumda olmasına bağlanabilir.

TR83 ve Çevre Bölgeler

Bölgesel düzeyde ikinci bir karşılaştırma, TR83 Bölgesi ve komşu bölgeler, Kastamonu (TR82), Kayseri (TR72) ve Trabzon (TR90) bölgeleri arasında yapılmıştır. Bu karşılaştırmalar İzmir (TR31) karşılaştırması kadar geniş kapsamlı olmamakla birlikte, TR83 Bölgesi ile adı geçen bölgeler arasındaki benzerlik ve farklılıkları önemli derecede yansıtmaktadır.

Bu bölgelerden Kastamonu Bölgesi 26 Düzey 2 İBB sıralamasında 21'nci, Kayseri Bölgesi 16'ncı ve Trabzon Bölgesi ise 19'uncu sırada yer almaktadır. Bu sıralamada çevre bölgelerden sadece Kayseri Bölgesi TR83 Bölgesi'nin önünde yer almaktadır. Çalışan başına katma değer açısından karşılaştırıldığında, TR83 Bölgesi 16,6 milyar TL ile Kastamonu (12,8 milyar TL), Kayseri (15,6 milyar TL) ve Trabzon (11,4 milyar TL) bölgelerinin üstünde bir değere sahiptir.

Adı geçen bölgelerde, 2002 GSİS sonuçları kullanılarak işyeri sayıları ile ağırlıklandırılmış istihdam büyüklüklerine göre, ilk beş sırada yer alan sanayiler büyükten küçüğe doğru (iki basamaklı sanayi sınıflamasına göre) aşağıda verilmiştir:

Kastamonu Bölgesi (TR82)

Ağaç ve mantar ürünleri sanayi (yüzde 22,8), gıda ve içecek (yüzde 19,9), giyim eşyası (yüzde 15,0), metal eşya (yüzde 9,9) ve metalik olmayan mineraller (yüzde 8,2) sanayileri.

Kayseri Bölgesi (TR72)

Mobilya ve diğer imalat sanayi (yüzde 23,3), tekstil sanayi (yüzde 12,4), genel makine sanayi (yüzde 10,2), metal eşya sanayi (yüzde 10,0) ve gıda ve içecek (yüzde 9,3) sanayileri.

Trabzon Bölgesi (TR90)

Gıda ve içecek (yüzde 44,2), ağaç ve mantar ürünleri (yüzde 12,9), giyim eşyası (yüzde 6,8), mobilya ve diğer imalat sanayi (yüzde 6,5) ve metal eşya (yüzde 5,8).

Daha önce İzmir Bölgesi analizinde belirtildiği gibi, TR83 Bölgesi'nde bu sıralama gıda ve içecek (yüzde 21,8), metalik olmayan mineraller (yüzde 14,5), giyim eşyası (yüzde 8,4), tütün (yüzde 8,4) ve ağaç ve mantar ürünleri (yüzde 6,6) olarak belirlenmişti.

Bölgeler için ilk beş sektör sıralamalarında dikkat çeken birinci nokta, gıda ve içecek sanayinin bütün bölgelerde, giyim eşyası sanayinin ise Kayseri hariç diğer bütün bölgelerde yer almasıdır. İkinci dikkat çekici nokta, bütün bu sanayiler arasında ileri teknoloji grubuna girebilecek tek sanayi olarak genel amaçlı makineler sanayinin sadece Kayseri'de ilk beş içinde yer almasıdır.

3.3.2.8 İmalat Sanayinde Uygulanan Anketlerin Değerlendirme Sonuçları

Bu bölümde Samsun (TR83) Bölgesi'nde faaliyet gösteren göreli 100 büyük ve 150 mikro imalat sanayi işyerlerinde, 2004 Haziran-Temmuz aylarında uygulanan anketlerin sonuçları değerlendirilmektedir. İşyerlerinden yanıtların 2003 yılı kayıtlarına bağlı olması istenmiştir.

Alandan toplanan yanıtlarda mikro işletmelerden (1–9) toplanan anket sayısı 124 ve bunlarda çalışan toplam işçi sayısı 2 136'dır. Küçük, orta ve büyük (10+ kişi çalıştıran) imalat sanayi işyerlerinden toplanan geçerli anket sayısı 81 ve bunlarda toplam çalışan sayısı 10 125'tir. Buna göre toplam olarak 205 işyerinden 12 261 çalışanı kapsayan bir örnek boyutu ortaya çıkmıştır.

Söz konusu anketlerin bulguları aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- ***Ana faaliyet konusu dışında faaliyet:*** 10+ kişi çalıştıran işyerlerinin yüzde 90,1'i, mikro işletmelerin yüzde 98,4'ü ana faaliyet konuları dışında başka bir sektörde faaliyette bulunmadıklarını belirtmişlerdir.
- ***Hukuki durum:*** İşyerleri hukuki durumlarına göre sınıflandırıldığında 10+ işyerlerinde en yüksek payın yüzde 48,1 ile anonim şirketlere, mikro işyerlerinde ise yüzde 47,6 ile limited şirketlere ait olduğu görülmektedir.
- ***Üretim ve diğer işlerde çalışanlar:*** Toplam çalışanların en büyük bölümünü mikro işyerlerinde yüzde 79,8 ve 10+ işyerlerinde yüzde 90 ile üretimde çalışanlar oluşturmaktadır.
- ***İşgücünün eğitim düzeyi:*** 10+ kişi çalıştıran işyerlerinde toplam çalışanların yüzde 61'i ilköğretim düzeyinde bir eğitime sahipken, üniversite eğitimine sahip olanların payı yüzde 8,5'tir.
- ***Fason imalat:*** 10+ kişi çalıştıran işyerlerinin yüzde 13,6'sı başka firmalara fason üretim yaptırdıklarını belirtmişlerdir. Mikro işyerlerinde bu oran yüzde 9,7'dir. 10+ kişi çalıştıran firmaların yüzde 12,3'ü başka firmalar için fason iş yaptıklarını belirtmişlerdir. Buna karşılık mikro firmalarda bu oran yüzde 16,9'dur. Fason işlerin çoğunluğunun bölgeye uzak olmakla birlikte, İstanbul, Ankara ve Bursa gibi büyük üretim ve tüketim merkezlerine yapıldığı dikkati çekmektedir.
- ***Kredi kullanımı:*** Göreli olarak büyük (10+) işyerlerinin yüzde 22,2'si, mikro işyerlerinin yüzde 25,8'i 2001 yılında, büyük işyerlerinin yüzde 18,1'i, küçük işyerlerinin yüzde 82,3'ü 2002 yılında ve göreceli olarak büyük (10+) işyerlerinin yüzde 23,5'i, mikro işyerlerinin yüzde 17,7'si 2003 yılında kredi kullandıklarını belirtmişlerdir.
- ***Teşvikler ve diğer destekler:*** 10+ kişi çalıştıran işyerlerinin yüzde 39,5'i kamu kuruluşlarının teşvik amaçlı yardımlarından faydalanmıştır. Mikro işyerlerinin yüzde 77,4'ünün yatırım indirimi, KOBİ desteği ve Halk Bankası kredileri gibi desteklerden yararlanamadıkları görülmektedir.
  Meslek kuruluşları ve odaların destekleme olanaklarından yararlanma oranı 10+ işyerlerinde yüzde 8,6 ve mikro işyerlerinde yüzde 16,1'dir.
- ***Teknolojik düzey, Ar-Ge, ürün tasarımı ve üniversite ile işbirliği:***10+ kişi çalıştıran işyerlerinin yüzde 40,7'si ve mikro işyerlerinin yüzde 38,7'si yeni makineler satın-alarak yeni bir teknolojiye geçiş yapmışlardır.
  10+ kişi çalıştıran işyerlerinin yüzde 19,8'i ve mikro işyerlerinin yüzde 6,5'inin Ar-Ge birimine sahip oldukları belirtilmektedir.
  10+ kişi çalıştıran işyerlerinin yüzde 63'ü ürün tasarımı konusunda müşteri isteğine göre karar verdiklerini belirtmişlerdir.
  10+ kişi çalıştıran işyerlerinin yüzde 9,9'u, mikro işyerlerinin yüzde 8,9'u üniversitelerle işbirliği yaptıklarını belirtmişlerdir.
- ***İnternet olanakları ve e-ticaret:*** 10+ kişi çalıştıran işyerlerinin yüzde 65,4'ünün ve mikro işyerlerinin yüzde 49,2'sinin internet bağlantısı olduğu, 10+'lardan yüzde 17,3'ünün ve mikro işletmelerden yüzde 8,1'inin e-ticaret yaptıkları tespit edilmiştir.
- ***ISO kalite belgesi:*** 10+ kişi çalıştıran işyerlerinin yüzde 21'i ve mikro işyerlerinden ise sadece bir tanesi ISO Kalite Belgesi'ne sahiptir.

- ***Sorun alanlar:*** 10+ kişi çalıştıran işyerlerinin yüzde 25,9'u ve mikro işyerlerinin yüzde 21,0'ı, çeşitli derecelerde olmak üzere enerji, su, telekomünikasyon, atık yok-etme, karayolu şebekesi ve kalitesi, demiryolu, liman, havayolu gibi altyapı sorunları ile karşılaştıklarını belirtmişlerdir.
- ***Sanayi organizasyonu:*** 10+ kişi çalıştıran işyerlerinin yüzde 25,9'u ve mikro işyerlerinin yüzde 65,5'i OSB veya KSS'lerde yer almaktadır. 10+ kişi çalıştıran firmaların, bu tür organize sitelerde yer almama nedenleri arasında en önemli olanı bu alanların kentten uzak bir konumda bulunmasıdır. Diğer nedenler arsa fiyatlarının yüksek olması, bu organizasyonlarda yer bulunamaması ve işyerinin OSB'lerden önce kurulmuş olması şeklinde sıralanmaktadır.
- ***Kapasite kullanımı:*** 10+ kişi çalıştıran işyerlerinin yüzde 25,5'i, mikro işyerlerinin yüzde 31,5'i yüzde 50'nin altında; 10+'ların yüzde 13,5'i, mikro işletmelerin yüzde 28,2'si yüzde 50 ile 75 arasında; ve 10+'ların, yüzde 28,0'ı ve mikro işletmelerin yüzde 40,3'ü yüzde 75,0'ın üzerinde kapasite kullandıklarını belirtmişlerdir. Kalan firmalar bu soruya yanıt vermemiştir.
  10+ kişi çalıştıran işyerlerinin kapasite geliştirmek istedikleri alanların belirlenmesine ilişkin soruya verdikleri yanıtlardan, mevcut kapasitelerini artırmanın başta gelen seçenek olduğu görülmektedir. Bunu ürün yelpazesini geliştirmek, üretimi artırmak, ek makineler satın almak, kalite standartlarına uygun üretim yapmak, aynı iş dalında entegre bir şekilde tesisleşmek, yurt dışına mal satmak gibi seçenekler izlemektedir.
- ***Gelişme potansiyeli olan sektörler:*** Bölgede gelişme potansiyeli göreli olarak yüksek olan sektörlerin belirlenmesine ilişkin soruya verilen yanıtlardan, 10+ işyerlerinin önemli bir oranının (yüzde 14,8) bölgede gelişme potansiyeli yüksek olan sektörlerin başında tekstil sektörünü belirttikleri görülmektedir. Bunu izleyen diğer önemli bir sektör tarım (yüzde 11,1) olarak belirtilmiştir. Daha sonra belirtilen sektörler: gıda, hayvancılık, makine, mermercilik, turizm ve otelcilik, seramik, toprak sanayi, tuğlacılık, un ve tavukçuluktur.

3.3.2.9 Sonuç

Bölge imalat sanayinin değişik göstergeler bakımından zaman serisine dayalı analizlerinden elde edilen sonuçları aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür. Bölgede yaratılan imalat sanayi geliri, 1987-2000 döneminde yılda ortalama yüzde 4,1'lik bir hızla artarak sektörün bölge GSYİH'sı içindeki payı yüzde 11,8'den 13,7'ye yükselmiştir. Bu değer 2000'de Türkiye ortalaması olan yüzde 19,9'un önemli derecede altındadır. Bölge illeri, imalat sanayinin GSYİH içindeki büyüklüğü açısından incelendiğinde Amasya bölge içinde yüzde 5,1 (Türkiye'de yüzde 0,1) ile en düşük değere sahiptir. Bunu yüzde 13,1 (Türkiye'de yüzde 0,3) ile Çorum ve yüzde 28,4 (Türkiye'de yüzde 0,6) ile Samsun izlemektedir. Tokat ili imalat sanayi bölge içinde yüzde 53,3 (Türkiye'de yüzde 1,2) payla ilk sırada yer almaktadır. Sonuç olarak Tokat, imalat sanayinde 2000 yılı için bölge illeri arasında ülke payı yüzde 1'i aşan tek ildir. Ancak Tokat'taki durum kısmen, özelleştirme kapsamında olan sigara ve şeker fabrikaları gibi yüksek istihdam kapasiteli kamu işletmelerinin varlığına dayandırılabilir.

Üç ana sektörde bölgenin tümü için katma değer payları (2000'de), tarım için yüzde 24,4, sanayi için yüzde 18,1 ve hizmetler için yüzde 57,5'dir. Türkiye ekonomisi için bu oranlar tarımda yüzde 14,1, sanayide yüzde 24,1 ve hizmetlerde yüzde 61,8'dir. Bu karşılaştırma bölge ekonomisinin tarım ağırlıklı bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu yapı farkına bağlı olarak bölge ekonomisi 13 yılda (1987'den 2000'e) ortalama yüzde 3,0 ile büyürken, Türkiye ekonomisi yüzde 3,6 ile büyümüştür. Bölge için kurulacak olan 2005–2023 büyüme senaryolarında bu analiz ve değerlendirme sonuçlarının gözönüne alınması gerektiği açıktır.

Bölge için iki basamaklı sınıflama düzeyinde önde gelen imalat sektörlerinin, (15) gıda ve içecek, (26) metalik olmayan mineraller, (18) giyim eşyası, (16) tütün, (20) ağaç ve mantar ürünleri ve (28) metal eşya sanayileri olduğu görülmektedir.

İmalat sanayinde çalışan kişi başına katma değer açısından yapılan karşılaştırmada, bu değerin, Türkiye'de 2000'de 20,9 milyar TL, İzmir Bölgesi'nde (TR31) 29,3 milyar TL, Samsun Bölgesi'nde (TR83) 16,6 milyar TL, Kayseri Bölgesi'nde (TR72) 15,6 milyar TL, Kastamonu Bölgesi'nde (TR82) 12,8 milyar TL ve Trabzon Bölgesi'nde (TR90) 11,4 milyar TL olduğu görülmektedir. Buna göre bölge, yakın çevre bölgelerine göre az da olsa daha yüksek bir verimliliğe sahip olmakla birlikte, gelişmiş bir bölge olan İzmir'in ve Türkiye ortalamasının önemli derecede altındadır. Ancak sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında bölge, 18'inci sıra ile, Kayseri'den (TR72) (16) sonra, Trabzon (TR90) (19) ve Kastamonu'dan (TR82) (21) önce gelmektedir. Komşu bölgeleri arasında imalat sanayinin karşılaştırmalı analizlerinde işyeri ağırlıklı çalışan sayısı endeksine göre yapılan bir karşılaştırmada dikkati çeken diğer temel noktalar şunlardır: Birincisi, gıda ve içecek sanayi TR83 ve bunu çevreleyen TR72, TR82, TR90 bölgelerinde ilk beş önemli sektör arasında yer almaktadır. İkincisi, bölgeler arasında sadece Kayseri'de ileri teknolojili sanayiler grubuna girebilecek genel amaçlı makineler sanayi ilk beş sektör arasında yer almaktadır.

Son olarak uluslararası bir karşılaştırma yapmak gerekirse, UNIDO'nun bazı seçilmiş branşlar ve ülkeler için çalışan kişi başına katma değerleri veren tabloları incelendiğinde Türkiye'nin yukarıdaki sanayiler dahil, hemen her branşta en yüksek katma değere sahip ülkelerin üçte birinden daha düşük bir değere sahip olduğu görülmektedir (UNIDO, 2003). Örneğin, elektrikli olmayan makine sanayilerinde Singapur'da 2000'de çalışan kişi başına katma değer 128,7 bin Dolar iken Türkiye'de 1997 için bu değer 32,6 bin Dolardır (Singapur'un dörtte biri). Bu nedenle, ülkede ve bölgede sanayileşme düzeyi ve rekabet edebilirlik açısından, mevcut sanayilerde verimliliğin artırılması ve yeni kurulacak sanayilerde ileri teknolojilerin kullanılması ve üretilen ürünlerin niteliği ve kompozisyonunda katma değeri yükseltici değişikliklere gidilmesi gerektiği görülmektedir.

Bölge imalat sanayinde işyeri ve çalışan kişi sayısı bakımından 1993-2001 döneminde sürekli ve kararlı bir gerileme olduğu belirlenmiştir. Buna karşılık bu dönemin ikinci yarısında (1996-2001) bir verimlilik ölçüsü olarak alınabilecek kişi başına katma değerde önemli artışlar kaydedilmiştir. Endeks 1996'dan 2001'e 72,4'den, yüzde 76,8 artışla yüzde 128,0'a çıkmıştır. Ayrıca sanayileşmenin bölge düzeyinde yetersizliğini ve azgelişmişliğini göstermesi açısından, sanayi istihdamının toplam bölge istihdamı içindeki payının yüzde 6,8 gibi düşük bir oranda olduğunu belirtmek yeterli olacaktır. Mevcut sanayi kuruluşlarının kapasite kullanım oranları 2004 yılı anketlerine göre yüzde 60 dolayındadır. Bu değer, 2004 yılının ilk altı ayında yüzde 78,4 olan Türkiye ortalamasının altında bir orandır ve bölgedeki işletmelerin rekabet güçlerini olumsuz yönde etkileyebilecek bir göstergedir.

3.3.3 MADENCİLİK

3.3.3.1 Giriş

Günümüzde Türk madencilik sektörü, bazılarının önemli miktarlarda bulunduğu 50'den fazla mineralin üretimini yapmaktadır. Kamu kesimi daha çok enerji mineralleri ve metalik cevher üretiminde yoğunlaşırken, özel kesim endüstri minerallerine yönelik olarak uğraş vermektedir.

Bu çalışmada, bilinen madenler için MTA kaynakları, madencilik faaliyetlerine ilişkin olarak Maden İşleri Genel Müdürlüğü (MİGEM) kayıtları kullanılmıştır. Türkiye'de madencilik sektörünün yeri ortaya konulurken, bölgedeki maden kaynaklarının mevcut durumu, işletilen ve işletilmeyen madenler, bunların ekonomik rezervleri tespit edilmiştir. DİE verileri kullanılarak bölgede bulunan maden işletmelerinin istihdam ve üretime katkıları ortaya konulmuştur.

3.3.3.2 Türkiye'de Madencilik

3.3.3.2.1 Türkiye'nin Bilinen Maden Kaynakları

Genel jeolojik yapısı dikkate alındığında, Türkiye'nin çok çeşitli ve çok sayıda metalik ve metalik olmayan madenlerle, taşkömürü, linyit, çeşitli tuzlar ve petrol oluşumuna elverişli bir konumda bulunduğu görülmektedir. Bakır, kurşun, kalay, demir, krom, cıva, lületaşı, mermer ve bor Türkiye'nin önemli madenlerindendir.

TR83 Bölgesi'nde önemli rezervlere sahip maden yatakları olarak mermer, linyit, antimon ve bentonit bulunmaktadır.

Dünya pazarlarında 90 çeşit maden ticareti görülmektedir. Bu 90 çeşit madenin 73'ü Türkiye'de de çıkarılmakta, 23 çeşit maden, rezerv ve üretim açısından istenilen seviyede bulunmamakta, sadece 50 çeşit mineral ve cevher, yeterli ve önemli doğal kaynaklar seviyesinde görülmektedir (MİGEM, 2003). TR83 Bölgesi'nde son yıllarda 10 çeşit mineral ve cevher üretiminin yapıldığı görülmektedir.

3.3.3.2.2 Türkiye Ekonomisinde Madencilik

Ekonomi içindeki yeri sürekli gerileyen madencilik sektöründe, yatırım talebinin azalma eğilimi göstermesi doğaldır. Devlet Yardımlarını Değerlendirme Özel İhtisas Komisyonu Raporu'nda (DPT, 2004-3) belirtilen yatırım teşvikleri incelendiğinde, teşvik belgelerinin sektörel dağılımında madencilik sektörünün payının yıllar içerisinde devamlı gerilediği görülmektedir. Madencilik sektörünün teşviklerde 1987'de yüzde 7 olan payı, 1990'larda yüzde 3,6 ile yüzde 1,3 arasında değişmiş, 2002'de ise yüzde 3,4 olmuştur.

Sabit sermaye yatırımlarında ise 1987 yılında yüzde 2,8 olan madencilik sektörünün payı 1989'dan itibaren sürekli düşerek, 2001'de yüzde 0,9'a gerilemiştir. 2002'de ise bir sıçrama yaparak yüzde 4,2 olarak gerçekleşmiştir (DPT, 2004-3).

Arama ve işletme yatırımlarının azalmasıyla, yapılan maden üretimi, potansiyelin gerisinde kalmakta ve Türkiye madenciliğinin ekonomideki payı giderek küçülmektedir. 1986 yılından önce GSMH'ya yüzde 2,0 oranında katkı yapan madencilik sektörünün bu payı, zaman içinde gittikçe düşmüş ve 2002'de yüzde 1,06'ya gerilemiştir (MİGEM, 2003).

Türkiye'nin maden ticareti rakamları incelendiğinde, ithalatın artmasına karşın, ihracatın aynı seviyelerde kalması, bu sektöre yeteri kadar önem verilmediğini göstermektedir. Madencilik ve taşocakçılığı sektörü 1998'de ithalatın yüzde 8,2'sini teşkil ederken, bu pay 2002'de yüzde 14,1'e yükselmiştir. Sektörün ihracattaki payı ise aynı yıllarda sırasıyla yüzde 1,35 ve yüzde 1,0 olmuştur (MİGEM, 2003).

3.3.3.3 Bölgede Madencilik

TR83 Bölgesi'nde önemli maden kaynakları olarak mermer, linyit, antimon, bentonit ve krom bulunmaktadır. Ayrıca bölge, Kuzey Anadolu Fay Kuşağı boyunca zengin jeotermal kaynaklara sahiptir. 2000, 2001 ve 2002 yıllarına ait Türkiye genelinde ve TR83 Bölgesi'ndeki maden üretim miktarları aşağıdaki Tablo 3.3.3.1'de verilmektedir.

2001 ve 2002 yılı verilerine göre üretim açısından TR83 Bölgesi için en önemli madenler, Türkiye'deki üretiminin yüzde 3,09'unu oluşturan bentonit, yüzde 2,81'ini oluşturan mermer, yüzde 2,70'ini oluşturan krom ve yüzde 1,84'ünü oluşturan manganezdir. Bunları yüzde 1,79 ile kil, yüzde 1,66 ile kalker (çimento hammaddesi) ve yüzde 0,66 ile linyit takip etmektedir (Tablo 3.3.3.1).

Bölgedeki maden işletmelerinin istihdam ve üretime katkıları Tablo 3.3.3.2'de verilmektedir. Türkiye genelinde madencilik ve taşocakçılığı sektöründe toplam 1 800 işyerinde 75 059 kişi çalışmaktadır. TR83 Bölgesi'nde ise toplam 101 işyerinde 2 542 kişi çalışmaktadır. İşyeri sayısı açısından Türkiye genelinin yüzde 6'sı TR83 Bölgesi'nde bulunurken, çalışanlar bakımından Türkiye genelinin sadece yüzde 3'ü bu bölgede bulunmaktadır. Bunun en büyük nedeni işyerlerinin küçük işletmeler olmasıdır.

2000 yılında madencilik ve taşocakçılığı sektöründe Türkiye genelinde 1,58 katrilyon TL'lik bir katma değer elde edilirken, TR83 Bölgesi'nde bu değer 23,2 trilyon TL olup toplamın yüzde 1,5'ini oluşturmaktadır. Bu oran, çalışan işçi sayısı oranı (yüzde 3) ile uyumluluk göstermemektedir. TR83 madencilik ve taşocakçılığı sektörü, istihdam bakımından olanak sağlasa da genelde işletmelerde emek yoğun bir teknoloji kullanıldığı için fazla bir katma değer yaratmamaktadır.

3.3.3.3.1 Amasya İli Maden ve Enerji Kaynakları

Amasya il sınırları içerisinde MTA tarafından tespit edilen madenler; manganez, asbest, bentonit, bakır, kurşun, çinko, kil, molibden, antimon, gümüş, maden kömürü ve sıcak su kaynaklarıdır. Maden kömürü (linyit) kaynaklarının bir bölümü önceki yıllarda işletilmiş olup halen günümüzde de işletilmektedir. Bölgede bulunan manganez, asbest, bentonit, bakır, kurşun, çinko, kil, molibden ve gümüş yatakları önceki yıllarda işletilerek alınmış ve/veya çeşitli nedenlerle işletmesi durdurulmuş alanlar olarak kalmıştır.

Tablo 3.3.3.1 Türkiye ve Bölgenin Tuvenan Maden Üretimi

Madenler (ton)	Türkiye'nin toplam üretimi		TR83 Bölgesi'ndeki toplam üretim			Toplam içerisindeki oranı (yüzde)	
	2001	2002	2000	2001	2002	2001	2002
Antimon	- (*)	- (*)	0	470	0	-	-
Bentonit	674 658	559 224	0	20 832	2 618	3,09	0,47
Kalker	27 130 124	30 260 940	41 454	165 305	502 981	0,61	1,66
Kil	2 833 721	3 173 201	0	0	56 649	0,00	1,79
Krom	389 766	326 390	0	2 290	8 827	0,59	2,70
Linyit	57 860 105	49 626 612	509 438	225 974	328 306	0,39	0,66
Manganez	20 000	20 000	0	367	64	1,84	0,32
Mermer	660 308	557 630	1 751	8 245	15 655	1,25	2,81
Talk	- (*)	- (*)	506	41	61	-	-
Traverten	- (*)	- (*)	95	0	2 385	-	-

(*) MTA kayıtlarına göre, özel sektöre ait bilgiler 219 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname'nin atıfta bulunduğu 53 Sayılı Kanun gereği gizlilik ilkesi nedeniyle verilmemiştir.

Kaynak: MTA (2004-3) MTA web sitesi, www.mta.gov.tr.
MİGEM (2004) Madencilik Ruhsat Verileri (basılmamış doküman).

Maden İşleri Genel Müdürlüğü (Nisan- 2004) verilerine göre Amasya il sınırları dahilinde toplam 12 adet maden işletme ruhsatı bulunmaktadır. Bu işletme ruhsatlarından 5'i maden kömürü, 5'i mermer, 2'si kalker ruhsatıdır. Günümüzde işletilen maden kaynakları; kömür (linyit), mermer ve kalkerdir.

Kömür

Özel kesim ve Amasya İl Özel İdaresi tarafından işletilmekte olan 5 adet maden kömürü sahası bulunmaktadır. Suluova, Merzifon ve Merkez ilçe sınırlarında bulunan bu sahalarda görünür, muhtemel ve mümkün olan yaklaşık 28,4 milyon ton linyit rezervinin olduğu tahmin edilmektedir. İşletilen 5 sahaya ait faaliyet raporlarında toplam rezerv 3 276 307 ton olarak verilmiş, 2000 üretimi 178 891 ton, 2002 üretimi 220 986 ton olmuştur. Suluova Yeni Çeltek ve Eski Çeltek sahaları İl Özel İdaresi tarafından çalıştırılmakta, üretilen kömür genelde Suluova Şeker Fabrikası ve Amasya Belediyesi tarafından değerlendirilmektedir.

Mermer

Özel kesim tarafından işletilen 5 adet sahada toplam rezerv olarak 18 480 836 m^3 mermer olduğu rapor edilmiş, 2000 yılı üretimi 1 590 m^3, 2002 yılı üretimi 10 426 m^3 olmuştur. Amasya ili genelinde muhtemel mermer rezerv toplamı 52 milyon m^3 tür. Piyasada aranan, rağbet gören ve yaygın olarak levha mermer döşemelerinde kullanılan sarı renkte (bal rengi) olan Amasya mermeri, 10'a yakın mermer işleme atölye ve fabrikalarında işlenmektedir.

Kalker

Kalker madeninin işletilmekte olan 2 adet ruhsatlı sahası bulunmaktadır. 3 milyon m^3 toplam rezerv bulunan sahalarda 2000 yılı üretimi 41 454 m^3, 2002 üretimi 53 175 m^3 olmuştur. Özel kesim tarafından işletilen bu kalker sahalarında söndürülmüş torba kireç üretilmekte, bölge içinde, Karadeniz, İç Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerinde piyasaya sunulmaktadır.

3.3.3.3.2 Çorum İli Maden ve Enerji Kaynakları

Çorum ili yeraltı kaynakları bakımından zengin sayılmamaktadır. Bilinen maden ve mineral yatakları maden kömürü, manganez, asbest, bakır, kireçtaşı, kil, alçıtaşı, talk, tuz ve mermerdir. Günümüzde kömür, manganez, talk ve mermer sahaları işletilmektedir. Sungurlu'da özel kesim

Tablo 3.3.3.2 TR83 Bölgesi'ndeki Madencilik ve Taşocakçılığı Sektörü İşyeri Sayısı, Çalışanlar Ortalaması, Ücretle Çalışanlar Ortalaması ve Üretime Katkıları

	İşyeri sayısı	Çalışanlar ortalaması	Ücretle çalışanlar ortalaması			Katma-değer (milyon TL - KDV hariç)
			Toplam	İdari ve diğer işlerde çalışanlar	Üretimde çalışanlar	
Amasya	26	762	748	62	686	7 528 908
TR83'deki oranı (yüzde)	26	30	30	27	31	32
Çorum	25	1 082	1 058	118	940	7 550 030
TR83'deki oranı (yüzde)	25	43	43	52	42	33
Samsun	22	411	391	22	369	5 326 435
TR83'deki oranı (yüzde)	22	16	16	10	17	23
Tokat	28	287	264	26	238	2 807 841
TR83'deki oranı (yüzde)	28	11	11	11	11	12
TR83 Bölgesi	101	2 542	2 461	228	2 233	23 213 214
Türkiye'deki oranı (yüzde)	6	3	3	2	4	1,5
Türkiye	1 800	75 059	72 300	10 739	61 561	1 580 061 777

Kaynak: DİE (2000-2), Madencilik ve Taşocakçılığı İstatistikleri.

tarafından işletilmekte olan 400 000 ton mümkün rezervli bentonit, Laçin'de 38 812 500 ton mümkün kil, Merkez Hacıpaşa köyünde 65 520 000 ton mümkün kireçtaşı, Dodurga'da 138 812 500 ton muhtemel bitümlü şist rezervi bulunmaktadır.

Kömür

Çorum ilinin en zengin maden kaynaklarından biri olan maden kömürü Osmancık, Bayat, Dodurga ve İskilip ilçelerinde bulunmaktadır. Dodurga'da 1942 yılında bulunan saha TKİ tarafından 2004 yılına kadar işletilmiş, Yeniden Yapılandırma Projesi kapsamında özel kesime devredilmiştir. İşletilmekte olan 16 ruhsatlı maden kömürü sahasına ait faaliyet raporlarında 67 591 574 ton toplam rezerv verilmiştir. 2000 yılı üretimi 577 903 ton, 2001 üretimi 421 115 ton, 2002 üretimi ise 159 421 ton olmuştur.

Mermer

Sungurlu ve Kargı'da mermer ve traverten yatakları bulunmaktadır. İşletme ruhsatlı 9 sahada özel kesim mermercilik faaliyetlerinin devam ettiği görülmektedir. Toplam mermer rezervi olarak 966 429 m^3 verilen bu işletmelerde 2000 yılında 253 m^3, 2001 yılında 366 m^3, 2002 yılında ise büyük bir artışla 2 455 m^3 üretim yapılmıştır.

Kil

Çorum il merkezinde toprak sanayi oldukça gelişmiş durumdadır. 24 adet kiremit, 11 adet tuğla fabrikası, Ankara ve İskilip yolları üzerinde faaliyetlerine devam etmektedirler. Bu fabrikalarda Osmancık ve Çorum civarından getirilen dağ toprağı, Çorum ovasının tarla toprağı (yüzde 30) ile karıştırılarak elde edilen yerel hammaddeler kullanılmaktadır. Kiremit ve tuğla yerel olarak kullanılmakta veya yurtiçine pazarlanmaktadır. Çorum'un ilçelerinde de toprak sanayi gelişmiştir. Özellikle Osmancık ilçesinde 13 adet kiremit / tuğla fabrikası bulunmaktadır. Mecitözü ilçesinde bir adet tuğla fabrikası faaliyettedir.

3.3.3.3.3 Samsun İli Maden ve Enerji Kaynakları

Samsun, bilinen madenler açısından TR83 Bölgesi'ndeki en yoksul ildir. Günümüzde işletilen maden kaynakları maden kömürü, kil, turba, mermer, kaplıca suyu ve memba suyu kaynaklarıdır. Samsun ilinde işletme ruhsatlı saha sayısı, 5'i maden kömürüne ve 8'i mermere ait olmak üzere toplam 13 adettir.

Kömür

Maden kömürü Havza ve Vezirköprü ilçelerinde bulunmakta ve özel şirketlerce işletilmektedir. Havza ilçesi yatakları daha zengin olup 4 adet işletme ruhsatlı sahada görünür rezerv toplam 913 213 tondur. 4,7 milyon tonun üzerinde toplam rezervli Samsun kömür sahalarında, 2000 yılı üretimi 14 671 ton, 2001 yılı üretimi 10 164 ton, 2002 yılı üretimi ise 14 848 ton olmuştur. Vezirköprü ilçesindeki sahada 117 000 ton görünür rezerv verilmiş, 2000 ve 2002 yıllarında üretim yapılmamış, sadece 2001 yılında toplam 2 684 ton maden kömürü üretimi yapılmıştır.

Çimento Hammaddesi

Ladik ilçesinde Ladik, Çimento Fabrikası tarafından işletilen kireçtaşı ve kil yatakları bulunmaktadır. MTA çalışmalarında toplam 52 milyon ton kireçtaşı ve 39 milyon ton kil rezervinin olduğu saptanmıştır. İşletme ruhsatlı 2 adet kireçtaşı ve 1 adet kil sahasında 2001 yılında 165 305 ton kireçtaşı ve 2002 yılında 449 806 ton kireçtaşı, 56 649 ton kil üretimi yapılmıştır.

Turba

Özel kesim tarafından işletilen ve Ladik Gölü kıyısında bulunan turba yatakları 143 000 m^3 rezerve sahiptir. 2002 yılı üretimi 1 137 m^3 olmuştur. Organik madde içeriği fazla olduğundan botanikte ziraat toprağı olarak kullanılmakta ve iç pazara hizmet etmektedir.

Tuğla Kiremit Hammaddesi

Samsun merkeze bağlı Dikbayır köyünde 46 milyon ton tuğla, kiremit hammaddesi kil bulunmakta ve özel kesim tarafından işletilmektedir.

3.3.3.3.4 Tokat İli Maden ve Enerji Kaynakları

Tokat ili bazı madenler bakımından zengindir. Günümüzde işletilen maden kaynakları; maden kömürü, antimon, krom, bentonit, mermer ve sıcak su kaynaklarıdır. Kısa özellikleri önem sırasına göre aşağıda verilmektedir. Bu bölgedeki maden-mermer işletme ruhsatlı saha sayısı 31'dir. Niksar-Erbaa ovaları bölgesinde toprağa dayalı sanayi çok gelişmiştir. Bu bölgede rezervleri çok geniş tuğla, kiremit toprağı ve kireç hammaddesi vardır. Yörede faal olan 29 tuğla, kiremit ve 4 adet kireç fabrikası bulunmaktadır. Daha çok Doğu Karadeniz Bölgesi ve yöreye hizmet eden bu fabrikalardan bazılarının yurtdışı bağlantıları da vardır.

Mermer

Tokat ili özellikle "Tokat metamorfik masif" olarak adlandırılan jeolojik birimin bulunduğu Turhal ve Zile ilçeleri mermer yatakları açısından oldukça zengin rezervlere sahiptir. Ayrıca, Kuzey Anadolu Fay Hattı boyunca daha çok, genç tektonik ana ve tali hatları bunların içerisinde veya yakın çevresinde kalsiyum karbonatlı suların çıkışı ile oluşmuş traverten ve traverten oluşumlu kalkerler, önemli mermer sahalarıdır. 1994 yılında MTA tarafından yapılan bir araştırmada görünür ve muhtelif yataklarda 672 665 100 m^3 rezerv tespit edilmiştir. İşletme ruhsatlı 15 sahanın çoğunda faaliyetlerin devam ettiği görülmektedir. Toplam mermer rezervi 3 911 815 m^3 olarak verilen işletmelerde, 2001 yılında 7 880 m^3, 2002 yılında ise 5 300 m^3 üretim yapılmıştır.

Bentonit

Bentonit Reşadiye ilçesinde çıkarılmaktadır. Toplam 20 milyon ton rezervin olduğu bilinen ve Türkiye'nin önemli yataklarından biri olan Reşadiye sodyum (Na) bentonitleri ihraç edilmekte ülke düzeyinde ise sanayici kuruluşlara pazarlanmaktadır. Özel kesim tarafından işletilen ruhsatlı 6 adet ocaktan 2001 yılında 20 832 ton üretim yapılırken, 2002 yılındaki üretim sadece 2 618 ton olmuştur.

Antimon

Türkiye'nin en önemli antimon yatakları Turhal ilçesindedir. Kalite yönünden oldukça yüksek değerde olmasına rağmen özel kesim tarafından düşük kapasitede işletildiği bilinmektedir. Ruhsatlı 4 adet sahada toplam 166 250 ton rezerv verilmesine karşın faaliyet raporlarındaki kayıtlara göre 2001 yılında sadece 470 ton üretim yapıldığı, 2000 ve 2002 yıllarında üretim yapılmadığı görülmektedir.

Kömür

Zile ve Artova ilçelerinde bulunan linyit ocakları, geçmiş yıllarda il ihtiyaçlarına yönelik olarak özel kesim tarafından işletilmiştir. Artova ilçesinde bulunan ve rezervi 38 512 ton olarak verilen iki işletme sahasında 2001 ve 2002 yıllarında üretim yapılmamıştır. Zile ilçesinde son yıllarda kömür madenciliği faaliyeti yoktur.

3.3.3.4 Bölgenin Jeotermal Kaynak Olanakları

TR83 Bölgesi'nde özellikle Kuzey Anadolu Fayı tektonik kuşağı boyunca zengin jeotermal kaynaklar bulunmaktadır. Jeotermal kaynakların genelde belediyeler ve özel idare tarafından araştırılarak, geliştirilerek değerlendirmeye alındıkları görülmektedir.

Genel olarak 180ºC'nin üzerinde sıcaklığa sahip olan jeotermal akışkanlar enerji üretiminde, 180ºC - 45ºC arasında olan termal sular konut ve seracılık ısıtmasında, 45ºC - 30ºC arasında olan termal sular ise kaplıca ve içmece olarak kür ve tedavi amaçlı kullanılmaktadır. Jeotermal kaynaklar, kullanımı çevre sorunu yaratmayan yenilenebilir doğal kaynaklardandır.

Bölgede bilinen ve kullanılan kaynaklar kaplıca ve içmece olarak, kür ve tedavi amaçlı hizmet

vermektedir. Şimdiye kadar belirlenen en yüksek sıcaklık 56°C olup, TR83 Bölgesi'ndeki kaynakların düşük sıcaklıklı sahalar grubuna dahil oldukları görülmektedir. Bölgede elektrik enerji üretimi yapılabilecek (180°C üzeri sıcaklıkta) jeotermal kaynak bulunmamaktadır. MTA tarafından yapılan sondajlarla mevcut kaynakların geliştirilmesi sağlanmaktadır. Bölgede sıcaklık ve debiye göre en önemli jeotermal kaynaklar Amasya'da Hamamözü, Gözlek ve Terziköy kaplıcaları; Çorum'da Figani ve Hamamlıçay kaplıcaları; Samsun'da Havza ve Ladik kaplıcaları, Tokat'ta ise Reşadiye, Artova ve Sulusaray kaplıcalarıdır.

Bugünkü teknoloji ile 35°C'nin üzerindeki jeotermal akışkanlar ile ısıtma (sera, bina, zirai kullanımlar) yapılmaktadır. Ayrıca endüstride (yiyecek kurutulması, kerestecilik, kağıt ve dokuma sanayinde, dericilikte, soğutma tesislerinde) ve kimyasal madde üretiminde (borik asit, amonyum bikarbonat, ağır su, akışkandaki CO_2'den kuru buz elde edilmesinde) kullanılmaktadır.

3.3.3.4.1 Amasya İli Jeotermal Kaynakları

Hamamözü Arkut kaplıcası, Gözlek kaplıcası, Terziköy kaplıcası ve Hamamözü Arkut içmecesi ilin mevcut jeotermal potansiyelini oluşturmaktadır. Amasya'nın önemli jeotermal kaynaklarından Hamamözü Arkut kaplıca kaynağı, önceleri 40°C sıcaklıkta ve 2,8 l/s debide kullanılırken MTA tarafından yapılan 500 m derinliğinde sondajla sıcaklığı 42,5°C'ye, debisi de 29 l/s'ye çıkarılmıştır. Amasya'nın 30 km güneyinde bulunan ve Amasya İl Özel İdaresi'ne ait olan Terziköy termal kaynağında ise sondajlar sonrasında, 40°C sıcaklık ve 32 l/s debi elde edilmiştir.

Amasya-Çorum yolu üzerinde, ana yoldan 13 km içeride iyi kalitede asfalt bir yol ile bağlı olan Gözlek Kaplıcası kaynak suyu sıcaklığı 35,5 – 40,5 ºC'dir. Sondaj kuyularına kurulu iki adet pompa ile sıcak su alınmaktadır. Kuyu kapasiteleri 10,5 l/s ve 0,8 l/s'dir. Suyun mülkiyeti Amasya İl Özel İdaresi'ne aittir ve özel bir girişimciye kiralanmıştır. Termal tesisler 2002 yılında işletmeye açılmıştır. Kaynak çevresinde seracılık için henüz bir çalışma yapılmamıştır. Mevcut su debisi ile yaklaşık 10 dekar büyüklüğünde bir sera tesis edilmesi mümkün görülmektedir. Çevrede çok iyi birinci sınıf tarım arazisi bulunmaktadır. Söz konusu alan ve tarım arazisi seracılık için ideal koşulları taşımaktadır.

3.3.3.4.2 Çorum İli Jeotermal Kaynakları

Çorum ilinde bulunan en önemli jeotermal kaynak sahaları Figani ve Hamamlıçay kaplıcalarıdır. Figani'de sondajlar sonrası elde edilen sıcaklık 37°C, debi 35 l/s'dir. Hamamlıçay termal kaynağında ise bu değerler 30°C ve 50 l/s olmuştur.

3.3.3.4.3 Samsun İli Jeotermal Kaynakları

En önemli sıcak su kaynağı Havza ilçesindedir. Ladik Hamamayağı sıcak su kaynağı ve Kavak ılıcaları da önem arz etmektedir. Havza ilçesinde bulunan kaplıcalarda 572 m derinliğe ulaşan sondajlarla 56°C sıcaklıkta 70 l/s debi elde edilmiştir. Bugün 4 yıldızlı konaklama tesisinin bulunduğu Havza ilçesinde en önemli gelir kaynaklarından biri kaplıca turizmidir. Havza termal kaynağında su sıcaklığı 54-56ºC olduğundan her bir litre/saniye debi ile en az 1 000 m² (bir dekar) sera alanını ısıtmak mümkündür. Termal kaynağın geliştirilmesi durumunda Havza ilçesinde 100 dekar sera tesis edilmesi mümkün olacaktır. Termal kaynakta geliştirme yapılmasa dahi mevcut kaynak ile 20 000 m² sera tesis edilebilecektir. İlave olarak, su sıcaklığı ve debisine göre mevcut jeotermal çıkış kullanılarak Havza ilçesinin kısmi (konut) ısıtması yapılabilecektir.

Havza kaynağından sonra diğer bir önemli jeotermal kaynak sahası Ladik ilçesindedir. Akım değeri 30 l/s olan Ladik termal kaynağının 1450 Picocuri/litrelik radyoaktif özelliği bulunmakta ve Yeşilırmak havzasındaki en önemli radyoaktif termal su ve çamurlu kaynaklar arasında yer almaktadır.

3.3.3.4.4 Tokat İli Jeotermal Kaynakları

Kuzey Anadolu Fay Hattı üzerinde bulunan Tokat ilinde de zengin jeotermal kaynaklar bulunmaktadır. Kaplıca şeklinde kullanılan bu kaynaklar, Sulusaray ve Reşadiye ilçelerindedir. Sulusaray termal kaynaklarında bulunan en yüksek akım değeri 10 l/s ve sıcaklık 53°C olup İl Özel İdaresi'ne aittir. Reşadiye'de bulunan termal kaynaklardan en yüksek akıma sahip olanı, 30 l/s debide ve 46,5°C sıcaklıkta olup 238,9 m derinlikteki sondaj kuyusundan elde edilmiştir.

3.3.3.4.5 Jeotermal Kaynakların Değerlendirilmesi

Bölgede bulunan jeotermal kaynaklar, geçmişten günümüze genelde basit kaplıca uygulamaları olarak kullanılmıştır.

Mevcut kaynakların durumuna bakıldığında öncelikle bu kaynakların turizme, seracılığa ve konut ısıtmacılığına yönelik kullanımı düşünülmelidir. Hızla değişen ve gelişen Türkiye'de, bir yandan halk sağlığının ve işgücünün korunması, diğer yandan sıcak su olanaklarının turizm sektörü ile değerlendirilmesi bakımından önem taşımaktadır. Jeotermal kaynakların sera ve konut ısıtmacılığında kullanımının gelişmesi ise bölge kalkınmasında önemli ilerlemelerin yaşanmasını sağlayacaktır. Bölgede bulunan maden suları ve içmeceler ise ayrı bir potansiyel oluşturmaktadır.

3.3.3.5 Sonuç

Çeşitlilik ve rezerv açısından oldukça zengin maden yataklarına sahip olan Türkiye'de önemli miktarda maden hammadde kaynağı bulunmaktadır. TR83 Bölgesi'nde bulunan yeraltı maden kaynakları, genel anlamda pek dikkate değer olmamasına karşın, bölgenin kalkınmasına katkıda bulunabilecek çeşitlilikte ve rezervlerdir.

Bölgede yaşanan madencilik faaliyetlerinin sorunları Türkiye'deki madencilik sorunlarından ayrı düşünülemez. Ülke genelinde yaşanan madenciliğin gelişimi ile ilgili sorunları önem sırasına göre aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür. Ayrıca, TR83 Bölgesi gelişiminde madencilik konusunda öne çıkan tespitler de bu çerçevede aşağıda verilmektedir.

1985 yılında yayınlanmış olan ve madenlerimizin daha rasyonel bir biçimde aranmasını ve işletilmesini amaçlayan 3213 sayılı Maden Kanunu, günümüz koşullarına uygun hale getirilmesi amacıyla değiştirilmiş, hazırlanan yeni Maden Yasası 05.06.2004 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Yürürlüğe giren yeni Maden Kanunu'nun, madencilikle ilgili geçmiş yıllarda yaşanan sorunları çözmesi ve sektörün gelişiminde önemli bir rol oynaması beklenmektedir. Madencilik sektörünün ülke kalkınmasındaki kritik önemi, fazla miktarlarda üretilip yurt dışına hammadde olarak satılıp döviz elde edilmesinde değil, yerli sanayiye düşük maliyette ve kaliteli girdi sağlamasındadır. Bu çerçevede, madencilik sektörünün planlanmasında ülke sanayi sektörleri ile entegrasyon ön planda tutulmalıdır.

Madenciliğimizin gelişmemesinde en büyük engellerden biri yıllardan beri petrole bağımlı olan Türkiye'de taşıma masraflarının çok yüksek olmasıdır. Örneğin mermer üretiminde maliyet 1 birim ise bölgeden ihracat amacıyla limanlara nakliyesi 3-4 birim olmaktadır. Üretilen bir birim madenin limanlarımıza taşıma gideri, o madenin dış pazarlara taşıma giderlerinden daha fazla olmaktadır. En ekonomik kara yük taşımacılığı olan demiryolu imkanlarının bölgede yaygın olmaması, madenciliğin her geçen yıl gerilemesine neden olan etkenlerin başında gelmektedir.

Madencilik, içinde bilinmeyenleri barındıran yapısı ve pazar durumu nedeniyle riskli bir sektör olduğundan, özel kesim yatırımcılarının kredi teşvikleri, teknik bilgi sağlanması ve teknolojik destek gibi yardımlarla teşviki zorunludur. Madencilik sektörüne uygulanabilecek teşvik politikalarının kalıcı olabilmesi için yapısal teşviklerin uzun va-

deli, konjonktürel teşviklerin ise sürekli uygulanabilir olması gerekmektedir. Bu bağlamda özellikle yatırım indirimi ve teşvik primi destekleri önem arz etmektedir.

TR83 Bölgesi Türkiye genelinde olduğu gibi mermer kaynakları açısından çok zengindir. Bölgenin kalkınmasına girdi sağlayacak önemli yeraltı zenginliklerinden mermerin bölge gelişiminde kullanılması ve sektördeki mevcut işletmelerin geliştirilmesi mutlaka düşünülmelidir. Son yıllarda artış gösteren mermer üretimi ve 2002 yılında 303 milyon, 2003 yılında 430 milyon Dolara ulaşan mermer ihracatı ile birlikte, bölge mermerlerinin dış pazarlara aktarımı konusunda çalışmalar yapılmalıdır.

Yörede bulunan jeotermal kaynakların kaplıca turizmi açısından değeri büyüktür. Kaplıca turizminin geliştirilmesinin yanısıra jeotermal sıcak suların seracılıkta da kullanılabilir özelliklerde olması, değerlendirilmesi gereken diğer bir konudur. Yapılacak ilave araştırmalarla jeotermal kaynakların iyileştirilmesi mutlaka gündeme getirilmelidir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının özendirildiği günümüz Türkiye'sinde, jeotermal kaynak kullanım imkanlarının bölgede (seracılık, konutların ısıtılması gibi) çeşitlendirilmesi sağlanmalıdır.

3.3.4 ENERJİ

3.3.4.1 Giriş

Ekonominin en önemli girdilerinden olan enerji, ekonomiye yapmış olduğu katkılar gözönüne alınarak değerlendirmeye alınmıştır. Bu çerçevede bölgede karşılaştırmalı olarak mevcut elektrik üretimleri, elektrik üretim potansiyelleri ve elektrik tüketimleri incelenmiştir. Ayrıca doğalgazın bölge içerisindeki mevcut ve geleceğe yönelik kullanım durumuna bakılmıştır. Yenilenebilir enerji kaynaklarının bölge ve ülke için önemi vurgulanmış ve bu alanda yapılması gerekenlerin neler olabileceğinden bahsedilmiştir.

Enerji sektörünün içinde elektrik enerjisinin payı ve yeri özel bir önem arz etmektedir. Elektrik enerjisine olan talep, gelişmiş ülkelerde dahi sürekli bir artma eğilimi göstermektedir. Türkiye'de bu talep artışı, yıllık ortalama yüzde 8'ler civarında seyretmiştir. Türkiye'de kişi başı elektrik tüketimi 2000 yılı itibarıyla brüt 1 903 kWs (kWh), bölgede 784 kWs, AB-15 ülkesinde ise 7 958 kWs olmuştur. Enerjide doğalgazın payı da giderek artmaktadır. 1987 yılında doğalgaz kullanımına başlayan Türkiye, 6,7 milyar m^3 olan doğalgaz tüketimini 2003 yılı itibarıyla 21 milyar m^3'e çıkartmıştır. Doğalgazın yüzde 64'ü santrallarda elektrik üretmek için, yüzde 18'i konutlarda ısınmak amacıyla ve yüzde 14,2'si de sanayide kullanılmaktadır. 25 Avrupa Birliği ülkesinde elektrik üretiminde kullanılan doğalgazın payı 2000 yılında yüzde 16 iken, 2030 yılında yüzde 36'lara ulaşması beklenmektedir. Bu ülkelerde 2000 yılında kullanılan doğalgazın yüzde 45'i ithal edilirken, ithalatın 2030 yılında yüzde 80'lere ulaşacağı tahmin edilmektedir (BOTAŞ 2004).

Türkiye'de doğalgaz kullanımının son yıllarda artan eğilimine paralel olarak bölgede de doğalgaz kullanımına geçmek ve bunu yaygınlaştırmak için çalışmalar sürdürülmektedir. Kamuoyunda "Mavi Akım" olarak adlandırılan Rusya-Samsun-Ankara hattından doğalgaz kullanımına, bölgede kısmen Çorum ilinde başlanmıştır. 2006-2007 yıllarında,

bölgenin tamamında doğalgaz kullanılmasına başlanması planlanmıştır.

AB enerji politikası, rekabet gücünü artırmaya yönelik olarak elektrik ve doğalgaz piyasalarının serbestleştirilmesi yönünde ilerlemektedir. Avrupa Birliği'nin bu politikalarındaki temel hedefi; verimlilik artışı, rekabetçi ortamın yaratılması, müşterilerin enerji temin edebileceği yeri seçebilmesi, daha düşük fiyatlı enerjiye sahip olması ve enerji kaynaklarının daha iyi kullanılmasıdır. Türkiye de bu paralelde, TR83 Bölgesi de dahil olmak üzere 21 bölgede, elektrik piyasalarını ve doğalgaz piyasalarını serbestleştirme yönünde adımlar atmıştır.

Güvenilir, yeterli, ekonomik, rekabetçi ve çevreye zarar vermeyen bir enerji üretiminin, dağıtımının kullanıma hazır halde tutulması ve genelde sürekli artan elektrik talebine cevap verebilmesi, bölgenin ve ülkenin ekonomik gelişmesine yardımcı olacaktır.

3.3.4.2 Enerji Sektörüne Genel Bir Bakış

Türkiye, gelişmekte olan ülkeler gibi, enerji gereksinimi hızla artan, petrol ve doğalgaz başta olmak üzere enerji kaynakları ve finansman yönünden dışa bağımlı bir ülke konumundadır. 2001 yılında Türkiye, hidrolik potansiyelinin yüzde 19,2'sini, güneş potansiyelinin binde 8,2'sini, jeotermal enerjisinin binde 3,8'ini, tahmini rüzgar potansiyelinin binde 0,3'ünü kullanabilmiştir (TMMOB Enerji Komisyonu, 2003).

Türkiye petrol ve doğalgaz dışında, birincil enerji kaynakları bakımından, kendi elektrik tüketimini (2003 yılı elektrik tüketimi 141 milyar kWs) fazlasıyla karşılayabilecek durumdadır.

Hidrolik enerjiden yararlanma oranı 1985-2000 yıllarında yüzde 40'larda olan Türkiye, 2001 yılında bu oranı yüzde 19,6'ya düşürerek (24 milyar kWs), elektrik enerjisi üretimindeki dışa bağımlı doğalgazın payını yüzde 40'lara (50 milyar kWs) çıkarmıştır.

Türkiye'de güneş, rüzgar, jeotermal, atık, küçük su gibi, yeni ve yenilenebilir enerji kaynaklarına ilişkin potansiyelin henüz net olarak saptanabildiği ve bu kaynaklardan yeteri düzeyde yararlanabildiği söylenememektedir. Enerji kaynak çeşitliliğinin artırılması, enerji arzı güvenirliği açısından önem taşımaktadır. Öncellikle, yerli kaynaklardan enerji üretimini artırmaya yönelik olarak, dünyadaki teknolojilerin takip edilmesi, Ar-Ge çalışmalarının hızlandırılması ve desteklenmesi gerekmektedir.

Dünya'da, enerji üretiminin geleceği ile ilgili senaryolar giderek artan ölçüde yeni ve yenilenebilir enerji kaynakları, özellikle de rüzgar, güneş, jeotermal, hidrojen ve bioatık enerjisi üzerinde kurulmaktadır. Yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanmakla, ülkelerin dışa bağımlılığının azaltılmasına ve temiz bir çevrenin oluşmasına katkıda bulunulmaktadır. Dünyamızda petrol rezervlerinin 35-40 yıl, doğalgaz rezervlerinin 65 yıl ve kömür rezervlerinin 220 yıl sonra tükeneceği bilim adamları tarafından ifade edilmektedir. Ayrıca fosil yakıtları, sera gazı olarak bilinen karbon dioksit (CO_2) gazını yaydığı için küresel iklim değişikliklerine neden olduğu bilinen bir gerçektir.

Enerji, ülkelerin ekonomik ve sosyal gelişiminde, dolayısıyla toplumsal refahın artırılmasında vazgeçilmez bir etken olmaya devam etmektedir. Enerji verimliliği, çevreye verilen zararların en az düzeyde tutulması, bölgeler arası ekonomik ve sosyal kalkınmanın geliştirilmesi, Avrupa Birliği (AB) üyelerinin enerji politikalarının hedefleri arasındadır. AB doğalgaz ve elektrik piyasalarını serbestleştirmektedir. AB'nin bu piyasaları serbestleştirmedeki temel amacı, rekabete dayalı, kaliteli ve kesintisiz bir enerji arzına, verimliliğin artırılmasına, şeffaf bir fiyatlandırma gibi hedeflere dayanmaktadır. Tek bir enerji piyasası oluşturma yönünde kararlar alan AB, üye ülkeler arasındaki "Trans-European Energy Network" adı altında elektrik, petrol ve doğalgaz bağlantıları ve geçişleri sağlamaya yönelik programlar ortaya koymuştur. Türkiye'nin coğrafi konumu, AB'nin bu amacını karşılaması açısından büyük önem arz etmektedir. Hazar Denizi, Orta

Asya ve Ortadoğu petrol ve doğalgaz rezervlerinin, Avrupa, Balkan, Akdeniz ülkeleri ile ihtiyacı olan diğer ülkelere ulaştırılmasında, Türkiye bir geçiş yeri durumundadır. Mavi Akım olarak adlandırılan Karadeniz üzerinden gelen doğalgaz hattının Ankara'dan Akdeniz kıyılarına ulaştırılması, Hazar ve Orta Asya petrol ve doğalgazını Avrupa içlerine taşıyacak hatların yapılması, Türkiye'nin bir enerji koridoru olmasına katkıda bulunacaktır. Aynı şekilde Türkiye'nin elektrik iletim şebekesi altyapısının AB ülkeleriyle de enerji alışverişi yapacak şekilde geliştirilmesi ve düzenlenmesi ülkeler arası ekonomik ve sosyal kalkınmanın artırılmasına katkıda bulunacaktır. Mevcut, Azerbaycan, Ermenistan, İran, Irak, Suriye, Gürcistan, Bulgaristan elektrik alışveriş enerji iletim hatlarına ilaveten Yunanistan hattı da yapım aşamasındadır.

2003 sonu itibarıyla 141,2 milyar kWs olarak gerçekleşen elektrik tüketimi, 2010 yılında 216-242, 2020 yılında ise 406-499 milyar kWs olacağı tahmin edilen Türkiye'de, toplamda bu tüketimi karşılamak için, 2020 yılına kadar 54 800 MW kurulu güce sahip yeni santralların devreye girmesi gerekmektedir. Tahmini 50-70 milyar Dolar civarında bir yatırım gerektirecek bu talebi, Türkiye'nin kendi finans kaynaklarıyla zamanında karşılaması mümkün görülmemektedir. Bu sebeple, yurtdışı kaynaklı yatırım finansmanlarının sağlanması ve özel kesim ağırlıklı enerji üretim modellerinin ortaya konulması, ülke ve bölgenin kalkınmasına önemli katkılarda bulunacak ve enerji yatırımı önündeki darboğazın aşılmasına yardımcı olacaktır. Sürekli olarak, enerji arzının, enerjiye olan talebin önünde tutulması gerekmektedir. Enerji yatırımlarının bugünkü seyriyle devam etmesi halinde 2010-2012 yıllarında oluşabilecek enerji açığının kapatılması amacıyla, Türkiye etkin, ivedi ve kararlı politikalar oluşturmak durumundadır. Türkiye, bu amaca yönelik olarak, başta elektrik ve doğalgaz dağıtım, elektrik üretim ve doğalgaz temini alanında olmak üzere, enerji piyasasının özelleştirilmesi yönünde adımlar atmıştır. Yenilenebilir kaynakların kullanımını artırmak amacıyla 2004 yılında yasa tasarısı hazırlanmış ve bir an önce yürürlüğe konması için çaba sarf edilmektedir. Dünya'da yoğun olarak kullanılan (2001 yılı oranı, yüzde 17) nükleer enerjiden yararlanmak için Türkiye, Uluslararası Atom Ajansı (IAEA) ile emniyet ve ilave protokol antlaşması imzalamıştır. Türkiye enerji ihtiyacının yüzde 8-10'unu karşılaması öngörülen 3 adet nükleer santrali devreye sokmak için 2012 yılını hedef olarak seçmiştir (Güler, 2004).

Türkiye'de 1985-2001 döneminde elektrik üretim, tüketim kişi başı dağılımları Tablo 3.3.4.1'de ve Dünya-Türkiye 2001 yılı elektrik üretim, tüketim kişi başı dağılımları Tablo 3.3.4.2'de detaylı olarak verilmiştir.

1990 yılından beri, dünyada termik kaynaklara dayanan elektrik üretimi, toplam üretimin üçte ikisini oluşturmakta, hidrolik ve nükleer kaynaklara dayanan elektrik üretimi ise eşit paylar almaktadır. Hidrolik ve nükleer kaynaklı elektrik üretiminin 2001 yılı oranları, yüzde 17'şer civarındadır. Yenilenebilir kaynaklardan elde edilen enerji son yıllarda teknolojideki gelişmelere bağlı olarak artan bir eğilim göstermesine rağmen, toplam elektrik enerjisi içindeki payı 2001 yılı itibarıyla, dünyada yüzde 0,6, AB ülkelerinde ise, dünya ortalamasının iki katı olmuştur. Dünya ölçeğinde yenilenebilir kaynaklar içerisinde atıklardan (biomass) elde edilen enerjinin payı 1999 yılı itibarıyla yüzde 80, AB ülkelerinde ise 2000 yılı itibarıyla yüzde 62 olmuştur.

Türkiye 2001 yılı itibarıyla; dünya nüfusunda yüzde 1,10, ekonomisinde yüzde 0,68, enerji tüketiminde ise yüzde 0,86 paya sahiptir. Türkiye 2001 yılı kişi başı elektrik tüketimi 1 855 kWs'a ulaşmış iken, dünya ortalaması 2 300 kWs'ı, OECD ortalaması 7 563 kWs'ı geçmektedir.

TR83 Bölgesi, Türkiye genelinde olduğu gibi hidroelektrik enerji potansiyeli ve yenilenebilir enerji kaynaklarıyla göze çarpmaktadır. Kişi başı elektrik tüketimi yaklaşık Türkiye ortalamasının yarısına tekabül eden bu bölge, 26 bölge arasında 20. sırada yer almaktadır. Bölgenin doğalgaz kullanımına, Türkiye genelinde de geçerli olduğu gibi,

Tablo 3.3.4.1 Türkiye Elektrik Üretim ve Tüketimi, 1985, 1990, 1995, 2001

	TÜRKİYE ELEKTRİK ÜRETİM-TÜKETİM			1985				1990				1995				2001			
				KURULU GÜÇ		ÜRETİM		KURULU GÜÇ		ÜRETİM		KURULU GÜÇ		ÜRETİM		KURULU GÜÇ		ÜRETİM	
				MW	Yüzde	GWh	Yüzde	MW	Yüzde	GWh	Yüzde	MW	Yüzde	GWh	Yüzde	MW	Yüzde	GWh	Yüzde
ÜRETİM		HİDROLİK		3 874,8	*42,5*	12 044,9	*35,2*	6 764,3	*41,5*	23 148,0	*40,2*	9 862,8	*47,1*	35 540,9	*41,2*	11 672,9	*41,2*	24 009,9	*19,6*
		TERMİK		5 229,3	*57,3*	22 168,0	*64,8*	9 535,8	*58,4*	34 314,9	*59,6*	11 074,0	*52,8*	50 620,5	*58,7*	16 623,1	*58,7*	98 562,8	*80,3*
			taş kömürü	219,9	*2,4*	710,3	*2,1*	331,6	*2,0*	620,8	*1,1*	326,4	*1,6*	2 232,1	*2,6*	335,0	*1,2*	2 705,0	*2,2*
			linyit	2 864,3	*31,4*	14 317,5	*41,8*	4 874,1	*29,9*	19 560,5	*34,0*	6 047,9	*28,9*	25 814,8	*29,9*	6 510,7	*23,0*	34 371,5	*28,0*
			ith.kömür	0,0	*0,0*		*0,0*	0,0	*0,0*	0,0	*0,0*	0,0	*0,0*	0,0	*0,0*	145,0	*0,5*	1 340,0	*1,1*
			fuel oil	110,5	*1,2*	7 028,6	*20,5*	1 202,2	*7,4*	3 920,0	*6,8*	1 148,9	*5,5*	5 498,2	*6,4*	1 608,4	*5,7*	8 816,6	*7,2*
			motorin	627,3	*6,9*	53,4	*0,2*	545,6	*3,3*	20,8	*0,0*	204,2	*1,0*	273,8	*0,3*	235,5	*0,8*	904,0	*0,7*
			lpg	0,0	*0,0*	0,0	*0,0*	0,0	*0,0*	0,0	*0,0*	0,0	*0,0*	0,0	*0,0*	24,0	*0,1*	162,1	*0,1*
			nafta	0,0	*0,0*	0,0	*0,0*	0,0	*0,0*	0,0	*0,0*	0,0	*0,0*	0,0	*0,0*	131,7	*0,5*	483,5	*0,4*
			doğalgaz	100,0	*1,1*	58,2	*0,2*	2 210,0	*13,5*	10 192,3	*17,7*	2 883,9	*13,8*	16 579,3	*19,2*	4 850,7	*17,1*	49 549,2	*40,4*
			atık	0,0	*0,0*	0,0	*0,0*	0,0	*0,0*	0,0	*0,0*	13,8	*0,1*	222,3	*0,3*	23,6	*0,1*	229,9	*0,2*
		otoprodüktör	ithal kömür	317,3	*3,5*	dahil		372,3	*2,3*	dahil		392,6	*1,9*	dahil		455,7	*1,6*	dahil	
			çok yakıtlıS+G	0,0	*0,0*	dahil		0,0	*0,0*	dahil		34,3	*0,2*	dahil		2 302,8	*8,1*	dahil	
		RÜZGAR		0,0	*0,0*			0,0	*0,0*	0,0	*0,00*	0,0	*0,0*			18,9	*0,07*	62,4	*0,1*
		GÜNEŞ		0,0	*0,0*			0,0	*0*	0,0		0,0	*0,0*			0,0	*0*	0,0	*0,0*
		JEOTERMAL		17,5	*0,19*	6,0	*0,02*	17,5	*0,11*	80,1	*0,14*	17,5	*0,08*	86,0	*0,10*	17,5	*0,06*	89,6	*0,07*
		DİĞER																	
	TOPLAM BRÜT ÜRETİM			9 121,6	*100,0*	34 218,9	*100,0*	16 317,6	*100,0*	57 543,0	*100,0*	20 954,0	*100,0*	86 247,4	*100,0*	28 332,4	*100,0*	122 724,8	*100,0*
		KURULU GÜÇ VE ÜRETİME GÖRE ELEKTRİKSEL ÖZELLİKLER																	
		saatlik yük puantı		5 739	62,9			9 056	55,5			13 876	66,2			19 407	68,5		
		güvenilir üretim kapasitesi		4 444	48,7	38 931	113,8	8 710	53,4	76 301	132,6	11 120	53,1	97 414	112,9	16 353	57,7	143 251	116,7
		ortalama üretim kapasitesi		4 900	53,7	42 927	125,4	9 318	57,1	81 628	141,9	12 016	57,3	105 257	122,0	17 600	62,1	154 176	125,6
TÜKETİM		MAKSİMUM VE MİNUMUM GÜNLÜK TÜKETİM MİKTARLARI																	
		maksimum günlük tüketim		109 936	27.12.1985			171 669	26.07.1990			274 704	21.12.1995			404 828	13.12.2001		
		minumum günlük tüketim		63 065	20.06.1985			94 911	27.04.1990			140 694	14.03.1995			238 625	05.03.2001		
		Santral İç Tüketimi				2 306,8	6,7			3 311,4	5,8			4 388,8	5,1			6 472,6	5,27
	TOPLAM NET ÜRETİM					31 912,1				54 231,6				81 858,6				116 252,2	
		İthalat				2 142,4	6,3			175,5	0,3			0,0	0,0			4 579,4	3,73
		Hat kayıpları -iletim				1 611,4	4,7			1 787,2	3,1			2 034,9	2,4			3 374,4	2,75
		Hat kayıpları -dağıtım				2 734,5	8,0			4 893,1	8,5			11 733,9	13,6			19 954,3	16,26
		İhracat				0,0	0,0			906,8	1,6			695,9	0,8			432,8	0,35
	TOPLAM NET İÇ TÜKETİM *					29 708,6				46 820,0				67 393,9				97 070,1	
		Mesken				4 978,9	16,8			9 059,8	19,4			14 492,5	21,5042			23 557,3	24,27
		Köy				655,4	2,2			102,5	0,2			bireysel abone				bireysel abone	
		Ticaret				1 620,5	5,5			2 557,8	5,5			4 195,2	6,22			9 436,5	9,72
		Resmi daire				891,5	3,0			1 463,3	3,1			3 011,6	4,47			4 370,0	4,50
		Sanayi				19 607,7	66,0			29 211,8	62,4			38 007,4	56,40			46 989,0	48,41
		Genel ayd				407,3	1,4			1 231,4	2,6			3 105,9	4,61			4 888,2	5,04
		Diğer				1 547,3	5,2			3 193,4	6,8			4 581,2	6,80			7 828,9	8,07
KİŞİ BAŞI DAĞILIM, NÜFUS VE BÜYÜME		Kurulu güç				180,0				288,9				345,7				413,4	
	KİŞİ BAŞI DAĞILIM	Brüt tüketim	kWh			675,4				1 018,9				1 422,9				1 790,8	
		Net tüketim				586,4				829,1				1 111,9				1 855,0	
	ELEKTRİK FİYATI	Maliyet	cent/kWh			3,7				6,9				3,3				6,3	
		Satış-ort				5,7				6,3				3,4				4,1	
	NÜFUS		Milyon kişi			50 664,0				56 473,0				60 614,0				68 529,0	

Kaynak: *TEİAŞ (2001), 2001 Yılı İstatistikleri.*
(*)TEDAŞ (2002), Türkiye Elektrik Dağitim ve Tüketim Istatistikleri.

Tablo 3.3.4.2 Dünya-Türkiye Elektrik Üretim ve Tüketimi, 2001

Açıklama		OECD				AB-15				ABD				DÜNYA*				TÜRKİYE			
		KURULU GÜÇ		ÜRETİM		KURULU GÜÇ		ÜRETİM		KURULU GÜÇ		ÜRETİM		KURULU GÜÇ		ÜRETİM		KURULU GÜÇ		ÜRETİM	
		MWx1000	Yüzde	GWhx1000	Yüzde	MWx1000	Yüzde	GWhx1000	Yüzde	MWX1000	Yüzde	GWh	Yüzde	MWx1000	Yüzde	GWhx1000	Yüzde	MWX1000	Yüzde	GWh	Yüzde
HİDROLİK		416,2	*20,3*	1 297,8	*13,4*	118,8	*20,3*	363,3	*13,6*	98,1	*12,0*	228,1	*5,7*			2 645,7	*17,0*	11,7	*41,2*	24,0	*19,6*
TERMİK		1 316,5	*64,1*	6 053,5	*62,3*	329,5	*56,4*	1 378,8	*51,8*	615,7	*75,2*	2 921,8	*73,4*			10 157,9	*65,3*	16,6	*58,7*	98,6	*80,4*
	Taşkömürü																				
	Linyit	604,9	*29,4*	3 713,0	*38,2*	139,3	*23,8*	705,0	*26,5*	313,6	*38,3*	2 046,5	*51,4*			5 991,9	*38,5*	7,0	*24,7*	38,7	*31,6*
	İth.kömür																				
	Fuel oil																				
	Motorin	215,9	*10,5*	584,9	*6,0*	71,1	*12,2*	154,7	*5,8*	41,7	*5,1*	134,2	*3,4*			1 167,5	*7,5*	2,0	*7,1*	10,4	*8,4*
	Lpg																				
	Nafta																				
	Doğalgaz	470,9	*22,9*	1 604,8	*16,5*	109,9	*18,8*	468,6	*17,6*	249,7	*30,5*	671,6	*16,9*			2 828,3	*18,2*	4,9	*17,1*	49,5	*40,4*
	Atık	24,8	*1,2*	150,8	*1,6*	9,3	*1,6*	50,5	*1,9*	10,7	*1,3*	69,5	*1,7*			170,2	*1,1*	0,0	*0,1*	0,2	*0,2*
NÜKLEER		302,6	14,7	2 290,6	*23,6*	302,6	*51,8*	889,4	*33,4*	98,8	*12,1*	805,7	*20,2*			2 653,0	*17,1*	0,0	*0,0*	0,0	*0,0*
RÜZGAR																					
GÜNEŞ																					
JEOTERMAL		20,1	*1,0*	*71,1*	*0,7*	12,0	*2,1*	*32,8*	*1,2*	12,0	*1,5*	*32,8*	*0,8*			*89,6*	*0,6*	0,0	*0,0*	*0,0*	*0,0*
DALGA																					
TOPLAM BRÜT ÜRETİM		2 055,3	*100,0*	9 713,0	*100,0*	584,1	*100,0*	2 664,3	*100,0*	818,6	*100,0*	3 978,8	*100,0*			15 546,4	*100,0*	28,3	*100,0*	122,7	*100,0*
İthalat				333,6	3,4			212,0	8,0			38,5	1,0			495,0	3,2			4,6	3,7
İhracat				324,3	3,3			181,4	6,8			18,2	0,5			487,3	3,1			0,4	0,4
Şebeke kaybı				597,8	6,2			168,0	6,3			219,2	5,5			1 357,1	8,7			23,3	19,0
TOPLAM BRÜT ARZ				9 722,3				2 633,7				3 958,5				15 554,1				118,6	
TOPLAM NET İÇ TÜKETİM				8 372,1	100,0			2 297,0	100,0			3 434,1	100,0			12 699,1	100,0		103,5	97,1	100,0
Mesken				2 492,3	29,8			669,7	29,2			1 156,7	33,7			diğer				23,6	24
Ticaret ve Kamu				2 320,7	27,7			559,0	24,3			1 119,7	32,6			diğer				22,9	23,6
Sanayi				3 123,5	37,3			963,3	41,9			1 061,1	30,9			5 298,5	41,7			46,9	48,3
Tarım				83,0	1,0			38,3	1,7							diğer				3,2	3,3
Ulaştırma				107,8	1,3			61,1	2,7			4,7	0,1			224,9	1,8			0,7	0,7
Enerji				236,5	2,8			6,0	0,3			91,9	2,7			diğer				1,8	1,8
Diğer				8,3	0,1				0,0							7 175,6	56,5			0,0	0,0
KİŞİ BAŞI TÜKETİM	Net tüketim 2000 (kWh)			7 563				6 108				12 955				2 300				1 855	

Kaynak: TEİAŞ (2001), 2001 Yılı İstatistikleri.
(*) IEA (2004), Energy Statistics-Electricity 2001-www.iea.org.

öncelikle sanayi ve ısıtmada yoğun olarak başlaması gerekmektedir. Ayrıca, mevcut hidroelektrik enerji kaynaklarını değerlendirmesi, enerji alanındaki verimliliği, özellikle elektrik dağıtım sistemi ve enerji kullanımını artırması önem arz etmektedir.

3.3.4.3 Elektrik Üretimi

Bölgede elektrik çoğunlukla hidroelektrik santrallar vasıtasıyla üretilmektedir. Bunun yanısıra, şeker fabrikalarının kendi enerji ihtiyacını karşılayan otoprodüktör santrallar ve özel kesim tarafından işletilen bir mobil santral (bu santral 2002 yılından beri çalıştırılmamaktadır) bulunmaktadır. Bu santrallar ürettikleri elektrik ile bölge ve ülke ekonomisine önemli katkılar sağlamaktadırlar. 2001 yılı fiili üretimleri 4 757 GWs olan bu santralların, bölgenin mevcut tüketimini (2 246 GWs/yıl) karşılama oranı yaklaşık iki katı civarındadır.

İşletmede olan bu santralların yanısıra, bölgede planlama aşamasında ve inşa halinde olan enerji üretim santralları da bulunmaktadır. Bu santralların bir an önce devreye girmesi, özellikle Türkiye'nin yıllar bazında artan enerji talebinin karşılanması açısından önem taşımaktadır.

Sonuç olarak; üretilen, planlanan, inşa halinde olan ve henüz değerlendirilmeye alınmayan enerji üretim kaynaklarına genel olarak bakıldığında, bölgede yıllık 12 142 GWs'lık bir enerji üretim kapasitesinin bulunduğu görülmektedir. Bu rakam bugünkü bölge tüketiminin 5,5 katını karşılayabilecek bir değeri ifade etmektedir.

3.3.4.4 Elektrik Tüketimi ve Kayıp Kaçak Oranları

Bölgenin elektrik tüketimine bakıldığında, Türkiye'de tüketilen 100 birim elektriğin 2,18 biriminin bölgede tüketildiği görülmektedir.

Türkiye genelinde 1983-2001 yılları arasında üretim, tüketim artış hızları ve toplam kayıpları yüzde olarak Şekil 3.3.4.2'de sunulmuştur. 1983 ve 1987 yıllarında yüzde 13'lere çıkan elektrik talebi artış hızı, 2000 yılına kadar yüzde 5-10 arasında oynamıştır. 2001 yılında elektrik talebi ise yüzde 1,2 gerilemiştir. Kuzeydoğu Anadolu (KDA) Yük Dağıtım ve İşletme Müdürlüğü'nün Samsun, Tokat, Çorum ve Amasya illerini de içine alan on ilin 2001 ve 2003 yılları arasındaki toplam puant ve tüketim değerlerine bakıldığında ortalama yüzde 2 civarında bir talep artışı olduğu görülmektedir

Şekil 3.3.4.1 Bölgenin Mevcut Elektrik Üretiminin ve Potansiyelinin Dağılımı

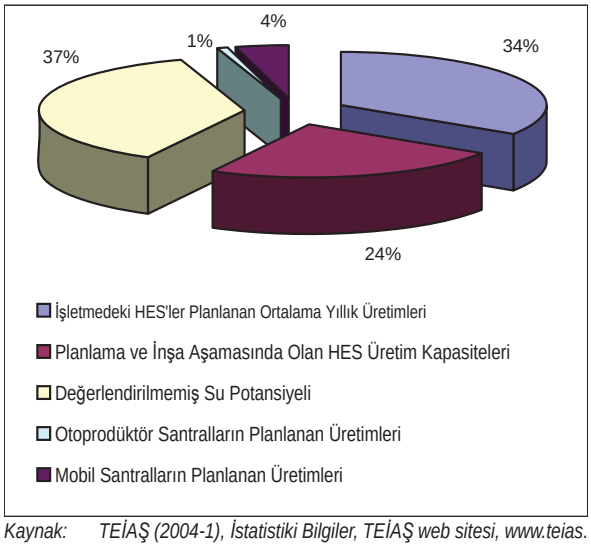

Kaynak: TEİAŞ (2004-1), İstatistiki Bilgiler, TEİAŞ web sitesi, www.teias.gov.tr/yayin-raporlar/istatistikler.

Şekil 3.3.4.2 Türkiye'de Elektrik Üretim, Tüketim Artış Hızı ve Kayıp-Kaçak Oranlarının Değişimi (1983-2001)

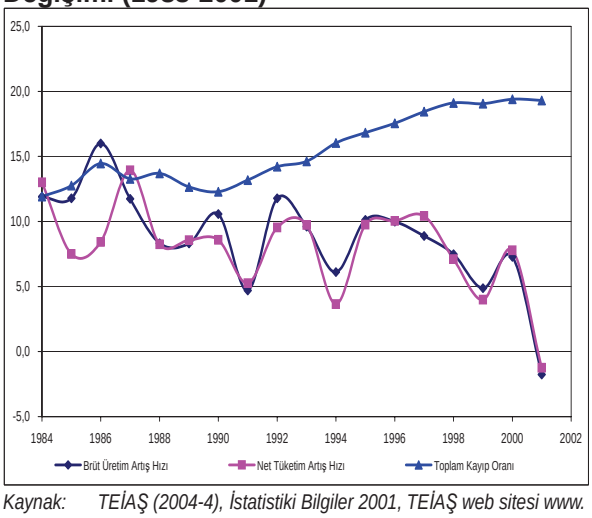

Kaynak: TEİAŞ (2004-4), İstatistiki Bilgiler 2001, TEİAŞ web sitesi www.teias.gov.tr/yayin-raporlar/istatistikler.

(TEİAŞ, 2004-3). Kayıp-kaçak oranlarında ise yıllar bazında sürekli bir artış gözlenmiş, özellikle elektrik talebinin düştüğü, diğer bir deyişle ekonomik durgunluğun arttığı dönemde yüzde 20'lere ulaşmıştır. 2001 yılı itibarıyla kayıp-kaçak oranı Türkiye'de yüzde 19,0 olmuştur (Şekil 3.3.4.2).

Kayıp-kaçak oranları 2002 yılı itibarıyla bölgede yüzde 21 civarındadır. OECD ülkelerinde ise yüzde 7 dolayındadır. Uluslararası kuruluşlar tarafından teknik olarak kabul edilen oran da yüzde 7'dir. Kabul edilen bu orana göre yüzde 14'lük bir oran ekonomik olarak parası tahsil edilemeyen değer olarak gözükmektedir. Bedelsiz cadde ve sokak aydınlatmaları da göz önüne alındığında bölgede kayıp-kaçak elektrik tüketiminden dolayı oluşan bu oranın parasal karşılığı yıllık 50 milyon ABD Doları civarındadır.

Bölgeler arası sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında 18. sırada yer alan bu bölgede, 2000 yılı kişi başı elektrik tüketimi 784 kWs olup, 26 Düzey 2 İBB arasında 20. sırada yer almaktadır. Türkiye ortalaması brüt 1 903 kWs/kişi, AB-15 ülke ortalaması ise 7 958 kWs/kişi'dir.

3.3.4.5 Sektörler İtibarıyla Elektrik Tüketimi

Bölgede sektörel bazda elektrik tüketiminde, toplam tüketimdeki yeri itibarıyla, sanayi sektörü yüzde 36,20'lık pay oranıyla ilk sırada, meskenler ise yüzde 34,85 oranıyla ikinci sırada gelmektedir. Türkiye ölçeğinde ise, bu oranlar, sanayi için yüzde 49,0, meskenler için yüzde 22,9'dur.

Bölgede mesken başına elektrik tüketim miktarı (874 kWs), Türkiye'deki ortalama mesken başına tüketilen miktarın (1 100 kWs) altındadır. Bu durum meskenlerde kullanılan elektrikli cihazlar göz önüne alınarak toplumun refah düzeyinin bir göstergesi olarak da kabul edilebilir.

3.3.4.6 Doğalgaz

Bölgede doğalgaz kullanımına sadece Çorum'daki sanayi tesislerinde (sadece dört tesis) başlanmıştır. Bölgenin tamamında doğalgaz kullanımına 2006-2007 yıllarında başlanabilecektir. BOTAŞ tarafından yapılan talep tahminine göre bölgede konut sektöründe 33,6 milyon m³, sanayi sek-

Şekil 3.3.4.3 Bölgeler İtibarıyla Kişi Başı Elektrik Tüketimleri, 2000

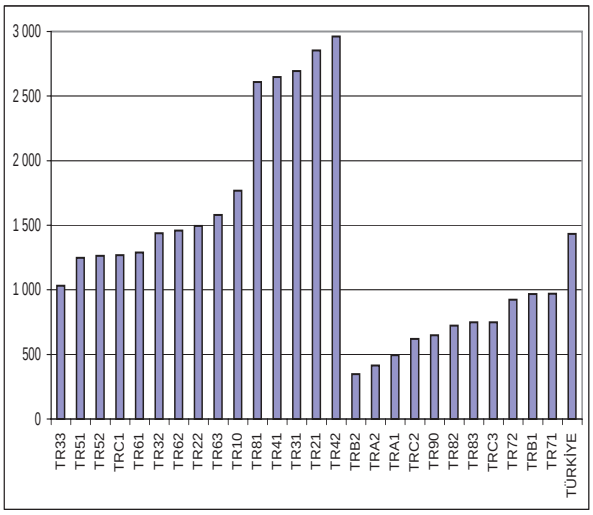

Kaynak: DPT (2004-9), Bölgeler İtibariyle Elektrik Tüketimi Bilgileri, DPT web sitesi, www.dpt.gov.tr/bgyu/bgr/dig/elektrik.htm.

Şekil 3.3.4.4 Bölgede Sektörler İtibarıyla Elektrik Tüketimleri, 2002

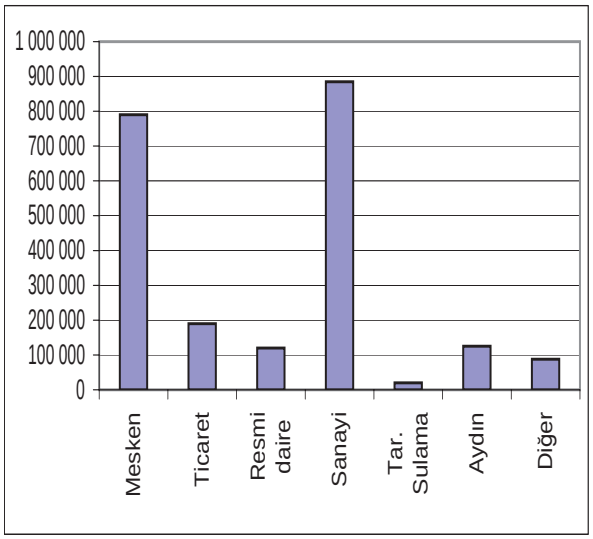

Kaynak: TEDAŞ (2002-2), Elektrik Dağıtım ve Tüketim İstatistikleri.

töründe ise 42,7 milyon m³ doğalgaz kullanımı öngörülmüştür. Türkiye'de 2004 yılında tüketilen doğalgazın yüzde 58'i elektrik üretiminde, yüzde 21'i konut sektöründe ve yüzde 21'i sanayide kullanılmıştır.

Bölgede doğalgazla ilgili olarak yapılan çalışmalar ve talep tahminleri Tablo 3.3.4.3'de özetlenmiştir. BOTAŞ'ın yapmış olduğu normal senaryoya göre doğalgaz talepleri yukarıda verilmiştir. 2020 için talep tahmini ise konutta 289 milyon m³, sanayide 278 milyon m³'tür.

3.3.4.7 Yenilenebilir Kaynaklar

Bölgede büyük kurulu güçlere sahip hidroelektrik santrallar ve ısınmada kullanılan güneş kollektörleri haricinde temiz enerjiden yararlanılmamaktadır.

Yenilenebilir kaynaklardan yararlanma oranı düşüktür. Bölgede özellikle güneş kollektörleri daha fazla kullanılmalı ve kentsel ve hayvansal atıklardan yararlanma yoluna gidilmelidir. Ayrıca değerlendirmeye alınmamış küçük su kaynakları üzerine kurulacak 10 MW'tan küçük kapasiteli türbinlerle üretilecek elektrik enerjisi, bölge ve ülke ekonomisine katkıda bulunacaktır. Özellikle, tarımsal sulamanın yapıldığı ve yoğun elektrik enerjisi tüketilen yerlerde enerji maliyetleri büyük ölçüde azaltılabilecek ve istihdama da katkıda bulunulacaktır. Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını teşvik amacıyla Dünya Bankası ve Avrupa Birliği fonlarından yararlanılabilir.

Bölgede bulunan Yeşilırmak havzasında 1,3 milyar kWs'lık, Kızılırmak havzasında ise 1 milyar kWs'lık, 10 MW altında değerlendirilmemiş küçük HES potansiyeli olduğu tespit edilmiştir. Bölgede bu potansiyelden şimdiye kadar yararlanma yoluna gidilememiştir (EİE, 2004). Türkiye'de bir kamu kuruluşu olan TEMSAN'ın küçük düşülü HES'lerin elektromekanik teçhizat imalatı ve tesisi konusunda çalışmaları vardır. TEMSAN bu konuda öncü bir görev üstlenebilir.

Avrupa Birliği'ne dahil ülkelerde, 2002 yılında işletmede olan küçük HES kapasitesi 10 458 MW'a ulaşmıştır. İtalya 2 233, Fransa 2 020 MW ile küçük HES kullanımında önde gelen AB ülkeleridir (Europe Energy, 2004).

3.3.4.8 Sonuç

Enerji sektörünün içinde elektrik enerjisinin payı ve yeri özel bir önem arz etmektedir. Elektrik enerjisine olan talep, gelişmiş ülkelerde dahi sürekli bir

Tablo 3.3.4.3 Bölge İçin Doğalgaz Talep Tahminleri

	Gaz alımının yapılacağı iletim hattı	Sektör	İyimser Talep (milyon m3)	İyimser Kullanıma başlama	Normal Talep (milyon m3)	Normal Kullanıma başlama	Kötümser Talep (milyon m3)	Kötümser Kullanıma başlama	2020 yılı talebi (milyon m3)
Tokat	DAGH	Konut	5	2005	3,5	2006	3	2007	35
		Sanayi	26	2005	18,2	2006	15,6	2007	39
Samsun	SAGH	Konut	35	2004	24,5	2005	21	2006	123
		Sanayi	15	2004	13,3	2005	38,4	2006	195
Çorum	SAGH	Konut	3	2004	2,1	2005	1,8	2006	50
		Sanayi	Kullanılıyor						
Amasya	SAGH	Konut	5	2004	3,5	2005	3	2006	81
		Sanayi	16	2004	11,2	2005	9,6	2006	44
Bölge		Konut	48		33,6		28,8		289
		Sanayi	57		42,7		63,6		278

DAGH: Doğu Anadolu Gaz Hattı, SAGH: Samsun-Ankara Gaz Hattı.
Kaynak: BOTAŞ (2004), Botaş web sitesi (botas.gov.tr/faaliyetler/dg).

artma eğilimi göstermektedir. Türkiye'de bu talep artışı, yıllık ortalama yüzde 8'ler civarında seyretmiştir. Türkiye'de kişi başı elektrik tüketimi 2000 yılı itibarıyla brüt 1 903 kWs, bölgede 784 kWs, AB-15 ülkesinde ise 7 958 kWs olmuştur. Türkiye'nin ve bölgenin kişi başına elektrik tüketiminin, sanayileşme, kentleşme ve toplumun refah düzeyinin artışına bağlı olarak gelişmiş ülkeler seviyesine çıkması, ileriki yıllarda elektrik enerjisine yönelik yoğun bir talebi de beraberinde getirecektir.

Enerjide doğalgazın payı da giderek artmaktadır. 1987 yılında doğalgaz kullanımına başlayan Türkiye, 6,7 milyar m^3 olan doğalgaz tüketimini 2003 yılı itibarıyla 21 milyar m^3'e çıkartmıştır. Türkiye'de 2004 yılında tüketilen doğalgazın yüzde 58'i elektrik üretiminde, yüzde 21'i konut sektöründe ve yüzde 21'i sanayide kullanılmaktadır. 25 Avrupa Birliği ülkesinde elektrik üretiminde kullanılan doğalgazın payı 2000 yılında yüzde 16 iken, bunun 2030 yılında yüzde 36'lara ulaşması beklenmektedir. Bu ülkelerde 2000 yılında kullanılan doğalgazın yüzde 45'i ithal edilirken, ithalatın 2030 yılında yüzde 80'lere ulaşacağı tahmin edilmektedir (BOTAŞ, 2004).

Türkiye'de doğalgaz kullanımı son yıllarda artan bir eğilim göstermektedir. Bölgede de doğalgaz kullanımına geçmek için çalışmalar sürdürülmektedir. Kamuoyunda "Mavi Akım" olarak adlandırılan Rusya-Samsun-Ankara hattından doğalgaz kullanımına, bölgede kısmen Çorum ilinde başlanmıştır. 2006-2007 yıllarında, bölgenin tamamında, doğalgaz kullanılmasına başlanması planlanmıştır.

AB enerji politikası, rekabet gücünü artırmaya yönelik olarak elektrik ve doğalgaz piyasalarının serbestleştirilmesi yönünde ilerlemektedir. Avrupa Birliği'nin bu politikalarındaki temel hedefi; verimlilik artışı, rekabetçi ortamın yaratılması, müşterilerin enerji temin edebileceği yeri seçebilmesi, daha düşük fiyatlı enerjiye sahip olması ve enerji kaynaklarının daha iyi kullanılmasıdır. Türkiye de bu paralelde, TR83 Bölgesi de dahil olmak üzere 21 bölgede, elektrik piyasalarını ve doğalgaz piyasalarını serbestleştirme yönünde adımlar atmıştır.

Güvenilir, yeterli, ekonomik, rekabetçi ve çevreye zarar vermeyen, bölgenin gelişmesine cevap verebilen bir enerji üretiminin dağıtımının kullanıma hazır halde tutulması ve genelde sürekli artan elektrik talebine cevap verebilmesi, bölgenin ve ülkenin ekonomik gelişmesine yardımcı olacaktır.

3.3.5 SONUÇ

Sanayi sektörü, üç sektörlü bir bölümlenmede, sektörel paylaşım açısından bölgede en son sırada yeralmaktadır. Bölgede tarım hala ağırlığını korumaktadır ve hizmet sektörleri de (2000'de) GSYİH'nın yarıdan fazlasını yaratmaktadır. Bölgenin Türk ekonomisinin genel yapısından daha güçlü bir tarım sektörü ve daha güçsüz bir sanayi sektörü olduğu, hizmetlerin de Türkiye'ye göre daha küçük olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, sanayi sektörü, 1987'den 2000'e kadar büyüme göstermiştir. Büyüme, daha çok sanayi sektörünün 3 alt başlığından biri olan imalat sanayindeki artışla gerçekleşmiştir.

İmalat sanayinin bölgedeki genel yapısında ağırlıklı olan, iki basamaklı sınıflama düzenine göre,

- Gıda ve içecek,
- Metalik olmayan mineraller,
- Giyim eşyası,
- Tütün,
- Ağaç ve mantar ürünleri,
- Metal eşya sanayileridir.

Gıda ve içecek sanayi, TR83'e komşu olan bölgelerde de ilk beş sanayi arasında yer almaktadır. Bölgede çalışan başına katma değer, yukarıdaki sanayiler de dahil her sektörde oldukça düşüktür. Bu, bölgenin rekabet edebilirlik düzeyinin yükseltilmesi bakımından hem mevcut sanayilerin verimliliği ve katma değeri yükseltici teknolojik değişikliklere gidilmesi, hem de yeni kurulacak sanayilerde ileri teknoloji kullanılmasının özendirilmesi gerektiği anlamına gelmektedir. Bölgenin, hem yakın komşu bölgelerle, hem de uluslararası pazarlarda diğer ülkelerle yarışarak gelişebilmesi için imalat sanayisinin teknolojik bir gelişme göstermesi, verimliliğini yükseltmesi ve çeşitlenmesi gerekmektedir.

Diğer taraftan, 2004 yılı saha araştırmasının verilerine göre, imalat sanayinde mevcut kapasite kullanım oranı yüzde 60 civarındadır. Bu düşük oranın, bölge için bir dezavantaj yaratmakta olduğu kabul edilebilir.

Bölgede imalat sanayindeki gelişme açısından iki farklı modelin bulunduğu düşünülebilir. Bunlardan birincisi, özel kesim ağırlıklı, zaman içinde geniş bir döneme yayılmış ve küçük ilerlemelerden oluşan, küçük sermaye birikimlerinin ortaklıklar yoluyla birleştirilmesiyle ve içsel dinamiklerle oluşan Çorum modelidir. İkincisi ise, kamu kesimi ağırlıklı ve bu nedenle dışsal kararlara bağlı, zaman içinde bir dönemde ve yoğunlaştırılmış biçimde başlatılan, ileri teknolojili ve yüksek verimlilikli Tokat (tarihsel olarak Turhal Şeker Fabrikası ile kamu kesimi eliyle sanayileşmeyi başlatan) modelidir. Bu modelde yatırımın yapılması, yeri, türü, teknolojisi ve ölçeği, dışsal kararlara dayandığı gibi, başta kar olmak üzere, yatırımın getirileri de, bölgede kalmaksızın bölge dışına aktarılabilmektedir.

Bölgede her iki modelin de etkili olduğu ve belirli bir başarının oluşmasına yardımcı olduğu düşünülebilir. Tokat imalat sanayi, ülke içindeki payı (2000 yılı) yüzde 1'in üzerinde olan ve bu oranla, ilin imalat sanayinde bölgede birinci sırada yer almasını sağlayan bir ekonomik güç oluşturmaktadır. Ancak diğer taraftan Tokat, illerin sosyo- ekonomik gelişmişlik sıralamasında, bölge illeri içinde sonuncu sırada yer almaktadır. Sosyo-ekonomik (kentleşme, demografik özellikler, yaşam kalitesiyle ilgili göstergeler gibi) pek çok diğer gösterge, toplam bir gelişme örüntüsü betimlememektedir. Tokat ilinin yüksek istihdam sağlayan özelleştirme kapsamındaki kamu yatırımları (sigara ve şeker fabrikaları), Çorum veya Samsun ili imalat sanayileri ile aynı model çerçevesinde gelişmeyecek olsa bile, ilin ve bölgenin gelişmesine belirli ölçüde katkı yapmaya devam edecektir.

Madencilik açısından, bilinen rezervler çerçevesinde, bölge zengin kaynaklara sahip değildir. Madencilik, yerel gelişime düşük maliyetli girdi sağlayabilecek bir sektör olduğu için, gelişme stratejisinde önemli bir faktördür. Bölgenin maden

varlıkları, genel anlamda büyük bir potansiyel oluşturmasa da gelişime katkı sağlayabilecek niteliktedir. Bunların biri, bölgenin mermer kaynaklarının geliştirilmesi ve ucuz taşıma yöntemleriyle dış pazarlara ulaştırılması olabilir. Diğer maden kaynağı ise, bölgenin doğal bir zenginliği olan jeotermal kaynakların, çeşitli projeler aracılığıyla tarımda, sanayide ve diğer sektörlerde kullanılması olabilir.

Ekonominin en önemli girdilerinden olan enerjinin, ekonomiye yapmış olduğu katkılar göz önüne alınarak nasıl değerlendirileceği tartışılmalıdır. Enerji, bölgenin sahip olduğu avantajlardan biri olarak görülebilir. Türkiye'de enerji talep artışı, yıllık ortalama yüzde 8'ler civarında seyretmektedir. Buna rağmen, Türkiye ve bölge, gelişmiş ülkelerin kişi başına elektrik tüketiminin altında enerji tüketmektedir. Bu, ileriki yıllarda elektrik enerjisine talebin artacağı anlamına gelebilir.

Bölgede elektrik, hidroelektrik santrallarla üretilmektedir. Bölgede üretilen enerji, enterkonnekte sistemle ülke ve bölge ekonomisine katkı sağlamaktadır. Enerji, depolanamaz ve üretildiği anda bütün ülke tüketimine sokulması gereken bir ürün olduğu için yerel bir avantaj olarak değerlendirilmeyebilir. Ürünün pazarlanması, fiyatlandırılması gibi kararlar, ülkesel ölçekte üretilen kararlar olmakla birlikte, üretim bölgesel bir faaliyettir ve bölgeye katkıda bulunmaktadır. Buna karşılık üretimin bölge üzerinde (ekolojik dengelerin korunmasıyla ilgili) negatif yükleri de olabilir. Bu nedenle, yenilenebilir enerji kaynaklarının neler olabileceği üzerinde durulmuş ve yapılması gerekenler üzerinde tartışılmıştır.

Sanayi ve enerji politikalarının, AB enerji politikası doğrultusunda, rekabet gücünü artırmaya yönelik biçimde geliştirilmesi gerekecektir. Türkiye de bu paralelde, TR83 Bölgesi de dahil olmak üzere 21 bölgede, elektrik piyasalarını ve doğalgaz piyasalarını serbestleştirme yönünde adımlar atmaktadır.

Bölgenin enerji sektörü avantajlarını geliştirebilmesi için, güvenilir, yeterli, ekonomik, rekabetçi ve çevreye zarar vermeyen, bir enerji üretimini sağlayacak programlar geliştirmesi gerekecektir.

3.4 HİZMETLER

3.4.1 GİRİŞ

Ekonomi, sadece üç genel sektör olarak ele alındığında, hizmet sektörü, GSYİH ve istihdam bakımından Türkiye, bölge ve iller için en büyük sektör olmaktadır. Bunun nedenlerinden biri, hizmetler sektöründe çok fazla alt başlık bulunması ve bir çok ekonomik ve sosyal faaliyetin bu grupta toplanmış olmasıdır. Hizmetler sektörünün büyük olması, bazı alt sektörlerin, sanayide ve tarımda yaratılan değerin türevi sayılabilecek faaliyetler olmasından da kaynaklanmaktadır. Bu durumda, tarım ve sanayideki gelişmeler, hizmetler sektörünün de gelişmesine neden olmaktadır. Böylece, hizmet sektöründeki faaliyetlerin bazıları, giderek, asıl üretici olan sektörlerdeki faaliyetler kadar önem kazanmaktadır. Teknolojik gelişmeler, toplumların yaşam düzeyinin yükselmesi, kentleşmenin hızlanması ve mekansal yoğunlaşmalar, toplu yaşamanın gerektirdiği düzenleyici faaliyetlerin giderek çoğalması ve karmaşıklaşması, normların ve standartların yükselmesi, konfor gereksiniminin kitleselleşmesi, bilgi gereksiniminin giderek yaşamın odak noktasına yerleşmesi ve eğitim ve sağlığa daha fazla ihtiyaç duyulması, sürekli olarak hizmetlerin niceliğini artırmakta ve niteliğinin gelişmesine neden olmaktadır.

Hizmet sektörleri olarak bu bölümdeki tartışmaların alt başlıkları, haberleşme, inşaat, turizm ve tanıtım, mali yapı ve bankacılık ile ticarettir. Hizmet sektörü sayılabilecek diğer bazı faaliyet alanlarıyla ilgili tartışma, daha çok sosyal bir konu olarak ele alınarak toplumsal yapı başlığı altında incelenmiştir. GSYİH hesaplamasında kullanılan faaliyet kolları ayrımında, tarım ve sanayi sektörleri net olarak ayrılmış olmasına rağmen, hizmet sektörü net olarak tanımlanmamıştır. Bu nedenle, sektörel ayrım üç ana sektör olarak yapılırken, çoğu kez, hizmetler sektörünün tanımlanmasında "kalıntı yöntemi" denilebilecek bir yaklaşım yeğlenmektedir. Bu raporda da bu yaklaşım kullanılmış ve tarım ile sanayi sektörlerine girmeyen faaliyetler, hizmet sektörü olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle, bu yaklaşım ile elde edilen verileri genel bir gösterge olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır.

GSYİH'da yer alan faaliyet kollarından inşaat, ticaret (toptan ve perakende ticaret ile otel, lokanta hizmetleri veya turizm sektörü faaliyetleri olarak düşünebileceğimiz faaliyetler) haberleşme, mali kuruluşlar, raporun hizmetler başlığı altındaki bölümlerde ayrıntılı biçimde tartışılmaktadır.

Hizmetler sektörü, cari fiyatlarla yıllara göre yapılan sektörel dağılımda, bölgede 1987 yılında yüzde 54,3 büyüklüğünde iken 2001'de 56,8'e büyümüştür. Bu eğilim, Türkiye'deki genel eğilimle aynı doğrultuda, ancak hızı daha düşük olan bir gelişmeyi göstermektedir. Amasya, 2001 yılı cari fiyatlarıyla, hizmet sektörü en büyük olan il (yüzde 70,5), Tokat ise en küçük olan ildir (yüzde 41,9).

Hizmet sektörleri içinde en yüksek pay genellikle ticaret ve ulaştırma sektörlerine aittir. Bu sektörlerin bölge GSYİH'sı içindeki payları 2001'de sırasıyla, ticaret için yüzde 18,1 ve ulaştırma ve haberleşme için yüzde 15,9'dur. Hizmet sektörleri içinde üçüncü derecede önemli ağırlığı olan sektör devlet (kamu) hizmetleri sektörüdür. Kamu hizmetlerinin bölge GSYİH'sı içindeki payı 2001'de yüzde 11,4 iken bu oran Türkiye'de yüzde 10,4'tür.

Öte yandan, modern piyasa ekonomilerinde en önemli hizmet sektörü sayılan ve Batı Avrupa ekonomileri GSYİH'sı içindeki payı yüzde 20'leri bulan bankacılık ve mali kurumlar sektörünün, 2001'de TR83 Bölgesi GSYİH'sı içindeki payı sadece yüzde 1 düzeyindedir. Bankacılık ve mali kurumlar sektörünün Türkiye GSYİH'sı içindeki payı 2001'de yüzde 3,7'dir. Bölge düzeyinde olmasa bile ülke düzeyinde bir ekonominin piyasa ekonomisine geçişi, kamunun işletmecilik ve düzenleyicilik rolünden sıyrılmasından çok, parasal ekonomiye

geçiş derecesi ile ölçülmesi gereken bir süreçtir. Bölge ekonomisinde bankacılık ve mali kurumlar sektöründe 1990-2001 döneminde birikimli olarak yüzde 22,5 düzeyinde önemli derecede bir küçülme gerçekleşirken, Türkiye'de yüzde 6,8 oranında bir büyüme gerçekleşmiştir.

Hizmetler sektörünün GSYİH açısından bölge illeri için yapılabilecek bir değerlendirmesi kısaca şöyledir: Amasya'da hizmetler sektörü gelirinin toplam il geliri içindeki payı 1987'de yüzde 52,6 iken 2001'de yüzde 70,5'e yükselerek bölge illeri arasında en yüksek orana çıkmıştır. Sektörün büyüme endeksi Amasya'da 1990-2000 döneminde yüzde 32,7 olmuştur. Hizmetler sektörünün diğer üç ilde büyüme oranları aynı dönemde sırasıyla, Çorum'da yüzde 29,4, Samsun'da yüzde 35 ve Tokat'ta yüzde 32,2 olmuştur. Hizmetler sektörünün GSYİH içindeki payının en düşük olduğu il, sanayi sektörünün yüksek bir paya (yüzde 39,9) sahip olmasına bağlı olarak, yüzde 41,9 ile Tokat'tır. Hizmetler sektörünün kendi içindeki dağılımı açısından önemli bir yapısal özellik, Amasya ilinde kamu hizmetlerinin 2001'de il GSYİH'sı içinde ulaştığı yüzde 19,7'lik yüksek paydır. Bu oran, bölge illeri ortalamasının (yüzde 11,4) ve Türkiye ortalamasının (yüzde 10,4) önemli derecede üstündedir. Bu özellik nedeniyledir ki, Amasya'da GSYİH'nın yüzde 70,5 gibi yüksek bir oranı hizmetler sektörü tarafından yaratılmaktadır. Yine bu anlamda önemli sayılması gereken bir yapısal özellik, bölge illeri arasında nüfusu bir milyonu aşan tek il olmasına karşın, Samsun'da kamu hizmetleri sektöründe yaratılan gelirin il GSYİH'sı içindeki payı 2001'de yüzde 9,2 oranı ile en düşük düzeydedir. Ancak belirtmek gerekir ki bu oran, ilin yakın geçmişte, örneğin 1999 ve 2000'de ulaştığı sırasıyla, yüzde 16,3 ve 15,9 oranlarının önemli derecede altındadır. Genellikle

Şekil 3.4.1.1 Hizmetler Sektöründe Büyüme Endeksleri: TR83 ve Türkiye

(1987 sabit fiyatlarıyla, 1990 =100)

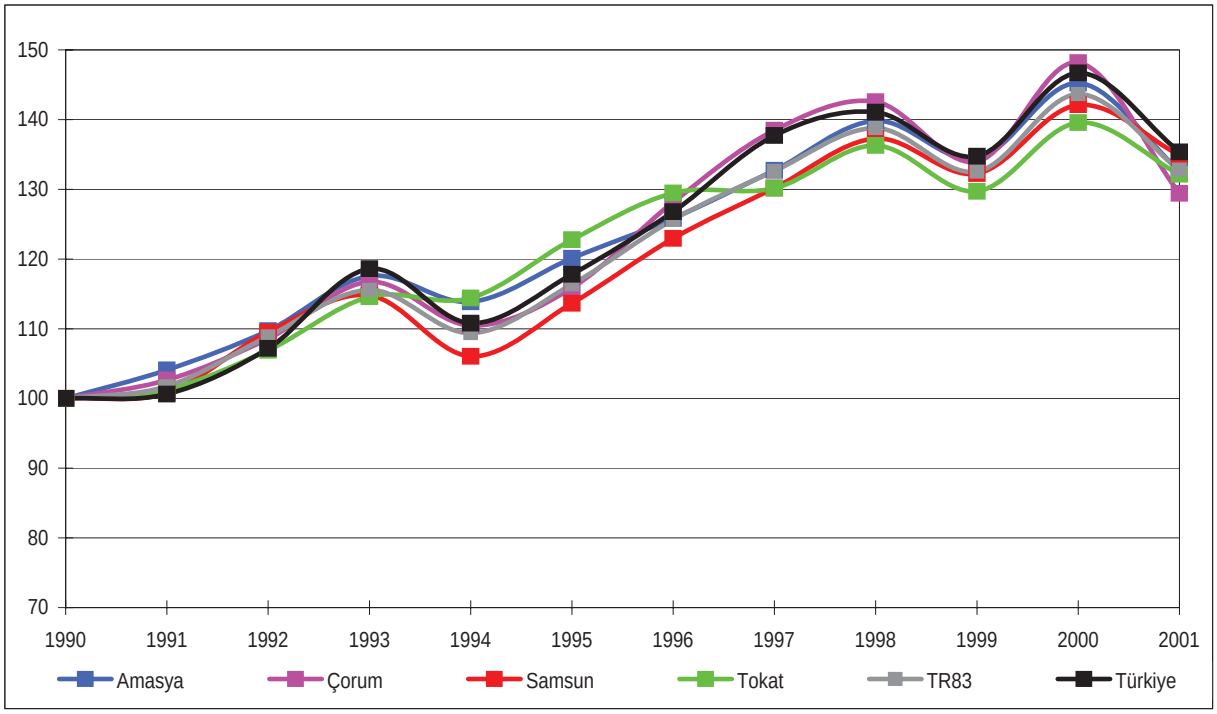

Kaynak: DİE (1997-3), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1987-1994.
DİE (1999-1), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1995-1996.
DİE (1999-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1997.
DİE (2001-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1998-1999.
DİE (2002-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 2000.
DİE (2004-4), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 2001 (basılmamış doküman).

merkezi ve mahalli idarelerin memur ve işçilerine dağıtılan ücretlerden ve diğer cari harcamalardan oluşan bu sektörün yarattığı gelirin, bir kriz yılı olan 2001'de il düzeyinde önemli derecede düşmüş olması kamunun tasarruf önlemlerine ve bütçe kısıtı ile açıklanabilecek bir olgu olarak görülebilir.

Hizmet sektörü, GSYİH bakımından en büyük sektör olmakla birlikte, istihdam bakımından en büyük sektör değildir. Tarım, mevcut teknoloji ve örgütlenme düzeyinde, Türkiye, bölge ve iller için, istihdamın en büyük bölümünü oluşturmaya devam etmektedir. Hizmetler sektörü istihdamının payı, 1980 ile 2000 yılları arasında, istihdam açısından bölgede büyümeye devam etmektedir (yüzde 16,3'den 26,8'e). Bölgede bu sektördeki istihdam, daha çok, "toplum hizmetleri" ve "toptan perakende ticaret" alt başlıklarındaki faaliyetlerde yoğunluk göstermektedir. Bu sektörler, aynı zamanda, 1990-2000 yılları arasında istihdam bakımından en büyük büyüme hızı olan sektörlerdir (sırasıyla yüzde 28,6 ve 26,8). Bölgede hizmetler sektöründe çalışan sayısının en fazla olduğu il, bölgesel hizmetleri de kapsayan bir 5. kademe merkezi olan Samsun'dur. Bölgenin en büyük kentini ve bölgesel ulaşım ağlarının düğüm noktasını barındıran ve sosyo- ekonomik gelişme göstergeleri bakımından bölgenin en gelişmiş ili olan Samsun, bölgenin hizmet sektörü istihdam büyüklüğüne en fazla katkıda bulunan ildir.

3.4.2 HABERLEŞME

3.4.2.1 Giriş

Hizmet sektörü içerisinde bulunan haberleşme, çeşitli bölümleriyle ele alınmıştır. Bu çerçevede sabit telefon kulanımı, mobil cep telefonu kullanımı, internet erişimi, kablo TV kullanımları incelenmiştir.

Teknolojideki hızlı gelişmelere paralel olarak, haberleşme sektörünün de bu gelişmelere ayak uydurması ve öncülük etmesi kaçınılmaz bir durumdur. Bölge kalkınmasında, haberleşme sektöründe verilen hizmetin kalitesinin artması ve bu alanda oluşacak talebi önceden karşılaması önem arz etmektedir. Hizmet kalitesinin artırılması ve oluşacak talebin karşılanması, bilgi ve iletişim teknolojilerine yapılacak yatırımlar, araştırma-geliştirme (Ar-Ge) çalışmaları ve yeni teknolojilere ulaşmakla sağlanabilecektir.

Bölgede mevcut durumda haberleşme sektöründe önemli bir sıkıntı yaşanmamaktadır. Sabit telefon, GSM, internet, kişisel bilgisayar, kablo TV gibi haberleşme araçları ve teknolojileri kullanılmaktadır.

Haberleşme konusuyla ilgili olarak ilgili kuruluşların merkez ve bölge yöneticileriyle görüşmelerde bulunulmuş ve bu görüşmelerde haberleşmenin hizmet sektörü içerisindeki konumuna bakılmıştır. İstatistiki ve genel bilgiler değerlendirilmiştir. Ayrıca internet üzerinden istatistiki bilgilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Bölge içerisindeki haberleşmenin diğer bölgeler, Türkiye ve AB ülkeleri açısından durumları karşılaştırılmıştır. Tüm bu çalışmaların neticesinde istatistiki bilgilerin yorumlanması ve değerlendirilmesi yapılarak hizmet sektörü içerisindeki haberleşme bölümü hazırlanmıştır.

3.4.2.2 Haberleşme ve İletişim Sektörüne Genel Bir Bakış

Haberleşme ve iletişim sektörü, tüm dünyada özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren hızla yayılan bir sektör konumundadır. Bu sektör

kendi dışındaki toplumsal ve ekonomik etkinliklerin tümünü etkilemektedir. Bu sektörün en önemli özelliği, yoğun bilimsel ve teknolojik araştırma (Ar-Ge) yatırımı gerektirmesidir.

Tablo 3.4.2.1'de, Türkiye'de Ar-Ge için yapılan harcamaların, AB ülkeleriyle (15 ülke) olan karşılaştırmaları verilmiştir.

Türkiye'de 1990-2000 yılları arasında ulusal gelirden Ar-Ge'ye ayrılan pay iki katına çıkmış olsa da, gelişmiş ülkelerin ortalamasının halen altındadır. Bu oran ABD, Japonya, İsveç, Finlandiya gibi ülkelerde yüzde 3 civarında olup, Avrupa Birliği üye ülkelerinin (AB-15) ortalaması yüzde 1,9'dur.

Türkiye'nin haberleşme ve iletişim teknolojisini geliştirmesi için, geniş bant yüksek hız kapasitesine sahip iletişim ağını oluşturması, bilgisayar ve internet kullanımını artırması, uydu sistemlerini geliştirmesi, nitelikli insan gücünü artırması, Ar-Ge çalışmalarına hız vermesi gerekmektedir.

Hizmetler sektörü içerisinde yer alan haberleşme ve iletişim sektöründe özellikle son yıllarda mobil telekomünikasyon hattı, bilgisayar ve internet kullanımı konusunda olumlu gelişmeler olmasına rağmen, halen istenen düzeye gelememiştir. Türkiye birçok alanda olduğu gibi, bu alanda da gelişmiş ülkelerin gerisinde bulunmaktadır.

Sabit telefon altyapısında, özellikle son yıllarda artış gösteren mobil telekomünikasyonun etkileri gözlenmektedir. Türkiye'de 2003 yılı itibarıyla sabit telefon abone yoğunluğu yüzde 28,6'ya düşmüştür. Mobil telekomünikasyonda (GSM) ise abone yoğunluğu yüzde 44,0'e ulaşmıştır. AB üye ülkelerinde (AB-15) ise, aynı yılda bu oranlar sırasıyla 58,4 ve 80,0 olmuştur (Telekomünikasyon Kurumu, 2004-1; Eurastat, 2004).

2000-2004 yılları arasında, Türkiye'de İnternet kullanımında, 2 milyon kullanıcıdan 6 milyon kullanıcıya ulaşmış, yüzde 200'lük bir artış sağlanmıştır. Bu artış oranı Dünya (yüzde 125,2) ve Avrupa (yüzde 124,0) ortalamalarının üzerinde, Ortadoğu ülkeleri ortalamasının (yüzde 227,8) altındadır. Bu hızlı artışa rağmen, internet kullanımındaki yoğunluklar dünya ortalamasının gerisindedir. 2004 yılı itibarıyla Dünya'da yüzde 12,7, Avrupa'da 31,6, Kuzey Amerika'da yüzde 68,3 olan internet kullanımı, Türkiye'de ise yüzde 9,0 civarında gerçekleşmiştir (Internet World Statistics, 2004). Tekel konumunda olan Türk Telekom'un sunduğu internet erişiminde yaşanan düşük hız ve yüksek fiyat konusu İnternet kullanımının yaygınlaşmasının önündeki önemli engellerden biri olarak gözükmektedir.

Türkiye gelişmeye açık iç pazarı, teknolojik gelişmeleri takip etmeye çalışan iletişim altyapısı, eğitilebilir genç nüfusu, toplumun teknolojik gelişmeleri kabule yatkınlığı, dış ülkelerle olan bağlantıları, haberleşme ve iletişim alanındaki fırsatları olarak göze çarpmaktadır. Bunun yanısıra ekonomik istikrarsızlıklar ve satın alma gücünün düşüklüğü, beyin göçü, bürokratik engeller, rekabetçi bir ortamın oluşturulamamış olması, Ar-Ge yatırımlarının azlığı, teknolojik çalışmalar vasıtasıyla markalaşmaya gidilememesi, haberleşme ve iletişim sektö-

Tablo 3.4.2.1 Ar-Ge Göstergeleri, 2000

(yüzde)

	Mevcut durum			2013 Hedef
Ar-Ge'ye ayrılan parasal kaynaklar ile ilgili göstergeler	AB-15 Maksimum	AB-15 Ortalama	Türkiye	Türkiye
Ar-Ge yoğunluğu - yurt içi Ar-Ge harcamalarının GSYİH'ya oranı	4,27	1,98	0,64	2
Özel kesim Ar-Ge fonlarının toplam Ar-Ge fonları içindeki oranı	71,9	56,1	42,9	60
Özel kesim Ar-Ge harcamalarının yurt içi Ar-Ge harcamalarına oranı	77,6	65,6	33,4	40

Kaynak: TÜBİTAK (2004-1), Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikaları Strateji Belgesi, 2003-2023.

rünün önündeki engeller olarak sayılabilmektedir.

Bölgenin mevcut haberleşme ve iletişim alanındaki sorunları ve fırsatlarının, Türkiye'nin bu alanda yukarda belirtilen hususlarından ayrı tutulamıyacağı aşikardır. Güçlü ve yeniliklere açık bir iletişim ve haberleşme sektörünün, bölgenin kalkınması ve ekonomik büyümesini olumlu yönde etkileyeceği söylenebilir. Son yıllarda OECD'de yapılan bazı çalışmalar, kimi ülkelerde ekonomik büyümeyle güçlü bir bilgi ve iletişim sektörü arasında bağıntı kurulabileceğini göstermektedir (Tübitak, 2004-2) .

Bölgede bilgi ve iletişim teknolojilerinden yararlanma ihtiyacı, kamu ve özel kesimin birçok alanında gözükmektedir. Örneğin, okullar, üniversiteler, hastaneler, nüfus, adli sicil, vergi daireleri, valilikler gibi kamu kesimi, fabrikalar, organize sanayi bölgeleri, sanayi odaları, bankalar, eczaneler, bilgi ve iletişime ihtiyacı olan her türlü girişimciler, bu alan içerisinde sayılabilir.

3.4.2.3 Sabit Telefon

Sabit telefonla (PSTN) yapılan haberleşme hizmetlerinde kapasitelerine bakıldığında, GSM abone sayılarının ve kullanımlarının hızlı artışının etkileri görülmektedir. 2000-2003 yılları arasında sabit telefon abone sayılarında yüzde 2,0 civarında bir azalma görülmektedir. Sabit telefonla konuşma sürelerinde ise, yüzde 15,0'lik bir artış söz konusudur. Bölgede her yüz kişiye düşen sabit telefon abone sayısı 23,2, Türkiye ölçeğinde 28,6 ve AB-15 ülkeleri ölçeğinde ise 58,4 kişidir. Bölgede toplam sabit telefon abone sayısı dağılımı evlerde yüzde 82,0, işyerlerinde ise yüzde 12,0 olarak belirlenmiştir (DPT, 2004-2).

2000 yılı, fert başına telefon kontör değerinde (konuşma sürelerini yansıtan rakam), TR83 Bölgesi 1 157,7 kontörle 26 bölge arasında 12. sırada yer almaktadır. Türkiye kontör ortalaması ise 1 851,6 adettir (DPT, 2004-2).

3.4.2.4 İnternet

İnternet kullanıcı sayıları, yıllar itibarıyla hızla artmaktadır. 2000 yılında 2 milyon 500 bin olan internet kullanıcı sayısı, 2003 yılı itibarıyla Türkiye genelinde 6 milyona ulaşmıştır. Türkiye'de her 11 kişiden birisi internet müşterisidir (Telekomünikasyon Kurumu'nun internet kullanımına ait istatistiki bilgileri ülke düzeyindedir ve yaklaşık değerleri vermektedir. TR83 Bölgesi bazında bilgi mevcut değildir). İnternet kullanıcıları, Türk Telekom da dahil olmak üzere farklı internet servis sağlayıcıları (2004 yılı için lisans alan servis sağlayıcı şirket sayısı 109 adet) üzerinden iletişim sağlamaktadırlar (Telekomünikasyon Kurumu, 2004-1).

İnternet aracı olan bilgisayarların kişi ve kurum bazında daha yaygın kullanıma geçmesiyle, haberleşme ve veri iletişiminde büyük kolaylıklar sağlanacak ve bölgedeki her sektörün hizmet kalitesi artacaktır. Kişisel bilgisayar kullanımı 2001 yılında Türkiye ölçeğinde her yüz kişide 4, AB-15 ülkesi ölçeğinde ise 31'dir. Dünyada en çok kişisel bilgisayar kullanımına sahip ülke ABD'dir. Bu ülkedeki bilgisayar kullanım oranı yüz kişide 62'dir (Eurostat, 2003).

Internet erişimi, çevirmeli bağlantı olarak adlandırılan, "Dial-Up" üzerinden yaygın olarak yapılmaktadır. "ADSL" denilen asimetrik olarak data ve ses ileten sistemlerle daha süratli ve daha çok veri taşınabilen sistemler, bölgede 2002 yılından beri kullanılmakta ve yaygınlaşmaktadır. Bölgede özel kesimde olduğu gibi, kamu kesiminin de (adli sicil, okullar, hastaneler, vergi daireleri vb.) ADSL üzerinden internet kullanımı için, Türk Telekom'a yoğun talepleri vardır.

3.4.2.5 Mobil Cep Telefonu (GSM)

Mobil cep telefonu (GSM) kullanımında son yıllarda hızlı bir artış söz konusudur. 2002-2003 yılı GSM abonesindeki artış oranı Türkiye ölçeğinde yüzde 19 olmuştur. Bu artış 1999-2000 yılları arasında ise yüzde 100 olarak gerçekleşmiştir. 2003 yılı

sonu itibarıyla 27,8 milyon olan GSM abone sayısının bölgedeki payı, 815 000 abone ile yüzde 3 civarındadır. Haziran 2004 itibarıyla Türkiye genelindeki GSM abone sayısı 30,8 milyona ulaşmıştır (Telekomünikasyon Kurumu'ndaki mevcut GSM istatistiki bilgileri yedi coğrafi bölge düzeyindedir. TR83 Bölgesi için veri mevcut değildir. Bu nedenle bölgeye en yakın Karadeniz Bölgesi bilgileri baz olarak kullanılmıştır). Türkiye'de GSM kullanım oranı her yüz kişide 44, AB-15 ülkesinde ise 80 kişidir. GSM kullanımındaki artış, sabit telefonla yapılan haberleşmeye olan talebi azaltmaktadır (Telekomünikasyon Kurumu, 2004-1; Eurostat, 2003).

GSM abone başına konuşma süreleri, 2002 yılı için ortalama 49,2 dakika, 2003 yılı için ortalama 55,5 dakika olmuştur (Telekomünikasyon Kurumu, 2004-1).

3.4.2.6 Kablo TV

Kablo TV altyapısı bölgede sadece Samsun ilinde mevcuttur. 2001 yılı itibarıyla bölgede bulunan kablo TV sayısı 8 783, Türkiye ölçeğinde kablo TV sayısı ise 908 662'dir (Türk Telekom, 2001).

3.4.2.7 Sonuç

Teknolojideki hızlı gelişmelere paralel olarak, haberleşme sektörünün de bu gelişmelere ayak uydurması ve öncülük etmesi kaçınılmaz bir durumdur. Bölge kalkınmasında, haberleşme sektöründe verilen hizmetin kalitesinin artması ve bu alanda oluşacak talebi önceden karşılaması önem arz etmektedir. Hizmet kalitesinin artırılması ve oluşacak talebin karşılanması, bilgi ve iletişim teknolojilerine yapılacak yatırımlar, araştırma-geliştirme (Ar-Ge) çalışmaları ve yeni teknolojilere ulaşmakla sağlanabilecektir.

Bölgede kablo TV sadece Samsun'da olmak üzere sabit telefon, GSM, internet, kişisel bilgisayar, kablo TV gibi haberleşme araçları ve teknolojileri kullanılmaktadır.

3.4.3 İNŞAAT

3.4.3.1 Giriş

Bir bölgedeki inşaat faaliyeti ve inşaat talebi o bölgedeki ekonomik hareketliliğin ve nüfus artışının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. İnşaat faaliyetlerinin cinsi ve yapım tekniği toplumsal ve ekonomik yapı hakkında bilgi vermektedir. İnşaat sektörü, GSYİH içindeki görece ufak payına karşılık, etkilediği yan sektörlerin fazlalığı dolayısıyla ekonomi üzerinde itici bir güce sahiptir. Ekonomik yapı bölümü 3.6'da yer alan girdi-çıktı tablolarından da bu etki gözlenmektedir. İnşaat sektörü bina inşaatı ve bina dışı inşaat ana sektörlerinden oluşmaktadır. Bina dışı inşaat baraj, karayolu, demiryolu, havaalanı, sulama, kanalizasyon, içmesuyu, telefon şebekeleri vb. gibi hemen hemen hepsi kamu sektörü tarafından gerçekleştirilen inşaat faaliyetlerini kapsamaktadır. Ancak, GSYİH ile ilgili veriler, bu tür bir ayrımı yansıtmamaktadır.

İnşaat ile ilgili tartışmada, önce sektörün GSYİH içindeki payı çeşitli açılardan değerlendirilecektir. Bu tartışmada, illerin konumu bölgeyle ve Türkiye ile karşılaştırmalı olarak, bölgenin konumu da Türkiye ile karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır. Bu tartışmalarda cari fiyatlarla sektörün diğer sektörlere göre öneminin zaman içinde değişimi değerlendirilecek, ayrıca, 1987 sabit fiyatlarıyla sektörün 1987-2000 yılları arasındaki gelişimi üzerinde durulacaktır. Dönemlere göre gelişimle ilgili sorunlar tartışılırken, inşaat sektörünün bazı AB ülkelerindeki durumu ile Türkiye'nin durumu karşılaştırılacaktır. Böylece, değerlendirmelerin gelecekle ilgili geliştirilebilmesi amaçlanmaktadır.

İnşaat, özellikle düşük beceri ve eğitim düzeyindeki gruplara yönelik istihdam sağladığı için, istihdam verileri 1980-2000 yılları arasındaki sayım dönemleri için değerlendirilecektir. Bu dönemde istihdamdaki gelişmeler, hem diğer sektörlerde yaratılan istihdamla, hem de iller- bölge ve Türkiye arasındaki karşılaştırmalarla ele alınacaktır.

İnşaat sektörü, bina inşaatları bakımından, mevcut veriler çerçevesinde gözden geçirilerek, bazı ayrıntıların dikkate alınması sağlanmaya çalışılmaktadır. Daha sonra inşaat malzemelerinin üretimi ve temini ile ilgili bilgiler sunulmakta ve bölüm, bulguların özetiyle sonuçlanmaktadır

3.4.3.2 Sektörün GSYİH İçindeki Payı ve Gelişimi

Bölge inşaat sektörü GSYİH'sının Türkiye inşaat sektörü GSYİH'sı içindeki payı, cari fiyatlarla, 1987- 2000 dönemi boyunca, yüzde 3 civarında seyretmektedir (Tablo 3.4.3.1 ve Tablo 3.4.3.2). Bu oran 1996 yılında 3,25'e çıkmakta, 1997'de ise 2,75'e kadar gerilemektedir. Bu oran, 2001 yılında yüzde 2,43 olarak gerçekleşmiş olup bölge inşaat sektörünün, Türkiye inşaat sektörü içinde oldukça küçük bir payı olduğunu göstermektedir. İnşaat sektörü bakımından sadece Samsun önem taşımaktadır. Dönem boyunca, sektör GSYİH'sının yaklaşık yarısından biraz daha fazlası, Samsun'da üretilmektedir (Tablo 3.4.3.3). Bu oran 1992'den sonra yüzde 40'lara kadar azalmakla birlikte, 1997'den sonra tekrar artmakta olup, 2001 yılında yüzde 43,22 olarak gerçekleşmiştir. İnşaat sektörü bakımından bölgenin ikinci önemli ili Çorum'dur. İlin sektördeki bölge içi payı yüzde 18'den yüzde 26'ya doğru yükselmekte ve dönem sonunda da bu düzey korunmaktadır. Amasya ve Tokat da ise, inşaat sektörünün bölge içindeki payı, sırasıyla yüzde 13 ve 17 civarında seyretmektedir.

İnşaat sektörünün 1987-2000 yılları arasında Türkiye'de, bölgede ve illerde, (1987 sabit fiyatlarıyla) gayrı safi hasılasının, 1987 yılı 100 kabul edilerek endeks değerinin gelişmesi izlenmiştir (Tablo 3.4.3.4). Dönem boyunca, sektörün Türkiye'de önemli bir gelişme göstermediği gözlemlenmektedir. Bölgenin, dalgalanma göstermekle birlikte, Türkiye'nin gösterdiği eğilimlere benzer eğilim gösterdiği söylenebilir. Sektördeki en büyük azalmalar, Türkiye GSYİH'sında azalma görülen 1994 ve 1999 yıllarındadır. Bölgedeki değişmeler de, Türkiye'ye benzer eğilim göstermekle birlikte, ayrıca, 1990 ve 1997 yıllarında da azalmalar gözlemlenmektedir. Bölgede inşaat sektöründe dalgalanmaların en fazla görüldüğü il Çorum'dur. Çorum, genellikle bölge ve Türkiye ortalamalarının üzerinde bir gelişme göstermekle birlikte, 1993 ve 1996 yıllarında büyük artışlar göstermiş, daha sonra bu artışları düşüşler izlemiştir. Tokat ili de, genellikle bölge ortalamasından farklı bir gelişme izlemiştir. Amasya, özellikle 1993-1996 yılları arasında bölge ve Türkiye ortalamasının çok üzerinde endeks gelişmeleri göstermektedir. Ancak, sektör bölgenin en küçük GSYİH'sına sahiptir. Samsun ise, dönem boyunca, büyüme endeksi bakımından bölge ortalamasının altında seyretmektedir.

İnşaat sektörü Türkiye, bölge ve il GSYİH'sının toplam GSYİH içindeki payının (cari fiyatlarla) gelişmesi yüzde olarak dönem boyunca izlendiğinde (Tablo 3.4.3.5) bölgenin, Türkiye payına göre daha geride kaldığı anlaşılmaktadır. Bölgede bir tek Samsun ilinde, sektörün il GSYİH içindeki payı, bazı yıllarda Türkiye ve bölge ortalamasının üzerine çıkabilmektedir. Buna karşılık Tokat, inşaat sektörü payı bakımından, genellikle en sonda gelen ildir.

Sektördeki düşüşlerin sebepleri ekonomik kriz dolayısıyla yatırımların kısılması, bölgede inşaat talebinin azalmasıdır. Bölgenin nüfus artış hızının azalması ve dışarıya göç verilmesi talebi azaltan faktörlerdir.

Tablo 3.4.3.1 İnşaat Sektörü GSYİH'sının İller, Bölge ve Türkiye İtibarıyla Yıllara Göre Gelişimi

(1987 sabit fiyatlarıyla) (milyon TL)

		1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Amasya	İnşaat	16 448	16 966	17 761	17 890	19 110	21 436	24 240	24 995	25 632	25 893	23 932	26 702	22 241	22 871	21 081
	GSYİH	300 958	298 033	319 164	326 300	323 128	323 797	344 238	315 139	327 267	334 536	386 115	420 574	403 819	419 322	359 846
Çorum	İnşaat	31 613	29 595	29 988	29 844	29 740	41 909	48 918	44 741	42 354	56 689	46 182	43 893	37 485	42 114	40 938
	GSYİH	586 986	569 690	582 371	633 346	629 769	645 815	750 459	674 475	702 980	757 870	808 649	848 530	791 535	871 556	242 140
Samsun	İnşaat	95 194	97 223	98 638	85 017	91 101	104 290	100 186	89 624	91 394	90 272	79 386	86 974	88 821	90 687	71 441
	GSYİH	1 215 607	1 240 370	1 345 489	1 426 481	1 304 679	1 436 217	1 449 724	1 307 943	1 414 780	1 563 424	1 602 003	1 759 983	1 680 797	1 726 504	510 244
Tokat	İnşaat	27 408	25 387	24 514	23 547	22 178	22 185	24 512	27 092	33 443	33 770	27 241	25 821	20 425	25 615	26 571
	GSYİH	483 114	515 325	567 338	564 579	657 417	674 087	709 346	671 865	674 748	718 993	738 542	852 953	765 674	809 183	762 138
TR83	İnşaat	170 663	169 171	170 901	156 298	162 129	189 820	197 856	186 452	192 823	206 624	176 741	183 390	168 972	181 287	160 030
	GSYİH	2 586 665	2 623 418	2 814 362	2 950 706	2 914 993	3 079 916	3 253 767	2 969 422	3 119 775	3 374 823	3 535 309	3 882 040	3 641 825	3 826 565	*3 465 169*
Türkiye	İnşaat	5 451 651	5 159 019	5 471 835	5 411 439	5 472 680	5 814 372	6 271 778	6 144 351	5 857 476	6 200 057	6 511 043	6 559 757	5 739 001	5 991 254	5 662 277
	GSYİH	74 721 925	76 306 292	76 498 311	83 578 464	84 352 830	89 400 745	96 590 370	91 320 722	97 887 800	104 745 151	112 631 203	116 113 609	110 645 883	118 789 113	109 885 337

Kaynak: *DİE (1999-1), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, Türkiye 1995-1996.*
DİE (1999-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, Türkiye 1997.
DİE (2001-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1998-1999.
DİE (2002-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 2000.
DİE (2004-4), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 2001 (basılmamış doküman).

Tablo 3.4.3.2 Sektör GSYİH'nın Yıllara ve İllere Göre Türkiye Sektör GSYİH'sı İçindeki Yüzde Payları, 1987-2001

(cari fiyatlarla) (yüzde)

	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Amasya	0,30	0,35	0,35	0,35	0,34	0,37	0,35	0,37	0,40	0,44	0,42	0,47	0,39	0,31	0,32
Çorum	0,58	0,59	0,56	0,60	0,54	0,74	0,73	0,69	0,68	0,77	0,75	0,65	0,64	0,57	0,63
Samsun	1,75	1,74	1,75	1,64	1,54	1,60	1,42	1,45	1,54	1,32	1,15	1,40	1,46	1,55	1,05
Tokat	0,50	0,53	0,48	0,49	0,39	0,40	0,36	0,43	0,56	0,72	0,42	0,44	0,38	0,38	0,43
TR83	3,13	3,21	3,13	3,08	2,80	3,11	2,86	2,94	3,18	3,25	2,75	2,95	2,87	2,81	2,43

Kaynak: *DİE (1999-1), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, Türkiye 1995-1996.*
DİE (1999-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, Türkiye 1997.
DİE (2001-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1998-1999.
DİE (2002-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 2000.
DİE (2004-4), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 2001 (basılmamış doküman).

Tablo 3.4.3.3 Sektör GSYİH'nın Yıllara ve İllere Göre Bölge GSYİH İçindeki Yüzde Payları, 1987-2001

(cari fiyatlarla) (yüzde)

	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Amasya	9,64	10,79	11,04	11,47	12,05	11,87	12,23	12,53	12,57	13,52	15,30	15,78	13,48	10,99	13,24
Çorum	18,52	18,42	17,76	19,40	19,31	23,83	25,43	23,63	21,27	23,57	27,45	21,96	22,33	20,21	26,03
Samsun	55,78	54,17	55,85	53,34	54,79	51,53	49,60	49,25	48,44	40,67	42,01	47,38	51,02	55,25	43,22
Tokat	16,06	16,61	15,35	15,79	13,85	12,77	12,74	14,60	17,72	22,24	15,25	14,88	13,16	13,54	17,51
TR83	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Kaynak: DIE (1999-1), Illere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, Türkiye 1995-1996.
DİE (1999-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, Türkiye 1997.
DİE (2001-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1998-1999.
DİE (2002-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 2000.
DİE (2004-4), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 2001 (basılmamış doküman).

Tablo 3.4.3.4 İnşaat Sektörü GSYİH'nın Endeks Gelişimi, 1987-2001

(1987 sabit fiyatlarıyla) (1987=100) (yüzde)

	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Amasya	100,0	103,1	108,0	108,8	116,2	130,3	147,4	152,0	155,8	157,4	145,5	162,3	135,2	139,1	128,2
Çorum	100,0	93,6	94,9	94,4	94,1	132,6	154,7	141,5	134,0	179,3	146,1	138,8	118,6	133,2	129,5
Samsun	100,0	102,1	103,6	89,3	95,7	109,6	105,2	94,1	96,0	94,8	83,4	91,4	93,3	95,3	75,0
Tokat	100,0	92,6	89,4	85,9	80,9	80,9	89,4	98,8	122,0	123,2	99,4	94,2	74,5	93,5	96,9
TR83	100,0	99,1	100,1	91,6	95,0	111,2	115,9	109,3	113,0	121,1	103,6	107,5	99,0	106,2	93,8
Türkiye	100,0	94,6	100,4	99,3	100,4	106,7	115,0	112,7	107,4	113,7	119,4	120,3	105,3	109,9	103,9

Kaynak: DİE (1999-1), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, Türkiye 1995-1996.
DİE (1999-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, Türkiye 1997.
DİE (2001-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1998-1999.
DİE (2002-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 2000.
DİE (2004-4), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 2001 (basılmamış doküman).

Tablo 3.4.3.5 Yıllar İtibarıyla İnşaat Sektörünün GSYİH İçindeki Payı, 1987-2001

(Cari fiyatlarla) (yüzde)

	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Amasya	5,5	6,7	5,3	4,9	5,6	6,1	6,0	6,2	5,5	6,5	6,1	6,2	5,1	4,3	4,7
Çorum	5,4	6,3	4,9	4,7	5,2	6,8	6,5	6,0	4,7	5,7	6,3	5,3	5,1	4,3	4,9
Samsun	7,8	8,0	7,6	6,7	7,3	7,1	7,0	7,1	5,9	5,1	4,8	5,8	5,6	5,7	5,0
Tokat	5,7	5,8	4,2	4,3	3,0	3,2	3,2	3,6	4,3	5,9	3,5	3,3	2,8	2,7	2,8
TR83	6,6	7,1	6,0	5,5	5,5	6,0	5,9	5,9	5,2	5,6	5,0	5,1	4,8	4,6	4,4
Türkiye	7,3	7,7	7,0	6,3	7,0	6,8	7,4	6,8	5,5	5,8	6,0	6,0	5,6	5,2	5,2

Kaynak: DİE (1999-1), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, Türkiye 1995-1996.
DİE (1999-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, Türkiye 1997.
DİE (2001-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1998-1999.
DİE (2002-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 2000.
DİE (2004-4), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 2001 (basılmamış doküman).

3.4.3.2.1 İnşaat Sektörünün Sorunları

Ülke ekonomisi, 2001 yılında yaşanan finansal kriz sonucunda ciddi bir daralma sürecine girmiştir. Daha sonra 2002 yılı başında uygulamaya konulan yapısal reformlar ve makro ekonomik politikalar ile beraber ekonomide yeniden büyüme eğilimi görülmüştür. Ancak bu büyüme eğiliminin yansımaları inşaat sektöründe fazla hissedilememiştir.

İnşaat sektörünün son üç yıl için GSMH içerisindeki payı ve büyüme hızları Tablo 3.4.3.6'da gösterilmiştir. İnşaat sektörünün GSMH içindeki payı 2001 yılında yüzde 5,2, 2002 yılında yüzde 4,2 ve 2003 yılında yüzde 3,6 olarak gerçekleşmiştir. Sektörün büyüme hızı ise 2001 yılı için yüzde -5,5, 2002 yılı için yüzde -4,9 ve 2003 yılı için yüzde -9,0'dur.

Bu verilere göre son yıllarda sektörün GSMH içindeki payı sürekli olarak azalmakta ve sektör bir türlü büyüme sürecine girememektedir. Özellikle, geçmiş dönemlerde yaşanan ekonomik krizler sonucu kamu yatırımlarındaki daralma, inşaat sektörü yatırımlarının azalmasına neden olmuştur.

Geçmiş yıllar içerisinde sektörün en önemli problemi, her yıl bütçeden yatırımlara ayrılan payın reel olarak azalması olmuştur. Son üç yıl içerisinde Genel Bütçe'den yatırımlara ayrılan pay reel anlamda giderek azalmıştır.

Bölge kış mevsiminin (Samsun hariç) uzun sürmesinden dolayı inşaat mevsimi nispeten kısadır (15 Nisan - 1 Kasım). Buna göre çalışılabilir süre en fazla 7,5 ay, yani yılın üçte ikisi kadardır. Herhangi bir finans sıkıntısı çekilmese bile, başlanan inşaatların bitirilebilmesi için iki inşaat sezonuna ihtiyaç duyulmakta ve bu da maliyetleri artırıcı bir etki yapmaktadır. Bölgedeki inşaatları bir sezonda bitirebilmek için ya tünel kalıp tekniği ve hazır beton kullanarak yapı taşıma sistemleri üretilmeli, ya da prefabrik yapı elemanları endüstrisi ürünleri ile bölgenin soğuk iklimine uygun ve depreme dayanıklı yapı üretim elemanları kullanılmalıdır.

Özellikle devlet ihaleleriyle toplu konut kredileri ve müteşebbise verilen yatırım kredileri bölge şartlarıyla uyumlu değildir. Yatırım programlarının ödenekleri inşaat mevsimi içerisinde düzenli gelmemekte, yıl sonuna sarkabilmektedir. Bu gecikme yatırımcıyı ve müteahhidi zarara uğratmakta, sektörün sağlıklı gelişmesinin önünde bir engel olarak değerlendirilmektedir.

3.4.3.2.2 Türkiye ve AB Ülkelerinde İnşaat Sektörünün GSYİH Bakımından Gelişimi

Bazı AB ülkeleri ile AB'ye aday Bulgaristan'daki inşaat sektörünün GSYİH içindeki payı ve büyüme hızı ile ilgili veriler Tablo 3.4.3.7'de gösterilmiştir. Bu veriler, en başta Türkiye için verilen değerlerle karşılaştırıldığında, inşaat sektörünün GSYİH içindeki payının, İngiltere ve İspanya'da daha fazla, Hollanda'da ise daha az ama Türkiye'ye yakın olduğu anlaşılmaktadır.

AB'ye üye ve aday ülkelerde, inşaat sektörünün GSYİH içindeki payının Türkiye'den fazla, hatta örneğin Yunanistan'da iki katı olduğu anlaşılmaktadır. İnşaat sektörüne, Almanya, İngiltere ve Hollanda gibi mevcut altyapı ve üstyapı tesisleri bakımından oldukça gelişmiş ülkelerin dahi, en az gelişmekte olan Türkiye kadar pay ayırdığı ortadadır.

Tablo 3.4.3.6 İnşaat Sektörünün GSMH İçindeki Payı ve Büyüme Hızı

(yüzde)

	2001					2002					2003				
Dönem	I	II	III	IV	Top.	I	II	III	IV	Top	I	II	III	IV	Top.
GSMH payı	5,8	5,7	5	5	5,2	3,7	4,3	4,2	4,5	4,2	3	3,6	3,3	4,2	3,6
Büyüme hızı	-4,8	-5,3	-7,5	-3 3	-5,5	-11,8	-9,6	-3,3	2,7	-4,9	-13,8	-12,7	-12,3	1,3	-9

Kaynak: DPT (2004-7), Temel Ekonomik Göstergeler.

Portekiz ve Yunanistan, AB üyesi ülkeler arasında gelir seviyesi en düşük olan iki ülkedir. Ancak inşaat sektörünün GSYİH içindeki payı bakımından, İspanya'yla birlikte, diğer AB ülkelerinden önde gelmektedirler. Bunun nedenleri arasında, inşaat sektörünün bu ülkelerin büyük turizm potansiyelini değerlendirebilmesi, AB'nin bu ülkelerdeki altyapı projelerine önemli destekler sağlaması ve bu ülkelerin, son yıllarda uluslararası fuar ve spor organizasyonlarına ev sahipliği yapabilmesi sayılabilir. Ayrıca adı geçen ülkelerde, sektörün büyüme hızı dalgalı bir seyir izlese de, AB üyesi daha gelişmiş ülkelerin seviyesine yetişebilmek için yatırıma önem verilmektedir. Türkiye'nin, AB ülkeleri arasında birçok açıdan koşulları kendisine daha yakın olan bu ülkeler gibi yatırım yapması, turizm potansiyelini ve uluslararası organizasyonları daha etkin kullanarak inşaat sektörüne ülke içinde yeni iş sahaları yaratması, altyapı eksiklerini tamamlama yönünde daha fazla proje geliştirerek bunlara AB'nin desteğini sağlayabilmesi gerekmektedir. Nitekim Türkiye Müteahhitler Birliği'nin İnşaat Sektörü Stratejik Planı Araştırması'nda (2004) sektörün geleceği açısından en iyi sonucu AB'li senaryo vermiştir.

Türkiye gibi AB'ye aday olan ülkelerden Bulgaristan'da, 1989-2003 arası sektörde sürekli olarak bir daralma söz konusudur. 2003 yılı itibarıyla sektörün büyümeye başlamasında, yapılan özelleştirmelerin ve AB üyelik sürecinin hızlanmasının etkili olduğu düşünülmektedir.

Tablo 3.4.3.7 AB'ye Üye ve Aday Bazı Ülkelerde İnşaat Sektörü

Ülke	Yıl	GSYİH payı (yüzde)	Büyüme Hızı İle İlgili Değerlendirmeler
Almanya	2002	4,4	1989-1995 arasında sektörde güçlü bir büyüme yaşanmış ancak 1996-1999 arasında Doğu Almanya'daki ekonomik sorunlar sebebiyle Almanya toplamında yüzde 11'lik bir üretim azalması olmuştur.
Hollanda	2000	5,0	1999 yılındaki GSYİH payı yüzde 5,2 olarak gerçekleşmiştir.
İngiltere	1998	6,4	-
İspanya	2000	8,8	1992 yılında Sevilla'da düzenlenen Expo 92 Fuarı ve Barselona'da düzenlenen olimpiyatların sona ermesi ve ekonominin durgunluğa girmesinden en fazla inşaat sektörü etkilenmiştir. 1992'den sonra yüzde 10'lara varan küçülmelerin yaşandığı sektör 1995'ten sonra toparlanmaya başlamışsa da 1996'da yüzde 1,7 daralmıştır. 1998-2000 arasında turizm sektörüne yönelik yazlık ev inşaatları nedeniyle yıllık yüzde 7,4'lük büyüme oranı yakalayan sektörün GSYİH içindeki payı 2001'de yüzde 9,1'e çıkmıştır. Önümüzdeki dönemde sektörün yeniden yavaşlayacağı düşünülmektedir.
Portekiz	2001	7,6	Sektör 1996-2000 arasında ortalama yüzde 5,6 oranında büyümüştür. 2001'den itibaren konut yatırımlarının ve hükümetin bütçe kesintileri nedeniyle kamu yatırımlarının azalmasıyla birlikte sektörde durgunluk yaşanmaktadır. 2004 yılında Portekiz'de düzenlenen Avrupa Futbol Şampiyonası nedeniyle sektörde canlanma yaşanacağı beklenmiş ancak bununla ilgili bir veri henüz hazırlanmamıştır.
Yunanistan	2002	8,4	Sektör, AB'nin finansmanına katkı sağladığı projelerle 1990'ların ortalarında iyileşme göstermiştir. AB'nin Çerçeve Program yoluyla finanse ettiği projelerden en çok ağır sanayi ve inşaat şirketleri yararlanmıştır.
Bulgaristan	-	-	Ülkede 1989'dan sonra, rejim değişikliğinin getirdiği sorunlar sebebiyle yatırımlar giderek azalmış, sektördeki faaliyet 1996'da, 1989'daki seviyenin ¼'üne düşmüştür. 1997'deki ekonomik çöküntü sebebiyle de yüzde 4,4 oranında azalmıştır. Azalma 1999'da yüzde 17,9 olarak gerçekleşmiş, son yıllarda sektörde yapılan özelleştirmeler ile birlikte 2003 yılının ilk çeyreğinde yüzde 2,2, ikinci çeyreğinde ise yüzde 6,4 büyüme gözlenmiştir.
Türkiye	2001	5,2	-

Kaynak : KOSGEB (2004-1), Ülkelere Göre İnşaat Sektör Raporları, (http://www.kosgeb.gov.tr/Yayinlar/).
KOSGEB (2004-2), Pazar Araştırma ve İhracatı Geliştirme Merkezi, Ülke Raporları.

3.4.3.3 İnşaat Sektöründe Yaratılan İstihdam

Bölgenin inşaat sektörü istihdamının, Türkiye toplam inşaat sektörü içindeki payı 1980'de yüzde 4,28'dir ve 1985'de bu pay biraz artmakla birlikte, daha sonraki yıllarda azalmış ve 2000'de yüzde 3,64 olmuştur. İnşaat sektörü istihdamının toplam istihdam içindeki payının gelişmesi, bölgede Türkiye'den oldukça farklı bir düzeyde seyretmektedir (Tablo 3.4.3.8). Bölgede inşaat sektörünün toplam istihdamdaki payı, Türkiye'nin inşaat sektörü payının yaklaşık üçte ikisi civarındadır. Dönem sonuna doğru bu fark, Türkiye'de inşaat sektörü istihdam payının hızlı artmamasından dolayı, azalmaktadır (Şekil 3.4.3.1). Bölgede, Türkiye ortalamasına yakın düzeyde inşaat sektörü istihdamı yaratabilen bir il yoktur. Ancak, dönem sonuna doğru Çorum, inşaat sektörü payındaki yükselmeyle, Türkiye ortalamasına yaklaşmaktadır.

Bölgede, inşaat sektörü istihdamında mutlak sayılarla bir artış olduğu gibi, toplam istihdam içinde sektör payının artması nedeniyle de oransal bir artış söz konusudur (bölgede 1980'de yüzde 2,78 olan pay, dönem sonunda 3,49 olmuştur). Bununla birlikte, bölgenin inşaat sektöründe yaratabildiği istihdamın toplam istihdam içindeki payının, Türkiye ortalamasından dönem boyunca düşük olması, özellikle düşük beceri düzeyleri için en fazla istihdam yaratan bu sektör açısından düşündürücüdür. Bu tablo, inşaat sektörü GSYİH'sının toplam GSYİH içindeki payı (Tablo 3.4.3.5) ile karşılaştırıldığında, bölgenin bu sektörde yarattığı GSYİH da, Türkiye ortalamasının altında olmakla birlikte, farkın bu kadar büyük olmadığı görülmektedir. Bu durumda bölgenin, Türkiye ile karşılaştırmalı olarak, sektörde yarattığı GSYİH'ya göre daha az istihdam yarattığı düşünülebilir.

Tablo 3.4.3.9 İllerin İnşaat Sektörü Bölge İstihdamındaki Payı

(yüzde)

	1980	1985	1990	2000
Amasya	11,77	10,57	11,97	9,58
Çorum	24,40	22,05	24,92	24,87
Samsun	45,86	46,08	41,35	43,33
Tokat	17,98	21,30	21,76	22,21
TR83	100,00	100,00	100,00	100,00

Kaynak: Tablo 3.4.3.8'den üretilmiştir.

Tablo 3.4.3.8 İnşaat Sektöründeki İstihdamın Değişimi

(1980-2000)

	1980		1985		1990		2000	
	İstihdam (kişi)	Pay (yüzde)	İstihdam (kişi)	Pay (yüzde)	İstihdam (kişi)	Pay (yüzde)	İstihdam (kişi)	Pay (yüzde)
Amasya	3 850	2,42	3 448	2,11	4 864	2,92	4 172	2,7
Çorum	7 984	3,02	7 196	2,57	10 121	3,56	10 826	4,38
Samsun	15 005	3,2	15 035	3,03	16 797	3,17	18 864	3,73
Tokat	5 882	2,05	6 949	2,23	8 837	2,64	9 670	2,83
TR83	32 721	2,78	32 628	2,61	40 619	3,09	43 532	3,49
Türkiye	765 072	4,13	750 546	3,65	1 184 242	5,06	1 196 246	4,6

Kaynak:
DİE (1983-1), 1980 Genel Nüfus Sayımı, Amasya.
DİE (1983-2), 1980 Genel Nüfus Sayımı, Çorum.
DİE (1983-3), 1980 Genel Nüfus Sayımı, Samsun.
DİE (1983-4), 1980 Genel Nüfus Sayımı, Tokat.
DİE (1988-1), 1985 Genel Nüfus Sayımı, Amasya.
DİE (1988-2), 1985 Genel Nüfus Sayımı, Çorum.
DİE (1988-3), 1985 Genel Nüfus Sayımı, Samsun.
DİE (1988-4), 1985 Genel Nüfus Sayımı, Tokat.
DİE (1993-1), 1990 Genel Nüfus Sayımı, Amasya.
DİE (1993-2), 1990 Genel Nüfus Sayımı, Çorum.
DİE (1993-3), 1990 Genel Nüfus Sayımı, Samsun.
DİE (1993-4), 1990 Genel Nüfus Sayımı, Tokat.
DİE (2002-1), 2000 Genel Nüfus Sayımı, Amasya.
DİE (2002-2), 2000 Genel Nüfus Sayımı, Çorum.
DİE (2002-3), 2000 Genel Nüfus Sayımı, Samsun.
DİE (2002-6), 2000 Genel Nüfus Sayımı, Tokat.

Bölgenin toplam inşaat sektörü istihdamı içinde, Samsun ili istihdamının payı 1980-2000 dönemi boyunca yaklaşık yüzde 45 ile 40 civarında seyretmektedir. Bölgede inşaat sektöründeki istihdamın büyük bir bölümünü Samsun yaratmakta, Çorum inşaat sektöründe ikinci derecede önem kazanmaktadır. Çorum'un bölge istihdamındaki payı, dönem boyunca yüzde 22-25 arasındadır. Tokat ise, Çorum'un biraz altında değer alsa da, genellikle Çorum'a çok yakın bir pozisyondadır. Amasya'nın bu sektördeki payı ise, dönem boyunca yüzde10-12 arasındadır.

İnşaat sektöründeki istihdamın endeks olarak gelişmesine, Türkiye ile karşılaştırmalı olarak bakıldığında, bölgedeki inşaat istihdamı gelişme-

Şekil 3.4.3.1 İller, Bölge ve Türkiye İnşaat Sektörü İstihdamının Toplam İstihdamın Yüzdesi Olarak Gelişmesi, 1980-2000

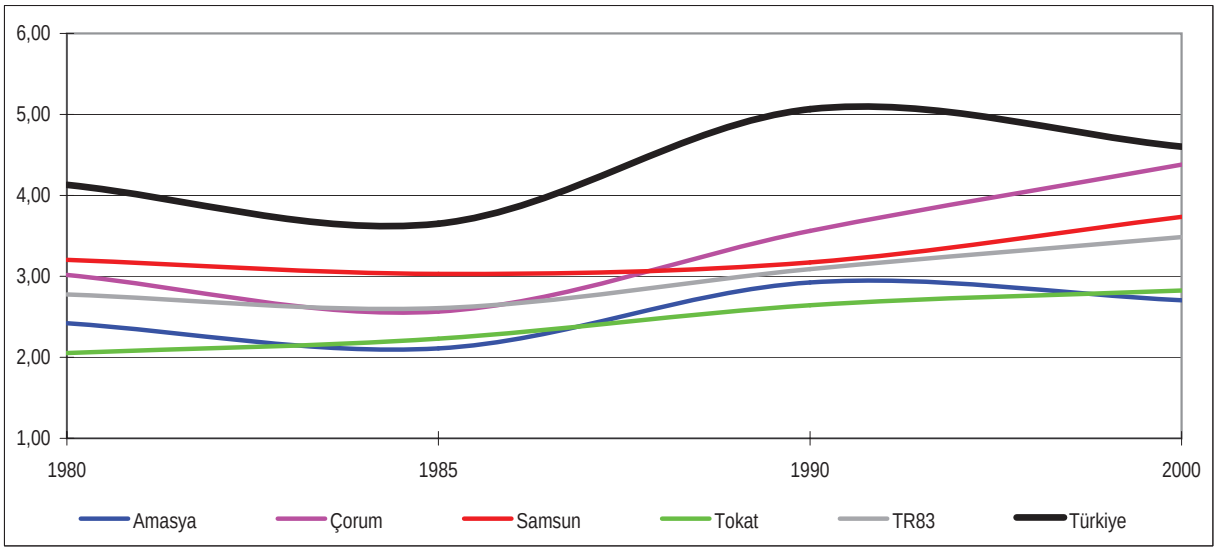

Kaynak: Tablo 3.4.3.8'den üretilmiştir.

Şekil 3.4.3.2 İnşaat Sektörü İstihdamı Gelişme Endeksi, 1980-2000

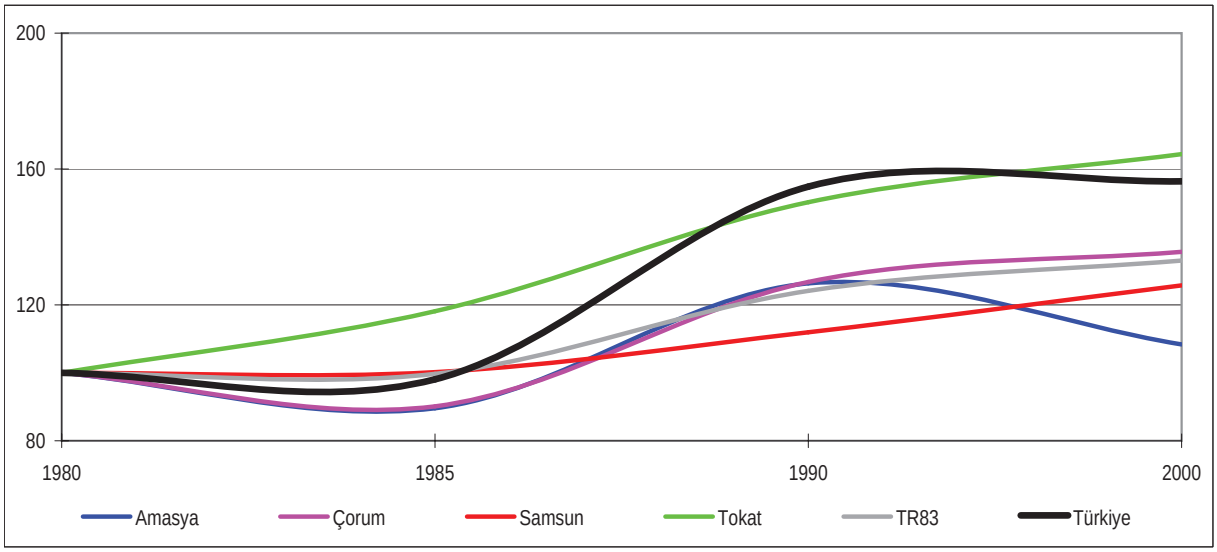

Kaynak: Tablo 3.4.3.8'den üretilmiştir.

sinin Türkiye'deki gelişimden, geride kaldığı gözlemlenmektedir. (Şekil 3.4.3.2) İstihdamdaki artış bakımından, bölgenin en çok istihdam sağlayan ili olan Samsun, Türkiye ortalamasının oldukça altında ve bölge ortalamasından da düşük düzeyde bir gelişme izlemektedir.

Dönemler itibarıyla inşaat sektörü istihdamının gelişimi, toplam istihdamla karşılaştırmalı olarak incelendiğinde, sektördeki istihdamın daha dalgalı bir gelişme izlediği ortaya çıkmaktadır. 1985-90 dönemindeki artış hızı, daha sonraki dönemde gerilemeye başlamıştır. (Şekil 3.4.3.3).

3.4.3.4 Kullanım Amaçlarına Göre İnşaat Sektörü Gelişmeleri

GSYİH verilerinde, inşaat sektörü bina inşaatı ve bina dışı inşaat ayrımında bulunmamaktadır. Bu alt sektörleri, ancak Türkiye genelinde izlemek mümkündür. DİE verilerine göre bina dışı inşaat sektörünün toplam ülke inşaat sektörü içindeki payı yüzde 15 ile yüzde 17 arasında değişmektedir. İnşaat sektöründeki gelişmelerin ülke genelindeki eğilimleri takip ettiği dikkate alınırsa, bölge için de bu değerlerin, geçerli olacağını kabul etmek yanıltıcı olmayacaktır.

Şekil 3.4.3.3 İnşaat Sektörü İstihdam Artış Hızları, 1980-2000

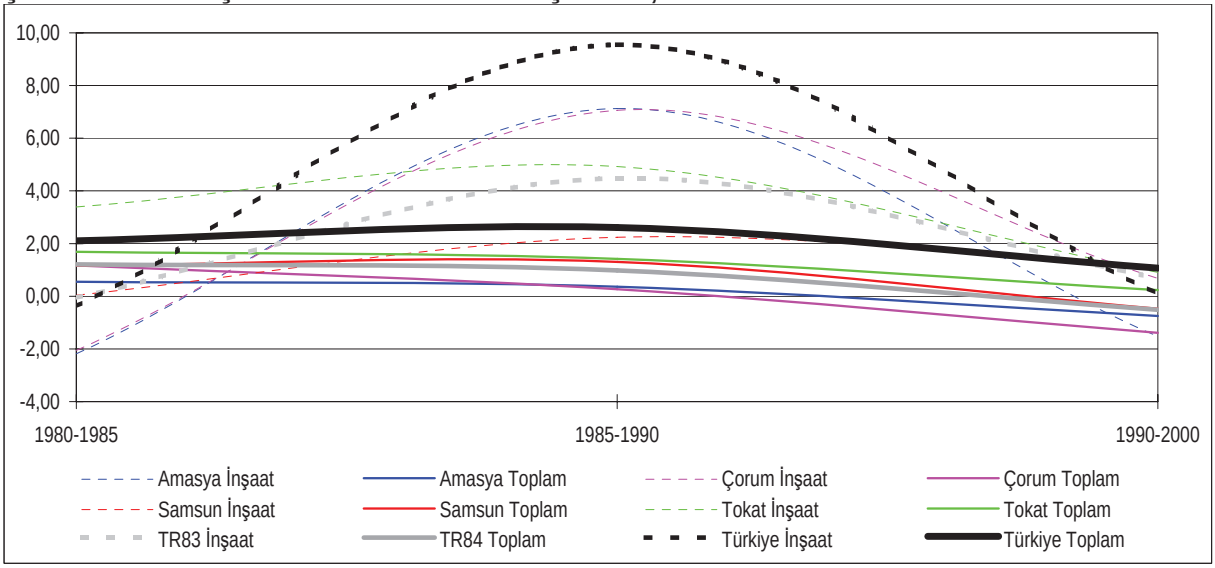

Kaynak: Tablo 3.4.3.8'den üretilmiştir.

Tablo 3.4.3.10 İllere Göre Binanın Kullanım Amacı

	Yıl	Toplam bina sayısı	Konut	Çoğunluğu konut	Çoğunluğu konut dışı	Tümü iş yeri	Eğitim kültür	Sağlık	Resmi daire	Dini	Konut dışı karışık	Diğer	Bilinmeyen
Amasya	1984	34 332	29 426	1 119	337	2 827	120	18	174	160	142	7	2
	2000	46 714	35 346	3 925	446	5 101	230	47	315	237	593	470	4
Çorum	1984	40 836	32 401	2 252	592	4 994	132	29	145	153	118	6	14
	2000	65 761	49 374	6 018	657	7 961	305	63	280	293	328	479	3
Samsun	1984	58 602	41 246	7 039	1 168	8 197	162	31	320	188	230	14	7
	2000	115 595	75 858	16 537	1 756	17 453	531	98	607	596	824	1 312	23
Tokat	1984	49 594	41 331	2 205	600	4 647	172	33	220	156	204	8	18
	2000	92 906	67 052	10 422	740	12 250	391	108	411	433	419	601	79
TR83	1984	183 364	144 404	12 615	2 697	20 665	586	111	859	657	694	35	41
	2000	320 976	227 630	36 902	3 599	42 765	1 457	316	1 613	1 559	2 164	2 862	109
Türkiye	1984	4 387 971	3 515 110	326 499	59 158	424 217	13 485	2 132	18 795	13 494	12 209	812	2 060
	2000	7 838 675	5 872 808	863 005	84 926	804 662	30 349	6 600	33 124	25 952	37 598	74 788	3 863
TR83/Türkiye	1984	4,18	4,11	3,86	4,56	4,87	4,35	5,21	4,57	4,87	5,68	4,31	1,99
	2000	4,09	3,88	4,28	4,24	5,31	4,80	4,79	4,87	6,01	5,76	3,83	2,82

Kaynak: DİE (2001-7), Bina İnşaatı İstatistikleri.

Diğer yandan, DİE tarafından gerçekleştirilen bina sayımlarına dayalı olarak, bina inşaatı alt sektörüne ilişkin ayrıntılı bilgilere erişmek mümkündür. Örneğin, kullanım amaçlarına göre bina sayımları, bina inşaat sektöründe yıllar itibarıyla gözlenen eğilimlere ışık tutmaktadır.

1984-2000 yılları arasında bina sayısındaki artış, bu dönemde gerçekleşen bina inşaatı olarak yorumlanabilir. Tablo 3.4.3.10'da binaların kullanım biçimine göre ayrıntısı verilmektedir. Tablodan görülebileceği gibi, bölgedeki farklı kullanım amaçlı binaların Türkiye'deki bina sayılarına oranı, 1984-2000 yılları için belirgin farklılıklar göstermemektedir. 1984 yılında bölgedeki toplam bina sayısının Türkiye geneli içindeki oranı yüzde 4,18'den 2000 yılında yüzde 4,09'a gerilemiştir. Bina sayısının küçük de olsa, oransal olarak azalması, Türkiye genelinde inşaat sektörünü etkileyen konjonktürel gelişmelerin bölge için daha fazla geçerli olduğu biçiminde yorumlanabilir.

Bina maliyetlerinde değişim, daha çok işçilik payının azalması ve malzeme fiyatlarının artması şeklinde gözlenmektedir. Bu konuda DPT'nin maliyet endeksleri tablosu örnek alınacak olursa; metrekare itibarıyla maliyet endeksleri baz alındığında; 1999 yılında 7 734 olan genel endeksin 2004 yılının başı itibarıyla 36 775 olduğu gözlemlenmektedir. Bu; 4,75 katı bir değişime işaret etmektedir. Artış hızı işçilikte daha az, malzemede daha fazladır.

3.4.3.5 Bölgede Yapı Malzemesinin Sağlanması ve Ülke Dışından Sağlanan Girdiler

Bölgede kullanılan yapı malzemelerinin büyük bir çoğunluğu bölge kaynak ve olanakları ile karşılanmaktadır. Bölge ve yurt dışından getirilen özellikli yapı malzemeleri olsa da, bölge üretim için malzeme ihtiyaçlarının çoğunu karşılamaktadır. Bu sebeple inşaat maliyetleri Türkiye geneline göre daha ucuzdur. Temel inşaat girdilerinin temin edildiği yerler aşağıda sıralanmıştır:

- Demir-çelik ürünleri: Karadeniz, Marmara ve İç Anadolu bölgelerinden,
- Orman ürünleri: (rabıta döşeme, parke) Karadeniz Bölgesi'nden,
- Tuğla, kiremit: Bölgeden,
- Fayans, seramik ürünleri: Bölgeden,
- İşlenmemiş mermer: Ege ve İç Anadolu bölgelerinden,
- Cam sanayi ürünleri: Marmara Bölgesi'nden,
- Çimento: Bölgeden,
- Plastik pencere ve kapı sistemleri: Bölgeden,
- Sıhhi tesisat ve kalorifer kazanı malzemeleri: Bölgeden,
- Elektrik tesisatı malzemeleri: Marmara ve İç Anadolu bölgelerinden.

İnşaat girdilerinden tuğlanın önemli ölçüde bölgeden (Çorum) temin edilebiliyor olması, bölgede inşaat sektörünün taşıma maliyetlerini nispeten azaltmaktadır. Yuvarlak demir ihtiyacı bölgeye yakın olan Karabük'ten ve Ankara ve İstanbul'daki demir toptancılarından temin edilmektedir.

Bölgenin şartlarına göre inşaat maliyetlerinin tam olarak tespit edilememesi, verilen kredilerin oldukça düşük miktarlarda kalması ve kredilerin ödeme takviminin uygun olmaması inşaat sürelerinin uzamasına ve verimliliğin düşmesine sebep olmaktadır. İnşaat işleri için tahsis edilen kredilerin iş mevsiminde hazır ve bloke halde tutulmaması ve dolayısıyla ödemelerde ortaya çıkan aksaklıklar nedeniyle bölgedeki yatırımcı ve müteahhitler, kaynakları verimli bir şekilde kullanamamaktadır.

Bölgede yeterli rezerve sahip olan kil gibi hammaddelerden kiremit ve tuğla malzemesi üretilmekte ve büyük ölçekte Türkiye'ye dağıtım yapılmaktadır. Son zamanlarda çevre mevzuatı sebebiyle kil ocaklarının maden statüsüne alınması malzeme temin edilmesini zorlaştırmış ve maliyetlerin artmasına sebep olmuştur. Bölgedeki imalatçılarla koordinasyona gidilerek soruna bir çözüm bu-

lunması, hem çevrenin korunması hem de ucuz malzeme temini açısından yararlı olacaktır.

3.4.3.6 Sonuç

Elde edilen veriler ışığında yapılan karşılaştırmalar ve sunulan bilgiler, bölgedeki inşaat sektörü GSYİH'sının toplam GSYİH'daki payı bakımından, Türkiye ortalamasına yakın, ancak onun biraz altında bir seyri olduğunu göstermektedir. İnşaat sektörü, Türkiye'de olduğu gibi, bölgede de 1987-2001 arasında, GSYİH içindeki payı bakımından küçülme eğilimi içindedir. Ekonomideki 1994, 1999 ve 2001 krizlerinin inşaat sektörünü daha fazla etkilemiş olması söz konusu olabilir. Ancak, TR83 için bazı başka nedenler de söz konusu olabilir. Bölge nüfus artış hızının ülke ortalamasından daha az olması, kamu yatırımlarındaki azalmalar, inşaat sektöründe ülke ortalamasından daha etkili olan küçülmenin nedenleri olabilir. İnşaat sektöründeki göreli azalma, bu sektörde en fazla katma değer yaratan Samsun ilini etkilemiştir. Samsun'un 1987'de ülke GSYİH'sı içinde yüzde 1,75 olan payı, dönem sonunda yüzde 1'e doğru gerilemiştir.

İnşaat sektörü, düşük becerisi ve eğitimi olan nüfusun istihdamında önemli bir sektördür. Üretimdeki artışın ülkede oldukça küçük olması (1987 sabit fiyatlarıyla dönem başında 100 olan endeks değeri, dönem sonunda 104,4 olmuştur) istihdamı da etkilemiştir. Ancak, Türkiye'de toplam istihdam içinde inşaat sektörü istihdamının payı 1980- 2000 yılları arasında yüzde 4,13'den 4,60'a yükselirken, aynı dönemde bölge inşaat sektörü istihdamının toplam istihdam içindeki payı yüzde 2,78'den 3,49'a yükselmiştir. Gerçi, bölgede inşaat sektörü GSYİH'sı, endeks değeri olarak Türkiye ortalamasından hızlı gelişmiştir (1987'de 100 olan değer, 2001'de 107,29'a yükselmiştir). Son 10 yıl içinde bölge inşaat sektörü istihdam artış hızı Türkiye'nin üzerine geçmiştir. Bu gelişmeler, bölge inşaat sektörünün dönem boyunca gelişmesini sürdürdüğü ve göreli olarak istihdamını artırdığı anlamına gelmektedir.

İnşaat maliyetlerini azaltma çabaları konutların kooperatifler vasıtasıyla yapılmasını getirmiştir. Konut dışı inşaatlarda finansman yokluğu nedeniyle dar boğaz yaşanmaktadır. Yarım kalan birçok inşaat finansman eksikliği yüzünden tamamlanamamakta ve böylelikle ekonomik olma özelliklerini kaybetmektedirler.

Bazı malzemelerin bölgede üretilmesi inşaat sektörü faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi açısından önemlidir. Ulaşımın kolaylaştırılması, maden izin işlemlerinin azaltılması, finansmanda ve yatırımda kolaylıklar sağlanması gibi önlemlerle inşaat sektörüne malzeme ve ekipman sağlayıcı bu faaliyetler bölgede canlandırılabilir. AB topluluğu ülkelerle olan karşılaştırmalar sonucunda ise AB ülkelerinde de son yıllarda inşaat sektöründe daralma yaşandığı anlaşılmıştır. Yunanistan'da olduğu gibi ancak sektöre tanınan ileri düzeyde finansman kolaylıkları sonucunda ciddi bir canlanma mümkün olabilmektedir.

3.4.4 TURİZM VE TANITIM

3.4.4.1 Giriş

1970'lerden bu yana dünyada turizm, talep ve arz tarafında dönemsel değişiklikler geçirerek, sürdürülebilirlik, çeşitlenme, çevre ve kalite gibi sloganlar ile özetlenebilecek bir noktaya gelmiştir. Güneş, deniz, kum turizmini simgelemek üzere 3S (sun, sea, sand) olarak adlandırılan ve çeşitlenmeden çok kitlesel turizme yönelik büyük yatırım projeleri etrafında örgütlenen turizm hareketleri, giderek çeşitlenen, yerelleşen (dolayısıyla yerel özellikleri ve kültür ögelerini barındıran) ve bu niteliğiyle de kaçınılmaz olarak ölçek değiştiren (daha küçük işletme ağırlıklı bir yapıya yönelen) bir turizm olgusuna doğru evrilmektedir. Doğa, kültür, tarih, sağlık, kongre, heyecan turizmi gibi farklı alanlar ile, yıl boyunca gerçekleştirilebilen bir turizm hareketi gelişmektedir. Küresel bazda oluşan bu gelişmeler, yerel kaynakların turizm adına harekete geçirilmesinde hangi yöne bakmak gerektiğinin de altını çizmektedir. Bu anlamda TR83 Bölgesi sınırları içindeki Amasya, Çorum, Samsun ve Tokat illerinin turizm sektörü açısından değerlendirilebilecek farklı nitelikte doğal, arkeolojik, tarihi, turistik ve kültürel değerleri bulunmaktadır. Bölgenin bu potansiyeli değerlendirilerek, turizmin sürdürülebilir bir ekonomik sektör olarak bölgenin gelişmesinde oynayabileceği rolün ve bunun yerel/ bölgesel kaynakların katılımcı yöntemlerle harekete geçirilerek oluşturulabilmesi için gerekli şartların neler olduğunun belirlenmesi gereklidir.

3.4.4.2 Türkiye ve Dünyada Turizmin Gelişmesi

1970'lerden bu yana yükselen bir çizgi izleyen turizm, aynı zamanda kendini yaratan koşullara olan duyarlığının bedelini de, krizlerden en çok etkilenen sektör olarak küresel ve bölgesel kriz dönemlerinde yaşamaktadır. Turizm, bir yandan ülkelerin kalkınmasına kaynak yaratan ve "çarpan etkisiyle" ekonomileri canlandıran, diğer yandan da "kırılgan" doğası nedeniyle de özellikle gelişmekte olan ekonomilerde krizin etkisini derinleştiren/ yaygınlaştıran bir rol oynamaktadır. Örneğin, Türkiye'nin de içinde bulunduğu Güney ve Doğu Akdeniz ülkeleri, Irak krizinden en fazla etkilenenler olmuştur. Yaşanan olumsuzluklara rağmen Türkiye, pazardaki payını artırmayı sürdürmüştür (Tablo 3.4.4.1). Ancak dünya pazarı içinde ilk on'a kadar yükselme başarısını gösterse de, dünya turizmi içindeki payı hala yüzde 2'ler civarında seyretmektedir. Türkiye, turist başına kazanılan para birimi cinsinden de, yarıştığı ülkelerin gerisinde kalmaktadır.

1963 yılından bu yana Türkiye'yi ziyaret eden turist sayısında yavaş, ancak istikrarlı bir artış izlenmiş ve yıllık turist sayısı 2003'de 15 milyona kadar ulaşmıştır. 1980'lerle başlayan liberalleşme ve dışa-açılım ve bu çerçevede turizm sektörüne tanınan öncelik ve teşviklerin de etkisiyle yıllık ortalama yüzde 40 civarında bir artış oranı yakalanmış, aynı dönemde turizm gelirlerindeki artış ise yaklaşık olarak yıllık yüzde 120 dolaylarında gerçekleşmiştir Ancak 1980 sonrası gelişmenin önemli kısmı öncelikli turizm alanlarında yaşanmış, ülke geneline yayılan etkisi sınırlı kalmıştır. TR83 Bölgesi buna bir istisna değildir. Bölge kapsamındaki illerin uluslararası turizmden aldıkları pay son derece sınırlıdır.

Tablo 3.4.4.1 Turist Sayılarının Gelişiminin Karşılaştırması, 2000-2003

	Turist sayısı (milyon kişi)			
Yıllar	2000	2001	2002	2003
Dünya toplam turist sayısı	687,3	684,1	702,6	694,0
Avrupa	392,7	390,8	399,8	401,5
Güney Avrupa ve Akdeniz	140,8	143,7	147,0	147,0
Türkiye	10,4	10,8	12,8	14,6
TR83 Bölgesi	-	0,13	0,15	-

Kaynak: DİE (2003-4), Turizm İstatistikleri 2000-2001.
Kültür ve Turizm Bakanlığı (2004-2), Konaklama İstatistikleri (basılmamış doküman).
WTO (2004-2), WTO Tourism Barometer.

3.4.4.3 Bölgenin Doğal, Tarihi ve Kültürel Kaynakları

TR83 Bölgesi'nin jeolojik ve tektonik yapısı, bir yandan bölgede turizm açısından değerlendirilebilecek çok sayıda sıcak su kaplıcaları, göller, mağaralar gibi doğal oluşumlara imkan verirken, bu coğrafyanın uygun koşulları aynı zamanda Prehistorik çağlardan bu yana bölgenin sürekli olarak insan toplulukları tarafından iskan edilmesine ve dolayısıyla geride pek çok antik ve tarihi/ kültürel iz bırakmalarına neden olmuştur. Turizm amacıyla değerlendirilebilecek bu kaynakların bölgede dağılımları, iller itibarıyla Tablo 3.4.4.2 ve Şekil 3.4.4.1'de verilmiştir.

Tablo 3.4.4.2 Bölgenin Turizm Potansiyeline Sahip Kaynakları

İli	Adı	En yakın yerleşme merkezi ve uzaklığı		Kullanım amaç ve olanakları	Açıklama
AMASYA	Amasya Kent Merkezi	Amasya	-	Tarihi kent dokusu ve sivil mimari örnekleri	
	Borabay Gölü	Taşova	25 km	Kamp, yürüyüş, tırmanma	1. Derece doğal sit alanı ve turizm merkezi
	Yedikır Barajı Göleti	Suluova	7 km	Ornitoloji, olta balıkçılığı	Yedikuğular kuş cenneti
	Terziköy Kaplıcası	Amasya	27 km	Kaplıca, sağlık turizmi	
	Aynalı Mağara	Amasya	3,3 km	Mağara turizmi	
ÇORUM	Boğazköy-Hattuşa Arkeolojik Sit Alanı	Boğazkale	-	Arkeolojik sit	Boğazkale milli parkı
	Alacahöyük Arkeolojik Sit Alanı	Alacahöyük	-	Arkeolojik sit	Alacahöyük milli parkı
	Ortaköy-Sapinuva Arkeolojik Sit Alanı	Ortaköy	-	Arkeolojik sit	
	İncesu Kanyonu	Ortaköy	11 km	Doğa, arkeoloji, kültür turizmi	Kanyon duvarında Kybele kabartması
	Kargı Yaylası	Kargı	21 km	Mesire ve piknik alanı	
	Abdullah Yaylası	Kargı	26 km	Mesire/piknik alanı, bakı noktası, doğa turizmi, yürüyüş	
	Kuşcaçimeni Yaylası	Bayat	22 km	Yayla turizmi, kamp, yürüyüş	
	İskilip Yaylaları	İskilip	13 km	Mesire ve piknik alanı	
	Çatak Tabiat Parkı	Çorum	22 km	Mesire ve piknik alanı	Yaban hayat rezervi
SAMSUN	Balık Gölleri	Bafra	20 km	Ornitoloji, olta balıkçılığı	Kızılırmak deltası sulak alan eko-sistemi
	Çarşamba Gölleri	Çarşamba	12 km	Doğa turizmi ve balıkçılık	Yeşilırmak deltası sulak alan eko-sistemi
	Simenit ve Akgöl	Terme	8 km	Ornitoloji, eko-turizm	Yeşilırmak deltası-yaban hayatı koruma sahası
	Ladik Gölü	Ladik	10 km	Mesire alanı, su sporları, doğa, yürüyüş	
	Havza Termal Tesisleri	Havza	-	Kaplıca, sağlık turizmi	
	Ayvacık-Suat Uğurlu Barajı	Ayvacık	-	Mesire alanı, su sporları, doğa, yürüyüş	
	Hamamayağı Kaplıcaları	Ladik	10 km	Kaplıca, sağlık turizmi	
	Atakum-Pelit-İncesu Mesireleri	Samsun	5-20 km	Mesire alanları, plaj	
	Kocadağ Mesire Alanı	Samsun	30 km	Mesire alanı, yürüyüş	
	Kunduz Yaylası	Vezirköprü	52 km	Mesire alanı, yayla şenlikleri	
	Akdağ Mesire Alanı	Ladik	18 km	Mesire alanı, çim kayağı	
TOKAT	Zinav Gölü	Reşadiye	25 km	Mesire ve piknik alanı	1 250 kişi
	Sulusaray Kaplıcaları	Sulusaray	2 km	Kaplıca, sağlık turizmi	130 yatak
	Reşadiye Kaplıcası	Reşadiye	1 km	Kaplıca, sağlık turizmi	30 yatak, 7 400 kişi
	Ballıca Mağarası	Pazar	6 km	Mağara turizmi	-
	Topçam Yaylası	Tokat	15 km	Mesire ve piknik alanı	10-15 aile

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı (2004-5), Turizm İstatistikleri (basılmamış doküman).

Şekil 3.4.4.1 Turizm Açısından Değerlendirilebilecek Doğal, Tarihi ve Kültürel Kaynaklar

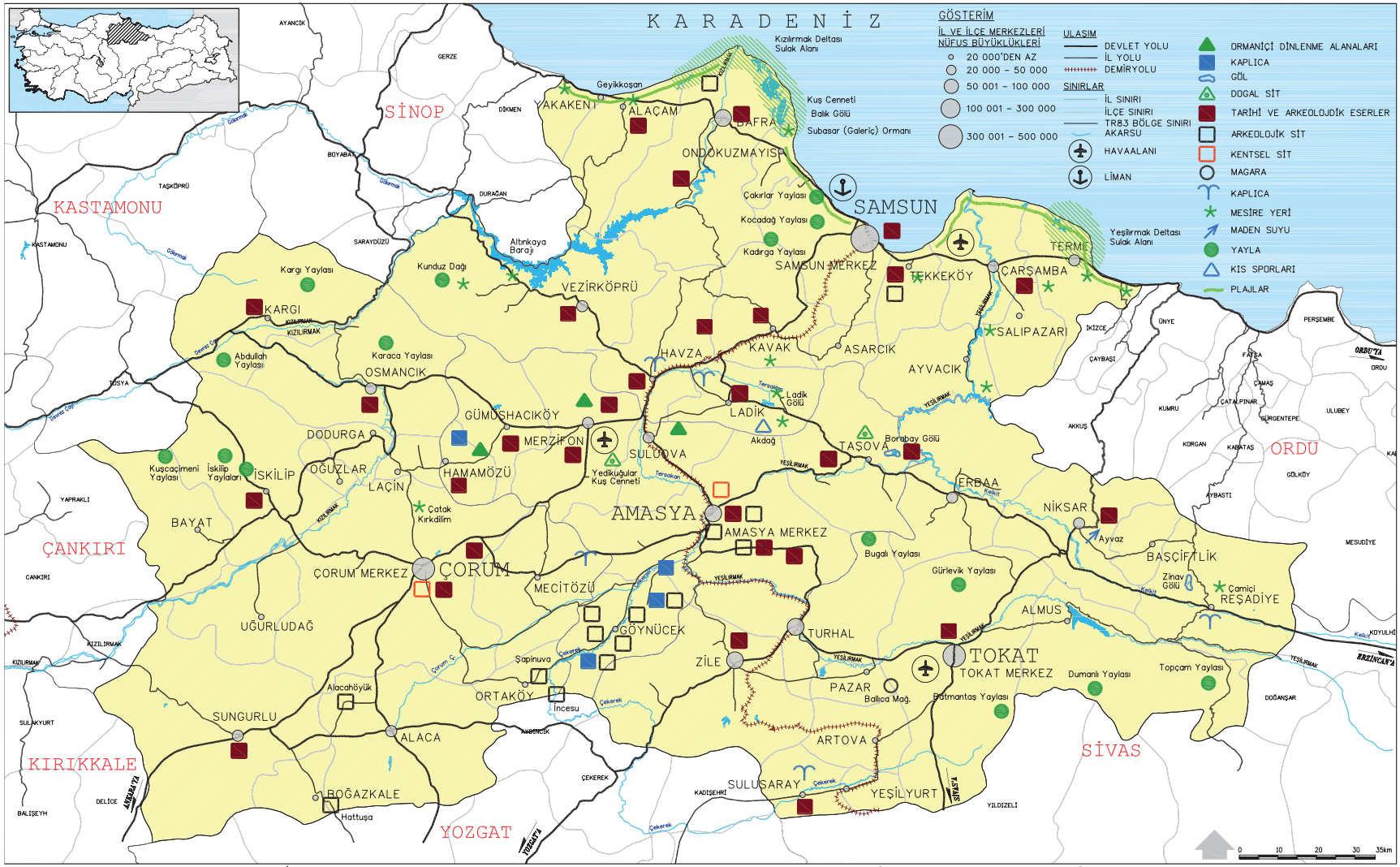

Kaynak: Amasya Valiliği (1993), Amasya İli Turizm Envanteri ve Turizmi Geliştirme Planı. Çorum Valiliği (1994), Çorum İli Turizm Envanteri ve Turizmi Geliştirme Planı. Samsun Çevre ve Orman İl Müdürlüğü (2004-1), Samsun İli Çevre Durum Raporu (2003). Tokat Valiliği (1993), Tokat İli Turizm Envanteri ve Turizmi Geliştirme Planı.

3.4.4.4 TR83 Bölgesi'nde Turizm Hareketleri

Bölgedeki toplam konaklamalar, ülke genelinin sadece yüzde 1,8'ini oluşturmaktadır (Tablo 3.4.4.3). Ortalama kalış süreleri ülke ortalamalarının daha da altında olduğundan, geceleme sayılarındaki bölgenin payı daha da düşüktür. Bölge turizm hareketlerinde temel olarak yerli ziyaretçilerin ağırlığı vardır. Yabancı ziyaretçilerin konaklama ve geceleme sayılarındaki payları düşüktür. Dolayısıyla ağırlıkla iç turizme bağlı bir yapı vardır.

Bölgede turizm altyapısı olarak değerlendirilen tesislerin önemli kısmının belediye belgeli tesisler olduğu anlaşılmaktadır. Toplam 132 tesisteki 5 748 yataktan yaklaşık yüzde 44'ı Samsun'da bulunmakta olup, diğer illerin payları yüzde 56 seviyesindedir. Buna karşılık bölge içinde Samsun tek başına bölgenin yıllık turizm talebinin yarısını

Tablo 3.4.4.3 TR83 Bölgesi'nde Turizm Hareketleri, 2002

TR83 illerinde belediye belgeli konaklama tesisleri

	Konaklama sayısı			Geceleme sayısı			Ortalama kalış süresi		
	Yabancı	Yerli	Toplam	Yabancı	Yerli	Toplam	Yabancı	Yerli	Toplam
Amasya	1 164	52 852	54 016	2 180	84 302	86 482	1,9	1,6	1,6
Çorum	1 152	43 116	44 268	1 958	47 048	49 006	1,7	1,1	1,1
Samsun	12 225	224 871	237 096	15 742	254 317	270 059	1,3	1,1	1,1
Tokat	335	49 191	49 526	1 377	68 949	70 326	4,1	1,4	1,4
TR83	14 876	370 030	384 906	21 257	454 616	475 873	1,4	1,2	1,2
TR83 yüzdesi	0,46	4,38	3,29	0,21	3,49	2,08	0,5	0,8	0,6
Türkiye	3 249 837	8 456 432	11 706 269	9 901 035	13 028 808	22 929 843	3,0	1,5	2,0

TR83 illerinde turizm işletme belgeli konaklama tesisleri

	Konaklama sayısı			Geceleme sayısı			Ortalama kalış süresi		
	Yabancı	Yerli	Toplam	Yabancı	Yerli	Toplam	Yabancı	Yerli	Toplam
Amasya	1 743	11 388	13 131	1 992	14 068	16 060	1,1	1,2	1,2
Çorum	3 596	37 688	41 284	4 716	50 509	55 225	1,3	1,3	1,3
Samsun	3 753	46 946	50 699	11 053	72 399	83 452	2,9	1,5	1,6
Tokat	960	33 918	34 878	989	52 774	53 763	1,0	1,6	1,5
TR83	10 052	129 940	139 992	18 750	189 750	208 500	1,9	1,5	1,5
TR83 yüzdesi	0,10	1,64	0,79	0,04	1,25	0,36	0,4	0,8	0,5
Türkiye	9 871 594	7 916 706	17 788 300	43 312 498	15 202 445	58 514 943	4,4	1,9	3,3

TR83 illerinde toplam belgeli konaklama tesisleri

	Konaklama sayısı			Geceleme sayısı			Ortalama kalış süresi		
	Yabancı	Yerli	Toplam	Yabancı	Yerli	Toplam	Yabancı	Yerli	Toplam
Amasya	2 907	64 240	67 147	4 172	98 370	102 542	1,4	1,5	1,5
Çorum	4 748	80 804	85 552	6 674	97 557	104 231	1,4	1,2	1,2
Samsun	15 978	271 817	287 795	26 795	326 716	353 511	1,7	1,2	1,2
Tokat	1 295	83 109	84 404	2 366	121 723	124 089	1,8	1,5	1,5
TR83	24 928	499 970	524 898	40 007	644 366	684 373	1,6	1,3	1,3
TR83 yüzdesi	0,19	3,05	1,78	0,08	2,28	0,84	0,4	0,7	0,5
Türkiye	13 121 431	16 373 138	29 494 569	53 213 533	28 231 253	81 444 786	4,4	1,9	3,3

Not:Ortalama Kalış Süresi= Gün
Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı (2004-5), Turizm İstatistikleri (basılmamış doküman).

karşılamaktadır. Özellikle Hitit Uygarlığı'nın mirası ile, UNESCO tarafından Dünya'da korunması gereken dokuz kültür mirasından biri olarak seçilen Hattuşaş gibi değerlere rağmen Çorum'un bölge içinde turizmden Samsun'dan az, diğer iller ile eşdeğer bir talep çekmesi, turizmde tanıtımın önemini/ eksikliğini açıklamaktadır.

Bölgedeki Tokat Ballıca Mağarası gibi doğal değerler ile, Amasya gibi dünyanın ilk coğrafyacısı olarak bilinen Strabon'un memleketi, Samsun gibi insanlık tarihinin ilk yerleşmelerinden izler taşıyan, geniş bir doğal, tarihi ve kültürel mirasın, sürdürülebilir bir turizmin yaratılması ve bölgesel gelişmenin sağlanmasına katkıda bulunabilmesi için örgütlenmesi önemsenmelidir. Bu açıdan öncelikle turizm altyapısını oluşturan fiziki ve beşeri kaynakların turizmi destekleyecek standartlara ulaştırılması gerekmektedir.

3.4.4.5 Turizm Altyapısı

Turizm altyapısı fiziki ve fiziki olmayan altyapı olmak üzere iki başlık altında incelenebilir. Fiziki altyapı çerçevesinde bölgenin turizm amaçlı kullanıma yönelik olarak da değerlendirilen ulaşım, haberleşme, su, atık su ve katı atık gibi altyapı tesis ve hizmetleri ile turizm amaçlı konaklama, yeme-içme, rekreasyon, eğlence faaliyetlerine yönelik tesisler içerilmektedir. Hizmet altyapısı ise bir yandan sektöre servis sağlayan kurumsal yapıyı, diğer yandan da bu kurumsal çerçeve içinde hizmet üreten beşeri altyapıyı (insan kaynaklarını) içermektedir. Bu genel çerçevede, eksiklikleri bulunmasına karşılık, fiziki altyapının turizm potansiyelini gerçekleştirmek için asgari şartları sağladığı, buna karşılık turizme yönelik hizmetler ve beşeri kaynakların geliştirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Tablo 3.4.4.4 Bölgedeki Turistik Konaklama Tesisleri

	Tesis türü	Tesis sayısı	Oda sayısı	Yatak sayısı		Tesis türü	Tesis sayısı	Oda sayısı	Yatak sayısı
AMASYA	Otel	24	485	992	TOKAT	Otel	25	546	1 029
	Motel	2	45	99		Motel	1	53	162
	Pansiyon	3	29	74		Pansiyon	1	9	30
	Tatil Köyü	-	-	-		Tatil Köyü	-	-	-
	Kamping	-	-	-		Kamping	-	-	-
	Kaplıca	-	-	-		Kaplıca	-	-	-
	Toplam	29	559	1 165		Toplam	27	608	1 221
ÇORUM	Otel	19	343	711	TR83	Otel	114	2 418	4 848
	Motel	5	65	143		Motel	8	163	404
	Pansiyon	2	12	30		Pansiyon	7	110	314
	Tatil Köyü	-	-	-		Tatil Köyü	-	-	-
	Kamping	-	-	-		Kamping	1	16	32
	Kaplıca	-	-	-		Kaplıca	2	46	150
	Toplam	26	420	884		Toplam	132	2 753	5 748
SAMSUN	Otel	46	1 044	2 116	TÜRKİYE	Otel	4 917	130 945	295 988
	Motel	-	-	-		Motel	542	11 647	27 848
	Pansiyon	1	60	180		Pansiyon	2 037	25 800	56 901
	Tatil Köyü	-	-	-		Tatil Köyü	26	1 685	4 255
	Kamping	1	16	32		Kamping	79	3 376	8 563
	Kaplıca	2	46	150		Kaplıca	36	1 538	5 814
	Toplam	50	1 166	2 478		Toplam	7 637	174 991	399 369

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı (2004-4), Bilgi İşlem Daire Başkanlığı (basılmamış doküman)

Bölgenin ulaşımı kara, demiryolu, deniz ve havayolu ile sağlanmakta olup karayolu en yaygın ve etkin ulaşım türüdür. Buna karşılık diğer türler, altyapı sınırlamaları veya doğal nedenlerle benzer bir hizmet örüntüsüne sahip değildirler. Demiryolu ulaşımı, Samsun'da noktalanan ülkesel demiryolu ağının güzergahı boyunca hizmet verdiği koridor ve düşük servis standartları ile sınırlıdır. Sağladığı göreceli konfor ve güvenliğe rağmen, altyapı, teknoloji ve işletme sorunları nedenleriyle diğer türlerle yarışabilir olmaktan uzaktır. Bölge içinde sadece Amasya-Samsun bağlantılı raybüsler ile düzenli hizmet verilme imkanı vardır.

Bölgede denize kıyısı olan tek il Samsun olup TCDD tarafından işletilen ve geri alana demiryolu bağlantısı bulunan uluslararası nitelikte bir limana sahiptir. Tesis ve işletmeye ilişkin sorunlarına rağmen gelecekte özellikle Karadeniz üzerinden bölgenin ve ülkenin çıkış kapısı olma potansiyeli nedeniyle önem arzetmektedir.

Sivil havacılığa ve dolayısıyla turizme hizmet verebilen tek uluslararası havaalanı da yine Samsun'dadır. Tokat Havaalanı'nın yeniden açılması ve Merzifon Askeri Havaalanı'nın sivil havacılığa kazandırılması, bölgenin turizm potansiyelinin değerlendirilmesi açısından önemlidir.

Konaklama altyapısı olarak bölgede sınırlı sayıda turistik konaklama tesisi ve yatak kapasitesi bulunmakta olup, turistik belgeli tesislerin türleri toplamı itibarıyla aşağıdaki Tablo 3.4.4.4'de özetlenmiştir.

Bölgede turizme yönelik alış-veriş imkanları bölgenin büyük yerleşme merkezlerinde, sınırlı ölçüde vardır ve bu sektörün yerel ekonomiye katkı olanakları turizmin gelişmesiyle artabilecektir. Bu açıdan büyükkent olması niteliğiyle Samsun ön plana çıkmakta olup, turistlerin gereksinimlerini karşılayabilecek biçimde örgütlenmiştir. Amasya da, daha küçük ölçekli olmakla birlikte, turizme açık yapısıyla azımsanmayacak bir hizmet düzeyine sahiptir. Çorum ve Tokat ise turizmden gerekli getirinin sağlanabilmesi için daha fazla örgütlenmeye ihtiyaç duymaktadır. Bölgenin kırsal alanında ise turizme yönelik ticaret aktiviteleri oldukça sınırlıdır ve ancak iç turizmin gelişmesine bağlı olarak gerekli altyapı ve hizmetlerin geliştirilmesi mümkün olacaktır.

Bölge merkezlerinde yer alan turistik belgeli yeme-içme ünitelerinin dağılımı Tablo 3.4.4.5'de verilmiştir.

Turizmin gelişebilmesi ve sürdürülebilir kılınması, öncelikle turist memnuniyetine, dolayısıyla turizm

Tablo 3.4.4.5 Bölgedeki Turistik Belgeli Yeme-İçme Üniteleri

	Turistik lokanta sayısı
Amasya	3
Çorum	7
Samsun	9
Tokat	2
TR83	21

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı (2004-4), Bilgi İşlem Daire Başkanlığı (basılmamış doküman).

Tablo 3.4.4.6 Ticaret ve Turizm Öğretim Kurumları

	Okul sayısı	Derslik sayısı	Öğrenci sayısı			Öğretmen sayısı
			Toplam	Erkek	Kız	
Amasya	7	59	1 458	1 046	412	119
Çorum	6	74	1 281	954	327	131
Samsun	12	164	4 175	2 639	1 536	266
Tokat	13	134	2 977	2 224	753	198
TR83	38	431	9 891	6 863	3 028	714

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı (2004-4), Bilgi İşlem Daire Başkanlığı (basılmamış doküman).

talebinin sürekli kılınmasına ve yaşatılmasına bağlıdır. Çekim merkezinde farklı dil, din ve kültürlere hoşgörü gösterilmesi kadar gereksinimlerin ve taleplerin karşılanması da önemli olup, karşılıklı bir anlayışa ve anlaşmaya, dolayısıyla lisan sorunu bulunmamasına bağlıdır. Yabancı turistler açısından bakıldığında, bölge turizm personelinin yabancı dil bilgisi beklentilerin altındadır ve geliştirilmesi gereken bir alan olarak ortadadır. Diğer taraftan bölgede istenen düzeyde bir turizm hareketi ile karşılaşılması halinde, bunun toplumsal yapıda oluşturacağı değişimlere de bugünden hazırlıklı olunması ve küresel kültürel etkilere karşı yerel değer ve kimliklerin korunmasını sağlayıcı önlemlerin alınması gerekmektedir.

Turizm konusunda gerekli toplumsal bilincin oluşturulması kadar sektörde çalışacak nitelikli elemanların yetiştirilmesi de önem arzetmekte olup, bu konuda meslek okullarına önemli roller düşmektedir.

Bölgede turizmin gelişmesi ile sektöre hizmet verecek elemanları yetiştiren bu kurumların, gerek sayı, gerekse kapasite olarak yetersiz kalmasının yanısıra, yetişmiş nitelikli elemanların bölgede tutulması da önemli bir sorundur. Bu nedenle uzun vadede turizm istihdamı konusunda bölgenin kendine yeterli olabilmesi için eğitim ve istihdam şartlarının iyileştirilmesi konusunda ivedi önlemler alınması gerekmektedir.

3.4.4.6 Sonuç

Yukarıda da değinildiği gibi, bölgenin en önemli özelliklerinden birisi, antik dönemde Hitit medeniyeti'ne ait yerleşim alanlarına sahip olmasıdır. Selçuklu ve Osmanlı kültürel mirasının yaşatılması da turizm çekim potansiyeli olarak kullanılabilir. Termal kaynaklara dayalı sağlık turizmi de bölge açısından önem taşımaktadır. Ancak bugünkü biçimiyle bölgenin sınırlı bir bölümünde ve yine sınırlı bir turist kitlesine hitap eden turizm amaçlı kaynaklar, bölgede turizmin gelişmesi için gerekli fiziki ve toplumsal altyapının oluşmasına yeterli olmamıştır. Kitle turizmi dışında kalan ve özellikli turizme yönelinmesi gereken bölgede, öncelikle yerli turizmin geliştirilmesi, bunun sağlayacağı ivme ile yabancı pazarlara yönelinmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Yerli turizmin gelişmesi, bölgede turizm için gerekli konaklama, yeme-içme ve hizmet kapasitelerini ve niteliklerini yükseltecek, yeni kapasite yaratılmasını teşvik edecek, insan kaynaklarının gelişmesi için gerekli motivasyonu sağlayacak, karşılaşılan altyapı sorunlarının çözümü için gerekli kaynak ayrımı için ekonomik gerekçeleri yaratacak, çarpan etkisi ile bölgesel gelişmeye katkıda bulunacak ve istihdam yaratılması nedeniyle bölgeden dışa göçlere karşı olumlu bir etki yaratacaktır. Turizmin bu "büyüyen kartopu" etkisini yakalayabilmek için öncelikle turizme konu olabilecek tarih/ kültür ve doğa varlıklarının, tescili hakeden tüm yapıların, sistematik bir envanterinin çıkarılması, bir tanıtım programı ile bölgenin hem bölge insanına, hem de ülkeye tanıtılması, ayrıca uygun standartlarda konaklama, yeme-içme ve alış-veriş imkanlarının oluşturulabilmesi için gerekli teşviklerin uygulamaya konulması gerekmektedir.

Bölgenin öncelikle iç turizme yönelik olarak erişilebilirliğinin artırılması, turizm hareketlerini destekleyecektir. Bölgedeki mevcut turizm hareketleri bağlamında, organize turlar otobüs ve minibüs gibi araçlar kullanmaktadır. Yabancı turlar da giriş yaptıkları merkezden hareketle bölgeye karayolu ile ulaşmaktadır. Karayolu ağı genellikle yeterli olmakla birlikte, altyapının yetersiz kaldığı yol bağlantılarının kabul edilebilir standartlarda bakım/ onarım ve işaretlemelerinin yapılması gereklidir. Ayrıca ülke içinde daha uzak alanlardan turist çekilmesine olanak sağlamak üzere mevcut havaalanlarının sivil havacılık çerçevesinde etkin kullanımının sağlanması, bu çerçevede Tokat Havalimanı'nın işletmeye açılması, Merzifon Askeri Havaalanı'nın ise sivil havacılığa açılması gerekecektir. Kısa dönemde demiryolu ulaşımının bölgesel gelişmeye ve turizm sektörüne katkı yapması beklenmemelidir. Ancak uzun vadede gerekli önlemler alınarak istenen etki sağlanabilecektir.

Denizyolu ulaşımı ise turizm amaçlı ve bölgenin turizmine katkı sağlayacak biçimde değerlendirilebilecek imkanlara sahiptir.

Turizmin geliştirilebilmesi için, insan kaynaklarının da turizme yatkın olması gerekmektedir. En az bölge halkının farklı dil, din ve kültürlere hoşgörülü olması kadar, turizm sektöründe çalışanların da yeterli eğitime sahip nitelikli eleman olmaları önemlidir. Yöre halkının turistle karşılaşmasında etkileşim çift taraflı olacağından, kültürel etkilere karşı yerel değer ve kimliklerin korunması da önem taşımaktadır. Nitelikli işgücü açısından bölge yeterli kapasiteye sahip değildir. Bölgede turizm eğitimi veren kurumların gerek sayı, gerekse kapasite olarak gelişmesi, öngörülen bölge ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde geliştirilmesi gerekecektir.

Sivil toplum örgütleri turizm sektörünün en önemli parçalarından birisi olup, yörenin tanıtımına, gelişmesine, doğal, sosyal ve kültürel hayatın korunmasına gerekli katkıyı koyabilmeleri amacıyla desteklenmelidir.

3.4.5 MALİ YAPI VE BANKACILIK

3.4.5.1 Giriş

Mali sektörün, ülkemizin yaşadığı hızlı değişim süreci çerçevesinde, bu değişimin toplumsal refah düzeyi ve sosyal katmanlara olan etkilerini, en çabuk ortaya çıkaran bir özelliği vardır. Mali sektörün yapı taşları olan parasal büyüklükler, faiz oranları, döviz kurları (mali ürünlerin fiyatları), yaşadığımız toplumsal ve ekonomik değişim sürecinin etkilerine göre oluşan ara kesit sonuçlarıdır.

Bu nedenle, bu bölümde bankacılık kesimi başta olmak üzere bölge ile ilgili mali kesimin kamu ve özel kesim kapsamında büyüklükleri, hizmet türleri ve ürünleri, mevcut sorunları, öne çıkan özellikleri, Türkiye genelindeki yeri ve diğer sektörlerle olan ilişkileri incelenmektedir. Bu süreçte, bölgeye ait rakamsal büyüklükler, özellikle bölge halkının mali sektörün ürün ve hizmetlerine yönelik alışkanlıkları, davranış biçimleri, kısacası karakteristik yapısı ile ilişkilendirilerek incelenmektedir. Bölgedeki mali envanterin niceliği ve niteliği, ayrıca, tarım ve sanayi başta olmak üzere diğer sektörleri destekleme yeterliliği bakımından incelenmektedir.

Tablo 3.4.5.1 Konsolide Bütçe Gelir ve Gider Karşılaştırması, 2003

	Tahakkuk (milyar TL) [1]	Tahsilat (milyar TL) [2]	Toplam tahsilat içindeki payı (yüzde)	Giderler (milyar TL) [3]	Toplam giderler içindeki payı (yüzde)	Yüzde [2/3]	Yüzde [2/1]
Amasya	91 517	77 928	0,08	240 013	0,17	32,47	85,15
Çorum	133 579	109 653	0,11	251 013	0,18	43,68	82,09
Samsun	499 853	416 466	0,42	897 137	0,64	46,42	83,32
Tokat	124 720	108 025	0,11	317 174	0,23	34,06	86,61
Bölge	849 669	712 072	0,71	1 705 337	1,22	41,76	83,76
Batı Karadeniz	1 797 240	1 533 903	1,53	2 834 744	2,02	54,11	85,36
Bölge /B. Karadeniz (yüzde)	47,28	46,42	-	60,16	-	-	-
Bölge / Türkiye (yüzde)	0,75	0,71	-	1,22	-	-	-
Türkiye	113 533 316	100 238 122	100,00	140 053 981	100,00	71,57	88,29

Kaynak: Amasya İl Defterdarlığı (2004), İl Defterdarlığı Verileri (basılmamış doküman).
Çorum İl Defterdarlığı (2004), İl Defterdarlığı Verileri (basılmamış doküman).
Samsun İl Defterdarlığı (2004), İl Defterdarlığı Verileri (basılmamış doküman).
Tokat İl Defterdarlığı (2004), İl Defterdarlığı Verileri (basılmamış doküman).

3.4.5.2 Kamu Maliyesi

Tablo 3.4.5.1 bölgenin, vergiler ve vergi dışı gelirlerin toplamından oluşan kamu gelirleri ile devletin bölgede gerçekleştirdiği personel, yatırım, transfer ve diğer cari giderlerden oluşan toplam harcamalarını göstermektedir.

2003 yılı itibarıyla devletin bölgeden elde ettiği toplam gelirin, devletin bölge için yaptığı toplam harcamalara oranı yüzde 41,76'dır. Diğer bir deyişle devlet, bölge için harcadığı her 100 TL için 42 TL gelir elde etmektedir. Bölge bu açıdan, içinde bulunduğu Batı Karadeniz Bölgesi'nin altında bir gelir/ gider oranına sahiptir. Devletin bölge için yaptığı harcamaların yüzde 75'ini kamu personelinin yoğunluğuna bağlı olarak, personel harcamaları oluşturmaktadır. Devletin bölgeden elde ettiği gelir, bölgede çalışan kamu personeline ait brüt harcamaların ancak yüzde 56'sını karşılamaktadır.

Devlet giderleri içinde bir diğer önemli kalem olan yatırım harcamalarında ise bölge, 2003 yılında Türkiye toplamından yüzde 2,4 pay almıştır. Uygulanmakta olan ekonomik programın bir gereği olarak, Türkiye geneli Konsolide Bütçe yatırım harcamaları, toplam harcamaların ancak yüzde 5,1'i olmuştur (Amasya, Çorum, Samsun, Tokat il defterdarlıkları, 2004). Bu bölgede Konsolide Bütçe harcamalarının sadece binde 1,2 kadar kamu yatırımı yapıldığı anlamına gelmektedir.

Tablo 3.4.5.2 Banka Şube Sayıları

	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Amasya	33	33	31	30	27	26
Çorum	49	49	47	42	35	33
Samsun	97	97	95	85	72	66
Tokat	48	48	45	42	34	34
Bölge	227	227	218	199	168	159
Batı Karadeniz	435	441	433	399	330	322
Bölge/ B.Karadeniz (yüzde)	52,18	51,47	50,35	49,87	50,91	49,38
Türkiye	7 370	7 691	7 837	6 908	6 106	5 966
Bölge/Türkiye (yüzde)	3,08	2,95	2,78	2,88	2,75	2,67

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği (2004), Banka Şube Sayıları Türkiye Bankalar Birliği web sitesi, www.tbb.org.tr.

3.4.5.3 Bankacılık Hizmetleri, Mevduat ve Kredilerin Gelişimi, 1998-2003

Türk bankacılık sektörünün aktif büyüklüğü açısından yüzde 96'sını oluşturan ticari bankacılık hizmetlerinin irdelenmesinde mevduat ve krediler, ana öğelerdir.

Aşağıdaki tabloda, bankaların bölgeye atfettikleri önemi ve bölgede gördükleri potansiyeli anlamak için bölgedeki banka şube sayısının yıllar itibarıyla gelişiminin Türkiye geneli ve Batı Karadeniz Bölgesi ile bir karşılaştırması yer almaktadır.

Banka şube sayıları açısından mali kriz öncesi 2000 yılı ile 2003 yılı arasında Türkiye genelinde şube sayısındaki azalma yüzde 31,36 iken, Batı Karadeniz Bölgesi'nde yüzde 34,37, bölgede ise yüzde 37,11 olmuştur. Nitekim 2000 yılında yüzde 2,78 olan bölge/ Türkiye oranı, 2003 yılında 2,67'ye düşmüştür.

Mali krizden sonra bankaların bölgede faaliyet gösteren şube sayısındaki azalma, bölgede Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na (TMSF) devredilen, birleştirilen veya kapanan şube sayısının Türkiye genelinin üzerinde olduğunu ortaya koymaktadır. 2000-2001 mali krizinin etkileri dışında bölgenin ekonomik gelişmesindeki durgunluk da banka şube sayısının değişmesinde önemli bir faktördür.

Bölgenin Türkiye mevduatı içindeki payının geleneksel olarak yüzde 1,2-1,3 arasında olduğu söylenebilir. Anadolu genelinde olduğu gibi, Türkiye ölçeğinde bankacılık sektörü rakamlarının büyüdüğü 2000 yılında, bölgenin payı yüzde 1,1'e düşmüştür. Ekonomik büyüme dönemlerinde mevduatın yoğunlaştığı bölgelerin mevduat payı artmaktadır. 2003 yılında yüzde 1,3 olan bölge payı içinde Samsun binde 7 ile bu payın yarısını

oluşturmaktadır. Çorum binde 2,7, Tokat binde 1,8, Amasya binde 1,4 paya sahiptir.

Tablo 3.4.5.4'de bölgenin mevduat gelişimini bir ölçüde reel olarak görebilmek amacıyla yıldan yıla Dolar bazında artışlar hesaplanmıştır. Türkiye geneli için mevduat artışının, büyümenin 2 katı dolayında gerçekleştiği saptanmıştır. Aynı şekilde küçülme dönemlerinde de katsayı 2 civarındadır. Tabloda ilk göze çarpan özellik, mali sektörün büyüme yılı olan 2000 yılında bölge mevduatının aynı ivmeyi yakalayamamış olmasıdır. Bu noktada bölge ekonomisindeki büyüme trendinin mevduat gelişimi de dikkate alındığında, Türkiye genelinden farklı bir karakteristiğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle bölge halkının dövize yatırım tercihine bağlı olarak 2000 yılında TL mevduat, reel bazda gerilerken döviz mevduatı artmıştır. 2003 yılında Amasya'nın mevduat trendinin, bölgeden ayrı oluştuğu dikkati çekmektedir. Amasya'da TL mevduat, yüzde 34,6 ile Samsun, Tokat ve Çorum büyümesinin yaklaşık yarısı kadar olmuştur. Bu

Tablo 3.4.5.3 TL ve Döviz Cinsinden Mevduatın İl Bazında Dağılımı

(yüzde)

	1998			1999			2000			2001			2002			2003		
	TL	YP	Toplam	TL	YP	Toplam	TL	YP	Toplam	TL	YP	Toplam	TL	YP	Toplam	TL	YP	Toplam
Amasya	0,08	0,06	0,14	0,07	0,06	0,13	0,07	0,05	0,12	0,07	0,06	0,13	0,08	0,07	0,15	0,08	0,06	0,14
Çorum	0,11	0,13	0,25	0,12	0,14	0,25	0,10	0,14	0,23	0,10	0,15	0,25	0,10	0,17	0,27	0,14	0,14	0,27
Samsun	0,36	0,32	0,68	0,40	0,33	0,73	0,32	0,31	0,63	0,29	0,38	0,68	0,31	0,36	0,68	0,39	0,31	0,70
Tokat	0,09	0,07	0,17	0,10	0,07	0,17	0,09	0,07	0,16	0,08	0,08	0,16	0,09	0,09	0,18	0,12	0,07	0,18
TR83	0,64	0,58	1,23	0,69	0,59	1,28	0,57	0,57	1,14	0,54	0,68	1,22	0,59	0,69	1,28	0,72	0,58	1,30
Batı Karadeniz	1,53	1,08	2,62	1,65	1,07	2,72	1,27	1,02	2,30	1,20	1,30	2,49	1,27	1,30	2,57	1,53	1,13	2,66
Toplam	55,41	44,59	100,00	56,02	43,98	100,00	59,22	40,78	100,00	44,07	55,93	100,00	44,54	55,46	100,00	53,10	46,90	100,00

YP : Yabancı Para
Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği (2004), Banka Şube Sayıları Türkiye Bankalar Birliği web sitesi, www.tbb.org.tr.

Tablo 3.4.5.4 Mevduatın İl Bazında Dağılımı, ABD Doları Bazında Yıllık Değişme

(yüzde)

	1998			1999			2000			2001			2002			2003		
	TL	YP	Toplam	TL	YP	Toplam	TL	YP	Toplam	TL	YP	Toplam	TL	YP	Toplam	TL	YP	Toplam
Amasya	20,8	18,25	19,67	11,9	13,89	12,77	2,15	0,51	1,43	-19,66	-3,28	-12,5	25,96	28,11	27	34,57	6,15	20,71
Çorum	18,48	13,32	15,65	20,91	17,78	19,23	-7,27	14,71	4,38	-19,98	-11,68	-15,14	12,01	17,51	15,35	76,96	9,74	35,44
Karabük	19,08	7,22	14,9	16,41	17,12	16,64	-8,11	18,59	0,72	-25,64	-11,47	-20,12	21,04	9,14	15,91	79,55	4,08	48,89
Samsun	24,47	12,23	18,38	28,28	19,39	24,09	-8,34	8,48	-0,71	-27,42	-3,01	-15,33	14,36	2,13	7,42	67,72	13,43	38,43
Tokat	19,96	9,46	15,22	25,73	12,54	20,07	1,46	12,39	5,85	-28,51	-5,18	-18,55	24,14	15,79	19,99	61,79	5,99	35,03
TR83	22,25	12,71	17,53	24,66	17,63	21,32	-5,6	9,57	1,39	-25,44	-5,37	-15,45	16,85	9,58	12,8	63,96	10,82	35,2
Batı Karadeniz	26,16	11,65	19,72	24,82	13,94	20,32	-12,27	9,48	-3,74	-25,5	0,12	-14,07	14,55	7,86	11,07	59,86	15,71	37,57
Toplam	32,02	18,89	25,83	17,18	14,33	15,91	20,54	5,7	14,01	-41,11	8,55	-20,86	8,84	6,79	7,69	58,47	12,4	32,92

YP: Yabancı Para
Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği (2004), Banka Şube Sayıları Türkiye Bankalar Birliği web sitesi, www.tbb.org.tr.

Tablo 3.4.5.5 Kredilerin Dağılımı

(yüzde)

	1998			1999			2000			2001			2002			2003		
	İhtisas kredisi	İhtisas dışı kredi	Toplam	İhtisas kredisi	İhtisas dışı kredi	Toplam	İhtisas kredisi	İhtisas dışı kredi	Toplam	İhtisas kredisi	İhtisas dışı kredi	Toplam	İhtisas kredisi	İhtisas dışı kredi	Toplam	İhtisas kredisi	İhtisas dışı kredi	Toplam
Amasya	0,1	0,1	0,2	0,2	0,1	0,3	0,1	0,1	0,2	0,1	0,0	0,1	0,0	0,1	0,1	0,0	0,1	0,1
Çorum	0,2	0,1	0,3	0,2	0,1	0,3	0,1	0,1	0,2	0,1	0,1	0,1	0,0	0,1	0,1	0,0	0,1	0,2
Samsun	0,2	0,4	0,6	0,3	0,2	0,5	0,3	0,3	0,6	0,3	0,2	0,4	0,1	0,3	0,4	0,1	0,4	0,2
Tokat	0,2	0,1	0,2	0,2	0,0	0,2	0,1	0,1	0,3	0,1	0,1	0,1	0,0	0,1	0,1	0,0	0,1	0,2
Bölge	0,6	0,6	1,3	0,8	0,4	1,2	0,7	0,7	1,3	0,5	0,3	0,8	0,2	0,5	0,7	0,2	0,8	0,6
Batı Karadeniz	0,9	0,9	1,9	1,1	0,7	1,8	0,9	1,1	2,0	0,6	0,8	1,4	0,3	0,8	1,2	0,4	1,4	0,9
Türkiye	14,5	85,5	100,0	15,4	84,6	100,0	14,7	85,3	100,0	12,2	87,8	100,0	10,7	89,3	100,0	10,1	89,9	100,0

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği (2004), Banka Şube Sayıları Türkiye Bankalar Birliği web sitesi, www.tbb.org.tr.

duruma, Amasya'nın 2000-2001 krizinden diğer illere göre daha fazla etkilenmesi neden olmuştur. Amasya'da İmar Bankası batıkları (58 trilyon TL), banker gibi çalışan birkaç kuyumcunun batması ve ağır hasar gören besicilik sektörü, krizin etkilerini ortaya koyan örneklerdir.

Çorum ilinin, dövizi diğer yatırım araçlarına göre daha fazla tercih ettiği gözlenmektedir. Hem Türkiye çapında hem de bölgenin diğer illerinde YP mevduat oranı gerilerken Çorum'da biraz gerilemiş olsa da durumunu korumaktadır. Çorum'da yüzde 50 olan döviz tevdiat hesapları (YP) oranı, ilin çok gelişmiş döviz büfeleri, günlük ortalama 1,5 milyon Amerikan Doları döviz işlem hacmi; Türkiye çapında sayıları 17 olan piyasa yapıcısı döviz büfelerinden birinin Çorum'da olması, bu gözlemi desteklemektedir.

Tablo 3.4.5.5'deki verilere göre bölgenin kredilerden aldığı pay, mali krizin yoğunlaştığı 2001 yılına kadar yüzde 1,3 dolayında seyretmiş, 2001 yılında bankaların bölgedeki kredilerini azaltmasıyla yüzde 0,8'e düşmüştür. 2002 yılı bölge açısından mali krizin iyice derinleştiği bir yıl olmuş ve pay yüzde 0,7'ye kadar gerilemiştir. Bu gerilemede tarım kredileri başı çekmiştir. 2003 yılında ise tüketici kredilerinin katkısına rağmen kredilerin payı yüzde 0,6'ya düşmüştür.

Mevduatta olduğu gibi kredilerde de, ekonominin büyüme / küçülme dönemlerinde bölgenin Türkiye geneline oranla kredi büyümesi / küçülmesi daha hızlı olmaktadır. Bölgenin, kredi kullanımının ekonomik büyüme ve kriz dönemlerinde aşağıya ve yukarıya doğru ortalama -1,5 dolayında bir esneklikle Türkiye genelinden fazla hareket ettiği görülmektedir.

Bu durumun başlıca nedenleri:

1. Tarım sektöründe (özellikle besicilik) ciddi miktarda geri dönmeyen kredilerin varlığı
2. Bölge işadamlarının önemli yatırımları için girişimlerini ve ortaklıklarını daha çok İstanbul'da yapması, dolayısıyla bankaların kredi değerliliği açısından uygun firma bulma zorluğu,
3. Bölgedeki şirketlerin yoğun olarak ekonomik konjonktüre bağlı talep esnekliği yüksek mal ve hizmet üreten işletmeler olması ve bu nedenle kriz dönemlerinde bankalarca diğer bölgelere göre daha önce kredilerinin kesilmesi ve/veya geri çağrılması,
4. Bölgede tarım ve ticaret kesiminde zamanla oluşan ve 90'lı yıllar boyunca yüksek faizin cazibesiyle yatırıma dönüşmeyen, bunun yerine mevduat, hazine bonosu, döviz ve altın cinsinden tutulan ciddi miktarda fonların varlığı. Bu fonlar işletme sermayesi ve yatırım ihtiyacı olan iyi firmalarda özkaynağın yoğunlukla kullanımına yol açmış, dolayısıyla kredi değerliliği yüksek olan firmalar zaten bankalardan uzak durmuştur. Bölgedeki şirketlerin özkaynak / yabancı kaynak oranı ortalamada yüzde 80'dir.
5. Bölgedeki sanayi oluşturan firmaların birkaç örnek dışında (Samsun'da sağlık sektörüne malzeme ve tıbbi cihaz üreten 2 firma gibi) genellikle birbirini taklit eden ve gerek bölge hinterlandı, gerekse ekonominin bütünü açısından atıl kapasite yaratan şirketler olması,
6. Bölgede kurumsallaşmış ve dikey /yatay entegrasyon ile ölçek ekonomilerinden faydalanabilecek hale gelmiş çok az şirket olması (Bölgede İMKB ve SPK'nın halka arz kriterlerini yerine getirebilecek yalnızca 8 adet şirket saptanabilmiştir),

olarak sıralanabilir.

Geçmiş dönemde ticari bankacılık sektörünün bölgedeki gelişiminin irdelenmesi; sektörün bugünkü yapısıyla diğer sektörleri destekleme gücü, bölgenin ülke geneliyle olan fon aktarma ve kaynak sağlama (fon akışının) pozisyonunun ortaya çıkarılması ve bölgenin mali büyüklüklerinin toplumsal özellikleri ile birlikte değerlendirilerek ortaya konması açısından önem taşımaktadır.

Dolayısıyla bölgeyi oluşturan illerin mevduat ve mevduat dışı parasal varlıkları ile krediler ve diğer finansman kaynakları, 30.05.2004 tarihi itibarıyla bir kesit analizi çerçevesinde incelenmiş ve iller itibarıyla aşağıdaki olgular gözlenmiştir.

Samsun :

Samsun, 1,205 katrilyon TL mevduatı ile Karadeniz Bölgesi'nin en fazla birikime sahip ilidir. Samsun merkez, Bafra ve Çarşamba önemli para kaynaklarını barındırır. İlin varlıklı kesiminin, toplumsal ve kültürel faktörlere bağlı olarak, Samsun dışında da (özellikle İstanbul) 300-400 trilyon TL mevduat tuttukları ve toplam mevduatın yüzde 40'ı dolayında bir kayıt dışı nakit mevcudu olduğu tahmin edilmektedir. Son dönemde TL mevduat artışı, YP mevduat artışının önüne geçmiştir (Türkiye Bankalar Birliği, 2004).

Samsun'da şirketlerin mali yapıları içinde kredi kullanımı Türkiye geneline oranla zayıftır. Şirketler yatırım ve işletme sermayesi finansmanının ortalama yüzde 80'ini özkaynaklarından karşılamaktadır. Bu nedenle; Samsun'da 2001 mali krizi sonrası sektörlerinden çıkan (batan) firma sayısı ve oranı, Türkiye geneline göre düşük kalmıştır. Esnaf ve sanatkar kesimi ise geçmişte kredi ve borç ağırlıklı çalışmış, özellikle 2001 krizinden sonra zorluklar yaşamaya başlamıştır. Mayıs 2004 itibarıyla toplam krediler 381 trilyon TL'dir. Bu rakamın yarısını, tüketici kredileri oluşturmaktadır. Aynı dönemde Türkiye genelinde ise, son aylardaki önemli artışlarla beraber tüketici kredilerinin oranı yüzde 37'ye ulaşmıştır. Samsun'da, 190 trilyon TL tutarındaki tüketici kredisinin 180 trilyon TL'sı taşıt kredisidir.

Amasya:

Amasya'nın Mayıs 2004 itibarıyla 232 trilyon TL mevduatı vardır. 2004 yılı ilk 5 aylık dönemde Amasya mevduat artışı, yüzde 9 olan Türkiye geneli artışının altında kalmıştır. Amasya'da 2001 krizinde ilin başlıca gelir kaynaklarını oluşturan besicilik, meyvecilik, tekstil, un ve mobilya üretimi sektörleri önemli ölçüde zarar görmüştür. Bu sektörlerin tekrar toparlanma hızına bağlı olarak, mevduatın kriz sonrası gelişimi oldukça yavaş seyretmektedir (Türkiye Bankalar Birliği, 2004).

Samsun gibi Amasya'da da, şirketlerin kurumsalaşma derecelerine bağlı olarak, ticari kredi kullanımı yaygın değildir. Genelde şirketlerin özkaynak/yabancı kaynak oranı yüzde 80'dir. 31.12.2003 tarihi itibarıyla 48,4 trilyon TL olan toplam krediler, özellikle bireysel kredilerdeki artıştan kaynaklanarak, yaklaşık yüzde 24 artışla 60 trilyon TL'ye ulaşmıştır. 60 trilyon TL toplam kredi hacmi içinde 35 trilyon TL bireysel kredi bulunmaktadır. 35 trilyon TL bireysel kredinin ise 28 trilyon TL'lık bölümünü taşıt kredileri oluşturmaktadır. İl'de mermer, mobilya, taahhüt sektörleri dışında diğerleri ticari kredi kullanmamaktadır.

Tokat:

Türkiye Bankalar Birliği verilerine göre (31.12.2003 tarihi itibarıyla) 297 trilyon TL olan Tokat il mevduatı, 31.05.2004 tarihi itibarıyla yüzde 12,8 civarında bir artışla 335 trilyon TL'ye çıkmıştır. Bu artış ağırlıklı olarak TL mevduattan kaynaklanmaktadır. Mevduat, il genelinde yaygın bir şekilde dağılmıştır. İlin önemli ilçe merkezleri olan Turhal, Zile, Reşadiye ve Niksar'ın mevduat toplamı, Tokat'ın 2 katından fazladır (Türkiye Bankalar Birliği, 2004).

2003 yılı sonu itibarıyla 106 trilyon TL olan krediler, Mayıs 2004'de yüzde 35 civarında artarak, 143 trilyon TL'ye ulaşmıştır. Kredilerdeki artışın başlıca kaynağı, bölgedeki diğer illerde olduğu gibi taşıt kredileridir. Ticari kredilerde maddi ve likit teminatların yetersiz olması nedeniyle (teminatta en çok şahsi kefalet yaygındır) istenilen büyüme sağlanamamaktadır.

Çorum :

Türkiye Bankalar Birliği verilerine göre (31.12.2003 tarihi itibarıyla) 439 trilyon TL olan Çorum il mevduatı, 31.05.2004 tarihi itibarıyla, Türkiye genelinde olduğu gibi, yüzde 9,3 civarında bir artışla 480 trilyon TL'ye çıkmıştır. Çorum, geleneksel olarak YP mevduata ağırlık vermektedir. 2003 yılı içinde kurlarda TL lehine olan gelişmeler, Çorum'un TL-YP mevduat dengesi üzerinde, Türkiye geneli ve bölgenin diğer illerine oranla daha az etkili olmuştur.

Çorum sanayinde, gözlediğimiz zayıflıklardan biri olan "taklitçi yatırım anlayışı", 1980'lerde tuğla-kiremit, 1990'larda un ve tekstil sektöründe, hem bölgesel hem de ülke genelinde atıl kapasitelerin oluşmasına yol açmıştır. Çorum'un ağırlıklı olarak talep esnekliği yüksek, marjları dar (un) ve sektörel bağlantıları açısından krizlerde çok darbe alan mal üretimleri ile ilgili iş kollarına sahip olması (inşaat malzemeleri), kriz dönemlerinde bankaların Çorum'a karşı düşüncelerinin olumsuz yönde değişmesine, kredilerini geri çağırmasına neden olmuştur.

2003 yılı sonunda 122 trilyon TL olan Çorum ili kredi bakiyesi toplamı, Mayıs 2004 itibarıyla yüzde 25 civarında bir artışla 152 trilyon TL'ye ulaşmıştır.

2001 mali krizi ve 4325 Sayılı Kanun'un yeni teşvik sistemi ile getirdiği uygulamalar Çorum sanayine darbe vurmuştur. Özellikle ilde yaygın olan un ve tuğla-kiremit sektörü 1 500 Dolar kişi başına GSYİH uygulaması ile ilgili olarak zarar görmektedir. Kanunun uygulanmaya başlamasıyla birlikte bugüne kadar 9 tuğla ve kiremit fabrikası kapanmıştır. Bu iki sektörde yeni yatırımlar Çorum'dan özellikle Merzifon ve Yozgat Organize Sanayi bölgelerine doğru bir kayma göstermektedir.

3.4.5.4 İhtisas Bankacılığı

Bölgede ihracatın finansmanı, ticari bankaların Türk Eximbank kaynaklı kredileri ve Türk Eximbank'ın doğrudan kullandırdığı krediler aracılığıyla yapılmaktadır. Bölgede, Eximbank tarafından doğrudan ve/veya bankalar aracılığı ile kullandırılan ihracat kredileri, tüm kredi türleri itibarıyla Bölge-Türkiye karşılaştırmaları içinde en düşük oransal değerleri göstermektedir. Bu oran, Eximbank'ın Türkiye genelinde kullandırdığı kredilerin yüzde 0,4 - yüzde 0,5'i civarındadır.

Tarımsal kredilerin neredeyse tamamına yakınını, Ziraat Bankası kredileri oluşturmaktadır. Bu kredilerin içinde besicilik en önemli paya sahiptir. Ziraat Bankası'nın kullandırdığı diğer tarımsal kredilerdeki alanlar ise süt hayvancılığı, bitkisel üretim, kimyevi gübre, sertifikalı tohum, zirai mücadele ilaç, hasat, su ürünleri ile Tarım Kredi Kooperatifleri ve Tarım Satış Kooperatifleri aracılığı ile kullandırdığı fon kaynaklı kredilerdir. Bölge'de 4 adet şeker fabrikasının (Turhal, Çorum, Suluova ve Çarşamba) varlığına bağlı olarak, Şekerbank, Pancar Kooperatifleri aracılığı ve kefaleti ile pancar üreticilerine temlik kredileri kullandırmaktadır. Bunların dışında bazı ticari bankalar az da olsa traktör kredileri açmaktadır.

Türkiye'de son yıllarda uygulanan tarımsal politikalar ve ekonomik krizlere bağlı olarak tarım kesimi-

Tablo 3.4.5.6 Ziraat Bankası TKK, Mevcut ve Yeniden Yapılandırılan Krediler, Nisan 2004

(milyar TL)

	Ziraat Bankası tarımsal kredi bakiyesi	TKK kredi bakiyesi	Geri dönmeyen krediler1	Yeniden yapılandırılan krediler
Amasya	2 120	637	6 500	5 400
Çorum	3 900	748	9 500	6 400
Samsun	5 400	1 085	4 400	3 400
Tokat	3 300	1 100	7 500	5 600
Bölge	14 720	3 570	27 900	20 800
Türkiye	421 000	130 000	2 778 000	1 200 000
Bölge/Türkiye (yüzde)	3,5	2,7	1,0	1,7

Not: Geri dönmeyen 2,778 katrilyon TL kredinin 745 trilyon TL'si silinmiş, 1.200 katrilyon TL'si ise yeniden yapılandırılmıştır. 833 trilyon TL kredi borcu bulunan üretici ise henüz başvuruda bulunmamıştır. Tabloda yeniden yapılandırılan krediler, geri dönmeyen krediler toplamına dahildir.

Kaynak: Ziraat Bankası (2004-2),Tarım Kredi Kooperatifleri Birliği Verileri (basılmamış doküman).

nin yaşadığı sorunlar nedeniyle tarımsal kredilerde yeniden yapılanma hareketi olmuştur. Uygulanan yeniden yapılanma programı çerçevesinde, Tarım Kredi Kooperatifleri aracılığıyla kullandırılan kredilerden 745 trilyon TL tahsil edilemeyen borç silinmiş, 1,2 katrilyon TL kredi borcu ise yüzde 32 faiz oranı üzerinden (çiftçiye uygulanan faiz oranı yüzde 25'dir) yüzde 10'u peşin, kalanı 3 taksit halinde ödenmek üzere yeniden yapılandırılmıştır. Söz konusu yeniden yapılandırma programına mevcut durumda çiftçi başvuru oranı yüzde 70'tir. Yeniden yapılandırma programının bir sonucu olarak 2002-2003 döneminde Tarım Kredi Kooperatif kredileri dondurulmuştur. 2004 yılı içinde krediler yavaş da olsa tekrar kullandırılmaya başlanmıştır (Ziraat Bankası, Tarım Kredi Kooperatifleri Birliği, 2004-2). Aşağıdaki tabloda bölgenin tarımsal krediler ile ilgili durumunun bir özeti verilmektedir.

KOBİ'lere, ticari banka kredi uygulamaları haricinde Halk Bankası, Vakıflar Bankası, Kalkınma Bankası ve KOSGEB çeşitli türde kredi desteği vermektedir. Bu desteklerin içinde bankaların ticaret ve sanayi odaları ile yaptığı anlaşmalara göre kullandırdıkları eşit taksit ve faiz ödemeli krediler son zamanlarda ön plana çıkmaktadır.

Bölgede Halk Bankası'nın kullandırdığı Kooperatif, KOBİ ve Sanayi Bölgesi kredilerinin Türkiye geneline oranı, ticari bankacılık kredilerine göre bir hayli yüksek olup yüzde 3 ve yüzde 8 arasında değişmektedir. Kalkınma Bankası'nın bölgedeki daha büyük şirketlere kullandırdığı kredilerin Türkiye geneline oranı ise yüzde 1 civarındadır. Bölge şirketlerinin büyük çoğunluğunu Halk Bankası'nın KOBİ tanımına giren işletmelerin oluşturması, T. Halk Bankası'nın bölgede öne çıkmasına neden olmuştur.

3.4.5.5 Sermaye Piyasası İşlemleri

Bölgede Çorum, ailelerin ve bireylerin sermaye oluşturarak şirket kurması ve kurumsallaşma düzeyi gibi sermaye piyasası faaliyetlerinin altyapısını oluşturan faktörler açısından Samsun, Amasya ve Tokat'tan ayrılmaktadır. Bölgede tespit edilebildiği kadarıyla gerek SPK ve İMKB kriterleri, gerekse kurumsallaşma düzeyi açısından halka açılmaya uygun Çorum'da 5, Samsun'da 1, Amasya'da 1 ve Tokat'ta 1 adet olmak üzere toplam 8 şirket vardır.

Hisse senetlerinin ikincil piyasada işlem görmesi açısından, Samsun ve Çorum'da sırasıyla İMKB günlük ortalama işlem hacminin yüzde 0,3 ve yüzde 1,5'u oranında alım-satım faaliyeti olmaktadır. Takasbank saklamasındaki hisse senetleri piyasa değeri toplamı içinde, bölge yatırımcılarının tuttuğu hisselerin oranı ise yüzde 1 civarında olup, bu değerler bölgenin sermaye piyasalarına henüz uzak durduğunu göstermektedir.

3.4.5.6 Yeni Teşvik Sisteminin Bölge Ölçeğinde Değerlendirilmesi

Bölge kapsamındaki illerden Amasya (1 439 Dolar KBGSYİH) ve Tokat (1 370 Dolar KBGSYİH), 4325 Sayılı Yasa'dan yararlanabilmektedir. Çorum ise az bir farkla yasa kapsamı dışında kalmıştır.

4325 Sayılı Yasa'nın uygulamasının başladığı 2003 Ekim sonrası 2001 mali krizi ve yasanın yeni teşvik sistemi ile getirdiği uygulamaların bölge kapsamında özellikle Çorum sanayine darbe vurduğu anlaşılmaktadır. Çorum'da yaygın olan un ve tuğla-kiremit sektörü, kişi başına 1 500 Dolar GSYİH uygulaması ile ilgili olarak kan kaybetmektedir. İlin kiremit üretimi 230 milyon adet/yıl'dan 150 milyon adet/yıl'a gerilemiştir. Un fabrikaları ortalama yüzde 30 kapasite kullanım oranı ile çalışmaya başlamıştır. Yasanın olumsuz etkileri nedeniyle tuğla ve kiremit üreten işletmelerin kapasite kullanım oranları düşmüş, Çorum'da 9 adedi kapanmıştır. Bu iki sektörde yeni yatırımlar Çorum'dan özellikle Merzifon ve Yozgat organize sanayi bölgelerine doğru bir kayma göstermektedir. Kanunun ve kararnamenin getirdiği SSK primi ve enerji maliyeti indirimi, tuğla, hazır giyim ve un tesislerinin emek yoğun olması nedeniyle birim maliyetlerini etkilemektedir. Örneğin 600 işçi çalıştıran bir konfeksiyon tesisinin, teşvik sisteminin getirdiği maliyet

farkının 200 milyar TL/ ay civarında olduğu tespit edilmiştir. Un ve tuğla sektörlerinde Çorum'daki kapasiteye ilaveten Merzifon ve Yozgat'ta yenilerinin kurulması, arz-talep dengesini daha da bozacaktır.

3.4.5.7 Sonuç

Bölgenin tüm mali sisteme sağladığı fonlar ve mali sistemden sağladığı kaynaklar Mayıs 2004 tarihi itibarıyla aşağıdaki tablolarda özet olarak verilmektedir. Kamu gelir ve giderlerini ifade eden genel ve katma bütçe büyüklükleri ayrıca ele alınmıştır.

Tablo 3.4.5.8'de kaynak girişleri, bölgedeki banka kredileri, ÖFK kredileri ile leasing ve factoring şirketlerinin sağladığı finansmandan oluşmaktadır. Dolayısıyla Tablo 3.4.5.7 ve Tablo 3.4.5.8'deki tutarlar, bölgenin kayıt içi mali sistem ile alışverişini göstermektedir. Bölge genelinde mali sisteme göz atıldığında; banka kredileri, ÖFK kredileri ile leasing ve factoring şirketlerinin sağladığı finansman tutarları toplamının 830 katrilyon TL, Tablo 3.4.5.7'da kayıt içi mali sistemin fon büyüklüğünün ise 3,361 katrilyon TL olduğu görülmektedir. Aradaki net fark, bölgeden Türkiye geneline olan fon akışını ifade etmektedir.

Tablo 3.4.5.8 Bölgenin Mali Sistemden Sağladığı Kaynaklar

(katrilyon TL)

	Banka kredileri	ÖFK kredileri	Leasing	Factoring	Toplam kaynaklar
Amasya	60	-	3	-	63
Çorum	152	11	4	-	167
Samsun	381	56	12	7	456
Tokat	143	-	1	-	144
Bölge	736	67	20	7	830
Türkiye	81 000	3 100	3 234	5 888	93 222
Bölge/Türkiye (yüzde)	0,91	2,16	0,62	0,12	0,89

Kaynak: Dolsar (2004-4), Saha Çalışmaları.
Dışbank (2004-2), Makroskop Dışbank Aylık Ekonomik Değerlendirme Raporu.

Tablo 3.4.5.9 Bölgenin Mali Sisteme Aktardığı Fonlar ve Sağladığı Kaynaklar

	Fon çıkışları (1)	Kaynak girişleri (2)	(yüzde) (2 /1)
Amasya	335	63	18,8
Çorum	608	167	27,5
Samsun	1 835	456	24,9
Tokat	583	144	24,7
Bölge	3 361	830	24,7

Kaynak: Dolsar (2004-4), Saha Çalışmaları.

Tablo 3.4.5.7 Bölgenin Mali Sisteme Aktardığı Fon Tutarları

(katrilyon TL)

	Amasya	Çorum	Samsun	Tokat	Bölge	Türkiye	Bölge/ Türkiye (yüzde)
Banka mevduatı	232	480	1 205	335	2 252	155 826	1,45
ÖFK mevduatı	-	15	75	-	90	4 859	1,85
HB/ DT*	80	75	400	150	705	61 208	1,15
Yatırım fonu	15	22	90	85	212	22 800	0,93
Eurobond	1	1	5	1	8	4 998	0,16
Repo	-	-	5	-	5	3 076	0,63
Hisse senetleri	7	15	55	12	89	9 350	0,95
Bölge	335	608	1 835	583	3 361	262 117	1,28

* *HB: Hazine Bonosu DT: Devlet Tahvili*
Not : Türkiye toplamı mali sistem rakamları, bölge tasarruf sahiplerinin yatırım değerleri ile karşılaştırılabilmesi açısından, yurtiçi yerleşiklere ait yatırım büyüklüklerinden oluşturulmuştur. Döviz cinsinden kıymetlerin TL'na dönüşümü için 1 470 000 TL Dolar kuru kullanılmıştır. Hisse senetleri için, Türkiye-bölge rakamlarının karşılaştırılabilmesi amacıyla Ocak 2004 itibarıyla Takasbank saklamasında bulunan hisse senetlerinin piyasa değeri toplamı kullanılmıştır.
Kaynak: Dolsar (2004-4), Saha Çalışmaları.
Dışbank (2004-1), Dışbank Portföymetre.

Tablo 3.4.5.9'daki değerler dikkate alındığında, mali sistemden en çok yararlanan ilin Çorum (yüzde 27,5), en az yararlanan ilin ise Amasya (yüzde 18,8) olduğu, Samsun ve Tokat'ın, bölge ortalaması ile yaklaşık aynı değerleri verdiği ortaya çıkmaktadır.

Bölge, kamu gelir-gider dengesi açısından yukarıdaki analizin tersi bir görüntü vermektedir. Konsolide Bütçe gelir-giderlerinin karşılaştırıldığı Tablo 3.4.5.1'de yer alan verilere göre bölgenin gelir/ gider oranı yüzde 41,76'dır. Diğer bir deyişle devlet, bölgeden topladığı her 42 TL'na karşılık bölgeye 100 TL harcama yapmaktadır.

Bölge, 2001 mali krizinden Türkiye genelinin üzerinde etkilenmiştir. Genel olarak kriz sonrası mali sektör verileri açısından bölgenin toparlanma hızı, Türkiye'ye oranla gecikme göstermektedir.

İhtisas bankacılığı ile ilgili analizlerde de görüldüğü gibi ihracatı finanse eden Türk Eximbank dışındaki ihtisas bankalarının bölgeye kullandırdığı kredilerin Türkiye geneline oranları, ihtisas dışı krediler ile ilgili oranın ortalama 3 kat üzerindedir. Ancak, bu noktada önemli olan, özellikle küçük işletmeleri ve sanayiyi yönlendirme misyonu olan Kalkınma Bankası ve Halk Bankası gibi kuruluşların, özellikle yatırım kredileri ile ilgili politikalarını gözden geçirme gereğidir. Bu konuda özellikle 1970-1990 döneminde yapılan hatalar, Türkiye genelinde olduğu gibi bölgede de sağlıksız bir sanayi yapısının oluşumuna yol açmıştır. 1990'lardan itibaren bankaların fonlama maliyetlerinin artışı, orta ve uzun vadeli kredilerini önemli ölçüde azaltmalarına neden olmuştur. Uzun yıllar boyunca kamuya ait yatırım ve kalkınma bankalarının, kredi talep edenlerin isteği doğrultusunda şekillenen tek yönlü kredi politikası, bu bankaların sanayiye yön verme misyonunu yerine getirememesine neden olmuştur. Oysa ki KOBİ'ler, bölge kalkınması kapsamında çok önemli bir role sahiptir.

Ticari bankacılık sisteminin ticaret odaları ile protokol imzalayarak 24 ay vade ve tüketici kredilerine uyguladıkları faiz oranları üzerinden KOBİ'lere kullandırdıkları sabit taksit + faiz ödemeli kredi modeli, Türkiye genelinde olduğu gibi bölgede de kabul görmüştür. Ancak gerek bu kredilerin, gerekse diğerlerinin kullanımlarının yaygınlaşmasının önünde önemli engeller vardır. Mutlaka aşılması gereken bu engeller:

- KOBİ'lerin ve ortaklarının kredi almak için teminatlarının yetersiz olması,
- KOBİ'lerin, bankalarca kredilendirme için kabul edilebilir nitelikte mali tablo, bilgi ve dokümanlarının olmaması,
- Bankaların, kredi süreçleri kapsamında her şirketi standart kriterlerle değerlendirmesi,
- Teminat açısından Kredi Garanti Fonu'nun sadece Ar-Ge projelerinin kredilendirilmesi için garantör olması,
- Ticari bankaların KOBİ başına ayırdıkları 50 milyar TL kredi limitinin yetersiz olmasıdır.

Bu sorunların çoğu, etkin bir danışmanlık ve organizasyon anlayışı çerçevesinde çözülebilir niteliktedir. KOBİ'lerin desteklenmesi ile ilgili odak noktası, finansman eksikliğinden organizasyon ve danışmanlık hizmetlerine kaymaktadır.

Öte yandan, Özel Finans Kurumları bölgede geleneksel bankacılıktan farklı bir anlayışla davranmakta, tüketimden daha çok üretimi ve reel sektörü finanse etmektedirler. Bu durumda;

- Topladıkları mevduatı bulundukları il veya bölgede yüksek bir oran ile krediye dönüştürmektedir,
- Verdikleri krediyi yatırım veya işletme sermayesi ayırt etmeksizin mal alımında kullandırdığı ve yatırım malları ile hammaddelerin fatura bedellerini doğrudan kendileri ödedikleri için, özellikle KOBİ kredilerinde bankaların yaşadıkları teminat ve kısmen de kredi değerleme problemlerini daha kolay halledebilmektedir.

Tarım kesiminde Tablo 3.4.5.6'da açıklanan yeniden yapılandırmaya tabi tutulan (faizsiz vade uzatımı) kredi borçlarının, mevcut açık kredi bakiyelerinin üzerinde olduğu dikkati çekmektedir. Özellikle Türkiye genelinde mevcut kredi bakiyesi, yeniden yapılandırılan tutarın üçte biridir. Bu durum, mevcut ödenmeyen borcun yüksekliği kadar, özellikle Ziraat Bankası'nın krizden sonra tarım kesimine verdiği desteği, uygulanmakta olan ekonomik program gereği azaltmak zorunda kalmasıyla ilişkilidir. Türkiye genelinde olduğu gibi, bölgesel ölçekte de tarımsal kredilerin yetersizliği açıkça ortadadır. Tarımsal kredilerdeki yeniden yapılanma programının, sadece bir "zaman kazanma aracı" olarak algılanmayıp bu 3 yıllık süre içinde tarım sektörü için Ziraat Bankası dışında kaynaklar bulmak ve mümkün olduğu kadar tarımsal verimliliği artırmak gereklidir.

Tarım Kredi Kooperatifleri Birliği'nin derecelendirmeye tabi tutularak uluslararası piyasalardan fon sağlayabilir nitelik kazanması, tarım sektörünün finansmanı sorununa bir dereceye kadar çözüm getirebilir. Ancak, uluslararası derecelendirme kuruluşlarından kredi yeterliliği notu alabilmek için TKKB'nin, tarımsal kredi kriterlerini uluslararası standartlarda oluşturması ve bir tür "Tarım Master Planı" çerçevesinde selektif anlamda kredi kullandırması zorunludur. Ziraat Bankası'nın da, aynı prensiplere uyarak kredi mekanizmasını oluşturması tarımın finansmanında etkinliği artıracaktır.

Teşvik sisteminde köklü değişikliklere yol açan 4325 Sayılı Yasa'nın bölgesel kalkınmaya sektörel yaklaşımı ihmal eden, tamamen coğrafi bakış açısı bölgeye fayda yerine zarar getirmiştir. Ayrıca uygulanmakta olan Ekonomik Program'da faiz dışı fazla hedefinin yüzde 6,5 olması, yüzde 15-20 civarında seyreden yüksek reel faizlerin özel sektör yatırımlarına darbe vurması, bölge genelinde 2,5 trilyon TL olan teşvik belgeli kredilerin Türkiye geneline oranının yüzde 5,42 gibi düşük düzeyde gerçekleşmesine yol açmıştır. Belge sayısı oranının da yüzde 9,17 olması, bölgedeki yatırımların Türkiye geneline oranla daha küçük ölçekli olduğunu göstermektedir. Teşvik sisteminin yeniden gözden geçirilmesi bölge açısından yararlı olacaktır.

Mevcut durumu itibarıyla bölgenin kaynak sorunu yoktur. Bütün mesele bölge insanının "bireysel iş yapma" alışkanlıklarını "birlikte iş yapma" kavramı ile değiştirmesi, yerel inisiyatiflerin, gerekli "know-how" desteğiyle, bölge için kârlı ve verimli projeler üretebilmesine yönelik organizasyonu oluşturmaları ve finans mekanizmalarının yukarıda getirilen öneriler doğrultusunda yeniden düzenlenmesidir.

3.4.6 TİCARET

3.4.6.1 Giriş

Dünya ticaret hacmi giderek artmaktadır. 2003 yılında 7,3 trilyon ABD Doları'na ulaşan dünya ticaret hacminin son 20 yıllık dönemdeki ortalama yıllık büyüme hızı yüzde 5'dir.

Türkiye, Dünya ticaretinde yüzde 1,2'lik bir paya sahiptir ve bu pay giderek artmaktadır. İhraç ve ithal ettiği ürünler göreli bir çeşitlilik gösteren Türkiye'nin ihracatında mamul madde oranı artarken hammadde oranı giderek düşmektedir. Makine-teçhizat, ulaştırma araçları, konfeksiyon, tekstil, gıda ürünleri ile demir çelik, Türkiye'nin ihraç ettiği temel ürünler arasındadır. Türkiye'nin en çok ticaret ilişkisinde bulunduğu ülkeler başta Almanya olmak üzere AB ülkeleridir.

Hizmetler sektöründe turizm gelirleri nedeniyle net hizmet ihracatçısı olan Türkiye'nin 2023 vizyonu, ihracata yönelik teknoloji yoğun bir üretim tarzını benimsemek ve katma değeri yüksek ürün ve hizmetlere ağırlık vermektir.

Dünya ticaretinin giderek artıyor olması, popüler söylemle dünya ekonomisinin küreselleşmesi, uluslararası ticaret konusunda bazı düzenlemelere gidilmesini kaçınılmaz hale getirmiştir. Yapılan düzenlemeler bir yandan ticarette şeffaflığın sağlanmasına yönelik olurken diğer tarafta ülkeler arasında ticari ayrımcılığın kalkması, gümrük korumalarının, ihracat teşviklerinin bir süreç içerisinde kaldırılarak dünyanın; tek, açık ve her üreticiye eşit fırsat tanıyan bir pazar haline getirilmesini hedeflemektedir.

Ülkeler, bu hedef doğrultusunda ilerlerken rekabet güçlerini artırmak için serbest ticaret anlaşmaları yaparak bölgesel bütünlükler oluşturmaktadırlar. Böylece küresel tek bir pazara geçiş kademeli olarak gerçekleşecektir. Türkiye'nin bu amaçla dahil olduğu en güçlü birlik AB'dir. AB ile Gümrük Birliği Anlaşması olan Türkiye'nin AB dışı Avrupa ülkeleri ile serbest ticaret anlaşması bulunmaktadır. Türkiye, aynı zamanda Akdeniz ülkeleri ile de bir serbest ticaret bölgesi oluşturulması sürecinde yer almaktadır.

Kısa dönemde Türkiye'nin dış ticaretini etkileyecek olan en önemli faktör Ocak 2005'te tekstil ve hazır giyim sektöründeki kotaların kaldırılmasıdır. Türkiye'nin bu sektördeki en büyük rakibi Çin'in ve bazı Uzakdoğu ülkelerinin Türkiye ihracatı için bir tehdit oluşturacağı öngörülmektedir. Bu ülkelerle rekabet edebilmesi için Türkiye'nin ihraç ürünlerindeki fiyat avantajını ön plana çıkarmaktan vazgeçip, kalite, markalaşma ve satış sonrası hizmetler konusunda kendisini geliştirmesi gerekmektedir. Hızla büyüyen ve ihracatını hızla arttıran Çin'in ucuz işçilik, ucuz enerji, çalışanların sosyal haklarının olmaması ve ürünlerinin düşük kalitede olması gibi nedenlerle elde ettiği avantaj sürdürülebilir değildir. Ayrıca, bir ülkenin dış ticaretini sürekli tek yönlü olarak büyütmesi de mümkün değildir. Çin'in büyük ihracat hamlesi aynı zamanda bu ülkeyi önemli bir pazar haline de getirmektedir. Çin'in mal ithalatı 2003 yılında yüzde 40 artarak Japonya'yı geçmiş ve Çin, AB ve ABD'den sonra üçüncü büyük ithalatçı konumuna gelmiştir. Bu durumda Türkiye'deki üreticilerin Çin'i yalnız bir rakip olarak değil aynı zamanda bir pazar olarak değerlendirmesi gerekmektedir.

Ticaretin, bölge ekonomisi içerisindeki rolünün incelenmesinde ticaret sektörünün GSYİH içindeki payı gözönünde tutulmuş, ayrıca bölgede ticari amaçlı kullanılan binaların tüm binalara oranı, bölgede ticaret faaliyetinde tüketilen elektriğin toplam elektrik tüketimine oranı, ticari amaçlı kullanılan araçların bölgedeki toplam araçlara oranı gibi göstergeler dikkate alınmıştır.

Bölgesel bazda resmi ticaret istatistikleri elde etmek mümkün değildir. Bu nedenle yurtdışı ile ticari ilişkiler bölgede yer alan gümrük kapıları bazında incelenmiştir. Bölgenin yurtiçi ile olan ticari ilişkisini belirlemek için, proje kapsamında yapılan Sanayi ve Ticaret Anketi çalışmasında, işyerlerine bölge

dışında en çok ticari ilişki içinde bulundukları iller sorulmuş, bu soruya verilen cevaplardan bölgenin yoğun ticari ilişkide bulunduğu diğer bölgeler saptanmıştır. Daha sonra, bölgede yoğun olarak üretilen ürünlerin bölgenin ticari ilişkide bulunduğu diğer bölgelerdeki üretimine bakılmış ve bölgede fazla üretilen bir ürünün ilişkide bulunulan başka bir bölgede yeterince üretilmediğinin saptanması durumunda ikinci bölgenin ihtiyacının birinci bölgeden karşılandığı varsayılmıştır. Aynı şekilde, bölgede üretilmeyen ve bölgenin ticari ilişkide bulunduğu diğer bölgelerde fazlaca üretilen ürünlerin de bu bölgelerden karşılandığı varsayımına gidilmiştir.

3.4.6.2 Bölgenin Ticari Yapısı

Bölgenin ekonomisi tarım ağırlıklıdır. Tarım ürünleri üzerindeki dış ticaret koruması bir süre daha devam edeceğinden kısa vadede bölge üreticileri üzerinde bir tehdit bulunmamaktadır. Ancak tarım işletmelerimizin ülke genelinde olduğu gibi bu bölgemizde de küçük boyutlu olması, birim maliyetleri artırmakta ve tarım ürünlerimizin dünya pazarlarında rekabet gücünü düşürmektedir.

Bölgede yer alan üç adet gümrük kapısından yapılan ihracatın hacmi oldukça düşüktür ve yıldan yıla büyük oynamalar göstermektedir. Bölgeden yapılan ihracat tutarı Türkiye'nin toplam ihracatının yüzde 1'inin altında kalmış ithalatta ise bu oran yine aynı düzeyde olmakla birlikte 2001 yılında yüzde 1'i geçmiştir.

Bu rakamlar yurtdışına çıkış ya da yurtdışından giriş yapılan gümrük kapısı itibarıyla olup, bölgeden yapılan ihracatın ne kadarının o bölge ürünü olduğunu ve bölgeye yapılan ithalatın ne kadarının bölge içerisinde tüketildiğini saptamak eldeki verilerle mümkün değildir. Ayrıca bu bölgeden yapılan ihracatın bir kısmı başka gümrük kapılarından yapılmış olabilir.

Bölge bir tarım bölgesi olmasına karşın tarımsal ürünler arasında bölgeden yurtdışına doğrudan ihraç edilen azdır. Üretimin bir oranı olarak en çok meyve ihraç edilmektedir.

Bölgeden yapılan meyve ihracatının değeri, bölge meyve üretim değerinin yüzde 15'i kadardır. Bu oran süt ürünleri ve yumurtada yüzde 2, sebze ve ette yaklaşık yüzde 3'dür. Bölgedeki yöneticiler ve ticaret sektörü temsilcileri ile yapılan görüşmelerden bölgede üretilen meyve, sebze ve tahılların bölge tüketiminden arta kalanının, ağırlıklı olarak büyük şehirlere ve komşu Kastamonu, Kayseri ve Trabzon bölgelerine gönderildiği sonucuna varılmaktadır.

Tablo 3.4.6.2 Bölgede Tarımsal Üretim Miktarı, Tutarı ve İhracat Oranı, 2001

	Üretim (Dolar)	İhracat (Dolar)	İhracat oranı (yüzde)
Sebze	423 809 258	1 433 767	3,40
Meyve	166 181 120	25 525 314	15,36
Süt ürünleri ve yumurta	183 898 039	3 556 881	1,93
Et	101 674 785	276 640	2,70

Kaynak: DİE (2002-1), Dış Ticaret İstatistikleri ve Endeksleri 2001. DİE (2003-3), Genel Tarım Sayımı Sonuçları, 2001.

Tablo 3.4.6.1 Bölgeden Yapılan Dış Ticaret

		1998	1999	2000	2001	2002	2003
İhracat	Türkiye	26 973 952	26 587 225	27 774 906	31 334 216	36 059 089	47 252 836
	Bölge	122 713	100 256	96 768	304 164	348 229	106 996
	Ülke içinde pay (yüzde)	0,45	0,38	0,35	0,97	0,97	0,23
İthalat	Türkiye	45 921 392	40 671 272	54 502 821	41 399 083	51 553 797	69 339 692
	Bölge	299 643	251 558	410 566	685 306	414 075	318 669
	Ülke içinde pay (yüzde)	0,65	0,62	0,75	1,66	0,80	0,46

Kaynak: DİE (2004-18) Dış Ticaret İstatistikleri ve Endeksleri 2003 (basılmamış doküman).

Tütün, bölgede yetiştirilen sanayi ürünleri arasında ön planda olmasına karşın bölge aynı zamanda bir tütün ithalatçısıdır ve yapılan ithalat, bölgedeki tütün fabrikalarında kullanılmaktadır. Türkiye'nin ithal ettiği hububatın önemli bir kısmı da bu bölgeden ülkemize girmektedir. Türkiye'deki un fabrikalarının yüzde 8'i bu bölgede yer almakta ve üretilen un komşu bölgelere satılmakta, aynı zamanda ihraç edilmektedir.

Bölgede üretilmeyen bezelye, kırmızı mercimek, pamuk, susam, zeytin, turunçgiller, nar, muz, çay gibi ürünler diğer bölgelerden sağlanmaktadır. Bölgede üretilen et Kastamonu, Kayseri ve Trabzon bölgelerine satılmaktadır.

Bölgede Türkiye şeker pancarı üretiminin yüzde 11'i gerçekleşirken, şeker imalatının yüzde 6'sı gerçekleştirilmektedir. Üretilen şekerin bir kısmı ihraç edilmektedir. Yumurta ve süt ürünleri bölgeden diğer bölgelere ihraç edilen mallar arasında beşinci sırada gelmektedir. Bölge yumurta üretimi kısmen Kastamonu ve Trabzon bölgelerine satılmaktadır.

Bölge sanayi ürünlerinden ateşe dayanıklı seramik ürünleri, kireç, bakır ve traktör römorku yurtdışına ihraç edilmemekte, komşu ya da diğer bölgelere satılmaktadır. Bölgeden yurtdışına ihraç edilen sanayi ürünleri çinko ve çinkodan eşya, demir veya çelikten eşya, bakır ve bakırdan eşya, gemi ve teknelerdir. Bu ürünlerin bölgede önemli bir üretimleri yoktur. Demir veya çelikten eşya, çinko ve çinkodan eşya ve gemi ve tekneler aynı zamanda yurtdışından ithal edilen mallar arasındadır. Bölgenin yurt dışına net ihracat yapılan sanayi ürünlerinden önemli yer tutanlar arasında yalnızca bakır ve bakırdan eşya sayılabilir. Bu ürünün alıcılarının başında İsrail gelmekte, onu İtalya, Çin, ABD ve Fransa izlemektedir. Bölgeden yapılan yem, meyve, sebze, et, ağaç ve ahşap eşya, hububat ve un ihracatı, Türkiye'nin bu ürünlerdeki toplam ihracatı arasında çok fazla ağırlığı olmasa da bölge için yine de önemli miktarlardadır. Bölgeden ağırlıklı olarak Rusya, Gürcistan ve Romanya gibi büyümekte olan pazarlara ihracat yapılmakta, bu ihracat potansiyelinin giderek artacağı tahmin edilmektedir.

Metal cevherleri ve gübreler bölgenin yurtdışından ithal ettiği mallar arasındadır. Ayrıca, yağ grubu ürünler, pamuk ve yün elyafı, dikiş ipliği, pamuklu dokuma, trikotaj ve deri ürünler, kağıt, kırtasiye, basılı kitap, boya, plastik hammadde, seramik sıhhi ürünler, alüminyum ve hafif metal döküm ürünleri Türkiye'nin diğer bölgelerinden temin edilmektedir. Mekanik bağlantı parçaları ve bazı mekanik imalatın Kayseri Bölgesi'nden, eğlence ve sportif amaçlı teknelerin ise Trabzon ve Kastamonu bölgelerinden temin edildiği tahmin edilmektedir.

Yapılan anket çalışmasında 10'dan fazla personel çalıştıran sanayi kuruluşlarının yüzde 1'inin ihracat amacıyla yurtdışı bağlantılarının bulunduğu tespit edilmiştir. Bu kuruluşların ihracat yaptığı ülkeler arasında İran başta gelmekte, onu İtalya ve ABD izlemektedir. İhracat yapılan ülkeler arasında AB ülkelerinin ağırlıkta olduğu gözlenmektedir. İthalat yapılan ülkeler ise sırasıyla İtalya, İngiltere, Almanya ve Rusya'dır.

Orta ve büyük ölçekli sanayi kuruluşları, öncelikle İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük illerle, daha sonra, komşu bölgelerle ticaret yapmaktadır. Küçük sanayi işletmeleri ise hammadde ve hizmetleri

Şekil 3.4.6.1 Bölge İllerinde Ticaretin GSYİH İçerisindeki Payı, 2001

(yüzde)

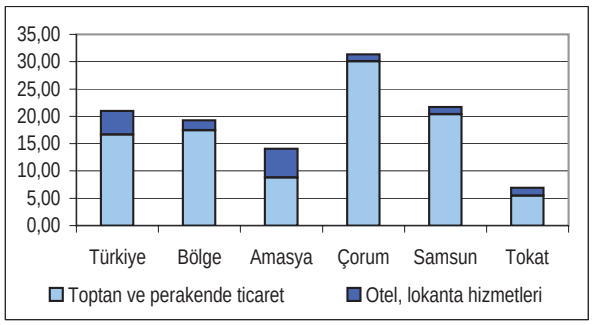

Kaynak: DİE (2004-4), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 2001 (basılmamış doküman).

büyük şehirlerden alırken üretimlerini çevre bölgelere satmaktadır.

Ticaret sektörünün bölge GSYİH içindeki payı ticaretin Türkiye GSYİH'daki payının biraz daha altındadır. Bölgede ticari faaliyeti en yüksek olan il Çorum'dur. Çorum'u Samsun izlemektedir. Amasya ve özellikle Tokat'ta ticari faaliyet Türkiye ortalamasının çok altındadır. Ancak ticari faaliyetin Amasya'daki gelişme hızı Türkiye ortalamasının üzerindedir.

Samsun'un ticaret geçmişi farklı göstergelerde kendini göstermekle birlikte, bu il bölgedeki ticaret üstünlüğünü Çorum'a kaptırmıştır. Bölgenin göreceli olarak daha geride kalmış olan iki ilinden biri olan Amasya'daki ticaret sektörü hızla gelişmektedir. Bu ilin turizm potansiyelinden dolayı, özellikle otel ve lokantacılık hizmetlerinden elde edilen gelirlerin yüksek olduğu görülmektedir. Tokat, ticaret amaçlı bina ve elektrik kullanımı açısından Amasya'dan daha ileride olmasına rağmen, ticaret sektörünün bu ilde GSYİH payının düşük olması, bu ilimizin ticari faaliyetlerde henüz diğer sektörlerdeki kadar gelişme kaydetmediğini göstermektedir.

Bölge ticaretinin gelişmesinde fuarların özel bir önemi vardır. Bölgenin en eski fuarı, 1963'de açılan Samsun 19 Mayıs Fuarı'dır. İlk başlarda İzmir Fuarı'na alternatif popüler bir sanayi fuarı olan Samsun Fuarı, daha sonra popülaritesini yitirmiştir. Halen Samsun'da düzenlenen ulusal ya da bölgesel ölçekte fuar sayısı yılda bir kaç adedi geçmemektedir. Yeni düzenlenen park alanları da hesaba katıldığında, fuar altyapısı güçlü olan Samsun'da yeterli sayıda kaliteli konaklama tesisi de mevcuttur. Bu altyapıdan yararlanmak isteyen bölge işadamları Samsun'da ihtisas fuarlarının hayata geçirilmesi konusunda çaba sarf etmektedirler. Bölgede ayrıca Çorum ilinde bir fuar alanı bulunmakta olup gelişmiş bir sanayi fuar kompleksi inşa etme çalışmaları sürmektedir.

Ticarette önemli bir etmen olan bölgenin ulaşım altyapısı çok gelişmiş olmasa da, Türkiye geneline göre iyi durumdadır. Bölge temel karayolu güzergahları üzerindedir. Etkin olarak kullanılamamakla birlikte bölgede demiryolu altyapısı mevcuttur. Bölgede liman ve hava alanlarının da olması, farklı ulaşım olanaklarının kullanılması açısından bölgeyi avantajlı konuma getirmektedir.

Bölgedeki ticari kara taşıtlarının, Türkiye'deki ticari kara taşıtlarına oranı, toplam araçların oranından yüksektir. Ancak bu farkın ticari binek araçlarından kaynaklandığı, taşımacılık amacıyla kullanılan kamyon ya da kamyonetlerde bölgedeki ticari araç oranının düşük olduğu görülmektedir.

Bölgenin ticari altyapısının değerlendirilmesinde bakılması gereken bir başka nokta, ambalajlama işyerleridir. Bölgede toplam 2 ambalajlama tesisi bulunmaktadır. Bu sektörde Türkiye genelinde 233 işyeri varken bölgede bu kadar az hizmet sağlayıcının olması, bölgede bu tür hizmetlere fazla talep olmamasının bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Bölgede depolama ve ambarlama alanında faaliyet gösteren 11 kuruluş bulunmaktadır. Türkiye'de aynı sektörde faaliyet gösteren işyerlerinin yüzde 1,85'ini temsil eden bu rakam yeterli değildir. Türkiye tarımsal üretiminin yaklaşık yüzde 8'ini üreten bir bölgede, depolama ve ambarlama hizmetlerinin yüzde 2'nin altında kalması, bölge üretimine cevap verecek düzeyde depolama tesisinin olmadığını göstermektedir. Bölgenin güçlü olduğu tarım ürünlerinin depolanmasında soğuk hava tesislerinin de gerekli olduğu göz önüne alındığında, bölgedeki depolama faaliyetlerinin yetersiz olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Tablo 3.4.6.3 Bölgede İnternetin Ticari Amaçla Kullanımı

(yüzde)

	Orta - Büyük	Küçük
İnternet kullanma oranı	65,4	40,0
E-ticaret yapma oranı	17,3	2,5
Mal almak için e-ticaret kullanan	8,6	0,0
Satış yapmak için e-ticaret kullanan	7,4	2,5

Kaynak: DOLSAR (2004-5), Sanayi Anketleri 2004.

Bölgede faaliyet gösteren küçük sanayi işletmelerinin yüzde 80'i, orta-büyük sanayi işletmelerinin ise yüzde 90'ı, ürününü iyi fiyattan satamadığını düşünmektedir. Bu durumun sebepleri arasında haksız rekabet yüzde 40 ve yüzde 43 ile ilk sırada gelmekte, bunu iç piyasadaki talep düşüklüğü (yüzde 25 ve yüzde 29,6) izlemektedir. Öte yandan küçük ölçekli üreticilerin ancak yüzde 20'si, orta ve büyük işletmelerin de yüzde 46,9'u ürünlerinin aktif olarak pazarlanması için çaba harcamaktadır. Pazar araştırması yaptıranların oranı küçük işletmelerde yüzde 20, orta-büyük işletmelerde yüzde 33'dür. Yine küçük işletmelerin yüzde 15'i, orta-büyük işletmelerin ise yüzde 20'si reklam vermektedir. Fuarlara katılım oranı düşüktür.

Ticari ilişkilerin sürdürülebilir bir yapıya ulaşması ancak üretilen malların ulusal ve uluslararası kalite standartlarına uyumlu olmasıyla mümkündür. Yapılan ankette orta-büyük ölçekteki işletmelerin yüzde 38,3'ü, küçük sanayi işletmelerinin ise yüzde 20'si ürünleri ile ilgili bir kalite belgesine sahip olduklarını belirtmişlerdir.

Bölgede sayısal iletişim altyapısının güçlü olmasına karşın, bölge üreticisi ve ticaret erbabı henüz internet üzerinden kendini tanıtma ve satış yapma konusunda tereddütlü davranmaktadır. Yapılan anketlerde küçük sanayi işletmelerinin yüzde 40'ının, orta veya büyük ölçekli sanayi kuruluşlarının ise yüzde 65'inin internet kullandığı belirlenmiştir. Ancak, anket yapılan 40 küçük sanayiden yalnızca 1 tanesi ürünlerini internet üzerinden satma girişiminde bulunmaktadır. Orta veya büyük ölçekli işletmelerde e-ticaret kullanma oranı yüzde 17,3'dür.

Samsun Limanı'nda yer alan Samsun Serbest Bölgesi, 2004 yılının ilk üç aylık döneminde 25 milyon ABD Doları ticaret hacmine ulaşmıştır. Bölgede toplam 10 adet işyeri ve 28 adet ofis bulunmaktadır. Ruhsatlı toplam 10 kullanıcının 5'i üretim yapmakta, 5'i ise alım satım ile uğraşmaktadır. Bölgede ağırlıklı olarak Rusya ve Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ile ticaret yapan ve gıda ile inşaat maddesi satan firmalar vardır. Bölgede yer alan firmaların Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler, BDT ülkeleri, İran, Türk Cumhuriyetleri ile ticaret potansiyeli vardır. Samsun, Avrupa'dan Tuna-Ren-Main kanalıyla gelen malların Ortadoğu'ya geçiş kapısıdır. Samsun Llimanı'ndan, Rusya ve Ukrayna'ya düzenli Ro-Ro seferleri düzenlenmekte, Samsun demiryolu serbest bölgenin içerisine girmektedir. Ancak, bölgedeki diğer limanların özelleştirilmesi sonucu verilen hizmetlerin kalitesinin artması ve hizmet maliyetlerinin düşmesi, Samsun Limanı'ndan yapılan sevkiyatın Trabzon Limanı'na kaydırılmasına neden olmaktadır. Bölgedeki ihracatçılar, TCDD mülkiyetinde olan Samsun Limanı'nın özelleştirilememiş olmasının, kendileri aleyhine bir haksız rekabet ortamı oluşturduğuna inanmaktadırlar.

Limanların etkin kullanımı, konteynerlerin elleçlenme olanağına bağlıdır. Karadeniz Bölgesi'ndeki limanlar, konvansiyonel olarak planlanmış olduklarından yeni donanımlarla çağdaş ticaret gereksinimlerine uygun hale getirilme ihtiyacı içindedirler. Karadeniz kıyısında Samsun Limanı'nın yanı sıra, Trabzon, Hopa, Rize, Giresun ve Ordu limanları bulunmaktadır. Samsun Limanı Karadeniz'de altyapı ve elleçleme teçhizatı kapasitesi ve hinterland imkanları açısından işlevsel özellikleri en yüksek olan limandır. Hem demiryolu bağlantısının olması, Amasya – Turhal – Tokat – Sivas karayolu ile iç-doğu Anadolu'ya, sahil yolu ile diğer Karadeniz sahil kentlerine, Çorum – Ankara karayolu ile iç-batı Anadolu'ya bağlanması bu limanın önemli avantajlarındandır. Samsun Limanı modern, intermodal taşımaya elverişli bir altyapıya sahip olmasına karşılık konteyner elleçlemesi yapılmadığından henüz bu avantajını tam kullanamamaktadır. Ancak İlişevsk, Novorosisk ve Köstence limanları ile Ro-Ro trafiği önemli boyutlara gelmiştir.

Bölge dış ticaretini etkileyen konulardan biri de bavul ticaretidir. Eski Sovyetler Birliği ülkelerinde ticaretin ve seyahatin serbestleşmesiyle Türkiye'nin tanıştığı bavul ticareti, 1990'lı yıllarda en üst düzeye ulaşmış, Karadeniz sahilindeki liman

kentlerinin yanı sıra İstanbul'da Laleli bölgesine yerleşik konfeksiyon ürünü satıcıları da bavul ticaretinden önemli gelir elde etmişlerdir. 1996 yılında tahmini 8,8 milyar Dolar'a ulaşan bavul ihracatı, Rusya'da yaşanan kriz sonucu üç yıl içerisinde azalarak 1999 yılında 2,2 milyar Dolar'a gerilemiştir. Daha sonra Rusya'nın yolcu beraberinde gelen eşyayı kısıtlaması bavul ticaretinin gelişmesini engellemiştir. Yine de son yıllarda bu yolla yurtdışına taşınan ürün miktarında artış gözlenmektedir. 2003 yılında 4,5 milyar Dolar bavul ihracatı yapan Türkiye'nin, 2004 yılı hedefi 5,5 milyar Dolar'dır. Ağırlıklı olarak Laleli'de gözlemlenen bavul ticareti, Karadeniz kıyılarındaki eski hareketli dönemini kaybetmiş, 1990'ların ikinci yarısında kurulmaya başlanan Rus pazarları ürün çeşitliliği ve ürün kalitesi önemli ölçüde azalmıştır.

3.4.6.3 Sonuç

Türkiye'de ticari başarıyı etkileyen en önemli faktörlerden biri, kayıt dışı işletmelerin yarattığı haksız rekabettir. Resmi giderleri olmaması nedeniyle piyasaya düşük fiyattan mal verebilen bu işletmeler, bu fiyatlarla rekabet edemeyen nizamî çalışan işletmeleri zor duruma düşürmektedir. Nitekim bu çalışma kapsamında yapılan ankete cevap verenlerin yüzde 40'ı, haksız rekabet nedeniyle ürünlerini düşük fiyattan satmak zorunda kaldığını belirtmiştir. Bu durum sanayinin gelişmesini engellemekte, kazancın yetersiz olması teknoloji yatırımlarını geciktirmektedir. Her ne kadar KOBİ'ler dinamik yapıları ile bir ülkenin sanayi ve ticari hayatında önemli rol oynasalar da, denetlenmelerindeki güçlükler nedeniyle kısmen ya da tamamen kayıt dışı sektörde kalma potansiyelleri yüksektir. Bu nedenle KOBİ'lere yönelik teşvik mekanizmaları bir yandan KOBİ'leri desteklerken diğer yandan onları kayıt dışılıktan uzaklaşmaya zorlayıcı tedbirler ortaya koyması yararlı olacaktır.

Sonuç olarak şunlar söylenebilir: Bölgedeki ticari faaliyet çok ileri düzeyde olmasa da Türkiye genelinden önemli bir sapma göstermemektedir. Samsun'un göreli olarak gelişmiş altyapısı ve bu ile yapılmış olan kamu yatırımlarına rağmen, Çorum ilinin ticaret ile ilgili bazı göstergelerde Samsun'dan daha öne çıkması dikkat çekicidir. Bölgenin civar bölgelerle yeterli ulaşım altyapısı vardır. Farklı ulaşım olanakları, Karadeniz'den ulaşılan dış pazarların hızlı büyüme trendi, bölgedeki yoğun sebze ve meyve üretimi, bölgeye ticari açıdan önemli fırsatlar sağlamaktadır. Bu fırsatların değerlendirilmesi bölgede girişimciliğin harekete geçirilmesiyle mümkündür. Çorum ilinde hızlı büyüme elde etmiş işletmelerin olması bölge için uygulanabilir bir model oluşturulmasında yardımcı olabilir.

Bölgede ticaretin gelişmesinin önündeki engellerin büyük bir kısmı, bölgeye özgü olmaktan çok Türkiye genelinde karşımıza çıkan genel sorunlardır. Ürünlerine yeteri kadar talep olmadığını düşünen üreticinin pazarlama konusunda hiç bir faaliyette bulunmaması önemli zihniyet dönüşümüne ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

3.4.7 SONUÇ

Hizmetler sektörü üç sektörlü bölümlemeye göre, (cari fiyatlarla) bölgenin en büyük sektörüdür ve büyüme eğilimi 1987- 2001 dönemi boyunca devam etmiştir. Bununla birlikte, bölge hizmet üretiminin Türkiye'nin GSYİH içindeki payı, aynı dönemde, çok düşük bir hızla da olsa, küçülmüştür. Bunun anlamı, bölge hizmet sektörü gelişiminin, Türkiye ortalamasının altında kalmış olduğudur. Samsun, bölgede hizmet sektörünün en fazla gelişmiş olduğu ildir. Bununla birlikte, sektörün Türkiye GSYİH'sı içindeki payının azalmasına en fazla katkıda bulunan iller Samsun ve Çorum'dur. Amasya ve Tokat, hizmet sektörü üretiminin Türkiye içindeki payları bakımından oldukça küçüktür ve azalma göstermemektedir.

Sektör bakımından, GSYİH faaliyet alanı tanımına giren biçimiyle, bölgede en önemli faaliyet alanları, sırasıyla, ticaret (1987 yılı sabit fiyatlarıyla 2001 yılı için, bölge GSYİH'sı içinde yüzde 24,8) ve ticaret içindeki alt bölümlenmede toptan ve perakende ticaret (yüzde 23,2), ulaştırma ve haberleşme (yüzde 13,5), inşaat (yüzde 4,6) ve serbest meslek ve hizmetler (yüzde 1,6), alt bölümlenmede yer alan otel ve lokanta hizmetleri (yüzde 1,6) ve mali kuruluşlar (yüzde 1,1) olarak tanımlanan faaliyetlerdir. Bu büyüklüklerin gösterdiği sonuç, hizmetler sektörleri içinde toptan ve perakende ticaretin bölge ekonomisi içinde büyük bir öneme sahip olduğudur. Ticaret faaliyetinin payı, tarım sektörü toplamına (yüzde 24,5) oldukça yakın ve sanayi sektörü toplam payının (yüzde 17,1) da üzerindedir (Ek Tablo 5.31).

Ticaret faaliyeti, bölgede dönem boyunca sürekli gelişme gösteren bir sektördür. Ulaştırma ve haberleşme faaliyetleri ve daha küçük bir oranda da olsa, otel, lokanta hizmetleri gelişen sektörlerdir. Buna karşılık, serbest meslek hizmetlerinin sahip olduğu pay, dönem boyunca hiçbir gelişme göstermemiştir. İnşaat sektörü ise, dönem boyunca kaybetmiş ve küçülmüştür. Turizm ise, (sektör göstergeleri turizm sektörü olarak yorumlanabildiği ölçüde) bölge için henüz ekonomik bakımından anlamlı büyüklüklere ulaşmış değildir.

Hizmetler sektöründe hem büyüklük, hem gelişme bakımından önemli bir sektör olan ticaret, bölgenin geleceği bakımından önem taşımaktadır. Bölgenin ticaret yoluyla dışa açılması ve Türkiye'nin içinde bulunmaya aday olduğu ticaret bölgeleriyle bütünleşmesi, ticaret sektörünün gelişmesini hızlandırarak ve niteliksel olarak geliştirerek sürdürmesine bağlıdır. Bu gelişmenin önündeki engellerden biri, bölgedeki kayıt dışı işletmelerin yarattığı haksız rekabettir. KOBİ'lerin teşvik edilmesi ve uygun teşvik mekanizmalarının tasarlanması, kayıt dışılığı azaltacağı gibi, ticaretin gelişmesine de katkıda bulunacaktır.

Samsun güçlü bir altyapıya sahiptir ve alt bölümlenmelerde de gelişme göstermektedir. Sadece inşaatla ilgili göstergede Çorum ili, Samsun'dan daha iyi durumdadır (dönem boyunca, Samsun yüzde 7,8'den 4,5'e gerilerken, Çorum, 5,4'den 5,5'e küçük bir gelişme göstermiştir). Samsun, ticaret sektöründe 1987-2001 arasında önemli bir gelişme göstermiştir (sektörün il içindeki payı yüzde 24,3'den 32,0'ye çıkmıştır). Bu artış, çok büyük ölçüde, toptan ve perakende ticaretten kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte, (bir anlamda turizm faaliyetleri olarak yorumlayabileceğimiz) otel ve lokanta hizmetlerinde de artış vardır. Ulaştırma ve haberleşme faaliyetleri de Samsun'un gelişen sektörlerindendir. Buna karşılık mali kuruluşlarla ilgili GSYİH payı sürekli olarak azalmaktadır. Samsun, hizmetler sektöründeki gelişmeler bakımından bölgeye en fazla katkıda bulunan ildir.

Çorum'da ise, ticaret her zaman büyük ve önemli olmuş ve dönem boyunca sektör konumunu korumuştur (dönem başında ve sonunda yüzde 32,4). Çorum'da da, hizmetler kesiminin büyüklüğü, çok büyük ölçüde toptan ve perakende ticaret büyüklüğüne bağlıdır. Çorum ili için toplam tarım sektörü (2001 yılı için yüzde 20,1) ve sanayi sektörü (11,2) toptan ve perakende ticaret sektöründen çok daha küçük paylara sahiptir. Bu durumda, sektörün il

ekonomisi içinde çok stratejik bir öneme sahip olduğu söylenebilir. Ulaştırma ve haberleşme sektörü de Çorum'un gelişen sektörlerinden biridir (dönem başında ve sonunda 10,5 ve 16,4). Mali kuruluşlar, Çorum için de küçülmekte olan sektörler arasındadır.

Dünyadaki genel eğilimler değerlendirildiğinde, bölgenin kalkınmasında, mali kuruluşların önemi ortaya çıkmaktadır. Mali kurumlar, gelişmenin finansmanını örgütlemek ve kredilendirmek bakımından ne kadar aktif ve katılımcı-yatırımcı olabilirlerse, bölgelerin ekonomik ve toplumsal gelişme olanağı o kadar avantajlı olabilmektedir. Bölgedeki finans kuruluşlarının hem yerel birikimlerin bölgede kalmasını sağlamak, hem de projelerin kredilendirilmesinde bölge kaynaklarını veya dış kaynakları kullandırmak bakımından başarılı olduklarını söyleyebilmek güç olmakla birlikte, bazı gelişmelerin geleceğe yönelik açılımlar sağlamada işlevsel olduğu söylenebilir.

Ulaşım ve haberleşme sektörlerinin bölgede önemsenebilecek bir gelişme göstermesi, bölgenin gelişme doğrultusundaki çabalarını destekleyen bir altyapının oluşmakta olduğuna işaret etmektedir. Bilginin, iletişimin ve giderek çok merkezli ve çok parçalı hale gelmekte olan üretim süreçlerinin gereksindiği ulaşımın, ekonomik bir sektör olarak (ayrıca fiziki altyapı olarak da) gelişmesi, gelecek beklentileri bakımından olumludur.

İstihdam açısından incelendiğinde, hizmetler sektörü bakımından anlamlı olabilecek sektör istatistikleri, inşaat, toptan ve perakende ticaret, ulaşım, mali kurumlar ve toplum hizmetleri başlıklarını taşımaktadır. Bu başlıklardan bazıları, GSYİH verileri bazında karşılaştırılabilir niteliktedir.

1980-2000 yılları arasındaki nüfus sayımı verilerine göre düzenlenmiş istihdam verileri incelendiğinde, bölgedeki istihdamın, genel olarak az bir artış gösterdiği gözlemlenmektedir. Tarım, istihdam açısından en büyük sektördür. İkinci en büyük sektör ise imalat sanayidir. Hizmet sektörleri olarak adlandırılabilecek sektörler içinde (toplum hizmetleri bir tarafa bırakılacak olursa) en fazla istihdam sağlayanlar toptan ve perakende ticaret ile inşaat sektörleridir. Ulaşım, hizmetler sektörü içinde en fazla istihdam sağlayan üçüncü sektördür.

Bu üç (alt) sektörün, istihdam açısından artışı incelenecek olursa, toptan ve perakende ticaret, 1987= 100 kabul edildiğinde, 2000 yılında 195 endeks değerine ulaşmıştır. İnşaat ve ulaşımdaki istihdam artışı ise çok daha azdır (sırasıyla 133 ve 129). Elektrik ve mali kurumlar gibi, tabanı oldukça dar olduğu için yüksek oransal artışlara kolayca ulaşılan sektörler dışında, toptan ve perakende ticaret sektörleri, aynı dönemde Türkiye'de de gelişme içindedir ve TR83 Bölgesi'nin illerinin hepsinde de aynı eğilim gözlemlenmektedir. Ancak, çalışan sayısı en yüksek olduğu halde Samsun ilinin istihdam artışı bakımından en büyük endeks değeri alması dikkat çekicidir. Çalışan sayısı bakımından, tarım ve sanayiden sonra gelen toptan ve perakende ticaret, artış hızı bakımından ele alındığında, diğer iki sektörden ayrılmaktadır. Tarım, istihdam bakımından azalma eğilimi içindedir. İmalat sanayinde ise, istihdam artış hızı ticarete göre, dönem boyunca, daha düşük bir endeks artışı göstermektedir.

Hizmet sektörleri, hem GSYİH üretimleri bakımından, hem de sağladıkları istihdam açısından, alt sektörleri itibarıyla dikkatle üzerinde durulması gereken sektörler olarak görülmektedir.

3.5 KAMU YATIRIMLARI

3.5.1 GİRİŞ

Yatırım, sermaye stokuna net ilaveler olarak tanımlanır. Bu tanımın içine özel ve kamu kesiminde yer alan bütün firmaların iş yatırımları *(business fixed investment)*, kamunun sosyal ve ekonomik altyapı yatırımları (*social overhead)*, özel kesimin ve kamunun konut ve bina yatırımları girmektedir. Ayrıca üretimi aşan taleplerin karşılanması için kullanılan veya talebi aşan üretimlerin eklendiği mevcut her türlü mal stoklarındaki değişme de *(change in stocks)* toplam yatırımların bir parçası sayılır.

Türkiye'de kamu yatırımları, özellikle kamu altyapı ve sosyal yatırımları, sermaye birikiminin ve dolayısıyla büyümenin en önemli belirleyicisi olarak kabul edilmektedir. Türkiye'de kamu yatırımları toplam yatırımların 2000 yılında yüzde 30,1'ini ve özel yatırımlar kalan yüzde 69,9'unu oluşturmuştur. Kimi zaman, kamunun yatırımlardaki payı yüzde 20'nin altına inmektedir (DPT, 2004-1).

İl ve bölge düzeyinde toplam yatırımlar için bilinen bir seri olmadığı gibi bunun özel ve kamu ayırımı da bilinmemektedir. Özel kesim yatırımları için en uygun veri kaynağı olarak çoğu zaman "teşvikler" belirtilmektedir. Yani belli dönemlerde uygulanmakta olan teşvik (özendirme) tedbirlerine bağlı olarak, gerçekleşen yatırımlar özel yatırımlar için bir veri kaynağı olarak önerilmektedir. Ancak, bu değişken hakkında da yeterli veri bulunmadığı DPT uzmanları tarafından belirtilmektedir. Zira yatırım planlarına bağlı olarak verilen teşvik belgeleri veya izinlerinin, gerçekleşme düzeyi konusunda düzenli kayıtlar tutulmamaktadır.

Öte yandan özel kesim yatırımları içinde konut sektörü yatırımları birçok yıllarda yüzde 50'ye varan oranlarda gerçekleşmektedir. Konut sektörü yatırımları, sınırlı düzeylerde olmakla birlikte, özel kredi kolaylıkları ve düşük faiz oranları gibi teşvik benzeri yöntemlerle birçok kaynaktan desteklenmektedir (Eraydın, Türel ve Güzel, 1996). Ancak özel kesim konut yatırımları hakkında da il düzeyinde bir zaman serisi derlemek oldukça zordur. Sonuç olarak belirtmek gerekirse, bölge (TR83) düzeyinde özel kesim yatırımları için ki bu bazı yıllarda toplam yatırımların yüzde 80'ini aşmaktadır. Sağlıklı bir zaman serisi hazırlamak kısa sürede olanaksız görülmektedir. Bununla birlikte bu eksikliğin, projenin bir sonraki aşamasında giderilmesi ve geleceğe yönelik büyüme senaryolarının kurulmasında, özel ve kamu kesimlerini birlikte içeren toplam yatırım serilerinin hesaplanması planlanmaktadır. Bu nedenle, yatırımlara ilişkin bölümde öncelikle, veri kaynaklarının belli ve yeterli olduğu kamu kesimi yatırımları ele alınmıştır. İl düzeyinde doğrudan istatistiklerin bulunmadığı özel kesim yatırımları için ise teşvik belgesi sayıları, öngörülen yatırım tutarı ve istihdam verileri ile birlikte, bir temsilci değişken olarak burada değerlendirilmiştir. Kamu yatırımları bölümünün bundan sonra izleyen alt-başlıkları aşağıdaki gibi sıralanmıştır. Bölüm 3.5.2'de TR83 düzeyinde kamu sektörü yatırımlarının bir zaman serisi analizi yer almaktadır. Bölüm 3.5.3'te Türkiye toplam yatırımları 1990-2003 dönemi için kamu ve özel kesim ayırımında değişik oranlar açısından analiz edilmektedir. Son olarak, Bölüm 3.5.4 özet ve genel değerlendirmelere ayrılmıştır.

3.5.2 TR83 BÖLGESİ'NDE KAMU YATIRIMLARI

Kamu yatırımlarının yakın geçmişte izlediği seyrin bir değerlendirmesinin yapılması, bölge politikalarının belirlenmesinde yardımcı olacaktır. Bunun için ilk aşamada 1990–2001 döneminde bölgede gerçekleşen kamu yatırımlarının kamunun toplam Türkiye yatırımları içindeki oranı önemli bir gösterge olarak hesaplanmıştır (Tablo 3.5.2.1).

Türkiye'de DPT yayınlarında yer alan kamu yatırımları, iller düzeyinde iki ayrı değerden oluşur. Birincisi, illeri belli olan kamu yatırımlarıdır ve bunlar "muhtelif hariç" olarak tanımlanmaktadır. Diğeride birden fazla ili kapsayan ve "muhtelif"

olarak tanımlanan yatırımlardır. İlleri belli olmayan yatırımlar toplam kamu yatırımlarının kabaca yüzde 30'u ile 40'ı arasında değişmektedir. Öte yandan, Tablo 3.5.2.1'den izlenebileceği gibi 1990'dan 2001'e TR83 Bölgesi'nde gerçekleşen illeri belli olan (muhtelif hariç) kamu yatırımları Türkiye toplamının yüzde 3'ü (1998) ile yüzde 4,8'i (1999) arasında değişmektedir. Bu oranlar bölge ekonomisinin Türkiye ekonomisi içindeki ağırlığı ile orantılı olarak düşünüldüğünde azımsanmayacak bir düzeydedir. Ayrıca bölgede gerçekleşen illeri belli olmayan (muhtelif) kamu yatırımlarının varlığı bu oranı yükseltmese de bölgeye yönelik toplam kamu yatırımlarının düzeyini en az üçte bir oranında artıracaktır. Son olarak, bölgede gerçekleşen kamu yatırımlarının bölge GSYİH'na oranı Tablo 3.5.2.1'de son sütunda verilmektedir. Buna göre kamu yatırımlarının bölge geliri içindeki payı 1990-2003 döneminde yüzde 0,8 (1994) ile 2,6 (1990) arasında değişmektedir.

Tablo 3.5.2.1 Kamu Yatırımları, TR83 ve Türkiye

(cari fiyatlarla, trilyon TL)

	TR83	Türkiye (muhtelif hariç)*	TR83/ Türkiye (yüzde)	TR83 Kamu yatırımı/TR83 GSYİH (yüzde)
1990	0,4	10,6	3,4	2,6
1991	0,3	13,2	2,5	1,5
1992	0,6	22,8	2,4	1,4
1993	0,8	31,4	2,6	1,1
1994	1,1	48,2	2,3	0,8
1995	3,0	96,3	3,1	1,2
1996	10,6	226,0	4,7	2,1
1997	21,8	489,0	4,5	2,3
1998	27,4	900,1	3,0	1,5
1999	55,8	1 153,1	4,8	2,1
2000	75,3	2 057,6	3,7	1,9
2001	94,6	2 718,8	3,5	1,8

**Aynı bölgede birden fazla ili kapsayan kamu yatırımlarını içermez.*
Kaynak: DPT (2002-1), İllere ve Bölgelere Göre Çeşitli Göstergeler.

Kamu yatırımlarının zaman içinde gösterdiği eğilimleri, yani gerçek büyüme yolunu izlemek ve değerlendirmek için, sabit fiyat zaman serilerine ihtiyaç vardır. Tablo 3.5.2.2'de Türkiye ve bölge yatırımları yukarıda verilen tanımlar dikkate alınarak sabit fiyatlarla (2001 yılı fiyatları ile) verilmektedir.

Kamu yatırımlarının Türkiye ve bölge düzeyinde gösterdiği gelişmeler Şekil 3.5.2.1'de grafiksel olarak verilmiştir.

Tablo 3.5.2.2 Kamu Yatırımları, TR83 ve Türkiye

(2001 fiyatlarıyla trilyon TL)

	Türkiye					TR83	
	Muhtelif	Muhtelif hariç	Toplam	Muhtelif hariç/ toplam (yüzde)	Toplam büyüme endeksi (1990 = 100)	Toplam	Büyüme endeksi (1990 = 100)
1990	5 064,2	3 737,1	8 801,3	42,5	100,0	126,2	100,0
1991	5 997,4	2 751,1	8 748,5	31,4	99,4	69,9	55,4
1992	5 911,1	2 937,6	8 848,7	33,2	100,5	71,3	56,5
1993	6 618,7	2 476,1	9 094,8	27,2	103,3	63,9	50,6
1994	4 172,2	1 676,9	5 849,1	28,7	66,5	38,2	30,3
1995	2 890,1	1 936,0	4 826,1	40,1	54,8	60,6	48,1
1996	3 556,9	2 517,6	6 074,5	41,4	69,0	118,5	93,9
1997	4 927,9	3 032,9	7 960,8	38,1	90,5	135,0	107,0
1998	4 526,2	3 200,9	7 727,1	41,4	87,8	97,3	77,1
1999	4 325,1	2 712,0	7 037,1	38,5	80,0	131,2	103,9
2000	5 173,3	3 437,2	8 610,5	39,9	97,8	125,8	99,7
2001	3 850,4	2 718,8	6 569,2	41,4	74,6	94,6	74,9
Toplam	57 013,5	33 134,2	90 147,7	36,8			

Kaynak: DPT (2002-1), İllere ve Bölgelere Göre Çeşitli Göstergeler.

Bölgede kamu yatırımları 1990 yılından başlayarak sürekli azalmış ve 1994'de en düşük düzeyine ulaşmıştır. Genel eğilim olarak bu dönemde Türkiye toplam kamu yatırımları 1993 yılına kadar azalmadan devam etmiştir. Ancak 1994'de yaşanan genel ekonomik kriz (küçülme) nedeniyle bölge ve ülke düzeyinde kamu yatırımlarında önemli gerilemeler kaydedilmiştir. Daha sonra gerek TR83 Bölgesi kamu yatırımları ve gerekse Türkiye toplamı genel bir artış eğilimine girmiştir. Ayrıca bu dönemde bölge açısından olumlu bir gelişme, kamu yatırımları büyüme çizgisinin genel olarak Türkiye ortalamasının üzerinde kalmasıdır.

Burada yatırımlar ve büyüme konusunda kavramsal bir noktaya değinmek yararlı olacaktır. Bu tür zaman serisi ve karşılaştırmalı analizlerde baz yılı önem taşımaktadır. Eğer baz yılı olarak gerileme yılları alınırsa ilgili değişkenin daha sonraki yıllarda gösterdiği gelişmeler olağanüstü yüksek görülecektir. Buna göre örneğin TR83 Bölgesi için baz yılı olarak 1994 alınmış olsaydı, bölge kamu yatırımlarının 2001'de ulaşacağı büyüme endeksi 247,5 olacaktır ki bu, yedi yılda yüzde 147,5'lik ve yılda ortalama yüzde 12,9'luk bir artış demektir.

Kamu yatırımlarının ikinci bir analiz şekli, bölgesel düzeyde gerçekleşen yatırımların sektörel dağılımıdır. Bölge için bu amaçla yapılan araştırmada, 1999 – 2004 dönemi için DPT internet sayfalarından elde edilen bilgiler Tablo 3.5.2.3'de verilmiştir.

Sabit fiyatlarla (2001 yılı) bölgede gerçekleşen kamu yatırımları 1999 yılından sonra sürekli azalmış ve 2004'de başlangıç düzeyinin (162,5 trilyon TL) yüzde 63,4'üne (103,1 trilyon TL) inmiştir. Bu dönemde (1999-2004) bölgede gerçekleşen kamu yatırımlarında en önemli payı yüzde 36,2 ile enerji sektörü almıştır. Daha sonra sırasıyla, diğer hizmetler (yüzde 21,1), eğitim (yüzde 13,3), ulaştırma (yüzde 10,0) ve sağlık (yüzde 8,0) sektörleri gelmektedir.

Şekil 3.5.2.2'de söz konusu dönemde reel kamu

Şekil 3.5.2.1 Kamu Yatırımları Büyüme Endeksleri, Türkiye ve TR83, 1990 - 2001

(1990 = 100)

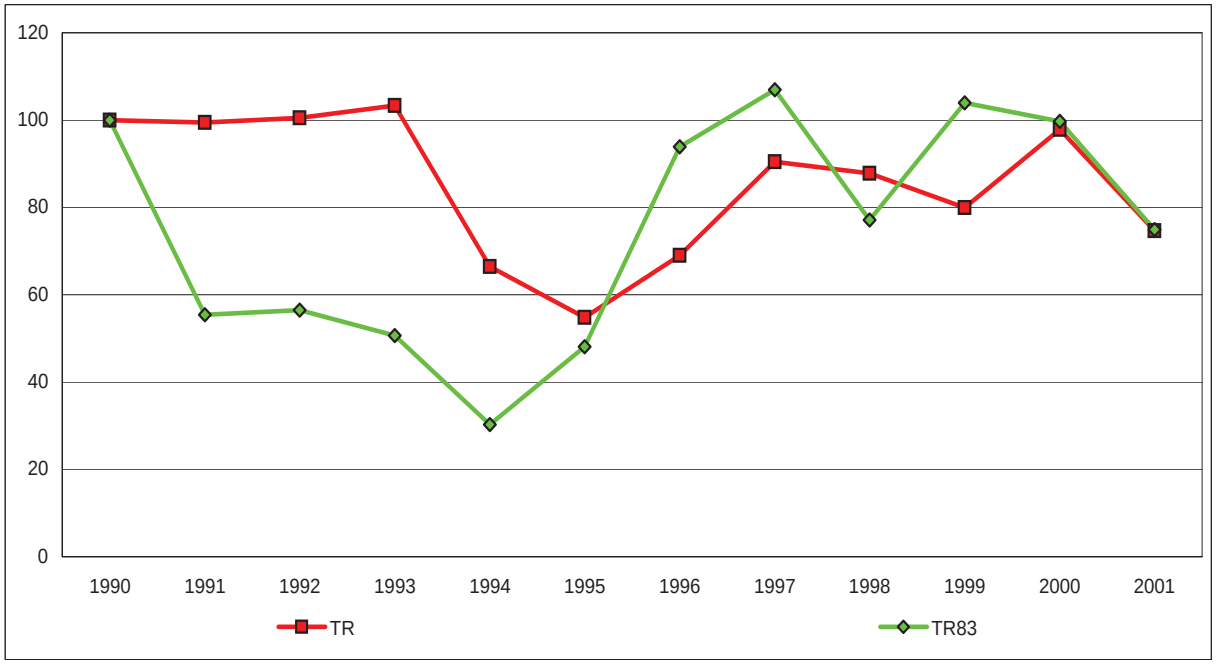

Kaynak: DPT (2002-1), İllere ve Bölgelere Göre Çeşitli Göstergeler.

yatırımlarındaki azalmayı Türkiye toplamı ile birlikte ortaya koymaktadır.

Türkiye toplam kamu yatırımları, güncel olarak DPT tarafından, sektörel yatırım deflatörleriyle birlikte yayınlanmaktadır (DPT, 2004-2). Buradan elde edilen toplam kamu yatırımı serisi 1999–2004 dönemi için Tablo 3.5.2.4'te cari ve sabit fiyatlarla verilmiştir.

Yukarıdaki karşılaştırmanın ortaya koyduğu sonuç, 1999–2000 döneminde gerek TR83 Bölgesi'nde ve gerekse Türkiye geneli olarak toplam kamu yatırımlarının genel bir düşme eğiliminde olduğudur.

Tablo 3.5.2.3 TR83 Bölgesi'nde Kamu Yatırımlarının Sektörel Dağılımı, 1999-2004

(2004 fiyatlarıyla trilyonTL)

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	Toplam	Yüzde
Tarım	9,9	10,4	7,1	8,1	7,1	6,9	49,5	6,5
Madencilik	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
İmalat	5,8	11,3	11,3	0,1	2,1	1,6	32,1	4,2
Enerji	79,7	70,9	40,8	37,6	28,8	19,4	277,3	36,2
Ulaştırma	11,4	7,4	7,3	18,9	17,5	14,5	77,1	10,0
Turizm	2,1	2,3	0,5	0,6	0,0	0,0	5,5	0,7
Konut	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,0
Eğitim	16,4	17,5	16,3	17,4	20,4	13,9	102,0	13,3
Sağlık	10,9	14,2	6,1	10,1	9,8	10,0	61,3	8,0
Diğer hizmetler	26,2	27,7	16,7	22,9	32,0	36,5	162,0	21,1
Toplam	162,5	161,8	106,2	115,6	117,7	103,1	766,9	100,0
Büyüme endeksi (1999=100)	100,0	99,6	65,4	71,2	72,5	63,4		

Not: Değerler ödenek bazındadır.
Kaynak: DPT (2004-8), DPT web sitesi, www.dpt.gov.tr.

Şekil 3.5.2.2 Kamu Yatırımları Büyüme Endeksi, Türkiye ve TR83, 1999 – 2004

(1999 = 100)



Kaynak: DPT (2004-8), DPT web sitesi, www.dpt.gov.tr.

Ancak TR83 Bölgesi'nde gözlenen azalma eğilimi, Türkiye ortalamasından daha yüksektir. Bir başka ifade ile, söz konusu dönemde bölge kamu yatırımları Türkiye ortalamasından daha yüksek bir oranda düşmüştür. Ancak daha önce belirtildiği gibi yatırımlarda izlenen dalgalanmalar bölge ve ülke düzeyinde değişiklikler gösterebilir. Yatırım bir akım değişken olduğu için bunun bölgesel düzeyde belli bir dönemde azalması bazı projelerin tamamlandığını ve yenilerinin henüz devreye girmediğini gösterebilir. Öte yandan genel ekonomik kriz (veya çöküntü) yıllarında ülke ve bölge düzeyindeki dalgalanmalarda farklılıklar, yani dalgalanmanın zamanı, şiddeti ve süresi bakımından belli farklılıklar ve gecikmeler ortaya çıkabilir.

Bununla birlikte, örneğin TR83 Bölgesi ile Türkiye toplam yatırımları 2001 kriz döneminde yaklaşık aynı, sırasıyla, yüzde 65,5 ve 65,4 endeks değerlerine sahiptirler. Bunun dışında her iki çizgi grafiğin genel eğilimi, TR83 Türkiye'nin altında olmak koşulu ile, aynıdır.

TR83 düzeyinde, 2000'den sonra kamu yatırımlarında gözlenen genel düşme eğiliminin, aynı dönemde toplam kamu yatırımlarında ülke genelinde gözlenen ılımlı düzeyde negatif bir gelişmenin sonucu olduğu ileri sürülebilir.

Tablo 3.5.2.4 Toplam Kamu Yatırımları, Türkiye, 1999 – 2004

	Cari (trilyon TL)	2004 Fiyatları ile (trilyon TL)	Büyüme endeksi (1999 = 100)	
			Türkiye	TR83
1999	4 611,50	12 524,70	100,0	100,0
2000	7 612,30	14 663,10	117,1	99,6
2001	8 198,00	8 198,00	65,5	65,4
2002	15 534,00	10 908,10	87,1	71,2
2003	16 009,00	10 821,80	86,4	72,5
2004	16 093,30	9 801,60	78,3	63,4

Not: *Değerler ödenek bazındadır.*
Kaynak: *DPT (2004-8), DPT web sitesi, www.dpt.gov.tr.*

3.5.3 TÜRKİYE'DE YATIRIMLARIN GENEL SEYRİ: 1990 - 2003

Yukarıdaki analizlerden çıkarılabilecek genel bir değerlendirme, TR83 Bölgesi'nde kamu yatırımlarının GSMH'ye oranında, 1990'ların ilk yıllarında genel bir artış eğiliminde olduğu ve 2000'lerin ilk yıllarında genel bir azalma eğilimine girdiği (Şekil 3.5.3.1) görülmektedir. İkinci (ve son) dönemdeki azalmanın daha gerçekçi bir değerlendirmesi için ülke düzeyinde toplam kamu yatırımlarının aynı dönemlerde hangi eğilimlerde olduğunu da izlemek gerekir. Ayrıca bu iki karşılaştırma ile de yetinmeyip, bütün ekonomi için özel ve kamudan oluşan toplam yatırımların da seyrini izlemek ve analiz etmek yararlı olacaktır. Bu amaçla yatırımların ve GSYİH büyüklüklerinin mutlak düzeyleri yerine, bunların belli oranları için gerçekleşen zaman serilerinin karşılaştırmalı bir analizi yeterli olabilir. Buna göre hazırlanan Tablo 3.5.3.1, 1990 – 2003 dönemi için, toplam yatırımlar içinde kamu ve özel kesim paylarını, toplam yatırımların GSMH içindeki payını, kamu kesimi yatırımlarının GSMH içindeki payını ve son olarak özel kesim yatırımlarının GSMH içindeki payını göstermektedir.

Toplam yatırımların Gayri Safi Milli Hasıladaki payı (Toplam/ GSMH) 1990'dan 2003'e en yüksek düzeyine yüzde 26,3 ile 1993 ve 1997 yıllarında ulaşmıştır. Bu oranın en düşük değeri yüzde 17,3 ile 2002 yılında gözlenmiştir. Dönem boyunca tahmin edilecek bir doğrusal trend denkleminin negatif bir eğime sahip olacağı açıktır (Şekil 3.5.3.1). Ancak bu uzun dönemli analiz iki alt döneme ayrılarak yapıldığında, 1990 - 1997 yıllarını kapsayan birinci dönemde trend doğrusunun pozitif bir eğime (artış) ve 1998 – 2003 yıllarını kapsayan ikinci dönemde negatif bir eğime (azalış) sahip olduğu görülecektir.

Toplam yatırımlar içinde kamu kesiminin payı aynı dönemde yüzde 36,5 (2002) ile 17,5 (1995) arasında değişmekte ve genel bir düşme eğilimi göstermektedir. Son olarak, kamu kesimi yatırımlarının GSMH içindeki payı, 1990'ların başlarında yüzde 7 veya üstünde iken daha sonraki yılarda bu

Tablo 3.5.3.1 Sabit Sermaye Yatırımları İçin Başlıca Oransal Göstergeler, TR83, 1990-2000

(cari fiyatlarla, yüzde)

	Kamu/ Toplam	Özel/ Toplam	Toplam/ GSMH	Kamu/ GSMH	Özel/ GSMH
1990	30,8	69,2	22,7	7,0	15,7
1991	31,7	68,3	23,7	7,5	16,2
1992	31,5	68,5	23,4	7,4	16,0
1993	27,4	72,6	26,3	7,2	19,1
1994	20,2	79,8	24,5	4,9	19,6
1995	17,5	82,5	24,0	4,2	19,8
1996	20,3	79,7	25,1	5,1	20,0
1997	23,1	76,9	26,3	6,1	20,2
1998	25,8	74,2	24,4	6,3	18,1
1999	29,9	70,1	22,1	6,6	15,5
2000	30,1	69,9	22,7	6,8	15,9
2001	33,8	66,2	19,0	6,4	12,6
2002	36,5	63,5	17,3	6,3	11,0
2003	26,6	73,4	17,6	4,7	12,9

Kaynak: DPT (2004-4). Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950 – 2003).

oran yüzde 4,2 ile 6,8 arasında değişen düzeylere düşmüştür. Şekil 3.5.3.1'den açıkça izlenebileceği gibi toplam yatırımlardaki dalgalanmalar ağırlıklı olarak özel kesim yatırımlarındaki dalgalanmalar tarafından belirlenmektedir.

Yukarıdaki analizler ışığında, bölgede 2000'den sonra kamu yatırımlarında gözlenen genel düşme eğiliminin, aynı dönemde toplam kamu yatırımlarında ülke genelinde gözlenen ılımlı düzeyde negatif bir gelişmenin sonucu olduğu ileri sürülebilir.

Özel kesim yatırımları için dikkate alınması gereken önemli bir gösterge, yatırım teşviklerinin bir zaman serisi olarak iller ve bölgeler arası dağılımı olabilir. Tablo.3.5.3.2, bölge illerinde verilen özel kesim yatırım teşviklerini ülke toplamı ile karşılaştırmalı olarak vermektedir.

Bölge düzeyinde toplam yatırım teşvik belgeleri sayısı 1995'te 67 iken her yıl artarak 1998'de 154'e ulaşmıştır. Ancak 1998'den sonra bu sayı yeniden bir azalma dönemine girmiş ve 2000'de en fazla 94 olmuştur.

Şekil 3.5.3.1 Toplam Yatırım/GSMH, Kamu/GSMH, Özel/GSMH

(yüzde)

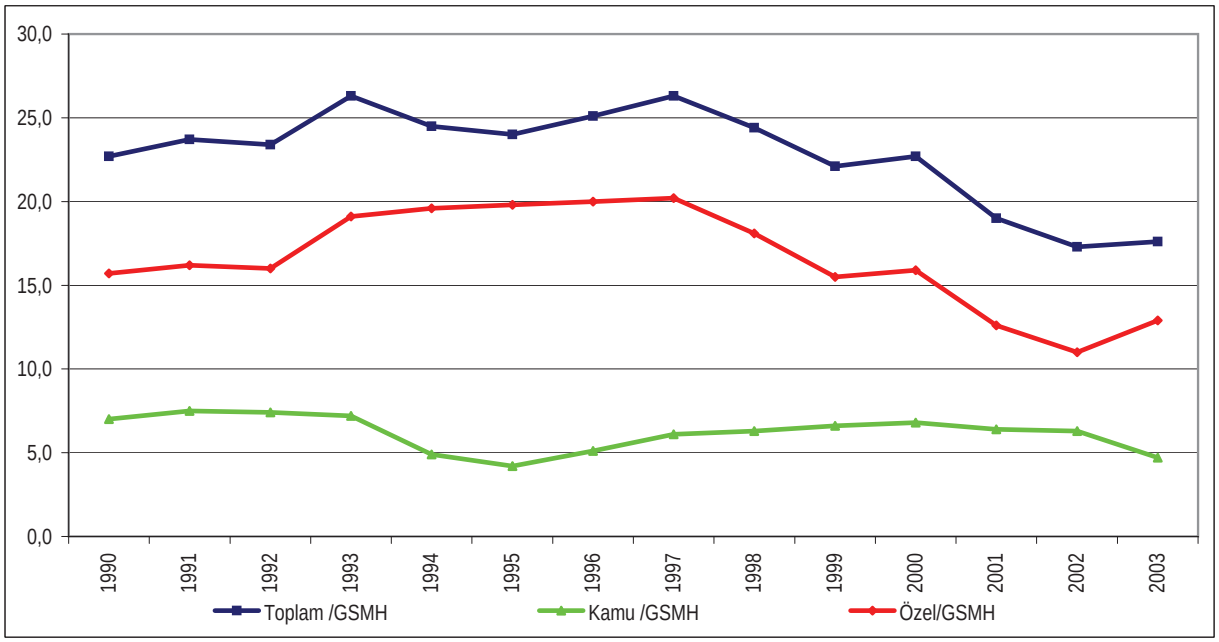

Kaynak: DPT (2004-4), Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950 – 2003).

Büyük çoğunluğunun imalat sanayinde yer aldığı teşvik belgeli özel kesim yatırımları, bölge ekonomisinin üretim kapasitesini ve istihdam düzeyini yükselten kalkınma dinamiklerinin başında gelmektedir. Bu açıdan bakıldığında incelenen dönemde (1995-2001) bölge düzeyinde toplam 37 297 kişiye yeni istihdam sağlayabilecek 680 yatırım teşvik belgesi verilmiştir. Tablo 3.5.3.2'de yer alan tahmini yatırım tutarları cari fiyatlarla verilmiş olduğu için, bunların toplamı enflasyon nedeni ile yanıltıcı olmakla birlikte, Türkiye toplamı içindeki payı anlamlı bir göstergedir. Buna göre teşvik belgeli yatırım tutarlarının Türkiye toplamına oranı bu dönemde yüzde 1,2 gibi düşük bir düzeyde olduğu görülmektedir. Buna karşın teşvik belgesi toplamının Türkiye toplamına oranı yüzde 2,5 ve istihdam oranı yüzde 2,2'dir. Bu karşılaştırma, TR83 Bölges'inde verilen teşvik belgelerine da-

Tablo 3.5.3.3 Yatırım Teşvik Belgelerinin Bölgeler İtibarıyla Dağılımı

(yüzde)

	Yıllık			Ocak-Ağustos	
	2001	2002	2003	2003	2004
Marmara	39,4	39,1	48,4	49,1	42,6
İç Anadolu	9,1	15,1	13,1	14,3	16,2
Ege	10,5	12,2	9,8	9,7	9,9
Akdeniz	9,2	12,8	13,8	13,1	12,2
Karadeniz	5,8	3,9	2,5	2,0	7,2
Doğu Anadolu	2,5	2,6	1,5	1,4	2,0
Güneydoğu Anadolu	18,9	9,2	7,3	6,1	7,8
Çok bölgeli	4,6	5,0	3,7	4,2	2,0
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Yatırım tutarı (Trilyon TL)	10 599	15 230	25 937	20 767	14 750

Kaynak: DPT (2004-7), Temel Ekonomik Göstergeler.

Tablo 3.5.3.2 TR83 Bölgesi'nde Teşvik Belgeli Yatırımlar, 1995-2001

(tutarlar trilyon TL)

		Amasya	Çorum	Samsun	Tokat	TR83	Türkiye (muhtelif hariç)	TR83/Türkiye yüzde)
1995	Belge adedi	10	24	23	10	67	4 926	1,4
	Yatırım tutarı	2,6	22	16,1	4,2	44,9	4 018,8	1,1
	İstihdam (Kişi)	683	2 841	1 654	996	6 174	371 156	1,7
1996	Belge adedi	20	33	33	16	102	4 090	2,5
	Yatırım tutarı	2,5	7,5	11,5	4,2	25,7	2 966,4	0,9
	İstihdam (Kişi)	711	1 930	1 809	506	4 956	266 892	1,9
1997	Belge adedi	20	38	40	24	122	5 074	2,4
	Yatırım tutarı	4,9	13,2	8,6	15,6	42,4	4 072,5	1
	İstihdam (Kişi)	1 152	2 292	2 215	2 290	7 949	328 237	2,4
1998	Belge adedi	14	46	70	24	154	4 241	3,6
	Yatırım tutarı	4,3	25,1	24,5	9,5	63,3	4 390,4	1,4
	İstihdam (Kişi)	437	2 527	3 843	867	7 674	280 360	2,7
1999	Belge adedi	14	17	38	15	84	2 895	2,9
	Yatırım tutarı	8,2	10,7	26,6	6	51,4	5 561,4	0,9
	İstihdam (Kişi)	1 051	820	2 142	560	4 573	185 293	2,5
2000	Belge adedi	8	28	43	15	94	3 447	2,7
	Yatırım tutarı	4,7	17,3	24,6	10	56,6	7 839,20	0,7
	İstihdam (Kişi)	140	1 135	1 297	340	2 912	180 052	1,6
2001	Belge adedi	9	9	25	14	57	2 110	2,7
	Yatırım tutarı	7,7	151,6	22,7	12	194	10 101,90	1,9
	İstihdam (Kişi)	265	1 689	481	624	3 059	100 735	3
Toplam	Belge adedi	95	195	272	118	680	26 783	2,5
	Yatırım tutarı	35	247	135	62	478	38 951	1,2
	İstihdam (Kişi)	4 439	13 234	13 441	6 183	37 297	1 712 725	2,2

Kaynak: DPT (2002-1), İllere ve Bölgelere Göre Çeşitli Göstergeler.

yalı olarak kurulacak işletmelerin ortalama yatırım maliyetlerinin diğer bölge ortalamalarının altında olduğunu göstermektedir.

Son olarak, özel kesim teşviklerinin son üç yılda (2001-2003) yedi coğrafik bölge arasındaki dağılımı, Tablo 3.5 3.3'de verilmiştir.

Tablo 3.5.3.3 kullanılarak, TR83 Bölgesi'nde verilen teşvik belgeleri için yapılan kaba bir analiz, TR83'ün içinde yer aldığı Karadeniz Bölgesi için verilen değerlerin (payların) diğer bölgelerle karşılaştırması olabilir. Bu açıdan bakıldığında son üç yılda (2001 – 2003) Karadeniz Bölgesi'nde verilen teşvik belgelerinin toplam içindeki oranı yüzde 5,8'den 2,5'e gerilemiştir. Ancak bu oran 2004 yılının ilk yedi aylık döneminde ani bir artışla yüzde 7,2'ye yükselmiştir. Bu yükseliş kuşkusuz yeni teşvik sisteminin bir sonucudur. Eğer 2004 yılı dışlanacak olursa Karadeniz Bölgesi'nde ve buna bağlı olarak TR83 Bölgesi'nde özel kesim yatırımlarının önemli bir gerileme aşamasında olduğu ileri sürülebilir.

3.5.4 SONUÇ

Özet olarak belirtmek gerekirse, bölgede gerçekleşen kamu yatırım harcamalarının 1990'dan 2004'e üç ayrı aşama gösterdiği söylenebilir:

i. Düşüş dönemi: 1990 - 1994
ii. Artış dönemi: 1995 - 1997
iii. Düşüş dönemi: 1998 - 2001

Genel bir iş çevriminin yerel düzeyde bir görüntüsü olarak algılanabilecek olan bu gelişmenin nedenleri olabilecek faktörlerin belirlenmesi, bölge düzeyinde proje bazında daha ayrıntılı bir analizin yapılmasını gerekli kılmaktadır.

Kamu altyapı yatırımları için daha çok kalkınma öncelikleri, politik davranışlar ve bekleyişler önem taşıyabilir. Kamu kesiminin işletmeci rolünden sıyrılarak, özellikle geri kalmış bölgelerde altyapı ve sosyal yatırımları üstlenmesinin beklendiği bir dönemde, TR83 Bölgesi'nde gözlenen olumsuz dalgalanmaların yeni bir yükselme dönemine geçme aşamasında olduğu söylenebilir. Bu görüşü destekleyecek olgular, 2002'den sonra belirmeye başlamıştır. Türkiye'de toplam özel kesim yatırımlarının 2002 yılından itibaren artış eğilimine girdiği ve 2004 yılından itibaren Karadeniz Bölgesi'nde teşvik belgeleri sayısında önemli artışların gerçekleştiği gözlenmektedir. Buna göre TR83 Bölgesi'nde toplam (kamu artı özel) yatırımlar ve bölge GSYİH'sı bakımından yeni bir büyüme döneminin başladığını öngörmek, aşırı iyimser olmayan bir bekleyiş sayılabilir. Yeşilırmak Havza Gelişim Projesi'nin büyüme senaryoları aşamasında bu olumlu bekleyişlerin gözönüne alınması yerinde olacaktır.

3.6 GİRDİ-ÇIKTI MODELİ

3.6.1 GİRİŞ

Ulusal ekonomik analiz ve planlama aracı olarak kullanılan girdi-çıktı modelinin tarihçesi 1930'ların sonlarına kadar geriye gider. Professor Wassily Leontief (Leontief, 1941) tarafından geliştirilen ve kendisine 1973'de Nobel Ödülü kazandıran bu model, çoğu zaman kısaca Leontief modeli olarak belirtilir (Miller ve Blair, 1985). Makro modellerin başlangıcı sayılan tek sektörlü bir Keynesyen modelde sadece bir çarpan varken, sektör sayısının, *(n)* istenildiği kadar artırılabileceği Leontief modelinde, sektör sayısının karesi, (n^2) kadar çarpan vardır. Bir basit Keynesyen makro modelde yanıt aranan temel soru, kamu harcamaları (veya başka bazı otonom harcamalar) belli bir miktar arttığında, ulusal gelirin ne kadar artacağı sorusudur. Bu nedenle Keynesyen modelin basit türleri tek sektörlü model olarak bilinir. Bu sektörün ismi gayrisafi yurtiçi hasıladır. Leontief modelinde ekonomi, makro düzeyde gerekli olan tutarlılık ve bütünlük korunmak koşulu ile, birden fazla sektörlere ayrılır. Bu modelde yanıt aranan sorulardan bazıları için şu tür örnekler verilebilir: Otomobil talebi belli bir miktar arttığında otomobil üretimi ne kadar artar? Artan otomobil üretimine bağlı olarak demir ve çelik sanayinde üretim ne kadar genişler? Demir ve çelik üretiminin genişlemesi sonucu demir cevheri üretimi ne kadar artmalıdır? Maden çıkarımı için gerekli ulaşım araçları üretimi ne kadar artacaktır? Nihayet bu sektörlerde yaratılacak ek istihdam için ödenecek ücretlerin doğuracağı yeni otomobil talebini karşılamak için otomobil üretimi ne kadar artacaktır? Yukarıdaki örnekte sıralanan bu etkilerin sayısını ve değerlerini nicel olarak ölçebilecek tek araç, ilgili ekonomi için hazırlanmış bir Girdi-Çıktı Tablosu'dur.

Girdi-Çıktı modeli ve sistemi, malların mallarla üretiminin görünmeyen boyutlarını nicel olarak ortaya koyan ve bu çerçevede yeni sorulara yanıt arayan *nonstochastic,* yani olasılık teorisine zorunlu olarak dayanmayan, bir ekonometri dalıdır. Girdi-Çıktı sisteminde modelci, ormanı seyrederken orada yer alan ağaçların herbirini gözönüne alan bir yaklaşım izlemektedir. Başka bir ifadeyle, ekonomi bir orman gibidir ve sektörler bu ormanın ağacıdır. Türkiye 1990 Girdi-Çıktı Tablosu'nda bu anlamda 64 sektör vardır. En son hazırlanan 1996 Girdi-Çıktı Tablosu'nda 98 sektör vardır (DİE; 2001-5). Yayına hazırlandığı bilinen 1998 Türkiye Girdi-Çıktı Tablosu'nda daha fazla sayıda sektör olduğu belirtilmektedir. Üretimin sektörler düzeyinde yapılacak bir ayrımı ve muhasebesi mikro ekonomi ile makro ekonomiyi birleştiren bir çerçeve oluşturmaktadır. Bu nedenle Girdi-Çıktı Tablosu ekonomide tanımlanan her sektörün sadece bir mal ürettiğini varsayar.

Yerel ekonomik yapıların ulusal ekonomilerden oldukça farklı olmasına karşın, bir yerel ekonomide planlama uzmanı yukarıda sorulan soruların aynısına veya benzerlerine yanıt vermek zorundadır. Bir bölge *(region)* veya belirli bir yerel alana *(spatial area = local area)* ait sektörel yapının ülke yapısından farklı olması, bölgesel Girdi-Çıktı tablosunun kurulmasını zorunlu hale getirir.

Girdi-Çıktı modelinin kullanım alanı diğer herhangi bir makro modelin kullanım alanları ile aynıdır. Ancak bunlara ek olarak Girdi-Çıktı modeli, ulusal gelir hesapları arasında bir tutarlılık çerçevesi oluşturmaktadır. Buna göre Girdi-Çıktı üretim modelinin kullanım alanlarını ve rollerini şöyle sıralamak mümkündür:

I. Çeşitli kaynaklardan toplanan ulusal gelir verileri için bir tutarlılık çerçevesi oluşturmak,
II. Yapısal analizler yapmak,
III. Politika simülasyonları yapmak,
IV. Politika değerlendirmeleri yapmak,
V. Geleceğe yönelik planlama öngörülerinde bulunmak,

VI. Sektörel arz yönlü fiyat tahminleri yapmak ve deflatör değerlerini belirlemek.

Kuşkusuz modelciler bu listeye kendi amaçlarına uygun başka özel roller ekleyebilirler. Başlangıçta sıralanan soruların hemen hepsi, yerel düzeyde hazırlanan bir Girdi-Çıktı sistemi üzerinden de yanıtlanabilecek genelliktedir. Örneğin TR83 Bölgesi için hazırlanacak olan Girdi-Çıktı modeli bu bölgede yetişen kirazlara yönelik, bölge-içi, bölge-dışı Türkiye veya dış dünya talebindeki artışın bölgedeki buğday üretimini dolaylı olarak nasıl artırabileceğini, veya kiraz üretiminde kullanılan yabancı mal girdilerinin ne kadar artacağını ortaya koyabilecektir. Benzeri şekilde aynı model üzerinden, bölgeye ithal edilen petrol ürünlerindeki bir fiyat artışının kiraz fiyatlarını ne kadar artıracağını da tahmin etmek mümkün olacaktır. Girdi-Çıktı modeli tek bir matris aracılığı ile, bu tür sorulara sınırlı sayıda matris ve vektör işlemleri ile yanıt verebilmektedir.

Bu özellikten hareket ederek, bir bölgesel kalkınma girişimi olarak kabul edilen Yeşilırmak Havza Gelişim Projesi içinde hedef yıl olarak seçilen 2023 yılına kadar, bölge ekonomisinin gelişme yolunu belirlemek için bir bölgesel Girdi-Çıktı Tablosu'nun kurulması gerekmiştir.

Bu bölümün izleyen alt-başlıkları aşağıdaki gibi sıralanmıştır: Bölüm 3.6.2'de bölge için kurulan 14 sektörlü 2000 Girdi-Çıktı Tablosu'nun genel bir tanıtımı yer almaktadır. Bölüm 3.6.3'de Girdi-Çıktı Tablosu'ndan elde edilen ileriye ve geriye doğru bağlantı endeksleri tanıtılmaktadır. Son olarak Bölüm 3.6.4 değerlendirme ve sonuç için ayrılmıştır.

3.6.2 BÖLGESEL GİRDİ - ÇIKTI TABLOSU

Bölgesel Girdi-Çıktı Tablosu için yaygın olarak kullanılan iki tahmin tekniği vardır. Birincisi bölgeden sanayi düzeyinde toplanan doğrudan verilere dayanan yoldur. Bu yol kaynak maliyeti ve zaman gereği yüksek olan bir seçimdir. İkincisi, ülke Girdi-Çıktı Tablosu'nda yer alan katsayıların bölgenin bilinen özellikleri ve uzman bilgilerine dayanan bir yaklaşımla revize edildiği dolaylı bir tahmin tekniğidir. Kuşkusuz gerçekte izlenebilecek üçüncü bir yol, her iki yöntemin parçalı olarak birlikte uygulanması olabilir.

Senaryoların geliştirilmesi için bölge düzeyinde kurulacak olan Girdi-Çıktı tabloları iki değişik formda hazırlanacaktır. Birincisi bu raporda yer alan ve 2000 yılı için ikinci kaynak verilere dayalı olarak kurulan orta büyüklükte (14 sektörlü) bir Girdi-Çıktı Tablosu'dur. İkincisi, alandan gelen doğrudan verilere dayalı olarak kurulan ve daha çok sayıda sektörden oluşan, geniş bölgesel Girdi-Çıktı Tablosu'dur.

Geniş kapsamlı bölgesel Girdi-Çıktı Tablosu için düzenlenen araştırmada tarım sektörü dışında, sanayi ve hizmet sektörlerinde toplam 300 işyerinde anket uygulanmıştır. Yaklaşık 400 soru ve soru grubundan oluşan anketler, dört kategoride düzenlenmiştir. Birinci kategoride, 10 veya üzerinde işçi çalıştıran işyerlerinden tabakalı örnekleme yöntemi ile seçilen örnekler için "Büyük Sanayi Anketi, D101A" hazırlanmıştır. İkinci kategoride 10 kişiden az işçi çalıştıran "Küçük Sanayi Anketi, D101B" düzenlenmiştir. Üçüncü grupta, "Ticaret Anketi G101", ve dördüncü grupta, "Ulaştırma Anketi, I101" uygulanmıştır. Sözü edilen bu anketlerin tamamı alandan toplanmış ve değerlendirilmeye alınmıştır. Bu değerlendirmeye bağlı olarak bölge için alandan toplanan doğrudan verilere dayalı bir Girdi-Çıktı Tablosu kurulmuştur.

Burada, üretim çarpanları ve ileri-geri bağlantı endeksleri yer alan 14 sektörlü bölgesel Girdi-

Çıktı Tablosu, DİE'nin 2000 yılı için il düzeyinde yayınlanan gayri-safi yurtiçi hasıla verileri temel alınarak tahmin edilmiştir (DİE, 2002-2). Tahmin sürecinin başlangıcında, 1996 Türkiye Girdi-Çıktı Tablosu'ndaki yurtiçi kullanım matrisi hareket noktasını oluşturmuştur. Her iki veri seti birlikte kullanılarak oluşturulan başlangıç matrisi, RAS süreci olarak bilinen bir matris uyarlama tekniği ile bölge için yeni bir tahmin sürecine sokulmuştur.

3.6.3 GİRDİ-ÇIKTI ÜRETİM MODELİ ÇÖZÜMÜ: GERİYE VE İLERİYE-DOĞRU BAĞLANTILAR

Bu bölümde bölge için kurulan 14 sektörlü 2000 yılı Girdi-Çıktı Tablosu üzerinde yapılan sektör analizlerinde belirlenen geriye ve ileriye doğru bağlantı etkileri endeksleri yer almaktadır. Sınırlı sayıda sektörlerden oluşan ve dolaylı tahmin tekniğine dayanan bu tablo üzerinde bu aşamada daha ayrıntılı analizler yapmak fazla anlamlı olmayabilir.

Bir sektör için geriye-doğru bağlantı endeksi, Leontief ters matrisi olarak bilinen $(I-A)^{-1}$ içinde ilgili sektöre ait sütun elemanlarının aritmetik ortalamasının, matrisin bütün elemanlarının aritmetik ortalamasına oranı şeklinde hesaplanır. Eğer bu endeks birden büyükse, ilgili sektör kendisine yönelik talep artışlarını karşılamak için, ekonominin diğer sektörlerinden alacağı inputlar yolu ile ortalamanın üzerinde bir etki yaratacaktır.

Bölge için belirlenen geriye doğru bağlantı endeksleri sıralaması Tablo 3.6.3.1'de verilmiştir.

Tablo 3.6.3.1'de yer alan sıralamaya göre, geriye-doğru bağlantı etkileri bakımından ilk beş sırada yer alan sektörler şunlardır: Serbest meslek ve kişisel hizmetler, imalat sanayi, otel ve lokanta hizmetleri, inşaat, ulaştırma ve haberleşme.

İleriye-doğru bağlantı endeksleri, geriye doğru bağlantı endekslerine simetrik bir şekilde tanımlanmaktadır. Bir sektör için ileriye-doğru bağlantı etkisi, sektör üretiminde ortaya çıkacak artışların,

Tablo 3.6.3.1 TR83 Bölgesi Geriye Doğru Bağlantı Endeksleri, 2000

Sıra	Sektör	Üretim çarpanı	Geriye-doğru bağlantı endeksi
1	Serbest meslek ve hizmetler	1,79	1,25
2	İmalat sanayi	1,76	1,23
3	Otel ve lokanta hizmetleri	1,74	1,22
4	İnşaat	1,68	1,17
5	Ulaştırma ve haberleşme	1,52	1,06
6	Mali kuruluşlar	1,46	1,02
7	Balıkçılık	1,39	0,98
8	Konut sahipliği	1,36	0,95
9	Madencilik ve taşocakçılığı	1,34	0,94
10	Çiftçilik ve hayvancılık	1,32	0,92
11	Toptan ve perakende ticaret	1,29	0,90
12	Elektrik, gaz ve su	1,21	0,84
13	Ormancılık	1,15	0,80
14	Devlet hizmetleri	1,00	0,70

Kaynak: Dolsar (2004-3), YHGP Girdi-Çıktı Çalışmaları.

Tablo 3.6.3.2 TR83 Bölgesi İleriye Doğru Bağlantı Endeksleri, 2000

Sıra	Sektör	Toplam üretim çarpanı	İleriye-doğru bağlantı endeksi
1	Madencilik ve taşocakçılığı	2,5163	1,5991
2	Mali kuruluşlar	2,4117	1,5326
3	Ormancılık	2,2806	1,4493
4	İmalat sanayi	1,7863	1,1352
5	Elektrik, gaz ve su	1,7446	1,1087
6	Serbest meslek ve hizmetler	1,6228	1,0313
7	Toptan ve perakende ticaret	1,4569	0,9258
8	Ulaştırma ve haberleşme	1,4058	0,8934
9	Çiftçilik ve hayvancılık	1,3541	0,8605
10	Otel ve lokanta hizmetleri	1,2287	0,7808
11	Balıkçılık	1,1605	0,7375
12	İnşaat	1,0428	0,6627
13	Devlet hizmetleri	1,0187	0,6474
14	Konut sahipliği	1,0000	0,6355

Kaynak: Dolsar (2004-3), YHGP Girdi-Çıktı Çalışmaları.

bu sektörün ürünlerini girdi olarak kullanan sektörler için arz olanaklarını artırma gücünü ifade eder. Ancak ileriye-doğru bağlantı endeksi Leontief ters matrisinden hesaplanmaz. Bunun yerine çıktı ters matrisi olarak bilinen $(I-Q)^{-1}$ matrisinin hesaplanması gerekir. Buna göre bir sektör için ileriye-doğru bağlantı endeksi çıktı ters matrisi içindeki sıra elemanlarının aritmetik ortalamasının bütün matris elemanlarının aritmetik ortalamasına oranıdır. İleriye-doğru bağlantı endeksinin birden büyük olduğu sektörler, çıktılarındaki genişleme yolu ile diğer sektörleri ortalamanın üzerinde bir düzeyde etkileyeceklerdir.

Bölge için hesaplanan ileriye-doğru bağlantı endeksleri Tablo 3.6.3.2'de verilmiştir.

Tablo 3.6.3.2'de yer alan sıralamaya göre, bölge düzeyinde ileriye-doğru bağlantı etkileri bakımından ilk beş sırada yer alan sektörler şunlardır: Madencilik ve taş ocakçılığı, mali kuruluşlar, ormancılık, imalat sanayi, elektrik, gaz ve su.

Bağlantı etkilerinin pratikte anlamlı bir şekilde hesaplanması için özellikle imalat sanayi sektörlerinin daha fazla sayıda alt-sektörlere ayrılması gerekmektedir. Ancak küçük ölçekteki (14 sektörlü) Girdi-Çıktı Tablosu'nda, imalat sanayi sektörü için sadece bir hesap birimi tanımlanmıştır. Bu zorunluluk, DİE'nin gayri-safi yurtiçi hasıla verilerinin bir kontrol unsuru olarak kullanılmış olmasından ve orada da imalatın tek sektör olarak yer almasından ileri gelmiştir.

3.6.4 SONUÇ

TR83 Bölgesi'nin burada yer alan 14 sektörlü 2000 Girdi-Çıktı Tablosu, kuşkusuz bölge ekonomik yapısının bütün gerçeklerini yansıtabilecek kapsamda ve yeterlikte değildir. Ancak bu tablo, DİE'nin il düzeyinde yayınlanan sektörel gelir (GSYİH) verileri ile tam bir uyum içinde olan bir yapıyı yansıtmaktadır. Buna karşın, daha ayrıntılı, yaklaşık 60 sektörlü bölge Girdi-Çıktı Tablosu, 2003 yılı için alandan doğrudan toplanan birincil kaynak verilere ve ayrıntılı teknik çalışmalara dayandırılmıştır. İlgili tabloda bölge tarım sektörü yaklaşık 16 alt-sektöre ve imalat sanayi 22 alt-sektöre ayrılmıştır. Diğer sektörler madencilik, enerji ve hizmetler alt-sektörlerine ayrılmıştır.

3.7 EKONOMİK YAPI: DEĞERLENDİRME

Bu alt-bölümde bölgenin ekonomik yapısı, 1990-2000 döneminde tarım, sanayi ve hizmet sektörleri ayrımında gelir ve istihdam gibi iki önemli ekonomik büyüklük açısından Türkiye ekonomisi ile karşılaştırmalı olarak değerlendirilmektedir (Tablo 3.7.1.1).

Sektörlerin GSYİH içindeki yüzdesel payları (dağılımları) cari ve sabit (1987) fiyatlarılarıyla birlikte verilmiştir. Farklı amaçlara göre yapılacak karşılaştırmalar ve yorumlar için cari ve sabit fiyatlara göre hesaplanan payların birlikte verilmesi yararlı olabilecektir.

Tabloda yer alan sektörler GSYİH içindeki payları açısından değerlendirildiğinde üç kategoride toplanabilir.

Büyük sektörler: tarım, imalat sanayi, ticaret, ve ulaşım gibi, bölge veya Türkiye'de GSYİH içindeki payları da yüzde 10'u aşan sektörlerdir.

Tablo 3.7.1.1 GSYİH ve İstihdamda Sektörel Gelişmeler: 1990-2000

	1990			2000			Fark (2000 -1990)			Büyüme endeksi	
	GSYIH içindeki pay (1987 sabit fiyatları)	GSYIH içindeki pay (cari fiyatlar)	İstihdam (toplam istihdam içindeki pay)	GSYIH içindeki pay (1987 sabit fiyatları)	GSYIH içindeki pay (cari fiyatlar)	İstihdam (toplam istihdam içindeki pay)	GSYIH içindeki pay (1987 sabit fiyatları)	GSYIH içindeki pay (cari fiyatlar)	İstihdam (toplam istihdam içindeki pay)	GSYIH	İstihdam
TR83											
Tarım	31,6	30,7	72,6	24,8	24,3	66,9	-6,8	-6,4	-5,7	101,8	87,5
Madencilik	0,4	0,5	0,3	0,3	0,2	0,2	-0,1	-0,2	-0,1	91,2	75,3
İmalat sanayi	12,2	12,6	5,9	13,5	13,5	5,8	1,3	0,8	-0,1	143,5	94,2
Elektrik, gaz ve su	4,2	3,4	0,2	4,2	4,0	0,3	0,1	0,6	0,1	131,3	111,6
İnşaat	5,3	5,5	3,1	4,7	4,6	3,5	-0,6	-1,0	0,4	116,0	107,2
Ticaret	21,6	20,3	4,7	25,0	18,4	6,2	3,4	-1,9	1,5	150,3	126,8
Ulaştırma ve haberleşme	10,3	10,3	1,9	12,9	13,4	1,9	2,5	3,1	0,0	161,7	99,7
Mali kurumlar	1,6	1,8	1,0	1,1	1,5	1,4	-0,5	-0,3	0,4	86,0	137,3
Diğer hizmetler	12,8	14,8		13,5	20,0		0,7	5,2	0,0	137,4	
Topl. Hizm. ve iyi tanımlanmamış			10,3			13,8			3,3		125,2
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0				129,7	95,0
Türkiye											
Tarım	17,0	17,5	53,7	13,4	14,1	48,4	-3,5	-3,4	-5,3	112,6	100,2
Madencilik	1,9	1,6	0,6	1,4	1,1	0,4	-0,5	-0,5	-0,2	106,0	73,4
İmalat sanayi	22,4	22,0	11,9	23,8	19,2	12,6	1,4	-2,8	0,7	151,0	117,8
Elektrik, gaz ve su	2,4	2,0	0,3	3,2	3,0	0,4	0,8	1,0	0,1	188,7	122,2
İnşaat	6,5	6,3	5,1	5,0	5,2	4,6	-1,4	-1,1	-0,5	110,7	101,0
Ticaret	20,2	19,1	7,9	22,4	20,0	9,7	2,2	0,9	1,8	157,7	135,5
Ulaştırma ve haberleşme	12,1	11,8	3,3	13,2	14,2	3,3	1,1	2,3	0,0	154,6	110,0
Mali kurumlar	3,0	3,2	2,3	2,5	3,8	3,1	-0,5	0,6	0,8	118,5	149,2
Diğer hizmetler	14,6	16,6		15,0	19,5		0,5	2,9	0,0	147,5	
Topl. Hizm. ve iyi tanımlanmamış			14,9			17,5			2,6		131,4
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0				142,1	111,2

Not: DİE yayınlarında GSYİH tarım ve sanayi sektörleri üçer alt-sektörde verilmektedir. Hizmetler sektörleri dokuz alt dalda toplanmaktadır. Ancak istihdam verileri, aynı sayıdaki sektör ayırımında yayınlanmadığı için, tabloda gelir ve istihdam verilerinin birlikte bulunabildiği toplam dokuz sektör yer almıştır.

Kaynak: DİE (1993-1), 1990 Genel Nüfus Sayımı, Amasya.
DİE (1993-2), 1990 Genel Nüfus Sayımı, Çorum.
DİE (1993-3), 1990 Genel Nüfus Sayımı, Samsun.
DİE (1993-4), 1990 Genel Nüfus Sayımı, Tokat.
DİE (1997-3), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, 1987-1994
DİE (1999-1), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, Türkiye 1995-1996.
DİE (1999-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, Türkiye 1997.
DİE (2001-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1998-1999.
DİE (2002-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 2000.
DİE (2002-3), 2000 Genel Nüfus Sayımı, Amasya.
DİE (2002-4), 2000 Genel Nüfus Sayımı, Çorum.
DİE (2002-5), 2000 Genel Nüfus Sayımı, Samsun.
DİE (2002-6), 2000 Genel Nüfus Sayımı, Tokat.

Orta büyüklükteki sektörler: Bu grupta, elektrik, gaz ve su ve inşaat gibi GSYİH içindeki payları yüzde 4-6 arasında değişen sektörler yer almaktadır.

Küçük sektörler: Madencilik, mali kurumlar gibi yüzde 1-3 arasında değişen sektörlerdir.

Bu sektörler aşağıda GSYİH içindeki payları ve büyüme performansları açısından kısaca değerlendirilmektedir.

Tarım

Tarım sektörünün bölge GSYİH içindeki payı 1990'da, cari fiyatlarla yüzde 30,7 iken Türkiye'de yüzde 17,5'tir. Buna göre tarım, Mevcut Durum ve Analizi Ekler, Ek Tablo 5.22'de yer alan dokuz sektör içinde 1990'da cari fiyatlarla 13 800 milyar TL'lık bölge GSYİH'nın en büyük payını oluşturmaktadır. Tarımın bu payı Türkiye'de olduğu gibi bölge düzeyinde de giderek azalmış (yüzde 6,4 puan) ve 2000'de 24,3'e düşmüştür. Aynı dönemde Türkiye ekonomisinde tarım sektörünün payı yüzde 17,5'ten yüzde 3,4 puan azalarak yüzde 14,1'e gerilemiştir. Bölge ekonomik yapısında tarım sektörü açısından gözlenen bu gelişme Türkiye ekonomik yapısına yaklaşım doğrultusunda olmakla birlikte hala Türkiye ortalamasının yüzde 10,2 puan kadar üstündedir.

İstihdam açısından bakıldığında, tarım sektörü 1990'da bölge toplam istihdamının yüzde 72,6'sı iken 2000'de, yüzde 5,7 puan azalarak istihdamın yüzde 66,9'unu oluşturmuştur. Görüldüğü gibi bölge toplam istihdamı azalırken tarım sektöründeki istihdam daha yüksek oranda azalmıştır. Aynı dönemde Türkiye tarım sektöründeki istihdam yüzde 53,7'den yüzde 5,3 puan azalarak yüzde 48,4'e gerilemiştir. Bölge istihdamının üçte ikisi tarım sektöründe yaratılırken, gelirin sadece yaklaşık dörtte biri bu sektörde yaratılmaktadır. Bu oransal dengesizlik daha düşük düzeylerde olmakla birlikte, Türkiye ekonomisi için de geçerlidir. Genel olarak tarımsal faaliyetlerde diğer sektörlere göre daha düşük işgücü verimliliği bu dengesizliğin başlıca nedeni olarak ileri sürülebilir.

Tarımda istihdam edilen büyük orandaki nüfus, küçük oranda bir GSYİH üretebilmektedir. Tarım üretimi ile istihdam yüzdeleri arasındaki açık fark ve oransızlık, tarımdaki işgücü veriminin düşüklüğüne ve/veya nüfus fazlasına işaret etmektedir. Kırsal alandan bölge dışına göç ile ilgili veriler de, toplulukların, tarımsal üretim ile istihdam arasındaki oransızlığı algıladıklarını ve kararlarını buna göre oluşturduklarını göstermektedir.

Türkiye'de de tarımda istihdam edilen nüfusun oranı, diğer sektörlere göre çok büyüktür (1990'da yüzde 53,7) ve yukarıdaki, "tarımda istihdam edilen büyük orandaki nüfus, küçük oranda GSYİH üretebilmektedir" değerlendirmesi, Türkiye için de geçerlidir. Türkiye'de tarımsal istihdam, 1990-2000 yılları arasında azalmıştır. 10 yıl içinde istihdamdaki oransal azalma, bölge ve Türkiye için birbirine oldukça yakındır (bölgede 5,7 puanlık, Türkiye'de 5,3 puanlık azalma).

Tarımda istihdam edilen nüfusun oranında da bir azalma vardır; ancak bu, oransız istihdam - GSYİH ilişkisine göre çok küçük bir azalmadır ve ilişkinin niteliğini 1990-2000 yılları arasında değiştirmemiştir. 2000 yılında bölgede istihdam edilenlerin yüzde 66,9'u, tarım sektöründeki GSYİH'nın, cari fiyatlarla, yüzde 24,3'ünü üretebilmektedir. İki yüzde arasındaki oransızlık, 2000 yılında da devam etmektedir.

Yukarıdaki değişmelere paralel olarak 1990-2000 döneminde tarım sektörü üretimi (katma değeri) Türkiye'de yüzde 12,6 artarken, bölgede sadece yüzde 1,8 oranında artmıştır.

Madencilik

Madencilik sektörü temel üretim sektörleri arasında yer almakla birlikte GSYİH içindeki payı bakımından önemli bir sektör değildir. Bölgede madencilik sektörünün GSYİH içindeki payı 2000'de cari fiyatlarla yüzde 0,2 ve Türkiye'de yüzde

1,1'lik paylara sahiptir. Sektör üretimi Türkiye'de 1990'dan 2000'e yüzde 6 artarken bölgede yüzde 8,8 oranında azalmıştır.

İmalat sanayi

İmalat sanayi bölgenin gelişmesi için en fazla önemsenen sektörlerden biridir. Ancak sektörün bölge GSYİH'sı içindeki payının Türkiye'ye göre daha küçük olduğu görülmektedir. İmalat sanayinin bölge GSYİH içindeki payı cari fiyatlarla 1990'da yüzde 12,6'dan 0,8 puan artarak yüzde 13,5'e çıkmıştır. Aynı dönemde Türkiye imalat sektörü payında göreli olarak bir düşme kaydedilmiş ve sektörün payı yüzde 22,0'den 2,8 puan kaybederek 19,2'ye düşmüştür.

İstihdam bakımından bölgede 1990 yılında imalat sanayi sektöründe yüzde 5,9 oranında bir istihdam yaratılırken bu oran 2000'de 5,8'e düşmüştür. Türkiye için bu oran 1990'da 11,9 iken 0,7 puanlık bir artışla 12,6'ya çıkmıştır. Bu karşılaştırmalar bölge düzeyinde imalat sanayinde işgücü verimliliğinin Türkiye ortalamasına göre daha yüksek olduğunu göstermektedir.

İmalat sanayinin 1990-2000 yılları arasında, üretim artış endeksi (büyüme) 143,3 iken Türkiye'de 151 olmuştur. Buna karşılık istihdam düzeyi dönem boyunca bölgede yüzde 5,8 oranında azalırken Türkiye'de yüzde 17,8 artmıştır.

Bölge imalat sanayinde, küçük işletmeciliğin egemen olduğu ve sınırlı sayıda büyük kamu veya özel işletmeler dışında, işletmelerin büyük çoğunluğunun 10 kişiden az işçi çalıştıran işyerlerinden oluştuğu belirlenmiştir.

Enerji

Elektrik, gaz ve su üretim ve dağıtım faaliyetlerini kapsayan enerji sektörünün bölge GSYİH içinde, Türkiye ortalamasının üzerinde bir paya sahip olduğu gözlenmektedir. Sektör payı bölgede 1990-2000 yılları arasında cari fiyatlarla yüzde 3,4'den 4,0'a çıkmıştır. Aynı dönemde bu oran Türkiye'de yüzde 2'den 3'e yükselmiştir; artmaktadır ve artış miktarı daha yüksektir.

Sektörün 1990'dan 2000'e 10 yılda üretim artışı Türkiye'de yüzde 88,7 iken bölgede yüzde 31,3 olmuştur. Benzeri şekilde istihdam artışı Türkiye'de yüzde 22,2 olurken bölgede yüzde 11,6 olmuştur.

İnşaat

İnşaat sektörü geliri, kamu ve özel ayrımında, bina ve bina dışı inşaat (her türlü altyapı yatırımları) faaliyetlerinde yaratılan katma değeri kapsamaktadır. İnşat sektörü, TR83 Bölgesi'nin Kuzey Anadolu Fay Hattı olarak bilinen önemli bir deprem kuşağı üzerinde bulunması nedeniyle, önemsenmesi ve güçlendirilmesi gereken bir sektördür.

Sektörün GSYİH'daki payı cari fiyatlarla 1990'da yüzde 5,5 iken 2000'de yüzde 4,6'ya düşmüştür. Aynı dönemde bu oran Türkiye'de yüzde 6,3'ten yüzde 1,1 puanlık bir azalma ile yüzde 5,2'ye düşmüştür.

Ele alınan dönemde (1990-2000) bölgede gerçekleşen üretim artışı (yüzde 16,0) ve istihdam artışı (yüzde 7,2) Türkiye'deki üretim artışı (yüzde 10,7) ve istihdam artışından (yüzde 1,0) daha yüksek olmuştur.

Ticaret

Ticaret sektörü, GSYİH içindeki pay bakımından, 1990 ve 2000 yıllarında, cari fiyatlarla bölgede tarımdan sonra ikinci büyük sektördür. Sektör, malların sadece alış ve satışına dayanan toptan ve perakende ticareti ve otel, lokanta hizmetlerini kapsamaktadır. TR83 Bölgesi'nde hizmet sektörleri içindeki en büyük üretimi ticaret sağlamaktadır. Sektör içinde en büyük ağırlık toptan ve perakende ticarettedir.

Ticaret sektörünün, özellikle otel ve lokantacılık alt-dalı bakımından gelişmesi, toplumun yaşam

kalitesindeki yükselmenin bir göstergesi olarak görülebilir.

Sektörün bölge GSYİH'sı içindeki payı 1990'da yüzde 20,3'ten yüzde 1,9 puanlık bir küçülme ile yüzde 18,4'e düşmüştür. Aynı dönemde Türkiye'de bu oranlar yüzde 19,1'den yüzde 0,9 puanlık bir artışla yüzde 20'ye yükselmiştir. Bu dönemde ticaret sektörü Türkiye'de yüzde 57,7 oranında büyürken, bölgede yüzde 50,3 oranında büyümüştür.

İstihdam açısından bakıldığında, ticaret sektörünün toplam payı üretimine oranla daha düşük düzeydedir. Bölge için bu oran 1990'da yüzde 4,7'den 2000'de yüzde 6,2'ye yükselirken Türkiye'de 7,9'dan 9,7'ye yükselmiştir. Bununla birlikte bölgede cari fiyatlarla üretimin payı azalırken, istihdamın payı artmaktadır. Türkiye GSYİH'sı içinde en yüksek payı alan ticaret, istihdam bakımından tarım ve imalat sanayinden sonra üçüncü sırada gelmektedir. İstihdam payının göreli olarak düşük olmasına karşın ticaret sektörünün ülke ve bölge düzeyinde yüksek gelir payına sahip olması bu sektörde işgücü verimliliğinin veya karlılığı da kapsayacak şekilde toplam faktör verimliliğinin, diğer üretim ve hizmet sektörlerine göre daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Ulaştırma ve haberleşme

Karayolu, havayolu, denizyolu, demiryolu, boruhatları gibi her türlü yük ve yolcu taşımacılığı ile birlikte haberleşmenin bütün türlerini kapsayan bu sektör ekonomi içinde önemli bir ağırlığa sahiptir. Sektör katma değerinin bölge GSYİH'sı içindeki payı cari fiyatlarla, 1990'da yüzde 10,3'den 2000'de yüzde 13,4'e yükselmiştir. Türkiye'de bu oranlar aynı yıllarda sırasıyla, yüzde 11,8 ve 14,2 olmuştur.

Ulaştırma ve haberleşme sektörünün bölge GSYİH'sı içindeki payı artarken büyüme hızı diğer sektörlerle karşılaştırıldığında en yüksek düzeyde (yüzde 61,7) gerçekleşmiştir. Türkiye için sektörün büyüme hızı aynı dönemde (1990–2000) yüzde 54,6 olmuştur.

İstihdam değişkeni açısından bölge düzeyinde yüzde 0,3'lük bir azalma gerçekleşirken Türkiye'de yüzde 10'luk bir artış gözlenmiştir. Sektör istihdamının bölge toplam istihdamı içindeki payı 1990 ve 2000 yıllarında yüzde 1,9 düzeyinde sabit kalmıştır. Bu oranın Türkiye için aynı yıllarda yüzde 3,3 düzeyinde sabit kaldığı görülmektedir.

Bölge düzeyinde ulaştırma ve haberleşme sektöründe gözlenen istihdamdaki azalmaya karşın, yüksek düzeyde gerçekleşen sektörel GSYİH artışı (büyüme), modern teknolojinin sektör üretiminde oynadığı rolün önemini ortaya koymaktadır. Bölge içinde kentleşme düzeyinin yükselmesi, kent-içi ulaşım ve haberleşme faaliyetlerini canlandırmakta ve ekonomik büyümeyi hızlandırmaktadır.

Mali kurumlar

Mali kurumlar ekonominin bütün sektörlerine hizmet sağlayan bankalar, tarım kredi kooperatifleri, sigorta şirketleri ve pay senedi alım satımı ve benzeri işlemleri gerçekleştiren aracı kuruluşları kapsamaktadır. Mali kurumların bölge GSYİH'sı içindeki payı 1990'da yüzde 1,8 iken 2000'de yüzde 1,5'e düşmüştür. Aynı dönemde Türkiye'de bu oran 3,2'den 3,8'e çıkmıştır. Ülke ve bölge GSYİH'sı içinde küçük bir paya sahip olan mali kurumlar sektörünün ekonomi içinde oynadığı rol oldukça önemlidir. Bu önemi nedeniyle, gelişmiş ekonomilerde bankacılık ve mali kurumlar sektörünün GSYİH içindeki payı yüzde 20'yi aşmaktadır. Bu bilgi bölge ve Türkiye ekonomisinin parasal ekonomiye geçiş sürecinde ne kadar gecikmeli bir aşamada olduğunu vurgulamak için yeterlidir.

Sektörün bölgede GSYİH'dan aldığı pay azalırken üretim artışı da negatif bir oranda gerçekleşmektedir. Daha açık bir ifadeyle sektörün istihdamı 10 yılda (1990'dan 2000'e) yüzde 37,3 oranında artarken üretimi (yaratılan gelir anlamında) yüzde

14 oranında küçülmüştür. Aynı dönemde sektörün Türkiye'de gerçekleştirdiği büyüme istihdam değişkeni üretim için yüzde 18,5 ve istihdam için yüzde 49,2 olmuştur.

Özet olarak, Türkiye ekonomisi ile karşılaştırıldığında mali kurumlar sektörü bölge düzeyinde yetersiz bir düzeyde olduğu gibi 1990-2000 döneminde önemli bir gerileme süreci içinde olduğu görülmektedir. Bu olgu bölgesel kalkınmanın yerel kaynaklarla desteklenebileceği umudunu zayıflatabilecek bir göstergedir.

4 KENTSEL VE KIRSAL ALTYAPI

4.1 GİRİŞ

Bu bölümde, TR83 Düzey 2 Bölgesi'nin kentsel ve kırsal altyapısının mevcut durumu detayları ile incelenmiş ve analiz edilmiştir. Bölgenin altyapısını oluşturan su temini ve kanalizasyon, enerji, haberleşme, ulaşım, yerleşme ve kentleşme, konut ve afet riski ve depremsellik konuları alt başlıklar halinde ele alınmıştır. Altyapı sistemlerinin yeterli düzeyde olması, bölgenin sosyal ve ekonomik yönden gelişmesi açısından önem arz etmektedir. Bu bölümde, bölgedeki altyapı sistemlerindeki yetersizliklerin belirlenmesi ve giderilmesi için gerekli verilerin elde edilmesi ve analizi amaçlanmıştır.

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girme sürecinde altyapı sektörünün önemi daha da artmıştır. Türkiye'nin birliğe girme sürecinde altyapı sorunlarını belirli ölçüde çözmüş olması gerekmektedir. Bölgenin altyapısının tamamlanması için Avrupa Birliği fonlarından temin edilecek krediler, finansman kaynağı sıkıntısı içinde olan belediyelere altyapı tesislerinin inşaatı için, doğru kullanıldığı takdirde, önemli bir imkan sağlayabilir.

Türkiye'de, yaşanan hızlı kentleşme ve sanayileşmenin sonucu, içme, kullanma, sanayi ve sulama suyunun denetimsiz tüketimi ve üretilen atıksuların arıtılmadan alıcı ortamlara verilmesi, su kalitesinin bozulmasına ve yeraltı suyu rezervlerinin azalmasına neden olmaktadır. Gelişme stratejilerine karar vermede önemli bir yere sahip olan bölgenin mevcut su kaynakları potansiyeli ve bu potansiyelden hali hazırda faydalanma durumu incelenmiştir. 2023 yılı için su potansiyelinin, su kaynaklarını geliştirmek için planlanmış proje ihtiyaçlarını karşılama durumu da bir model çerçevesinde hesaplanmıştır. Bölgenin en önemli kaynaklarından olan suyun planlı ve rasyonel kullanımı, bölgenin sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmesine katkıda bulunacaktır.

Bölgenin ülke ve dünya ile bağlantısını sağlayan kara, demir, hava ve deniz ulaşım yollarının mevcut kapasitesi, durumu ve ulaşımdaki payları ile ilgili veriler toplanmış ve analiz edilmiştir. Bu analizler, bir model çalışması ile bölgenin gelişmesi için hazırlanacak senaryolara uygun olarak, ulaşım sektöründeki darboğazların aşılması ve ulaşım imkanlarının çeşitlendirilmesine yöneliktir.

Bölgenin mevcut enerji altyapısını oluşturan elektrik üretim santralları, elektrik iletim hatları, elektrik dağıtım hatları, doğalgaz iletim ve dağıtım sistemi alt başlıklar halinde incelenerek, bölgenin enerji altyapısı konusunda güçlü ve zayıf yönleri belirlenmeye çalışılmıştır. Dünyada ve özellikle Avrupa Birliği ülkelerinde hızla yaygınlaşan elektrik ve doğalgaz piyasalarının özelleştirilmesi yönündeki gelişmenin, Türkiye'de de uygulanmaya konulmasının, bölgenin enerji altyapısını olumlu yönde etkilemesi beklenmektedir.

Bölgenin haberleşme altyapısını sabit telefon santralleri, yer altı ve yerüstü haberleşme iletim şebekeleri, internet ve mobil telefon baz istasyonları oluşturmaktadır. Bilgi akışının sağlanmasını temin eden sektörlerdeki altyapının geliştirilmesi, bölgenin dünyayla entegre olmasına, bilgi alışverişine, gelişimin hızlanmasına temel oluşturacaktır.

Kentleşme oranının Türkiye ortalamasının altında olduğu bölgede, kentlerin mevcut durumu, bölge içindeki fonksiyonları ve genel karakteristikleri ve gelişme eğilimleri incelenmiştir. Kentleşme politikaları, kent- kır altyapısı ve konut sektörü, Avrupa Birliği konut politikaları ile de karşılaştırılarak, bölgedeki konut stoku ve özellikleri tartışılmıştır.

Bölgedeki yerleşmelerin taşıdığı deprem riskinin belirlenmesi bölgenin geleceğinin tasarlanmasında yol gösterici ögelerden biridir. Bu nedenle afet riski ve depremsellik bölümünde bölgedeki kentsel ve kırsal yerleşmelerin zemin özelliklerine ve bina özelliklerine dayalı bir analiz gerçekleştirilmiştir.

4.2 ALTYAPI

4.2.1 GİRİŞ

Bu bölümde, TR83 Bölgesi'nin kentsel ve kırsal alanda su temini ve kanalizasyon altyapısının mevcut durumu incelenmiş ve analiz edilmiştir. Bölgenin altyapısı Türkiye'deki idari yapılanmaya uygun olarak kentsel alanda belediyeler, kırsal alanda ise köyler düzeyinde incelenmiştir.

Bölgenin su kaynakları potansiyeli tespit edilerek, bu potansiyelden yararlanmak için geliştirilen enerji, sulama, içme suyu ve taşkın amaçlı altyapı projelerinin envanteri çıkartılmış, mevcut durumda ve 2023 yılında su potansiyelinin ihtiyaçları karşılama durumu ve kullanılma oranları belirlenmiştir. Bölgenin su kaynakları potansiyelinden yararlanmak için geliştirilen mevcut, inşa halinde ve planlanan içmesuyu, enerji, sulama ve taşkın koruma maksatlı projelerin su dengesini incelemek üzere Yeşilırmak havzasında yer alan projelerden bir model çalışması gerçekleştirilmiş ve sonuçlar analiz edilmiştir.

Bölgede, kentsel ve kırsal alandaki altyapı tesisleri mevcut durumunun tespiti için DSİ, KHGM[1] ve İller Bankası Genel Müdürlüğü, bölge ve il müdürlüklerinde görevli yetkililerle görüşülerek, gerekli doneler ve yetkililerin konuyla ilgili görüşleri alınmıştır. DİE kaynaklı verilerde nüfus, belediye, çevre ve havza istatistiklerinden yararlanılmıştır. İller Bankası 2003 yılı sonunda Türkiye'deki tüm belediyeleri kapsayan bir altyapı anket çalışması yapmıştır. Bölgedeki belediyelere ait anketler İller Bankası'ndan temin edilmiştir. Bölgeyi temsil edecek örnek belediyeler ziyaret edilerek altyapının durumu ve işletilmesi ile ilgili bilgiler toplanmıştır.

1 5286 sayılı Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün Kaldırılması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ile Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü kapatılmış, görev ve yetkileri il özel idarelerine devredilmiştir. Raporun ilerleyen bölümlerinde KHGM'ye atıf yapılan yerlerde bu durum göz önünde bulundurulmalıdır.

4.2.2 SU KAYNAKLARI, KULLANIMI VE KANALİZASYON

4.2.2.1 Fiziki Coğrafya ve Jeoloji

TR83 Bölgesi, Türkiye'nin Orta Karadeniz bölümü ile İç Anadolu Bölgesi sınırları içerisinde, 40° 00' ile 41° 45' kuzey enlemleri ve 34° 00' ile 37° 40' doğu boylamları arasında, Yeşilırmak ve kısmen de Kızılırmak nehirlerinin su toplama alanlarında yer almaktadır. Bölge alanı yaklaşık 38 035 km^2'lik yüzölçümü ile Türkiye yüzölçümünün yaklaşık olarak yüzde 4,85'ini kapsar. Bölgenin fiziki coğrafyası Şekil 4.2.2.1'de gösterilmiştir.

TR83 Bölgesi'nin yaklaşık yüzde 34,9'u orman ve fundalık, yüzde 10,8'i çayır ve mera ile örtülü, geri kalan yüzde 54,3'ü ise tarım ve diğer araziler ile kaplıdır.

TR83 Bölgesi'nde Paleozoik, Mesozoik, Senozoik zamanlarına ait çökel, magmatik ve metamorfik kaya birimleri ile Kuvaterner'den günümüze değin oluşmuş eski ve yeni alüvyonlar yüzeylenirler. Bölgenin jeolojisi Şekil 4.2.2.2'de gösterilmiştir.

4.2.2.1.1 Bölgede Su Kaynakları

4.2.2.1.1.1 Akarsu Havzaları

TR83 Bölgesi Yeşilırmak ve Kızılırmak havzaları içerisinde yer almaktadır. Tokat ilinin tamamı Yeşilırmak havzası sınırları içerisinde kalırken, Amasya, Samsun ve Çorum ili yüzölçümlerinin sırasıyla yüzde 90, yüzde 45 ve yüzde 30'luk bölümü Yeşilırmak havzasında, geri kalan bölümleri ise Kızılırmak havzasında yer almaktadır. Türkiye'deki su havzaları ve bölgeyi oluşturan illerin konumu Şekil 4.2.2.3'de gösterilmiştir.

Yeşilırmak havzası toplam drenaj alanı 36 114 km^2, yıllık ortalama akış miktarı 5,8 km^3 olup, bu

miktar 186,05 km³ olan Türkiye toplam yıllık akış miktarının yüzde 3,1'lik kısmına karşı gelmektedir. Yeşilırmak havzasının Samsun, Amasya, Tokat ve Çorum illeri dışında kalan bölümü, Yeşilırmak nehrinin en büyük kolu olan Kelkit çayının geçtiği Gümüşhane, Giresun ve Sivas illerinde yer almaktadır.

Kızılırmak havzası toplam drenaj alanı 78 180 km², yıllık ortalama akış miktarı 6,48 km³ olup, bu miktar 186,05 km³ olan Türkiye toplam yıllık akış miktarının yüzde 3,5'lik kısmına karşı gelmektedir. Kızılırmak havzasının mansap kısmında yer alan Samsun, Amasya ve Çorum illeri dışında kalan bölümü, membadan mansaba doğru Sivas, Kayseri, Yozgat, Niğde Nevşehir, Kırşehir, Kırıkkale, Ankara, Çankırı, Kastamonu ve Sinop illerini kapsamaktadır.

4.2.2.1.1.2 Yüzey Suları

DSİ tarafından hazırlanan il bazındaki yerüstü ve yeraltı suyu dahil, toplam su kaynakları potansiyelleri bölge illeri ve Türkiye toplamı için Tablo 4.2.2.1'de verilmiştir. Buna göre bölgenin toplam yıllık su potansiyeli 13 300 hm³/yıl, Türkiye toplamı ise yeraltı suları ile birlikte 199 770 hm³/yıl'dır ve bölge potansiyeli Türkiye toplamının yüzde 7'sini oluşturur. Bölgenin toplam su potansiyelinin yüzde 6'sı yeraltısuyu, yüzde 94'ü yerüstü suyu kaynaklarıdır. 2000 yılı nüfuslarına göre bölge ve Türkiye'de kişi başına düşen su potansiyeli miktarı sırasıyla 4 434 m³ ve 2 799 m³ olup, bölge Türkiye su potansiyelinin üzerinde suya sahiptir.

4.2.2.1.1.3 Yeraltı Suları

TR83 Bölgesi sınırları içinde yer alan ovaların alüvyonları ile yeraltı suyu taşıma özelliğine sahip formasyonlarının depoladığı ve kullanılabilir kalite ve kantitedeki yıllık yeraltı suyu potansiyelinin belirlenmesi amacıyla, havza ve alt havza bazında, DSİ tarafından, ön inceleme ve planlama aşamasında olmak üzere 1954 yılından başlayarak 2004 yılına kadar, ağırlıklı olarak 1960-1977 yılları arasında, hidrojeolojik etüt ve araştırmalar yapılmıştır. Bu faaliyetlere işletme ve etüt aşamasında halen devam edilmektedir.

167 Sayılı "Yeraltı Suları Kanunu" gereğince yeraltı suyu kullanımı amacıyla yapılan araştırma ve işletme sondajları ile galeri ve şaftların açılması DSİ'nin iznine tabidir. Bu nedenle yasayla kontrol altında olan yeraltı sularının çoğunluğu kayıtlı olmakla beraber, kayıtsız olarak, kaçak kullanım da söz konusudur. Bölgede DSİ, KHGM, İller Bankası, kamu kuruluşları, askeri garnizonlar, sanayi kuruluşları ile özel şahıslar tarafından çeşitli amaçlarla açılmış, belgeli ve DSİ'de kayıtlı 1 367 adet, KHGM'de kayıtlı 308 adet sondaj kuyusu vardır (Şekil 4.2.2.4).

4.2.2.2 Su Temini ve Kanalizasyon Altyapısı

4.2.2.2.1 Su Temini ve Kanalizasyon Yönetimi Mevcut Durumu

Bölgede su temini ve kanalizasyon tesislerinin yapımından sorumlu kuruluşlar kentsel alanda DSİ, İller Bankası ve belediyeler, kırsal alanda KHGM'dir. Tesislerin işletilmesi ise kentsel alanda belediyeler, kırsal alanda köy içmesuyu birlikleri veya köy muhtarlıkları tarafından yürütülmektedir.

DSİ bölgede Samsun Büyükşehir, Çorum, Ondokuzmayıs (Samsun) belediyeleri için içmesuyu tesisleri inşa etmiş, mevcut su kaynakları yetersiz hale gelen Taşova, Suluova, Salıpazarı ve Turhal belediyelerine su temin için ise planlama çalışmaları yürütmektedir.

Bölge kentsel alanında, ağırlıklı olarak hizmet veren kurum İller Bankası'dır. Ancak, bölgede daha önceden köy statüsünde bir çok belediyenin su temin sistemleri KHGM tarafından inşa edilmiştir. Bu tesislerin çoğu ihtiyacı karşılayamamakta ve ekonomik ömürlerini doldurmuş bulunmaktadır. İller Bankası'nın yaptığı anket çalışmasına göre, bu belediyeler su temin sistemlerinin yenilenmesini talep etmektedirler.

Şekil 4.2.2.1 Fiziki Coğrafya

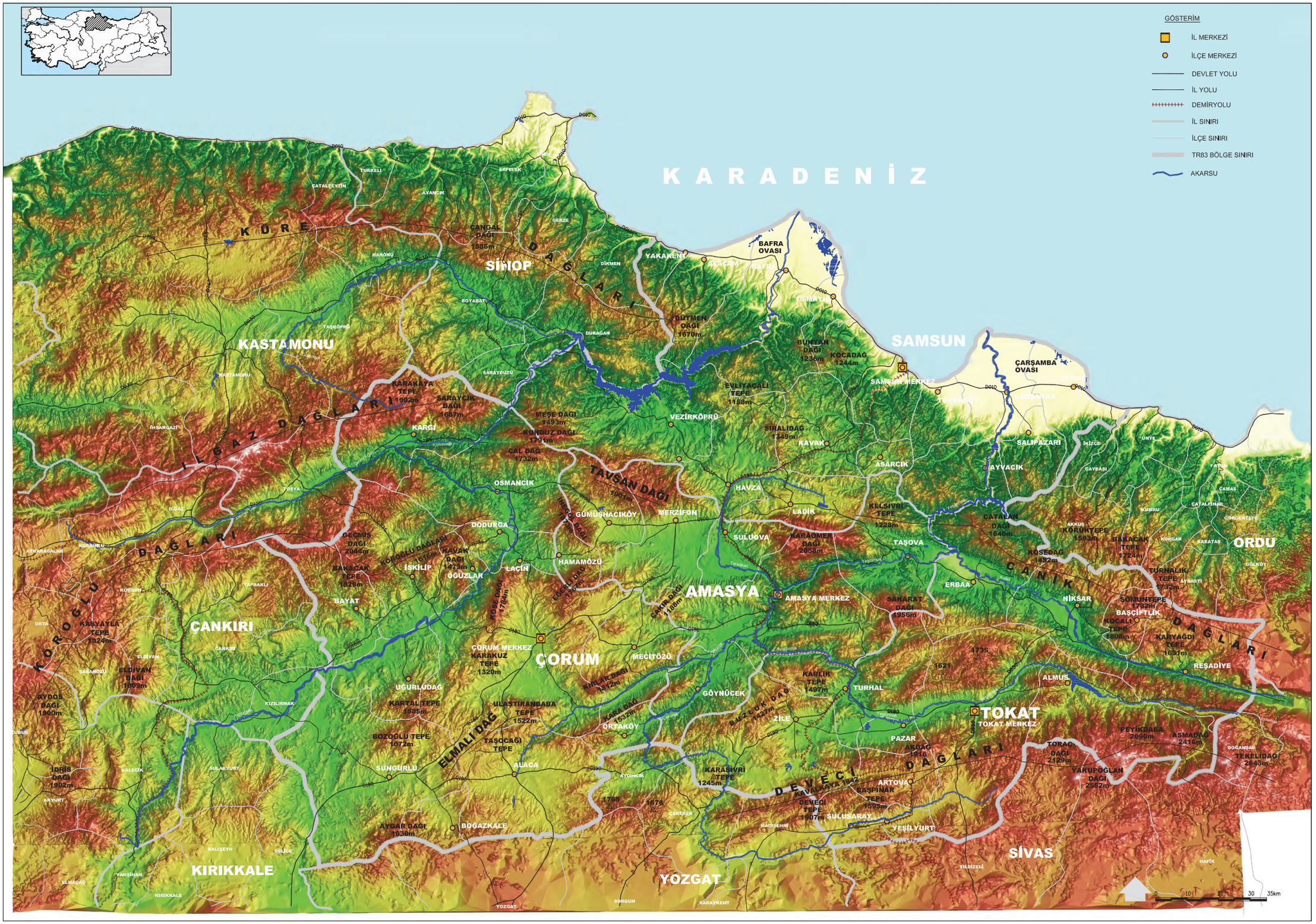

Şekil 4.2.2.2 Genel Jeoloji Haritası

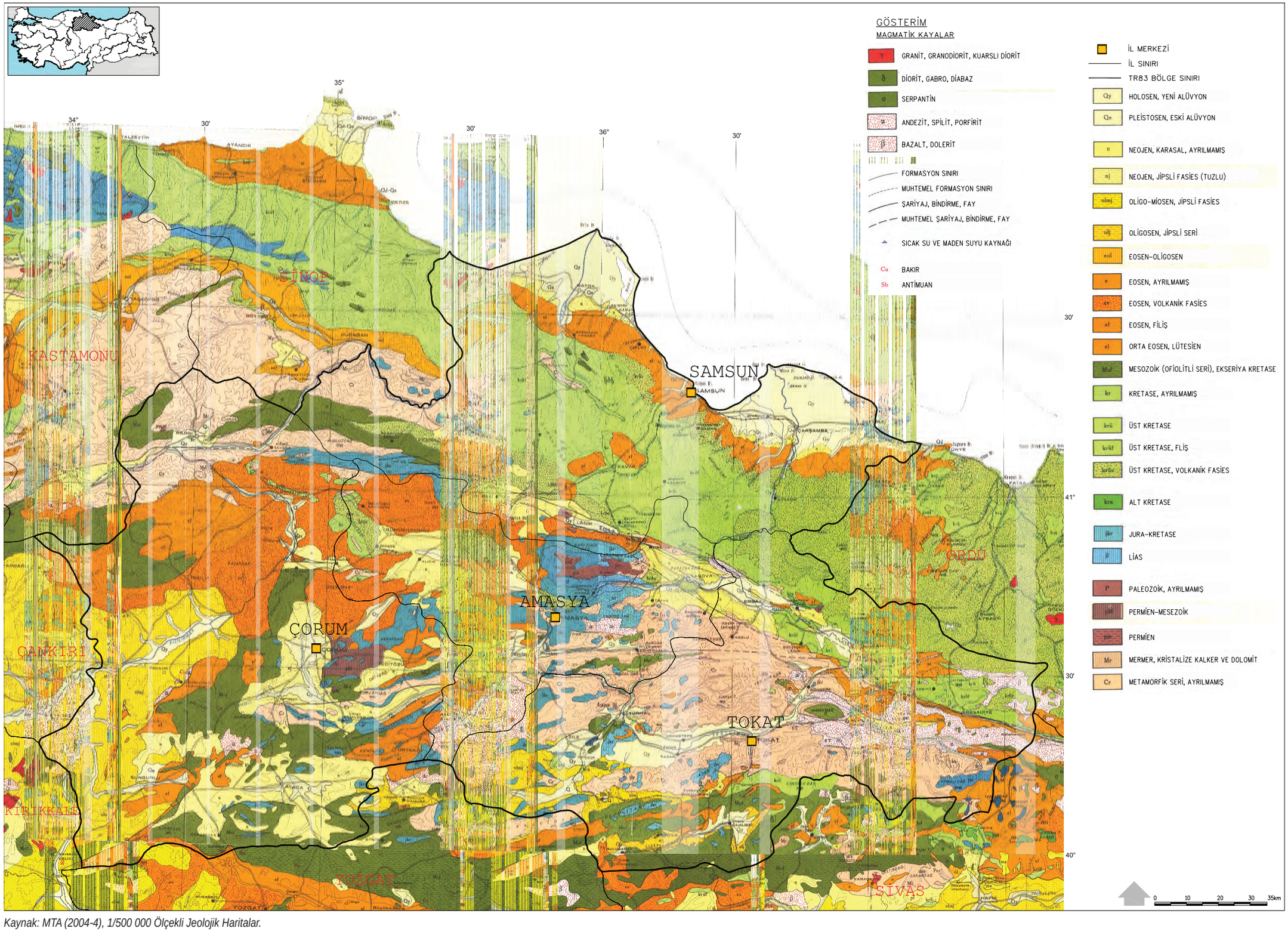

Kaynak: MTA (2004-4), 1/500 000 Ölçekli Jeolojik Haritalar.

Şekil 4.2.2.3 Türkiye Su Havzaları ve TR83 Bölgesi'nin Konumu

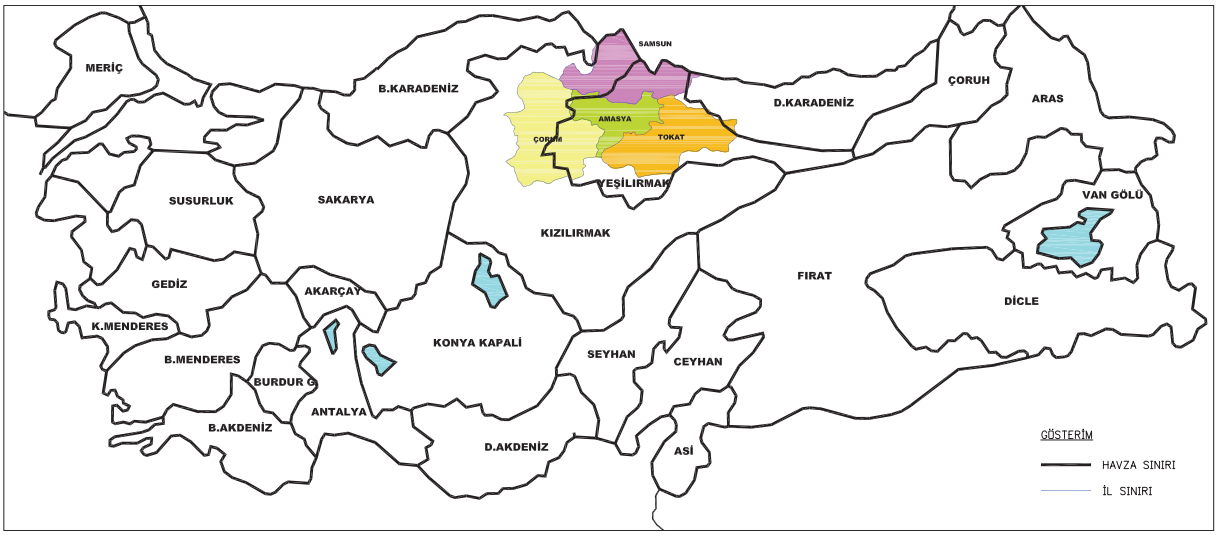

Kaynak: DSİ (1999), Haritalı İstatistik Bülteni.

Tablo 4.2.2.1 TR83 Bölgesi Su Potansiyeli

	Birim	Samsun	Amasya	Tokat	Çorum	Bölge	Türkiye toplamı
Nüfus (2000 yılı)	kişi	1 209 137	365 231	828 027	597 065	2 999 460	67 803 927
Yüzölçümü	km^2	9 690	5 520	9 982	12 783	38 035	783 557
Rakım	m	582	834	1 100	800	-	-
Yıllık ortalama yağış	mm	735	453	475	433	-	642,6
Ortalama akış verimi	$l/s/km^2$	5,09	1,65	4,65	2,7	-	-
Ortalama akış/yağış verimi	-	0,22	0,12	0,31	0,19	-	0,37
Su kaynakları potansiyeli							
Yerüstü suyu	$hm^3/yıl$	12 505	4 983	4 153	4 830	12 505	186 050
Yeşilırmak	$hm^3/yıl$	5 742	4 983	1 002		5 742	
Kelkit çayı	$hm^3/yıl$			2 541			
Karakuş çayı	$hm^3/yıl$			443			
Çekerek çayı	$hm^3/yıl$			167			
Çorum çayı	$hm^3/yıl$				230		
Kızılırmak	$hm^3/yıl$	5 889			46	5 889	
Terme çayı	$hm^3/yıl$	389				389	
Mert ırmağı	$hm^3/yıl$	208				208	
Abdal ırmağı	$hm^3/yıl$	163				163	
Kürtün deresi	$hm^3/yıl$	42				42	
Engiz deresi	$hm^3/yıl$	72				72	
Yeraltısuyu	$hm^3/yıl$	261	141	346	47	795	13 660
Toplam su potansiyeli	$hm^3/yıl$	12 766	5 124	4 499	4 877	13 300	199 770
Toplam su yüzeyi	ha	27 500	1 490	6 950	9 707	45 647	1 159 161

Not: İllerin yerüstü suyu potansiyeli nehrin ili terk ettiği noktadaki toplam çıkış akımına tekabül eder.
Kaynak: DSİ (2004-3), V. Bölge Müdürlüğü 2004-2005 Program Bütçe Takdim Raporu.
DSİ (2004-4), VII. Bölge Müdürlüğü 2004-2005 Program Bütçe Takdim Raporu

Şekil 4.2.2.4 Belgeli Yeraltı Suyu Sondaj Kuyuları

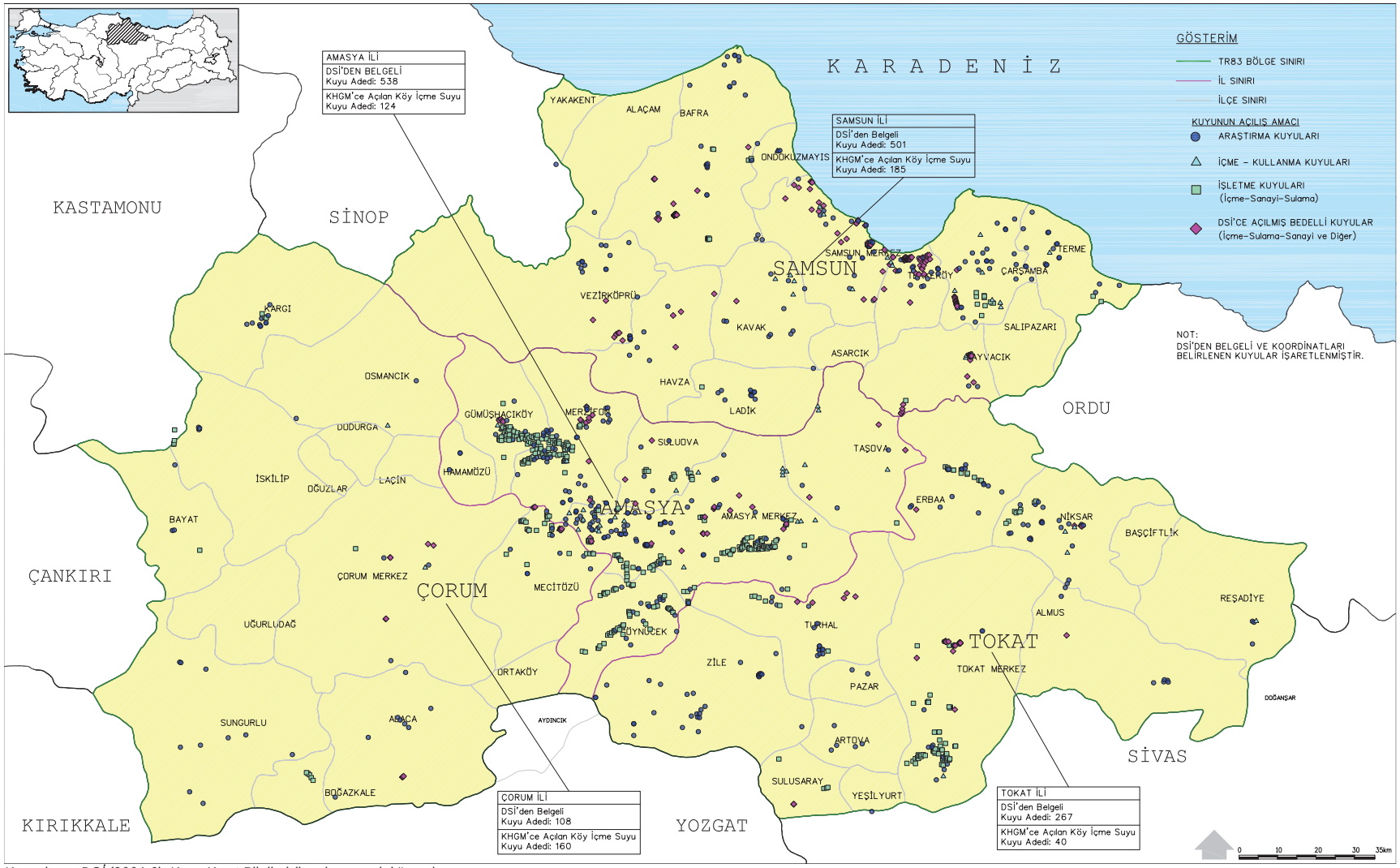

Kaynak: DSİ (2004-6), Kuyu Kayıt Bilgileri (basılmamış doküman).
KHGM (2004-3), Kuyu Kayıt Bilgileri (basılmamış doküman).

Altyapı tesislerinin proje ve inşaatından sorumlu olan İller Bankası, tesisleri inşa edip, belediyeye devredince sorumluluğu sona ermektedir. Kurumun belediyelere işletme-bakım, belediyelerde çalışan teknik personelin eğitimi, altyapı finansmanı temini, tarifelerin belirlenmesi, tesislerin genişletilmesi ve revizyonu aşamalarında da danışmanlık hizmeti vermesi mevcut yaşanan sorunların aşılmasında büyük katkı sağlayacaktır. Bunun için İller Bankası'nın yeniden yapılandırılması gerekmektedir.

Altyapı konusunda hizmet veren DSİ, KHGM, İller Bankası ve belediyelerde sınırlı sayıda uzman personel bulunmaktadır. Özellikle atıksu arıtma tesisi bulunan belediyelerde tesislerin işletilmesinde sıkıntılar yaşanmaktadır. İlk yatırım maliyeti yüksek olan altyapı tesisleri vasıfsız kişiler tarafından işletilmektedir. Bu konuda en önemli tedbir uygun ücret politikasının uygulanmasıdır.

Altyapı yatırımları için ayrılan mevcut finansman kaynakları yeterli olmamakta, başlanan tesisler bitirilememekte, yeni tesislerin yapımına başlanamamaktadır. Altyapı yatırımlarını gerçekleştirmek zorunda olan bazı belediyeler kendi olanakları ile dış finansman temin etmekte, ancak yeterli uzman kadrosu bulunmayan belediyelerin bu çabaları beklenen ekonomik ve teknik yararları sağlayamamaktadır.

Yerel yönetimleri güçlendirmek maksadı ile hazırlanan ve yasallaştırılan ancak daha sonra Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilen 5272 Sayılı Belediye Kanunu'nun 15. Maddesinde, belediyeler su temin ve kanalizasyon hizmetlerini Danıştay'ın görüşü ve İçişleri Bakanlığı'nın kararı ile 49 yılı geçmemek üzere imtiyaz yoluyla özel sektöre devredebilecektir. Böylece belediyeler altyapı yapımcısı ve işletmeci konumundan denetleyici konuma geçecektir. Hizmetlerin devri, politik kaygılarla düşük tutulan su satış tarifelerinin gerçekçi belirlenmesini sağlayacak, abonelere verilen hizmetin kalitesini arttıracak, Avrupa Birliği ülkelerinde olduğu gibi su ücretleri reel bazda, kullanıcıların katılımı ile belirlenmiş olacaktır.

Kentlerde altyapıdan sorumlu kurumlar arasında koordinasyon eksikliği yaşanmaktadır. Kentte altyapıdan sorumlu tüm kuruluşlar, tesislere ait tüm bilgileri ortak bir Coğrafi Bilgi Sistemi veri tabanında saklar ve güncelleştirirse hem bu kuruluşlar arasında sürekli bilgi akışı sağlanmış olur, hem bu kuruluşlar kentteki altyapıya zarar vermeden inşaat faaliyetlerini sürdürebilirler.

Kentsel ve kırsal alanda üretilen evsel ve sanayi atıklarının, tarımda kullanılan kimyasal maddelerin yeraltı ve yerüstü su kaynaklarını hızla kirletmesine karşı, mevcut yasa ve yönetmeliklerde tanımlanan denetim ve yaptırımların etkin uygulanamaması, kirliliğin önüne geçilmesini önlemektedir. Türkiye'de su kaynaklarının yönetimi, korunması, geliştirilmesi ve kullanılması ile ilgili bir çerçeve su yasasının olmayışı, çok sayıda sorumlu kuruluş bulunması ve kuruluşlar arası koordinasyonun eksikliği ve su kaynaklarının havza bazında değerlendirilmemesi kalıcı çözümlerin üretilmesini zorlaştırmaktadır. Bu amaçla Avrupa Birliği Su Yasası ve Çerçeve Direktif Yasası incelenerek, Türkiye'de benzer doğrultuda çalışma yapılmalıdır.

4.2.2.2.2 Su Temini

Bölgedeki içme, kullanma ve sanayi suyu ihtiyaçlarının karşılanması için bölgenin yerüstü ve yeraltısuyu kaynakları kullanılmaktadır. Su temin sistemi altyapıdan sorumlu kuruluşların idari yapılanmasına bağlı olarak kentsel ve kırsal alanda ayrı ayrı incelenmiştir. Belediye teşkilatına sahip yerleşmeler kentsel alan kapsamında incelenmiştir. KHGM belediye teşkilatına sahip olmayan köylere ve bu köylere bağlı ünitelere hizmet vermektedir. Bu nedenle KHGM'nin hizmet verdiği yerleşmeler kırsal alan kapsamında incelenmiştir. Bölgedeki 2000 yılı nüfusunun su temini idari yapılanmasına göre dağılımı Tablo 4.2.2.2'de gösterilmiştir. Buna göre 2000 yılı bölge nüfusunun yüzde 35,0'ı KHGM, yüzde 65,0'ı ise belediyelerin sorumluluğu altındadır.

4.2.2.2.2.1 Kentsel Alanda Su Temini

Kentsel alanda içme, kullanma ve sanayi suyu temini belediyelerin görevidir. Bölgede büyükşehir statüsünde olan tek şehir Samsun'dur. Bölgedeki diğer tüm belediyelerde su temini hizmetleri belediye bünyesindeki fen işleri daireleri tarafından yürütülmektedir. Samsun ilinde 51, Amasya ilinde 29, Tokat ilinde 77 ve Çorum ilinde 38 olmak üzere bölgede toplam 195 belediye bulunmaktadır.

Belediyelerin Kullanımına Yönelik Su Kaynakları

Belediyelerin su temini için kullandıkları su kaynakları yerüstü ve yeraltı suyu kaynaklarından oluşmaktadır. Baraj, gölet, regülatör, drenaj sistemleri gibi su yapıları ile çevrilen sulardan temin edilen sular yerüstü su kaynaklarından; keson ve derin kuyular, kaynak, pınar, sondaj ile temin edilen sular, yeraltı suyu kaynaklarından temin edilmektedir. Belediyelerin 2000 yılı nüfuslarının kullandığı içme ve kullanma suyunun kaynak dağılımı İller Bankası anketleri kullanılarak incelenmiş ve Tablo 4.2.2.3'de özetlenmiştir.

Belediyelerin su şebekelerinden içme, kullanma suyu için çekilen su miktarlarının su kaynaklarına göre dağılımını veren 2001 yılı DİE istatistikleri Tablo 4.2.2.4'de gösterilmiştir.

DİE istatistiklerine göre, belediyelerin şebekelerden tüketicilere temin ettikleri suların miktarı su kaynaklarına göre incelendiği zaman bölgede yeraltı suyu kullanma oranının yaklaşık yüzde 60, yerüstü suyu kullanım oranının ise yüzde 40 mertebesinde olduğu görülmektedir. Bölge kentsel alanında, su temin sistemlerinde şebekeye sahip nüfusun toplam kentsel nüfusa oranı yüzde 86'dır (Tablo 4.2.2.5). Çorum ve Samsun illerinde yerüstü su kaynağı kullanımının yüksek olması bölgede kentleşmenin en yoğun olduğu Samsun Büyükşehir ve Çorum belediyelerinin su ihtiyacını barajlardan temin etmesinden dolayıdır. Mevcut durumda bölgedeki içme, kullanma suyu teminin-de ağırlıklı olarak kullanılan su kaynağı, yukarıda adı geçen sayılı belediye haricinde büyük oranda yeraltı suyu kaynaklarından karşılanmaktadır. Bölgede yeraltı suyu kaynaklarının kirlenmeye karşı korunması için gerekli önlemlerin belirlenmesi ve acilen uygulanması, bölgenin geleceği açısından önem arz etmektedir.

TR83 Bölgesi'nde içme, kullanma, sanayi suyu talebi tahminleri, bölgedeki kent belediyelerinin su satış miktarları ve kent nüfusunun büyüklüğü ile orantılı olarak artan inşaat, ticari, kurumsal ve

Tablo 4.2.2.3 Belediye Nüfuslarının İçme ve Kullanma Suyu Kaynakları

	Toplam su kaynağı		Yerüstü su kaynağı		Yeraltı su kaynağı	
	Nüfus	Yüzde	Nüfus	Yüzde	Nüfus	Yüzde
Samsun	739 758	100	409 167	55,3	330 591	44,7
Amasya	248 195	100	5 663	2,3	242 532	97,7
Tokat	598 165	100	13 872	2,3	584 293	97,7
Çorum	362 467	100	114 170	31,5	248 297	68,5
Bölge	1 948 585	100	542 872	27,9	1 405 713	72,1

Kaynak: İller Bankası (2003), Belediye Anketleri (basılmamış doküman).

Tablo 4.2.2.2 Bölge Nüfusunun Su Temin İdari Dağılımı

		Köy Hizmetleri			Belediye Hizmetleri		
	İl toplam nüfusu	Köy sayısı	Hizmet nüfusu	Köy nüfusu/ toplam nüfus (yüzde)	Belediye sayısı	Hizmet nüfusu	Belediye nüfusu/ toplam nüfus (yüzde)
Amasya	365 231	348	117 036	32,0	29	248 195	68,0
Çorum	597 065	732	234 598	39,3	38	362 467	60,7
Samsun	1 209 137	955	469 379	38,8	51	739 758	61,2
Tokat	828 027	609	229 862	27,8	77	598 165	72,2
Bölge	2 999 460	2 644	1 050 875	35,0	195	1 948 585	65,0

Not: KHGM köy hizmetleri nüfusu Samsun ili için 'Hizmet Uygulamaları Genel Envanteri'nde verilen 469 279 rakamı 469 379 olarak düzeltilmiştir.
Kaynak: İller Bankası (2003), Belediye Anketleri (basılmamış doküman).
KHGM (2004-1),Hizmet Uygulamaları Genel Envanteri.

sanayi faaliyetlerinin su tüketim artışı da dikkate alınarak, aşağıdaki gibi belirlenmiştir.

Nüfus	Kişi başına günlük su talebi (litre/kişi/gün)
50 000 den az	200
50 000 – 150 000	250
150 000 – 250 000	300
250 000 den fazla	350

Kişi başına konutsal su tüketimi Avrupa Birliği ülkelerinde 113 ila 214 l/kişi/gün arasında değişmekte olup, ortalama 150 l/kişi/gün, birliğe yeni katılan ülkelerde 105 l/kişi/gün'dür (Wieland, 2003). Suyun tüketicilere şebeke yolu ile ulaştırılması oranları birliğin kurucu ülkelerinde yüzde 100'lere yakın iken, bu oran yeni üye ülkelerde yüzde 70'lere kadar düşmektedir. Yeni üye ülkeler ve Türkiye'de suyun tüketicilere şebeke ile ulaştırılması oranı arttıkça, su tüketimi de artacaktır. Su kaynakları açısından zengin olan bölgede tüketicilere şebeke ile su temin oranı yüzde 86'dır. Bölgede içmesuyu altyapı yatırımlarının artması ve refah seviyesinin yükselmesi durumunda Avrupa Birliği standardı olan 150 l/kişi/gün'lük konutsal su tüketimi miktarına ulaşılması mümkündür.

İller Bankası tarafından yapılan anket çalışması bulgularına göre, su kaynaklarının yetersiz olduğunu bildiren belediyelerin nüfuslarının, illerdeki toplam belediye nüfuslarına oranı Amasya'da yüzde 71, Çorum'da yüzde 44, Samsun'da yüzde 19 ve Tokat'ta yüzde 31'dir. Bölgenin su kaynakları potansiyeli yeterli olmasına rağmen, bu derece yüksek kaynak yetersizliği ifadesi, gelecekte belediyelerin yerleşim alanlarına yakın yeni su kaynaklarına yöneleceğini göstermektedir.

Belediyelerin Su Temin Sistemleri

Bölgedeki belediyelerin su temin sistemlerinin dağılımı Tablo 4.2.2.5'de özetlenmiştir. Bölgedeki belediyelerin 2000 yılı hizmet nüfusunun yüzde 86,0'sı içme ve kullanma suyunu şebekeden, yüzde 9,5'i kuyulardan, yüzde 2,9'u pınarlardan, yüzde 1,3'ü mahalle çeşmesinden ve yüzde 0,2'si diğer yollarla temin etmektedir. Belediyelerin içme ve kullanma suyu temin sistemlerinin bölgedeki mekansal dağılımı Şekil 4.2.2.5'de gösterilmiştir.

Bölgede içme ve kullanma suyunu arıtma tesislerinde arıtarak şebekeye veren belediye sayısı Samsun'da 11, Tokat'ta 1 ve Çorum'da 2 adettir. Amasya ilinde arıtma tesisi bulunmamaktadır. Bölgede arıtma tesisi bulunan belediyelerin durumu Tablo 4.2.2.6'da gösterilmiştir. Bölgedeki belediyelerde şebekeden sularını arıtarak alan nüfusun, toplam belediye nüfusuna oranı yüzde 29 mertebesindedir.

İller Bankası'nın altyapı anketlerinin değerlendirilmesi ve bölgedeki tüm belediyelerin su temin sistemlerinin incelenmesi sonucu bölgede ciddi boyutta içme suyu altyapı yatırımına ihtiyaç bulunduğu belirlenmiştir. Bölgede belediye hizmet nüfusunun yüzde 14 düzeyinde bir bölümüne su dağıtım şebekesi tesis edilmesi, bölgenin kalkınması açısından önceliğe sahip altyapı yatırımları arasında yer almalıdır. Mevcut olan yetersiz su iletim sistemlerinin yenilenmesine öncelik veril-

Tablo 4.2.2.4 Belediyelerin İçme ve Kullanma Suyu Şebekelerine Verilen Suyun Kaynaklara Göre Miktar ve Dağılımı

	Toplam belediye	Şebekeli belediye	Toplam çekilen su (1 000 m3/yıl)	Yerüstü su kaynakları (1 000 m3/yıl)					Yeraltı su kaynakları (1 000 m3/yıl)			
				Baraj	Göl	Akarsu	Gölet	Toplam	Kuyu	Kaynak	Diğer	Toplam
Türkiye	3 215	2 925	4 419 837,9	1 376 836,6	341 342,2	119 527,7	97 802,5	1 935 509,0	1 544 630,3	934 204,7	5 494,0	2 484 329,0
Amasya	29	27	16 130,4	109,5	-	-	-	109,5	4 643,2	11 377,8	-	16 021,0
Çorum	38	33	35 883,5	13 556,1	-	239,1	-	13 795,2	14 853,7	7 234,6	-	22 088,3
Samsun	51	39	75 222,9	56 077,5	365,0	686,6	605,9	57 735,0	12 424,2	4 833,3	230,3	17 487,8
Tokat	77	75	50 880,3	-	120,5	346,8	53,3	520,5	30 650,5	19 709,3	-	50 359,8
Bölge	195	174	178 117,1	69 743,1	485,5	1 272,4	659,2	72 160,1	62 571,6	43 155,0	230,3	105 956,9
Yüzde			100,0					40,5				59,5

Kaynak : DİE (2004-11), 2001 Belediye Çevre İstatistikleri.

Şekil 4.2.2.5 Belediye Teşkilatı Olan Yerleşmelerde Su Temin Sistemleri

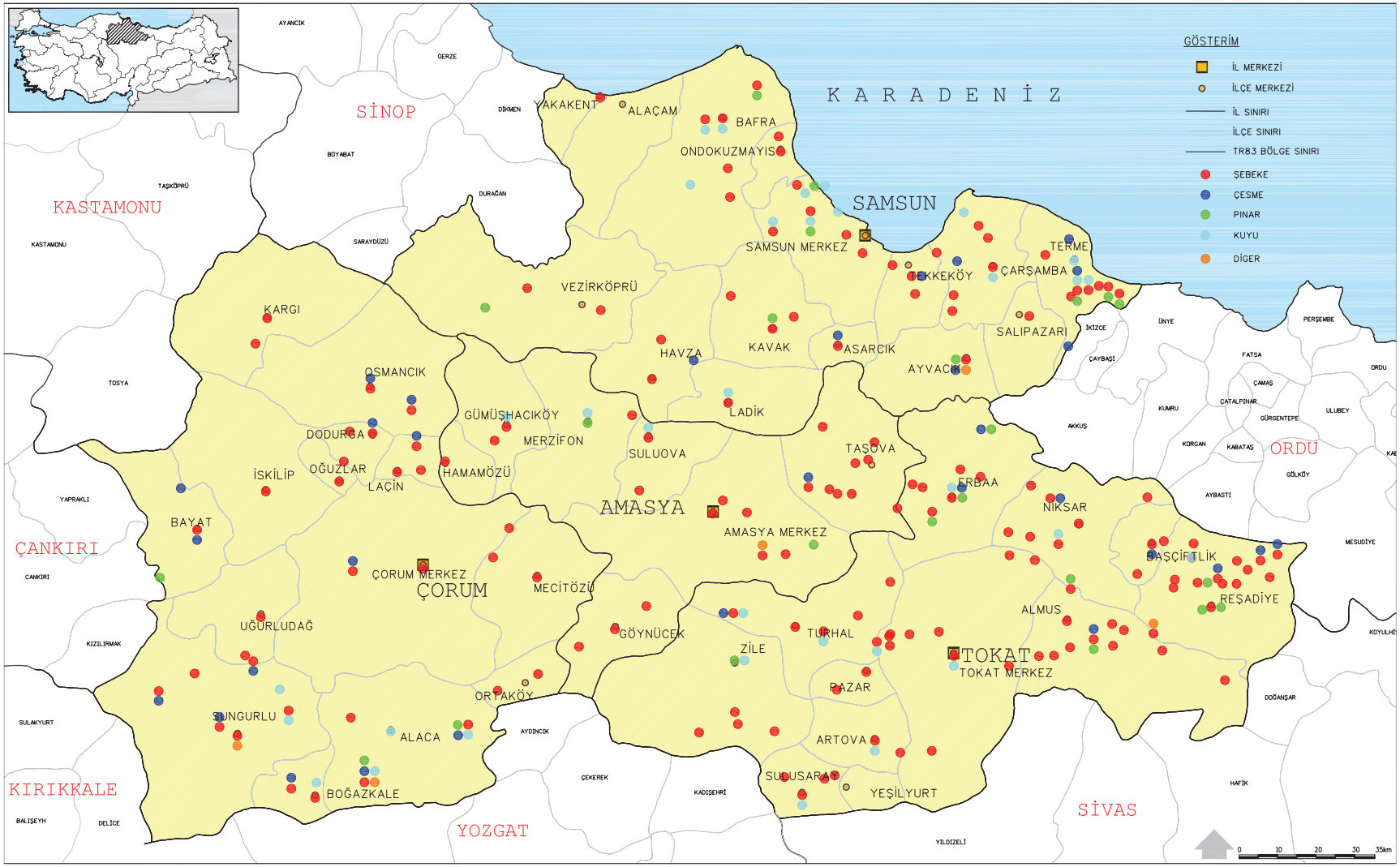

Kaynak: *İller Bankası (2003), Belediye Anket Sonuçları (basılmamış doküman).*

mesi, su temin sistemlerinde şebeke kayıp oranlarını önemli ölçüde azaltacak, yeni su kaynağı bulunması ve yeni tesislerin inşaatı için gerekecek yatırımların ötelenmesini sağlayacaktır.

Belediyelerin su temin sektöründeki yatırımlarını finanse edebilmek için kullandıkları kaynaklar, devlet bütçesinden aldıkları paylar ve su idarelerinin abonelere su satışından elde ettikleri gelirlerden oluşmaktadır. Ancak Türkiye'de son dönemlerde yaşanan ekonomik krizler dolayısıyla, hem devlet bütçesinden alınan paylarda azalma olmuş, hem de su idarelerinin abonelere uyguladığı su satış fiyatları, halkın gelir düzeyinin düşüklüğü ve politik kaygılar nedeniyle, düşük tutulmuştur. Su idareleri ihtiyaç duydukları işletme giderlerini dahi ancak karşılamakta, yeni yatırımlar için mali kaynak yaratamamaktadır.

Tablo 4.2.2.5 Kentsel Alanda İçme ve Kullanma Suyu Temin Sistemlerinin Nüfus İtibarıyla Dağılımı

	Belediye nüfusu	Şebeke	Çeşme	Pınar	Kuyu	Diğer
Samsun	739 758	655 897	9 099	10 250	60 151	4 361
Amasya	248 195	191 172	577	19 749	37 635	62
Tokat	598 165	506 027	8 469	25 840	57 829	0
Çorum	362 467	323 210	7 077	1 593	30 202	385
Bölge	1 948 585	1 676 306	25 222	57 432	185 817	4 808
Dağılım (yüzde)	100,0	86,0	1,3	2,9	9,5	0,2

Kaynak: DİE (2004-11), 2001 Belediye Çevre İstatistikleri.

Tablo 4.2.2.6 Bölgede İçmesuyu Arıtma Tesisi Olan Belediyelerin Hizmet Nüfusları

	Toplam belediye	Belediye nüfusu	Arıtma tesisi olan belediye: Sayısı	Arıtma tesisi olan belediye: Nüfusu	Arıtma tesisi olan belediye nüfusunun toplam belediye nüfusu içindeki payı (yüzde)
Samsun	51	739 758	11	396 008	53,53
Amasya	29	248 195	0	0	0,00
Tokat	77	598 165	1	4 959	0,83
Çorum	38	362 467	2	163 291	45,05
Bölge	195	1 948 585	14	564 258	28,96

Kaynak: İller Bankası (2003), Belediye Anketleri (basılmamış doküman).

4.2.2.2.2.2 Kırsal Alanda Su Temini

Kırsal alanda su temini hizmetleri KHGM tarafından gerçekleştirilmektedir. Bölgede KHGM'nin hizmet götürdüğü toplam 2 644 adet köy bulunmakta ve bunların 2000 yılı toplam nüfusu 1 050 875 kişidir (Tablo 4.2.2.2). Amasya'da 348, Çorum'da 732 Samsun'da 955 ve Tokat'ta 609 adet köy bulunmaktadır. Köy nüfusunun bölge nüfusuna oranı yüzde 35 mertebesindedir[2]. Bölgede köy başına düşen ortalama nüfus 397 kişidir.

TR83 Bölgesi'nin yeterli içmesuyu olan kırsal yerleşimlerin nüfus ve yerleşim yeri sayısı bazında, Türkiye geneli ve Düzey 2 İBB'ne ait ortalamalarla karşılaştırılması Şekil 4.2.2.6'da gösterilmiştir. TR83 Bölgesi'nde 2000 yılındaki yeterli içmesuyuna sahip olan kırsal yerleşimlerin nüfusu (yüzde 90) Türkiye ortalamasının (yüzde 85) üzerindedir. Gerek nüfus, gerekse yerleşim sayısı bakımından TR83 Bölgesi komşuları ile karşılaştırıldığında TR72 Kayseri ve TR71 Kırıkkale bölgelerinden daha iyi, TR82 Kastamonu ve TR90 Trabzon bölgelerine göre daha geri durumdadır.

Bölgedeki köylerin içmesuyu temin durumları Tablo 4.2.2.7'de özetlenmiştir. VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1996-2000) Türkiye'deki tüm köylere su götürülmesi hedeflenmiştir. Bölgede bu hedefe tam ulaşılamamış, 2004 yılı itibarı ile hedefin ancak yüzde 91'i yakalanabilmiştir. Susuz köy kalmaması hedefine Tokat ve Çorum illerinde ulaşılmış, Amasya'da yüzde 1'lik ve Samsun'da yüzde 6'lık köy nüfusuna içmesuyu ulaştırılamamıştır. Samsun ilinde bu oranın yüksek olması köy yerleşimlerinin çok dağınık ve topografyanın engebeli olmasından kaynaklanmaktadır. Köy içmesuyu durumunun mekansal dağılımı Şekil 4.2.2.7'de verilmektedir. Bölgede susuz durumda olan köyler, Samsun ili Çarşamba ovasında yoğunlaşmıştır.

2 Toplam nüfus olarak 2000 yılı nüfus sayımı sonucu (2 999 460) alınmıştır. Köy nüfusu olarak ise KHGM'nin hizmet içi köy nüfusu (1 050 875) alınmış ve toplam köy nüfusu olarak gösterilmiştir. Oysa 2000 yılı nüfus sayımına göre; söz konusu illerin köy nüfusu 1 453 926 ve köy sayısı ise 2 792'dir.

Şekil 4.2.2.6 Düzey 2 İBB'lere Göre Yeterli İçme Suyu Olan Kırsal Yerleşimlerin Nüfus Oranı, Köy ve Bağlı Sayısı Oranı, 2000

Nüfus Oranı

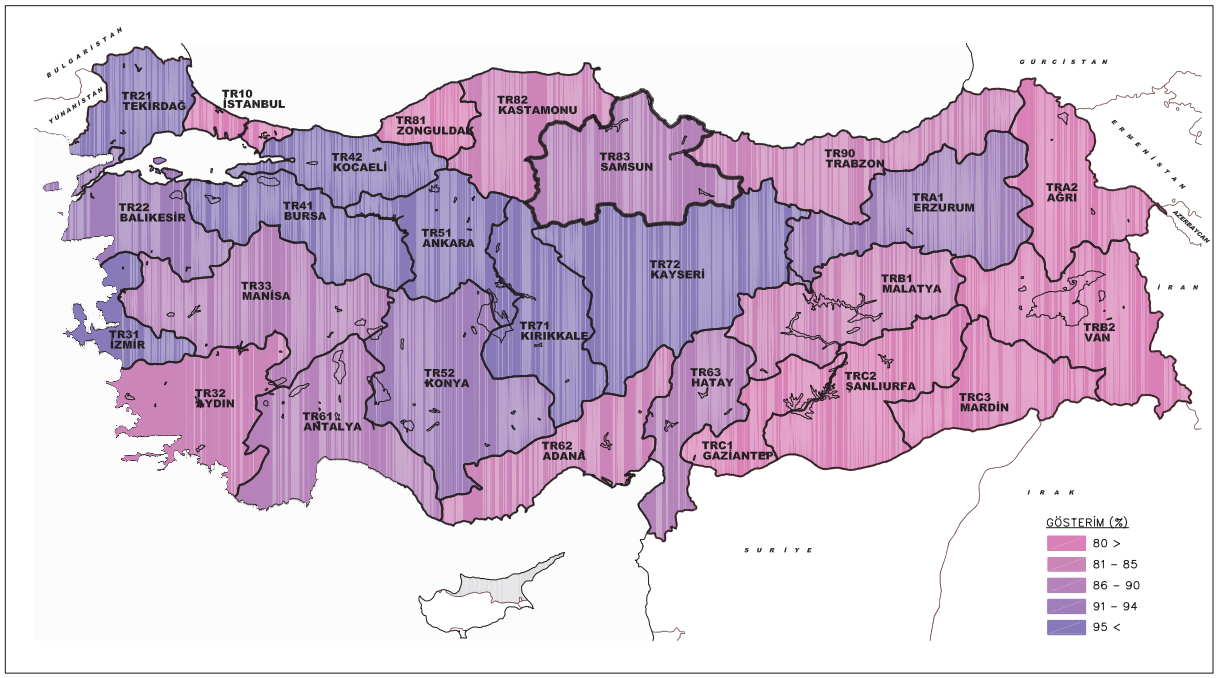

Köy ve Bağlı Sayısı Oranı

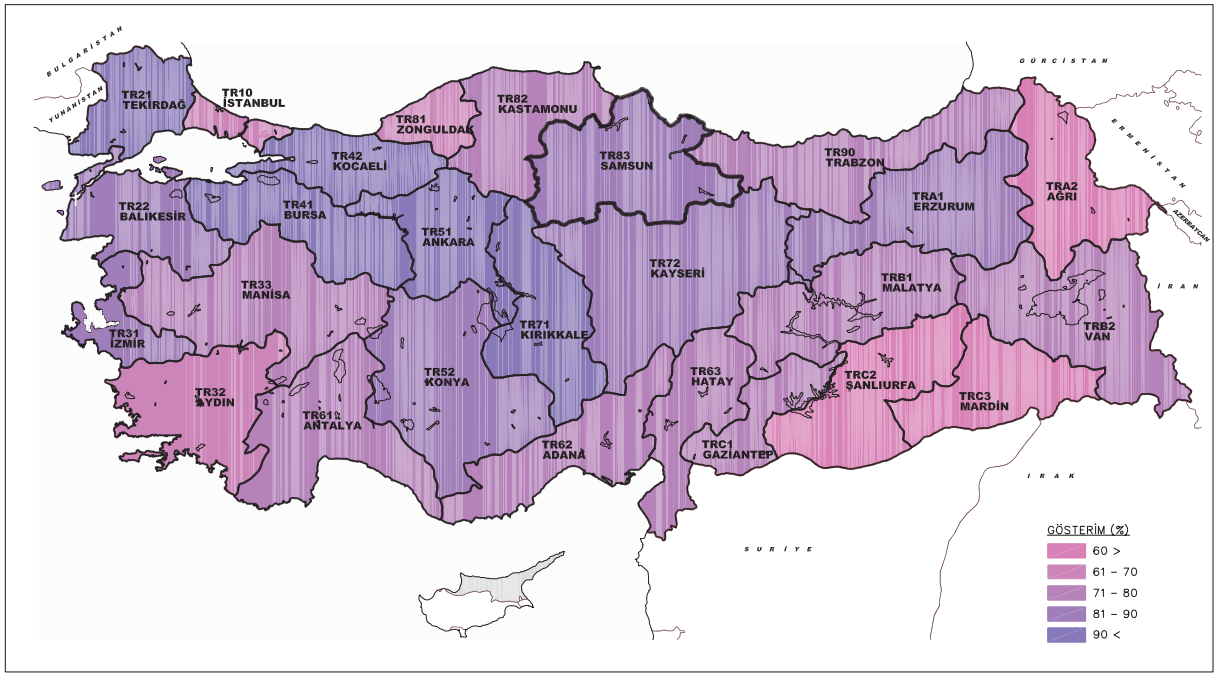

Kaynak: DPT (2003-3), İstatistiki Bölge Birimlerine Göre Çeşitli Göstergeler

Şekil 4.2.2.7 Kırsal Alanda Su Temin Sistemleri

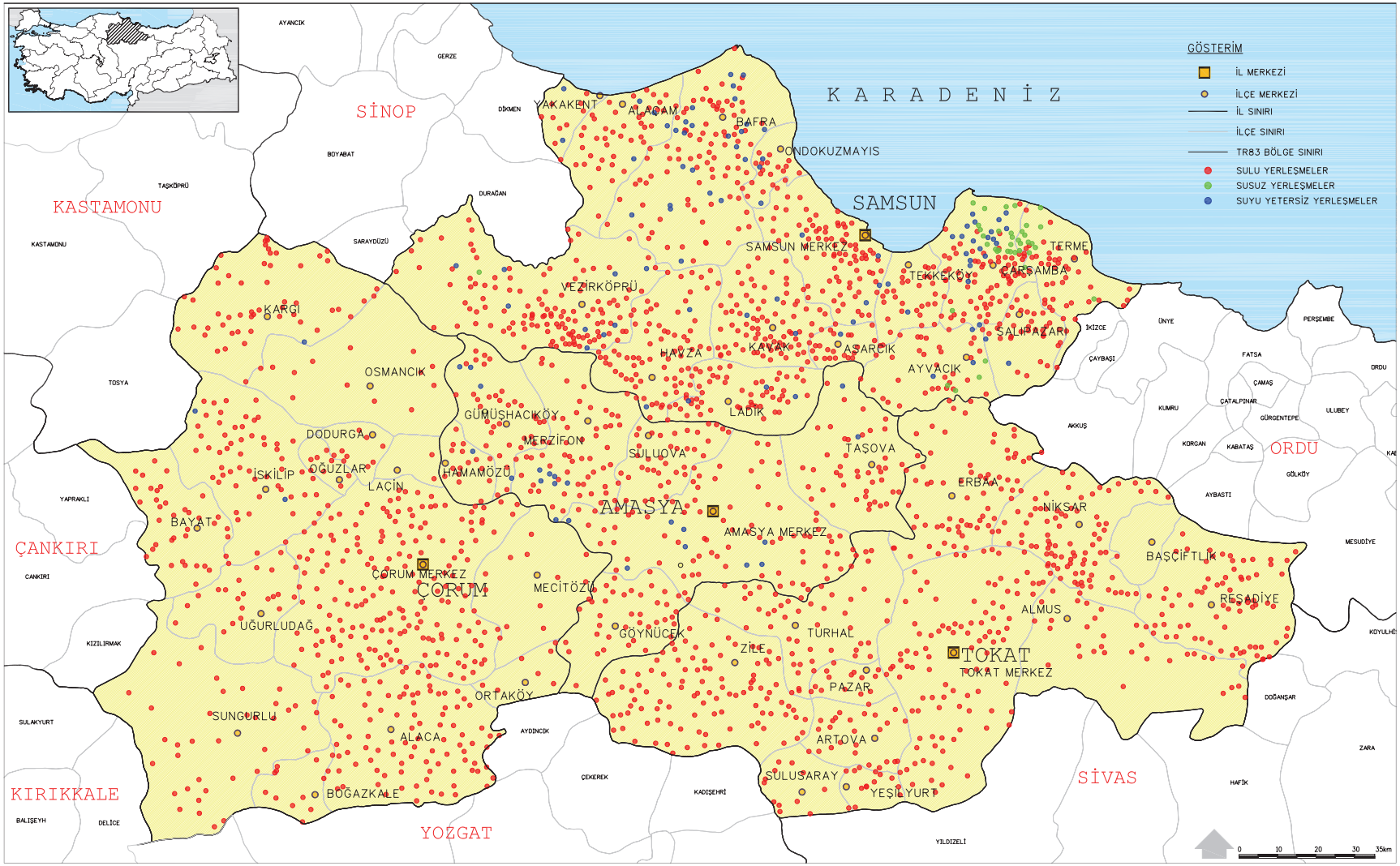

Kaynak: *KHGM (2004-1), Hizmet Uygulamaları Genel Envanteri.*

Bölgedeki kırsal kesimde içme ve kullanma suyu, tüketicilere kaynaktan şebekeyle veya köy çeşmesi ile ulaştırılmaktadır. Kırsal kesimde mevcut içmesuyu temin sistemlerinin köy ve ünite sayıları toplamı bazında dağılımı Tablo 4.2.2.8'de gösterilmiştir. Kırsal kesimde şebekeyle içmesuyu temin edilen nüfus oranı yüzde 51'dir. Şebekeye sahip köy sayısı en fazla Tokat'ta, en az Samsun'dadır. Kırsal kesimde içmesuyu altyapı yatırım harcamasına ihtiyaç duyan iller sırası ile Samsun, Çorum, Amasya ve Tokat'tır.

Tablo 4.2.2.7 TR83 Bölgesi'nde Kırsal Alanda İçmesuyu Temin Durumu, 2004

Sulu

	Köy		Ünite		Toplam	
	Adet	Nüfus	Adet	Nüfus	Adet	Nüfus
Amasya	327	98 885	193	10 036	520	108 921
Çorum	729	206 318	364	26 054	1093	232 372
Samsun	825	255 577	1 425	134 602	2250	390 179
Tokat	609	205 683	335	24 179	947	229 862
Bölge	2 490	766 463	2 317	194 871	4 807	961 334

Yetersiz

	Köy		Ünite		Toplam	
	Adet	Nüfus	Adet	Nüfus	Adet	Nüfus
Amasya	21	6 616	16	896	37	7 512
Çorum	3	468	27	1 242	30	1 710
Samsun	90	23 902	273	26 354	363	50 256
Tokat	0	0	0	0	0	0
Bölge	114	30 986	316	28 492	430	59 478

Susuz

	Köy		Ünite		Toplam	
	Adet	Nüfus	Adet	Nüfus	Adet	Nüfus
Amasya	0	0	12	603	12	603
Çorum	0	0	11	516	11	516
Samsun	40	10 686	212	18 258	252	28 944
Tokat	0	0	0	0	0	0
Bölge	40	10 686	235	19 377	275	30 063

Toplam

	Köy		Ünite		Toplam	
	Adet	Nüfus	Adet	Nüfus	Adet	Nüfus
Amasya	348	105 501	221	11 535	569	117 036
Çorum	732	206 786	402	27 812	1 134	234 598
Samsun	955	290 165	1 910	179 214	2 865	496 379
Tokat	609	205 683	335	24 179	944	229 862
Bölge	2 644	808 135	2 868	242 740	5 515	1 050 875

Kaynak: KHGM (2004-1), Hizmet Uygulamaları Genel Envanteri.

4.2.2.2.3 Kanalizasyon

Türkiye'de kanalizasyon sistemlerinin yapımı su temin sistemlerine nispeten daha yeni bir geçmişe sahiptir. Bu nedenle, yerleşim birimlerinde kanalizasyon sistemlerinin yapım oranları daha azdır. Kanalizasyon sistemlerinin iki ana bileşeni, toplama şebekesi ve arıtmadır. Atıksuların arıtılması konusunda gelişme kaydetmek, teknoloji ve sermaye birikimi gerektirdiği için, kanalizasyon şebekesi yapım işlerine nazaran daha yavaş olmaktadır. Türkiye'de, son zamanlarda gelir kaynakları azalan belediyelerin ve bütçeden yeterli kaynak aktarılmayan KHGM'nin altyapı yatırımları, önemli ölçüde azalmıştır.

4.2.2.2.3.1 Kentsel Alanda Kanalizasyon Sistemlerinin Mevcut Durumu

Bölgedeki belediyelerin 2004 tarihi itibarıyla mevcut kanalizasyon şebekesi ve atıksu arıtma tesisi durumu Tablo 4.2.2.9'da özetlenmiştir. Bölgedeki 195 belediyeden 133 belediyenin kanalizasyon şebekesi, sadece 5 belediyenin (Çorum, Bafra, Terme, Ondokuzmayıs ve Atakum) ise atıksu arıtma tesisi bulunmaktadır. Kanalizasyon şebekesi olmayan belediyeler foseptik sistemi kullanmaktadır.

Bölgedeki kanalizasyon şebekelerinin hizmet nüfusları hakkında sağlıklı bir bilgi kaynağı bulunmamaktadır. Tablo şebeke hizmet nüfuslarının yüzde 100 olduğu kabul edilerek hazırlanmıştır. İller Bankası anketlerine göre belediyelerin çoğu kanalizasyon şebekelerinin çalışmasında sorunlar olduğunu, ayrıca tamamına yakını, şebekelerin hizmet alanını kapsaması açısından yetersiz kaldığını bildirmiştir.

Kanalizasyon şebekesi bulunan ve bulunmayan belediyelerin mekansal dağılımı Şekil 4.2.2.8'de verilmektedir. Samsun ilinin bu konuda diğer illere göre geride kaldığı şekilden açık olarak görülmektedir.

Tablo 4.2.2.8 Kırsal Alanda Su Temin Sistemlerinin Durumu, Ocak 2004

Sulu

	Şebekeli (adet)			Çeşmeli (adet)			Toplam (adet)		
	Köy	Ünite	Toplam	Köy	Ünite	Toplam	Köy	Ünite	Toplam
Amasya	302	79	381	25	114	139	327	193	520
Çorum	656	172	828	73	192	265	729	364	1 093
Samsun	425	276	701	400	1 149	1 549	825	1 425	2 250
Tokat	603	268	871	9	67	76	612	335	947
Bölge	1 986	795	2 781	507	1 522	2 029	2 493	2 317	4 810

Suyu yetersiz

	Şebekeli (adet)			Çeşmeli (adet)			Toplam (adet)		
	Köy	Ünite	Toplam	Köy	Ünite	Toplam	Köy	Ünite	Toplam
Amasya	17	3	20	4	13	17	21	16	37
Çorum	0	3	3	3	24	27	3	27	30
Samsun	0	0	0	90	273	363	90	273	363
Tokat	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Bölge	17	6	23	97	310	407	114	316	430

	Susuz (adet)			Toplam (adet)		
	Köy	Ünite	Toplam	Köy	Ünite	Toplam
Amasya	0	12	12	348	221	569
Çorum	0	11	11	732	402	1 134
Samsun	40	212	252	955	1 910	2 865
Tokat	0	0	0	612	335	947
Bölge	40	235	275	2 647	2 868	5 515

	Köy + Ünite		Şebeke	Çeşme	Susuz	Toplam
	Adet	Yüzde	(yüzde)	(yüzde)	(yüzde)	(yüzde)
Amasya	569	100	71	27	2	100
Çorum	1 134	100	73	26	1	100
Samsun	2 865	100	24	67	9	100
Tokat	947	100	92	8	0	100
Bölge	5 515	100	51	44	5	100

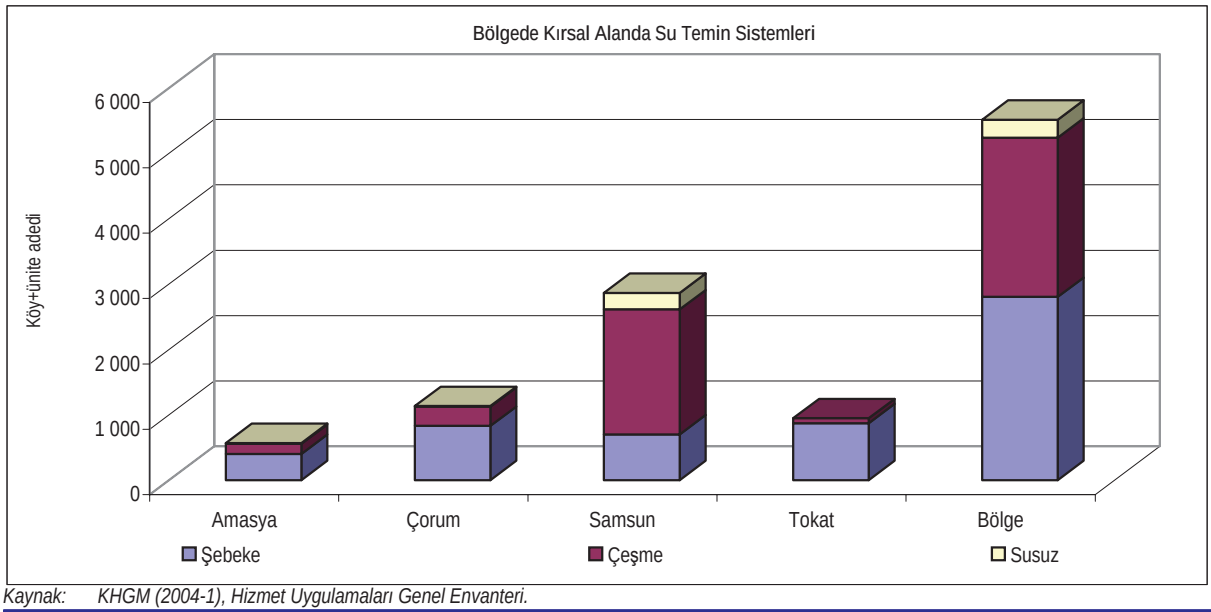

Kaynak: KHGM (2004-1), Hizmet Uygulamaları Genel Envanteri.

Bölgede kentsel alanda üretilen atıksuların nüfus bazında ancak yüzde 14'ü arıtılmakta, bu durum çevre kirliliğinin sürekli artmasına neden olmaktadır. DİE 2001 çevre istatistiklerine göre bölgede belediye sınırlarında üretilen atıksuların verildiği alıcı ortamlar Tablo 4.2.2.10'da gösterilmiştir. Bölgede atıksuların boşaltıldığı başlıca alıcı ortamlar, Karadeniz ile Yeşilırmak ve Kızılırmak nehirleri ve bunların yan kollarıdır.

Avrupa Birliği'nde kentsel alandaki nüfusun atıksu kanalizasyon şebekesine bağlantı oranı kurucu üye ülkelerde yüzde 80,0'ın üzerinde iken yeni üyeler arasında farklılık göstermektedir (Kıbrıs Rum Kesimi yüzde 34,5, Macaristan yüzde 51,0, Çekoslovakya yüzde 74,9) (Wieland, 2003). Türkiye genelinde bu oran yüzde 53,2 ve Samsun, Amasya, Tokat ve Çorum illerini kapsayan bölgede ise yüzde 88'dir.

Avrupa Birliği kurucu ülkelerinde kanalizasyonla toplanan atıksuların arıtılma oranı yüzde 100,0'a yakındır. Yeni üye olan ülkeler için bu oran düşüktür. Örneğin Malta, Belçika ve İzlanda'da bu oran yüzde 50,0'nin altındadır (Wieland, 2003). Türkiye'de bu oran yüzde 16,6'dır. TR83 Bölgesi'nde ise yüzde 14,3 olup Türkiye ortalamasının altındadır.

Yukarıda da belirtildiği gibi, bölgede kanalizasyon ve atıksu arıtma konusunda ihtiyaç duyulan yatırımlar, bugüne kadar büyük ölçüde ertelenmiş olup, mevcut tesislerin de büyük oranda yenilenmeye ihtiyacı bulunmaktadır. Kanalizasyon sistemlerinin tesis ve işletilmesinde karşılaşılan problemlerin başlıca nedenleri, belediyelerin altyapı yatırımları için yeterli mali kaynak yaratamaması, belediyelerde mevcut idari ve teknik yapılanmalarının yetersiz kalması ve halkın çevre sağlığının korunması konusunda henüz yeterli bilince ulaşmamasıdır.

4.2.2.2.3.2 Kırsal Alanda Kanalizasyon Sistemlerinin Mevcut Durumu

Bölgede kırsal kesimde evsel atıksular kanalizasyon şebekesi ile toplanarak, kısmi arıtılma sağlayan foseptikler vasıtası ile alıcı ortama veril-

Tablo 4.2.2.9 Bölgedeki Belediyelerin Kanalizasyon Sistemleri Durumu

			Kanalizasyon şebekesi olan			Atıksu arıtma tesisi bulunan		
	Toplam belediye sayısı	Toplam belediye nüfusu	Belediye sayısı	Belediye nüfusu	Toplam belediye nüfusuna oranı (yüzde)	Belediye sayısı	Belediye nüfusu	Toplam belediye nüfusuna oranı (yüzde)
Samsun	51	739 758	23	634 029	79,1	3	117 713	15,9
Amasya	29	248 195	13	185 546	86,2	-	-	-
Tokat	77	598 165	71	582 550	87,4	-	-	-
Çorum	38	362 467	26	313 566	87,6	1	161 321	44,5
Bölge	195	1 948 585	133	1 715 691	88,0	4	279 034	14,3

Kaynak: İller Bankası (2003), Belediye Anketleri (basılmamış doküman).

Tablo 4.2.2.10 Belediye Atıksularının Verildiği Alıcı Ortamlara Göre Dağılımı

	Toplam belediye sayısı	Toplam atıksu miktarı	Alıcı ortam (1 000 m^3/yıl)							
			Deniz	Göl	Akarsu	Arazi	Baraj	Zerzemin	Foseptik	Diğer
Türkiye	3 215	2 726 941	1 207 271	42 685	1 101 569	145 596	76 859	20 093	19 419	113 449
Amasya	29	10 374	-	-	9 641	268	-	-	-	465
Çorum	38	20 795	-	-	20 212	281	-	-	251	51
Samsun	51	24 489	16 911	-	7 474	12	-	-	91	-
Tokat	77	23 811	-	100	13 064	964	-	89	1 565	8 030
Bölge (toplam)	195	79 469	16 911	100	50 392	1 525	0	89	1 907	8 546
Bölge (yüzde)		100,0	21,3	0,1	63,4	1,9	0,0	0,1	2,4	10,8

Kaynak: DİE (2004-6), 2001 Belediye Kanalizasyon İstatistikleri.

Şekil 4.2.2.8 Belediye Teşkilatı Olan Yerleşmelerde Kanalizasyon Sistemi

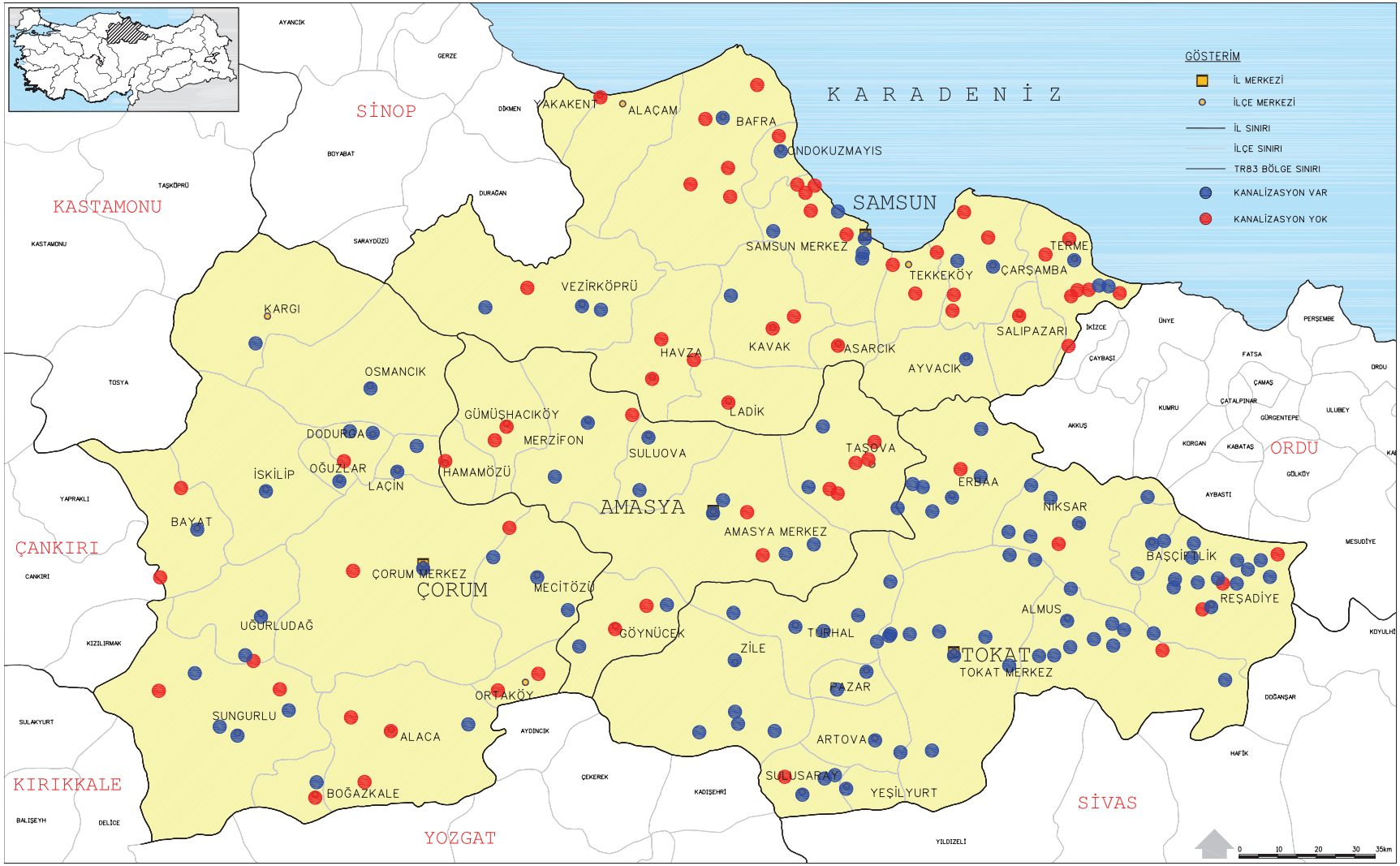

Kaynak: *KGHM (2004-1), Hizmet Uygulamaları Genel Envanteri.*

Şekil 4.2.2.9 Kırsal Alanda Kanalizasyon Sistemi

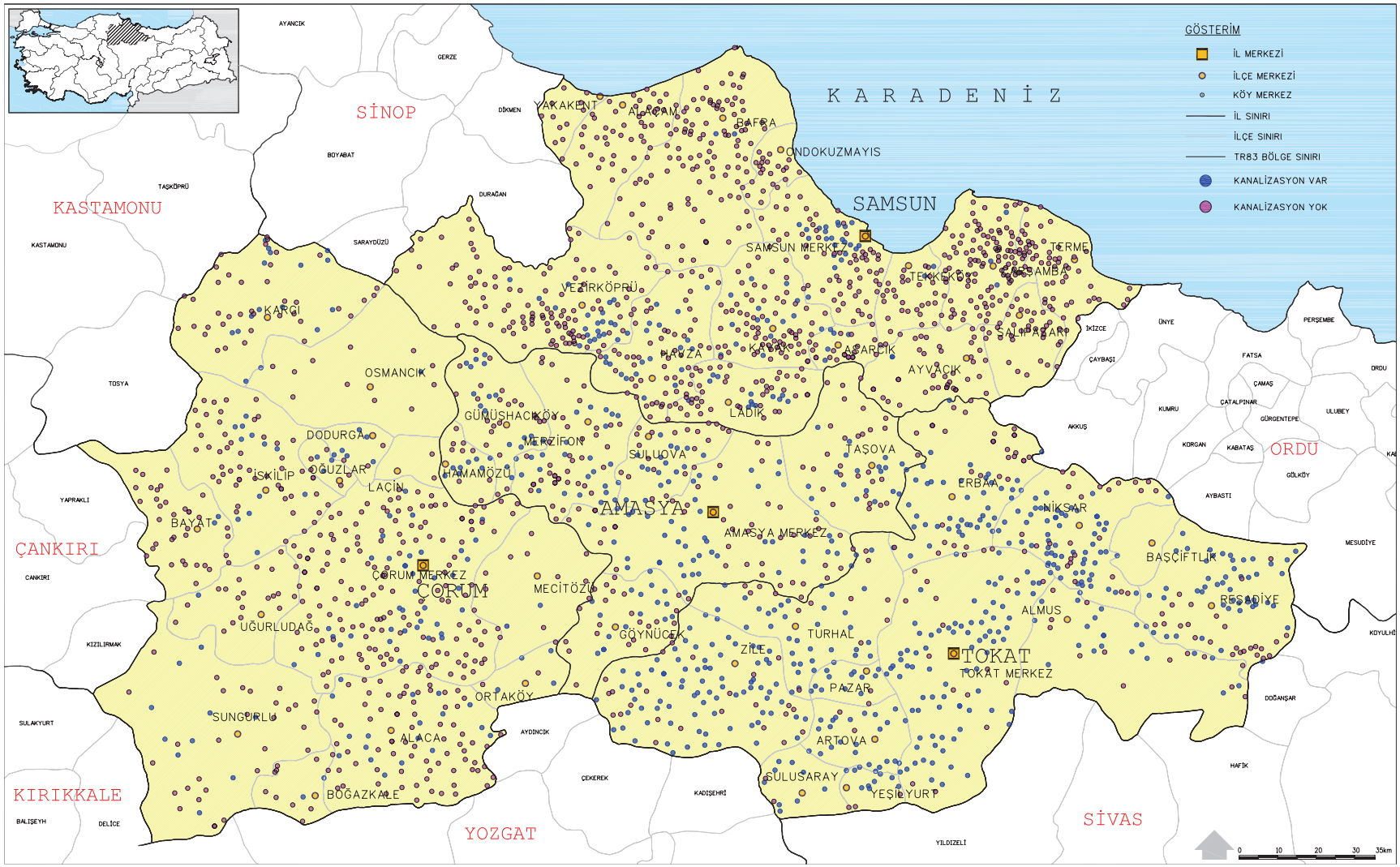

Kaynak: *İller Bankası (2003), Belediye Anket Sonuçları (basılmamış doküman).*

mektedir. Ancak foseptiklerin bakımı için köy halkı tarafından işletme maliyetlerinin karşılanmaması, sistemin verimli çalışmasını engellemektedir. Kanalizasyon şebekesi olmayan köylerde evlerin kendi foseptik çukuru bulunmaktadır.

İller bazında bölgedeki toplam kanalizasyon şebekesi olan köylerin sayısı, nüfusları ve oranları Tablo 4.2.2.11'de özetlenmiştir. Amasya'da 153, Çorum'da 152, Samsun'da 106, ve Tokat'ta 449 köy olmak üzere, bölge genelindeki 2 644 köyden 860 adedinde (yüzde 32,5) kanalizasyon şebekesi bulunmaktadır. En fazla kanalizasyon şebekesi olan il Tokat, en az bulunan ise Samsun ilidir.

Kanalizasyon şebekesi bulunan ve bulunmayan köylerin mekansal dağılımı Şekil 4.2.2.9'da gösterilmiştir. Samsun ve daha sonra Çorum illerinin bu konuda geri kaldığı, şekilde açık olarak görülmektedir.

Doğal hayatın ve insan sağlığının korunması açısından önemli olan kırsal alandaki kanalizasyon ve atıksu arıtma tesislerinin önemine VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda vurgu yapılmış, ancak bugüne kadar Türkiye'de bu konuda gereken yatırımlar yeterli düzeyde gerçekleşememiştir. Sektörde tek yatırımcı kuruluş olan kamunun altyapı yatırımları ihtiyacın çok gerisinde kalmıştır.

Kırsal alanda üretilen atıksuların bertarafı için, kirlenmeyi kaynakta önleyen, yüksek yatırım maliyeti gerektirmeyen ve gelişmiş ülkelerde yaygın olarak kullanılan teknolojilerin ülkemizde de kullanılma çalışmaları başlatılmıştır. KHGM'nin üzerinde çalıştığı ve Ankara-Dikilitaş köyünde pilot uygulaması yapılan doğal arıtma projesi başarılı olduğu takdirde kırsal alanda atık suların arıtılması konusunda büyük ilerleme sağlanacaktır. Proje, özel olarak tasarlanan yataklarda yetiştirilen bitkiler vasıtasıyla atık suyun arıtılması esasına dayanmaktadır. Sistem, pahalı ithal ekipmanlarına ve enerji ihtiyacına ihtiyaç duymamaktadır. Bakımı, onarımı ve işletmesi kolaydır. Köylüler tarafından çok kolaylıkla işletilebilmektedir. KHGM'nin makine ve işçilik imkanlarıyla kolaylıkla inşa edilebilmektedir.

Kırsal kesimde altyapı yatırımlarına kaynak sağlamak için özellikle Avrupa Birliği'nden temin edilecek dış finansman kaynaklarının bir bölümünün kırsal altyapı projelerine tahsis edilmesi, kullanıcıların yatırımlara katkı payı sağlaması ve gönüllü finans kaynakları oluşturulması kırsal alanda yatırım imkanlarının artırılmasını sağlayacak araçlardır.

Tablo 4.2.2.11 Bölgede KHGM Hizmet Alanında Kanalizasyon Durumu

	Toplam köy sayısı	Toplam köy nüfusu	Kanalizasyonu olan köy			
			Adet	Yüzde	Nüfus	Yüzde
Samsun	955	469 379	106	11,1	47 872	10,2
Amasya	348	117 036	153	44,0	61 045	52,2
Tokat	609	229 862	449	73,4	173 542	75,5
Çorum	732	234 598	152	20,8	56 827	24,2
Bölge	2 644	1 050 875	860	32,5	339 286	32,3

Kaynak: KHGM Amasya İl Müdürlüğü (2004), KHGM Amasya İl Müdürlüğü Verileri (basılmamış doküman).
KHGM Çorum İl Müdürlüğü (2004), KHGM Çorum İl Müdürlüğü Verileri (basılmamış doküman).
KHGM Samsun İl Müdürlüğü (2004), KHGM Samsun İl Müdürlüğü Verileri (basılmamış doküman).
KHGM Tokat İl Müdürlüğü (2004), KHGM Tokat İl Müdürlüğü Verileri (basılmamış doküman).
KHGM (2004-3), Kuyu Kayıt Bilgileri (basılmamış doküman).

4.2.2.3 Su Kaynakları Geliştirme Projelerinin Mevcut Durumu

Bölgedeki su kaynaklarından yararlanmak maksatlı geliştirilen ve halen işletilen, inşa halinde olan ve planlanan hidroelektrik, sulama ve içme, kullanma suyu temini projeleri aşağıda özetlenmiştir.

4.2.2.3.1 Hidroelektrik

Yeşilırmak ve Kızılırmak havzaları içerisinde yer alan TR83 Bölgesi sınırları dahilinde hidroelektrik enerji potansiyelinin geliştirilmesinden sorumlu olan DSİ ve Elektrik İşleri Etüt İdaresi Genel Müdürlüğü (EİE) tarafından bugüne kadar yapılan çalışmalar neticesinde toplam 19 adet hidroelektrik santral projesi geliştirilmiştir. 19 adet projenin toplam kurulu gücü 2 011 MW, toplam yıllık enerji üretimi 7 040 GWs'dir. Bölgede bugüne kadar geliştirilen hidroelektrik projelerinin listesi Tablo 4.2.2.12'de verilmiştir.

Türkiye toplam hidroelektrik enerji potansiyeli kurulu güç olarak 35 540 MW ve toplam ortalama enerji üretim kapasitesi 126 109 GWs'dir. Bölge illerindeki toplam potansiyel kurulu güç, Türkiye toplamının yüzde 5,7'sine, toplam hidroelektrik enerji üretim potansiyeli, Türkiye toplamının yüzde 5,6'sına karşılık gelmektedir.

4.2.2.3.2 Sulama

Bölgede ekonomik faaliyetlerin tarım ağırlıklı olması sulamaya olan talebi artırmaktadır. Bölgede sulama faaliyetleri iki grupta toplanmaktadır. Birinci grupta çiftçilerin kendi imkanları ile gerçekleştirdikleri halk sulamaları, ikinci grupta DSİ ve KHGM vasıtasıyla gerçekleştirilen devlet sulamaları yer almaktadır.

DSİ ve KHGM tarafından gerçekleştirilmiş ve planlanan sulama projeleri ile halk sulamalarından oluşan sulama sahalarının toplamı Tablo 4.2.2.13'de gösterilmiştir. Buna göre, bölgede sulama sahalarının toplamı 530 875 ha olup, bu sahanın 191 309 hektarı Samsun (yüzde 36), 138 703 hektarı Amasya (yüzde 26), 136 680 hektarı Tokat (yüzde 26) ve 64 183 hektarı Çorum (yüzde 12) ilinde bulunmaktadır. 530 875 ha sulanabilir alanın 240 655 hektarında sulama tesisleri inşa edilerek sulamaya açılmıştır. Söz konusu bu alan bölgedeki sulanabilir sahanın yüzde 45,3'ünü kapsamaktadır. Bölgede planlaması ve inşaatı devam eden alanlar toplamı 290 220 ha'dır. Sulama sahasının yüzde 77'sini DSİ sulamaları, yüzde 13'ünü KHGM sulamaları ve yüzde 10'unu halk sulamaları oluşturmaktadır. DSİ tarafından geliştirilen sulama projeleri Şekil 4.2.2.10'da gösterilmiştir.

Tablo 4.2.2.12 TR83 Bölgesi Hidroelektrik Enerji Potansiyeli

No	İl	Santral adı	Santral tipi	Durumu	Nehir	İşletme yılı	Kgüç (MW)	Enerji (GWs/yıl)
1	Amasya	Durucasu	Nehir	İşletme	Kazalan	1955	1	3
Toplam							1	3
2	Çorum	Obruk	Baraj	İnşa	Kızılırmak	-	203	473
3	Çorum	Kargı	Baraj	Planlama	Kızılırmak	-	98	450
Toplam							301	923
4	Samsun	Hasan Uğurlu	Baraj	İşletme	Yeşilırmak	1981	500	1 217
5	Samsun	Suat Uğurlu	Baraj	İşletme	Yeşilırmak	1983	76	345
6	Samsun	Altınkaya	Baraj	İşletme	Kızılırmak	1988	700	1 632
7	Samsun	Derbent	Baraj	İşletme	Kızılırmak	1991	56	257
8	Samsun	Kumköy	Nehir	İnşa	Yeşilırmak	-	10	65
Toplam							1 342	3 516
9	Tokat	Almus	Baraj	İşletme	Kızılırmak	1966	27	99
10	Tokat	Köklüce	Nehir	İşletme	Yeşilırmak	1988	90	584
11	Tokat	Ataköy	Baraj	İşletme	Yeşilırmak	1990	5	12
12	Tokat	İncesu	Nehir	İnş. başlanamamış	Çekerek	-	11	48
13	Tokat	Süreyyabey	Baraj	İnşa	Çekerek	-	14	50
14	Tokat	Erbaa	Nehir	Planlama	Kelkit	-	49	412
15	Tokat	Yazıtepe	Baraj	Planlama	Gülüt	-	4	13
16	Tokat	Akıncı	Nehir	Ön inceleme	Kelkit	-	46	391
17	Tokat	Koyulhisar	Baraj	Ön inceleme	Kelkit	-	38	311
18	Tokat	Niksar	Nehir	Ön inceleme	Kelkit	-	30	234
19	Tokat	Reşadiye	Nehir	Ön inceleme	Kelkit	-	53	444
Toplam							367	2 598
Bölge hidroelektrik enerji potansiyeli toplamı							2 011	7 040
Türkiye hidroelektrik enerji potansiyel toplamı							35 540	126 109

Kaynak: DSİ (2004-3), V. Bölge Müdürlüğü 2004-2005 Program Bütçe Takdim Raporu.
DSİ (2004-4), VII. Bölge Müdürlüğü 2004-2005 Program Bütçe Takdim Raporu.

Şekil 4.2.2.10 TR83 Bölgesi'ndeki DSİ Projeleri



Kaynak: DSİ (2004-3), V. Bölge Müdürlüğü 2004-2005 Program Bütçe Takdim Raporu, DSİ (2004-4), VII. Bölge Müdürlüğü 2004-2005 Program Bütçe Takdim Raporu

4.2.2.3.3 İçme, Kullanma Suyu

Bölgenin içme, kullanma suyu ihtiyacı yeraltı ve yerüstü su kaynaklarından karşılanmaktadır. Kentsel alanda içme ve kullanma suyu ihtiyacının karşılanmasına yönelik DSİ tarafından geliştirilen yerüstü su kaynaklı projeler (Tablo 4.2.2.14) haricinde, bölgede ağırlıklı olarak yeraltı suyu kaynaklarının değerlendirildiği pınarlar, kaynaklar ve sondaj kuyuları kullanılmaktadır. Bölgede DSİ, KHGM, İller Bankası, kamu kuruluşları, askeri garnizonlar, sanayi kuruluşları ile özel şahıslar tarafından içme, kullanma suyu amaçlı açılmış, belgeli ve DSİ'de kayıtlı kuyulardan çekilen su miktarı 210,00 hm³/yıl, KHGM'de kayıtlı 308 adet kuyudan çekilen su miktarı 28,20 hm³/yıl'dır.

Tablo 4.2.2.13 TR83 Bölgesi Sulama Alanları

	Amasya		Çorum		Samsun		Tokat		Bölge	
	ha	yüzde	ha	yüzde	ha	yüzde	ha	yüzde	ha	yüzde
Bölgede işletme olan alanlar										
DSİ sulamaları toplamı	47 757		7 013		9 036		54 056		117 862	
KHGM sulamaları toplamı	21 797		16 730		10 730		21 236		70 493	
Halk sulamaları	14 500		1 500		21 300		15 000		52 300	
Toplam işletmede olan alanlar	84 054	60,6	25 243	39,3	41 066	21,4	90 292	66,1	240 655	45,3
Bölgede inşa halinde olan alanlar										
DSİ sulamaları toplamı	20 361	14,7	22 520	35,1	143 048	74,8	31 212	22,8	217 141	40,9
Bölgede planlanan alanlar										
DSİ sulamaları toplamı	34 288	24,7	16 420	25,6	7 195	3,8	15 176	11,1	73 079	13,8
Bölgede toplam sulama alanı	138 703	100,0	64 183	100,0	191 309	100,0	136 680	100,0	530 875	100,0
DSİ sulamaları										
DSİ yerüstü sulamaları										
Planlama ve proje aşamasında projeler	34 288	33,5	16 420	35,7	7 195	4,5	15 176	15,1	73 079	17,9
İnşaatı devam eden projeler	1 647	1,6	16 982	37,0	64 571	40,5	6 336	6,3	89 536	21,9
İnşaatına başlanamamış projeler	18 714	18,3	5 538	12,1	78 477	49,3	24 876	24,8	127 605	31,3
Tamamı işletmede olan projler	36 760	35,9	4 903	10,7	1 901	1,2	45 323	45,1	88 887	21,8
İşletmeye kısmen açılmış projeler	0	0,0	0	0,0	6 650	4,2	5 200	5,2	11 850	2,9
DSİ yerüstü sulamaları toplamı	*91 409*	89,3	*43 843*	95,4	*158 794*	99,7	*96 911*	96,5	390 957	95,8
DSİ yeraltısuyu sulamaları toplamı	*10 997*	10,7	*2 110*	4,6	*485*	0,3	*3 533*	3,5	17 125	4,2
DSİ sulama alanı toplamı	102 406	100,0	45 953	100,0	159 279	100,0	100 444	100,0	408 082	100,0
KHGM sulamaları										
KHGM yerüstü sulamaları toplamı	10 749	49,3	14 468	86,5	6 934	64,6	14 266	67,2	46 417	65,8
KHGM yeraltısuyu sulamaları toplamı	*6 704*	30,8	*683*	4,1	*1 291*	12,0	*2 786*	13,1	11 464	16,3
KHGM gölet sulamaları toplamı	*4 344*	19,9	*1 579*	9,4	*2 505*	23,3	*4 184*	19,7	12 612	17,9
KHGM sulama alanı toplamı	21 797	100,0	16 730	100,0	10 730	100,0	21 236	100,0	70 493	100,0

Kaynak : DSİ (2004-3), V. Bölge Müdürlüğü 2004-2005 Program Bütçe Takdim Raporu.
DSİ (2004-4), VII. Bölge Müdürlüğü 2004-2005 Program Bütçe Takdim Raporu.

Tablo 4.2.2.14 İçme, Kullanma Suyu Maksatlı DSİ Projeleri

	Su tahsis edilen yerleşim	Su alma tesisi	Proje durumu	Su kaynağı	Tahsis edilen su (hm³/yıl)
Amasya	Taşova	Kumluca Barajı	Planlama	Kocasu+Sap dereleri	1,58
	Suluova	Derinöz Barajı	Planlama	Derinöz deresi	3,80
Amasya il toplamı					5,38
Çorum	Çorum Kenti	Yeni Hayat Barajı	İşletme	Ilgınöz çayı	11,00
		Çorum Barajı	İşletme	Çomar çayı	3,00
		Hatap Barajı	Planlama	Hatap çayı	9,40
		Yeni Hayat Derivasyonları	Planlama	Koparan çayı	3,00
		Alaca Barajı	Planlama	Sulu dere	11,00
Çorum il toplamı					37,40
Samsun	Samsun Kenti	Çakmak Barajı	İşletme	Abdal çayı	126,50
	Ondokuzmayıs	19 Mayıs Barajı	İnşa	Engiz çayı	40,05
	Salıpazarı	Salıpazarı Barajı	Planlama	Değirmen deresi	34,71
Samsun il toplamı					201,26
Tokat	Turhal	Turhal Barajı	Planlama	Gülüt çayı	14,84
Tokat il toplamı					14,84
Bölge toplamı					258,88

Kaynak: DSİ (2004-3), V. Bölge Müdürlüğü, 2004-2005 Program Bütçe Takdim Raporu.
DSİ (2004-4), VII. Bölge Müdürlüğü, 2004-2005 Program Bütçe Takdim Raporu.

4.2.2.4 Su Talep ve Temin Dengesi Çalışması

Yeşilırmak nehri su havzasında su talep ve temin dengesini incelemek için bir simülasyon modeli kullanılmıştır. Modelde havzada yer alan biriktirme yapıları olan baraj ve göletler, çevirme yapıları olan regülatörler ve hidroelektrik santrallar ile bu yapılardan su temin edilen sulama, içmesuyu ve hidroelektrik enerji projeleri membadan mansaba doğru akım şemaları halinde yer almaktadır.

Havzanın ana nehir ve yan kollarının ayrı ayrı modellenmesi yapılmış ve yan kolların çıktıları, ana nehre girdi olarak kullanılmıştır. Bu kapsamda Yeşilırmak nehri, Çekerek kolu, Çorum kolu, Tersakan kolu ve Kelkit çayı modelleri oluşturulmuştur.

Havza su potansiyelinin yeterlilik durumu ve hangi projelerde ne kadar su kullanılacağının belirlenmesi için geliştirilen model kullanılarak, aylık bazda işletme çalışması yapılmıştır. İşletme çalışmaları için 1976-2000 yılları arası 25 yıllık akım periyodu kullanılmıştır.

İşletme çalışması sonuçlarına göre yukarıda bahsi geçen bütün havzalarda su potansiyelinin halen işletmede olan ve gelecekte yapılması planlanan sulama, enerji ve içme, kullanma suyu temin projeleri için yeterli olduğu belirlenmiştir.

4.2.2.4.1 Bölgenin Yeraltı ve Yer Üstü Suyu Su Dengesi

Bölgede mevcut durumda ve gelecekteki su kaynaklarının yeterliliğinin tespiti için su potansiyeli ile su kullanımlarının karşılaştırılarak bölgedeki su dengesinin belirlenmesi gerekmektedir. Suyun kaynaklarına göre bu çalışma, yerüstü ve yeraltı suyu kaynakları göz önüne alınarak mevcut durum ve 2023 yılı için ayrı ayrı yapılmıştır.

Su potansiyelini kullanan başlıca su tüketim grupları sulama, içme, kullanma, sanayi suyu ve hayvan suyu kullanıcılarını kapsamaktadır. Bölgedeki tarım ve hayvancılık sektörlerindeki sürdürülebilir gelişmenin devam ettirilebilmesi, büyük ölçüde su kaynaklarının miktar ve kalite olarak yeterliliği ile yakından ilişkilidir. Projenin birinci aşamasında mevcut durum analizi için 2000 yılı nüfus sayımları, nüfusun idari dağılımı ve hali hazırda sulanan tarım arazileri ve hayvan sayıları dikkate alınarak her bir su tüketim grubunun su kullanımları tahmin edilmiştir. Hesaplarda kişi başına su tüketim miktarları kentsel alanda, hizmet nüfusuna bağlı olarak 200-350 l/kişi/gün, kırsal 100 l/kişi/gün alınmıştır. Bölgedeki yeraltı ve yerüstü suyu kaynakları potansiyelleri ve kaynaklardan mevcut durumda su kullanımları hesaplanarak Tablo 4.2.2.15'de gösterilmiştir.

Yeraltı suyundan tüm su tüketimleri dikkate alındığında, mevcut durumda yeraltı suyu potansiyelini kullanma oranları Amasya illinde yüzde 93, Çorum ilinde yüzde 104, Samsun ilinde yüzde 49 ve Tokat ilinde yüzde 31'dir. Buna göre Amasya ilinde yeraltı suyu potansiyelinin tamamına yakın miktarı, Çorum ilinde potansiyelden fazla miktar kullanılmaktadır. Bu illerde yeraltı suyu kullanımının DSİ tarafından kontrol edilmesi gerekmektedir. Bu illerde gelecekte yeraltı suyu çekimlerinin artması halinde, yeraltı suyu rezervlerinden fazla su çekilmesi olacağı için yeraltı suyu potansiyeli olumsuz etkilenecek ve rezervlerde azalma meydana gelecektir. Aynı şekilde Samsun ilinde Samsun şehri çevresi yan havzalarında potansiyel yüzde 90 civarında kullanıldığı için, yeraltı suyu çekimlerinin bu alanda da DSİ tarafından kontrol edilmesi gerekmektedir. Tokat ilinde ve Samsun ilinin diğer kesimlerinde, yeraltı suyu kaynaklarının kullanımı gelecekte geliştirilebilir.

Yüzey suyu potansiyelini kullanma miktarları Amasya, Çorum, Samsun ve Tokat illerinde sırasıyla yılda 363, 135, 200 ve 455 milyon m^3'tür. Yüzey suyu potansiyeli büyük oranda sulama amaçlı kullanılmaktadır. Bölgedeki büyük sulama sahalarının sulanmasından sorumlu DSİ'nin sulama projelerini hayata geçirme hızı bölgenin su

Tablo 4.2.2.15 Bölgede Yerüstü ve Yeraltı Suyu Potansiyelinin Mevcut Durumda Kullanımı

	Birim	Amasya	Çorum	Samsun	Tokat	Bölge
Yüzey suyu potansiyeli	hm^3/yıl	4 983	4 830	12 505	4 153	12 505
Sulama suyu kullanımı						
DSİ yüzey suyu sulamaları	ha	36 760	4 903	8 551	50 523	100 737
KHGM yüzey suyu sulamaları	ha	15 083	16 047	9 439	18 450	59 019
Halk sulamaları	ha	13 630	900	8 520	12 750	35 800
DSİ yüzeysel sulama suyu	hm^3/yıl	202,2	27,0	47,0	277,9	554,1
KHGM yüzeysel sulama suyu	hm^3/yıl	83,0	88,3	51,9	101,5	324,7
Halk sulamaları yüzeysel sulama suyu	hm^3/yıl	75,0	5,0	46,9	70,1	197,0
Toplam sulama suyu kullanımı	hm^3/yıl	*360,2*	*120,3*	*145,8*	*449,5*	1 075,8
İçme-kullanma suyu kullanımı						
Belediyelerin yüzey suyu kullanan nüfusu (2000 yılı)	kişi	5 663	114 170	409 167	13 872	542 872
Toplam içme-kullanma suyu kullanımı	hm^3/yıl	*0,4*	*12,2*	*49,8*	*1,0*	63,4
Hayvan suyu kullanımı						
Küçükbaş hayvan sayısı	adet	114 000	140 000	252 000	226 000	732 000
Büyükbaş hayvan sayısı	adet	134 000	162 000	295 000	247 000	838 000
Küçükbaş hayvan suyu	hm^3/yıl	1,6	1,9	3,4	3,1	10,0
Büyükbaş hayvan suyu	hm^3/yıl	0,6	0,7	1,2	1,0	3,5
Toplam hayvan suyu kullanımı	hm^3/yıl	*2,2*	*2,6*	*4,6*	*4,1*	*13,5*
Yüzey suyu potansiyeli kullanımı						
Toplam yüzey suyu kullanımı	hm^3/yıl	*362,8*	*135,1*	*200,2*	*454,6*	*1152,7*
Toplam yüzey suyu potansiyeli kullanım oranı	*yüzde*	*7,3*	*2,8*	*1,6*	*10,9*	*9,2*

	Birim	Amasya	Çorum	Samsun	Tokat	Bölge
Yeraltı suyu potansiyeli	hm^3/yıl	141,0	46,7	261,2	346,0	794,9
Sulama suyu kullanımı						
DSİ yeraltısuyu sulamaları	ha	10 997	2 110	485	3 533	17 125
KHGM yeraltısuyu sulamaları	ha	6 704	683	1 291	2 786	11 464
Halk sulamaları	ha	870	600	12 780	2 250	16 500
DSİ yeraltı sulama suyu	hm^3/yıl	60,5	11,6	2,7	19,4	94,2
KHGM yeraltı sulama suyu	hm^3/yıl	36,9	3,8	7,1	15,3	63,1
Halk sulamaları sulama suyu	hm^3/yıl	4,8	3,3	70,3	12,4	90,8
Toplam sulama suyu kullanımı	hm^3/yıl	*102,2*	*18,7*	*80,1*	*47,1*	*248,1*
Sanayi suyu kullanımı						
Toplam sanayi suyu kullanımı	hm^3/yıl	*4,6*	*0,0*	*2,1*	*2,0*	*8,7*
İçme-kullanma suyu kullanımı						
Belediyelerin yeraltı suyu kullanan nüfusu (2000 yılı)	kişi	242 532	248 297	330 591	584 293	1 405 713
Köy ve bağlı üniteler nüfusu (2000 yılı)	kişi	117 036	234 598	469 379	229 862	1 050 875
Belediyeler içme-kullanma suyu	hm^3/yıl	19,1	20,2	25,7	47,4	112,4
Köy ve bağlı ünitelerin tüketimi	hm^3/yıl	4,3	8,6	17,1	8,4	38,4
Toplam içme-kullanma suyu kullanımı	hm^3/yıl	*23,4*	*28,8*	*42,8*	*55,8*	*150,8*
Hayvan suyu kullanımı						
Küçükbaş hayvan sayısı	adet	114 000	140 000	252 000	226 000	732 000
Büyükbaş hayvan sayısı	adet	134 000	162 000	295 000	247 000	838 000
Küçükbaş hayvan suyu	hm^3/yıl	0,2	0,2	0,3	0,3	1,0
Büyükbaş hayvan suyu	hm^3/yıl	0,7	0,9	1,3	1,4	4,3
Toplam hayvan suyu kullanımı	hm^3/yıl	*0,9*	*1,1*	*1,6*	*1,7*	*5,3*
Yeraltı suyu potansiyeli kullanımı						
Toplam yeraltı suyu kullanımı	hm^3/yıl	*131,1*	*48,6*	*126,6*	*106,6*	*412,9*
Toplam yeraltı suyu potansiyeli kullanım oranı	*yüzde*	*93,0*	*104,1*	*48,5*	*30,8*	*51,9*

Kaynak: DSİ (2004-3), V. Bölge Müdürlüğü, 2004-2005 Program Bütçe Takdim Raporu.
DSİ (2004-4), VII. Bölge Müdürlüğü, 2004-2005 Program Bütçe Takdim Raporu.

Tablo 4.2.2.16 Bölgede Yerüstü ve Yeraltı Suyu Potansiyelinin 2023 Yılı Tahmini Kullanımı

	Birim	Amasya	Çorum	Samsun	Tokat	Bölge
Yüzey suyu potansiyeli	hm^3/yıl	4 983	4 830	12 505	4 153	12 505
Sulama suyu kullanımı						
DSİ yüzey suyu sulamaları	ha	91 409	43 843	158 794	96 911	390 957
KHGM yüzey suyu sulamaları	ha	15 083	16 047	9 439	18 450	59 019
Halk sulamaları	ha	13 630	900	8 520	12 750	35 800
DSİ yüzeysel sulama suyu	hm^3/yıl	502,7	241,1	873,4	533,0	2 150,3
KHGM yüzeysel sulama suyu	hm^3/yıl	83,0	88,3	51,9	101,5	324,7
Halk sulamaları yüzeysel sulama suyu	hm^3/yıl	75,0	5,0	46,9	70,1	197,0
Toplam sulama suyu kullanımı	hm^3/yıl	*660,7*	*334,4*	*972,2*	*704,6*	*2672,0*
İçme-kullanma suyu kullanımı						
Belediyelerin yüzey suyu kullanan nüfusu (2000 yılı)	kişi	68 245	159 200	528 147	136 626	892 218
Toplam içme-kullanma suyu kullanımı	hm^3/yıl	*5,8*	*17,1*	*63,0*	*12,2*	98,1
Hayvan suyu kullanımı						
Küçükbaş hayvan sayısı	adet	171 000	210 000	378 000	339 000	1 098 000
Büyükbaş hayvan sayısı	adet	201 000	243 000	442 500	370 500	1 257 000
Küçükbaş hayvan suyu	hm^3/yıl	2,3	2,9	5,2	4,6	15,0
Büyükbaş hayvan suyu	hm^3/yıl	0,8	1,0	1,8	1,5	5,1
Toplam hayvan suyu kullanımı	hm^3/yıl	*3,1*	*3,9*	*7,0*	*6,1*	*20,1*
Yüzey suyu potansiyeli kullanımı						
Toplam yüzey suyu kullanımı	hm^3/yıl	*669,6*	*355,4*	*1042,2*	*722,9*	*2790,2*
Toplam yüzey suyu potansiyeli kullanım oranı	*yüzde*	*13,4*	*7,4*	*8,3*	*17,4*	*22,3*

	Birim	Amasya	Çorum	Samsun	Tokat	Bölge
Yeraltı suyu potansiyeli	hm^3/yıl	141,0	46,7	261,2	346,0	794,9
Sulama suyu kullanımı						
DSİ yeraltısuyu sulamaları	ha	10 997	2 110	485	3 533	17 125
KHGM yeraltısuyu sulamaları	ha	6 704	683	1 291	2 786	11 464
Halk sulamaları	ha	870	600	12 780	2 250	16 500
DSİ yeraltı sulama suyu	hm^3/yıl	60,5	11,6	2,7	19,4	94,2
KHGM yeraltı sulama suyu	hm^3/yıl	36,9	3,8	7,1	15,3	63,1
Halk sulamaları sulama suyu	hm^3/yıl	4,8	3,3	70,3	12,4	90,8
Toplam sulama suyu kullanımı	hm^3/yıl	*102,2*	*18,7*	*80,1*	*47,1*	*248,1*
Sanayi suyu kullanımı						
Toplam sanayi suyu kullanımı	hm^3/yıl	*4,6*	*0,0*	*2,1*	*2,0*	*8,7*
İçme-kullanma suyu kullanımı						
Belediyelerin yeraltı suyu kullanan nüfusu (2000 yılı)	kişi	197 321	261 778	381 803	612 669	1 453 571
Köy ve bağlı üniteler nüfusu (2000 yılı)	kişi	125 227	272 469	577 369	287 937	1 263 002
Belediyeler içme-kullanma suyu	hm^3/yıl	16,7	20,5	31,4	53,2	121,8
Köy ve bağlı ünitelerin tüketimi	hm^3/yıl	4,6	9,9	21,1	10,5	46,1
Toplam içme-kullanma suyu kullanımı	hm^3/yıl	*21,3*	*30,4*	*52,5*	*63,7*	*167,9*
Hayvan suyu kullanımı						
Küçükbaş hayvan sayısı	adet	171 000	210 000	378 000	339 000	1 098 000
Büyükbaş hayvan sayısı	adet	201 000	243 000	442 500	370 500	1 257 000
Küçükbaş hayvan suyu	hm^3/yıl	0,2	0,3	0,5	0,5	1,5
Büyükbaş hayvan suyu	hm^3/yıl	1,1	1,3	2,0	2,0	6,5
Toplam hayvan suyu kullanımı	hm^3/yıl	*1,3*	*1,6*	*2,5*	*2,5*	*8,0*
Yeraltı suyu potansiyeli kullanımı						
Toplam yeraltı suyu kullanımı	hm^3/yıl	*129,4*	*50,7*	*137,2*	*115,3*	*432,7*
Toplam yeraltı suyu potansiyeli kullanım oranı	*yüzde*	*91,8*	*108,6*	*52,5*	*33,3*	*54,4*

Kaynak: *DSİ (2004-3), V. Bölge Müdürlüğü, 2004-2005 Program Bütçe Takdim Raporu.*
DSİ (2004-4), VII. Bölge Müdürlüğü, 2004-2005 Program Bütçe Takdim Raporu.

potansiyelinden faydalanma oranlarını doğrudan etkilemektedir. Bölgede işletmedeki DSİ yüzey sulaması sahalarının, inşaat halinde ve gelecekte yapılması planlanan yüzey sulama sahalarını da içeren tüm DSİ yüzey sulama sahalarına oranları Amasya ilinde yüzde 40, Çorum ilinde yüzde 11, Samsun ilinde yüzde 5 ve Tokat ilinde yüzde 52'dir. Samsun ve Çorum illerinde işletmedeki DSİ yüzey sulama alanlarının küçüklüğü, yüzeysuyu kullanım oranlarının düşük kalmasına neden olmaktadır.

Bölgedeki yeraltı ve yerüstü suyu potansiyelleri ve bu kaynaklardan 2023 yılında su kullanımları hesaplanarak Tablo 4.2.2.16'da gösterilmiş 2023 yılı içme, kullanma suyu ihtiyaçlarının tahmini için, hazırlanan 2023 yılı nüfus projeksiyonlarından nüfusun en fazla arttığı senaryo dikkate alınmıştır. Buna göre, Amasya, Çorum, Samsun ve Tokat illeri 2023 yılı nüfusları sırasıyla 390 793, 693 447, 1 487 319 ve 1 037 232 kişi olarak tahmin edilmiştir. İçme ve kullanma suyu artışına ilave olarak bölgede planlanan tüm sulama projelerinin hayata geçirilerek işletmeye açılacağı ve hayvancılığın gelişme potansiyeli dikkate alınarak bölgedeki hayvan sayısında yüzde 50 artış olacağı kabul edilmiştir.

Bu varsayımlar altında bölgenin su potansiyeli 2023 yılı su ihtiyaçlarını karşılamakta yeterli bulunmuştur. Yüzey suyu potansiyelini kullanma miktarları Amasya, Çorum, Samsun, Tokat ve illerinde sırasıyla yılda 670, 355, 1 042 ve 723 milyon m^3'e ulaşacaktır. Gelecekte Samsun ve Çorum illerindeki sulama projelerinin hizmete girmesi ile, illerin yüzey suyu potansiyelinden faydalanma oranları birbirine yaklaşacaktır.

4.2.3 SONUÇ

Bölgedeki içmesuyu ve kanalizasyon hizmetleri, nüfusun yüzde 65'ine belediyeler tarafından, yüzde 35'ine ise KHGM tarafından götürülmektedir. Su temininde ana su kaynağı Samsun ve Çorum şehirleri başta olmak üzere bir kaç belediye için barajlardan temin edilen yüzey suyu, diğer belediyeler ve kırsal alan için ağırlıklı olarak yeraltısuyu kaynaklarıdır. Baraj suları arıtılarak, yeraltısuları klorlanarak tüketime sunulmaktadır.

Bölge kentsel alanında, su temin sistemlerinde şebekeye sahip nüfusun toplam kentsel nüfusa oranı yüzde 86'dır. Sağlıklı kentleşmenin temel göstergesi olan bu oranın yüzde 100'e çıkartılması zorunludur.

Bölgede 2000 yılında yeterli içmesuyuna sahip olan kırsal yerleşimlerin nüfusu (yüzde 90) Türkiye ortalamasının (yüzde 85) üzerindedir. Bölge kırsal alanında şebeke ile içmesuyu temin edilen nüfusun oranı yüzde 51'dir. VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda belirtildiği gibi hedef kırsal alanda tüm köylere şebekeli içmesuyu temin edilmesidir.

Bölgedeki şehirler ve ilçelerin büyük kısmında kanalizasyon şebekesi bulunmakta, ancak toplanan atıksular arıtılmadan dere yataklarına deşarj edilmektedir. Bölgede işletmede olan dört adet (Samsun, Ondokuzmayıs, Terme ve Çorum belediyelerinde) atıksu arıtma tesisi mevcuttur. Bölgede kentsel alanda üretilen atıksuların nüfus bazında ancak yüzde 14'ü arıtılmaktadır. Küçük nüfuslu belediyeler ve köylerde ise kanalizasyon tesisleri çok yetersizdir. Bölgedeki çevre kirliliğinin önlenmesi kapsamında kanalizasyon ve atıksu arıtma ile ilgili altyapı inşaatlarının hızla gerçekleştirilmesi, önlemler konusunda ilk sıralarda yer almalıdır.

Bölge, su kaynakları potansiyeli ve km^2'ye düşen su miktarı açısından Türkiye ortalamasının üzerinde suya sahiptir. Yeraltı suyu potansiyeli kullanımı Amasya ve Çorum illerinde yüzde 93 ve yüzde 104'lere ulaşmış, Samsun'da yüzde 49, Tokat'ta yüzde 31 mertebesindedir. Yüzey suyu potansiyelinin kullanımı, en fazla yüzde 11 ile Tokat ilinde olup, yüzey suyu potansiyelinden faydalanma oranı, büyük ölçüde DSİ tarafından planlanan ve inşa halinde olan büyük ölçekli sulama projelerinin (Bafra ovası, Çarşamba ovası, Aşağı Çekerek Projesi, Merzifon Projesi, Koçhisar

Projesi) gerçekleştirilmesiyle sıçrama yapacaktır. Yapılan hesaplara göre, bölgenin su kaynakları potansiyeli 2023 yılı içme, kullanma, sanayi ve sulama suyu ihtiyaçlarını karşılayacak mertebededir ve su kaynakları bölgenin gelişmesi için bir kısıt teşkil etmeyecektir.

Su dengesi modeli sonuçlarına göre Yeşilırmak havzası su potansiyelinin halen işletme ve inşaat halinde olan ve gelecekte yapılması planlanan sulama, enerji ve içme, kullanma suyu temin projeleri için yeterli olduğu belirlenmiştir.

4.2.4 ENERJİ

4.2.4.1 Giriş

Enerji, kentsel ve kırsal altyapıyı ilgilendiren bir bölüm olarak değerlendirilmeye alınmıştır. Bu kapsamda, enerji altyapısını oluşturan elektrik üretim santralları, elektrik iletim hatları, elektrik dağıtım hatları, doğalgaz iletim ve dağıtım sistemi incelenmiştir.

Bölgenin mevcut enerji altyapısı hakkında sağlıklı verilere ve bilgilere ulaşabilmek için ilgili kuruluşların (TEİAŞ, TEDAŞ, EÜAŞ, BOTAŞ) merkez/ bölge yöneticileriyle görüşmelerde bulunulmuş ve bu görüşmelerde enerji altyapısı konusunda istatistiki ve genel bilgilere ulaşılmıştır. Ayrıca internet üzerinden adı geçen kurumların, bölge valiliklerinin ve diğer kamu, özel kesim kuruluşlarının çalışmalarına ve bilgilerine ulaşılmaya çalışılmıştır. Enerji konusunda yayınlanmış olan makaleler ve çeşitli dokümantasyonlar araştırılmış ve incelenmiştir. Bölgede genel toplantılar düzenlenerek, sivil toplum kuruluşlarının kendi bölgesindeki mevcut sorunlarına (enerji bölümü dahil) yaklaşımları, bu sorunların çözümü için neler yapılabileceği ve ileriye dönük projeksiyonlar konusunda bilgi alışverişlerinde bulunulmuştur. Tüm bu çalışmaların neticesinde elde edilen bilgilerin yorumlanması ve değerlendirilmesi yapılarak enerji altyapısı bölümü hazırlanmıştır.

Şekil 4.2.4.1 Dağıtım Trafolarının Yüklenme Oranları

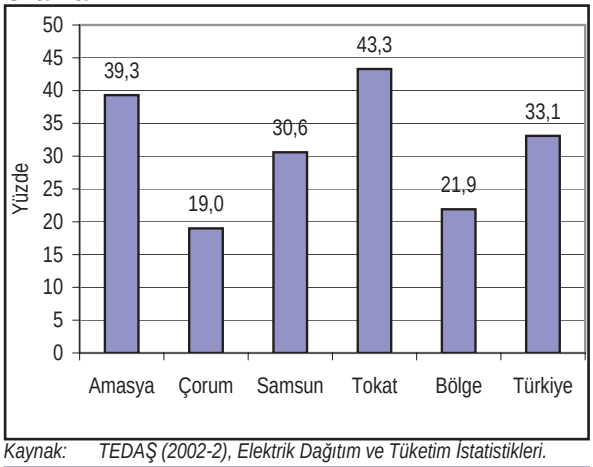

Kaynak: TEDAŞ (2002-2), Elektrik Dağıtım ve Tüketim İstatistikleri.

4.2.4.2 Üretim Santralları

Bölgede mevcut elektrik üretim kaynakları olarak sekiz adet hidroelektrik santral (HES), dört adet otoprodüktör santral ve iki adet mobil santral bulunmaktadır. Bu santralların toplam kurulu güçleri 1 702 MW ve 2001 yılı fiili üretim kapasiteleri 4 757 GWs/yıl'dır. Üretim kapasitelerinin Türkiye içerisindeki genel payı ise, 2001 yılı itibarıyla yüzde 3'tür.

İşletmede olan santralların yanı sıra, bölgede planlama aşamasında ve inşa halinde olan enerji üretim santrallarının devreye girmesi, özellikle Türkiye'nin yıl bazında artan enerji talebinin karşılanması açısından önem taşımaktadır. Bölgede planlanan ve inşa halinde olan santralların toplam kurulu güçleri 553 MW ve bu santralların yıllık planlanan ortalama üretim kapasiteleri ise 2 875 GWs/yıl'dır (TEİAŞ, 2001).

4.2.4.3 İletim ve Dağıtım Sistemi

Bölgede mevcut iletim yüksek gerilimle yapılmaktadır. Çoğunluğu kırsal kesimde bulunan bu iletim hatlarının toplam uzunluğu; 154 kV'luk sistem için 1 720 km, 380 kV'luk sistem için 1 240 km'dir. İletim hatlarının bağlı bulunduğu 17 adet trafo merkezi (TM) vardır. Bu trafo merkezlerinde, istenen seviyeye göre gerilim dönüşümleri yapılmakta ve tüketicilerin kullanımına sunulmaktadır. Trafoların toplam kurulu güçleri 1 653 MVA ve ortalama yüklenme oranı yüzde 69'dur. Yüklenme oranı kritik seviye eşiğini geçen ve yüzde yüzün üzerinde yüklenme oranına sahip trafo merkezleri de vardır. Bu trafo merkezlerine ilave trafolar konmalı veya kapasiteleri yükseltilmelidir. Trafo indirici merkezleri, bölgede bulunan yerleşim yerlerinin elektrik ihtiyacını karşıladığı gibi, enterkonnekte sistemi ile bağlı bulunduğu diğer illerin de elektrik ihtiyacını da karşılamaktadırlar.

Dağıtım hatları, orta ve alçak gerilim hatlarından oluşmaktadır. Bölgedeki orta gerilim hatlarının toplam uzunluğu 17 459 km, alçak gerilim hatlarının uzunluğu ise 23 214 km'dir. Orta gerilim hatlarının büyük kısmı, şehir içlerinde dahi, havai hatlardan oluşmaktadır. Bölgede, genellikle bir ana (master) plan çerçevesinde hatların tesis edilmesi gerekirken, kısa vadeli planların uygulamaya konulması ile, mevcut elektrik dağıtım sistemi altyapısı oluşturulmaya çalışılmıştır. Oluşturulan bu altyapı, şehir içi görüntü kirliliğine, enerji kesintilerine, kayıp-kaçak oranlarının artmasına yol açmaktadır.

Dağıtım hatlarının bağlı olduğu dağıtım trafoları sayısı 10 708, toplam trafo gücü ise 2 050 MW'dır. Bu trafoların yüklenme oranı yüzde 22'dir. Başka bir deyişle her 4,4 trafodan birisi tam olarak işletmede görülmektedir. Türkiye ölçeğinde trafoların yüklenme oranı ise yüzde 33,1'dir.

Bölgede elektrik dağıtımı, ideal olan ve birbirine direkt olarak bağlanabilen bir tek gerilim seviyesi yerine, beş farklı gerilim seviyesiyle yapılmakta-

Tablo 4.2.4.1 Orta Gerilimdeki Arıza Miktarları ve Kesinti Süreleri, 2003

	Samsun	Çorum	Tokat	Amasya	Bölge
OG'deki kesinti sayısı (adet)	8 796	1 311	3 507	3 159	16 773
OG'deki kesinti süreleri (saat)	14 844	713	1817	616	17 990
Kesinti sayısı başına düşen süre (dak.)	101	32	31	11	44
OG/AG trafo başına düşen arıza (adet)	2,07	0,47	1,66	1,97	1,56

Kaynak: TEDAŞ Amasya İl Müdürlüğü (2004-2), Arıza İstatistikleri (basılmamış doküman).
TEDAŞ Çorum İl Müdürlüğü (2004-2), Arıza İstatistikleri (basılmamış doküman).
TEDAŞ Samsun İl Müdürlüğü (2004-2), Arıza İstatistikleri (basılmamış doküman).
TEDAŞ Tokat İl Müdürlüğü (2004-2), Arıza İstatistikleri (basılmamış doküman).

dır. Bu durum, işletmede sorunlara ve kayıpların artmasına sebebiyet vermektedir. Sanayi, tarım, konut ve kırsal kesimi besleyen orta gerilim hatları birbiri üzerine binmiş durumdadır. Bir hat üzerinde çok sayıda trafo (30-40 adet) bulunmaktadır. Kırsal kesimde oluşan lokal bir arıza, sanayi veya konut kesiminde enerji kesintisine yol açmaktadır. Hatlarda arızaların ve kesintilerin lokal olarak kalmasını sağlayacak seçicilik oluşturulamamıştır.

Bölgede 199 200 adet cadde ve sokak aydınlatma armatürü bulunmaktadır. Armatür başına 1,58 kWs enerji tüketilmektedir. Cadde ve sokak armatürleri uygun özellikte, verimi ve malzeme kalitesi yüksek malzemelerle, armatürlerle yapılmalıdır. Aydınlatma sistemine ölçü ve kontrol devreleri tesis edilerek sistemin verimli bir halde çalıştırılması sağlanabilmelidir.

Hatlarda ve trafo merkezlerinde tespit edilen mevcut arızalar ve sıkıntılar genelde altyapı yetersizliğinden, kalitesiz malzeme kullanımından ve eleman yetersizliği gibi konulardan kaynaklanmaktadır. Dağıtım sisteminde oluşan teknik kayıpların azaltılması, gerilim düşümlerinin giderilmesi, elektrik dağıtımında kalitenin ve müşteri memnuniyetinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bölgede üretimden ziyade, elektrik dağıtım altyapısının yetersizliğinden kaynaklanan sorunlar vardır. Elektrik dağıtım altyapısı planlaması yapılırken sanayi ve imar (nüfus) planlamasıyla birlikte ele alınmalıdır. Yapılan planlamalar gerçekçi olmalı ve uygulamaya konmasında da kararlılık gösterilmelidir.

Orta gerilim (OG) düzeyinde meydana gelen arızalar bölgesel enerji kesintilerine sebebiyet vermektedir. Alçak gerilimde meydana gelen arızalar ise daha dar ve lokal bölgeyi ilgilendirmektedir. Bu sebepten, meydana gelen arızaları orta gerilim düzeyinde değerlendirmek daha sağlıklı bir yaklaşım olarak kabul edilebilir. Tablo 4.2.4.1'de OG düzeyine göre düzenlenmiş bölge arıza bilgileri verilmiştir.

Türkiye ölçeğinde OG bazında bir istatistiki veriye ulaşılamamıştır. 2002 yılı genel arıza sayısı, bölgede her yüz abonede 14,9, Türkiye ölçeğinde ise 25,67'dir.

4.2.4.4 Doğalgaz

Enerji altyapısı içerisinde değerlendirilmesi gereken diğer bir bölüm doğalgazdır. Bölge içerisinden geçen ve Rusya-Karadeniz-Samsun ve Ankara hattını oluşturan ve kamuoyunda "Mavi Akım" doğalgaz hattı olarak adlandırılan bu hat, bölgenin büyük bir kısmının doğalgaz ihtiyacını sağlayacaktır. 2003 yılında işletmeye açılan bu doğalgaz hattından halen Çorum ili sanayi sektörü kısmen de olsa (dört adet sanayi tesisi bağlanmış durumdadır) doğalgaz ihtiyacını karşılamaktadır. Aynı ilde 2004 yılı itibarıyla konutlarda doğalgaz kullanımına kademeli olarak başlanmış durumdadır. Doğalgaz hatlarının tesis edilmesi için, altyapı çalışmaları devam etmektedir. Bölgenin Tokat ilinin doğalgaz ihtiyacını sağlayacak diğer bir doğalgaz hattı ise, 2001 yılında işletmeye açılan ve İran doğalgazını taşıyan Doğu Anadolu Doğalgaz Hattı'dır.

Şekil 4.2.4.2, bölge içerisinden geçen doğalgaz iletim hatlarını göstermektedir. Ayrıca Türkiye'de mevcut, inşaa halinde olan ve planlanan diğer doğalgaz hatları da bu şekil üzerinde gözükmektedir.

Bölgedeki kentlerin doğalgaz altyapısını oluşturacak hatların yapım ihaleleri özel kesime ihale edilmiş durumdadır. Doğalgaz hatlarının yapımında (özellikle kent içi) mevcut elektrik, su, telefon altyapı hatlarına hasar vermemesi için ilgili kurum temsilcileriyle koordineli bir çalışmanın yapılması gerekmektedir. Altyapı Koordinasyon Merkezi (AYKOME) çalışmalarının sürekli ve etkin bir şekilde yerine getirilmesi, bölgesel altyapı çalışmalarının sağlıklı ve planlı bir şekilde yürütülmesi için önem arz etmektedir.

Doğalgaz hatlarında uygun yerlere basınç düşürme istasyonları konarak kentlerin ve kırsal kesimin gaz ihtiyacına yönelik tesisler yapılmalıdır. Bu

Şekil 4.2.4.2 Botaş Doğal Gaz İletim Hatları Haritası



Kaynak: *Botaş (2004), Botaş web sitesi (www. botas.gov.tr).*

istasyonların sayısı ve yerleri, mümkün olduğunca büyük yerleşim yerlerinde olduğu gibi, küçük yerleşim birimlerinin de doğalgaz kullanım ihtiyacını da gözeterek planlanmalı ve tesis edilmelidir. Sonradan bu hatların üzerine ilave branşman hatlarının tesis edilmesi, maliyetli ve zor bir iş olacaktır. Bu husus, kırsal kesimdeki bazı orman köylerinin doğalgaza kavuşturulmasının teşvik edilmesi ve çevrenin korunması açısından önem arz etmektedir.

4.2.4.5 Sonuç

Bölgede enerji altyapısı olarak üretim santralları, elektrik iletim hatları, elektrik dağıtım sistemini oluşturan trafo merkezleri ve dağıtım hatları sayılabilir. Doğalgaz iletim ve dağıtım sistemi de, enerji altyapısının diğer bir parçasını oluşturmaktadır. Bölge enerji altyapısı içerisinde en zayıf halkayı elektrik dağıtım altyapısı oluşturmaktadır.

Bölgedeki kentlerin ihtiyacı olan enerji miktarının temininde bir sorun yaşanmazken (bölgedeki enerji kaynaklarının bölge tüketimini karşılama oranı iki kat civarındadır), güvenilir ve kesintisiz bir enerji dağıtımında sorunlar yaşanmaktadır.

Bölge kentsel elektrik altyapısı oluşturulurken, kentlerin gelişim planlarına dayanan bir elektrik dağıtım altyapısı oluşturulamamıştır. Planlama ve uygulama aşamasında sürekli değişikliğe uğrayan imar planları, plansız bir yatırım programı uygulayan sanayi sektörü sağlıklı bir elektrik altyapısının oluşumuna en büyük engeldir.

Kentlerde altyapı çalışmalarında değişik kurumların (Belediye, Türk Telekom, TEDAŞ, doğalgaz dağıtım vb) bütçelerinin ve projelerinin farklı zaman diliminde uygulama aşamasına gelmesi, kentsel altyapı çalışmalarını olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle üst düzeyde koordinasyon kurumlarının etkin bir şekilde devreye sokulması gerekmektedir.

4.2.5 HABERLEŞME

4.2.5.1 Giriş

Haberleşme bölümü, kentsel ve kırsal altyapıyı ilgilendiren bir bölüm olarak değerlendirilmeye alınmıştır. Bu kapsamda, haberleşme altyapısını oluşturan sabit telefon santralları, mobil telefon baz istasyonları, internet altyapısı, yeraltı ve yerüstü haberleşme iletim şebekeleri incelenmiştir.

Haberleşme konusuyla ilgili olarak ilgili kuruluşların merkez ve bölge yöneticileriyle görüşmelerde bulunulmuş ve bu görüşmelerde haberleşme altyapısı konusunda istatistiki ve genel bilgilere ulaşılmıştır. Ayrıca internet üzerinden adı geçen kurumların, bölge valiliklerinin çalışmalarına ve bilgilerine ulaşılmıştır. Tüm bu çalışmaların neticesinde istatistiki bilgilerin yorumlanması ve değerlendirilmesi yapılarak haberleşme altyapısı bölümü hazırlanmıştır.

4.2.5.2 Mevcut Durum

Haberleşme hizmetleri altyapısı bölgede büyük çoğunlukla Türk Telekom tarafından yürütülmektedir. GSM haberleşme altyapısı özel kesim tarafından sağlanmakta ise de, Türk Telekom'un mevcut altyapısını da kısmen kullanmaktadır.

Bölgede, mezraların yüzde doksanı dahil olmak üzere, tüm yerleşim birimlerine haberleşme altyapısı götürülmüş durumdadır. Mevcut telefon santrallarının tamamına yakını dijital santrallardır. Kırsal bölgede bulunan santrallardan bir kısmı analog olarak gözükmektedir.

Santrallar arası transmisyonlar, mevcut durumda dört farklı şekilde yapılmaktadır. Fiber optik (FO) kablo, radyolink (R/L) istasyonlar, uydu (IDR) veya şu anda sadece kırsal bölgelerde kullanılan havai hatlı bakır kablo olarak adlandırdığımız 12 TN devreler üzerinden gerçekleştirilmektedir.

Haberleşme uzak şebeke iletim hatları, elektrik

iletim hatları sisteminde olduğu gibi bir ring üzerinden birbirlerine bağlanmışlardır. Bu ana ring hatlarını fiber optik (FO) kablolar oluşturmaktadır. Bölge 2001 yılı FO kablo uzunluğu toplamı 4 461 km'dir. Ringin bir tarafından iletişimin kesildiği durumlarda, ringin diğer tarafından iletişim yapılabilmektedir. Fakat, kırsal kesimlerde uç noktalarda kalan santrallar (100-300 abonelik) bu ringin dışında kalmaktadırlar.

Kent içi şebekeleri oluşturan hatlar prensibal (ana hat) ve lokal hatlardır. Bu hatların (çift hat/adet) olarak sayıları aşağıda verilmiştir.

Kentsel ve kırsal alanda ağları oluşturan hatların yaklaşık yüzde 25,0'ı yeraltında, yüzde 75,0'ı ise yerüstündeki havai hatlardır. Bu oran bölge içerisinde kentsel ve kırsal alanda değişiklikler göstermektedir. Kentiçi ağlar, verilen ödenek çerçevesinde süratle yeraltına alınmaya çalışılmaktadır. Kent içerisinde haberleşmede yaşanan büyük sıkıntıların çoğunluğu, lokal hatların havai hatlardan oluşması ve müdahaleye açık olmasından ve bina içi tesisatın standartlara uygun tesis edilmemesinden kaynaklanmaktadır.

İnternet kullanıcıları, Türk Telekom da dahil olmak üzere, farklı internet servis sağlayıcıları (lisans alan 109 adet) üzerinden iletişim sağlamaktadırlar. Internet erişimi çevirmeli bağlantı denilen "Dial-Up" üzerinden düşük hızlarda (56 kbs) yaygın olarak yapılmakta birlikte, ADSL denilen, daha süratli (128-2 Mbps) ve daha çok veri taşınabilen sistemlerle de 2002 yılından beri yapılmaktadır. Bölgede bu sisteme büyük oranda talep vardır.

Bölgede iki tanesi GSM 900 bandında (Türkcell, Telsim) ve bir tanesi de GSM 1800 (Avea) bandında olmak üzere üç adet mobil telefon işletmecisi ve bunların altyapıları mevcuttur. Ortak bir altyapı

Şekil 4.2.5.2 GSM Baz İstasyonlarının Bölgesel Dağılımları, Haziran 2004

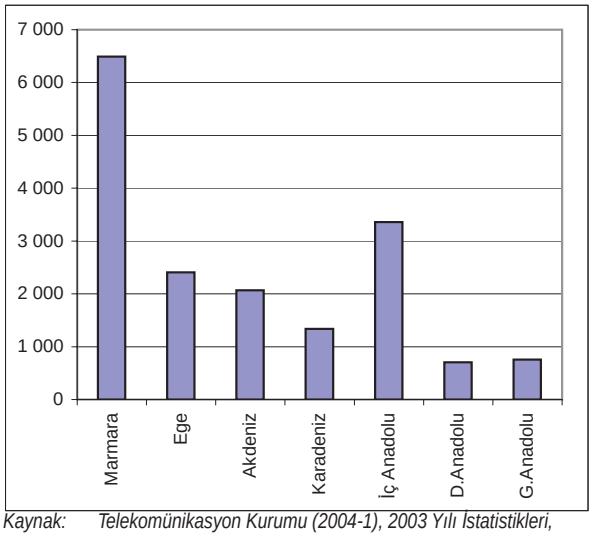

Kaynak: Telekomünikasyon Kurumu (2004-1), 2003 Yılı İstatistikleri, http://www.tk.gov.tr/Yayin/istatistikler/istatistikler.htm.

Şekil 4.2.5.1 Haberleşme Şebeke Hatları

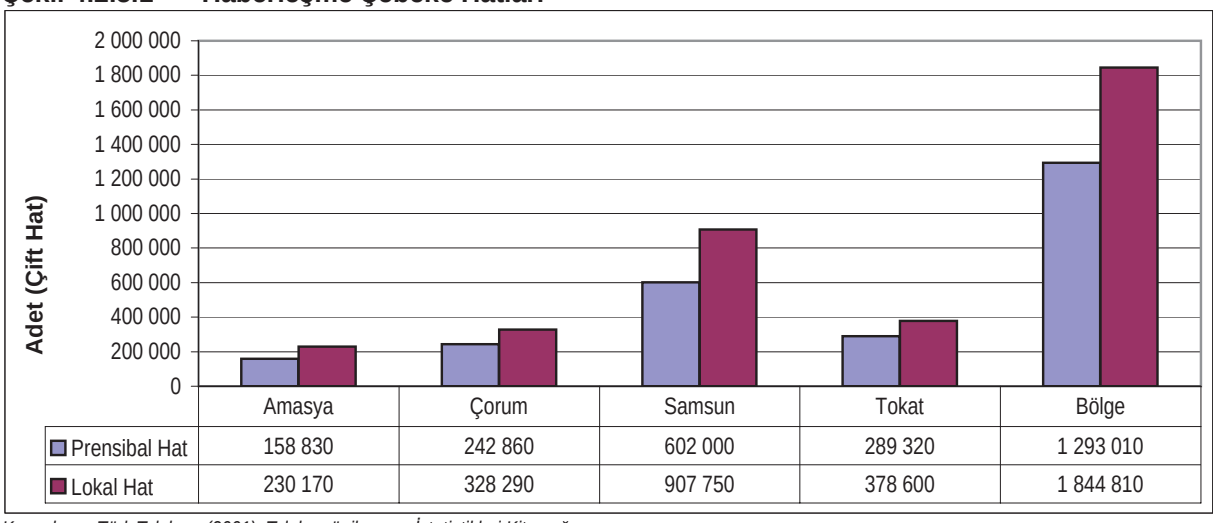

	Amasya	Çorum	Samsun	Tokat	Bölge
Prensibal Hat	158 830	242 860	602 000	289 320	1 293 010
Lokal Hat	230 170	328 290	907 750	378 600	1 844 810

Kaynak: Türk Telekom (2001), Telekomünikasyon İstatistikleri Kitapçığı.

kullanmak yerine, her GSM işletmecisi kendi altyapısını oluşturmuştur. Her işletmecinin kapsama alanları farklılık göstermektedir. Kent merkezlerinde kapsama alanları yüzde yüzlere ulaşırken, kırsal bölgelere doğru kapsama alanları azalmaktadır. GSM işletmecileri kapsama alanlarını ve altyapılarını geliştirmek için her yıl yatırım programlarını gerçekleştirmektedirler. TR83 Bölgesi'ne ait baz istasyonu sayısı ve kapsama alanını veren bir veriye ulaşılamamıştır. Türk Telekomünikasyon Kurumu'ndan coğrafi bölge bazında düzenlenmiş verilere ulaşılabilmiştir. Şekil 4.2.5.1 coğrafi bölgelere düzenlenmiş baz istasyonları sayılarını vermektedir. TR83 Bölgesi'nin büyük bir kısmının içinde bulunduğu Karadeniz Bölgesi baz istasyonu sayısı yedi bölge içerisinde beşinci sırada gelmektedir.

Haberleşme sektöründe elektrik dağıtım sektöründe olduğu gibi çok yoğun bir arıza oranı olmamasına rağmen, oluşan mevcut arıza sürelerini ve sayılarını azaltmak için sürekli iyileştirme çalışmaları yapılmaktadır. Arızaların giderilme sürelerinin kalifiye elemanlar aracılığıyla azaltılmasına çalışılmaktadır. Bölgedeki 2004 yılı arıza oranı (arıza sayısı / bağlı abone sayısı) binde 1'in altında gerçekleşmiştir. Arıza oranı Türkiye ölçeğinde 2001 yılı için binde 1,33 olmuştur (Türk Telekom, 2001).

4.2.5.3 Sonuç

Haberleşme altyapısı, dünyada gelişen teknolojilere uygun olarak sürekli geliştirilmektedir. Bölge kalkınması, tüm altyapılara bağlı olduğu gibi, haberleşme ve iletişim altyapısının oluşacak talebi karşılamasına bağlıdır.

Kent içi şebeke hatları prensibal ve lokal hatlardan oluşmaktadır. Kentler arası iletişim Fiber Optik (FO) ağlar üzerinden yapılmaktadır. Bu ağlar birbirlerine elektrik şebekesine benzer şekilde enterkonnekte biçimde bağlıdır. Santrallar arası transmisyonlar, bölgenin durumuna göre FO kablo, Radyolink (R/L) istasyonlar ve uydu (IDR) üzerinden sağlanmaktadır. Haberleşmenin kesintisiz bir şekilde sürdürülebilmesi için şebeke altyapısı geliştirilmektedir.

Kent içerisinde haberleşmede yaşanan sıkıntılar çoğunlukla açıkta tesis edilen lokal hatlar ve bina içi telefon tesisatının istenen standartta yapılmamasından ve müdahaleye açık durumda olmasından kaynaklanmaktadır. Bu hususla ilgili Türk Telekom elemanlarının eğitim çalışmaları ve yaptırımları vardır. Yeni yapılan binalarda Türk Telekom'un onayı olmadan iskan ruhsatı alınamamaktadır.

Haberleşmede kullanılan santrallarının tamamına yakını dijitaldir. Ses iletimi kaliteli ve kesintisiz bir şekilde sağlanmaktadır. Santral kapasitelerinde, sabit telefondaki talebe bağlı olarak herhangi bir artış söz konusu değildir ve yeterli düzeydedir.

GSM mobil telefon kapsama alanları bölgede kentlerin tamamını kapsarken, kırsal kesimlerin yüzde 30-40'nı kapsamaktadır. Mobil telefonla haberleşme, ülkede olduğu gibi bölgede de büyük bir gelişme içerisindedir. Kablo TV altyapısı bölgede sadece Samsun ilinde mevcuttur.

4.2.6 ULAŞIM

4.2.6.1 Giriş

Çalışma kapsamında proje alanı içinde var olan bütün ulaşım türleri karayolu, demiryolu, denizyolu ve havayolu incelenmiştir. Veri derleme, işleme ve değerlendirme süreci içinde, esas olarak bölgeye ilişkin veriler kullanılmakla birlikte, ilgili aşamasının gereğine göre ülke bazındaki verilerle de çalışılmaktadır.

4.2.6.2 Bölge Ulaşım Ağı

4.2.6.2.1 Karayolu Ağı

Bölgedeki karayolu ulaşım ağı bütünüyle Karayolları Genel Müdürlüğü'nün (KGM) 7. Bölge sınırları içinde kalmaktadır. Bölgede, 1 682 km'si devlet yolu ve 1 367 km'si il yolu olmak üzere toplam 3 049 km karayolu bulunmaktadır (Tablo 4.2.6.1).

Bölgedeki köy yollarının dökümü ise Tablo 4.2.6.2'de verilmektedir. TR83 Bölgesi'nde 11 300 km'si stabilize ve 6 104 km'si asfalt olmak üzere toplam 21 180 km köy yolu bulunmaktadır.

Yeşilırmak Havza Gelişim Projesi çerçevesinde hazırlanan 2002 yılı ulaşım ağında toplam 215 bağ bulunmaktadır.

Bölge içindeki karayolu ağının bir bölümü Kuzey-Güney Avrupa Otoyolu (TEM) Ağı üzerinde yer almaktadır. Bu güzergah, Osmancık–Merzifon–Samsun-Terme kesimlerinden oluşmakta olup Gürcistan sınırına kadar devam etmektedir.

4.2.6.2.1.1 Yol Kesimlerine Göre Trafik

Yol kesimlerine göre trafiğin belirlenmesinde, Karayolları Genel Müdürlüğü'nce (KGM) yayınlanmış son istatistik olan 2002 yılı Trafik ve Ulaşım Bilgileri kitabından yararlanılmıştır. Trafik değerleri incelendiğinde, yoğunluğun Karadeniz sahil yolu ile Merzifon'da artı biçiminde kesişen Ankara-Samsun ve Erzurum-Karabük doğrultuları üzerinde odaklandığı görülmektedir. KGM tarafından gerçekleştirilen karayolu sayımlarında, sayım istasyonlarının kentsel trafiği de içerecek biçimde konuşlanmış olması nedeniyle en yüksek trafik değerlerine Samsun Metropoliten alanı çevresinde rastlanmaktadır. Şekil 4.2.6.1'de TR83 Bölgesi'ni de kapsayan KGM 7. Bölge sınırları içinde kalan karayolu ağı kesimleri gösterilmiştir.

4.2.6.2.1.2 Başlangıç-Varış Bilgileri

Gerek yük gerekse yolcu hareketlerinin karayolu başlangıç-varış bilgileri Karayolları Genel Müdürlüğü'nce her yıl yapılmakta olan Dingil Ağırlıkları Etüdü kapsamındaki anketlerden sağlanmıştır.

TR83 Bölgesi içinde, bir yılda yapılan anket sayısı ve kapsam alanı yetersiz görüldüğünden son beş yılda (1999-2003) yapılan anketler işlenmiş, son yıllarda hiç anket bulunmayan bir sayım noktası için de 1996 anketi değerlendirmeye alınmıştır. Değerlendirmeye alınan toplam kamyon sayısı 4 039 ve otobüs sayısı 425'dir.

Tablo 4.2.6.1 Bölge Karayollarının İllere Dağılımı

(km)

	Devlet yolu	İl yolu	Toplam
Amasya	293	201	494
Çorum	618	397	1 015
Samsun	392	383	775
Tokat	379	386	765
Bölge	1 682	1 367	3 049

Kaynak: KGM (2004-1), Devlet ve İl Yolları Uzunlukları 2001 (basılmamış doküman).

Tablo 4.2.6.2 Köy Yollarının İllere Dağılımı

(km)

	Asfalt	Stabilize	Tesviyeli	Ham yol	Toplam
Amasya	1 375	1 315	560	7	3 257
Çorum	1 394	2 999	450	33	4 876
Samsun	1 688	4 902	1 785	191	8 566
Tokat	1 647	2 084	740	10	4 481
Bölge toplam	6 104	11 300	3 535	241	21 180
Bölge (yüzde)	28,8	53,4	16,7	0,1	100,0
Türkiye (yüzde)	31,9	45,1	19,2	3,8	100,0

Kaynak: KHGM (2004-2), KHGM web sitesi, www.khgm.gov.tr

Şekil 4.2.6.1 KGM 7. Bölge Karayolu Ağı Kesimleri



Kaynak: KGM (2004-2), KGM Web Sitesi (www.kgm.gov.tr).

Şekil 4.2.6.2 Bölge Yerleşimlerinin Ulaşım İlişkisi

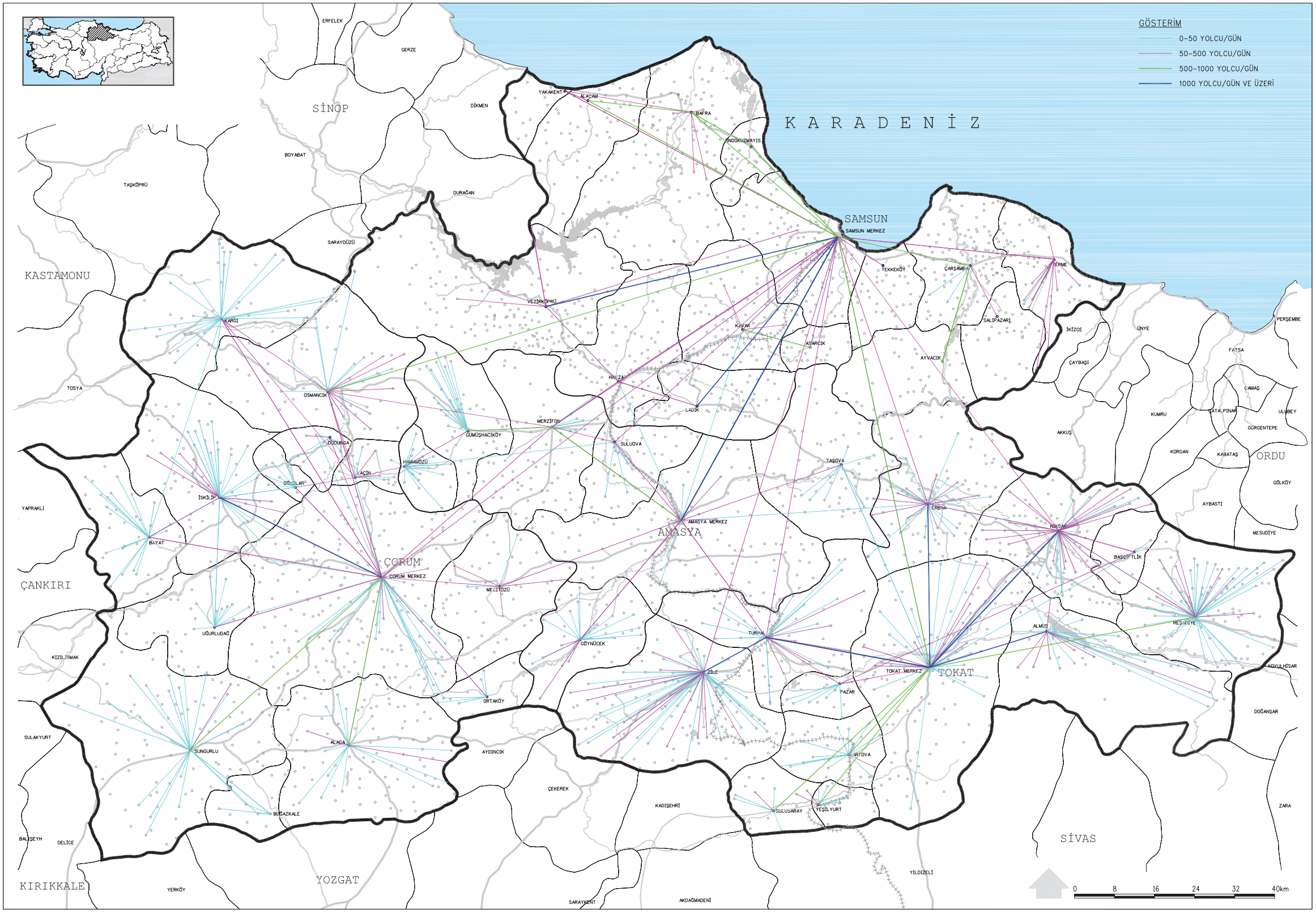

Kaynak: Dolsar (2004-10), Yeşilırmak Havza Gelişim Projesi Ulaşım Çalışmaları. Dolsar (2004-11), Yeşilırmak Havza Gelişim Projesi Kademelenme Saha Çalışmaları Bulguları.

Model çalışmaları sırasında bu etütten elde edilen değerler, aynı kesimlerdeki 2002 yılı Yıllık Ortalama Günlük Trafik (YOGT) miktarlarını yansıtacak "büyütme katsayıları" ile büyütülmüştür.

Yapılan değerlendirme sonucunda, bölgede karayolunu kullanan kamyonların yüzde 11,7'sinin boş durumda seyrettiği anlaşılmaktadır. Dolu kamyonlarda taşınan yükler içinde en büyük payı tarım ürünleri (yüzde 16,9) ve inşaat malzemesi (yüzde 16,5) almaktadır. Bunları gıda ürünleri ve karışık eşya izlemektedir.

Karayollarında kamyonlarla taşınan malların mekansal dağılımı incelendiğinde, Samsun'un bölgede tartışmasız en önemli çekim merkezi olduğu göze çarpmaktadır. Yüklerin toplamının başlangıç noktalarının sıralamasında Samsun'u Çorum izlemekte, Amasya ve Tokat da, önemli yük üretim merkezleri olarak göze çarpmaktadır. Varış noktalarının sıralamasında da Samsun'dan sonra sırasıyla Çorum, Tokat ve Amasya gelmektedir. Bölge dışındaki yerleşmelerde İstanbul hem başlangıç, hem de varış yerlerinin en önemlisidir. Başkaca bölge dışı başlangıç yerleri, büyüklüklerine göre Ordu (ve çevre iller), Ankara ve Rize (ve çevre iller) olarak sıralanmaktadır. Varış yerlerinde de, İstanbul'u sırasıyla Rize (ve çevre iller) ile Ankara izlemektedir.

Ayrıca, hem Dingil Ağırlığı Etüdü içinde otobüs sürücüleri ile yapılan anketler hem de yerleşme merkezlerinin kademe özellikleri ile ulaşım sistemi arasındaki yerel bağlantıların araştırılması amacıyla bölgedeki il ve ilçe merkezlerinde yapılan saha çalışmalarında (Şekil 4.2.6.2), yapılan yolculukların niteliği ve bölge yerleşimlerinin kademelenme özellikleriyle ulaşım arasındaki ilişki görülmektedir. Buna göre, Samsun, bölgenin diğer tüm il ve ilçeleri ile ulaşım ilişkisi bulunan en üst kademedeki yerleşim merkezi olarak göze çarpmaktadır. Bölgedeki diğer il ve çoğu ilçe merkezleri ile Samsun arasındaki hatlarda yolculuklar yapılmaktadır. Bölgenin diğer il merkezlerinin kendi ilçeleri ile arasındaki ulaşım ilişkisi daha yoğun olup, ilçelerin kendi arasındaki yolculuklar daha düşük değerlerde gerçekleşmektedir. Yolculuklar, taşınan yolcu sayısının günlük ortalama 500 yolcu/günden az olduğu hatlarda genelde minibüs ve midibüslerle, bu sayının daha yüksek olduğu hatlarda ise otobüslerle yapılmaktadır. Otobüslerin bölge içindeki başlangıç ve varış yerlerinde doğal olarak il merkezleri öne çıkmaktadır. Bunlar arasında Samsun en çok otobüs hareketi olan kenttir. Bunu sırasıyla Çorum, Tokat ve Amasya izlemektedir. TR83 Bölgesi dışındaki bölgelerde en çok otobüs işleyen kentler sırasıyla İstanbul, Ankara ve Ordu (Karadeniz Bölgesi) olarak ortaya çıkmaktadır. Yapılan çalışmalar sonucunda elde edilen bilgilere göre bölgedeki otobüslerde ortalama doluluk oranı 31,72 yolcu/otobüs'tür.

4.2.6.2.2 Demiryolu Ağı

TR83 Bölgesi'ndeki demiryolu ağı, ana şebekeyi Samsun Limanı'na bağlayan güney-kuzey doğrultusunda 382,5 km uzunluğunda bir hat (Kalın-Samsun) ile Samsun-Çarşamba arasındaki 35,9

Şekil 4.2.6.3 Bölgedeki Demiryolları İstasyonları

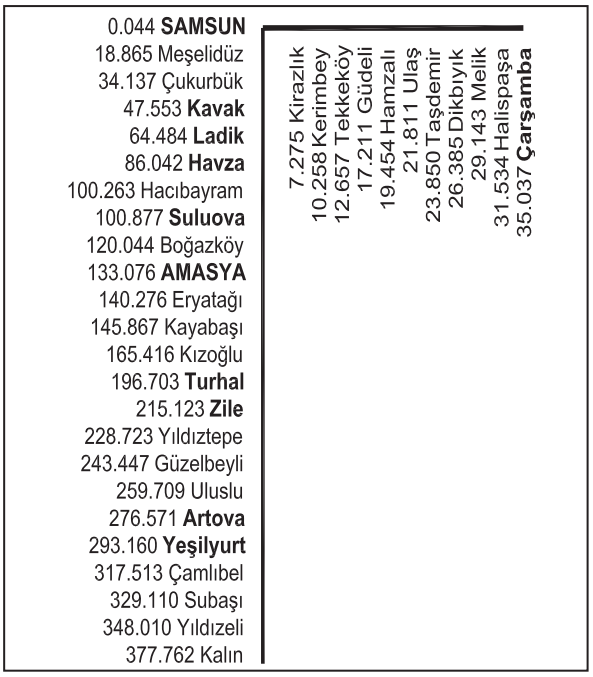

Kaynak: TCDD (2004), Demiryolları Haritası 2003.

km'lik ikinci bir hat kesiminden ibarettir. Kalın-Samsun arasında 24, Samsun-Çarşamba arasında 12 istasyon bulunmaktadır. Bu istasyonlar ile bunların hat başlangıç noktasından uzaklıkları Şekil 4.2.6.3'de verilmektedir.

Bölgedeki bu iki hat, TCDD'nin aktif üyesi olması nedeniyle, aynı zamanda Trans Avrupa Demiryolları (Trans European Railway – TER) ağının parçasıdır.

Demiryolu ağının özellikle batısıyla ilişkisi, bağlantının Kayseri'den geçmesi nedeniyle oldukça zayıf ve dolaylıdır. Demiryolu ağı, karayolunda olduğu gibi düğümler ve bağlardan oluşmaktadır. Demiryolu ağında, 78'i bölge içinde ve dışındaki bölgecik merkezini, ayrıca 9'u bölge içindeki ve 23'ü bölge dışındaki temsili istasyonları tanımlayan toplam 110 düğüm bulunmaktadır. Demiryolu ağı, bölgecik merkezlerini ana hatta bağlayan 33 hipotetik bağ ile 13'ü TR83 Bölgesi içinde ve 20'si dışında olmak üzere 66 bağdan oluşmaktadır.

4.2.6.2.2.1 Yol Kesimlerine Göre Trafik

Karayolu sistemine göre çok daha hassas kayıt sistemi olmasına karşın, TCDD kesimler ve noktalar itibarıyla yolcu ve yük miktarlarının düzenli istatistiksel dökümünü tutmamaktadır. Ayrıca, mevcut taşıma istatistikleri kesimlere göre değil, oldukça uzun olan hatlara göre derlenmektedir. 2002 yılı itibarıyla Samsun-Kalın hattında 565 772 bin hamton-km/yıl, Samsun-Çarşamba hattında 3 237 bin hamton-km/yıl taşıma gerçekleştirilmiştir.

4.2.6.2.2.2 Başlangıç-Varış Bilgileri

TCDD Genel Müdürlüğü Hareket Dairesi Başkanlığı her istasyonda yüklenen ve boşaltılan yük miktarlarının (ton) istatistiğini elektronik ortamda tutmaktadır. Aylar itibarıyla dökümü verilen bu bilgiler yük gruplarına göre ayrıştırılmıştır.

Bu çalışmanın sonuçlarına göre, bölgedeki demiryollarındaki taşımanın yarısından fazlasını (yüzde 62) maden cevherinin oluşturduğu ortaya çıkmıştır. Bunu inşaat malzemeleri (yüzde 13) ve gıda dışı ürünler (yüzde 11) izlemektedir. Gıda ürünlerinin ve tarımsal ürünlerin taşımadaki payı oldukça düşüktür.

Demiryollarında taşınan malların mekansal dağılımı incelendiğinde, başlangıç ve varış yerlerinin çok farklı karakterler içerdiği gözlenmektedir. Başlangıç yerlerinde Samsun, Turhal, Amasya gibi bölge içi merkezler ön plana çıkmaktadır. Bunun başlıca nedeni TCDD bilgi sisteminde boşalan yüklerin geliş yerlerinin belirtilmemesi, dolayısıyla TR83 Bölgesi içindeki istasyonlara inen yüklerin verilerinin eksik olmasıdır. Varış yerlerinde ise, Sivas, Elazığ, Erzurum, Diyarbakır ağırlık kazanmakta, bölge içinden yalnızca Samsun dikkati çekmektedir. Demiryolu taşımalarının büyük bölümünü oluşturan maden cevheri merkezlerin sıralamasında en belirleyici etken olmaktadır.

4.2.6.2.3 Denizyolu Ağı

TR83 Bölgesi içinde tek bir liman bulunmaktadır. TCDD tarafından işletilen Samsun Limanı aynı zamanda ülkenin Karadeniz limanları içinde en büyüğüdür. Limanın, demiryolu ve karayolu ağının denize ulaştığı ortak yerde olması, hinterlandının genişliği ve taraf olunan Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) Anlaşması gibi uluslararası anlaşmalar, Samsun Limanı'nın potansiyelini daha da artırmaktadır. Samsun Limanı –varolan demiryolu ve karayolu bağlantıları ile- kombine taşımacılık için uygun bir ortam yaratmaktadır.

4.2.6.2.3.1 Altyapı Özellikleri

Samsun Limanı 1 756 m'lik rıhtım uzunluğuna sahiptir. Limanda 2 380 bin ton/yıl yük elleçlenebilmektedir. Konteyner rıhtım ekipman kapasitesi 40 bin TEU/yıl ve stoklama kapasitesi 50 bin TEU/yıl'dır. Ayrıca, 6 866 bin ton/yıl karışık eşya stoklama kapasitesine sahiptir. Yılda 1 130 gemi kabul kapasitesi bulunan Samsun Limanı 972 karışık ve 158 dökme katı yük gemisi kabul edebilmektedir.

Limandaki feribot terminali de Ro-Ro ve tren ferisi sistemleri ile kombine taşımacılık olanağı vermektedir.

4.2.6.2.3.2 Taşımalar

TCDD Genel Müdürlüğü liman taşıma istatistiklerini, demiryolu taşımalarından farklı olarak, daha kaba bir sınıflandırma altında tutmaktadır. Samsun Limanı'nda son yedi yılda gelen-giden yüklerin dökümü incelendiğinde, 1 200-2 200 bin ton/yıl dökme katı, 800-1 050 bin ton/yıl karışık, 11-22 bin ton/yıl dökme sıvı yük elleçlendiği görülmektedir. 1997 yılında 29 bin ton/yıl olan konteyner taşımacılığı ise giderek azalmış ve 2003'de tamamen durmuştur. Görüldüğü gibi, konteyner taşımacılığında kapasitenin yüzde sıfırına kadar düşen trafik hacmine karşılık, limandaki elleçleme kapasitesinin (yıllara göre değişmekle beraber) hemen hemen tamamı kullanılmaktadır.

Bunlar dışında, geçtiğimiz yıllarda Uluslararası Kombine Taşımacılık Ana Hatları ve Bağlı Tesisleri Avrupa (AGTC) Anlaşması kapsamına dahil olan limandan Samsun-Ilyichevsk (Ukrayna), Samsun-Odessa (Ukrayna) ve Samsun-Novorossky (Rusya) arasında Ro-Ro seferleri ile Samsun-Köstence (Romanya) arasında tren-feri seferleri başlatılmış olmakla beraber, halen sadece Novorossky Ro-Ro hattı aktif olarak çalışmaktadır.

4.2.6.2.4 Havayolu Ağı

4.2.6.2.4.1 Altyapı Özellikleri

TR83 Bölgesi'nde iki sivil havaalanı bulunmaktadır: Samsun-Çarşamba ve Tokat. Samsun-Çarşamba Havaalanı, fiziksel ve topografik özellikleri nedeniyle uzun yıllar riskli bir biçimde işletilen eski Samsun Havaalanı yerine Çarşamba ovasında 1998 yılında yapılmıştır. Bu havaalanında pist boyutları 3 000x45 m olup ILS, VOR, DME ve NDB seyrüsefer yardımcı cihazları bulunmaktadır. Pist boyutları 1 610x30 m olan Tokat Havaalanı'nda ise, sadece DME ve NDB yer almaktadır.

Bu iki havaalanı dışında, Hava Kuvvetleri Komutanlığı'na ait Merzifon Askeri Havaalanı'na bazı tesislerin eklenmesi yoluyla sivil kullanıma açılması zaman zaman gündeme gelmiştir. Ancak halen, bu konuda resmiyet kazanmış herhangi bir proje bulunmamaktadır.

Samsun-Çarşamba Havaalanı'nın uçak kapasitesi 26 280 uçak/yıl ve yolcu kapasitesi 2 000 000 yolcu/yıldır. Aynı değerler Tokat Havaalanı'nda 8 750 uçak/yıl ve 150 000 yolcu/yıl olmaktadır.

4.2.6.2.4.2 Taşımalar

Samsun-Çarşamba Havaalanı'nda yıllık uçak trafiği 2 000-2 500, yolcu trafiği ise 130 000-170 000 arasında değişmektedir. Aynı alanda son yıllardaki toplam yük trafiği de 2 000–3 000 ton/yıl arasında seyretmiştir. 1995'de hizmete giren Tokat Havaalanı'nda işletme, 2002'de talep yetersizliği nedeniyle durdurulmuştur.

DHMİ istatistikleri Tokat Havaalanı'nda işletme yapılan yıllarda talebin yok denecek kadar az olduğunu göstermektedir. Samsun-Çarşamba Havaalanı'nda da kapasite kullanım oranı talebin en yüksek olduğu yılda bile uçak trafiği açısından yüzde 10 (2 616/26 280) ve yolcu trafiği bakımından yüzde 9 (175 249/ 2 000 000) gibi çok düşük oranlarda gerçekleşmiştir.

4.2.6.3 Bölge ile ilgili Uluslararası Düzenlemeler

4.2.6.3.1 Avrupa Birliği'nin Ulaşım İle İlgili İlkeleri

AB'nin ulaşımla ilgili politikaları, stratejileri ve temel ilkeleri ağırlıklı bir biçimde "Ulaşım Beyaz Kağıdı"nda yer almaktadır. Bu belgede, ulaşımın yarattığı sorunlar ve darboğazların başlıca nedeni ulaşım türleri arasındaki dengesizlik olarak tanımlanmaktadır. Bu çerçeve içinde, karayolu ağırlıklı taşıma dengesi diğer türlere kaydırılmaya çalışılmakta, mevcut altyapıdan daha çok yarar-

lanılması ve ulaşımın çevresel olumsuz etkilerinin azaltılması hedeflenmekte, bütün bunların ekonomik gelişmenin hızını etkilememesi göz önüne alınmaktadır. Bu amaca erişmek için seçilen strateji "karayolu sistemindeki ücretlendirmenin gerçek maliyetleri karşılayacak biçimde artırılması, diğer sistemlerde hizmet düzeyinin yükseltilmesi ve Trans-Avrupa Ağı ile ilgili olarak önerilen ilkelerin gerçekleşmesini sağlayacak yatırımların yapılması" olarak özetlenebilir. Söz konusu ilke ve strateji 60 önlem ile desteklenmektedir. Bu önlemler sonucunda 2010 yılına kadar türler arasındaki dengesizliğin olumlu yönde düzelme eğilimine girmesi ve ulaşımın daha etkin ve sürdürülebilir hale gelmesi beklenmektedir.

4.2.6.3.2 Bölge İle İlgili Uluslararası Anlaşmalar

Yukarıda açıklanan ilkeler doğrultusunda, Avrupa Topluluğu tarafından oluşturulan Trans-Avrupa Şebekesi (TEN), otoyol ve yüksek kaliteli karayolları, yüksek hızlı tren şebekesi, kombine taşımacılık şebekesi ve konvansiyonel demiryolu şebekesinden meydana gelmektedir. Belirlenen öncelikli koridorlardan ülkemizi ilgilendiren Berlin/Nurnberg-Prag-Budapeşte-Köstence/Selanik/İstanbul koridorudur.

Kuzey-Güney Avrupa Otoyolu (Trans European Motorways – TEM) Projesi ise, bölgesel bir ulaşım altyapı projesidir. Polonya'dan başlayarak Türkiye üzerinden Asya'ya ulaşmakta ve Ortadoğu ile güneydoğu Avrupa ülkelerini de içine almaktadır (Şekil 4.2.6.4). TEM ağının Gerede-Hopa kolu bölgeyi Samsun üzerinden katetmekte olup projenin gerçekleşmesi halinde bölgenin en yoğun karayolu eksenini oluşturacaktır.

Bölgeyi etkileyebilecek ölçekteki projelerden biri de TRACECA'dır. Proje, Romanya ile Bulgaristan limanlarından doğrudan Gürcistan limanlarına

Şekil 4.2.6.4 Kuzey-Güney Avrupa Otoyolu (TEM) Ağı ve TRACECA

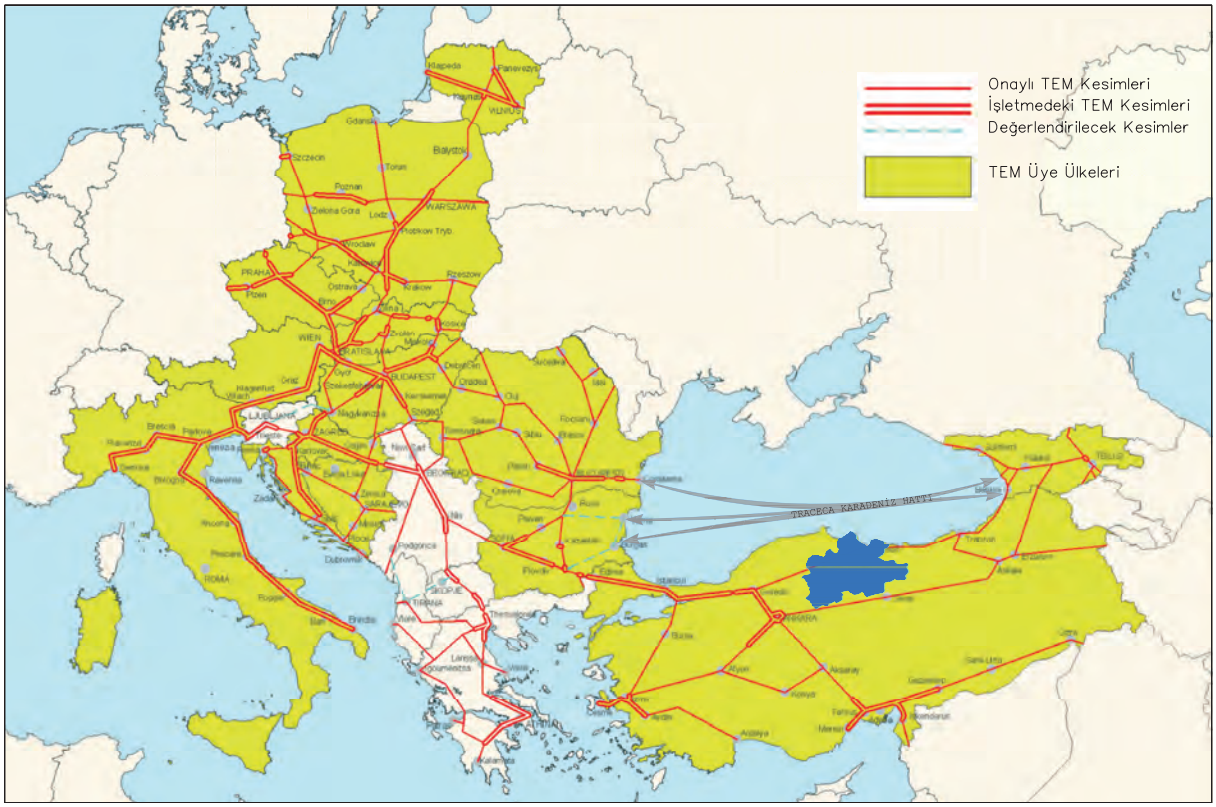

Kaynak: United Nations Economic Commission for Europe (2004), web sitesi: www.unece.org/trans/main/tem.

denizyolu ile Orta Asya bağlantısını sağlayan ve Türkiye'yi dışlayan bir program (Şekil 4.2.6.4) olup ülkemiz üzerinden yapılacak transit taşımacılığa ve doğal olarak Samsun'a olumsuz etki yapmaktadır.

Trans Avrupa Demiryolları (Trans European Railways -TER) ise, Avrupa ülkeleri demiryolları arasında harmonizasyonu sağlamak, demiryollarında teknik ve idari standartları yükseltmek, etkin bir kombine taşımacılık sistemine işlerlik kazandırmak amacıyla Birleşmiş Milletler ve Avrupa Komisyonu tarafından başlatılmıştır. Türkiye de bu anlaşmaya üye olup TCDD aktif olarak çalışmalara katılmaktadır. "Karadeniz Ring Koridoru" ise Karadeniz Ekonomik İşbirliği'ne üye ülkeler arasında bağlantı sağlayarak Avrupa Ulaştırma Sistemi (Trans-European Network ile uzantısı olan Pan-European Corridors) ile bütünleşmiş bir ulaşım ağının oluşturulması amacıyla öngörülmüştür. Ancak, bu anlaşma çerçevesinde son yıllarda fazla bir etkinlik yapılmamaktadır.

Yukarıda sayılan uluslararası projelerden bazıları, bölgedeki ulaşım altyapısı ve işletme sistemini olumlu veya olumsuz biçimde etkilemekte, bazılarının ise doğrudan bir etkisi bulunmamaktadır. Başta Samsun Limanı olmak üzere, bölge ulaşımının gelecekte önem kazanmasının, sözü edilen proje ve anlaşmaların yanında, büyük oranda Türkiye'deki kombine taşımacılık işletmesi ve altyapısının gelişmesine bağlı olduğu görülmektedir.

4.2.6.4 Sonuç

Ulaşım altyapısına bakıldığında, TR83 Bölgesi'nde, Türkiye'de varolan bütün ulaşım türlerinin (karayolu, demiryolu, denizyolu, havayolu ve boru hatları) yer aldığı görülmektedir. Ancak, Türkiye'de ve bütün dünyada da olduğu gibi, karayolu sistemi (devlet, il ve köy yolları) en gelişmiş ağ olup, yaygın bir hizmet vermektedir. Buna karşılık, demiryolu ağı sadece iki hattan oluşmakta, hem yolcu hem de yük taşımalarındaki payı son derece sınırlı kalmaktadır. Bölgedeki tek liman Samsun'da olup, hem karayolu hem de demiryoluyla iç kesimlere bağlanmaktadır. Havayolu ulaşımı ise bölgede önemli bir gelişme gösterememiştir. Talep yetersizliği nedeniyle Tokat Havaalanı'nın işletmeye kapatılmasından sonra, bölgede halihazırda sadece Samsun Havaalanı çalışır durumdadır.

Karayolu ulaşımında trafik yoğunluğu Karadeniz Sahil Yolu, Ankara-Samsun ve Erzurum-Gerede-İstanbul doğrultuları üzerinde odaklanmaktadır. En yüksek trafik değerlerine Samsun Metropoliten alanı çevresinde rastlanmaktadır. Ancak, halen karayolu kesimlerinden hiçbirinde, trafik hacminin kapasiteye yakın olmadığı görülmektedir. Liman, demiryolu hatları ve havaalanındaki taşımalar da benzer şekilde kapasitelerin çok altındadır. Gelecekte, hangi yol kesimleri veya ulaşım tesislerinin kapasitelerinin yetersiz kalacağı, senaryolara bağlı olarak, bundan sonraki aşamada yapılacak çalışmalar sonucunda ortaya çıkacaktır.

Bölgedeki ulaşım altyapısına genel olarak bakıldığında, sorunlara ulaşım türleri açısından ayrı ayrı bakmanın daha doğru olacağı anlaşılmaktadır. Hem yük hem de yolcu taşımalarının neredeyse tümüne yakınının gerçekleştiriliyor olması, karayolu ulaşımıyla ilgili olarak başlıca sorun sayılabilir. Buna bağlı olarak ortaya cıkan yüksek oranlardaki ağır taşıt trafiği de üzerinde önemle durulması gereken bir konudur. Demiryollarında ise ülke geneline paralel bir olumsuzluk görülmektedir. Hem yolcu hem de yük taşımaları değerleri çok düşük düzeylerde seyretmekte olup, kapasite kullanım oranları çok düşüktür. Bölgenin tek limanı olan Samsun Limanı'nın da hem ulusal hem de uluslararası taşımacılıkta yeteri kadar etkin olduğunu söyleyebilmek henüz mümkün değildir. Havayolu taşımacılığında da özellikle talep konusunda önemli olumsuzluklar yaşanmaktadır. Tokat Havaalanı bu nedenle 2002 yılında kapatılmış olup, Samsun Çarşamba Havaalanı'nda ise kapasitenin yüzde onu civarında bir trafiğin olduğu gözlenmektedir.

Tüm bu sorun ve olumsuzlukların çözümüne yönelik olanak ve fırsatlara bakıldığında ise söylene-

Şekil 4.2.6.5 Yıllık Ortalama Günlük Trafik Değerine Göre Karayolu Ağı

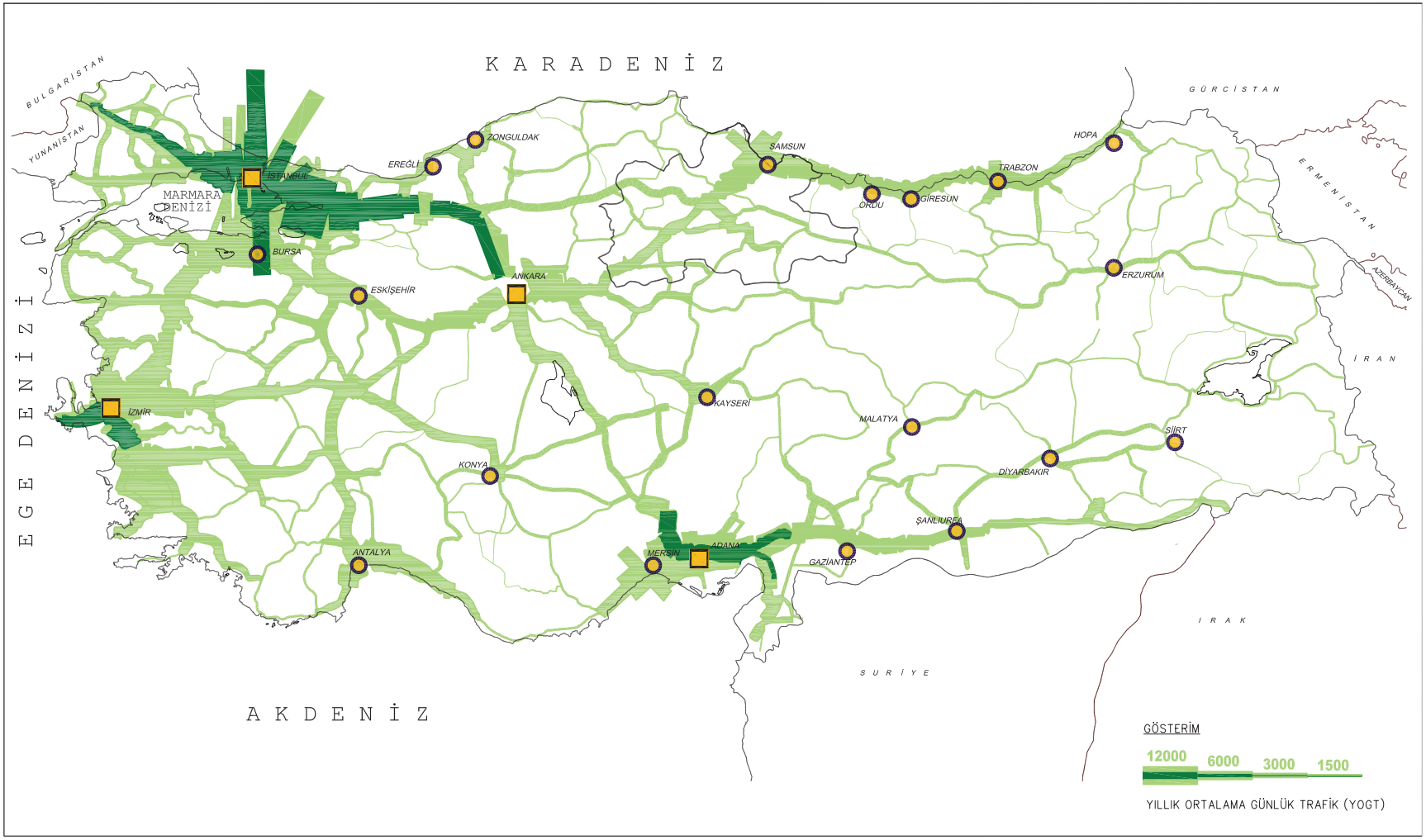

Kaynak: KGM (2003), 2002 Trafik ve Ulaşım Bilgileri.

Şekil 4.2.6.6 TR83 Bölgesi Ulaşım Ağı

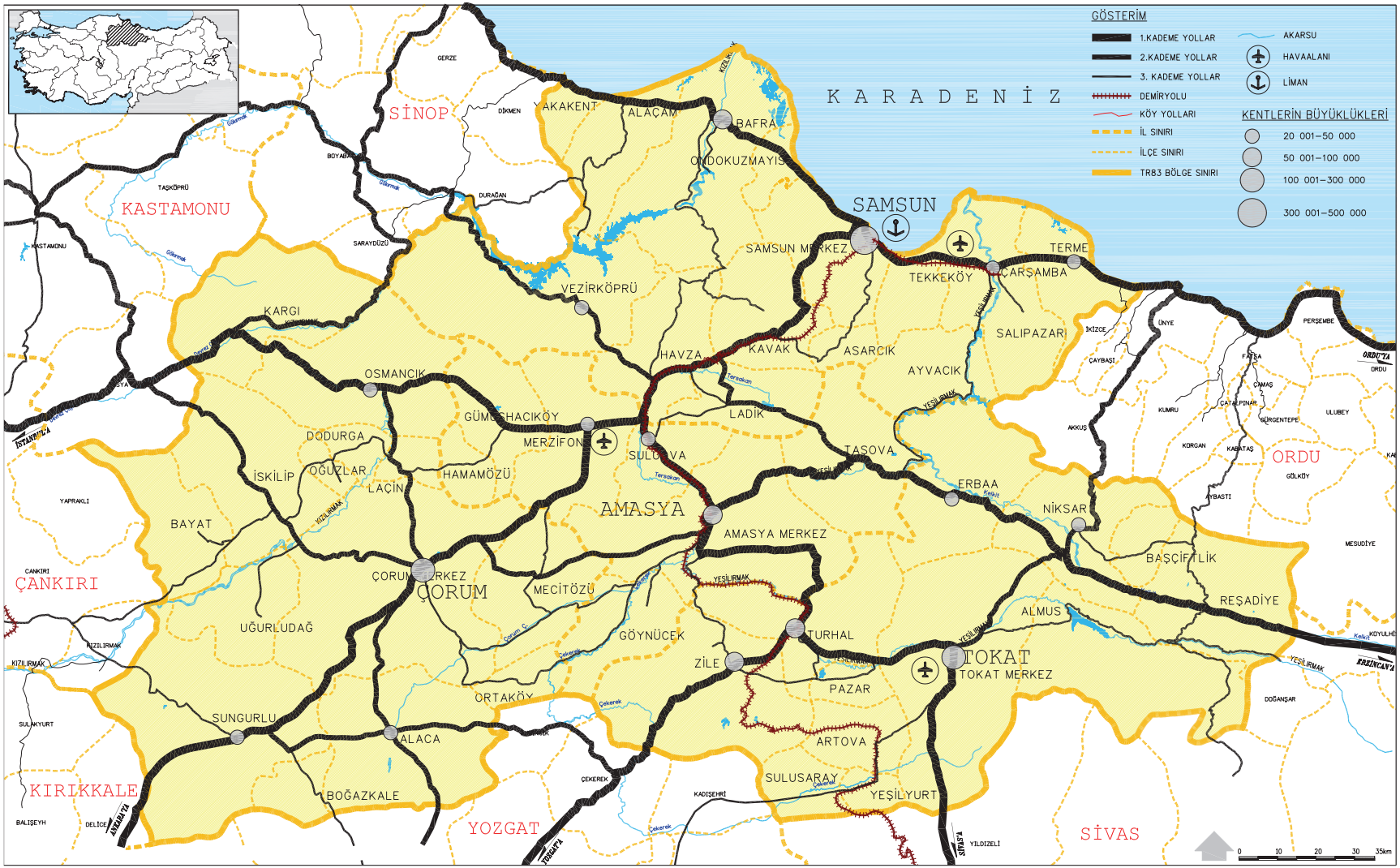

Kaynak: KGM (2002), 1/1 000 000 Ölçekli Türkiye Haritası.

bilecek ilk öneriler, türler arasındaki dengesizliğin giderilmeye çalışılması, mevcut altyapıdan mümkün olduğunca yararlanılarak kapasite kullanım oranlarının artırılması ve bölgeyi hem sosyal hem de ekonomik anlamda geliştirebilecek ulaşım olanaklarının belirlenerek yeni yatırımların doğru alanlarda yapılması sayılabilir. Ayrıca bölgedeki yolların geometrik ve yapısal özelliklerinin iyileştirilmesi de taşımada en büyük payı olan karayolu ulaşımının daha sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilmesinde önemli bir rol oynayacaktır.

Ancak, tüm bunları değerlendirirken hem ulusal ölçekteki hem de bölgenin kendi özelliklerinden kaynaklanan bazı tehditlerin varlığını da göz ardı etmemek gerekir. Örneğin her anlamda karayoluna bağımlı bir ulaşım altyapısının gerekli önlemler alınmadığı taktirde, başta demiryolu taşımacılığı olmak üzere diğer türleri çok olumsuz yönde etkileyeceği unutulmamalıdır. Ayrıca, demiryolu alt sektörünün bugünkü hantal ve çağdaş işletme tekniklerini yeterince kullanmayan yapısı da arzulanan türler arası kayma politikasının gerçekleşmesine en büyük engeli oluşturmaktadır. Hem denizyolu hem de havayolu ulaşımı konusunda bu türlerin daha etkin kullanımını sağlayacak ulusal ve uluslararası politikalar üretilmeli ve hayata geçirilmelidir.

4.3 YERLEŞME VE KENTLEŞME

Yerleşmelerin mekansal örgütlenmesi, toplumların örgütlenme biçim ve düzeylerinin mekana yansımasıdır. Bu yansıma gerek yerel, gerekse bölgesel ya da ülkesel ölçekte toplumsal üretim-tüketim ilişkilerinin organizasyonunun gerçekleştirildiği kırsal ve kentsel alanların biçimlenmesinde kendini göstermektedir. Bu nedenle mekansal örgütlenme ve yerleşme deseninin analizi, bir yandan mevcut yapı ve işleyişin anlaşılmasına yardım ederken, diğer yandan da geleceğin şekillendirilmesinde, geliştirilecek politika ve stratejilerin mekana dayalı olarak biçimlenmesine olanak sağlayacak senaryoların oluşturulmasında, bölgeye yapılacak yatırımların, özellikle de kamu yatırımlarının mekansal dağılımlarının ve yatırımlardan faydalanacak nüfusun belirlenmesinde, fayda maliyet analizlerinin yapılmasında önemli bir araç olmaktadır.

TR83 Bölgesi'nde yerleşme deseni tarihsel gelişim süreci içinde büyük ölçüde doğal çevre, coğrafya, ulaşım teknolojisi ve ekonomik ilişkiler tarafından belirlenmiştir. Karadeniz'e paralel dağ yükseltileri ile bunları genellikle doğu-batı yönünde izleyerek doğal vadi ve ovaları oluşturan akarsular, bölgesel ölçekte yerleşme deseninin oluşumunda etkili olmuştur. Mekanın tarihsel olarak örgütlenmesi, değişen teknolojiye rağmen, coğrafyanın belirleyici yönlendirmesi ile fazla değişmemiş ve kıyı ovalarında, denizyolu ulaşımı imkanlarından da yararlanarak yoğun bir yerleşme dokusu oluşurken, iç bölgede tarımsal üretime son derece uygun ova ve vadilerin kontrolünü de sağlayacak biçimde bir yerleşme deseni oluşmuştur. Bölgenin kendi dışındaki dünya ve diğer bölgeler ile olan ilişkisi ve bu ilişkiyi sağlayan ulaşım altyapısı ve teknolojisi, mekansal organizasyonun oluşmasında önemli bir rol oynamıştır.

Bölge yerleşme sisteminde 5 kademe bulunmaktadır. Bölge metropolü özelliği taşıyan Samsun 5. kademe merkezdir. Samsun barındırdığı fonksiyonlar açısından bir bölgesel merkezdir ve barındırdığı liman ile bölgenin dünyaya açılan kapısı konumundadır. Amasya, Çorum ve Tokat il merkezleri ile Merzifon ve Bafra[3] ilçe merkezleri 4. kademe merkezlerdir. Diğer taraftan bölgedeki diğer ilçe merkezleri 3. kademe merkez fonksiyonu taşımaktadır.

Yerleşmeler mekanda bir kentsel bölge/koridor oluşturacak biçimde yer almaktadır. Sahil kesiminde Bafra, Samsun, Çarşamba ve Terme kentleri bulunmaktadır. Bölge kentli nüfusunun yüzde 39,8'i bu koridorda bulunmaktadır. Kentleşme sürecindeki yerleşme olarak tanımlanan ve Samsun kentinin banliyösü konumunda bulunan Tekkeköy de, tanımlanan koridor içindedir. Bu koridorun oluşmasında Karadeniz Bölgesi'nin doğu batı bağlantısını sağlayan karayolu ve yukarıda belirtilen faktörler etkili olmuştur.

Bölgedeki kentsel yerleşmelerden, Sungurlu, Çorum ve Merzifon Ankara–Samsun bağlantısını sağlayan karayolu üzerinde; Bafra, Çarşamba, Niksar, Turhal, Tokat, Amasya ve Osmancık ise, Yeşilırmak, Kızılırmak ve Kelkit gibi önemli akarsu havzalarında yer almaktadır.

Bölge nüfusunun yüzde 56,3'ü kırsal olarak tanımlanan küçük yerleşmelerde dağınık biçimde yer almaktadır. Bölgedeki kırsal yerleşmelerin mekanda dağılımını belirleyen en önemli etken coğrafi özelliklerdir. Bölgedeki kırsal birimler yerleşmeye uygun, ulaşım imkanları bulunan tarım alanlarında bulunmaktadır. Bu yerleşmelerin gelişmesinde ve büyümesinde ise tarımsal üretim ve kentsel yerleşmelerin artalanını belirleyen ulaşım aksları önemli yer tutmaktadır. Bu nedenle, sulama imkanlarının olduğu tarım alanlarında ve ulaşım aksları üzerinde değişik büyüklüklerde kırsal yerleşmeler bulunmaktadır.

Kırsal alanda önemli sayıda insan yaşamakla

3 Ara kademe merkez

birlikte bunun gelecekte kentleşmeye bağlı olarak azalacağı tahmin edilebilir. Kırsal nüfusun küçük ve dağınık yerleşmelerde bulunması, hizmet sunumunda ekonomik olmayan durumun, kırsal yerleşme başına düşen nüfusun azalmasına bağlı olarak devam edeceği düşünülebilir.

4.3.1 KENTLEŞME

4.3.1.1 Giriş

Kentler sadece nüfus büyüklükleri veya yoğunlukları ile değil, üretim ve hizmet merkezleri olmaları ile ön plana çıkan ve artbölgelerindeki yerleşim birimlerine hizmet veren yerleşim alanlarıdır. Kentler, hizmet ve üretim özellikleri ile bir fonksiyon kazanırlar ve bu fonksiyonlar o kenti, bulunduğu coğrafya içinde diğer yerleşim yerlerinden farklı kılar. Kentler bu fonksiyonları ile, yerleşim örüntüsü içinde kademelenirler.

Kentleşme, bu yerleşimlerin sosyal, ekonomik değişim ve mekansal olgunlaşma süreçlerini anlatan bir kavramdır. Kentleşme kavramı; genel bir ifadeyle,

- Nüfus artışını ve demografik değişiklikleri,
- Temel ekonomik faaliyetin tarımsal üretimden sanayi ve hizmetler sektörüne kaymasını,
- İş bölümünün ayrıntılanmasını,
- Toplumsal yapının heterojenleşmesini ve ilişkilerin karmaşıklaşmasını,
- Örgütlenmenin ve örgütlerin artmasını,
- Katmanlaşan bir (yerel ve/veya evrensel) kültürel dokunun oluşumunu

anlatan bir kavramdır.

Kentleşme konusu, yukarıda da özetle belirtilen kentleşmeyi tanımlayan kavramların incelenmesi çerçevesinde ele alınmıştır. Ancak çalışma kapsamında ayrıntılı çalışmaların yapıldığı kentler ise, nüfusun yığılma kriteri kullanılarak belirlenmiştir. 2000 yılı nüfusu 20 000 üstü olan yerleşim yerleri kent olarak, nüfusu 15 000 ile 20 000 arasında olan yerleşim yerleri ise kentleşme sürecindeki yerleşmeler olarak tanımlanmıştır.

Çalışma kapsamında basılmış ve basılmamış dokümanlar kullanılmış, eksik verilerin elde edilmesi ve kentlere özgü sorun ve potansiyellerin tespiti amacıyla her kentte saha çalışmaları yapılmıştır. Kentleşme konusu dört aşamada incelenmiştir. İlk aşamada Türkiye'deki ve Avrupa Birliği'ndeki

kentleşme dinamikleri ve politikaları karşılaştırmalı olarak incelenmektedir. İkinci aşamada, bölge kentleşme dinamikleri Türkiye ve diğer Düzey 2 İBB ile karşılaştırmalı olarak incelenmektedir. Üçüncü aşamada, kentler bulundukları bölge ve kent üstü ölçekte ele alınmıştır. Kentler bulundukları coğrafyadaki konumu, bulundukları bölge ve ilin –Düzey 2 İBB ve Düzey 3- nüfus hareketleri, ekonomik özellikleri, toplumsal ve mekansal özellikleri, ulaşım sistemindeki konumu, bölge ve kent üstü fonksiyonları itibarıyla incelenmektedir. Dördüncü aşamada kentin bulunduğu il içindeki konumu; kentin nüfus büyüklüğü, nüfus artış ve kentleşme hızı; kentteki ekonomik faaliyetler, kentin demografik özellikleri ve mekansal özellikleri gibi kente özgü sorunlar ve potansiyeller incelenmektedir.

Diğer taraftan, kentlerin mevcut durumuna ve geleceğine ilişkin daha nitel verilerin elde edilmesi amacıyla her kentin güçlü yanları, zayıf yanları, fırsatları ve tehditleri ile ilgili tartışmalarla GZFT analizi gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, kentlere ilişkin çalışmalardan, dokümanlardan ve saha çalışmalarından faydalanılarak yapılan GZFT analizinin sonuçları kullanılmıştır.

4.3.1.2 Türkiye ve AB Kentleşme Politikaları

Türkiye ikinci dünya savaşından sonra hızlı bir kentleşme süreci yaşamıştır. 1950 yılında nüfusun yüzde 14,5'i kentlerde yaşamakta iken 2000 yılında bu oran yüzde 59,32'ye çıkmıştır. Türkiye'nin kentleşme hızı 1950 – 1980 döneminde az gelişmiş ülkelerin kentleşme hızından yüksek iken, 1980 - 2000 yılları arasında kentleşme hızı gerilemiş ve az gelişmiş ülkelerden daha düşük kentleşme hızı yaşamıştır.

Hızlı kentleşmeye bağlı olarak büyük kentlere yığılmalar olmuş ve dengeli bir kentsel dağılım oluşamamıştır. Kentlerdeki istihdam, altyapı ve toplumsal hizmet imkanlarının yetersizliği ve bireylerin büyük ölçekte bilgi beceri ve ekonomik alanlardaki sınırlılığı, kentsel yörelerde kuralların ve değer yargılarının aşınmasına yol açmaktadır (DPT, 2001-13).

Türkiye'nin kentleşme konusundaki amaçları genel olarak hızlı kentleşme sürecinde oluşan sorunların yok edilmesi ve kentlerin geleceğe hazırlanmasıdır. 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda belirtilen Türkiye'nin kentleşme konusundaki amaç, ilke ve politikaları kısaca aşağıdaki gibi özetlenebilir.

- Kültürel yozlaşmaya ve değer yargılarındaki aşınmaya fırsat vermemek amacıyla milli kültürün temel belirleyiciliği çerçevesinde kent ve kentlilik kültürünün oluşturulmasına dönük çalışmalar yapılması.
- Uluslararası düzeyde yeterli altyapıya sahip ticari ve mali merkezler oluşturulması.
- Yerel girişimciliğin harekete geçirilmesi ve istihdam açısından önem taşıyan organize sanayi bölgelerinin yurt sathına yaygınlaştırılmasına özen gösterilmesi.
- Sanayileşmenin kentsel gelişmeleri olumlu etkilemesi amacıyla, orta büyüklükteki kentlerde altyapısı hazırlanmış sanayi bölgeleri geliştirilmesi (DPT, 2000-1).

Kent tanımı ülkeler arasında farklılaşmakla birlikte, AB'nin kentleşme oranı yüzde 80 olarak verilmektedir (Population Reference Bureau, 2004). Kimi ülkelerde (örneğin Almanya) nüfusu 10 000'in üstünde olan yerleşmeler kent olarak tanımlanırken, kimilerinde bu sınır 20 000 olarak belirlenmiştir. Türkiye'nin yüzde 59 olarak belirlenen kentleşme

Tablo 4.3.1.1 Türkiye Kır ve Kent Nüfusu, Kentleşme Oranı ve Kentleşme Hızı

Yıl	Toplam nüfus	Kent nüfusu	Kır nüfusu	Kentleşme oranı (yüzde)	Kentleşme hızı (yüzde)
1950	20 947 188	3 035 961	17 911 227	14,49	-
1960	27 754 820	6 053 448	21 701 372	21,81	6,90
1970	35 605 156	10 221 530	25 383 626	28,71	5,24
1980	44 736 957	16 064 681	28 672 276	35,91	4,52
1990	56 473 035	28 958 300	27 514 735	51,28	5,89
2000	67 803 927	40 218 082	27 585 845	59,32	3,28

Kaynak: DİE (2003-1), 2000 Genel Nüfus Sayımı Türkiye. DPT (2004-8), DPT web sitesi, www.dpt.gov.tr.

oranının, Yunanistan dışında diğer AB ülkelerinden daha düşük olduğu anlaşılmaktadır (Tablo 4.3.1.2).

AB kent politikaları, uzun zamandır üzerinde tartışılan bir konudur ve yapısal fonlarla finanse edilen program ve projelerle birlikte ele alınmaktadır. Ancak, kent ve kentleşmeye yönelik ilk politikalar 1997 yılında benimsenen 'Avrupa Birliği'nde Bir Kentsel Ajanda'ya Doğru' (Towards an Urban Agenda in the European Union) ve 1998 yılında açıklanan 'Avrupa Birliği'nde Sürdürülebilir Kentsel Gelişme: Eylem Planı Çerçevesi' (Sustainable Urban Development in the European Union: A Framework for Action) raporu ile belirginleşmiştir (Aldskogious, 2000).

Bu raporda AB Komisyonu'nca üzerinde durulan 4 kentsel politika aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- Kentlerde ekonomik refahı ve istihdamı güçlendirmek,
- Eşitliği, sosyal bütünleşmeyi ve kentsel yenilemeyi desteklemek,
- Kentsel çevreyi, yerel ve küresel sürdürülebilirlik yaklaşımıyla korumak ve geliştirmek,
- İyi kentsel yönetişim ve yerel yetkilendirmeye yardımcı olmak.

Tablo 4.3.1.2 Avrupa Birliği (AB-25) Kentleşme Oranı ve Kentleşme Hızı

Yıl	Kentleşme oranı (yüzde)	Kentleşme hızı (yüzde)
1980	76,8	
1990	77,8	1,84
1995	78,6	1,69
2000	80,1	5,82

Kaynak: Population Reference Bureau (2004), 2004 World Population Data Sheet.

1999 yılında üzerinde anlaşmaya varılan 'Avrupa Mekansal Gelişme Perspektifi: Avrupa Birliği Sınırlarında Dengeli ve Sürdürülebilir Kalkınmaya Doğru' (European Spatial Development Perspective/ ESDP: Towards Balanced and Sustainable Development of Territory of the European Union) raporu ile aşağıda belirtilen üç ana ilke kabul edilmiştir.

- Çok merkezli ve dengeli kentsel sistem geliştirmek ve kentsel ve kırsal alanlar arasında ortaklıklar kurmak,
- AB sınırları içinde çok merkezli gelişmeyi destekleyen ilişkilendirilmiş ulaşım ve iletişim olanaklarını desteklemek, altyapıya ve bilgiye erişilebilirliği bölgesel ölçekte çözümlemek,
- AB kent ve bölgelerinin ayırt edici yönleri olan doğal ve kültürel değerleri korumak ve geliştirmek (Aldskogious, 2000).

AB üyesi bazı ülkelerden seçilen kentsel yerleşmelere ait kentsel donatı ve yoğunluk verileri Tablo 4.3.1.3'de verilmiştir. Seçilmiş kentlerdeki nüfus yoğunluğu 25 ila 40 kişi/ha arasında değişmektedir. Bu kentlerden sadece ikisi için elde edilebilen kişi başına düşen yeşil alan miktarları ise 25 m^2 civarındadır.

Avrupa Birliği'nin, kötü yaşam koşullarının iyileştirilmesi ve sürdürülebilir kentsel gelişmeyi teşvik etmeyi amaçlayan yapısal fonlara bağlı 'Urban Programı' bulunmaktadır. ISPA programı da, ulaşım ve çevre altyapıları inşa edilmesine destek vermektedir.

Bu politika ve ilkeler, bölgedeki kentsel gelişme çalışmalarında dikkate alınması yararlı olacak özellikler taşımaktadır.

Tablo 4.3.1.3 AB Üyesi Bazı Ülke Kentlerinin Nüfus Yoğunluğu ve Arazi Kullanım Bilgileri

	Nüfusu	Nüfus yoğunluğu (kişi/ ha)	Kişi başına düşen yeşil alan miktarı (m^2)	Toplam arazi kullanımı içinde yeşil alanlarının oranı (yüzde)
Berlin -1996 (Almanya)	3 000 000	38,79	24	12
Birmingham -1998 (İngiltere)	1 000 000	38,10	25	
Bari -1996 (İtalya)	316 532	30,46		
Lille -1993 (Fransa)	184 647	40,29		10
Patras -1990 (Yunanistan)	160 000	25,02		

Kaynak: Avrupa Komisyonu (2004), Avrupa Kentleri İstatistikleri, web sitesi: http://europa.eu.int/comm/regional_ policy /urban2/urban/audit/src/intro.html.

4.3.1.3 Bölgede Kentleşme

Bölge, tüm Türkiye'de olduğu gibi, 1950'den sonra hızlanan bir kentleşme süreci içine girmiştir. Bu süreçte bölge kırı, bölge kentlerine ve ülkesel ölçekteki büyük kentlere göç verirken, bölge kentleri de, göreli olarak daha iyi ve çeşitli istihdam olanakları, yaşam-kültür şartları ve kentsel standartlar içerdiği düşünülen büyük kentlere göç vermiştir. Bölgenin kentleşme hızının 1990 yılından sonra azalması, bölgenin kırsal alanından kaynaklanan göçün bölge dışındaki illere yönelmiş olabileceğini düşündürmektedir. Bu belirgin azalma, 1980 sonrasında tarıma verilen desteklerin azaltılmasıyla birlikte, tarımsal üretimin pazar mekanizması içinde örgütlenmeye başlaması, tarımsal gelirlerin düşmesi ve ihracata yönelik sanayi politikaları çerçevesinde, bölge dışındaki bazı yerleşim birimlerinin önem kazanması ve yeni istihdam olanakları yaratarak çekim gücünü artırması ile açıklanabilir. Bu koşullar altında, sanayi sektöründe yeterince gelişme gösteremeyen ve istihdam olanaklarını geliştiremeyen bölgesel merkezler, artbölgelerindeki kırsal alanlarda dışa göçü tutamaz duruma gelmektedir.

2000 yılı itibarıyla, Türkiye kentli nüfusunun yüzde 3,3'ü TR83 Bölgesi kentlerinde bulunmaktadır. Bölgenin kentleşme oranı (yüzde 43,6), Türkiye kentleşme oranının (20 000 ≤ kent tanımına göre) (yüzde 59,3) altındadır ve aradaki fark oldukça yüksektir.

Şekil 4.3.1.1 Düzey 2 İBB Bölgelerine Göre Kentleşme Oranları, 2000

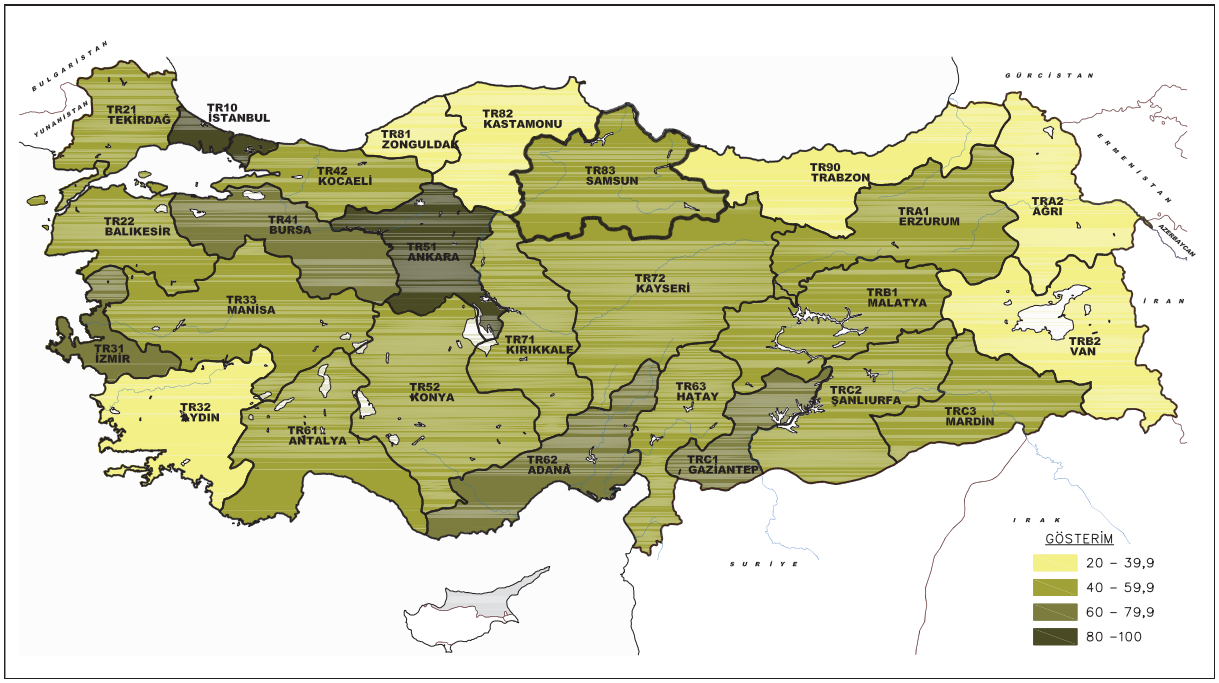

Kaynak: DİE (2003-1), 2000 Genel Nüfus Sayımı Türkiye.

Tablo 4.3.1.4 Bölgenin Kent ve Kır Nüfusu, Kentleşme Oranı, Nüfus Artış ve Kentleşme Hızı

Yıl	Kent	Kır	Toplam nüfus	Kentleşme oranı (yüzde)	Yıllık nüfus artış hızı (yüzde)	Kentleşme hızı (yüzde)
1980	681 302	1 864 437	2 545 739	26,76		
1990	1 040 896	1 803 809	2 844 705	36,59	1,11	4,24
2000	1 308 889	1 690 571	2 999 460	43,64	0,53	2,29

Kaynak: DİE (2002-3), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Amasya.
DİE (2002-4), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Çorum.
DİE (2002-5), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Samsun.
DİE (2002-6), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Tokat.

TR83 Bölgesi'nin Düzey 1 İBB bölgesi olan Batı Karadeniz Bölgesi'nin kentleşme oranı 1990 yılında yüzde 31,8 iken 2000 yılında yüzde 38,6 olarak gerçekleşmiştir. 2000 yılında Batı Karadeniz Bölgesi, Doğu Karadeniz Bölgesi'nden sonra kentleşme oranı en düşük bölgedir.

TR83 Bölgesi Düzey 2 İBB bölgeleri içinde kentleşme oranı bakımından 1990 yılında yüzde 36,51 ile kentleşme oranı en yüksek 14. bölge iken 2000 yılında kentleşme oranı yüzde 43,64 olarak gerçekleşmiş ve kentleşme oranı bakımından 17. sıraya gerilemiştir. Özetle bölge, ülke ortalamasının altında bir kentleşme oranı sergilemektedir.

Tablo 4.3.1.5 Bölgedeki İllerin Kır ve Kent Nüfusları ve Kentleşme Oranları, 2000

	Kent	Kır	Toplam	Kentleşme oranı (yüzde)
Amasya	162 721	202 510	365 231	44,55
Çorum	250 124	346 941	597 065	41,89
Samsun	544 365	664 772	1 209 137	45,02
Tokat	351 679	476 348	828 027	42,47
Bölge	1 308 889	1 690 571	2 999 460	43,64
Türkiye	40 218 082	27 585 845	67 803 927	59,32

Kaynak: DİE (2002-3), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Amasya.
DİE (2002-4), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Çorum.
DİE (2002-5), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Samsun.
DİE (2002-6), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Tokat.

Tablo 4.3.1.6 Bölgedeki Kentsel Yerleşmeler, Nüfusları ve Kentleşme Oranları, 2000

İl	Yerleşim yeri	Kent nüfusu	Kır nüfusu	Kentleşme oranı (yüzde)
Amasya	Amasya Merkez	74 393	58 814	55,85
	Merzifon	45 613	21 668	67,79
	Suluova	42 715	11 408	78,92
Çorum	Çorum Merkez	161 321	60 378	72,77
	Alaca	24 983	28 210	46,97
	Osmancık	28 423	25 335	52,87
	Sungurlu	35 397	45 443	43,79
Samsun	Samsun Merkez	363 180	74 009	83,07
	Bafra	83 733	73 277	53,33
	Çarşamba	49 189	82 005	37,49
	Terme	25 052	57 556	30,33
	Vezirköprü	23 211	82 928	21,87
Tokat	Tokat Merkez	113 100	61 600	64,74
	Erbaa	45 595	54 991	45,33
	Niksar	44 808	45 864	49,42
	Turhal	95 536	35 449	72,94
	Zile	52 640	57 499	47,79
Bölge		1 308 889	1 690 571	43,64

Kaynak: DİE (2002-3), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Amasya.
DİE (2002-4), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Çorum.
DİE (2002-5), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Samsun.
DİE (2002-6), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Tokat.

Bölgedeki kentlerin çoğunluğu (yüzde 58,8) 20 000-50 000 nüfus aralığında bulunmaktadır. Nüfusu 300 000'in üstünde sadece Samsun kenti bulunmaktadır. Kentlerin nüfus büyüklüğü bakımından bölge tek kutuplu bir yapıda olsa da, bölge mekanı işlevsel olarak kademeli bir yapı göstermektedir.

Bölge illerinin kentleşme oranları birbirine yakın olmakla birlikte, kentleşme oranı en yüksek il Samsun, en düşük il ise Çorum'dur. Samsun, kır nüfusu en fazla olan il olmasına karşın, Samsun Merkez ve Bafra gibi büyük kentsel nüfus barındıran yerleşimlerin bulunması, ilin kentleşme oranının yüksek olmasında etkilidir. Bölgede kentleşme oranı en yüksek (yüzde 83,1) ilçe, en büyük kentsel nüfusu barındıran Samsun merkezdir. Kentleşme oranı en düşük (yüzde 21,9) ilçe ise Vezirköprü'dür.

Bölge kentlerindeki ekonomik faaliyete göre istihdam edilen nüfusun Uluslararası Standart Sanayi Sınıflamasına (ISIC rev. 2 ve ISIC rev. 4) göre gruplandırılması ile ekonomik faaliyetlerin sektörlere dağılımı incelendiğinde, bölge kentlerindeki ekonomik faaliyetler içinde en büyük pay hizmetler sektörüne, ikinci büyük pay ise, çoğunlukla sanayi sektörüne aittir. Bazı kentlerde ise tarım sektörü ikinci büyük ekonomik faaliyettir.

Bölgedeki kentlerin oluşum ve büyüme sürecinde üç faktörün etkili olduğu düşünülmektedir. Bunlar:

1. Kentin; tarımsal artı ürünü kontrol eden, pazarlayan ve kırsal alana hizmet sunan bir merkez konumundan, zamanla çevresindeki nüfus için bir çekim merkezi haline gelmesi ve nüfus artışı ile birlikte hizmet sektörünün gelişmesi,
2. Büyük nüfus gruplarına istihdam sağlayan

(ve genellikle bölge dışında alınmış) yatırım kararlarının bölgedeki bazı kentlerin gelişmesinde büyük etkiye sahip olması,

3. Ulaşım ekseni üzerinde bulunan kentlerin göreli öneminin;
   - ya mevcut ulaşım ekseninin göreli öneminin değişmesi,
   - ya da çevresinden yeni bir ulaşım ekseni geçmesi,

nedeniyle değişmesidir.

Bunlardan ilkini, kentin evrimsel dinamiği olarak nitelendirmek mümkündür. Bu faktör daha çok kentin konumu ile ilgilidir. Bölge kentlerinin önemli bir bölümünde, sanayi sektöründe yeterli bir büyüme olmaksızın göçe bağlı bir nüfus artışı ve hizmet sektörü gelişmesi oluşmuştur. Bu faktör bölgedeki tüm kentlerin gelişmesinde büyük etkiye sahip olmakla birlikte özellikle Alaca, Osmancık, Bafra, Çarşamba, Erbaa, Niksar ve Zile kentlerinde daha etkindir.

İkinci faktöre bağlı olarak (sanayi sektörünün gelişmesi), kimi yerleşimler göç almış ve hizmetler sektöründe gelişmeler ortaya çıkmıştır. Turhal ve Suluova kentlerinin gelişiminde, büyük istihdam yaratan kamu sanayi yatırımları etkili olmuştur.

Üçüncü faktör, kentin ulaşım olanaklarını ve erişilebilirliğini artırdığından, kentin özelleşmiş hizmet merkezi konumuna gelmesinde etkili olmaktadır. Örneğin Ankara – Samsun yolu, üzerinde bulunan Sungurlu ve Merzifon kentlerinin gelişmesinde, İstanbul'u Samsun'a ve Doğu Anadolu'ya bağlayan karayolu ise Osmancık'ın gelişmesinde önemli etkiye sahiptir.

4.3.1.3.1 Bölge Kentlerinin Mevcut Durumuna Genel Bir Bakış

Bölge kentlerindeki nüfus yoğunluğu ve arazi kullanım bilgileri, kentin mevcut yapılı çevresi ve kentsel kalitesi hakkında bilgi verebilecek göstergelerdir. Bölge kentlerinden bazıları için elde edilebilen nüfus yoğunluğu ve arazi kullanım bilgileri Tablo 4.3.1.7'de verilmiştir. Tablodan da izlenebileceği gibi, bölge kentleri yüksek nüfus yoğunluğuna sahiptir ve kişi başına düşen yeşil alan miktarı oldukça yetersizdir. Özellikle kişi başına düşen yeşil alan miktarı AB kentlerinin (Tablo 4.3.1.3) oldukça altındadır.

Amasya kenti, 4. kademe merkez olarak altbölgesel ölçekte bir hizmet merkezidir. Kentin göçten kaynaklanan hızlı bir nüfus artış süreci yaşamamış olması, günümüzde hizmet faaliyetlerinin bulunduğu kentin tarihi dokusunun korunmasında etkili olmuştur. Kentin vadide kurulmuş olması, kentin gelişebileceği alanları sınırlamıştır. Bu nedenle kent Yeşilırmak boyunca kuzey ve güney yönlerinde gelişmiş ve lineer bir form oluşturmuştur. Kentteki harap ve yıkılması planlanan bina

Tablo 4.3.1.7 Bölge Kentlerinin Nüfus Yoğunluğu ve Arazi Kullanım Bilgileri

	Nüfus yoğunluğu (kişi/ ha)	Kişi başına düşen mevcut yeşil alan (m^2)	Planda kişi başına düşen yeşil alan (m^2)	Toplam arazi kullanımı içinde yeşil alan oranı (yüzde)
Amasya	50,6	7,0	-	3,5
Merzifon	42,9	4,3	7,0	3,5
Alaca	19,0	10,0	12,0	3,1
Osmancık	20,4	5,0	10,0	1,0
Sungurlu	11,8	15,0	-	2,0
Samsun	14,6	4,5	10,0	0,7
Bafra	59,3	5,0	10,0	2,9
Tokat	33,5	-	6,6	-
Turhal	31,7	3,0	-	1,0
Zile	-	7,3	-	2,7

Kaynak: *Alaca Belediyesi (2004), Nüfus Yoğunluğu ve Arazi Kullanım Bilgileri (basılmamış doküman).*
Amasya Belediyesi (2004), Nüfus Yoğunluğu ve Arazi Kullanım Bilgileri (basılmamış doküman).
Bafra Belediyesi (2004), Nüfus Yoğunluğu ve Arazi Kullanım Bilgileri (basılmamış doküman).
Merzifon Belediyesi (2004), Nüfus Yoğunluğu ve Arazi Kullanım Bilgileri (basılmamış doküman).
Osmancık Belediyesi (2004), Nüfus Yoğunluğu ve Arazi Kullanım Bilgileri (basılmamış doküman).
Sungurlu Belediyesi (2004), Nüfus Yoğunluğu ve Arazi Kullanım Bilgileri (basılmamış doküman).
Samsun Büyükşehir Belediyesi (2004), Nüfus Yoğunluğu ve Arazi Kullanım Bilgileri (basılmamış doküman).
Tokat Belediyesi (2004), Nüfus Yoğunluğu ve Arazi Kullanım Bilgileri (basılmamış doküman).
Turhal Belediyesi (2004), Nüfus Yoğunluğu ve Arazi Kullanım Bilgileri (basılmamış doküman).
Zile Belediyesi (2004), Nüfus Yoğunluğu ve Arazi Kullanım Bilgileri (basılmamış doküman).

oranı bölge ve Türkiye ortalamasının üstündedir. Kentteki bina stokunun eski olmasının, bu oranın artmasında etkili olduğu düşünülmektedir.

Kentte içmesuyu ve kanalizasyon altyapılarının yetersiz olması gibi sorunlar bulunmaktadır. Kent içinden geçen Yeşilırmak'ın kirliliği kentteki bir diğer sorundur. Kentin, kaçak yapılaşmalarla ve yanlış plan kararları ile yer altı su seviyesi yüksek tarım alanlarında yerleşmesi, zemin- depremsellik özelliklerinin zayıf olduğu alanlara genişlemesi, kentin deprem riskini artırmaktadır.

Amasya kenti, sahip olduğu kentlilik bilinci ve kentsel kurumlara sahip olma ve yaşatma özelliklerinin bulunması, kentteki yüksekokul mezunu

Şekil 4.3.1.2 Amasya Kent Makroformu

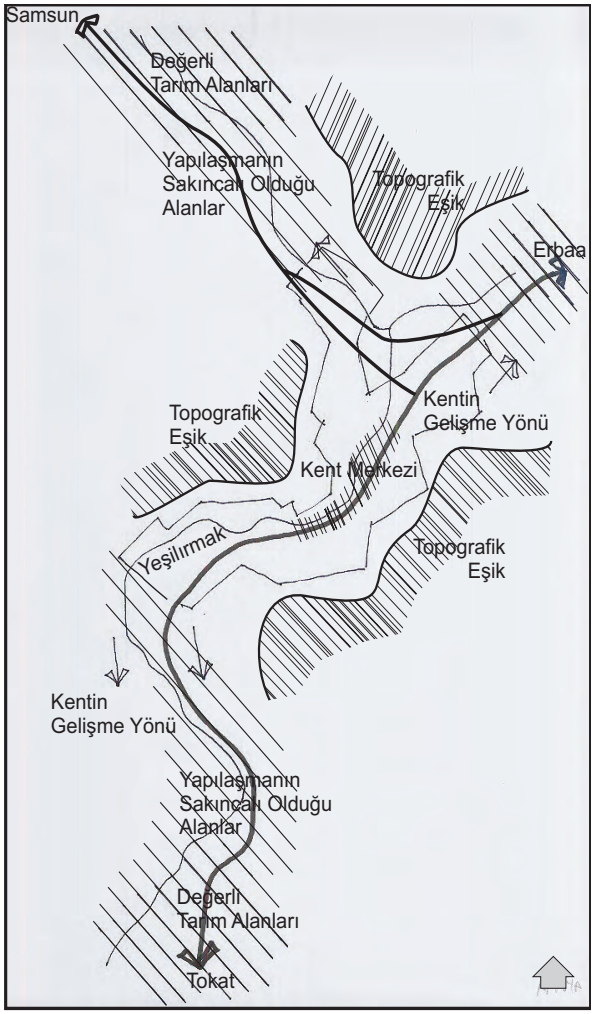

oranının bölge ortalamasının üstünde olması ve kentteki işsizlik oranının düşük olması gibi faktörler, kentin güçlü yönlerini oluştururken, kentin sahip olduğu korunmuş tarihi dokusu ve tarihi turistik potansiyelleri, kentin geleceği için fırsat oluşturmaktadır. Diğer taraftan kentsel standartların düşüklüğü ve yetersiz kentsel hizmetler kentin zayıf yönleri iken, (kentin gelişebileceği alanları sınırlaması bakımından) kentin bir vadide kurulmuş olması ve zemin özellikleri zayıf alanlara genişlemesi, kentin geleceği için tehditler oluşturmaktadır.

Çorum kenti 4. kademe merkez olarak, altbölgesel bir merkezdir. Kent tarihi merkezin çevresinde yağ lekesi şeklinde gelişmiştir. Kentin ticari faaliyetleri, tarihi yerleşimin bulunduğu alanda ve eski Ankara – Samsun karayolu boyunca yer almaktadır. Kentin yapılaşmasında önemli etkiye sahip olan kaçak ve plansız yapılaşma, sosyal ve teknik altyapıdan yoksun alanların oluşmasına sebep olmuş ise de, kentte içmesuyu ve kanalizasyon altyapıları gibi temel altyapı hizmetleri yeterlidir.

Çorum kentinin bir yerel sanayi odağı olarak dünyaya kısmen eklemlenebilmiş olması, sanayi sektörünün gelişme eğiliminde olması ve temel kentsel altyapıların yeterli seviyede bulunması, kentin güçlü yönleridir. Kentteki ve ildeki tarihi ve turistik potansiyeller kent için fırsat oluşturmaktadır. Kentin çarpık ve yüksek yoğunluklu yapılaşması ve kentin değerli tarım alanları yönünde gelişmesi ise kentin zayıf yönleri arasındadır.

Samsun kenti 5. kademe bölge merkezi konumundadır. Kentin etki alanı içine TR83 Bölgesi dışındaki yerleşmeler de girmektedir. Kentin makroformunun şekillenmesinde Sinop–Ordu karayolu, doğal eşikler, büyük nüfus gruplarını etkileyen yatırım kararları (sanayi yatırımları ve üniversite gibi) ve kentin içsel dinamikleri rol oynamıştır. Kent nüfusunun büyük bir hızla arttığı 1980 -1990 döneminde güneyde topografyanın izin verdiği alanlara kadar ve Sinop yolu boyunca kuzey batı

Şekil 4.3.1.3 Çorum Kent Makroformu

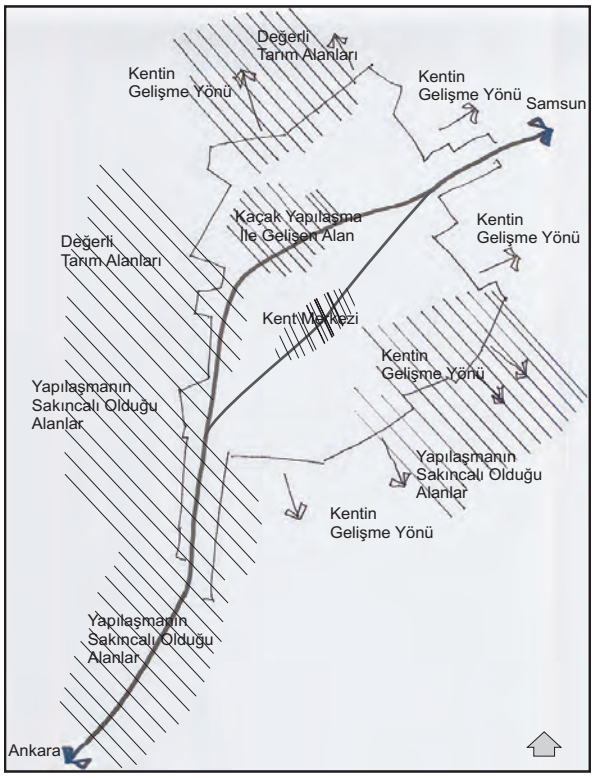

Şekil 4.3.1.4 Samsun Kent Makroformu



yönünde gelişmiştir[4]. Kentin kuzey batı yönünde gelişmesinde bu yönün prestij alanı olarak kabul görmesi ve üniversitenin bu yönde olması etkili olmuştur. Kent içindeki yüksek yoğunluklu yapılaşma, sosyal ve teknik altyapı yetersizliklerine sebep olmaktadır. Samsun kentinde içmesuyu altyapısı yeterli olmakla birlikte kanalizasyon ve ulaşım altyapısı bakımından eksiklikler ve sorunlar bulunmaktadır.

Barındırdığı fonksiyonlar ile bölge üstü ölçekte hizmet merkezi konumunda olması ve erişilebilirliğinin yüksek olması, kentin güçlü yönleri arasındadır. Kentlilik bilincinin düşük olması ve kentsel standartların yakalanamamış olması kentin zayıf yönleri arasındadır.

Tokat kenti 4. kademe altbölgesel merkezdir. Kentteki sanayi sektörünün ekonomik faaliyetler içindeki payı yüzde 18'dir (DİE, 2002-6). Kentteki büyük ölçekli kamu ve özel sanayi yatırımları, sanayi sektörünün payının artmasında etkili olmaktadır. Kent makroformunun şekillenmesinde Samsun–Sivas karayolu, doğu ve batı yönlerindeki topografik eşikler etkili olmuştur.

Kent, doğal eşiklerin izin verdiği alanlarda, kısmen Tokat – Turhal ve Tokat – Niksar yolları boyunca lineer biçimde gelişmiştir. Samsun–Sivas karayolu ayrıca arazi kullanımı ve yoğunlukların şekillenmesinde de etkili olmuş, yaya alanlarının ortadan kalkmasına, yol kenarlarında yüksek yoğunluklu yapılaşmalara ve tarihi dokusunun bozulmasına sebep olmuştur. Tarihi merkezdeki yoğunluğu azaltmak amacıyla merkez kullanımı için gelişim alanları belirlenmiştir. Kentin alüvyonlu alanlar yönünde gelişmesi deprem riskini artırmaktadır.

Tokat kentinin bir hizmet merkezi olması ve sanayi sektöründe (kamu eliyle olsa da) gelişmeler göstermiş olması, kentin güçlü yönlerini oluştururken, ilde değişik tarım ürünlerinin yetiştirilebileceği ova-

4 Kentin bulunduğu coğrafya sadece kuzeyi açık yarım çanak şeklindedir.

ların bulunması tarıma dayalı sanayinin gelişmesi için potansiyel oluşturmaktadır. Ancak kentlilik bilincinin henüz oluşma halinde olması ve kentsel kimliğe sahip çıkma arayışının güçsüzlüğü kentin zayıf yönleri arasında sayılabilir.

Merzifon kenti 4. kademe altbölgesel merkezdir. Kentin merkezi fonksiyonları tarihi ve modern merkezdedir. Kentin güneyinde kaçak yapılaşma ile gelişmiş alanlar bulunmaktadır. Harap ve yıkılması planlanan bina oranı bölge ortalamasının üstündedir. Kentteki kaçak yapıların, bu oranın yüksek olmasında etkili olduğu düşünülebilir. Diğer taraftan, kentte içmesuyu ve kanalizasyon altyapılarının yetersiz olması gibi sorunlar bulunmaktadır.

Merzifon kentinin kentlilik bilincine ve güçlü diasporaya sahip olması ve ulaşılabilirliliği yüksek bir kavşak noktasında konumlanmış olması, kentin güçlü yönleri iken, kentteki sanayi sektörünün 5084 Sayılı Teşvik Yasası'nın da etkisi ile gelişme eğiliminde olması kentin geleceği için fırsatlar yaratmaktadır. Kentsel standartların sağlanamamış olması ve yetersiz altyapı, kentin zayıf yönlerini oluşturmaktadır.

Bafra kenti 4. ara kademe altbölgesel merkezdir. Tarım sektörüne bağlı olarak gelişen sanayi sektörü ekonomik faaliyetlerin yüzde 20'sini oluşturmaktadır.

Hızlı bir kentleşme süreci yaşamamasına rağmen, kentsel gelişmenin yeni alanlara kaydırılması yerine kent içinde kat ve yoğunluk artırılması, kentin yaşam kalitesini ve güvenliğini düşüren, tarihi dokunun yitirilmesine neden olan en önemli etmendir. Kentin içindeki düşük standartlı, yüksek yoğunluklu yaşam alanlarının yanı sıra kenti kuzeyden batıya doğru çevreleyen gecekondu kuşağı bulunmaktadır. Bafra ilçesindeki verimli tarımsal alanlar, kenti tarımsal alana özelleşmiş hizmet sunan bir merkez konumuna getirmiştir.

Kentin, verimli tarımsal alanları kontrol eden ticaret/ hizmet merkezi konumunda olması, tarıma

Şekil 4.3.1.5 Tokat Kent Makroformu

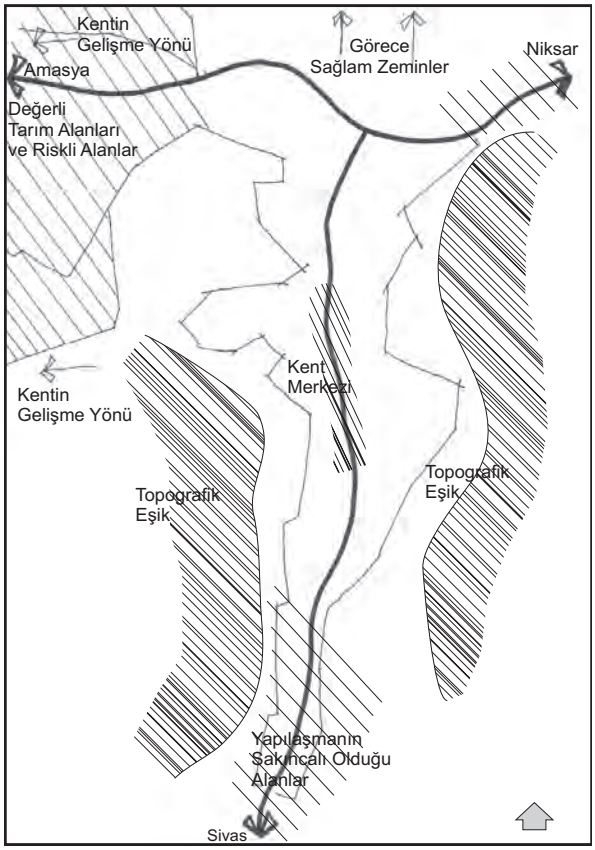

Şekil 4.3.1.6 Merzifon Kent Makroformu

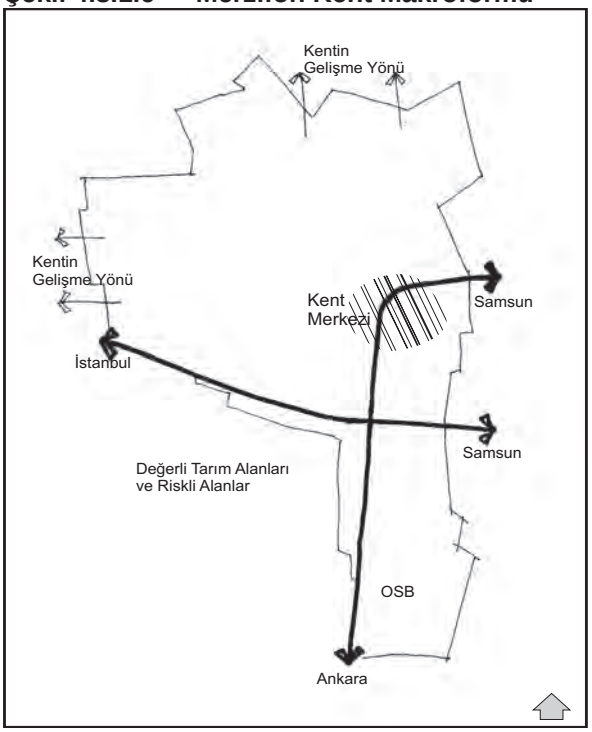

dayalı sanayi için hammadde sağlanmasında deneyimli bir kontrol merkezi fonksiyonuna sahip olması güçlü yönleri arasındadır. Ayrıca işsizlik oranının yüksek olması ve düşük standartlı kentsel çevre, tarihi dokusunu koruyamaması ve aldığı göç nedeniyle kent bilincinin gelişimindeki güçlükler kentin zayıf yönleri arasındadır.

Turhal kentinde kurulan şeker ve makine fabrikaları, kentin gelişiminde büyük paya sahiptir. Dışsal bir etki (kamu sanayi yatırımları) ile gelişen kentte, sanayi yatımlarının durması ile kent bir duraklama sürecine girmiştir. Ancak kentin sanayileşme potansiyeli bulunmaktadır. Şeker fabrikasının etrafında başlayan kaçak yapılaşmanın zamanla tüm kente yayılması ile niteliksiz yaşam alanları oluşmuştur. Kentteki yerleşim ve sanayi alanlarının büyük bir kısmı, yer altı su seviyesi ve sıvılaşma potansiyeli yüksek zemin üzerinde bulunmaktadır.

Kentin taşıdığı büyük deprem riskinin yanı sıra kent içinden geçen akarsulardan kaynaklanan taşkınlar da, kent için tehdit oluşturmaktadır.

Turhal kentinde sanayi altyapısının ve gelişmiş bir sanayinin olması kentin güçlü yönlerini oluştururken 5084 Sayılı Teşvik Yasası da bu kentin sanayileşmesi bakımından fırsat olarak değerlendirilebilir. Diğer taraftan tarım sektöründeki istihdamın yüksekliği ve kaçak ve güvensiz yapılaşma ile oluşmuş çevre, bir tarımsal merkez/ kasaba yapısından uzaklaşarak 'kentli' bir sosyo-kültürel yapıya doğru değişim hızının yavaşlığı kentin zayıf yönlerindendir. Kentin sıvılaşmaya elverişli bir zemin üzerinde yerleşmiş bulunması ve taşkınlara maruz konumda bulunması ve başta su kirliliği olmak üzere, çevresel sorunlar kent için tehdit oluşturmaktadır.

Suluova kenti, Suluova Şeker Fabrikası'nın kurulmasıyla hızlı bir kentleşme süreci yaşamıştır. Kentteki kamu sanayi tesislerinden kaynaklı olarak sanayi sektörü kent ekonomisinde önemli paya sahip olmakla birlikte kentin kırsal özellikleri ağır basmaktadır. Hızlı kentleşme sürecinde başlayan kaçak yapılaşma günümüzde de kentin yapılı alanını belirleyen temel etkendir. Kentin kuzey ve kuzey doğu bölümleri sağlam zeminlerde iken güneyde ova ve güney batıda Tersakan çayı yönünde riskli alanlar bulunmaktadır. Kent ise riskli alanların bulunduğu güney yönünde gelişmektedir. Kentteki besi ahırlarından kaynaklı atıklar kentin çevre sağlığı açısından sorunlar teşkil etmektedir. Bu etkisi ile Suluova Yeşilırmak üzerindeki en büyük kirleticidir. Diğer taraftan, kentte kanalizasyon altyapısı eksik alanlar bulunmaktadır.

Şekil 4.3.1.7 Bafra Kent Makroformu

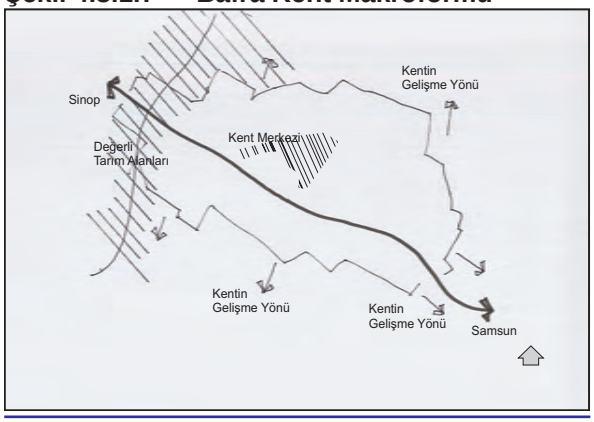

Şekil 4.3.1.8 Turhal Kent Makroformu

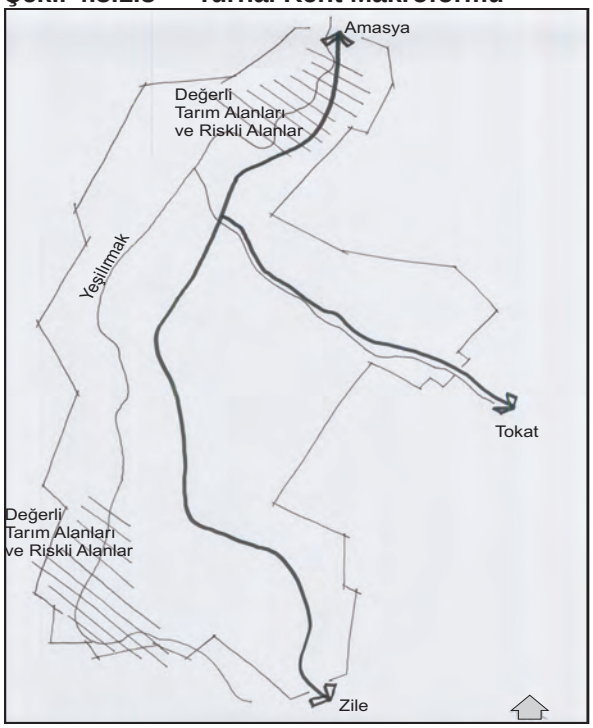

Sanayi sektörünün gelişmiş olması ve bu sektöre girdi oluşturabilecek verimli ovada kurulmuş olması Suluova kentinin güçlü yönlerini oluştururken, kentin 5084 Sayılı Seşvik Yasası kapsamında olması kent için fırsat yaratmaktadır. Diğer taraftan kentlilik bilincinin bulunmaması ve kentsel altyapıların yetersiz olması gibi sebeplerden daha çok kırsal özellikler taşıması kentin zayıf yönleri arasındadır.

Çarşamba, Erbaa ve Osmancık düşük teknolojili taşa, toprağa ve tarıma dayalı sanayinin, kent ekonomisinde büyük paya sahip olduğu kentlerdir.

Çarşamba kent makroformunun şekillenmesinde Yeşilırmak ve Samsun – Ordu karayolu etkili olmuştur. Kent, karayolu boyunca doğu - batı doğrultusunda, Yeşilırmak boyunca kuzey - güney doğrultusunda gelişme göstermiştir. Kentte hava kirliliği, yetersiz kanalizasyon altyapısı gibi sorunlar bulunmaktadır. Kent II. derece deprem bölgesinde olmasına karşın, kentin alüvyon zemin üzerinde kurulmuş ve gelişmiş olması deprem riskini artırmaktadır.

Erbaa kentinde çeperlerde hisseli tapu ile gelişmiş kaçak yapılar bulunmaktadır. İmar planında kentin gelişme yönü olarak riskli zeminlerin bulunduğu kuzey yönü dışındaki alanlar belirlenmiştir. Ancak kentin riskli zeminlerde de geliştiği gözlenmektedir. Kentte, içmesuyu altyapısının yetersiz olması gibi sorunlar bulunmaktadır.

Osmancık kentinin makroformunun biçimlenmesinde, kent içinden geçen İstanbul'u Doğu Anadolu'ya bağlayan karayolu ve Kızılırmak etkili olmuştur. Karayolu ve Kızılırmak, kenti fiziksel anlamda parçalamaktadır. Kent bütünü içinde büyük bir yer tutmamakla birlikte kuzeyde ve güneyde gecekondu ve kaçak yapılar yer almaktadır.

Kentin önemli merkezleri bağlayan karayolu üzerinde bulunması, yerel kaynaklara dayalı sanayi bulunması ve kentte sanayi yatırımlarının devam ediyor olması kentin güçlü yönleri arasında iken

Şekil 4.3.1.9 Suluova Kent Makroformu

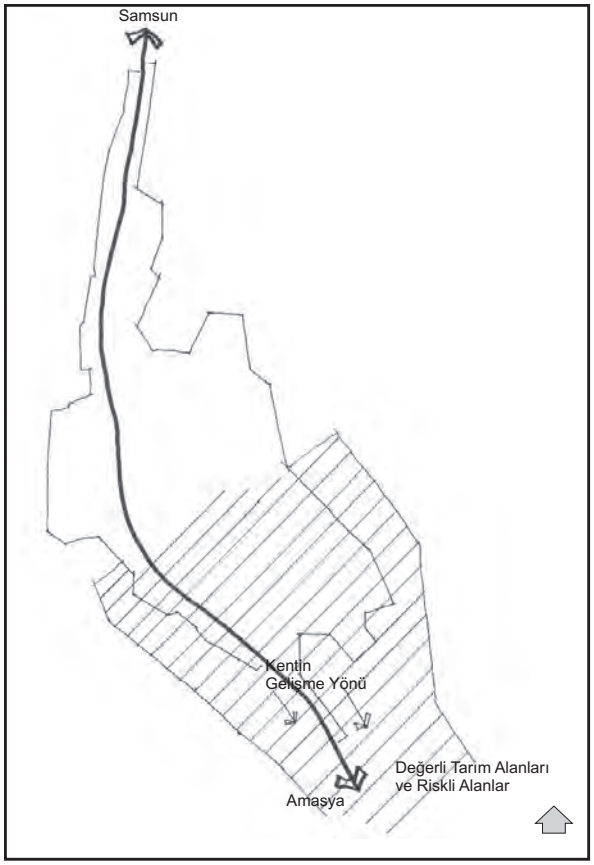

kentteki sosyal ve teknik altyapı eksikleri kentin zayıf yönlerindendir. Diğer taraftan kentin değerli tarım alanları üzerinde gelişmesi kentin geleceği için tehditler oluşturmaktadır.

Alaca, Niksar, Sungurlu, Terme, Vezirköprü ve Zile kentleri 3. kademe merkez fonksiyonları taşıyan yerel hizmet merkezleridir. Bu kentler daha çok idari merkez olmalarına bağlı olarak kırsal alana özelleşmiş hizmet veren merkezlerdir. Alaca kent makroformunu ve arazi kullanımını kent içinden geçen karayolları şekillendirmiştir. Kentteki kaçak ve düzensiz yapılaşma, kentin I. ve II. sınıf tarım toprakları üzerinde gelişmesine, sosyal ve teknik altyapı sorunlarına sebep olmuştur.

İçmesuyu altyapısının yetersiz olması buna örnek olarak gösterilebilir. Kentin mevcut yerleşimin tamamının I. ve II. sınıf tarım toprakları üzerinde

olmasının yanı sıra kentin gelişim yönü olarak belirlenen doğu yönünde de değerli tarım alanlarının bulunması gibi sorunlar bulunmaktadır.

Alaca kenti, yaşam çevresi standartların düşük olması ve kentin kırsal özellik taşıması kentin zayıf yönleri arasındandır. Diğer taraftan kentin sanayileşme açısından yerel kaynaklara sahip olması ve 5084 Sayılı Teşvik Yasası kapsamında bulunması kentin geleceği için fırsatları oluşturmaktadır.

Şekil 4.3.1.10 Osmancık Kent Makroformu

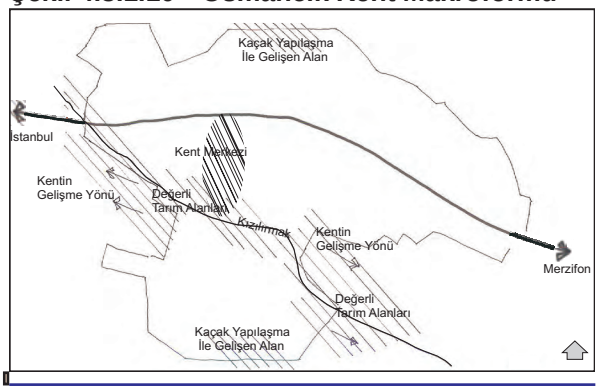

Şekil 4.3.1.11 Alaca Kent Makroformu

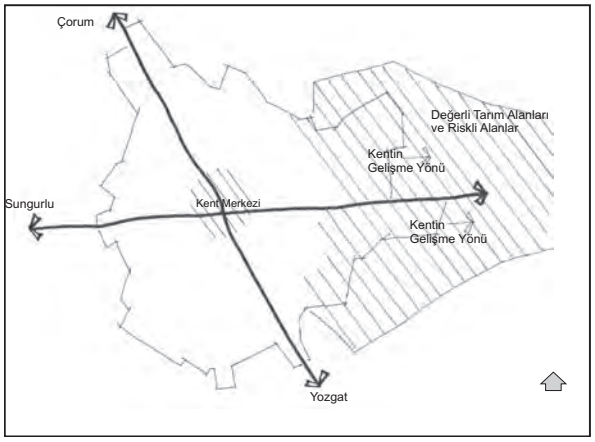

Şekil 4.3.1.12 Sungurlu Kent Makroformu

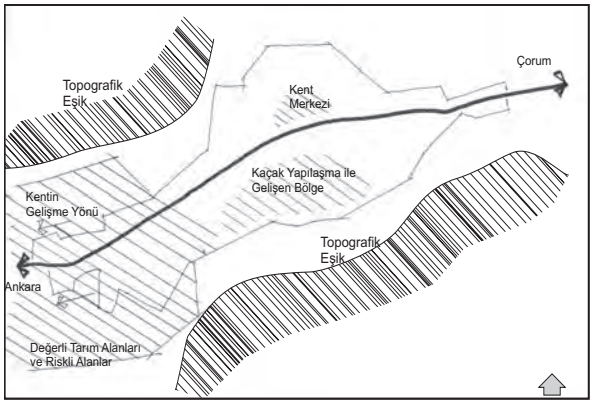

Sungurlu kentinin fonksiyon kazanmasında ve gelişmesinde olumlu etkileri gözlenen Ankara - Samsun karayolu kentin makroformunun biçimlenmesinde de etkili olmuştur. Kent karayolu boyunca lineer bir gelişme göstermiştir.

Kent makroformunu belirleyen diğer etken topografya olmuştur. Kentin güneyinde ve kuzey doğusunda topografik açıdan engeller bulunmaktadır. Kaçak yapılaşma, yetersiz sosyal ve teknik altyapı, yüksek yoğunluklu yapılaşma ve buna bağlı olarak ulaşım sorunları kentte gözlenen başlıca sorunlardır. Kent içinden geçen karayolu kenti fiziksel olarak ikiye bölmekte, kentin kuzeyi ile güneyini ayırmaktadır.

Kentin Ankara-Çorum karayolu üzerinde olması ve sanayi sektöründeki gelişmeler, kentin güçlü yönleri arasında bulunurken, Sungurlu ilçesinde sanayi sektörü için hammadde olabilecek tarımsal üretim yapılması sanayi sektörünün gelişmesi bakımından fırsat yaratmaktadır. Kentin sanayi alanları ve topografik eşiklerle sınırlanmış olması ise, kentsel gelişmeyi olumsuz etkileyeceği için kentin geleceği için tehdit oluşturmaktadır.

Niksar kenti, Niksar ovasının kenarında ve yamaçlarda kurulmuştur. Kentin makroformunun şekillenmesinde ulaşım aksları ve topografik eşikler etkili olmuştur. Kentin bir kısmı I. sınıf tarım topraklarında, deprem riskli alanlarda bulunmaktadır. Kentin gelişme yönü olarak güney ve kuzey batı yönleri belirlenmiştir. Kentin gelişme yönünde; kuzey ve güneyde orman, batıda tarım alanları bulunmaktadır.

Terme kenti, Samsun - Ordu karayolu boyunca gelişmiş ve lineer bir yapı oluşturmuştur. Kentte içmesuyu ve kanalizasyon altyapıları bakımından altyapıda eksiklikler bulunmaktadır. Kentin

tamamı alüvyon zeminde, I. sınıf tarım toprakları üzerindedir. Kentte zeminden ve yapılaşmadan kaynaklı deprem riskinin yanı sıra Terme çayından kaynaklanan taşkın tehlikeleri de bulunmaktadır.

Vezirköprü kentinin gelişiminde mevcut makroformu etkileyen bir etmen olmamasına rağmen kent yağ lekesi şeklinde ve yer yer sıçramalı biçimde gelişmiştir. Kent kırsal özellikleri ağır basan bir merkez konumundadır. Kentte sosyal altyapı eksikliklerinin yanı sıra içmesuyu ve kanalizasyon gibi temel altyapılarındaki eksiklikler kentteki sorunlardandır.

Zile kenti tarihi yerleşim üzerinde yağ lekesi şeklinde gelişmiştir. Kentin çoğunluğu alüvyon ovalarda bulunmakta iken, kuzeyi yamaçlarda ve sağlam zeminlerde bulunmaktadır. Kentin gelişme yönü olarak doğu yönü belirlenmiş iken kentin batı yönünde geliştiği gözlenmektedir

Bölge kentlerinin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi hakkında fikir vermesi amacıyla, 32 değişken kullanılarak hesaplanan ve değişkenlerin bir kısmının ilçe merkezleri hakkında fikir verebileceği düşünülen İlçelerin Sosyo- Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (DPT, 2004-5) sonuçları incelendiğinde, bölge ilçelerinin sosyo ekonomik gelişmişlik sınıflamasının (sıra değeri büyüdükçe gelişmişlik derecesi azalan bir sıralamayla) 2 ila 5 arasında değiştiği görülmektedir.

Amasya, Çorum, Samsun, Tokat ve Merzifon kentleri 2. derece gelişmiş ilçelerin merkezleridir. Merzifon ilçesinin gelişmişlik sırası bakımından Amasya merkez ilçesinden önde olması, üzerinde tartışılması gereken bir konudur.

Bölge kentlerinin tamamına yakını ikinci ve üçüncü derece gelişmiş ilçe merkezi iken, Sungurlu, Alaca kentlerinin dördüncü derece gelişmiş, Vezirköprü'nün ise beşinci derece gelişmiş ilçelerin merkezleri olmaları dikkat çekicidir.

İlçelerin sosyo-ekonomik gelişmişliği bir çok göstergeden oluşan kompozit bir kavram olmakla birlikte ilçelerin sosyo-ekonomik gelişmişliği, ilçelerin sahip oldukları kaynaklar ve coğrafyadaki konumu ile açıklanabilir. Çeşitli kaynaklara (doğal kaynaklar, insan kaynağı ve finans kaynağı gibi) sahip veya stratejik konumdaki ilçelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralarının, sınırlı kaynağa sahip veya stratejik önemi bulunmayan ilçelere oranla düşük olduğunu söylemek mümkündür. Diğer taraftan, göstergelerin bir kısmının ilçe merkezleri ile ilgili olması ve ilçe merkezinin ilçedeki üretim faaliyetlerini denetleyen ve ilçeye hizmet sunan bir merkez olmasına bağlı olarak ilçelerin gelişmişlik sırası, ilçe merkezlerinin sosyo-ekonomik durumu ile açıklanabilir.

1. Giriş bölümünde de belirtildiği gibi, ikinci ve üçüncü derece gelişmiş ilçe merkezlerinin genellikle önemli ulaşım aksları üzerinde olması, gelişmişlik düzeylerinin yükselmesinde ulaşım akslarının büyük katkısı olduğunu düşündürmektedir.

Tablo 4.3.1.8 Bölgede Kentsel Yerleşmelerin Bulunduğu İlçelerin, Gelişmişlik Sırası ve Gelişmişlik Grubu

İlçe	872 İlçe içindeki sırası	48 İlçe içindeki sırası	Gelişmişlik grubu*
Samsun Merkez	25	1	2
Çorum Merkez	63	2	2
Tokat Merkez	137	3	2
Merzifon	151	4	2
Amasya Merkez	157	5	2
Suluova	173	7	3
Turhal	190	8	3
Bafra	204	9	3
Çarşamba	282	11	3
Osmancık	343	12	3
Niksar	358	13	3
Terme	436	15	3
Zile	464	17	3
Erbaa	470	18	3
Alaca	485	19	4
Sungurlu	525	23	4
Vezirköprü	710	36	5

* *6 Gelişmişlik grubu içindeki grubunu göstermektedir.*

Kaynak: DPT (2004-5), İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması.

Ankara-Samsun karayolu, İstanbul - Doğu Anadolu karayolu ve Doğu Karadeniz'i Batı Karadeniz'e bağlayan karayolları üzerindeki ilçelerin tamamına yakını 2. ve 3. derece gelişmiş ilçe grubundadır.

Diğer taraftan bölge kentleri bulundukları ilçenin sosyo-ekonomik gelişmişlik derecesine göre incelendiğinde, ilçelerin gelişmişlik derecesi ile kademeleri arasında paralellik olduğu gözlenmektedir. 5. kademe olan Samsun kenti, 4. kademe olan Amasya, Çorum, Tokat ve Merzifon kentleri 2. derece gelişmiş ilçe merkezi konumundadır. 3. kademe merkez ve 4. ara kademe merkez özelliği taşıyan kentler 3. derece gelişmiş ilçe merkezleridir.

3. kademe merkez olmasına karşın Alaca ve Sungurlu kentleri 4. derece gelişmiş ilçe merkezleridir. Sungurlu ve Alaca kentlerinde sanayi sektörünün gelişmemiş olması ve ağır basan kırsal özelikleri ilçenin 4. derece gelişmiş olmasının bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Özetle, bölge kentlerinin her birinin kendine özgü, yukarıda da belirtilen, sorun ve olanakları bulunmakla birlikte, bölge kentlerinin tamamında gözlenen sorunlar da bulunmaktadır. Bölge kentlerinin göç aldığı dönemde ortaya çıkan konut gereksinimini karşılayacak kentsel arsa sunumunun yapılamamış olması, ülkesel/ kentsel konut politikalarının bulunmaması, izlenen mali politikalar ile sermayenin minimum risk ile yüksek rant sağlayan kentsel arsa ve konut piyasasına spekülatif amaçlarla yönelmesi, kentlerin plansız, önemli ölçüde de kaçak yapılaşma ile gelişmesine neden olmuştur.

Bu dönemde konut gereksinimi bir taraftan kent çeperlerinde kaçak yapılaşma ile, bir taraftan da, kent içinde kat artırımları ile çözülmeye çalışılmıştır. Bu süreçte kent içindeki yoğunluklar artmış, sosyal ve teknik altyapıdan yoksun yüksek yoğunluklu kentsel alanlar oluşmuştur. Kent çeperleri ise kaçak ve düzensiz yapılaşmış, tarıma elverişli ve çoğu kez sulama altyapısına sahip/sulu tarım arazileri istila edilmiştir.

Kentlerin yüksek göç aldığı dönemde başlayan ve kentlerin yapılı çevresinin oluşmasında olumsuz etkilere sahip kaçak, niteliksiz ve güvensiz yapılaşma, günümüze kadar popülist politikaların uzantısı olarak gelmiştir. Plan kararlarının uygulanmaması, planların parsel bazında ve plan bütünlüğünden uzak biçimde değiştirilmesi, bölge kentlerinde izlenen genel bir uygulama özelliği olarak kentsel çevreyi olumsuz biçimde etkilemektedir.

Kaçak yapılaşma ile kentler genel olarak tarım açısından değerli alanlarda gelişmiştir. Ancak bu alanların zemin koşulları açısından güvenli olmamasından dolayı, bölge kentlerinin çoğunluğu, yüksek deprem riskine sahiptir. Binaların fiziki durumlarının ülke ortalamasından daha kötü durumda olması, kentsel doku, arazi kullanımı ve tehlikeli kullanım kararları, kentlerin sahip olduğu deprem riskini artırmaktadır. Bunun, büyük ciddiyetle ele alınması gereken bir durum olduğu düşünülmektedir. Kuzey Anadolu Fay Hattı üzerindeki yerleşim yerlerindeki güvenlik sorununun, yerleşim yerlerinin planlamasının başlangıç veri seti içindeki en belirleyici ve en katı (esnetilemez) öğelerin başında olması gerekmektedir.

Türkiye planlama mevzuatında 'riskli alan' kavramının ve risk derecelendirmesinin bulunmaması, riskli alanlarda bulunan kentlerin planlanmasında olumsuzluklara neden olmaktadır. Diğer taraftan, kentsel standartları düşük, kalitesiz ve niteliksiz alanlar ile riskli alanların tanımlanmasında eksiklikler bulunması ve bu alanların yenilenmesi- dönüşümü için gerekli mevzuatın bulunmaması, bu alanların, kent içinde sorunlu ve yüksek derecede riskli alanlar olarak kalmasına neden olmaktadır.

Bölgenin kentleşme konusunda güçlü tarihi mirasa sahip olması ve bölge kentleşmesinin bazı kentlerde kesintisiz olarak 4 000 yıldır devam etmesine karşın, Türkiye'deki diğer yerleşmeler gibi bölge kentlerinin de son yarım yüzyılda hızlı bir demografik kentleşme süreci yaşamış olması, kentleşme ve kentlileşme konularında çeşitli sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu sü-

reçte yerel kent kültürleri hızla kaybolmuştur. Söz konusu yerleşmelerin yüzlerce yılda oluşmuş yerel kent kültürleri, mimari mirasları ve geleneksel mekan kullanma özellikleri büyük ölçüde terkedilmiş, sahipsiz duruma gelmiş ve/veya tahrip olmuştur.

4.3.1.3.2 Kentlerin Bölge İçindeki Fonksiyonları ve Genel Karakterleri

Bölgede sanayi sektörünün payı görece yüksek olan kentsel yerleşmeler, sanayi odağı–sanayileşmekte olan kentler olarak tanımlanabilir. Bu tür bir ayrımda kentteki sanayinin niteliği de önem kazanmaktadır. Sezonluk istihdam gerektiren, toprağa dayalı sanayi ile tarıma dayalı sanayilerin bazı kentsel yerleşmelerde yoğun biçimde bulunması, kentteki sanayi sektörünün payını artırmaktadır. Bu tür yerleşimler birer sanayi odağı olarak tanımlansa da, bu sanayilerin çoğu düşük teknoloji kullanmaktadır. Diğer taraftan bazı kentlerde sanayi istihdamının görece yüksek olmasında, büyük kamu yatırımlarının etkisi vardır. Bu yerleşmelerde sanayileşme süreci içsel dinamiklerden çok dışsal dinamiklere (kamuya) bağlıdır. Kentlerdeki sanayilerin niteliklerine bağlı olarak bölgedeki kentler üç grupta incelenebilir:

- Kamu yatırımlarının büyük paya sahip olduğu görece durgunluk döneminde olan kentler,
- Sanayi sektörünün istihdamdaki payı yüksek olduğu halde sanayinin, düşük teknoloji ile taşa – toprağa veya tarıma dayalı olduğu sanayi odakları,
- Sanayi sektörünün istihdamdaki payının görece yüksek olduğu sanayi odağı yerleşmeler.

Diğer taraftan, sanayi sektörünün istihdamdaki payının görece yüksek olmamasına karşın sanayi istihdamının artmakta olduğu tespit edilen yerleşmeler, sanayileşmekte olan yerleşmeler olarak değerlendirilebilir.

Bütün kentler barındırdıkları fonksiyonlar bakımından bir hizmet merkezi konumundadır. Kentin nüfus büyüklüğü, temel sanayisi ve barındırdığı hizmetler sektörünün niteliği, kentin artalanını (hinterlandını) belirleyen başlıca etmenlerdendir. Öte yandan artalanın büyüklüğü de özellikle alt kademelerde, kentin nüfus büyüklüğünü belirleyen etmenlerden biridir. Kısaca söylemek gerekirse; kent nüfusunun büyüklüğü ile artalanın büyüklüğü arasında özellikle alt kademe merkezlerde karşılıklı bir belirleyicilik vardır.

Mekansal kademelenme sistemini ve istihdam yapısını göz önüne alarak bölgedeki kentler aşağıdaki gibi gruplanabilir (Şekil 4.3.1.13).

Hizmet merkezi olarak;

- Samsun: bölgesel hizmet merkezi,
- Amasya, Çorum, Tokat, Merzifon ve Bafra: altbölgesel hizmet merkezi,
- Bölgedeki diğer kentler (Suluova, Alaca, Sungurlu, Osmancık, Çarşamba, Terme, Vezirköprü, Erbaa, Niksar, Turhal ve Zile): yerel hizmet merkezleri.

Sanayi odakları olarak;

- Çorum ve Tokat: özel girişimle gelişen sanayi odakları,
- Merzifon ve Bafra: gelişmekte olan sanayi odakları,
- Turhal ve Suluova: kamu yatırımlarının başat olduğu sanayi odakları,
- Çarşamba, Erbaa, ve Osmancık: düşük teknolojileri kullanan taşa-toprağa ve tarıma dayalı sanayi odakları.

Şekil 4.3.1.13 Nüfusu 20 000'in Üstündeki Yerleşmelerin Bölge İçindeki Fonksiyonları

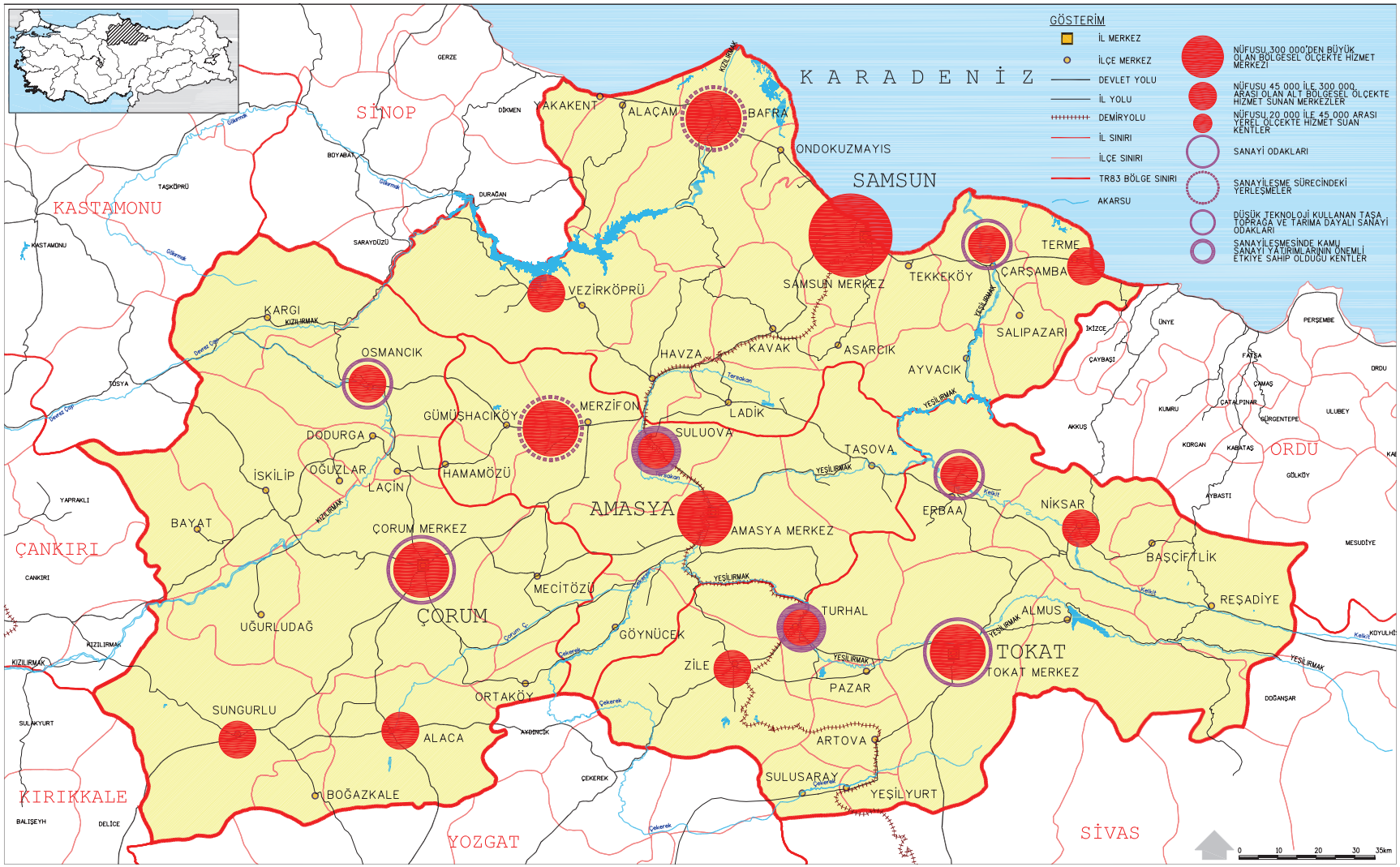

4.3.1.3.3 Bölge Kentlerinin Gelişme Eğilimleri ve Potansiyelleri

Amasya kentindeki tarihi-turistik potansiyel, kültür yapısı, eğitim düzeyinin, özellikle üniversite mezun oranının bölge kentlerine görece yüksek olması; kentin bir kültür kenti olarak gelişme potansiyeli taşıdığını göstermektedir. Ancak kentte yetersiz teknik ve sosyal altyapı sorunu ve kaçak ve kalitesiz yapılaşma sorunu bulunmaktadır.

Çorum kentinin Orta ve Doğu Anadolu'daki diğer illerden hammadde girdileri bakımından bir üstünlüğü olmamasına rağmen yatırım çekme potansiyeli bulunmaktadır (Eraydın, 2002). Kentin bölge içinde yerel kalkınmayı sağlayabilecek bir sanayi odağı olduğu ve sanayileşme potansiyeli taşıdığı, dünyaya eklemlenebilecek özelliklere sahip olduğu gözlemlenmektedir.

Samsun kentinin bölgesel merkez olması, Karadeniz Bölgesi'nin Orta ve Batı Anadolu ile bağlantısını sağlayan ulaşım aksı üzerinde bulunması, deniz ve hava ulaşım olanaklarına sahip olması kente bölgesel metropol ve bölgenin dış dünyaya açılan kapısı niteliğini kazandırmaktadır. Diğer taraftan Samsun'da yüksek yoğunluk, yetersiz teknik ve sosyal altyapı sorunları bulunmaktadır.

Tokat kentinin artalanındaki verimli tarım alanları kentte tarıma dayalı sanayinin gelişmesi bakımından güçlü yönlerini oluştururken, kentteki imalat sanayinde gözlemlenen gelişmeler, kentin imalat sanayi odağı olması bakımından çeşitli potansiyellere sahip olduğunu göstermektedir.

Bafra kentinin artalanındaki sanayiye yönelik tarımsal üretim, sanayileşme açısından çeşitli potansiyeller oluşturmakta ve kent bir sanayileşme süreci içinde bulunmaktadır.

Merzifon'un altbölgesel hizmet merkezi olması, girişimci yapısı ve mevcut sanayisi Ankara–Samsun yolu ile İstanbul'u Doğu Anadolu'ya bağlayan yolların kesiştiği kavşak noktasında bulunması, kentte sanayileşme açısından potansiyel oluşturmaktadır.

Suluova kenti sanayileşme açısından belli bir potansiyel taşımakla birlikte, son yıllarda kamu yatırımları ile gelişmiş sanayi sektöründe yatırımların durmasına paralel olarak bir duraklama dönemine girmiştir. Ayrıca, kent tanımı gereği kentsel ekonomik faaliyetler içinde payının düşük olması beklenen tarım sektörü, şeker fabrikasına bağlı olarak gelişen hayvancılık sektörünün katkıları ile, kentteki ekonomik faaliyetlerde büyük yer tutmaktadır. Kentte kurulmakta olan Organize Besi Bölgesi ile bu payın artması beklenmektedir.

Çarşamba, Erbaa ve Osmancık kentlerinde, düşük teknolojili ve tarıma ve taşa, toprağa dayalı sanayiler birer potansiyel oluşturmakta ve sanayi sektörünün zamanla gelişerek bu kentleri birer yerel sanayi odağına dönüştürmesi olası görünmektedir.

Sungurlu, Niksar ve Zile kentlerinde de, girişimci yapıları nedenleriyle daha etkin birer hizmet merkezi olma ve sanayileşme potansiyeli bulunmaktadır.

4.3.1.4 Sonuç

8. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda da belirtildiği gibi 1950'lerde hızlanmaya başlayan kentleşme olgusu, büyük kentlerde yığılmalara neden olmuş, nüfus Türkiye ölçeğindeki büyük kentlere yığılmıştır. Bu süreç, önemli sosyal ve ekonomik yapı değişikliklerine ve buna bağlı olarak ortaya çıkan sorunlara, hızla artan kentsel yatırım ihtiyaçlarına yol açmıştır.

TR83 Bölgesi'ndeki kentlerin de ülkesel ölçekteki kentsel merkezlerle yarışamamasına bağlı olarak, kırsal göçü çekememesi ve nüfus kaybetmesi kentleşme oranı ve kentleşme hızının Türkiye ortalamasının gerisinde gerçekleşmesine neden olmuştur.

Bölge nüfusunun yüzde 56,4'ü kırsal alanda bulunmaktadır. Kentleşme oranı bir gelişmişlik göstergesi olarak değerlendirildiğinde, bölge kır

nüfusunun azalacağı düşünülebilir. Kentlerin Türkiye ölçeğinde dengeli biçimde dağılması açısından bölge kentlerinin kırsal göçü çekmesi önem kazanmaktadır.

Bölge kentleri, bölgedeki kırsal göçü çekebilmeleri açısından çeşitli potansiyeller taşımaktadır. Ayrıca, kentler hizmet ve karar mekanizmalarının bulunduğu merkezler olarak ele alındığında bölge kentleri birer özelleşmiş merkez olarak önemli potansiyellere sahiptir.

Diğer taraftan, bölge, Türkiye ölçeğindeki büyük kentler kadar hızlı kentleşme süreci yaşamamış olmasına rağmen, bölge kentlerinde sosyal ve ekonomik sorunlar bulunmaktadır. Fiziki planlamanın bütüncül bir yaklaşımla ele alınmaması ve kentleşmenin yönlendirilememesi sonucunda bölge kentlerinde mekansal sorunlar ortaya çıkmıştır.

4.3.2 YERLEŞME ÖRÜNTÜSÜ VE YERLEŞME MERKEZLERİNİN KADEMELENMESİ

4.3.2.1 Yerleşme Örüntüsü

4.3.2.1.1 Giriş

Yerleşim yerleri, bir sistemin düğüm noktaları olarak tanımlanabilir. Düğüm noktaları, mekansal hiyerarşi sisteminde, yerleşmelerin bağlı bulunduğu daha geniş referans sistemi içindeki fonksiyonuna göre önem kazanırlar veya kaybederler. Yerleşme örüntüsü; nüfusun, kolaylıkların, doğal kaynakların, sermayenin ve yatırımların mekandaki dağılımı ile yerleşmeler arası ilişkileri kuran çeşitli altyapı sistemlerinin oluşturduğu kavramsal bir ağdır.

Yukarıda belirtilen kavramsal ağın bölge için belirlenmesi amacıyla 2 aşamalı bir çalışma yapılmıştır. İlk aşamada bölgedeki yerleşmelerin makro özellikleri (yerleşme sayısı, hektara düşen yerleşme sayısı, nüfus yoğunluğu, yerleşmelerin nüfus büyüklüğüne göre dağılımı) Türkiye ortalaması ile, bölgenin Düzey 1 İBB üst bölgesinin Düzey 1 İBB bölgeleri ile ve bölge Düzey 2 İBB seviyesindeki komşu bölgeleri ile karşılaştırılmaktadır. İkinci aşamada bölgenin yerleşme örüntüsü il ve ilçe bazında detaylı biçimde incelenmektedir. Bölge yerleşme örüntüsü bakımından benzer ve farklı özellikler gösteren alanların belirlenmesi açısından bu analiz oldukça önemli sonuçlar vermektedir.

4.3.2.1.2 Bölgenin Yerleşme Örüntüsü

TR83'ün içinde yer aldığı Batı Karadeniz Düzey 1 İBB'si, Türkiye'de Düzey 1 İBB'ler içinde en fazla yerleşme bulunan ve hektara düşen yerleşme sayısının en fazla olduğu bölgedir. TR83 Bölgesi ise Düzey 2 İBB'ler içinde en fazla yerleşmenin yer aldığı ve hektara düşen yerleşme sayısının en yüksek olduğu ikinci bölgedir.

TR83 Bölgesi'nde 2 644 yerleşme bulunmaktadır. Bu yerleşmelerin sayı bakımından yüzde 98,2'si köy statüsündedir. Türkiye'deki köylerin yüzde

7,9'u bölgede bulunmaktadır. Bölgede 1 000 hektara düşen köy sayısı (0,70), Türkiye ortalamasının (0,45) oldukça üstündedir.

Bölgedeki yüksek köy yoğunluğunu, bölgenin coğrafyası ile açıklamak mümkündür. Sulanabilir ve verimli tarım alanlarının bulunması ve dağların dik yamaçlı olması, tarımın topografyanın olanak sağladığı alanlarda bağ bahçe tarımı olarak yapılması, bölgenin hektara düşen yerleşme sayısının yüksek olmasında etkilidir.

Bölgede köy yoğunluğu en yüksek il Samsun, en düşük il Çorum'dur. Köy yoğunluğunun en yüksek olduğu ilçeler ise Samsun ilinin Çarşamba ve Asarcık ilçeleridir. Bu ilçelerde 1 000 hektara düşen köy sayısı 1,5'den fazladır. Köy yoğunluğunun en düşük olduğu ilçeler ise Kargı, Uğurludağ, Osmancık, Ayvacık, Başçiftlik ve Sulusaray'dır. Bu ilçelerde 1 000 hektardaki köy yoğunluğu 0,25–0,49 aralığındadır.

Bölgede sulanabilir tarım alanlarında ve verimli ovalarda köy yoğunluğu yüksek iken, ulaşım ve yerleşim açısından çeşitli topografik engellerin bulunduğu dağlık alanlarda, özellikle yüksekliği 1 250 m'den fazla olan yerlerde, köy yoğunluğu daha azdır (Şekil 4.3.2.1).

Şekil 4.3.2.2 ve Şekil 4.3.2.3'den de izlenebileceği gibi, bölgedeki yerleşmeler Çarşamba ve Bafra gibi ovalarda ve Kelkit, Kızılırmak ve Yeşilırmak gibi akarsu vadilerinde yoğun biçimde yer almaktadırlar. Köy yolları ağı da bu yapıyı doğrulamaktadır (Şekil 4.3.2.4).

Bu dağınık köy yerleşimleri örüntüsünün hizmet götürmede ekonomik olmayan durumlar yarattığı ve kimi yerlerin hizmetlerden yararlanamamasına yol açtığı görülmekle birlikte, bu durumun kentleşmeyle birlikte kısmen azalacağı ama bir sorun olarak gelecekte de önemini koruyacağı düşünülmektedir.

Bölgede hektara düşen kişi sayısı (0,79) bölgenin Düzey 2 İBB komşuları ile benzerlik göstermekle birlikte Türkiye ortalamasının (0,87) altındadır. Yoğunluğun ortalamanın altında olmasında, bölgenin topografik yapısının ve buna bağlı olarak ortaya çıkan yerleşim örüntüsünün etkisi görülmektedir.

Samsun merkez, Çarşamba ve Terme nüfusun en yoğun olduğu ilçelerdir. Kargı ise nüfus yoğunluğunun en düşük olduğu ilçedir. Samsun merkez, Çarşamba ve Terme ilçelerinde hektardaki kişi sayısı 1,5'den fazla iken, Kargı ilçesinde 0,25'den daha azdır (Şekil 2.2.2.2).

Bölgedeki yerleşmelerin yüzde 69,5'inin nüfusu 500'ün altındadır. Nüfusu 500'ün altındaki yerleşmelerin bölge nüfusu içindeki payları yüzde 15,6'dır. Yerleşimlerin yüzde 18,5'inin nüfusu 500 – 1 000 aralığındadır ve bölgedeki nüfusun yüzde 12,1'ini oluşturmaktadırlar. Bölgedeki nüfusun yüzde 43,6'sını nüfusu 20 000'in üstündeki yerleşmelerde yaşayanlar oluşturmaktadır.

Bölgedeki kırsal yerleşimlerin nüfus büyüklüğüne göre dağılımları, bulundukları coğrafyanın özellikleri (topografik yapısı, sulu tarım arazisi, verimli tarım alanlarına sahiplik, kentsel merkeze uzaklık) ile ilgilidir.

Kırsal yerleşimlerin yüzde 38,4'ünün birden fazla yerleşim yeri -bağlısı- bulunmaktadır. Samsun,

Tablo 4.3.2.1 Bölgede Yerleşim Yeri Sayısı ve Yoğunluklar, 2000

	İlçe sayısı	Belediye sayısı	Köy sayısı (2004)	Alan (ha)	Yoğunluk (1000 hektara düşen köy sayısı)	Toplam nüfus (2000)	Yoğunluk (hektara düşen kişi sayısı)
Amasya	6	29	348	552 000	0,63	365 231	0,66
Çorum	13	38	732	1 282 000	0,57	597 065	0,47
Samsun	14	51	955	957 900	1,00	1 209 137	1,26
Tokat	11	77	609	995 800	0,61	828 027	0,83
Bölge	44	195	2 644	3 787 700	0,70	2 999 460	0,79
Türkiye	850	688	35 139	78 141 100	0,45	67 803 927	0,87

Kaynak: DİE (2003-1), 2000 Genel Nüfus Sayımı Türkiye. KHGM (2004-1), Hizmet Uygulamaları Genel Envanteri.

birden fazla yerleşim yeri olan köylerin en fazla bulunduğu ildir. Bölgedeki diğer illerde, birden fazla yerleşim yeri olan köy oranı bölge ortalamasının altındadır. Samsun ilindeki birden fazla yerleşimi olan yerleşmelerin sayıca fazla olması, hizmet maliyetlerini artıran bir etki yaratmaktadır. Samsun ili kırsal yerleşimlerinde içme suyu ve kanalizasyonu olmayan yerleşme sayısının fazla olmasında bu durum etkili olabilir.

Yerleşim yerlerindeki (bağlı/ mahalle vb. türündeki) bu parçalanma, orman köyleri sayısının çokluğu ile ilişkilidir. Orman içinde ve yüksek bölgelerde yerleşmeler, genellikle belirli bir büyüklüğü aşmayan eşiklere bağlı kalmaktadır.

Tablo 4.3.2.2 Bölgedeki Yerleşmelerin Nüfus Gruplarına Göre Dağılımı, 2000

Nüfus grubu	Yerleşim yeri sayısı	Toplam yerleşme içindeki oranı (yüzde)	Nüfus	Toplam nüfus içindeki oranı (yüzde)
0 - 500	1 968	69,49	467 757	15,59
501 – 1 000	523	18,47	363 716	12,13
1 001 – 2 000	166	5,86	234 552	7,82
2 001 – 5 000	127	4,48	357 090	11,91
5 001 – 10 000	24	0,85	155 400	5,18
10 001 – 20 000	7	0,25	112 056	3,74
20 001 – 50 000	10	0,35	364 986	12,16
50 001 – 100 000	4	0,14	306 302	10,21
100 001 – 300 000	2	0,07	274 421	9,15
300 001 – 500 000	1	0,04	363 180	12,11
Toplam	2 832	100,00	2 999 460	100,00

Kaynak: DİE (2002-3), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Amasya.
DİE (2002-4), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Çorum.
DİE (2002-5), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Samsun.
DİE (2002-6), 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Tokat.

Tablo 4.3.2.3 İllere Göre Yerleşim Yeri Birden Fazla Olan Köy Sayısı, 1997

	Köy sayısı	Yerleşim yeri birden fazla olan köy sayısı	Yerleşim yeri birden fazla olan köylerin oranı (yüzde)
Amasya	348	98	28,16
Çorum	732	214	29,23
Samsun	955	511	53,51
Tokat	609	193	31,54
Bölge	2 644	1 016	38,38

Kaynak: DİE (2002-10), 1997 Köy Envanteri İl Amasya.
DİE (2002-11), 1997 Köy Envanteri İl Çorum.
DİE (2002-12), 1997 Köy Envanteri İl Samsun.
DİE (2002-13), 1997 Köy Envanteri İl Tokat.

Şekil 4.3.2.1 Bölgedeki Köy Yoğunluk Alanları, 2000

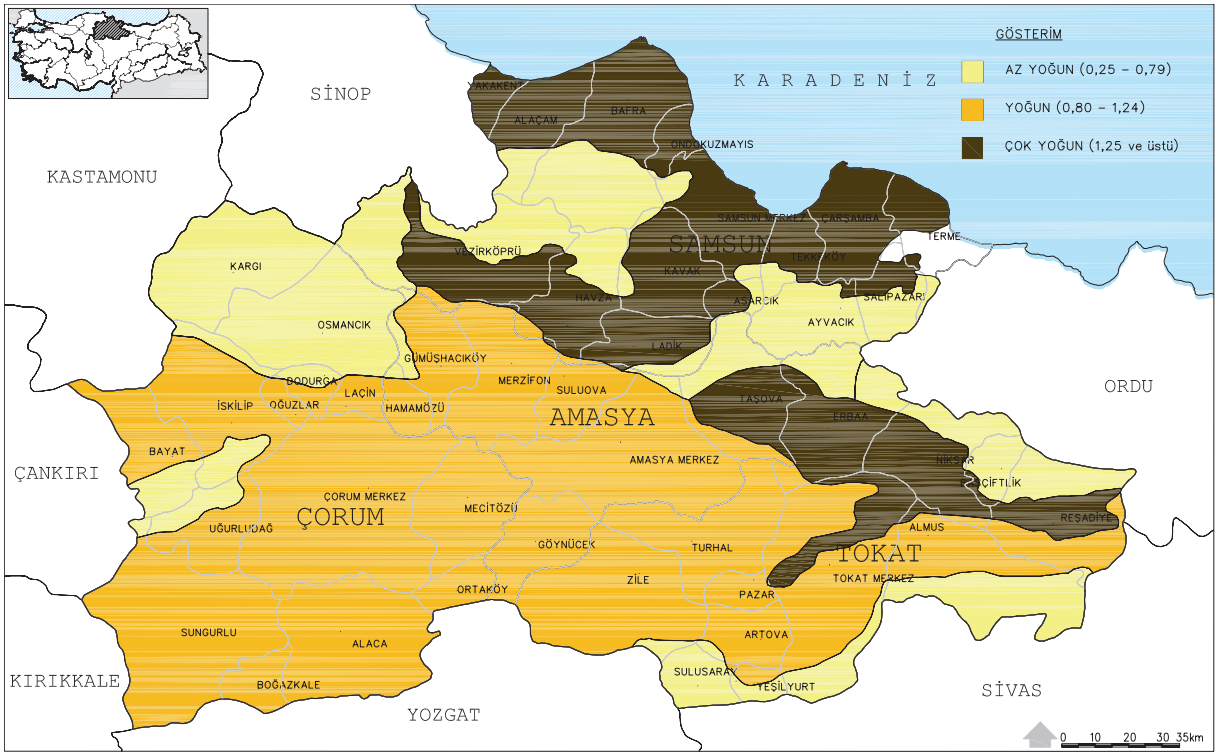

Şekil 4.3.2.2 Bölgedeki Yerleşmelerin Nüfus Grubuna Göre Mekanda Dağılımı, 2000

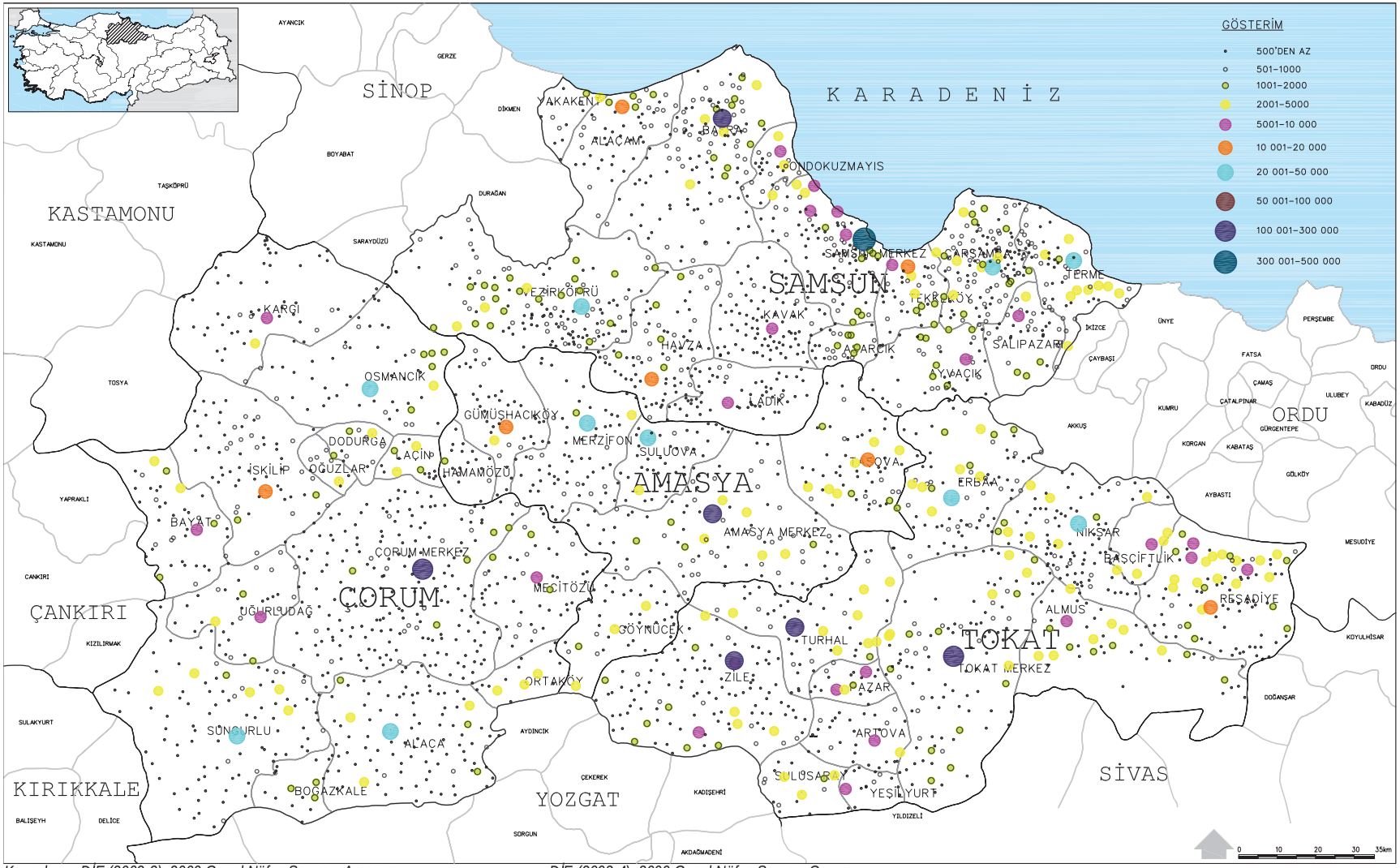

Kaynak: DİE (2002-3), 2000 Genel Nüfus Sayımı, Amasya. DİE (2002-4), 2000 Genel Nüfus Sayımı, Çorum. DİE (2002-5), 2000 Genel Nüfus Sayımı, Samsun. DİE (2002-6), 2000 Genel Nüfus Sayımı, Tokat.

Şekil 4.3.2.3 Eşyükselti Eğrileri ve Yerleşme Örüntüsü

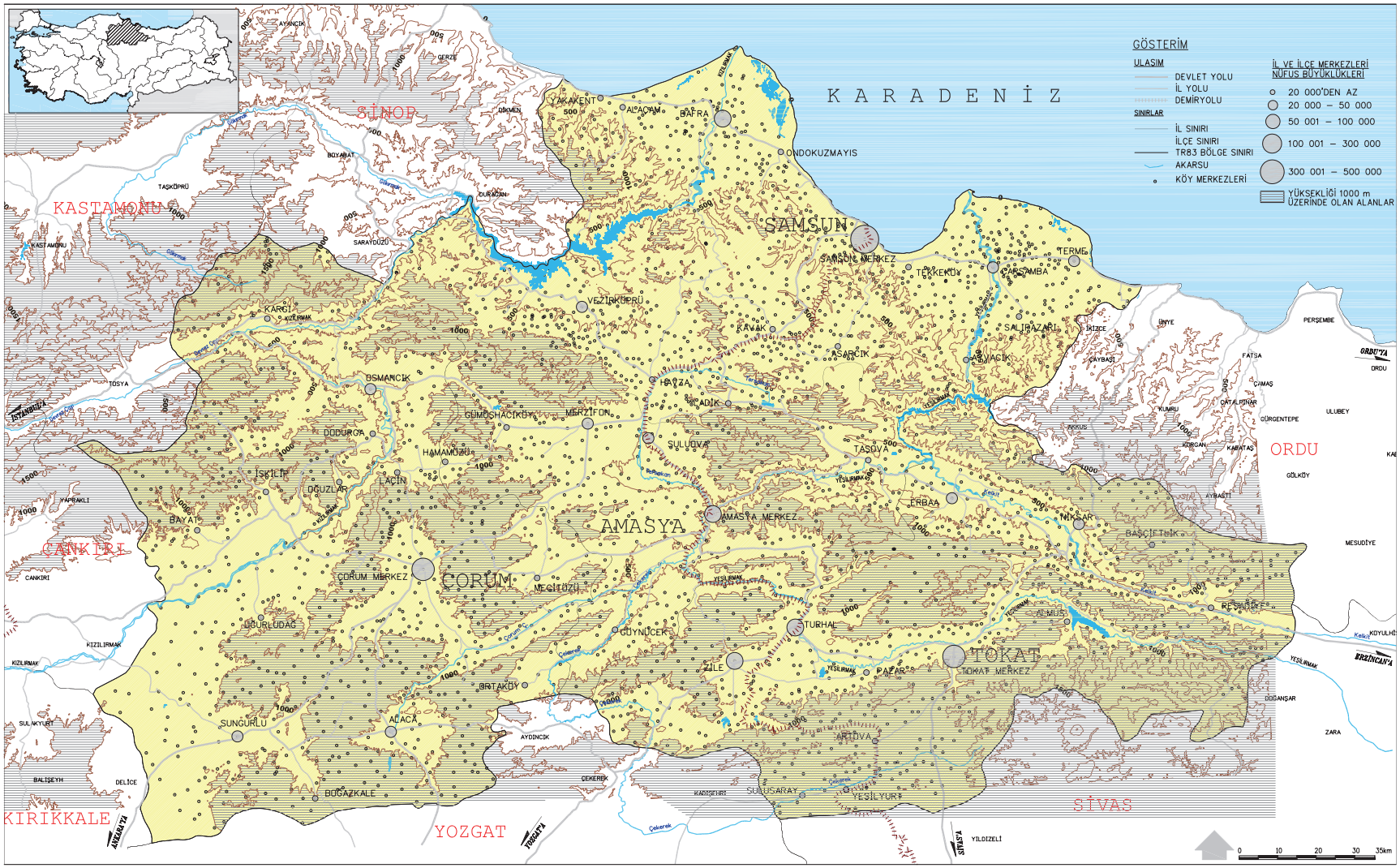

Kaynak: Harita Genel Komutanlığı (2004), 1/250 000 Ölçekli Sayısal Harita.

Şekil 4.3.2.4 Köy Yolları Ağı

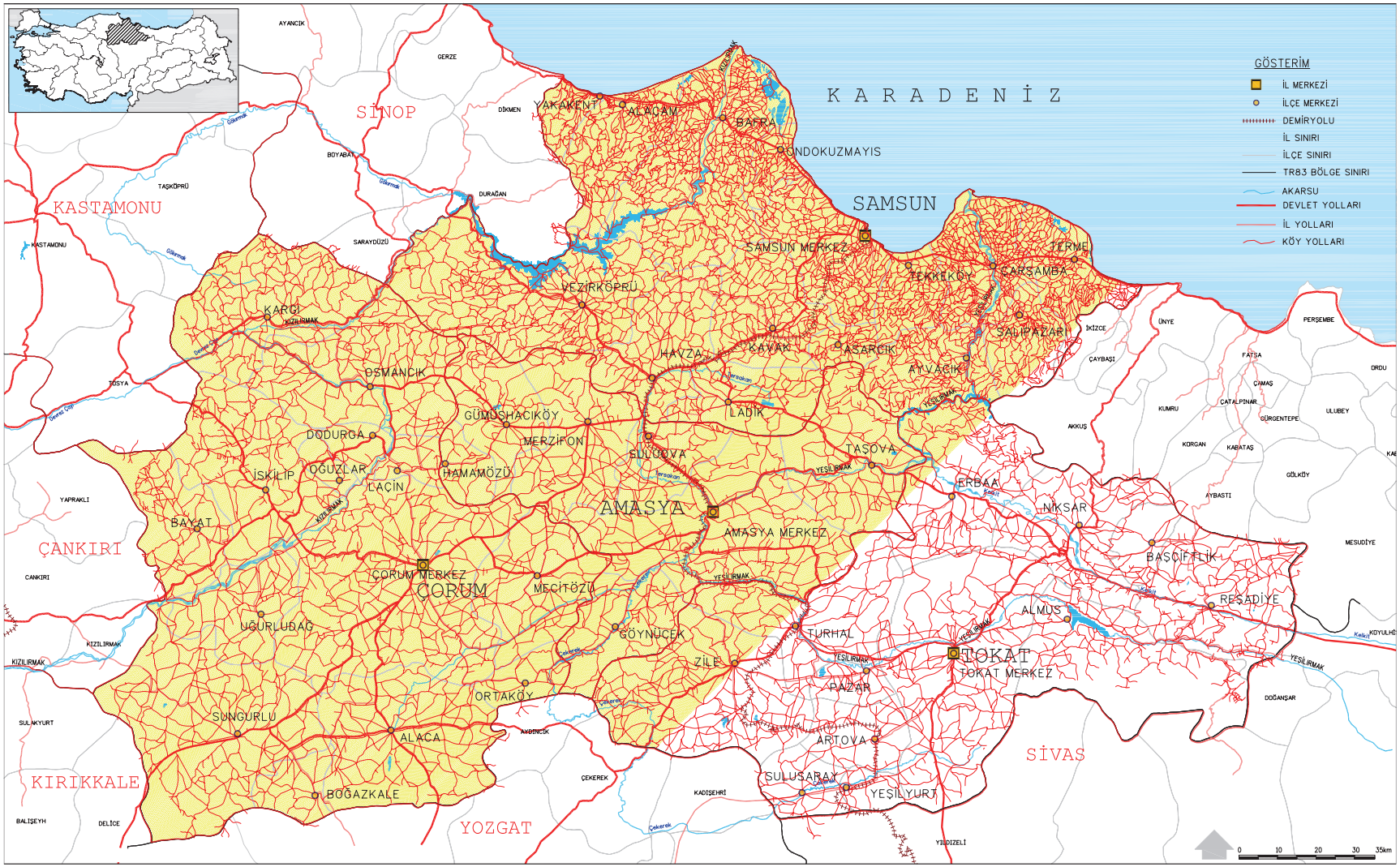

Kaynak: Dolsar (2004-6), Yeşilırmak Havza Gelişim Projesi CBS Veritabanı.

4.3.2.1.3 Sonuç

TR83 Bölgesi, Düzey 2 İBB bölgeleri içinde yerleşme sayısı ve hektara düşen yerleşme sayısı en yüksek olan ikinci bölgedir. Bölgede birim alana düşen köy sayısı Türkiye ortalamasının oldukça üstündedir. Bölgede yerleşme sayısı yüksek olmasına karşın nüfus yoğunluğu Türkiye ortalamasının altındadır. Bu durumda, bölgedeki yerleşmelerin çoğunluğunun nüfusunun 0 – 500 aralığında olması etkili olmaktadır.

Bölgedeki yerleşmelerin çoğunluğunun 0 – 500 aralığında olması ve birden fazla yerleşim yeri olan yerleşme sayısının fazla olması, bu alanlarda hizmet götürmede ekonomik olmayan durum yaratmaktadır. Bölgenin kentleşmesi ile küçük nüfuslu kırsal yerleşmelerin sayıca artacağı düşünüldüğünde bu durumun gelecekte de önemli bir sorun olarak yer alacağı düşünülebilir.

4.3.2.2 Yerleşme Merkezlerinin Kademelenmesi

4.3.2.2.1 Giriş

"Türkiye'de Yerleşme Merkezlerinin Kademelenmesi" (DPT, 1982) çalışması sonuçlarının bölge için güncellenmesi amacıyla YHGP kapsamında bir alan çalışması yapılmıştır. Çalışmada bir varsayım olarak, yerleşme sisteminde kademe sırası büyüdükçe o kademedeki merkezlerin etki alanlarının daha zor değişeceği kabul edilmiştir. Bu nedenle kademe sırası ve etki alanı değişikliklerinin tespitine yönelik olarak, daha çok alt kademe merkezler ve bunların etki alanlarında, 3 aşamalı bir çalışma gerçekleştirilmiştir. İlk aşamada yerleşme sistemindeki dönüşümü belirleyen iki faktörden biri olan nüfus değişiklikleri ve DPT (1982) çalışmasının sonuçları dikkate alınarak, 2. kademe merkezler belirlenmiştir[5]. Bu aşamada, yerleşmedeki demografik değişimler, bir yerleşmenin sahip olduğu/ kaybettiği istihdam olanaklarının ve dolayısı ile yerleşimin barındırdığı fonksiyonların bir sonucu olarak değerlendirilmiştir. İstihdam olanakları ve barındırdıkları fonksiyonları sınırlı kırsal yerleşmelerin dönüşümünün demografik değişimlerle ilişkili olduğu kabul edilmiştir. Nüfus büyüklükleri ve nüfus artış hızları kullanılarak yapılan değerlendirme sonucunda DPT (1982) çalışmasında 2. kademe merkez olarak belirlenen 91 yerleşmeden 51'inin bu özelliği kaybettiği, DPT (1982) çalışmasında 1. kademe merkez olarak belirlenen 53 yerleşmenin ise 2 kademe merkez özelliği kazandığı kabul edilmiştir. Diğer taraftan, nüfus kriteri kullanılarak belirlenen 2. kademe merkezlerden ilçe merkezi konumunda bulunanlar ve bir başka yerleşimin içinde kalarak o yerleşmenin ilçesi veya mahallesi olan 14 yerleşim yeri göz ardı edilmiş ve bölgede 79 yerleşim yeri 2. kademe merkez bulunduğu kabul edilmiştir.

İkinci aşamada, yerleşmeler arası ticaret ve alışveriş, eğitim ilişkilerinin ve ulaşım hizmetleri tür ve sıklığının belirlenmesi amacıyla 2. kademe merkezlerde perakende ticaret, haftalık pazar, eğitim ve ulaşım anketleri; il ve ilçe merkezlerinde ise, ulaşım anketleri uygulanmıştır.

Farklı hizmet ve mal akımlarını belirlemek, yerleşmenin ticaret ilişkisi kurduğu yerleşmeleri tespit etmek amacıyla, her 2. kademe merkezde (en az beş işyeri kapsamak koşuluyla, nüfusa oranlı bir sayıda) farklı sokaklardan ve farklı iş kollarından seçilen ticarethanelerde ticarethane anketi uygulanmıştır. Haftalık pazar kurulan yerleşim yerlerinin hizmet verdiği köyleri belirlemek amacıyla, mümkün olduğu ölçüde, pazarın kurulması için izin veren kurumlarda haftalık pazar anketi uygulanmıştır. 2. kademe merkezlere eğitim amaçlı gelenlerin geldiği yerleşimlerin belirlenmesi amacıyla, okul yöneticilerine eğitim anket formu uygulanmıştır.

İl ve ilçe merkezlerinde ise, il ve ilçe merkezlerine olan akımının, alt ve üst kademe yerleşmelerle olan ilişkilerin ve ilişki sıklığının belirlenmesi amacıyla

5 Yerleşme sistemindeki dönüşümü belirleyen iki faktör nüfusun ve sermayenin mekanda yeniden dağılımıdır. Bu faktörlerden ilkini tespit etmek olanaklı olmakla birlikte, sermayenin mekanda yeniden dağılımını tespit etmek oldukça güçtür.

ulaşım anket formu uygulanmıştır. Yerleşmeye hangi yerleşmelerden hangi araç türü ile ne sıklıkta sefer düzenlendiği ve her seferde kaç kişinin taşındığı bilgileri, şehirlerarası ve şehir içi otobüs/minibüs terminallerinde, seyahat firmalarına uygulanan bu anket formu ile elde edilmiştir.

Üçüncü aşamada anket sonuçları ve DPT (1982) çalışmasının sonuçları kullanılarak, yerleşme merkezlerinin kademeleri ve etki alanlarındaki değişiklikler tespit edilmiştir.

4.3.2.2.2 Bölge Yerleşme Merkezlerinin Kademelenmesi

Yerleşmelerin belli bir işlev için bir üst kademe merkezi atlayarak daha üst kademe merkezlerle ilişki kurması, ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelere bağlı olarak yaygınlaşmaya başlamıştır. Bölge kademelenme sistemi ve merkezlerin etki alanları, DPT (1982)'deki yapı ile karşılaştırıldığında; kademelenmede önemli değişikliklerin olmadığı, ancak idari örgütlenmenin değiştiği alanlarda merkezlerin etki alanlarının değiştiği gözlenmiştir. Bu değişiklikler ise 2. ve 3. kademe merkez etki alanlarında gözlenmektedir.

Görgül verilerin bölgedeki tüm yerleşmeler için elde edilmemiş olması nedeniyle, DPT (1982) çalışmasından sonra 2. kademe fonksiyonunu kaybeden merkezler ancak örneklem çerçevesinde tespit edilebilmiştir. DPT (1982) çalışmasında 3. kademe merkez olarak gözükmeyen ancak daha sonra ilçe olarak idari merkez konumuna gelen, Amasya ilinde Göynücek ve Hamamözü'nün, Çorum ilinde Uğurludağ, Oğuzlar, Dodurga ve Laçin'in, Samsun ilinde Asarcık, Ayvacık, Salıpazarı, Tekkeköy ve Yakakent'in, Tokat ilinde Sulusaray, Yeşilyurt, Pazar ve Başçiftlik'in 3. kademe merkez özelliği kazandığı tespit edilmiştir (Şekil 4.3.2.5).

Diğer taraftan, kırsal alana yönelik hizmetlerin, uygulamacı kuruluşlarca, belli öncelikli yerleşme merkezleri aracılığıyla çevre yerleşim yerlerine, zamanında ve eksiksiz olarak ulaştırılmasında birliğin sağlanması amacıyla 1997 yılında 9236 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile, Türkiye genelinde kırsal alanda 'Merkezi Yerleşim Yerleri' belirlenmiştir. TR83 Bölgesi'ndeki 260 yerleşim yeri, bu karar doğrultusunda Merkezi Yerleşim Yerleri olarak belirlenmiştir (Şekil 4.3.2.6). Merkezi yerleşim yerleri olarak belirlenmiş yerleşmeler büyüklükleri incelendiğinde, bu yerleşmelerin daha çok 1. kademe merkez ve 2. ara kademe merkez oldukları gözlenmektedir. Merkezi yerleşim yeri olarak tespit edilmiş yerleşmelerin sadece 36'sının 2004 kademelenme çalışmasına göre belirlenen 2. kademe merkezi olması, bu yerleşmelerden küçük bir kısmının kırsal alanda, nüfus bakımından gücünü koruyan bir pozisyonda olduğunu göstermektedir.

Bölgede en üst kademe merkez, 5. kademe merkez olan Samsun'dur. Samsun'un 5. kademe etki alanı ise TR83 Bölgesi ile sınırlı değildir. Samsun, bölge dışındaki bazı yerleşmeler için de bölgesel merkez konumundadır. Diğer taraftan bölgenin bir kısmı 5. kademe fonksiyonları için Ankara 6. kademe merkezini kullanmaktadır. 5. ve 4. kademe merkezler DPT (1982) çalışmasındakilerle aynıdır. Amasya, Çorum ve Tokat il merkezleri ile Amasya ilinde Merzifon ve Samsun ilinde Bafra (ara kademe merkez) 4. kademe merkez özellikleri taşımaktadır. Bölge yerleşme sistemindeki 4. ve 5. kademe merkezler ve etki alanları Şekil 4.3.2.7 ve Şekil 4.3.2.8'de verilmiştir.

Samsun 5. kademe merkez olarak, Samsun, Sinop, Amasya ve Ordu illerinin tamamı ile Giresun Merkez ilçesi ile Piraziz, Bulancak, Keşap ve Dereli ilçelerini, Tokat ilinin Erbaa, Niksar, Reşadiye, Turhal ve Zile ilçelerini ve Çorum ilinin Osmancık ilçesini doğrudan etkilemektedir.

Tokat ilinin Almus, Artova, Sulusaray ve Yeşilyurt ilçeleri Samsun ve Sivas'ın, Çorum'un Kargı ilçesi Samsun ve Ankara'nın 5. kademe ortak etki alanındadır. Kargı ve Osmancık ilçeleri hariç Çorum ili Ankara'nın 5. kademe etki alanındadır.

Şekil 4.3.2.5 Bölge Yerleşimlerinin Kademelenmesi ve Etki Alanları, 2004

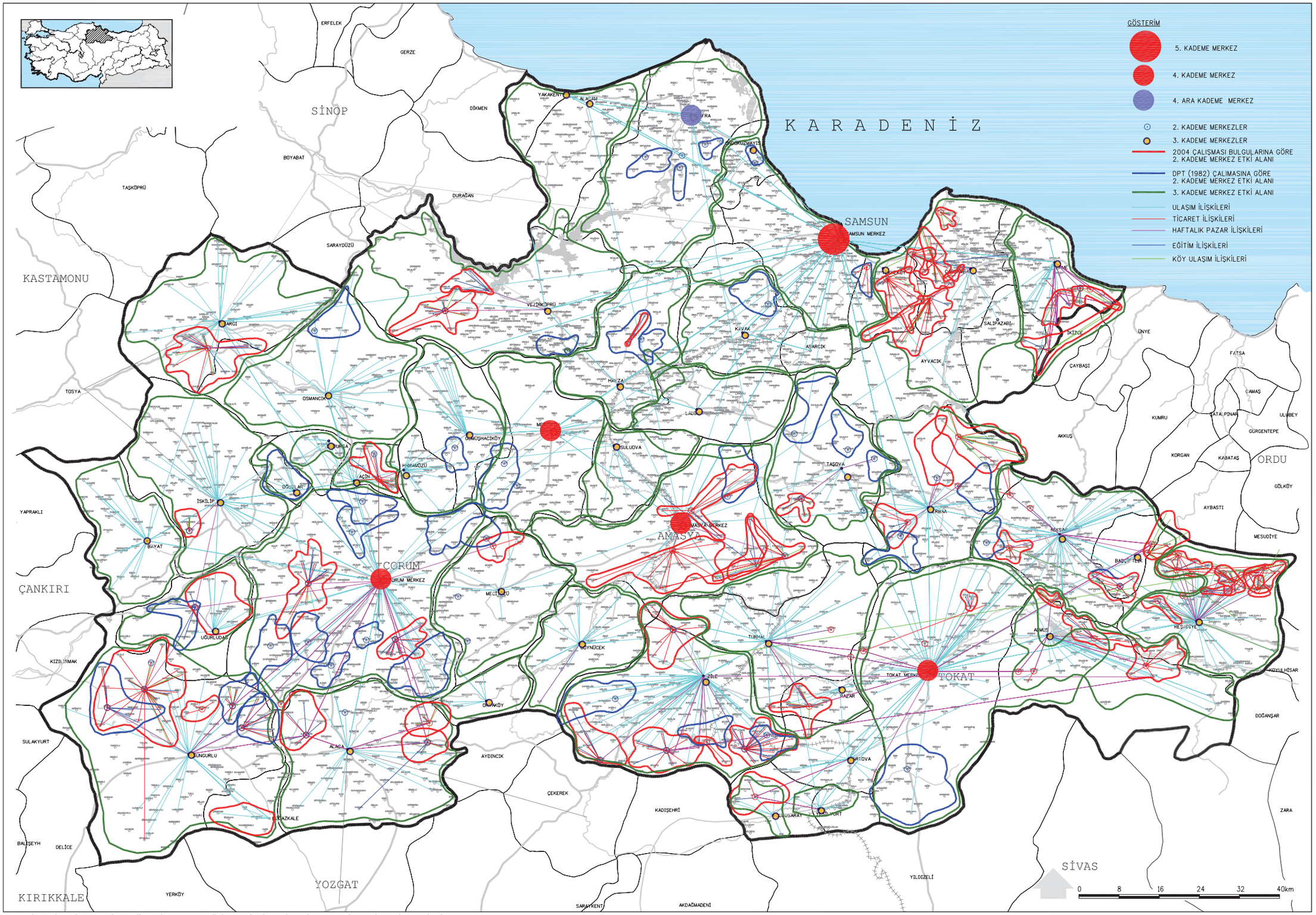

Kaynak: Dolsar (2004-11), Yeşilırmak Havza Gelişim Projesi Kademelenme Saha Çalışmaları Bulguları.

Şekil 4.3.2.6 İkinci Kademe Merkezler ve 9236 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile Belirlenen Merkezi Yerleşim Yerleri

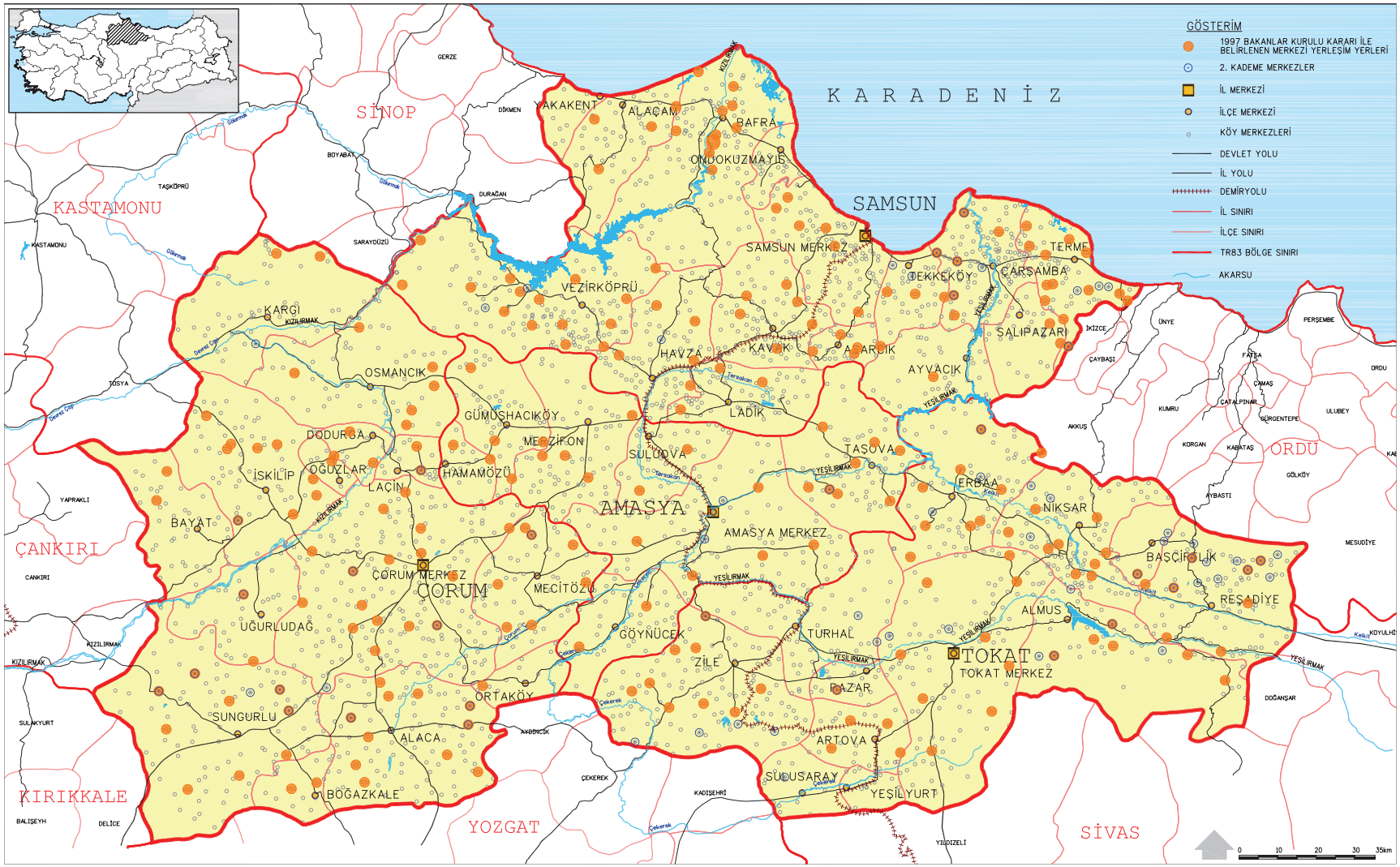

Kaynak: *Resmi Gazete (25.04.1997) 22970 sayılı Resmi Gazete (25 nisan 1997).*

Şekil 4.3.2.7 Dördüncü Kademe Merkezler ve Etki Alanları, 2004

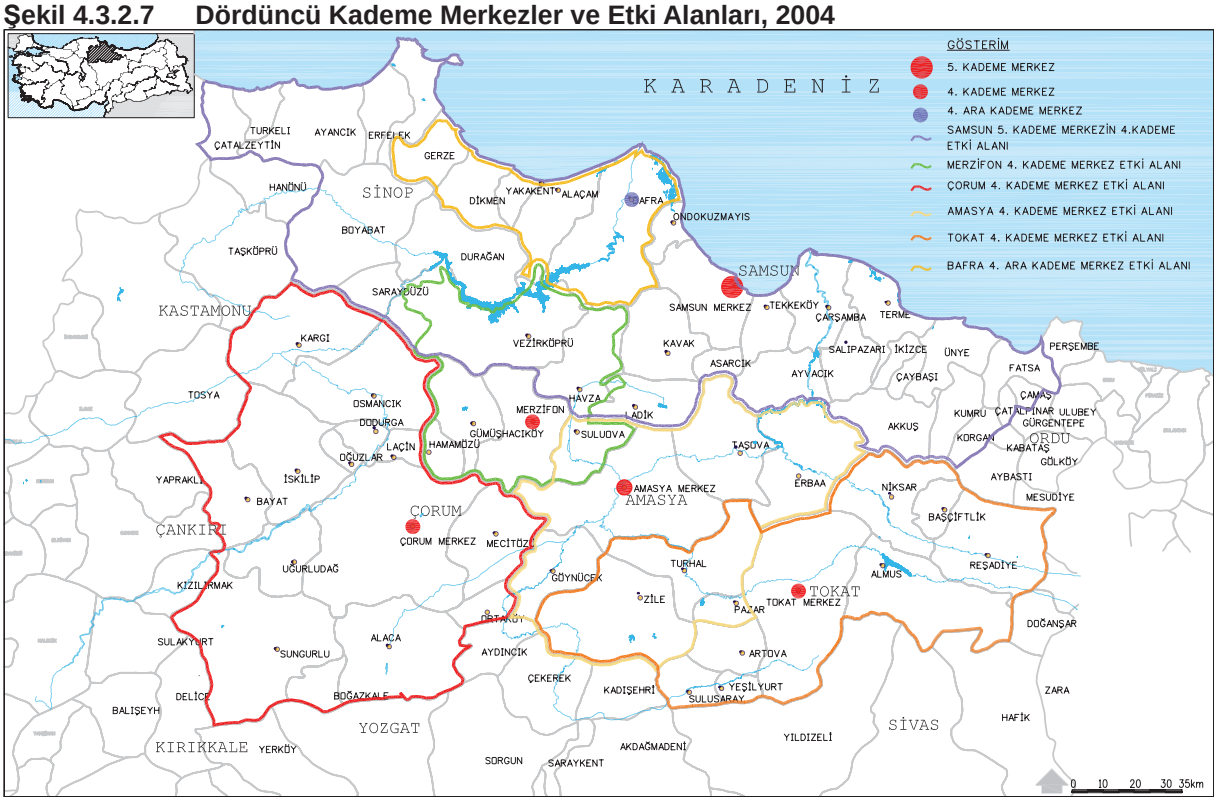

Kaynak: DOLSAR (2004-11), YHGP Kademelenme Saha Çalışmaları Bulguları.

Şekil 4.3.2.8 Beşinci Kademe Merkezler ve Etki Alanları, 2004

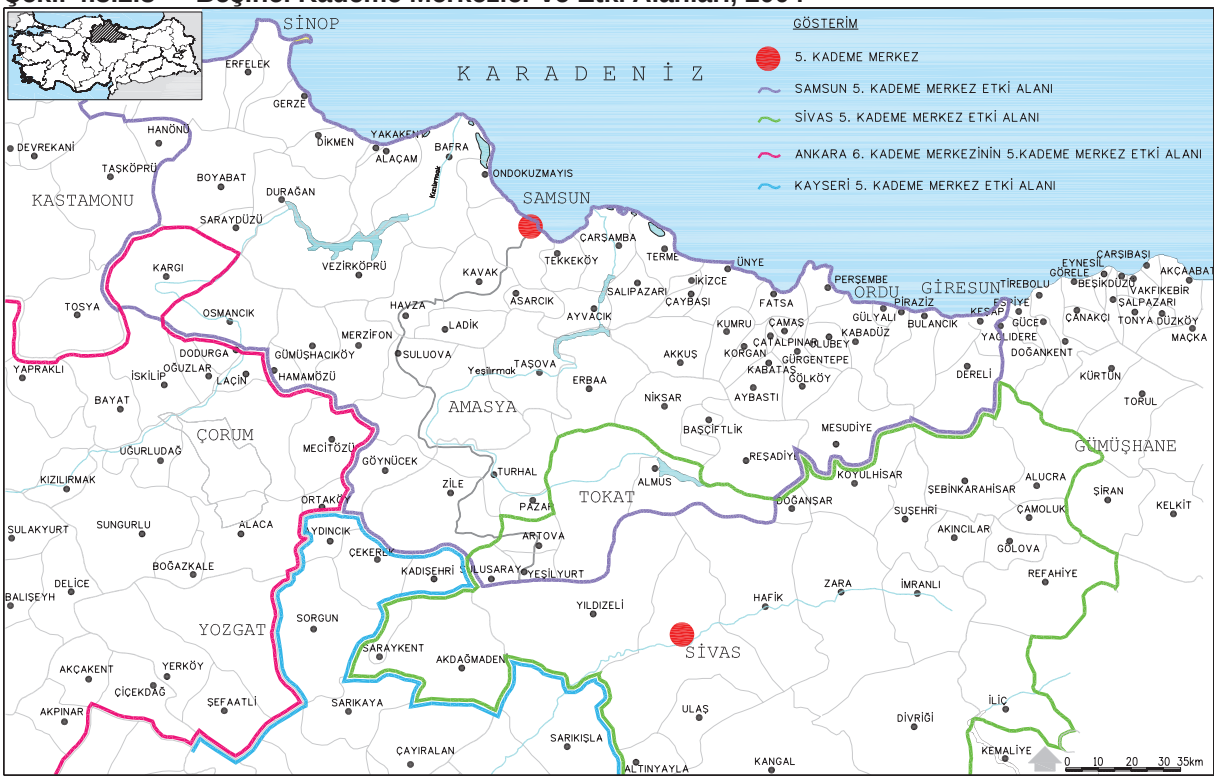

Kaynak: DOLSAR (2004-11), YHGP Kademelenme Saha Çalışmaları Bulguları.

Bölgenin bir kısmı 6. kademe merkez olarak Ankara'nın etki alanında iken, bir bölümü de İstanbul'un 6. kademe etki alanındadır. Ankara 6. kademe merkez olarak Çorum ilini etkilemektedir. Amasya, Samsun, Tokat illeri İstanbul'un 6. kademe etki alanındadır. Tüm Türkiye'de olduğu gibi, bölgedeki yerleşmelerin tamamı İstanbul 7. kademe merkezinin etki alanında bulunmaktadır.

4.3.2.2.3 Sonuç

Özellikle, 2. Dünya Savaşı'ndan 1970'lerdeki krize kadar devam eden süreçte akılcılık paradigmasının etkisi ile mekan örgütlenmesi, hizmet ve sanayi tesislerinin yer seçimini açıklamakta kullanılan kademelenme kavramı ile açıklanmıştır. Ancak bölgesel kalkınma ve bölge planlama kavramlarındaki değişikliklere paralel olarak mekan örgütlenmesi ağ kavramlarla açıklanmaktadır. Ağ biçimli bu temsili sistemde de yerleşmeler kademeli biçimde yer almaktadır.

Bölgedeki yerleşmeler 1. kademeden 5. kademeye kadar kademeli bir biçimde örgütlenmiştir. Ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte yerleşmelerin belli bir işlev için bir üst kademe merkezi atlayarak daha üst kademe merkezlerle ilişki kurması olanaklı olmakla birlikte, bölgedeki en üst kademe merkez olan Samsun'u bölgesel ölçekte hizmet merkezi ve bölgenin dış dünyaya açılan kapısı olarak tanımlayabiliriz. Bölgedeki dördüncü kademe merkezler ise altbölgesel merkez olarak bölgesel ölçekte hizmet ve fonksiyonların yer seçiminde önemsenmesi gereken yerleşmelerdir. Bölgedeki üçüncü kademe merkezler ise, barındırdıkları idari fonksiyonların da etkisiyle ilçe merkezleridir. Bu nedenle DPT (1982) çalışmasından sonra bölge kademe özelliklerinde meydana gelen en belirgin değişiklik, idari statüdeki değişikliklere paralel olarak ortaya çıkan üçüncü kademe merkezlerdedir.

Yukarıda da belirtildiği gibi, bölgedeki kırsal yerleşmelerin mekanda dağılımı, nüfus büyüklükleri ve birden fazla yerleşim yerine sahip yerleşmelerin oran olarak fazla olması, kırsal alana götürülecek hizmetlerin maliyetini artırıcı bir etki yaratmaktadır. Bu nedenle bölgede belirlenen ikinci ve üçüncü kademe merkezler, kırsal alanlara götürülen hizmet maliyetlerini düşürmek amacıyla hizmetin toplulaştırıldığı merkezler olarak değerlendirilebilir.

4.4 KONUT

4.4.1 GİRİŞ

Konutun sadece barınma ihtiyacının karşılandığı fiziksel bir mekan olarak tanımlanması, konut sorununun konut sayısı ile belirlenmesi, konutun nicel özelliklerini ön plana çıkaran bir yaklaşımdır; oysa konut nicel ve nitel bir çok özellik taşımaktadır. Konutu nitel ve nicel özellikleri, yaşanabilirlik kriterleri, çevresel faktörleri ve kalitesi ile tanımlamak gerekmektedir. Bu çerçevede, aşağıda önce AB'nin konut sorununa bakışı Türkiye ile birlikte değerlendirilmekte, ardından konut sektörünün bölge açısından değerlendirilmesi yapılmaktadır.

4.4.2 TÜRKİYE VE AB KONUT POLİTİKALARI

Konut üretimini ve sahipliğini teşvik etmek ve alt gelir gruplarının konut sorununu çözmek amacıyla Türkiye bazı ilkeler ve politikalar benimsemiştir. Bunlar;

- Kentlerdeki barınma sorununa sağlıklı bir çözüm getirilmesi,
- Konut üretiminde yapı ve çevre kalitesi artırılmasına, tarihi, doğal dokunun, sosyal ve kültürel değerlerin korunmasına ve sağlıklı, güvenli, kaliteli ve ekonomik konut ve çevrelerinin oluşturulmasına olanak sağlayan yapı ve çevre standartların geliştirilmesi,
- Konut arz ve talebine yeterli kaynak sağlamak üzere sermaye piyasası içinde faaliyet gösterecek konut kredisi açabilecek kurumların oluşturulması

biçiminde özetlenebilir (DPT, 2000-1).

AB'de konut politikaları ülkeden ülkeye değişmekle birlikte, tüm AB üyesi ülkelerin ağır basan politika hedefi; herkese erişilebilir, yeterli, ödenebilir ve kaliteli konut olarak özetlenebilir.

Erişilebilirlik; düşük gelirli hanehalkları için yeterli konuta, yönetime ve bakım hizmetlerine ulaşılabilirliktir.

Ödenebilirlik; düşük gelirli hanehalkları için konutun ödenebilir olmasıdır.

Kalite; yeni yapılacak yapılar için standartların yükseltilmesi ve mevcut konutların bakımının, rehabilite edilmesinin ve yenilenmesinin sağlanmasıdır.

AB ülkelerinde, ödenebilirliliğin ve erişilebilirliliğin gerçekleştirilmesi için konut sektörüne yönelik özel finans kuruluşları oluşturulmuş, kira kontrol mekanizmaları geliştirilmiştir. Aynı zamanda yerel veya merkezi yönetimler sosyal konutlar inşa etmişlerdir.

AB ülkeleri, konut kalitesini belli bir düzeyin üzerinde tutabilmek için minimum standartlar belirlemektedir. İlgili koşulların sağlanması için mevcut konutların rehabilite edilmesi veya yenilenmesi ile ilgili politikalar üretilmektedir. Bu amaçla konutunu iyileştirmeye veya yenilemeye dönük çabası olanlara çeşitli yönlerden kolaylıklar sağlanmaktadır.

Sübvansiyonlar ve krediler, konutun tüm gelir grupları için erişilebilir olmasını sağlamakta, sosyal ayrımcılığı azaltmaktadır.

Konutların ve yapıların denetimi amacıyla 'Avrupa Yapı Denetimi Ortak Girişimi' 1990 yılında oluşturulmuştur. Bu kurum güvenli ve nitelikli yapıların ve konutların üretilmesini sağlamaktadır.

Diğer taraftan sürdürülebilir gelişme kavramının AB konut politikalarına yansıması olarak;

- çevresel boyut; çevresel değerlerin korunması amacıyla arazi koruması ve arazinin etkili biçimde kullanımı,
- sosyal boyut; sosyal ayrışmanın en aza indirilmesi,
- fiziksel boyut; yapım teknolojilerine ve

enerji tüketimine yeni yaklaşımlar ve katılımın iyi örnekler ve kolaylaştırıcı prensiplerle desteklendiği yöntemler

ön plana çıkmaktadır.

Yapılı çevresi fiziksel olarak kötü durumda olan ve sosyal sorunların yaşandığı alanların yenilenmesi, yukarıda belirtilen politikaların öncelikle uygulandığı alanlardır.

Tablo 4.4.2.1'den de izlenebileceği gibi AB'de hanehalklarının yüzde 18'i sosyal konutlarda yaşamakta, olup, yüzde 56'sı sahip ve yüzde 21'i kiracıdır. Toplam konut stoku içindeki oranı ülkeden ülkeye değişmekle birlikte, sosyal konutlar önemli bir paya sahiptir. Yunanistan'da sosyal konut bulunmamasına karşın, İngiltere'de sosyal konutların oranı yüzde 24, Almanya'da yüzde 26'dır. Diğer taraftan, Türkiye'de sosyal konut bulunmamakta, ancak bazı devlet kuruluşları, sınırlı sayıda da olsa konut sorununu lojmanlar aracılığı ile çözmeye çalışmaktadır. Türkiye'deki hanehalklarının yüzde 60'ı sahip sakin, yüzde 32,5'i ise kiracı sakindir.

Avrupa Birliği'nin kötü yaşam koşullarını iyileştirmeyi ve sürdürülebilir kentsel gelişmeyi teşvik etmeyi amaçlayan yapısal fonlara bağlı 'Urban Programı' bulunmaktadır. Bu girişim özellikle çöküntü alanlarındaki kötü yaşam koşullarını iyileştirmek ve sosyal problemleri çözmek için kullanılmaktadır.

Tablo 4.4.2.1 AB'de, AB Üyesi Bazı Ülkelerde ve Türkiye'de Mülkiyet ve Kullanımına Göre Konut Dağılımı

(yüzde)

	Sosyal konut	Sahip sakin	Kiracı sakin	Diğer
Almanya	26	38	36	
Fransa	17	54	21	
İtalya	6	67	8	
İngiltere	24	66	10	
Yunanistan	0	70	26	
AB	18	56	21	
Türkiye	2*	60	32	6**

* *Lojman*

** *Ev sahibi olmayan ancak kira ödemeyen*

Kaynak: Avrupa Parlementosu (2004), AB Üyesi Ülkelerde Konut Politikası, Web Sitesi (http://www.europarl.eu.int/workingpapers/soci/w14/text1_en.htm).
Konut Müsteşarlığı (2003), Türkiye Konut Sahipliliği Çalışması.

AB konut politikaları, TR83 Bölgesi konut sorunlarıyla ilgili çözüm arayışları bakımından yol gösterici niteliktedir.

4.4.3 BÖLGE KONUT POLİTİKALARI, KONUT STOKU VE ÖZELLİKLERİ

Türkiye genelinde olduğu gibi bölgede de, kentsel arsa üretiminde en etkili aktör, belediyeler, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, Toplu Konut İdaresi, Milli Emlak ve Arsa Ofisi'nden oluşan kamu kesimidir. Bölge kentlerinde, belediyelerin hazırladıkları imar planları ile yeterli miktarda arsa üretilmiştir. Belediyelerin düzenleme ortaklık payını kullanmak için, daha fazla alanı imara açması ve arazi sahiplerinin mülklerinin arsaya çevrilmesi yönündeki baskıları, gerekenden fazla miktarda arsa üretilmesine neden olmuştur.

Arsa üretiminde özel kesim, kooperatifler ve beş ayrı kamusal aktörün bulunması, kentlerin eklemlenerek parçalı ve plansız biçimde gelişmesine neden olmaktadır.

Konut finansmanı daha çok mülk konuta yöneliktir ve reel faiz oranlarının yüksek olması ve vadelerin kısa olması, kaynaklardan sadece orta ve üst gelir grubunun faydalanmasına olanak vermektedir. Bu kaynaklar ile yapılan konutların büyük bir kısmı, lüks konut niteliğindedir.

Bölgedeki yapıların yüzde 27,9'u 1980 – 1990 döneminde inşa edilmiştir. Şekil 4.4.3.2'den de izlenebileceği gibi, bölge 1970–1990 döneminde hızlı bir yapılaşma süreci yaşamış ve yapılaşma hızı 1990'dan sonra azalmaya başlamıştır. 1980'lerdeki artışın, Türkiye genelinde, konut sorununu çözmek üzere inşaat sektörüne ayrılan kaynakların ve kredilerin artırılmasıyla ilgili olduğu düşünülebilir. Bu durum ikinci konut sayısının artmasına da neden olmuştur.

Bölgedeki binaların yüzde 55,3'ünün tadilata ihtiyacı bulunmazken, yüzde 41,3'ü basit veya esaslı tamir ve tadilata ihtiyaç duymaktadır (DİE, 2001-1). Şekil 4.4.3.3'den de izlenebileceği gibi, Amasya ve Çorum illerindeki bina stoku, fiziki durumu itibarıyla Türkiye ve bölge genelinden kısmen farklılık göstermektedir. Bu illerde tadilata ihtiyacı olmayan binaların oranı (sırasıyla yüzde 47,1 ve yüzde 53,6) Türkiye ve bölge genelinden düşüktür. Diğer taraftan, bu illerdeki basit veya esaslı tamir ve tadilata ihtiyaç duyan binaların oranı, Türkiye ve bölge genelinden yüksektir. Bu durum, Amasya ve Çorum illeri bina stokunun eski olmasının bir sonucudur. Bölgedeki bina stoku içinde harap, yıkılması planlanan bina oranı Türkiye genelinin üstündedir.

Bölge konut stoku içinde tarihi konut stoku azımsanmayacak bir paya sahiptir. Bölgede 1 189 adet tescilli sivil mimarlık örneği bulunmaktadır. Bölgede il bazında tarihi konut stokunun en fazla olduğu yer Samsun'dur. İlçe bazında tarihi konut stokunun en fazla olduğu yerleşme ise Tokat merkez ilçesidir.

İl ve ilçe merkezlerindeki hanehalkı sayısı ve yüzde 5'lik boşluk oranı kullanılarak yapılan konut gereksinimi analizi sonucuna göre, ruhsatlı ve ruhsatsız konutlar dahil edildiğinde, bölgede konut açığı

Şekil 4.4.3.2 Bölgedeki Binaların Bitiş Tarihlerine Göre Dağılımı

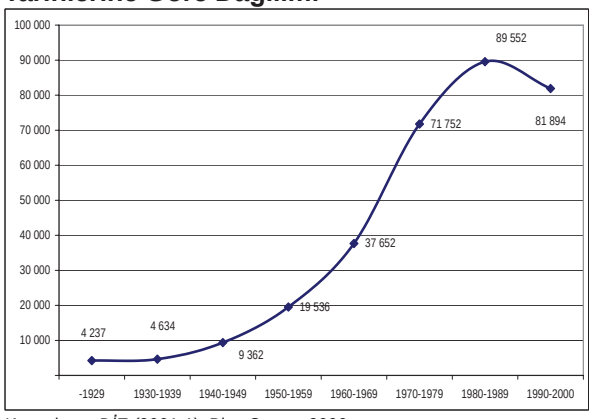

Kaynak: DİE (2001-1), Bina Sayımı 2000.

Şekil 4.4.3.3 Türkiye ve Bölgedeki Binaların Fiziki Durumlarına Göre Dağılımları, 2000

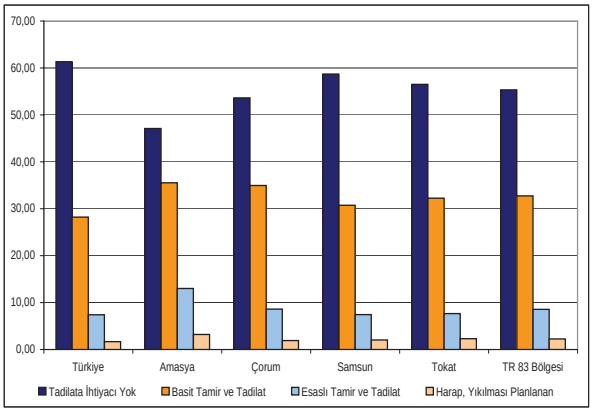

Kaynak: DİE (2001-1), Bina Sayımı 2000.

Şekil 4.4.3.1 Türkiye ve Bölgedeki Binaların Kullanım Amacına Göre Dağılımı, 2000

(yüzde)

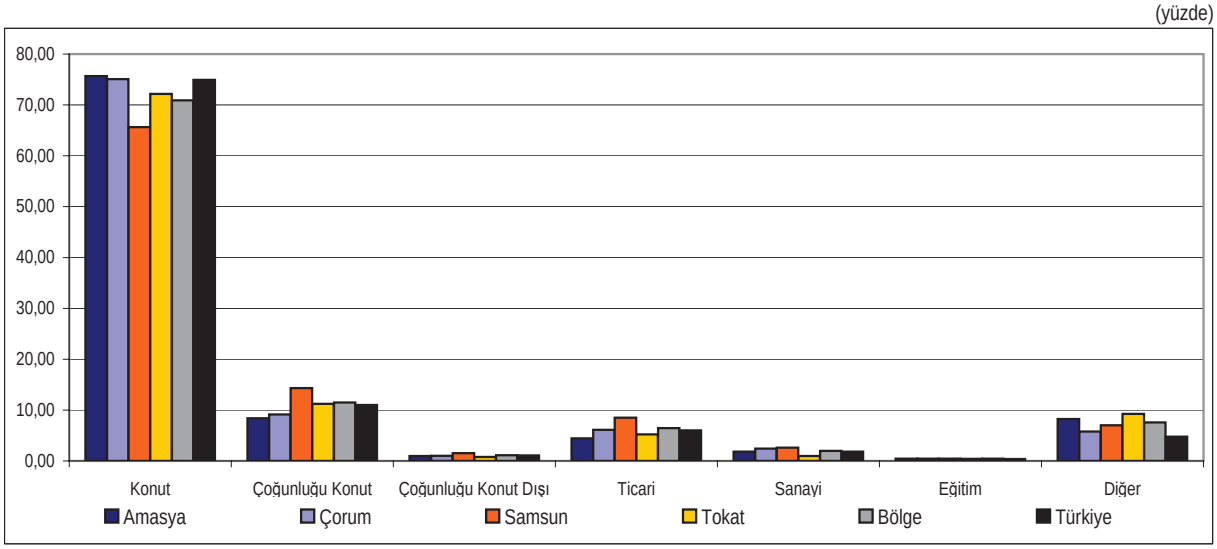

Kaynak: DİE (2001-1), Bina Sayımı 2000.

bulunmamaktadır. Hatta, bölgede konut (ruhsatlı ve ruhsatsız) fazlası vardır. Ancak ruhsatsız konut bilgilerinin bulunmaması nedeniyle bölge kentlerindeki ruhsatlı konut açığı hesaplanamamıştır. Konut fazlası en çok Samsun kentinde bulunmaktadır. Bölgede hane başına konut sayısının en yüksek olduğu yerleşimler, ikinci konutların daha fazla olduğu, Karadeniz'e kıyısı olan Alaçam, Ondokuzmayıs ve Yakakent'tir.

Tablo 4.4.3.1 Bölge İllerinde Tarihi Tescilli Konut Stoku ve Bölge Tarihi Konut Stoku İçindeki Payları

	Tarihi konut stoku	Bölge tarihi konut stokundaki payı (yüzde)
Amasya	275	23,13
Çorum	251	21,11
Tokat	329	27,67
Samsun	334	28,09
Bölge	1189	100,00

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı (2004-1), Kültür Envanteri, Anıtlar Müzeler Genel Müdürlüğü Verisi (basılmamış doküman),

Tablo 4.4.3.2 Bölgedeki Konut Stokunun* İllere Göre Dağılımı, 2000

	Konut sayısı (ruhsatlı ve ruhsatsız)	Bölge konut stoku içindeki payı (yüzde)
Amasya	75 950	13,11
Çorum	114 547	19,78
Samsun	255 042	44,03
Tokat	133 690	23,08
Bölge	579 229	100,00
Türkiye	16 235 830	

* Belediye sınırları içindeki konut stoku
Kaynak: DİE (2001-1), Bina Sayımı 2000.

Tablo 4.4.3.3 Nüfusu 20 000'in Üstündeki Yerleşmelerde Konut Stoku, Hane Sayısı, Konut Gereksinimi ve Konut Fazlası, 2000

	Konut stoku (ruhsatlı ve ruhsatsız)	Toplam hane sayısı	Konut gereksinimi	Konut fazlası (ruhsatlı ve ruhsatsız)	Hane başına konut (ruhsatlı ve ruhsatsız) sayısı
Amasya Merkez	23 364	17 261	18 124	5 240	1,35
Merzifon	16 532	11 875	12 469	4 063	1,39
Suluova	13 350	9 655	10 138	3 212	1,38
Çorum Merkez	57 378	41 522	43 598	13 780	1,38
Alaca	6 466	5 372	5 641	825	1,2
Osmancık	8 062	6 372	6 691	1 371	1,27
Sungurlu	10 474	8 196	8 606	1 868	1,28
Samsun Merkez	127 659	95 503	100 278	27 381	1,34
Bafra	30 696	20 183	21 192	9 504	1,52
Çarşamba	16 418	11 497	12 072	4 346	1,43
Terme	8 277	5 894	6 189	2 088	1,4
Vezirköprü	7 674	5 312	5 578	2 096	1,44
Tokat Merkez	31 777	25 809	27 099	4 678	1,23
Erbaa	13 939	9 958	10 456	3 483	1,4
Niksar	13 857	9 062	9 515	4 342	1,53
Turhal	18 622	17 547	18 424	198	1,06
Zile	11 584	9 899	10 394	1 190	1,17

Kaynak: DİE (2001-1), Bina Sayımı 2000.

Şekil 4.4.3.4 İl ve İlçe Merkezleri Bazında Hane Başına Konut (Ruhsatlı ve Ruhsatsız) Sayısı, 2000

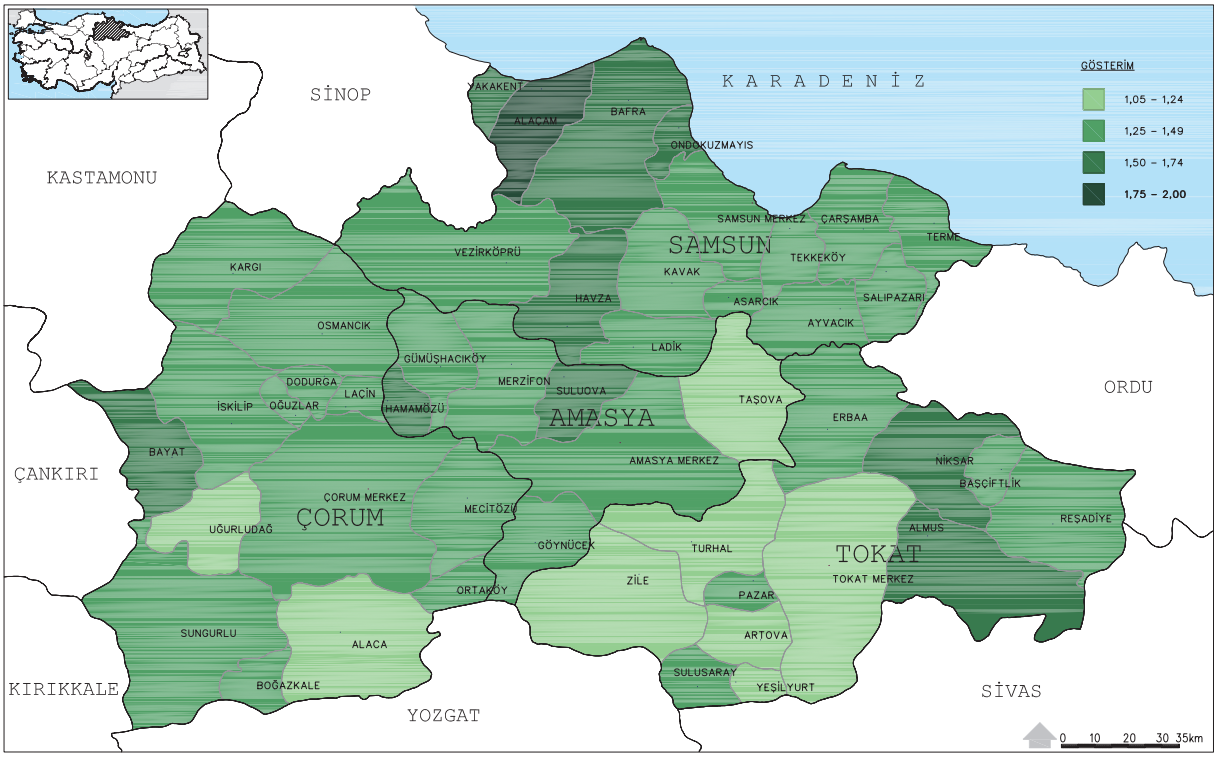

Kaynak: DİE (2001-1) Bina Sayımı 2000.

4.4.4 SONUÇ

Bölgedeki binaların kullanım amacına göre dağılımları, bölgedeki konut amaçlı kullanılan bina oranının Türkiye genelinden daha az olduğunu, ancak diğer kullanımlar açısından Türkiye geneli ile benzer özellikler taşıdığını göstermektedir. Amasya ve Çorum illerinde konut amaçlı kullanılan bina oranlarının Türkiye genelinden fazla, çoğunluğu konut olan bina oranlarının Türkiye genelinden düşük olması ise, bu illerde konut ve konut dışı kullanımların ayrıştığını göstermektedir. Samsun ilinde ise, Amasya ve Çorum illerinin aksine, konut amaçlı kullanılan yapıların oranı Türkiye genelinden düşük, çoğunluğu konut olan yapıların oranı Türkiye genelinden yüksektir. Bu durum, Samsun ilinde konut ve konut dışı kullanımların iç içe olduğunu göstermektedir.

Türkiye genelinde olduğu gibi, bölgede kullanım amacı konut ya da çoğunluğu konut olan binaların önemli bir kısmı 1-2 katlıdır. Ancak Samsun ilindeki 3 ve daha fazla katlı binalar bölgedeki diğer illerden ve Türkiye genelinden oran olarak daha fazladır.

Bölgedeki kullanım amacı konut ve çoğunluğu konut olan binalar fiziki durumları itibarıyla Türkiye genelinden daha kötü durumdadır. Amasya ve Çorum illerinde esaslı tamir ve tadilata ihtiyacı olanlar ile harap, yıkılması planlanan konut ve çoğunluğu konut amaçlı kullanılan binaların oranı bölge ve Türkiye ortalamasının üstündedir.

Bölgedeki kullanım amacı konut ve çoğunluğu konut olan binaların büyük bir kısmı 1980–2000 döneminde inşa edilmiştir. Bölgede 1990 yılına kadar her 10 yıllık dönem içinde bir önceki dönemden daha fazla konut amaçlı bina üretilmiştir. Ancak, 1990–2000 yılları arasında konut amaçlı bina üretim hızı gerilemiş ve bir önceki dönemden daha az sayıda konut amaçlı bina üretilmiştir. Bu

durum genel olarak bölgedeki kentsel nüfus artış hızının düşmesinden ileri gelmektedir.

Bölgedeki kullanım amacı, konut ve çoğunluğu konut olan binaların tamamına yakınının (yüzde 96,8) yaptırıcısı özeldir. Kooperatifler tarafından yaptırılan konutların oranı, Türkiye ortalamasına göre daha düşüktür. Bu, bölgede konut edinmek üzere örgütlü girişimlerin az olduğunu göstermektedir.

Gerekenden fazla arsa üretilmiş olmasına rağmen, bölgede arsa spekülasyonu yapılması, konut maliyetleri içinde arsa maliyetlerinin oldukça büyük paya sahip olmasına neden olmaktadır. Bu ise, konut maliyetlerinin düşürülmesi amacıyla konut kalitesinden fedakarlık edilmesine neden olmaktadır. Bölgede yeterli miktarda arsa üretilmesine karşın, altyapılı arsa bulunmamaktadır. Diğer taraftan bölge kentlerinin yüksek göç aldığı dönemlerde yeterince arsa üretilememiş olması, farklı gelir gruplarına hitap eden konut sunum biçimlerinin uygulanmaması, bölge kentlerinde barınmak amacıyla yapılan kaçak yapıların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Kaçak yapılaşma düşük standartlı, güvenliği düşük konutların ve buna bağlı olarak kentsel standartlardan -teknik ve sosyal altyapıdan- yoksun yaşam çevrelerinin oluşmasına neden olmaktadır.

Bölgede kaçak yapılaşmanın deprem açısından riskli alanlarda gelişmiş olması, yapıların niteliksiz olması, bölge il ve ilçe merkezlerinde afet riskini artırmaktadır.

İmar planları içerisinde mülkiyete sınırlı müdahalenin yapılması, yapılaşma alanının parsel bazında belirlenmesi, parsel bazında konut üretimlerine ve kentsel standartlardan yoksun yaşam alanlarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu, bölgeye özgü olmayıp, Türkiye genelinde yaşanan bir sorundur.

Bölge kentlerinde sayıca yeterli miktarda konut bulunmasına karşın, kaçak yapıların konut stoku içinde büyük yer tutması; kentlerin niteliksiz, kalitesiz ve sosyal ve teknik altyapıdan yoksun yaşam alanlarından oluşması; kentlerin büyük afet riski taşıması; bölgede nicel konut sorunlarının bulunduğunu göstermektedir. Yapılaşmış alanların yenilenmesini, dönüşümünü sağlayan mekanizmaların planlama ve konut politikası içinde yerini almamış olması ise, bu sorunların devam etmesine neden olmaktadır.

4.5 AFET RİSKİ VE DEPREMSELLİK

4.5.1 GİRİŞ

Topografik açıdan oldukça engebeli olan TR83 Bölgesi, özellikle bölgenin orta kesimlerinden geçen ve Türkiye'nin en önemli tektonik yapılarından biri olan Kuzey Anadolu Fay (KAF) Kuşağı'nın varlığı ile deprem afeti yönünden çok kritik bir alandadır. Arzettiği önemin büyüklüğü nedeniyle deprem konusunun üzerinde, heyelan, su baskını, kaya düşmesi gibi diğer doğal afetlerden daha fazla durulmuştur.

Çalışmanın amacı, en güncel verileri kullanarak TR83 Bölgesi'nin, genel afet risk durumunu saptamak, bölgesel ve yerel gelişme planlarının hazırlanmasında, karar verici, uygulayıcı organların ihtiyaç duyacağı afet riski bilgilerinin analiz edilmesidir.

Afet riski ve depremsellik konusunda yapılan çalışmalar merkezde ve yerleşimlerde olmak üzere iki aşamada gerçekleştirilmiştir. Depremsellik ön planda olduğundan, ilk aşamada Afet İşleri Genel Müdürlüğü (AİGM) sismoloji verilerine, bölgenin tarihsel depremleri hakkındaki bilgilere ve bölge için bu konuda yayınlanmış kaynaklara başvurulmuştur. Su baskını ve heyelan vakalarının durum tespitinde yine AİGM verileri ve Devlet Su İşleri (DSİ) kayıtları kullanılmıştır. İkinci aşamada ise, kentlere ve kentleşme sürecindeki yerleşimlere gidilerek mevcut imar durumları ve yerleşim alanları irdelenmiş, olası deprem durumunda zemin açısından sorunlu alanlar ve bu alanlarda yapılaşma durumlarının tespiti yapılmaya çalışılmıştır. Bu yerleşimlerde mevcut durum tespiti ile birlikte yapılan değerlendirmeler, genel bir perspektif çerçevesinde verilmektedir.

4.5.2 HEYELAN VE SU BASKINI

Bölgedeki yerleşimlerde heyelan ve su baskını afetlerinin sayısı önemli boyutlardadır. 1950-2000 yılları arası kayıtlarına göre Amasya ilinde 173 heyelan olayından 816, 101 su baskını olayından ise 1 124 ev etkilenmiş veya nakledilmiştir (AİGM, 2004). Özellikle Amasya Merkez ve Taşova ilçelerine bağlı, nehir kenarında kurulu köy yerleşimlerinde su baskını afet türünün günümüzde de devam ettiği görülmektedir. Çekerek çayı üzerinde inşaatı devam etmekte olan Süreyyabey Barajı ile de Amasya kenti ve Zile ovasındaki taşkınlar önlenecektir.

Çorum ilinde 1954-2002 arası AİGM kayıtlarına göre 294 heyelan olayından 2 647 ev etkilenmiştir. Heyelan afetinin özellikle Çorum Merkez, Osmancık ve Sungurlu ilçelerinde yaşandığı görülmektedir.

Samsun'da, 1961-2002 yılları arası verilerine göre 203 heyelan vakasından 695 adet ev etkilenmiştir. Kızılırmak üzerinde yapılan Altınkaya ve Derbent barajları ile Yeşilırmak üzerinde yapılan Hasan Uğurlu ve Suat Uğurlu barajları, Samsun'da yaşanan büyük taşkın olaylarının kontrol altına alınmasında önemli rol oynamıştır.

Tokat'ta, 1958-2000 yılları arası 243 heyelan olayından 1 173 adet ev etkilenmiştir. Yeşilırmak üzerindeki Almus ve Kelkit çayı üzerindeki Kılıçkaya ve Çamlıgöze barajlarıyla taşkınlar kontrol altına alınmıştır.

Taşkın kontrolünde, her ne kadar büyük akarsular depolamalar ile kontrol altında tutulsa bile, küçük akarsu ve dereler de önemli taşkın zararları meydana getirebilmektedir. Taşkınların önlenmesinden sorumlu kuruluş olan DSİ Genel Müdürlüğü'nün bölgede bugüne kadar gerçekleştirdiği planlama, inşaat ve işletme aşamasındaki taşkın projelerinin listesi Tablo 4.5.2.1'de verilmektedir.

Tablo 4.5.2.1 Bölgede DSİ Taşkın Koruma ve Islah Projeleri

İller	Proje durumu	Proje adedi	Sağlanan fayda: Meskun mahal (adet)	Sağlanan fayda: Arazi (ha)
Amasya	İşletme	81	67	5 496
	İnşa halinde	16	9	4 214
	Planlanan	29	19	906
	Toplam	126	95	10 616
Çorum	İşletmede	129	103	5 302
	İnşa halinde	22	20	330
	Planlanan	121	69	6 701
	Toplam	272	192	12 333
Samsun	İşletmede	44	79	63 206
	İnşa halinde	25	23	586
	Planlanan	42	32	636
	Toplam	111	134	64 428
Tokat	İşletmede	78	52	5 711
	İnşa halinde	24	22 meskun +1 ilçe merkezi	338
	Planlanan	62	43	2 923
	Toplam	164	118	8 972
Bölge	İşletmede	332	301	79 715
	İnşa halinde	87	75	5 468
	Planlanan	254	163	11 166
	Toplam	673	539	96 349

Kaynak: DSİ (2004-3), V. Bölge Müdürlüğü 2004-2005 Program Bütçe Takdim Raporu,
DSİ (2004-4), VII. Bölge Müdürlüğü 2004-2005 Program Bütçe Takdim Raporu.

Bölgede taşkın önleme amaçlı yatırımların devam etmesi, bölgedeki can ve mal güvenliğini sağlama açısından bölge gelişimine sağlayacağı katkı nedeniyle zorunlu görülmektedir.

Sel ve heyelan felaketleri, plansız yerleşimin bir sonucudur. Ülkede plansız yerleşimlere izin verildiği sürece, taşkın ve heyelan olaylarının can ve mal kayıplarına neden olmaya devam etmesi kaçınılmazdır. 1970-1997 resmi kayıtlarına göre Türkiye'de yaşanan sel felaketlerinde 600'e yakın insan hayatını kaybetmiş, 500 trilyon TL'nin üzerinde maddi kayıp meydana gelmiş ve 220 000'i aşkın hayvan telef olmuştur (Doğanay, 2003).

4.5.3 DEPREM

Yerkabuğunu oluşturan plakaların birbirlerine göre farklı yönlerde hareket etmelerine bağlı olarak ortaya çıkan enerji, kendisini deprem olarak göstermektedir. Depremlerin yıkıcı etkisi, en genel anlamda, üç şekilde belirmektedir. Bunlar; (1) yerkabuğunun fay kuşağı boyunca yaptığı yer öteleme hareketi, (2) salınım, sarsıntı, frekans, dalga boyu ve genlik büyümesi ve (3) sıvılaşma, oturma, kum konileri, kum sırtları, kaymalar ve benzeri üst toprak katmanı devinimleridir.

TR83 Bölgesi, dünyanın en önemli deprem yaratan

Tablo 4.5.3.1 TR83 Bölgesi ve Çevresinde Hasar Yapan Depremler

Gün/Ay/Yıl	Büyüklük (Ms)	Yer	Ağır hasarlı: Ölü sayısı	Yaralı sayısı	konut sayısı	Enlem (N)	Boylam (E)	Derinlik (km)	Şiddet (MSK)
3/9/1902	5,6	Çankırı	4	-	3 000	40 65	33 60	-	-
5/18/1929	6,1	Sivas-Suşehri	64	-	1357	40 20	37 90	10	VIII
12/26/1939	7,9	Erzincan	32 962	-	116 720	39 80	39 51	20	X-XI
4/13/1940	5,6	Yozgat	20	-	1 250	40 04	35 20	30	-
11/12/1941	5,9	Erzincan	15	-	500	39 74	39 43	70	-
11/21/1942	5,5	Osmancık	7	-	448	40 82	34 44	80	-
12/20/1942	7,0	Niksar-Erbaa	3 000	6 300	32 000	40 87	36 47	10	IX
12/11/1942	5,9	Çorum	25	-	816	40 76	34 83	40	-
11/26/1943	7,2	Tosya-Ladik	2 824	-	25 000	41 05	33 72	10	IX-X
7/26/1960	4,6	Tokat	-	-	22	40 56	37 25	40	-
8/14/1996	5,4	Çorum-Amasya	-	6	707	40 73	35 28	12	VI

Kaynak: Bağcı ve diğ. (2002), Türkiye'de Hasar Yapan Depremler.

diri faylarından KAF üzerinde veya etki alanında bulunmaktadır.

1900-2000 yılları arası dönemde KAF boyunca hasar yapıcı ve yüzey faylanması meydana getirmiş, büyüklüğü Ms ≥ 5,5 olan, 36 deprem olmuştur (Bağcı, 2002). Bunlardan en önemlileri 1939 Erzincan depremi (Ms = 7,9), 1942 Erbaa-Niksar depremi (Ms = 7,1), 1943 Tosya-Ladik depremi (Ms = 7,6), 1944 Bolu-Gerede depremi (Ms = 7,4), 17 Ağustos 1999 İzmit (Ms = 7,8) ve 12 Kasım 1999 Düzce (Ms = 7,1) depremleridir.

TR83 Bölgesi, Türkiye Deprem Bölgeleri Haritası'nda (AİGM, 1996) I. II. ve III. derece deprem bölgeleri üzerinde yer almaktadır. Alansal olarak bölgenin yüzde 63'ü I. derece, yüzde 17,5'i II. derece ve yüzde 19,5'i III. derece deprem alanındadır.

Bölge ve yakın civarında, aletsel dönem (1900-2003) içinde 11 adet hasar yapıcı deprem meydana gelmiştir (Tablo 4.5.3.1).

Dünyanın en karakteristik faylarından biri olan KAF'ın çok sistemli ve düzenli hareket ettiği sismotektonik verilerden açıkça görülmektedir.

Son yüzyılda bu kırık hattı üzerinde meydana gelen depremlerde 80 000'in üzerinde insan hayatını kaybetmiş ve 500 000'den fazla yapı tamamen yıkılmış veya ağır hasar görmüştür. Bu fay kuşağı üzerinde çok sayıda tortul havza bulunmaktadır. Bu tortul havza (ova) sınırları, tektonik sınırlara karşılık gelmekte ve depremlerin yıkıcı etkide bulunduğu en zayıf yapılaşma zeminlerini oluşturmaktadır.

4.5.3.1 Depremler ve KAF'ın Yarattığı Ovalar

Türkiye'de geniş ezik kuşaklar, fay mekanizması gereği yüzeyde oluşmaktadır. KAF boyunca ve yanal faylanmalarla oluşan bu çizgisel hatlar, genelde akarsu çökelleri ile doldurulmuştur ve doldurulmaya devam etmektedir. Akarsu çökellerinin oluşturduğu bu taşkın ovaları 1. sınıf tarım toprağı özelliği taşımaktadır. Bu verimli ovalar doğal servet alanları olarak kabul edilmeli ve yapılaşma yerine tarım ile değerlendirilmelidir.

Yapılaşmaya açılmış ovaların depremlerde nasıl birer afet sahaları haline geldiğinin örnekleri Adapazarı, Yalova, Düzce gibi kent yerleşimlerinde görülmüştür. Yaşanan depremler sonrası, yetkili kuruluşlarca yeni kentleşme sahaları belirlenerek yerleşimleri sağlam zeminler üzerine taşıma çabaları, TR83 Bölgesi'ndeki ova yerleşimleri için de örnek teşkil etmelidir. Aynı çabalar 1939, 1942 ve 1943 yıllarında ardı ardına 3 yıkıcı depremle karşılaşan Niksar - Erbaa yöresinde de sarfedilmiş, yörenin fay kuşağı ve alüvyon çökeller üzerinde olması sebebiyle iskana müsait olmadığı kanaatine varılarak, Erbaa ilçe merkezinin yeri değiştirilmiştir.

Toprak kalınlığının 20 m'den fazla ve yeraltı suyu seviyesinin 20 m'den sığ olduğu bu tip ovalar birinci dereceden tehlike arz etmektedirler. Bitişiğindeki kaya yamaçlar ise, depremsellik/zemin açısından çok daha uygun yapılaşma alanlarıdır. Kaya zemin temellerin mühendislik parametreleri toprak zemin temellere göre çok daha fazladır.

- Kaya ve toprak zeminler arasında çok yüksek (en az 1000 kat) elastik modül (E_s, kg/cm^2) farkının bulunması,
- Kaya zeminlerde sıvılaşma, sıkılaşma, oturma vb. jeoteknik duraysızlıklarla karşılaşma olasılığının bulunmaması,
- Toprak zemin kesme dayanımı (c, Φ) parametrelerinin kaya zeminlere kıyasla çok düşük olması,
- Çökme, şişme, sıvılaşma, dağılma, konsolidasyon vb. jeoteknik sorunların tamamının toprak (ova) zeminlere özgü olması,
- Kaya zeminlerin deprem dalgalarını yüksek frekansta, alüvyon zeminlerin ise düşük frekansta iletmesi veya deprem dalgalarının kayada birkaç saniyede, top-

rak zeminlerde ise 40-50 saniyeye kadar çıkan sürelerde sönümlenmesi,

gibi nedenler kaya zeminlerin üstünlüklerini açıkça göstermektedir.

Kentsel gelişim sürecinde, yaşama geçirilmesi gereken planlama faaliyetlerinin başında verimli tarım arazilerinin (taşkın ovası alüvyonları) bulunduğu kesimlerde yapılaşmaya izin verilmemesi gelmektedir. KAF kuşağı, gelecekte yıkıcı depremlerin riski altındadır. Kent gelişim alanlarının seçiminde depremsellik ve zemin özelliklerinin yeterince dikkate alınmadığı düşünüldüğünde, olası yeni depremlerin büyük kayıplara yol açma riski bulunmaktadır.

Kaybı azaltmaya yönelik çeşitli hazırlıklar ve çalışmalar yapılmalıdır. Deprem riski konusunda bölge halkının aydınlatılması için gereken her türlü araç harekete geçirilmelidir. Yetkililer ve yerel yöneticilerin afet riski ve depremsellik konusunda gerekli tedbirleri almaları sağlanmalıdır. Bu konu "risk yönetimi" başlığı altında ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

4.5.3.2 Yerleşimlerde İmar Planları ve Depremsellik

Bölgede genel olarak sağlıklı kentleşme ve güvenli yapılaşmaya ilişkin ilgili mevzuata yeterince uyulmamaktadır. Kentlerin gelişme ve yeni yerleşim alanlarının seçiminde bilim ve mühendislik ilkeleri gözetilmemiş, kolaycı ve ranta dayanan uygulamalar, bölge halkının can ve mal güvenliğini riske sokacak boyutlara ulaşmıştır.

Birçok yerleşimde kentsel gelişme alanı olarak ovaların seçilmiş olması depremsellik ve zemin özelliklerinin yeterince dikkate alınmadığını göstermektedir. Özellikle kamu binalarının alüvyon araziler üzerine kurulması kentsel yerleşimin bu alana kaymasını özendirmektedir. Diğer yandan birçok yerleşim alanında kaçak yapılaşmaya devam edilmektedir. Belediyelerin çoğunda denetim yapacak yeterli sayıda teknik eleman bulunmaması ve diğer nedenler, kaçak yapılaşmanın önüne geçilmesini güçleştirmektedir. Belediyelerde birkaç istisna dışında mühendis bulunmamaktadır. Sadece il merkezlerindeki belediyelerde jeoloji/jeoteknik mühendisi (Samsun ve Amasya'da) ve inşaat mühendisi istihdam edildiği tespit edilmiştir. Bu koşullarda planlama ve yapılaşmanın kontrol edilmesi, güvenli yapılaşmanın gereği olan mühendislik hizmetlerinin gerçekleşmesi olanaksızdır.

4.5.3.2.1 Amasya

Amasya ili tamamen I. derece deprem bölgesindedir. Amasya il sınırlarında aktif fayların yarattığı Türkiye'nin çok verimli ovalarından Suluova, Taşova, Merzifon ovaları ve Yeşilırmak Vadisi boyunca gelişen ovalar bulunmaktadır. Bu ovalarda yeraltı suyu seviyesi ve sıvılaşma potansiyeli yüksek olup, zemin taşıma gücü çok düşüktür. Bu ovaların önemli bir bölümünde yapılaşmanın olduğu görülmektedir. Amasya nüfusunun yaklaşık yüzde 8,5'i bu alanlarda yaşamaktadır.

Amasya Merkez

Sarp bir topoğrafyanın hakim olduğu Amasya kent yerleşimi Yeşilırmak vadisinde nehir akış aşağısı ve yukarısındaki daha geniş alüvyon yayılımların bulunduğu alanlara, zemin-depremsellik özellikleri zayıf yerlere doğru gelişmektedir. Birinci sınıf tarım alanları olan bu toprakların korunamadığı ve 4-5 katlı yapılaşmaya açıldığı görülmektedir. Kaçak yapılaşmanın çok az olduğu Amasya'da, yeterli sayılabilecek mühendisin bulunduğu, konut inşaatlarının her kademesine vize şartı getirildiği, beton kalitesi kontrollerinin yapıldığı, dolayısıyla yapı denetimlerinde bir sistem geliştirildiği görülmektedir. Ancak, bağ ve bahçelerin bulunduğu, yeraltı suyu yüksek geniş alüvyon alanlarda imar faliyetlerine devam edilmesi bir çelişki oluşturmaktadır.

Merzifon (Amasya)

Çakıllı yamaç molozu-alüvyon yelpazesi üzerinde kurulmuş olan Merzifon ilçesi tarihi depremlerden etkilenmiştir. Özellikle 1943 yılında meydana gelen 7,2 büyüklüğündeki Tosya-Ladik depreminde 25 000 konut yıkılmış ve 2 824 insan hayatını kaybetmiştir.

Kentleşme sağlam zeminlerin bulunduğu kuzey ve batıya doğru gelişmektedir. Önemli temel zemini probleminin bulunmadığı Merzifon'da, yapı denetimi konusunda yapılan çalışmaların oldukça iyi seviyelerde olduğu söylenebilir.

Suluova (Amasya)

Yüzde 60'ın üzerinde kaçak yapılaşmanın olduğu Suluova'da son derece plansız ve çarpık bir kentleşme süreci yaşanmaktadır. Yapılaşma, kuzey ve kuzeydoğu yönünde sağlam zeminler üzerinde, güneyde ova yönünde ve batıda Tersakan çayı tarafında, yeraltı suyunun çok yüksek olduğu, gevşek alüvyon zemin üzerindedir. Kent merkezinde 6 katlı, çeperlerde ise 3-5 katlı yapıların bulunduğu Suluova, depremsellik açısından sakıncalı zeminlerin bulunduğu yöne doğru gelişmektedir. Belediye bünyesinde yeterli teknik eleman istihdamı bulunmamaktadır. Zemin etüdü ve yapı denetimi çok yetersiz seviyelerdedir. Kentlerin gelişim ve yeni yerleşim alanlarının seçiminde kolaycı ve ranta dayanan uygulamalar bakımından Suluova çarpıcı bir örnektir.

4.5.3.2.2 Çorum

Afet İşleri Genel Müdürlüğü (AİGM) tarafından hazırlanan 14 Ağustos 1996 Çorum-Amasya Depremi Raporu'nda, yörede inceleme yapılan köylerdeki yapıların çoğunun çamur harçlı moloz taş duvarlı ve kerpiç duvarlı yapılar olmasına rağmen, jeolojik faktörler nedeniyle deprem hasarlarının beklenenden çok daha az olduğu belirtilmektedir. Bununla birlikte deprem episentrından uzakta olmalarına rağmen, oldukça gevşek güncel çökeller üzerinde bulunan köylerdeki hasar çok fazla olmuştur.

1992 Amasya ve 1996 Çorum-Amasya depremleri Ezinepazarı, Salhançayı ve daha doğuda yer alan Almus Fayı'nın günümüzde ve önümüzdeki yıllar içinde aktif olacaklarını ve orta büyüklükte depremler üretebileceklerini göstermektedir. Çorum'un yerleşim açısından sakıncalı alüvyon ovaları; Alaca ovası, Kızılırmak vadisi boyunca gelişen ovalar ve Çorum ovasıdır. Bu ovalarda Çorum nüfusunun yaklaşık yüzde 10'u yaşamaktadır.

Çorum Merkez

İl merkezi çakıltaşı, kumtaşı ve kiltaşından oluşan tepeciklerde ve derinliği 40 metreye ulaşan alüvyon zemin üzerinde kuruludur. Çorum kentinde yapılaşmanın kısmen ova yönünde geliştiği görülmektedir. İmar planlarında 8-10 kata izin verilmektedir. Kaçak yapılaşma çok düşük seviyelerdedir. Yönetmeliklere uygun olarak bina kontrollerinin yapıldığı il merkezinde, kent gelişimi ova dışı zeminler yönünde olmalıdır.

Ayrıca, ani yağışlarda Melekgazi Deresi ve Kapaklı Deresi gibi derelerin yataklarında bulunan eski binalar su baskını afeti ile karşılaşmaktadırlar.

Alaca (Çorum)

Üçüncü derece deprem bölgesi içinde kalan Alaca ilçesi, kısmen yeraltı suyu yüksek alüvyon zemin üzerindedir. Kentin hemen kuzeyinden geçen ve son yüzyıllarda hareket ettiği izlenmeyen Ezinepazarı aktif fayının konumu nedeniyle yapı denetimlerine gereken önem verilmelidir. Fenni mesuller ve belediye imar müdürlüğü çalışanlarınca bina kontrolleri yapılmaktadır, ancak yeterli teknik eleman istihdamı bulunmamaktadır.

Sungurlu (Çorum)

Üçüncü derece deprem bölgesinde bulunan ilçede kaçak yapılaşma oldukça fazladır. İmar planlarında 5 kat sınırlaması getirilen yerlerde 7 kata kadar çıkıldığı, gecekondulaşmanın kent çevresinde süregeldiği, inşaatların fenni mesullerce kontrolünün

sadece kağıt üzerinde kaldığı, inşaat ve ruhsat denetimlerine belediye imar müdürlüğünün, sınırlı uzman teknik personelinin yeterli olmadığı görülmektedir. Sungurlu; Çorum'un en büyük ilçesi olmasına rağmen (DPT, 2004-5 verilerine göre 872 ilçe içerisinde gelişmişlik sırası 525) yoksul bir yerleşimdir.

Osmancık (Çorum)

Osmancık ilçesi KAF'ın yaklaşık 15 km güneyinde, Kızılırmak kenarında, daha çok alüvyon zemin üzerindedir. Kent gelişimi nehir kıyısında, doğu-batı yönünde ve çok katlı yapılar inşa edilerek sürdürülmektedir. Kısmen nehir kenarlarının (her iki taraftan 20 m) doldurularak tarım (çeltik) alanları yaratılmaya çalışılması; nehir yatağının daraltılması ve nehir rejiminin bozulması anlamına geldiğinden, nehir kenarı yapılaşması ayrı bir risk oluşturmaktadır. 1943 Tosya-Ladik Depremi'nden Osmancık ilçesi büyük ölçüde etkilenmiştir. İmar mevzuatına uyulmakta ve inşaatlarda genelde hazır beton kullanılmaktadır. Ancak deneyimli teknik eleman ihtiyacı bulunmaktadır.

4.5.3.2.3 Samsun

Samsun ili I, II ve III. derece deprem bölgesindedir. Samsun'da yapılaşma için riskli alüvyon zeminlerden oluşan Çarşamba ve Bafra delta ovaları ile Ladik - Derinöz fay ovaları bulunmaktadır. Bu ovalarda Samsun nüfusunun yaklaşık yüzde 18'i yaşamaktadır. Özellikle Çarşamba ovası Samsun nüfusunun yüzde 13'ünü barındırmakta ve yoğun yapılaşma görülmektedir.

Samsun Merkez

İkinci derece deprem bölgesinde bulunan Samsun kenti, kıyıdaki dolgu-alüvyon ile Kadıköy Semti'nde bulunan heyelanlı alan haricinde sağlam zeminler üzerinde bulunmaktadır. 3-6 katlı kaçak yapıların bulunduğu Kadıköy Semti'nde 125 ha'lık bir heyelan alanı bulunmaktadır. Bu heyelanlı alanın boşaltılması için bir an önce gerekli çalışmalar yapılarak çözüm bulunmalıdır. Yapı denetimi konusunda belediye bünyesinde ayrı bir müdürlük oluşturulması, işin ciddiyetine verilen önemi göstermektedir.

Bafra (Samsun)

İlçe yerleşimi, Kızılırmak kenarında alüvyon zeminler ve kısmen de yüksek kotlarda bulunan sağlam neojen zeminler üzerindedir. İmar planlarında, yapılaşmanın yüksek kotlara, alüvyon dışı zeminlere kaydırılması önerilmektedir. Eski kent yerleşiminin ırmak kenarında, yeraltı suyu çok yüksek zeminler üzerinde olması, sağlıklı yapı denetimi yapılmaması, ancak son zamanlarda hazır beton kullanılmaya başlanması, kaçak yapılaşmanın yüzde 10'larda olması göze çarpan hususlardır.

Çarşamba (Samsun)

Tamamen yeraltı suyu yüksek alüvyon zemin üzerinde kurulu bulunan ilçede, kooperatiflerce yaptırılan 10 katlı yüksek binalar ile genelde (merkezde) 5 katlı yapılaşmalar bulunmaktadır. Yüzde 30 kaçak yapılaşmanın bulunduğu kentte zemin vizesi ve inşaat kontrollüğü gibi işler fenni mesullerce yapılmakta, belediyenin kontrolü bulunmamaktadır. Üçüncü derece deprem bölgesinde bulunması kent yerleşimi açısından bir avantaj gibi görünse de, zayıf zemin üzerinde olması, yapılaşmanın yeterince kontrol edil(e)memesi gibi olumsuzluklar bulunmakta ve KAF üzerindeki büyük bir depremden etkilenebilecek konumdadır. İleriye yönelik imar planlarında en azından kat sınırlamasının getirilmesi, yüksek yapılara izin verilmemesi ve kaçak yapılaşmanın önlenmesi, Çarşamba'nın geleceği açısından önemlidir.

Terme (Samsun)

Deniz seviyesinden ortalama 2 m yükseklikte kurulu bulunan Terme, alüvyon zemin üzerinde 1. sınıf tarım alanındadır. Yedi kata kadar yapılaşmanın müsaade edildiği ve yüzde 20 kaçak yapılaşmanın olduğu ilçe merkezinde yapılar, fenni mesullerce denetlenmektedir. Yeterli teknik perso-

nel istihdamı bulunmamaktadır. Depremsellik açısından son derece zayıf zeminler üzerine kurulu bulunan Terme'nin en güncel sorunu Terme çayı taşkınlarıdır.

Vezirköprü (Samsun)

Kaya zemin temeller üzerinde kurulu bulunan Vezirköprü, KAF'ın 5 km kuzeyinde 1. derece deprem bölgesindedir. 1943 Tosya-Ladik Depremi'nde yapıların yüzde 50'ye yakınının yıkılmasıyla maddi ve manevi kayıplar yaşamış olan ilçede, özellikle 1999 depremleri sonrası yürürlüğe giren yeni yönetmeliklerle daha sağlıklı yapılaşma çalışmaları bulunmaktadır.

4.5.3.2.4 Tokat

Tokat ili, güneydeki küçük bir bölüm haricinde tamamen I. derece deprem bölgesindedir.

İl sınırları içerisinde KAF'ın yarattığı, Türkiye'nin çok verimli ovalarından olan Erbaa, Niksar, Kazova, Artova, Zile ve Sulusaray ovaları bulunmaktadır. Bu ovalarda Tokat ili nüfusunun yaklaşık yüzde 15'i yaşamaktadır. Yeraltı suyu seviyesinin, dolayısıyla büyük bir deprem sırasında sıvılaşma potansiyelinin yüksek ve zemin taşıma gücünün çok düşük bulunduğu bu ovaların, (önce küçük yerleşimlerle, daha sonraları beldelere dönüştürülerek) yapılaşmaya açıldığı görülmektedir.

Plansız ve yanlış yer seçimi ile kentleşmenin yoğun olarak yaşandığı bu bölgelerde ova-alüvyon zemin üzerinde imar çalışmalarına müsaade edilmemesi, bölgenin geleceği açısından önem taşımaktadır.

Tokat Merkez

İmar planlamasında mücavir alan, kuzey (sağlam zeminler) yönünde genişletilmeye çalışılmaktadır. Fakat kaçak yapılaşma ile birlikte yerleşimler batı (alüvyon-ova zeminler) yönünde genişlemiş durumdadır. Turhal'a kadar uzanan yeraltı su tablası çok yüksek (1-3 m) ve çok verimli Kazova'nın üzerinde yer alan köy yerleşimlerinin büyüyerek belde yerleşimlerine dönüştüğü ve yapılaşmanın genişlediği, deprem riski yüksek zayıf zeminler üzerinde yerleşimlerin büyüdüğü görülmektedir. 1999 yılında meydana gelen sel baskınında akarsu kenarında bulunan yerleşimlerde maddi zararlar söz konusu olmuştur. Kazova'nın kurtarılması için imara açılan bu tür yerlerin sınırlandırılması veya büyümelerinin engellenmesi, hemen yakın yamaçlarda alternatif alanlar belirlenerek, yerleşimlerin buralarda yoğunlaşmasının sağlanması gerekmektedir.

Erbaa (Tokat)

1939, 1942 ve 1943 yıllarında yaşanan depremlerden ilçe fazlasıyla etkilenmiştir. Yeraltı suyu yüksek ova zeminlerin yapılaşmaya müsait olmadığı 1940'larda belirlenmiş, Erbaa yerleşimi daha sağlam ova dışı zeminlere kaydırılmaya başlanmıştır. Ancak mevcut duruma bakıldığında, şehir yerleşiminin ova yönünde de geliştiği görülmektedir. Bunun yanı sıra, depremsellik açısından iskana müsait yeni yerleşim alanı seçimi de bulunmaktadır. Yapı denetimlerinin yeterli seviyelerde olmadığı Erbaa'da kaçak yapılaşma düşük seviyelerdedir.

Niksar (Tokat)

Şehir yerleşimi Kelkit çayının ve KAF'ın oluşturduğu Niksar ovasının kuzey yamaçlarında ve ova kenarında kuruludur. Mevcut imar sınırı, 1. sınıf tarım alanları-ova-alüvyon zeminlerin bulunduğu bölümleri de içermektedir. Depreme duyarlı bir ilçe olduğunu gösteren Niksar'da kaçak yapılaşma çok azdır. İmar planlarında en çok 3-4 kata müsaade edilmektedir. Hazır beton kullanımı zorunludur. Parsel bazında zemin etütleri istenmektedir, ancak teknik donanım eksikliğinden yapı denetimlerinde sorunlar bulunmaktadır. Yeraltı suyu yüksek Niksar ovasında ve ova seviyesine yakın kesimlerde yerleşimlerin bulunması, imar planındaki en büyük olumsuzluktur.

Turhal (Tokat)

Kent yerleşimi, birkaç semt hariç, tamamen yeraltı suyu ve sıvılaşma potansiyeli yüksek, mühendislik özellikleri zayıf zeminler üzerinde kuruludur. Ancak kentleşme sağlam zeminlerin olduğu kuzeybatıya doğru yönlendirilmiştir. Yine de daha önceleri bataklık olan Sülük Gölü'nün kurutularak geçmiş yıllarda yerleşime açıldığı bilinmektedir. Kaçak yapılaşmanın çok fazla olduğu Turhal'da 5 kata izin verilmektedir. Fakat kaçak yapılaşma nedeni ile daha yüksek binalar da bulunmaktadır. Yeterli denetim olmadığından yapı kalitesi konusunda büyük şüpheler vardır.

Zile (Tokat)

Zile kenti kısmen alüvyon zemin üzerinde ve kısmen de (kuzeye doğru, eski Zile'de) daha sağlam zeminler üzerinde kuruludur. Zile ovasındaki yerleşimlerde 7 kata kadar yapılaşmaya izin verilebilmektedir. Zile ovasında eğimin kilometrelerce sıfıra yakın olması kanalizasyon sorunu gibi sorunları da beraberinde getirmektedir. İmar planında kentin doğu yönünde gelişmesi öngörülmüşken batı yönünde de geliştiği gözlenmektedir.

4.5.3.3 Yapı Üretim Süreci

Türkiye'de orta büyüklüklü depremlerin bile katastrofik sonuçlara yol açıyor olmasının başlıca iki nedeni, yerleşim ve sınai üretim alanlarının seçiminde zemin özelliklerinin dikkate alınmaması ve yapı üretim sürecinde mühendislik hizmetlerine gereken önemin verilmemesidir. Kentsel alanlardaki bilgilere ilave olarak yapı üretim sürecinde karşılaşılan ve bölge yerleşimlerinde de görülen yanlış uygulamalar kısaca şöyledir;

1. Öncelikle seçilecek taşıyıcı sistemin olabildiğince basit, üretim ile ilgili herkes tarafından kolay anlaşılabilir ve simetrik bir sistem olması gereklidir.

2. Çoğu binanın giriş katında ve nadiren ara katların birinde, satış mağazası, restoran, tesisat-hava boşluğu vb. amaçlarla "yumuşak katlar" oluşturulması veya yer kazanma düşüncesiyle kolon, kiriş gibi taşıyıcı sistem elemanlarının kesilip kaldırılması önlenmelidir.

3. İl ve ilçe merkezlerinde, özellikle de ana caddeler üzerinde yapılacak yapılarda, kat seviyelerinin farklı veya birisinin alçak diğerinin yüksek olması engellenmelidir. Bitişik nizamlı yapılaşmadan mümkün olduğunca kaçınılmalıdır.

4. Betonarme yapılarda kolon ve kirişlerin mesnetlere yakın bölgelerindeki etriyelerin sıklaştırılmasına ve diğer proje detaylarının yeterince açık yapılmasına dikkat edilmelidir.

5. İnşaat işçiliği kalitesinin artırılması amacıyla ustabaşı, formen ve kalfalar, ilgili kurum ve kuruluşlar aracılığıyla ciddi bir eğitim sürecinden geçirilerek sertifikalandırılmalı ve sertifikası olmayan kişiler inşaatlarda çalıştırılmamalıdır.

6. Depreme dayanıklı yapı imalatında beton santrallarında üretilmiş hazır betonların kullanımı zorunlu hale getirilmelidir.

7. Kullanılacak betonarme çeliğinin kalitesi ve korozyondan korunması önemlidir. Donatının beton ile yeterince kaynaşması için nervürlü çelik kullanılmalı, düz demirlere kesinlikle müsaade edilmemelidir.

8. Bölge belediyelerinden 1. ve 2. derece deprem riski taşıyan alanlarda bulunanlar, çatılarda bitüm esaslı, organik lifli, hafif, esnek ve her türlü çatı konstrüksiyon sistemine kolay ve güvenli bir şekilde tespit edilebilir malzemelerin kullanılmasını zorunlu hale getirmelidirler.

9. Bölgede, 1. derece deprem riski taşıyan

yerlerden başlayarak, yeni yapılacak yapılarda çelik iskeletli taşıyıcı sistemlerin özendirilmesinde fayda vardır.

4.5.3.4 Bina Stoku Özelliklerinin Değerlendirilmesi

Konut bölümünde verilen istatistikler (DİE, 2001-1) dikkate alındığında, TR83 Bölgesi'ndeki binaların yüzde 82,4'ünün kullanım amacı konut veya çoğunluğu konut şeklindedir. Bölge genelinde binaların yarıdan fazlası (yüzde 53,5) 1. derece deprem bölgesindedir. Amasya ve Tokat'ta bu oran yüzde 95 ve yüzde 100'e çıkmaktadır. Samsun ve Çorum'da ise binalar, ağırlıkla 2. derece deprem bölgesi içinde kaldığından diğer iki ile nazaran daha avantajlı bir konumdadırlar.

Depremlerin kentsel ya da kırsal, herhangi bir yerleşim alanında yıkım ve hasarlara yol açabilmesinin, zemin özelliklerinin yeterince dikkate alınmaması yanında, en önemli diğer nedeni, yapıların depreme dayanıklı tasarım ve üretim aşamalarından geçmemesi, yani ilgili teknik şartname, yönetmelik ve standartlar dikkate alınmadan inşaa edilmesidir. Bölgedeki il ve ilçe merkezlerindeki yapıların yüzde 37'si inşaat ruhsatına sahip değildir. Diğer taraftan yerel yönetimlerin inşaat ruhsatı verdiği binalarda da, yeterli denetim imkanları bulunmadığından yapıların depreme dayanıklı inşa edilip edilmediği hususu tartışma konusudur.

Bölgedeki bina stokunun bitiş yılına göre dağılımı incelendiğinde, 1960 yılından önce yapılmış dolayısıyla ekonomik ya da güvenilir ömrünü tamamlamış binaların oranı Amasya'da yüzde 16,7, Çorum'da yüzde 9,9, Samsun'da yüzde 7,8, Tokat'ta yüzde 15,6 ve bölge genelinde yüzde 11,8'dir. Bu tarihten önce yapılmış binaların, özellikle Tokat ve Amasya'da, olası büyük bir depremden can ve mal kaybına sebep olmadan kurtulabilmelerinin güç olduğu düşünülmektedir. 1960 yılından önce yapılmış binalar, günümüzde artık bilimsel geçerliliğini yitirmiş mevzuat ve tasarım-üretim teknikleri ile inşa edilmiştir.

Bölgedeki binaların fiziki durumlarına göre, önemli tamir ve tadilata ihtiyacı olanlar ile harap ve yıkılması planlananların toplamı Amasya'da yüzde 16,2, Çorum'da yüzde 10,5, Samsun'da yüzde 9,5, Tokat'ta yüzde 10,0 ve bölge genelinde yüzde 10,8'dir. Bu verilere göre, Amasya ve Tokat illerindeki binaların sırasıyla yüzde 16,2'si ve yüzde 10,0'u, orta büyüklükteki bir depremde dahi risk altındadır. Çorum ve Samsun'da ise bu oran, binaların yüzde 75'inin 1. ve 2. derece deprem bölgelerinde yer almaması sebebiyle, sırasıyla yüzde 7,9 ve yüzde 7,1'e düşmektedir.

Bölgedeki binaların yüzde 45,4'ü yığma, yüzde 54,4'ü çerçevedir. Yığma yapıların oranının fazlalığı dikkat çekmektedir. Bölge, gerek taşıyıcı sistem, gerekse de kullanılan inşaat malzemeleri açısından modern uygulamaların gerisinde kalmıştır.

Deprem merkez üssünün yapıya olan mesafesi dikkate alındığında, kat adedi ile zemin özellikleri arasında bir ilişki olduğu, örnek vermek gerekirse deprem merkez üssünün uzak olduğu durumlarda kaya harici (toprak) zemin üzerine inşa edilmiş, kat adedi fazla olan binaların en ciddi hasarlara maruz kaldığı (Kramer, 1996) geçmiş deneyimlerde görülmüştür. Bölgedeki binaların yüzde 78,9'u 1 ve 2 katlıdır. Çok katlı (7 kat ve üzeri) binaların oranı bölge genelinde yüzde 0,8'dir. Genellikle kaya harici (toprak zemin) temeller üzerinde yer alan Samsun'da bu oran yüzde 1,5'a kadar çıkmaktadır. Yapıların kat ve zemin ilişkisi ile ilgili özelliklerinin bölge bazında değerlendirmesi, ancak kent (veya yerleşim) ölçeğinde yapılacak mikro-bölgelendirme çalışmaları ile belirlenebilecektir.

Bölge bina stoku içerisinde fiziki durum açısından esaslı tamir ve tadilata ihtiyacı olanlar ile harap ve yıkılması planlananların, hazırlanacak bir "sakınım planı" çerçevesinde yıkılması yoluyla, olası bir depremin neden olacağı can ve mal kayıpları azaltılacaktır. Depremsellik açısından daha riskli bir alanda bulundukları için planın Amasya ve Tokat'tan başlatılması uygun olacaktır.

4.5.3.5 Risk Yönetimi

Türkiye'deki bazı yerleşim yerlerinin makro düzeyde seçiminde, organik birikintilerle zengin ve verimli, ancak yer sarsıntıları sırasında yüksek titreşme gösteren ve göreli olarak zayıf taşıma kapasitelerine sahip, yeraltı su düzeyi ve sıvılaşma potansiyeli yüksek ovaların tercih edilmesi, depremsellik açısından daha büyük risklerin yaratılmasına yol açmıştır.

Bölgenin afet riski ve depremselliği tartışması için sunulan Şekil 4.5.3.1 "Güncel Çökellerin Konumu ile Kırsal ve Kentsel Yerleşimler" haritası, Türkiye ve bölge için önemsenmesi gereken tarım alanlarını, sorunlu yerleşim alanları olarak göstermektedir. Risk yönetiminde, öncelikle yerleşimlerin bütününe ilişkin yerbilimsel araştırmalar tamamlanarak "tehlike mikro-bölgeleme" haritalarının (1/25 000 ve 1/5 000 ölçekte) elde edilmesi gerekmektedir.

Zemin koşullarına ilişkin mikro-bölgeleme haritası ve diğer belgelerin yanısıra, yürütülecek kentsel (veya yerleşim bazında) risk analizleri ve risk yönetimi çalışmaları ile bir "Sakınım Master Planı" hazırlanmalıdır. Bu plan, riskli alanları gösterdiği gibi, sektörel bazda ya da yer ve yapı birimi bazında, zayıflıkları ve alınması gereken strateji ve kararları belirlemelidir. Sakınım Planı, zarar azaltıcı önlemlerin bugünden yaygınlıkla benimsenmesini sağlayacak ve uygulama kanallarını açacak işleyiş ve yaptırımları, projenin sorumlularını, kullanacakları kaynakları, uygulama sürelerini ve iş bitirme tarihleri ile fiziki düzenlemeleri bir bütünlük içinde sunmalıdır. Bir başka deyişle, sakınım planı "tedavi" yöntemini de içermelidir.

Kentsel risk yönetiminin meşru zemini, yukarıda açıklanan "Sakınım Planı" ile hazırlanabilecektir. "Risk yönetimi", "afet yönetimi"nden farklı bir kavramdır. Birincisi 'tehlike'leri, ikincisi 'kayıp'ları azaltmayı ya da gidermeyi amaçlayan çalışmaları içerir. Deprem tehlikesi ile ilgili risk yönetimi konusunda öne çıkan iki temel önerme vardır:

1. Deprem riskleri yönetiminin en doğru ölçeği yerleşme ölçeğidir.

Depremler karşısında yalnızca tekil yapı ölçeğinde (ve özellikle yalnızca taşıyıcı sisteme ilişkin) risk giderme kararlarıyla yetinmenin sakıncalar gösterdiği deneyimlerle bilinmektedir. Bu türden risk giderme yaklaşımı, yer seçiminde daha gevşek davranmaya, güçlü yapı yapmakla risk azaltıcı diğer önlemlerin alınmasına gerek kalmadığı inancına ve korunması gereken marjinal alanlara daha yoğun müdahale edilmesine neden olmaktadır. Tekil yapı ölçeğinde yürütülecek risk yönetimi kurallarını içeren mevcut yapı yönetmeliğinin doğru bağlama taşınması gereği yanında, benzer nitelikte yönetmeliklerin (en büyük risk yığılmalarının yer aldığı) kentsel ölçekte (veya yerleşim ölçeğinde) hazırlanması zorunluluğu bulunmaktadır (Balamir, 2002). Bu bağlamda Sakınım Planı, kentsel risklerin belirlenmesi ve bunları dışlayan, azaltan ve paylaşılır kılan strateji kararları bütünü olarak algılanmalıdır.

2. Kentsel risk yönetiminin en meşru bağlamı ise kent planlamasıdır.

Kentsel risk yönetimine ilişkin kararların hemen hepsi, doğrudan belediye tarafından yerine getirilecek işleri kapsar. Belediyeler bu görevlerinde başarılı olabilmek için üç tür desteğe gereksinim duyabilir:

a) Zemin ve risk araştırmaları, çevre iyileştirme ve yapı güçlendirme uygulamaları için 'kaynak destekleri',

b) Yapılacak zemin (mikro-bölgeleme) ve kentsel risk araştırmalarının gösterdiği önlemleri almak için, bugünkü yetki ve yaptırım güçlerini etkinleştirici ve yeni yaptırım biçimlerinden oluşan 'yetkilendirme destekleri',

c) Çağdaş teknik donanım ve personel desteği

gibi teknik desteklerdir.

Şekil 4.5.3.1 Deprem Bölgeleri, KAF ve Güncel Çökellerin Konumu İle Kırsal ve Kentsel Yerleşmeler

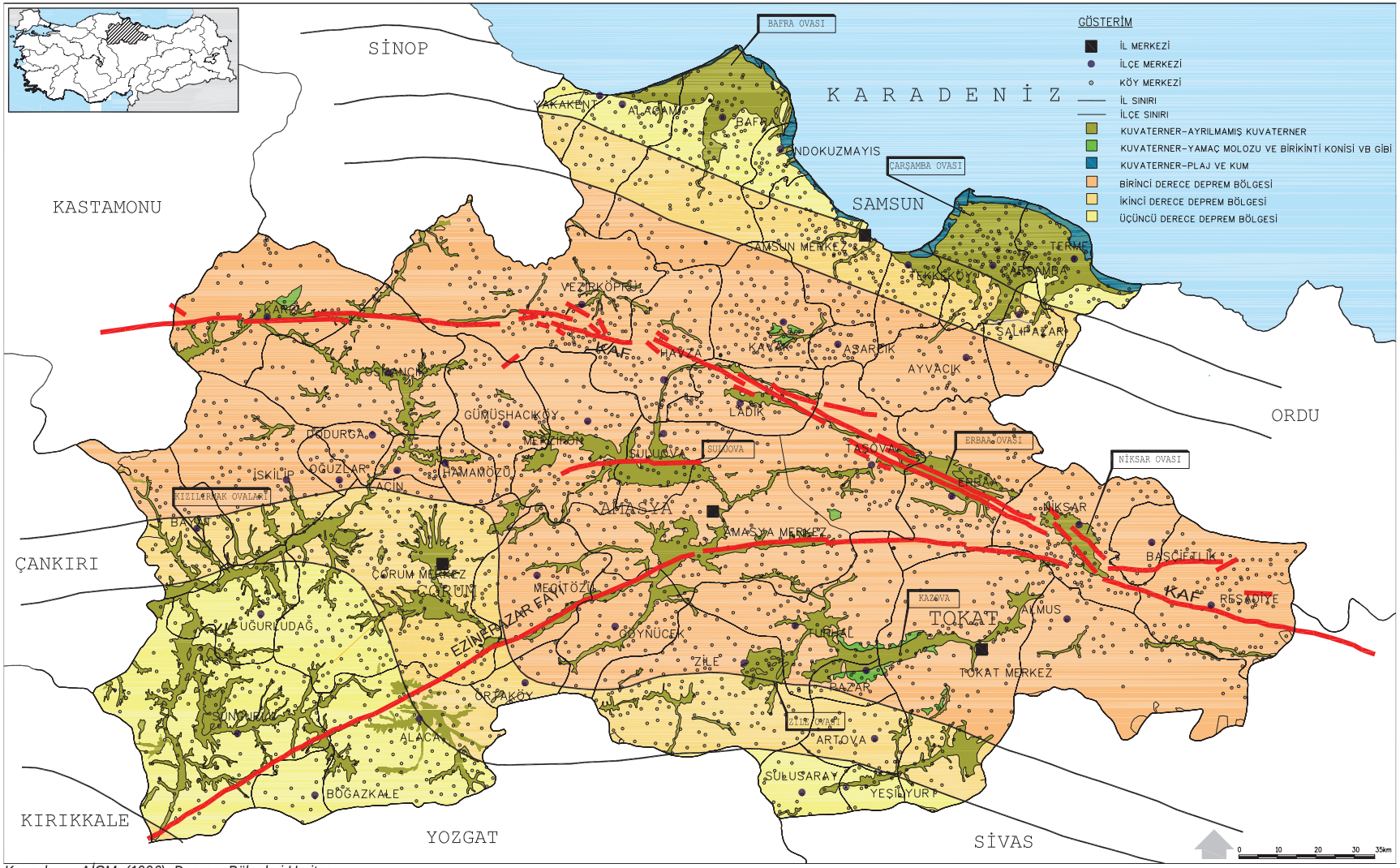

Kaynak: *AİGM, (1996), Deprem Bölgeleri Haritası.*
MTA, (2004-4), 1/500 000 Ölçekli Jeolojik Haritalar.

Kentsel risk yönetiminde izlenecek yol, en genel çizgileriyle aşağıdaki gibi tanımlanabilir. Kentsel risk analiz bilgileri, başlıca üç ayrı alandan gelecek olup bunlar; yerbilimsel tespitler (mikro-bölgeleme haritaları), varsa geçmiş dönemlere ilişkin hasar dağılım kayıtları (hasar haritaları) ve kentsel kusur ve risklerin (sakınım haritaları ile) tanımlanmasıdır. Bu bilgiler, risk yönetimi kararlarının temellerini oluşturmaktadır. Bu bilgilerin ve her konuda alınan karar ve program referanslarının yer alacağı bir sentez planına Sakınım Master/ Ana Planı adı verilmelidir. Kent planı ve imar durumu, bunlara dayanılarak yeniden tasarlanmalı ya da düzeltilmelidir. Bu plan, ivedilikle müdahale gerektiren kimi kentsel bölgecikleri sınırlayacak acil sorun noktalarını göstermeli, ayrıca hangi kentsel sistemlerin orta ve uzun dönemli iyileştirme programlarına bağlandığını, yetkilileri ve bütçe olanakları ile tanımlamalıdır.

4.5.3.6 İmar Yasası, Depremsellik ve Kurumsallaşma

Bölgede kentsel yerleşim alanlarının genelde zayıf (alüvyon) zeminler üzerinde bulunuyor olması ve izlenen olumsuz kentleşme politikaları sebebiyle olası bir depremde yıkımlarla karşılaşılacağı açıktır. Kalitesiz ve plansız yapılaşma ile yerbilimsel faktörler gözardı edilerek yapılan yer seçimlerinin sonuçları açıkça görülmüştür. İmar Yasası ve Yapı Denetim Yasası'nda (TR83 Bölgesi, 4708 sayılı Yapı Denetimi Hakkında Kanun'un 11. Maddesi ile kapsam dışı bırakılmıştır) bu anlayışla oluşturulması beklenen değişiklikler gerçekleştirilmemiştir. Yerel yönetimlerin konuyla ilgili teknik eleman istihdamını sağlayacak yasal düzenlemeler tamamlanmamıştır. İmar aflarının sürekli gündemde tutulması da kaçak ve denetimsiz yapılaşmayı özendirmektedir. Milyonlarca yılda meydana gelen ve doğal zenginlik kaynağı olan ovaların yerleşime açılması, sağlıklı kentleşme ve güvenli yapılaşma sürecindeki en temel yanlıştır.

KAF boyunca ve çevresinde yer alan tüm yerleşimlerdeki yerel yöneticilerin, yaşamsal öneme sahip olan bu konuya, gerekli hassasiyeti göstermeleri gerekmektedir.

4.5.4 SONUÇ

Anadolu depremlerinde yıkımın hemen hemen tamamı ova ve verimli (alüvyon) zeminlerde olmaktadır. Kuvaterner devrinde oluşmuş ve halen oluşmaya devam eden alüvyon ovaların veya yapılaşma için sorunlu benzer alanların ülke yüzölçümüne oranı yüzde 5'tir. TR83 Bölgesi'nde, KAF ovaları, nehir çökelleri ve iki büyük ırmağın delta ovaları ile bu oran yüzde 11'e ulaşmaktadır. Bu alanlarda bölge nüfusunun yaklaşık yüzde 13'ü yaşamaktadır. Bölgede yapılaşmaya uygun nitelikte oldukça fazla alan mevcuttur.

Yapılan incelemeler ile geçmişte TR83 Bölgesi ve yakın civarında hasar yapıcı birçok depremin meydana geldiği ve gelecekte de depremlerin oluşacağı belirlenmiştir.

Yerleşimlerin göç alan kesimlerinde yaşanan ruhsatsız (kaçak) yapılaşma ile denetim eksikliği önemli bir sorundur. Bölgenin daha çok 1. derece deprem riski taşıyan alanlar üzerinde yer alması, güvenli kentleşme açısından acilen önlem alınmasını gerektirmektedir. Diri fayların oluşturduğu ova zeminler üzerine kurulmuş olan il ve ilçeler bu anlamda özel önem taşımaktadır. İlçe merkezlerinde genelde zemin etütleri yapılmamakta, sadece il merkezlerinde zemin etütleri yapılmaktadır. Yine bölge belediyelerinde yeterli teknik personel istihdamı (jeoloji/jeoteknik ve inşaat mühendisleri) bulunmamakta dolayısıyla zemin ve inşaat kontrolleri yapılamamaktadır. KAF kuşağının büyük deprem üretme potansiyeli göz önüne alındığında, bölge yerleşimlerinde jeolojik-jeoteknik etütlerinin bir an evvel yapılarak ve yapılmış olanlarının varsa eksiklikleri tamamlanarak, kentleşmeye uygun yeni yerleşim alanlarının belirlenmesi gerekmektedir.

Yerbilimsel tespitler, hasar dağılım kayıtları (hasar haritaları) ve kentsel kusur ve risklerin (sakınım haritaları ile) tanımlanması bilgileri, risk yönetimi

kararlarının temellerini oluşturmaktadır. Bu bilgilerin ve her konuda alınan karar ve program referanslarının yer alacağı bir sentez planı (Sakınım Master/Ana Planı) bölgede mutlaka yapılmalıdır. Kent (yerleşim) planları ve imar durumları, bunlara dayanılarak yeniden tasarlanmalı, ya da düzeltilmelidir.

4.6 KENTSEL KIRSAL ALTYAPI: DEĞERLENDİRME

Kentsel ve kırsal altyapı ile ilgili bilgiler ve analizler, bölgenin bazı özelliklerinin belirmesine yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Bu bilgiler, iki temel alt başlık altında yerleşim örüntüsünün altyapısı ve üretimle ilgili altyapılar olarak yorumlanabilir.

İlk olarak, yerleşim yerlerinin mekan içinde dağılımı ile yerseçim ve ilişki özellikleri ele alınmakta, yerleşim yerlerinde yaşam kalitesini etkileyecek yerel plan ve konut üretim kararları tartışılmaktadır. İkinci başlık altında ise, su ve sulama, enerji, ulaşım ve haberleşme altyapıları ile atıksu altyapıları, bölgesel ve kentsel ölçekte ele alınmıştır.

İki grupta ele alınan konular birbirlerine bazı bakımlardan neden – sonuç ilişkileri ile bağlıdır. Bu ilişkiler, doğal coğrafi verilerin olanakları dikkate alarak geliştirilen bölgesel altyapının, yerleşim desenini ve üretici faaliyetlerin yerini belirlemesi/ etkilemesi ile, de-facto bir veri olan yerleşim desenine göre, geliştirilmesi/ iyileştirilmesi gereken altyapının karşılıklı etkileşiminden oluşmaktadır. Bu nedenle, bir öncelik ve ölçek sıralaması yapmaksızın, analizler sonucunda ulaşılan bazı genel saptamalar sonuç bölümünde tartışılmaktadır.

Yerleşim deseni, bölgenin tarihsel mirasının bir parçasıdır. Uzun bir zaman dönemi içinde oluşan yapı, sürekli evrilerek ve başkalaşarak, bugünün örüntüsünü ortaya çıkartmıştır. Bu örüntü de, zaman içinde kendiliğinden veya yapılacak planlama çalışmaları sonunda değişimine devam edecek ve başka bir evreye geçecektir.

Bu bölümde toplanan verilerin ve yapılan analizlerin amacı;

- Gelecekteki yerleşim deseninde akılcı yararları azalmakta olan ve giderek kamusal ve özel maliyetlerin artmasına neden olan ögeleri saptayabilmek ve bunların “pozitif olarak”, ne yöne doğru evrilebileceği üzerinde öneri geliştirmek,
- Geleceğe yönelik olarak, dünyanın/ ülkenin ve bölge toplumunun değişen ve gelişen beklentilerine/taleplerine uygun yapıların/ altyapıların nasıl tanımlanabileceği ve nasıl tasarlanabileceği ile ilgili bazı önerileri tartışmaya açmaktır.

Bölgenin yerleşim deseninin yapısı ile ilgili bilgiler, temel olarak, yerleşim yerlerinin kademelenmesi ile ilgili mevcut çalışmayı (DPT, 1982) bölge için yenilemek üzere yapılan saha araştırmasının verilerine dayanmaktadır. Bu analiz, yerleşim yerleri kademelenmesinde son 30 yılda, yapısal anlamda önemli bir değişiklik olmadığını göstermektedir.

Sosyo-ekonomik ilişkileri de içeren mekansal bir analiz olan kademelenme çalışması, bölgedeki yerleşimlerin kademelenmesinin 1’den 5. kademeye kadar olduğunu ve sadece Samsun’un 5. kademe merkezi olduğunu göstermektedir. Samsun bölgesel merkezdir ve etkisi, bölgenin dışına çıkarak, Karadeniz kıyı çizgisi boyunca doğuya ve batıya doğru genişlemektedir. 4. kademe merkez olan Amasya, Samsun’un etki alanındadır. Buna karşılık Çorum ve Tokat, birer 4. kademe yerleşmesi olarak, farklı üst kademelerin çekim alanındadır.

Çorum ve bazı ilçeleri, doğrudan, 6. kademe merkezi olan Ankara’nın, Tokat ve bazı ilçeleri ise bir üst kademe merkez olan Sivas’ın çekim alanındadır.

Bu durum, bölgede farklı etkileşim örüntüleri içinde bulunan yerleşim birimleri bulunduğunu göstermektedir. Yerleşim yerlerinin kademelenmesinde 5. ve 4. kademede bulunan yerleşmeler, doğal olarak, yerleşim yerlerinin sosyo-ekonomik gelişmişlikleriyle ilgili sıralamaya benzerlik göstermekte ve daha önce tartışıldığı gibi, daha üst kademede bulunan kentsel merkezlerin, tarihsel olarak belirlenmiş yerseçimleri, ulaşılabilirlik ve doğal potansiyeller (birinci sınıf tarım toprakları,

sulama ve diğerleri gibi) ile uyum göstermektedir. Kademelenme çalışmasının yenilenmesi, yerleşimlerin göreli önemlerindeki değişimleri ve değişen etkileşim örüntüsünü gösterdiği için, bölge yerleşim yerleri hiyerarşisi ve değişim davranışının niteliklerini ortaya çıkarmaktadır.

Bölgede, yerleşim yerlerinin mekansal dağılımının en belirgin özelliklerinden biri, 1. kademe yerleşim yerlerinin sayısal olarak çokluğu ve dağılımıyla ilgilidir. Kırsal alanın en alt kademesinde yer alan 1. kademe yerleşmelerini, ova köyleri ve diğerleri olmak üzere coğrafi olarak iki grupta toplamak mümkündür. İkinci grup, daha yüksek kotlarda bulunan köyleri kapsamaktadır. En büyük demografik yatay hareketlilik, bu grupta görülmektedir. Bu yerleşimlerin büyük bir çoğunluğu "orman köyü" tanımına girmektedir. Nüfusları genellikle 500'ün altında olup çoğunun bir çok bağlısı vardır. Bu özellikler, kırsal alanda bu kademede, çok parçalı ve az nüfuslu çok sayıda yerleşme olduğunu göstermektedir. Bu durum, 2. ve 3. kademe merkezleri üzerinde çalışmanın önemini artırmaktadır. Kırsal alanda, özellikle en alt kademede gerçekleşmekte olan dışa göçün, kaynakların yetersizliği ile ilgili olmasının yanı sıra, alınabilen hizmetlerin azlığı ve niteliğinin yeterli olmamasıyla da ilgisi olabilir. Yerleşimlerin gelecekteki kırsal dağılım deseninin akılcılaştırılmasında ve düzenlenmesinde, kademeler arası ilişki çözümlemeleri, bu tür önerilerin geliştirilmesi için önemli olacaktır.

Amasya, Çorum ve Tokat merkez ilçelerinin yanı sıra, Merzifon da 4. kademe bir merkezdir. Bir arakademe merkez olan Bafra da, 4. kademe kentlerinden biri olarak değerlendirilebilir. Bu kademedeki yerleşmelerin farklı karakterleri, gelişme stratejileri ve başarı performansları bulunmaktadır. Benzer çözümlemeleri, bir alt kademe merkezlerinden bazıları için de yapabiliriz. Kapsamlı çözümlemeler, bölgenin en küçük yerleşim birimlerinde güçlü bir nüfus kaybı bulunduğu ve son yıllar itibarıyla bu eğilimin sürmekte olduğunu göstermektedir. Çok parçalı bir yapısı olan en küçük kırsal birimlerin, bu değişimlerle, nüfus bakımından daha da küçülmekte olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Bölgeyi, yerleşim dokusu bakımından, kademelenme yapısı içinde ve değişme (en çok göç) örüntülerinin getirdiği dinamikleri dikkate alarak incelemek, altyapının mevcut durumu, yeterliliği ve geleceği ile ilgili değerlendirmeleri yapabilmek bakımından önemlidir. Altyapı ile ilgili değerlendirme, bu bilgiler ışığında iki alt bölümde yapılabilir: Kırsal alan ve kentsel birimler.

Kırsal alandaki altyapı, yerleşim birimlerinde bulunan nüfusun yararlanması gereken minimum standartların sağlanması için gerekli (güvenilir içme/kullanma suyu, kanalizasyon, elektrik, ulaşım ve haberleşme ve benzeri) altyapı ile, kırsal alanda üretimi güçlendirmek üzere geliştirilen (daha çok sulama ve drenaj) altyapısından oluşmaktadır. Özellikle ikinci türdeki altyapının, sulama altyapısının, bölgede uzun bir geçmişi vardır ve özellikle Yeşilırmak ve kollarının sulayabileceği ovalarda gelişmiştir. Bölgedeki sulanabilir alanların yüzde 45,3'ü sulanmaktadır. Sulama altyapısı, bölgenin kaynaklarını ekonomik bir değere dönüştürmektedir. Bu altyapının hem ekonomik, hem de demografik etkileri gözlemlenebilir niteliktedir. Sulama altyapısının geliştirilmesiyle ilgili (planlaması ve inşaatı devam eden) projeler mevcut sulama alanının yarısından fazladır (yüzde 55).

Yerleşim yerlerinde, minimum sağlık ve yaşam kalitesi sağlamaya yönelik, altyapı bakımından, yeterli içme suyuna sahip kırsal nüfusun oranı yüzde 90'dır. İçmesuyuna sahip nüfusun, ihtiyacını yer altı kaynaklarından karşılayanların oranı yüzde 79, yerüstü su kaynaklarından karşılayanların oranı ise yüzde 21'dir. Bu nüfusun yüzde 51'i, suyunu şebekeden temin etmektedir. Kanalizasyon ise, kırsal alanda yerleşik nüfusun yaklaşık üçte birini kapsamaktadır. Elektriksiz köy yoktur. GSM mobil telefon servis alanı kırsal kesimin yüzde 30'u ila yüzde 40'ı kadarını kapsamaktadır.

Kırsal yerleşme örüntüsü, az nüfuslu çok sayıda yerleşim birimlerinden oluşmaktadır ve bu birimler giderek nüfus kaybetmektedir. Bununla birlikte,

altyapı donanımı bakımından kırsal yerleşmelerin büyük bir çoğunluğu, belirli bir standarda ulaşmış durumdadır. Ancak sorun, gelecekteki yerleşim deseninde bu küçülen birimlerin ne kadarının ve nerelerde kalabileceği öngörüsünü yapabilmek veya bu birimlere altyapı hizmetlerini götürmek ve bakımının sürdürülebilirliğini sağlamakla (maliyetlerini karşılayabilmekle) ilgilidir. Kademelenme ve kırsal yapı ile ilgili bilgiler, kırsal altyapıyla ilgili kararlar bakımından, bu nedenle önem taşımaktadır. Burada, mevcut altyapının bakımını, yerleşim desenindeki değişmeyi dikkate almaksızın sürdürmek ve bunun maliyetini karşılamak ya da, kaynakların daha akılcı kullanımı için farklı altyapı örüntüleri geliştirmek arasında seçim yapmak söz konusudur.

Kentsel alandaki altyapının temel sorunu, standartlara uygunluk, bakım ve onarımın düzenli olarak sağlanabilmesiyle ilgilidir. 195 belediyeden 174'ünün şebekeli su sistemi vardır ve belediyelerin şebekelerine verdikleri suyun yaklaşık yüzde 40'ı yerüstü kaynaklarından ve yüzde 60'ı da yeraltı kaynaklarından sağlanmaktadır. Enerji altyapısında da elektrik dağıtım altyapısı sorunludur. Bu tür sorunlar, bütünden bağımsız parçacı çözümlerle giderilmeye çalışılmaktadır. Kent mekanlarının oluşumunda ve kullanımında, plan fikrinin bütüncüllüğü yeteri kadar içselleştirilememiş olduğundan, altyapı ile ilgili sorunların kalıcı bir çözüme kavuşturulması oldukça güçleşmektedir. Yol altyapısı, özellikle kent içi ulaşım, henüz yeni gelişmelere hazır hale gelmemiştir. Haberleşmede kullanılan santrallerin tamamına yakını dijitaldir. Ancak, haberleşmenin kesintisiz sağlanabilmesi şebeke altyapısının geliştirilmesine de bağlıdır.

Kentsel alandaki konut sorunu da, benzer bir biçimde, nicel bir sorun olmaktan çok, nitelikle ilgili bir sorundur. Plan kavramlarının içselleşmemesi, imarlı arsa üretildiği halde kentlerin imarsız alanlara doğru gelişimi, kaçak/ ruhsatsız yapılaşma ve konut üretimi, bölge kentsel yerleşimleri için genel bir sorundur. Bu soruna, bölgenin ve yerleşimlerden önemli bir bölümünün, Türkiye'nin en önemli deprem bölgesi üzerinde olmasına ve yapıların bir bölümünün deprem yönetmeliğine uygun olarak yapılmamış olmasına karşılık, bununla ilgili uygulamaların sistemli bir biçimde düzenlenmemesi de eklenebilir.

Bu bilgiler ışığında bölgenin altyapı bakımından temel sorunu, kirlenmeye karşı, özellikle atıksuları ve drenaj sularının yönetimi için bir altyapı geliştirilmemiş olmasıdır. Kentsel alanda, kanalizasyon sisteminin çalışmasında sorunlar vardır. Bölgedeki 195 belediyeden sadece 4 belediyenin atıksu arıtma tesisi mevcuttur. Kentsel alandaki nüfusun sadece yüzde 14'ünün atıksuları arıtılmaktadır. Bölgede atıksuların boşaltıldığı alıcı ortamlar, Yeşilırmak ve Kızılırmak nehirleri ve bunların yan kolları ile Karadeniz'dir. Türkiye'de ve bölgede, kanalizasyonda toplanan suların arıtılma oranı (sırasıyla yüzde 16,6 ve 14,3), AB kurucu ülkelerindeki yüzde 100'lük oranın çok gerisindedir. Kırsal alanda ise, kanalizasyonu olan yerleşimlerdeki nüfusun oranı yüzde 32,3'dür. Drenaj kanallarında toplanan tarımsal sulama suları, ana ırmaklar ve kollarındaki başlıca kirleticilerdendir (Detaylı bilgi için "5. Çevre" bölümüne bakınız).

Altyapı bakımından bölgedeki en kritik sorun, kirlenmeyi önleyici altyapının ve arıtma altyapısının yetersizliğidir. Mevcut kentsel ve bölgesel diğer altyapıda da eksiklikler bulunmaktadır ve özellikle kentsel altyapılarda yenilenme ve bakım gereği sözkonusudur. Kirlenmeyi önleyici altyapının ve arıtma altyapısının eksikliğinin artmaya devam etmesi, gelecekte hem kırsal ve kentsel yaşam kalitesini olumsuz biçimde etkileyecek, hem de, özelikle belirli çevre standartlarına uygun olarak yetiştirilmesi gereken bitkisel ürünlerin ve organik tarımın pazarlanma şansını azaltacaktır.

Yerleşim ve altyapı sorunlarının birbirlerini etkileyerek ve giderek büyüyen bir sorun alanı oluşturmasını önlemek bölgesel plana temel oluşturacak amaçlardan biri olmalıdır. Bölgesel gelişmeyi sağlayacak planlar, yerleşim yapısının yüksek maliyetler içermeyecek bir yapıya doğru evrilme-

sini özendirmenin ve mevcut altyapıyı, özellikle kentsel yerleşim yerleri için, sürdürülebilir hale getirmenin, kirlenmeye karşı altyapı gelişimini hızlandırmanın bu alandaki eksikliğin giderilmesini sağlamanın, kır ve kent nüfusu için yaşanabilir bir çevrenin ve temiz üretimin gerçekleştirilmesinin öncülü olacaktır.

5 ÇEVRE

5.1 GİRİŞ

Teknolojinin ve sosyal yaşamın hızla gelişmesi, insanların yaşam seviyelerini daha ileri bir noktaya taşıma çabaları, doğal kaynakların daha yoğun bir şekilde kullanımını gerektirmektedir. Günümüzde toplumun yaşam düzeyini artırmak için yapılan yatırımlarda teknolojinin iyi etüt edilmeden seçilmesi, doğal kaynakların uygun kullanılmaması, düzensiz kentleşme ve gürültü gibi faktörler ekolojik dengenin bozulmasına, toprak, su ve hava kirliliğine, hastalıkların artmasına sebep olmaktadır.

Sürdürülebilir kalkınmanın koşullarından biri, sağlıklı bir çevredir. Ancak, TR83 Bölgesi'nde önemli çevre sorunları gözlemlenmektedir. Bunlar aşağıda özetlenmiştir.

- Büyük kentlerin bazıları hava kirliliği ile karşı karşıyadır,
- Katı atıklar sağlıklı bir şekilde depolanmamakta, yeraltı suyu kaynakları için bir tehlike oluşturmaktadır,
- Bölgenin büyük bölümünde evsel ve endüstriyel atık sular doğrudan dere, çay, nehir ve denize verilmekte, akarsular ile denizi kirletmektedir,
- Su havzalarındaki erozyon akarsuları ve gölleri tehdit etmektedir,
- Bölgenin endemik türleri, flora ve faunası tehdit altındadır,
- Gerekli önlemler zamanında alınmadığı takdirde, artan kentleşme ve sanayileşmeyle birlikte çevre sorunlarının giderek artması muhtemeldir,
- Bugün maliyeti yüksek gibi görünen çözüm yolları, yarın için su kaynağı kullanımı yönünden son derece büyük yararlar sağlayacaktır.

TR83 Bölgesi'nde çevreyi öncelikle etkileyen sanayi kuruluşları Tablo 5.1.1.1'de, bunların çevreye etkileri ise Tablo 5.1.1.2'de özetlenmiştir.

Çevre sektörü kapsamında, çalışmada kullanılan yöntem aşağıda kısaca özetlenmiştir. Buna göre Yeşilırmak ve Kızılırmak nehirlerinin TR83 Bölgesi sınırları içerinde kalan kısmında su kirliliği incelenmiştir. Bu çalışmada farklı kurum ve kuruluşlar ile üniversiteler tarafından değişik tarihlerde yapılan analiz sonuçlarının ortalama, maksimum ve minimum değerlerle irdelenmesi yoluna gidilmiştir. Tüm parametreler için yüzde 90 olasılık değerleri hesaplanarak ifade ettikleri kalite sınıfları belirlenmiştir.

Hava kirliliği ile ilgili olarak; TR83 Bölgesi'ndeki kent merkezlerinde günümüze kadar ölçümü yapılan kirletici parametrelerin (kükürtdioksit ve partikül madde) değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu değerler "Hava Kalitesinin Korunması Yönetmeliği", WHO değerleri ve AB ilgili direktifinde verilen değerlerle karşılaştırılarak bölgenin hava kalitesi ortaya konulmuştur.

Tablo 5.1.1.1 TR83 Bölgesi'nde Çevreyi Öncelikle Etkileyen Bazı Sanayi Kuruluşları

İller	Amasya	Çorum	Samsun	Tokat
Demir-çelik tesisleri	-	-	1	-
Gübre fabrikası	-	-	2	-
Selüloz ve kağıt fabrikası	-	2	-	-
Şeker fabrikası	1	1	1	1
Çimento fabrikası	-	1	2	-
Mezbaha ve et entegre tesisi	6	9	22	8
Deri sanayi	-	-	-	1
Küçük sanayi sitesi	6	5	7	7
Organize sanayi bölgesi	2	2	1	2
Tekstil sanayi (*)	1	-	1	4
Taş-toprak sanayi (*)	-	15	-	6

(*) 50 kişi ve üzeri çalışanı bulunan sanayi kuruluşları.

Kaynak: Amasya Çevre ve Orman İl Müdürlüğü (2003) İl Çevre Sorunları ve Öncelikleri Envanterleri Araştırma Formu. Çevre ve Orman Bakanlığı (2003-2), Türkiye Çevre Atlası, Çorum Çevre ve Orman İl Müdürlüğü (2003-1) İl Çevre Sorunları ve Öncelikleri Envanterleri Araştırma Formu. Samsun Çevre ve Orman İl Müdürlüğü (2003) İl Çevre Sorunları ve Öncelikleri Envanterleri Araştırma Formu. Tokat Çevre ve Orman İl Müdürlüğü (2003) İl Çevre Sorunları ve Öncelikleri Envanterleri Araştırma Formu.

Bölgedeki kentlerde, çevre ve orman il müdürlükleri ve sağlık müdürlükleri tarafından değişik tarihlerde gürültü ölçümleri yapılmıştır. Ölçüm sonuçları, Gürültü Kontrolü Yönetmeliği'nde yer alan değerlerle karşılaştırılmıştır.

Sanayi atık suları için, TR83 Bölgesi'ndeki 33 sanayi kuruluşunda anket çalışması yapılmış olup, anket sonuçları DİE'nin 1997 yılında yapmış olduğu "Atık Su Arıtma Durumuna Göre Alıcı Ortamlara Deşarj Edilen Atık Su Miktarları" çalışmasıyla karşılaştırılmıştır.

Katı Atıklar bölümü, DPT Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005) İçmesuyu, Kanalizasyon, Arıtma Sistemleri ve Katı Atık Denetimi Özel İhtisas Komisyonu Raporu esas alınarak hazırlanmıştır.

TR83 Bölgesi'nde 2004 yılının Nisan-Haziran aylarında floristik gözlemler gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalarda çiçekli bitki örnekleri toplanarak, kurutulmuş ve bilimsel materyal (Herbaryum) haline getirilmiştir. Bitki örneklerinin teşhislerinde "Flora of Turkey and The East Aegean Islands" adlı kaynaktan faydalanılmıştır. Ayrıca alana yakın olup, alan ile aynı ekolojik özellikleri gösteren alanlarda yapılan floristik çalışmalardan da faydalanılarak floristik liste oluşturulmuştur. Bitkilerin tehlike kategorilerinin tespiti için IUCN (Uluslararası Doğayı Koruma Birliği) komisyonunun tespit ettiği kriterler ile Türkiye Tabiatını Koruma Derneği tarafından yayınlanan "Türkiye Bitkileri Kırmızı Kitabı" adlı kaynaktan faydalanılmıştır.

Bölgede yer alan fauna elemanlarını (ikiyaşamlılar, memeliler, sürüngenler ve kuşlar) teşhis etmek

Tablo 5.1.1.2 TR83 Bölgesi'nde Bazı Endüstriyel Faaliyetlerin Çevresel Etkileri

		Kağıt sanayi	Demir-çelik sanayi	Çimento sanayi	Gübre sanayi	Şeker sanayi	Et entegre tesisi	Deri sanayi	Taş-toprak sanayi	Tekstil sanayi
Çevreye atılan hava kirleticileri	PM (Partikül madde)	√	√	√	√	√				√
	CO-CO_x (Karbon monoksit)		√		√	√				
	NH_3 (Amonyak)	√	√		√			√		
	NO_X (Azotoksit)	√	√		√	√				
	SO_X (Kükürtoksit)	√	√	√	√	√		√	√	√
	H_2S (Sülfürik asit)	√	√		√					
	Florür				√				√	
	Hidrokarbon		√		√					
	Koku	√	√		√		√	√		
	Duman		√			√				
	Diğer organik kimyasallar		√		√	√		√	√	√
Çevreye atılan su kirleticileri	Ağır metal	√	√	√	√				√	√
	Siyanid		√							
	Sülfat	√	√		√				√	√
	Nitrat				√					
	NH_3	√	√		√	√				√
	Fosfat				√			√		√
	Klorür		√							√
	BOİ-KOİ (Biyolojik Oksijen İhtiyacı- Kimyasal Oksijen İhtiyacı)	√	√		√	√	√	√		√
	Florür				√				√	
	Fenoller	√	√			√				
	Askıda katı madde	√			√	√	√	√	√	
	Diğer organik kimyasallar	√	√	√			√			√

Kaynak: Çevre ve Orman Bakanlığı (2003-2), Türkiye Çevre Atlası.

amacıyla gözlemler direk, çıplak gözle ya da dürbün, teleskop, fotoğraf makinesi gibi optik donanımlar yardımıyla gerçekleştirilmiştir. Gözlemlere ek olarak civarda yaşayan yöre sakinleri ile birebir görüşmeler, anket çalışmaları yapılmış, ayrıca literatür kontrolleri de tamamlanmıştır.

Türlerin karşı karşıya oldukları tehlike/ tehdit derecelerinin değerlendirilmesinde IUCN tarafından hazırlanmış ERL (European Red List)'ten yararlanılmıştır. ERL dışında Bern Sözleşmesi Listeleri (Ek-II ve Ek-III) güncellenmiş listelerinden yararlanılmıştır.

Kuş ve Memeli hayvan türleri için Çevre ve Orman Bakanlığı, Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü, Merkez Av Komisyonu (MAK) tarafından hazırlanan 2003-2004 dönemi koruma listeleri de kontrol edilmiştir.

5.2 ÇEVRE KİRLİLİĞİ VE KİRLETİCİ KAYNAKLAR

5.2.1 GİRİŞ

En geniş anlamıyla çevre "ekosistemler" ya da "biyosfer" şeklinde açıklanabilir. Daha açık olarak çevre, insanı ve diğer canlı varlıkları doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyen fiziksel, kimyasal, biyolojik ve toplumsal etmenlerin tümüdür.

Çevrenin doğal yapısının ve bileşiminin bozulması, değişmesi ve böylece insanların olumsuz yönde etkilenmesi çevre kirlenmesi olarak tanımlanmaktadır.

Çevre kirlenmesinden yakınma, bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de ileri dereceye ulaşmıştır. Özellikle 1970'li yıllardan sonra, Türkiye'de ciddi çevre sorunları ortaya çıkmaya başlamıştır.

İnsanın doğaya egemen olma boyutları genişledikçe doğanın tahribi artmış, dünya denizlerinin, akarsularının, atmosferinin ve toprağının büyük bir kısmında tüm canlıların yaşam temelleri yok edilmeye başlanmıştır. Sonuç; yüzyılımızın vebası olarak nitelenen "çevre sorunları" önemli boyutlara gelmiştir.

Toplumların doğayı ve doğal kaynakları aşırı istismarı, hızlı nüfus artışı, düzensiz kentleşme, sanayileşme, çevre eğitimi yetersizliği çevre sorunlarının ortaya çıkmasına ya da başka bir deyişle çevre kalitesinin bozulmasına yol açmıştır.

Temel çevre sorunları olarak; hava, su ve toprak kirliliği, toprak erozyonu, çölleşme ve gürültü sayılmaktadır.

TR83 Bölgesi çevre kirliliği; su kirliliği, hava kirliliği, gürültü kirliliği ve toprak kirliliği, kirletici kaynaklar olarak da, katı atıklar ve atık sular açısından incelenmiştir.

5.2.2 ÇEVRE KİRLİLİĞİ

5.2.2.1 Su Kirliliği

Suların kirlenmesi, insanları, hayvanları, bitkileri ve çevre estetiğini olumsuz yönde etkilemektedir. Su kirliliği, insan sağlığını, içme veya çeşitli amaçlarla kullanılması sonucu etkilemektedir. Birçok bulaşıcı ve salgın hastalığın kaynağı, patojen (hastalık yapan mikro organizmalar) içeren su kaynaklarıdır.

Yapılan bilimsel araştırmalar, kirli sular nedeniyle Samsun ilindeki verimli ova ve tarım topraklarının etkilendiğini göstermektedir. Özellikle kanalizasyon atıklarını taşıyan kaynaklardan yapılan sulama ile çeşitli sebze ve meyvelere ulaşan parazitlerin, sağlığı olumsuz yönde etkilediği görülmektedir (Samsun Çevre ve Orman İl Müdürlüğü, 2003).

Pestisitlerin de kullanımı sonucunda olumsuz etkiler görülmektedir. Pestisitler içerisinde bulunan cıva önemli bir çevre kirleticisidir. Hayvanlarda birikime uğradığında gıda zincirinde yüksek derişimlere ulaşabilmektedir. Balık ve midyelerde yüksek yoğunluklara ulaşan cıva, bu hayvanların yenilmesiyle insan ölümlerine sebep olmaktadır. DDT'nin okyanusta, belli bir yoğunlukta bulunduğu bilinmekte ve fitoplanktonlar üzerine etkisi sonucu, atmosferin oksijen dengesini olumsuz yönde etkileyeceği tahmin edilmektedir.

Petrol kirliliklerinin en önemli etkilerinden biri suların estetiğini bozmasıdır. Endüstriyel atıklar, tankerler, rafineri artıkları su yüzeyini kirletmekte, kıyılarda denize girilmesini engellemekte, sular çok kötü bir görünüm almaktadır. Bu da üç yanı denizlerle çevrili ülkemizin sahillerini kullanılmaz hale getirmekte, bunun yanı sıra turizmi de etkilemektedir.

Şekil 5.2.2.1 Akarsu Göl ve Barajlar



Kaynak: YHKB (2004), Yeşilırmak Havza Kalkınma Birliği CBS Veritabanı.

Bölgenin en önemli çevre sorunu su kirliliğidir. Su kirliliğinin nedenleri; hızlı nüfus artışı, kentleşme, endüstriyel atıklar, hayvansal atıklar, tarımda kullanılan gübre ve ilaç kalıntısı bulunduran suların doğrudan veya dolaylı olarak su kaynaklarına karışmasıdır. TR83 Bölgesi'ndeki akarsu, göl ve barajlar Şekil 5.2.2.1'de ve yüzey sularını kirleten kaynaklar ise Tablo 5.2.2.1'de verilmiştir.

5.2.2.1.1 Yeşilırmak Nehri Kirliliği

Bu çalışmada Yeşilırmak nehrinin TR83 Bölgesi'nde kalan bölümündeki kirlilik incelenmiştir. Yeşilırmak nehri; işletmede olan Almus, Boztepe, Uluköy, Belpınar, Hasan Uğurlu ve Suat Uğurlu barajlarını beslemekte olup, üç ana koldan oluşmaktadır. Birinci kol, Çekerek ırmağı, ikinci kol Tersakan çayı ve üçüncü kolda Kelkit çayı'dır.

Tablo 5.2.2.1 TR83 Bölgesi Yüzey Sularını Kirletici Kaynaklar

İller	Su kaynağı	Kirlenme Nedenleri					
		Evsel sıvı atıklar	Evsel katı atıklar	Sanayi atıkları	Zirai faaliyetler	Hayvancılık	Diğer
Tokat	Yeşilırmak	√	√	√	√		
	Kelkit çayı	√	√	√	√		
	Çekerek çayı				√		
Amasya	Yeşilırmak	√	√	√	√	√	
	Tersakan çayı	√	√	√	√	√	
	Çekerek ırmağı	√	√		√	√	
	Çorum deresi	√	√		√		
	Deliçay	√	√		√		
	Solhan çayı	√	√		√		
	Yedikır göleti	√	√	√	√		
Çorum	Kızılırmak	√	√	√	√		
	Melikgazi deresi	√	√	√	√		√
	Zamantı ırmağı	√	√	√	√		√
Samsun	Karadeniz	√	√	√	√		√
	Kızılırmak	√	√	√	√		
	Yeşilırmak	√	√	√	√		
	Tersakan çayı	√	√	√	√		
	Mert ırmağı	√		√	√		
	Kürtün çayı	√		√	√		
	Yılanlı dere	√	√		√		
	Bafra balık gölleri		√		√		
	Ladik gölü	√			√		
	Simenlik gölü	√			√		
	Karaboğaz gölü				√		

Kaynak: Amasya Çevre ve Orman İl Müdürlüğü (2003) İl Çevre Sorunları ve Öncelikleri Envanterleri Araştırma Formu.
Çevre ve Orman Bakanlığı (2003-2), Türkiye Çevre Atlası,
Çorum Çevre ve Orman İl Müdürlüğü (2003-1) İl Çevre Sorunları ve Öncelikleri Envanterleri Araştırma Formu.
Samsun Çevre ve Orman İl Müdürlüğü (2003) İl Çevre Sorunları ve Öncelikleri Envanterleri Araştırma Formu.
Tokat Çevre ve Orman İl Müdürlüğü (2003) İl Çevre Sorunları ve Öncelikleri Envanterleri Araştırma Formu.

Yeşilırmak; membada Almus Barajı girişinden itibaren Karadeniz'e ulaşıncaya kadar; Tokat ve Amasya illeri ile Almus, Pazar, Turhal, Taşova ve Çarşamba ilçelerinin evsel, endüstriyel ve tarımsal atıksularını taşımaktadır. Bunlara ek olarak; Çekerek ırmağı, Kelkit çayı ve Tersakan çayının da, geçtikleri yerleşim bölgelerinden aldıkları evsel, endüstriyel ve tarımsal atıksuları, özellikle belirli dönemlerde (sulama mevsimi, fabrikaların kampanya dönemleri gibi) Yeşilırmak'a taşımasıyla, su kalitesinde olumsuzluklara neden olmaktadır.

Kelkit çayında kirlilik kaynakları olarak, Reşadiye, Niksar ve Erbaa ilçesi kanalizasyonları, küçük sanayi siteleri ve petrol istasyonlarının evsel ve endüstriyel atıkları kirlilik kaynakları olarak göze çarpmaktadır. Tersakan çayı Ladik, Havza ve Suluova ilçeleri atıksuları ile Suluova Şeker Fabrikası ve tarımsal atıklarını Yeşilırmak'a taşımaktadır. Çekerek çayında ise kirlilik genelde evseldir.

Yeşilırmak havzasında endüstriyel yoğunluğu oluşturan başlıca işletmeler; Suluova, Turhal, Çarşamba, Çorum şeker fabrikaları, Tokat Sigara Fabrikası, Turhal Özdemirler Antimuan Maden İşletmesi, Amasya Saf Maya Fabrikası, Süt Endüstrisi Kurumu'nun peynir ve yağ fabrikası, Amasya-Çeltek Linyit İşletmesi, Tokat'da Dimes Meyve Suyu ve Şarap Fabrikası ile Konektaş Dolum Tesisleri'dir.

Yeşilırmak nehri ve kollarında DSİ V. ve VII. bölge müdürlüklerince yapılan analiz sonuçlarının ortalama değerlerine göre su kalite sınıfları ve AB ile ilgili direktifinde verilen parametrelerle karşılaştırılması aşağıda Tablo 5.2.2.2'de verilmiştir.

Türkiye'de Su Kirliliği Kontrolü Yönetmeliği'nde kıta içi su kaynaklarının sınıflarına göre kalite kriterleri verilirken, Avrupa Birliği ülkelerinde bunu karşılayan direktif "Balık Yaşamının Desteklenmesi Amacıyla Koruma ve İyileştirme Gereksinimi Bulunan Tatlı Suların Kalitesi Hakkında 18 Temmuz 1978 tarihli Konsey Direktifi" (78/659/EEC) uygulanmaktadır.

Tabloda AB direktifi için verilen karşılaştırmada sular; "Salmonid sular" somon (Salmo Salar), alabalık (Salma trutta), ayling (Thymallus thymallus) ve whitefish gibi türlere ait balıkları destekleyen yada destekleme kabiliyetine sahip sular anlamına gelecektir. "Cyprinid sular" ise ciyprinidlere (ciyrinidae) yada turna balığı (Esox lucius), tatlı su levreği (Perca fluviatilis) ve yılan balığı (Anguilla anguilla) gibi gibi türlere ait balıkları destekleyen yada destekleme kabiliyetine sahip sular anlamına gelecektir.

Bu karşılaştırma sonucuna göre aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir:

- Sıcaklık değerlerine göre kalite sınıfı I olmakta, "salmonid sular" grubuna girmektedir.
- PH değerleri AB direktifinde verilen değerlerle uyumludur.
- Askıdaki katı madde hemen hemen tüm istasyonlarda ilgili direktifte verilen limit değerlerin üzerindedir.
- Amonyum azotu çoğu istasyonlarda salmonid sular ve cyprinid sular için verilen limitleri aşmaktadır. Bu değerler A13 ve A14 istasyonlarında "cyprinid sular" için verilen istenen değerler civarındadır.
- Nitrit azotu için A16, A4, A5, A11'de kalite kategorisine göre kirli sular kategorisinde ve AB direktifindeki limit değerleri aşmaktadır.
- Çözünmüş oksijen değeri bazı istasyonlarda (A22, A23 ve A20) çok düşmektedir.

$BOİ_5$ değerlerine göre A22 ve A23 istasyonlarında kirlenmiş su kategorisinde yer almakta, AB direktifinde ise bazı istasyonlarda (A4, A22, A23, A10 no.lu istasyonlar) "cyprinid sular" için verilen 6 mg/l'nin üzerine çıkmaktadır.

Yeşilırmak nehri ve yan kollarının kirliliği ile ilgili olarak bir çok kurum ve kuruluş ile üniversiteler tarafından değişik tarihlerde çalışmalar yapılmıştır. Buna göre; Yeşilırmak'ın bazı bölümlerinde ileri derecede kirlenme vardır. Kirletici parametreler ve kirlenme nedenleri Tablo 5.2.2.3'de özetlenmiştir.

Tablo 5.2.2.2 Yeşilırmak ve Kolları Üzerindeki Gözlem İstasyonlarına Ait Su Numuneleri Analiz Sonuçlarının Kalite Sınıfları ve Avrupa Birliği Direktifi ile Karşılaştırması

Parametre	Sembol	Birim	A1	A3	A16	A4	A5	A22	A23	A20	A17	A9	A10	A18	A11	A13	A14	Su Kalite Sınıfları				Salmonid Sular		Cyprinid Sular	
			Ort	Ort	Ort	Ort	Ort	Ort	Ort	Ort	Ort	Ort	Ort	Ort	Ort	Ort	Ort	I	II	III	IV	İstenen	Zorunlu	İstenen	Zorunlu
Debi	Q	m^3/s	-	-	-	16,9	-	-	-	-	-	-	-	-	37,7	101,2	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sıcaklık	T	^0C	12,8	15,1	15,2	15,2	16,3	18,5	17,7	3,7	15,1	14,5	17,2	15,0	15,3	14,8	16,0	25	25	30	>30	15 ^0C (1) 21,5 ^0C (2)	- ^0C (1) 10 ^0C (2)	- ^0C (1) 28 ^0C (2)	3 ^0C (1) 10 ^0C (2)
pH			8,0	8,0	7,74	7,8	8,0	7,5	7,8	0,3	7,86	7,8	7,8	7,9	7,94	7,9	7,9	6,8-8,5	6,5-8,5	6,0-9,0	6,0-9,0	-	6,0-9,0	-	6,0-9,0
Toplam Çözünmüş Katılar	TDS	mg/L	273	313	370	420,9	413,0	1549,8	1116,8	272,3	441	275	945	511	428	285	297	500	1500	5000	>5000	-	-	-	-
Askıdaki Katılar	SS	mg/L	92	322	57	162	221	91	37	28	175	340	405	254	248	28	39	-	-	-	-	≤ 25	-	≤ 25	-
Bulanıklık		NTU				-	-	54	13	114								-	-	-	-				
Renk		Pt-Co				-	-	26,3	20,0	10,4								8	6	3	<3				
Klorür	Cl	mg/L	9,7	10,8	18,1	17,5	17,5	161,2	105,5	32,0	25,4	14,1	71,9	34,2	20,7	11,5	11,5	25	200	400	>400				
Amonyum Azotu	NH_4-N	mg/L	0,426	1,468	1,489	0,772	0,659	4,830	6,174	4,795	0,270	1,835	2,284	0,716	0,555	0,200	0,189	0,2	1,0	2,0	>2	≤ 0,04	≤ 14	≤ 0,2	≤ 14
Amonyak Azotu	NH_3-N	mg/L	0,401	0,836	1,398	0,726	0,619	4,540	5,803	5,133	0,254	1,725	2,147	0,673	0,522	0,188	0,178	-	-	-	-				
Nitrit Azotu	NO_2-N	mg/L	0,010	0,014	0,120	0,088	0,079	0,027	0,160	0,102	0,055	0,008	0,034	0,040	0,064	0,013	0,025	0,002	0,010	0,050	>0,05	≤ 0,04	-	≤ 0,04	-
Nitrat Azotu	NO_3-N	mg/L	1,36	1,69	2,19	1,87	1,88	0,00	2,05	0,66	2,08	0,84	0,66	1,76	1,69	1,52	1,21	5	10	20	>20	-	-	-	-
Çözünmüş Oksijen	DO	mg/L	10,4	9,4	8,4	6,9	9,5	1,2	1,6	0,9	9,4	9,4	6,5	7,0	9,4	9,1	10,0	8,00	6,00	3,00	<3	% 50 > 9	% 50 > 9	% 50 > 8 % 100 > 5	% 50 > 7
Biyolojik Oksijen İhtiyacı	$BOİ_5$	mg/L	1,3	3,2	4,2	10,4	5,3	39,3	22,0	4,1	3,2	4,5	10,6	5,2	2,9	1,1	1,5	4	8	20	>20	≤ 3	-	≤ 6	-
Orto-Fosfat	o-PO_4	mg/L	0,05	0,53	0,94	0,52	0,58	2,78	5,28	7,73	0,66	0,39	1,75	0,58	0,37	0,08	0,09	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam Fosfor	PO4-P	mg/L	0,02	0,18	0,31	0,17	0,19	0,91	1,73	2,53	0,22	0,13	0,58	0,19	0,12	0,03	0,03	0,02	0,16	0,65	>0,65	-	-	-	-
Sülfat	SO_4	mg/L	59,8	32,5	46,8	60,6	58,2	672,0	327,5	115,1	82,4	50,0	201,5	76,4	80,2	60,5	54,9	200	200	400	>400	-	-	-	-
Demir	Fe	mg/L	0,2	0,3	0,3	0,43	0,86	-	-	-	1,0	5,7	1,3	0,8	0,5	0,1	0,2	0,3	1,0	5,0	>5	-	-	-	-
Kimyasal Oksijen İhtiyacı	COD	mg/L	3,0	14,4	16,3	20,9	13,3	-	-	-	21,6	29,8	60,4	15,5	16,0	4,7	8,3	25	50	70	>70	-	-	-	-

A1: *Yeşilırmak-Tokat girişi*
A3: *Yeşilırmak-Tokat çıkışı*
A4: *Yeşilırmak-Sütlüce*
A5. *Yeşilırmak-Çayköy Regülatörü*
A9: *Tersakan çayı-Havza çıkışı*
A10: *Tersakan çayı-Boğazköy*
A11: *Yeşilırmak-Duracasu*
A13. *Yeşilırmak-Suat Uğurlu Barajı çıkışı*
A14. *Yeşilırmak-Çarşamba çıkışı*

A16: *Yeşilırmak -Pazar girişi (Köprü) (Tem.01-Oc.04)*
A17: *Yeşilırmak-Amasya girişi*
A18: *Yeşilırmak-Özmaya Tıkları karışım sonrası*
A20: *Çorum dere Alaca suyuna karışım sonrası -Karagöz*
A22: *Çorum dere Ahilyas dere karışım öncesi.*
A23: *Çorum dere Ahilyas dere karışım sonrası -Cemilbey köprüsü*

1 *Termal boşaltımın aşağı noktasında ölçülen sıcaklık tablodaki miktarlardan daha fazla olmamalıdır.*

2 *Termal boşaltımlar, termal boşaltım noktasının aşağısında (karışım bölgesinin kıyısında) tablodadaki miktarlardan daha fazla olmamalıdır.*

Kaynak: *DSİ (2004-7),Yeşilırmak Nehri Kirlilik Analizleri Verileri (basılmamış doküman).*

Ayrıca, seçilen önemli kirletici parametrelerin Yeşilırmak nehri ve kolları üzerindeki değişimi Şekil 5.2.2.2'de verilmiştir.

Çorum Çevre ve Orman İl Müdürlüğü'nden alınan bilgilerden, Çorum Şeker Fabrikası atık suları için bir toprak havuz bulunduğu, arıtma tesisinin ise olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca; Çorum kenti kanalizasyon sisteminin yüzde 98 oranında tamamlandığı ve arıtma tesisinin mevcut olduğu dikkate alındığında, kirliliğin ciddi boyutta olması düşündürücüdür. Buradan çıkarılacak sonuç, arıtma tesisinin çalıştırılmadığı ya da yeterli verimlilikte çalışmadığıdır.

Derinçay ve Çorum çayında sülfat parametresi için yüksek değerler çıkmasının, Çorum ilindeki tuğla-kiremit fabrikalarından kaynaklandığı düşünülmektedir. Bilindiği üzere tuğla-kiremit sanayi, yüksek sülfat derişimine neden olmaktadır (Çevre ve Orman Bakanlığı, 2003-2).

Sonuç olarak, bir taraftan şeker fabrikalarından gelen azot ve fosfor yükü, diğer taraftan tarımsal faaliyetler ile hayvancılık faaliyetleri sonucu ciddi bir kirlenme oluşmaktadır. Nehir ve kolları üzerindeki il ve ilçe merkezlerinin atık sularını arıtılmadan nehre ve yan kollara deşarj etmesi, Yeşilırmak ve kollarında önemli derecede azot ve fosfor kirliliğine neden olmaktadır.

5.2.2.1.1 Kızılırmak Nehri Kirliliği

Kızılırmak nehri Türkiye'nin en uzun nehri olup uzunluğu 1 151 km'dir. 78 180 km²'lik bir alanın sularını Karadeniz'e boşaltmaktadır. Kızılırmak havzasında Sivas, Kayseri, Nevşehir, Kırşehir, Kırıkkale, Çankırı, Yozgat ve Kastamonu olmak üzere 8 il merkezi bulunmaktadır. Havzada su kalitesi analizleri; DSİ XIX. (Sivas), XII. (Kayseri), XXIII. (Kastamonu), VII. (Samsun) ve V. (Ankara) bölge müdürlüklerince toplam 49 adet istasyonda yapılmaktadır. Kızılırmak nehri kirliliği DSİ Genel Müdürlüğü İçmesuyu ve Kanalizasyon Dairesi Başkanlığı'nca araştırılarak, Kızılırmak Nehri Su Kalitesi Araştırma Raporu Şubat-2004 tarihinde yayınlanmıştır. Raporda Kızılırmak nehri kirliliği İmranlı baraj yeri ile Bafra çıkışı arasında kalan

Tablo 5.2.2.3 Yeşilırmak Nehri Kirliliği, Kirlilik Kaynakları ve Kirlilik Parametreleri

Kirliliğin yüksek olduğu yerler	Kirlilik kaynağı parametreler	Kirlilik kaynakları
Tersakan çayı	Amonyum Azotu, Nitrit Azotu, Orto Fosfat, BOİ, Permanganat Değeri, KOİ	Havza ve Suluova ilçesi atıksuları Çöp depolama alanları Suluova Şeker Fabrikası atıksuları Suluova ilçesindeki tarımsal faaliyetler Suluova besi çiftlikleri atıkları
Derinçay ve Çorum çayı	Amonyak, Nitrit Azotu, Orto Fosfat, Permanganat Değeri, BOİ, Sülfat	Çorum ili evsel atıkları Çorum Şeker Fabrikası atıksuları Tuğla-kiremit fabrikaları atıkları Çorum'daki tavuk çiftlikleri atıkları Çöp depolama alanları
Yeşilırmak'ın Tokat çıkışı ile Amasya çıkışı arasındaki bölümü	Amonyum Azotu, Nitrit Azotu, Orto Fosfat	Tokat, Pazar, Turhal ve Amasya'nın evsel ve endüstriyel atıkları Turhal Şeker Fabrikası atıksuları Turhal ilçesindeki hayvancılık faaliyetleri Tarımsal faaliyetler Tokat kenti akaryakıt istasyonları atıkları Çöp depolama alanları

Kaynak: DSİ (2004-7), Yeşilırmak Nehri Kirlilik Analizleri Verileri (basılmamış doküman).
Tokat Tarım İl Müdürlüğü (2004-2), Yeşilırmak nehri kirlilik analizleri verileri (basılmamış doküman).

bölümde incelenmiştir. Kızılırmak nehri üzerinde Balaban çayı Kızılırmak'a karışımı ile Derbent Barajı çıkışı arasında kalan kesiminde örnekleme noktası bulunmamaktadır. Kızılırmak nehri yukarı ve orta Kızılırmak bölümlerinde çok fazla kirlenmektedir. Kirlenmenin sebebi, havzada bulunan yerleşim alanlarından gelen evsel, endüstriyel ve tarımsal kaynaklı kirleticilerdir. Kirletici kaynakların çok fazla olmasına rağmen Kızılırmak Bafra çıkışında su kalitesi iyi seviyededir. Akarsuların kendine özgü doğal temizleme kapasitesinden dolayı atık konsantrasyonunda azalma görülmektedir.

Tablo 5.2.2.4 Kızılırmak Nehri Önemli Kirletici Parametrelerin Su Kalite Sınıfları

Ölçüm istasyonu	Q (m^3/s)	TDS (mg/l)	NH_3-N (mg/l)	NO_2-N (mg/l)	NO_3-N (mg/l)	$BOİ_5$ (mg/l)	o-PO_4 (mg/l)
İmranlı baraj yeri	6,866	I	I	II	I	I	II
Kızılırmak-Bafra çıkışı	163,924	II	II	III	I	I	I

Not: Su Kalite Sınıfları Tanımı için bkz. Şekil 5.2.2.2.
Kaynak: DSİ (2004-8), Kızılırmak Havzası Su Kalitesi Araştırma Raporu.

Tablo 5.2.2.5 Kızılırmak Nehri Su Kalitesi Gözlem İstasyonlarına Ait Su Numuneleri Analiz Sonuçlarının Kalite Sınıfları ve Avrupa Birliği Direktifi ile Karşılaştırması

			A24	A25	Su Kalite Sınıfları				Salmonid Sular		Cyprinid Sular	
Parametre	Sembol	Birim	Ort	Ort	I	II	III	IV	İstenen	Zorunlu	İstenen	Zorunlu
Debi	Q	m^3/s	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sıcaklık	T	^0C	17,6	14,7	25	25	30	>30	15 ^0C (1) 21,5 ^0C (2)	- ^0C (1) 10 ^0C (2)	- ^0C (1) 28 ^0C (2)	3 ^0C (1) 10 ^0C (2)
pH	pH		7,7	7,8	6,8-8,5	6,5-8,5	6,0-9,0	6,0-9,0	-	6,0-9,0	-	6,0-9,0
Toplam çözünmüş Katılar	TDS	mg/L	950,7	946,2	500	1500	5000	>5000	-	-	-	-
Askıdaki katılar	SS	mg/L	26,4	91,9	-	-	-	-	≤ 25	-	≤ 25	-
Bulanıklık	Bulanıklık	NTU	175,7	169,8	-	-	-	-				
Renk	Renk	Pt-Co	0,0	0,0	8	6	3	<3				
Klorür	Cl	mg/L	218,3	200,3	25	200	400	>400	-	-	-	-
Amonyum azotu	NH_4-N	mg/L	0,089	0,229	0,2	1,0	2,0	>2	≤ 0,04	≤ 14	≤ 0,2	≤ 14
Amonyak azotu	NH_3-N	mg/L	0,216	0,315	-	-	-	-				
Nitrit azotu	NO_2-N	mg/L	0,002	0,035	0,002	0,010	0,050	>0,05	≤ 0,04	-	≤ 0,04	-
Nitrat azotu	NO_3-N	mg/L	1,31	1,67	5	10	20	>20	-	-	-	-
Çözünmüş oksijen	DO	mg/L	9,7	10,2	8,00	6,00	3,00	<3	% 50 > 9	% 50 > 9	% 50 > 8 % 100 > 5	% 50 > 7
Biyolojik oksijen ihtiyacı	$BOİ_5$	mg/L	1,2	1,4	4	8	20	>20	≤ 3	-	≤ 6	-
Orto-fosfat	o-PO_4	mg/L	0,01	0,12	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam fosfor	PO4-P	mg/L	0,00	0,02	0,02	0,16	0,65	>0,65	-	-	-	-
Sodyum	Na	mg/L	157,3	148,9	125	125	250	>250	-	-	-	-
Sülfat	SO_4	mg/L	281,6	268,9	200	200	400	>400	-	-	-	-
Demir	Fe	mg/L	0,099	0,183	0,3	1,0	5,0	>5	-	-	-	-
Kimyasal oksijen ihtiyacı	COD	mg/L	10,8	10,8	25	50	70	>70	-	-	-	-

1: Termal boşaltımın aşağı noktasında ölçülen sıcaklık tablodaki miktarlardan daha fazla olmamalıdır.
2: Termal boşaltımlar, termal boşaltım noktasının aşağısında (karışım bölgesinin kıyısında) tablodaki miktarlardan daha fazla olmamalıdır.
A24: Kızılırmak Derbent Barajı-Dipsavak çıkışı
A25: Kızılırmak-Bafra çıkışı
Kaynak: DSİ VII. Bölge Müdürlüğü (2004), Su Numuneleri Analiz Sonuçları (basılmamış doküman).

Özellikle; Kızılırmak üzerindeki son gözlem noktası olan Bafra çıkışında bu durum daha da belirgin bir şekilde göze çarpmaktadır.

Kızılırmak nehrinin ilk ve son su kalitesi gözlem noktalarında su kalite sınıfları Tablo 5.2.2.5'de verilmiştir.

TR83 Bölgesi dikkate alındığında, Kızılırmak-Derbent Barajı dipsavak çıkışı ve Bafra çıkışı olmak üzere yalnızca 2 gözlem istasyonu bölgede kalmaktadır. Bu istasyonlarda başlangıçtan günümüze kadar yapılan fiziksel ve kimyasal analiz sonuçları Tablo 5.2.2.5'de ortalama değerlere göre "Kıta İçi Su Kaynaklarının Sınıflarına Göre Kalite Kriterleri" ve AB ile ilgili direktifinde yer alan 'salmonid' ve 'cyprinid' sular yönünden değerlendirilmesi yapılmıştır.

Her iki gözlem noktası için değişik tarihler arasında alınan su numunelerine ait analizlerin değerlendirilmesi sonucunda, aşağıdaki hususlar belirlenmiştir. Ayrıca, seçilen önemli kirletici parametrelerin Kızılırmak nehri üzerindeki değişimi Tablo 5.2.2.5'de verilmiştir.

- Kızılırmak havzasında yer alan bütün kentlerin evsel ve endüstriyel atıksuları, arıtılmadan doğrudan Kızılırmak nehrine veya onu besleyen su kaynaklarına verilmektedir. Nehir en fazla Kayseri ve Kırıkkale kentleri civarında kirlenmektedir. Her iki kentin nüfüs yoğunluğu fazladır ve endüstrileri gelişmiştir.
- Derbent Barajı dipsavak çıkışı için yapılan analizlerin değerlendirilmesi sonucu; klorür, sülfat ve sodyum iyonları dışında herhangi bir problem bulunmamaktadır.
- Bafra çıkış yerinde yapılan analiz sonuçlarının değerlendirilmesi yapıldığında; klorür, sülfat, sodyum iyonları yüksek derişimleri ile birlikte nitrit azotu yönünden problem görülmektedir. Bafra kenti evsel atıksu arıtma tesisi, biyolojik arıtma esasına göre işletmede olduğundan, nitrit azotu parametresinin Bafra ovasında yapılan tarımsal faaliyetlerden kaynaklandığı düşünülmektedir.

5.2.2.1.3 Denizlerde Kirlilik

Denizlerin taşımacılık ve turizm amacıyla kullanılması, evsel, endüstriyel atıkların arıtılmadan veya kısmen arıtılarak denize verilmesi, deniz kazaları sonucu meydana gelen petrol akıntıları, denizlerde kirlenmeyi meydana getiren başlıca etkenlerdir.

Söz konusu kirlenmenin belirlenmesi amacıyla, Akdeniz'de geliştirilen bir izleme programının benzeri, kısa bir süre için, ODTÜ Çevre Mühendisliği Bölümü tarafından Karadeniz'de de yürütülmüştür.

Çalışma sonucuna göre; Karadeniz'e boşalan Yeşilırmak, Kızılırmak ve Samsun ilinin evsel ve endüstriyel atık sularını taşıyan Kürtün deresi için gözlemlenen kirletici parametreler doğrultusunda "Kıta İçi Su Kaynaklarının Kalite Sınıfı" Tablo 5.2.2.6'deki gibi olmaktadır.

Yeşilırmak nehri, NO_3-N ve NH_3-N haricinde diğer parametreler için III. (kirlenmiş su) ve IV. sınıf (çok kirlenmiş su) kategorisinde yer almaktadır.

Kızılırmak; NO_3-N dışında, IV. sınıf yani çok kirlenmiş sular kategorisindedir. Samsun ili evsel ve endüstriyel atıklarını taşıyan Kürtün deresi ise, yine NO_3-N dışında, çoğunlukla III. sınıftır.

Tablo 5.2.2.6 Karadeniz'e Dökülen Akarsuların Kalite Sınıfları

Kirletici parametreler	Yeşilırmak	Kızılırmak	Kürtün deresi
Kimyasal ve biyokimyasal oksijen ihtiyacı (KOİ/BOİ)	IV	IV	IV
Toplam Kjeldahl azotu (TKN)	III	IV	III
Nitrit azotu (NO_2-N)	III	IV	III
Nitrat azotu (NO_3-N)	I	I	I
Amonyum azotu (NH_3-N)	II	IV	III
Toplam fosfor (PO_4-P)	IV	IV	III

Not: I = temiz su, II = az kirlenmiş su, III = kirlenmiş su, IV = çok kirlenmiş su
Kaynak: Çevre ve Orman Bakanlığı (2003-2), Türkiye Çevre Atlası.

Şekil 5.2.2.2 Kirletici Parametrelerin Değişimi ve Kirletici Kaynaklar

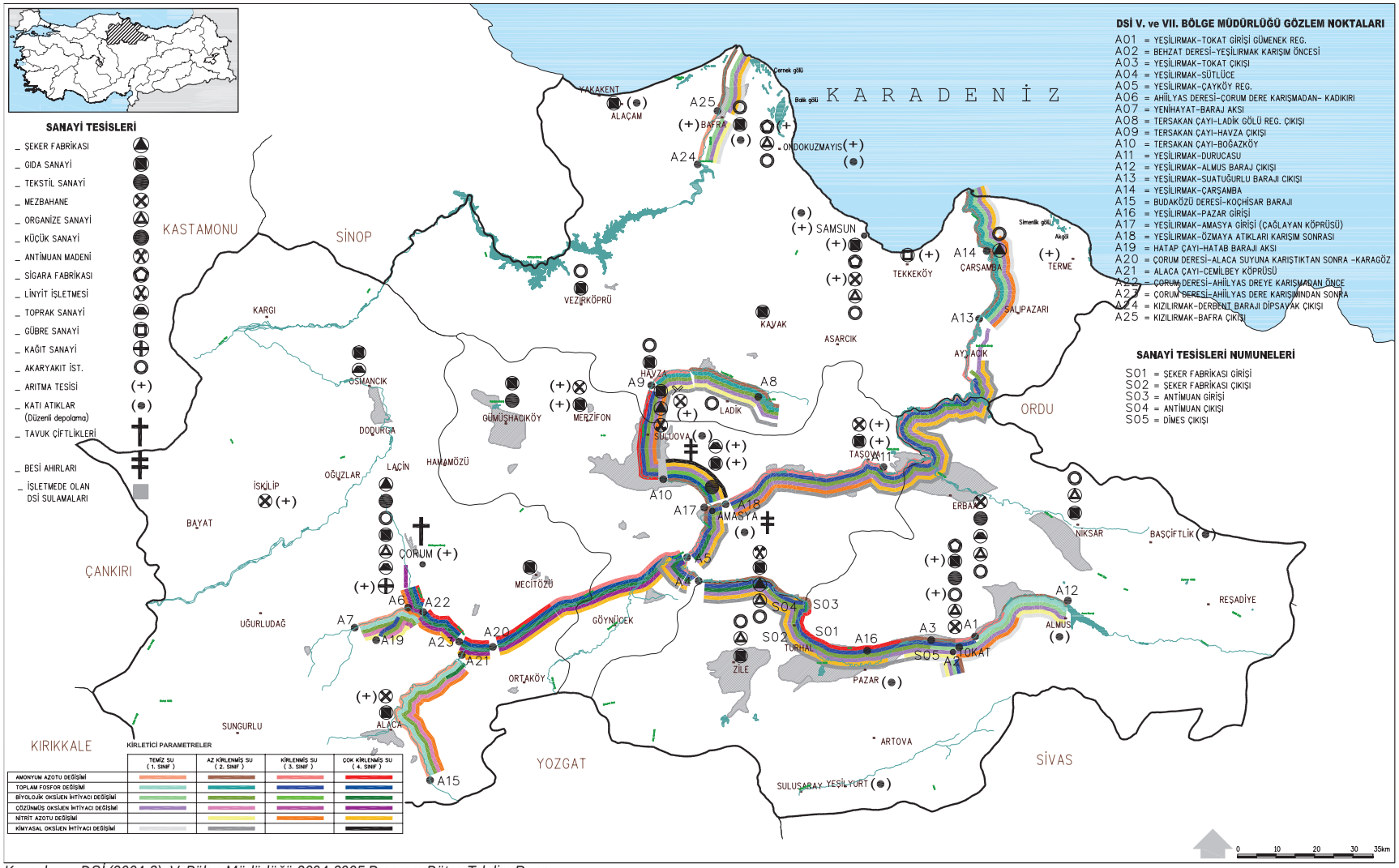

Kaynak: *DSİ (2004-3), V. Bölge Müdürlüğü 2004-2005 Program Bütçe Takdim Raporu.*
DSİ (2004-4), VII. Bölge Müdürlüğü 2004-2005 Program Bütçe Takdim Raporu.

Diğer taraftan, Ondokuzmayıs Üniversitesi'nde yapılan bir yüksek lisans tezi kapsamında; Yeşilırmak nehrinin kirlilik yükünü ve Karadeniz'e olan etkilerini araştırmak amacıyla, Nisan 2001-Mart 2002 tarihleri arasında iki ayrı noktadan su örnekleri alınmıştır. Bu noktalardan birincisi; Yeşilırmak nehrinin Çarşamba ilçesindeki köprü üzeri, ikinci örnekleme noktası ise Yeşilırmak'ın Karadeniz'e döküldüğü noktadır. Aylık olarak alınan su örneklerinde sıcaklık, pH, iletkenlik, askıdaki katı madde, üretkenlik, klorofil A, nitrit, nitrat, toplam fosfor, deterjan (alkil benzen sülfonat), fekal koliform, fekal streptokok, toplam koliform, biyolojik oksijen ihtiyacı (BOİ5) ve kimyasal oksijen ihtiyacı (KOİ) analizleri yapılmıştır.

Yeşilırmak nehri üzerindeki noktalardan alınan rutin su analizlerinin, Kıta İçi Su Kaynaklarının Sınıflandırılması'na göre değerlendirilmesi sonucu, bazı parametreler I. sınıfta olmakla beraber, çoğunlukla II. ve III. sınıf değerler saptanmıştır. Yeşilırmak nehrinin Karadeniz'e döküldüğü noktadan alınan su örneklerindeki kirletici parametreleri çoğunlukla Yeşilırmak'ın Çarşamba kentinden geçtiği noktadan alınan su örneklerindeki parametrelerden daha kirli bulunmuştur. Bunun nedeni ise Yeşilırmak'ın denize doğru akışı sırasında, kirleticileri Karadeniz'e döküldüğü yerde toplamasıdır.

5.2.2.2 Hava Kirliliği

Hava kirliliği; herhangi bir atmosferik ortamda, havanın doğal olarak içerdiği madde miktarının çeşitli nedenlerle artarak çevredeki canlı ve cansız varlıklara zarar verecek seviyeye ulaşması olarak tanımlanmaktadır.

Hava kirliliği, günümüzde sağlık açısından önemi giderek artan bir tehlikedir. Hava kirleticilerindeki günlük artışlar, çeşitli akut sağlık sorunlarına neden olmaktadır. Kirleticilere uzun süreli maruz kalınması, sağlıkta kronik etkiler ortaya çıkarmaktadır. ABD ve Hollanda'da yapılan çalışmalarda hava kirliliği olan bölgelerde yaşayanların ömrünün, kirliliğin olmadığı bölgelerde yaşayanlara göre 1-2 yıl daha kısa olduğu belirlenmiştir. Yalnızca gelişmekte olan ülkelerde, havada bulunan partiküler, madde ve kükürtdioksit nedeniyle yılda 500 000 kişinin öldüğü tahmin edilmektedir.

Hava kirliliğinin sağlık üzerindeki etkisi, öksürük ve bronşitten, kalp hastalığı ve akciğer kanserine kadar değişmektedir. Yıllık ortalama kükürtdioksit değeri 50 µg/m^3, günlük değer 125 µg/m^3'ü geçmeyen düşük düzeylerdeki maruz kalımda bile, kalp ve solunum sistemi hastalıklarına bağlı ölümlerde, tüm solunum yolu hastalıkları ve kronik obstrüktif akciğer hastalıkları nedenli hastane başvurularında, artışlar gözlenmiştir.

Son çalışmalar, önemli sağlık sorunu yaratacak etkilerin çok düşük düzeylerde bile gözlendiğini göstermiştir. Bunların sonuçlarına göre önerilen SO_2 düzeyi 24 saat ortalaması 125 µg/m^3, yıllık ortalaması ise 50 µg/ m^3 olarak belirlenmiştir. Ancak bu eşik değerlerin altında bile, sağlık sorunlarının görülebileceği akılda tutulmalıdır.

Asılı partiküler maddenin (PM) akut etkileri ise; günlük mortalitede artışa, solunum sistemi hastalıklarının alevlenmesine, hastane başvurularında artışa, bronkodilatatör kullanımı ve öksürük prevalansında artışa, solunum fonksiyonlarında azalmaya yol açmaktadır. Çok düşük değerlerde bile (100 µg/m^{3}den az) kısa süreli maruz kalım sağlığı etkilemektedir. PM'nin düşük değerlerde uzun süreli etkileri de, mortalite ve solunum sistemi hastalıklarında artış ve solunum fonksiyonlarında azalma gibi kronik etkilere yol açmaktadır (TTB, 2004). TR83 Bölgesi'nde hava kirliliğinin en önemli nedenleri, evsel ısınma amacıyla yakılan kömür ve fuel-oil emisyonlarının alçak bacalardan atmosfere atılması, kullanılan yakıtın yüksek oranda kükürt ve kül içermesi, ısınma sistemlerinde yanmanın genellikle tam olmaması gibi faktörlerin, inversiyon gibi meteorolojik etmenlerle biraraya gelmesiyle; kış aylarında görülen yüksek kirletici konsantrasyonlarının ortaya çıkmasıdır. Şehirlerde görülen hava kirliliğinin yukarıda bahsedilen nedenleri, bü-

tün iller için geçerli olmakla birlikte hava kirliliğinin bazı illerde diğerlerine oranla çok daha fazla olmasının sebebi; emisyonların kentlerden uzaklaşma hızını belirleyen topografya, meteorolojik koşullar ve şehirleşme sonucunda yüzey rüzgarlarının önünün kesilmesi gibi faktörler olmaktadır.

TR83 Bölgesi'nde hava kirliliği ölçümleri, havada kükürtdioksit ve partikül madde şeklinde ölçülmekte, karbonmonoksit, azot oksit, hidrokarbon ve kurşun emisyonları ölçümü yapılmamaktadır.

2 Kasım 1986 tarih ve 19 269 Sayılı "Hava Kalitesinin Korunması Yönetmeliği" nde uyulması gereken hava kalitesi sınır değerleri ile, WHO ve AB'nin ilgili direktifinde, (1999/30/ EC Sayı ve 22 Nisan 1999 tarihli) kükürtdioksit (SO_2) ve partiküler madde (PM) için verilen sınır değerler Tablo 5.2.2.7'de verilmiştir. Hava kalitesi sınır değerleri, insan sağlığının korunması, kısa ve uzun vadede olumsuz etkilerin ortaya çıkmaması için, atmosferdeki hava kirleticilerin, bir arada bulunduklarında değişen zararlı etkileri de gözönüne alınarak tespit edilmiş konsantrasyon birimleriyle ifade edilen seviyelerdir.

Tablo 5.2.2.7 Kış Sezonu Ortalaması Sınır Değerleri

(µg/m³)

Parametreler	Türkiye	Dünya sağlık örgütü (WHO)	AB direktifi
Kükürtdioksit (SO_2)	250	125	125
Partiküler madde (PM)	250	120	50

Kaynak: Türkiye Çevre Vakfı (2001), Avrupa Birliği'nde ve Türkiye'de Çevre Mevzuatı.

Tablo 5.2.2.8 Bölge Kentleri SO_2 ve PM Kış Sezonu Ortalama Değerleri

(µg/m³)

	Amasya		Çorum		Samsun		Tokat	
	SO_2	PM	SO_2	PM	SO_2	PM	SO_2	PM
1999-2000	121	69	120	103	41	27	101	78
2000-2001	105	82	117	119	26	28	74	48
2001-2002	91	60	123	109	34	34	82	52
2002-2003	88	52	96	59	159	27	86	82

Kaynak: Amasya Çevre ve Orman İl Müdürlüğü (2004-3), Çevre Durum Raporu.
Çorum Çevre ve Orman İl Müdürlüğü (2004-3), Çevre Durum Raporu.
Samsun Çevre ve Orman İl Müdürlüğü (2004-1), Çevre Durum Raporu.
Tokat Çevre ve Orman İl Müdürlüğü (2004-1), Çevre Durum Raporu.

TR83 Bölgesi'nde yapılan ölçüm sonuçları değerlendirildiğinde; Samsun kentinde 2002-2003 yılı kış sezonu SO_2 ortalama değeri 159 µg/m³ olup, gerek WHO gerekse AB tarafından verilen 125 µg/m³'nin üzerine çıkmıştır. Diğer iller için yapılan ölçüm sonuçları değerlendirildiğinde SO_2 ve PM için gerek yönetmelik, gerekse WHO değerlerinin altında değerler saptanmıştır. Partikül madde ölçümleri dikkate alındığında; Samsun ve Tokat kentleri için ölçüm yapılan 2000-2001 kış sezonu (48 µg/m³) dışında, tüm sonuçlar AB standartlarınca verilen 50 µg/m³'ın üzerindedir (Tablo 5.2.2.8).

5.2.2.3 Gürültü Kirliliği

Hızlı sanayileşme ve kentleşme beraberinde gürültü sorununu da getirmiştir. Gürültü; insanların işitme sağlığını ve algılamasını olumsuz etkileyen, fizyolojik ve psikolojik dengelerini bozabilen iş performansını azaltan, çevrenin hoşluğunu ve sakinliğini yok ederek niteliğini değiştiren önemli bir çevre kirliliği türüdür. Gürültü; gelişmiş ülkelerde diğer kirlilik türlerine göre daha yaygın bir tür olarak; kişisel ve toplumsal yaşam kalitesinde bir düşüklüğün göstergesi sayılmaktadır. Bir çevre sorunu olarak ele alındığında, öncelikle gürültünün insan ve toplum sağlığı açısından kabul edilebilecek en yüksek düzeylerin ortaya konması, daha sonra incelenen çevredeki mevcut gürültü koşullarının ölçüm ve tahmin yöntemleri ile belirlenmesi ve bunlara bağlı olarak da, gürültünün bir sistem içinde kontrol altına alınması çalışmalarının yapılması gerekmektedir (Türkiye Çevre Vakfı, 1999). Gürültü kirliliği kaynakları yerleşim alanlarında oluşan gürültüler, trafik gürültüsü, inşaat gürültüsü ve hava alanlarından oluşan gürültülerdir.

Toplumun gürültü seviyelerinde gösterdiği tepki şu şekilde olmaktadır: (Samsun Çevre ve Orman İl Müdürlüğü, 2003).

Toplumsal Reaksiyon	Ortalama dBA
Yok	55
Seyrek şikayet	65
Çok yaygın şikayet	70
Aşırı huzursuz olma	75
Bölgeyi terk etme	80

Gürültünün insan sağlığı üzerindeki etkisi ise Tablo 5.2.2.9'deki gibi olmaktadır.

Samsun'da yerleşim alanlarındaki gürültü ölçümleri; ticarethanelerin yoğun olduğu yerlerde ve konut alanlarında yapılmaktadır. 11 Aralık 1986 tarih ve 19 308 Sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan "Gürültü Kontrol Yönetmeliği"nde yerleşim alanları ve ticarethanelerin olduğu yerler için gürültü seviyeleri verilmiştir. Yönetmelik değerleri ve bilimsel verilere göre tolere edilebilir sınırın 60-70 dBA olduğu ortaya çıkmaktadır. Buna göre; çevre ve orman il müdürlüğünce Aralık 2002- Mart 2004 itibarıyla yapılan gürültü ölçüm sonuçları değerlendirildiğinde, konut bölgesindeki ortalama değerler 33-64 dBA, ticarethanelerin olduğu bölgelerde ise 34-72 dBA değerler saptanmıştır. Ölçüm sonuçları genellikle yönetmelik değerleri ile uyumlu olup, 2004 yılı için yapılan ölçümlerde tolerans değerleri aşılmıştır.

Amasya'da yerleşim alanlarında ve ticarethanelerin yoğun olduğu yerlerde yapılan gürültü ölçüm sonuçları değerlendirildiğinde; ortalama değerler 56-74 dBA olarak saptanmıştır. Buna göre; ticarethanelerin olduğu yerlerde genellikle tolere edilebilir değer olan 60-70 dBA' nın üzerinde ölçümler belirlenmiştir.

Çorum'da yerleşim alanlarında oluşan gürültü; yoğun şikayet ve istek üzerine il sağlık müdürlüğünce yapılmaktadır. Bununla ilgili olarak 2001 yılı içerisinde yerleşim alanlarında iki adet gürültü ölçümü yapılmıştır. Bu değerler (60 dBA, 52 dBA) tolere edilebilir limitler dahilindedir.

Tokat'da yerleşim alanlarında yapılan gürültü ölçümleri hakkında herhangi bir veri mevcut değildir.

Samsun'da İl Çevre ve Orman Müdürlüğü'nce Aralık 2002-Mart 2004 itibarıyla trafik gürültüsü ölçümleri yapılmıştır. Gürültü Kirliliği Kontrol Yönetmeliği Tablo 1'de trafik gürültüsü için üst limit 75-85 dBA olarak verilmiştir. Ancak; Schemel (1986) yoğun trafiğin olduğu yollar için belirlediği 65-70 dBA'nın insan sağlığı üzerinde bir çok etkiye neden olduğunu belirlemiştir. Trafik gürültüsü için yapılan ölçümler değerlendirildiğinde; ortalama değerlere göre 42-74 dBA arasında değerler belirlenmiştir. Özellikle 2004 yılı ölçümlerinde oldukça yüksek değerler tespit edilmiştir.

Diğer taraftan; AB Konseyi motorlu araçların kabul edilebilir gürültü seviyesine ilişkin topluluk kurallarının tamamen uyumlaştırılarak uygulanmasını sağlamak üzere, 70/157/EEC sayılı ve 6 Şubat 1970 tarihli direktifi yürürlüğe koymuştur. Bu direktifin uygulanmasını sağlamak ve eklerinde teknolojik gelişmelere uygun değişiklikler yapmak üzere muhtelif

Tablo 5.2.2.9 Gürültünün İnsanlar Üzerindeki Etkileri, Schemel, 1986

Gürültünün değeri	Gürültü kaynağı	İnsanlar üzerindeki fiziksel ve ruhsal etkileri
20-30 dB	Yaprak kımıldaması, fısıldayarak konuşma, çalışan saat	Psikolojik olarak
45-50 dB	Penceresi kapalı dışarıdan gelen gürültü, evdeki müzik	Yüzde 50 sinde uykusuzluk
65-70 dB	Yoğun trafik olan yol, elektrikli daktilo	Kan basıncı, yüksek kalp atması, nefes almada değişiklik
90-120 dB	Moped, testere, disko, havaalanı gürültüsü	Kısa süreli duymama zorunluluğu
120 dB	Jet uçağı, siren düdüğü, havalı tokmak, hava kompresörü	İşitme zorlukları, ağrı başlangıcı

Kaynak: Manisa Çevre ve Orman İl Müdürlüğü (2004), Gürültü kirliliği bilgileri (www.manisacevreorman.gov.tr/ gurultu.htm).

tarihlerde direktifler çıkarılmıştır. Bu sınır değerler motorlu taşıtlar için 74 dBA ve yüksek güçlü eşya taşıyan araçlar için 80 dBA olarak, motosikletler için ise 75 dBA- 80 dBA olarak tespit edilmiştir.

Buna göre; Samsun ilinde trafik gürültüsü için yapılan ölçümlerde elde edilen değerler AB Direktifince motorlu taşıtlar için verilen 74 dBA'nın genellikle altında olup, 2004 yılı için yapılan iki ölçümde bu değerler aşılmıştır.

Amasya'da trafiğin yoğun olduğu yerlerde ve çeşitli semt ve caddelerde gürültü ölçümleri yapılmıştır. Amasya'nın çeşitli semt ve caddelerinden 29 ayrı noktadan yapılan gürültü ölçümleri Amasya'nın gürültü sorununun büyüklüğünü çarpıcı bir şekilde gözler önüne serecek nitelikte olduğunu göstermektedir (Amasya Çevre ve Orman İl Müdürlüğü, 2004-3).

AB'nin taşıtlardan kaynaklanan gürültü ile ilgili direktifi esas alındığında ise yapılan ölçümlerde genellikle motorlu taşıtlar için verilen 74 dBA'nın üzerinde değerler tespit edilmiştir.

Çorum ilinde taşıtlardan kaynaklı gürültü ölçümleri hakkında herhangi bir veri mevcut değildir.

Tokat ilinde İl Çevre ve Orman Müdürlüğü'nce Haziran 2003' de çeşitli noktalarda gürültü ölçümleri yapılmıştır. Trafik gürültüsü için yapılan ölçümler değerlendirildiğinde; 63-83 dBA arasında değerler belirlenmiştir. Yapılan ölçümlerin çoğunda 65-70 dBA'nın üzerinde değerler saptanmıştır.

Bu değerler; AB'nin ilgili direktifinde motorlu taşıtlar için verilen değerlerle karşılaştırıldığında, yapılan ölçümlerin çoğunun 74 dBA'nın üzerinde olduğu görülmektedir.

5.2.2.4 Toprak Kirliliği

Toprak kirliliği, tarımsal üretimin miktar ve kalitesini artırmak amacıyla kullanılan ticari gübreler, pestisitler ve hormonlar, katı ve sıvı atıkların deşarjı, atık çamur uygulamaları, kirli suların tarımsal sulamada kullanılması, atmosferik çökelmeler ve radyoaktif serpintiler gibi girişimler sonucu oluşmaktadır. Bu nedenle, toprakların verimli ve sorunsuz kullanılabilme yeteneklerinin limitleri daralmakta, her geçen gün sorun artarak devam etmektedir (Tokat Köy Hizmetleri Araştırma Enstitüsü, 2003).

Türkiye'de olduğu gibi TR83 Bölgesi'nde de, toprak kirliliğinin önemi, boyutları, çevre ve sağlık üzerine olan etkileri gibi konularda yapılmış araştırmalar; hava ve su kirliliği gibi diğer çevre sorunları üzerine yapılmış geniş çaplı araştırmalara göre yetersiz olup, envanterler ve bilgiler eksiktir. Toprak kirliliği ile ilgili olarak bölgede yapılan çalışmalar daha çok akademik seviyede olup uygulamaya yönelik değildir. Bu konuda kurumlar arasında koordinasyon eksikliği görülmektedir.

Diğer taraftan, toprak kirliliği açısından olumlu bir gelişme; Yeşilırmak havzasında "Anadolu Su Havzası Rehabilitasyon Projesi'nin" başlatılmış olmasıdır. Dünya Bankası destekli projede tarımsal kirliliğin önlenmesi ile ilgili çalışmalar Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Koruma ve Kontrol Genel Müdürlüğü tarafından yürütülmekte olup, çalışmalara 5 Ocak 2005'te başlanmıştır.

Buna göre; tarımsal kirliliğin önlenmesi adı altında yapılacak çalışmalar aşağıda özetlenmiştir.

- Hayvansal gübre yönetimi,
- Bitki besin maddesi yönetimi,
- Su ve toprak kalite kontrolü,
- Organik çiftçiliği teşvik etmek,
- AB uyum çerçevesinde çalışmalar başlatmak. Bu kapsamda Nitrat direktifini uygulanabilir hale getirmek ve kapasiteyi güçlendirmek.

Anadolu Su Havzası Rehabilitasyon Projesi kapsamında, doğrudan toprak kirliliğini izlemeye yönelik analizler yapılmayacaktır. Ancak, toprak nicelik analizleri yapılarak toprağın muhtevasına göre gübre ve ilaç kullanımı kontrol altına alınacak, bu konuda çiftçi eğitilecektir. Ayrıca, bölgede-

ki hayvansal atıklar için katı ve sıvı atık deposu yapılması sağlanacaktır. Çiftlik depolarında biriken hayvansal atıklar belirli merkezlerde depolanacaktır. Buradan da katı atıklar solduruldukdan sonra hayvansal gübre konumuna getirilerek, tarım alanlarında kullanımı sağlanacaktır. Hayvansal gübreler ihtiyaca göre kimyasal gübrelerle karıştırılarak, nitrat kirliliğini önlemek için topraktaki gübre ihtiyacına göre kullanılacaktır. Sıvı atıklar tuz oranı yüksek olduğu için meralarda kullanılacaktır. Bu çalışmalar 25-30 km^2'lik pilot alanlarda uygulanacaktır. Böylece, toprakta ve dolayısıyla yüzeysel su kaynaklarında gübre ve ilaç kullanımından ve hayvansal atıklardan kaynaklı kirlenme önlenmiş olacaktır.

5.2.2.1 Erozyon

TR83 Bölgesi'ndeki önemli sorunlardan biri de erozyondur. Ormanların aşırı ve yanlış kullanılarak tahrip edilmesi, yangınlar, tarla açılması, sanayileşme ile birlikte çevre ve hava kirlenmesi sonucu asit yağmurları gibi nedenler yanında, tarım topraklarının hatalı işlenmesi, mera ve çayırların bilinçsiz ve aşırı kullanılmaları ve buna benzer sebeplerle rüzgar ve yağışlarla hızlanan toprak erozyonu, bugün dünyanın bir çok bölgesinde olduğu gibi Türkiye'de ve TR83 Bölgesi'nde de, en önemli toprak ve çevre sorunu olarak ortaya çıkmaktadır.

TR83 Bölgesi yerleşimlerinde görülen erozyon tipi, ülkemizin çoğu yerinde olduğu gibi su erozyonudur. Bu sorundan çok az etkilenen veya hiç etkilenmeyen alanlar çoğunlukla alüvyal ve hidromorfik alüviyal topraklardan oluşan taban arazilerdir. Yeşilırmak havzasındaki toprakların yüzde 11,3'ünün su erozyonundan hiç etkilenmediği veya çok az etkilendiği, yüzde 23,7'sinin orta, yüzde 47'sinin şiddetli ve yüzde 17,3'nün çok şiddetli etkilendiği tespit edilmiştir. Bölgenin erozyon risk haritası Şekil 5.2.2.3'de verilmiştir (Dizdar, 2003).

Ülke toprakları için ise, toplam ülke arazisinin yüzde 20'si orta şiddetli, yüzde 36,4'ü şiddetli ve yüzde 22,3'ü çok şiddetli erozyona maruz kalmaktadır (Dizdar, 2003). Yukarıdaki değerler karşılaştırıldığında, bölge topraklarının orta şiddetli ve şiddetli erozyon yönünden ülke genelinin oldukça üzerinde olduğu görülmektedir.

Türkiye akarsu havzaları gözönüne alındığında Kızılırmak ve Yeşilırmak ile taşınan yıllık toprak miktarı 44,9 ve 54,9 milyon ton/yıl olup, bu miktar oldukça yüksektir. Bu değerler Dünya akarsu havzaları değerlerine göre ise oldukça küçüktür. Dünya ve Türkiye akarsu havzaları su erozyon değerleri Tablo 5.2.2.10'da verilmiştir.

Bölgedeki erozyon, Türkiye'deki diğer akarsu

Tablo 5.2.2.10 Dünya ve Türkiye Akarsu Havzaları Su Erozyonu

Dünya akarsu havzaları	Yıllık taşınan toprak miktarı (milyon ton)	Türkiye akarsu havzaları	Yıllık taşınan toprak miktarı (milyon ton)
Sarı ırmak (Çin)	2 080	Fırat nehri-Dutluca	108,2
Ganj nehri (Hindistan)	1 600	Yeşilirmak nehri-Çarşamba	54,9
Brahmaputra (Bengladeş)	800	Kızılırmak nehri-İnözü	44,9
İndus nehri (Pakistan)	480	Kelkit çayı-Fatlı	42,9
Amazon nehri (Brezilya)	400	Karasu- Keban	33,5
Nil nehri (Mısır)	344	Ceyhan nehri-Yeniköprü	19,6
Kongo nehri (Afrika)	122	Perisuyu- Seyitli	14,6
Volga nehri (Rusya)	71,3	Dicle nehri-Diyarbakır	6,8
Sen nehri (Fransa)	21,7	Tortum çayı-Tortum	2,5
Ren nehri (Hollanda)	1,2		
Mississipi nehri (Amerika)	0,5		

Kaynak: Toprak Kirliliği (2004) www.isgsistem.com/arzum/toprak.htm.

Şekil 5.2.2.3 Erozyon Risk Haritası

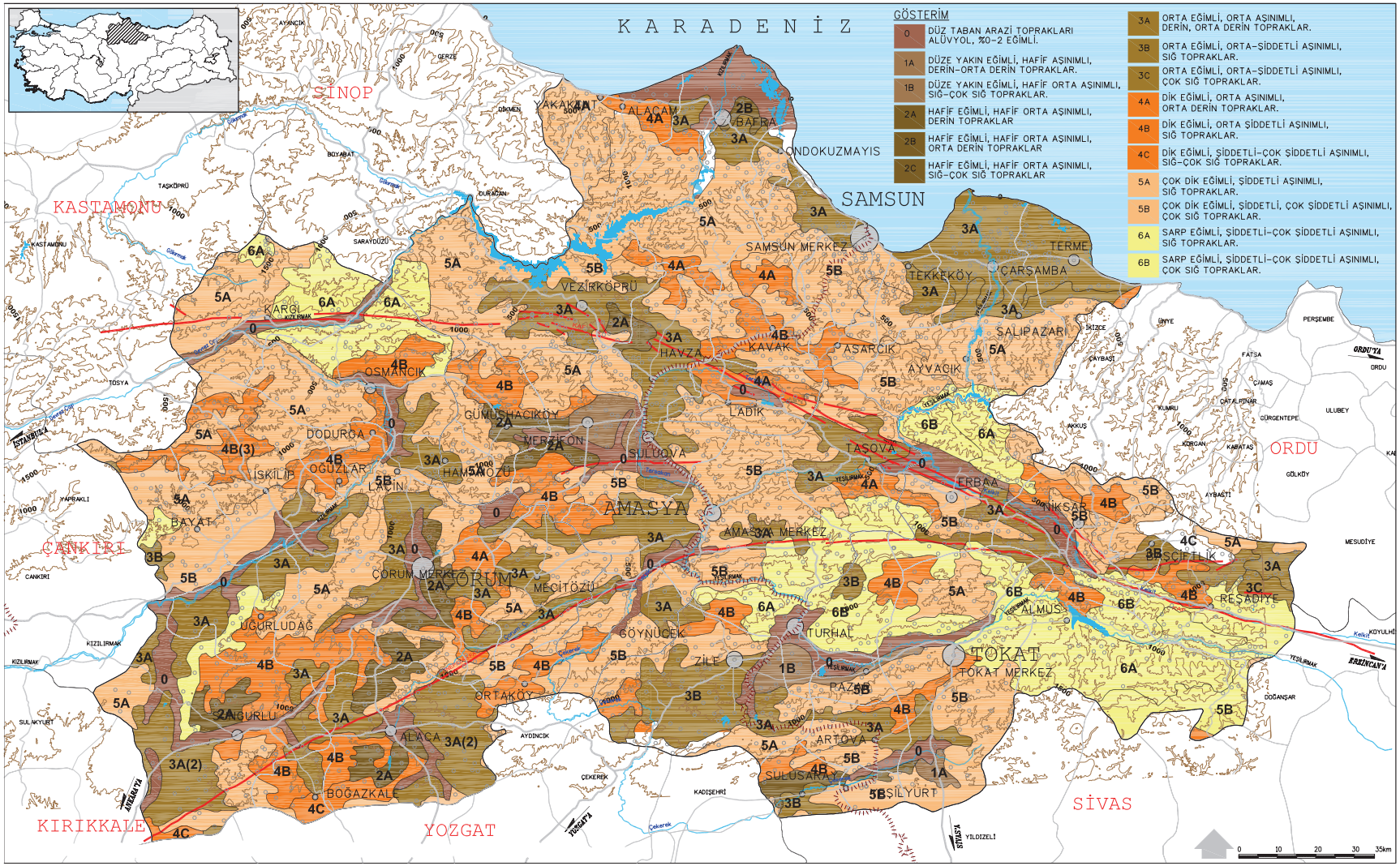

Kaynak: Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığı (1987), Türkiye Genel Toprak Amenajmanı Planlaması, Ankara.

havzaları dikkate alındığında şiddetli boyuttadır. Erozyonun azaltılması için KHGM tarafından bütçe olanaklarına göre toprak muhafaza çalışmaları yapılmaktadır. Ağaçlandırma ve Erozyon Kontrolü Genel Müdürlüğü tarafından ağaçlandırma çalışmalarına devam edilmektedir. Bölgede "Yeşil Kuşak Ağaçlandırma Projesi" uygulanmıştır. "Anadolu Su Havzaları Rehabilitasyon Projesi" uygulama aşamasındadır. Mera ıslah çalışmalarına devam edilmektedir.

5.2.3 KİRLETİCİ KAYNAKLAR

5.2.3.1 Atık Sular

Su Kirliliği Kontrol Yönetmeliği'ne göre, atık sular ilgili deşarj standartları sağlandıktan sonra alıcı ortama verilmelidir. Ancak Türkiye'de bazı büyük sanayi kuruluşları ve kentler haricinde, deşarj kriterlerinin sağlandığını gözlemlemek çok zordur. Kurulması ve işletilmesi yasa ve yönetmeliklerle zorunlu olan arıtma tesisleri kurulmamakta veya kurulmalarına rağmen, işletme maliyetlerinin yüksek olmasından dolayı çalıştırılmamaktadır. Denetim mekanizmasının ve yaptırımların yeterli olmaması, arıtma tesislerinin sadece gider kalemi olarak düşünülmesi; çevre bilincinin oluşmaması, problemin çözümünü zorlaştırmaktadır.

TR83 Bölgesi'nde, 195 belediyeden sadece Çorum (Merkez), Atakum (Samsun), Ondokuzmayıs (Samsun), Bafra ve Terme ilçeleri olmak üzere 5 belediyenin evsel atık su arıtma tesisi bulunmaktadır.

Samsun kenti atık suları, Atakum Belediyesi ve Büyükşehir Belediyesi olarak iki kademeli olarak projelendirilmiştir. Atakum Belediyesi atık suları ön arıtmadan sonra derin deniz deşarjı ile bertaraf edilmektedir. Büyükşehir Belediyesi atık suları için ise, ön arıtma tesisi inşaat halinde olup tamamlanmak üzeredir. Tokat merkezin atık su arıtma projeleri hazırlanmış olup, ödenek yetersizliklerinden dolayı inşaatı yapılamamaktadır.

TR83 Bölgesi'ndeki belediyelerin atık su debisi hakkında bilgilere ulaşılamadığından DİE'nin 2001 yılı değerleri dikkate alınmıştır. Verilere göre bölgedeki toplam atık su miktarı 79 468 500 m^3/yıl'dır. Arıtılan toplam miktar ise 15 612 200 m^3/yıl'dır. Buna göre arıtılan atık su miktarı, bölgede yüzde 19,65, Türkiye genelinde ise yüzde 2,64'tür. Bölge bazında yüksek çıkmasının nedeni, Çorum il merkezinin atık su arıtma tesisinin işletilmekte olmasıdır.

Türkiye genelinde üretilen toplam atık su miktarı 2 726,9x10^6 m^3/yıl, arıtılan atık su miktarı ise 1 207 260 m^3/yıl'dır. Avrupa Birliği ülkelerinde (Avusturya, İskoçya, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Polonya) üretilen atık su miktarı 3 499,7x10^6 m^3/yıl'dır. Arıtılan atık su miktarı ise Avusturya, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti ve Polonya için verilmiş olup 3 463,4x10^6 m^3/yıl'dır.

Diğer taraftan, AB-15 ülkeleri için arıtma tesisi kullanma durumları değerlendirildiğinde, bu oran yüzde 98 ile Hollanda'da en yüksektir. Bunu yüzde 85 ile Avusturya ve yüzde 77 ile Fransa takip etmektedir. En düşük atık su arıtma tesisi kullanma oranı ise yüzde 21 ile Portekiz'dedir. Bu oran TR83 Bölgesi'nde yüzde 13,7, Türkiye'de ise yüzde 17 civarındadır. Buradan görüleceği üzere Türkiye atık su arıtma tesisi kullanımı yönünden AB ülkelerinin gerisinde kalmaktadır.

DİE, 2001 yılı "Kanalizasyon Şebekesi ve Arıtma Tesisi Kullanım Durumlarına Göre Belediye Sayıları ve Hizmet Ettikleri Nüfus Yüzdeleri" verilerine göre, Türkiye genelinde bulunan 3 215 belediyeden 1 879 adedi, kanalizasyon sistemi kullanmaktadır (Tablo 5.2.3.1). Buna göre, yüzde 58,4 oranında belediye kanalizasyon sistemine sahiptir. Bölgede ise 195 belediyeden 137 adedi (yüzde 70,2'si) kanalizasyon sistemine sahiptir. Kanalizasyon şebekesi kullanan nüfusun belediye nüfusu içindeki yüzdesi, Türkiye genelinde yüzde 75,3 iken, bölgede bu oran yüzde 84,1'e ulaşmaktadır. Ayrıca; Türkiye genelinde 170 belediyede arıtma tesisi bulunurken (yüzde 5,3), bölgede ise 4 adet (yüzde 2,1) arıtma tesisi mevcuttur (Samsun Atakum arıtma tesisi işletmeye 2003 yılında geçtiğinden

Tablo 5.2.3.1 Kanalizasyon Şebekesi ve Arıtma Tesisi Kullanım Durumlarına Göre Belediye Sayıları ve Hizmet Ettikleri Nüfus Yüzdeleri, 2001

			Kanalizasyon şebekesi kullanan		Arıtma tesisi kullanan	
	Toplam belediye sayısı	Belediye nüfusu	Belediye sayısı	Belediye nüfusu içindeki yüzdesi	Belediye sayısı	Belediye nüfusu içindeki yüzdesi
Türkiye	3 215	53 377 431	1 879	75,3	170	16,8
Amasya	29	248 195	24	86,2	-	-
Çorum	38	362 467	25	87,6	1	44,1
Samsun	51	739 758	22	79,1	3	14,5
Tokat	77	598 165	66	87,4	-	-
TR83	195	1 948 585	137	84,1	4*	13,7*
TR10	74	9 838 860	62	83,9	41	80,7
TR21	85	1 010 134	59	77,3	1	9,0
TR22	86	968 631	69	85,0	6	10,2
TR31	89	3 015 130	67	84,8	5	68,3
TR32	215	1 777 873	91	58,7	10	18,7
TR33	293	2 268 234	239	82,8	7	26,4
TR41	102	2 548 330	79	92,6	13	69,9
TR42	124	2 032 975	76	79,2	10	18,5
TR51	67	3 712 005	55	96,1	12	87,1
TR52	222	2 095 366	97	64,2	5	8,1
TR61	182	2 010 759	84	46,1	19	28,4
TR62	123	2 972 022	45	73,0	9	25,2
TR63	156	2 046 237	33	48,3	3	9,5
TR71	202	1 365 510	78	60,8	6	16,5
TR72	176	1 884 197	103	75,2	-	-
TR81	49	611 018	43	77,8	4	28,1
TR82	60	465 880	47	70,2	-	-
TR90	231	2 160 219	146	56,7	4	10,6
TRA1	77	916 237	53	84,6	1	11,7
TRA2	39	554 933	19	47,6	1	7,5
TRB1	103	1 316 883	65	79,8	1	19,8
TRB2	70	1 162 963	18	39,8	2	17,1
TRC1	61	1 560 834	39	90,2	5	66,6
TRC2	58	1 868 681	34	68,3	1	18,6
TRC3	76	1 264 935	41	58,8	-	-

* *Samsun (Atakum) arıtma tesisi işletmeye 2003 yılında geçtiğinden tabloya dahil edilmemiştir.*

Kaynak: DİE (2001-6), Belediye Kanalizasyon İstatistikleri.

Tablo 5.2.3.2 TR83 Bölgesi Sanayi Atık Suları Arıtılma Durumu

İş yeri sayısı	Arıtma tesisi olan işyeri	Ön arıtması olan iş yeri	Arıtma tesisi olmayan işyeri	Atık su miktarı		Arıtılan atık su miktarı		Ön arıtmadan geçen		Arıtılmayan atık sular	
				m^3/yıl	Yüzde	m^3/yıl	Yüzde	m^3/yıl	Yüzde	m^3/yıl	Yüzde
70	14	2	54	50 028 282	100	1 680 564	3,4	5 205 366	10,4	43 142 352	86,2

Kaynak: DİE (2000-3), Sanayi Atık Su İstatistikleri.

dahil edilmemiştir). Arıtma tesisi kullanan nüfusun belediye nüfusu içindeki yüzdesi Türkiye genelinde yüzde 16,8 iken bu oran bölgede yüzde 13,7'dir.

Tablo 5.2.3.1'den de görüleceği üzere kanalizasyon sistemi mevcudiyeti, bölgede Türkiye genelinden fazla, arıtma tesisi ise Türkiye genelinden azdır. Diğer 25 bölge ile karşılaştırıldığında, kanalizasyon şebekesi kullanma durumunda 7. sırada, arıtma tesisi kullanma durumunda ise 16. sırada bulunmaktadır.

Sanayi atık suları ile ilgili DİE'nin 2000 yılında yapmış olduğu, "Atık Su Arıtma Durumuna Göre Alıcı Ortamlara Deşarj Edilen Atık Su Miktarı" çalışmasında, TR83 Bölgesi'nde 70 işyerinden 14 işyeri arıtarak, 2 işyeri ön arıtmadan geçirerek ve 54 işyeri arıtmaksızın atık sularını alıcı ortama vermektedir. Tablo 5.2.3.2'den görüleceği üzere bölgede Yeşilırmak, Kızılırmak veya kollarına deşarj edilen atık suyun yüzde 3,4'ü arıtılarak, yüzde 10,4'ü ön arıtmadan geçirilerek ve yüzde 86,2'si ise arıtılmaksızın alıcı ortama verilmektedir. Türkiye ortalamasında ise sanayi tesisleri için arıtılan atık su miktarı yüzde 25,9 olup, TR83 Bölgesi yüzde 13,8'lik bir oran ile ülke genelinin gerisinde kalmaktadır.

5.2.3.2 Katı Atıklar

Türkiye'de özellikle son yıllarda hızlı nüfus artışı, sanayileşme ve şehirleşmeye paralel olarak, halkın sosyal ve ekonomik durumundaki değişiklikler sonucunda, katı atık üretiminde miktar ve çeşit olarak artışlar olmaktadır. Katı atık miktarındaki bu artış, özellikle şehirlerde önemli çevre problemlerini de beraberinde getirmektedir. Katı atıkların değerlendirilmesi ve bir kısmının da çevreye zarar vermeden bertaraf edilmesi ancak, belediyelerin uygulayacağı entegre bir katı atık yönetimi sistemi ile çözülebilecektir.

TR83 Bölgesi'nde evsel katı atıklar büyük problem oluşturmaktadır. Yerleşimlerden toplanan katı atıklar düzensiz depolama yöntemi ile bertaraf edilmektedir. Bu kapsam çerçevesinde Samsun ve Çorum belediyeleri düzenli katı atık depolama sistemleri için çalışmalara başlamış olup, Samsun Büyükşehir Belediyesi konu ile ilgili yer seçimini yapmış ve hazırlatmış olduğu ÇED raporunun onayını Çevre ve Orman Bakanlığı'ndan almıştır. Çorum Belediyesi ise merkez ve ilçeleri kapsayacak bir fizibite çalışmasını İller Bankası'na yaptırmış, mali ve teknik yetersizlikler daha ileri aşamaya geçmeyi engellemiştir.

DİE, 2001 "Katı Atık Hizmeti Veren Belediye Sayısı, Nüfusu ve Katı Atık Miktarları" verilerine göre; katı atık hizmeti veren belediyelerin toplam nüfus içindeki oranı, Türkiye genelinde yüzde 77,44 iken, TR83 Bölgesi'nde ise bu oran yüzde 63,48 olmaktadır. Türkiye'de toplanan katı atık miktarı 25 133 696 ton/yıl, TR83 Bölgesi'nde ise 923 547 ton/yıl'dır. Buna göre Türkiye'nin yüzde 3,6 oranında katı atığı TR83 Bölgesi'nde toplanmaktadır. Kişi başına toplanan katı atık miktarı Türkiye genelinde 1,31 kg/kişi/gün iken, bölgede 1,48 kg/kişi/gün'dür.

Tablo 5.2.3.3 TR83 Bölgesi Katı Atık Miktarlarının Türkiye ile Karşılaştırılması, 2001

kg/kişi/yıl

	Katı Atık Miktarı
Amasya	777
Çorum	580
Samsun	427
Tokat	376
TR83 Bölgesi	540
Türkiye	478

Kaynak: DİE (2001-8), Katı Atık İstatistikleri.

Tablo 5.2.3.4 AB Ülkeleri Yıllara Göre Katı Atık Miktarlarının Türkiye ile Karşılaştırması

kg/kişi/yıl

Yıllar	1994	1995	1996	1997	Ortalama
Türkiye	401	454	501	537	473
AB-15	464	615	479	492	513

Kaynak: DİE (2004-22), Sayılarla Türkiye ve Avrupa Birliği 1994-2000.

Bölge ve Türkiye'deki katı atık miktarları 5.2.3.3'de, AB ülkeleri katı atık ortalama değerlerinin Türkiye ile karşılaştırılması ise Tablo 5.2.3.4'de verilmiştir. Buna göre 2001 yılı değerleri esas alındığında kişi başına üretilen katı atık miktarı 777 kg/kişi/yıl (2,13 kg/kişi/gün) ile Amasya kentinde, 376 kg/kişi/yıl (1,03 kg/kişi/gün) ile en düşük Tokat kentindedir. AB ülkeleri esas alındığında, Tablo 5.2.3.4'de 1995 yılında kişi başına düşen katı atık miktarının 615 kg/kişi/yıl (1,68 kg/kişi/gün) ile en yüksek olduğu görülmektedir. AB ülkeleri arasında 1995 yılında en yüksek üretim 1 582 kg/kişi/yıl (4,33 kg/kişi/gün) ile Belçika'dadır. En düşük katı atık miktarı ise yine 1995 yılında İtalya'da 265 kg/kişi/yıl (0,7 kg/kişi/gün) olarak tespit edilmiştir.

TR83 Bölgesi esas alındığında, 2001 yılında üretilen katı atık miktarının 540 kg/kişi/yıl (1,48 kg/kişi/gün) ile Türkiye ortalaması ve AB ülkeleri katı atık ortalama miktarlarından fazla olduğu görülmektedir.

5.2.3.3 Sahil Şeridi Üzerindeki Yerleşimler ve Çevreye Etkileri

Kıyı alanları, kendilerini diğer bölgelerden ayıran özelliklerinden dolayı kentleşme, sanayi, ulaştırma, turizm gibi ekonomik ve birbiriyle yarışan faaliyetler için çekici hale gelmektedir. Duyarlı ekosistemlerin oluştuğu kıyılarda yoğun gelişme baskısı, kaynakların aşırı kullanılmasının yanı sıra doğal afetler, kıyı erozyonu v.b. nedenler, kıyı alanlarına özgü çevre sorunlarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Rasyonel olmayan arazi kullanımı sonucu, yoğun ve altyapıdan yoksun, kentsel, sanayi, turizm kullanımından ve ikinci konutlardan kaynaklanan deniz ve su kirliliği, arkeolojik, tarihi ve kentsel sitlerin yok olması, plajların ve kıyı karakterinin bozulması gibi sorunların yanı sıra sektörel değişmelerden kaynaklanan sosyal ve ekonomik sorunlarda ortaya çıkmaktadır.

Karadeniz'deki kıyı alanlarının coğrafi yapıları nedeniyle, bölgedeki kentsel yerleşmeler, sanayi, turizm faaliyetleri, deniz yapıları, karayolu ve bölgesel altyapılar dar kıyı şeridinde yer almaktadırlar. Bu durum, kıyı alanlarının aşırı kullanılmasına, bozulmasına ve kirlenmesine yol açmaktadır.

Sahil şeridinde Samsun kenti ve bu ile bağlı Terme, Çarşamba, Tekkeköy, 19 Mayıs, Bafra, Alaçam ve Yakakent ilçeleri yer almaktadır. Bu yerleşim birimlerinden sadece Atakum (Samsun) Belediyesi ile 19 Mayıs, Terme ve Bafra ilçelerinde atıksu arıtma tesisi bulunmaktadır. Diğer ilçeler ve özellikle Samsun kentinde arıtma tesisi olmamasından dolayı, kanalizasyon sularının doğrudan veya dolaylı olarak denize verilmesi kıyı şeridindeki çevreyi önemli şekilde etkilemektedir. Ayrıca mevcut OSB'lerde arıtma tesisi bulunmaması ve zirai faaliyetlerden oluşan atıksular çevreyi etkileyen diğer etkenlerdir. Samsun ili sahil şeridinde bulunan yerleşimlerin katı atıkları da düzensiz şekilde depolandığı için, burada oluşan atıksuların yer altı suyuna karışarak veya yüzeysel su olarak denize ulaşmaktadır. Karadeniz'de deniz araçlarından kaynaklanan kirlenme ise genelde gemi sintine sularının denize verilmesi ve gemilerin akaryakıt ikmali sırasında meydana gelen sızıntı ve kaçaklar, gemi tuvaleti, çöp ve atıklarından kaynaklanmaktadır.

Sahildeki önemli endüstriyel kirleticiler kağıt, gıda, çimento, demir ve çelik, gübre, tekstil, mezbahaneler, mandıralar ve tavuk çiftlikleridir. Samsun Karadeniz Bakır İşletmeleri ve Gübre Fabrikası bölgedeki en önemli endüstriyel atık su kaynaklarıdır. Bu işletmeler $BOİ_5$, askıda katı madde, toplam kjeldahl azotu ve fosfor yanında ağır metalleri de Karadeniz'e atmaktadırlar. Samsun Bafay Sıvı Yağ Fabrikası ise Karadeniz'e yağ deşarj eden en önemli kaynak olup, tek başına endüstriyel yağ ve gres emisyonunun yüzde 41'ini oluşturmaktadır.

Sahil şeridinde çevreyi etkileyen atık sular aşağıda belirtilen sonuçları doğurmaktadır:

- İçme ve kullanma suyu rezervlerine karışması,
- Alıcı ortamdaki canlı hayatı tehdit etmesi,
- Yeraltı suyunda kirlilik meydana getirmesi,

- Etrafa kötü kokular yayılması,
- Haşere ve zararlı canlıların üremesine neden olması,
- Suyun rengini değiştirmesi,
- Alıcı ortamların (göl, deniz, akarsu gibi) rekreasyon alanı olarak kullanımını engellemesi.

5.2.4 TEHDİT VE SORUNLAR

TR83 Bölgesi'nde çevre kirliliği ve kirletici kaynaklarla ilgili olarak belirlenen tehdit ve sorunlar kısaca şunlardır:

Evsel ve sanayilerden arıtılmadan veya deşarj kriterlerini sağlamadan deşarj edilen atık sular, yerüstü ve yeraltı suyuna karışarak hem çevre kirliliği oluşturmakta, hem de insan sağlığını etkilemektedir.

Bölgede çevre ve orman il müdürlüklerinin imkanlarının kısıtlı olmasından dolayı yeterli denetimlerin yapılamaması, belediyelerin ve sanayi kesiminin konuya duyarsız yaklaşımları, Türkiye'nin en önemli nehirlerinden olan Yeşilırmak ve Kızılırmak'ı kirletmektedir.

Çevre ve orman il müdürlüklerinin su kalitesini izlemeye yönelik laboratuarları yoktur. Su kirliliğinin izlenmesi ve denetlenmesinde kurumlar arası yetki kargaşası yaşanmaktadır.

Katı atıkların düzensiz depolanması, yeraltı ve yerüstü suları ile toprak kirliliğine, koku problemine, haşerelerin artmasına ve bazen metan gazının sıkışması sonucu yangın ve patlamalara neden olmaktadır.

TR83 Bölgesi'ndeki belediyeler, katı atık yönetimi hizmetlerinin yürütülmesinde mali, idari, hukuki ve teknik pek çok problem ile karşı karşıyadır. Özellikle mali konulardaki sorunlar, belediyelerin kendilerine verilen sorumlulukları yerine getirememelerinde önemli bir etkendir.

Hayvansal atıklar (Çorum tavuk çiftlikleri, Tokat ve Amasya'nın hayvancılık faaliyetleri) gelişigüzel olarak uzaklaştırılmaktadır.

Hava kirliliğinin giderilmesinde; yeterli denetim yapılmaması, personel yetersizliği, ölçüm aleti yetersizliği, mali imkansızlıklar ve kurumsal ve yasal eksiklikler gibi sorunlarla karşılaşılmaktadır. Günümüzde yetki çevre ve orman il müdürlüklerine geçmiş olmasına rağmen, bu konuda müdürlük altyapısı (emisyon ölçüm cihazı, personel ve araç yetersizliği v.b.) oluşturulamamıştır.

Bölgedeki hava kirliliği ölçümleri yetersiz olup, il merkezlerinde ve tek noktada ölçüm yapılmaktadır (sadece Samsun ve Amasya'nın birer ilçesinde ölçüm istasyonu mevcuttur).

Sanayi kuruluşları hava kirletici emisyonlarını azaltma konusunda gerekli önlemleri almamaktadır. Ayrıca bunların denetlenmesinde güçlükler yaşanmaktadır.

Bölgede Çorum ve Tokat illerinde gürültü seviyesi ölçüm çalışmaları yok denecek kadar azdır.

Toprak nitelik ve kirlilik analizleri bulunmamaktadır (bölgede sadece Tokat ili için toprak nitelik analizleri yapılmıştır). Toprak kirliliği ile ilgili araştırmalar akademik seviyede kalmıştır.

5.2.5 SONUÇ

Akarsularda kirlilik oluşumunun başlıca nedeni, çevrelerindeki her türlü atık için iyi bir alıcı ortam oluşturmalarıdır. Oluşan kirliliğin derecesi ise, atık konsantrasyonuna ve akarsuyun debisine bağlıdır. Yeşilırmak'ın ve Kızılırmak'ın yüksek debili birer nehir olmaları ve akarsuların kendine özgü doğal temizleme kapasitesinden dolayı, atık konsantrasyonunda az da olsa azalma görülmektedir. Özellikle, Yeşilırmak üzerindeki son gözlem noktası olan Çarşamba çıkışı ve Kızılırmak'ın son gözlem noktası olan Bafra çıkışında, bu durum daha da belirgin bir şekilde göze çarpmaktadır.

Yeşilırmak havzasındaki belediyelerin evsel ve endüstriyel atık sularının arıtma tesislerinin olmaması veya çalıştırılmaması nedeniyle Yeşilırmak ve kollarındaki kirlilik önemli bir boyuta gelmiştir. İleriki yıllarda nehir boyunca mevcut yerleşim alanlarının büyüyüp genişlemesi, yeni yerleşimlerin kurulması ve bu alanlarda oluşacak arıtmasız küçük-büyük sanayi bölgeleri, Yeşilırmak'da kirlilik yönünden çözümü güç problemler doğuracaktır.

Bugün maliyeti yüksek gibi görünen çözüm yolları, yarın için su kaynağı kullanımı yönünden son derece büyük yararlar oluşturacaktır. Bu amaçla, mevcut tüm sanayi tesislerinin atık sularını "Su Kirliliği Kontrolü Yönetmeliği"nde her sektör için belirlenen deşarj standartları doğrultusunda arıttıktan sonra nehre deşarj etmeleri, Yeşilırmak'daki kirliliğin önlenmesi açısından son derece önemlidir. Ayrıca, Yeşilırmak nehri ve özellikle Tersakan çayı ve Çorum çayındaki kirliliğin önlenmesi için, bu kollar üzerinde yer alan il ve ilçe merkezlerinin arıtma tesislerinin kurulup, çalıştırılması şarttır. Diğer bir husus da tarımsal faaliyetler sonucu oluşan azot ve fosfor yükü nedeniyle, toprakta ihtiyaca göre gübre kullanılmasıdır.

TR83 Bölgesi'nde sanayi atık suları bakımından Yeşilırmak'ta en çok kirliliğe neden olan kuruluşlar, kampanya döneminde şeker fabrikalarıdır. Deşarj kriterlerini sağlayacak nitelikte arıtma tesisleri olmayan bu fabrikalar, mevcut arıtmalarını mutlaka rehabilite etmelidir.

Organize sanayi bölgelerinde arıtma tesisi kurulması için acilen çalışmalara başlanmasında fayda vardır. Bölgede sadece 14 adet arıtma tesisi bulunması konunun önemini ortaya koymaktadır.

Bölgede yapılan hayvancılık faaliyetleri sonucu oluşan hayvansal atıkların gelişigüzel uzaklaştırılması, yüzey suları ve yeraltı suları açısından kirlilik oluşturmaktadır. Hayvansal atıkların gübre ve/ veya yakıt olarak değerlendirilmesi, hem Yeşilırmak'daki azot ve fosfor kirliliğini azaltacak, hemde ekonomiye katkı sağlayacaktır.

Bafra çıkış yerinde yapılan su kalitesi analiz sonuçlarına göre nitrit azotu parametresi açısından tespit edilen yüksek değerler, tarımda toprağın yapısı dikkate alınarak ihtiyaca göre azot içeren gübre kullanımı konusunda halkın bilinçlendirilmesi ile azaltılabilecektir.

Kızılırmak nehri kirliliği ile ilgili olarak, Kayseri atık su arıtma tesisi 2003 yılında işletmeye alınmıştır. Tesisin işletmeye girmesiyle, nehir suyunun kalitesinde önemli ölçüde iyileşme beklenmektedir. Yozgat arıtma tesisi inşaatı devam etmektedir. Kırıkkale atıksu arıtma tesisinin yapılması gereklidir.

TR83 Bölgesi, arıtma tesisleri kullanımında, gerek evsel, gerekse sanayi olarak Türkiye ortalamasının oldukça gerisindedir. Arıtma tesisi, yapım ve işletim maliyetlerinden dolayı, belediye ve sanayi kesimince bir yük olarak görülmektedir. Denetleyici ve yaptırımcı unsurlar devreye sokulmazsa bu problemin çözümü çok zordur.

Katı atık sorununun çözülmesinde yasal düzenlemelerin yapılması zorunludur. Yasal düzenlemelerin yapılması sonucunda oluşacak yönetim sistemi içerisinde, bölgedeki belediyelerin idari, teknik, hukuki ve mali konularda problemlerinin çözülmesi de kolaylaşacaktır.

Katı atık konusunda uygulanan yasal düzenlemelerin özünde; olabildiğince az atık üretilmesi ve üretimden başlanarak tüketimin son halkasına kadar tasarlanmış bir sistem kurulması; katı atıkların hammadde ve/veya başka amaçlara yönelik olarak yeniden kullanılması, toprak, su, hava ortamına ve bu ortamdaki canlılara zarar vermeyecek şekilde nihai bertarafının gerçekleştirilmesi esasları vardır. Bu esasları uygulamak amacıyla katı atık yönetim sistemini oluşturmak gerekir. Katı atık yönetimi; toplama, taşıma, transfer istasyonları ve katı atık uzaklaştırma işlemlerinin bir bütünüdür.

Bu sistem çerçevesinde, atıkların çevre ve insan sağlığına zarar vermeden toplanması, taşınması,

geri kazanılabilir atıkların (cam, metal, plastik, kağıt/ karton ve benzeri) diğer yaş atıklardan ayrı olarak, kaynağında ayrı biriktirilmesi ve ayrı toplanması gerekir. Bu atıkların geri kazanım tesislerinde cinsine göre ayrılarak, tekrar değerlendirilmeleri mümkündür. Katı atık içindeki geri kazanılabilir atıkların ayrılması ile depo sahalarının ömrü ortalama yüzde 40 daha uzamakta olup, yatırım ve işletme maliyetleri de düşmektedir.

Su Kirliliği Kontrol Yönetmeliği'ne göre tüm sanayiler sürekli denetlenmeli, çevre ve orman il müdürlüklerinde laboratuvarlar kurulmalıdır. Çevre ve orman il müdürlüklerinin yapısının güçlendirilmesi, çalışan personelin mutlaka kalifiye eleman olması gerekmektedir. Ayrıca, sanayi ve evsel atık su yönetimi konusunda ayrı bir birim oluşturularak, yönetmeliklere göre çalışmalara başlanması ve bunun takibinin yapılması uygun olacaktır. Arıtma tesislerinde en önemli gider kalemi olan enerji kullanımı için, gerekli düzenlemeler yapılarak, sanayi tesislerinde arıtma tesisi işletmesinde tüketilen enerji bedelinin bir kısmı sübvanse edilebilir.

TR83 Bölgesi'nde hava kirliliği ile ilgili olarak, Türkiye'nin de taraf olduğu sözleşme olan Uzun Menzilli Sınır Ötesi Hava Kirleticileri Taşınımı Sözleşmesi (1983) gereğince illerde hava kirliliği ölçümünün kükürtdioksit (SO_2) ve partikül madde dışındaki parametreler açısından da izlenmesi, ölçüm istasyonları sayısının artırılması, ilçelerde de ölçüm istasyonu kurulması konusunda çevre ve orman il müdürlüklerinde gerekli altyapının oluşturulması, toplum sağlığının ve çevre sağlığının korunması açısından önemlidir.

Bölgede gürültü kirliliği ile ilgili ölçümlerin sayısının artırılması, periyodik ölçümlerin yapılması, gürültünün yerleşim alanları gürültüsü dışındaki diğer gürültü kaynakları (trafik, sanayi v.b.) açısından da izlenmesi gerekmektedir.

Toprak kirliliğinin de hava ve su kirliliği gibi izlenmesi, bu konuda çevre ve orman il müdürlüklerinin altyapısının güçlendirilmesi gerekmektedir.

5.3 FLORA, FAUNA, SUCUL CANLILAR VE SULAK ALANLAR

5.3.1 GİRİŞ

Bitki tür ve populasyonunun zayıflamasına, ortadan kalkmasına etki eden birçok faktör vardır. Bu faktörler; aşırı hayvan otlatmaları, orman yangınları, erozyon, baraj ve yol yapımı gibi faaliyetler, tarım arazisi olarak kullanmak üzere ormanların kesilmesi ve deniz kıyılarından kum alımıdır.

Artan nüfus ile birlikte kaynakların yetersizliği ve aşırı tüketimi, içinde bulunduğumuz çevrenin tahrip edilmesini de beraberinde getirmektedir. Bilinçsiz tüketim ve aşırı kirlilik, sucul sistem içerisindeki besin zincirinin bozulmasına neden olmuş ve aşırı besin maddesi girdisi ile sucul sistemdeki alg biyokütlesinde, sistemin dengesini bozabilecek, artışlar meydana gelmiştir. Bu durum besin zincirinin üst basamaklarındaki balıklara ve nihayet insanlara kadar ulaşabilen olumsuz bir reaksiyonu başlatmaktadır.

Sulak alanlar, ilk başlarda hem hastalık taşıyan sivrisineklere yataklık eden ortamlar olmaları nedeniyle, hem de tarımsal faaliyetlerde kullanılabilecekleri için, kurutulmaları gereken verimsiz bataklık alanlar olarak düşünülmüştür. Bunun sonucu olarak gerek Türkiye'de gerekse de dünya çapında bu alanlar, tamamıyla bilinçli politikalar sonucu kurutulmaya başlanmıştır. Faunistik, floristik, ekolojik ve ekonomik yönden çok önemli olan bu alanlar, tropikal ormanlardan sonra, yeryüzündeki organik madde ve oksijen üretiminin en yüksek olduğu yerlerdir.

Sulak alanların, yeraltı suyu reşarjı ve deşarjı, taşkın kontrolü, erozyon kontrolü, besin tuzlarının depolanması, mikroiklim stabilizasyonu, su temini, ekonomik olarak kullanılabilen ürünleri barındırmaları ve biyolojik çeşitliliğe katkıda bulunmaları gibi birçok yararları vardır. Sulak alanların bilinçli ya da bilinçsiz olarak yok edilmesinin sonucu olarak, belirtilen bu kazançların hemen tümü sekteye uğramaktadır (Dungan, 1990).

5.3.2 FLORA

Türkiye bitki türü sayısı bakımından zengin bir ülkedir. Avrupa florası ile Türkiye florası karşılaştırıldığında, bu zenginlik açıkça görülür. Familya/cins/tür olarak Avrupa rakamları sırayla 203/1 541/12 000 iken, tek başına Türkiye rakamları 163/1 225/9 000 olarak belirlenmiştir (Tatar, 2004). TR83 Bölgesi Türkiye'nin bu flora zenginliğinde önemli yeri olan bölgelerden biridir. TR83 Bölgesi'nden arazi çalışmaları sonucunda bitki örnekleri toplanarak değerlendirmeye tabi tutulmuştur. TR83 Bölgesi tür sayısı dağılımı, Türkiye ve Avrupa florası ile karşılaştırılması Tablo 5.3.2.1'de, bölgede tespit edilen bitkilerin tehlike kategorileri Tablo 5.3.2.2'de, bölgedeki bitkilerden tehlike kategorisi önemli olanlar ise Şekil 5.3.2.1'de verilmiştir.

Bitki türleri üzerinde yapılan taksonomik çalışmalar, Türkiye'nin Avrupa'daki ve komşuları arasındaki en zengin ülke olduğunu ortaya koymuştur. Tablo 5.3.2.3'de bitki çeşitliliği fazla olan ülkelerden örnekler yer almaktadır. Batı Palearktik kuşağında yer alan ülkelerle karşılaştırıldığında, Türkiye florasının ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Tablo incelendiğinde; endemik türlerin, toplam tür çeşitliliğindeki oranı yüzde 12 olup Türkiye genelindeki yüzde 30,9 ile karşılaştırıldığında bölgedeki endemik türlerin oranının azımsanmayacak bir paya sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 5.3.2.1 TR83 Bölgesi Floristik Listesinin Türkiye ve Avrupa Florası İle Karşılaştırılması

	Familya	Cins	Tür
Amasya	99	508	1 541
Çorum	63	204	361
Samsun	111	537	1 324
Tokat	85	379	727
Türkiye	163	1 225	9 000
Avrupa	203	1 541	12 000

Kaynak: Dolsar (2004-2), Flora ve Fauna Saha Çalışması.
Tatar (2004), Bolu İl Gelişme Planı.

Şekil 5.3.2.1 Tehlike Kategorisindeki Önemli Bitkiler



Kaynak: *Davis, P.H.(1965-1988), Flora of Turkey and The East Aegean Islands, Vol.1-1, Edinburg.*
Iucn Red List Categories (1994), IUCN Species Survival Commision, 40th Meeting of the IUCN Council, Gland Switzerland.
Ekim, T., ve Diğerleri (2000), Türkiye Bitkileri Kırmızı Kitabı.

Endemik bitki türlerinden tehlike kategorisi LR(lc) ve LR(nt) (tehdit altına girebilir) olanlar geniş yayılışlıdır. Bunlar gerek bölgede, gerekse Türkiye'nin değişik lokasyonlarından tespit edilmiş olup populasyon durumları çok iyi durumda olan türlerdir. Bu türler için koruma önlemi alınmasına gerek yoktur.

Tehlike kategorisi LR (cd) (koruma önlemleri gerektiren), VU (zarar görebilir), EN (tehlikede), EX (tükenmiş) ve CR (çok tehlikede) olan bitki türleri için koruma önlemi alınması gerekmektedir.

Proje alanında tespit edilen tüm endemik türlerin ve endemik olmayan ancak tehlike kategorisi önemli olan türlerin alan içerisindeki populasyon durumu tespit edilmeli ve mutlaka koruma altına alınmalıdır. Bu türlerin tohumları bez torbalara toplanarak gölgede kurutulmalıdır. Toplanan tohumlar koruma amacı ile Menemen'de bulunan Tohum ve Gen Araştırma Merkezi'ne gönderilmelidir.

5.3.3 FAUNA

TR83 Bölgesi'nde varolan fauna bileşenlerini ve özelliklerini belirlemek amacıyla 2004 yılı bahar aylarında, açık alan gözlemleri gerçekleştirilmiş, bölgedeki büyüklü, küçüklü akarsu ve göllere yakın olmak üzere fauna bileşenleri ortaya konulmuştur. Buna göre; bölgede iki yaşamlılar, sürüngenler, kuşlar ve

Tablo 5.3.2.2 TR83 Bölgesi'ndeki Bitki Türlerinin Tehlike Kategorileri

Tehlike Kategorisi	Amasya	Çorum	Samsun	Tokat	Bölge
En az endişe verici	1 474	356	1 304	710	2 332
Tehdit altına girebilir	25	2	7	8	32
Koruma önlemleri gerektiren	13	1	2	2	14
Zarar görebilir	15	1	7	3	20
Tehlikede	3	-	3	2	8
Çok tehlikede	5	-	1	-	5
Nesli tükenmiş	1	-	-	-	1
Veri yetersiz	3	1	-	2	6
Değerlendirilemeyen	2	-	-	-	2
Toplam	1 541	361	1 324	727	2 420

Kaynak: Dolsar (2004-2), Flora ve Fauna Saha Çalışması.

Tablo 5.3.2.3 Türkiye ve Seçilen Bazı Ülkelerin Bitki Çeşitliliği ve Endemik Bitkileri

	Tür sayısı	Endemik tür sayısı	Yüzde
TR83 Bölgesi	3 953	475	12,0
Türkiye (Güney Batı Asya/Orta Doğu)	9 000	2 675	29,7
İran (Güney Batı Asya/Orta Doğu)	8 000	1 400	17,5
İtalya (Avrupa)	5 600	712	12,7
Yugoslavya (eski) (Avrupa)	5 350	137	2,6
İspanya (Avrupa)	5 050	941	18,6
Yunanistan (Avrupa)	5 000	742	14,9
Suriye (Güney Batı Asya/Orta Doğu)	3 100	395	12,7

Kaynak: Dolsar (2004-2), Flora ve Fauna Saha Çalışması.
Tatar (2004), Bolu İl Gelişme Planı.

Tablo 5.3.3.1 TR83 Bölgesi Faunası

Fauna	İller	Adet	ERL	Bern Listesi* Ek II	Bern Listesi* Ek III	MAK** Ek I	MAK** Ek II	MAK** Ek III
İki yaşamlılar	Amasya	6	1	2	3	-	-	-
	Çorum	5	1	2	2	-	-	-
	Samsun	9	2	4	4	-	-	-
	Tokat	8	2	3	4	-	-	-
Sürüngenler	Amasya	19	2	8	11	-	-	-
	Çorum	17	2	8	9	-	-	-
	Samsun	19	3	10	9	-	-	-
	Tokat	17	2	5	5	-	-	-
Kuşlar	Amasya	188	2	112	70	32	150	6
	Çorum	165	2	98	61	28	131	6
	Samsun	271	11	171	95	41	224	6
	Tokat	218	5	132	80	36	176	6
Memeliler	Amasya	37	9	11	9	-	-	-
	Çorum	31	8	9	8	-	-	-
	Samsun	55	13	15	20	-	-	-
	Tokat	42	10	13	9	-	-	-

* *Bern Listesi'ne göre:*
Ek II: Mutlak Koruma Altındaki Türler,
Ek III: Koruma Altındaki Türler.
** *Doğa Koruma Milli Parklar Genel Müdürlüğü Merkez Av Komisyonu Kararına göre: (MAK).*
Ek I: Belli Edilen Zamanlarda Avlanabilen Türler,
Ek II: Koruma Altındaki Türler,
Ek III: Her Zaman Avlanan Türler.
ERL: Avrupa Kırmızı Listesi.
Kaynak: Dolsar (2004-2), Flora ve Fauna Alan Araştırması.

memelilerden oluşan faunanın illere göre dağılımı ve koruma statüleri Tablo 5.3.3.1'de verilmiştir.

5.3.4 SUCUL CANLILAR VE SULAK ALANLAR

Tatlısu algleri ile ilgili olarak; Yeşilırmak nehrinde örnekleme yapılan alanların hepsinde de baskın sınıf Bacillariophyta (Diatom) bulunmuştur. Bu grup Türkiye tatlısularında da en fazla türle temsil edilmektedir. Yeşilırmak nehrinin tür çeşitliliği bakımından ikinci baskın grubu Chlorophyta ve ardından Cyanophyta gelmektedir. Bu durum Türkiye'deki diğer çalışmalarla önemli ölçüde benzerlik göstermektedir.

Bölgede tespit edilen zooplanktonik türlerin hemen hepsi kozmopolittir. Uygun ortamlarda yaygın olarak görülebilirler. Çalışma alanında yapılan incelemelerde zooplanktonik organizmaların dominant gruplarını oluşturan Cladocera, Copepoda ve Rotifera'ya ait toplam 83 takson tayini yapılmıştır. Bunlardan en baskın grup Rotifera grubudur. Rotifera phylumuna ait 38, Copepoda'ya ait 24 ve Cladocera grubuna ait 21 takson teşhis edilmiştir.

Omurgasız canlıların *(bentik organizmalar)* teşhisleri sonucunda bölgede toplam 124 takson tespit edilmiştir.

Bölgede balıkçılık faaliyetleri yoğun değildir. Yerel halk serpme ve olta balıkçılığı ile avlanma yapmaktadır. Yeşilırmak nehrinde 15 ayrı familyaya ait 54 balık türü belirlenmiştir.

Cyprinidae familyası en fazla türle temsil edilmektedir. Bu familyaya bağlı 17 tür bulunurken *Barbus, Capoeta* ve *Leuciscus'a* ait cinsler tür çeşitliliği ve yoğunluk bakımından ön plana çıkmaktadır. Bu türler tüm Anadolu'da yaygın ve bol olarak bulunmaktadır.

Bu alanlarda, akıntılı suları seven, barınak ve besin arayışında olan Cobitidae familyasına bağlı türler mevcuttur. Özelikle *Orthrias ve Cobitis* taksonları oldukça fazla yoğunlukta temsil edilmektedir.

Salmonidae familyasına bağlı iki tür yakalanmıştır. Bunlar *Salmo trutta macrostigma* (Dağ Alabalığı) ve *Salmo trutta labrax* balıklarıdır. *Salmo trutta macrostigma* özellikle Yeşilırmak nehrinin üst kısımlarında ve kaynak noktalarına yakın alanlarda bulunurken *Salmo trutta labrax* nehrin Karadeniz'e bakan derelerinde bulunmaktadır.

Acipenceridae familyasına bağlı dört takson tespit edilmiş olup bunların hepsi kırmızı listeye giren ve tehlike altında bulunan türlerdir. Özellikle Acipenser sturio türü kritik olarak tehlike altında verilmiştir. Bunların dışında 13 takson için veri eksikliğinden dolayı değerlendirme yapılamamıştır. Diğer türler ise ERL (European Red List) kapsamında bulunmamaktadır.

Bern Sözleşmesi'ne göre 11 tür, Liste III kapsamında değerlendirilmektedir.

5.3.5 TEHDİT VE SORUNLAR

Deniz kıyılarından inşaat çalışmalarında kullanılmak üzere kum alımı son yıllarda büyük bir artış kaydetmiştir. Kum alımı ile birlikte, kumda bulunan önemli ve endemik bitki türleri ve tohumları da taşınmakta ve yok olmaktadır. Buna en iyi örnek arazi çalışmaları esnasında alanda tespit edilen, kumda yaşayan Pancratium maritimum L. (Kum soğanı, EN) olup, kumun altında bulunan soğanları zarar görmekte, kumun üstünde uzun süre açıkta kalan soğanlar ise canlılığını yitirmektedir.

TR83 Bölgesi'nde, arıtılmadan Yeşilırmak'a bırakılan kanalizasyon atıkları, sucul canlılar için çok büyük kirlilik kaynaklarıdır.

TR83 Bölgesi'ndeki sulak alanlarda, tarımsal faaliyetler, şehirleşme, çevre kirlenmesi, baraj yapımı, bölgesel su transferleri ve ekolojik ve hidrolojik sisteme diğer şekillerde müdahale edilmesi sonucu doğal süreçlerin kesintiye uğraması yüzünden önemli sorunlar yaşanmaktadır.

Yeşilırmak ve Kızılırmak deltalarındaki sulak alanlarda kanundışı avlanma, aşırı otlatma, su bitkilerinin kontrolsüz kesimi gibi birçok sorun bugün çözüm beklemektedir. Türkiye'de, yüzölçümüne kıyasla çok büyük bir alanın sulak alanlarla kaplı olduğu görülmektedir. Uygulanan politikaların temel sorunları çözebilecek yeterlilikten uzak olmasından dolayı sulak alanlar ve barındırdığı biyolojik çeşitlilik gittikçe azalmaktadır.

Yeşilırmak havzasında yapılan yoğun tarımla birlikte, gübreleme ve ilaçlama faaliyetleri Yeşilırmak nehri için önemli bir tehdit oluşturmaktadır. Tarım alanlarında kullanılan gübre, yeraltı ve yüzey suları ile Yeşilırmak nehrine karışmaktadır. Azotlu ve fosforlu bileşiklerden oluşan bu gübreler su sisteminde organik kirliliğe neden olmakta ve bu bileşikleri gelişimleri için kullanan alglerin aşırı çoğalmasına ve ardından da durgun su kütlelerinde ötrofikasyona neden olabilmektedir. Yine tarımsal amaçlı kullanılan klorlu ve organofosforlu ilaçlar sucul sistemlerde birikime neden olmaktadır. Alglerden başlayarak, zooplankton ve balıklara kadar giden bir zincirde birikerek yükseltgenen bu tarımsal ilaçlar, insanlar için zehirleyici etki yaratabilecek dozlara ulaşabilmektedir. Nitekim bu durum özellikle Samsun'da çok belirgin olarak görülmektedir. Samsun'da Yeşilırmak ve Kızılırmak deltaları oldukça verimli tarım arazileridir ve üreticiler verimi artırmak için oldukça yoğun gübre ve ilaç kullanmaktadırlar.

Nehir kenarlarından çakıl çıkartılması işlemi, başta balıklar olmak üzere tüm sucul canlıları olumsuz etkilemektedir. Çakıllı alanlar balıkların yumurtlamaları için özellikle seçtikleri habitatlardır. Bu alanlarda yoğun olarak gerçekleştirilen çakıl çıkartılması uygun habitatların yok olmasına neden olmaktadır. TR83 Bölgesi'nde bu sorun önemini korumaktadır.

Su bitkilerinin yem, yakıt ve ihracat amaçlı toplanması özellikle Samsun ilinde önemli bir sorun olarak görülmektedir. Kızılırmak deltasında bulunan sulak alanların trofik düzeyleri yüksek olduğundan geniş sazlıklarla kaplıdırlar. Bu sazlar bilinçsizce kesildiğinde özellikle su kuşlarının yuvalama yerlerinin tahrip olmasına neden olabilmektedir. Bu alanların yakılması sonucu, sucul flora tamamen yok olmakta ve buna bağlı olarak önemli bir tahribat meydana gelebilmektedir.

5.3.6 SONUÇ

Toplumun ilgisiz tutumu, yetersiz planlama, tutarsız politikalar, otoritenin zayıflığı gibi bir dizi faktörün sonucu olarak sulak alanlar yok olmaktadır. Tüm bunların altında yatan neden, sulak alanların değerinin iyi anlaşılamamış olması ve buna bağlı olarak bu değerlerin, sulak alanları etkileyecek kararların alınma sürecindeki ekonomik analizlerde hesaba katılmamasıdır.

Bu nedenle öncelikle sulak alanların yönetimleriyle ilgili gerçekçi planlamaların yapılması ve hayata geçirilmesi oldukça önem taşımaktadır. Öncelikle yapılması gerekenler aşağıda sıralanmış olup, bunlar hem ülke geneli hem de bölge geneli için geçerlidir.

Sulak alanların ulusal bir envantere bağlı olarak bölgesel bazda envanterleri yapılmalıdır.

Sulak alanların fayda ve değerleri belirlenmeli ve öğretilmelidir.

Her bölgenin öncelikleri, ülkenin gereksinimleri ve sosyo-ekonomik koşulları göz önüne alınarak tanımlanmalıdır.

Kalkınma projeleri onaylanmadan önce çevresel etkilerin doğru bir şekilde değerlendirilmesi, bunun projelerin yürütülmesi sırasında da sürdürülmesi ve bu değerlendirmelerin sonucunda, yapılan önerileri göz önünde bulunduran çevre koruma önlemleri yürürlüğe konmalıdır.

Finansal kaynaklar sulak alan kaynaklarının korunmasını ve sürdürülebilir kullanımını sağlayan projeler için de kullanılmalıdır.

Sulak alanlarda yaşayan yabani hayvan ve bitkilerin kullanımı, doğal çevreye ve bu kaynaklara zarar vermeyecek biçimde düzenlenmelidir.

Geleneksel sulak alan kullanım yöntemleri gözden geçirilmeli ve ulusal veya bölgesel sulak alan tiplerinin akılcı kullanımını sergileyecek pilot projeler oluşturulmalıdır.

Bu programların geliştirilmesine yardımcı olabilecek alanlarda yetişmiş elemanların eğitimine önem verilmelidir.

Sulak alan kaybının ancak sulak alanların değerinin farkına varılması ve insanları onları korumaya yöneltecek ekonomik teşviklerin planlanmasıyla önemli ölçüde azaltılabileceği de unutulmamalıdır.

Diğer taraftan, çevre açısından olumlu bir gelişme; Yeşilırmak havzasında "Anadolu Su Havzası Rehabilitasyon Projesi"nin başlatılmış olmasıdır. Bu proje Çevre ve Orman Bakanlığı, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı ve Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün birlikte yürütecekleri Dünya Bankası destekli bir projedir. "Anadolu Su Havzaları Rehabilitasyon Projesi" Yeşilırmak havzasında önemli bir kırsal kalkınma atağı başlatacaktır. Dünya Bankası desteği ile gerçekleştirilecek çalışmaların anlaşması tamamlanmıştır. Yaklaşık 35 milyon Dolarlık bu proje yöredeki kırsal yapıda önemli bir ivme sağlayacaktır.

Dünya Bankası desteği ile başlatılan projede; ağaçlandırma, erozyon kontrolü ve mera ıslahı konularında çalışmalar yapılacaktır. Yeşilırmak havzasındaki erozyon gerek kıyı ve gerekse kıyı ardı ve step alanlarda olmak üzere büyük oranda tarım alanlarında meydana gelmektedir. Bölgede tarım alanlarındaki geleneksel nadas uygulaması ile eş yükselti eğrilerine dik sürümler yörede yaşanan erozyon olayının temel nedenini oluşturmaktadır.

Yeşilırmak havzasında yapılan ağaçlandırma, erozyon kontrolü ve mera ıslah çalışmaları yöredeki potansiyel alanlarda tamamlanmıştır. Böylece tarım arazilerinde tarımsal üretimi artırmak amacıyla kullanılan gübre ve ilaçların erozyonla birlikte Yeşilırmak nehrini kirletmesi önlenmiş olacaktır.

Havza planlarının hazırlanmasından uygulamasına kadar yapılan tüm işlerde, yörede yaşayan ve doğal kaynakları kullanan köylüler projeye katılacaklardır. Havzada rehabilitasyon çalışmaları yapılırken aynı zamanda yerel halk doğal kaynakların doğru kullanımı konusunda eğitilebilecektir.

Havzada yapılacak çalışmaların planlanmasından uygulanmasına kadar her aşamada katılımcı bir yaklaşım içerisinde köylü ve çiftçilerle işbirliği yapılacak, görüş ve önerileri alınacaktır. Bütün bunların gerçekleşmesi için küçük ölçekte pilot uygulamalar gerçekleştirilecek ve daha sonra bu uygulamalar yaygınlaştırılacaktır.

5.4 ÇEVRE YÖNETİMİ

5.4.1 GİRİŞ

Türkiye son onbeş yılda, çevre sorunlarına eğilmek üzere çeşitli mekanizmaların oluşturulmasında büyük ilerlemeler kaydetmiştir. 1982 Anayasa'sı yurttaşların sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama haklarını tanımaktadır. 1983 yılında Çevre Kanunu çıkartılmış, 1991 yılında Çevre Bakanlığı kurulmuştur. Halkın temiz bir çevreye yönelik duyarlılığı ve bu yöndeki talepleri giderek artmaktadır ve çevre konusunda çalışan sivil toplum kuruluşları sahneye çıkmaktadır.

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005) çalışmaları kapsamında teşkil edilen "İçme Suyu, Kanalizasyon, Arıtma Sistemleri, Katı Atık Denetimi Özel İhtisas Komisyonu" çalışmaları Türkiye'de yaşayan tüm bireyleri ilgilendirmektedir. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girme süreci bu sektörün önemini bir kat daha arttırmıştır. Hiç şüphesiz ki, Avrupa Topluluğu'na girme aşamasındaki Türkiye'den, içme suyu, kanalizasyon ve katı atık sorunlarının belli bir ölçüde çözülmüş olması beklenilecektir. Türkiye'de çevrenin korunması özellikle kanalizasyon, arıtma tesisleri ve katı atık tesislerinin yeterli seviyede gerçekleştirilmesi ve işletilmesine bağlıdır. Bu nedenlerle çevre sektörüne gerekli önemin verilmesi, konuların daha ciddi bir şekilde ele alınarak sorunların çözümüne gidilmesi zorlayıcı olmaktadır (DPT, 2000-4).

Diğer taraftan; çevre ile ilgili olarak yapılan bütün bu olumlu gelişmelere rağmen, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, çevre yönetimi sistemlerinin istenilen etkinlik düzeyine getirilmediği belirtilmiştir. Hızlı kentleşme, başta kıyı alanları ve denizler olmak üzere doğal kaynaklar üzerindeki baskıları, atıkların miktarını ve diğer çevre sorunlarını artırmıştır. Çevre politikalarının ekonomik ve sosyal politikalarla entegrasyonu sağlanamamış, bu konuda ekonomik araçlardan yeterince faydalanılamamıştır.

Çevre sorunlarının çözümü için uygulanan politikalar ve alınan kararların, AB normları ve uluslararası standartlarla uyumlu hale getirilmesi çalışmalarına devam edilmektedir. AB uyum sürecinde kamu yönetimi, yürürlükte olan mevcut yasal düzenlemeleri AB mevzuatı ile uyumlu hale getirme çabası içerisindedir. Bu faaliyetler kapsamında çevre mevzuatı üzerinde çalışmalar da sürdürülmektedir. Bu konuda; Çevre ve Orman Bakanlığı ulusal programa bağlı olarak 2872 Sayılı Çevre Kanunu, 4915 Sayılı Kara Avcılığı Kanunu, 2873 Sayılı Milli Parklar Kanunu bağlamında çalışmalarını yürütmektedir. Ancak, AB uyum süreci çerçevesinde çalışmalar devam etmekle birlikte, yasa ve yönetmelikler bakımından birçok boşluk, çelişki ve uygulama zorlukları ile karşılaşılmaktadır. Bunlar Tablo 5.4.1.1'de verilmiştir.

Özellikle son yıllarda Türkiye'nin biyolojik çeşitlilik konusunda taraf olarak imzaladığı BERN, RAMSAR ve CITES sözleşmeleri çerçevesinde bazı hükümler yeni yeni uygulanmaya başlanmıştır. Türkiye'de bugüne kadar yetkili bir kurum ve kuruluş tarafından Bern Sözleşmesi'ne göre canlı varlıkların yaşam ortamlarının korunması doğrultusunda, herhangi bir hayvan ya da bitki türünün habitatının korunması için karar alınmamıştır. RAMSAR Sözleşmesi'nde sulak alanların korunması amaçlanmıştır. Bu sözleşme gereği "Sulak Alanlar Yönetmeliği" yayınlanmış olup hiçbir yaptırım gücü yoktur. Örneğin sulak alan olarak ilan edilen bir alanda hayvan otlatmasının yasaklanması, herhangi bir yapılaşma olmaması, alana giriş ve çıkışların kontrollü yapılması gerekirken, bunların hiçbiri uygulanmamaktadır. CITES Sözleşmesi de ekonomik değeri olan bitki türlerinin ticaretini sınırlayan bir anlaşma olup bu türlerin ihracatını sınırlamaktadır. Türkiye'de ihracatı yapılan bitki türleri; *Cyclamen cilicicum, Cyclamen coum, Galanthus elwesii, Galanthus ikariae, Leujocum aestivum, Anemone blanda, Eranthus hyemalis, Urginea maritima, Scilla bifolia ve Geranium tuberosum*'dur.

Normalde bu türlerin Türkiye'deki populasyon yoğunluğu her yıl tespit edilmeli ve bu populasyon yoğunluğuna göre ihracat miktarı tespit edilmelidir. Uzun yıllardır bu türlerin populasyon yoğunluğuna bakılmadan ihracat için miktar tespit edilmiş olup, türlerin geleceği tehdit altına sokulmuştur. AB ülkeleri son yıllarda özellikle geofit (soğanlı bitki) bitki türlerinin ülkelerine girişini bilimsel amaçla olsa dahi yasaklamıştır (Örneğin İngiltere). AB ülkelerinin almış olduğu bu kararlardan dolayı bu türlerin söküm oranı biraz daha azalmış ve türler, dolaylı olarak da olsa, koruma altına alınmıştır.

Tablo 5.4.1.1 Türk Çevre Mevzuatının AB Çevre Politikalarıyla Karşılaştırılması Sonucunda Tespit Edilen Boşluk ve Çelişkiler

Boşluklar	Çelişkiler	Diğer
Uluslararası sözleşmeler kapsamında korunan alan statüsü bulunan alanlar, uygulama kolaylığı sağlanması bakımından bir uygulama yönetmeliği ile desteklenmemiştir.	Meraların, Mera Kanunu'na göre değerlendirilmesi ve korunması Hazine'ye aittir. Bu durum, orman alanlarında Çevre ve Orman Bakanlığı'na karmaşa yaşatmaktadır.	Gönüllü kuruluşların, biyolojik çeşitlilik ve doğal kaynakların korunması çalışmalarında kamu kuruluşları ile işbirliği yetersizdir.
Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından uygulanan 2863 Sayılı Kanun'un yaptırımları, Milli Parklar, Çevre Kanunu vb. kanunlardan daha güçlü olmasına rağmen kanun, kriterler ve teknik açıdan yetersizdir.	Görev ve yetki verilerinin olmasına karşın, bunları sahiplenmeme söz konusudur. Görev ve yetki karmaşası vardır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, Çevre ve Orman Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı). Özellikle uygulamalardaki denetimlerde eksiklik vardır.	Aynı konularda araştırma yapan bilim adamları ve kuruluşlar yeterli şekilde koordine olamamaktadır.
Ulusal korunan alan politikasında, korunan alanlar sistemi için, net bir vizyon, hedef, amaç tanımı yapılmamış olması, korunan alanları etkin yönetimini güçleştirmektedir.	Bakanlıklar arasında yetkilerin ve sorumlulukların (hukuki/idari vs.) paylaşılması konusundaki anlaşmazlıklar, korunan alanların yönetilmesinde tıkanıklıklara neden olmaktadır.	Kurumlar arası benzer konularda ayrı ayrı koruma projelerinin yapılması kaynak ve zaman israfına yol açmaktadır.
Biyoçeşitlilik Mevzuatı'nda kıyı ve denizel alanların korunmasına yönelik mevzuat olmasına rağmen (Kıyı Kanunu gibi) kıyı alanlarının biyoçeşitliliğine, kıyı orman ekosistemlerine, özel kıyı habitatlarına ve denizel koruma alanlarına özel bir önem atfedilmemektedir. Deniz koruma alanı olarak sadece su altı canlılarının korunmasına yönelik sınır belirleme imkanı vardır. Kıyısal ekosistemleri, deniz ve karasal biyolojik çeşitliliği ve havzayı da dikkate alan koruma kriterleri mevcut yasalarda bulunmamaktadır.	2863 KTVK ve 2873 MPK'da yer alan Doğal Sit-Milli Park, Tabiatı Koruma Alanı, Tabiat Parkı, Tabiat Anıtı tanımlarının benzerliği dolayısıyla Kültür Bakanlığı ile Orman Bakanlığı arasında yetki karmaşası oluşmaktadır.	Mevzuat eksikliğinden çok, var olan mevzuatı yeterince kullanamamak söz konusu olmaktadır.
Çevre Kanunu'nun 9. maddesi'nde koruma kullanım esaslarının bir yönetmelikle belirleneceğinin öngörülmesine rağmen, bu yönetmelik henüz yayımlanmamıştır.	Doğal kaynakların yönetiminin (su, toprak, biyolojik çeşitlilik vs.) farklı bakanlıklarda olması uygulamada sorun yaratmaktadır. Aynı zamanda doğa korumaya yönelik kriterler kurumların mevzuatında farklılık arzetmektedir.	Kurumlar arasında korumaya yönelik çalışmalar için bilgi alışverişi ve ortak bir veri sistemi yoktur.
Uluslararası sözleşmeler listesinde bulunan türlerin korunmasına ilişkin bir eylem planı bulunmamaktadır.	Korumayla ilgili kanunlarla yatırım ve işletmeye ilişkin kanunlar arasında kopukluk vardır. Bu da kurumlar arasında çatışmaya neden olmaktadır. (2883, 2872 ile DSİ Kuruluş ve Turizmi Teşvik Kanunları gibi)	Koruma alanları, türler ve habitatlar üzerine yapılan çalışmaların uygun ve standartlandırılmış ve uygulamadaki kuruluşlarla bağlantı sağlayabilecek bir veri bankası yoktur. Bu durum alanların izlenmesinde ve acil müdahale edebilmesinde büyük engel teşkil etmektedir.

Boşluklar	Çelişkiler	Diğer
Uluslararası sözleşmeler kapsamında korunması gereken türler ile ilgili olarak uygulamayı düzenleyecek bir yönetmelik bulunmamaktadır.	Yönetim planları hazırlanmakta ancak kurumlar arası hedef birliği olmadığı için, koordinasyon ve acil müdahale ve eylem birlikteliği sağlanamamaktadır.	Mevzuat oluşturmaya yön verecek envanter ve veri tabanı eksiktir.
Kurumlar arası hedef birliği bulunmamaktadır. Çevre ve doğa koruma ile ilgili temel yasa maddeleri olmadığı için her yürütücü kurum veya kuruluş kendi hedef ve amaçlarını öne çıkarmaktadır. Örneğin: Enerji-Çevre, Turizm-Çevre gibi.	1380 Sayılı Su Ürünleri Kanunu'ndaki değerler AB uyumu çerçevesinde daha da esnetilmek istenmektedir. Halbuki kanun, su ekolojisinin devamı için alıcı ortam sınır değerleridir.	Denizlerin korunması konusunda yeterince çalışma yapılmamış olması ve denizel alanların ve ekosistemlerin yeterince incelenmemiş ve biyolojik envanterinin çıkarılmamış olması bir sorundur.
Kamu, üniversite, özel sektör ve STK'lar arasında sistemli bir işbirliği sağlanamamıştır.	Su kirliliği yönetmeliğindeki deşarj standartları ile 1380 Sayılı Su Ürünleri Yönetmeliği'nin deşarj standartları çelişmektedir.	İzleme için teknik altyapı yetersizdir.
Koruma ve kullanmanın sınırlarının iyi belirlenmesi gerekirken, sadece korumaya yönelik hükümlerin bulunması; kullanma ile ilgili alternatiflerin olmaması bir sorundur.	1380 Sayılı Su Ürünleri Kanunu ilgili yönetmeliğindeki değerler ile Su Kirliliği Kontrolü Yönetmeliğindeki değerler yüzeysel suların korunması açısından, gelişmektedir.	CITES Sözleşmesinin kapsamındaki türlerin gümrükler tarafından tanınmamasından ötürü birçok doğal türümüzün yurt dışına kaçırılması söz konusudur. (Bu konunun çözümü için resimli tebliğler hazırlanabilir).
Biyolojik çeşitlilik, biyolojik çeşitliliğin yerinde korunması, ekosistemler, türler, alttürler vs. konusunda tanımlamaların da yer aldığı ulusal mevzuat eksikliği bulunmaktadır.	Biyolojik çeşitlilik bakımından önemli alanlar üzerindeki koruma statülerinin 2873 Milli Parklar, 2863 KTVKK ve 2872 Sayılı Çevre Kanunu kapsamında birden fazla yetki ve kurumun sorumluluğunda olması çelişki yaratmaktadır. Bunun yanında korunan alanlara ilişkin olarak çeşitli kuruluşların (DSİ, Bayındırlık, Çevre ve Orman Bakanlığı gibi) mevzuatlarından kaynaklanan yetki çatışması vardır.	Çevre koruma konusunda yaygın bir ulusal eğitim programı yoktur.
Koruma altına alınan alanlarda ve çevreyi ilgilendiren konularda ortak koruma politikası geliştirilmemektedir.	DSİ, DLH, Karayolları vb. gibi özellikle büyük yatırımcı kuruluşların, mevzuatlarının koruma konseptini gözetecek şekilde düzenlenmiş olmaması, uygulamalarda bu tür kavramların gözardı edilmesine neden olmaktadır.	Kaynakların korunmasına yönelik bu kaynakların içerisinde yaşayan yöre insanına alternatif gelir olanakları sunma, bilinçlendirme ve eğitim çalışmaları yetersizdir.
Ulusal koruma ve kullanma politikalarının hedeflerinde; bütünlük ve ilke eksikliği bulunmaktadır.	Yönetim planları hazırlanmakta ancak kurumlar arası hedef birliği olmadığı için, koordinasyon ve acil müdahale ve eylem birlikteliği sağlanamamaktadır.	Yasa ve yönetmelikler hazırlanırken, ilgi grupların görüş ve önerileri gözardı edilmektedir.
Mevzuatta yer alan cezai müeyyideler güncelleştirilmemekte, cezai yaptırımlar artırılmamaktadır.	Toprağın korunmasına yönelik çalışmaların toprak kirliliğini önleme çalışmalarından ayrı yapılması sorun yaratmaktadır.	Korumaya yönelik faaliyetlerin maliyetlerinin yüksek olması nedeniyle, koruma bütçesi yetersiz kalmaktadır.
Tür korumada "Kara Avcılığı Kanunu" Bern Sözleşmesi'ndeki korumakla yükümlü olduğumuz tüm ek listeleri karşılamamaktadır. Sadece kuş, sürüngen ve memeli türlerinin bir kısmını kapsamaktadır.		Kaynakların korunmasında gerek gönüllü çalışmalar ve gerekse bağış, yardım konuları yetersizdir.
Koruma ve kullanma kurumları arasında, koruma alanı ilan etmede kurumlar arası iletişim zayıflığı bulunmaktadır. Mevzuat, kurumlardan görüş almayı öngörmekte; ancak ortak karar alma mekanizmaları mevzuatta bulunmamaktadır.		Biyolojik çeşitliliği korumaya yönelik belirlenen alanların ekip, ekipman desteği ve finansman koşulları yetersizdir.

Kaynak: Çevre ve Orman Bakanlığı (2004), AB Çevre Politikaları Uyum Bilgileri (www.cevreorman.gov.tr/gef/kesisen/kanaliz.xls).

5.5 ÇEVRE: DEĞERLENDİRME

Çevre ile ilgili konular, gelişmenin en kilit ögeleridir. Çevre, gelişme bakımından sınırlayıcı değil, sürdürülebilirlik açısından kaçınılmaz ve disiplin sağlayıcı bir planlama konusudur. Çevre kalitesi ile sağlık ve yaşam kalitesi arasındaki yüksek korelasyon, bütün canlılar için geçerlidir. Ekolojik dengeleri bozmayan ve kirliliği ya hiç yaratmayan ya da kaynağında önlemeyi seçen teknolojiler ve örgütlenme/ kirlilik yönetimi teknikleri, planlamanın konusu olan bütün diğer alanlardaki çalışmaları yatay olarak kesen bir eksen gibi düşünülmelidir. Çevre konusu, planlamada her gelişme önerisiyle birlikte düşünülmesi gereken bir konudur. Bütün plan kararlarının çevre konularıyla ilişkilendirilmiş ve çevre üzerinde etkileri tartışılmış olmalıdır.

İlke olarak,

- Çevredeki doğal değişmelerle meydana gelen kayıpların (erozyon gibi) azaltılması, planlama çalışmalarının bir bölümünü oluşturmalıdır,
- Çevreyi olumsuz etkileyen mevcut durum dikkatle incelenmeli ve ekolojik dengelerdeki bozulmanın ve tahribatın durdurulması ve kirlenmiş olan çevrelerin geri kazanılması için özel planlama çalışmaları yapılmalıdır,
- Çevre üzerinde olumsuz yükleri olabilecek geleceğe yönelik gelişme kararları, bu olumsuzluğun azaltılmasıyla/ kaldırılmasıyla ilgili yeni düzenlemeler projelendirilmeden ele alınmamalıdır.

Genel ve yaygın bir biçimde rastlanan erozyon sorunu bir tarafa bırakılacak olursa, TR83 Bölgesi'nin en önemli sorunu su kirliliğidir. Yeşilırmak ve Kızılırmak gibi Türkiye'nin büyük debilerine sahip iki ırmağı bölgeden geçmektedir. Özellikle Yeşilırmak ve kollarında ciddi bir kirlenme vardır.

Su kirliliği

Evsel ve sanayi atık sularının büyük çoğunluğunun arıtılmadan Yeşilırmak ve kollarına verilmesi, su kirliliği bakımından darboğaz yaratmaktadır. Bölgedeki 195 belediyeden sadece 5'inde arıtma tesisi vardır. Çorum kentinde arıtma tesisi bulunmasına rağmen atık su yönetimi konusunda ciddi problemler yaşanmaktadır. Mevcut arıtma tesislerinin bazıları, işletme ve enerji giderleri nedeniyle çalıştırılmamaktadır. Şeker fabrikalarının atık sularının su kalitesi üzerinde önemli ölçüde kirletici etkileri vardır. Gelişigüzel uzaklaştırılan ve çoğunlukla akarsulara yıkanan (Çorum'da tavuk çiftlikleri, Tokat ve Amasya'da hayvancılık faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan) hayvansal atıklar su kirliliğinde bir diğer önemli unsurdur.

Çevre ve orman il müdürlüklerinin, bölgede su kalitesini izlemeye yönelik laboratuarları bulunmamaktadır. Diğer taraftan, su kirliliğinin izlenmesi ve denetlenmesinde kurumlar arası yetki kargaşası da vardır.

Buna karşılık bölgede çevre ve orman il müdürlüklerinin bulunması ve DSİ bölge müdürlüklerince Yeşilırmak ve Kızılırmak havzalarında su kalitesinin periyodik olarak izlenmesi, bir avantaj olarak yorumlanmalıdır. Tokat kentinin atık su arıtma tesisi kati projesinin hazırlanmış olması da olumlu bir gelişmedir.

Bölgede çevre ve orman il müdürlüklerince kirliliğe neden olan sanayi kuruluşlarının deşarj izni almaları konusundaki çalışmalarının devam ediyor olması, olumlu bir gelişmedir. Asıl önemli olan, kirlilik kaynaklarının incelenmesi ve kalite analizlerinin yapılmasında bölgede işbirliği yapılabilecek iki üniversitenin bulunmasıdır.

Deniz kirliliği

Yeşilırmak, Kızılırmak ve Kürtün deresi için yapılan gözlemler, her üç akarsuyun da, nitrat azotu

dışındaki parametreler bakımından, Karadeniz'e boşalan sularının "kirlenmiş" ve "çok kirlenmiş" su kategorisinde olduğunu göstermektedir.

Toprak kirliliği

Toprak kirliliği, bölgenin çevre ile ilgili diğer önemli sorunlarındandır. Toprak kirliliğinin su ve hava kirliliği gibi gözle görünür olmayışı ve doğrudan algılanmayışı, önemsenmemesine neden olmaktadır. Oysa topraklarda, tarımsal sulamada kirlilik yükü fazla olan ve sağlığa zararlı kirletici maddeler içeren suların kullanılması, suni gübre ve tarımsal ilaçların yeterince bilinçli kullanılmaması nedenleriyle kirlenme vardır. Bölgede sadece Tokat ili için toprak nitelik analizleri bulunmaktadır. Toprak kirliliği ile ilgili araştırmaların, hava ve su kirliliği gibi diğer çevre sorunları kadar önemsenmesi, üniversitede ele alınanların da sadece akademik seviyede tutulmaması gerekmektedir.

Diğer taraftan, tarımsal kirliliğin azaltılması yönünde Dünya Bankası destekli Küresel Çevre Fonu Projesi'nin (GEF) ve "Anadolu Su Havzaları Rehabilitasyonu Projesi"nin Yeşilırmak havzasında çalışmalarının başlamış olması, bir avantaj olarak nitelendirilebilir.

Toprak Kirliliğinin Kontrolü Yönetmeliği'nin çıkarılmış olması, toprak yasasının çıkarılması çabalarının başlamış olması da gelecek açısından ümit vericidir.

Katı atıklar

Evsel katı atıklar, endüstriyel katı atıklar ve tıbbi atıklar konusunda, belediyeler dahil hiçbir örgütün geliştirilmiş programları bulunmamaktadır. Kentlerin katı atıkları, yönetmelik hükümlerine uyulmadan düzensiz depolanmaktadır. Özellikle nüfusu 20 000'in üzerinde olan kentlerin katı atıklarını düzenli depolamaması önemli bir çevresel kirlenme kaynağıdır. Bölgede katı atıklar için bir yönetim planı yapılmamıştır. Gerekli finansman sağlanması ve atıkların yönetimi için tesis ve hizmet kurulmasında bölgesel atık birimlerinin kurulması bir çözüm sağlayabilir. Bölgede, çevre ve orman il müdürlüklerince katı atık yer seçimi konusunda çalışmaların yapılması, katı atık konusunda bir gelişme başlangıcı olarak yorumlanabilir.

Hava kirliliği

Hava kirliliği açısından TR83 Bölgesi'nin darboğazları; ölçümlerin sadece il merkezlerinde ve tek noktada yapılmasıdır. İlçe bazında ise sadece Samsun ve Amasya'nın birer ilçesinde ölçüm yapılmaktadır. Ölçümlere göre, havadaki kükürt dioksit ve partiküler madde parametreleri bakımından bölge kentleri, AB direktifine göre, sınır değerlerin altında olmakla birlikte, bazı yıllarda bu değerlere yaklaşmakta veya aşmaktadır. Çorum ve Samsun kentleri, bölgenin 1. derecede kirli olan yerleridir.

Yakıt tüketimini azaltıcı uygulamalar olmaması, bina izolasyon tekniklerinin yeterince uygulanmaması, sanayi kuruluşlarının hava kirletici emisyonlarını azaltma konusunda gerekli önlemleri almamaları ve bunların denetlenmemesi, kentsel yapılaşmada hava sirkülasyonunu engellemeyecek yaklaşımların planlama ve uygulama projelerinde gereğince dikkate alınmaması, kentlerdeki hava kirliliğinin başlıca nedenleri arasındadır.

Buna karşılık, çevre ve orman il müdürlüklerinin kurulmuş olması, ısınmada kullanılan yakıtların denetimi, sanayi tesislerinin emisyon izinlerini almaları çalışmalarının devam ediyor olması olumlu gelişmelerdir. Çevre ve Orman Bakanlığı tarafından Türkiye genelinde hava kirliliğinin önlenmesi amacıyla "Hava Kalitesi İzleme Ağı" kurulması çalışmaları başlatılmıştır. Bu kapsamda Çorum ve Samsun kentlerine ölçüm istasyonu kurulması programlanmıştır.

Diğer yandan, sanayide ve konutların ısıtılmasında kullanılan kirletici fosil yakıtlarını ikame ederek, hava kalitesine olumlu katkıları olması beklenen doğalgaz Çorum'a bağlanmış ve sınırlı da olsa kullanıma girmiştir. Doğalgazın Tokat kentine de getirilmesi konusunda çalışmalar vardır. Kentsel dağıtım şebekelerinin tamamlanması ile hava kalitesinde iyileşmeler beklenebilir. Ancak diğer

fosil yakıtları ile yarışabilir maliyetlerle kullanıma sunulması, doğalgazın kullanımının yaygınlaşması açısından önemlidir.

Gürültü kirliliği

Bölgede, Samsun kentinde düzenli ölçüm yapılmakla birlikte, Çorum ve Tokat kentlerindeki gürültü seviyesi ölçüm çalışmaları yok denecek kadar azdır. Yerleşim yerleri yakınında gürültü üreten sanayi ve işyerlerinin az olması, bölgenin bir avantajı olarak nitelenebilir. Ancak, bölgedeki bazı yerleşim yerlerinin merkezinden devlet karayolunun geçmesi ve ağır vasıtaların bu yolları kullanması önemli bir gürültü kaynağıdır. Yapılan ölçümler son dönemde Samsun ve Amasya'da tolerans değerlerinin aşıldığını göstermektedir.

Doğal yaşam

Bölge zengin bir biyolojik çeşitliliğe sahiptir. Florayı tehdit eden en önemli unsurlar, ormanların tarım ya da kent arazisine dönüştürülmek amacıyla kesilmesi, orman yangınları, erozyon nedeniyle bitki türleri neslinin zayıflaması ve yok olması, deniz kıyılarından kum alımı ile kumdaki önemli ve endemik bitki türleri ve tohumlarının taşınıp yok olması, aşırı hayvan otlatma gibi uygulamaların giderek hızlanmış olmasıdır. Buna karşılık, Samsun Ondokuzmayıs Üniversitesi Biyoloji Bölümü'nün araştırma-geliştirme çalışmalarında işbirliği yapılabilecek geniş bir kadro ve laboratuar olanaklarına sahip olması bölge açısından bir avantajdır.

Fauna ve sucul canlılar bakımından, Yeşilırmak ve Kızılırmak nehirlerinin Karadeniz'e döküldüğü yerde Türkiye'nin en büyük deltalarının oluşması, bölgenin önemli avantajları arasındadır. Deltada bulunan doğal göller yüksek biyolojik çeşitliliğe sahiptir ve yerli ve göçmen çok sayıda kuş cinsine ev sahipliği yapmaktadır. Diğer taraftan, Kızılırmak ve Yeşilırmak nehirleri ile sulak alanların; katı, sıvı ve tarımsal atıklarla kirletilmesi, tarım alanına dönüştürmek için sulak alanların kurutulması (Yeşilırmak ve Kızılırmak deltası ile Tokat'taki Kaz Gölü'nün tarım alanı haline dönüştürülmesi), yasadışı avcılık, ormanlık alanların azalması, bölgede sulak alanların envanterinin yapılmamış olması doğal yaşamın sürdürülebilirliği bakımından tehdit oluşturmaktadır.

Kızılırmak Deltası'nın Ramsar Alanı ilan edilmiş olması, sulak alanların sürdürülebilirliği ve buradaki sucul canlıların, fauna ve floranın korunması için bir olanak sağlamaktadır. Anadolu Su Havzaları Rehabilitasyonu Projesi kapsamında Yeşilırmak havzasında ağaçlandırma, erozyon kontrol ve mera ıslahı çalışmalarının başlatılmış olması, Sulak Alanların Korunması Yönetmeliği'nin çıkarılmış olması ve Ondokuzmayıs Üniversitesi Biyoloji Bölümü'nden bilimsel katkı ve destek sağlama olanağı, bölgedeki yabanıl yaşamın bir bölümünün korunabilmesi bakımından sahip olunan avantajlar arasındadır.

Çevre değerlerinin ve ekolojik dengenin korunması, bölgenin başarılı bir gelişme sağlayabilmesi için stratejik önem arzetmektedir. Çevre değerlerinin korunamaması, hem standartlara ve dış pazarlara uygun tarımsal üretimin sürdürülebilir bir biçimde yapılabilmesini, hem de kırdaki ve kentteki yaşam kalitesinin ve sağlık koşullarının iyileştirilebilmesini önemli ölçüde kısıtlayacaktır. Gelişmenin, gerekli maliyetlerini dikkatle hesaplayarak ekolojik dengeleri gözeten bir gelişme olması; plan, program ve projeler için geçerli temel bir ilkedir.

6 SONUÇ

6.1 BÖLGEYE GENEL BAKIŞ

TR83 Bölgesi, on binlerce yıldır insan toplulukları tarafından iskan edilmiş, ormanları, mağaraları, dağları, ovaları, çeşitli amaçlarla kullanılmış bir bölgedir. Binlerce yıldır pek çok topluluk, bu toprakları yaşamaya elverişli bulmuştur. Değişen zamana göre farklı önemler kazanarak, yaşanabilir ve yaşandığında insana zenginlik ve gelecek vaat eden bir yer/ bir coğrafya olarak kabul edilmiştir. Bu, her şeyden önce değerlendirilmesi gereken bir olgudur.

Bir kentin 4000-5000 yıllık tarihi olması ve o kentin/ yörenin kesintisiz, yerleşim yeri olarak, değişen önemlerde de olsa, varlığını sürdürmesi, her zaman rastlanan bir durum değildir. Ama Anadolu'da bu tür zenginliklere, böylesine olağanüstü kültürel birikimlerin işaretlerine oldukça sık rastlanabilir. Bölgenin kentleri de, kırsal alanı da, bu tür bir zenginlik taşımaktadır. Bunun anlamı, en kısa ifadeyle, bu bölgenin insanlık için her zaman değerli bir coğrafya olduğu, doğasının ve bu doğa üzerine insanlığın kurduğu uygarlıkların (insan eliyle üretilmiş çevrenin) her zaman önemsenmeye değer nitelikte olduğudur.

YHGP, bölgenin 20 yıllık geleceğini tasarlamak üzere başlatılmış bir projedir. Her proje gibi hem varolanı korumak, hem de mevcut durumu geleceğe hazırlamak işlevleri vardır. Varolanı korumak, bölgenin doğal kaynaklarının sürdürülebilir kullanımı açısından önemli, kültürel mirasın sürekliliği bakımından da gereklidir. Ancak, gelişme (projenin amacında tanımlandığı gibi, refah düzeyinin artırılması) bazı durumlarda tükenebilir olan kaynakların kullanımını ve doğada bazı değişimlerin yapılmasını gerektirmektedir.

Bir bölge planının başarısı, giderek, bu süreçlerin öğrenilmesi, tanılanması, bu bilginin tartışılmış ve toplumun farklı kesimleri tarafından anlamlandırılmış bir kabule/ karara dönüştürülerek, yerel topluma yabancılaşmamış ve yararları dengeli dağılabilen uygulamalarla ürünlerin ortaya çıkmasını kolaylaştıran, (bu süreçte problem çözme etkinliğini artırmaya yarayan/ yardımcı olan) bir doküman olmasına ve oydaşım arayışına olanak sağlayabilmesine bağlı hale gelmiştir.

Bölge coğrafyası, olanaklar sunan bir coğrafyadır; Anadolu'nun ortasından Karadeniz'e açılan bir güzergahı, önemli ve büyük iki akarsuyu (Kızılırmak ve Yeşilırmak) ve bunların kollarını, bu akarsuların geçtiği vadi ve ovalarda yarattıkları bereketli tarım topraklarını ve denize döküldükleri yerde iki büyük ve bereketli deltayı içeren bir bölgedir. Karadeniz'e paralel uzanan dağların kuzeye ve güneye bakan yamaçları, tarımda mikro-klima alanları yaratarak, erkenci-geç ve normal ürünlerin elde edilebilmesine elverişli geniş bir çeşitlilik sağlamaktadır.

Yükseltinin biraz daha fazla olduğu yerlerde, dağların üzeri ormanlarla kaplıdır ve bu ormanlar, çok çeşitli olanaklar sunan büyük bir zenginlik kaynağıdır. Öncelikle, ekolojik açıdan su, toprak ve insan arasındaki dengelerin korunması, büyük ölçüde bu ormanların varlığına bağlıdır. Ormanlar, aynı zamanda büyük bir kırsal nüfus için, çoğu kez geçimlik düzeyde de olsa, gelir kaynağı, daha doğrusu, yaşamı sürdürebilmenin başlıca kaynağıdır. Bununla birlikte kırdaki yoksulluk en çok ve en ağır boyutlarına, genellikle yüksek kotlardaki orman köylerinde ulaşmaktadır. Bu, hem orman köylüleri, hem doğa açısından üzerinde dikkatle durulması gereken kritik bir durumdur.

Bölge ekolojik açıdan büyük bir zenginlik taşımaktadır. Yapılan araştırmalarda, Samsun ilinde 72, Amasya ilinde 250, Çorum ilinde 59 ve Tokat ilinde 94 endemik bitki türüne rastlanmıştır. Bunlardan bir bölümü, farklı tehlike kategorilerinde yer almakta olup tehdit altındadır ve korunması gerekmektedir. Ekolojik zenginliklere yönelik tehdit, henüz büyük bir sanayileşme-kentleşme-nüfus baskısı olmadığı halde, bölgenin üzerinde hissedilmeye başlanmış-

tır. Fauna ve sucul canlılar bakımından da benzer, hatta bazı durumlarda daha da önemli, tehditler söz konusudur.

Bölge, bunca zenginliğine ve olanaklarına rağmen nüfus kaybeden bir bölgedir. Nüfus, araştırma alanındaki birçok olguyu, sıkıştırılmış (komprime) biçimde yansıtan özel bir değişken olarak düşünülebilir. Nüfusun artma ve azalma eğilimleri, yer değiştirme ve niteliklenmeyle ilgili kararları; mekana bağımlı olarak, doğanın, ekolojik dengelerin, tarımın sanayileşmenin, hizmetlerin sundukları ya da sunmadıklarıyla ilişkili kararlar olarak düşünülebilir. Dolayısıyla nüfus büyüklüğü ve dağılımındaki eğilimler, bireylerin bu ögeler bakımından yeterince tatmin edilip edilmedikleri veya daha elverişli bir çözümü nerede bulmayı umdukları konusunda göstergeler olarak değerlendirilebilir.

Düzey 2 İstatistiki Bölge Birimleri itibarıyla bakıldığında, TR83 Bölgesi'nin tam bir geçiş kuşağında[1] yer aldığı görülmektedir. Bu kuşağın içinde, özellikleri bakımından farklılaşan/ kendisine özgü nitelikleri olan Düzey 2 İBB'ler bulunabilir. TR83 de, bu kuşağın içinde özel konumu olan bir bölgedir. Bu kuşak bölgelerinin genel özelliği, ne kendilerinin doğu ve güneydoğusunda kalan bölgeler kadar az gelişmiş, ne de batı ve güneybatısındaki bölgeler kadar gelişmiş olmalarıdır.

Göç akımları açısından, bir genelleme yapmak gerekirse, geçiş kuşağındaki bölgelerin, daha az gelişmiş olan kuşaktaki bölgelerden göç aldıkları, daha gelişmiş olan bölgelere de, hem kendi yerli nüfuslarının fazlasını, hem de gelip bir süre bu kuşak bölgelerinde daha iyi olanaklar arayıp tutunamamış nüfusu, göç olarak verdikleri söylenebilir. Bu tür bir önermeyi destekleyebilmek için kapsamlı bir araştırmaya gereksinim olmakla birlikte, bunun bazı ipuçları, TR83 Bölgesi düzeyinde yapılan göç araştırmasının sonuçlarında gözlemlenebilmektedir.

Göç olgusuna biraz daha yakından bakıldığında, bunun hem kent, hem de kır için geçerli olduğu görülmektedir. TR83 Bölgesi kırı (son dönemde Tokat hariç) net olarak nüfus kaybetmektedir. Aslında Türkiye kırı bütünüyle nüfus kaybetmekte olduğundan, bunun ülkenin genel eğilimine uygun bir durum olduğu düşünülebilir. Ancak, göçün bölgedeki her yer için farklı anlamları olabileceğinden, program geliştirilmesi aşamasında farklı nüfus dinamiklerinin dikkate alınması gerekecektir.

Bölge kentlerinin (DİE tanımına göre il ve ilçe merkezleri) de nüfus kaybediyor olması, ciddiye alınması gereken bir durumdur. Aslında kentler net bir nüfus kaybına uğramamaktadır. Ancak nüfus artış hızları (bölgenin yukarıda işaret edildiği gibi, göç aldığı da göz önünde tutulursa) ülke ortalamasının altındadır ve bölge kentlerinin de bölge dışına göç vermekte olduğu anlaşılmaktadır. Bölge kentlerinin Türkiye kentsel nüfus artış hızının altında bir artış eğilimi göstermesi üzerinde durulması gereken bir konudur. Bu durumdan, net bir nüfus azalması olmasa da asıl kaybedenin bölgenin kentleri olduğu sonucu çıkartılabilir.

Kentlerin ve kırın nüfus kaybetmesi farklı nedenlerden kaynaklanmaktadır. Ayrıca her yerleşim, kendine özgü nedenlerle nüfus değişimleri göstermektedir. Bölgeyi anlamak için, genel bakış açısını kaybetmeden, ancak ayrıntıları biraz daha yakından görmeye çalışan çözümlemelere gerek vardır.

1 Geçiş kuşağı/ bölgesi tanımı, burada, coğrafi bir tanım olmaktan çok kavramsal bir tanım olarak kullanılmaktadır. Giriş bölümünde yapılan analize göre ve Mevcut Durum ve Analizi Ekler'de yer alan göstergelerin her biri bakımından, farklı "geçiş kuşağı" tanımları yapılabilir. Bu tür bir genellemenin coğrafi olarak yapılabilmesi daha ayrıntı ve derinlik gerektiren bir çalışma olduğundan, burada sadece, böyle bir geçiş kuşağı düşünülebileceği varsayımına dayanarak, bazı irdelemeler / tartışmalar yapılmaktadır.

6.2 GENEL DEĞERLENDİRME VE SENTEZ

YHGP Mevcut Durum ve Analizi çalışmaları, bu raporun başında açıklandığı gibi, sahada ve masa başında yapılan birçok veri toplama, çözümleme ve yorumlama çalışmasından oluşmaktadır. Bu çalışmalar, daha çok niceliksel veri toplama teknikleriyle toplanan bilgiler üzerine kurulu olmakla birlikte, gerçeği bütün yönleriyle görebilmek ve algılayabilmek için niteliksel veri toplama ve alan çalışması yöntemlerinden de yararlanılmış ve böylece yansız, nesnel ve gerçekçi- geniş bir yoruma ulaşma çabası gösterilmiştir. Farklı tekniklerle toplanan bilgiler kimi zaman örtüşmekte, kimi zaman da birbirini tamamlamaktadır. Ancak, bu tekniklerin bir arada kullanıldığı çalışmalarda, bazı durumda veriler/ bilgiler çelişkiler de taşıyabilmektedir. Bu, veri toplama tekniklerinin farklılığının doğasından kaynaklanmaktadır ve yorumun da buna göre yapılması gereklidir.

Genel değerlendirmenin bu bölümünde, nitel veri toplama tekniklerinden GZFT analizleriyle toplanan bilgiler üzerinde durulacaktır. Daha önceki bölümlerde genellikle nicel tekniklerle toplanan verilerin ve bilgilerin GZFT ile elde edilen materyalle karşılaştırılması ve sentez üzerinde düşünülürken birlikte değerlendirilmesi, böylece mümkün olabilecektir.

DPT, Düzey 2 İBB öncelikli bölgelerinden 10'unda, Katılım Öncesi Mali Yardım çerçevesinde proje ve program geliştirilmesi için bir dizi çalışma yapmış ve bu bölgeler için yapılan, GZFT analizlerini yayınlamıştır (DPT, 2003-3). YHGP kapsamında yapılan analiz, iller düzeyinde yapılmış bir dizi tartışmanın sentezi niteliğindedir.

2004 yılında yürütülen YHGP çalışmaları kapsamında da aynı bölgede, DPT tarafından seçilmiş beş ilçede Dolsar tarafından benzer bir çalışma yapılmış ve bu beş toplantının sonuçları bir araya getirilerek Mevcut Durum ve Analizi Ekler'de verilmiştir.

Burada, genel bir sentez çalışmasından önce, iki çalışmanın sonuçları karşılaştırılmakta ve yorumlanmaktadır.

Bu toplantılara, kamu kurum ve kuruluşları ile yerel idarelerin yöneticileri, özel kesim, sivil toplum kuruluşları ve kooperatiflerden- birliklerden temsilciler katılmıştır. Kaymakamlıklar çağrıyı, kesimlerin temsili, sektörel dağılımı, kadın- erkek oranı gibi kriterlere dikkat ederek yapmışlardır.

GZTF analizi, farklı yerlerde, farklı tarihlerde, farklı toplumsal kesimlerde bulunan kişilerle yapılmış genel bir tartışmanın sonuçlarını yansıtmaktadır. Tartışmalarda bazı grupların pozitif olarak değerlendiği bir konuyu, başka bir grubun negatif olarak değerlendirmesi olasılığı vardır. Bu analiz, gerçeklerin saptanması arayışından çok, bölgedeki farklı toplumsal kesimlerin bu gerçekleri kendi açılarından nasıl algıladıkları ve yorumladıkları üzerine bir arayış olarak değerlendirilmelidir. Bu nedenle, aşağıdaki tartışma, bölgeden bazı durumlarda ortak bir görüş olarak, bazı durumlarda da bir bakış açısının veya grubun görüşü olarak iletilmiş ve not edilmiş konular üzerinde genel bir değerlendirme olarak yorumlanabilir.

İki farklı zamanda ve farklı yerleşim biriminde, farklı kuruluşlarca yapılmış toplantıların karşılaştırılmasında ve birbirini tamamlar hale getirilmesinde, bazı ana başlıklar kullanılmıştır. Bunlar tarım, sanayi ve finansman, turizm, istihdam ve eğitim, altyapı, çevre ve ekolojik sorunlar, kurumsallaşma ve coğrafi konum gibi başlıklardır.

DPT Tarafından İller Düzeyinde Yapılan GZFT Analizinin Bölge Sonuçları

Güçlü Yönler	Zayıf Yönler
• Meyve, sebze, şeker pancarı, hububat gibi tarım ürünlerinin çeşitliliği ve hayvancılık imkanları, • Kuru, sulu ve sulanabilir geniş tarım alanları varlığı, • Bölge ihtiyacını karşılayacak yeterlikte küçük sanayi sitesi ve organize sanayi bölgesinin mevcudiyeti, • Ticareti kolaylaştırıcı ve sanayicileri cezbedici özellikteki coğrafi konum, • Bölgedeki dağlık yapı, kıyı yapısı ve tarihi eserler ile donatılmış zengin doğal ve kültürel miras, • Bol miktarda nitelikli ve ucuz işgücü mevcudiyeti, • Yeşilırmak Havza Birliği, belediye birlikleri, odalar ve gelişmiş sivil toplum kuruluşları gibi kuruluşların birlikte çalışma deneyimleri.	• Teknoloji, sulama ve organizasyon yetersizliklerden kaynaklanan ve kırsal ekonomideki talep azlığına ve düşük gelire sebep olan tarımsal uygulamalar, • Dağlık bölgelerdeki kış şartlarının ağırlığı, zor iklim koşulları ve yağışı yetersiz alanlar, • Girişimcilik azlığı, küçük sanayi sitelerinin azlığı, modern yönetim eksiklikleri, • Bölgenin büyük kısmının hizmetlerden yararlanamaması ve ana pazarlardan uzaklığı, • Altyapının zayıflığı ve bölgenin doğal ve kültürel değerlerinin tanıtılmasındaki yetersizliklerin sebep olduğu gelir düşüklüğü, • Erozyon, ormansızlaşma, şehirlerde ve kırsal alanda sanayi ve hayvancılıktan kaynaklanan hava, su ve toprak kirliliğinin yarattığı ciddi çevre sorunları.

Fırsatlar	Tehditler
• Yeni yerel, ulusal ve uluslararası pazarların ve çiftçi birliklerinin geliştirilmesi, modern tarım metotlarının uygulamaya konularak kırsal gelirin artırılması, • Meyvecilikte yeni pazarlama metotları, daha iyi ambalajlama ve işleme teknolojileri uygulanması ve geliştirilmiş türlerin üretilmesiyle katma değerin artırılması, • Pazarlama ve kalite gibi alanlardaki yönetim becerisini geliştirmeye yönelik eğitim ve kalkınma programlarını hedefleyen imalat ve hizmetlerdeki KOBİ sayılarının artırılması, • Sürdürülebilir yayla ve kıyı turizmi, • Hanlarda konaklama sağlanması gibi yeni hizmet alanlarının geliştirilmesiyle kültürel ve doğal zenginliklerin tanıtımlarının yapılarak turizm gelirlerinin artırılması, • Eğitimin desteklenmesi, eğitim ile iş dünyası arasında bağlantı kurulması, kooperatifler ve diğer yeni iş sahalarıyla gençlerin ve kadınların ekonomiye bütünüyle entegre olmalarının sağlanması, • Yerel, ulusal ve uluslararası düzeylerde yakın işbirliği içinde üniversiteler, okullar, araştırma kurumları ve iş çevreleri arasında yeniliğe yönelik faaliyetlerin teşvik edilmesi, • Yeşilırmak Havza Birliği, odalar ve sivil toplum kuruluşları dahil yerel kuruluşların güçlendirilerek bunların faaliyet alanlarını genişletilmesi ve bölgedeki öncülüklerinde ve hizmet sunumlarındaki rollerinin artırılması.	• Yüksek borçlanma maliyetinin ve finansal altyapının az gelişmiş olmasının tarım ve yatırımlardaki reformları etkilemesi, • Yaşlı işgücünün ve kaynak yetersizliğinin kırsal geliri artırıcı gayretlere engel teşkil etmesi, • Yeni bilgisayar ve haberleşme teknolojileri sahalarında iş imkanları yaratacak sermaye birikiminin oluşturulamaması, • Bütün sektörlerdeki yetişmiş eleman eksikliği. • Yerel birliklerin, ortaklıkların ve sivil toplum kuruluşlarının yeterince gelişmemiş olması, • İstihdam imkanlarının yokluğunun ve Bölge ile batı bölgeleri arasındaki gelir seviyesi arasındaki artan farkların vasıflı genç nüfusun bölge dışına göç etmesine sebep olması, • Sürdürülebilir tarım ve sanayi uygulamalarının olduğu yerlere olan aşırı göç nedeniyle çevresel bozulmaların devam etmesi.

DOLSAR Tarafından İlçeler Düzeyinde Yapılan GZFT Analizinin Bölge Sonuçları

Güçlü Yönler	Zayıf Yönler
• Sulanabilir arazinin çok olması, • Tarım ve hayvancılığın canlı olması, • Büyükbaş ve küçükbaş hayvan varlığı, • Büyükbaş hayvancılıkğın kültür ırkına yönelmeye başlamış olması, • Hayvancılık için kaba yem üretim potansiyeli bulunması, • Tarımsal ürün çeşitliliği ve zenginliği, • Su ürünleri üretimi için uygun ortamın bulunması, • Endüstriyel tarımsal ürün zenginliğinin olması, • Sanayi altyapısının hazır olması, • OSB'lerinin bulunması, • Okur- yazar oranının yüksek olması, • Üniversiteler ve bunlara bağlı MYO'larının bulunması, • Üniversite mezunu işgücünün bol olması, • Bölge sermayesinin yatırım için yeterli olması, • Tasarrufların yatırımları hızlandıracak düzeyde olması.	• Erozyon tehlikesi bulunması, • Hayvancılık, fabrika ve kentsel atıklarından oluşan su ve çevre kirliliği bulunması ve artması, • Sulama altyapısının eskimiş veya yetersiz olması, • Arazinin çok parçalı olması ve arazi toplulaştırmasının yavaş ilerlemesi, • Tarım alanlarının amaç dışı kullanılması, • Çiftçilerin toprak analizine, tarımsal yayım ve eğitime ilgi duymaması, • Yanlış ve gereksiz gübre kullanılması, • Hatalı tarımsal ilaçlama yapılması, • Hayvancılığın geriliyor olması, • Kaba yem üretiminin yetersiz olması, • Canlı hayvan borsasının bulunmaması, • Sanayileşmenin çok yavaş olması, • Banka mevduatlarının bölgede yatırıma dönüşmemesi, • Bölgeden dışarıya sermaye kaçışının artması, • Girişimcilik ruhunun yetersiz olması, • Kolektif hareketin ve toplumsal işbirliğinin yetersiz olması, • Birliklerin ve kooperatiflerin etkin olmaması, • Nitelikli işgücüne istihdam yaratılamaması, • Eğitimli genç nüfusa istihdam alanının sınırlı olması, • Eğitimli genç nüfusun bölgeyi terk etmesi, • Köyden kente göçün artması, • Tarımda çalışan nüfusun yaşlı olması, • Turizm sektöründe tesislerin az ve tanıtımın yetersiz olması, • Şehir merkezlerinde otopark sorunu olması.

Fırsatlar	Tehditler
• Sulama amaçlı baraj ve göletlerin bulunması, • Hizmete girecek baraj ve göletlerin bulunması, • İklim koşullarının her türlü tarımsal ürünün üretimine uygun olması, • İkinci ürünün alınabiliyor olması, • Mikro- klima özelliklerinin bulunması, • Zengin flora potansiyeli bulunması, • Zengin bitki örtüsünün bulunması, • Geniş orman alanlarının bulunması, • Devletin hayvancılığın gelişmesine yeni destekler sağlaması ve hayvancılık için koşulların uygun hale getirmesi, • İki ilin (Amasya ve Tokat) 5084 Sayılı Teşvik Yasası kapsamında olması, • Tarihi ve kültürel zenginliklerin, doğal güzelliklerin bulunması, • Av, yayla ve dağ turizmi için güçlü potansiyel bulunması, • Haberleşme ve ulaşım sorununun bulunmaması, • Merzifon Askeri Havaalanı'nın sivil kullanıma açılma olasılığının bulunması, • Kırıkkale-Çorum-Amasya demiryolu bağlantısının yapılması, • Mermer ve linyit yataklarının bulunması,	• Kuzey Anadolu Fay Hattı üzerinde olunması, • İki ilin (Çorum ve Samsun) 5084 Sayılı Teşvik Yasası kapsamında olmaması, • Kamu yatırımlarına yeterince kaynak ayrılamaması, • DSİ tarafından başlatılan yatırımların gecikmesi, yarım kalması, • Doğanın bozulması, tarihi ve kültürel varlıkların korunamaması, • Şeker, fındık ve tütün yasalarının ekim alanlarını sınırlandırması, • İthalatın bazı tarım ürünlerinin üretimini azaltması, • Demiryolu ağının yetersiz olması, • Büyük pazarlara uzak olunması.

6.2.1 BÖLGENİN GÜÇLÜ YÖNLERİ

Her iki çalışmadaki ortak ve tamamlayıcı yönler dikkate alındığında, bölgenin güçlü yönleri konusunda aşağıdaki tespitler yapılabilir.

Tarımda: Bölgenin geniş tarım arazisi varlığı, tarımsal ürün çeşitliliği, endüstriyel tarımsal ürün zenginliği olması, sulanabilir arazinin çok olması, hayvancılık imkanlarının varlığı ve kaba yem potansiyelinin olması, büyükbaş hayvancılıkta kültür ırklarına yönelinmesi,

Sanayide: Bölge ihtiyacını karşılayacak kadar OSB ve KSS'nin olması (sanayi altyapısının hazır olması), bölgenin sermayesinin ve tasarruflarının yeterli ve yatırımları hızlandıracak düzeyde olması ve bölgenin coğrafi olarak, sanayicileri çekebilecek özelliklere sahip bulunması,

İstihdam ve eğitimde: Okur-yazar oranının yüksek olması, yaygın bir biçimde üniversite ve meslek yüksek okulu bulunması, bol miktarda nitelikli ve ucuz işgücü bulunması, üniversite mezunlarının (bir istihdam potansiyeli olarak) işsiz durumda bulunması,

Turizm bakımından: Bölgenin dağlar ve ormanlar, kıyı şeridi, termal kaynaklar gibi doğal varlıklarıyla tarihi miras gibi zenginlikleri olması,

Kurumsal olarak: Yeşilırmak Havzası Kalkınma Birliği, belediye birlikleri, odalar ve sivil toplum örgütlerinin birlikte çalışma deneyimine sahip olması,

üzerinde durulmuştur. Bu ögelerin hemen hepsi, araştırma sonuçlarıyla bir ölçüde örtüşmektedir.

6.2.2 BÖLGENİN ZAYIF YÖNLERİ

Tarımda: Dağlık bölgelerde kış şartlarının ağır olması, kırsal ekonomide teknoloji kullanımı, organizasyon yetersizlikleri ve talep azlığı gibi nedenlerle çiftçi gelirlerinin düşük olması, arazinin çok parçalı olması ve toplulaştırmanın yavaş ilerlemesi, tarım arazilerinin tarım dışı amaçlarla kullanılıyor olması, sulama altyapısının eskimiş ve yetersiz olması, çiftçilerin tarımsal eğitim ve yayıma ilgi göstermemesi, hayvancılığın geriliyor olması, canlı hayvan borsasının olmaması, kaba yem üretiminin yetersiz olması,

Sanayide: Sanayileşmenin çok yavaş olması, girişimcilik ruhunun yetersiz olması, (sanayi yatırımları için küçük sermayelerin ortaklıklar aracılığıyla birleşerek daha büyük sermaye oluşumunu sağlamak doğrultusunda) kolektif hareketi anlayışının yetersiz olması, sanayide modern yönetim sistemlerinin uygulanmaması, banka mevduatının yatırıma dönüşmemesi, bölgeden dışarıya sermaye kaçışının artması,

İstihdam ve eğitim bakımından: Nitelikli işgücüne istihdam yaratılamaması ve bu nüfusun bir kısmının bölgeyi terk etmesi, tarımda çalışacak nüfusun giderek yaşlanması ve gençlerin köyleri terk etmeleri,

Ekolojik sorunlar bakımından: Su ve çevre kirliliğinin artması, hatalı tarımsal ilaçlama yapılması, yanlış ve gereksiz gübre kullanılması ve çiftçilerin toprak analizine karşı duyarsız olması, erozyon ve ormansızlaşma tehlikesinin bulunması, fabrika atıklarının çevre kirliliği yaratması, kentlerde ve hayvancılık yapılan yerlerde hava, su ve toprak kirliliğinin oluşması,

Altyapı bakımından: Altyapının zayıflığı ve yetersizliği,

Turizmde: Gerekli tanıtımın yapılamaması,

her iki çalışmada yer alan bu sorunlardan büyük bir bölümü, araştırma sonuçlarıyla bir ölçüde örtüşmektedir.

İlginç olan, bölge topluluklarının bazı konulardaki avantaj ve dezavantajları ne kadar net bir biçimde görebildiklerinin ortaya çıkmış olmasıdır. Bu, çözüm arayışı üzerine başlatılacak tartışmaların verimli olabilmesi için, iyi bir başlangıç durumunun bulunduğu biçiminde yorumlanabilir. Bazı faktörler hem bir avantaj (bölgede işsiz üniversitelilerin bulunması) ve diğer yönden bir dezavantaj (bu nitelikli işgücüne uygun istihdam olanaklarının bulunmaması) olarak da değerlendirilmektedir.

6.2.3 BÖLGENİN FIRSATLARI

Tarımda: Devletin hayvancılığın gelişmesini desteklemesi, meyvecilikte yeni pazarlama metotları ve ambalajlama teknolojileriyle ve geliştirilmiş türlerin yetiştirilmesiyle katma değeri artırma şansının bulunması, bunun için elverişli mikro-klima alanlarının bulunması, iklim koşullarının her türlü ürün için elverişli olması ve ikinci ürünün alınabiliyor olması, sulama için yeterli baraj ve gölet bulunması,

Sanayide: Pazarlama ve kalite alanlarında yönetim becerisini geliştirmeyi ve kalkınma programlarını uygulamayı hedef alan (imalat ve hizmet sektörlerinde) KOBİ sayısının artmakta oluşu, iki ilin sanayi teşvik kapsamında oluşu, mermer ve linyit yataklarının bulunuşu,

İstihdam, eğitim ve araştırmada; Eğitimin destekleniyor oluşu, eğitim ile iş dünyasının bağlantı kurmuş olması, kooperatifler aracılığıyla ve diğer yeni iş sahalarıyla kadın ve gençler gibi (istihdam bakımından yeni sayılabilecek) kesimlerin iş dünyası ile ilişki kurmuş olması, yerel, ulusal ve uluslararası işbirliği sağlayarak, okullar, araştırma kuruluşları ve iş çevreleri arasında yeniliğe yönelik faaliyetlerin teşvik edilmesi,

Kurumsallaşma bakımından: Çiftçi birliklerinin gelişmesinin, çiftçileri yeni ve modern tarım tekniklerini kullanmaya yöneltmesi (ve böylece kırsal gelirin artması), Yeşilırmak Havzası Kalkınma Birliği'nin yerel kuruluşları harekete geçirerek ve güçlendirerek faaliyet alanlarını genişletmesi,

Turizm bakımından: Av, yayla ve dağ turizmi için mevcut güçlü potansiyelin, sürdürülebilir yayla turizmi ve kırsal alanda konaklama fırsatları yaratılarak desteklenmesiyle ve tanıtım yapılmasıyla, turizm gelirlerinin artırılabilir olması,

Ekolojik bakımdan: Bölgenin zengin bir bitki örtüsüne ve floraya sahip olması, geniş orman alanlarının olması,

Altyapı bakımından: Yakın bir gelecekte hizmete girecek barajların bulunması, haberleşme ve ulaşım sorununun bulunmaması, Kırıkkale-Çorum arasında demiryolu bağlantısı yapılması olasılığının bulunması,
bölge insanları tarafından algılanan fırsatlardır.

Yukarıdaki listede "fırsat" olarak nitelenen bir çok öğenin, aslında bölgenin güçlü olduğu yönler içinde değerlendirilmesinin daha doğru olacağı düşünülebilirse de, bölge topluluklarının fırsatları algılamasında, geleceğe yönelik dinamik ve etkin bir arayışın bulunduğu söylenebilir.

6.2.4 BÖLGENİN KARŞILAŞTIĞI TEHDİTLER

Tarımda: Şeker, fındık, tütün yasalarının ekim alanlarını daraltması, ithalatın artmasının tarımsal üretimi olumsuz etkilemesi, yüksek faizlerle yapılmış borçlanmaların ve gelişmemiş finansal altyapının tarımdaki yatırımları ve reformları engellemesi, kırda kalan nüfusun yaşlı olmasının ve kaynak yetersizliğinin tarımdaki gelişmeyi olumsuz etkilemesi,

Sanayide: İki ilin (Çorum ve Samsun) 5084 Sayılı Teşvik Yasası'ndan yararlanamaması nedeniyle kayıplara uğraması, bazı fabrikaların kapanarak

yeni yatırımların yasadan yararlanan alanlara kaydırılması, taklitçi yatırımların çokluğu ve bu nedenle atıl kapasite yaratılması,

İstihdam ve eğitimde: Yeni bilgisayar ve haberleşme teknolojileri sahalarında yeteri kadar sermaye birikiminin oluşturulamaması ve istihdam yaratılamaması, bütün sektörlerdeki yetişmiş eleman eksikliği, istihdam imkanları yokluğunun ve bölgeyle batı bölgeleri arasındaki farkların nitelikli işgücünün bölgeden dışarı göç etmesine neden olması,

Kurumsallaşma bakımından: Yerel birliklerin ve sivil toplum örgütlerinin yeterince gelişememiş olması,

Ekolojik bakımdan: Doğanın bozulması, tarihi mirasın korunamaması, sürdürülebilir tarım ve sanayi uygulamalarının olabildiği yerlere aşırı göç gelmesiyle dengelerin bozulması ve çevrenin tahrip olması,

Altyapı bakımından: Kamu yatırımlarına yeterince kaynak ayrılmaması, DSİ tarafından başlatılan yatırımların gecikmesi ya da yarım kalması, demiryolu ağının yetersiz olmaya devam etmesi,
gibi tehditler de, bölge topluluklarının ortak öngörüleridir.

Tehdit algılaması bakımından bunların, bir kısmı bölgenin içsel dinamikleriyle tehdit olmaktan (tarihi mirasın korunamaması, doğanın bozulması vb) çıkartılabilecek bazı öğelerdir. Bölge, doğru bir algılama ile geleceğine yönelik yeni bir strateji oluşturma tartışmalarına, oldukça hazır olduğunu göstermektedir.

6.2.5 BÖLGENİN KARADENİZ HAVZASI'NDAKİ KONUMU

Bölgenin gelişme potansiyeli ile ilişki kurulabilecek öğelerden biri, iletişim altyapısıyla birlikte, bölgenin dış dünya ile bütünleşmesinde anahtar rolü görecek olan temel ulaşım ağıdır. Ulaşılabilirlik hem ulaşım altyapısının standartlara uygunluğuyla, hem de ulaşım türlerinin çeşitlenmesi ve türler arasındaki bağlantıların kurulmuş olmasıyla ilişkili bir kavramdır. Ayrıca, bölgenin ulaşım ağının uluslararası ulaşım ağlarıyla bağlantısının varlığı önemlidir.

Ana ulaşım eksenlerin tanımlanması, bölgenin daha büyük bir ölçekte ve daha geniş bir coğrafyada konumunun yorumlanmasını gerektirmektedir (Şekil 6.2.5.1). Bölge ülke içindeki konumu itibarıyla, Anadolu'nun orta kuzeyinde ve Karadeniz kıyısındadır. Bu konum, bölgeyi, Samsun Limanı aracılığı ile, Karadeniz'deki limanlara ve su yolu ile ulaşılabilecek diğer noktalara, limanların artalanlarına, ırmaklar ve iç su yolları ve diğer ulaşım altyapılarıyla Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin iç kesimlerine, hatta Hazar Denizi'ne ve bu coğrafyadaki enerji altyapılarına komşu yapmaktadır.

Bölge coğrafi olarak Anadolu'nun oldukça kuzeyinde kaldığı halde, bir yol kavşağında bulunmaktadır (Şekil 4.2.6.5). Ülke ölçeğinde, Karadeniz'i güneyle, İç ve Doğu Anadolu ile bütünleştiren yol seçenekleri çok fazla değildir. Bunlardan biri Trabzon'dan başlayıp, tarihsel olarak Ortadoğu ve İran ticaretini taşıyan güzergahtır. Diğer ana yol güzergahı ise, Samsun'dan başlayıp, kuzeydoğu-güneybatı yönünde Ankara'ya ulaşan ve Akdeniz'e varan eksendir.

Bölgeyi ulaşılabilir yapan ikinci eksen ise, Anadolu'yu doğu-batı yönünde kesen eksenlerden biridir. Anadolu'yu bu yünde kesen ana karayolu koridorları birden fazladır. Onaylı ve işletmedeki TEM ağına dahil olan ve Anadolu'yu doğu-batı yönünde kat eden yollardan biri, TEM'in Gerede-Hopa koludur ve bu yol TR83 Bölgesi'nden geçmektedir.

Diğerleri Gerede-Ankara üzerinden Erzurum'a ve yine Ankara-Adana üzerinden güney sınırı boyuna uzanan yoldur. TR83 bakımından önemli olan bir diğer doğu-batı ekseni, İstanbul'dan başlayarak Anadolu'yu kuzeyden aşmakta ve Erzurum üzerinden Doğubeyazıt kapısına doğru uzanmaktadır. Bölgeden geçen bu iki eksen, aynı zamanda bölgenin tarihi ticaret yollarıdır ve bölgenin ekonomik ve kültürel olarak gelişmesinde, tarih boyunca rol oynamışlardır.

Kuzeydoğu-Güneybatı ekseni, aynı zamanda, Samsun kentinden sonra doğuya yönelerek, Trabzon- Sarp sınır kapısından Gürcistan'a kadar Karadeniz kıyısındaki yerleşmelerin, İç Anadolu ile ulaşımını sağlayan ana koridoru oluşturmaktadır.

Samsun'un Karadeniz'de önemli konuma sahip olması, kıyılarında Gürcistan, Rusya, Ukrayna, Moldova, Romanya ve Bulgaristan'ın da yer aldığı Karadeniz'in güneyindeki limanlardan önemli biri olmasına bağlıdır. Türkiye'nin Karadeniz'deki önemli limanları, İstanbul sayılmazsa, Zonguldak, Ereğli ve Trabzon, ikincil olarak da, Ordu, Giresun, Hopa ve tarihsel olarak Sinop'tur. Bu durumda, Samsun Limanı, potansiyel olarak, Karadeniz kıyılarındaki bütün limanları birbirine bağlayan bir ulaşım noktası olarak düşünülebilir.

Samsun Limanı'nın diğer ülkelerle, diğer limanlarla ve artalanlarıyla ilişkisi, şimdilik, potansiyel bir ilişkidir. Tarifeli seferler bakımından, deniz ulaşımının etkili olduğu söylenemez. Ancak 2000 yılından önce, Samsun – Odessa arasında tarifeli seferler ve Samsun – Novorossiysk arasında Ro-Ro servisleri yapılmakta ve bu hatlarda, yabancı bayraklı feribotlar da çalışmaktaydı (Nippon Koei ve Recs International, 2000: 1-107).

Aynı biçimde, Samsun Havaalanı, bölgeyi çok daha geniş bir coğrafyayla ilişkilendirme kapasitesine sahiptir; ancak bu da, şimdilik potansiyel bir ilişkidir. Hava alanının tarifeli seferleri, diğer bölge ve ülkelerle sadece İstanbul ve İstanbul aracılığıyla, kurulmaktadır. Bu potansiyeller birlikte değerlendirildiğinde, bölgenin henüz tam olarak uluslararası ulaşım ağının bir parçası olduğu söylenemez. Samsun'un konumu ve altyapısı uluslararası ilişkileri olanaklı hale getirmekte ve bu, geleceğe yönelik planlarda önemli bir potansiyel olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak TR83'ün ve Türkiye'nin, ulaşım ağlarını, bölgedeki diğer ülkelerle bütünleştirmek doğrultusunda özel bir çaba göstermesi gerektiği de açıktır. Bölgenin, ticareti kolaylaştırmak için, sadece ulaştırma fiziki altyapısının yenilenmesine değil, özellikle kombine taşımacılığa ilişkin konularda yeni bir örgütlenmeye ve yeni yasal gelişmelere de gereksinimi vardır.

Bilgi toplumunun gelişmesinde önemli yeri olan haberleşme altyapısının da gelişmekte olduğu ve daha uzak coğrafyalarla ilişkilerin kurulmasını sağladığı söylenebilir; ancak haberleşme altyapısının fiberobtik kablolarla yenilenmesi ve toprakatma alınması gereklidir. Böylede internet erişimi de bölgede giderek yaygınlaşmaktadır.

Karadeniz havzasında yer alan ve bu tür coğrafi özellikleri olan TR83 Bölgesi'nin dikkate alması gereken bazı ekonomik örgütlenmeler ortaya çıkmış durumdadır. Bunlardan biri olan Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ), 1992 yılında resmen işlerlik kazanmış olup, projenin amacı, ekonomik işbirliği ve bütünleşmedir. KEİ üyesi ülkelerin[2] 2010 yılına kadar serbest ticaret alanı oluşturması hedefi ortaya konulmuştur. 1991-1995 dönemindeki istatistikler, ülkelerin hem dış alımlarının, hem de dış satımlarının, sürekli olarak artış gösterdiğini yansıtmaktadır. KEİ, 300 milyon tüketiciyi kapsayan geniş bir alanda (pazarda) işlevsel olmaya çalışmaktadır ve coğrafi avantajları nedeniyle, ticari potansiyeli olan bir proje olarak değerlendirilebilir. Üye ülkelerden bir bölümü daha önce BDT üyeleri oldukları için, aralarındaki ticaret ilişkileri zaten gelişmiş durumdadır; ancak Türkiye ile Rusya Federasyonu arasında henüz yeterli düzeyde bir ticaret hacmi olduğu söylenemez.

2 KEİ'ye üye olan ülkeler (1995): Arnavutluk, Azerbaycan, Bulgaristan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Romanya, Rusya Federasyonu, Türkiye, Ukrayna ve Yunanistan'dır.

Şekil 6.2.5.1 Karadeniz Havzası ve TR83 Bölgesinin Coğrafi Konumu



Not: *Rusya federasyonu için sadece nüfusu 130 000'den büyük olan kentler gösterilmiştir.*

Kaynak: *TİKA (2003), Avrasya-Türk Cumhuriyetleri Haritası. Botaş(2004), Botaş web sitesi (www.botas.gov.tr). United Nations Economic Commission for Europe (2004), (www.unece.org/trans/main/tem). City Population (2004), City Population İnternet Sitesi (www.citypopulation.de)*

Sonuç

Ekonomik İşbirliği'nin; enerji, ulaşım, telekomünikasyon, sanayi gelişmesi, tarımsal sanayi, çevre ve turizm konularını kapsayan bir proje portfolyosu vardır; ancak bunların bir bölümü henüz planlama aşamasındadır. KEİ'nin projelerinden bazıları, Karadeniz Yatırım İnisiyatifi, Kamu-Özel Kesim Ortaklığı, Turizmin Geliştirilmesi, Ulaşım Olanaklarının Geliştirilmesi, Karadeniz İş Dünyası Enformasyon Ağı gibi projelerdir. Diğer taraftan, Dünya Ticaret Örgütü'nün Doha Deklarasyonu'yla, tarım, hizmet ticareti, sanayi ürünlerinde pazara giriş gibi, Türkiye bakımından büyük önem taşıyan konularda, çok taraflı ticaret müzakerelerinin 1 Ocak 2005'de tamamlanması planlanmaktadır. DTÖ üyesi 146 ülke için, yeni bir liberalleşme süreci, zaten çok yakında başlayacaktır. Bölgenin konumsal avantajları, bölge için oyun alanını genişletmekte ve olası fırsatları çoğaltmaktadır. TR83 Bölgesi, tüm bu oluşumlar içinde aktif rol alarak, bölgesel gelişmesine katkı sağlayacak girişimler için hazırlanmalıdır.

AB'nin Tacis-TRACECA programı yoluyla, Orta Asya Cumhuriyetleri'nden Avrupa'ya ulaşımı, alternatif koridorlarla sağlamayı amaçlayan projeleri bir ölçüde tamamlanmış durumdadır. Avrupa'dan Karadeniz'i doğu-batı yönünde geçen hatlar, Bulgaristan'ın Burgaz ve Varna, Romanya'nın Köstence ve Ukrayna'nın Odessa limanlarıyla Karadeniz'in doğusundaki Batum, Poti veya Sukumi (Gürcistan) limanları arasındaki bağlantıları kurmaktadır. Bu limanlar, demiryolu ile Bakü ve Hazar Denizi'ne bağlanmakta ve koridor, feribot limanlarıyla Orta Asya Cumhuriyetleri'ne ulaşmaktadır. Projenin Hazar Denizi'nin kuzeyinden geçen seçenek koridorları da bulunmaktadır.

Bu proje, demir ve karayollarıyla deniz yolarında gerekli yenilemelerin ve iyileştirmelerin yapılmasıyla, uluslararası taşımalarda hem fiziki hem de fiziki olmayan engellerin kaldırılmasını, en azından azaltılmasını amaçlamaktadır (Nippon Koei ve Recs International, 2000: 1-91). Bu projelerin gerçekleşmesiyle, gelecek yıllarda, TR83 üzerinde pozitif ve negatif etkiler görülecektir. Önemli olan, proje etkilerinin öngörülebilmesi ve buna uygun ticaret ve ulaşım stratejilerin geliştirilebilmesidir. Bölge, Şekil 6.2.5.1'de de görüldüğü gibi, bir çok ülkenin farklı nüfus yapılarına sahip kentleriyle ilişki kurabilecek bir potansiyele sahiptir.

6.2.6 BİLGİLERİN MEKANSAL VERİLERLE BİRLEŞTİRİLMESİ

Mevcut durum analizi çalışmalarıyla elde edilen bilgiler bu rapor ve ekinde sunulmaktadır. Hazırlanan haritalar, bölgeyle ilgili bir sentezin yapılabilmesini kolaylaştırmayı ve üzerinde, mekansal verileri de içerecek tartışmaların yapılabileceği ortamı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu amaçla, temel belirleyici niteliklerin özetlendiği "sentezleyici" önermeler, mümkün olduğu kadar haritalarla desteklenerek sunulmaktadır. Gelişme eksenlerini ve ekonomik faaliyetler açısından yoğunlaşma alanlarını göstermek amacıyla şematik olarak hazırlanan sentez haritası, bölgenin varlıklarının/ potansiyellerinin/ sınırlamaların dağılımını göstermek üzere hazırlanan haritalarla birlikte sunulmaktadır. Söz konusu haritalar ve içerdikleri bilgiler aşağıda özetlenmiştir:

Tarım-ormancılık potansiyel haritası (Şekil 6.2.6.1a), sektörün sahip olduğu en elverişli tarım topraklarını ve orman alanlarını ve mevcut ve gelecekte yapılması planlanmış olan sulama alanlarını göstermektedir. Bunlar, tarım ve ormancılık açısından bölgenin potansiyelleridir. Bölgenin tarımsal ürün gruplarına göre ekim alanlarının dağılımı Mevcut Durum ve Analizi Ekler, Ek Tablo 5.32'de gösterilmektedir.

Kısıtlar haritası ise, tarım ve ormancılık açısından, akarsulardaki kirlenmeyi, erozyonun en şiddetli olduğu bölümleri ve eş yükselti eğrilerini göstermektedir (Şekil 6.2.6.1b).

Sanayi bakımından bölgenin olanakları ve potansiyeli ise, illerin girişimcilik endeksi bakımından konumunu, yerleşim bazında OSB ve KSS'lerdeki parsel sayılarını ve doluluk oranlarını, önemli

maden kaynaklarını, sanayinin destek alabileceği Ar-Ge kuruluşlarını ve üniversiteleri göstermektedir (Şekil 6.3.6.2a). Bunlar, bölgenin sanayi açısından sahip olduğu potansiyeli özetlemektedir.

Sanayinin fiziksel açıdan kısıtları ise, başta arazi bakımından 1-3 derece arasındaki tarım toprakları, orman alanları, hassas yöreler ve ekolojik - kültürel olarak korunması gereken alanlar ve KAF'dır. Sentez haritası, bu sektörel haritalara dayanarak hazırlanmıştır (Şekil 6.2.6.2b).

Sentez-Altlık: İdari bölünüm, karayolu ve demiryolu ulaşım ağı ile liman ve havaalanları, tarımsal üretim alanları, sulama alanları, orman alanları, OSB ve KSS altyapısı dağılımı, kademelenmeye göre yerleşme merkezleri dağılımını (Şekil 6.2.6.3a),

Sentez-Riskler: Kuzey Anadolu Fay Hattı'nı, eğimi ve erozyon riski yüksek alanları, akarsulardaki kirlenmeyi ve hassas yöreleri (Şekil 6.2.6.3b),

Sentez-Gelişme Eksenleri ve Yoğunlaşmalar: Şematik olarak tarım-sanayi sektörleri açılarından temel yoğunlaşma alan ve eksenlerini, yaratıcı bilginin veya yenilikçi kapasitenin (inovasyon kapasitesinin) üretilebileceği üniversite, yüksekokul, KOSGEB, araştırma-geliştirme kuruluşları gibi bilim ve araştırma merkezlerinin dağılımını, bölgede turizm sektörünün gelişmesinde ve bölgenin kendi kültürel yaşamının zenginleştirilmesinde etkili olabilecek potansiyele sahip doğal ve kültürel kaynakları (Şekil 6.2.6.3c) göstermektedir.

Aşağıda yer alan sentez niteliğindeki tartışmanın bir bölümünün, "sentez haritaları" eşliğinde değerlendirilmesi, tartışmanın mekansallaşmasına katkıda bulunabilir. Sentez ile ilgili tartışmalar, bir sonraki aşama olan strateji ve senaryoların kurulmasında bir eşik görevi görecektir.

Yapılan GZFT tartışmalarında, bölgenin tarımsal üretimi ve gelişime açık potansiyelleri ile sanayileşme arayışları doğrultusundaki başarıları ön plana çıkmaktadır. Bu tartışmalara göre, gelecekte bölge, bu iki konudaki avantajını kullanarak, ülke ortalamasına yakın, bazı alanlarda da ortalamanın üzerinde bir konuma ulaşmayı amaçlamalıdır. Bunun için, eğitilmiş insan gücü ve eğitim kurumları bakımından elverişli bir altyapı mevcuttur. Ancak bu, henüz yeterince üretim ve istihdamla ilişkilendirilmemiş ve gelir artışına dönüşmemiş potansiyel bir altyapıdır.

Şekil 6.2.6.1b Tarım – Kısıtlar

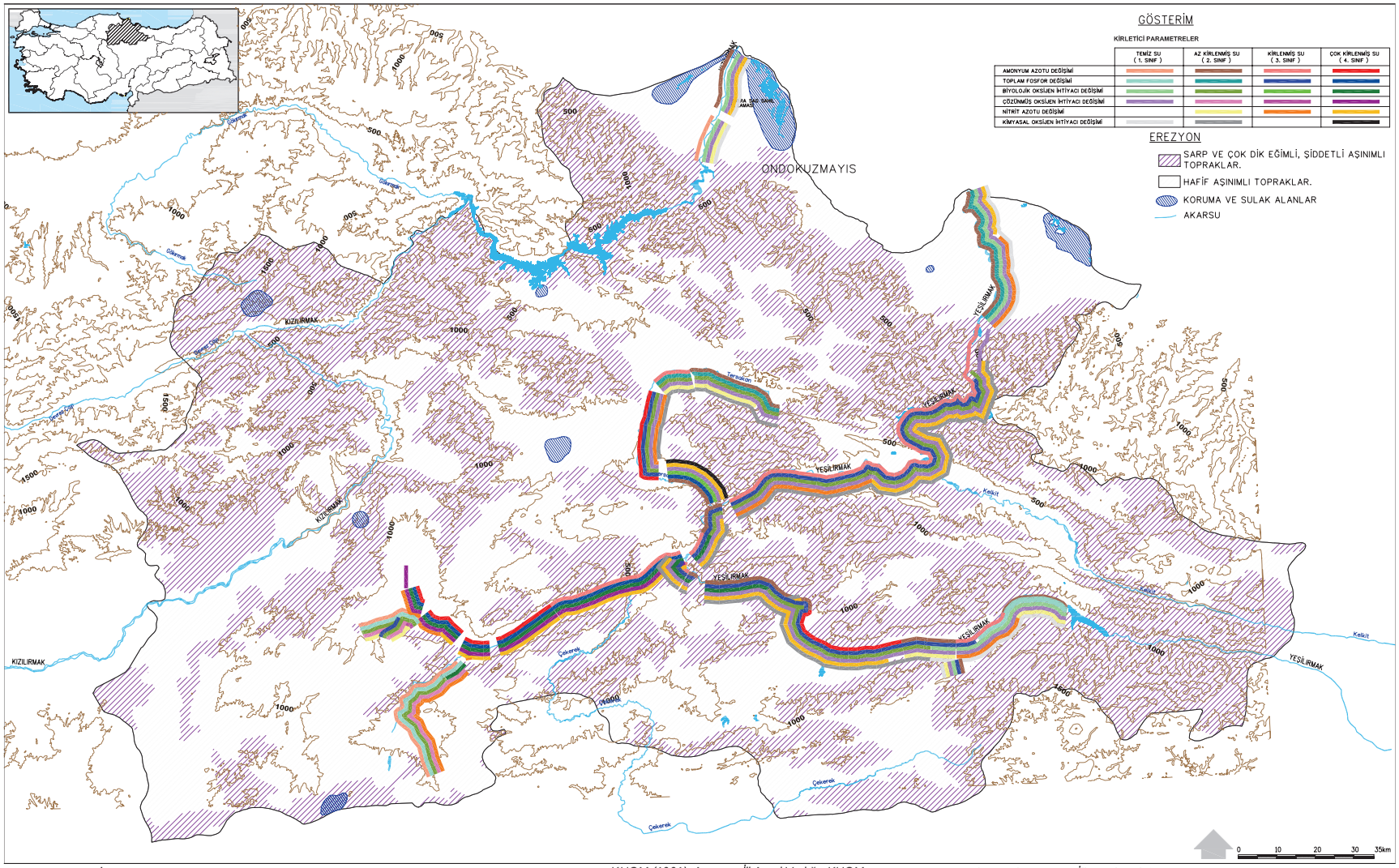

Kaynak: *DSİ (2004-3), V. Bölge Müdürlüğü 2004-2005 Program Bütçe Takdim Raporu.*
DSİ (2004-4), VII. Bölge Müdürlüğü 2004-2005 Program Bütçe Takdim Raporu.
KHGM (1991), Amasya İli Arazi Varlığı, KHGM.
KHGM (1994-1), Çorum İli Arazi Varlığı, KHGM.
KHGM (1994-2), Samsun İli Arazi Varlığı, KHGM.
KHGM (1997), Tokat İli Arazi Varlığı, KHGM.

Şekil 6.2.6.1a Tarım – Potansiyeller

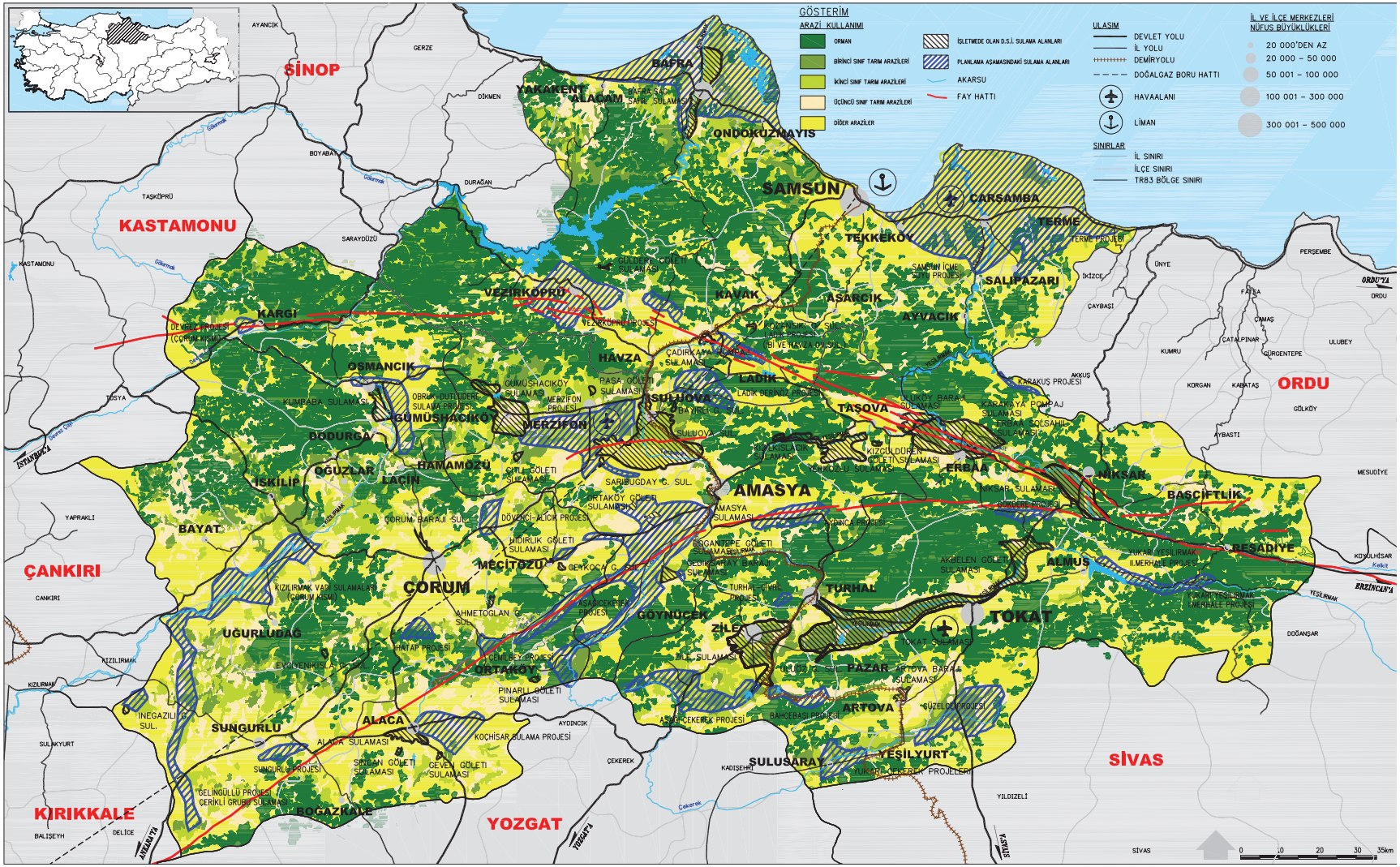

Kaynak: *DSİ (2004-3), V. Bölge Müdürlüğü 2004-2005 Program Bütçe Takdim Raporu, DSİ (2004-4), VII. Bölge Müdürlüğü 2004-2005 Program Bütçe Takdim Raporu, KHGM (1991), Amasya İli Arazi Varlığı, KHGM. KHGM (1994-1), Çorum İli Arazi Varlığı, KHGM, KHGM (1994-2), Samsun İli Arazi Varlığı, KHGM. KHGM (1997), Tokat İli Arazi Varlığı, KHGM.*

Şekil 6.2.6.2b Sanayi – Kısıtlar

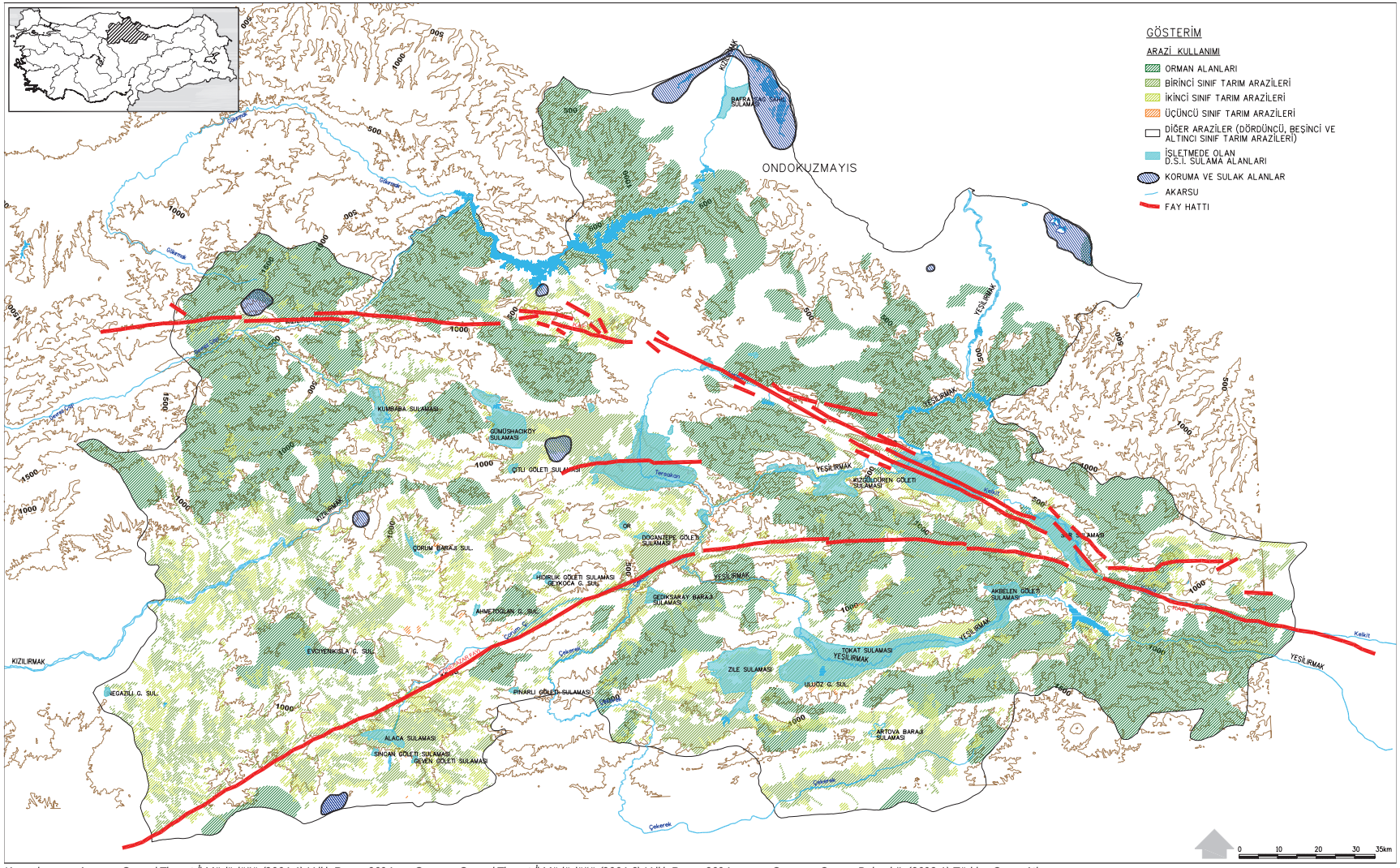

Kaynak: *Amasya Sanayi Ticaret İl Müdürlüğü (2004-1),Yıllık Rapor 2004, Samsun Sanayi Ticaret İl Müdürlüğü (2004-2),Yıllık Rapor 2004, Çevre ve Orman Bakanlığı (2003-1) Türkiye Çevre Atlası.*
Çorum Sanayi Ticaret İl Müdürlüğü (2004-1),Yıllık Rapor 2004, Tokat Sanayi Ticaret İl Müdürlüğü (2004),Yıllık Rapor 2004, MTA (2004-1), Maden Etüd Arama Dairesi Amasya, Çorum, Samsun, Tokat İllerindeki Maden ve Mineral Kaynaklarına Ait Kayıtlar

Şekil 6.2.6.2a Sanayi – Potansiyeller

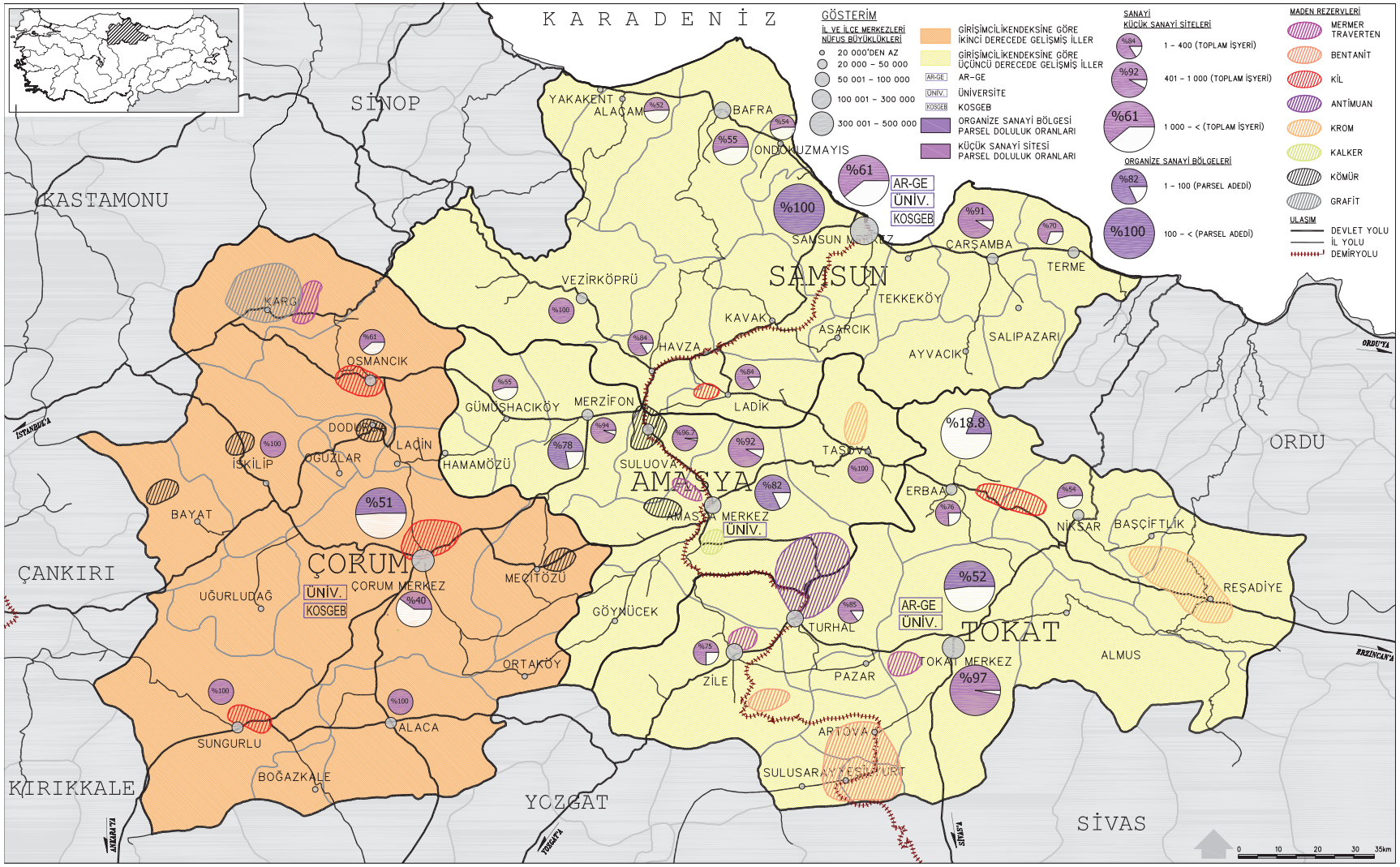

Bölgedeki kentsel ve endüstriyel gelişme, yukarıda daha geniş bir ölçekte tanımlanan temel ulaşım eksenleriyle bağlantılıdır. Mevcut durumda, bölgenin önemli potansiyellerinin sentezi, bu temel eksenlere göre biçimlenmektedir. GZFT analizi sonuçlarına göre ortaya çıkan potansiyel de bu eksenlere göre yorumlanabilmektedir. Bölgenin iki temel gelişme arayışı, tarımsal gelişme ve sanayileşme, daha çok bu eksenler üzerinde yapılanmıştır.

Bunlardan birincisi kuzeydoğu-güneybatı eksenidir. Bu eksen daha çok sanayileşme ve sanayileşme arayışları doğrultusunda yapılanmıştır. İkinci eksen, doğu-batı eksenidir ve Osmancık'tan Tokat veya Niksar'a kadar Yeşilırmak veya Kelkit havzası boyunca uzanmaktadır. Bu ikinci ve iki parçalı eksen üzerinde, daha çok tarımsal potansiyeli sağlayan sulanabilir, 1. derece tarım toprakları ve sulama altyapısı bulunmaktadır. Akarsuların varlığı ve bölgenin su bakımından zengin olması, hem tarım, hem de enerji potansiyelini destekleyen en önemli avantajlardan biridir.

Tarım ekseni olarak adlandırılabilecek bu alanda sadece tarımsal bir potansiyel değil, sanayi varlığı ve potansiyelinin de bulunduğu görülmektedir. Bu eksendeki sanayi, büyük ölçüde tarıma dayalı sanayidir ve bölgenin diğer yerlerinde de sanayileşmenin ilk aşamasında bu tür sanayi gelişmeleri yoğunluktadır. Ancak sanayi, bunun dışındaki sektörlerde de gelişmektedir.

Bölge nüfusunun büyük bir bölümü, bu iki eksen üzerindeki kırsal ve kentsel yerleşmelerde yoğunlaşmıştır. Bu şemanın, bölgenin iki ana gelişme doğrultusu ve beklentisi açısından en fazla önem kazanan ve öne çıkan coğrafyayı betimlediği söylenebilir. Ancak, bunun dışında kalan coğrafi veriler ve diğer bölgesel değerler de dikkate alınmalıdır. Bunlar, başta ormanlar ve zengin flora olmak üzere bölgenin doğal verileri, jeolojik olanakları (jeotermal kaynaklar ve bazı madenler), farklı tarihsel katmanlara ait kültürel mirasın bölgedeki varlığı gibi olanaklardır. Turizm, bölgenin özellikle bazı bölümlerinde (Çorum, Amasya gibi) potansiyel olarak gelişmesi beklenen önemli bir sektördür. Bu olanaklar, temel eksen tanımlamalarının dışında, oldukça bağımsız ve yerel-özel potansiyellere göre bölgeye dağılmıştır.

Buna karşılık, bölgedeki gelişmeleri sınırlayabilecek ya da GZFT tartışmalarında tehdit öğesi olarak algılanan bazı özellikler de vardır. Bunların başında, erozyon ve bölgenin başta toprak ve orman varlığı olmak üzere, en önemli değerlerinin gelecekte risk altına girmesi ve ekolojik dengelerin bozulması gelmektedir.

Algılanan ikinci tehdit, giderek yoğunlaşmakta olan kirlenmelerden kaynaklanmaktadır. En önemli kirlilik, katı atıkların yeraltı sularını, atıksuların ırmakları ve aşırı gübre ve ilaç kullanımının toprakları, ekolojik açıdan hassas yöreleri ve drenaj kanallarıyla akarsuları ve sonuçta denizleri kirletmesiyle oluşmaktadır. Kirlenme, dünyada gıda denetiminin giderek önem kazandığı bir ortamda, hem tarımsal üretimin ve organik tarım gelişme potansiyelinin, hem de tarıma dayalı sanayilerin gelişmesi ve pazar olanaklarının arttırılması bakımından ciddi sorunlar yaratabilecek bir alan olarak çözüm beklemektedir.

Bunların dışında bölge, Anadolu'nun en hareketli fay hatlarından biri olan Kuzey Anadolu Fay hattı üzerinde bulunmaktadır. Bu hareketli deprem bölgesi, kentleşmenin ve bütün yerleşim deseninin mutlaka disiplin altına alınmasını gerektirmektedir. Kentleşmenin düzenli bir biçimde geliştirilmesi, turizm, sanayi gibi düzenli bir altyapı ve kentsel hizmetlere gerek duyan diğer sektörlerin de gelişme şansını artırabilecektir.

Bölgenin gelişme bakımından avantajlarını ve potansiyellerini belirleyen başlıca ögeler, ekonomik yapısının rekabet gücü, tarım gelişmesinin bölgeye özgü nitelikleri, bölge sanayileşmesinin farklı illerde farklı modeller çerçevesinde yorumlanabilecek (kamu ve özel sektör öncülüğünde geliştirilmiş) yapısı ve hizmet sektörlerindeki faaliyetlerdir.

Şekil 6.2.6.3b Ana Eksenler ve Yoğunlaşmalar

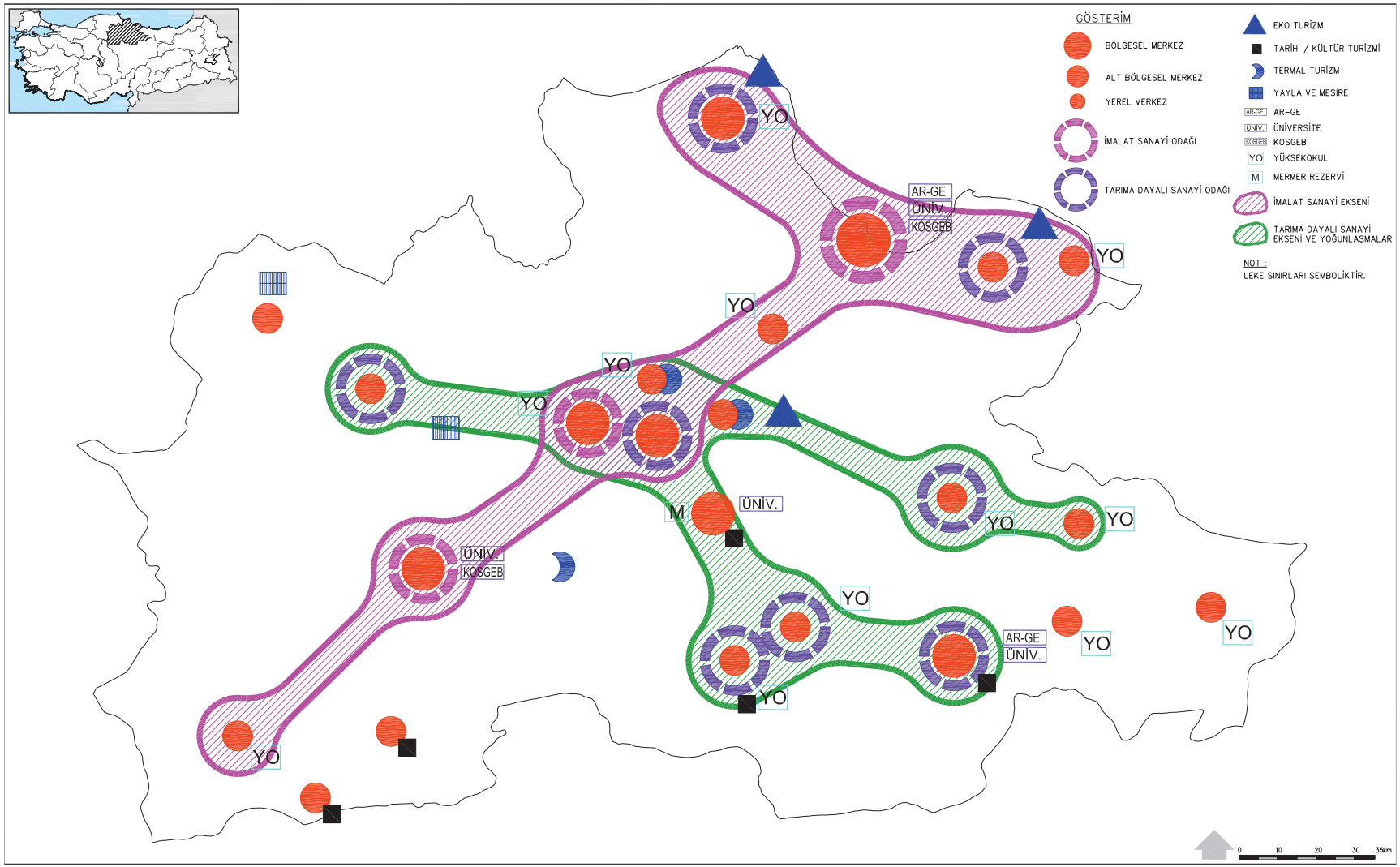

Şekil 6.2.6.3a Sentez Haritası

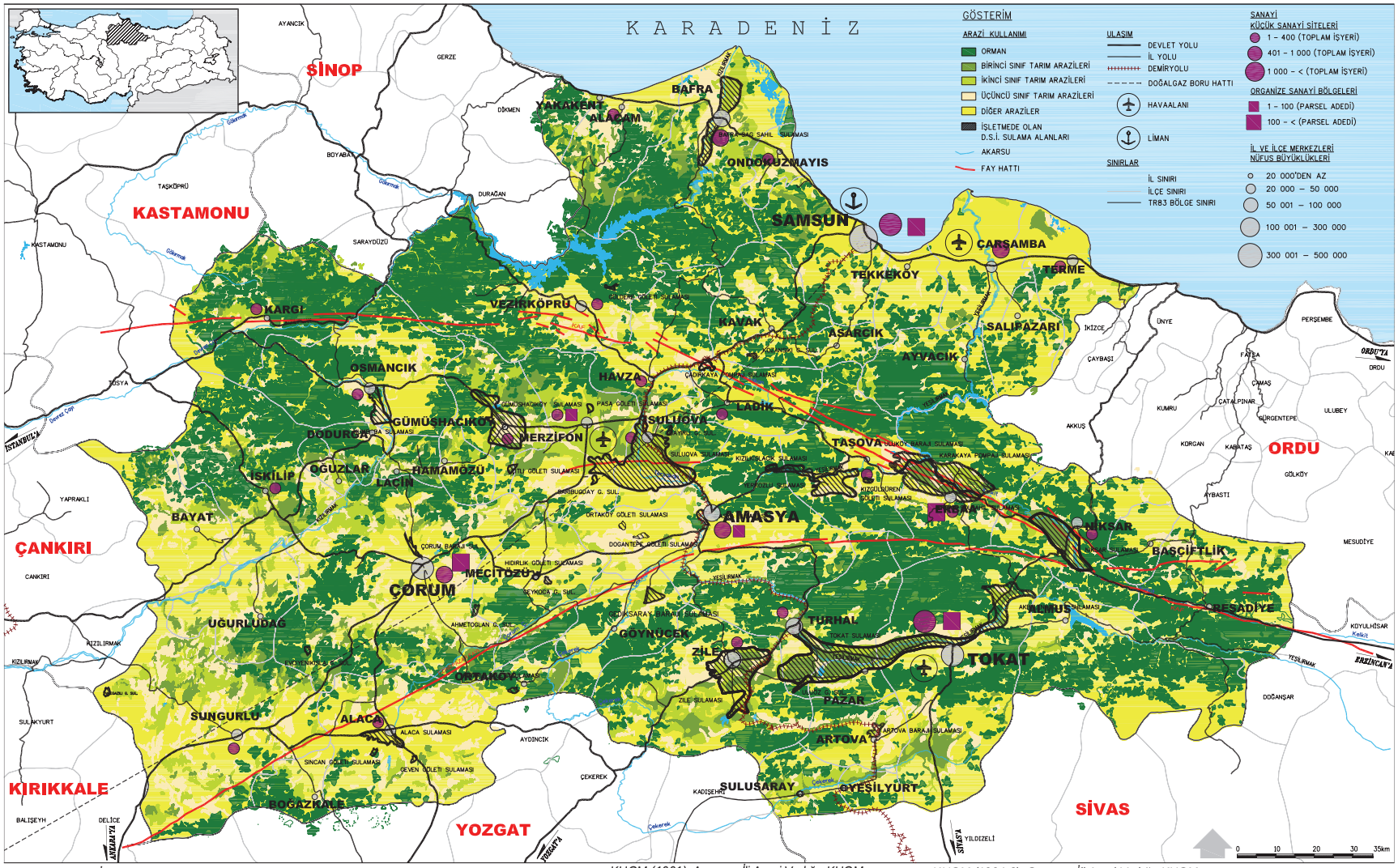

Kaynak: *DSİ (2004-3), V. Bölge Müdürlüğü 2004-2005 Program Bütçe Takdim Raporu, DSİ (2004-4), VII. Bölge Müdürlüğü 2004-2005 Program Bütçe Takdim Raporu, KHGM (1991), Amasya İli Arazi Varlığı, KHGM, KHGM (1994-1), Çorum İli Arazi Varlığı, KHGM, KHGM (1994-2), Samsun İli Arazi Varlığı, KHGM, KHGM (1997), Tokat İli Arazi Varlığı, KHGM.*

Şekil 6.2.6.3c Riskler

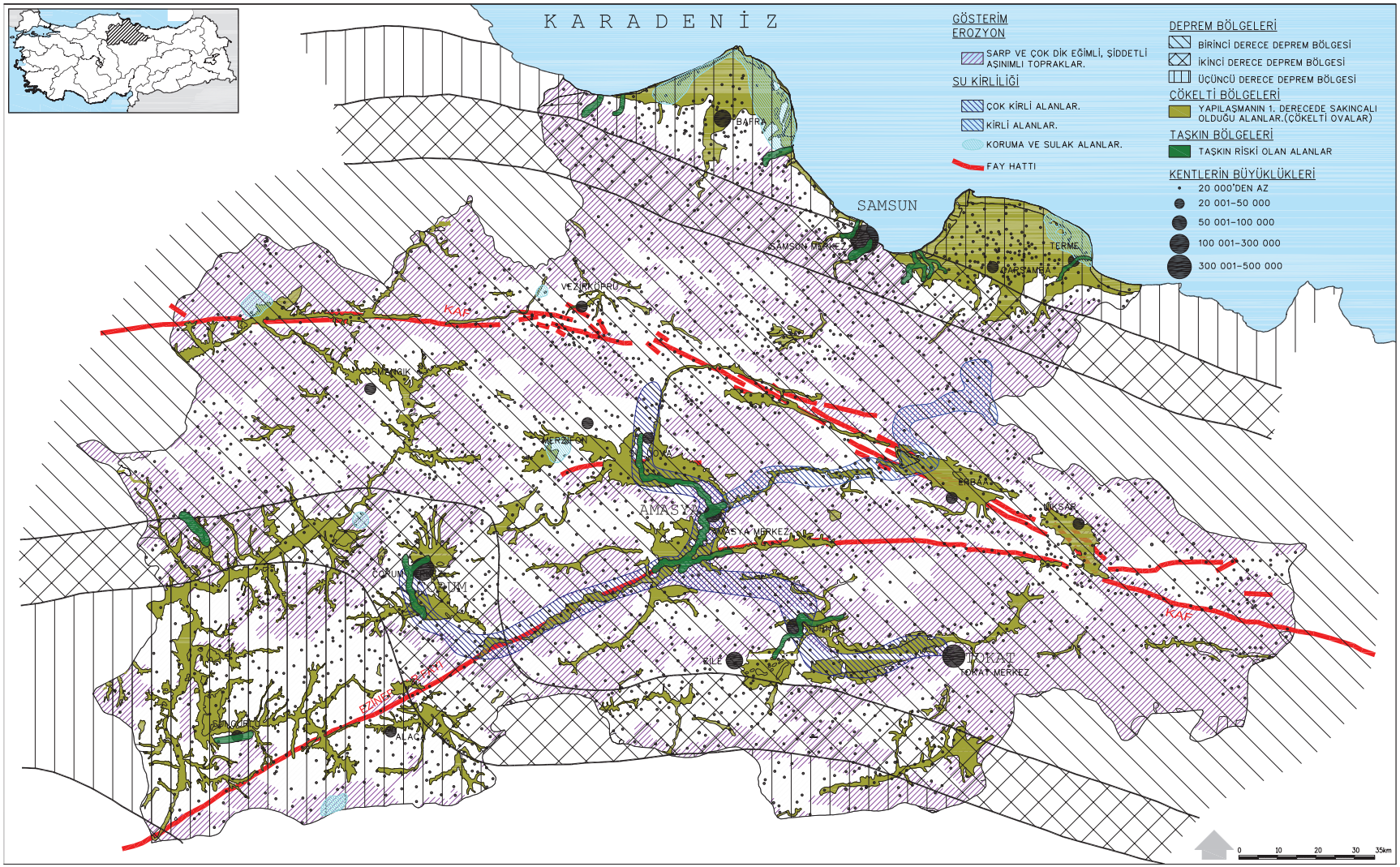

Şekil 6.2.6.3a Sentez Haritası

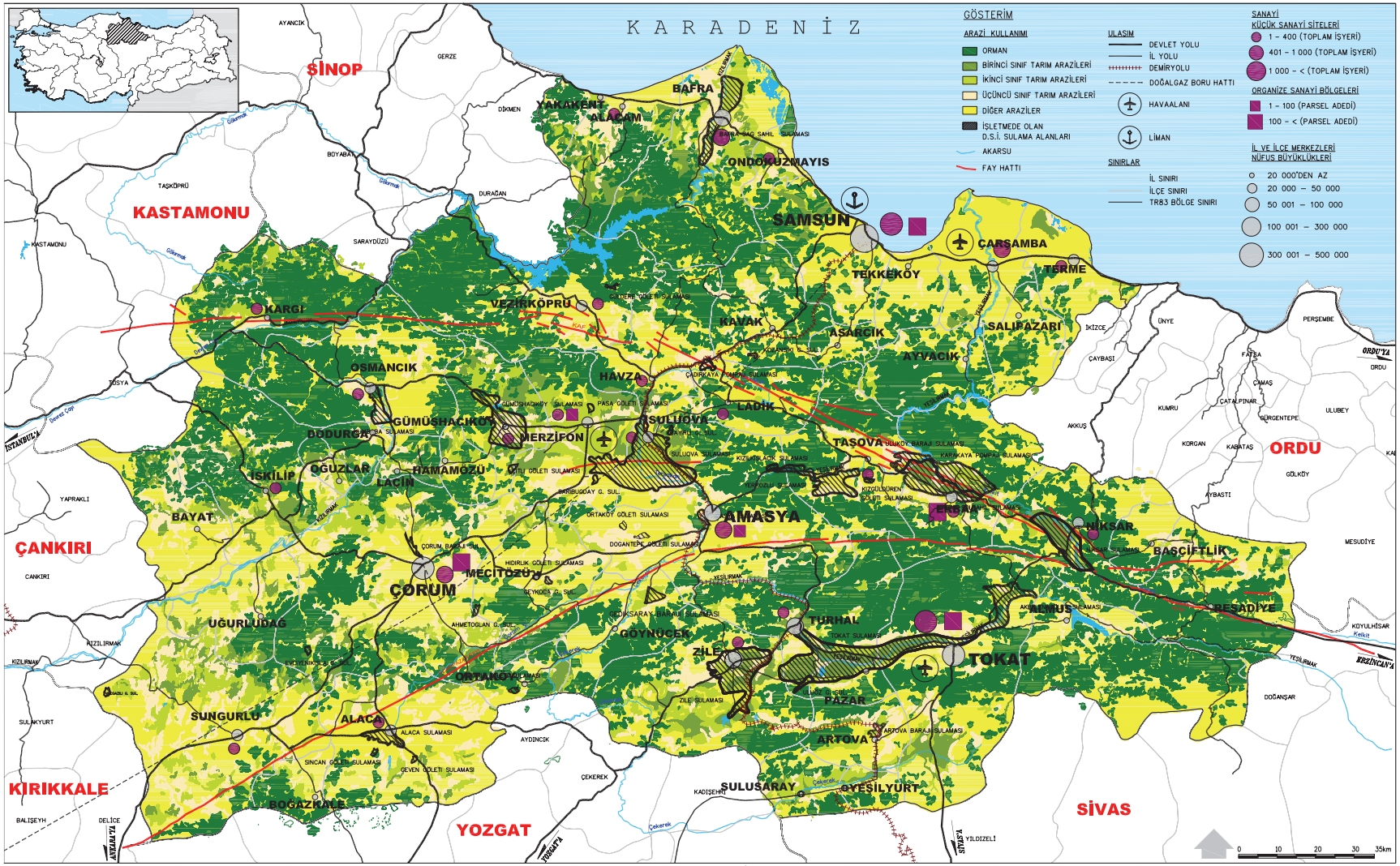

Kaynak: *DSİ (2004-3), V. Bölge Müdürlüğü 2004-2005 Program Bütçe Takdim Raporu, DSİ (2004-4), VII. Bölge Müdürlüğü 2004-2005 Program Bütçe Takdim Raporu, KHGM (1991), Amasya İli Arazi Varlığı, KHGM, KHGM (1994-1), Çorum İli Arazi Varlığı, KHGM, KHGM (1994-2), Samsun İli Arazi Varlığı, KHGM, KHGM (1997), Tokat İli Arazi Varlığı, KHGM.*

Şekil 6.2.6.4 TR83 Bölgesi Ulaşım Ağı Kademelenmesi ve Yerleşme Deseni

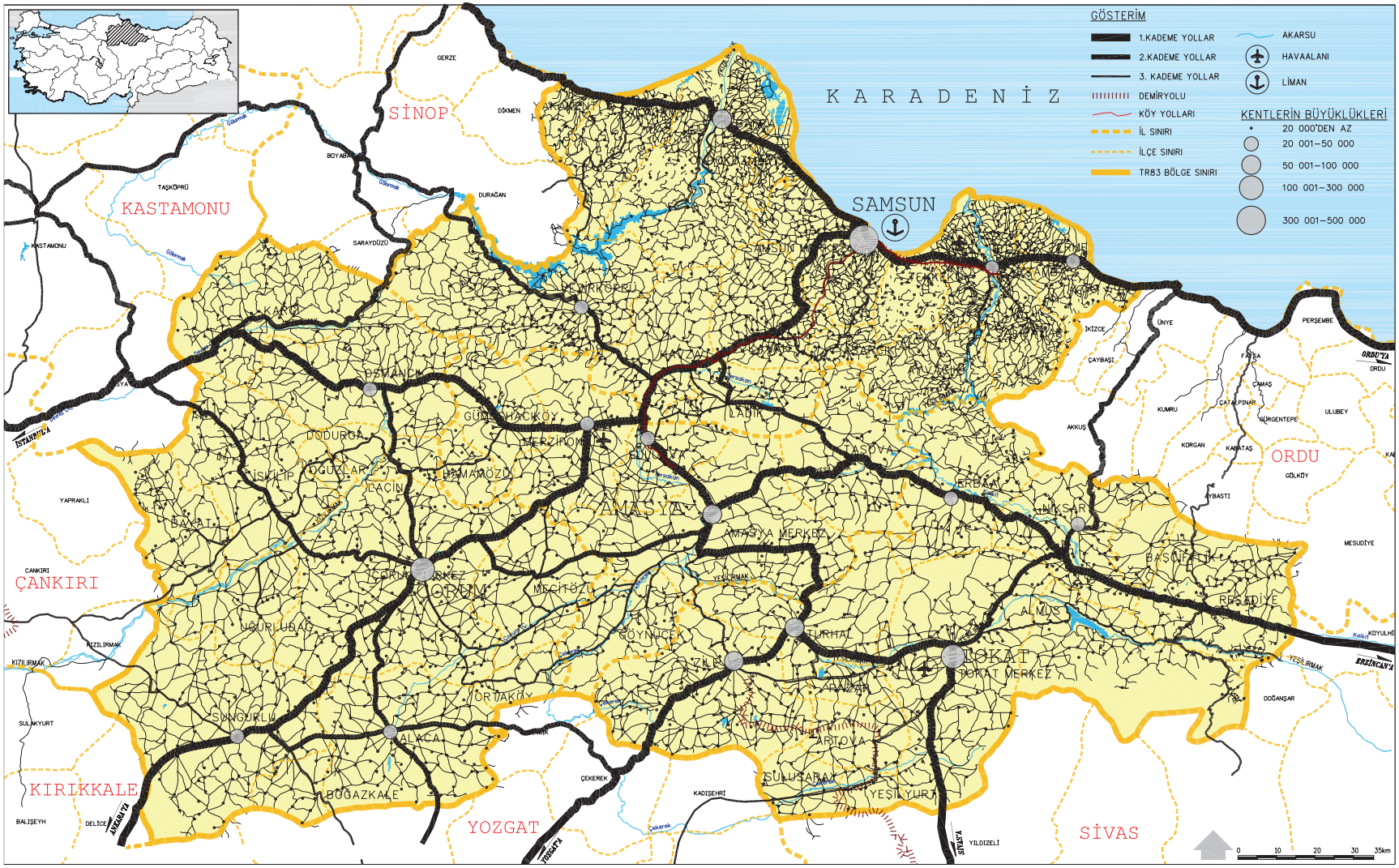

Kaynak: KGM (2002), 1/1 000 000 Ölçekli Türkiye Haritası

Bölge henüz bilgiye, araştırmaya ve inovasyona değer veren bir altyapı geliştirmiş olmamakla birlikte, bazı Ar-Ge kurumsallaşmasının başlamış olması, bölgenin avantajlı olduğu alanların saptanması ve geliştirilmesi yoluyla ekonomik yapının rekabet gücünün artırılması yönünde önemli bir ögedir. Yenilikçiliğe verilen önem arttıkça ve/veya bölge dışarıdan sermaye yatırımı aldıkça, gelişme hızlanabilecektir.

Ulaşılabilir bir bölge olmakla beraber TR83, sahip olduğu altyapıyı geliştirmek, kısmen yenilemek ve mevcut potansiyellerini kullanılabilir hale getirmek zorundadır. Bu, bölgenin avantajlarını en verimli şekilde yönlendirmesi ve kullanması doğrultusunda önem vermesi gereken konuların başında gelmektedir. Diğer taraftan, işgücünün niteliğinin geliştirilmesi, bilgi ve beceri düzeyinin yükseltilmesi için gereken altyapı bir ölçüde mevcut olmakla birlikte bunun bölgenin gelişme doğrultusu ve beklentileri ile uyumlulaştırılması ve bölgede yararlanılabilir hale getirilmesi önemlidir. Ancak bu şekilde, yetişen nitelikli işgücünün bölge için bir avantaj haline gelmesi ve ekonomik ve toplumsal kalkınmaya katkı vermesi sağlanabilir.

Sentez haritaları, olanaklar ve tehditler üzerindeki bu tartışmayı özetlemektedir.

6.3 SONUÇ: DEĞERLENDİRME

Bölgedeki sektörlerin 2000 yılı cari fiyatları ile GSYİH içindeki paylarına bakıldığında; tarımın, bölgedeki yüzde 24,3'lük payı ile Türkiye genelinden (yüzde 14,1) belirgin olarak daha yüksek olduğu görülmektedir. Buna karşılık GSYİH'daki payı bakımından bölgede sanayi (yüzde 17,8) Türkiye genelinden (yüzde 23,3) daha düşük bir sektörel paya sahiptir. Bölge hizmetler sektörünün GSYİH içindeki payı (yüzde 57,9) ise, sektörün Türkiye genelindeki payının (yüzde 62,6) altındadır (Tablo 3.1.1.2). Bu karşılaştırma, bölgede tarımsal karakterin ağır bastığının bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Tarımın ağırlığı, özellikle Tokat ilinde gerçekleşen sulama çalışmaları sonucunda ortaya çıkan tarımsal ürün artışı ve çeşitlenmesiyle ilişkilendirilebilir.

Diğer yandan, bölgenin ekonomik yapısında 1987-2000 arasında gözlenen yapısal değişimin değerlendirilmesi amacıyla 1987 sabit fiyatları ile yapılan karşılaştırma, bölge tarımının GSYİH payında önemli bir azalmaya (-5,7 puan) işaret etmekte olup, aynı göstergenin Türkiye genelindeki azalmasından (-4,0 puan) daha fazladır. Aynı dönemde, Türkiye sanayi sektöründe azalma gözlenirken (-2,1 puan), bölgede bir artış (2,3 puan) söz konusudur. Diğer taraftan, bölgede hizmetler sektöründeki artış, cari fiyatlarla 3,4 puan olarak hesaplanırken, Türkiye artışından (6,1 puan) daha düşüktür (Tablo 3.3.2.6). Sektörel bazda yapılan karşılaştırılma, bölgede en hızlı gelişmenin hizmetler sektöründe yaşandığını ve bölgenin ekonomik yapısındaki değişmenin, her şeye rağmen, sanayileşme yönünde olduğuna işaret etmektedir.

Tarım, bölge açısından en büyük olanağı sağlayan ve gelecekte de sağlamaya devam etme potansiyeli olan sektördür. Bölgenin en çok, meyve ve sebze üretimi açısından avantajlı olduğu düşünülebilir. Türkiye'de kendisini bu bakımdan kabul ettirmiş durumdadır. Ovalar ve bunlardan bazılarının sahip olduğu mikro-klima özellikleri, yeni türlerin geliştirilmesi için arayışlara açık durumdadır. Tokat domatesi, Ankara ve İstanbul'a ulaşmakta, Doğu Karadeniz'in, Doğu Anadolu'nun hallerine taşınmakta, kuzeydeki ülkelere ihraç edilmektedir. Diğer bir örnek, domatesten çok daha az üretilmekle birlikte, Bafra ve Çarşamba ovalarında üretilen enginar olabilir. Enginarın konserve edilmesi ve ihracatı, mevcut durumda Çanakkale'den yapılmaktadır. Havuç, ıspanak, kereviz, pırasa, kırmızı ve beyaz lahana da, öncelikle ihraç edilebilecek sebzeler arasındadır. Ancak sorun, bu potansiyelin henüz yurt dışına örgütlü ve düzenli bir biçimde açılamamış olması, bu konuda geniş bir öngörü çerçevesi geliştirilememiş olmasındadır.

Bölgeye özgü ürünlerden "0900 Ziraat" olarak bilinen ve Amasya çevresinde yetiştiriciliği yaygın olan kiraz, Afyon ve Isparta yöresinden 10 gün kadar önce olgunlaşmakta ve önemli bir kısmı ihraç edilmektedir. Meyve suyu sanayinde en fazla aranan Kütahya vişnesinin gelecekteki 20 yıl içerisinde üretiminin 6 000 ton/yıl'dan 120 000 ton/yıl'a çıkması için, bodur vişne fidanı üretimi üzerinde çalışılmaktadır.

Meyve suyu sanayi tarafından değerlendirilen şeftali, pastörize meyve suyu olarak 15 ülkeye ihraç edilmektedir. Ancak çekirdek evi ve eti sarı olan şeftali üretimi bölgede yeterli olmadığından, hammadde Bursa'dan getirilmektedir. Oysa, bölgede sanayi tipi şeftali yetiştiriciliği yaygınlaşabilir. Amasya elması ve Amasya çiçek bamyası da, marka olabilecek diğer tarım ürünleridir.

Taze sebze ve işlenmiş tarım ürünlerinin dışarıya nasıl açılabileceği, rekabet gücünü artırmaya yönelik olarak tarım coğrafyasının nasıl hazırlanması gerektiği, üreticilerin nasıl örgütleneceği, dış pazarlarla bağlantıların sağlıklı ve sürdürülebilir bir biçimde nasıl kurulacağı sorunları, üzerinde yeni fikirler/ projeler geliştirilmesi gereken alanlardır. Tarımın, içsel potansiyelleri bakımından

gelişmeye hazır, kendi altyapısını büyük ölçüde geliştirmiş durumda olduğu düşünülebilir. Asıl sorun, bu ürünlerin dış pazarlara nasıl açılacağı ve pazarlama olanaklarının nasıl geliştirebileceğidir.

Bölgede, organik tarımda gelişmeye elverişli bir durum olduğu gözlemlenmektedir. Bölge şu anda, hala bazı ürünler ve bazı alt bölgeler bakımından, kirliliğe çok fazla uğramamış bir durumdadır. Eğer organik tarımla gelecekte elverişli ekonomik açılımlar tasarlamaya kararlı topluluklar/ yöreler varsa, bunun programlanması ve örgütlenmesi, hem tarımsal ekonomik gelişmeyi, hem ekolojik dengelerin sürdürülebilir bir biçimde korunmasını sağlayacaktır. Bu tür bir gelişme, Düzey 2 İBB ve TR83'ün dahil olduğu Düzey 1 İBB'nin geleceğini olumlu etkileyecektir.

Hayvancılık açısından da bölge coğrafyası büyük olanaklar sunmaktadır. Zaten bölge toplulukları, geleneksel olarak, geçim sağlama yollarından biri olarak hayvancılığı benimsemişlerdir. Bölgenin coğrafi yapısı hayvancılığa uygundur. Şeker fabrikalarının varlığı da, bu açıdan büyük bir olanak olarak kabul edilebilir; ama yine de hayvancılık, bölgenin en sorunlu sektörlerinden birisidir. Başarılı bir hayvancılık yapılamayışının bir çok nedeni bulunmakla birlikte, bunların bir kısmı konjonktürel sorunlardır.

Küçük aile işletmelerinde bitkisel üretimle hayvancılık birlikte yapılıyor olsa da, görece büyük toprak sahibi çiftçilerle büyükbaş hayvancılık yapanların ayrı gruplar olmamasının, sorunların temelindeki başlıca nedenlerden biri olduğu söylenebilir. Diğer bir deyişle, hayvancılık yem bitkilerinin üretimiyle ilişkilendirilmiş- uyumlaştırılmış bir biçimde yapılmadığından, uygun maliyetlere ulaşılamamaktadır. Bu nedenle, yapılan hayvancılık faaliyeti ya çok küçük ölçekte ve aile ihtiyaçları çerçevesinde, ya da bütün girdilerini dışarıdan para ödeyerek temin eden işletmeler eliyle yapılmaktadır. Süt inekçiliği için yaygın olanın, daha çok birinci durum, besicilik için de, ikinci durum olduğu söylenebilir.

Burada önem kazanan sorun, tarımsal üretimde uzmanlaşma ile ilgilidir. İşletmenin belirli ürün(ler)de ihtisaslaşması, standart ve kitlesel üretim yapılabilmesi yönünden önemlidir. Bir işletmenin "ihtisaslaşmış tarım işletmesi" olarak tanımlanması için, AB kriterine göre "standart brüt kârının" (SBK) yüzde 75'ten fazlasını, tek bir tarımsal uğraştan elde etmesi gerekmektedir Türkiye'de de, Finike, Antalya, Alanya, Anamur, Silifke ve Çukurova' da sera işletmeleri, örtü altı sebze tarımı yapan işletmeler, muz ve narenciye işletmeleri tarımda uzmanlaşmaya örnek olarak verilebilir. Konya'daki işletmelerin önemli bir kısmı da "uzmanlaşmış tahıl işletmesi" kategorisine girmektedir.

Tarım işletmelerinin uzmanlaşması yönünde evrensel bir eğilim bulunmasına karşın, mevcut durumda, TR83 Bölgesi'nde bitkisel üretim ile hayvancılık yapanların ayrı gruplar olmasını "uzmanlaşma" olarak değerlendirmek oldukça güçtür. Bu, daha çok, çiftçilerin sermayelerinin yetersizliğinden ve işletme ölçeğinin küçüklüğünden kaynaklanan bir sorun olarak yorumlanabilir.

Bitkisel üretimle büyükbaş hayvancılığı birleştirerek, daha ucuz maliyetlerle yapılacak hayvancılığın önündeki sorunlar, daha çok örgütlenme ve bilgilenme- öğrenmeyle ilgilidir. Yem bitkileri üretiminin çoğaltılması, sulanabilir meraların sulanarak yonca yetiştirilmesi gibi uygulamalar, programlanabilir konulardır. Bölgedeki UHT süt üretim tesisi, TR83 ham süt üretim kapasitesinin düşüklüğü ve uygun nitelikte olmayışı nedeniyle, ihtiyacının büyük bir kısmını bölge dışından sağlamak zorunda kalmaktadır. Büyük bir besicilik altyapısı, atıl durumdadır. Krizler, etin talep esnekliğinin yüksek olması nedeniyle, besicileri şiddetle etkilemiştir. Bankaların tahsili gecikmiş kredilerinin büyük bir bölümü, besicilere verilmiş olan kredilerdir.

Hayvancılıkla ilgili sorunların bir kısmının dışsal olması, diğer bir ifadeyle bütünüyle denetlenememesi, olumlu bir gelecek öngörüsünün yapılmasını engelleyecek bir durum olarak kabul edilmemeli-

dir. Çünkü, küreselleşen ekonomik ortamda bölgesel ve yerel aktörler, artık geleceği açık ekonomi koşullarına göre kurmak durumundadır. Büyükbaş hayvancılıkta yaratılabilecek çözüm, oldukça büyük bir kırsal ve daha küçük olsa da bir kısım kentsel nüfus için, ekonomik açıdan önemli olacaktır.

Tavukçuluk, özellikle Çorum'daki yumurta tavukçuluğu ve Samsun'daki broyler üretimi dış pazarla ilişkisi ve geniş örgütlenme yapısıyla, büyükbaş hayvancılıktan çok daha az sorunludur. İşletme sahiplerinin bilinçli olması ve işletmelerin büyük kapasitesi nedeniyle, yumurta ve broyler işletmeleri, verimliliği yüksek işletmeler olarak göze çarpmaktadır. Bölge hayvancılığı içerisinde "tavukçuluk" alt sektörünün, AB ile rekabet edebilecek tek sektör olduğu düşünülebilir. Ancak; pazarını genişletebilmesi ve dış pazarlarla ilişkilerinin iyileştirilmesi doğrultusunda bir programlamaya ihtiyaç vardır.

Arıcılık ve su ürünleri işletmeleri (deniz balıkçılığı dışında) küçük kapasiteli olduklarından, üreticilerin ve yakın çevrelerinin ihtiyaçlarını ancak karşılayabilmektedir. İç ve dış pazarlar için kitlesel üretim yapamayan bu işletmeleri ticari işletme olarak nitelemek oldukça zordur. Bununla birlikte, her iki sektör de, bölgede üzerinde durulması ve geliştirilmesi gereken sektörler arasındadır.

Kırsal kesimde yaşayan topluluklar, genellikle tahıl tarımı ile uğraşmakta, temmuz ve ağustos aylarında ürünü hasat ettiklerinde gelir elde etmektedir. Hayvancılık yapan işletmeler de, nisan ve mayıs aylarında taze peynir satışından ve yeni doğmuş kuzuların pazarlanmasından kazanılan gelirle geçinmektedir. Diğer bir deyişle kırsal alanda çiftçilikle uğraşanlar, yılın büyük bir kısmında yeterli düzeyde gelir elde edememekte, nakit para ihtiyaçlarını borçlanarak sağlamaktadır.

Kırsal kesimde, tarımsal olmayan ve gelir getirici/ artırıcı faaliyetler de söz konusudur. Bu tür faaliyetler, kırsal kesimin kendine özgü varlıklarından veya geleneksel bilgilerinden (turizm, el sanatları, doğal bitki toplayıcılığı gibi) kaynaklanabileceği gibi, özellikle kente erişimi görece iyi ve hızlı olan kırsal yerleşimler için, kentin üretim ağı ile bağlantılı (esnek üretim sistemlerinde üretimin bazı bölümlerinin "eve iş verme" /putting –out yöntemiyle yapılması gibi) faaliyetler de olabilir.

Uygun alanlarda avlaklar kurularak av turizminin geliştirilmesi, Yeşilırmak, Kelkit gibi hızlı akan sularda rafting yapılması, "şifalı"- tıbbi ilaç ve aromatik bitkilerin toplanması/ üretimi, ambalajlanması, satışa sunulması, orman içi varlıklarının değerlendirilmesi, Hattuşaş ve diğer antik kentlere düzenlenecek gezilere ev sahipliği, yayla turizmi gibi, yenilikçi içerik taşıyan küçük ölçekli yatırımlarla, az da olsa, yeni istihdam olanakları sağlanabilir. Kır ve kentin işlevsel olarak bütünleşmesi ise, daha çok kentlerde oluşacak buluşçu kapasitelerden ve örgütleme potansiyelinden kaynaklanacaktır.

Tarım, hayvancılık ve ormancılık bakımından, bölgedeki iyi örnekler (good practices) ve başarısızlıklar, artık yakından tanınabilir, çözümlenebilir ve ders alınabilir düzeye gelmiş durumdadır. Önemli olan; bu konularla ilgili toplulukların, (sektörün ve sosyal koşulların elverdiği ölçüde örgütlü bir biçimde) iyi ve kötü örneklerden ders çıkartabilir hale gelmesini sağlamak, iyi örnekleri, farklı toplumsal formasyonlara ya da yörelere uygulanabilir- esnekleştirilmiş modeller haline getirebilmektir. Toplulukların girişimci güçlerinin geliştirilmesiyle ilgili ara-yüzlerin hazırlanması, bu nedenle, hem teknik, hem de toplumsal bir süreçtir.

Ekonomik kalkınmanın kır boyutu, çeşitli nedenlerle önemsenmesi gereken bir alandır. Bunların tam bir listesini yapmak mümkün olmasa da, temelde,

- tarımın dış pazarlara açılmasının örgütlenmesi ve altyapısının oluşturulmasıyla bağlantıları,
- tarımın sanayiyle, özellikle tarımsal sanayiyle, bağlantıları,
- nüfusun kır- kent dengesiyle bağlantıları, dolayısıyla,
- altyapı yatırımlarının kıra ve kente dağılımıyla ilgili bağlantıları,

- kırdaki yoksulların ve kırda tutunamayıp kentlere doğru hareketlenen nüfusun sorunlarıyla, sosyal güvenlikleri ve istihdam arayışlarıyla ilgili bağlantıları,
- tarımsal çalışmaların büyük bir bölümünün kadınlar tarafından yapıldığı bütün istatistiklerde açıkça görüldüğünden, kadın erkek eşitliği ve toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılıklarla ilgili bağlantıları,
- sosyal altyapının, özelikle ilköğretim okullarının ve birinci kademe sağlık birimlerinin dağılımıyla ilgili sorunlarla bağlantıları,
- ekolojik dengelerin daha fazla bozulmasının önlenmesi ve mümkün olduğunca kirlenmelerin azaltılmasıyla bağlantıları

gibi nedenlerle, kırsal alandaki gelişme programlarını mümkün olduğunca bütüncülleştirmek ve yönetişimsel altyapısını kurarak kurumsallaştırmak, YHGP'nin temel uğraş alanlarından başlıcasını oluşturmaktadır.

Bölgenin sanayileşme düzeyinin oldukça düşük olması şaşırtıcıdır. Kamu sahipliğindeki büyük fabrikalar dışarıda bırakıldığında, bölgede yaratılan sanayi kapasitesi oldukça azdır. Bu genel tabloda Çorum, tam bir istisna olarak ayrı tutulmalıdır. Bölge imalat sanayi üretimine genellikle küçük işletmecilik hakimdir. İmalattaki küçük işletmeler, tütün ve şeker hariç en fazla gıda sanayinde ve metalik olmayan minerallere dayalı taş-toprak sanayinde toplanmıştır. Önem bakımından üçüncü derecede olan imalat sektörleri: giyim, ağaç ürünleri ve mobilya, metal eşya ve Çorum'da yoğunluklu olmak üzere, bu üretim birimlerinde kullanılan makineleri yapan sanayilerdir.

Sanayi tartışması, bölgenin genel mali ve ekonomik durumuyla ilgili tartışmaya paralel geliştirildiğinde, daha yeterli bir kavrama düzeyine ulaşılabilir. Bölgenin konsolide bütçe gelirleri, Türkiye'nin toplam gelirleri içinde oldukça küçük bir pay oluşturmaktadır. Devletin bölgede yaptığı genel ve katma bütçe harcamaları (personel, yatırım, transfer ve diğer cari giderler) ise, bölgenin genel bütçeye yaptığı katkıdan fazla olsa da, özellikle yatırım açısından, oldukça düşük kalmaktadır. 2003 yılı rakamlarına göre, devlet bölge için harcadığı her 100 liraya karşılık, bölgeden 42 lira vergi geliri elde etmektedir. Devletin bölgeden elde ettiği gelir, bölgede çalışan kamu personeline yapılan harcamaların bile, ancak yüzde 56'sını karşılamaktadır.

Devlet, bölgede oldukça önemli sanayi yatırımları yapmıştır. Bunlar genellikle tütün ve şeker fabrikalarıdır. Bölgedeki şeker fabrikalarının ilki olan Turhal 1934'de kurulmuş ve 1991'deki Çorum Fabrikası'nın kuruluşuna kadar tek olmaya devam etmiştir. Sigara fabrikaları önce 1926'da Bafra'da ve sonra 1984'de Tokat'ta kurulmuştur. Kamu sanayi yatırımlarının, bölgenin sanayi göstergeleri ve kentleşmesi bakımından olumlu etkileri olduğu görülmektedir.

2000 yılı verilerine göre, bölgedeki kişi başına gelir (2 123 Dolar), Türkiye ortalamasının (2 941 Dolar) altındadır ve ortalamanın yüzde 72,4'ü kadardır. Bölge illeri kişi başına gelir ve sosyo ekonomik gelişmişlik göstergesine göre sıralandığında, Samsun'un en yüksek, Tokat'ın en düşük gelir ve sosyo-ekonomik gelişme düzeylerine sahip oldukları görülmektedir. Kişi başına gelir açısından bölge illeri arasında Çorum ikinci, Amasya üçüncü sırada yer alırken, sosyo-ekonomik sıralamada Amasya ikinci, Çorum üçüncü sıradadır.

Bu tabloda şaşırtıcı olan, Samsun'un imalat sanayi bakımından bir gelişme göstermemiş olmasıdır. Buna karşılık, Çorum çok ilginç bir gelişme göstermiş ve 1980 sonrasında kendi küçük birikimlerini ve kendi girişimci gücünü örgütleyerek, kamu yatırımlarının oldukça az katkısı ile, bir sanayi kapasitesi yaratmayı başarmıştır. Çorum, küçük ve orta ölçekli girişimlere dayanarak nasıl bir sıçrama sağlanabileceği konusunda (Türkiye'deki diğer örnekler/ Anadolu Kaplanları yanı sıra) bölgedeki ilk örnektir. Bu modelde sanayileşme, birinci aşamada küçük ölçeklerde yerel kaynağa bağlı (gıda ve taş- toprak sanayileri) olarak başlamış; ikinci aşamada bu sanayiler için makine ve diğer ekipmanı üreterek genişlemesine devam etmiş ve son

aşamada, yerel ham maddeye bağlı olmaksızın (ve ülkenin herhangi bir yerinde yer seçebilecek), ülke pazarına, hatta uluslararası pazarlara yönelik yeni üretim konularında faaliyet gösteren sanayilerin ortaya çıkması şemasına göre gelişmiştir.

Kuşkusuz modellerin tekrarlanabilirlikleri, modelin ve kullananın esnekliliğine ve uyum kapasitesine bağlıdır. Çorum Modeli, bazı bakımlardan öğrenme sürecine katkısı olabileceği düşünülen bir modeldir. Model, daha çok kamu yatırımlarıyla gelişen Samsun Modeli'nden kesin olarak ayrılmaktadır. Samsun'un içine girdiği durağanlığın, kamu yatırımlarına aşırı bağımlılıktan kaynaklandığını savunan görüşler vardır. Buna karşılık Çorum örneğinde görüldüğü gibi, verimli olarak çalışan kamu yatırımlarının çevrelerinde olumlu bir hareketlenme yaratmaları, ilk hızın verilmesinde ve sanayileşme fikrinin/ kültürünün olgunlaşmasına katkıları olduğu da görülmektedir.

Çorum'la, gelişme hızı oldukça düşük kalan Samsun arasında bir konumda olan Merzifon, bölgenin sanayi gelişmesinde özel kesimin girişimci gücü ile sıçrama yapma çabasında olan diğer bir kenttir. Ancak Samsun metropolü, gelişme potansiyeli görece yüksek olan sanayilere yönelerek, bölgenin sanayileşmesinde önemli roller almaya aday olabilir. Samsun, Karadeniz'in önemli bir liman kentidir ve bölgenin dünyaya açılan penceresi/ vitrini konumundadır. Makine sanayi (Çorum'da olduğu gibi) bir türev olarak her zaman gelişmeye açıktır.

Son yıllarda bölgede gözlenen en önemli sorunlardan biri de, 4325 Sayılı Yasa'nın sağladığı avantajlar nedeniyle, Merzifon ve Yozgat'ın yeni yatırımları çekmesi, buralarda yapılan yatırımların Çorum'da kurulmuş kimi sanayilerle aynı ya da benzer nitelikte olmaları nedeniyle, Çorum'daki kimi sanayilerin (özellikle taş-toprak sanayileri) kapanmasına ya da kapasite altında çalışmalarına neden olmasıdır. Çorum'un bölge içinde önemli bir model oluşturabileceği göz önüne alınarak, ilde gelişmiş olan üretim kültürünün çeşitli destek kurumlar ve danışma merkezleri ile farklı örgütlenmeler aracılığıyla geliştirilmesi ve yeni yatırım alanlarına yönlendirilmesi, önemli bir sorun alanı olarak önümüzde durmaktadır. Burada izlenecek kimi politikalar, stratejiler ve uygulama araçları, bölge ölçeğinde olabileceği gibi, bölgeler üstü/ulusal ölçekte bir planlamayı ve eşgüdümü de gerektirecek niteliktedir.

Bölgede özel kesimin gelişebilmesi için gerekli olan ortaklık kurma pratiği yetersiz bir düzeydedir ve yatay/ dikey entegrasyonlarla ölçek ekonomilerinden yaralanabilecek (İMBK ve SPK'nın halka arz kriterine uyabilen) sadece 8 firma vardır. Bölge işadamları önemli yatırımlarını, ortaklıklarını daha çok İstanbul'da yapmaktadır. Bölgedeki şirketlerin büyük bir bölümü, ekonomik konjonktüre bağlı ve talep esnekliği yüksek mal ve hizmetler üretmektedirler ve bu nedenle de krizlerden hızla ve fazla miktarda etkilenmektedirler. Bölge sanayini oluşturan firmalar, genellikle birbirini taklit eden bir davranış içindedir ve tek düze "taklit yatırımlar" yapmaktadır. Bu durum, kimi zaman atıl kapasitenin yaratılmasına neden olmakta, sanayide danışma hizmetlerinin ve birbirleriyle ilişki içinde çalışan farklı destek kurumlarının ve örgütlenmelerin ortaya çıkmasının önemini artırmaktadır.

Bölgenin ekonomik açıdan durumunu ve sanayileşmesiyle ilgili koşulların oluşumunu biraz daha yakından incelemek için, kredi ve mevduat durumuna bakılabilir. Bölgenin tasarruf sahipleri tasarruflarını değerlendirirken "risk almayı seven" bir biçimde davranmaktadır. Firmalar yatırımlarda genellikle özkaynak kullanmaktadır ve kredi kullanım oranları çok düşüktür. Ortalama özkaynak kullanımı yüzde 80 civarındadır. Kredi almakta KOBİ'lerin, Türkiye'nin diğer yerlerine benzer biçimde sorunları bulunmaktadır. Bunlar:

- KOBİ'lerin kredi için teminatlarının yetersiz olması,
- KOBİ'lerin kredilendirme için kabul edilebilir nitelikte bilgi ve dokümanının olmaması,
- Bankaların kredilendirmekte şirketleri standart sürece göre değerlendirmesi,

- Ticari bankaların KOBİ başına ayırdıkları 50 milyar TL limitinin az olması,

gibi nedenlerdir.

Ancak temel sorun, kaynak yetersizliği değildir. Bu kaynaklar, bölgenin kalkınması için yeterlidir. Bölgenin kayıt-içi mali sistem ile alış-verişine bakıldığında, banka, özel finansman kuruluşları (ÖFK), leasing ve factoring şirketlerinin Türkiye'de topladığı finansman tutarı toplamı 2003'de 262 117 trilyon TL, bölgede ise 9 350 trilyon TL'dir. Bu rakamlara göre bölgenin mali sisteme sağladığı fonların Türkiye geneli mali sistem büyüklüğüne oranı 1,28'dir. Diğer taraftan, bölgenin mali sistemden sağladığı kaynakların tutarı 830 trilyon TL, Türkiye'nin mali sistemden sağladığı kaynakların tutarı ise 93 222 trilyon TL'dir. Bölgenin mali sistemden sağladığı kaynakların Türkiye geneli mali sistem kaynak miktarına oranı 0,89'dur.

Çorum haricinde, sermaye sahiplerinin bir araya gelerek iş yapma alışkanlıkları yoktur; dolayısıyla çok ortaklı, ölçek ekonomileri oluşturacak şirketler ortaya çıkmamaktadır. Bir başka neden ise, danışma ve destek kurumlarındaki yetersizlikten ötürü, kişilerde yatırım yapma isteğinin uyarılamaması ve güven sağlanamamasıdır. Üç ilde finansman bakımından görülen temel sorun budur.

Bankaların bölgedeki mevduatı sanayi yatırımlarına dönüştürmedeki yetersizliğine karşın, ÖFK'ların bu konuda daha başarılı oldukları görülmektedir. ÖFK'lar, topladıkları mevduatı bulundukları il veya bölgede yüksek bir oranda krediye dönüştürmekte ve verdikleri krediyi, yatırım veya işletme sermayesi ayırt etmeksizin mal alımında kullanmakta ve yatırım malları ile hammadde fatura bedellerini doğrudan kendileri ödeyerek, özellikle KOBİ kredilerinde, bankaların yaşadıkları teminat ve kısmen de kredi değerlendirme problemini daha kolay çözmektedir.

Bölgenin sanayileşmesiyle ilgili problemler, bir bakıma bölgenin gelişmesi ve kentleşmesiyle ilgili problemlerin kalbini oluşturmaktadır. Çünkü kentleşme ile sanayi; çevre, istihdam, örgütlenme ve diğer sorunlarla bir çok bakımdan iç içe geçmiş durumdadır. Bunlardan bazıları şöyle özetlenebilir;

Kentleşme ve kentlerin görece nüfus kaybı sorunu daha çok sanayiyle ilgilidir,

- Göreli nüfus kaybı, ya da kentlerin düşük bir hızla nüfus kazanması, gelir ve istihdam sorunlarıyla ve bölgenin kaynaklarının bölgede kalmaması ve yatırıma dönüşerek yeni üretim ve istihdam kapasitesi yaratılamamasıyla ilgilidir,
- İstihdam türlerinde çeşitlenme olmaması ve cinsiyete dayalı ayrımcılık, sanayi istihdamını olumsuz etkilemektedir,
- Tarımsal alanda, gübre-pestisit uygulamaları, katı atıklar ve atık sular, atmosferik çökelmeler gibi nedenlerle toprakların kirletilmesi, bölge kentlerinde uluslararası standartlarda tarımsal sanayi geliştirilmemesiyle ilgilidir,

Kentlerde, varolan sanayide farklı sektörlerin birbirini destekleyecek biçimde örgütlenmesi, yeni kapasite yaratılmasını destekler. Bu nedenlerle sanayileşmeyi ve sorunlarını diğer sorunlarla birlikte değerlendirmek gereklidir.

Ticari faaliyetlerin bölge ekonomisindeki payı, sektörün ülke ekonomisindeki payına göre biraz daha fazladır. Genel olarak tarım, bazı makine ve ekipman sanayi ile madencilik ürünlerinin ticareti ile Samsun ve Çorum, TR83 Bölgesi'nin ticaret açısından en gelişmiş illeridir. Kamu yatırımlarının varlığı ve 5. kademe merkez olarak üstlendiği işlevlere rağmen Samsun, ticarete ilişkin bazı göstergeler bakımından Çorum'dan sonra gelmektedir. Buna, Samsun'un ağırlıkla kamu kaynaklarına bağımlı yapısının ve kamu harcamalarında ülke çapında gözlenen daralmanın neden olduğu düşünülebilir.

Diğer yandan, kamu yatırım ve işletmelerine daha az bağımlı, üretimini ve dolayısıyla ticaretini yerel kaynaklara dayandırarak geliştiren Çorum, bazı ticari fonksiyonlar açısından öne çıkmaktadır.

Bölgenin, dışa açılım ve ticaret gelişimi potansiyeline sahip diğer kentlerinde de, ticari girişimciliğin desteklenmesi gereklidir.

Tarımsal ürün ticareti bakımından bölge, sebze üretiminde dış pazarlara yönelebilir. Ancak küçük ölçekli yapısı ile kriz dönemlerinde kırılgan olan bu sektörün, bölgesel bazda uygulanabilir bir model oluşturabilmesi için, gerekli desteklerin sağlanması ve kurumsal düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Tarım ürünlerinde izlenen korumacı dış ticaret uygulamalarının kısa bir süre sonra kaldırılacak olması küçük üreticiler için ciddi güçlükler oluşacaktır.

Ticaretin gelişmesi açısından ulaşım ve haberleşme altyapısı en önemli belirleyicilerden biridir. Bu açıdan bölgenin yeterli düzeyde bir altyapıya ve hizmet örgütlenmesine sahip olduğu söylenebilir. Ancak bölgenin, girdi maliyetlerini düşürerek rekabet şansını artırmada ve dışa, özellikle de dış pazarlara açılmasında en önemli rolü oynaması beklenen limanın ve işletmesinin, (geri alan beslemesinde) demiryolu ulaşımı yönetiminin, bölgenin ticaret gelişiminin önünün açılması için yeterli donanım ve işletme özelliklerinden yoksun olduğu açıktır. Bu açıdan ticaretin gelişmesinin önündeki engellerin bölgeye özgü olmaktan çok, Türkiye geneli için de geçerli olduğu ve bölge üstü ölçeklerde çözüme gereksinim olduğu ortaya çıkmaktadır. Özelleştirme çalışmaları ve TCDD'nin yeniden yapılandırılmasının hızlandırılması ile bu sorunların çözümüne doğru adımlar atılması, ticaretin gelişmesi için fırsatlar yaratacaktır.

Bölge, ulaşım altyapısı ve türleri bakımından, tam olarak yeterli sayılmasa da, azımsanmayacak derecede bir potansiyele sahiptir. Mevcut devlet ve il yolu ağı bakımından bölge, ülkenin hem güneyiyle kuzeyini, hem de batısıyla doğusunu birleştiren başlıca arterler üzerindedir. Tek hatlı bir sistemden oluşan demiryolu ulaşım ağı ise bölgenin sadece dar bir kesimine hitap etmekte, hem yük hem de yolcu taşımacılığı açısından kapasitesinin çok altında çalışmaktadır.

Türkiye'nin Karadeniz kıyısındaki en büyük limanı Samsun Limanı'dır. Liman, bölge ve Samsun kenti için büyük bir avantaj oluşturmaktadır. Bununla birlikte, işletme sorunları ve limanın tam kapasitede çalışamaması, bu çok önemli ve rekabette üstünlük sağlayıcı avantajın kullanılamaması anlamına gelmektedir. Uluslararası Samsun (Çarşamba) Havalimanı ile halen işletmede olmayan Tokat ve sivil kullanıma açılma olasılığı bulunan Merzifon Askeri Hava Alanı, bölgenin talebine karşılık verebilecek teknik özelliklere ve kapasiteye sahiptirler. Ancak, bölgenin ulaşım olanaklarıyla ilgili olarak gözden kaçırılmaması gereken önemli hususlardan biri; bu ulaşım altyapısının mevcut teknik kapasitelerinin yanında, işletme stratejilerinin de doğru biçimde belirleniyor ve uygulanıyor olmasıdır.

Altyapı bakımından bölge, kentsel alanlar hariç, oldukça yeterli bir donanıma sahiptir. Bölgenin su kaynakları potansiyeli yeterlidir. Gelecekteki içme-kullanma ve sanayi suyu ihtiyaçları artışı durumunda, su kaynakları potansiyeli bölgenin gelişmesinde bir sınır teşkil etmeyecektir. Değişik tamamlanma aşamasında bulunan çok sayıdaki sulama projesi, kaynak yetersizliğinden dolayı öngörülen tarihte bitirilememektedir. Kaynakların stratejik kullanımı için, bu projelerin rantabilite ve öncelik sıralamasına ilişkin bir düzenleme yapılması kaçınılmaz bir gereksinim olarak ortaya çıkmaktadır.

Bölgenin su dengesi sisteminin anlaşılabilmesi amacıyla YHGP çalışmaları kapsamında Yeşilırmak ve Kızılırmak nehirleri modellenmiş ve sistem sınanmıştır. Bu model, başlıca su tüketim gruplarını ve sulama, içme, kullanma, sanayi ve hayvan suyu kullanıcılarını dikkate almaktadır. Bölgedeki bütün yeraltı ve yerüstü su potansiyeli dikkate alınmış ve hesaplamalar yapılmıştır. Bölgenin yeraltı suyu kullanım potansiyeli bakımından, Amasya ve Çorum illerinin, potansiyellerinin yüzde 90'ın üzerindeki bir bölümünü kullandığı, Samsun ve Tokat illerinde ise henüz bu potansiyelin yarıdan azının kullanıldığı hesaplanmıştır.

Yüzey suları büyük ölçüde sulama amaçlı olarak kullanılmaktadır. Mevcut sulanabilir alanlar içerisindeki sulanan alanlar irdelendiğinde, Samsun ilinde sulanabilir alanın yüzde 21,4'ünün, Çorum'da yüzde 39,3'nün, Amasya'da yüzde 60,6'sının, Tokat'ta yüzde 66,1'inin sulandığı görülmektedir. Bölge bakımından bu oran yüzde 45,3'dür. Diğer bir ifade ile bölge, sulama potansiyelinin ancak yarıya yakın bir kısmını kullanabilmektedir. Gelecekte Samsun ve Çorum'da yeni sulama alanları işletmeye açıldıkça bu oran artacaktır. İllerin toplam yüzey suyu potansiyellerini kullanım oranları ise Samsun'da yüzde 1,5, Amasya'da yüzde 9,2, Tokat'ta yüzde 13,9 ve Çorum'da yüzde 3,4'dür. Bu oran bütün bölge için yüzde 11,1'dir ve bölgenin gelecekte su sıkıntısı yaşamayacağının bir göstergesi sayılabilir. Ancak bölgenin bazı bölümlerinde suyun taşınması için gerekli altyapının maliyeti, daima gözetilmesi gereken bir faktör olacaktır.

Elektrik ve haberleşme altyapısı bölgenin ihtiyacına cevap vermekle birlikte, özellikle elektrik dağıtım sistemi altyapısının yeterli kalitede olmaması nedeniyle sorunlar yaşanmaktadır. Enerji bakımından bölgenin güçlü bir potansiyeli vardır ve kapasitesini daha da artırabilmesi söz konusudur. Bölgenin ürettiği enerji kendi ihtiyacının üzerindedir ve Türkiye'nin diğer bölgelerine enerji sağlamaktadır.

Haberleşmede, bölgenin küreselleşen ilişkiler geliştirme ve bağlantılar kurma açısından bir sorunu yoktur. Kentler arası iletişim daha çok fiber optik hatlar üzerinden yapılmaktadır. Kentlerdeki santrallerde dijital sisteme geçilmiştir. Bölge GSM abone sayısının, Türkiye'nin yüzde 2,9'u olduğu tahmin edilmektedir (bölgenin Türkiye nüfusuna oranından daha azdır). Son bir yılda GSM abonesindeki artış oranı yüzde 29'dur. İnternet erişimi "çevirmeli bağlantı" üzerinden yaygın olarak yapılmaktadır. Haberleşme altyapısı ve bunu kullanma sıklığı bakımından, bölgenin dünya ile bütünleşmeye hazır ve birçok alanda bunu zaten gerçekleştirmiş durumda olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, iletişim altyapısının, dünya ile sürekli olarak daha çok ilişki kurmaya hazırlanan bir bölge için hızla yenilenmesi ve bilgi toplumunun gerektiği teknolojiye uygun hale getirilmesi gerekmektedir.

Belediyelerin, teknik ve mali imkanlarının sınırlı olması nedeniyle, içme-kullanma ve sanayi suyu ihtiyacının karşılanması konusunda, uzman kuruluşlar olan DSİ ve İller Bankası'ndan destek almaları gerekmektedir. Kentlerin enerji altyapısı yeteri kadar yenilenmiş durumda değildir. Kentlerin planlarına uygun gelişmemesi de, bu düzensizlikte etkilidir.

Bölgede doğalgaz altyapısını oluşturma çalışmaları devam etmektedir. Bu aşamada mevcut su, elektrik, haberleşme gibi altyapı çalışmaları arasındaki koordinasyonların sağlanması özel bir önem kazanmaktadır.

Kamu yatırımları bakımından TR83 Bölgesi'nin Türkiye'deki toplam kamu yatırımlarından aldığı pay, 1990-2001 arasında oldukça düşük oranlarda gerçekleşmiştir. Onbir yıldır yüzde 1,4 ile 0,6 arasında değişen bu oran, çoğu zaman yüzde 1'in altında kalmıştır.

Kamu yatırımlarının 1999-2004 yılları arasında sektörel dağılımına bakıldığında, dönem boyunca ortaya çıkan birikimli dağılım bakımından önde gelen sektörün enerji sektörü olduğu görülmektedir. "Diğer hizmetler" sektörü ikinci, eğitim sektörü ise üçüncü sıradadır. Diğer sektörler, önem sırasına göre ulaştırma, haberleşme, sağlık ve tarım sektörleridir. Turizm sektörü en az yatırımı alırken, konut ve madencilik sektörüne hiçbir yatırım yapılmamıştır.

Ekonomisinde bereketli tarım ovaları önemli bir rol oynayan ve su ile ilgili büyük altyapı yatırımları geliştirilmekte olan bölge için, erozyon, öncelikle ele alınması gereken sorunlardan biridir. Bölgenin önemli bir bölümü "çok dik eğimli, şiddetli aşınımlı sığ/ çok sığ (5A ve 5B amenajman grubu) ve sarp eğimli, şiddetli aşınımlı sığ/ çok sığ (6A ve 6B) topraklar" sınıfına girmektedir. Daha çok orman

sorununun bir parçasıymış gibi ele alınan ve ağaçlandırma çalışmalarıyla bütünleştirilmiş gibi görünen erozyonun azaltılması/ önlenmesi de, bölgesel ölçek, hatta bölge üstü ölçeklerle ilişki kurularak projelendirilmesi gereken ve çok boyutlu programlar gerektiren, hayati derecede önemli çalışma alanlarından biridir.

Bölgedeki kirlenmeler, kentsel katı atık ve atık suların doğrudan akarsulara veya toprağa karışmasından, sanayi atıklarından ve tarımdaki kimyasal (azotlu, fosforlu) gübre kullanımı ve ilaçlamadan kaynaklanmaktadır. Bu kirlenmelerin dışında, nehir kenarlarından çakıl ve kum çıkartılması, bazı alt yapı yatırımlarının meydana getirdiği tahribat, denizlerde aşırı avlanma ve balık yumurtlama alanlarına verilen zararlar, orman yangınları ve aşırı otlatmalar gibi bir çok başka faktör de, flora, fauna ve diğer ekolojik dengeler için tehdit oluşturmaktadır.

Bölgenin kirlenme açısından en önemli sorununun su kirliliği olduğu söylenebilir. Ancak toprak kirliliği ile ilgili ölçümler yetersizdir. Hava kirliliği bakımından, kükürt dioksit değeri Dünya Sağlık Örgütü limit değerine yakın olsa da üzerine çıkmamakta ve Hava Kalitesinin Korunması Yönetmeliği'nde belirtilen standardın altında kalmakta, partikül madde bakımından son yıllarda azalmakla birlikte Çorum, Amasya ve Tokat'ta değerler AB Direktifi'nin üzerinde görülmektedir. Samsun için ise, her iki standart bakımından da değerlerin aşılmadığı anlaşılmaktadır. Gürültü kirliliği, Samsun'da tolerans değerlerini aşan ölçümlere ulaşmaktadır. Kentler büyüdükçe ve karmaşıklaştıkça farklı türde bir çok kirlenmenin denetim altında tutulabilmesi, kent toplumlarının ve sivil toplumun bu alandaki katılımının güç kazanmasına bağlı olacaktır.

Atıksu ile ilgili altyapı ise bölge genelinde problemlidir. Evsel atıksular, bölgedeki 195 belediyeden Çorum ve Samsun'a bağlı 5 belediye haricinde, arıtılmadan alıcı ortama deşarj edilmektedir. Çorum'da atıksu arıtma tesisi bulunmasına rağmen, evsel atıkları ve tavuk çiftliklerinin, tuğla kiremit fabrikalarının, şeker fabrikasının atıklarını taşıyan Derinçay ve bu ırmağın karıştığı Çorum çayı, Yeşilırmak üzerindeki en büyük kirleticilerden biridir.

Sanayi işletmeleri, atıksu arıtma amacıyla çoğunlukla basit tip dinlendirme havuzları inşa etmişlerdir. Belediye ve sanayi atık sularını kontrol edecek olan çevre ve orman il müdürlükleri, eleman ve ekipman yetersizliğinden dolayı işlevlerini yeteri kadar yerine getirememektedirler.

Katı atıklar, bütün kentsel yerleşimlerde "düzensiz depolama" yöntemine göre depolanmakta ve gerçek bir çevre kirliliği yaratmaktadır. Konu ile ilgili belediyelerin yetersizliği ve maddi imkansızlıklar sorunun çözümünü zorlaştırmaktadır.

Belediyeler dahil yerel örgütlerin ve toplulukların, ciddi boyutlara varan, ama henüz önlenebilir olma şansı bulunan kirlenmelere karşı çözüm üretmede elde ettikleri sonuç oldukça yetersizdir. Belediyelerin tamamı kirlenmeyi, özellikle Yeşilırmak ve kollarındaki kirlenmeyi önemli bir sorun olarak kabul etmektedir. Yeşilırmak'taki sorunun çözümüyle ilgili en büyük güçlük, kirliliği önlemekle ilgili ya da sorumlu birimlerin tümünün sürdürlebilir biçimde ve birlikte davranmasını gerektirmesidir. Sorunun bu niteliği nedeniyle, belediyelerin tek başına çözüm araması yeterli olmamaktadır. Çözüm, ancak Yeşilırmak ve kolları üzerindeki belediyelerin havza ölçeğinde (Yeşilırmak havzasını kapsayan diğer Düzey 2 İBB'leri de kapsayan bir ölçekte) aranabilir. Bu da çözümü daha güç, yönetimini de daha karmaşık hale getirmektedir.

Bölgesel otoriteler olmaksızın bir çok birimi ortak bir proje çerçevesinde bir araya getirmek ve örgütlemek büyük bir çaba gerektirir ve bu, her birimin kapasitesini aşan bir girişimdir. Bir anlamda "tipik" denilebilecek böyle bir problem, bölge planlama (tekil- bireysel kararların/ projelerin birleştirmesini bütünleştirilmesini, daha üst ölçeklerde planlanabilir hale gelmesini, amaçlayan örgütlenme

birimleri) ve yönetişim gibi kavramlar bakımından çözüm arama doğrultusunun ne olabileceğine dair iyi bir fikir vermektedir.

Yerleşim açısından bölgenin özelliklerinden biri, kırsal yerleşme sayısındaki fazlalıktır. Düzey 1 İBB Batı Karadeniz, 1 000 ha'a düşen köy sayısı bakımından, 12 bölge içinde birinci sırada yer almaktadır. Düzey 2 İBB'lerden biri olarak TR83, 26 bölge arasında köy sayısı bakımından yine önde gelmekte, yoğunlukta ise ikinci sırada yer almaktadır. Kırsal yerleşim sayısındaki bu çokluk ve yerleşim yerlerinin mekanda çok sayıda ve dağınık olarak yer alması, kırsal alandaki yaşam kalitesinin iyileştirilmesi için götürülmesi gereken kamu hizmetlerinin maliyetini artırmaktadır.

Kentler tarım dışı eylemlerin yapıldığı mekanlardır. Diğer taraftan kentler, tarımsal ürünlerin pazarlanması ve dağıtımıyla ilgili problemler bakımından bölgesel olarak kendi artalanlarını, etki yarıçapı içindeki kentsel olmayan ve tarımsal eylemleri de örgütlerler. Kentlerin varlığı kırsal kesim için yaşamsal önemdedir.

Bölge, kentleri (nüfusu 20 000 üzerinde veya yakınında olan yerleşimler) bakımından oldukça zengin sayılabilir. Sıra büyüklükleri bakımından kentler:

- Büyük kent: Samsun
- Nüfusu 100 000 üzerinde olan diğer kentler: Çorum, Tokat
- Nüfusu 70 000-100 000 arası olan kentler: Turhal ve Bafra ve Amasya
- Nüfusu 50 000 civarında olan kentler: Zile, Çarşamba, Merzifon, Niksar, Erbaa, Suluova
- Küçük nüfuslu kentler: Sungurlu, Osmancık, Terme, Alaca, Vezirköprü

gibi bir dağılım göstermektedir.

Bölge nüfus yapısındaki kentleşme doğrultusundaki gelişmeler, hizmet sektörlerinin gelişmişliği, sanayileşmiş olma ve sanayileşme biçimi, kentlerin karakteri bakımından belirleyicidir. Kentlerin, daha gelişmiş diğer bölgelerin kentlerine doğru kaybettikleri nüfus grubu, daha çok yerel kent kültürünü taşıyan ve tarihsel mekanların eski sahipleri olan kentliler grubudur. Kaybedilenin, bu nedenle sadece nüfus değil, aynı zamanda kentlerin kimliği ve belleği olduğu da düşünülebilir. Bu durum, geleceğe yönelik olarak kentlerin yerel kültürlerini koruyabilmeleri bakımından önemli bir sorun yaratmaktadır.

Her şeyden önce, bölgenin kentlerinin büyük bir çoğunluğu tarihi kentlerdir ve binlerce yıldır varlıklarını sürdürmektedir. Tarihin bir dönemi bakımından yer seçimini anlamlı ve rasyonel yapan koşullar değişse de, kentler kolayca yok olmamaktadır. Bunun yerine, tarih içinde kendi fonksiyonlarını ve çevrelerindeki eylemleri ve akımları düzenleyerek, kuruluş yerlerinin hala işlevsel olmasını sağlayacak gelişimler göstermektedir (ticaret yolları, üretim kapasitesindeki geliştirmeler, uzmanlaşmalar gibi). Bu, değişimi sürekli kılarak başarı elde etmekte işlevsel olan bir stratejidir. Bölge kentlerinin büyük bir çoğunluğu, varlıklarını bu tür stratejilerle sürdürmüş, kendilerini ve işlevlerini yenileyerek ve çevre koşullarını/ işlevlerini değiştirerek, kalıcılıklarını sağlamışlardır.

Bölgedeki kentler,
Sanayi bakımından:

- Sanayi odağı olan,
  - Çorum, Merzifon gibi kendi girişim gücüyle sanayileşmesini içsel olarak geliştiren kentler ve
  - Bafra, Turhal, Tokat gibi kamu yatırımlarının burada gerçekleşmesiyle dışsal bir nedenle sağlamış kentler

olarak iki alt grupta sınıflandırılabilir.

Samsun, bu iki alt grubun da dışında olan bir büyük kenttir ve sanayi bakımından önemlidir. Bunların dışındaki kentler ise;

- Sanayileşme sürecindeki kentler;
  - Zile, Erbaa, Niksar, Çarşamba, Osmancık gibi tarım-dışı ve geleneksel faaliyetleri düşük teknolojilerle sürdüren kentler,

Hizmet merkezi olan kentler;

- Samsun, Amasya

Kırsal alana yönelik hizmetlerin yoğunlaştığı ve örgütlendiği kentler;

- Suluova, Sungurlu, Alaca

biçiminde gruplandırılabilir.

Bölgenin kentleri, bölgede meydana gelecek değişimlere göre, mevcut göreli konumlarını ve işlevlerini, yeni bir geleceğe göre değiştirmek ya da gelişimlerini hızlandırmak durumunda olacaklardır. Değişen çevre içinde, hangi tür işlevlerle nasıl bir dengeye oturabileceğini öngörebilmek bakımından kentlerin özelliklerini tanımak gerekmektedir. Bu, yalnız teknik/ bürokratik süreçlerle değil, aynı zamanda toplumsal süreçlerle toplumsal sermaye ve insan sermayesinin niteliğine göre belirlenebilecek bir öngörü olabilir. Örgütlenmiş kentli bilinci ile kentlerin geleceğe hazırlanması, oldukça güç bir problem olarak bir sonraki aşamanın önünde durmaktadır.

Bölgedeki yerleşim kademelenmesine bakıldığında, Samsun'un 5. kademe bölgesel merkez olduğu görülmektedir. Etki alanı sadece TR83 ile sınırlı değildir. Samsun kentinin, hem DPT (1982), Türkiye'de Yerleşme Merkezlerinin Kademelenmesi araştırmasında, hem de 2004'de bu proje kapsamında yapılan yenileme çalışmasında, etki alanı TR83 Bölgesi'nden oldukça farklıdır. Samsun, bölge illerinden Çorum'un ancak bir bölümünü, (Osmancık ve Kargı) etkisi altında bulundurmaktadır. Çorum kentinin, üst ölçekte bağlı olduğu kent Ankara'dır. Diğer taraftan Tokat kenti kademelenme ilişkileri bakımından, Almus ve Artova ile birlikte, hem Samsun'un, hem de Sivas'ın etki alanındadır. Erbaa, Niksar, Reşadiye, Zile ve Turhal ise Samsun'un etki alanı içindedir.

Buna karşılık Samsun kentinin, batıda Sinop ve doğuda Ordu ile Giresun'un Bulancak, Keşap, Espiye ilçelerini içine alan, geniş bir etki alanı vardır. Samsun, Karadeniz çevresindeki diğer liman kentleriyle yarışan bir kenttir. Nüfus potansiyeli, yönetim merkezi olması, Karadeniz kıyısındaki bir çok yerleşmeye hizmet götüren işletmenin/ kurumun bölge/ acente merkezi olması, üniversite kenti olması, sanayi, depolama ve hizmetler bakımından önemli bir kapasite yaratmış olması gibi nedenlerle, bölgenin en önemli kenti olmaya devam edecektir. Sorun, gelişmenin hızlandırılması ve niteliklendirilmesiyle ilgilidir.

Liman, artalanının büyüklüğü ile orantılı biçimde, küresel bir ulaşım ağında önemli bir düğüm noktasıdır. Samsun'un kendi artalanını daha güçlü bir biçimde örgütleyebilmesi ve geliştirebilmesi, ancak liman fonksiyonu gibi üstünlük sağlayan bir avantajını tam kapasitede kullanabilmesi ile gerçekleşebilecektir. Samsun'un gelişmesinin dışa yönelik yüzü de, başta Karadeniz kıyısındaki liman kentleri olmak üzere, diğer ülkelerin liman kentleri ve onların artalanları ile ilişkiye geçme kapasitesine bağlıdır. Kent, dışa ve içe dönük yüzleriyle, ağ ilişkilerini geliştirerek, yarışan bir kent olabildiği ölçüde şimdiki durağanlığından uzaklaşabilecektir.

Özelleştirme çalışmaları ve kentin kamu kesiminin belirleyici etkisinden uzaklaşması, kentin yenilenmesi ve atılım yapması bakımından ivme sağlayıcı olabilir. Bununla birlikte, kamu kesimi de bu tür bir perspektifi benimseyerek, kentin güçlenmesinde ve 5. kademe fonksiyonlarını daha etkin bir biçimde yerine getirmesinde yardımcı olabilir. Limanın diğer Karadeniz limanlarıyla yarışabilir hale gelmesi, kenti artalanına bağlayan ulaşım altyapısının güçlenmesi (özellikle demiryolunda bazı basit iyileştirme projelerinin gerçekleştirilmesi) sanayi ve hizmet fonksiyonlarında yerel taleplerle oluşan yenilikçi proje üretiminin hız kazanması gibi faktörler, Samsun'un çok daha güçlü bir çekim merkezi olmasına yardımcı olabilir.

Çorum kenti, TR83 Bölgesi ile ilişkileri çok güçlü olmamakla birlikte, bir 4. kademe merkezi olarak, gelişme gösteren bir kenttir. Özellikle sanayi ve mali yapı- bankacılık sektörleriyle ilgili raporlar, bu gelişmeyi ayrıntılı bir biçimde çözümlemekte-

dir. Kentin bölgeye doğrudan olumlu bir etkisi de vardır. Özellikle buluşçu bir yaklaşımla gelişmiş olan sanayileşme sürecinin bölgenin diğer kentleri üzerindeki etkisi gözlemlenebilir hale gelmektedir. Kentleşme ve kentteki yaşam kalitesini artırıcı doğrultuda gösterilen çabalar da, kentin gelişmesine yardımcı olmaktadır.

Dördüncü kademe bir altbölge merkezi olan Tokat kenti, yenilenen yerleşim yerlerinin kademelenmesi araştırması sonuçlara göre, bölgenin bütünlüğünü sağlayan kentlerden biri değildir. Bölgeyle olan etkileşimi (Çorum kadar zayıf olmamakla birlikte), çok güçlü bir ilişki değildir. Tokat ilinin (daha önceki tartışmalarda görüldüğü gibi) bir çok gösterge bakımından beklenilmeyen değerler alması, kentin gelişme örüntüsüne de bir anlamda yansımaktadır. Kent, ne tür bir gelişme göstereceği konusunda henüz karar vermemiş, büyük bir kırsal merkez karakterindedir. Ayrıca Tokat, tarihsel bir merkezdir ve önemli bir tarihi yapı stokuna sahiptir. Kentsel işlevleri de hızla gelişmektedir. Bu gelişme, kentin gelecekteki karakteri ve özel niteliklerini kullanma kapasitesiyle daha belirgin hale gelecektir.

Dördüncü kademe altbölge merkezlerinden biri olan Amasya'da, nüfusun eğitim düzeyi göreli olarak yüksektir. Kentin kendi kimliği ve geleceği ile ilgili kararlı bir tutumu olduğu gözlemlenmektedir. Bu kararlılığın kaynağı, Amasya'nın tarihi bir kent olması ve bu kökenden gelen geleneksel bir süreğenliğin ve kimliğin sağladığı güven olabilir. Kentin kendi kültürel mirasına sahip çıkma arayışı ve biçimi, bunu oldukça açık bir biçimde göstermektedir. Bir çok gösterge bakımından Amasya ili önde gelmese de, bölgeyle ilişkisi güçlüdür. Yeşilırmak Havzası Kalkınma Birliği merkezinin Amasya'da olmasının nedeni, coğrafi olarak bölgenin merkezinde olmasıyla ve kimlik konusuna yaklaşımındaki kararlılık ve güçlülükle açıklanabilir.

Bölgenin yerleşim yerlerinin geleceğini etkileyecek belirleyici (ve sınırlayıcı) bir de öge, bölgenin ortasından geçmekte olan Kuzey Anadolu Fay Hattı (KAF)'dır. KAF, bölgenin bütün yerleşimlerini ve yapılarını tehdit eden ve bu nedenle de bölge için alınacak kararlarda öncelikle göz önünde tutulması gereken bir sınırlayıcıdır. Özellikle yerleşimlerin büyüme yönlerinin belirlenmesinde jeolojik özellikler ve afet riski, temel ve kaçınılmaz bir sınırlayıcı olarak dikkate alınmalıdır.

Bölge kentlerinde konut açığı veya konut sorunu bulunmamakla birlikte, nitelik bakımından bir sorun olduğu söylenebilir. Konuttaki nitelik sorunu, daha çok kaçak yapılaşmadan kaynaklanmaktadır. Bu tür kaçak yapılar; depremsellik, su baskınları, toprak kayması, kaya düşmesi gibi afetler bakımından da en fazla risk altında olan konutlardır.

Bölgeyi doğal yapısı, üretici güçleri ve düzenekleriyle gözden geçirdikten sonra, bölgedeki insanların içinde bulunduğu mevcut durumu da gözden geçirmek yararlı olacaktır. Öncelikle, iş bulmadığı için bölgeyi terk eden genç nüfustan başka, iş bulamayan ve bölgede kalan nüfusun, varlığını giderek artan oranda sürdüreceğini dikkate almak gereklidir. Ayrıca, kırsal kesimde yüksek bir gizli işsizlik oranın olduğu tahmin edilmektedir. İşsizlik ve gizli işsizlik oranlarının azaltılması, planın önemli hedeflerinden biri olmak durumundadır. Demografik analizin gösterdiği ikinci önemli sonuç, yaşlı nüfus oranının giderek artacağı ve bu nüfusa yönelik hizmetlerin yerleşim yerinin özelliklerine göre geliştirilmesi gereğidir.

Eğitim ve sağlık olanakları yeterli düzeyde olmaktan uzaktır. Okuryazar olmayan nüfusun oranı, özellikle yetişkin kadınlar bakımından, oldukça yüksektir. Hizmete ulaşabilmekte, kır ve kent bakımından farklı nitelikte de olsa, sorunlar vardır.

Eğitim ve eğitimin istihdamla ilişkisi, bölgenin hem tarım, hem sanayi, hem de hizmetler bakımından gelişmesinde stratejik önemdedir. Şimdiki kuşakların (özellikle eğitim düzeyi düşük kesimlerinin) beceri düzeyini artırmak ve gelecek kuşakların bilgi ve beceri düzeyini yükseltmek için, eğitimin etkinliğinin artırılması ve kapsamının genişletilmesi gerekmektedir. Okuryazarlığın tam olarak

sağlanmasından başlayarak, ilköğretimin her iki cinsiyet bakımından tam olarak gerçekleşmesi, sadece bir temel oluşturacaktır. Bölgede, özellikle sanayi gelişmesini destekleyecek olan mesleki ve teknik eğitimin, örgün ve yaygın eğitim ve enformel eğitim kanallarıyla, kadınlar ve erkeklere, daha yaygın ve esnek bir biçimde ulaştırılması için, mevcut yasalar çerçevesinde etkinlik artırıcı programlar arayışı/ keşfi, temel bir strateji olmalıdır.

Kadın, hem eğitim, hem de istihdam bakımından, toplumdaki ayrımcılıklardan etkilenmektedir. Yeni kuşaklar bakımından ayrımcılığın şiddetinde bir azalma olsa da, ortadan kalkmakta olduğunun söylenebileceği bir durum, henüz yoktur. Kırsal alanda kadının işgücüne katılımı yüksek olsa da, bu "ücretsiz aile işçiliği" niteliğinde bir istihdam olduğu için, kadının statüsünü iyileştirmemekte, sadece iş yükünü artırmaktadır.

Yoksulluk, Türkiye için dikkate ve ciddiye alınması gereken sorunlardan biridir. Bu sorun bölgede daha az görünür olmakla birlikte, kırsal alanda daha yüksek oranlara ulaşmaktadır. Gelir dağılımındaki bozulma ve kutuplaşmaların artması, gelecekte bu sorunun daha da önem kazanabileceğini göstermektedir. Yoksulluk, YHGP'de önemsenerek ele alınması gereken sorunlardan biridir. İşsizlik, kaçak yapıların güvensiz çevresinde barınma/oturma, ailenin yeni kuşaklarını geleceğe hazırlayamaması, düşük düzeyde sosyal güvenlik gibi hususlar, yoksulların en önemli sorunları arasındadır.

En fazla risk altında olanlar; yaşlılar, ailelerini geçindirmek zorunda olan yalnız kadınlar, işsizler, mevsimlik/ yevmiyeli işçiler ve geçici işlerde güvencesiz olarak çalışanlardır. Ancak bu gruplar, aynı zamanda en fazla yalıtılmış veya marjinalleştirilmiş, kendilerinin toplum içinde görülmez olduğunu hisseden ve seslerini diğer insanlara duyuramayacaklarına inanan, katılımcı süreçlere etkin olarak katkıda bulunma kapasitesi en zayıf olan gruplardır. Bununla birlikte, toplumsal refah düzeyiyle ilgilenen bir gelecek projesi, bu grupları mutlaka dikkate almak zorundadır.

Bölgede, ülkesel ölçekte çalışan bazı STK'ların etkinlikleri bulunmakla birlikte yerel STK'lar, henüz toplumun belirleyici aktörleri konumunda değillerdir. Bununla birlikte, bölgedeki mevcut sivil toplum örgütlenmesinin yapısı ve özellikleri hakkında bilgi toplanmış ve bu yapının özellikleri araştırılmıştır. Sivil toplum örgütlerinin yapısı genellikle eğitim ve kültür (daha çok okul koruma) dernekleri ve dayanışma- yardımlaşma (örneğin cami yaptırma) dernekleri, daha sonra da meslek ve spor örgütlerinden oluşmaktadır. Yerleşim yerini veya kentleri, ya da bir sektörü gözeten amaçların gerçekleşebilmesi için STK'ların, henüz fazla deneyim olanağı bulamamış oldukları anlaşılmaktadır.

Bölgenin geleceğinin planlanmasında ve bu planın buluşçu ve yaratıcı projelerle sürdürülebilir bir biçimde desteklenerek başarılmasında, bölgenin böyle bir sıçrama yapabilmesini sağlayacak en stratejik ögelerden biri, toplumun üretimde ve yaşam kalitesinin yükselmesi ve bilgiyi kullanma becerisi olacaktır. Bunun için bilgiye ulaşma, yeni bilgi yaratma ve bilgiyi kullanılabilir hale getirerek bölgenin kalkınmasını sağlayacak projelere dönüştürme kapasitesi, bölgenin üniversiteleri ve araştırma- geliştirme kurumlarının, toplumla ve işletmelerle (özellikle tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerindeki KOBİ'lerle) kuracağı ilişkinin gücüne bağlı olacaktır. "Öğrenen bölge" olmaya aday olabilmesi için TR83'ün, bilgi ve araştırma kapasitesini geliştirmesi ve buna uygun kurumsal yapıları oluşturması, stratejik önemdedir.

Sonuç olarak,

TR83 Bölgesi, Mevcut Durum ve Analizi ile belirlenen avantajlarını, Türkiye'deki diğer 25 Düzey 2 İBB ve AB ülkeleri ve bölgeleri ile, ağ ilişkileri üzerinden, bütünleşmiş bir dünya pazarında rekabet edebilecek biçimde kullanmak zorundadır. Dolayısıyla yanıtlanması gereken temel soru, "TR83'ün, önümüzdeki 20 yıl içinde, rekabetçi bir ortamda, sahip olduğu avantajları nasıl değerlen-

direceği, nasıl çoğaltacağı ve örgütleyeceği ve en sonunda da, elde ettiklerini bölge toplumuna refah düzeyini yükseltecek bir biçimde nasıl bölüştüreceği ve bütün bunların sürdürülebilirliğini nasıl sağlayacağı"dır.

Bölge, nüfusuna gelişmiş bölgelerin sunduğu kadar olanak sunamadığı için, göreli olarak nüfus kaybetmektedir. Kaybedilen ya da bölgede tutulamayan nüfusun bir bölümü nitelikli, eğitilmiş, büyük çoğunluğu genç nüfustur. Nüfusun kaybedilmemesi için bölgenin, ekonomik koşullarını ve istihdam olanaklarını yeterli düzeye getirmesi, devam edecek olan kentleşmeyle birlikte kentlerindeki yaşam kalitesini geliştirmesi gerekmektedir. Ekonomik gelişmeyi hızlandırmak için, öncelikle,

Tarımı yeniden düzenlemek ve verimliliği artırmak, bunun için her biri ayrı nitelikte bir dizi program geliştirmek gerekmektedir. Bunlar arasında;

- Tarımsal ürünlerin dış pazarlara yönelebilme şansını aramak, pazarlarda rekabet edilebilirlik koşullarını yaratmak,
- Sulanabilir alanlarını genişletmek, sulama avantajının bulunduğu yerlerde suyu verimli bir biçimde kullanmak,
- Tarımsal üretimi (dış) pazarla ilişkilendirmenin yanı sıra, mümkün olduğu kadar tarımsal ürünleri korunabilir hale getirecek ve pazarlanabilirlik süresini uzatacak biçimde işlemden geçirmek, tarımsal sanayi ile bağını kurmak,
- Bunun için çiftçinin tarım eğitimini ve yayım faaliyetlerini güçlendirmek,
- Çiftçiyi, üretim ve pazarlama kapasitesini artıracak biçimde örgütlemek,
- Tarımsal yapının, çok küçük birimlerden oluşan (ve örgütlenmesi zor) yapıdan, daha büyük birimlere doğru evrilmesini sağlamak, öncelikle arazi toplulaştırmasını hızlandırmak,
- Pazar talebi olan ve rekabet edebilir yeni ürünlere geçebilmek ve mikro klima bölgelerini daha verimli ve etkin kullanmak,
- Bunun için organik tarıma yönelik, sağlıklı çevre koşullarında yetiştirilmiş, standartlara uygun gıda üretimini gerçekleştirmek

gibi çalışmaların programlanması gerekmektedir.

Sanayiyi, özellikle de KOBİ tanımına giren sanayiyi geliştirmek için,

- Tarımsal (hayvancılık, ormancılık ve orman altı ürünler dahil) sanayiden başlamak üzere, bölgenin buluş ve yaratıcılık kapasitesini kullanarak, hızla diğer sanayi türlerine geçişi özendirici bir sistem yaratmak,
- İmalat sektörlerinde yer alan farklı sanayilerin birbirlerini bütünleyecek şekilde gelişmelerini desteklemek ve dışsal avantajlardan yararlanarak hem üretim maliyetlerinde azalmak, hem de bilgi ve deneyim aktarımında kolaylık sağlayarak bölgesel üstünlükler elde etmek,
- Atıl kapasiteye ve fiyat kırma üzerinden yıkıcı rekabete yol açan 'taklitçi sanayileşmeye' engel olmak üzere, sanayi sektöründe ihtiyaç duyulan danışma ve destek mekanizmalarını geliştirmek ve yaratıcılık kapasitesini güçlendirmek,
- OSB'lerin, önce sunulan hizmetleri standart olarak sağlayacak bir yapıya ulaşmasını ve sonra parsel kapasitelerinin tam olarak kullanılmasını ve sanayi yeri talebi artışına göre, genişlemesini planlamak, OSB ve KSS dışında dağınık bir biçimde yerleşmiş bulunan sanayilerin zamanla sanayi sitelerine/ bölgelerine çekilmesini sağlamak,
- Sanayilerin çevreyi kirletmemesi ya da kirletmenin en aza indirilebilmesi için alınabilecek bütün önlemlerin uygun ölçeklerde alınmasını sağlamak,
- Sanayi gelişmesinde hem insan sermayesini, hem de toplumsal sermayeyi güçlendirmek için, bilginin üretilmesi ve transferi mekanizmalarını kurmak, var olanları güçlendirmek; Çorum örneği ve diğer başarı öykülerini, yerel koşullara uyarlanabilir modeller haline getirmek,

- Sanayi için ayrılacak kaynakların çoğalabilmesi için küçük birikimleri birleştirecek ortaklıkların kurulmasını özendirecek, güven ortamını güçlendirecek finansman sistemleri için, mekanizmalar üretmek ve güçlendirmek,

doğrultusundaki çalışmaların programlanması gerekmektedir.

Nüfusun kentlere doğru hareketliliğini ve tarımda verimlilik ve teknoloji kullanımının artışına paralel olarak, kentlerin demografik açıdan gelişeceğini ve büyüyeceğini göz önünde tutarak, kentleri, kademelenmenin gerektirdiği fonksiyonlara uygun hale getirmek gereklidir. Bunun için,

- Kentlerde planlamanın, kent toplumu ve yönetimleri tarafından uyulması gereken bir disiplinin olarak kabul edilmesini sağlamak,
- Kaçak yapılaşmayı önlemek,
- Afet riskini ortadan kaldıracak bir yerleşim düzenini disiplinli bir biçimde gerçekleştirmek,
- Tarım alanlarının tarım dışı kullanışlara ayrılmasına ve orman alanlarının daraltılmasına yol açmayacak bir kentsel genişleme ve mücavir alan planlama yalaşımının ortak bir anlayış olarak kabul edilmesini sağlamak,
- En alt kademe kentlerden başlayarak, öncelikle tarımsal sanayiden başlayan ve çeşitlenerek gelişen bir sanayileşme yapılaşmasının kentleşme ve istihdam programlarıyla uyumlu hale gelmesini sağlamak,
- Kentsel tarihi dokunun ve kültürel mirasın korunmasının sistemli bir programa dönüştürmek,
- Özelikle büyük kentlerde kentiçi toplu taşın sistemlerini rasyonel ve büyümeye uyumlu hale getirerek, kentsel maliyetlerin azalması programlarını hazırlamak,
- Kentlerin yaşam kalitesini yükselterek, bölge kentlerinin göreli nüfus kaybını azaltmak/ önlemek,
- Kentlerin çevre sorunları bakımından en önemli sorunları olan katı atık bertarafı, atıksu ve kanalizasyon- arıtma sorunlarının çözümü, besicilik (şeker fabrikaları olan yerleşmeler) ve tavukçuluk (Çorum ve Samsun) yapılan yerlerdeki organik kaynaklı kirlenmenin önlenmesi programını oluşturmak, bu sorunların çözümü için, belediye üstü ölçeklerde kurumsallaşma kapasitesini yaratmak,

için çalışmaların programlanması gereklidir.

Hizmetlerde, özellikle turizm ve ticaret sektörleri ile birlikte, eğitim ve sağlık sektörlerinin örgütlenerek gelişmeleriyle ilgili yenilikçi projeler büyük önem kazanmaktadır. Turizmde kitle turizmi şansı olmadığı için, daha küçük bir kitleye yönelik olmakla birlikte önemsenmesi gereken kültür turizmine yönelinmesi, termal kaynakların turizm ve sağlık açısından birlikte değerlendirilmesi gibi konular söz konusudur. Bu çalışmalar, planlamadaki temel yaklaşım mantığına uygun bir biçimde programlanmalıdır.

Tarım, sanayi ve kentleşmedeki bu temel gelişme eksenlerinin ortak paydası, çevresel değerleri korumak, kirlenmeyi azaltmak ya da mümkün olduğu kadar sürdürülebilir biçimde önlemek, doğal verilere uygun/ ekolojik yıkıma neden olmadan gelişmeyi öneren temel bir bakış açısının egemen olmasını sağlamaktır. Bunun için;

- Erozyonu azaltan, başta orman varlığı olmak üzere, doğal verileri (kıyı çizgisinin korunması, ırmaklardan taş ve çakıl alımının disipline edilmesi, sulak alanların, göçmen kuşların ve endemik bitkilerin korunması gibi) sürdürülebilir gelişmeyi dikkatle ön planda tutan bir genel anlayışın benimsenmesini sağlamak,
- Yeşilırmak ve kollarında kirlenmenin en yoğun olduğu bölümlerden başlayarak, yerel yönetimler arası birlikler oluşturarak, kentsel kirlenme kaynaklarını tespit etmek ve OSB'lerden, KSS'lerden ve besicilerden/ tavuk çiftliklerinden kaynaklanan

kirlenmelerin yönetimini örgütlemek,
- Erozyonun azaltılması/ önlenebilmesi için mikro havza ölçeğinde uygulanmakta olan projelerin yaygınlaşmasını sağlamak, ormanlardaki hızlı verimlilik azalmasını tersine çevirmek,
- Tarımsal uygulamalarda yaygın olan aşırı dozda yapay gübre ve pestisit kullanımı alışkanlığını değiştirmek ve bunun özellikle sulu tarım alanlarında denetimli bir uygulamaya dönüşmesini sağlamak,

gerekmektedir.

Böylece, dış pazarlara açılabilecek nitelikte tarımsal ürünün elde edilmesi, organik tarımın yapılabilmesi için koşulları iyileştiren ve her kademede, yaşanılabilir yerleşmeleri yaratan programlar gerçekleşebilecektir.

Gelişmenin toplumsal yönünü, insan yönünü dikkate almayan bir planlamanın toplumsal refahı sağlayabilmesi güç olacaktır. Bunun için gelişmelerin,
- Kır- kent dengesini değiştirirken, bunun aşamalı ve kentlerin elverişli koşul yaratabilme kapasitesine uyumlu olabilmesini sağlamak,
- İşgücü piyasasındaki talebe uygun istihdam yaratmak,
- Gelişmenin gelir dağılımına olumsuz etkisi olmamasını gözetmek,
- Kırda ve kentteki yoksulluğun azaltılması sorununu önemsemek,
- Kadın erkek arasında ayrımcı uygulamaların giderek azalmasını ve eşitliğe doğru gelişmesini sağlamak,
- Nüfusun kentte ve kırda giderek yaşlanan bir yapıya doğru evrildiğini dikkate alarak buna uygun mekanizmaların geliştirilmesini önemsemek,
- Kültürel mirası korunmak ve yerel kültürel kimliği yaşatmak,

doğrultusunda programların geliştirilmesi gerekecektir.

Ekonomik ve toplumsal gelişmelerin sürdürülebilir olmasını sağlamak için, yukarıda değinilen konulardaki çalışmaların, uygun kurumsal yapılar oluşturması/ geliştirmesi sağlanmalıdır. Bunun için;
- Sivil toplumun güçlenmesini ve kendi ilgi/ uzmanlık alanındaki sorunlarla baş etme kapasitesini, sorunların yönetimi becerisini geliştirmek ve demokratik gelenekleri benimsemesini sağlamak, bunun için toplumun kırda ve kentte örgütlenmesini hızlandırmak,
- Özel kesimin, firma ölçeğinin üzerinde ekonomik ve toplumsal gelişmelerdeki işlevinin güçlenmesini sağlamak, pazarın rekabetçi yapısının güçlenmesinde işlevsel olmak, özellikle bölgenin dış pazarlara açılmasını örgütleyecek, rekabet üstünlüğü olan alanları sürekli arayacak ve yol gösterecek bir yapı kurmak,
- Kamu yönetimi, özel kesim ve sivil toplum arasında yönetişimci bir anlayışın gelişmesini sağlamak

gereklidir. Böylece gelişmelerin demokratik toplum kurallarına uygun biçimde, toplumun taleplerine uygun olarak ve sürdürülebilir bir biçimde gerçekleşmesine elverişli bir zemin oluşturulabilecektir.

Ancak hem ekonomik gelişmelerin, hem de toplumsal gelişmelerin oluşmasında ve sürdürülmesinde, ayrıca ilgili kurumsal yapıların geliştirilmesinde temel itici güç, gerekli yaratıcı ve buluşçu bilginin üretilmesi, yaygınlaşarak benimsenmesi ve bilgi toplumunun oluşması uygulamaya yol göstermesi olacaktır. Diğer bir deyişle, bölgede yer alan farklı grupların, gelişmenin yollarını keşfetmeyi öğrenmesi, bölgenin temel dinamiğini sağlayacaktır. Bunun için;
- Bölge üniversitelerinin, bölgedeki örgütlenmiş ekonomik birimlerle, KOBİ ölçeğindeki birimlerle ilişkilerini güçlendirmesi, böylece bilim ve uygulama arasında her sektörde güçlü köprüler kurulması ve bunun bütün taraflara ekonomik motivasyon sağlayacak biçimde örgütlenmesi,
- Bölgedeki araştırma kurumlarının ve

KOSGEB'lerin, ticaret ve sanayi odaları ile işbirliği içinde çalışan MPM, İGEME gibi kamu araştırma kuruluşlarıyla ve üniversitelerle daha çok işbirliği yapmalarının sağlanması,

- Tarım, sanayi ve hizmetlerde bilim ve araştırma kuruluşlarıyla KOBİ'ler ve STK'ların işbirliği/ ortak çalışma programlarının geliştirmesi,
- AB bölgesel gelişme fonlarının ve 6. Çerçeve Program fonlarının, daha çok ve daha verimli kullanılabilmesi için, standartlara uygun projeler geliştirilmesi ve bunun için TÜBİTAK'la ve ilgili kuruluşlarla ilişki kurulması, projelerin bu kaynaklardan fon almasının sağlanması,
- Üretilen bilginin paylaşılabilmesi ve yaygınlaşabilmesi için, formel-enformel eğitim kurumlarının ve ağ ilişkilerinin geliştirilmesinde yenilikçi modellerin oluşturulması

stratejik önem kazanmıştır.

TR83 Bölgesi'yle ilgili mevcut durum bilgileri dikkate alınarak ulaşılan sentez niteliğindeki yorumlar, bu biçimde özetlenebilir. Alternatif gelişme senaryoları, bu tartışmalar ışığında geliştirilme durumundadır. Tartışmadan da anlaşıldığı gibi bölgede gözlenen sorunların bir kısmı konjonktürel nitelikte olup, bölgeler üstü/ulusal ölçekte alınacak kararlara, planlama çalışmalarına ve uygulamalara bağlıdır. Söz konusu hususların YHGP planlama dönemi içinde gerçekleşme olasılıkları dikkate alınarak, bölgeye olası etkileri irdelenmesi ve öneriler süzgeçten geçirilerek senaryolara eklemlenmesi gerekecektir. Dolayısıyla bu çerçevenin belirlediği gerçekçi senaryolar, finansman kaynaklarını, insan sermayesini ve zaman boyutunu dikkate alacak biçimde, sınırlayıcıları da dikkate alarak geliştirilecektir.

KAYNAKÇA

AB (2000), Bölgesel Politika, Yerel Kaynakların Ekonomik Gelişme için Harekete Geçirilmesi, AB Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, Ankara.

AB (2004), AB web sitesi (http://europa.eu.int/comm/regional_policy/into/-regions11_en.htm)

Abadan-Unat, N. "Türkiye'de Kadın Hareketi: Dün, Bugün, Yarın" Bilanço 1923-1998: Uluslararası Kongre: Ekonomi, Toplum ve Çevre, Cilt 2, İstanbul: TÜBA, TSBD ve Tarih Vakfı Yayınları, ss. 247-254.

Abadan-Unat, N., Kıray, M. ve Kandiyoti, D. (Eds.) (1981) Women in Turkish Society, Leiden: E. J. Brill.

Acar, F., Ayata, A. ve Varoğu, D. (1999), Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık: Türkiye'de Eğitim Sektörü Örneği, KSSGM, Ankara.

Adalı, S. ve diğerleri (1999) Türk Ailesinin Yaşadığı Mekanlara /Konutlara İlişkin Eğilimler, Ankara: AAK Yayınları.

AGM (2004-1), Ağaçlandırma ve Erozyon Kontrol Genel Müdürlüğü, Koordinasyon Şube Müdürlüğü, AGM, Ankara.

AGM (2004-2), Anadolu Su Havzaları Rehabilitasyon Projesi, AGM, Ankara.

AİGM (1996), Deprem Bölgeleri Haritası, Ankara.

AİGM (2004), Heyelan, Su Baskını, Afet Verileri, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, Afet İşleri Genel Müdürlüğü, Afet Etüt Zemin Dairesi, (basılmamış doküman).

Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, (2004), Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Verileri

Akalın, Ş. (1952), Büyük Bitkiler Kılavuzu, Ankara.

Akbulut, A. (1996), Türkiye Tatlısu Algleri, Demirsoy, A. Genel ve Türkiye Zoocoğrafyası içinde "Hayvan Coğrafyası", Ankara.

Akder, H. (2001), İnsani Gelişme Raporu Türkiye 2001, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), Ankara.

Akşit, B., Tabakoğlu, B., Serdar, A. ve Adem, Ç., (2001), "Türkiye'de Sınıfsal ve Sınıfları Kesen Toplumsal Hareketler, Devlet ve Toplum" Dünyada ve Türkiye'de Farklılaşma, Çatışma, Bütünleşme ("3. Ulusal Sosyoloji Kongresi'nden Seçmeler") içinde Sosyoloji Derneği Yayınları, Ankara,ss: 41-59.

Akşit, B. (1967) Azgelişmiş Kapitalizm ve Köylere Girişi, ODTÜ Öğrenci Birliği Yayınları, Şark Matbaası, Ankara.

Akşit, B. (1985) Köy, Kasaba ve Kentlerde Toplumsal Değişme, Turhan Kitabevi, Ankara.

Akşit, B. (1988) "Kırsal Dönüşüm ve Köy Araştırmaları: 1960-1980" Türkiye'de Tarımsal Yapılar, Eds. Ş Pamuk, Z. Toprak, Yurt Yayınları/TSBD.

Akşit, B. (1993-1), "Rural Health Seeking: Under Fives in Sivas, Van and Ankara" in Culture and the Economy: "Changes in Turkish Villages Paul Stirling" (ed.) Cambridgeshire: The Eothen Press,.

Akşit, B. (1993-2) "Studies in Rural Transformation in Turkey, 1950-1990" in Stirling P. (ed.) (1993) Culture and Economy: Changes in Turkish Villages, The Eothen Press.

Akşit, B. (1993-3), The Situation of Women in Turkey: Fertility, Nutrition and Health Status, Women in Development, Country Study, Washington D.C.: The World Bank.

Akşit, B. (1998-1), "İç Göçlerin Nesnel ve Öznel Toplumsal Tarihi Üzerine Gözlemler: Köy Tarafından Bir Bakış" Ahmet İçduygu (ed.) Türkiye'de İç Göç: Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

Akşit, B. (1998-2), "Türkiye'de Köy-kent, Sınıf, Din Etnisite Farklılaşmaları ve Toplumsal Kültürel Bunalımdan Demokratik Çıkış" Türkiye'de Bunalım ve Demokratik Çıkış Yolları, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayını.

Akşit, B. (1999), "Cumhuriyet Döneminde Türkiye Köylerinde Dönüşümler" 75 Yılda Köylerden Şehirlere, Bilanço '98, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, ss. 173-186.

Akşit, B., Tabakoğlu, B. ve Serdar, A. (2002-1), "Türkiye'de Sivil Toplum Söylemleri: STK Yöneticileri ve Üyelerinden Devlete ve Topluma Bir Bakış" A. Örnek (ed.) "Sivil Toplum Kuruluşları, Yerelleşme ve Yerel Yönetimler", içinde Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, ss: 133-154.

Akşit, B., Tabakoğlu, B. ve Serdar, A. (2002-2), "Ulus-Devlet, Küreselleşme ve Cemaatçilik Arasında Sıkışan/Gelişen Sivil Toplum" "Cumhuriyet Döneminde Siyasal Düşünce ve Modernleşme", içinde Dikmen, A. A. (ed.) Türk Sosyal Bilimler Derneği ve İmaj Yayınları, Ankara, ss: 401-427.

Akşit, B., Tabakoğlu, B. ve Serdar, A. (2003), "Deprem Bağlamında Sivil Toplum Kuruluşları ve Devlet İlişkilerinin Yazılı Medyada Kuruluşu Üzerine Gözlemler" Kültür ve Modernite içinde Pultar, G., İncirlioğlu, O. E. ve Akşit, B. (der.), Türkiye Kültür Araştırmaları ve Tetragon yayını, Ankara, ss. 157-179.

Akşit, B., Tabakoğlu, B. ve Serdar, A. (2003-1), "Türkiye'de Kamusal Alan ve Sivil Toplum Kültürleri" Türk(iye) Kültürleri: Türkiye Kültür Araştırmaları Grubu ve Yüzüncü Yıl Üniversitesi tarafından ortaklaşa düzenlenen II. Ulusal Kültür Araştırmaları Sempozyumu, 3-5 Eylül 2003 Yüzüncü Yıl Üniversitesi, içinde Van.

Akşit, B., Tabakoğlu, B. ve Serdar, A. (2003-2), Sivil Toplum ve Katılımın Güçlendirilmesinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü, Araştırma Raporu, TÜBİTAK, TÜBA ve YÖK Sosyal ve Beşeri Bilim Araştırma Ortak Komitesi, Ankara.

Akşit, İ. (1981), Türkiye Tarih Hazineleri Orta Anadolu Uygarlığı Hititler, Sandoz Yayınları, İstanbul.

Akurgal, E. (1998), Anadolu Kültür Tarihi, TÜBİTAK Yayını, Ankara.

Alanso, W. (1964) "Location Theor"' Regional Development and Planning, J. Friedman ve W. Alanso (Editörler), MIT Press, Cambridge, ss:138-106.

Alaca Belediyesi (2004), Nüfus Yoğunluğu ve Arazi Kullanım Bilgileri (basılmamış doküman).

Aldskogious, G. (2000), Urban Policy in the structural Policy of the European Union, CERUM Working Paper 21.

Almon, C. (2002), The Craft of Economic Modelling, Maryland University, College Park (MD).

Amasya Belediyesi (2004), Nüfus Yoğunluğu ve Arazi Kullanım Bilgileri (basılmamış doküman).

Amasya Çevre ve Orman İl Müdürlüğü (2003) Amasya İli Çevre Sorunları ve Öncelikleri Envanterleri Araştırma Formu.

Amasya Çevre ve Orman İl Müdürlüğü (2004-3), Amasya Çevre ve Orman İl Müdürlüğü, Ağaçlandırma ve Erozyon Kontrolü Şube Müdürlüğü Verileri (basılmamış doküman).

Amasya Çevre ve Orman İl Müdürlüğü (2004-2), Amasya Çevre ve Orman İl Müdürlüğü, ORKÖY Şube Müdürlüğü Verileri (basılmamış doküman).

Amasya Çevre ve Orman İl Müdürlüğü (2004-3), Amasya İli Çevre Durum Raporu, Amasya.

Amasya Dernekler İl Müdürlüğü (2004), İl Müdürlüğü Verileri (basılmamış doküman).

Amasya İl Defterdarlığı (2004), İl Defterdarlığı Verileri (basılmamış doküman).

Amasya Milli Eğitim İl Müdürlüğü (2004), Brifing Raporu (basılmamış doküman).

Amasya Organize Sanayi Bölgesi Müdürlüğü (2004), OSB Sanayi Tesisleri Listesi 2004, Amasya.

Amasya Orman Bölge Müdürlüğü (2004-1), Amasya Orman Bölge Müdürlüğü 1997 Çalışma Raporu (basılmamış doküman).

Amasya Orman Bölge Müdürlüğü (2004-2), Amasya Orman Bölge Müdürlüğü Brifing Notları (basılmamış doküman).

Amasya Orman Bölge Müdürlüğü (2004-3), Amasya Orman Bölge Müdürlüğü, Brifing Notları (basılmamış doküman).

Amasya İl Sağlık Müdürlüğü (2004), Sağlık Verileri (basılmamış doküman).

Amasya Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü (2003), Ekonomik ve Ticari Rapor 2002, Amasya Valiliği, Amasya.

Amasya Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü (2004-1), Yıllık Rapor 2004, Amasya Valiliği, Amasya.

Amasya Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü (2004-2), Yıllık Çalışma Raporu 2003, Amasya Valiliği, Amasya.

Amasya Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü (2004-3), Yıllık İşletme Cetveli 2004, Amasya Valiliği, Amasya.

Amasya Tarım İl Müdürlüğü (2004), Hayvan Sayısına Ait 2003 Yılı Verileri (basılmamış doküman).

Amasya Ticaret ve Sanayi Odası (2004), İmalat

Sanayi Üye Listesi 2004, Amasya (basılmamış doküman).

Amasya Turizm ve Kültür İl Müdürlüğü (2002), Ekonomik ve Ticari Rapor, Amasya Valiliği, Amasya.

Amasya Valiliği (1993), Amasya İli Turizm Envanteri ve Turizmi Geliştirme Planı.

Amasya Valiliği (2002), Ekonomik ve Ticari Rapor, Amasya Valiliği, Amasya.

Anadolu Üniversitesi (1999), 4. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi Bildirileri 1, Eskişehir.

Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi, TÜBİTAK, T.C. Ziraat Bankası, (1986), Güneydoğu Anadolu Projesi Tarımsal Kalkınma Sempozyumu, Ankara.

Anonim (1982), Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi, Görsel Yayınları, İstanbul.

Ansal, H. (1998) "Küreselleşme, Sanayide Teknolojik Modernizasyon ve Kadın İstihdamı" Özbay, F. (Ed.) Küresel Pazar Açısından Kadın Emeği ve İstihdamındaki Değişimler: Türkiye Örneği, İstanbul: İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı, ss. 79-103.

Arat, Y. (1999) "Refah Partisi Hanım Komisyonları" Bilanço 1923-1998: Uluslararası Kongre: Ekonomi, Toplum ve Çevre, Cilt 2, İstanbul: TÜBA, TSBD ve Tarih Vakfı yayınları, ss. 289-298.

ARIP (2002), Ziraat Bankası ARIP Verileri (basılmamış doküman).

Atalay M. (1991), Yeşilırmak ve Kollarının Evsel ve Endüstriyel Atıklarla Kirlenmesi ve Bu Kirliliğin Tarım Arazilerine Etkileri, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Tokat Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü Yayınları, Yayın No:109 Tokat.

Atauz, A., Kardam, F., Saktanber, A., Yakın, İ. (1999), Toplumsal Cinsiyet Eğitimi El Kitabı, KSSGM KİG Projesi, Ankara.

Atauz, S. (Ed.) (1986) Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi, Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını.

Avrupa Komisyonu (2004), Avrupa Kentleri İstatistikleri, web sitesi: (http://europa.eu.int/comm/regional_ policy /urban2/urban/audit/src/intro.html).

Avrupa Parlementosu (2004), AB Üyesi Ülkelerde Konut Politikası, websitesi (http://www.europarl.eu.int/workingpapers/soci/w14/text1_en.htm).

Aydemir, E. (2001), Tokat Yöresi Yeşilırmak Nehrinde Bazı Fiziksel ve Kimyasal Parametrelerin Araştırılması, Gaziosman Paşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Tokat (basılmamış).

Aydemir, Z. C. (2002),Bölgesel Rekabet Edebilirlik Kapsamında İllerin Kaynak Kullanım Görece Verimlilikleri: Veri Zarflama Analizi Uygulaması, DPT, Ankara.

Aydın, B., (2004), İl Gelişme Planı, Çevre ve Mekansal Yapı, Bolu.

Bafra Belediyesi (2004), Nüfus Yoğunluğu ve Arazi Kullanım Bilgileri (basılmamış doküman)

Bafra Ticaret ve Sanayi Odası (2004), İmalat Sanayi İşletmeleri Üye Listesi 2004, (basılmamış doküman).

Bağcı ve diğerleri (2002),Türkiye'de Hasar Yapan Depremler, Deprem Araş. Bülteni, Sayı 69, 13-126, Ankara.

Bağ-Kur (2005), Bağ-Kur web sitesi (http://www.bagkur.gov.tr/finansman/1479_2926ildagilim shtml).

Balamir, M. (2002), Kentsel Risk Yönetimi ve Kentlerin Depreme Hazırlanması, Kentlerin depreme Hazırlanması ve İstanbul Gerçeği Sempozyumu, TMMOB Mimarlar Odası, Ankara.

Ballisician, A.B. (1993), "Agricultural Growth, Landlessness, Off-Farm Employment and Rural Poverty in Phlippines" Economic Development and Cultural Change, Vol.41, No.3.

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (2003), Yıllık Rapor 2003.

Barth, F. (1996) Economy, Agency and Ordinary Lives, Presented to the European Association of Social Anthropologists, July, Barcelona.

Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı (1999),1. Özürlüler Şurası, Ankara.

Bayındırlık Bakanlığı (1996), Türkiye Depremsellik Haritası. Afet İşleri Genel Müdürlüğü, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, Ankara.

BERN (1984), Avrupa Yaban Hayatı ve Yaşama Ortamlarını Koruma Sözleşmesi.

Berry L. J. B. (1964), City Size Distributions and Economic Development, Friedmann J. ve Alanso W. (der) "Regional Development and Planning" içinde, The MIT Pres, Cambridge, ss:138-152.

Blau, F. ve Ferber, M. (1985), "Women in Labor Market" Women and Work içinde, L Larwood, Stromberg A.H., Gutek B.A. (eds.), Sage Publication, London.

BOTAŞ (2004), Botaş web sitesi (www.botas.gov.tr/faaliyetler).

Brusco, S (1986), Small Firms and Indistrial Districts: The Experience of Italy', in New Firms And Regional Development in Europe, D. Keeble ve E. Wever (ed.), Croom Helm, London, 184-202.

Bulutay, T., Timur, S., Ersel, H. (1971), Türkiye'de Gelir Dağılımı 1968, SBF, Ankara.

BYEGM (2004), Başbakanlık Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü Yayınlar Şubesi 2004 yılı verileri.

Christaller, W. (1966), Central Places in Southern Germany, Prentice-Hall, Inc. New Jersey.

City Population (2004), City Population İnternet Sitesi (www.citypopulation.de).

CONECCS (2004), http://europa.eu.int/comm/civil_society/coneccs/question.cfm

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (2004), Çalışma Hayatı İstatistikleri 2003, Genel Yayın No: 115, Ankara.

Çanga, A. ve diğerleri (2002), 2000–2010 Türkiye Konut İhtiyacı Araştırması, Başbakanlık Konut Müsteşarlığı, Ankara.

Çarşamba Ticaret ve Sanayi Odası (2004), İmalat Sanayi İşletmeleri Üye Listesi 2004 (basılmamış doküman).

Çavuşoğlu, T., Hamurdan, Y. (1966), Gelir Dağılımı Araştırması 1963, DPT, Ankara.

Çevre ve Orman Bakanlığı (2003-1), 2003-2004 Av Sezonu Kararları, Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü, Ankara.

Çevre ve Orman Bakanlığı, (2003-2), Türkiye Çevre Atlası, ÇED ve Planlama Genel Müdürlüğü, Çevre Envanteri Dairesi Başkanlığı, Ankara.

Çevre ve Orman Bakanlığı (2004), AB Çevre Politikaları Uyum Bilgileri www.cevreorman.gov.tr/gef/ kesisen/kanaliz.xls.

Çolakoğlu, M. (2002), KOBİ Rehberi, TOBB ve KOSGEB, Ankara.

Çorum Çevre ve Orman İl Müdürlüğü (2003-1), İl Çevre Sorunları ve Öncelikleri Envanterleri Araştırma Formu.

Çorum Çevre ve Orman İl Müdürlüğü (2004-1), Çorum Çevre ve Orman İl Müdürlüğü, Ağaçlandırma ve Erozyon Kontrolü Şube Müdürlüğü Verileri (basılmamış doküman).

Çorum Çevre ve Orman İl Müdürlüğü (2004-2), Çorum, Çevre ve Orman İl Müdürlüğü, ORKÖY Şube Müdürlüğü Verileri (basılmamış doküman).

Çorum Çevre ve Orman İl Müdürlüğü (2004-3), Çorum İli Çevre Durum Raporu.

Çorum Dernekler İl Müdürlüğü (2004), İl Müdürlüğü (basılmamış doküman).

Çorum GSİM (2004), Çorum Gençlik, Spor İl Müdürlüğü web sitesi, http://www.corum-gsim.gov.tr.

Çorum İl Defterdarlığı (2004), (basılmamış doküman).

Çorum İl Sağlık Müdürlüğü (2004), 2002-2003 verileri (basılmamış doküman).

Çorum Milli Eğitim İl Müdürlüğü (2003), Brifing Raporu (basılmamış doküman).

Çorum Organize Sanayi Bölgesi Müdürlüğü (2004), OSB Sanayi Tesisleri Listesi 2004, Çorum.

Çorum Sanayici ve İşadamları Derneği (2004), Üye Bilgileri 2004 (basılmamış doküman).

Çorum Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü (2004-1), Yıllık Rapor 2004, Çorum Valiliği, Çorum.

Çorum Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü (2004-2), Yıllık İşletme Cetveli 2004, Çorum Valiliği, Çorum.

Çorum Tarım İl Müdürlüğü (2004), Hayvan Sayısına Ait 2003 Yılı Verileri (basılmamış doküman).

Çorum Ticaret ve Sanayi Odası (2004), Çorum İli Ekonomik Raporu 2003, Çorum.

Çorum Valiliği (1993), Çorum İli Turizm Envanteri ve Turizmi Geliştirme Planı.

Dağdemir, Ö. (2002), Türkiye Ekonomisinde Yoksulluk Sorunu ve Yoksulluğun Analizi (1987-1994),

C.C. Aktan (edit) Yoksullukla Mücadele Stratejileri, Ankara, Hak-İş Konfederasyonu

Dansuk, E. (1997), Türkiye'de Yoksulluğun Ölçülmesi ve Sosyo-Ekonomik Yapılarla İlişkisi, DPT-Uzmanlık Tezleri, Ankara.

Davis, P.H. (1965-1988), Flora of Turkey and the East Aegean Islands, Vol.1-1, Edinburg.

Delaney, C. (1993), "Traditional Modes of Authority and Co-operation" Stirling, P. (ed.) Culture and Economy: Changes in Turkish Villages, The Eothen Press, pp.140-155.

Delaney, C. (2001) Tohum ve Toprak, İstanbul: İletişim Yayınları.

Demirsoy, A. (1988), Yaşamın Temel Kuralları, Omurgalılar, Cilt III/Kısım I, H.Ü. Yayınları, Ankara.

Demirsoy, A. (1996-1), Amfibiler. Çevre Bakanlığı, Çevre Koruma Genel Müdürlüğü. Proje No: 90-K-1000-90, Ankara.

Demirsoy, A. (1996-2), Memeliler. Çevre Bakanlığı, Çevre Koruma Genel Müdürlüğü. Proje No: 90-K-1000-90, Ankara.

Demirsoy, A. (1996-3), Genel ve Türkiye Zoocoğrafyası, Ankara.

Demirsoy, A. (1997), Sürüngenler. Çevre Bakanlığı, Çevre Koruma Genel Müdürlüğü. Proje No: 90-K-1000-90, Ankara.

Deniz Feneri Derneği (2005-1), web sitesi, (www.denizfeneri.org.tr/icerik.asp?-icerik=HARİTA&il=05).

Deniz Feneri Derneği (2005-2), web sitesi, (www.denizfeneri.org.tr/icerik.asp?-icerik=HARİTA&il=19).

Deniz Feneri Derneği (2005-3), web sitesi, (www.denizfeneri.org.tr/icerik.asp?-icerik=HARİTA&il=55).

Deniz Feneri Derneği (2005-4), web sitesi, (www.denizfeneri.org.tr/icerik.asp?-icerik=HARİTA&il=60).

Deprem Şurası Sonuç Bildirgesi (1 Ekim 2004), Bayındırlık ve İskan Bakanlığı.

Dışbank (2004-1), Portföymetre, Dışbank Aylık Portföy Ürünleri Değerlendirme Raporu.

Dışbank (2004-2), Makroskop Dışbank Aylık Ekonomik Değerlendirme Raporu.

DİE (1983-1), 1980 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Amasya, DİE, Ankara.

DİE (1983-2), 1980 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Çorum, DİE, Ankara.

DİE (1983-3), 1980 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Samsun, DİE, Ankara.

DİE (1983-4), 1980 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Tokat, DİE, Ankara.

DİE (1983-5), 1980 Genel Nüfus Sayımı Türkiye, DİE, Ankara.

DİE (1984), 1980 Genel Tarım Sayımı, DİE, Ankara.

DİE (1988-1), 1985 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Amasya, DİE, Ankara.

DİE (1988-2), 1985 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Çorum, DİE, Ankara.

DİE (1988-3), 1985 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Tokat, DİE, Ankara.

DİE (1988-4),1985 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Samsun, DİE, Ankara.

DİE (1988-5),1985 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Türkiye, DİE, Ankara.

DİE (1989), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1987, DİE, Ankara.

DİE (1990), Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi Gelir Dağılımı 1987, DİE, Ankara.

DİE (1993-1), 1990 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Amasya, DİE, Ankara.

DİE (1993-2), 1990 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Çorum, DİE, Ankara.

DİE (1993-3), 1990 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Samsun, DİE, Ankara.

DİE (1993-4), 1990 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Tokat, DİE,

Ankara.
DİE (1993-5), 1990 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Türkiye, DİE, Ankara.
DİE (1994-1), 1991 Genel Tarım Sayımı, DİE, Ankara .
DİE (1994-2), 1992 Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı, DİE, Ankara.
DİE (1994-3), 1993 Tarımsal Yapı (Üretim, Fiyat, Değer), DİE, Ankara.
DİE (1995), Türkiye Nüfusu, 1923-1994 Demografi Yapısı ve Gelişimi: 21. Yüzyıl Ortasına Kadar Projeksiyonlar, Ankara.
DİE (1996-1), 1994 Hanehalkı Gelir Dağılımı Anketi Geçici Sonuçları, Haber Bülteni, Ankara.
DİE (1996-2), Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, 1994, DİE, Ankara.
DİE (1997-1), 1990 Genel Nüfus Sayımı, Daimi İkametgaha Göre İç Göçün Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, DİE, Ankara.
DİE (1997-2), 1994 Hanehalkı Gelir Dağılımı Anketi Sonuçları: Seçilmiş 19 İl Merkezlerine Göre yüzde 20, yüzde 10, yüzde 5 ve yüzde 1'lik Gelir Dağılımı, DİE, Ankara.
DİE (1997-3), İllere Göre Gayri Safi Yurt İçi Hasıla 1987-1994, DİE, Ankara.
DİE (1997-4), Sanayi Atık Su İstatistikleri DİE, Ankara.
DİE (1997-5), Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, 1995, DİE, Ankara.
DİE (1998-1), 1998 Tarımsal Yapı (Üretim, Fiyat, Değer), DİE, Ankara.
DİE (1998-2), Türkiye'de Tarımsal Yapı ve İstihdam, DİE, Ankara.
DİE (1998-3), Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, 1996, DİE, Ankara.
DİE (1999-1), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1995-1996, DİE, Ankara.
DİE (1999-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1997, DİE, Ankara.
DİE (1999-3), 1998 Tarımsal Yapı (Üretim, Fiyat, Değer), DİE, Ankara.
DİE (1999-4), Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, 1997, DİE, Ankara.
DİE (2000-1), Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, 1998, DİE, Ankara.
DİE (2000-2), Madencilik ve Taşocakçılığı İstatistikleri, DİE, Ankara.
DİE (2000-3), Sanayi Atık Su İstatistikleri, DİE, Ankara.
DİE (2001-1), Bina Sayımı 2000, DİE, Ankara.
DİE (2001-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1998-1999, DİE, Ankara.
DİE (2001-3), Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, 1999, DİE, Ankara.
DİE (2001-4), İstatistiki Bölgeler ve İller İtibariyle GSYİH Sonuçları, DİE Haber Bülteni, 16.05.2003, Ankara.
DİE (2001-5), Türkiye Ekonomisinin Input-Output Yapısı 1996, DİE, Ankara.
DİE (2001-6), Belediye Kanalizasyon İstatistikleri, DİE, Ankara.
DİE (2001-7), Bina İnşaatı İstatistikleri, DİE, Ankara.
DİE (2001-8), Katı Atık İstatistikleri DİE, Ankara.
DİE (2001-9), Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, 1993, 1994,... 2001, DİE, Ankara.
DİE (2002-1), Dış Ticaret İstatistikleri ve Endeksleri 2001, DİE, Ankara.
DİE (2002-2), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 2000, DİE, Ankara.
DİE (2002-3), 2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Amasya, DİE, Ankara.
DİE (2002-4), 2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Çorum, DİE, Ankara.
DİE (2002-5), 2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Samsun, DİE, Ankara.
DİE (2002-6), 2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Tokat, DİE, Ankara.
DİE (2002-7), Kültür İstatistikleri 1999-2001, DİE Yayınları, Ankara.
DİE (2002-8), Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı 2000, DİE, Ankara.
DİE (2002-9), Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri 2000, DİE, Ankara.
DİE (2002-10), 1997 Köy Envanteri Amasya, DİE, Ankara.

DİE (2002-11), 1997 Köy Envanteri Çorum, DİE, Ankara.
DİE (2002-12), 1997 Köy Envanteri Samsun, DİE, Ankara.
DİE (2002-13), 1997 Köy Envanteri Tokat, DİE, Ankara.
DİE (2002-14), 2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Artvin, DİE, Ankara.
DİE (2002-15), 2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Giresun, DİE, Ankara.
DİE (2002-16), 2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Gümüşhane, DİE, Ankara.
DİE (2002-17), 2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Ordu, DİE, Ankara.
DİE (2002-18), 2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Rize, DİE, Ankara.
DİE (2002-19), 2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Trabzon, DİE, Ankara.
DİE (2003-1), 2000 Genel Nüfus Sayımı: Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Türkiye, DİE, Ankara.
DİE (2003-2), Dönemlere Göre Bina İnşaatı Maliyet İndeksleri 1991-2002.
DİE (2003-3), Genel Tarım Sayımı Sonuçları 2001, DİE, Ankara.
DİE (2003-4), Turizm İstatistikleri 2000-2001, DİE, Ankara.
DİE (2003-5), 2002 Hanehalkı Gelir Dağılımı Anketi Geçici Sonuçları, Haber Bülteni, Ankara.
DİE (2003-6), 2002 Türkiye İstatistik Yıllığı, DİE, Ankara.
DİE (2003-7), Hanehalkı İşgücü Anketi, 2002, Türkiye, DİE, Ankara.
DİE (2003-8), Hanehalkı İşgücü Anketi, 2002, Samsun, DİE, Ankara.
DİE (2003-9), İstatistiki Bölgeler ve İller İtibariyle GSYİH 2001 Yılı Sonuçları, (basılmamış doküman), Ankara.
DİE (2003-10), Tarım İstatistikleri Özeti (1984-2003), DİE, Ankara.
DİE (2003-11), 2002 Tarımsal Yapı (Üretim, Fiyat,Değer) DİE, Ankara.
DİE (2003-12), Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, 2001, DİE, Ankara.
DİE (2004-1), 2002 Yoksulluk Çalışması Sonuçları, DİE, Ankara.
DİE (2004-2), Gelir Dağılımı Sonuçları 2003, DİE Haber Bülteni, 06.10.2004, DİE web sitesi, http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/HHGELTUK/061004/061004.htm.
DİE (2004-3), Göstergeler, Yerlerine Göre Evlenmeler, DİE web sitesi (www.die.gov.tr).
DİE (2004-4), İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 2001 (basılmamış doküman).
DİE (2004-5), Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardımlaşma İstatistikleri, DİE web sitesi (www.die.gov.tr).
DİE (2004-6), 2001 Belediye Kanalizasyon İstatistikleri, DİE, Ankara.
DİE (2004-7), 2001 Genel Tarım Sayımı Köy Genel Bilgileri, DİE, Ankara.
DİE (2004-8), 2002 Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı, Birinci Aşama Geçici Sonuçları (basılmamış doküman), Ankara.
DİE (2004-9), 1997 Köy Envanteri Türkiye, DİE, Ankara.
DİE (2004-10), Turizm İstatistikleri 1999-2004 (basılmamış doküman).
DİE (2004-11), 2001 Belediye Çevre İstatistikleri, DİE, Ankara.
DİE (2004-12), NACE 1.1 Kodlama Listesi, Ankara.
DİE (2004-13), Yabancı Ziyaretçiler Çıkış Anketleri, DİE, Ankara.
DİE (2004-14), 2001 Genel Tarım Sayımı, DİE, Ankara .
DİE (2004-15), DİE web sitesi (www.die.gov.tr/konular/arastırmagelistirme).
DİE (2004-16), İl Göstergeleri, 1980-2003 DİE, Ankara.
DİE (2004-17), Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, 2002, DİE, Ankara.
DİE (2004-18), Dış Ticaret İstatistikleri ve Endeksleri 2003, (basılmamış doküman).
DİE (2004-19), 2003 Tarımsal Yapı (Üretim, Fiyat, Değer), (basılmamış doküman).

DİE (2004-20), Göstergeler, Yerlerine Göre Boşanmalar, DİE web sitesi (www.die.gov.tr).

DİE (2004-21), DİE internet sitesi (http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/ goc/14122004.html).

DİE (2004-22), Sayılarla Türkiye ve Avrupa Birliği, 1994-2000, DİE, Ankara.

DİE (2004-23), Bütçeler; Belediyeler, İl Özel İdareleri, Köyler, 2003, DİE, Ankara.

Dikeçligil, B. ve diğerleri (1998) Metropolde Kariyer Meslekleri ve Aile Yapısı Temelinde Yaşama Tarzları, Ankara: AAK Yayınları.

Dizdar, Y. (2003), Türkiye'nin Toprak Kaynakları, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Yayını, Ankara.

Doğal Hayatı Koruma Derneği (1997), Türkiye'nin Önemli Kuş Alanları.

Doğanay H. (2003), Sel Sorunu, Atatürk Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Erzurum.

Dolsar (2004-1), Alan Araştırması Bulguları.

Dolsar (2004-2), Flora ve Fauna Saha Çalışması Bulguları.

Dolsar (2004-3), Girdi-Çıktı Çalışmaları Bulguları.

Dolsar (2004-4), Yeşilırmak Havza Gelişim Projesi Mali Yapı ve Bankacılık Saha Çalışması Bulguları.

Dolsar (2004-5), Yeşilırmak Havza Gelişim Projesi Sanayi Anketleri Bulguları.

Dolsar (2004-6), Yeşilırmak Havza Gelişim Projesi CBS Veritabanı.

Dolsar (2004-7), Yeşilırmak Havza Gelişim Projesi Nüfus Projeksiyon Çalışmaları.

Dolsar (2004-8), Yeşilırmak Havza Gelişim Projesi Toplumsal Yapı Alan Çalışmaları Bulguları.

Dolsar (2004-9), Yeşilırmak Havza Gelişim Projesi Hayvancılık Alan Çalışmaları Bulguları.

Dolsar (2004-10), Yeşilırmak Havza Gelişim Projesi Ulaşım Çalışmaları Bulguları.

Dolsar (2004-11), Yeşilırmak Havza Gelişim Projesi Kademelenme Saha Çalışması Bulguları.

DPT (1976), Gelir Dağılımı 1973, DPT, Ankara.

DPT (1982), Türkiye'de Yerleşme Merkezlerinin Kademelenmesi –Ülke Yerleşme Sistemi- II Cilt, DPT, Ankara.

DPT (1995), Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Yerleşme ve Şehirleşme Özel İhtisas Komisyonu Raporu, DPT, Ankara.

DPT (1997), Zonguldak Bartın Karabük Bölgesel Geliştirme Projesi, DPT, Ankara.

DPT (2000-1), Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Raporu (2001-2005), DPT, Ankara.

DPT (2000-2), Doğu Anadolu Projesi, DPT, Ankara

DPT (2000-3), Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı, DPT, Ankara.

DPT (2000-4), İçme Suyu, Kanalizasyon, Arıtma Sistemleri ve Katı Atık Denetimi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), DPT, Ankara.

DPT (2000-5), Kırsal Kalkınma Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), DPT, Ankara.

DPT (2000-6), Bitkisel Üretim Özel İhtisas Komisyonu Meyvecilik Alt Komisyon Raporu, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), DPT, Ankara.

DPT (2000-7), Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), DPT, Ankara.

DPT (2000-8), Doğu Karadeniz Bölge Gelişme Planı, DPT, Ankara.

DPT (2000-9), Gübre Sanayii Özel İhtisas Komisyon Raporu, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), DPT, Ankara.

DPT (2001-1), Enerji Hammaddeleri Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), DPT, Ankara.

DPT (2001-2), Jeotermal Enerji Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), DPT, Ankara.

DPT (2001-3), Taşa Toprağa Dayalı Sanayi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), DPT, Ankara.

DPT (2001-4), Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), DPT, Ankara.

DPT (2001-5), Hayat Boyu Eğitim veya Örgün Olmayan Eğitim Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), DPT, Ankara.

DPT (2001-6), Hayvancılık Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı

(2001-2005), DPT, Ankara.
DPT (2001-7), Ortaöğretim: Genel Eğitim, Meslek Eğitimi, Teknik Eğitim Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), DPT, Ankara.
DPT (2001-8), Bitkisel Üretim Özel İhtisas Komisyonu Sebzecilik Alt Komisyon Raporu, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, DPT, Ankara.
DPT (2001-9), Yükseköğretim Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), DPT, Ankara.
DPT (2001-10), Bitkisel Üretim Özel İhtisas Komisyonu Süs Bitkileri Alt Komisyon Raporu, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), DPT, Ankara.
DPT (2001-11), Bitkisel Üretim Özel İhtisas Komisyonu Tohumculuk Alt Komisyon Raporu, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), DPT, Ankara.
DPT (2001-12), Nüfus, Demografi Yapısı, Göç Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), DPT, Ankara.
DPT (2001-13), Konut Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), DPT, Ankara.
DPT (2001-14), Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyon Raporu, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, DPT, Ankara.
DPT (2001-15), Ormancılık Özel İhtisas Komisyon Raporu, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), DPT, Ankara.
DPT (2002-1), İller ve Bölgelere Göre Çeşitli Göstergeler, DPT, Ankara.
DPT (2002-2), Sayılarla Türkiye Ekonomisi Gelişmeler (1980-2001) Tahminler (2002-2005), DPT, Ankara.
DPT (2002-3), Plan Nüfus Projeksiyon Yöntemleri, DPT, Ankara.
DPT (2003-1), Bölgesel Gelişme Stratejisi, Hedef ve Operasyonel Programlar (Taslak) 2004- 2006, DPT, Ankara.
DPT (2003-2), İller ve Bölgeler İtibarıyla Gayri Safi Yurtiçi Hasıladaki Gelişmeler (1987-2000), DPT, Ankara.
DPT (2003-3), İstatiki Bölge Birimlerine Göre Çeşitli Göstergeler, DPT, Ankara.
DPT (2003-4), Bilgi Ekonomisine Geçiş Sürecinde Türkiye Ekonomisinin Dünyadaki Konumu, DPT, Ankara.
DPT (2003-5), Ön Ulusal Kalkınma Planı (2004-2006), DPT, Ankara.
DPT (2003-6), İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Göstergeleri Sıralaması Araştırması (2003), DPT:2671, Ankara.
DPT (2003-7), Yeşilırmak Bölgesi GZFT Analizi (Basılmamış Doküman).
DPT (2003-8), İller ve Bölgeler İtibarıyla Gayri Safi Yurtiçi Hasıladaki Gelişmeler (1987-2000), DPT, Ankara.
DPT (2003-9), Yatırımların İllere Göre Dağılımı 2003 Yılı Yatırım Programı, DPT, İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Ankara.
DPT (2003-10), 2003 Yılı Katılım Öncesi Ekonomik Programı, DPT, Ankara.
DPT (2004-1), Mali Piyasalarda Gelişmeler, DPT, Ankara.
DPT (2004-2), Temel Ekonomik Göstergeler, DPT, Ankara.
DPT (2004-3), Devlet Yardımlarını Değerlendirme Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), DPT, Ankara.
DPT (2004-4), Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2003), DPT, Ankara.
DPT (2004-5), İlçelerin Sosyo–Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2004), Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, DPT, Ankara.
DPT (2004-6), Tarım Sektörünün GSMH İçindeki Payı (basılmamış doküman).
DPT (2004-7), Temel Ekonomik Göstergeler, DPT, Ankara.
DPT (2004-8), DPT web sitesi (www.dpt.gov.tr).
DPT (2004-9), Bölgeler İtibarıyla Elektrik Tüketim Bilgileri, DPT web sitesi (www.dpt.gov.trbgyu/seg/düzey 12003.htm).
DPT (2004-10), DPT web sitesi (www.dpt.gov.tr/bgyu/bgr/dig/elektrik.htm).
DPT (2004-11), DPT web sitesi (http://www.dpt.gov.

tr/bgyu/trabbkp/trabbkp.htm).

DPT (2004-12), DPT web sitesi (www.dpt.gov.tr/bgyu/).

DPT (2004-13), VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2005 Yılı Programı, DPT, Ankara.

DPT (2005-1), AB Bölgesel Programları Dairesi Başkanlığı Tarafından Hazırlanan "Ekonomik ve Sosyal Uyum Amaçlı AB Yardımları" ve "TR82, TR83 ve TRA1 Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı" Hakkında Not (basılmamış doküman).

DPT (2005-2), TR82 (Çankırı, Kastamonu, Sinop), TR83 (Amasya, Çorum Samsun, Tokat) ve TRA1 (Bayburt, Erzincan, Erzurum) Düzey 2 Bölgeleri Bölgesel Kalkınma Programı Hakkında Not (basılmamış doküman).

DSİ (1980), Halk Sulamaları, DSİ, Ankara.

DSİ (1999), Haritalı İstatistik Bülteni, DSİ, Ankara.

DSİ (2002), Türkiye'deki Baraj ve Hidroelektrik Santraller, DSİ, Ankara.

DSİ (2003-1), Sulama Sonuçları Değerlendirme Raporları, DSİ, Ankara.

DSİ (2003-2), Su Ürünleri Faaliyetleri, DSİ, Ankara.

DSİ (2004-1), DSİ 2004 Yılı Ajandası, DSİ, Ankara.

DSİ (2004-2), DSİ web sitesi. (http://www.dsi.gov.tr).

DSİ (2004-3), V. Bölge Müdürlüğü 2004-2005 Program Bütçe Takdim Raporu, Ankara.

DSİ (2004-4), VII. Bölge Müdürlüğü 2004-2005 Program Bütçe Takdim Raporu, Ankara.

DSİ (2004-5), APK Dairesi Verisi, (basılmamış doküman).

DSİ (2004-6), Kuyu Kayıt Bilgileri (basılmamış doküman).

DSİ (2004-7), Yeşilırmak Nehri Kirlilik Analizleri Verileri (basılmamış doküman).

DSİ (2004-8), Kızılırmak Havzası Su Kalitesi Araştırma Raporu, DSİ, Ankara.

DSİ VII. Bölge Müdürlüğü (2004), Su Numuneleri Analiz Sonuçları (basılmamış doküman).

Duben, A. (1982) "The Significance of Family and Kinship in Urban Turkey" in Kağıtçıbaşı, Ç. (Ed.) Sex Roles, Family and Community in Turkey, Bloomington: Indiana University Turkish Studies 3, pp. 73-99.

Dumanlı, R. (1996), Yoksulluk ve Türkiye'deki Boyutları, DPT Uzmanlık Tezleri, Ankara.

Dungan P.J. (1990), Sulakalanların Korunması, IUCN-The World Conservation Union, DHKD Yayınları, s.95, İstanbul.

Ecevit, Y. (1998), "Küreselleşme, Yapısal Uyum ve Kadın Emeğinin Kullanımında Değişmeler" I. Küresel Pazar Açısından Kadın Emeği ve İstihdamdaki Değişmeler, Türkiye Örneği içinde, Özbay (ed.) İnsan Kaynaklarını Geliştirme Vakfı ve KSSGM, İstanbul.

EİE (2004), EİE web sitesi, Havzalar Bazında Hidroelektrik Potansiyelin Gelişimi Değerlendirilmesi, (www.eie.gov.tr/hidroloji/değerlendirme).

Ekim, T., ve diğerleri (2000), Türkiye Bitkileri Kırmızı Kitabı, Türkiye Tabiatını Koruma Derneği Yayın No: 18, Ankara.

Emekli Sandığı (2004), Emekli Sandığı Verileri (basılmamış doküman).

Emeklilik Gözetim Merkezi A.Ş. (2004), Emeklilik Gözetim Merkezi verileri, Emeklilik Gözetim Merkezi web sitesi (www.egm.org.tr).

Eraydın A. (2002), Yeni Sanayi Odakları: Yerel Kalkınmanın Yeniden Kavramlaştırılması, ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Ankara.

Eraydın, A., Türel, A., ve Güzel, A. (1996), Konut Yatırımlarının Ekonomik Etkileri, Toplu Konut İdaresi, Ankara.

Erbaa Ticaret ve Sanayi Odası (2004), Sanayi Tesisleri Listesi 2004 (basılmamış doküman).

Erdoğan, G. (1997), Türkiye'de Yoksulluk Boyutu ve Profili, DİE Yayınları, Ankara.

Eren, A. (2000), Borabay Gölü (Amasya) Bentik Alg Florası, Gaziosman Paşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi (basılmamış).

Ersel, Y., Fişek, H., Kalaycıoğlu, E. (1986), Türkiye'de Sosyo-Ekonomik Öncelikler, Hane Gelirleri, Harcama ve Sosyo-Ekonomik İhtiyaçlar Üzerine Araştırma Dizisi, Cilt 2, TÜSİAD, İstanbul.

ESC (2004), ESC web sitesi, (www.ces.eu.int/pages/en/acs/sco/sco_accuei_en.htm).

Esmer, Y. (1998) "Ahlaki Değerler ve Toplumsal Değişme" Türkiye'de Bunalım ve Demokratik

Çıkış Yolları, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, ss.45-68.

Esmer, Y. (1999) Devrim, Evrim, Statüko: Türkiye'de Sosyal, Siyasal, Ekonomik Değerler, İstanbul: TESEV.

Europe Energy (2004), Europe Energy web sitesi (www. europa. eu.int/comm/energy/res/sectors).

European Commission (2004), A New Partnership for Cohesion Convergence Competitiveness Cooperation, EU, Luxembourg.

Eurostat (2003), Europeen Business Facts and Figures (1991-2001), Paris.

Eurostat (2004), Eurostat web sitesi (www.europa. eu.int/comm/eurostat).

FAO (2004) FAOSTAT Verileri, Fao web sayfası (http://apps.fao.org/faostat).

Friedman, J. ve diğerleri (2004), Strategic Spatial Planning and the Longer Range, Planning Theory & Practice, Cilt 5 no:1, ss:49-67.

Fresh Produce Journal, 5 Kasım 2004.

Foster, J. E.and Shorrocks, A. F. (1991), "Subgroups Consistent Poverty Indices" Econometrica, Vol.59, No.3.

Germain, H. (1981), Flora Des Diyatomés, Diatomophycées, Paris.

Göle, N. (1998), " Küçülen Dünyamızda Büyüyen Sivil Toplum", Üç Sempozyum, Sivil Toplum Kuruluşları, İstanbul: Tarih Vakfı, s. 98-196.

Göle, N. (2000) İslam ve Modernlik Üzerine Melez Desenler, İstanbul: Metis Yayınları.

Güler, H. (2004), Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı, 9 Kasım 2004 Sabah Gazetesi.

Gümüşhacıköy Ticaret ve Sanayi Odası (2004), Sanayi Dokümanı 2004 (basılmamış doküman).

Güner, A. (2000), Flora of Turkey and the East Aegean Islands, Vol.11, Edinburg.

Gür, M. O. (1997), Yeşilırmak Bentik Alg Florasının İncelenmesi, Gaziosman Paşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi (basılmamış).

HABITAT II (1996), Türkiye Ulusal Rapor ve Eylem Planı.

Harita Genel Komutanlığı (2004),1/250 000 Ölçekli Sayısal Harita, Ankara.

Hartman, H. (1990), "Capitalism, Patriarchy, and Job Segregation" Women, Class and the Feminist Imagination, içinde Hansen ve Philipson (ed.), Temple University Press, Philadelphia.

Havza Ticaret ve Sanayi Odası (2004), İmalat Sanayi İşletmeleri Üye Listesi 2004, (basılmamış doküman).

Hazine Dış Ticaret Müsteşarlığı (2004), (basılmamış dokuman), Ankara.

Hope, K. R. (2004), "The Poverty Dilemma in Africa: Toward Policies for Including the Poor" Progress in Development Studies, Vol.4, No.2.

HÜNEE ve TCSB (2004), TNSA-2003 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 2003 Ön Rapor, Ankara.

IEA (2004), Energy Statistics - Electricity 2001, www. iea-org.

Internet World Statistics (2004), Usage and Population Stats. (www.interworldstats.com).

Isard, W., (1969) Methods of Regional Analysis: An Introduction to Regional Sciences, The MIT Press, Cambridge.

IUCN Red List Categories (1994), IUCN Species Surrival Commision, 40 th Meeting of the IUCN Council, Gland, Switzerland.

İçişleri Bakanlığı (2001), Türkiye Mülki İdare Bölümleri Belediyeler Köyler, Ankara.

İçişleri Bakanlığı (2004), web sitesi (http://www. icisleri.gov.tr).

İGEME (2003), İhracatta Pratik Bilgiler, Ankara.

İller Bankası (2003), Belediye Anket Sonuçları (basılmamış doküman).

İzmir İktisat Kongresi Leasing ve Factoring Çalışma Grupları (2004), Türk Mali Sektörü Raporu.

Kağıtcıbaşı, Ç. (1996) Family and Human Development Across Cultures: A View from Other Side. Mahwah, NJ.; Lawrence Erlbaum Associates.

Kağıtçıbaşı, Ç. (1999) "Türkiye'de Kadının Konumu: İnsanca Gelişme Düzeyi, Eğitim, İstihdam, Sağlık ve Doğurganlık" Bilanço 1923-1998: Uluslararası Kongre: Ekonomi, Toplum ve Çevre, Cilt 2, İstanbul: TÜBA, TSBD ve Tarih Vakfı yayınları, ss. 255-266.

Kağıtçıbaşı, Ç. (Ed.) (1982) Sex Roles, Family and Community in Turkey, Bloomington: Indiana

University Turkish Studies 3.

Kalaycıoğlu, S. ve Rittersberger, T. (2000) Cömert Ablaların Sadık Hanımları: Evlerimizdeki Gündelikçi Kadınlar, Ankara: Su yayınları.

Kandiyoti, D. (1975) "Social Change and Social Stratification in a Turkish Village', Journal of Peasant Studies, C. 2, s. 206-219;

Kandiyoti, D. (1991-1) "Introduction" Kandiyoti, D. (Ed.) "Women, Islam and the State" içinde, London: Macmillan Press, ss. 1-21.

Kandiyoti, D. (1991-2) "End of Empire: Islam, Nationalism and Women in Turkey" Kandiyoti, D. (Ed.) "Women, Islam and the Stat"' içinde, London: Macmillan Press, ss. 22-47.

Kandiyoti, D. (1997), Cariyeler, …, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler, Metiş Yayınevi, İstanbul.

Kandiyoti, D. (Ed.) (1991-3), Women, Islam and the State, London: Macmillan Press.

Kansu, Ş. (1944), DTCF Dergisi Cilt 2 Sayı 5, DTCF Yayını, Ankara.

Kardam, F. ve Toksöz, G. (1999) "Cumhuriyetten Günümüze Çalışma Yaşamı ve Kadınlar: Ayrımcılığın Değişen Boyutlarıyla" Bilanço 1923-1998: Uluslararası Kongre: Ekonomi, Toplum ve Çevre, Cilt 2, İstanbul: TÜBA, TSBD ve Tarih Vakfı Yayınları, ss. 299-311.

Kazancı N. (2001), Gümüşhane, Erzurum, Erzincan, Artvin, Kars İlleri Ephemeroptera Faunasına İlişkin Ön Çalışma. Türkiye İç Suları Araştırmaları Dizisi V. İmaj Yayınevi, Ankara.

Kerestecioğlu, M. (1999) Türkiye Karadeniz Ulusal Eylem Planı, MED Consult.

KGM (2002), 1/1 000 000 Ölçekli Türkiye Haritası, KGM, Ankara.

KGM (2003), 2002 Trafik ve Ulaşım Bilgileri, KGM, Ankara.

KGM (2004-1), Devlet ve İl Yolları Uzunlukları 2001 (basılmamış doküman).

KGM (2004-2), KGM web sitesi (www.kgm.gov.tr).

KHGM (1991), Amasya İli Arazi Varlığı, KHGM, Ankara.

KHGM (1994-1), Çorum İli Arazi Varlığı, KHGM, Ankara.

KHGM (1994-2), Samsun İli Arazi Varlığı, KHGM, Ankara.

KHGM (1997), Tokat İli Arazi Varlığı, KHGM, Ankara.

KHGM (2004-1), Hizmet Uygulamaları Genel Envanteri, KHGM, Ankara.

KHGM (2004-2), KHGM web sitesi, (www.khgm.gov.tr)

KHGM (2004-3), Kuyu Kayıt Bilgileri (basılmamış doküman).

KHGM Amasya İl Müdürlüğü (2004), KHGM Amasya İl Müdürlüğü Verileri (basılmamış doküman).

KHGM Çorum İl Müdürlüğü (2004), KHGM Çorum İl Müdürlüğü Verileri (basılmamış doküman).

KHGM Samsun İl Müdürlüğü (2004), KHGM Samsun İl Müdürlüğü Verileri (basılmamış doküman).

KHGM Tokat İl Müdürlüğü (2004), KHGM Tokat İl Müdürlüğü Verileri (basılmamış doküman).

Kılıç, S. E. (2004), Türkiye'de Bölge Planlama ve Bölgesel Örgütlenmeye İlişkin Sorunlar, Planlama 2004/1, sayı :27, ss 67-78.

Kiziroğlu, İ. (1989), Birds of Turkey (Türkiye Kuşları). OGM yayınları, Ankara.

Kiziroğlu, İ. (1993), The Birds of Türkiye. (Species List in Red Data Book). TTKD, No: 20, s.48.

Kocaman, T. ve Özalatın, İ. (1986) Sosyal Yapı-I: Türkiye'de Nüfus Yapısındaki Gelişmeler ve Uluslararası Karşılaştırmalar , Ankara: DPT.

Kocaman, T., Özaltın, İ. ve Gülgör, B. (1988), Sosyal yapı-II: Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Özellikleri Araştırması, Ankara: DPT.

Kongar, E. (1998), 21.Yüzyılda Türkiye: 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, İstanbul: Remzi Yayınevi.

Konut Müsteşarlığı (2003), Türkiye Konut Sahipliliği Çalışması, Konut Müsteşarlığı APK Dairesi Başkanlığı.

KOSGEB (2004-1), Ülkelere Göre İnşaat Sektör Raporları, KOSGEB web sitesi http://www.kosgeb.gov.tr/yayinlar.

KOSGEB (2004-2), Pazar Araştırma ve İhracatı Geliştirme Merkezi, Ülke Raporları, KOSGEB, Ankara.

Kökten, K. (1952), DTCF Dergisi Cilt 10 Sayı 3-4, DTCF Yayını, Ankara.

Kramer S.L. (1996), Geotechnical Earthquake Engineering.

Kulhan, E. (2004), Sunuş: YHGP, AB Fonları, Teşvikler,

Merzifon Sanayi Planlaması ve Koordinasyon Toplantısı (basılmamış doküman).

Kutluk, E. N. (2000), Amasya İl Merkezi Sınırları İçinde Kalan Yeşilırmak Nehri Algleri Üzerinde Bir Araştırma, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi (basılmamış).

Kültür ve Turizm Bakanlığı (2004-1), Kültür Envanteri, Anıtlar Müzeler Genel Müdürlüğü Verisi, (basılmamış doküman), Ankara.

Kültür ve Turizm Bakanlığı (2004-2), Konaklama İstatistikleri (basılmamış doküman).

Kültür ve Turizm Bakanlığı (2004-3), Türkiye Turizm Master Planı – Tur Güzergahları ve Mola Noktaları (basılmamış doküman).

Kültür ve Turizm Bakanlığı (2004-4), Bilgi İşlem Daire Başkanlığı (basılmamış doküman).

Kültür ve Turizm Bakanlığı (2004-5), Turizm İstatistikleri (basılmamış doküman).

KYGM (2004), Kültür Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü web sitesi (http://kygm.kulturturizm.gov.tr/genel_istatistik.asp).

Leontief, W. (1941), The Structure of the American Economy, 1919-1929, Harvard Üniversitesi Yayını.

Ilies, J. (1978), Limnofauna Europea. Gustav Fisher Verlag.

Macionis, J. (1995), Sociology, Prentice Hall, New Jersey.

Maden Mühendisleri Odası (2004), Maden Mühendisleri Odası web sitesi (www.maden.org.tr).

Manisa Çevre ve Orman İl Müdürlüğü (2004), www.manisacevreorman.gov.tr/-gurultu.htm.

Maraşlıoğlu, F. (2001), Ladik Gölü (Ladik-Samsun-Türkiye) Fitoplanktonu ve Kıyı Bölgesi Algleri Üzerinde Bir Araştırma, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, (basılmamış doküman).

Mardin, Ş. (1973), "Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics", Daedalus, 102(1), 169-190.

Mardin, Ş. (1987), "Türk Toplumunu İnceleme Aracı Olarak 'Sivil toplum'", Defter Dergisi, 2 (Aralık-Ocak), 7-16.

Mardin, Ş. (1991), "The Just and the Unjust" Daedalus, 120(3), 113-129.

Mardin, Ş. (1999), Türkiye'de Toplum ve Siyaset, İstanbul: İletişim Yayınları.

McIntosh, diğerleri (1999), McIntosh, Goeldner, Brent, Ritchie, Tourism: Principles, Practices, Philosophies, John Wiley & Sons Inc., August 1999, s.14.

MEB (1982), Yaygın Eğitim Yönetmeliği, MEB, Ankara.

MEB (2001), Milli Eğitim Bakanlığı Araştırma, Planlama Koordinasyon Kurulu 2000-2001 Verileri (basılmamış doküman).

MEB (2002), Milli Eğitim Bakanlığı Araştırma, Planlama Koordinasyon Kurulu 2001-2002 Verileri (basılmamış doküman).

MEB (2004), Milli Eğitim Bakanlığı, Araştırma, Planlama, Koordinasyon Kurulu Başkanlığı verileri, 2003-2004.

Memiş, E. (1989), Eski Çağ Türkiye Tarihi, Selçuk Üniversitesi Yayını, Konya.

Merzifon Belediyesi (2004), Nüfus Yoğunluğu ve Arazi Kullanım Bilgileri (basılmamış doküman)

Merzifon Ticaret ve Sanayi Odası (2004), Yıllık Rapor 2003, (basılmamış doküman).

MİGEM (2003), Mining Sector In Turkey, 2003, MİGEM web sitesi (www.migem.gov.tr).

MİGEM (2004), Amasya, Samsun, Çorum ve Tokat İllerinde Madencilik Faaliyetinde Bulunan İşletme Ruhsat Verileri (basılmamış doküman).

Miller, E. R. ve Blair, P.D.(1985), Input-Output Analysis, Foundations and Extensions. Printice-Hall, Englewood Clifts, N. J.

MPM (1997), Eğitimde Verimlilik Nasıl Sağlanır?, MPM, Ankara.

MTA (2004-1), Maden Etüt ve Arama Dairesi Amasya, Samsun, Çorum ve Tokat İllerindeki Bilinen Maden ve Mineral Kaynaklarına Ait Kayıtlar (basılmamış doküman).

MTA (2004-2), Enerji Hammadde Etüt ve Arama Dairesi, Amasya, Samsun, Çorum ve Tokat illerindeki bilinen enerji hammadde kaynaklarına ait kayıtlar (basılmamış doküman).

MTA (2004-3), MTA web sitesi (www.mta.gov.tr).

MTA (2004-4),1/500 000 Ölçekli Jeolojik Haritalar, Ankara.

Mutlu, S. (2002), Doğu Sorununun Kökenleri-Ekonomik Açıdan, Ötüken Neşriyat AŞ, İstanbul.

Niksar Ticaret ve Sanayi Odası (2004), Sanayi Tesisleri Listesi 2004, (basılmamış doküman).

Nippon Koei. Co. Ltd ve Recs International (2000), Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı (DOKAP), Cilt VI: Mekansal Gelişme Altyapı.

OECD (2004), Small and Medium-Sized Enterprises in Turkey, Issues and Politics.

OGM (1998-1), Orman Genel Müdürlüğü, Orman Envanteri, OGM, Ankara.

OGM (1998-2), Orman Genel Müdürlüğü, Orman İdaresi ve Planlama Dairesi Başkanlığı, Ankara.(2004).

ORKÖY (1999), ORKÖY Genel Müdürlüğü, Koordinasyon ve Değerlendirme Şube Müdürlüğü, Ankara.

ORKÖY (2004), ORKÖY Genel Müdürlüğü, İstatistik Şube Müdürlüğü, Ankara.

Osmancık Belediyesi (2004), Nüfus Yoğunluğu ve Arazi Kullanım Bilgileri (basılmamış doküman).

Ostergaard, L. (1992), Gender and Development, London and New York: Routledge.

Öncü, A. (1983), Cumhuriyet Döneminde Odalar C.D.T.A., C.6, İletişim Yayınları, İstanbul.

Özel Finans Kurumları Birliği (2003), Dünya'da ve Türkiye'de Faizsiz Bankacılık 2003.

Özötün, E. (1980), Türkiye Gayri Safi Yurtiçi Hasılası (İller İtibariyle), DİE, Ankara.

Özsait, M. (1998), 16. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara.

Pabuçcu K. (2000), Almus Baraj Gölü (Tokat) Alglerinin Kalitatif ve Kantitatif Olarak İncelenmesi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi (basılmamış doküman).

Parkin, M. (2003), Economics, Sixth Edition, Edison-Wesley, Boston.

Pekçağlıyan, N. (1994), Okul öncesi Eğitimcileri İçin El Kitabı (ss79-82), İstanbul.

Pınarcıoğlu, M. ve Işık, O. (2004), Yeni Kalkınmacılık: Bölgesel Kalkınmada Arayışlar, GAP-GİDEM, Ankara .

Plumwood, V. (1992), "Feminism and Ecofeminis: Beyond the Dualistic Assumptions of Women, Men and Nature." The Ecologist, Vol.22, No.1.

Polat M. (2004), Kızılırmak Havzası Su Kalitesi Araştırma Raporu, DSİ, İçmesuyu ve Kanalizasyon Dairesi Başkanlığı.

Population Reference Bureau (2004), 2004 World Population Data Sheet, PRB, Washington DC.

Resmi Gazete (06.06.1997), 573 Sayılı Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname.

Resmi Gazete (25.04.1997) 22970 Sayılı Merkezi Yerleşim Yerleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname.

Ritchie, J. ve Lewis, J. (2003), Qualitative Research Practice. Sage Publication, London.

RTÜK (2004), Radyo ve Televizyon Üst Kurulu web sitesi 2004 (http://www.rtuk.org.tr/yyaykur.htm).

Saban, A. (2000), Öğrenme Öğretme Süreci Yeni Teori ve Yaklaşımlar, Ankara.

Sağlık Bakanlığı (2002-1), Yataklı Tedavi Kurumları İstatistik Yıllığı, S.B., Ankara.

Sağlık Bakanlığı (2002-2), Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü Çalışma Yıllığı, 2002, S.B., Ankara.

Sağlık Bakanlığı (2004), Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü 2003 İlk Altı Aylık Çalışma Geri Bildirimi, T.C.S.B., Ankara.

SAMSEV (2003), 2. Samsun Kent Kurultayı Sonuç Değerlendirme Raporu (basılmamış doküman).

Samsun Büyükşehir Belediyesi (2004), Nüfus Yoğunluğu ve Arazi Kullanım Bilgileri (basılmamış doküman).

Samsun Çevre ve Orman İl Müdürlüğü (2003), İl Çevre Sorunları ve Öncelikleri Envanterleri Araştırma Formu.

Samsun Çevre ve Orman İl Müdürlüğü (2004-1), Samsun İli Çevre Durum Raporu (2003), Samsun.

Samsun Çevre ve Orman İl Müdürlüğü (2004-2), Ağaçlandırma ve Erozyon Kontrolü Şube Müdürlüğü Verileri (basılmamış doküman).

Samsun Çevre ve Orman İl Müdürlüğü (2004-3), ORKÖY Şube Müdürlüğü Verileri (basılmamış doküman).

Samsun Dernekler İl Müdürlüğü (2004), İl Müdürlüğü Verileri (basılmamış doküman).

Samsun İl Defterdarlığı (2004), İl Defterdarlığı Verileri (basılmamış doküman).

Samsun Milli Eğitim İl Müdürlüğü (2004), Brifing Raporu (basılmamış doküman).

Samsun Organize Sanayi Bölgesi Müdürlüğü (2004), OSB Sanayi Tesisleri Listesi 2004 (basılmamış doküman).

Samsun İl Sağlık Müdürlüğü (2004-1) Sağlık Verileri (basılmamış doküman).

Samsun İl Sağlık Müdürlüğü (2004-2), Sağlık Verileri, 2002-2003 (basılmamış doküman).

Samsun Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü (2004-1), Sanayi Kuruluşları Listesi 2004 (basılmamış doküman).

Samsun Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü (2004-2), Yıllık Rapor 2004, (basılmamış doküman).

Samsun Tarım İl Müdürlüğü (2004), Hayvan Sayısına Ait 2003 Yılı Verileri (basılmamış doküman).

Samsun Ticaret ve Sanayi Odası (2003), Samsun İktisadi Raporu 2003, Samsun Ticaret ve Sanayi Odası, Samsun.

Samsun Ticaret ve Sanayi Odası (2004), Samsun Sanayi Rehberi 2004, Samsun.

Sanayi ve Ticaret Bakanlığı (2004), Sanayi ve Ticaret Bakanlığı web sitesi (www.sanayi.gov.tr).

Samsun Yerel Gündem 21 (2004), Samsun Yerel Gündem 21 Verileri (basılmamış doküman).

Sen, A. (1980), Levels of Poverty, World Bank Paper, Washington, D.C.

Sinop Orman Bölge Müdürlüğü (2004), Sinop Orman Bölge Müdürlüğü Çalışma Raporu (basılmamış doküman).

Sipahioğlu S. (1984), Kuzey Anadolu Fay Kuşağı ve Çevresinin Deprem Etkinliğinin İncelenmesi, Deprem Araştırma Bülteni, 45, 5-138, Ankara.

Sosyal Riski Azaltma Projesi Proje Koordinasyon Birimi (2004) Yerel Girişimler, T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu, Ankara.

Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Fonu (2004) Sosyal yardımlaşma ve Dayanışma Fonu web sitesi (http://sydf.basbakanlik.gov.tr).

Stöhr, W. B. (1990) Global Challenge and Local Response: Initiatives for Economic Regeneration in Contemporary Europe, Mansell: Londan.

Suluova Ticaret ve Sanayi Odası (2004), İmalat Sanayi İşletmeleri Listesi 2004, (basılmamış doküman).

Sungurlu Belediyesi (2004), Nüfus Yoğunluğu ve Arazi Kullanım Bilgileri (basılmamış doküman).

Sungurlu Ticaret ve Sanayi Odası (2004), Faaliyette Bulunan İşletmeler Listesi 2004, (basılmamış doküman).

Şahin, Y. (1991), Türkiye Chironomidae Potomofaunası TÜBİTAK Proje No: TBAG-869, p. 88, Ankara.

Tan, M., Ecevit, Y. ve Üşür, S. (2000), Kadın ve Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş: Eğitim, Çalışma Yaşamı ve Siyaset, İstanbul, TÜSİAD Yayınları.

Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığı (1987), Türkiye Genel Toprak Amenajmanı Planlaması, Ankara.

Tatar, Y. (2004), Bolu İl Gelişme Planı, DPT, Ankara.

TCDD (2004), Demiryolları Haritası 2003, TCDD, Ankara.

TEDAŞ (2002-1), Ar-Ge Planlama ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı ve Enerji Talepleri Değerlendirme ve İstatistik Müdürlüğü Verileri

TEDAŞ (2002-2), Türkiye Elektrik Dağıtım ve Tüketim İstatistikleri, TEDAŞ, Ankara.

TEDAŞ Amasya İl Müdürlüğü (2004-1), Amasya İl Müdürlüğü Verileri (basılmamış doküman).

TEDAŞ Amasya İl Müdürlüğü (2004-2), Arıza İstatistikleri (basılmamış doküman).

TEDAŞ Çorum İl Müdürlüğü (2004-1), Çorum İl Müdürlüğü Verileri (basılmamış doküman).

TEDAŞ Çorum İl Müdürlüğü (2004-2), Arıza İstatistikleri Verileri (basılmamış doküman).

TEDAŞ Samsun İl Müdürlüğü (2004-1), Samsun İl Müdürlüğü Verileri (basılmamış doküman).

TEDAŞ Samsun İl Müdürlüğü (2004-2), Arıza İstatistikleri (basılmamış doküman).

TEDAŞ Tokat İl Müdürlüğü (2004-1), Tokat İl Müdürlüğü Verileri (basılmamış doküman).

TEDAŞ Tokat İl Müdürlüğü (2004-2), Arıza İstatistikleri (basılmamış doküman).

TEİAŞ (2001), 2001 Yılı İstatistikleri, TEİAŞ, Ankara.

TEİAŞ (2004-1), TEİAŞ web sitesi (www.teias.gov.tr/yayınraporlar/istatistikbilgileri).

TEİAŞ (2004-2), 10. İletim ve Tesis İşletme Müdürlüğü Verileri, (basılmamış doküman).

TEİAŞ (2004-3), KDA Yük Tevzii Merkezi Müdürlüğü Verileri (basılmamış doküman).

TEİAŞ (2004-4), İstatistiki Bilgiler 2001, TEİAŞ web sitesi (www.teias.gov.tr/yayınraporlar-/istatistikbilgileri).

Tekeli, İ. (1982) Türkiye'de Kentleşme Yazıları, Turhan Kitapevi, 1982.

Tekeli, İ. (1999-1) "Yerel Siyaset ve Demokrasi, Çoğulculuk, Sivil Toplum", Sivil Toplum İçin Kent, Yerel Siyaset ve Demokrasi, İstanbul: WALD Yayınları

Tekeli, İ. (1999-2) "If We Become Aware That Rights are Produced by Society We can Imagine New Modalities of Democracy for the Realization of Pluralistic Socities", Working Papers in Local Governance and Democracy vol. 2, İstanbul: WALD.

Tekeli, İ. (2000-1), "Sivil Toplum Kuruluşları ve Etik Sempozyumu", Sivil Toplum Kuruluşları ve Yasalar-Etik-Deprem, İstanbul: Tarih Vakfı, s. 105-273.

Tekeli, İ. (2000-2) "Atölye Sonuçlarının Sunumu ve Tartışma" Sivil Toplum Kuruluşları ve Yasalar-Etik-Deprem, İstanbul: Tarih Vakfı, s. 367-376.

Tekeli, İ. ve Pınarcıoğlu, M. (2004), Commitment Model for Regional Planning: How to Unlock the Frozen Gears of Stagnant Regions, (basılmamış doküman).

Telekomünikasyon Kurumu (2004-1) 2003 Yılı İstatistikleri, Ankara. www.tk.gov.tr/istatistikler.

Telekomünikasyon Kurumu (2004-2), Sektörel Araştırma ve Stratejiler Dairesi Başkanlığı'nın Dolsar Müh. A.Ş.'ne göndermiş olduğu 17/05/2004 tarih ve 1439/5404 sayılı yazısındaki istatistiki bilgiler.

Terme Ticaret ve Sanayi Odası (2004), Üye Listesi 2004, (basılmamış doküman).

Theis, J., & Grady, M. H. (1991), Participatory Rapid Appraisal for Community Development: A Training Manuel Based on Experiences in the Middle East and North Africa, International Institute for Environment and Development & Save the Children Federation.

TİKA (2003), Avrasya-Türk Cumhuriyetleri Haritası.

TKİB (1997), I.Tarım Şurası Çalışma Belgesi, Ankara.

TKİB (2003-1), Amasya Tarım Master Planı, TKİB, Ankara.

TKİB (2003-2), Çorum Tarım Master Planı, TKİB, Ankara.

TKİB (2003-3), Samsun Tarım Master Planı, TKİB, Ankara.

TKİB (2003-4), Tokat Tarım Master Planı, TKİB, Ankara.

TKİB (2004-1), II.Tarım Şurası Çalışma Belgesi, Ankara.

TKİB (2004-2), Amasya, Çorum, Samsun, Tokat Tarım İl Müdürlüklerine Ait Tarım ve Hayvancılık Verileri (basılmamış doküman).

TKİB (2004-3), Su Ürünleri Daire Başkanlığı Verileri (basılmamış doküman).

TKİB (2004-4), ARİP Verileri (basılmamış doküman).

TKİB TDGM (2004), TDGM Verileri (basılmamış doküman).

TMMOB Enerji Komisyonu (2003), Türkiye'de Enerji Sorunu ve Çözüm Önerileri (basılmamış doküman)

TOBB (2002), Bölgesel Gelişim Raporu-1, Batı Akdeniz Bölgesi (Turizm Sektörü), Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Batı Akdeniz Ekonomisini Geliştirme Vakfı, Ankara.

TOBB (2003), Ekonomik Rapor 2003, 59. Genel Kurul, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Ankara.

Tokat Belediyesi (2004), Nüfus Yoğunluğu ve Arazi Kullanım Bilgileri (basılmamış doküman)

Tokat Çevre ve Orman İl Müdürlüğü (2003), Tokat İli Çevre Sorunları ve Öncelikleri Envanteri Araştırma Formu, Tokat.

Tokat Çevre ve Orman İl Müdürlüğü (2004-1), İl Çevre Durum Raporu, Tokat.

Tokat Çevre ve Orman İl Müdürlüğü (2004-2), Ağaçlandırma ve Erozyon Kontrolü Şube Müdürlüğü Verileri (basılmamış doküman).

Tokat Çevre ve Orman İl Müdürlüğü (2004-3), ORKÖY Şube Müdürlüğü Verileri (basılmamış doküman).

Tokat Dernekler İl Müdürlüğü (2004), İl Müdürlüğü (basılmamış doküman).

Tokat İl Defterdarlığı (2004), İl Defterdarlığı Verileri (basılmamış doküman).

Tokat İl Milli Eğitim Müdürlüğü (2003), Brifing Raporu (basılmamış doküman).

Tokat İl Planlama Koordinasyon Müdürlüğü (2004), Tokat İl Gelişme Planı 2004, Tokat Valiliği, Tokat.

Tokat Köy Hizmetleri Araştırma Enstitüsü (2003), Yeşilırmak'ta Kirlilik, Tokat.

Tokat Organize Sanayi Bölgesi Müdürlüğü (2004), OSB Sanayi Tesisleri Listesi 2004, (basılmamış doküman).

Tokat İl Sağlık Müdürlüğü (2004-1), Sağlık Verileri (basılmamış doküman).

Tokat İl Sağlık Müdürlüğü (2004-2), 2002-2003 Yılı Sağlık Verileri (basılmamış doküman).

Tokat Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü (2004) Yıllık Rapor 2004, Tokat Valiliği, Tokat.

Tokat Tarım İl Müdürlüğü (2004-1), Hayvan Sayısına Ait 2003 Yılı Verileri (basılmamış doküman).

Tokat Tarım İl Müdürlüğü (2004-2), Yeşilırmak Nehri Kirlilik Analizleri Verileri (basılmamış doküman).

Tokat Tarım İl Müdürlüğü (2004-3), Bir Köy, Bir Ürün Projesi, Tokat Tarım İl Müdürlüğü, Tokat.

Tokat Ticaret ve Sanayi Odası (2004), Üye Listesi 2004 (basılmamış doküman).

Tokat Valiliği (1993), Tokat İli Turizm Envanteri ve Turizmi Gelşitirme Planı.

Tokat Valiliği (2004), Tokat Valiliği web sitesi, http://tokat.gov.tr/sporklup.htm.

Toprak Kirliliği (2004), www.isgistem.com/arzum/toprak.htm.

TTB (2004), Termik Santral Zararları Bilgileri, Türk Tabipler Birliği, web sitesi (www.ttb.org.tr/yatagan/3.html).

Tuncay, C. (2004), TÜSİAD'ın Sosyal Güvenlik Raporunun Ardından, (www.cirisi.org.tr/dergi/1mak981.htm).

Turhal Belediyesi (2004), Nüfus Yoğunluğu ve Arazi Kullanım Bilgileri (basılmamış doküman).

Turhal Ticaret ve Sanayi Odası (2004), Üye Listesi 2004 (basılmamış doküman).

Tübitak (2004-1), Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikaları Strateji Belgesi, 2003-2023.

Tübitak (2004-2), Vizyon 2023 Teknoloji Öngörü Projesi, Bilgi ve İletişim Teknolojileri Paneli, Sonuç Raporu.

Tübitak ve MAM (1999), Yeşilırmak Havzası Kalkınma Birliği Coğrafi Bilgi Sistemi.

Türk Telekom (2001), Telekomünikasyon İstatistikleri Kitapçığı, Türk Telekom, Ankara.

Türk Telekom Amasya İl Müdürlüğü (2004-1), Amasya İl Müdürlüğü İstatistikleri (basılmamış doküman).

Türk Telekom Çorum İl Müdürlüğü (2004-2), Çorum İl Müdürlüğü İstatistikleri (basılmamış doküman).

Türk Telekom Samsun İl Müdürlüğü (2004-3), Samsun İl Müdürlüğü İstatistikleri (basılmamış doküman).

Türk Telekom Tokat İl Müdürlüğü (2004-4), Tokat İl Müdürlüğü İstatistikleri (basılmamış doküman).

Türkiye Bankalar Birliği (2003), Bankalarımız 2003, Türk Bankalar Birliği.

Türkiye Bankalar Birliği (2004), TBB web sitesi (www.tbb.org.tr).

Türkiye Çevre Vakfı (1999), Türkiye'nin Çevre Sorunları.

Türkiye Çevre Vakfı (2001), Avrupa Birliği'nde ve Türkiye'de Çevre Mevzuatı, Ankara.

Türkiye Halk Bankası A.Ş. (2004), KOBİ Kredileri Verileri (basılmamış doküman).

Türkiye İş Kurumu (2003), İstatistik Yıllığı 2002, Yayın Numarası: 325, Ankara.

Türkiye Müteahhitler Birliği (2004), http://ww.tmb.org.tr

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (2004), 59. Genel Kurul Ekonomik Rapor.

TÜSİAD (1999), Türkiye'nin Fırsat Penceresi, Demografik Dönüşüm ve İzdüşümleri, TÜSİAD Yayın no: T/99-1-251, İstanbul.

TÜSİAD (2002), TÜSİAD Sektörel Durum Analizi, No:3, Sorunlar ve Çözüm Önerileri, TÜSİAD

Yayın No:T-2002-05/320, İstanbul.

Uğur, A (1998-1) "Batıda ve Türkiye'de Sivil Toplum: Kavram ve Olgunun Gelişim Serüveni" 75 Yılda Tebaadan Yurttaşa Doğru, ed. Artun Ünsal, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Uğur, A (1998-2) "Yeni Demokrasinin Yeni Aktörleri: STK'lar" Merhaba Sivil Toplum, İstanbul: Helsinki Yurttaşlar Derneği İletişim Yayınları.

Uğur, A (1999) "Yerel Siyaset ve Demokrasi, Çoğulculuk, Sivil Toplum" Sivil Toplum İçin Kent, Yerel Siyaset ve Demokrasi, İstanbul: WALD Yayınları.

UN (1995), The World's Women, Trends and Statistics, Oxford University Press, New York.

UNDP (1995), Human Development Report 1995, Oxford University Press, New York.

UNIDO (2003) International Yearbook of Industrial Statistics, New York.

United Nations (2002), World Population Prospects: The 2002 revision, UN.

United Nations Economic Commission for Europe (2004), United Nations Economic Commission for Europe web sitesi (www.unece.org-/trans/main/tem).

Urriy, J. (1987), 'Survey 12: Society, Space and Locality' Environment and Planning D: Society and Space, 5, 435-444.

Wieland, U. (2003), Water Use and Waste Water Treatment in the EU and in Candidate Countries, Eurostat.

World Bank (1999), Consultation With the Poor: Process Guide For the 20 Country Study, Washington, D.C.

World Bank (2003), A User's Guide to Poverty and Social Impact Analysis, Washington, D.C.

World Bank (2004), Gender and Development in the Middle East and North Africa, Washington, D.C.

WTO (2004-1), "Global Troubles Took Toll on Tourism in 2003, Growth to Resume in 2004", WTO Tourism Barometer, Vol.2, Issue:1, World Tourism Organisation, January 2004.

WTO (2004-2), "Tourism is on the Rise Again, Says World Tourism Organisation", WTO Tourism Barometer, Vol.2, Issue:2, World Tourism Organisation, June 2004.

WTO (2004-3), Long-term Prospects: Tourism 2020 Vision, World Tourism Organisation, web sitesi (www.world_tourism.org/market/facts/barometer/menu.html).

YA-PA (1989), 6. Okul öncesi Eğitimi ve Yaygınlaştırılması Semineri, İstanbul.

Yerelnet (2004), Yerelnet web sitesi (www.yerelnet.org.tr).

YHKB (2004),Yeşilırmak Havzası Kalkınma Birliği CBS Veritabanı.

Yılmazer, İ. (2002), Deprem Sorununa Kalıcı Çözüm (A Permanent Solution to Earthquake Disasters). Kaynak Yayınları, Ankara.

Yılmazer, İ. and Yılmazer, Ö., (2002), Earthquake Zones can be Used as Natural Resources: Turkey. International Environmental Conference on Environmental Problems of the Mediterranean Region, 12 - 15 April, Near East University, Nicosia, North Cyprus.

YÖK (2004), Yüksek Öğretim Kurulu Verileri (basılmamış doküman).

YÖK-ÖSYM (2004), 2003-2004 Öğretim Yılı Yükseköğretim İstatistikleri.

Zile Belediyesi (2004), Nüfus Yoğunluğu ve Arazi Kullanım Bilgileri (basılmamış doküman).

Zile Ticaret ve Sanayi Odası (2004), Üye Listesi 2004, (basılmamış doküman).

Ziraat Bankası (2004-1), Ziraat Bankası DGD Verileri (basılmamış doküman).

Ziraat Bankası (2004-2), Tarım Kredi Kooperatifleri Birliği Verileri (basılmamış doküman).